VIII.
DİNİ YAYINLAR
KONGRESİ

DİJİTAL
YAYINCILIK

28-30 MAYIS 2021
ANKARA

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 2028
İLMİ ESERLER - 278

Genel Koordinatör: Prof. Dr. Huriye MARTI
Yayın Yönetmeni: Doç. Dr. Fatih KURT
Koordinasyon: Lokman ARSLAN
Tashih: Ahmet Hamdi İŞCAN - Kürşat ASLAN
Grafik Tasarım: Gökhan ÇAKIR

Eser İnceleme Komisyonu Kararı: 05/08/2021
2021-06-Y-0003-2028
ISBN: 978-625-435-043-6

İletişim:
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No:147/A 06800 Çankaya/ANKARA

Tel: (0 312) 295 72 93 - 94
Faks: (0 312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

VIII.
DİNİ YAYINLAR
KONGRESİ
DİJİTAL
YAYINCILIK
28-30 MAYIS 2021
ANKARA

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

Kongre Onursal Başkanı

Prof. Dr. **Ali ERBAŞ**
Diyanet İşleri Başkanı

Bilimsel Danışma Kurulu*

Abdullah KAHRAMAN Prof. Dr.
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi
Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi

Ali AYTEN Prof. Dr.
Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi

Asım YAPICI Prof. Dr.
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Öğretim Üyesi

Aşkın ASAN Prof. Dr.
İstanbul Ticaret Üniversitesi Öğretim Üyesi
Türkiye Maarif Vakfı Mütevelli Heyeti Üyesi

Bahset KARSLI Doç. Dr.
Akdeniz Üniversitesi Öğretim Üyesi

Burhan İŞLİYEN Dr.
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Faruk TEMEL Doç. Dr.
Erciyes Üniversitesi Öğretim Üyesi

Gülüşan GÖCEN Doç. Dr.
İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi

Hakan AYDIN Prof. Dr.
Erciyes Üniversitesi Öğretim Üyesi
MEDİAM Müdürü

Halis AYDEMİR Prof. Dr.
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Öğretim Üyesi

Huriye MARTI Prof. Dr.
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

İhsan ÇAPCIOĞLU Prof. Dr.
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi
Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi

---

* Bilimsel Danışma Kurulu üye isimleri alfabetik olarak sıralanmıştır.

Kübra GÜRAN YİĞİTBAŞI Doç. Dr.
Aile ve Sosyal Hizmetler Bakan Yardımcısı
Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi

Levent ERASLAN Prof. Dr.
Anadolu Üniversitesi Öğretim Üyesi
SODİMER Başkanı

Mete ÇAMDERELİ Prof. Dr.
İstanbul Ticaret Üniversitesi Öğretim Üyesi

Metin EKEN Dr.
Erciyes Üniversitesi Öğretim Üyesi

Muhammed KIZILGEÇİT Doç. Dr.
Atatürk Üniversitesi Öğretim Üyesi

Mustafa Derviş DERELİ Dr.
Erciyes Üniversitesi Öğretim Üyesi

Selim ARGUN Doç. Dr.
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Soner GÜNDÜZÖZ Prof. Dr.
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi
Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi

Vejdi BİLGİN Prof. Dr.
Uludağ Üniversitesi Öğretim Üyesi

Düzenleme Kurulu

Fatih KURT Doç. Dr.
Dini Yayınlar Genel Müdürü

Lokman ARSLAN
Dijital Yayınlar Daire Başkanı

Mustafa ÇUHADAR
Radyo ve Televizyon Daire Başkanı

Bünyamin KAHRAMAN
Basılı Yayınlar Daire Başkanı

Elif ARSLAN Dr.
Süreli Yayınlar ve Kütüphaneler Daire Başkanı

Yunus YÜKSEL
Yabancı Dil ve Lehçelerde Yayınlar Daire Başkanı

Ahmet BULUT
Dini Yayınlar Döner Sermaye İşletme Müdürü

İÇİNDEKİLER

TAKDİM • 15

AÇILIŞ • 16

AÇILIŞ KONUŞMALARI • 15

Doç. Dr. Fatih KURT 18
Dini Yayınlar Genel Müdürü

Prof. Dr. Huriye MARTI 21
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Prof. Dr. Ali ERBAŞ 24
Diyanet İşleri Başkanı

SÖYLEŞİ • 28

Alev ALATLI - Ayşe BÖHÜRLER

BİRİNCİ OTURUM • 46

DİJİTAL DÜNYAYI ANLAMAK

KİTABIN DÖNÜŞÜMÜ: TEPKİLER VE TESLİMİYETLER 47
Prof. Dr. Nevzat TARTI

DİJİTAL DİNİN ARAŞTIRMA ALANLARI:
POSTMODERN DİN BİLİMLERİNİN ANLAMA AYGITLARI 61
Prof. Dr. Mustafa ALICI

MÜZAKERE 94
Prof. Dr. Adnan Bülent BALOĞLU

DİJİTAL DÜNYAYI ANLAMAK:
VARLIK, BİLGİ, DEĞER EKSENİNDE BİR DEĞERLENDİRME 101
Dr. Öğr. Üyesi Tuba Nur UMUT

TÜRKİYE'DE DİJİTALLEŞME VE DİN İLİŞKİSİ 116
Dr. Ahmet FİDAN

MÜZAKERE 138
Lütfi BERGEN

İKİNCİ OTURUM • 162

DİJİTAL YAYINCILIK; FIRSATLAR VE RİSKLER

YÖNDEŞMENİN DİNİ YAYINCILIĞA SUNDUĞU FIRSATLAR: DİYANET TV SOSYAL MEDYA HESAPLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME 163
Mustafa ÇUHADAR

İSLAMİ İLİMLERDE DİJİTALLEŞMENİN TARİHİ VE DİJİTAL KAYNAKLARIN AKADEMİK OKUMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 210
Doç. Dr. Muhittin DÜZENLİ

MÜZAKERE 228
Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU

DİJİTAL ÇAĞDA SANAL DÜNYANIN KAZANIMLARI İLE HAKİKATİN BİLGİSİNİ EDİNME PROBLEMLERİMİZE DAİR GENEL BİR ÇERÇEVE 233
Doç. Dr. Namık Kemal OKUMUŞ

DİJİTAL DÜNYADA İNSANIN YABANCILAŞMA SORUNU VE KUR'AN'IN REHBERLİĞİNDE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ 257
Dr. Öğr. Üyesi İsmail KILIÇ

MÜZAKERE 284
Prof. Dr. Halis AYDEMİR

ÜÇÜNCÜ OTURUM • 290

DİNİ İÇERİKLİ DİJİTAL YAYINCILIK - 1

DİNİ İÇERİKLİ DİJİTAL YAYINCILIKTA DİYANET TECRÜBESİ VE VİZYONU 291
Lokman ARSLAN

DİJİTAL YAYINCILIĞIN İMKÂNLARI VE DİNİ İÇERİKLİ DİJİTAL YAYINLARDAKİ HEDEF KİTLE SORUNU 318
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Derviş DERELİ

MÜZAKERE 336
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TEMEL

GOOGLE PLAY STORE'DAKİ İSLAMİ MOBİL UYGULAMALAR: HELAL ÜRÜN TANIMA VE TARAMA PROGRAMLARININ TEMATİK ANALİZİ 339
Doç. Dr. Hasan Hüseyin AYGÜL
PhD. Gamze GÜRBÜZ
Esra ÜN

YAHUDİLİKTE DİNİ İÇERİKLİ DİJİTAL YAYINCILIK: SEFARIA ÖRNEĞİ 368
Büşra ŞAHİN

MÜZAKERE 387
Doç. Dr. Faruk TEMEL

DÖRDÜNCÜ OTURUM • 390

DİNİ İÇERİKLİ DİJİTAL YAYINCILIK - 2

KUTSAL METİNLERİN GÖRSELLEŞTİRİLMESİ VE DİJİTALLEŞTİRİLMESİNİ TARTIŞMAK: KİTAB-I MUKADDES ÖRNEĞİ 391
Prof. Dr. Rıfat ATAY

SOSYAL MEDYADA AYETLERİN BAĞLAMI DİKKATE ALINMADAN PAYLAŞILMASI 418
Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR

MÜZAKERE 438
Prof. Dr. Gürbüz DENİZ

SOSYAL MEDYADA PAYLAŞILAN DUA VE ZİKİR İÇERİKLİ HADİSLERİN KAYNAK DEĞERİ 445
Dr. Öğr. Üyesi Recep Emin GÜL

ÇOCUKLARA HZ. PEYGAMBER'İ (S.A.S.) TANITMAYA YÖNELİK TÜRKİYE'DEKİ DİJİTAL PLATFORMLAR HAKKINDA TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER 465
Prof. Dr. Eyüp BAŞ

MÜZAKERE 480
Doç. Dr. Abdulvahap ÖZSOY

BEŞİNCİ OTURUM • 487

DİJİTAL YAYINCILIK VE DİN EĞİTİMİ

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ DİJİTAL EĞİTİM VE DİN HİZMETİ TECRÜBESİ 488
Mahmut ŞAHİN

HAFIZADAN KÂĞIDA, KÂĞITTAN EKRANA DİNİ EĞİTİM VE İNFORMAL ÖĞRENME 526
Doç. Dr. Abdullah ACAR

MÜZAKERE 553
Doç. Dr. Bilal YORULMAZ

YOUTUBE DİNİ İÇERİKLİ ÜRETİCİLERİN EĞİTİCİ PROFİLİNİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ 555
Doç. Dr. Tuncay KARATEKE
Arş. Gör. Yunus TÜKEN

COVID-19'UN UZAKTAN VE ÇEVRİM İÇİ ÖĞRENME-ÖĞRETİM KONUSUNDA BİZE ÖĞRETTİKLERİ 571
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Hakkı BULUT

MÜZAKERE 579
Prof. Dr. Süleyman AKYÜREK

ALTINCI OTURUM • 589

DİJİTAL ÇAĞDA MEDYA OKURYAZARLIĞI

DİJİTAL DİNİ SÖYLEM: DİNİ İÇERİKLİ YOUTUBE VİDEO BAŞLIKLARI ÖRNEKLEMİ 590
Doç. Dr. Bahset KARSLI
Tunahan IRMAK

TÜRK DİJİTAL PLATFORM DİZİLERİNİN AİLE KURUMUNA ETKİSİ 607
Doç. Dr. Abdullah İNCE
Muhammed Furkan KOÇAK

MÜZAKERE 631
Mehmet AKGÜL

TELEVİZYON YAYINLARINDA KİŞİLERİN FAL VE BATIL İNANÇLAR YOLUYLA İSTİSMARININ RTÜK KARARLARI KAPSAMINDA İNCELENMESİ 638
Dr. Öğr. Üyesi Merve ERGÜNEY

DİJİTAL DÜNYADA DİN KARŞITI SÖYLEMLERİN MEDYA OKURYAZARLIĞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ 659
Doç. Dr. Furat AKDEMİR

MÜZAKERE 681
Doç. Dr. Kübra Güran YİĞİTBAŞI

YEDİNCİ OTURUM • 687

DİJİTAL TRENDLER VE YENİ DİNİ AKIMLAR

DİN SAVUNUSUNDA DİJİTAL İMKÂNLARIN ÇAĞDAŞ KELAM PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ 688
Dr. Öğr. Üyesi Fatma PINAR

YENİ DİNİ HAREKETLERİN TARAFTAR KAZANMASINDA İNTERNETİN ROLÜ 698
Doç. Dr. Süleyman TURAN
Arş. Gör. Sema Nur UZUN

MÜZAKERE 713
Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR

TÜRKİYE'DE YENİ DİJİTAL TECRÜBELERDEN BİRİ DİJİTAL MİSTİSİZM: FACEBOOK ÖRNEĞİ 720
Dr. Gülenay PINARBAŞI

POSTMODERN DÖNEMDE DİJİTAL DİN OLGUSU: JEDİİZM ÖRNEĞİ 747
Doç. Dr. Şevket ÖZCAN

DİJİTAL VE KURGUSAL GENÇLİK DİNİ: SCİENTOLOGY VE SANAL GERÇEKLİK DÜZLEMİNDE PROPAGANDA NİTELİĞİ 769
Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT

MÜZAKERE 781
Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT

DEĞERLENDİRME OTURUMU • 786

Prof. Dr. Ali ERBAŞ 786
Prof. Dr. Huriye MARTI 790

VIII. DİNİ YAYINLAR KONGRESİ
SONUÇ BİLDİRİSİ • 793

Eserde yer alan tebliğ ve müzakerelerde ileri sürülen görüşlerin
her türlü sorumluluğu sahiplerine aittir.

TAKDİM

Yayın dünyasının ortak bilgi ve tecrübelerinden istifade etmek, yayıncılığın yeni araç, teknoloji ve trendlerini değerlendirmek Başkanlığımızın yayıncılık vizyonuna önemli katkılar sağlayacaktır. Başkanlığımızca yayıncılık alanındaki gelişmeleri takip ederek kısa, orta ve uzun vadeli hedef, proje ve politikalar oluşturmak amacıyla 2003 yılından itibaren iki yılda bir Dini Yayınlar Kongresi düzenlenmektedir. VI. Din Şurası ve VII. Dini Yayınlar Kongresinde tavsiye edildiği üzere "Dijital Yayıncılık" başlığıyla düzenlenen VIII. Dini Yayınlar Kongresi 28-30 Mayıs 2021 tarihleri arasında Ankara'da yapılmıştır.

Ayşe Böhürler'in moderatörlüğünde Sayın Alev Alatlı'nın açılış söyleşisiyle başlayan Kongre; yazar, akademisyen, araştırmacı ve Başkanlığımızın farklı kademelerinde görevli personelin tebliğ ve müzakereleriyle gerçekleştirilmiştir. Kongre "Dijital Dünyayı Anlamak", "Dijital Yayıncılık Fırsatlar ve Riskler", "Dini İçerikli Dijital Yayıncılık", "Dijital Trendler Yeni Dini Akımlar" başlıklarıyla yedi ayrı oturumda düzenlenmiş ve "Değerlendirme Oturumu" ile son bulmuştur.

'Dijital Yayıncılık' başlıklı Kongremiz dünü, bugünü ve yarınıyla dijitalleşme ve yayıncılık süreçlerini, kolektif akıl ve sahici tecrübelerle; imkân, fırsat, sınır ve risklerini dikkate alarak değerlendirmek üzere ilim insanları, yazarlar, yayıncılar, kamu ve özel sektör temsilcilerinin istişare ve işbirliği için önemli bir zemin oluşturmuştur.

Diyanet İşleri Başkanlığı
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

AÇILIŞ

Çok kıymetli Diyanet İşleri Başkan Yardımcılarımız, değerli Genel Müdürlerimiz, akademisyenler, yazarlar, çok değerli katılımcılar, basınımızın kıymetli temsilcileri Allah'ın selamı, rahmeti, bereketi üzerinize olsun. Cumanız mübarek olsun.

Kuruluşundan itibaren sahih dinî bilgiyle toplumu aydınlatmak için her çeşit yayın teknolojisini etkin bir şekilde kullanan Diyanet İşleri Başkanlığı, yayın süreçlerindeki dijitalleşmeye kayıtsız kalmamıştır. Bir taraftan insanımızın dijital okuryazarlık bilincini beslerken diğer taraftan mevcut dijital imkânları daha etkin bir şekilde kullanarak yayınlarının nitelik ve niceliğini artırmıştır. Ancak dijital yayın mecralarının verimli bir şekilde kullanımı, uzun soluklu planlamalar, çok boyutlu müzakereler ve ortak akıl ürünü hedeflerle bir vizyona bağlıdır. Bu çerçevede Diyanet İşleri Başkanlığının yayın faaliyetlerine dair kısa, orta ve uzun vadeli strateji, hedef ve politikalar oluşturmak amacıyla 2003 yılından bugüne belirli aralıklarla "Dini Yayınlar Kongreleri" tertip edilmiştir. Bugün itibarıyla "Dijital Yayıncılık" başlığı altında üç gün sürmesi planlanan VIII. Dini Yayınlar Kongresinin dünü, bugünü ve yarınıyla dijitalleşme ve yayıncılık süreçlerini kolektif akıl ve sahici tecrübelerle imkân, fırsat, sınır ve risklerini dikkate alarak değerlendirilmek üzere bilim insanları, yazarlar, yayıncılar, özel sektör ve kamu temsilcilerinin istişare ve iş birliği için önemli bir zemin oluşturacağına inanıyoruz.

Bu itibarla siz değerli katılımcıları, Diyanet TV ve internet üzerinden bizleri takip eden çok kıymetli izleyicilerimizi saygıyla selamlıyor, VIII. Dini Yayınlar Kongresinin açılış merasimine hoş geldiniz diyorum.

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Doç. Dr. Fatih KURT
Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Genel Müdürü

Sayın Diyanet İşleri Başkanım,

Başkanlığımızın değerli temsilcileri, kıymetli katılımcılar, medya mensuplarımız, hanımefendiler, beyefendiler.

Sözlerimin başında hepinizi saygıyla selamlıyorum. Diyanet İşleri Başkanlığı olarak sekizincisini düzenlediğimiz yayın kongremize hoş geldiniz.

Diyanet İşleri Başkanlığı, kuruluşundan bu yana insanımızı sahih dinî bilgiyle buluşturma görevinin bir gereği olarak toplumun bütün kesimlerine yönelik yayın faaliyetlerine önem vermiş, bu amaçla farklı kategorilerde çalışmalar yapmış, yayın çeşitliliğini sürekli artırmıştır. Yine bu bağlamda Dini Yayınlar Genel Müdürlüğümüz, yayıncılık alanındaki gelişmeleri takip etmek, yayın hizmetleri için kısa, orta ve uzun vadede hedefler belirleyerek yeni projeler üretmek, konunun uzmanlarından istifade etmenin yanı sıra kendi bilgi ve tecrübelerini kamuoyu ile paylaşarak dinî yayıncılık alanındaki gelişmelere katkı sağlamak amacıyla 2003 yılından bu yana yayın kongreleri düzenlemektedir. Bugün sizlerin değerli katılımlarıyla 8. Dini Yayınlar Kongremizi başlatmış bulunmaktayız.

İçinde bulunduğumuz çağda dünya büyük bir değişim sürecini sancılarıyla birlikte yaşamaktadır. 20. yüzyılın son çeyreğinde hız kazanan teknolojik gelişim, günümüzde hayatın pek çok alanında etkisini göstermektedir. Modern zamanlarda özellikle iletişim teknolojisinde yaşanmakta olan bu değişimler, yeni değerlendirmeleri ve atılımları gerekli hâle getirmektedir. Tahminlerin ötesinde bir hızla değişen dijital mecra, toplumların iletişim ve davranış şekillerinde de ciddi dönüşümlere sebebiyet vermekte, bu durum insanı dijital çağın nesnesi olma tehlikesiyle baş başa bırakmaktadır.

Bugün burada bir araya gelme amacımızı; 'Günümüz dünyasında yerini belirginleştirerek hayatın idare ve idame ettirilmesinin ana unsurları arasına giren dijital araçların, teknolojiden kaynaklanan fırsatların, olumlu olumsuz şartlarını okuyarak değerlendirmeye tabi tutmak, genelde dijital yayıncılık özelde ise dijital dinî yayıncılık alanında daha verimli hizmetler sunmanın yollarını aramak ve bu doğrultuda çözüm önerileri ortaya koymak' şeklinde özetlemek mümkündür.

Dinî yayın hizmetinde de bulunan Diyanet İşleri Başkanlığının, bilimsel ve teknolojik gelişmelerle yaşanan bu değişimde; bilgi, teknoloji ve kültürel dünya ile karşılıklı etkileşim ve değişim süreçlerini dikkate alması ise muhakkak ki zorunludur. Bu sebeple Başkanlığımız, dijital dinî yayıncılık çerçevesinde zengin düşünce dünyasına sahip, kültürel ve geleneksel unsurların değerini, içinde bulunduğu çağa ve yarınlara aktarma gayesiyle zamanın ruhunu yakalayabilen, günün gerekleri ve araçları arasında doğru bir ilişki kuran ve aynı zamanda kurulan ilişkiye göre strateji belirleyip sürece dâhil olan bir hizmet anlayışı benimsemiştir.

Değerli misafirler!

Diyanet İşleri Başkanlığı sahih kaynaklara dayalı doğru bilgiyi sunarken, İslam'ın öngördüğü ahlak çerçevesinde teknolojiyi doğru ve etkin kullanabilmeyi önemsemektedir. Bu doğrultuda 1995 yılında Dini Yayınlar Daire Başkanlığı altında ihdas edilen Sesli ve Görüntülü Yayınlar Şube Müdürlüğü daha sonra yasal düzenlemeyle Dini Yayınlar Genel Müdürlüğüne bağlı olarak Radyo ve Televizyon Daire Başkanlığı şeklinde düzenlenmiş ve nihayet 2020 yılının Mart ayında Genel Müdürlüğümüze bağlı olarak Dijital Yayınlar Daire Başkanlığı kurulmuştur.

Başkanlığımızın kuruluşundan bugüne oluşmuş her nevi yayın, kütüphane ve arşiv birikimini güncel teknolojiyi dikkate alan bir yöntemle hizmete sunmayı amaçlayan Dijital Yayınlar Daire Başkanlığı, öncelikli olarak Dini Yayınlar Genel Müdürlüğünce basılan eserleri dijital ortama aktarmaya başlamış ve bunların bir kısmını yayınlamıştır. Dijital yayıncılık faaliyetleri sadece kitaplarla sınırlı tutulmamış, sesli ve görüntülü içerik hazırlama sürecine girilerek yeni yayıncılık teknolojileri de hayata geçirilmiştir. Bir yandan kitapların seslendirilmesi ve kısa video içerik hazırlama çalışmaları devam ederken diğer yandan

yazılı, sesli ve görüntülü olmak üzere tüm yayınlara erişimi kolaylaştırmak amacıyla oluşturulan web sitesi okuyucu ve takipçilerin istifadesine sunulmuştur.

Değerli misafirler!

Köklü bir medeniyete sahip ülkemizin güzide kurumlarından biri olan Diyanet İşleri Başkanlığımız, dinî alandaki bilgi ve birikimlerini de kullanarak, çağın imkânlarının gerektirdiği şekilde ve kazanılan yeni becerilerle daha iyi hizmet sunma arayışlarına devam etmektedir.

Teknolojik gelişmeler her geçen gün varlığını daha güçlü bir şekilde hissettirirken dijital dünyayı nasıl anlamamız gerekiyor? İslam'ı doğru tanıtmak, İslam'ın evrensel mesajını daha etkili bir şekilde doğru yöntemlerle aktarmak için Başkanlığın hangi mecralardan ne şekilde yararlanması gerekiyor? Başkanlık kendisine yasalarla verilen görevleri gerçekleştirirken, devamlı dönüşüm ve gelişimlerin yaşandığı bir çağda, kendini her zaman zinde tutacak bir anlayışı nasıl tesis edebilir?

Bu ve benzeri sorular ışığında Diyanet İşleri Başkanlığı olarak dinî yayıncılık açısından çok değerli gördüğümüz yayın kongrelerinden bugün açılışını yaptığımız Sekizinci Dini Yayınlar Kongresinin teması "Dijital Yayıncılık" olarak belirlenmiştir. Açılış oturumumuzun ardından, kongre süresince "Dijital Dünyayı Anlamak", "Dijital Yayıncılık; Fırsatlar ve Riskler", iki oturum hâlinde düzenlenecek olan "Dini İçerikli Dijital Yayıncılık" ayrıca "Dijital Yayıncılık ve Din Eğitimi", "Dijital Çağda Medya Okuryazarlığı" ve "Dijital Trentler, Yeni Dini Akımlar" ana başlıklarının yer aldığı ve genel değerlendirme ile tamamlanacak sekiz oturum yapılacaktır.

Değişen medya alanında yeni yayıncılık anlayışlarının ve dinî yayıncılık için sunduğu fırsatların ortaya konacağı, tartışılacağı toplantımızın, Başkanlık olarak bizlere geniş bir ufuk kazandıracağına inancımı ifade ediyor, hayır ve bereketlere vesile olmasını diliyor, çalışmalarımızda bize rehberlik eden muhterem Diyanet İşleri Başkanımıza, hazırlık aşamasında fedakârca çalışan mesai arkadaşlarıma, tebliğ ve müzakereleri ile bilimsel katkı sağlayacak bilim insanlarına, bilim ve düzenleme kurulunun değerli üyelerine ve tüm katılımcılarımıza ayrı ayrı teşekkür ediyor, saygılarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Huriye MARTI
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Kıymetli Başkanım, saygıdeğer katılımcı ve takipçiler, hanımefendiler, beyefendiler.

Öncelikle hepinizi Allah'ın selamıyla selamlıyorum.

Bu yıl sekizincisini düzenlediğimiz Dini Yayınlar Kongremize hoş geldiniz diyor, katkı ve katılımlarınız için teşekkür ediyorum.

Değerli misafirler!

Biz, kaleme ve yazdıklarına and içen, harf, söz, kelime ve kitaba kıymet veren; dilleri, Yüce Allah'ın varlığının ve birliğinin delili[1] sayan Yüce bir Kitabın takipçileriyiz. Kur'an-ı Hakîm, bilenlerle bilmeyenlerin bir olmadığını[2] vurgular. Ancak bilgeliğe dönüşmeyen bilgi ve ahlaka dönüşmeyen ilim, hikmet yüklü gönüller inşa edemez. Tam aksine sahibine yük[3] olur. Oysa bilgi, salih amelin sağduyulu yolu ve en samimi eşiğidir. Ahlaki kökleri ve amelî bağlarından uzağa düşen bilgi ise insana ve çevresine zarar verir. İşte bu yüzden biz biliriz ki Sevgili Peygamberimiz fayda vermeyen bilgiden Allah'a sığınır.[4]

Kıymetli misafirler!

İnsan, varoluşu gereği ihtiyaçlarını karşılamak ve birtakım amaçlarına ulaşmak için tabiatı kullanan, dönüştüren, yönlendiren bir varlıktır ve bu özelliğiyle teknolojiye ilgi duyar. Zira teknoloji, çevresini şekillendirme ve hayatını yönetme konusunda insana güç, hız, kalite gibi ciddi imkânlar sunmaktadır. Aslında Kur'an'ın tabiattaki varlıkları, bunların fonksiyonlarını ve de bazılarından insan emeği ile elde edilen ürünleri

---

1 Rûm, 30/22.
2 Zümer, 39/9.
3 Cuma, 62/5.
4 Nesâî, İstiaze, 21.

"ayet" olarak adlandırması ve bir ayrım gözetmeksizin ilahi mesajı iletmede bu ayetleri kullanması, teknolojik ürünlerin de Yüce Yaratıcı'ya işaret ettiğini göstermektedir. Sonuçta gücün, bilginin ve iradenin yegâne kaynağı O'dur. O hâlde, bütünüyle teknoloji karşıtı bir duruş, aklen olduğu gibi dinen de sağlıklı değildir. Dijital dünyanın gelişmelerini iyilik üretmede ve bunu yeryüzünde yaymada kullanmak, bir bakıma Allah'ın ayetlerini okumak ve O'nun rızası yolunda kullanmak anlamına gelmektedir.

Saygıdeğer katılımcılar!

Diyanet İşleri Başkanlığımız kuruluşundan itibaren sahih dinî bilgi ve selim akla bağlı kalarak, halkı din konusunda aydınlatmak için yayın teknolojilerini dikkatle kullanmaya özen göstermiştir. Bugün itibariyle iki bini Türkçe, yedi yüz ellisi farklı dillerde olmak üzere toplam üç bine yaklaşan kitapları, sekiz farklı süreli yayını, 24 saat yayın yapan üç radyosu ve bir televizyonuyla devasa bir yayın kurumu hâline gelmiştir. Bu yayın müktesebatının eş güdümlü bir şekilde yeni yayın teknolojileriyle uyumlu hâle getirilmesi ve dijital mecralara hitap eden yeni eserler ve özgün içerikler üretilmesi Başkanlığımızın gündemindeki öncelikli konular arasında yer almaktadır. Hayatın akışındaki gelişmeler ve yayıncılığımızdaki ihtiyaçlar analiz edilerek bir yıl önce Sayın Başkanımızın gayreti ve Saygıdeğer Cumhurbaşkanımızın tensipleriyle Dini Yayınlar Genel Müdürlüğümüz çatısı altında 'Dijital Yayınlar' dairesi kurulmuştur. Bu adım, kamuda dijital yayıncılığı konu edinen ilk kurumsal hamlelerden birisidir.

Kıymetli Hazirûn!

İnsanlık yepyeni, farklı, akışkan bir dönemden geçiyor. Dünyanın değişim hızını ve yönünü doğru okumak için özel, yoğun ve devamlı bir gayret gerekiyor. Sosyal bilimciler yaşadığımız bu nevi şahsına münhasır atmosferi tarif etmek adına; enformasyon çağı, gösteri çağı, teknoloji toplumu, ağ toplumu, gözetim toplumu, tüketim toplumu, risk toplumu farklı kavramsallaştırmalar kullanıyor ve teoriler geliştiriyor. Bu açıklama çabaları ziyadesiyle önemli hususlara işaret ediyor. Anlaşılması ve açıklanması uzun tartışmalara konu olan bu dönemin yayın dünyasına yansımaları ise başlı başına bir araştırma alanına tekabül ediyor.

En belirgin yönüyle ifade edersek; yayınlanacak yazılı, sesli ve görüntülü mesajların; tasarım, yazılım ve algoritmaların gölgesinde hızlı, hareketli, kısa, yalın, kolay, ucuz, ritmik ve eğlenceli hâle getirilerek hayatın her köşesine yayıldığını görüyoruz. Artık matbaa ve masaüstü yayıncılığın kurumsal yansımaları yerine, giderek bireyselleşen, küçük ve akıllı aygıtlara taşınan, herkesçe her zaman ve her yerde erişilebilir, yeni bir yayıncılık dönemini tecrübe ediyoruz.

Yeni teknolojilerin pek çok ihtiyacı en renkli ve en iddialı biçimde karşıladığı aşikârdır. Ancak insanı nesneleştiren, mahremiyeti zedeleyen ve tüketimi özendiren teknolojileri doğru kullanmak gerekiyor. Özellikle salgın döneminde bu hareketli akışın neredeyse sorgulanamaz hâle geldiğine bir kez daha dikkatlerinizi çekmek isterim.

Oysa biz Müslümanlar her konuyu, bilhassa da ilim ve hikmete dair konuları dinî ve ahlaki değerlerimizden güç alarak sağduyu süzgecinden geçirmek durumundayız. Çünkü kadim yitiğimiz olan hikmeti metalaştırarak özensiz bir tüketim malzemesi hâline getirmek, eşref-i mahlukat olan insanın özgürlüğünü elinden alarak onu köleleştirmek, hakikati ötelemek gibi riskler karşısında yeterince dikkat ve rikkat kesbetmek dinî, ahlaki, tarihî, kültürel ve idari önceliklerimizdendir.

Bu meyanda siz kıymetli katılımcılarımızın ilgisi, tebliğ ve müzakereleriyle kongremizi şereflendiren hocalarımızın dijital yayıncılık başlığı çerçevesinde dökeceği ortak akıl teri; Başkanlığımızın ve diğer yayın aktörlerinin tecrübe ve birikimlerine değer ve ufuk kazandıracaktır. Ayrıca kongrede sunacağınız kıymetli görüş ve tavsiyeleriniz, dinleyici ve takipçilerimizin dijital yayın teknolojileri hakkında doğru bilgilere ve sağlam bir bilince kavuşmasına destek olacaktır.

Sözlerime son verirken himayeleri için Saygıdeğer Başkanımıza; emek, katkı, katılım ve takibiniz için sizlere, kongre sürecindeki gayretleri için mesai arkadaşlarıma ve hassaten Dini Yayınlar Genel Müdürlüğümüze teşekkür eder, kongremizin hayırlara vesile olmasını Yüce Rabbimden niyaz ederim.

Prof. Dr. Ali ERBAŞ
Diyanet İşleri Başkanı

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على رسولنا محمدوعلى آله وصحبه أجمعين

Bizleri en güzel şekilde yaratan, bizlere bilmediğimizi öğretip sayısız nimetlerle lütufta bulunan, Kur'an-ı Kerim ile hidayeti ve iyiliğin yollarını gösteren Rabbimize sonsuz hamdü senâlar olsun.

Hz. Âdem'den beri hakkın-hakikatin öncüsü bütün peygamberlere ve bilhassa getirdiği değerlerle insanlığın ufkunu aydınlatan, sünnetiyle bizlere rehberlik eden sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa'ya sonsuz salât ve selam olsun.

Değerli katılımcılar, kıymetli basın mensupları, hanımefendiler, beyefendiler;

Sözlerime başlarken hepinizi saygıyla, sevgiyle, hürmet ve muhabbetle selamlıyorum. Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi hepimizin üzerine olsun.

Diyanet İşleri Başkanlığı olarak düzenlediğimiz dinî yayınlar kongremize hoş geldiniz, sefalar getirdiniz. Her defasında aktüel bir konu ekseninde gerçekleştirdiğimiz yayın kongremizin sekizincisinin temasını, bilişim teknolojilerinin gündelik hayatın doğal bir parçası olması hasebiyle "**Dijital Yayıncılık**" olarak belirledik.

Değerli Misafirler!

Malumunuz olduğu üzere yaşadığımız çağ, **bilişim çağı** olarak nitelendirilmektedir. Bu çağı ayrıcalıklı kılan en temel unsur bilgi ve onun bir yansıması olan teknolojidir. Esasen bilgi sadece bu çağın değil; tüm zamanların en etkin gücü ve en büyük imkânıdır.

İlk insan Hz. Âdem'in (aleyhisselam) yaratılış sürecinden bahseden ayetlerden, insanı varlık alanında ve mahlukat arasında mükerrem kılan değerin bilgi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim varlığı ve hayatı anlamlı kılan öğrenme, anlama, açıklama gibi beşerî eylemlerinin referans noktası, bilgidir.

Özellikle insanın eşyayla ilişkileri ve gereksinimleri ekseninde, tarihî süreçte peyderpey elde edilen bilimsel bilgi, gerek bireysel gerekse toplumsal gelişim, değişim ve dönüşüm üzerinde tartışılmaz bir etkiye sahiptir. İnsana ve hayata dair her türlü buluş, keşif ve yenilik, bilgi sayesinde gerçekleşmiştir.

Bu anlamda tarihin en önemli olaylarından birisi hiç şüphesiz yazının icadıdır. Böylece bilgi, kaydedilerek saklanabilmiş, paylaşılarak çoğaltılabilmiş ve yaygınlaştırılarak süreklilik kazanmıştır. Bununla birlikte iletişim ve etkileşim biçimleri değişmiş; ictimai, iktisadi, siyasi ve kültürel alanlarda büyük dönüşümler yaşanmıştır. Bir ihtiyacı gidermek için ortaya konan her yenilik ve her buluş, beraberinde daha büyük yenilikleri yeni bir ihtiyaç olarak gündeme taşımıştır. Örneğin; yazının icadı, bilginin saklanabilmesi için kâğıdın icadını bir ihtiyaç olarak gündeme getirmiş ve dolayısıyla bu icat, tarihi süreç içerisinde ortaya çıkan birçok teknik gelişmenin de zeminini oluşturmuştur. Odağında bilginin yer aldığı bu icatlar silsilesi, gelinen noktada neredeyse bütün dünyayı, her şeyin sayılarla anlam bulduğu dijital bir çağa taşımıştır.

Bugün gündemimizin merkezinde yer alan dijitalleşme sürecindeki en büyük etkenin teknoloji olduğu herkesçe malumdur. Bilgi üretimini ve paylaşımını kolaylaştıran, hızlandıran ve yaygınlaştıran teknolojik gelişmeler, her nevi bilginin dijital ortama aktarılmasına ve zaman-mekân sınırı olmaksızın tüm dünyada eş zamanlı dolaşmasına imkân sunmuştur. Bu da bilgi üretimi, bilgiye erişim ve bilgiyi işleme noktasında insanları geleneksel araç ve yöntemlerden uzaklaştırarak büyük oranda dijital mecralara yönlendirmiştir.

Nitekim bugün sayıları milyarlarla ifade edilen internet kullanıcısı, artık günlük hayatın bir parçası hâline gelen dijital araçlar vasıtasıyla okumakta, yazmakta, ticari işlemlerde bulunmakta ve sosyal medya üzerinden iletişim ve etkileşim sağlamaktadır.

Bütün bu gelişmeler, hayatın her alanında olduğu gibi yayıncılık alanında da insanlığı köklü dönüşümlere zorlamaktadır. Bu alanda ortaya çıkan yeni ihtiyaçların, yayıncılık faaliyetinde bulunanları, her geçen gün daha büyük değişime ve dönüşüme zorladığı da bir gerçektir. Yapılan ilmî mülahazalar ve tartışmalar, ortaya konulan tezler ve öngörüler, dijitalleşmenin geleceğe dair taşıdığı potansiyeli göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir. İnternetin ve dijital araçların bugünkü kullanımına bakılırsa ileride dijital yayıncılığın, matbu yayıncılıktan daha öncelikli bir konuma geleceği de açıktır. Dolayısıyla bu tablo, dijital dünyayla entegre olamayan yayıncılık faaliyetlerinin toplumsal ve küresel boyuttaki etkinliğini azaltacağını göstermektedir.

Değerli kardeşlerim!

Bu noktada özellikle ifade etmeliyim ki teknolojik her yeniliğin birtakım avantajları olduğu gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Dijitalleşmenin en önemli avantajı, hiç şüphesiz bilgi üretimini ve bilgiye ulaşımı kolaylaştırmış olmasıdır. Buna karşın bilgi güvenliği ve doğru bilgiye erişim noktasında ciddi riskler barındırması da önemli bir dezavantajdır. Zira internet ortamında doğru ile yanlış, gerçek ile yalan, fayda ile zarar, iyi ile kötü iç içe geçmiş durumdadır. Esasen bu durum, bilgiyi üreten, ileten, paylaşan ve kullanan günümüz insanının, bilgi ahlakına ne denli muhtaç olduğunun da açık bir göstergesidir. Bu çerçevede insanımızın internet kullanımı konusunda bilinçlendirilmesi büyük bir önem arz etmektedir. Ayrıca çocuklarımızın ve gençlerimizin, dijital teknolojiyi **"ahlaki bozulmaya"** maruz kalmadan kullanmalarını temin edecek imkânlar ve araçlar geliştirmek elzemdir.

Bu itibarla, bilgi üreten ve yayıncılık yapan kişi, kurum ve kuruluşların dijital dünyanın imkân ve risklerinden haberdar olması ve bu alanla ilişkilerini sürekli güncel tutması bir zorunluluktur. Zira insana, hayata ve dünyaya dair bir gelecek tasavvuru olan hiç kimse ve hiç bir kurum veya kuruluş, bu çağın gerçekliklerine bigâne kalamaz.

Diğer yandan ilk oyuncakları elektronik cihazlar olan günümüz çocuklarının ve gençlerinin tasavvur, istikamet ve istikballerinin, büyük ölçüde dijital dünyanın aktörleri tarafından şekillendirildiği de göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla bizim bu alanı boş bırakmak ve dijital mecralardan uzak kalmak gibi bir lüksümüz olamaz.

Nitekim kuruluşundan itibaren sahih dinî bilgiyle toplumu aydınlatmak için her çeşit yayın teknolojisini etkin bir şekilde kullanan Diyanet İşleri Başkanlığımız, sürekli kendini yenileyerek çağın getirdiği imkânları kullanmaktan geri durmamıştır. Bunun somut bir adımı olarak Dini Yayınlar Genel Müdürlüğümüz bünyesinde Dijital Yayınlar Daire Başkanlığı ihdas etmek suretiyle dijital mecralarda zaten uzun süredir yürüttüğümüz yayın faaliyetlerimize daha da etkinlik kazandırılmıştır.

Bu bağlamda bir taraftan mevcut yayınlarımızın nitelik ve niceliğini artırmayı planlarken, diğer taraftan da geleneksel yayıncılık konusunda geniş bir müktesebatı bulunan Başkanlığımızın dijital alandaki etkinliğini daha ileri bir noktaya taşımayı hedefliyoruz. Bunun için siz değerli ilim insanlarımızın burada sunacağı ilmî ve fikrî açılımları, yaklaşımları ve derinlikli müzakereleri son derece önemsiyoruz. Zira bu alan, bilimsel yetkinlik, kapsamlı istişare ve özel bir hassasiyet gerektirmektedir.

Değerli Hâzirûn!

Diyanet İşleri Başkanlığı olarak dijital yayıncılık alanındaki sorumluluğumuzun ve toplumun bizden beklentilerinin de farkında olduğumuzu ifade etmek isterim. Bu bağlamda özellikle yeni neslin ilgisini çekebilen, ihtiyaçlarına, becerilerine ve iç dünyalarına doğrudan hitap edebilen nitelikli yayınlarla onları buluşturmak bizim için önemli bir sorumluluktur.

Dolayısıyla bizler, hemen her türlü eylemini ve ilişkisini dijital mecralarda gerçekleştiren günümüz insanına sahih dinî bilgiyi en doğru yöntem ve araçlarla sunma mecburiyetindeyiz. Bu yüzden, açılışını yaptığımız kongremizin dijital yayıncılık ekseninde önemli açılımlar getireceğine, büyük bir potansiyel barındıran bu alandaki hizmetlerimizin daha da verimli hâle getirilmesine katkı sunacağına yürekten inanıyorum.

Her vesileyle vurguladığım bir yaklaşımı burada yinelemek istiyorum: Yeryüzüne iyiliğin ve güzelliğin egemen olması için yapmamız gerekenler, yaptıklarımızdan daima daha fazladır. Bizler, bu bilinçle çalışmaya ve üretmeye devam etmeliyiz. Üzerimize düşen, yapmamız gerekenlere odaklanarak daha fazla çalışmak ve daha çok yorulmaktır.

Bu duygu ve düşüncelerle, kongremizin istifadeye medar olmasını temenni ediyorum. Cenâb-ı Hak'tan, gayretlerimizi ve emeklerimiz rızasına uygun samimi bir çaba olarak kabul buyurmasını niyaz ediyor, hepinizi muhabbetle selamlıyorum.

SÖYLEŞİ

Alev ALATLI:
"TAHRİBATI ÖNLEYECEK TEK BİR SİSTEM VAR; İSLAM"

Alev Alatlı, yaşadığımız dijital çağda esas meselenin, kapitalizmin desteğindeki teknolojinin yaptığı tahribat olduğuna dikkat çekiyor. Dijitalleşmenin faydası kadar zararı da var. Bize düşen ise faydayı güçlendirmek, zararı asgariye indirmek… Bunun için kendimize sormamız gereken bir soru var: İslami kadim değerleri sadece yaşamak değil, aynı zamanda duyurmak için de gerekenleri yapıyor muyuz?

Ayşe Böhürler (AB): *Türkiye'nin aydın sorumluluğuna sahip az sayıda fikir insanlarından birisi olarak Alev Alatlı'nın işaret ettiklerinin 21. yüzyılı anlamak, fırtınalara direnebilmek, ayakta kalabilmek için yol gösterici olduğuna inanıyorum. Sempozyumun açılışında onunla yapacağımız söyleşiye geçmeden önce Türkiye'nin her yerinden bizi dinleyen çevrim içi ve çevrim dışı olmak üzere dinleyicilerimizle birlikte sizi selamlıyoruz.*

Alev Alatlı (AA): Çok teşekkür ederim. Öncelikle onur duyduğumu ifade edeyim, az önce lütfettiniz. Sorumlu aydın, ama bir aydını sorumlu kılan da hitap edebildiği kişilerdir. Ben ne kadar sorumluysam, bu işte bir dahlim varsa orada beni dinlemek isteyenlerin de o kadar dahli var. Onur duydum tekrar teşekkür ederim, umarım faydalı olurum size.

AB: *Alev Hanım'ın bir düşünür olarak yazdıkları, eserleri, konuşmaları her zaman görünene değil derin düşünceye kapı açar. Bilgisini tefekkürle bütünleştirir, bu okuyucuyu başka bir yere taşır. Alev Alatlı'nın bize açacağı pencereler, işaret ettikleri, bak bir de konuya buradan bakın dediği zaviyelerin İslam'ı doğru anlatmaya odaklanan dinî yayıncılık konusunda önemli ipuçları vereceğine inanıyorum. Bu söyleşiye İstanbul'dan katılan Diyanet İşler Başkanı Sayın Ali Erbaş'a böyle bir sempozyuma öncülük ettiği için teşekkür ediyor sözü ona bırakıyorum.*

Ali Erbaş (AE): Evet. Öncelikle size Ankara'ya kadar gelip kongremize büyük katkı sağlayacağınızdan dolayı çok teşekkür ediyorum. Alev Hanım hocamızı aradığımda hiç tereddüt etmeden hemen kabul etmesi de gerçekten bizi çok mutlu etti, kendisine de buradan çok teşekkür ediyorum, çok istifade edeceğimizi düşünüyorum.

AA: Hocam mahcup ediyorsunuz.

AE: Estağfirullah.

AA: Yok mahcup ediyorsunuz ve bir yandan da İslam'ın alçak gönüllü tavrının ispatıdır bu konuşmanız. Çünkü teşekkür eden ben olmalıyım siz değil.

AE: Estağfirullah. Allah razı olsun.

AA: Gerçekten ben olmalıyım, hakikat bu yöndedir çünkü siz lütfedip hani ben ne diyorum dinlemek lütfunu gösteriyorsunuz. Şimdi hâl buyken hele söz konusu İslam ise! Her zaman söylediğim bir sözdür;

dünyayı kurtaracak olan İslam'dır! Ben bunu bir bağnaz Müslüman olarak söylemiyorum. Tersine belki de çok günahkâr bir Müslüman olarak söylüyorum. Hakikaten öyle! Gelin içten, kalpten konuşalım. Müslümanların yapması gerektiği gibi. Yani söylemeye çalıştığım şu: İslam düşüncesi -ben Türk-İslam diye altını çizerim, çünkü en az tahrif edilmiş şeklinin Türkiye'de yaşandığına inanırım- ahlak esaslıdır. Buna içten inanıyorum, o bakımdan da Türk-İslam derim. Bu anlayışın, bu dünya görüşünün bu saatten sonra dünyayı kurtaracak tek düşünce sistemi olduğuna bütün kalbimle inanırım ve doğrusunu isterseniz bunu ispat edebileceğimi de düşünürüm. Neden öyle inandığımı ispat edebileceğimi düşünürüm izah etmek isterim… Az önce açılış konuşmanızda söylediniz, dijital dünyanın mecburen içine girildi, aldı da gidiyor! Tamam ama öyle bakarsanız faydası kadar zararı var. Şimdi bize düşen faydayı güçlendirmek, zararı mümkün olduğu kadar asgariye indirmek. Esas mesele kapitalizmin desteğindeki teknolojinin yaptığı tahribattır ve bu tahribatı önleyecek tek bir sistem var; İslam! Yani sizden farklı olarak ve affınıza sığınarak ben dinî inanç diye geçiştirmek istemiyorum. Allah inancı diye de geçiştirmek istemiyorum. Çünkü her Allah bir değil. Şimdi bu da ne demek diyeceksiniz? Ne biçim dikenli bir laf? Ama şunu söylemek isterim, bizim inandığımız "Rabbü'l Alemîn", "Yahova" değil veya Yahova olduğu söylenen kişi değil. Şimdi hâl buyken efendim "**Allah'a inanın gerisi gelir**" lafı doğru değil. Meselenin bir daha üstüne gidip "**hangi Allah**" demek gerekir. Bu çok acayip ve çok can acıtan bir tespittir. Bu tespit herhâlde İslam'ın ilk kurulduğu günlerde de vardı. Karşı taraf da size "Allah" diye geliyordu. Peki, ne, kim, hangi değerler? Ben bu işin çözümünün maalesef diğer iki İbrani dininde olduğuna inananlardan değilim. Yani Yahova ne kadar (tövbe estağfirullah) benim Allah'ım değilse, korkarım Hristiyanlarınki de değil. Çünkü o çocuklar doğuran, çocuklar doğurtan, oğlunu dünyaya gönderendir falan. Şimdi bu kadar tahrifatla uğraşmak maalesef İslam'ın başına kaldı diye bakarım. Buradan baktığımızda, siz papaya gitmeyeceksiniz, papa size gelecek! Hani niye gelecek! Bu bir patakon meselesi, millî duruş değil hakikat, gerçeğe gelmek! Yani şimdi bir şey söyleyeceğim, biliyorum çok kıyamet koparacak belki bu söylediğim laf. Allah'a yakın bir papanın bizim Allah'ımıza yakın bir Müslüman olması gerekirdi. Ol-

madığı takdirde bu iş olmayacak demektir. Neden olmayacak? Çünkü o kadar tahrif edilmiş, o kadar farklı biçimleri olan bir kitapları var ki; bunun sonu gelmez, gelmeyecektir. Maalesef Hristiyanlığı tanımıyoruz. Şimdi siz az önce anlatırken, dijital yayıncılık, ne kadar takdir ettim içimden yaşasın yaşasın diye, tabi canım bu çok önemli bir şey! Zaten Diyanet her zaman yayıncılık konusunda bir numara olmuştur. Allah bilir bütün vakıfları yan yana koysanız bir numarada gelir açık arayla bu çok önemli, önemsediğim bir şey fakat bugün orada sergilenen yayınlar içinde kaç tanesi acaba Hristiyanlıkla ilgilidir bunu merak ederim. Neden diyeceksiniz, çünkü kandırıldık senelerce biz. Şunu kabul edin; Türkler, Türk Müslümanları olarak iyi niyetli, naif insanlarız, çok okumayız. Hristiyanlığı Kur'an-ı Kerim'den öğrendik zannettik, öğreniyoruz zannettik, öğrenmedik mi öğrendik. Demek istediğim şey fiilî durum bu değil, fiilî durumu bilmediğiniz zaman da pozisyon alamıyorsunuz olaya karşı.

AB: *Hocam şöyle araya girebilir miyim? Fiilî durum dediğiniz 21. yüzyılın önümüze sunduğu dünya görüşü mü? Siz Nasihatname ismini verdiğiniz kitap serisine bir ön söz yazdınız. O ön sözde bizi 21. yüzyılın tehlikelerine karşı uyarıyorsunuz ve 21. yüzyılı anlamazsak ayakta kalmamızın mümkün olmadığını söylüyorsunuz. Burada Hristiyanlık bilgisinin önemli olduğunu söylüyorsunuz, neden?*

AA: Efendim şundan dolayı söylüyorum; Şimdi dünyaya bakıyorsunuz. Allah'ını seversen bu dünya olması gereken dünya mı? 21. yüzyılda olması gereken dünya mı? 2021 yılındayız, şuna bakın yani bugüne kadar insanlığın derin sorunlarından hangisini çözdüler, hangisi çözüldü? Şöyle durup bir bakalım; açlık mı gitti, kötülük mü gitti, cinayetler mi azaldı, eşitlik mi oldu, hadi eşitlikten geçtim hiç olmasa karınlar mı doydu, bunlar söz konusu değil. Düzgün insanlar mı olduk, iyi insanlar mı olduk, yardımcı mı oluyoruz birbirimize? Şöyle bir bakın, birbirini yiyen bir dünya, yemeye devam eden ve giderek daha çok yiyen bir dünya. Böyle baktığım zaman olaya 21. yüzyılda hiçbir şeyin değişmediğini, giderek kötüleştiğini görüyorum. **Öyle ki; teknolojinin silahlar konusundaki başarısı, ilaçlar konusundaki başarısından çok daha yüksek.** Niye? Bir bombayla kaç bin kişi öldürüyorsunuz ama nezle kadar basit bir şeyin bile tek bir hapını bulamadılar. Peki, nasıl şey bu!

Aya gidiyorsunuz, aklınız sıra uzayı fethediyorsunuz, denizlerin dibini bilmiyorsunuz. "İnsan niye uzayı fethetmek ister" diye sorduğumda "herhâlde denizlerin dibinde koloni kuramayacağı için" diye düşünürüm. Sonra ki sorum da "neden bir koloni kurma davanız var" olur. Şöyle bir düşünün 1800'lü yılların sonunda yani 19. yüzyılın sonunda dünyanın %85'i Batılı ülkelerin sömürgesiydi. Bunun sebeplerini anlamak için bu Batılı ülkelerin inançlarını tanımak, bilmek gerekiyor. Hristiyandılar ancak Hristiyanlığın değişik mezheplerine mensuptular. Aralarında mezhep kavgaları vardı. Ancak bunların hiç birisi "sen haksız yere adam öldürdün ya da kötülük yaptın" gibi sebepler değildi. Hiçbir zaman "sen dünyayı kirletiyorsun, dünyayı alt üst ediyorsun" diye kavga etmemişlerdir. Peki, neyin kavgasıydı bu!

Katoliklerle, Protestanlar arasındaki kavgaları da ben önemsemiyorum. Din reformu dediğiniz bir büyük kandırmacadır. Bir reformun reform olabilmesi, hakikaten iyileştirme olabilmesi için Müslümanlığa yanaşması gerekirdi, yanaşmadı! Yani tüm kaideleri bir yana bırakın hiç değilse "komşum açken tok uyuyamam" diyen bir dine yanaşması gerekirdi veya oradan bir şeyi adapte etmesi gerekirdi. Bunların hiçbiri yapılmadı. Ha, ne var reform adına? Çeşitli süsler var, şıklıklar var efendim! İnanılmaz zengin saraylarda oturan papa var. Ben ilkesel anlamda bir reform görmüyorum. Çünkü şöyle bir baktığınız zaman dünyanın bu hâle gelmesini önlemek üzere hiçbir ele gelir, dişe gelir hareketi olmamıştır kilisenin.

AB: *Hristiyanlığı merkeze alırken neye dikkat çekiyorsunuz? İlk iki cildini yayınladığınız "Nasihatname" isimli kitaplarınızın girişinde "İyilik ve umut 21. yüzyılın hedefleri arasında yer almıyor" diyorsunuz. Neden?*

AA: Hayır almıyor, umurlarında bile değil!

AB: *"Bizim beklediğimiz 20. yüzyılın içerisinde barışın tekâmülüydü, ırkçılığın hortlaması değil" diyorsunuz. Sizinle yaptığımız birçok programda da İslamiyet'in insanlığın çıkışına yol sunabilecek tek din olduğunu hep söylersiniz. Hangi yönleriyle İslamiyet'in bunları yapabileceğine inanıyorsunuz?*

AA: İslamiyet "gönüllü fedakârlık" dediğim ilkenin üzerine kurulur Ayşe Hanım! Yani kendinizden fedakârlık eder, başkası kullansın diye

bir şeylerden vazgeçersiniz. Bir sahici Müslüman'dan ***homoeconomicus*** çıkmaz mesela. "Rabbena hep bana" diyen bir ekip bizden çıkmaz. "Rabbena hep bana" diyen, her şeyi kendisi için isteyen adamdan da zaten başkalarına yardım edecek tip de çıkmaz. Bu örnekler çoğalabilir. "Kefenin cebi yoktur, alıp götürmeyeceğim öbür tarafa" diyen bir toplumdan kapitalist kolay kolay çıkmaz. Yani iki tarafıyla da düşünen tek din İslamiyet'tir. Bir; dünya gerçeklerine uygun olarak hareket etmek. İki; gönüllü feragat! Biz gönüllü feragatin yanı sıra insanoğlunun ölümden sonra bir değeri olduğuna inanırız. O'nun için ölünün ardından kötü konuşmayız. Ölümün de yaşamın da değeri olduğuna inanırız. Eğer siz insan yaşamının ölümden sonra bir değeri olduğuna, ondan sonra bir geleceği olduğuna hakikaten kalpten inanmıyorsanız ne olur biliyor musunuz? İşte bugünkü Hristiyanlık olur. Yani uygulamadan bahsediyorum. Ne doldurursanız küpünüzü bugün doldurursunuz, gerisi umurunuzda olmaz. Ne gibi? Mesela Elon Musk'ı hatırlayın. Bu kadar parayı, bu kadar pulu ne yapıyor, nasıl yapıyor? Aylan bebeğin hâlâ izi duruyor o kumsalda. Dünya açlıktan, ölümden bahsediyor siz Mars'a gezi düzenlemekten bahsediyorsunuz. Şuna dikkatinizi çekmek isterim: Cecil Rhodes vardı mesela, yeni dünya düzenini kuran yuvarlak masanın 5 kişisinden 1 tanesi. İngiliz, 17 yaşında Güney Afrika'ya gitti. Orada müthiş bir para kazandı. Bu Elon Musk'a çok benzer. Rhodes ne yaptı biliyor musunuz; Güney Afrika'yı sömürdü. Güney Afrika'da madenlerin mastır planını ortaya koyan, orada binlerce adamın ölmesine göz yuman adamdır bu Cecil Rhodes. Yani ha Cecil Rhodes ha bugünkü zengin, arada iki yüz sene var ama fark yok. Aaa hepsi de Hristiyan'mış, ee güzel buyurun yani.

AB: ***Diyanet İşleri Başkanımız Ali Erbaş da İstanbul'dan bu konuşmalara katılıyor. Ama kendisinin bir başka programı varmış. Hem bu davet hem de katkılarınız için çok teşekkür ediyoruz.***

AE: İzninizi istirham ediyorum, hepinize kolaylıklar diliyorum, çok teşekkür ediyorum. Malumunuz Taksim Camii'nin açılışına geçiyoruz, orada bir program başlıyor. Sadece şunu söyleyebilirim. Alev Hocamız Hristiyanlıktan çok bahsetti, benim de biliyorsunuz branşım dinler tarihi ve çalışma alanım da Hristiyanlık. Başkan olduğum zaman böyle kitaplarım ve Hristiyanlıkla ilgili çalışmalarım nedeniyle birçok eleştiri

almıştım. Bir üniversitede verdiğim bir konferans sonrası öğrencilerden birisi kalktı bir hışımla "Siz de nasıl Diyanet İşleri Başkanı olursunuz Hristiyanlıkla ilgili kitaplar yazmışsınız" dedi. Dedim ki "Okumadığınız belli. Benim kitaplarım reddiye usulü yazılan kitaplar ki Hristiyanlar çok rahatsız oluyor. Siz Hristiyan mısınız?" dedim. Tabii ki "Yok ben iyi bir Müslüman'ım" cevabını verdi. "O zaman kitabımı hiç okumadığınız belli" demiştim. Bu vesileyle bu hatıramı buradan paylaşmak ve bu konuda bilgi sahibi olmanın önemini bize hatırlattığınız için özellikle de teşekkür etmek isterim.

AA: Aklın yolu bir hocam, aklın yolu bir. Bunu yerleştirmemiz lazım.

AB: *Alev Hanım, "Nasihatname" olarak yazdığınız kitaplarınızda "gerçek dirliğin doğru zamanda doğru yerde konuşlanmış cömert ve adil insanlarla kaim olduğunu" söylüyorsunuz. Buradan yola çıkarak sormak istiyorum. Bir din adamının gerçek ile ilişkisi nasıl kurulmalı? Bu programın açılış konuşmalarında hem Sn. Huriye Martı hem de Sn. Ali Erbaş sahih bilgiden önemle söz etti. Oysa bugün sahih bilgi hızla hafifliyor ve önemini kaybediyor. Dijitalleşmenin en önemli sonuçlarından biri de sahih bilginin akışkan bir ortamda geçip gitmesi, post-truth kavramıyla ifade edilen hakikatin önemini kaybetmesi oldu. Hakikatin önemini yitirmesinden daha da önemlisi gerçek ve hakikate dair arayışın azalmasıydı. Ama biz hala kadim değerlerimizi korumaya çalışıyor, toplumun ve dünyanın geleceği için bunun şart olduğuna, kadim doğruların ille de yaşatılması gerektiğine inanıyoruz. Bir din adamı gerçek bilgiden kopuşun yaşandığı bir dönemde sahih bilgi ile nasıl ilişki kurar ve nasıl bunu nasıl taşır ve anlatır diye sormak istiyorum.*

AA: Vallahi Ayşe Hanım, günümüz dünyasında bir din adamının hepimiz gibi sahiciyi sahte olandan ayırmayı iş edinmesi lazım. Ama bu çok zor bir süreç. Neden zor? Çok dikkatli olmak gerekiyor. Gerçeği balık temizler gibi ayıklamalı.

Yani gördüğünüz şeyi kılçıklarından ayırıp, ete varmak için ince ince ince üstünde düşünmek lazım. Bir din adamının en önemli şeyi bence vasfıdır. Bugünlerde Türkiye'de olması gereken vasfı; "**yanlış giden nedir**" diye bakmak ve **bunu bütün bir içtenliğiyle yapmak zorunda olmasıdır**. Az önce Ali Hocam o öğrencinin tavrını örnek verdi. Hadi öğrenci öğrencidir diyelim ama benzeri bir şeyi biz bugün maalesef din

adamlarında da görüyoruz. Ya da din adamı sınıfına yazılmış olanlarda diyelim. Sorulacak sorular var diyelim, Nedir? Kadim değerlerimiz diyorsunuz. Kadim değerlerimizi dizelim yan yana, alt alta. Dünya iki bin yıldır bu kadim değerlerin ne kadarına cevap verebilmiş? Veremediği senelerden beri… Kur'an-ı Kerim hakikatini kaç kişi tanıyor? Bu yolda hareket etmeye çalışılıyor diyebilirsiniz ama sahiden cevap vermeli, burada kendimizi kandırıp üçkâğıda yatmamalıyız. Yani canımızı yakan şeyler yokmuş gibi davranamayız, bilmem anlatabiliyor muyum Ayşe Hanım! Yani ne gibi? Ben çok açık söyleyeceğim. Mesela imam-hatip okullarında kopya çekiliyor mu, çekiliyor! Bunu bilmeyen bir tek imam-hatip öğretmeni yoktur. Peki din adamlarının buna karşı aldığı tavır nedir? Bırakın ahlaklısını, ahlaksızı, laik şusunu busunu falan, bu kul hakkına girer diyen var mı? "Bu çalışan bir arkadaşınızın hakkını alıyorsunuz demektir, eğer kopya çekiyorsanız emeğin hakkını korumuyorsunuz" diyen var mı? Kaç tane din adamı gördünüz bugün cuma namazında "Kopya çekmeyin kardeşim, çocuklarınıza çektirtmeyin" diyen. Ne demek istediğimi anlatabiliyor muyum Ayşe Hanım! Yani kadim doğruları savunmak, yanlış olduğunu bildiğimiz şeylere karşı çıkmak, ne doğru ne yanlışı ayırt etmekle başlar. Ne demek, ne doğru ne yanlış? Açın Kur'an'ı okuyun neyin doğru neyin yanlış olduğunu size söyler, eğer bu kadar zorsa bu efendim, e bunu yapmazsanız şayet nasıl bu kötü gidişatı zapturapt altına alacağız?

AB: *21. yüzyılın dünya görüşünün İslam'ı ve dinleri yok etmekte çok kararlı olduğunu, inanç ve kadim değerlerin büyük bir saldırı altında olduğunu söylüyorsunuz? Peki buna karşı durmak için bu sabitleri korumak için öneriniz ne olur?*

AA: Vallahi bir kere seçmek, ikincisi bu değerlerin ne olduğunu bıkmadan hatırlata durmak. Biz bu değerlerin ne olduğunu en baştan kendimiz unutuyoruz. Yani şu kopya örneğinde verdiğim gibi… Değerleri önce ayakta tutmak, duyurmak sonra da kuşaktan kuşağa geçirmek lazım. Bakın dijital kongre yapıyoruz, bu dijitalde biz ne yapacağız sorusuna cevap arıyoruz. Ya alacağız sinyali dijitalleştireceğiz ya Kur'an-ı Kerim'i dijitalleştireceğiz. Ama kaybolan değerlere karşı duruşumuzu dijitalleştirebilmek ve böylece durabilmek için gereken işi yapıyor muyuz? Benim derdim bu! Hayır, yapmadığımız kanısındayım çünkü bı-

rakın dijitali, normal bir kitap da siyah-beyaz kitap da koymuyorsunuz ortaya. Onu bırakın hareketlerimizle de bunu söylemiyoruz. Sürekli işin ucuzuna kaçıyoruz, ucuzuna kaçmak nedir efendim? İşte İngilizcede bir tabir vardır 'ghettoing' derler yani kötü gettoları gezip vah vahlanmak. Orada da böyle yaparlarmış hatırlarım. Kötü zenci gettolarını gezmek için New York'tan falan böyle güzel kızlar gelir bakarlardı ve gözleri dolardı, vay insanlar nasıl yaşıyor falan. Ama bunun üstüne çıkılabilir mi dava burada, yani reformist ruhlar lazım. İslam'da reform demek bidat demek değildir, tam tersine ne dendiğini anlamaktır. Ama İslam'da bir reform olacaksa bu İslami değerlerin sahici hayata taşınması demektir. Bunu yapmadan zaten hiçbir şey yapamayız anlatabiliyor muyum Ayşe Hanımcım ne demek istediğimi?

AB: *Yaşayan hayatla barışık bir din anlatısından söz ediyorsunuz ve dijital yayıncılığında bu din anlatısı için aynı zamanda imkân ve riskler de sunduğunu söylüyorsunuz yanlış anlamadıysam. Yaşayan hayatla uyumlu ve onunla barışık bir din anlatısı…*

AA: Barışık demiyorum, başka türlü bir şey diyorum. Müslüman olarak baktığınız zaman İslami kadim değerlerden bahsediyorum. Kadim değerleri sadece yaşamak değil aynı zamanda duyurmak gerekir. Dijital yayıncılık duyurmaya yarayacaktır ama bir şey duyurmak zamanında eleştiri müessesinin çalışmasını ister. Aksi takdirde az önce hocama Hristiyanlık üzerine yazıyor diye karşı çıkan kendini Müslüman bellemiş çocukların eline kalırsınız çocuklar veya büyükler anlatabiliyor muyum? Onun karşısında ki duruşunuzu sergileyebilmeniz lazım. Yani biz çok cici çocuklar olarak hareket ediyoruz Ayşe Hanım, yani Hristiyanlık hakkındaki gerçeği, uygulamalı Hristiyanlık hakkındaki gerçeği dillendirmiyoruz, Niye bunu soruyorum? Bu iyi niyet, çocukluk veya bilgisizlik.

AB: *"Müslümanlık bir tür toplumsal terapiye indirgenmemeliydi" diyorsunuz. Çok iddialı bir cümle, buradaki kastınızı açar mısınız?*

AA: Açarım, şunu demek istiyorum; ramazanlar iyi örnektir. Nasıl toplumsal terapi olur? Büyük masalar yaparsınız, herkes oturur. Kötü şeyler mi bunlar değil tabi. Efendim ben ramazan geldi diye tırnağındaki ojeyi sileni bilirim biliyor musunuz? Bir şeye bürünür âdetler… Mesela, "ben ramazanda içki içmem", iyi edersin ama başka zamanda

içerim, olmaz işte anlatabiliyor muyum ne dediğimi? Onu ya yaparsınız ya yaparsınız. Tırnağınız ya boyarsınız ya ramazandır diye çıkartmazsınız. Bütün bir yıl oturup basına bakın… Bütün bir yıl oturup tek bir cümle söylemeden geçirirsiniz, ondan sonra ramazanda efendim birden bire haldır haldır şey vermeye başlarsınız, ücretsiz din ile ilgili bir kitap veya bir Kur'an-ı Kerim meali… İçselleştirmek diye bir şey var, bir de bunu şekilci olarak yapmak var. Haa bunun en galiz örneklerinden bir tanesi zaten Batı'da yaşanır, biz de onlardan öğrendik. Az daha Müslüman yılbaşı falan kutlamaya kalktık bundan bir süre önce, hatırlayacaksınız. Nedir? Christmas'tan bahsediyorum, nedir Allah aşkınıza Christmas. Sizin Allah'ınız olduğuna inandığınız biri doğuyor düşünün nasıl tuhaf bir şey oluyor değil mi? Sonra bunu indirgiyorsunuz neye süse püse, özel yılbaşı yemeklerine, işte dansa şuna buna. Ya sadece Christmas'ta yapılan, içilen içkiler vardır şimdi bu aradaki farkı anlatmak istiyorum. İndirgenmemeli bir toplumsal ritüele ve bir toplumsal şova indirgenmemeli. Çok tehlikeli buluyorum, çok tehlikeli buluyorum ve bunu da söyledim. Hatta bir ara Batı'dan o kadar etkileniyoruz ki yani Hristiyanlık'ta ne varsa bizde de olsa gelişmiş olacağız. Neymiş efendim hatırlayın, kalktık yılbaşı bayramı yapmaya, ya bir sürü kavga hatırlıyorum! Hareket eden bir ay takvimi yaparsınız her sene yılbaşını ne zaman kutlarsınız? Kutladık da nasıl kutladık! Şimdi durmak lazım; bu da ancak bu toplulukta bize izlediğini umduğum din adamları sayesinde olur. Oturup hakikaten tefekkür etmek, korkmadan ve dediğiniz gibi post-truth iklimini dikkate alarak hareket etmek gerekir. Post-truth nedir? Hakikat sonrası, gerçek sonrası diye tercüme ediyoruz. Yani gerçeği orada bırakacağız, onun ötesine geçip konuşacağız demek. Niye? Bir avantajımız var, biz hâlâ kaybetmedik. Batılı artık istese de yapamaz çok zorlanır, artık yapamaz kaçırdı ipin ucunu. Çok küçük gruplarda konuşulur eminim. Siz araştırmalarınız sırasında rastlamışsınızdır, Aylan bebeği hakikaten anlayan küçük dinî gruplar şunlar bunlar da vardır. Ama bütünde bu hassasiyet Batı'da gitti. Bizde ise hâlâ gitmedi ve Türkiye olduğu sürece de bu gitmez.

Arap dünyasından çok uzun boylu umudum olmadığını bilesiniz. Orada bu hareketi, bu anlayışı görmüyorum. Bizden çıkacağına bütün kalbimle inanıyorum. Ha, bunu da çok övüş vasıtası falan yapmıyorum,

sakın öyle zannetmeyin. Bizden çıkacak! Durum öyle gösteriyor. Sadece bizim bir dezavantajımız var o da maalesef petrolümüz yok. Para bizde değil, bu her zamanki hikâyedir. Ne derler, et atın önünde ot itin önünde. Böyle bir durum var ama içinden çıkıyoruz. Bunu çok önemsiyorum, sizinle benim aynı masa etrafında oturuyor olmamızdan da çok umutlanıyorum.

AB: *Dijital dünya önümüze birçok imkân sunuyor ama aynı zamanda büyük riskleri de beraberinde getiriyor. Bu risklerin başında bilginin çoğalarak değerini yitirmesi geliyor. Bir diğeri belirsizlik. Bir diğeri endişeli bir neslin geliyor oluşu. Ünlü filozof Bauman 21. yüzyılın insanını sallanan bir uçakta giden ve bundan dolayı endişe duyan insana benzetir. "Daha da vahimi uçağın kabinine girip pilotun olmadığını gören kişidir" der. Nitekim yapılan araştırmalarda bu çağın insanında endişe ve kaygının arttığını gösteriyor. Tam böyle bir noktada İslamiyet ve hakikat nasıl anlatılmalı? Bu kaygı ve endişelerle nasıl mücadele etmeli ve güven aşılamalıyız? Sizin bilgiye çok önem verdiğinizi bilirim. Bilginin efendiliğini çok önemsersiniz. Türkiye'nin çıkışının da buradan olacağını söyler, onların yol göstericiliğinde ilerlemenin altını çok çizersiniz. Ama bir diğer tarafta da kelebek etkisinin öneminden söz eder, Mevlana'nın sözüyle "bir sinek kanadının arşı rahmanı titrettiği" bağlamının hiçbir zaman unutulmaması gerektiğini söylersiniz. Bu iki bakış açısı ve iki yaklaşım eşliğinde ne yapmak lazım diye tekrar sormak istiyorum, İslamiyet'i doğru anlatmak için?*

AA: Tamam şimdi girerken önce bir laf söyleyeyim; bu dijital devrimin bize bir yararı olabilir şu; bakın son 200-300 senede biz Batı dinî emperyalizmi etkisi altındayız. Yani nereye elinizi atsanız oradan bir şey fışkırıyor, bir misyoner doğru mu? Misyonerler her tarafta. Atatürk'ten Allah razı olsun, çok önemli bir kısmı temizledi, ama durmuyor bitmiyor ve devam ediyor. Onlarda o para olduğu sürece bu devam eder. Şöyle bir düşünün, biz ne zamandır Hristiyan dünyasına misyoner göndermiyoruz? Niye bunu soruyorum? Herhâlde en az 300-400 yıldır bunu yapmıyoruz. "Niye göndermiyoruz" diye oturup düşündüğümüz zaman, iki sebepten dolayı yollamadığımız kanısındayım. Bir, yine o çok iyi niyetli ve naif olmamızdan dolayı kaynaklanıyor. Oradaki ihtiyacın ne kadar ağır olduğunun, derin olduğunun farkına varmıyoruz,

çünkü adamları tanımıyoruz. Sonraki yıllarda ise parasal imkânımız olmuyor. Fakat bu dijital dönemin bir faydası var. Sahici soruları sorup "Ne yaptınız?" diye bir kampanya başlatabiliriz. Ey ihvani Hristiyanlık, ey Hristiyan ihvan! Aylan bebeğe ne yaptınız? Ey ihvani Hristiyanlar Sudan'a ne yaptınız? İhvani Hristiyanlar Guatemala'da neler oldu, Guantanamo'da neler oldu, El Gureyb'de neler oldu, Suriye'de ne oluyor? Filistin, hayatımız Filistin, canımız Filistin! Filistin'de ne oluyor? Bence bu işi abartmadan kabartmadan, Birleşmiş Milletler'e, dış işlerinin çok iyi diller konuşan mensuplarına falan bırakmadan bizzat kendimizin yapması lazım! Bunu yaparken de birtakım bilimler var kullanılması gereken. 'PR' yani halkla ilişkiler konusunu siz çok iyi bilirsiniz. Nasıl yapılmalı da zülfüyâre dokunsun, insanların yüreğine gitsin. Bakın açıyorum ben, çok internet kullanan birisiyim. En beklemediğim yerlerde böyle süzgün bir kız çocuğu çıkıyor "Nasıl Hristiyan olunur" diye küçük ilanlar vermişler. Kız çocuğunu görseniz, belli ki babası ile atışmış, böyle ezik bir çocuk gibi görünüyor ve anlatıyor. Neden İsa ona bakarmış, İsa onu çok severmiş, İsa onun bu durumda olmasına izin vermezmiş. Yahu! Oyunu görün Ayşe Hanım. 'Godo'yu bekliyor' yine. İsa gelecek efendim ortalığı derleyecek toplayacak, öyle bir şey yok, ama yapıyor. Şimdi diyorum ki; namuslu ve ahlaklı bir şekilde bu dijital imkânları sonuna kadar kullanmalı ve deyiş yerindeyse "hakikat elçileri" yapmalıyız. Bu elçilerin sesi duyurulur dijital üzerinde, ucuz da olur. Petrol bulmak zorunda değiliz bunu yapabilmek için, iş ki niyetlenelim.

AB: *Hakikatin sesini daha sık ve yoğun biçimde bir an önce duyurmak lazım. Çok fazla süremiz de kalmadı. Popülizmin yükselmesiyle birlikte popülist dogmaların dinî inanışların yerine geçtiğini, dünyayı etkisi altına aldığını söylüyorsunuz. 21. yüzyılda dünyayı etkisi altına alan unsurlardan birisi de anti-elitist akım ve popülist dogmalarla birlikte gelen 21. yüzyıl Filistinizm'i. Siz bu kavramı paçozluk olarak tercüme ediyorsunuz. Bütün bunlarla birlikte nihilizm ve ateizme doğru da bir toplumsal yöneliş görüyor musunuz? Din kavramının da içinin boşaltıldığını görüyor musunuz? Tüm bunlara karşı öneriniz ne olur hocam?*

AA: Ayşe Hanım, zaten bir bütün olarak görmek lazım. Dünya iktisadi durumunu bilmeyen bir müftü olamaz, çok net söylüyorum IMF'nin ne yaptığını bilmeyen bir müftü olamaz! Bilmek zorundadır.

AB: *Yani bütün müftülerimiz bir ekonomi eğitiminden geçmeli diyorsunuz.*

AA: Kesinlikle öyle! Ekonomi derken marjinali, eğrileri bilsin falan demiyorum. İktisat fakültelerinin iktisadından bahsetmiyorum. Ama dünyada ne oluyor bilecek. Kapitalizm ne yapıyor bilecek. Efendim, yeni sömürgeleri bilecek. Dünya ahvalini bilecek, iktisadi ahvalini bilecek bir! İki; fizik bilecek Ayşe Hanım, kozmoloji ve fizik bilecek. Bakın Tanzimat'a kadar bizim medreselerimizde heyet ilmi okutulurdu, burada astronomi olurdu. Sonra bizim gökyüzüne bakmaz olmamız vardır, Tophanedeki meşhur rasathaneyi de yıkan biziz. Şimdi bir duralım eğer kozmolojinin aldığı son şekli, son düşünceleri yani dünyanın ve yaratılışın bir Big Bang'den ibaret olduğunu, Allah'ın bunun yanında hiçbir yerinde köşesinde olmadığını, Allah'ın bir hipotezden ibaret olduğunu anlatan bir kozmoloji varsa bugün dünyaya hâkim olan ve bizim hiç bilmediğimiz, biz bu oyunu kaybederiz. Bunun şaka tarafı yoktur. Bakın Diyanet bütün ağırlığını koymalı ilahiyat fakültelerine, mutlaka ve mutlaka kozmoloji koymalıdır. Kozmoloji anlatacak bugünkü hâliyle… Geliyoruz gidiyoruz efendim Cern'den bahsediyoruz. Cern'de, Big Bang'de işte şu molekülü, bilmem nesi… Niye bilmiyor bunu ilahiyatçılar? En çok onların bilmesi lazım çünkü budur bizim evimizi yıkan, bu bilinmek zorundadır. İlahiyat fakültelerine koyacaksınız, fiziği koyacaksınız evet yine diyorum size optikler A'lar B'ler Z'ler gibi değil ama gidişatı anlatacak popüler fizik koymak zorundasınız. Ha popüler fizik konmaz mı konur, çünkü şöyle bir bakın Batı literatürüne. İlkokul birinci sınıftan 60 yaş grubuna kadar dergiler var. Gelişmeleri anlatan haberleri, gelişmeleri haber verecek. Yani bir dünyada yaşamaya çalışıyorsunuz ve o dünyayı görmeyeceksiniz böyle bir şey olabilir mi ya? Üstümüzden geçecek silindir gibi eğer bakmazsak buna… Ve gelinen nokta çok avantajlı bir noktadır. Fizik malum kuantum fiziğine dönüştü kaçtan itibaren 1920'lerden başladı, 1970 den sonra tamamen kabul edildi. Bugün yapay zekayı dırdır konuşuyoruz. Bunun altı kuantum fiziğidir. Kuantum fiziği de bizim tasavvufla kol kola gider, aynı kavramlardır; biri matematik sesi verir, ötekisi dinî ses verir fakat kavramlar aynıdır. Bu yüzden derim, sufi tayfasıyla, kuantumcular el ele vermeli artık diye. Dünya aslında gelinen noktada bu büyük uçurumu doldura-

cak yerdedir. Yani bilimle ilim arasındaki boşluğu azaltacak o uçurumu daraltacak yerdedir dünya. Ama ben bunu konuşabileceğim din adamı isterim karşımda. Ben derken Alev Alatlı olarak söylemiyorum bir şey var önümüzde, meydan okuyor bir şey. Bu meydan okuyuşu kim karşılayacak? Evet bilmek zorundayız! Ekonomi, astronomi, fizik… Bu üç konuda kurslar mı tertip edilir, bilmiyorum. Diyanet bunu yapabilir. Pekâlâ kurslar düzenlenmeli, bütün müftülerimiz de bu kursları takip etmeli, zorunlu olmalı. Bunlar yapılabilmeli ve bu yapılırsa şayet, din personelinden, din çalışanları arasındaki liyakate de tesir eder. Yani her yerde liyakat arayacağız da din adamları arasında liyakat aramayacak mıyız! Böyle bir ayrıcalığı mı var dinin, yok! Ayrıcalığımıza göre de bunun da ölçülerini bulmamız lazım. Bunu yapmazsak şayet abuk sabuk konuşan bir yığın hoca kılıklı birileri gezer orta yerde. Ama bu bağırmakla çağırmakla, polisiye tedbirle, hakaret etmekle olmaz. Onu da bir şekle sokmamız lazım. Yapamaz mıyız, umutsuz muyum değilim. Çünkü konuşuyoruz, konuşmaya başladıktan sonra çareler bulunur yollar bulunur kanısındayım…

AB: ***Popülizm ile mücadelede de işaret ettiğiniz şey, din eğitimini özellikle çok yönlü ve bütüncül olarak birçok sahayı kapsaması diyebilir miyiz?***

AA: Kapsaması gerekir, aksi takdirde Ayşe Hanım popülizm nedir? Popülizm; halkın duymak istediğini söylemek, almak istediğini vermektir. Sıradan insanlar, ama şöyle de bir gerçek vardır: Havasla avam bir olmaz. Havas diye bir şey vardır, ne nasıl olur havas; daha çok okuyarak olur daha çok bilerek olur daha çok kıskanarak olur öyle mi. Kimin lafıdır, bizden birinin lafıdır sanıyorum, "Sokaktaki adamın diniyle hocanın dini hiç bir olur mu" der. Olmaz anlamındadır ve doğrudur. Çünkü soyutlama ister, din en yüksek soyutlamadır. Dinin fizikle kol kola girebilmesinin nedeni budur, soyutlama ister. Teorik fizik çok büyük soyutlama ister ama din de öyledir. Şöyle bir düşünün aşk kavramından tutun da 7. katı 4. Katı… "4. katına bir kazık çaktım asla çıkaramazlar." Düşünün yani geçmişte söylenen özdeyişleri, Gazzâlî'yi düşünün, soyutluyor soyutluyor… Soyut fiziğin işidir. Şimdi bunun bir yerde buluşması gerekir. Kimdir Türkiye'nin en büyük fizikçisi, atıyorum X bir isim söyleyin. Onun en iyi dostunun Ali Erbaş olması gere-

kir anlatabildim mi ne dediğimi? Konuşabiliyor olmaları lazım ve ortak çözümler buluyor olmaları lazım, çünkü hakikat o, orada bir truth var onun postu mostu olmaz.

AB: *Gerçek var! Postu mostu yok diyorsunuz.*

AA: O postu mostu yoktur efendim. İş ki siz onun orada olduğunu bilin, ha bilmezseniz efendim tabi her şeyin post'u var ne olacak yani. O hesapça aşkın da post'u olur, sevginin post'u olur efendim. Yani olur da olur, ondan sonra öyle noktaya gelir Aylan bebek orada yatar, dönüp arkanızı bakmazsınız, yapmamak lazım.

AB: *Millî kültür konusuna gelmek istiyorum. Ancak en fazla 5 dakikamız kaldı, bu 5 dakika içerisinde iki soruyu iç içe sorayım: Bir; İslamofobi Batı'da çok yükseliyor mu? Bu "mu"yu özellikle ekliyorum. Biz böyle mi algılamak istiyoruz veya böyle mi gösteriliyor? İkincisi de Dini Yayıncılık Fuarı çerçevesinde bizi izleyenlere söylemek istediğiniz en temel şey ne olur? Bu konuya katkı olması amacıyla küçük bir bilgiyi paylaşmak isterim. Yeni bir kitap buldum "Fransa'da İslamofobinin Medya İnşası- Hayali İslam". "Hayal edilen İslam", "hayali tezahür eden İslam" diye Fransızcadan Türkçeye çevirmek mümkün. Yazarı Thomas Deltonbe. 1975'ten 2005'e kadar son 25 yılda medya vasıtasıyla İslamofobinin nasıl yavaş yavaş inşa edildiğini yazmış. Kitap henüz Türkçeye çevrilmemiş. Diyanet'in yayınları arasında belki bunu görme imkânımız da olur. Buyurun hocam son söz sizin.*

AA: Çok iyi dediniz, bu gene dönüp dolaşıp dünyayı doğru okuma diye iddia ettiğim noktaya geliyor. Aşağı yukarı her şey böyledir. Şöyle, bütün dünyayı aşağı yukarı biliyorsunuz gezdiniz o kadar. Yani sizin aklınız kesiyor mu Fransa'daki bir çiftçinin İslam hakkında düşüncesi olabileceği ve bunu hakikaten tartabileceği, hayır bu öğretilmiş bir iştir. İslam öğretilmiş bir iştir, İslamofobi öğretilmiş bir şey olur, böyledir zaten. Ama aşağı yukarı her şey böyledir dünyada. Bakın büyük iddialar vardır. Bunlardan birisi de Holokost'un öğretilmiş olduğuna dairdir. Söylediğiniz olayın Yahudiler için 20 yıl içerisinde nasıl gerçekleştirildiğini anlatan kitaplar vardır. Siz bir şeyi aklınıza takarsınız PR denilen nesneyle bunu ekleye çıkara yapar ve satarsınız. Savaşlar nasıl oluyor zannediyorsunuz, millet niye birbirinden nefret ediyor? Bir ara tutturmuşlardı "Rusya aç çünkü sebep Yahudiler!" Çünkü Rusya Yahudileri

hiç aç kalmıyor. Yahu bu da doğru değil. Neden Yahudiler aç kalmıyordu biliyor musunuz? Çünkü o toplumda sadaka müessesi var! Biz de yapmaz mıyız? Açlıktan öldürmeyiz insanları. Niye Türkiye'de aç mezarı yoktur, bu anlayıştan dolayı yoktur. Onun için İslamofobinin kurgusal olarak son 30 yılda inşa edildiğine hiç şaşmam ben! 70'lerde Amerika'da yaşıyordum. Böyle bir şey yoktu. Olsa olsa bize acırdı Yehova'nın Şahitleri, "Vay cehennemde yanacaksınız, yazık size hadi gelin Yehova Şahidi olun da yanmayın" filan diye. Bu kadardı. Ama böyle nefretler bilmem neler yoktu. Peki niye oldu diye düşünüyorsunuz, iki sebepten oldu. Bir; bu adamların yeni göz diktikleri yerlerde Müslüman halkın çokluğu. Ve burada şöyle bir şey var, yani emperyalizm şu bağlamda zordur; kendi halkınızın öfkesini çekmemek için işgal etmeye kalktığınız yerin halkını kötü gösterirsiniz. Oryantalizm de buradan çıktı, bu gayretin sonucudur. Afrika bu gayretin sonucudur, Afrika yamyamları yalanı bu gayretin sonucudur. Yani önce kalkar karşı tarafa bir kılıf yaparsınız, dikersiniz ve o kılıfı başına geçirirsiniz ve bunu medya kanalıyla geçirirsiniz. Medyanın bu kadar güçlü olmadığı zamanlarda misyonerler kanalıyla yapardınız. Amerikan Kızılderilileri hakkında söylenen inanılmaz yalanları düşünün, ama kabul görür. Kovboylar hakkında söylenenleri düşünün… Kovboy diye bir şey yok. Kovboy bir sığır çobanıdır ve bugün gördüğünüz John Wayne'ler filan kovboy değildir, yani şöyle söyleyeyim ululanan, övülen kovboy değildir. Bu zaten böyle bir oyundur. Şimdi bizim yaptığımız yanlış. Adam bana "İslamofobi" diyor, "Git işine" diyeceğimize, "Yav vallahi ben öyle değilim, iyi çocuğum" demeye kalkıyoruz. O tuttuğumuz yer yanlış anlatabiliyor muyum Ayşe Hanım. Hatta bir adım daha ileri gidiyoruz, "Bunlar her şeyi biliyor, bizi de biliyordur Allah bilir" diye bir de prim veriyoruz, olmaz. Yani şu öğrenilmiş çaresizliği bir itip Allah aşkına başını kaldır ey Türk milleti! Türk Müslüman tayfa başını kaldır, olanı gör ve ona göre hakkın peşinden git, bunu söylerim.

AB: ***Millî kültür üzerine de bir cümle alayım sizden. Millî kimlik nasıl oluşur? Aslında bizim başlığımız buydu? Ama ben konuyu çok dağıttım sanırım.***

AA: Bence onu da konuştuk. Konuyu dağıtmış değilsiniz. Çünkü olması gereken bellidir, bizim ulusal hasletlerimiz bellidir, bunların ne-

denleri de bellidir. Burada konuşulacak bir şey varsa o da "bunlara nasıl sahip çıkmaya devam edebiliriz" sorunudur. Çünkü her türlü saldırı geliyor. Benim önerdiğim şu: Dünyayı düzgün görürsek ancak biz buna adam gibi karşı koyar ve devam ettirebiliriz. Mesela çok basit bir şey, millî yemek kültürü… Siz her seferinde yaprak dolmasını müdafaa etmek zorunda kalıyorsanız, kime karşı veganlara karşı ve de kendinizi yaprak dolması yiyorum diye kötü hissediyorsanız bu işin sonu gelmez. Ama bu her şey için böyledir. Önce size ait olanın herkese ait olan kadar iyi ve üstün olduğunu, kendiniz içinize bir kere alın, önce kendi yüreğiniz inansın buna. Efendim "Türkler vahşidir, bilmem nedir, şudur budur" laflarına kanmayın. Türkiye'nin savaşlarda ne kadar insan öldürdüğü, kimin ne öldürdüğü ne yaptığı bellidir. Ne olur okuyun, yani Batı'yı okuyun. Bunu niçin istiyorum? "Biz artık darmaduman olduk, tarikatlar birbirine girdi, Türkiye mozaik gibi olmaya başladı. Çok fena efendim, şudur budur…" gibi laflara kanmayın diye okuyun. Din savaşlarında 8 milyon kişiyi öldürdü adamlar A tarikatı B tarikatı diye… Bunu bilmiyorsanız Türkiye hakkında böyle abuk sabuk konuşabilirsiniz.

AB: ***Batı'yı kastederek söylüyorsunuz.***

AA: Gayet tabi Batı'yı kastederek söylüyorum, tabii ki hemfikir olmadığımız şeyler olacaktır, bazıları gerçeğe taalluk eder bunların, bazıları da uydurmadır ama şeytan diye bir şey var dünyada. Yeryüzünde şeytan diye bir şey var ve bu şeytan her zaman orada olacaktır, bakmak lazım, görmeye, anlamaya çalışmak lazım. Hiç unutmayın hep söylediğim laftır: Her Hz. Muhammed'in bir Muaviye'si olur. Mesele onun olup olmaması değil, nasıl karşı duracağımızdır… Neyle karşı duracağımızdır. Bilgi ister, elitizm karşıtlığının anlamı yoktur. Haddini bilmeyi, yerini bilmeyi demokrasiyle karıştırmayın. Demokrasi böyle giderse bir süre sonra zaten demopediye dönecek… Şimdi yadırgadığınızı biliyorum, "her türlü itiraz demokratik haktır" diyeceksiniz, hayır değildir! Her hak helal değildir çünkü! Her demokratik hak helal değildir, bunu bilin. Nasıl ki her yasa helal değildir, her yasal hak helal değildir ise her demokratik hak da helal değildir, duracağınız noktayı bilmek zorundasınız, bu artık son cümle olsun.

AB: ***Peki çok teşekkür ediyorum. Siz kul hakkına, helal kavramına, helalleşmek kavramına çok önem verirsiniz. Bizim Allah'ımız Rahman***

ve Rahim'dir sözünü sizden çok sık duyarım. Son olarak, dünyaya vereceğimiz mesaj "Rahman ve Rahim sıfatının altını daha çok çizmek" olabilir mi diye sormak isterim.

AA: Yani biz Allah'ın sözünü, Allah'tan korktuğumuz için değil Allah'ı sevdiğimiz için yaparız. Ha Allah'tan korkmaz mıyız, o ayrı! Ama dikkat ederseniz bizde en son gelir, biz Rahman'dan Rahim'den yana götürürüz, Anadolu böyle götürür.

AB: *Peki, biz de efendim bu sözlerle bitirmiş olalım çok çok teşekkür ediyorum. Vaktinizi ayırdınız geldiniz. Ayrıca bizi çevrim içi ve çevrim dışı dinleyen herkese teşekkür ediyorum. Sizin kitaplarınızdan bir alıntıyla bu sohbeti bitirmek isterim: "Aziz ülkemize gelince, ille de bir şeye benzetecekseniz, her budağından sürgün atan salkım saçak bir böğürtlen çalısına benzeteceksiniz Türkiye'yi. Bir sürgünü çiçeğe dururken, diğerinin kurumakta, ötekisinin meyve vermekte olduğunu görün. Tek bir sürgüne takılıp kalmayın, bütüne bakmayı âdet edinin. Unutmayın ki, düz akılla anlaşılmaz, pergele, cetvele gelmez, kendisine has bir kimliği vardır Türkiye'nin. Batmaz, batarsa okyanuslar taşar. Madem ki son temsilcileriyiz gezegenin iyiliği için yaşatılması elzem bir medeniyetin, bizi durduracak tek 'gerçek' soğuyan Güneş kıyameti olacaktır." diyorsunuz ve dünyanın iyiliği için Türkiye'nin dimdik ayakta kalması gerektiğini söylüyorsunuz. Ben de bu sözlerle dünyanın iyiliği için millî kimliğimizin en önemli parçalarından birisi olan İslamiyet'in yaşatılması ve doğru anlatılmasının bu kongre vesilesiyle çok daha uygulanabilir hâle gelmesini temenni ederek bitirmek istiyorum.*

BİRİNCİ OTURUM

DİJİTAL DÜNYAYI ANLAMAK

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Huriye MARTI

Konu: Kitabın Dönüşümü: Tepkiler ve Teslimiyetler
Tebliğ: Prof. Dr. Nevzat TARTI

Konu: Dijital Dinin Araştırma Alanı: Postmodern Din Bilimlerinin Anlama Aygıtları
Tebliğ: Prof. Dr. Mustafa ALICI

Müzakere: Prof. Dr. Adnan Bülent BALOĞLU

Konu: Dijital Dünyayı Anlamak: Varlık, Bilgi, Değer Ekseninde Bir Değerlendirme
Tebliğ: Dr. Öğr. Üyesi Tuba Nur UMUT

Konu: Türkiye'de Dijitalleşme ve Din İlişkisi
Tebliğ: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FİDAN

Müzakere: Lütfi BERGEN

KİTABIN DÖNÜŞÜMÜ: TEPKİLER VE TESLİMİYETLER

Prof. Dr. Nevzat TARTI
Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Özet

Vaktiyle en güçlü bilgi koruma aracı olan insan hafızası yazının ve sonrasında kitabın keşfi ile değer kaybetmeye başlamıştır. Bunun için hafıza doğal bir refleks ile kendisini korumaya alarak bir direniş içine girmiştir. Daha sonra yazılı olan ve ardından basılı olan benzeri hâlleri yaşamıştır. Direnişin örneklerini farklı mekânlarda ve zamanlarda görmek mümkündür. Eski Yunan'da Sokrates'in tutumlarında, erken İslam tarihinde hadislerin yazılması veya yazılmaması konusundaki tartışmalarda, lokal olarak matbaanın icadında yaşanan tartışmalarda ve son dönemlerde bütün dünyada elektronik, dijital gelişmeler hakkındaki yaklaşımlar bu konuda sayısız veri sunmaktadır. Bu süreçlerde, şikâyetlere ve tedbirlere rağmen kitap hafızaya üstün gelmiş, el yazması kitap da matbaaya yenik düşmüştür. Zaman içinde konumunu güçlendiren kitap, doğuşunda hafıza ile yaşadığı rekabetin bir benzerini tarihin sonunda, yeni bir olgu ile yaşamaktadır. Dijital teknolojinin, kitabın tahtını sarsacağı yönündeki endişeler ve şikâyetler haklı olarak yaygınlaşmıştır. İslam tarihinin erken dönemlerinde hadis hafızlı-

ğını yok edecek kadar güç kazanan kitap, acaba hafızanın yaşadığı kaderi mi yaşamaktadır? Bu çalışmada hafızanın ve kitabın bu mücadelesinden hareketle eski ve yeni durum ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yazı, kitap, tepki, teslimiyet, matbaa, dijital.

Giriş

Başlangıçta sadece beşerî hafıza varken sonradan keşfedilen yazı ve özellikle kitap, zamanla bilgi koruma, nakil ve öğretim araçlarının en yaygın geleneksel yapay formuna dönüşmüştür. Diğer yandan hafızaya kıyasla teknolojik bir ürün olması nedeniyle yazı, kitap ve diğer türevler de her bir aşamada görece tepkilerle karşılaşmıştır. Kitabın tarihi ilginç karşıtlıkları, tepki ve savunmaları içinde barındırır. İnsan ve teknoloji etkileşimini açıklamada örnek oluşturabilecek olan bu tutumlar çalışmanın içeriğini oluşturmaktadır. Konu, farklı dönem ve bölgelerden seçilen birkaç örnekten hareketle kronolojik bir sistematik içinde işlenecektir.

Konuya geçmeden önce bilgi koruma ve nakil araçlarının süreci ve özellikleri üzerine akademik kitap, makale, bildiri gibi yayınlar ile popüler yazıdan oluşan çok sayıda çalışma bulunduğu hatırlanmalıdır. Geçmiş ve yeniyi anlama açısından faydaları bulunmakla birlikte, tekrarları kaçınılmaz kılan bu durum konuyla ilgili bilgi takibini zorlaştırmaktadır. Son dönemlerin gündemi olan popüler çalışmaların akademik olana oranla daha çok sahne aldığı, dijitalleşme üzerine yapılan yayın ve konuşmaların çokluğu ise daha büyük bir soruna dönüşmektedir. Çünkü her kesimden insan konuşmasında veya yazısında "dijitalleşme", "dijitalleşen çağda" "basılı kitabın sonu" gibi ifadeleri içeren cümleler kullanmaktadır. Düşünen her bireyin bu konuda söyleyecek bir sözü bulunmakta, akademik veya popüler dergiler en az bir sayı yayınlamakta, platformlar ve kuruluşlar sempozyum ve panel gibi faaliyetler gerçekleştirmekte, gazete yazıları ve internette video yayınları artmaktadır.

Kitaba Karşı Tepkisel Tutum

Sözlü ve yazılı kültür çatışmasına dair kaynaklarda rastlanan erken somut tepkisel tutum örneği, MÖ 5. yüzyılda Hint Sanskrit âlimlerine aittir. Onlar yazılı dili eleştirmiş, sözlü dili savunmuşlardı.[1]

Tepkisel tutumun erken örneklerden bir başkası Sokrates'e (MÖ 5. yüzyıl) aittir. Sokrates, ölümden sonra harflerden oluşan bir eser bırakacağını ve harflerden kalıcı bir şeyler kazanacağını sanan kişileri "saf" olarak niteliyordu. Hatta yazı ona göre insan için tehlikeliydi.[2] Yazılı konuşma ciddiye alınmayacak bir oyun gibiydi. Eğer söylevleri yazanlar gerçeği bilerek yazdı ise ve bunu tartışma sırasında savunabiliyor ve muhatabına üstün gelebiliyorsa bu başarı yazı sayesinde değil, işi ciddiye aldığı içindi.[3] Maryanne Wolf, Sokrates'i bu tutumu sebebiyle sözlü kültürün en heybetli savunucusu ve yazılı kültürün en sıkı sorgulayıcısı olarak nitelemiştir.[4]Müslümanlar arasında yazı ve kitaba karşı oluşan tutumların en canlı örneğini hadis tarihinin erken dönemlerinde görmek mümkündür. Başlangıçta hadis yazımı konusunda ciddi tereddütler yaşanmış, hatta bu durum hadis yazımında ve kitaplaşmasında gecikmelere neden olmuştur. Bu konuda Müslüman ve gayr-i müslim bilginlerin farklı anlayışlarını yansıtan çok sayıda yayın gerçekleştirilmiştir. Ancak bunlarla ilgili polemikler bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Sadece bir noktaya işaret etmek, polemiklerle ilgili gözlemlerimi tespit açısından yeterli olacaktır: Hadislerin güvenilmezliğini geç yazılmasına veya kitap yazımının gecikmesine bağlayan gayr-i müslim araştırmacılar ile onlara cevap verdiğini düşünen Müslüman ilim adamları aynı noktada durmaktadır. Onlar da hadislerin erken yazıldığını ve kitapların erken oluştuğunu ispata çalışmakta ve bu durumu hadislerin güvenilirliğinin ispatı olarak sunmaktadır. Bu durumda her iki taraf da yazılı kültür ve matbaanın etkisi ile bilgi naklinde yazıya güvenmiş olmaktadır. Hâlbuki hadis ilminde bir övünç malzemesi olarak kullanılan "sened" sistemi yazılı değil sözlü kültürün ürünüdür.[5]

---

1 Maryanne Wolf, *Proust ve Mürekkepbalığı*, Çeviri: Ferit Burak Aydar, (İstanbul: Küy Y., 2017), 74.

2 Platon, *Phaidros*, Çeviren: Furkan Akderin, (İstanbul: Say Y., 2017), 96.

3 Platon, 99-101.

4 Wolf, *Proust,* 67.

5 Detay için bkz. Nevzat Tartı, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usulü*, (Ankara: Otto Y., 2017), 119-120.

Ömer b. Hattâb'ın hadisleri yazmak istediği fakat bazı kaygılarla vazgeçtiği kaynaklarda yer alan meşhur bir anlatımdır.[1] Hatib Bağdâdî (ö. 463/1071), *Takyidü'l-İlm* adlı eserinde kimi sahabilerin hadisleri yazmaktan kaçındıkları, yazımını engellemeye çalıştıkları ve yazanlara tepki gösterdiklerine dair birtakım rivayetleri sıralamıştır: Örneğin, hadis rivayeti konusunda da öne çıkan Ebû Saîd, İbn Mesûd, Ebû Mûsâ, Ebû Hüreyre, İbn Abbas ve İbn Ömer bunlardandır.[2] Bağdâdî daha sonra, hadisin ezberle korunmasını tavsiye eden, yazılmasına itiraz eden, yazılanları imha eden sahabe sonrası kişilerden örnekler vermiştir.[3] İlerleyen bölümde ise ahir ömürlerinde kitaplarını yakarak veya toprağa gömerek yok edenler ya da bunu vasiyet edenlere örnekler vermiştir.[4] Evzaî'nin (ö. 157/774) kitaplardan duyduğu rahatsızlık da, yine Bağdâdî'nin zikrettiği önemli bir örnektir.[5]

Temel hadis kaynakları yazıldıktan sonra bile yazı ve kitaba güven problemi hâlâ sürmüştür. Örneğin el-Hâkim en-Nisâbûrî (ö.405/1015) kendi döneminde hadis ilmi ile uğraşanları kitap konusunda uyarıyordu.[6] Hâlbuki bu dönem artık kitabın tamamen yerleştiği bir dönemdi. Yazı ve kitaba karşı olumsuz tutum sergileyen başkaları da vardı ancak beşinci asırdan itibaren İslam medeniyetinde kitabın tamamen yerleştiği görülmektedir. Artık yapılacak bir şey kalmamış, sözlü kültür bir taraftan hâlâ devam etse bile yazı ve kitap tepkilere rağmen başarılı olmuştur.

Kitabın daha sonraki bir aşaması da tepkilere maruz kalmıştır. Bilgi araçlarının matbaa ile tanıştığı 1440-1450 yıllarında Avrupa'da bazı Hristiyan din adamları tarafından olumsuz bir tavır sergilenmişti.[7] Yine bazı düşünürler de matbaaya tepki göstermişti.[8]İlk yerli matbaa İbrahim Müteferrika tarafından 1140/1727 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Müteferrika, devrin şeyhülislamı Yenişehirli Abdullah Efendi'nin dinî

---

1 Abdurrezzak, *el-Musannef*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslami, 1983), XI, 257.

2 Hatîb Bağdâdî, *Takyidü'l-İlm,* (Daru İhyai's-Sünne, 1974), 36-44.

3 Bağdâdî, *Takyîd*, 44 vd.

4 Bağdâdî, *Takyîd*, 61 vd.

5 Bağdâdî, *Takyîd*, 64.

6 Hâkim en-Neysâbûrî, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs,* (Medîne: 1977), 16.

7 Mehmet Akgül, "Medya ve Din", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 17/2, (2017), 197.

8 Orhan Koloğlu, *Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları*, İstanbul Üniversitesi iletişim Fakültesi Y., İstanbul, (1992), 7.

kitapların dışında kitap basımı için verdiği fetva ve Sultan III. Ahmed'in fermanı ile matbaayı kurabilmiştir. Osmanlı'da matbaaya Avrupa'dan üç asır sonra izin verilmesi pek çok tartışmayı beraberinde getirmiştir.[1] Bu gecikmenin bazı tepkisel tutumlara yorulduğu görülmektedir.

Beş yüz yıl boyunca matbaa ile yaygınlaşan ve kamuya mal olan kitabın formatı, yirminci yüzyılın son çeyreğinde e-kitap ve pdf ile değişmeye başladı. Pek çok insan bu durumun kitabı tehdit ettiğini düşündü.[2]

Marksist geleneğin kitaba bakışını yansıtan bir yazısında K. T. Gürel, kitabın miadını dolduracağını ve yok olacağını yazmıştır. Bu görüş, hem kitabın geçirdiği tarihsel dönüşümler ve yaygınlaşmakta olan görsel kültürün gücünü refere etmekte hem de halk kitlelerinden uzaklaştırılıp kapitalist egemen burjuvazinin eline tekrar döneceği öngörüsüne dayanmaktadır.[3]

Kitabın daha güçlü teknolojik formlar karşısında Ahmet Fidan tarafından dile getirilen şu kaygılar çalışmaya veri sağlayan diğer bir önemli örnektir. "Kitap, teknoloji karşısında direniyor. Evlerimizde, kitapçılarda ve kütüphanelerde şimdilik ayakta. Ama yarın ne olacağı bilinmiyor. Teknoloji kitaba karşı bir başkaldırı mı? Öyle algılamıyorum ama kitabı ikinci, hatta üçüncü plana atan bir teknolojiyi böyle algılıyorum. Eli kalem tutan ve kitap okuyan ve de yazanların teknolojik gelişmeler karşısında kitabın ayakta kalması ve hayatını sürdürebilmesi için yeni çareler üretmeleri gerekmektedir. Teknoloji kitaba değil, ruhu kuşatan kitap teknolojiye galip gelmelidir."[4]

Umberto Eco (ö. 2016) ile yapılan bir söyleşi kitabının ilk başlığı "Kitap Ölmeyecek" şeklinde yazılmıştı.[5] Ona bunu söyleten şey, bilgi

---

1 Sinan Sümbül, "Osmanlı'da Matbaa Meselesine Yeni Bir Bakış: Risâle-İ Fevâid-i Basma Adlı Yazma Eser Bağlamında Osmanlı Devleti'nde Matbaacılık Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi", *Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 10 (2018), 26.

2 Ersoy Soydan, "E-Kitap Teknolojisi ve Basılı Kitabın Geleceği", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1/1, (2012), 392 vd.

3 Kazım Tolga Gürel, "Kitabın, Ait Olduğu Sınıfa Dönüşü ve Bir Araç Olarak Devrini Sonlandırışı", *Selçuk İletişim Dergisi,* 5/3, (2008), 58-66.

4 https://haberajandanet.com/Article/insan-kitap-iliskisi-ve-teknoloji-karsisinda-kitabin-gelecegi/NbfwtIu29XK8k1DJQR2w Erişim Tarihi: 15.05.2021.

5 Umberto Eco, J. C. Carriere, *Kitaplardan Kurtulacağınızı Sanmayın*, Çeviren: Sosi Dolanoğlu, (İstanbul: Can Y., 2011), 15.

koruma, nakil ve öğretim araçlarında yaşanan dönüşümlere karşı gösterilen reflekstir. Çünkü onun konuştuğu vakitlerde kitabın artık yok olacağına dair şikâyetler yaygınlaşmıştı. "Kitap Ölmeyecek" cümlesi, bu tür şikâyetler ve 2008'deki Davos zirvesinde, bir fütüroloğun gelecek on beş yıl içinde insanlığı altüst edecek dört olaya dair kehaneti üzerine Eco'nun tepkisini yansıtmaktadır. Söz konusu kâhine göre şu dört olay gerçekleşecekti: Petrolün varili beş yüz dolar olacak, su ticari bir alışveriş ürünü olacak, Afrika ekonomik bir güç hâline gelecek ve kitap ortadan kalkacaktı. Eco "Kitap, internetin ortaya çıkması yüzünden ortadan kalkacak mı?" sorusunun çokça sorulmasından rahatsızlığını ima etmiş ve bu kehanete katılmadığını ortaya koymuştu. Ona göre bilgisayar bizi matbaa kültürüne daha çok bağlamıştır. Ya kitap bu hâliyle kalacak ya da matbaanın icadından önceki hâline benzeyecektir. Gelişmeler beş yüz yılı aşkın bir süredir kitabın işlevini değiştirememiştir. Kitap değerini kanıtladığından ondan daha iyisini nasıl yapabileceği bir muammadır. Belki sayfaları kâğıttan olmayacaktır, fakat neyse o olarak kalacaktır.[1] Eco'dan önce Walter Ong (ö. 2003) da kendi dönemindeki iddiaların aksine elektronik araçların basılı kitabı yok edemeyeceğini hatta kitap sayısını arttıracağını söylüyordu.[2] Bir başkası ise, yazılı kültürün sözlü kültürü yok etmediğini, aksine kaydettiği için onu yaşattığını, dijital kültürün de hem sözlü hem yazılı kültürün kaydını tuttuğunu, dolayısıyla onları koruyacağını ileri sürmüştür.[3]

Tepki Sonrası Teslimiyet

Sokrates yazı ve kitaba karşı olumsuz bir tutum sergilemişti ancak onun öğretileri sonraki insanlara yazı ve kitap ile ulaşmıştır. Öğrencilerle gerçekleştirdiği sözlü diyaloglardan oluşan dersleri ve hayatının bazı kesitleri öğrencilerinden Platon tarafından kitaplara yazılmıştır. Sokrates okuryazarlığın yaygınlaşmasına karşı mücadelesini kaybetmiş, dışa yansıyan düşünceleri ve sözleri kitap teknolojisine teslim olmuştu.

---

1 Eco, *Kitaplar,* 15-16.

2 W. J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, (İstanbul: Metis Y. 1995), 160.

3 Beyza Nur Demirci, "Sözlü Kültürden Dijital Kültüre Bilgi" *Hece*, (Haziran Ağustos 2016), 60.

İslam tarihinde hadislerin yazılması konusundaki tartışmalar da Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) döneminden önce durulmuştu ve o, en azından kendi dönemi için bunun doğal bir gelişme olduğunu söylüyordu. Artık, bir zamanlar istenmezken, zamanla hadis kitaplarının sayısı artmıştı. Çünkü rivayetler çoğalmış, rivayet zincirleri uzamış, ifadeler farklılaşmış ve böylece hafıza bütün bunları ezberlemekte yetersiz kalmaya başlamıştı. Bu durum yazının hafızadan daha çok tercih edilmesine neden olmuştu.[1] Bağdâdî'den bir süre sonra Kadı İyad (ö. 544/1149) da bilginin çoğalması, hafızaların zayıflaması ve değişen şartların kitapları zorunlu kıldığını söylüyordu.[2] Hatta mesele hazin bir noktaya da gelmişti. Hadisçilerin iftihar vesilesi olan hafızlık siteminin 4/10. asırdan sonra hızlı bir düşüşe geçmesi ve yok olması, hadis kitaplarının yaygınlaşması ile gerçekleşmiştir.[3]

Matbaa da başlangıçta tepki ile karşılanmıştı, ancak insanlar ona hızlı alışmışlardı. Bu sayede kitap sayısı artmış, maliyetler azalmış, halk kitleleri kitaplarla tanışma ve onlardan yararlanma imkânı bulmuştu. Matbaanın icadı medeniyetin gelişimine de ciddi katkıda bulunmuştur.[4]

Aynı bağlamda dijitalleşmenin kanıksanmasının daha öncekilerden hızlı gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Kimi popüler yazılarda kitabın dijitalleşmesi karşısında kâğıt için nostaljiden öte bir yaklaşım sergilenmesi gerektiğini vurgulayanlar vardır. "Ciltli kitaba ağıt yakanlarla beraberim" diyen bir yazara göre insanın alışkanlıklarını bırakması zordur. Fakat eşya fetişizmine düşmemek için kitabı ekrandan da okumaya alışmak gerekir. Bu durum teknolojiye teslim olmak da değildir.[5] Fakat bazı anlayışlara göre de bu tür durumlar tamamen teknolojiye teslim olmayı anımsatır. Bu bağlama J. Ellul'un (ö. 1994) şu genellemesinden kaçmak zor görünmektedir: "Şehirlerimizde gece veya gündüz, sıcak veya soğuk yok artık. Fakat, aşırı nüfus, basın ve televizyona kölelik ve bir hedefsizlik var. Tüm insanlar kendileri için dışsal ve de amaçlar için dışsal araçlarca sınırlandırılır. Bize doğal mecburiyetten kaçma imkânı

---

1 Bağdâdî, *Takyîd*, 65.

2 Kadı İyâd, *el-İlma'*, (Kahire: 1978), 149.

3 Recep Şentürk, *Toplumsal Hafıza: Hadis Rivayet Ağı*, (İstanbul: Gelenek Y., 2004), 17, 25.

4 Sümbül, "Osmanlı'da Matbaa", 25.

5 Nazife Şişman, *Dijital Çağda Müslüman Kalmak*, (İstanbul, İnsan Y., 2016), 44.

veren teknik mekanizma ne kadar gelişirse yapay teknik icaplara o derece tabi oluruz…"[1]

Yeninin eski karşısında sağlayacağı muhtemel üstünlüğü dramatik bir üslupla anlatan şu alıntıyı, her ne kadar çokça duygusal görünse de paylaşmak yerinde olacaktır: "…ve elektronik medya, kitabın pabucunu dama atarsa, bir gün gelecek … insanlar da kitap hasretiyle kütüphanelere koşarak kitapları koklayıp iç geçirecekler. Bundan şüpheniz olmasın...[2]

Tepkisel Tutumların Gerekçeleri

Bütün yeniler ve yenilikler karşısında insanların gösterdikleri ilk tepki, tanıdık bir tutumdur; kuşku ile karşılamak, karşı çıkmak ve gidişattan şikâyet etmek. Fakat bu çıkışların sebepsiz olduğunu söylemek mümkün değildir.

Yukarıda ilk örnek olarak verilen MÖ 5. yüzyıl Hint Sanskrit âlimlerinin yazılı dili eleştirmeleri, sözlü dili entelektüel ve manevi gelişmenin en hakiki aracı olarak görmelerinden kaynaklanıyordu.[3]

Yazı ve kitaba tepki gösteren Sokrates ise yazının hatırlatıcı olmaktan öte bir şey olmadığını söylemişti.[4] Onun tepkisinin perde arkasında, Wolf'a göre, yazılı kelimeleri sözlü kelimelerden daha değersiz görmesi vardı. Hatta o, yazılı malzemenin toplum için zararlı olduğunu düşünüyordu. Bu açıdan Sokrates'in üç kaygısı önemliydi: 1. Sözlü kelimeler, diyalog yoluyla açığa çıkan anlamlar, sesler, melodi, vurgu, tonlama ve ritim gibi özelliklere sahip olduğu için canlı ve hareketli idi. Yazı ise, ölü bir söylem idi. Kelimelerin suskunluğu eğitimin temeli olan diyaloğu öldürüyordu. 2. Yazı hafızayı zayıflatıyordu. 3. Yazı bilgi üzerindeki kontrolü yok ediyor, yazılan söylev rehbersiz bir şekilde her yeri dolaşıyor, ilgi duyanın da duymayanın da eline geçiyordu.[5]

---

1 J. Ellul, *Teknoloji Toplumu*, Türkçesi: Musa Ceylan, (İstanbul: Bakış Y., 2003), 447-448.

2 Ahmet Sevgi, "Kitabın geleceği", https://www.yenicaggazetesi.com.tr/kitabin-gelecegi-3149yy.htm Erişim Tarihi: 15.05.2021.

3 Wolf, *Proust,*74.

4 Platon, *Phaidros,* 96.

5 Wolf, *Proust,* 69-75.

Wolf'a göre Sokrates'in sözlü dilden yazılı dile geçişte gördüğü kayıplar, bugün de güncelliğini korumaktadır.[1] Bilgisayarı olan herkesin her şeyi öğreniyor olması Sokrates'in kaygısı ile örtüşmektedir. Bir sonraki kuşağın neyi nasıl ve ne kadar derinden öğreneceğine dair kontrol kaybedilmiştir.[2]

İslam kültürü açısından bakıldığında ise başlangıçta hadislerin yazımındaki tartışmalar tarihsel açıdan önem taşımaktadır. Yazıma karşı çıkanların gerekçeleri ise kısmi değişiklikler göstermekle birlikte diğer toplumlardakiler ile benzeşmektedir.

Ömer b. Hattâb'ın hadisleri yazma düşüncesinden vazgeçme sebebi, yeni kitaplar yazarak eski toplumların yaptığı gibi, temel kaynak olan Kur'an'ın terk edilmesi endişesidir. Yani o, Allah'ın kitabına bir alternatif üretmekten korkmuştur.[3] Bu tutumuyla onun dinî kaygı ile hareket ettiği anlaşılıyor. Hz. Ömer'in bu tür çekincelerini detaylı olarak anlatan Bağdâdî devamında, sahabenin Kur'an dışında yazılı diğer bilgilere dinî gerekçelerle tepki gösterdiklerine ve imha ettiklerine dair örnekleri sıralamıştır. Bunlardan bazıları önce yazdığını ezberler ve ezberledikten sonra hafızayı köreltmemek için imha ederdi.[4]

Hadislerin kitaplaşması konusunda olumsuz görüş açıklayanlardan Evzaî'ye (157/774) göre: "Bu ilim bir zamanlar şerefli bir şeydi; yüz yüze öğreniliyor, müzakere ediliyordu. Fakat kitaplara geçince, nuru gitmiş ve ehil olmayanların eline geçmişti.[5] Evzaî'nin gerekçelerinin çok açık olduğu ve Sokrates ile yakınlık arz ettiği görülmektedir. Yine ahir ömürlerinde kitaplarını imha edenler ya da bunu vasiyet edenlerin gerekçeleri, o kitaplardaki rivayetleri anlamayıp zahirine aldanarak, kimi zaman da ona eklemeler ve çıkarmalar yaparak bilgiyi bozmaları ihtimali idi.[6] Kitapları imha faaliyeti, zamanın kötüleştiği, artık insanlara güvenilmeyeceği anlayışının yaygınlığı ile de alakalıdır. Bağdâdî'nin bu konuyu işlediği yerde verdiği bir örneğe göre kitaplar, güvenilecek kim-

---

1 Wolf, *Proust,* 25.

2 Wolf, *Proust,* 69-74.

3 Abdurrezzak, *el-Musannef*, XI, 257.

4 Bağdadi, *Takyid*, 53 vd.

5 Bağdadi, *Takyîd*, 64.

6 Bağdadi, *Takyîd*, 61 vd.

selere emanet edilebiliyordu.[1] Hâkim en-Nisâbûrî'nin, kitapları satın alarak rivayette bulunan bir grubun türeyip o kitaplara kendi el yazıları ile ekler yaptıklarını söylemesi, bu konuda yaşanan somut örneklerin varlığı açısından önemlidir. Hâkim, kendi döneminde hadis ilmiyle uğraşanların, bu tür insanları dinlemelerinin büyük bir yanlış olduğunu söylemektedir.[2]

Başlangıçta hadis yazımındaki tereddütler tamamen dinî kaygılar ve korkulardan kaynaklansa da zamanla gerekçeler artmıştır. Önceleri çekinme ve ürkeklik etkili iken sonradan biyolojik, teknik, sosyolojik ve psikolojik sebepler eklenmiştir. Son dönemlerde yapılmış bir çalışmada hadisçilerin yazı konusundaki olumsuz tavırlarının sebepleri arasında sözlü kültüre dayanan kendi prestijlerini koruma düşüncesinin bulunduğuna dair bir tespit, psikolojik tutum açısından önemlidir.[3] Aynı durum Sokrat için de düşünülebilir.

Kuşkusuz matbaanın yaygınlaşmasına karşı duruşlar da sebepsiz değildi. Avrupa'da Hristiyan din adamları arasında ilk tepki gösterenlerden Papa VI. Alexander, matbaanın Tanrı inancını zayıflatmasından korkuyordu. VI. Alexander'ın bu tutumu, teknolojik ve bilimsel gelişmeler karşısındaki güncel tutuculuklara benzetilmektedir.[4] İlerleyen zamanlarda Avrupa'da inanç alanında yaşanan dönüşümler, "Acaba Papa'nın bu endişesi gerçekleşmiş midir?" şeklinde bir soruyu akla getirmektedir. Fransız düşünür Rebelais 1530'da, matbaa ile okuma oranının arttığından neredeyse okumayanın kalmadığından yakınıyordu. Öyle ki artık hırsızlar, cellatlar, meyhaneciler, seyisler bile eskinin hekim ve âlimlerinden daha bilgili idi. Hatta kadınlar ve çocuklar bile okuyordu.[5]

Osmanlı'da özellikle yerli matbaanın gecikmesinin tepkilerle alakalı yönü üzerinde tartışmalı yaklaşımlar bulunmaktadır. Gecikmeyi tutucu

---

1 İlmi alandaki bozulmalardan muhaddislerin şikayetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Nevzat Tartı, *Hadisçiler ve Tarih*, (Ankara: Fecr Y., 2020), 112 vd.

2 Nisâbûrî, *Marife*, 16.

3 Paul L. Heck, "Yazının İslam Medeniyetindeki Epistemolojik Sorunu", Çeviren: Nevzat Tartı, *Din Bilimleri Dergisi*, 4/2, (2004), 226 vd.

4 Akgül, "Medya ve Din", 197.

5 Koloğlu, *Osmanlı Dönemi*, 7.

tepkiselliğe bağlayanlar olduğu gibi el yazması eserleri çoğaltan müstensihlerin işsiz kalmasını önlemek için matbaa kurulmasına izin verilmediğini savunanlar da vardır. Yine toplumun okuma konusundaki isteksizliğini gerekçe gösterenler de bulunmaktadır.[1]

1450'den sonra zamanla yaygınlaşan matbaaya bağlı kitabın itibarı yirminci yüzyılın son çeyreğine kadar sürdü ve e-kitap ve pdf ile kitabın şekli değişti. Artan e-kitap satışları son yıllarda fiziki kitap satışlarını sarstı. Bu durum e-kitapların basılı kitapların geleceğini tehdit edişi olarak algılanıyor ve gelecekte kitapların basılıp basılmayacağı, basılsa bile bunun çok sürmeyeceği konuşuluyor. Bütün dünya gibi Türkiye de bunu tartışmaktadır. Hatta, bunun basit bir değişiklik olmayıp, okuma yazma ve düşünme biçimini etkileyeceği ve okura zarar vereceği gibi gerekçelerle karşı çıkanlar bulunuyor. Diğer yandan onu "yazı tarihinin en önemli buluşu" şeklinde niteleyerek destekleyenler bulunuyor.[2]

Kitle iletişim teknolojisindeki gelişmelerle, dinî ve ahlaki tutumlarda erozyon oluştuğu tezi çeşitli sosyal bilimci ve dindar çevrelerce uzun zamandır tartışılmaktadır. Avrupa ve Amerika'da Katolik ve Protestan Kilisesi ve din adamları, inanç ve değerleri tahrip edici etkileri sebebiyle roman, film ve sinema, iletişim araçlarına karşı çıkmışlardır. Medyanın dinî değerleri önemsizleştirdiği ve tahrip ettiği görüşü Müslümanlar arasında da yaygınlaşmıştır.[3]

Gençlerin bilgi kaynağı olarak internetten yararlanmanın sarhoşluğunu yaşamakta olması, artık ders kitabı yazmaya gerek kalmadığı, internette bilgi sunanların ehil olup olmadığının önemsizleşmesi, reytingler sonucu ortaya çıkan sıradan bilgi akışı gibi sorunlar, karşı oluşa gerekçe olarak çokça dile getirilmektedir.

Mehmet Haberli, Tim Hutchings'in yaptığı bir çalışmada, dijital İncil uygulamalarının avantaj ve dezavantajlarını içeren sonuçları dijital Kur'an okumalarına uyarlamıştır. Buna göre geleneksel din anlayışında, matbu bir Kur'an'ı abdestli eline almak, uzanarak okumamak gibi adapları bulunmaktadır. Dijital ortamda ise genellikle bu adaplara uyma ge-

---

1 Sümbül, 26.

2 Soydan, "E-Kitap Teknolojisi", 392 vd.

3 Akgül, "Medya ve Din", 198-202.

reği hissedilmemektedir. Diğer yandan, Kur'an metninin dijital ortamda bulunması, matbu Kur'an'a atfedilen "kutsallık"ta aşınmaya yol açabilmektedir. Din ve dindarlığı etkileyen unsurlar arasında dinî pratikleri kolaylaştırıcı cihazlar önemli bir yer tutmaktadır. Zikirmatik, kıblematik, Kur'an okuyan kalem, namaz öğreten/kıldıran seccade, elhamdülillah diyen bardak ve benzeri dijital cihazlar, dindarlık görünümlerini değiştirmektedir. Cihaz hocanın yerini almaktadır.[1]

Sonuç

İnsan ile teknoloji ve ürünleri arasındaki ilişki ikircikli bir tutumu yansıtmaktadır. Her teknolojik gelişme karşısında insanın doğal tepkisi, genellikle reddetmek, direnmek ve en hafif şekliyle tereddütle karşılamaktır. Ancak görece bir zaman sonra teknolojik durum yerleşmektedir. Yenisi keşfedilip kullanıma geçene kadar da hâkimiyetini sürdüren bir alışkanlığa dönüşmektedir. Bu yüzden sonrakiler, eskilerin karşılaştıkları yenilikler karşısındaki tutumlarını daha tarafsız gözlemleyebilmekte ve yapacakları değerlendirmeler, onların bakışından farklı (belki de zıt) olmaktadır.

Yazı ve kitabın değişik aşamalarında insanların gösterdikleri olumsuz tavırları pek çok toplumda ve zamanda ortak özellikler taşır. Bunlar, alışkanlığı devam ettirmek, yeninin ne tür zararlar vereceğinden endişe etmek, manevi değerler ile inançların zarar görmesi gibi korkulara ve kayıplara dayanmaktadır.

Sokrates yazının bilgiyi yaygınlaştırarak sıradanlaştırmasından, insan hafızasını köreltmesinden, öğretimde diyalog kültürünü yok etmesinden ve dolayısıyla düşüncenin yozlaşmasından hareket etmişti. Benzeri bir durum, Müslümanların hadis yazımının ilk dönemlerinde hadis yazımı konusunda olumsuz tavır takınmalarında da görülmektedir. Yine bu süreçte bazı dinî kaygıların etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Yeni/yenilik karşısındaki olumsuz tutum dijital kitaba karşı da gösterilmiştir. Basılı kitabı yok etmesi ve bilginin yok olması endişeleri yaygınlaşmıştır. Yeni durum, bilgiye ulaşmada kolaycılık olarak algılan-

---

[1] Mehmet Haberli, "Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü", *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi,* (Aralık 2019), 311.

maktadır. Öyleyse şöyle bir sorunun akla gelmesi olasıdır: Acaba kitap hafızanın yaşadığı kaderi mi yaşamaktadır?

Burada şöyle bir çelişkiyi de görmek gerekir: Sokrates'in mesajı kendisinden sonra karşı olduğu yazı ile, hadisçilerin mesajı da karşı oldukları kitap ile yayılmıştı. Dijitalleşmeye karşı tepkisel veya çekimser olanlar da mesajlarını dijital araçlarla dağıtmaktadır. Bazısı ise internete karşı tepkisini yine internet aracılığı ile veya televizyona tepkisini yine televizyonda duyurabilmektedir. Öyleyse, "teknoloji ürünlerine teslimiyet sanki insanın kaderi olmuştur" şeklinde bir tespit yapmak mümkündür.

Kaynakça

Abdurrezzak, el-Musannef, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslami, 1983.

Akgül, Mehmet, "Medya ve Din", Marife: Dini Araştırmalar Dergisi, 17/2, (2017), 191-207.

Bağdâdî, Hatîb, Takyidü'l-İlm, Daru İhyai's-Sünne, 1974.

Demirci, Beyza Nur, "Sözlü Kültürden Dijital Kültüre Bilgi" Hece, Haziran Ağustos (2016) 59-66.

Eco Umberto - J. C. Carriere, Kitaplardan Kurtulacağınızı Sanmayın, Çeviren: Sosi Dolanoğlu, İstanbul: Can Y., 2011.

Ellul, J., Teknoloji Toplumu, Türkçesi: Musa Ceylan, İstanbul: Bakış Y., 2003.

Gürel, Kazım Tolga, "Kitabın, Ait Olduğu Sınıfa Dönüşü ve Bir Araç Olarak Devrini Sonlandırışı", Selçuk İletişim Dergisi, 5/3, (2008).

Haberli, Mehmet, "Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü", Medya ve Din Araştırmaları Dergisi, (Aralık 2019), 307-315.

Heck, Paul L., "Yazının İslam Medeniyetindeki Epistemolojik Sorunu", Çeviren: Nevzat Tartı, Din Bilimleri Dergisi, 4/2, (2004), 225-248.

https://haberajandanet.com/Article/insan-kitap-iliskisi-ve-teknoloji-karsisinda-kitabin-gelecegi/NbfwtIu29XK8k1DJQR2w Erişim Tarihi: 15.05.2021.

Koloğlu, Orhan, Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları, İstanbul Üniversitesi iletişim Fakültesi Y., İstanbul, 1992.

Neysâbûrî, Hâkim, Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs, Medîne: 1977.

Ong, W. J., Sözlü ve Yazılı Kültür, İstanbul: Metis Y. 1995.

Platon, Phaidros, Çeviren: Furkan Akderin, İstanbul: Say Y., 2017.

Sevgi, Ahmet, "Kitabın geleceği", https://www.yenicaggazetesi.com.tr/kitabin-gelecegi-3149yy.htm Erişim Tarihi: 15.05.2021.

Soydan, Ersoy, "E-Kitap Teknolojisi ve Basılı Kitabın Geleceği", Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 1/1, (2012), 389-399.

Sümbül, Sinan, "Osmanlı'da Matbaa Meselesine Yeni Bir Bakış: Risâle-İ Fevâid-i Basma Adlı Yazma Eser Bağlamında Osmanlı Devleti'nde Matbaacılık Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi", Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 10, (2018), 23-37.

Şentürk, Recep, Toplumsal Hafıza: Hadis Rivayet Ağı, İstanbul Gelenek Y., 2004.

Şişman, Nazife, Dijital Çağda Müslüman Kalmak, İstanbul: İnsan Y., 2016.

Tartı, Nevzat, Hadisçiler ve Tarih, Ankara: Fecr Y., 2020.

Tartı, Nevzat, Muhtasar Hadis İlimleri ve Usulü, Ankara: Otto Y., 2017.

Wolf, Maryanne, Proust ve Mürekkepbalığı, Çeviri: Ferit Burak Aydar, İstanbul: Küy Y., 2017.

DİJİTAL DİNİN ARAŞTIRMA ALANLARI: POSTMODERN DİN BİLİMLERİNİN ANLAMA AYGITLARI

Prof. Dr. Mustafa ALICI
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Giriş: Sanal Dinden İnterdisipliner Forma Dijital Dinin Serüveni

Dijital çağ, sürekli değişen, yüksek seviyede medyatik, çoğu kez muğlak betimli ve "akışkan modernite"[1] de denen bir dönem olarak kendi yerini bulmuş, öncekilerden farklı parametrelere sahip bir devirdir. Bilhassa akılcılık, mutlaklık, objektiflik, geçerlilik, evrensellik, sistematiklik gibi konularıyla kendi argümanlar örgüsünü kuran modernizmi acımasızca eleştirip sorgulayan, değerini bitirmek, imha etmek veya başka bir forma sokmak isteyen bu çağ, rasyonellik konusunda daha çok çoğulcu teorilere meyledip cesur meydan okumalar yapmaktadır. Öyle ki Postmodern eleştirel karşıt akılcılık ile dijital dönem, parçalı olmaya, mutlak olmamaya, mantık yerine mantık dışı olmaya hatta absürt veya kuşkucu olmaya yönelebilir. Bu açıdan dijital çağın benimsediği eleştirel akılcılık, kesin çözümlerden uzak durmaya, anlam berraklığından ziyade bulutlu ve muğlak ama alabildiğine zengin olan, çok boyutlu ve çeşitli anlamlardan faydalanmaya, kesin çizgilerle siyah yahut beyaz olmak yerine grinin her tonuna açık olmaya hem onu hem de ötekini kabul edebilecek bir senkretizme yönelmeye girmektedir. Bu

[1] Gregory Price Grieve, "Religion", *Digital Religion: Understanding Religious Practive in New Media Worlds,* ed. Heidi A., (London-New York: Campbell- Routledge, 2013), 104.

yönüyle bireyin öznel özgürlüğünü ve her türlü baskıcı yapı, sistem ve geleneği yıkmak maksadıyla kendi çok boyutlu anlayışını geliştirmeyi amaçlamaktadır.[1]"Din" (*religio*) kelime olarak Batı literatürlerinde ancak 1700'lü yıllardan itibaren yaygın olarak görülmektedir. Daha önceki asırlarda kısıtlayıcı teolojik düzlemde "imanı özdeşleştirilen" din, skolastik düşünceden kopuşu ilan eden Aydınlanma'dan beri teolojiden farklı yöntemsel serüven içinde kendini geliştiren ve sonunda eleştirel, normatif olmayan aygıtlarla kendini bağımsız hâle getiren seküler kimlikteki Din Bilimi (*Religionswissenchaft*) için bir araştırma alanı olarak kabul edilmiştir[2]. 21. yüzyılda çoklu maneviyatlar ortamında ortaya çıkan internet, her geçen gün "dinî olanı", "dindarı" ve "dinleri" dünya çapında değiştirmekte ve dijital din olarak yansımaktadır.[3]

Böylece "kısıtlayıcı karakterdeki teoloji" karşısında "özgürleştirici ve baskı aracı olarak tekno medyatik alan" içinde hermenötik "dijital din", burada üç önemli özellikle işaretlenmektedir; a. Dijital ses, video, bilgisayar oyunları, sosyal sitelerden oluşan online web siteler gibi "dijital dine özgünlük katan medya formları". b. Ekonomi, politika ve kültürle bağlantı yolları belirleyen ve onları belli bir teknolojiyle destekleyen inançlar ve mantıksal sistemleri içinde entegre eden "özel bir teknolojik dinî ideoloji". c. Bazen ikinci hayat veya sanal yaşam da denen canlı, akışkan ve çağdaş hayat olarak anlaşılan çağdaş sibernetik beşeri durumlar".[4]

Dolayısıyla çoklu bileşenlere sahip dijital alemdeki din olgusu, sade ve basit bir din ve onun fenomenlerinin dijital ortamlarda ele alınış biçimi yani "online dinî içerikler" olarak anlaşılmaz. Daha fazla olarak insan kadar eski olan geleneksel din olgusunun, yeni bir medya-politiğiyle transforme olan, dijital kültür, medyatik ortam, teknolojik araç ve alanlarında yansıyan, dinî tecrübelerle nasıl şekillenen ve yaşanan

---

1 Mustafa Alıcı, "Post-Hermeneutica: Postmodern Dönem Din Bilimlerinde Hermenötik", *Akra Kültür- Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 21/8, (2020), 46.

2 Grieve, "Religion", 105- 106.

3 Lorne Dawson- Douglas Cowan, *Religion Online: Finding Faith on the Internet,* (New York: Routledge, 2004), 1.

4 Grieve, "Religion", 108- 109.

formlarını da ifade etmektedir.[1] Buna bağlı olarak çağdaş din çalışmalarında çok boyutlu ve zengin internet tekno-medyatik gelişmelerin yol açtığı bir dijitalleşmiş "dinî terimleşme süreçleri de" hesaba katmak gerekmektedir.

Öncelikle 1990'ların sonlarında "*sanal din*" kavramı gittikçe revaç bulmaya başlamıştı. Bu kavram, dinin sanal ortama taşınmasını veya gerçek olmayan din gibi bir olgunun virtüel teknolojilerle olarak yeniden tasarlanıp, mitlere dayalı ütopyalar veya distopya denen bir formda yaratımını ifade etmekteydi. Bu kavram aynı zamanda bilgisayar teknolojileri ile din arasındaki zihinsel ittifaklar sonucu ortaya çıkan ve sanal ortama taşınan manevi yaşamlarla donatılmış her türlü yeni dinî topluluğu kapsadı. Din bilimleri bu kavram hakkında çok farklı yaklaşımlar geliştirmişti; en kısa tanımla "sanal din" sanal âlemde var olan her türlü dinî teşkilat veya grup diye betimlenirken[2] kavram aynı zamanda internetin daha da etkin ve yayın alanlarla genişlemesiyle daha ayrıntılı anlamıyla "hem dinî teşkilat veya grupların hem de onların dinî faaliyetlerini"[3] veya tedricen ortaya çıkmış olan ve elektronik olarak ilham edilen her türlü dinî uygulama veya fikirler fenomenolojik anlamları kuşatmıştır.[4]

Çağdaş din bilimlerinde gittikçe daha da fenomenolojik tipolojilerle anlamlı hâle getirilen sanal din kavramı, Postmodern sanal kültürün "aşırı öznellik", "çoklu anlamlılık", "yerinden mutlaklaştırmayan tenkitçilik", "çoklu rasyonellikler", "yerelliklere vurgu yapan rölatif gerçeklikler" gibi temel özelliklerine uygun düşecek şekilde tanımlanmaya başlamıştır. Bu doğrultuda "sanal din ana hatlarıyla geleneksel olarak yapılandırılmış her türlü dinî kuruma katı bir şekilde muhalif olan" bir anlayıştır. Zira sanal din algısına göre geleneksel din fenomeni, aynı türden ontolojik

---

1 Heidi A. Campbell, "Introduction- The Rise of the Study of Digital Religion", *Digital Religion: Understanding Religius Practive in New Media Worlds,* ed. Heidi A. Campbell, (London-New York: Routledge, 2013), 1.

2 L. Dawson, " Researching Religion in Cyberspace: Issues and Strategies", *Religion on the Internet: Research Prospects and Promises*, ed. J. K. Hadden- D. E. Cowan, (New York: JAI Press, 2000), 29.

3 B. Brasher, *Give Me that Online Religion*, (San Fransisco: Jossey- Bass, 2001), 9.

4 Brasher, *Give Me that Online Religion*, 30.

veya metafizik sorunları muhatap alan değişmez kalıplarla anlatılan veya anlaşılan bir din forumu olarak artık demode olmuş durumdadır.[1] Dolayısıyla daha geniş ve amorf bir kılığa sanal din anlayışı Postmodern düşünce aygıtlarıyla donanarak gittikçe yıkıcı eleştirel anlayışlarla donanarak geleneksel inançları değişim gereken faraziyeler görüp daha yeni kültürel ve teknolojik bağlamlarla onun yerini almayı amaçladı.[2]

Çevrim içi/online kavramıyla beraber ortaya çıkan dinin farklı formlarını birbirinden ayırt etme teşebbüsü tasnifçi ve tipolojik mukayeseler yapan din bilimcilerinin görevleri arasındadır. Bu noktada geleneksel dinin, çevrim içi olması (religion online) veya "çevrimdeki din /online religion" terimi ile online din arasındaki ayırım önce yapılmaktadır. Çevrim içindeki din/religion online, ritüellerini yeniden şekillendirmeye, geleneksel meşruiyet sistemlerini veya sağlam yapıları bypass etmeye, zaman, mekân ve coğrafya gibi fiziksel durumları aşma fırsatlarını değerlendirmeyi mensuplarına önermektedir. Online din ise internetin akıcı ve esnek tabiatının yeni dindarlık formlarına ve yaşanmış dinî pratiklerin online olmasına ne kadar müsaade ettiğini temsil etmektedir. Bu anlayıştaki online din, internetin sunduğu maneviyata dayalı çağdaş cemiyeti imgeleyen yeni sosyal manzaraları ortaya çıkarmaktadır. Bu iki kavram gittikçe birbirinin yerine tutulup bazen karıştırılsa da din bilimcisi için bu iki din türü arasındaki farklılıkları ortaya çıkarmak dinî gruplar ile internet kullanıcılarının kendi çevrim içi faaliyetlerinde faydalandıkları haritalandırıcı nüanslar veya farklı stratejiler için önemli bir araç hükmündedir.[3]

Bu noktada her ikisinin de harmanlanmış hâlini sunan "dijital din" kavramı son birkaç senedir kullanıma sunulmuştur. 2012 yılından beri yapılan bilimsel çalışmaların neticelerine baktığımızda[4] özellikle din bi-

---

1 M. Hossgaard, "Cyber- Religion: On the Cutting Edge between the Real and the Virtual", *Religion and Cyberspace*, ed. M. Hojsgaard- M. Warburg, (London: Routledge, 2005), 62.

2 Campbell, "Introduction- The Rise of the Study of Digital Religion", 2.

3 Campbel, "Introduction- The Rise of the Study of Digital Religion", 2- 3.

4 Söz gelişi Ocak 2012 yılında Colorado Üniversitesinde yapılan Uluslararası Dijital Din Sempozyumu veya Findandiya Turku'da Donner Enstitüsü tarafından düzenenlenen dijital din konulu ilmî kongre sayılabilir.

liminin, dijital ortam güçlerinin dinî grup veya bireylerinin, değişen dinî geleneğe dair otorite veya doğruluk gibi önemli kavramları nasıl benimsediklerini işleyen dinin dijitalleşme süreçlerini araştırmak gibi sade bir anlayıştan dijital medya ve dindarlık gibi karmaşık ilişkilere dayanan daha komplike olan dijitalin aktüel katkısının nasıl her şeyi dinî hâle soktuğu anlayışına yönelmeyi incelemektedir. Bu son anlamda dijital din, din bilimcisine göre dijital medya ve kültürler yoluyla yeni yöntemlerle inşa edilen din olgusudur. Bu ise dijital teknolojiler vasıtasıyla eşsiz anlamalar, anlamın aracılık tecrübelerine dair yeni yaklaşımlar doğurarak dijital kültürlerin geleneksel din amelleri nasıl yeni tecrübelere, doğruluk anlayışlarına ve maneviyat yansımalarına doğru götürebileceğini bize gösterecektir.[1] Ters anlamda dini veya dindar dijital ise dijital ışığında dinin şekillenmesine dikkatimizi yeniden odaklamaktadır. Böylece yaşanan bir dinî uygulamalar veya dijital kültür, üçüncü bir alan ile karşı kalmaktadır; bu alan melez veya gerçekten sanala doğru akışkan bir bağlam olarak yeni mantık talebiyle ortaya çıkarak yeni ve eşsiz bir anlam yaratma formları peşine düşmektedir. Böylece dijital din bir kavram olarak dijital teknolojilerin eşsiz karakterinin dinî uygulama ve inançları şekillendirmesinin mahiyetini sunmakla kalmaz aynı zamanda dinlerin teknolojik kültüre sızarak gerçekliğin doğası hakkında yeni yöntemler bulmaktadır. Böylece dijital din, farklı bir kültürel alandaki dinî uygulamaların, dinin diğer formlarının yansımalarını da ortaya koymaktadır.[2]

2000 yıllarda dijital din araştırmaları din bilimlerinde gittikçe özgün ve eşsiz bir forma bürünerek daha da çoklu disiplinlerden istifade ederek yeni ve farklı teorik anlayışlarla ortaya çıktı. Bu dönemde daha geniş bir teorik ve yorumlayıcı karaktere bürünen din bilimcileri, verileri analiz ederken daha detaylı ve Hermenötik okumalarla güçlendirdiler. Ritüel, topluluk ve kimlik gibi üç önemli alanda teorik araştırmalarını sürdüren din bilimcileri, dinî ritüeller, cemaatler ve kurumlar ile kim-

---

1 Steward Hoover, " Foreword", *Digital Religion, Social Media and Culture: Perspectives, Practices and Futures*, ed. P. H. Cheong- P. Fisher- Nielsen, (New York: Peter Lang Publishing, 2012, IX.

2 Campbell, "Introduction- The Rise of the Study of Digital Religion", 4.

likleri yeni fırsatlara dönüştürerek sistematik yorumlayıcı yöntemlerle modellemeye giriştiler.[1]

Günümüzde ise dijital din daha *interdisipliner ve apolojik* bir karakterdedir. Dijital din, din bilimlerinin interdisipliner karakteriyle özellikle sosyolojinin teorik yapısından yola çıkarak medya grupları üzerinde bir çatı oluşturma gayretleri gözden kaçmamaktadır. Bu araştırmalar göstermektedir ki yeni sosyolojik yapılarla donanan medyatik alanlarda beliren dijital din olgusu gibi yeni dindarlıklar gündelik hayatımıza iyice yerleşmekte ve maneviyat dünyamızda ortak bir platform oluşturmaktadırlar.

Pek çok Batı üniversitesinde kurulan yeni akademik araştırma birimleriyle din, medya ve kültür üçlemesi içinde Postmodern parametrelerle hareket eden din bilimcileri bilhassa farkına varmışlardır ki sosyal medya ile kendini belirgin hâle dönüştüren yeni dönemde dinin kendi kendini ifade etmesi ve temsili dinî kimlik ve uygulamaların en makbul bölümünü oluşturmaktadır. Dinî gelenekler, bu safhada internet yoluyla çoklu uygulamalarla kendilerini ifade yolları buldular. Söz gelişi İsa Mesih kendini anlatabildiği sanal bir Facebook sayfasına sahip olurken Kozmik Buddha twit atabilmekte, birçok android uygulaması ile Müslüman dindar, kıbleyi kolayca tayin edebilmekte Katolik bir kardinal zoom ile Papa ile uzaktan kilise meclisi toplantısına katılabilmektedir. Bazı dışlayıcı dinî gruplar ise her türlü dış meydan okumaya karşı alternatif programlarla kendi kapalı durumlarını güçlendirecek duvarlar örebilmektedir. Böylece dinî açıdan ortaya çıkan fırsatlar pek çok dinî uygulamaya dair sorunları doğursa da önemli bir etkileşim olarak onlar, iletişim bilimleri, beşer-bilgisayar interaktifliği, felsefe, politik bilim, sosyoloji ve teolojiyi bir bütün olarak görebilme imkânına sahip olmuştur.[2]

a. Dijital Hermenötik: Dijital Dinin Anlama ve Yorumlama Aygıtları

Postmodern dönemde teolojik olmayan din çalışmaları, hem tenkitsel hem de karmaşık bir bakışla analitik dinî anlatımların ve çoklu dünya görüşlerini odağa almaktadır. Kendini sürekli yenileyen din bilimi,

---

1 Heidi Campbell- M. Lövheim, " Studying the Online –Offline Connection in Religion Online", *Informationi Communication and Society*, 14/8, 1083- 1096.

2 Campbell, "Introduction- The Rise of the Study of Digital Religion", 10- 11.

genel olarak dinî açıdan "farklılık", "başkası olmak" ve uçtaki aşırılıklar gibi kavramların lehine hareket etmekte ve bunlara meydan okuyacak her türlü düzen koruyucu veya baskıcı düzenleme prensiplerine karşı durarak veya inkâr ederek her çeşit dinî *statue qo*yu yıkarak farklılıklar arasında daha liberal bir *dinamik akış* (*fluxus quo*) meydana getirmeyi istemektedir. Çok boyutlu yöntemleriyle din bilimi, dinî dünya görüşlerinin yerel olan ve çok sesliliği esas alan vurgularıyla olumlu anlamda her türlü dinî sistemi kendi bütünlüğü içinde ve birbirleriyle kıyaslayarak analiz etmeyi çağa uygun bir uzlaşı alanı görmektedir.[1]

Dijital çağda din bilimlerinde din fenomenlerindeki içkin anlamları ortaya çıkarmayı, kutsal metinlerin dindarları tarafından tarihsel düzlem içinde verilen yorumları mukayese edip anlamayı hedefleyen Hermenötik Fenomenoloji anlama ve yorumlama aygıtlarına sahiptir. Bilhassa Kuzey Amerika'daki din bilimcileri arasında yaygın bir metodolojik alan olan Hermenötik mukayeseli veya betimleyici olmaktan çok yorumlayıcı ve anlayıcı karakterdedir.[2]

Dijital parametrelerle hareket eden çağımız, rasyonel pozitivizme, klasik mitoloji dâhil mega anlatılarla dolu tarihsel anlatımlara, klasik geleneğe, mutlaklaştırıcı ve evrenselleştirici tutarlılık çabalarına karşı durmak veya "radikal başkaldırı" kendini daha fazla hissettirmektedir.[3] Dolayısıyla dijitalleşme çağının etkin anlayışı olarak postmodernizm, "alışıldık olana karşı" olmak üzere onu önce yerinde kullanıp sonra istismarlarıyla, onu yerli yerince tesis edip sonra onu istikrarsız hâle dönüştürmekle, son olarak da eleştirel ve ironik "yeniden okumalar" sanatıyla gayretler içine giren "çelişkili bir girişim" şeklinde tanımlanabilmektedir. Postmodern filozoflar, büyük bir zihinsel geçiş ile çok boyutlu ve detaylı bir Hermenötiğe yönelik büyük gayret gösterdiler.

---

1 Kimberly C. Patton- Benjamin C. Ray, " Introduction", *A Magic Still Dwells- Comparative Religion in the Postmodern Age*, ed. Kimberly C. Patton- Benjamin C. Ray,(Los Angeles- London: Berkeley, 2000), 1-2.

2 Ursula King, " Historical and Phenomenological Approaches to the Study of Religion", *Contemporaray Approaches to The Study of Religion,* ed. Frank Whaling, (Berling-New York: Moulton Publishers, 1983), vol I, 29- 164.

3 Richard Palmer, " Postmodernity and Hermeneutics", *Boundry 2*, 5/2 (Winter 1977), 363.

Bu açıdan Postmodern Hermenötik, "çok çeşitli metinsel yorumların", "farklı metinsel anlamların" ve "farklı okuma eylem ve sanatlarının" ele alındığı detaylı bilgi toplamı sayılabilir.[1]

Dijital dönemde bilhassa kutsal fenomenlerin yorumundaki özne ve öznelliği hatta gerçek bir benliğin bulunduğu özellikle vurgulanmaktadır. Bu anlamda gerçeklik ile öznellik yakın ilişkisinden yola çıkarak yorumlama ve ifade etmeyle bilinebilecek insan fikri öne çıkmaya başladı. Bu yüzden benlik, dinî fenomenlerde gerçeklik gibi bir güçle inşa edilecek bir şey olarak anlaşıldı.[2] Benlik, muhatabı olan ve bilmediği bir gerçeğe sahip şey olan süjeyi kucaklamak yani onu istenen, öğrenilmiş, hafızaya alınmış bir gerçek hâline dönüştürmek istemektedir.[3] Zira *Dijital dönemde dindarın kendi dünyasını güçlü bir şekilde anlaması ve yorumlanması gerçekleştirilmektedir.* Bu dönemdeki tüm yaklaşımların temeli, tüm anlamaların ve yorumların aslında rölatif önyargılar içerdiği üzerine yoğunlaşmalıdır. Bu açıdan anlamak, aslında rölatif bir yorumlama işi olarak bizzat anlamın kendisi kabul edilmektedir.[4]

Dijital dinin anlaşılmasında "Hermenötik dil", "çift anlam" ve "sembol" gibi kavramlar öne çıkmaktadır. Buna göre insanın kullandığı dil, bir metinde anlam açısından en hızlı ve en önemli bozulan parça olup daima asgari çift anlama sahip bir antropolojik unsurdur. Ona göre yorumlama, aslında çift anlamın olduğunu anlamaktır. 3. Bu boyutla Hermenötik, kutsal bir metnin tefsiri üzerine hâkimiyet kuran bir dizi çoklu anlayıcı kuraldan oluşan teoridir. Bu bakımdan dinler ve ideolojiler, herhangi bir sosyal bağa mensup yorum, imge ve temsillere dayanan Hermenötik semboller sistemidir.[5]

Zaten dijital dönemin en etkin meydan okumalarından biri de alı-

---

1 Richard E. Palmer,"Postmodern Hermeneutics and The Act of Reading", *Notre Dame English Journal*, 15/3(Summer 1983), 57.

2 Michel Foucault, *The Politics of Truth*, ed. Sylvere Lotringer, (New York: Semiotexts, 1997), 196- 197.

3 Michel Foucault, *Aesthetics, Method, And Epistemology,* ed. James D. Faubion, trans. Robert Hurley, (New York: New Press, 1998), 102.

4 Paul Ricoeur, *Hermeneutics and the Human Sciences*, trans. and ed. John B. Thomson, (New York: Cambridge University Press, 1981), 158-159.

5 Paul Ricoeur, *Interperation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning*, (Forth Worth: Texas Christian University Press, 1976), 7- 56.

şıldık tüm teolojik ve metafizik kavramları (Numen, aşkınlık, nihailik, tecrübe akışı, dinî duygular gibi) bilinçli bir şekilde ortadan kaldırmayı teklif etmesidir. Bu doğrultuda Postmodern dijital hermenötik, sırasıyla şüphe karşısında eleştirel inanç, ikonoklazm karşısında dinî davet, geleneğe aidiyet karşısında ondan uzaklaşma, normatif yorumcu karşısında öznel okuyucu, müellif karşısında zengin okuyucu birikimi, birikim karşısında ileri metin, konuşma karşısında özgürleştirici dil, izah etme karşısında anlama, ikon karşısında işaret, gibi düalist formlarla kendi kimliğini tanımlamak istemektedir. Hermenötik, eklektik yeni bakış açılarının yanında edebiyat "yorumlamasında" öne çıkan yaklaşımlar, etki altında genel olarak şekilciliğin ötesinde retorik eleştirel alanda ortaya çıkarak yeni tenkitçilik, yeni edebi tarih veya dil ve metin hakkındaki yapı bozum teorileriyle kendini yenileyip canlı tutmaktadır.[1]

Neticede dijital dinin anlama ve yorumlama aracı olarak Postmodern Hermenötiğin temel anlama parametrelerini şöyle maddeleyebiliriz; a. Okuyucu veya dinleyici merkezli yeni yorumlayıcı, sözü merkeze alan benlik bilinçlerine malik olarak hayal, sembolik mecaz ve sanal gerçekliği aynı anda yansıtabilen bir anlayışlar geliştirmektedir. b. Bu yaklaşım, çoklu anlamlı yorumlara, çoklu tarih ve geleneklerin çoklu olasılıklarına, çok boyutlu ve çok farklı anlamalara götüren ve nihayette eleştirel ve kökten değiştirici kimliktekidir. c. Postmodern Hermenötik, dijital dönemde yorumlama tecrübeleriyle obje ile süjeyi değiştirebilmekte onları askıya alabilmekte, parçacıklara bölebilmekte, merkezî rolünü ortadan kaldırabilmekte hatta öteki oluşun sürdürülebilir imkânlarına veyahut işaret farklılıklarına vurgu yaparak hiç olmadığından daha keskin ve radikal kararlar bile alabilmektedir. d. Kutsal varlıklar veya evrenselleştirilmiş millî mega anlatılar yerine daha öznel, mahalli ve parçacıklı ve rölatif hakikat anlatılarına ilgi duyan bu anlama türü, bu açıdan yaratılış mitleri veya kahramanlık hikâyeleri gibi tüm anlatıları modası geçmiş görmektedir. Böylece bu tür bir anlatı, iletişim açısından her söylemde çelişkinin var olacağını, tüm kutsal anlam ve anlatıların bireyselleştirilmesini, bireysel sözlü anlatıları yerel bir top-

[1] Mustafa Alıcı, "Post-Hermeneutica: Postmodern Dönem Din Bilimlerinde Hermenötik", *Akra Kültür- Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 21/8 (2020), 14 -24.

lumdaki göreceli hikâyeleri anlatmayı, dilin yerel bir kültürün yaratım olduğundan hareketle anlatıdaki anlamın yerel sosyal bir yapılanma olması gerektiğini savunmaktadır. e. Son olarak Postmodern Hermenötik yapı-bozucu anlatılar, metin hakkında öznellik, mutlaklık veya kesin anlamlılık değil çoklu nesnel şüpheler taşıyan herkesin kendi sanal gerçekliğini ve alemini yine kendisinin yaratması gerektiğini vurgulamak gibi alışılmadık ve farklı perspektiflere sahiptir.[1]

b. Dijital Apoloji: Metafizik Gerçeklikten Sanal Metafiziğe Dijital Dinin Fenomenleri

Bu doğrultuda dijital din, hem çevrim içi hem de çevrim dışı din olarak farklı dinî konu ve sorunlara apoloji, polemik ve fenomenolojik anlama (versheten) yönü ele alınmaktadır. Din biliminin yardımıyla yeni bir alt araştırma alanı olarak çok titreşimli ve geçerli bir akademik olan sunarak yeni bir medya kültüründe yayılan hareketli ve dinamik bir din olgusu ortaya çıkmıştır.

İnternette dinî açıdan ortaya çıkan bu yeni alt alan, dinin çevrim içi uygulamalarının doğuşu ile yeni bir araştırma ve kategorileşme alt başlıklarını doğurmuştur. Bu bağlamda akademisyenlere göre dindar bilgisayar sahipleri kendi dindarlık ilgi ve menfaatlerini ifade edecek yeni bir iletişim aracı keşfetme heyecanı yaşadılar. Alt din, sosyal din veya sosyal kültür gibi alt başlıklarla bu temalar ortaya çıkarılmaya başladı. Bu doğrultuda 1990'ların ortalarından itibaren internet, pek çok Hristiyan grup için "kutsal birer haçlı yolculuğu" olarak algılanıp "metin ağırlıklı dinî içerikler" (bültenler, yazı tahtaları, haber grupları, e-mail listeleri veya dindarları bir araya getirip sohbet ettirdikleri forumlar) taşımaktaydı. Söz gelişi en ateşli dinî gruplardan Amerikan Presbiteryen Hristiyanlar, web ağında olmak üzere (www.godweb.org) 1992 yılında ilk sanal ve cemaat olmayan çevrim içi sohbet forumundan ibaret olan ilk çekirdek kiliseyi inşa etti. Onları diğer dinî gruplar (sanal yoga ile sanal alanı kutsayan Budistler veya Hindular, davet ve tebliğ aracı olarak gören veya fetva siteleri kuran Müslümanlar veya Sebt günü Ağlama Duvarı'na canlı yayınla bağlanan Yahudi siteleri gibi) takip etti. Hatta

[1] Alıcı, "Post-Hermeneutica: Postmodern Dönem Din Bilimlerinde Hermenötik", 45- 52.

bazı Hristiyan gruplar internet dünyasını semavi olmayan dolayısıyla göksele benzeyen yönleriyle sanal olarak Kudüs'e kutsal hac yolculuğu yapan siteler bile inşa etti. Bu anlamda internet bu gruplar için fiziksel açıdan zorluk çekilen kutsal mekânlara yolculuk gibi dinî ritüelleri sanal olarak gerçekleştirme imkânı sağladı. Böylece online dinî topluluklar, popülerliği gittikçe artarak daha hararetli teolojik soru ve cevapların vuku bulduğu tartışma forumlarına, dua ve manevi destek sunan alanlara, dinî kimliği onaylayan veya geliştiren ortak zemin alanlarına dönüştü.[1]

Dijital apoloji veya savunma, Hermenötik aygıtlardan faydalanarak dijitalleşmiş dinî toplulukların inşa ettikleri kimlik, ritüel, otorite gibi üst olguların yeni medya teknolojileri ve kültürleri tarafından nasıl enforme edildiklerini ortaya koymaktadır. Bu anlamda dijital dinle ilgilen din bilimlerinin odağında üç temel konu kendine yer edinmiştir; a. din dijital alanda kendisine rahat, esnek ve dokunamaz bir alan bularak bu "sanal âlemi" kendi apolojisini geliştirdiği bir kutsal alana dönüştürdü. b. Bunun yanında internet araştırmaları olumlu bir yaklaşımla dijital dünyanın insanları maneviyat ile kolayca, ışık hızında ve her yerde olmak gibi ilahi ve kutsal özelliklerle dolu bir cemiyet formuna kavuşturduğunu gösterdi. c. Olumsuz yönden yaklaşanların odağında ise dijital teknolojilerin ahlaki meydan okumalarla dindarın dünyasını sarsması vardı.[2]

c. Profan Alandan Dijital Kutsal Alana: Sanal Dinî Mekân veya Medyatik Alanlar

İnternet, nispeten yeni bir teknolojik ilerleme olarak anlaşıldığı dönemlerde online ritüel faaliyetler, ister gerçek zamanlı sohbetlerde olsun ister bülten olarak olsun hâlâ kutsal metinlere bağlı bir interaktif ilişki olarak anlaşılmaktaydı. Sanal alanların ritüel mekân veya sanal mabede dönüştürülmesi sürecinde din bilimcilerinin çoğu da bu gibi ritüel faaliyetleri otantik kabul etmeyecek kadar sıra dışı, yüzeysel ve

---

1 J. Zaleski, *The Soul of Cyberspace: Hw Technology is Changing Our Spiritual Lives*, (San Francisco: Harper San Francisco, 1997), 2-40.

2 Campbell, " Introduction- The Rise of the Study of Digital Religion", 8.

bir video oyunu gibi görüp ihmal etti.[1]

Yine "yeni kutsallıklar alanı" olarak sanal dünya, tamamen tekno-beşerî bir sosyal yapılanma olarak ilk başlarda birçok insan tarafından başlangıçta neopagan hatta profan ve gerçek olmayan keyfi bir alan olarak kabul edilmesine rağmen zamanla zihniyet değişimiyle beraber kaliteli ve kanıtlanabilir bir gerçekliğe dönüşmüştür.[2]

Bilhassa yeni dinî hareketler bilhassa tekno-pagan dinî oluşumlar için dijital sanal alan, birbirlerini "yüz yüze" görmeden bile düzenli bir şekilde bir araya gelinip ibadet edilebildiği yeni ve eşsiz bir imkân olarak kendi aktüel neopagan inanç ve cemaat anlayışlarına uygun olan bir sanal gerçeklik sayıldı. Çünkü onlar için kendi üyeliklerindeki gnostik anlayış, küçük olmalarına karşın gizlenmeye daha fazla teknolojik aygıtlara ilgi duymaktadır. Onlar yeni ve sanal kutsal dünya yaratım veya icat etmeyi esas alan ifaya dayalı ritüelleri, normal metne dayalı gerçekliklerinden daha fazla önemsemektedirler. Bir başka ifadeyle bu yeni akımlar, geleneksel anlayıştan farklı olarak ritüellerin meydana geldiği her alanı –buna sanal olan dâhil- kutsal alan kabul ettiler.[3]

Dinlerde ritüeller, ortak bir zemin ve mekâna coğrafi olarak ihtiyaç duyduğundan bu şekilde sanal bir cemaat olarak dijital dinin mensupları da bizzat sanal alanı gerçek bir mekâna dönüştürmektedirler. Böylece bilhassa neo-pagan inançlara inananlar, kendi online alanlarını "özel daire içine" aldıkları veya "kutsala geçiş eşiği mekânı (liminal alan)" hatta "özgürlük bahşedici bir tahayyül alemi gördükleri" bir mekân kabul etmektedirler. Netice olarak bilhassa Postmodern çağın inançlarına inanan tekno-din mensupları için inancın ifa edici, yapının teşekküllüne yol veren, ortak anlatıların paylaşıldığı, benzer vizyonların sergilendiği mekân, ibadet veya kültleri ilan ve izhar edici söylemlerin cereyan ettiği kutsal mekân veya inorganik ama otantik kabul edilen beşerin inşa etmiş olduğu alan ancak bu sanal âlemdir. Bu açıdan sanal âlem, ayinsel/sakramental mekân olarak dinî kullanım için uygundur. Ancak bu alan,

---

1 Campbell, " Introduction- The Rise of the Study of Digital Religion", 29.

2 Stephen O'leary, "Cyberspace as Sacred Sace: Communicating Religion on Computer Networks", *Journal of the American Academy of Religion*, 64/4 (1996), 804.

3 O'leary, "Cyberspace as Sacred Sace: Communicating Religion on Computer Networks", 794- 797.

insanları online faaliyetlerini kendi inanç hayatlarının bir parçası olarak betimlemeye muktedir kılan kutsal kullanım için ayrılan mekânlardan gene de farklıdır.[1]

Neticede dijital dinin sanal kutsal alanı aynı zamanda, tamamen ritüellerin veya dinî nikâh, ibadet hizmetleri gibi dinî tören veya eylemlerin online icra edildiği siber alan olup kullanıcılar tarafından gerçeklik ve otantik bağlamında asla sorgulanmamaktadır. Hatta bu hâliyle siber alan, alternatif dinî mekân olarak "göksel/ilahi bir alan" olarak gerçek fiziksel kutsal alandan farklı çoğunlukla bütün sükûnetiyle "göksel ideal tasavvur âlemine" yakın bir benzerlik taşımaktadır. Fransız Postmodern filozof Baudrillard, "Simulark (*Simulacrum*)" çağının insanı için kitle iletişim araçlarındaki gelişmelerle beraber orijinal ve gerçekçi olanın kopyadan veya kurgusal olandan ayırt etmenin artık gittikçe imkânsız hâle geldiğini açıklamaktadır. Ona göre "simulark, gerçek dünyayı hiper realite formuyla yakalayan taklit edilmiş, üretken hayali dünya" olarak tanımlanabilir.[2]

d. Sanal Kült: Dijital Ritüel

Bu dijital çağda, çevrim içi veya zihinsel olarak sanal ritüellerin gerçek kült olarak değerinin, sanal hac yolculuklarının gerçekliğinin, bedenen ifa edilenlerden farkının olup olmadığının tartışıldığı bir dönemde bulunmaktayız. Bu açıdan online dijital ritüellerin din bilimi için evrilen bir çalışma alanı olduğu ve akademiyi bilhassa teorik çatılarından çıkmaya itmek üzere meydan okuyan bu açıdan sanal alemde din diye bilinen veya dindar diye anlaşılan olguları anlamaya yönlendiren unsurlar olduğu açıktır.[3]

Medyatik açıdan yani doğaüstü varlıklar ile beşer aracılık rolleri açısından düşünüldüğünde dinlerdeki ritüeller, inançların temsilleri ve bedenleşmiş hâlleri olarak dindarları, inşa eden, geliştiren, formel-

---

1 Christopher Helland, "Ritual", *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds,* ed. Heidi A. Campbell, (London-New York: Routledge, 2013), 30- 31.

2 Kerstin Radde- Antweiler, "Authenticity", *Digital Religion: Understanding Religius Practive in New Media Worlds,* ed. Heidi A. Campbell, (London-New York: Routledge, 2013), 93.

3 Helland, "Ritual", 25-26.

leştiren etkiye sahiptir. Ritüeller, mitler, kutsal hikâyeler veya anlatılar olarak doğaüstüne ait inançları ve kutsal görülen fenomenleri bünyesinde barındırmaktadır. İnananlar için ritüeller, doğaüstü varlıkların veya kuvvetlerle temasın sağlandığı, etkileşime girildiği veya tutarlılık içinde daha fazla ihtiyaç içinde olduğunu belli eden beşerî tarafa yardım veya ifaların olduğu araçlardır. Bu açıdan ritüeller, dindar için öğretici, kimlik oluşturduğu, cemiyeti düzenleyici, bir araya getirici, fert için ruhsal dünyayı transforme edici böylece imanı çok sesli veya karmaşık boyutlarıyla icra etmek, teyit etmek ve sergilemek üzere sahneye çıkaran hem kutsal (doğaüstü) hem de sosyal (profan) seviyede işleyen dinî mekanizmalardır.[1]

Dinin inananları ile objektif gözlemcileri arasındaki temel fark bilhassa ritüel faaliyetlerin online alana taşındığı zaman daha da bariz olmaktadır. Söz gelişi içeriden inananlar, online ritüellerin gerçek dünyadaki gibi işlediğine ve doğaüstü etkilerinin devam ettiğine inanırken dışarıdan gözlemciler (söz gelişi din bilimcileri) ise online ritüellerin normal cemiyet faaliyetlerini ifa etmediği için tam bir ritüel sayılamayacağını düşünmektedirler.

Genel anlamda ritüeller, ifa ve icrası statik olmayan, geniş bir dinleyici veya izleyici kitlesine sahip olan ve daha çok kültürel anlam üreten sistem mekanizmaları olarak dinî hayat ile örülü ve kültürün işlevlerinin hayati bir parçası olan dijital bir unsur hâline gelmiştir. Bu anlamda her ağdaki ritüel, ister çevrim içi olsun ister çevrim dışı olsun icra eden cemiyetin dijital kültürüdür.[2]

Sanal ritüel alan olarak dijital dünya, çağdaş yeni tekno-kültürel dönemde dinin ibadet faaliyetlerinin devamlı ifade edilip transforme edildiği yeni bir eşsiz alan anlamına geldi. Din bilimcilerine göre dinî ritüellerde genel anlamda zaten sürekli bir yenilenme yeni ve orijinal unsurların bir arada bulunması görülmektedir. Bir başka ifadeyle dinin uygulandığı ritüeller, yeni iletişime dayalı çevrelere uyum, mutasyon ve

---

1 Helland, "Ritual", 28.

2 R. Grimes, *Beginnings in Rituel Studies*, (Washington: University Press of America, 1982), 151.

hayatiyet idamesinde etkilidir.[1]

Online ritüel faaliyetlere karşı olan dinî gruplar ile bu tür ibadetleri alabildiğine benimseyen dinî gruplar arasındaki en önemli ayırım, online ibadet mekânı olarak dijital dünyanın meşruluğunu ve online sembollerin otantik kutsal obje tezahürleri olarak kabul edilmesi konusudur. Dijital âlem geliştikçe tekno-din hâline gelen geleneksel inançlar için bu mesele büyük bir meydan okuma olarak inananların açıklamak, savunmak veya pozisyon belirlemek zorunda kaldıkları bir konu olarak kalacaktır. Bu anahtar ayırımın en belirgin ve en somut ihtilafı bilhassa gerçeklik (virtualite) kavramıdır. Medya günümüzde ritüel ifasını gerçekleştiren, ileten ve kabul eden mekanizma olduğundan gerçeklik kavramı, artık dinî olguların sanal aleme taşınmasıyla "kutsal sanal gerçekliğe" dönüşmüştür.[2]

Bu dönüşüm sonucunda dijital âlem, kutsal alanın parçası olmaya başlamış ve bir portal veya kutsala bağlanma aracı hâline gelmiştir. Tam bu noktada "çevrim içi ritüeller" ile "ritüel olarak çevrim içi" şeklinde iki farklı kült anlam ortaya çıkmıştır. Ritüeller çevrim içinde sanal gerçeklikte canlı olarak icra ve ifa olunurken, online ritüeller ise, büyüsel sözler, kadim metinler, gizemli yazılı metinler kısacası ritüellere dair yazılı malzemeler hâlinde web sitelerde bulunan formları ifade etmektedir. Canlı ritüel ifaları, verilerle ama daha çok dinamik ve ses ve bedeniyle insan unsurlarıyla ayakta kalırken ağlara yüklenen enformasyon olarak ritüeller ise istenildiğinde ulaşılabilen statik daha soyut bir dijital malzeme şeklindedir. Bu anlayışla din, online bir din formudur ve teknoloji yardımıyla dindar, dinini icra etmektedir. Bilhassa misyoner karakterdeki inanç sistemleri için dijital alan bilhassa vaaz, davet veya inanç ikrarı ve şehadeti gibi dışarıya açılan ritüeller, büyük bir kabul gören, tasvip edilen güncel misyonlardır. Bu durumda çağdaş din bilimcileri, ritüel ile onun gittikçe artan rolünün potansiyel gücünü ölçmekte aciz kalabilmekte ve dijital teknoloji ile dindar cemiyet arasındaki bu yakın misyoner ilişkiyi, inancın sosyal inşadaki rolünü, kutsalın sınır-

---

1 Stephen O'leary, "Cyberspace as Sacred Sace: Communicating Religion on Computer Networks", *Journal of the American Academy of Religion*, 64/4 (1996), 793.

2 Helland, "Ritual", 32.

ları ve sembolik veya sanal temsillerin anlam genişlemesini şaşkınlık içinde takip etmekte zorlanmaktadırlar.[1]

e. Cismani Bedenlerden Sanal Bedenlere: Dijital Dinî Kimlik

Dijital kimlik oluşumu ve sunumu hakkındaki çıkarımlar, yeni medya çağının en önemli meselelerinden birini oluşturmaktadır. Din, kimlik inşa edici en çekirdek bireysel ve kolektif boyut oluşturan unsurlardan biri olarak bunu dinî anlatıların aktarımıyla, ritüellerin icrasıyla ve inanç ve uygulamaların tecrübesiyle elde etmektedir.[2]

Dijital dünya, "ikinci bir hayat" sunan bir ortam olarak artık kimlik bağlamında günümüzde kişisel hayatı, çalışmaları ve diğer insanlarla iletişimi düzenleyen araç olarak görülmektedir. Bu âlem aynı zamanda bir ayna olarak harcadığımız zamanı, hayatımızın sosyo-kültürel altı yapılar dâhil işlediklerimizin önemli işleri ve benliğimize ait kavramlarımızı ifade ederek hatta internet, cep telefonu ve uydu teknolojileri ile kişiliğimizi dış âleme dönük olarak geliştirerek yansıtmaktadır. Bu açıdan kimlik, kapasite geliştirerek gündelik hayatımızda gittikçe daha fazla görsel ve göz önüne gelen bir "süreç kimlikleşmesine" dönüşmektedir. Bu süreçte birey, apayrı, eşsiz bir kişi ve bir fiil icra edebilen bir süje olarak kendi kişisel kimliğini veya benliğini oluşturmaktadır.[3]

Bu bağlamda benliğin tecrübesi belli sosyal interaktif ilişkiler bağlamında açığa çıkmaktadır. Dijital kimlik, dijital iletişimcilik veya dijital anonimlik veya dijital kimlik bozulmaları ile karşı karşıyadır. Bunlar, dijital dünyanın sunduğu yeni, aktüel postmodern kültürüne ait "çoklu" veya "akışkan" meydan okuyucu kimlik imkânlarını oluşturmaktadır. Hatta bazen internet, yeni bir alan olarak Postmodern hayatının aldatıcı ve risk alıcı agresif parametrelerini karakterize eden bir benlik veya kimlik inşaları veya yeniden inşaları için gerekli olan, açıklık ve dürüstlük içermesi beklenen bir sosyal laboratuvar olarak görülmekte-

---

1 Helland, "Ritual", 36- 38.

2 Mia Lövheim, " Identity", *Digital Religion: Understanding Religius Practive in New Media Worlds,* ed. Heidi A. Campbell, (London-New York: Routledge, 2013), 41-42.

3 J. P. Hewitt, *Self and Society: A Symbolic Interactionist Social Psychology,* (Needham Heights: Allyn and Bacon, 2000), 79.

dir.[1] Bu anlamda kimlik açısından dijital âleme bağlanmanın veya online olarak mevcut olmanın en önemli sonuçları arasında "her yerde olabilme", mobil olabilme, interaktif veya benliği olduğu gibi yansıtabilmeyi sağlamak olup bu imkânlar sayesinde kimlik (ister çoğunluk olsun ister azınlık olsun) zaman ve mekânı aşarak bilinen veya görülmeyen bir muhatap kitleyle gözlem altında olarak doğrudan karşılaşabilmektedir. Bu açıdan kimlikler, bu yeni medyatik rollerle kimlikler, değerler ve normları müzakere edebilecekleri yeni alanlara kavuşmaktadırlar. Böylece bu medyatik kimliklerle din, klasik olgu olmaktan çıkmakta ve anlam kazandırıcı, yönlendirici, katılımcı kültüre entegre olmaktadır.[2]

Dijital kimliğe ait önemli bir terimler ise " reel bedenli" veya "sanal bedensiz" kişiler kavramlarıdır. Online faaliyet içindeki dijital kimlik, cismani bedenden uzaklaşarak dijital bir bedene sahip olacaktır. Dijital beden, "online olarak yaratılan ve sanal olarak kullanılan" ve kullanıcının "gerçek hayat ve kimliğinden ayrı veya azade olarak medyatik bedenleşmiş kimliğini yaratmasına" yardım eden bir vücuttur.[3]

Postmodern medyatik aygıtlarla donanan dinin dijital bedene sahip kimliğine kazandırdığı çıktılar üç önemli seviyede değerlendirilmektedir;

a. Geleneksel dinî kimlik formları yeniden inşa edilmek üzere yaygın, betimleyici ve çoğulcu dinî sembol, anlatı ve interaktif ilişkilere sanal medya yoluyla bireylerin kendi dinî kimliklerini toplayıp karıştıracakları gerçekçi bir manevi pazarına kavuşabileceklerdir. Böylece bedensiz bir iletişime sahip olan dindar kimlikler, her yere akış içinde çoklu dinî şahsiyetlere sahip olarak sibernetik bir iletişim eylemiyle yaratıcı roller oynayabileceklerdir.

b. Dijital iletişim çağının sağladığı imkânlar, aynı zamanda geleneksel dinî kimliğe meydan okumakta onu yenilemekte ve derinden eleştirmektedir. Bu noktada online olarak gösterilen bir dinî kimlik, geleneksel kimlik için bir müzakere süreci ve eş değerde inşa edici do-

---

1 R. Kitchin, *Cyberspace: The World in Wires*, (Chichester: Wiley, 1998), 78- 86.

2 Lövheim, "Identity", 45.

3 T. L. Taylor, " Life in Virtual Worlds: Plural Existence, Multimodalities, and Other Online Research Challenges", *American Behavioral Scientist,* 43/3 (1996), 439.

ğaya sahip özelliktedir. Bu açıdan bakıldığında online dinî kimliklerin bireyselleşmiş karakterine fazla vurgu gerektirmemektedir. Zira dijital ortam geleneksel kimlikleri daha görünür hâle getirip onları tartışmacı ve sosyal bir altyapı (mesela kutsal metin paylaşılan bir dinî fikir kümesi veya tartışma ortamı) ile besleyip yenileyebilir.

c. Son olarak dijital âlem gibi bedensiz bir bağlamda kimlik, sosyal etkileşimle kurgulanan veya yapılandırılan değişken bir süreç hâline dönüşmektedir. Dahası belli bir dinî kimliğe ait kavramlar, offline bir cemiyet veya kültür içinde can alıcı bir rol oynayabilmektedir.[1]

Neticede yeni medya araçlarının kullanımı ile bireylerin gündelik hayat ve kimlikleri dijital dünyaya daha fazla entegre olmakta bu ise online izhar olan dinî hayatın daha geniş cemiyetlere ve kültürlere dinin transformasyonu yani dindar kimliğin tekno-kültürel ortamda yeniden şekillenmesini sonuçta ise değer ve hayat görüşü olarak dinin Postmodern kültürel çevreler yoluyla yenilenmesini sağlamaktadır. Bu ortamda dijital din, bireysel kimliğin daha aktüel ve çağdaş dönem içinde sağlamlaşmasına ve bireyi daha çoğulcu bir kültürel atmosfere entegresine katkı sağlamaktadır. İleri toplumlardaki dijital dinî kimlik, küreselleşmiş cemiyetlerin oluşmasına ve kutsalın teknolojik toplumlarda dinamizm kazanmasına yol açabilmektedir. Dinin bu gibi dijital sitelerdeki tezahürleri bireysel ve marjinal kalmamakta aksine yaygınlaşarak olağanlaşmakta kültürel gerilimler veya kimlik krizlerinin giderilmesine katkı sağlamaktadır. Bu açıdan dinî kimlik, çağdaş cemiyetlerde dijital bir kimlik olarak medyatik değeri olan bir yapıdadır. Dini kimlikler, online olarak izhar olduklarında birer basit otobiyografi olmaktan veya belli bir coğrafi alana ait olmaktan çıkarak küreselleşmektedir.[2]

f. Sanal Dinî Arkadaşlıklar veya Siber Tapınak Cemaatleri: Dijital Dindar Topluluk

Dijital dinin etkileşim halindeki insanlar topluluğu olarak dijital cemaat, son birkaç on yılında daha da belirgin hâle geldi. Sosyal açıdan

---

1 D. E. Cowan, *Cyberhenge: Modern Pagan of the Internet,* (New York– London: Routledge, 2005), 35 ve 173.

2 Lövheim, "Identity", 50- 52.

anlamlı birliktelikleri birbirlerine yine sosyal networkler yoluyla bağlayan İnternet, pek çok insanı, arkadaşlık, aktif ilişkiler ve resmi olmayan birliktelikler gibi anahtar terimlerle bir araya getirmeye güç yetirmiştir. İlk olarak 1970'lerin başından itibaren dijital âlemde ABD resmî devlet görevlileri arasında e-mail yazışmalarına dayalı bir arkadaşlık grubunun ortaya çıktığını görmekteyiz. 1980'lerin ortalarından itibaren ise bir site içine gömülü konudan yoksun bir sohbet arkadaşlığını keşfeden dijital dinî forumların teşekkül ettiğine, 1990'lardan itibaren fiziksel ayrılıklara rağmen internet ortamında bir araya gelen online dinî toplulukların ortak inançlar ve uygulamalar etrafında dijital sosyal gruplaşmalara girdiklerine bu amaçla "sanal tapınak" veya "sanal kilise" gibi oluşumlara gittiklerine (söz gelişi Budist grupların buddhanet.net veya ekümenik Hristiyanların ecunet.org) ve belli bir özel konu veya hedef hakkında toplanarak birbirleriyle etkili bir iletişim kurduklarına şahit olmaktayız.[1]

1990'ların ortalarından itibaren Protestan kiliselerin dijital ortamdaki sanal kilise çabalarının tıpkı reform çağındaki çabalarına benzetmesi, iman üzerinden birbirleriyle ve Tanrı ile yakın ilişkiye ve iletişime girmeye benzetmesi (sola fide) dikkatlerden kaçmamaktadır. Dini cemaatler, çoklu kullanıcı boyutlarına sahip olarak günlük dua toplantıları düzenlemekte, geleneksel dinî ibadetleri sanal ortamda aynen icra etmeye ve acıların ve neşenin paylaşıldığı, bağların güçlendiği hararetli dinî tartışma ve görüş alışverişlerinin cereyan ettiği, ortak sınırların ve sembollerin belirlendiği paylaşılan ortak mizaçların, kültür ve kimliklerin ortaya çıktığı geçerli kabul edilen meşru görülen ve değerli hâle getirilen yeni bir e-kilise veya mabet anlayışı geliştirmektedirler.[2]

Çağdaş din bilimleri bu tür dijital cemaatleri sanal gerçeklik cemaatler olarak değerlendirmekte ve konvansiyonel dinî terimleri dijital terimlerle harmanlayarak işlemektedir. Bu doğrultuda internet cemaat kültürünü ele alırken din bilimleri, sınırlarını saptamayı, kavramlaştırmayı ve analiz etmeyi başarmak istemektedir. Etnografik yaklaşımlarla

---

1 Heidi A. Campbell, "Community", *Digital Religion: Understanding Religius Practive in New Media Worlds,* ed. Heidi A. Campbell, (London-New York: Routledge, 2013), 57-58.

2 H. Rheingold, *The Virtual Community,* (New York: Harper Perennial, 1993), 5.

özel bir dijital cemaatin derinlikli resmini çekmek isteyen çağdaş din bilimcileri, bir dizi özgün konu ve ortak paylaşılan dinî kanaatlerin daha mahalli veya bölgesel cemaat ruhu taşıyarak hareket ettiğine şahitlik etmektedirler. Bedensiz ve mekânsız formdaki bu cemaatler, geleneksel dinî fenomenleri sanal ortama taşımakta ve küresel dinî topluluk algılarını yerel değerlerle uzlaştırmaya böylece diyasporadaki dinî topluluğu veya uzaklardaki bir cemaati yakınlaştırmaya çabalamaktadırlar. Bu açıdan dijital dünya, dinî cemaatler için hayati ve merkezî bir buluşma noktası olarak dinî hayatları birbirine yeniden bağlayan veya sürekli yeni tasavvurlar kazandıran bir ortama dönüşmektedir. Bu ortamda gelişip büyüyen dijital gruplar ise en esnek olan enforme edici email gruplarından sıkı organize olmuş gruplara kadar değişebilen yorumlayıcı, interaktif, bütünleştirici ve enstrümental boyutları bulunmaktadır.[1]

Neticede günümüzde sosyal networklar olarak dijital dinî gruplara yaklaşımlar çeşitli ve boyutlanarak genişlemektedir. Bu tür grupların çağdaş network olarak işlevleri, yeni sosyolojik yapılar olarak yeni anlatılara ve araştırma araçlarına ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Tek bir statik dinî cemiyet olarak yaşamayan bu tür dinî gruplar, dinamik, çoklu ve yeni medya çağına uygun işlevsel tekno-cemiyet yapıları olarak yaşam sürmektedirler. Bu yönleriyle bu gruplar, elektronik kiliseler olarak söz gelişi "tele-misyoner" kimlikte ve uzaktan ve sanal medyatik yöntemlerle dini davet veya misyonerlik rolleri de üstlenmektedirler. Bu yönüyle bu dinî cemaatler, "fiziksel açıdan bir araya gelen dinî gruplar" yerine "ağa bağlanan network grupları" şeklinde dijital sosyolojik yapıları meydana getirmektedir.[2]

g. Sanal Güç: Dijital Dini Otorite

Dijital çağın ilerlemesinden önce de otorite, tarih boyunca daima daha yeni bir iletişim teknolojisinin gelişimine bağlı olarak çekişmeli bir ilişkiye sahip olmuştur. Din bilimcileri söz gelişi matbaanın icadıyla veya elektrik ampulünün icadıyla birlikte dinî otoritenin doğası hakkında elitler ile kitleler arasındaki hararetli tartışmaları ve değişen

---

1 Campbell, "Community", 60- 61.

2 Campbell, "Community", 65- 68.

iletişim tavırlarını gözler önüne sermektedirler. Zira tekno iletişim araçlarının ortaya çıkmasıyla beraber kitap, sembol ve kişilere bağlı söze dayalı geleneksel otorite zayıflamaya başlar ve dijital âlemin araçlarının sağladığı imkânların otoritesi güçlenip gelişmeye başlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında farklı medyatik araçlar sıradan insanlara daha başka bir imkân sağlayıp bilgi ve sosyal enformasyon ağına ulaşılmasını sağladığında otorite sahibi liderler yavaşça etkisiz hâle dönüşürler. Bu durum web bazlı teknolojilerle beraber gittikçe gelişip daha interaktif meseleler sayesinde dijital âlemin medya yönüyle otorite daha katılımcı, demokratik, paylaşımcı ve tabana yayılan bir faaliyete dönüşecektir.[1]

İnanç toplumlarında dinî otorite ve kurumlarının etkisi daha hızlı kazanılırken kaybedilmesi daha yavaş olmaktadır. Dinî otoritenin doğası, ruhban sınıfı veya ulama (kiliseye veya dinî yapılara rahip, keşiş, rabbi, imam, guru) gibi beşerî unsurların elindeki teopolitik güçlerle şekillenmekte olup dijital çağda bu durum, medyatik çevrenin veya araçların karmaşık işleyişi ile güncellenerek veya artarak devam etmektedir.

Bu noktada soyut veya somut açıdan dinî otorite yapıları, bağlamsal olarak karmaşık, ve zengin otoriter iletişim araçlarıyla donanmış dinamik tezahürlere sahip olan, dikkat, tevekkül ve emniyet verici, saygınlık ve itaat etme duygularla beslenen üstün kurumsal yapılar veya algılanan karizmalar olarak birbirleriyle dinamik ilişkiler içinde ilahi açıdan ilişkilenmiş itaat, yargılama, yönetme ve nihai karar alma gibi kontrol ve hâkimiyet mekanizmalarına sahip olarak dörtlü katmanlar yumağı ile tipolojik açıdan şöyle tasnif edilmektedir; "Hiyerarşiye dayalı olarak gelişen meşru dinî liderlerin rol ve algıları", "cemaat, uygulama modelleri veya resmî kurumlar dâhil dinî yapılar", "dinî inanç amentüleri veya paylaşılan kimlikler gibi dinî ideolojiler" ve son olarak "kabul gören ve kutsanan öğretilerle örülü dinî metinler."[2]

Gittikçe artan etkisi ile dijital dünyada otorite konusunda yığılmış ve kavramsal sorunların, internet ile dinî otorite arasındaki ilişkilerde

---

1 J. Meyrowits, *No Sense of Place : The Impact of Electronic Media on Social Behavior*, (New York: Oxford University Press, 1985), 63.

2 Pauline Hope Cheong, "Authority", *Digital Religion: Understanding Religius Practive in New Media Worlds,* ed. Heidi A. Campbell, (London-New York: Routledge, 2013), 71- 74.

yansıtıldığını, geleneksel otorite yapı, sembol ve kurumlarının temelden sarsıldığı, aşındırıldığı, yer değiştirildiği, devamlılığının sorgulandığı, erozyona uğratılıp ve yeniden tanımlanarak yorumlandığı bir süreçten geçmektedir. Medyatik güç olarak dijital alan, dinî otoriteyi, evrime uğratan bir kimlikte olup otoriter unsurları yeniden yapılandırmaya etkili olmaktadır.[1]

Geleneksel otorite kavramı, sanal gerçekliğe dalan bir dinî cemaat için dijital dünya içinde normatif bir değer içermektedir ve bilhassa sanal âlem, manevi interaktiflik adına farklı ve elverişli bir üçüncü alan anlamına gelecektir. Bu açıdan dijital dinin otoritesi, oldukça değişken ve canlı bir alternatif olarak geleneksel dinî otorite kurumları için alternatif potansiyel içermektedir. Bu anlamda internet, sanal bir otorite sağladığından yine sanal manevi yaptırımlar ve avantajlar içerebilmektedir.[2]

Bir diğer hâkim görüş ise internetin dinî bir sistemin akla yatkınlık yapısını baltalayacak şekilde tefsir, aşırı kutsanmış ve gizemli metinler gibi özel dinî bilgilerine kolayca erişim imkânı sağlayarak onların kutsiyetini giderecek veya dokunulmazlığını hafifletecek, etkisini yok edecek hatta sıradanlaştıracak biçimde mevcut dinin otorite yapılarına meydan okuyup tehdit edebildiğidir. Böylece internet arama motorları yoluyla pek çok ulaşılamaz veya elde edilemez dinî bilgilere erişim sağlanmakta hatta metne, sese veya görüntüye dönüştürülerek açığa çıkarılmakta hatta doğasına aykırı biçimde tartışmaya açılmaktadır. Böylece kilise gibi geleneksel yapılar, teolojinin ana merkezi olmaktan çıkarak hak ve otoriteleri ihlal edilmekte dinî otorite ekseni dijital âleme, web sayfalarına taşınarak tamamen kendi kendinin içeriğini belirleyen ve dışarıdan gelecek her türlü sertifikalandırma ve kale koruma eylemlerinden azat olmaktadır.[3]

İslam dini söz konusu olduğunda ulemaya göre belli başlı otoriter salt şeriat metinlerini otoriter kabul etmek yeterli değil aksine bu me-

---

1 Cheong, "Authority", 74.

2 M. C. Kim, " Online Buddhist Community", *Religion in Cyberspace*, (New York: Routledge, 2005), 141.

3 Cheong, "Authority", 74.

tinlerin yorumlarının da yetkin ve otoriter kişiler tarafından yapılmaları gereklidir. Bu bakımdan metinlerin web sayfalarında yine de geleneksel tefsirler veya şerhler gibi yorumlayıcı unsurlarca yapılmış hâlinin bulunması enformasyon açısından sağlıklı bir yaklaşım olacaktır. Yorumlama unsurları, ulema sınıfının kendi otoriter görüşlerini muhataplarına dağıttıkları ana araçlardandır. Ama dijital dünyayı daha fazla kullanan bazı laik Müslüman bilim adamları bu platformun eşit derecede otorite açısından paylaşılabileceği kanaatindedirler. Bu durumda yeni söylemlerle dolatılmış dijital din mensupları için otorite melez bir forma dönüşecek ve sonuçta yorumcuların dinî bir jargonu bir söz ve düşünce formu verici idiom kalıplarına sokarak sözden ayrı cemiyetlerin ortaya çıkmasına yol açacakları iddia edilmektedir. Son tahlilde internet âleminde beliren her şey gibi melez otorite unsurları da onları kullanan medyatik insanlar tarafından yeni bir sosyal ve kamuya açık alternatif bir otoriteye çevrilirler.[1]

Geleneksel otorite kurumlarının dijital dinin parametreleri karşısındaki olumsuz durumu açıktır. Bilhassa dinî jargonu kollayan statüyü güçlendiren veya sır bir şekilde kodlayan veya kendisine ulaşılmasını sınırlayıcı diğer önlem ve kısıtlamalardan mahrum kalan bilgiler internet ortamında bir web sayfasına dönüşünce yani dindarların daha uygun veya elverişli verilere ulaştığında otorite unsurların bilhassa ruhban veya sözlü gücü elinde bulunduran cemaat liderlerinin varlığına yönelik tehditler artmaktadır. Bu açıdan geleneksel otorite unsurları kendi varlıklarını yok eden veya olumsuz ölçüde güvenirliliklerini veya saygınlıklarını baltalayan bu dijital âlemi tehlike hatta düşman görebileceklerdir. Söz gelişi Japon Budist rahiplerin otoriter liderlikleri senenin bazı aylarında önlem olarak elektronik forumlara girmeyi meneden vaazlar vermekte bu eleştirel tavırlarla geleneksel öğretilere yönelik aleni tartışmaların inancı zedelediğini anlatmaktadırlar.[2]

Dijital âlemin geleneksel otoriter liderlikleri baltalamakla kalmayıp aynı zamanda yeni ve heteredoks görüşlere sahip aykırı veya ayrılıkçı

---

1 J. Anderson, " Internet and Islam's New Interpreters", *New Media in the Muslim World*, ed. D. Eickelman, (Bloomington: Indiana University Press, 1999), 56.

2 Cheong, "Authority", 76.

otoriter liderliklerin ortaya çıkmasına imkân sağladığı da bilinmektedir. Bu tür konvensiyonel olmayan anlayışların küresel açıdan inançları tehdit ettiği veya yeni, belki sapkın veya batıl görüş hatta baskın alternatif anlayışların ortaya çıkışına vesile oldukları açıktır. Bu aynı zamanda dinî otoritelerin Batı zihin dünyasıyla uyumlu hâle dönüştürülmesine katkı sağlayan neo-oryantalist yaklaşımlara hizmet etmektedir.[1]Heretik veya karşıt görüşteki web sitelerinin geleneksel dinî anlayışı savunanlardan daha gelişmiş dinî propaganda argümanlarıyla gittikçe baskın oluşu veya çoğalması bir anti-kült veya karşıt kült olarak gelişmelerine böylece o inanç için benzer bir yaygın görüşe dönüşmelerine sonunda "kimlik verici karizmatik görüş yayıcı uzmanlar veya öncü modeller olmalarına" yol açabilmektedir. Bunlara ilave olarak dijital dünya, yeni ibadet kültleri yaratarak yeni aracı otoriter kurumların ortaya çıkmasına yeni sistematik hiyerarşilerin doğmasına hatta geleneksel kurumların bypass edilmesine sebep olabilecektir.[2]

Bunun yanında dijital ortamın geleneksel otorite unsurlarının idamesi veya güçlendirilmesi için kullanılması da öne çıkmaktadır. Bu yönde dinî otorite kurumları yeni gelişen dijital teknolojilerle olumlu yönde istifade ederek cemaatle otoriter bağlarını sağlamlaştırmak, ardışıl hâle dönüştürmek böylece teknoloji ile barışık ve müzakereye açık bir otorite hâline gelmek istemektedirler. Otoriteyi aktüel açıdan tamamlayıcı görülen dijital ortam, yeniden şekillendirici, destekleyici ve koruyup kollayıcı roller üstelenerek inanç sistemlerinin online veya offline olarak aktarılarak birer otorite alt yapısı hâline gelmesine yol açmaktadır. Böylece otorite unsurları kendilerini bypass eden bir dijital ortam yerine aktüel veya ideal teşekkül etmede katkı sağlayıcı araca kavuşmuş olacaklardır. Bu bağlamda özellikle Roma Katolik Kilisesi, dijital dünya hakkında tartışmaları körükleyip alevlendirmek veya eleştirel yaklaşmak yerine uzlaşıcı bir tavırla kendi hiyerarşi sistemine hizmet edecek şekilde önlemler almaktadır. Bu yönde kilise, otomat e-mailleşme cevaplarıyla, kilisenin yorumlara açık bıraktığı Youtube sayfası veya

---

1 B. S. Turner, " Religious Authority and the New Media", *Theory, Culture and Society*, 24/2(2007), 120.

2 Cheong, "Authority", 77- 78.

app uygulamaları aracılığıyla papalığın güçlü skolastik otoritesini dijitalleştirmekte âdeta "dijital papalığa" –*elektronik Roman Curia* formunaerişmiş bulunmaktadır. Böylece Hristiyan dinî çevreler, güçlü bir dijital otorite kurarak kendi hiyerarşi, yapı, rol ve metin otorite unsurlarına saldırıları önlemek üzere teyit edici, onaylayıcı ve uzlaşıcı yaklaşımlar içinde etki alanlarını genişleterek, iletişime dayalı dinî kültleri çoğaltarak veya idari veya operasyona dayalı etkilerini kamçılayacak dijital teknolojilere açık olarak inanç sunumlarını/misyonlarını, vaazlarını güçlendirerek, gerçek kilise uygulama ve ritüellerini yeni alanlarda yeniden inşa etmektedirler. Bu şekilde yaklaşarak kilise, -Hristiyan terminolojisiyle söylersek- âdeta "dinî cemaat olarak yeniden doğarak" veya -daha dijital bir dille söylersek-"öteki dünyanın manevi dünyasını bu dünyanın yeni medya pazarlaması içinde sunarak" internet dünyasında tam olarak yer edinmeyi başarmaktadır.[1]

Sonuçta dijital âlemin gerek ihtilafları körükleyecek imkânları yaratarak gerekse dinin daha iyi anlaşılmasına ve erişimine katkı sağlayarak dinî otorite unsurlarını ortodoksi açısından zayıflattığı heterodoksi açısından güçlendirdiği gözlemlenmektedir. Bir başka ifadeyle dijital dinin otoritesi, geleneksel din anlayışı bağlamında olumsuz anlamda baltalayıcı veya tehdit edici iken aykırı çizgidekiler adına görüşleri destekleyici, tamamlayıcı veya güçlendirici mahiyettedir. Bu otoriter çatışmaların, ihtilaf verici gerilimlere, düzensiz kazançlara, çoklu fırsatlara, kararsız kanaatlere ve dine yönelik meydan okumalara sebebiyet verebileceği de açıktır. Bu yüzden internetin dikey açıdan sağlam otoriter yapıları baltalarken yatay networkler yoluyla dinî otoriter liderliklere, meşruluklarını değerli hâle getirebilecek epistemolojik açıdan doğru bilgilerle beslenen ve dağıtılan iletişimi güçlü alanlar sağlayabilir. Son tahlilde dijital alanlar, dinî otoriteye sahip fenomenlerin gittikçe artan oranda kendileri açısından olumlu muhatapları açısından rölatif değerde medyatik alanlara yöneldikleri gözlenmektedir. Dini otoritenin iletişim teknolojilerini yoğun kullanması daha güncel ve dinamik konuların doğmasına götürebileceği aşikârdır.

---

[1] Cheong, "Authority", 78- 82.

h. Realite-Virtüalite Dikotomisinde Din ve Otantiklik: Dijital Dinde Özgünlük

Geleneksel din, temelde virtüel (sanal gerçek) bir meseledir. Yani din, trans-ampirik veya gayr-i maddi bir şey olup dindarı ruh, maneviyat âlemi ve bilhassa Tanrı gibi doğaüstü diyar ile yakından bağlar. Öyleyse denebilir ki interaktif karakterdeki dinî bağ, ruhani nedenselliklerı kavrama ve bu âleme aktarma sürecidir. Dindar için aynı zamanda epistemolojik seviyede herhangi bir realiteden daha gerçek olan bir virtüel alana maneviyatın transferdir. Dijital din bir boyutuyla, virtüel alandaki dinin temsil edilişi olarak yani virtüel dindir. Bir başka ifadeyle dijital din, sanal gerçeklik yani "virtüalite" ile fiziksel gerçeklik yani "realitenin" karşı karşıya gelmesi olarak yorumlanmaz. Aksine o, dinin başka bir katmanı olarak virtüel alandaki temsilidir. Her geçen gün daha fazla "dijitalleşerek endüstrileşen" dinin virtüel doğasını beş safhada ortaya çıkarabiliriz: imaj yapıcı oluş, imaj hayali, kimlik temsili, endüstriyel ve interaktif oluş. Bu özellikleriyle dijital veya virtüel din, dogmatik olmayan, daha ampirik, şeffaf ve ironi içeren "Postmodern bir ruh" ile gelişmektedir. Bu açıdan virtüel karakterdeki dijital din, belli bir yerde değil her yerde (Bu açıdan virtüel karakterdeki dijital din, "her yerde bulunan (*ubiquitos*)" ve her yere erişebilen olmayı güçlü bir şekilde sürdürmektedir.[1]

"Gerçek" ve "sahici" oluş gibi ikili bir kapsamı olan otantiklik (Grekçe *auto ve entes: bir şeyde ifa olunan gerçek*) sorunu, güvenirlilik bağlamında dijital din ve medya araştırmalarında en fazla tartışılan konulardan biridir. Günümüzde dinî çevrelerde online bir ritüelin veya bir kutsal hac yolculuğunun ifasının, çoğu kez "dinî açıdan, güvenilir, gerçek veya sıhhatli" görülmeyip aksine bu ifaların bir benzeri, taklidi, sahtesi, batıl bir örneği veya yeniden üretimi olduğunu en azından aynı nitelikte olamayacağı konusunda derinden ve kuşkulu kanaatler mevcuttur. Bu anlamda iki önemli mesele karşımıza çıkmaktadır; a. Dijital din uygulamalarında insanların "virtüel bedenleriyle" icra ettikleri dinî tecrübelerin teolojik açıdan otantik veya gerçek bir olgu kabul

[1] Saied Reza Ameli, "Virtual Religion and Duality of Religious Spaces", *Asian Journal of Social Science*, 37/2 (2009), 209- 219.

edilip edilmeyeceği b. Buna bağlı olarak bizzat bu dijital çevrenin dinî açıdan tanımlanması açısından bu sanal âlemin gerçek ve otantik bir dinî mekân olarak kutsal alan sayılıp sayılamayacağı. Hemen belirtelim ki bu tartışmalı meselelerin kökünde online, offline, gerçek ve virtüel terimlerinin farklı tanımlamaları mevcuttur.[1]Antropolojik ve dinî bilimlerde otantiklik kavramı dinî veya kültürel fenomenlerin özü ve eşsizliğine yönelik araştırma ve soruşturmaları kapsamaktadır. Kavramın tarihçesinde fenomene yabancı veya aykırı oluşlar gibi imalar da mevcuttur. Ancak kültürel ve dinî sistemler, sabit olmayıp sosyal açıdan inşa edilmiş dinamizme ve akıcılığa sahip olduklarından otantikliğe verilen normatif tanımlar "Batı dünyasının kültürel bağlam ve inşasına ait olmakla" çoğu kez eleştirilmektedir.[2]

İnternetin aktüel gelişimi çerçevesinde otantiklik meselesi, birinci dalgada -bilhassa 1990'ların ortasında- genel anlamda iki zıt kutup olarak bir yandan distopik korkularla doldurulurken diğer taraftan ütopik hayranlıkla donatılmıştır. Online faaliyetlerin yeni olmasından ötürü, bu gerekli idi. İkinci dalgada yani daha teorik ve eleştirel analizlerin yapıldığı 2000'li yılların ortalarında ise konu etraflıca ele alınmaya çabalandı. Son ve üçüncü dalgada ise otantiklik hakkındaki teorik yaklaşımlar, offline ve online dindarlık arasındaki bağlantıya odaklanmış olarak tanımlamalara girişti. Bu üç gelişmenin "gerçek" ve "virtüel" olma bağlamında şu iki tartışmalı meseleyi doğurduğu söylenebilir; a. Araştırmacıların dinî tecrübelerin değeri ve onları bedenen hazır olarak sunmadaki otantiklik meselesi. b. Bizzat bu dinî tecrübelerin icra olduğu sanal mekânın yani kutsal siber alanın tasnifi ve analizi.[3]

Dindarların siber alandaki dinî tecrübeleri sanal bedenlerinin otantikliği meselesi, bu bağlamda ilk önemli konudur. İnternet kullanıcıların her biri kendi sosyal rol, beden veya eylemleriyle siber alanda farklı şekillerde dinî tecrübeleri yaşamaktadırlar. Bir "ekranın" önünde "insanların fiziksel varlıklarının gerçekliğinden farklı olarak uçtukları

---

1 Kerstin Radde- Antweiler, " Authenticity", *Digital Religion: Understanding Religius Practive in New Media Worlds,* ed. Heidi A. Campbell, (London-New York: Routledge, 2013), 88.

2 Richard Handler, " Authencity", *Anthropology Today*, 2/1 (1986), 2-4.

3 Radde- Antweiler, " Authenticity", 89- 90.

illüzyona dayalı bir veri alanında siber- bir gökte yaşarmış" gibi hissetmeleri ve sevap veya dinî ödül kazandıklarını düşünmeleri doğaldır. Üç boyutlu sanal gerçeklikler gibi teknolojik gelişmelerin artmasıyla bedenin önemi daha da artmış, görsel âlem sadece bir metin yazma alanı veya resim görüntüsü olmaktan çıkarak bedenen tecrübelerin icra edildiği, avatarlar yoluyla yürüme veya koşma gibi online tecrübelerin artırılmış gerçekler olarak sunulduğu bir faaliyetler alanına dönüşmüştür.[1]

Online veya offline sanal bedenlere sahip dindarların kullanıcılar olarak tecrübe ettiği dijital dinî eylemlerin otantik olarak yargılanıp tanımlanması önemli bir medyatik konudur. Samimi virtüel ritüeller gibi dijital dinî eylemlerin internet kullanıcıları olarak dindarların inancına ve dindarlığına önemli ölçüde otantiklik kattığı bilinmektedir. Bu noktada din bilimcileri, dindarın "gerçek tecrübeler" olarak tanımladığı online dindarlığın muğlaklığının farklılığına ve offline dinî tecrübelere benzerliğine vurgu yapmaya başladılar. Onlara göre internet kullanıcıları olarak dindarlar, siber alanı kendi beden, cinsiyet ve maneviyatlarını tecrübe ettikleri bu anlamda "günah" veya sevapların" olduğu hatta seküler anlamda "siber ödül veya suç" sayılabilecek sosyal faaliyetlerin "gerçekleşme" alanı kabul etmektedirler. Dindarların siber alanda kendilerini "bedensiz varlıklar" olarak görüp her türlü fiziksel engelden uzak veya sıyrılmış bir şekilde hissetmeleri ile online bedenler kabul etmeleri ancak kelimeler yoluyla gerçekliğe dönüşme süreçlerinden geçtiklerini göstermektedir. Bir başka ifadeyle "online bedenler" formundaki dindarlar, ritüeller hatta sanal evlilikler dâhil olmak üzere kendi bedenlerini gerçek âlemden ödünç alıp seçtikleri kelimelerle sanal âlemi sürdürülebilir bir ortam olarak sunmaktadırlar.[2]

Neticede online din tartışmalarında otantiklik meselesi uzmanlarınca dinî bir tecrübeyi nelerin otantik ettiği konusundan ayrılarak bizzat dijital kullanıcılarca onun statik bir nesnelikten kurtarılıp medyalaştır-

---

1 N. Van Doorn, " Digital Spaces, Material Traces: How Matter Comes to Matter in Online Performances of Gneder, Sexuality and Embdoiment", *Media, Culture and Society*, 33(2011), 532.

2 Radde- Antweiler, " Authenticity", 90- 93.

lmasıyla yeni ve farklı bir otantiklik verilmesine doğru gelişme göstermektedir. Daha kısa bir ifadeyle artık dindeki otantiklik uzmanların işi değil kullanıcıların elindeki bir söylemdir. Buna bağlı olarak dinî tecrübe veya performanslar, realiteyi otantiklik kabul eden geleneksel dinî kurumlardan bağımsız bir virtüel çevre içinde değerlendirilmektedirler. Böylece gerçek olan din fenomeni artık realite içinde değil yeni bir dijital durum olan virtüalite çevresinde anlamlı hâle gelmektedir. Böylece geçmişin gerçek dünya dinlerinde inananlar, kendi dinî liderlerine iman ederlerken artık virtüel dünyanın inananları ise dijital âlemdeki dinî fenomenlere güven duyanlar olarak karşımızdadır. Bu açıdan otoriter otantiklik ve güvenilirlik medyalaşmış bir âlemde vücut bulmaktadır. Realite ve virtüalite dikotomisinde otantiklik sorunu artık içeriden ve yerli olan (*emic*) bir perspektiften anlaşılabilir.[1]

Sonuç

1990'ların ortalarında, "dijital din", "siber din", "çevrim içi din gibi kavramlar, din ve sanal gerçeklik teknolojileri arasındaki arayüzü tanımlamak için ortaya çıkan terimlerdir. Anti-rasyonalizm, Postmodern Din Çalışması veya *Post-Religionswissenchaft*, din bilimlerinde çok yeni bir disiplin çatısı oluşturmakta bilhassa dijital dinin argümanlarını kendi çok boyutlu metodolojik yaklaşımlarıyla anlamaya çalışmaktadır.

İnternetin gittikçe yaygınlaşması ve teknolojik araçlarla çoklu sistemlere sahip olmasıyla daha fazla dinî açıdan erişilebilir hâle dönüşmesiyle geniş ölçüde evrensel olumlu kaynak olarak dinî iletişimde kullanılmasının dinî otoriteleri tehdit edici, yıkıcı veya baltalayıcı veya Ortodoks görüşleri baltalayıcı etkilere yol açtığı da bilinmektedir.

Kendi süreci içinde bir "fikrî ideolojiye, ideolojiyi teoriye, teoriyi olgusal duruma sonunda olgusal durumu akademik bilime dönüştürebilmeye" katkı sağlayan Post-Hermenötik, yeni yorumlayıcı, söz-merkezli benlik bilinçlerine malik olarak hayal, sembolik mecaz ve sanal gerçekliği aynı anda yansıtabilen bir anlayıştır.

Postmodern din bilimlerine göre realite- virtüalite dikotomisinde bilhassa virtüel karakterini baskın hâle dönüştüren dijital din, kısıtlı

[1] Radde- Antweiler, " Authenticity", 99.

bir alan ve zamanda değil "her yerde bulunan (*ubiquitos*)" ve "her zaman erişebilen" özellikte ve "ikili bir küreselleşme" içinde olmayı güçlü bir şekilde devam ettirmektedir. Dijital çağın endüstrileşmiş dinî olarak dijital din ve onun kutsal/ maneviyat unsurlarının da "medyatikleşerek dijitalleşmesi" önemli bir dizi gelişim süreçlerini de beraberinde getirmiş ve dinin bu çağa uygun olarak "güncellenmesini" temel ve asli hâle gelmesinin sağlamlaşmasını beraberinde getirmiştir. Böylece dijital din kendini postmoderniteye uygun olarak daha eklektik bir tanımla "virtüel bir realizasyon" içinde işlemektedir. Böyle bir süreç içinde maddileşen ve daha görünür bir maddi boyut kazanan dijital din, medyatik güçlerle herkese hitap eden "hususileşme" seviyesinde "araçsallaştırılmış" duruma gelmektedir. Bir başka ifadeyle dijital din, sanal dünya gibi ikincil bir dinî hayata sahip dindar ve siber dindarlıklar gibi maneviyat formlarıyla daha nüanslara dikkat eden bir anlayışla kendi otoritesine sahip "virtüel otantikliğe malik kurumsallaşma" formuna kavuşmuştur.

Kaynakça

Alıcı, Mustafa. "Post-Hermeneutica: Postmodern Dönem Din Bilimlerinde Hermenötik". *Akra Kültür- Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 21/8 (2020), 13- 54.

Anderson, J. "Internet and Islam's New Interpreters". *New Media in the Muslim World*, ed. D. Eickelman, 45-60. Bloomington: Indiana University Press, 1999.

Ameli, Saied Reza. "Virtual Religion and Duality of Religious Spaces". *Asian Journal of Social Science,* 37/2 (2009), 208-231.

Brasher, B. *Give Me that Online Religion*. San Fransisco: Jossey- Bass, 2001.

Campbell, Heidi A. "Community", *Digital Religion: Understanding Religius Practive in New Media Worlds*. ed. Heidi A. Campbell. 57- 71. London-New York: Routledge, 2013.

Campbell, Heidi A. " Introduction- The Rise of the Study of Digital Religion", *Digital Religion: Understanding Religius Practive in New Media Worlds*. ed. Heidi A. Campbell. 1- 2. London-New York: Routledge, 2013.

Campbell Heidi- M. Lövheim. " Studying the Online –Offline Connection in Religion Online". *Information, Communication and Society*, 14/8, 1083- 1096.

Cheong, Pauline Hope. "Authority". *Digital Religion: Understanding Religius Practive in New Media Worlds.* ed. Heidi A. Campbell. 72- 87. London-New York: Routledge, 2013.

Cowan, Douglas E., *Cyberhenge: Modern Pagan of the Internet.* New York– London: Routledge, 2005.

Dawson Lorne. - Douglas Cowan E., *Religion Online: Finding Faith on the Internet.* New York: Routledge, 2004.

Dawson, Lorne. "Researching Religion in Cyberspace: Issues and Strategies", *Religion on the Internet: Research Prospects and Promises*, ed. J. K. Hadden- D. E. Cowan. 25-54. New York: JAI Press, 2000.

Doorn, N. Van. " Digital Spaces, Material Traces: How Matter Comes to Matter in Online Performances of Gneder, Sexuality and Embdoiment". *Media, Culture and Society*, 33(2011), 531- 547.

Foucault, Michel. *Aesthetics, Method, And Epistemology.* ed. James D. Faubion, trans. Robert Hurley, New York: New Press, 1998.

Foucault, Michel. *The Politics of Truth*, ed. Sylvere Lotringer, New York: New Press, 1997.

Handler, Richard. "Authencity". *Anthropology Today*, 2/1 (1986), 2-4.

Helland, Christopher. "Ritual". *Digital Religion: Understanding Religius Practive in New Media Worlds,* ed. Heidi A. Campbell. 25- 40. London-New York: Routledge, 2013.

Hewitt, J. P. *Self and Society: A Symbolic Interactionist Social Psychology*. Needham Heights: Allyn and Bacon, 2000.

Hojsgaard, M. "Cyber- Religion: On the Cutting Edge between the Real and the Virtual". *Religion and Cyberspace*, ed. M. Hojsgaard- M. Warburg. 50-63. London: Routledge, 2005.

Hoover, Steward. "Foreword", *Digital Religion, Social Media and Culture: Perspectives, Practices and Futures*, ed. P. H. Cheong- P. Fisher- Nielsen. VII- XI. New York: Peter Lang Publishing, 2012.

Grimes, R. *Beginnings in Rituel Studies*. Washington: University Press of America, 1982.

Grieve, Gregory Price. "Religion". *Digital Religion: Understanding Religius Practive in New Media Worlds,* ed. Heidi A. Campbell. 104- 118. London-New York: Routledge, 2013.

Kim, M. C. "Online Buddhist Community". *Religion in Cyberspace*, Routledge, 2005, 138- 148.

King, Ursula. "Historical and Phenomenological Approaches to the Study of Religion". *Contemporaray Approaches to The Study of Religion.* 29- 164. ed. Frank Whaling, Berling- New York: Mouton Publishers, Moulton Publishers, 1983, vol I,.

Kitchin, R. *Cyberspace: The World in Wires*. Chichester: Wiley, 1998.

Lövheim, Mia. "Identity". *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds,* ed. Heidi A. Campbell. 41- 56. London-New York: Routledge, 2013.

Meyrowits, J. *No Sense of Place : The Impact of Electronic Media on Social Behavior*. New York: Oxford University Press, 1985.

Palmer, E. Richard. "Postmodernity and Hermeneutics". *Boundry 2*, 5/2 (Winter 1977), 363- 394.

Palmer, E. Richard. "Postmodern Hermeneutics and The Act of Reading", *Notre Dame English Journal*, 15/3 (Summer 1983), 55- 84.

Patton, Kimberly C. - Benjamin C. Ray. " Introduction". *A Magic Still Dwells- Comparative Religion in the Postmodern Age*, ed. Kimberly C. Patton- Benjamin C. Ray. 1-19. Los Angeles- London: Berkeley, 2000.

Radde- Antweiler, Kerstin, "Authenticity". *Digital Religion: Understanding Religius Practive in New Media Worlds,* ed. Heidi A. Campbell,. 88-103. London-New York: Routledge, 2013.

Rheingold, H. *The Virtual Community.* New York: Harper Perennial, 1993.

Ricoeur, Paul. *Hermeneutics and the Human Sciences*. Çev- ed. John B. Thomson, New York: Cambridge University Press, 1981.

Ricoeur, Paul. *Interperation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning*. Texas Christian University Press, Forth Worth 1976.

O'leary, Stephen. "Cyberspace as Sacred Sace: Communicating Religion on Computer Networks". *Journal of the American Academy of Religion*, 64/4 (1996), 781- 808.

Taylor, T. L. "Life in Virtual Worlds: Plural Existence, Multimodali-

ties, and Other Online Research Challenges". *American Behavioral Scientist,* 43/3 (1996), 435- 449.

Turner, B. S." Religious Authority and the New Media". *Theory, Culture and Society*, 24/2(2007), 117- 134.

Zaleski, J. *The Soul of Cyberspace: How Technology is Changing Our Spiritual Lives*. San Francisco: Harper San Francisco, 1997.

MÜZAKERE

Prof. Dr. Adnan Bülent BALOĞLU
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Sayın Başkanı ve Kıymetli Hâzirûnu saygıyla selamlıyorum.

Şahsıma müzakeresi için tevdi edilen iki tebliğe dair görüşlerimi arz ettikten sonra, dijital dinî yayıncılığa dair kanaatlerimi de Sayın Başkan izin verirlerse sizlerle kısaca paylaşmak istiyorum.

"Bilgi Koruma ve Nakil Araçlarının Dönüşümü: Tepkiler ve Teslimiyetler" başlıklı tebliğinde, bilgiyi koruma ve nakletme sürecini sırayla hafıza, yazma kitap, matbu kitap ve dijital kitap şeklinde safhalara bölen Prof. Dr. Nevzat Tartı Bey, vaktiyle hafızanın yazma kitap karşısında yaşadığı kaderi, şimdi de matbu kitap dijital kitap karşısında mı yaşıyor sorusu etrafında tartışır. Sözlü kültürün savunucularının yazılı kültüre karşı geçmişte menfi tavır takındıklarını, aynı menfi tavrın bugün de kitabın korunması gerekçesiyle dijital kültüre karşı takınıldığını ifade eder.

Doğrusunu söylemek gerekirse, kitapların bakım ve depolama maliyetlerinin yüksekliğinden şikâyet eden belli başlı kütüphanelerde bir elektronik kitap koleksiyonu oluşturma işlemi teknik imkânların artmasıyla birlikte hız kazanmış durumdadır. Kitap kıyımının evrensel tarihini yazan Venezuelalı şair ve yazar Fernando Baez, yakın gelecekte öğrencilerin sınıfa ceplerinde 14 milyon kitaplık bir kütüphaneyle gireceğini, fakat dijital kitapların da kötü niyetlilerin kurbanı olacağını söyler. Çünkü öğrenciler mezun oldukları gün e-kitaplarını tabletin ya da telefonun çöp sepetine gönderecekler ve böylece 14 milyon kitabı

da tamamen yok etmiş olacaklar. Bugün milyonlarca kitabı dijital ortama aktaran sanal kütüphaneler var. Baez'e göre, bu sanal kütüphaneler de bilgisayar korsanlarının tasallutundan muaf değil. Geçmişte kitapları meydanlara yığıp yakan kitap düşmanlarının günümüz muadilleri, bilgisayar programının bir düğmesine bastıklarında milyonlarca kitabı dijital ortamdan silebileceklerdir. Baez, içi burkulsa da, bunu, geçmişin kirli ve isli kitap yakma eylemlerine nispetle "temiz ve yıkıcı" bir yöntem olarak niteler. (F. Baez, Kitap Kıyımının Evrensel Tarihi, çev. Tolga Esmer, İstanbul: Can Yay., 2019, s. 283.) Şu an ne söylenirse söylensin, matbu kitap dijital kitap karşısında direnmeye devam edecektir. Bununla birlikte, geleneksel kütüphaneleri ayakta tutma, kitap basımı, dağıtımı ve vasıflı eleman istihdamı maliyetleri artmaya devam ettiği ve dijital teknoloji de giderek ucuzladığı sürece sözü edilen direnişin uzun ömürlü olmayacağını söylemek pekâlâ mümkün.

Prof. Dr. Mustafa Alıcı'nın "Dijital Dinin Araştırma Alanları: Postmodern Din Bilimlerinin Anlama Aygıtları" adlı tebliği dijital din alanında pek çok kavram, gelişme ve olgudan bizi haberdar eden oldukça yüklü bir içeriğe sahiptir. Bu kapsamlı içerikten anlamlı bir bütün çıkarmak gerekirse ana hatlarıyla şunlar söylenebilir. Dijital dünya, geniş bir imkânlar ve fırsatlar yelpazesiyle bizatihi kendinde bir "melez" kültürdür. Bu melez kültürün belli başlı özellikleri seküler, rasyonalist, çoğulcu, uzlaştırmacı/kaynaştırmacı (senkretik), eleştirel ve özgürlükçü olmasıdır. Yine bu melez dijital kültür, hızlı ve etkili bir biçimde, dini, dinî içeriği, dindarı ve dinî kimlikleri de dönüştürüyor, ontolojik ve metafizik sorunların 'değişmez' kabul edilen kalıplarını "demode" hâle getiriyor, bağrında yeni tekno-teolojiler, amorf (şekilsiz ve gelişigüzel, her kaba uyan) yeni sanal dinler üretiyor. Ötekini kabullenme, bireyin sınırsız özgürlüğü, eleştirel akılcılık gibi unsurları vurguluyor, güya grinin tonlarına da yer açıyor gibi görünse de aslında var olan kurumsal otoritelere ve köklü geleneksel yapılara bir başkaldırıyı temsil ediyor. Genel bir ifadeyle, dijital çağ ve onun gölgesinde kendisine yer açan yeni dinî akımlar, geleneksel dinlerin mutlaklaştırma, tekelleşme ve evrenselleşme iddia ve çabalarına karşı radikal bir itiraz özelliği taşıyor. Bu başkaldırı ya da itiraz, kimi zaman bir eleştiri ya da şüphe tohumları serpme şeklinde vücut buluyor, kimi zaman da bir istismar, istikrarsızlaştırma,

itibarsızlaştırma, alay, aşağılama şeklinde tecessüm ediyor. Neticede şu veya bu şekilde, "sanal din" veya "dijital din" kavramlarının modern, seküler açılımlarıyla örtüşen yorum, ritüel ve ibadet seansları eşliğinde verilen mistik mesaj ve yönlendirmeler sanal ortamda bir "dijital müritler" ordusu oluşturuyor. Bu müritler ordusu heterodoks, ayrılıkçı, aykırı tekno-pagan dinî oluşum, cemaat ya da kültler tarafından kurgulanan roller ve kimliklerle besleniyor, daha doğrusu avutuluyor.

Mustafa Bey'in tebliğinin aşikâr ya da gizli mesajlarından yola çıkarak formüle etmeye çalıştığım bu siber dünya kullanmasını bilene elbette ki sayısız fırsat ve imkânlar da sunuyor. Bununla birlikte, sayısız tehdit, tuzak, yıkıcı fikir ve manipülasyonları ile birlikte hala çözülmeyi bekleyen büyük bir muamma olma özelliği de taşıyor. Bu manada Mustafa Bey'in tespitlerine katıldığımı söylemeliyim. İnternetin dipsiz dünyası ateist, deist, nihilist, materyalist, pozitivist sayısız akım ve fikrin yanında, metafizik fikir ve sistemlerin kırpıklarından kendilerine senkretik teolojiler üreten yeni yetme rakipleri de barındırıyor. Kabuk değiştirse de kuru bir inkârcılık manzarası sergileyen ateizmden ümidini kesenler için yeni seçenekler sunan yeni yetme rakipler bilhassa hipnotik dilleriyle, şartlandırma ve telkine dayalı metotlarıyla daha ziyade genç nüfusu hedef kitle olarak seçmişlerdir. Onların görünür öncelikli amacı, dinlerin yerine sığ bir maneviyatçılığı tesis etmektir. Bir ilgi ve cazibe merkezi olmayı başaran bu oluşumların bir kısmı kullandıkları sade, basit, sloganik kavram ve söylemlerle kitleleri meditasyon, yoga, şaman ayinlerine katılmaya, çakralarla şifa bulmaya davet ediyorlar. İnsan vücudundaki biyo-enerjiyi harekete geçirmek suretiyle içimizde hep var olan ama kasten unutturulan evrensel akılla irtibat kurarak onu yeniden bir danışma merkezi kıldıklarını söylüyorlar. Evrende var olan enerjiyi genç ruhlara zerk etmenin yollarını keşfettiklerini iddia ediyorlar. Özellikle propaganda ettikleri hususlardan biri de tek bir hakikatin olmadığı, hakikatlerin çok çeşitli ve farkı olabileceğidir. Bu propaganda postmodern jargonlar eşliğinde yapılmaktadır. Onlara göre, bireyin kutsalla olan ilişkisi kutsal değildir, nevi şahsına münhasır bir özellik sergileyen bu ilişki, herkesin kendi tecrübesiyle şekillenir. Bir metot dairesinde herkes kendine ait bir mantra aracılığıyla evrensel akıl, ruh, enerji ve bilinçle irtibat kurabilir. Faaliyet ve amaçlarını kısaca

özetlemeye çalıştığım, modern inkârcılığın kurnaz temsilcileri olan bu akımlar, gerçekte, internetin kozmopolit ortamının en sinsi, en tehlikeli oluşumları arasındadır.

Bu kısa tasvirin ardından sorularını sormak isterim. Diyanet İşleri Başkanlığı sözünü ettiğim bu muammanın yıkıcı ve tahripkâr gücüne karşı yeterince hazırlıklı mıdır? Dijital dinler, dijital akım ve fikirler, dijital tanrılar, dijital peygamberler, dijital mehdiler, dijital mesihler, dijital vahiyler, dijital müritlerle dolup taşan siber dünyanın yıkıcı, tahripkâr menüsünü bertaraf edecek güçlü, zengin, cazip, doyurucu bir alternatif olabilecek midir? Dijital din, dijital maneviyat, dijital dinî kimlik, dijital dindarlık gibi yeni sanal kavramlarının içeriğini kendi zaviyesinden doldurmak için yeterli alt yapının kurulması hazırlıkları tamam mıdır? Allah'ı ve Allah inancını gerçek hayattan silerek sanallığın dünyasına hapsetmek isteyen tüketimci kapitalist ideolojinin sömürgeci fıtratına karşı ne kadar donanımlıdır? Özellikle vurgulamamız gerekir ki, bugün siber dünyanın sanal platformunda ister gerçek ister sahte, ister doğru ister yanlış, ister geleneksel ister modern olsun imtiyazlı yapı ya da yapılar yoktur. Bu sanal âlemde irili ufaklı istisnasız tüm yapılar eşittir. Öyleyse hedef eşitler arasında en birinci olmanın yolunu açacak yeterli alt yapı ve donanımı tarihi tecrübe ve birikimle harmanlamak ve yeni kuşakların maneviyat arayışlarına merhem olacak reçeteleri sunmaktır. Hakikat, din, kutsal, otorite, kimlik, toplum gibi konularda "Artık ben de varım!" diyen yeni yapıların, düşünce biçimlerinin, inanç gruplarının cirit attığı internetin interaktif dünyasında yer kapacak, söz sahibi olacak, kendi bağlılarının inanç, ümit, duygu ve hayallerini diri tutacak, besleyecek bir dijital yetkinliğe ulaşma amaçlanmalıdır.

Bilinmesi gerekir ki, internet üzerinden pompalanan değerler, egemen iktisadi rasyonalitenin yüzer-gezer değerleridir. Liberalizmden beslenen bu değerler özellikle sibernetik dünyanın yarı-seküler yarı-mistik akımlarının manipülatif ideal ve hedefleri için de fevkalâde uyumludur. Bu çerçevede, bir örnek vermek gerekirse, kapitalist sömürgecilik nazarında bireycilik kendinde bir değerdir. Modern bireyin en ayırt edici vasfı olarak öne çıkarılan bireycilik, madalyonun diğer yüzünde, kapitalizmin sömürgeci idealleri ve gerçekleriyle kendi ütopyaları arasında kısılıp kalan zihinlere zerk edilen bir uyuşturucudur. Dijital dünyaya

hükmeden teknolojik gücün, dijital dünyanın kozmopolit labirentlerinde şuursuzca gezinen ve ne aradığını bilmeyen gençliğe her fırsatta sunduğu bir mutluluk iksiridir. Gerçekte bireycilik, kimliğin köklerini ahlaki değerlerden ve kutsaldan arındıran, geleneksel aidiyet bağlarını incelten ve nihayet benlik parçalanmasına zemin hazırlayan bir bencillik patolojisidir.

İçinde bulunduğumuz yirmi birinci asrı, dinî hayatın giderek artan bir biçimde kiliselerden, camilerden ve tapınaklardan internete kaydığı zaman dilimi olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Biraz daha net söylemek gerekirse, internetin uçsuz bucaksız siber dünyası, kendi ıssız adacıklarında inzivaya çekilen bir siber topluluğa herhangi bir fiziksel ibadet mekânına gitmeksizin ve kimseyle temas etmeksizin icra edebileceği zengin bir dinsel ibadetler kataloğu sunuyor. Çoğulluğun, çok sesliliğin ihtilafsız en bariz ve görünür mekânı olan bu siber dünya, bütün dünya dinleri için sunduğu imkân ve fırsatları pagan kuruluşlar, yeni dinî hareketler, mistik yapılar, radikal örgütler, ırkçı oluşumlar için de sunuyor. Dolayısıyla bu dünyanın dinsel fanatizm ve bağnazlıktan, radikal akım ve fikirlerden terörizme, yanlış bilgilendirme ve yönlendirmeye kadar pek çok tehlikeyi barındırdığını söylemek lüzumsuzdur.

Dini tecrübenin çevrim içi düzlemde nasıl yaygınlaştırılacağı veya canlandırılacağı, maneviyat arayıcısının önüne konan sınırsız seçenekle nasıl başa çıkacağı gibi konular da netleştirilebilmiş değildir. Aynı şekilde, değişen durum ve şartlara hızla uyum sağlayan, bürokratik engel ya da formalitelerle bağımlı olmayan, gençleri kendisine cezbedecek sembol, kavram ya da ritüelleri üretmede sıkıntı çekmeyen, hiçbir kutsalı olmayan neo-pagan yapılarla baş etmek kolay değildir. Bunların önemli bir kısmı liberal söylem ve değerleri merkeze alarak hem kendine alan açmakta hem de küresel medyanın diliyle aynı şeyleri terennüm ettiği için destek de görmektedir. Ancak asıl mesele bu değildir, bizi ilgilendiren asıl mesele, renkten renge, şekilden şekle kolayca girebilen bu bukalemun yapıların hınca hınç doldurduğu siber âlemin siber kültürüne ne tür bir hazırlığın yapıldığıdır.

Siber dünyanın en tehlikeli unsurlarından biri de hiç şüphesiz tekno-pagan yapılardır. Bunların hiçbir kutsalı yoktur. Yusuf Kaplan bir tekno-pagan dijital uygarlığın yolda olduğu uyarısını yapar. Bu sözde

uygarlığın sınırsız özgürleşme peşindeki insana vaat ettiği gelecek, bir tekno-köleliktir. Din-dışı kutsallık anlamı da taşıyan Tekno-pagan kültürde Tanrı ile şeytan eşitlenir. Teknoloji ile bağımlı kılınan, idrak ve algısı körleştirilen nesillerin geçmiş ve gelecek duyguları iptal edilir. Siyasi, sosyal ve kültürel hassasiyetler buharlaştırılır. "Her şey mubah/ *anything goes*" yani "Bana her şey uyar," mottosu ile fetişlere, saplantılara, bencilliklere, sapık arzu ve hazlara da kapı aralanır. Bu ortam tam da Yeni Çağ (New Age) dinlerinin aradığı bir ortamdır, hatta onların zaferidir. (Yeni Şafak, 01.11.2013). Diğer taraftan, bu görüşün aksi sayılabilecek bir anlayış ise, insanın özgürleşmesinin ancak teknolojinin yıkıcılığı ile mümkün olabileceğini savunur. Bireylerin ve toplumların yapamadığı tam özgürleşmeyi teknoloji yapacaktır. Birey, teknolojik konforun sağladığı mekanizmanın bir dişlisi olsa ve hatta köleleşse de teknolojinin gölgesinde yeni imkân ve arayışların peşinde olacaktır. Dolayısıyla insanın özgürleşmesi için tüm bu gelişmelere pozitif bir yaklaşım sergilemek, insan hayatının teknolojiyle birlikte daha da değer kazanması demek olacaktır. O hâlde yapılması gereken, teknolojiye karşı durmak değil, insanın "altın çağı" olan dijitalleşme ile zihinlerin özgürleşmesi ve yaratıcılığın aktive edilmesidir. (Ferhat Yalçın, "Endüstri 4.0'ın Özgürleştirdiği Modern Kölelik Dünyası ve İnsanın Bitmeyen Entelektüel Döngüsü", Kaynak: https://medium.com).

Dijital dünyanın ayrım yapmaksızın her zevke göre ürün sunan devasa sanal pazarının muhtemel risklerine karşı alternatif projeleri hayata geçirmek Diyanet İşleri Başkanlığı için elzem ve ertelenemez bir sorumluluktur. Dijital dünyanın geniş ürün yelpazesine sadece namaz ve ezan vakitlerini bildirmek, günün anlam ve önemine hitap eden ayet ve hadis nakilleri ile yetinmek, Kur'an cüzleri ve mealleri koyarak katkı sunmak kesinlikle yeterli değildir. Geleneksel dindarlığın ifade tarzlarına hasmane bir tavır takınan, kutsala hiçbir ayrıcalık tanımayan modern internet kültürünü bu tarz bir anlayışla geçiştirmek ya da hafife almak kelimenin tam manasıyla düşman karşısında cephe kaybetmek anlamı taşıyacaktır. Bu manada işe öncelikle Vatikan'ın yaptığı gibi Google Player Store'da en az 4-5 dille faaliyet gösteren bir e-Diyanet aplikasyonu kurmaktır. Buradan bütün dünyaya ve özellikle de İslam dünyasına mesaj vermek mümkündür. Böyle bir aplikasyonda nelerin olabileceği konusunda ipu-

cu almak isteyenler için telefonlara indirilen "Catholic Daily" adlı kurulumu önerebilirim. Bu çerçevede, internetin siber dünyasının sekülerleştirici güçlerle sekülerleşmeye karşı duran güçlerin bir çarpışma arenası olduğunu hatırda tutmamız gerekir. Dolayısıyla, ucu sürekli gelişmeye açık bu dünyada yapacağınız hiçbir şey kesinlikle nihai şeyler değildir. Tıpkı savunma sanayiimizin son yıllarda elde ettiği başarılara denk bir biçimde, internetin din dünyasında da yenilikleri ve gelişmeleri sürekli takip eden genç ve dinamik bir proje ekibine ihtiyacımız var. Siber âlemde donanımlı ve söz sahibi olmak, biz de varız diyebilmek için bu çok-dilli ekibi acilen oluşturmalıyız. Savunduğumuz ve evrensel olması için çabaladığımız kadim inanç ve değerleri, geleneksel ibadet formlarını internetin ana merkezinden kıyılarına itmek için çaba gösteren bireyci, neo-anarşik, din ve kutsal karşıtı seküler/pagan yapılara karşı savunmacı (apolojetik) olmayan bir duruş geliştirmek için hızlı davranmak ve bu minvalde bir alt yapı kurmak zaruridir.

Sonuç olarak, dijital dünyanın bizi sürükleyeceği bir tehlike de, insanı toplumdan soyutlayarak kendi köşesine çekilmeye ve dinî tecrübesini sanal ortamın uçuculuğunda paylaşmayı öneren yarı-pagan akımların farklı amaçlarla ürettikleri sembol, kelime ve ritüellerinin gerçek içeriğidir. Bu içerik, "modern bireyi" bencil bireyciliğin kafesine kapatan ve onu dayanışma, buluşma, ortak paylaşım gibi toplumu ayakta tutan değerlerden bilinçli olarak uzak tutan telkin ve yaklaşımlardan oluşmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığımız, bu amaçla kuracağı bir ekiple bu içeriği arşivleyebilir ve buradan kendisine yeni hedefler tayin edebilir. Bir başka husus ise, bu çeşitliliğin bütün sıkıntı tehditlerine rağmen dijital yayıncılığın faaliyet çerçevesinin ve metodunun belirlenmesi, sürekli yenilenmesi bakımından örnek alınabilecek uygulamaları içerebileceği gerçeğini göz ardı etmemektir. Ve nihayet, "dijital din" dediğimizde, bu yalnızca bir dinin çevrim içi nasıl ikame edileceği ve anlatılacağı anlamına gelmemektedir, aynı zamanda dijital medyanın ve siber alanın dinî anlayış, sembol ve uygulamaları nasıl etkilediği ve de bu alanın dinin açılımlarıyla nasıl şekillendiğini kastettiğimizi bilmemiz gerekir. Aynı zamanda bu kavram bizim, yeni teknolojiyi nasıl kucakladığımızı ve onu kendi amaçlarımızla hangi düzeyde ve nasıl buluşturduğumuzu da açıklayan bir kavramdır.

DİJİTAL DÜNYAYI ANLAMAK: VARLIK, BİLGİ, DEĞER EKSENİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Tuba Nur UMUT
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Giriş

Asrımız insanının deneyimini, alışkanlıklarını, tasavvurlarını etkileyen unsurların en etkin olanlarının teknolojiler olduğu hususu, bu etkileri zeminlerini de gözeterek anlamayı gerekli kılmıştır. Son bir yıldır tecrübe ettiğimiz pandemi süreci ise, birçoğumuz için bu etkileri çok daha belirgin hâle getirdi. Yeni durum, hayatımızda daha önce hiç olmadığı kadar teknolojileri yaşamımızın bir parçası yaparak hayatlarımızı gerçek anlamda "dijital hayat" olarak tasvir etmeyi beraberinde getirdi. Birçok önemli faaliyetimiz bu süreçte dijital ortama taşındı. İnternet, dünyanın geri kalanıyla iletişime geçmenin temel şekli hâline geldi. Bu süreçte dijital platformlar, kimimizin mesleğini yürüttüğü, toplumsal ilişkilerimizin gerçekleştiği, kimimiz için insanlarla mülaki olduğumuz yegâne mekânlara dönüştü. Dijital teknolojiler eğitim sürecinin, bilgiye ulaşmamızın, sosyal ilişkilerimizin, hasılı deneyimimizin önemli bir parçası oldu. Bunun da ötesinde bu tür platformlar sadece şahıslar arası ilişkileri değil, şahıslarla toplulukların arasındaki etkileşimleri de kapsayan, toplumsal, politik boyutları da içeren karmaşık ağ ilişkilerinde bizleri konumlandırdı. Dijitalleşmenin hayatımızda bu kadar merkezî bir yer işgal etmesi, yeni deneyimlerimizin değerlendirilmesi, muhasebesinin yapılması çabasını da gündeme getirmektedir. Nitekim dijital hayata uyum sağladığımız bu süreçte, dijital dünyanın sunduğu gerçek-

liğe tutunmanın neleri getirip neleri götürdüğü soruları daha anlamlı hâle gelmiştir. Bu çalışma, böyle bir muhasebe çabasını içermektedir. Bu muhasebe sırasıyla felsefi düşüncenin üç alanı olan varlık, bilgi ve değere taalluk eden farklı; ancak ilişkili bazı sorular üzerinden yapılacaktır. Bu çerçevede ana hatlarıyla "dijital dünya, asli olanın ikamesi olabilir mi?", "bağlamından kopan malumat, ilim temin eder mi?" ve "yeni vasatta ahlaki sorumluluk ve bize mahsus değerler nasıl tezahür eder?" sorularına odaklanılacaktır.

Karakteristik Özellikleri Açısından Teknolojik Yapılar / Dijital Teknolojiler

İnsanın kendisini tanımlamasında, konumlandırmasında ve nereye doğru, ne olmaya doğru gittiğinde elektronik medyanın baskın karakterini vurgulayarak "dijital çağ"da yaşadığımızı ifade etmek, insanlık durumumuzu teknolojiye referansla tanımladığımız manasına gelir. Referansta bulunduğumuz dijital dünyayı anlama ise, çok boyutlu etkileri olan, birçok alanda farklı tezahürleri olan bir yapıyı anlama çabasına işaret eder. Bu anlama çabasında, dijital teknolojilerin de bir parçası olduğu, teknolojik yapılara ilişkin dikkate almamız gereken birkaç husus öne çıkmaktadır.

Bunlardan ilki, teknolojilerin nötr araçlar olmadığıdır. Bu husus, teknolojilerin özü itibariyle iyi ya da kötü olarak konumlandırılmasının ötesinde, bazı değer sistemlerini taşıdığı, onlara maruz bıraktığı, bir yandan inşa edilen ama bir yandan da dönüştüren, fark oluşturan yapılar olmasıyla ilgilidir. Teknoloji transferi, bu sebeple teknolojilerin transfer edilmesinin ötesinde tazammunları olan bir olgudur. Nitekim birçok teknoloji günümüzde küresel durumu dönüştürmekte, bir bağlam tesis etmekte, bu çerçevede kendine has bir ahlaki bağlam da sunmaktadır (bkz. Puech, 2016). Teknolojilerin dönüştürme ve belirleyicilik düzeyi teknolojiden teknolojiye değişse de insan ilişkilerinden davranış kalıplarına, toplumsal yapılara, teknolojilerin dönüşümü çok köklü bir şekilde motive ettiği görülür. Söz konusu dönüştürücü etkiyi birkaç seviyede ele almak mümkündür:

Teknolojiler deneyimlerimizi dönüştürmektedir. Teknolojiler deneyimlerimize aracılık ettiğinde farklı bir deneyim ortaya çıkmaktadır. Bu

durum teknolojilerin insanın belirli duyularının uzantısı olmasıyla ve yeni teknolojilerin duyular arasındaki dengeyi değiştirmesi, yeniden kurmasıyla da ilişkilendirilir (bkz. McLuhan, 2014). Örneğin telefon, iletişim deneyimini; daktilo, yazma deneyimini; pandemi süreci özelinde dijital teknolojiler eğitim, konferans vb. deneyimlerimizi değiştirmiştir. Daha genel çerçevede dijital teknolojiler çalışmanın ve işin doğasını dönüştürmektedir.

Teknolojiler değerlerimizi dönüştürmektedir. Sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte görünür olma temayülünün artması, tevazu gibi değerlerin arka planda kalmasına sebebiyet vermektedir. Benzer bir dönüşüm mahremiyet ile ilgili olarak gerçekleşmektedir. Gözetleme teknolojilerinin gelişmesi güvenlik gerekçe gösterilerek mahrem alanın sınırlarını oldukça daraltmaktadır. Hem mahremiyetin hem güvenliğin temin edileceği bir dengenin kurulmasına yönelik çabalar var olsa da etkili bir çözüm henüz temin edilememiştir (Bkz. Lokke, 2020). Yeni teknolojiler ise mahremiyeti oldukça farklı boyuta taşımıştır. Kişinin toplumsal düzlemde kabul görmesi için görünür olmayı, kendisini görünür kılarak var etmesini teşvik eden dijital dünya, gözetlemenin başkaları tarafından yapılmasından ziyade kişinin kendini gönüllü olarak gözetlenir kılmasını, yaşamını iradi olarak sergilemesini beraberinde getirmiş, değer yargıları dönüşmüş, mahrem olan-olmayan arasındaki ayrım da silikleşmiş; mahremiyet, ifşa etmek/olmak, gözetlemek/gözetlenmek dönüşen hususlar arasında yerini almıştır.[1]

Daha önemlisi, ***teknolojiler mefhumlarımızı dönüştürmektedir***. Teknolojiler; varlık, ve dolayısıyla insan tasavvurlarını dönüştürmekte, yeni dünya görüşleri üretebilmektedir. Bu çerçevede hem felsefi hem teolojik açıdan oldukça tartışmalı sonuçları olan insan mefhumunun

[1] Bu yönelimi "görünüyorum, öyleyse varım" düsturu üzerinden analiz eden bir çalışma için bkz. Zygmunt Bauman - David Lyon, ***Akışkan Gözetim*** çev. Elçin Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı, 2018).

dönüşmesi, insan yerine ***aktant,***[1] ***siborg***[2] gibi kavramları ikame çabası, ***transhümanizm***[3] gibi ideolojik/felsefi tutumların gündeme gelmesi, özgür irade ve sorumluluk gibi mefhumlara dair yeni tartışmalar[4], bu tür dönüşümlerin neticesi olarak okunabilir.

Teknolojilerin dönüştürücü boyutu, neleri ne ölçüde ve ne şekilde dönüştürdüğü, yapay zekadan gen teknolojilerine, ulaşım teknolojilerinden gözetleme teknolojilerine, gelişen teknolojiler için ayrı ayrı, o teknolojinin karakterini göz önüne alarak analiz edilmesi gereken bir husus olarak karşımıza çıkar. Dijital teknolojiler söz konusu edildiğinde öncelikle bu alanın karakterine dikkat çekmek gerekir. McLuhan'ın ifadesiyle iletişimin gerçekleştiği "vasat, mesajın kendisi" olduğu için (McLuhan, 1967), söz konusu teknolojiler de belirli ilişkileri yerleştiren, toplumun dünya görüşünü yönlendiren, zaman zaman belirleyen, hatta yeni gerçeklikler inşa eden yapılar olarak belirir. Zira bu yapılar neyi düşüneceğimize dair içerik sunduğu gibi, nasıl düşüneceğimiz noktasında da belirleyici rol oynarlar.

Dijital dünyayı anlama çabasında dikkate almamız gereken ikinci

---

1 Çağdaş kuramcılardan Bruno Latour'un insan olmayan, insan yapımı nesnelerin, teknolojilerin de fâilliğini vurgulamak üzere seçtiği bir kavramdır. ***Aktant***, Latour'un ontolojik olarak aralarında fark gözetmediği insanlar ve nesneler için kullanabilecektir. Bruno Latour, ***Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies*** (Cambridge: Harvard University Press, 1999), 180-181.

2 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanan; fakat postmodern feminist düşünürlerden Haraway'in ***siborg manifestosu*** ile yaygınlaşan bu kavram; sabit bir tabiatı olmayan, inşai, insan ve teknoloji arasında sınırda, sınır bulandıran, bedenleri teknolojik müdahalelerin sahası olan kurgusal varlık olarak çağdaş insana işaret eder. Donna J. Haraway, ***Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*** (New York: Routledge, 1991), 150-153.

3 Bugün kullanıldığı anlamını Max More'un kaleme aldığı "Transhumanism: Toward a Futurist Philosophy" çalışmasında kazanmış olan ***transhümanizm*** söz konusu çalışmada «zeki yaşam formunun evriminin, şu anki insan formunun ve insan sınırlamalarının ötesine bilim ve teknoloji yoluyla geçmesini ve hızlanması arayışındaki yaşam felsefeleri» olarak tanımlanır. Bkz. Max More, "Transhumanism: Towards a Futurist Philosophy", ***Extropy*** 6 (1990), 6-12.

4 Bu alanlara dair yeni tartışmalar, gerek yapay zeka çalışmaları, gerekse teknolojilere ahlaki sorumlulukları devretmeyi öngören "teknolojilere ahlaki sorumlulukları devretme" tartışmaları ekseninde sürmektedir. Bkz. Peter-Paul Verbeek, ***Moralizing Technology: Understanding and Designing the Morality of Things*** (Chicago: Chicago University Press, 2011).

husus, teknolojilerin bir yandan deneyimleri bazı açılardan genişleten, belli açılardan ise sınırlayan bir yapıya sahip olduğudur (Ihde 1990, 76-78). Dijital teknolojiler bir yandan gerçeklikle karşılaştığımız bağlamları, etkileşim kurduğumuz mekânı dönüştürmekte ve dijital-öncesi dünyada ulaşamadığımız alanlara erişme, sınırlarımızı aşma imkânı vermektedir. Bu yeni durumda dijital dünya, birçok şeyi erişilebilir kılmaktadır. Pandemi sürecinde işlerimize ve eğitim faaliyetlerimize devam edebilmemiz, fiziken bir arada olamadığımız yakınlarımızla iletişim kurabilmemiz, bayramlaşabilmemiz bu çerçevede zikredilmeye değerdir. Bununla birlikte dijital dünya deneyimimizi belirli açılardan da daraltmakta, gerçekliğin çok boyutlu tezahürünün yalnızca belirli bir boyutuyla sınırlı bir karşılaşma imkânı vermektedir. Gerçekliği algılama tarzımızı dönüştüren dijital teknolojiler, gerçekliği de bir ölçüde dijitalize etmektedir. Nitekim tam bir mevcudiyet aktarımının olmadığı dijital dünyada mevcudiyetin, tele-mevcudiyete[1] dönüştüğü ifade edilmektedir (bkz. Dreyfus, 2016, 63, 68-77).

Bu çerçeveyi dikkate alarak dijital dünyaya dair soruşturacağımız hususlardan ilki, dijital dünyanın asli olanın ikamesi olup olamayacağına ilişkindir.

Dijital Dünya Asli Olanın İkamesi Olabilir mi?

Birçok deneyimimizi dönüştüren dijital dünya kimi zaman kendisini bizatihi gerçeklik olarak sunmakta, kimi zaman bizleri artırılmış gerçeklik uygulamaları ile sanal olanın gerçek olanla karıştığı, melez bir gerçeklikle karşılaştırmakta, böylelikle gerçekliğin zayıf bir ikamesi olmanın ötesinde konumlandırmaya çalışmaktadır. Borgmann'ın ifadesiyle bu yeni gerçeklik; zenginliğiyle, parlaklığı ve esnekliği ile geleneksel ve tabii olana galebe çalmakta, bizleri iknaya çalışmaktadır (Borgmann, 1992, 83). Özellikle dijital ağlarda etkileşimli bir ortamda, karşımızda gerçek insanlarla, gerçek seslerle muhatap olmaktayız. Ekran, mikrofon, hoparlör, kamera, klavye ile sınırlı olsa da iletişimin gerçekleştiği

[1] Tele-mevcudiyet, (telepresence) kavramında "tele", Grekçe uzakta olan, uzak anlamına gelen ***têle*** kavramına atıfta bulunur ve uzak mesafeleri vurgulamak için kullanılırken, mevcudiyet, burada ve şimdi olmaya atıfta bulunur.

ve amaca hizmet eden bir ortamda var oluyoruz. Üstelik tele-mevcudiyet geliştikçe, çevresel veriler de temin edildikçe, mevcudiyet hissinin artacağı öngörüsünde bulunulmaktadır. Bununla birlikte dijital dünyada mevcudiyetimiz, tele-mevcudiyet, zaman zaman farkına varsak ya da varmasak, bir arada bulunmanın, hemhâl olmanın temin edeceği imkânlardan bizleri mahrum etmektedir (Dreyfus, 2016, 66, 69). Nitekim internetten yaptığımız görüşmelerde gerçeklikle karşılaşmamız işitsel ve görsel olanla sınırlı kalmakta, bu da gerçeklik hissimizi sınırlandırmakta, tecrübemizin gerçekleştiği bağlam hissinden bizi uzaklaştırmaktadır. Yahut dijital dünyada zekat, sadaka gibi ibadetleri gerçekleştirme deneyimimiz dönüşmekte, dünyanın herhangi bir yerinde bir afetle karşılaşan insanlara yardım etmemiz internet bankacılığının sunduğu imkânlarla oldukça kolay hâle gelmekte; fakat bu imkânlar; ihtiyaç sahipleri ile göz göze, gönül gönüle gelme imkânından, empati yapmaktan ve bu deneyimin bizlerde, karakterimizde oluşturacağı dönüşümden, bu deneyimlerle erdemlerimizi geliştirme imkânından bizleri mahrum bırakabilmektedir. Benzer şekilde dijital ortamda gerçekleşen taziye, acıları paylaşmada, teselli etmede; yahut bayramlaşma, sevinci paylaşmada aslının yerini tutamamaktadır. Zira rû-be-rû kurduğumuz ilişkiler hem manevi hem de entelektüel yaşantımızda çok daha tesirlidir. Deneyimlere bedenin çok boyutlu katılımına vurgu yapan fenomenoloji geleneğinin dikkat çektiği gibi eşyayla ilişkimizde beden, görüşün ve dokunmanın aracı değil, mutemetidir. Beden, yaşayan ve deneyimleyendir (Merleau-Ponty, 2019, 56). Nitekim beden, duygu durumlarını da içerecek şekilde, karşılaştığımız gerçekliği anlamlandırmada, eşyanın gerçekliğine dair hissimizde, eşya içinde bizimle alakalı olanı anlamlandırma yeteneğinde, bazı becerileri kazanmada, diğer insanlara olan güven duygumuzun oluşmasında, hayatımıza anlam veren hislerin oluşumunda oldukça önemlidir (Dreyfus, 2016:19, 135).

Gerçekliğe dair deneyimimizde mekânın bir ikamet alanı olmanın ötesinde bir bağlam sunması, temin ettiği halet-i ruhiye ve "mekânsızlaştığımız" yeni durumda bu bağlamdan uzaklaşıyor olmamıza da bu çerçevede dikkat çekilmelidir. Pandemi ile birlikte camileri, Mescid-i Haram gibi kutsal mekânları, müzeleri, tarihi eserleri vb. sanal olarak gezme, görme imkânı ile ilgili paylaşımlara şahit olmakta, bu sa-

nal gezintileri bir çoğumuz deneyimlemekteyiz. Söz konusu mekânlara teknik bir erişim görsel boyutla sınırlı olarak mevcuttur; fakat sorun, çevirimiçi dinlediğimiz bir vaazda, hutbede, yahut sanal olarak gezdiğimiz bir camide o hâlet-i ruhiyeye girip girmediğimiz meselesidir. Yahut bir sanat eserinde, bir mimari eserde o estetik zevki deneyimleyip deneyimlemediğimizdir.[1] Kabe fotoğrafı görmek elbette duygusal olarak insanları bir dereceye kadar etkileyebilir, ama hac ibadetinde bir arada olmanın verdiği maneviyatı yahut söz konusu mekânda yaşanan varoluşsal tecrübeyi hiçbir dijital umre/hac gezintisinin temin edemeyeceği aşikardır. Nihayetinde sunulan yeni mekân ve yeni gerçeklik, mekânın temin ettiği hâlet-i ruhiyeye dair bir şeylerin kaybolmasına sebebiyet vermektedir. Bu çerçevede dijital dünyanın daha derinlikli etkileşim kurmamızı temin eden gerçek mekâna ikamesinin mümkün olmadığını ifade etmemiz, böylelikle gerçeklik hissimizin azalabileceği/kaybolabileceği ihtimalini dikkate almamız gerekir.

Dijital dünyanın dönüştürücü etkisi, varlığa bakışımızda da kendisini gösterir. Heidegger 20. Yüzyılın ilk yarısında, varlığın teknolojik anlaşılma şekline itiraz etmiş, her şeyin teknolojilere hizmet edilecek şekilde "el-altında görünmesi"ni eleştirisinin odağına taşımıştı (bkz. Heidegger, 1977). Dijitalleşme ile çağımızda, varlığın dijital anlaşılma şeklinin baskın hâle geldiğini söyleyebiliriz. Nitekim elinde çekiç olan kimsenin her şeyi çakılacak çivi olarak görmesine benzer şekilde, konumlandığımız dijital ağlar her okuduğumuzu "ortamlarda paylaşılacak ifadeler", gördüğümüz manzaraları "paylaşılacak durumlar" gibi görmeye sevk etmekle bizleri yönlendirmekte, kısmen de olsa bizleri, davranış kalıplarımızı belirlemektedir. Bu ise, varlıkla sahici bir karşılaşma imkânımızı git gide azaltmaktadır.

Gerçeklik hissimize dair dönüşümü ortaya koyan hususlardan bir diğeri de dijital ortamda zulüm, vahşet ile karşılaşmanın vahşeti sıradanlaştırması, insanları duyarsızlaştırması ve akışkan ekranda ya da "akışta" gelip geçici sıradan bir görüntü derecesine indirmesidir.

---

[1] Sanal müzelerde estetik deneyiminin dönüşümüne dair detaylı bir analiz için bkz. Bart Moens, "Aesthetic Experience in Virtual Museums: A Postphenomenological Perspective", ***Studies in Digital Heritage*** 2/1 (2018), 68-79.

Üstelik dijital dünyada ikamet, yalnızca gerçek hayattaki birçok boyuttan bizi mahrum bırakmamakta; bir yandan da fiili hayatla mevcut etkileşimimizi de azaltmaktadır. İnsan hayatını anlamlı kılan toplumsal bağları dijital teknolojilerin zayıflattığı, söz gelimi dijital platformların aile bağlarının zayıflamasına sebebiyet verdiği sıklıkla ifade edilmektedir (Saydam, 2020, 44-45). Evlere kapanmak ve ailece vakit geçirme durumunda kaldığımız pandemi sürecinde dahi zamanımızı dijital platformlarda geçirmek durumunda kalmamız, mekânsal ortaklığın bile aile içi iletişimi yeterince temin edememesine sebebiyet vermiştir.

Dijital dünyanın, internetin, pandemi sürecinde bazı şeyleri kolaylaştırdığı hepimizin teslim ettiği bir hususdur. Ancak bu durum, teknolojilerin esas olanın ikamesi olabileceği anlamına gelmemelidir. Bu çerçevede, dijital teknolojilerin asli yaşam konumu temin etme temayülüne karşı zihinsel ve fiili bir direniş ile onları olması gereken yere, periferiye çekerek gerçekliğe tutunmaya devam etmek önem arz eder (Borgmann, 1999).

Bu yeni ikamet tarzının neleri getirdiğini ve neleri götürdüğünü sorgularken, esasında dijital dünyayı tasarlayan ve yönlendirenlerin idealleri ve hedefleri de dikkate alınmalıdır. Bedenin sınırlılıklarının kaldırılması ve dijital gerçeklikte daha güvenli (!) bir tarzda her türlü deneyimin yerine getirilmesine, her türlü arzunun dijital ortamda tatminine yönelik bir çabanın var olduğu hatırlanmalıdır. Başta aile olmak üzere birçok geleneksel yapının temelini zedeleyebilecek olan her şeyi dijital ortama taşıma amacı, bedenlerin sınırlarla mukayyet olduğu ve bu sınırları aşmanın dijitalleşme ile mümkün olacağı vaadi ile ilişkilidir.[1] Böylesi bir bakış açısı bir açıdan Dreyfus'un da vurguladığı gibi, bedenli oluşun acizlikle ve fânilikle ilişkili olması ve aslında kurtulmak istenen bir husus olarak görülmesiyle alakalıdır (Dreyfus, 2016, 16-17). Şu an çalışmaları sürdürülen zihinlerin dijital ortama aktarılması ve benzeri çabalar bu idealle oldukça bağlantılıdır ve dijital dünyanın gideceği yer noktasında teolojik, felsefi, ahlaki birçok endişeye mahal vermektedir. Bu gidişat, ayrıca tartışılması gereken bir husus olarak gündemimizde yer bulmalıdır.

---

[1] Transhümanist idealler çerçevesinde bu amaç zaman zaman gündeme getirilmektedir (bkz. Kurzweil, 2017, 19-21).

Bağlamından Kopan Malumat İlim Temin Eder mi?

Dijital dünyanın sunduğu ve istifade ettiğimiz en büyük imkânlardan biri bilgiye erişimle ilgilidir. Hakikaten birçok dijital kütüphaneye, yayına erişme, dünyanın farklı yerlerinde gerçekleşen çevrim içi derslere, konferanslara katılma, -özellikle de pandemi sürecinde- imkânına sahibiz. Dünyanın her yerinden her daim bilgiye erişmeyi dijital teknolojiler mümkün kılıyor. Ayrıca büyük ölçüde erişimin herkese açık olması, herkesin bilgiye ulaşabilmesi hatta belirli platformlarda herkesin tartıştığı bilgi-alışverişinin gerçekleştiği zeminlerin sunulması, "bilginin demokratikleşmesi" olarak tavsif edilen durumu da temin etmiştir. Ancak teknolojilerin yapıları dikkate alındığında dijital teknolojilerin deneyimi hangi açıdan dönüştürdüğünü ve bilgi edinme deneyimini hangi yönden sınırladığını da sorgulamamız gerekir.

Bu çerçevede internetten bilgi aktarımının, malumat aktarımı olmanın ötesine çoğunlukla geçemeyen bir durum sergilediğini ifade etmeliyiz. Bilgiye erişim, bilindiği gibi gelenekte farklı aşamaları gerektiren bir faaliyetti. Meşk usulü sanatta, usta-çırak ilişkisi zanaatta öğrenme deneyiminden fazlasını içermekteydi. Söz gelimi Ahi Teşkilatının meslek gruplarına bir yandan mesleğe yönelik eğitim verilirken bir yandan değerler eğitimi yapılan kurumlar olması, bu durumun somut örneklerindendi. Yahut ilmî çalışmalar söz konusu olduğunda, bir eseri bir hocadan okumak için gerçekleştirilen ilim seyahatleri, icazet alma, bir kitabı elde edip okumaktan fazlasını temin ediyordu. Gerçekten de mekân ortaklığının varsayılması, derste yazılı metnin ötesinde bir birikimin aktarımı, hocanın/öğretmenin rol model olması, bazı hususların ders dışında öğrenilmesi benzeri durumlar, eğitimi malumat aktarımının ötesinde konumlandırmaktaydı. Bu bağlam dikkate alındığında "bir hocanın talebesi olma, ondan ders alma" ile "bir kimsenin çevrim içi derslerini/konuşmalarını dinleme" arasında belirgin bir fark ortaya çıkmaktadır.

Meselenin bir diğer boyutu talebesini tanıyan hocanın, cemaatini tanıyan bir imamın/vaizin muhatabının ihtiyacını, seviyesini gözeterek vereceği bilgi ile sosyal medya üzerinden kimin dinlediğini bilmediği bir ortamda aktardığı bilgi arasında oluşan fark ile ilgilidir. Uzakları yakın kılan dijital dünya, otantik ortamın temin edebildiği yakınlığı ortadan kaldırmakta, bilgiyi anlam kazandığı çerçeveden koparabilmek-

tedir. Bu durum, zaman zaman konuşmaları bağlamından koparark art niyetli şekilde servis etme ve benzeri olumsuz durumlara da yol açabilmektedir. Dolayısıyla dijital ortamda bilgi aktarımının, sağladığı tüm zenginliğe rağmen, bilginin anlam kazandığı bağlamı temin noktasında eksik kaldığı, söz konusu ortamdan katılımcıları mahrum bıraktığı dikkate alınmalıdır.

Dijital dünyanın bilgiye erişimi sağlarken noksan bıraktığı diğer bir husus her türlü bilgiye sınırsızca erişim sağlanırken birçok malumata maruz kalmamız; her şeyin bilgi olarak sunulması ve fakat neyin güvenilir, neyin nitelikli olup olmadığına dair dijital platformlarda bir rehberden, otoriteden yoksun olmakla ilgilidir. Byung Chul Han "yönsüz bir uzam" olarak ifade ettiği bu durumda, hiçbir yönün ve seçeneğin diğerlerine önceliğinin olmadığına, bu durumun uygun bir ilerlemeyi değil "sörf yapmayı" beraberinde getirdiğine dikkat çeker (Byung-Chul Han, 2018, 50-51). Hakikaten dijital dünyada oluşan kamusal alanda bilgisi ve yetkisi olmadan herkesin her ortama müdahil olabilmesi, denetimsiz içerikler üretilmesi gibi bir netice doğurmakta, bu yeni ortamda mevcut malumattan hangisinin bilgi değeri taşıyıp taşımadığı, hangisine odaklanmak gerekip gerekmediği gibi bir karmaşa ile bizleri baş başa bırakmaktadır. Dreyfus, anlamlı ya da anlamdan yoksun olmak bakımından aralarında bir fark bulunmayan bu malumat ile karşılaşmamızı "bilgi otobanında nihilizm" olarak tasvir ederken (Dreyfus, 2016, 83-100), Borgmann bu durumu "hiper-malumat" kavramı üzerinden yorumlar, ve abur-cubur gıdalarla beslenmeye benzetir (Borgman, 2020). Bilgi konusunda otoritenin ortadan kalkması popülist yaklaşımların öne çıkmasına, bilgi değeri taşımayan eksik, yanıltıcı hususların insanları manipüle edebilmesine de sebebiyet vermektedir. Doğruluğu tartışmalı olan her türlü bilginin dolaşıma girdiği bu mecrada "sahih bilgiyi temin etmek" ve bu çabaya katkı sunmak, dijital dünyada bilgi güvenliği ve nitelik sorunu yaşanırken atılacak en büyük adımlardan olacaktır.

Yeni Vasatta Ahlaki Sorumluluklarımız: Değerlerimiz Nasıl Tezahür Eder?

Geleneksel olana kıyasladığımızda dijital dünyada bazı değerlerimiz değerden düşmeye yüz tutmuşken bazı ahlaki pratiklerimizin mekânı

değişmekte, yeni ilişkiler ve durumlar ortaya çıkaran bir ahlaki alan oluşmaktadır. Bu gelişmeler, ele almamız gereken hususlardan biri olarak "yeni vasatta ahlaki bir bilincin bizlere nasıl eşlik edeceği ve geleneksel anlamda benimsediğimiz ahlaki ilkelerin, erdemlerin karşılığının nasıl olacağı" gibi bir dizi ahlaki sorunun mevcudiyetini ve bu soruları ele almanın aciliyetini bizlere hatırlatmaktadır.

Dijital dünyanın sahte kimlikler oluşturmaya imkân tanıyan platformlar oluşu ve aidiyetlerimizi ortadan kaldırması, her daim değişim ve dönüşüme uğrayan "kim olduğunuz" sorusunun sabitelerden arındırılarak anlaşılması, "kimliğin," söz konusu ağ içindeki ilişkilerde inşa edilen bir husus olarak görülmesi (Bauman, 2017, 42), ve kim olduğu belli olmayan karakterlerle karşılaşma ihtimali, "dürüstlük" gibi değerlere daha çok vurgu yapılmasını gerekli kılmaktadır. Suni olarak şahısların önem duygularını şişiren durumlara karşı "tevazu" gibi ahlaki hasletler de ayrıca önem kazanmaktadır. Bununla birlikte dijital dünyada, sosyal medyada yeni boyutlar kazanan pratikler de ahlaki soruşturma alanına dâhil olmuştur. Söz gelimi eğitim platformlarında "dürüstlük" ilkesi farklı bir içerik kazanırken, iletişim kurarken kullandığımız dil ve muhataba ulaşma şeklimiz "nezaket, saygı" kapsamına yeni doğrular ve yanlışlar dâhil etmektedir (bkz. Vallor, 2012).

Ahlakın temel unsurlarından addettiğimiz "sorumluluk" da teknolojiler ile yeni bir boyut kazanan mefhumlardandır. Gerçekten de dijital dünya sorumlu olduğumuz çerçeveyi dönüştürmektedir. Şimdi ve burada olana nazaran, hızla, dünyanın her bir köşesine erişim imkânı sunan ve sonuçları itibariyle yüz yüze olduğumuz ortamların ötesinde bir etki oluşturabilen bir vasatta fiillerimizi gerçekleştirmekteyiz. Fiillerimizin tesir ettiği alanın genişlemesi ise tabii olarak sorumlu olduğumuz alanı ve sorumluluğumuzu gerçekleştirme tarzımızı da çeşitlendirmiştir (Jonas, 1984). Elbette bu husus, sosyal medyadaki "pasif aktivizmleri" ile dünyayı kurtardığını zanneden kimselerin, böyle yapmakla sorumluluklarını yerine getirdiği zehabına kapılmalarından öte anlamlar taşımaktadır. Esasında "sanal" olmakla vasıflandırdığımız sosyal medyada irtikab ettiğimiz fiillerimiz, hesabını vereceğimiz "gerçek" mesuliyet alanlarına dâhil olmuştur.

Sorumluluk tartışmaları iletişim ahlakı özelinde ele alındığında, bilindiği gibi İslam ahlakında, haberin kaynağına olduğu gibi haberi

alana da sorumluluk yüklenir. Haberi verenin insanları yanlış yönlendirecek bilgiler vermemesi, haberi alanın ise tetkik etmeden almaması, sorumluluğu kapsamında görülür (Hucurat, 49/6). Dijital dünya bu sorumluluğun geleneksel çerçevesine yeni boyutlar dâhil etmektedir. Nitekim herhangi bir şahsı/şahısları zan altında bırakan, doğru olup olmadığını araştırmadan bir haberin yayılmasına aracılık eden ya da başkasının mahremiyetini ihlal eden herhangi bir "paylaşım", hatta böylesi bir paylaşımı "beğenme", yeni çerçevede suizan, iftira, gıybet gibi kaçınılması gereken fiiller ile ilişkili hâle gelmiştir. Hak ihlalinin çok kolay yapılabildiği bu tür platformlarda, ahlaki sorumluluğun hukuki olandan önce geldiğinin idrakinde olan bir bilinçle, yasal mecralardaki hesap verilebilirlikten önce, eylemin ahlaki sonuçlarını göz önünde bulundurma hassasiyeti daha da önem kazanmıştır.

Sahte hesapların ardında, ifade özgürlüğü adı altında karalama kampanyalarına destek vermenin ya da uygun olmayan hitapların ahlaki statüsü tartışılmayacak kadar açıktır. Ancak sosyal medya platformlarında herkesin dâhil olabildiği yazışmalarda görülen, tarafgirlik neticesinde ortaya çıkabilen, ahlaki bir diyalogdansa kutuplaşmaları, nefret söylemlerini artıran üslup, İslam ahlak düşüncesinde de merkezi bir yer tutan, asırlardır birçok felsefi gelenekte de vurgu yapılan erdemlerden "itidal"in dijital dünyada yeni boyutlarıyla tezahürünü de lüzumlu kılmıştır.

Bir diğer husus yukarıda değindiğimiz, bilginin aktarımıyla da ilişkili olan ve dijital platformlarda -çoğunlukla- muhatabın belirsizliğinin ortaya çıkardığı sorunlarla ilgilidir. Nasıl bir arka plana, altyapıya sahip olduğu bilinen kişilerden müteşekkil dost meclisinde, muhatapta değer bulacak hitap, bağlamından koparılarak ifade edilenin çok ötesinde yansımalar bulabilmekte ve "sosyal medya lincine" maruz kalabilmektedir. Dolayısıyla sosyal medyada eylerken, edilen her kelamda, yazılan her kelimede bu durumu gözetecek "ihtiyat"ı elden bırakmamak da dijital dünyadaki sorumluluklarımız kapsamında yer bulmaktadır.

En genel anlamıyla sosyal medyanın doğru, dengeli ve "iyiyi amaçlamada" kullanılması, insani olduğu gibi kuşkusuz Müslüman fertler olarak dinî mesuliyetlerimiz arasına dâhil olmuştur. Bu tür sorumlulukları yerine getirebilecek bilince sahip ahlaki karakter inşa etmenin, sanal olanın içinde hakikati ortaya koymanın, "nasıl yaşamalıyım?" sorusuna

cevap arayışında dijital hayat özelinde gözetilecek hususlar olarak öne çıkmaktadır. Bu tür bir ahlaki karakterin ise yalnızca dijital dünyada değil, daha ziyade gerçeklikte inşa edilebileceğini ifade etmek gerekir.

Sonuç Yerine

Dünyamız git gide dijitalleşirken eğitimin, ibadetlerin veya bedensel anlamda belli bir mekânda bir arada bulunmayı gerektiren pratiklerin nereye evrileceği ve bu süreçten nasıl etkileneceği ayrı ayrı analizi bekleyen hususlar olarak önümüzde yer alıyor. Tüm bu analizleri yaparken dijital dünyanın yapısını gözetmek durumundayız. Bu dünyanın hâlihazırda içindeyiz, zorunlu ya da gönüllü, bir şekilde eklendiğimiz/eklemlendiğimiz bir dünyadan söz ediyoruz ve sunduğu imkânları hepimiz kullanıyoruz. Fakat dijital gerçekliğe girmenin diğer tüm mümkün alternatifleri baskılama eğiliminde olduğunu fark etmek ve dijital dünyanın başat olmasının; başta gerçeklik anlayışımızda telafi edemeyeceğimiz kayıplara sebebiyet verebileceğini idrak etmemiz gerekiyor. Bu tür bir vasatta sürdürülen iletişimin, etkileşimin gerçekliği her boyutuyla yansıtmadığı, sahici olmayan bir tarz ortaya koyduğu, tüm renkliliğine rağmen yüz yüze iletişimin soluk bir ikamesi olacağını unutmamalıyız. Bu teknolojilerin bizleri belirli bir şekilde düşünmeye, eylemeye yönelttiğini fark etmeliyiz. Bununla birlikte bir süre daha yaşamımızda bu inşa edilmiş, suni yapının merkezi konumda kalacağı, belki de bir süre sonra asli vasat halini alabileceği ihtimalini de göz önünde bulundurmalıyız. Bu çerçevede "dijitalleşme, ama nereye kadar?" sorusunu sorarken gerçekliğe tutunma, sahih bilgiye ulaşma, dijital dünyada güvenlik problemine çözüm üretme, dijital dünyada değerlerimizle var olma, onu değerlerimizle yönlendirme ve benzeri çabaları her daim diri tutmalı, bir alanın kapsamını aşan bu dünyayı değerlendirme çalışmalarında disiplinler arası çabalarla somut adımlar atmaya yönelmeliyiz.

Kaynakça

Bauman, Zygmunt. ***Kimlik***. çev. Mesut Hazır. Ankara: Heretik, 2017.

Bauman, Zygmunt - Lyon, David. ***Akışkan Gözetim***. çev. Elçin Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı, 2018.

Borgmann Albert, "JOMOCast, The Joy of Good Burdens, with Albert Borgmann (06.08.2020)". Erişim 17 Kasım 2020. https://www.youtube.com/watch?v=XBgEJ01Hz6A

Borgmann, Albert. ***Crossing the Postmodern Divide***. Chicago: University of Chicago Press, 1992.

Borgmann, Albert. ***Holding on to Reality: The Nature of Information at the Turn of the Millennium***. Chicago: The University of Chicago Press, 1999.

Byung-Chul Han. ***Zamanın Kokusu: Bulunma Sanatı Üzerine Felsefi Bir Deneme***. çev. Şeyda Öztürk. İstanbul: Metis, 2018.

Dreyfus, Hubert. *İnternet Üzerine*. çev. Metin Demir. İstanbul: Küre, 2016.

Haraway, Donna. ***Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature***. New York: Routledge, 1991.

Heidegger, Martin, "The Question Concerning Technology". ***The Question Concerning Technology and Other Essays***. Almanca'dan çev. William Lovitt. 3-35. New York: Harper & Row, 1977.

Ihde, Don. ***Technology and the Lifeworld: From Garden to Earth***. Bloomington: Indiana University Press, 1990.

Jonas, Hans. ***The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age***. Chicago: The University of Chicago Press, 1984.

Kurzweil, Ray. ***İnsanlık 2.0: Tekilliğe Doğru Biyolojisini Aşan İnsan Tekillik***. çev. Mine Şengel. Ankara: Alfa, 2017.

Latour, Bruno. ***Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies***. Cambridge: Harvard University Press, 1999.

Lokke, Eirik. ***Mahremiyet: Dijital Toplumda Özel Hayat***. çev. Dilek Başak. İstanbul: Küy, 2020.

McLuhan, Marshall. ***The Medium is the Message***. New York: Bantam Books, 1967.

McLuhan, Marshall. ***Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu***. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: YKY, 2014.

Merleau-Ponty, Maurice. ***Göz ve Tin***. çev. Ahmet Soysal. İstanbul: Metis, 2019.

Moens, Bart. "Aesthetic Experience in Virtual Museums: A Postp-

henomenological Perspective". *Studies in Digital Heritage* 2/1 (2018), 68-79.

More, Max. "Transhumanism: Towards a Futurist Philosophy". *Extropy* 6 (1990), 6-12.

Puech, Michel. *The Ethics of Ordinary Technology*. New York: Routledge, 2016.

Saydam, Ali. "İnternet Dönüştürüyor. Ama Neye?". *Bilişim Teknolojileri ve İletişim: Birey ve Toplum Güvenliği,* ed. Muzaffer Şeker vd. 41-48. TÜBA, Ankara, 2020.

Vallor, Shannon. "New Social Media and the Virtues". *The Good Life in a Technological Age*, ed. Philip Brey vd. 193-202. New York: Routledge, 2012.

Verbeek, Peter-Paul. *Moralizing Technology: Understanding and Designing the Morality of Things*. Chicago: Chicago University Press, 2011.

TÜRKİYE'DE DİJİTALLEŞME VE DİN İLİŞKİSİ

Dr. Ahmet FİDAN
Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Özet

Modern toplumlarda insanlar artık her açıdan dijitalleşmeye ve buna bağlı olarak yeni teknolojik araç ve gereçlere bağımlı bir duruma gelmeye başlamıştır. Bundan dolayı, insanları bu gelişmelere ve araç ve gereçleri kullanmaya yönelten faktörlerin araştırılması araştırmacılar için yeni bir çalışma alanı olmuştur. Bu çalışma Türkiye'de dijitalleşme ve din arasındaki ilişkiyi teorik ve sistematik bir şekilde ele alarak açıklamaya çalışmaktadır. Literatüre dayalı olarak birçok hipotez kurulmuş ve test edilmiştir. Çalışmanın bulguları Pew Research Center tarafından Türkiye'de 2019 yılında toplanmış verilerden yararlanılarak elde edilmiştir. Pew Research Center'ın Türkiye'de topladığı örneklem 1,046 kişiden toplanarak elde edilmiştir. Çalışmada, dinî kavramlara verilen önem ve ibadet ile internet kullanımı, sosyal medya kullanımı, akıllı telefon kullanımı arasındaki ilişki gözetilerek lojistik regresyon analizi uygulanmıştır. Çalışmanın lojistik regresyon analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre dinî değerlere verilen önem, ibadet ile dijitalleşme arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Daha açıkçası, insanlar arasındaki ibadet oranı ve dinî değerlere verilen önem

yükseldikçe dijital araç, gereç ve programları kullanma olasılığı azalmaktadır. Çalışmanın sonuçları Türkiye'de din ve sosyokültürel özellikleri bağlamında ele alınarak ifade edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, Dijitalleşme, İnternet, Sosyal Medya, Akıllı Telefon

1.GİRİŞ

Modern toplumlarda insanlar her açıdan dijitalleşmeye ve buna bağlı olarak yeni teknolojik araç gereçlere bağımlı bir duruma gelmeye başlamıştır. Dijitalleşme, her ne kadar internet tabanlı medya formları olarak tasavvur edilse de internetten daha kapsamlı bir olgu olarak görülmektedir (Haberli, 2019). Özellikle 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren internetin gelişmesi ve buna bağlı olarak sosyal ağların, özellikle sosyal medya, artmasıyla beraber, akıllı telefon, akıllı bilgisayarlar ve tablet kullanımı hızla artmaya başlamıştır. Sosyal ağlar, kullanıcıların kişisel profiller oluşturmalarına ve içeriklerini paylaşmalarına olanak tanıyan, sohbet odaları, forumlar ve bloglar için hâlihazırda nitelendirilmiş olan karşılıklı bağlantıyı geliştiren ve geliştiren çevrim içi platformlardır. Bununla birlikte, birçok kuruluş tarafından her yıl yıllık akıllı telefon kullanımı, sosyal medya üyelikleri ve internet kullanımı ile ilgili veriler paylaşılmaktadır. Örneğin, 2020 yılında, dünya genelinde 1.38 milyar akıllı telefon satışı yapılmıştır (O'dea, 2021). Bununla birlikte, 3.97 milyar insan dünyada internet kullanımına veya erişimine sahipken (Clement, 2020), dünya üzerinde hâlihazırda 4.15 milyar insanın herhangi bir sosyal medya üyeliği bulunmaktadır (Tankovska, 2021). Ülke bazında bakıldığında ise bu rakamlar özellikle Amerika Birleşik Devletlerinde çok yüksek oranlarda göze çarpmaktadır. ABD bu anlamda 2020 itibariyle dünya çapında ülke düzeyinde dijital rekabet gücü sıralamasında yüzde 100 oranıyla birinci sırada yer almaktadır (Statista, 2021). Son yıllarda sunulan verilere göre Türkiye ise ülke düzeyinde dijital rekabet gücü sıralamasında yüzde 60'a yakın oranla orta sıralarda (52. Sıra) yer almaktadır (IMD, 2019; Statista, 2021). Bununla birlik-

te, bu istatistiki verilere ek olarak, Türkiye'de TÜİK (2020) raporuna göre nüfusun yüzde 79'i internet kullanmaktadır. Yine bu verilere göre, Türkiye'de 13.6 milyon Twitter ve 38 milyon Facebook kullanıcısı veya aktif hesabı bulunmaktadır (Statista, 2021). Bu rakamlarla Türkiye, sosyal medya kullanıcısı açısından dünyadaki ülkeler sıralamasında en üst sıralarda yer almaktadır. Bunlara ek olarak, Bilim Sanayicileri Derneği'nin (TÜBİSAD) (2020) yapmış olduğu Türkiye'nin Dijitalleşme Endeksi Raporu'na göre, Türkiye'nin dijitalleşme notu 2019 yılında 2.94/5 iken, 2020 yılında bu oran 3.06/5'e yükselmiştir. Bu yükselişe rağmen bu rakamlara göre Türkiye'nin dijitalleşme notu ortalama sınırında değerlendirilmektedir.

Dijital araç ve gereçlerin etkili ve dolaylı iletişim araçları olmasıyla beraber bireyleri bu teknolojileri kullanmaya iten faktörlerin ne olduğunu araştırmak yeni bir çalışma alanı olmuştur. Din, toplumu şekillendiren ilkeler üzerindeki etkisi nedeniyle bir toplumdaki farklı davranış ve alışkanlıkları etkilemektedir. Fakat dinin insanlardaki dijitalleşme alışkanlıkları üzerindeki etkisinin olup olmaması, sosyal çalışmalarda, özellikle gelişmekte olan toplumlarda birçok açıdan görmezden gelinmiş bir konudur. Yapılan çalışmaların çoğu daha çok gelişmiş ve batı ülkelerinde yapılmıştır (Armfield ve Holbert, 2003; Campbell, 2006).

Türkiye'deki dijitalleşmeyle beraber hızlanan kültürel değişimlerin yaşam tarzları ve yeni tüketim kültürü üzerinde önemli bir etkisinin olduğu yadsınamaz. Avrupa ile Orta Doğu arasında yer alan Türkiye, modern ulus devletler arasında sadece jeopolitik açıdan değil, kültürel ve dinî açıdan da benzersiz bir yere sahiptir (Küçükcan, 2003). 1923'te Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, dinin toplumdaki yeri diğer Müslüman ülkelere göre farklılaştırılmıştır ve sekülerleşme politikası izlenmiştir. Yine de büyük çoğunluğu İslam dinine inanan insanlardan oluşan bir ülke olarak dünyadaki yerini almaktadır. Bilindiği üzere İslam dünyada en hızlı büyüyen dindir ve özellikle internet ve sosyal medya gibi dijitalleşme araçlarını kullanan gençler arasında popüler bir dindir (Ibahrine, 2014). Yukarıda da belirtildiği gibi dijital tüketim alışkanlığı artan ve hem seküler hem de dindar olan bir toplumda din ve dijitalleşme konusunu incelemek daha da önem kazanmıştır. Bu yüzden bu çalışmanın amacı Türkiye'de din ve dijitalleşme alışkanlığı ilişkisini önceden

yapılmış çalışmalara dayanarak ve sistematik bir veri analizi uygulayarak bulmaya çalışmaktır. Çalışmanın objektifi ise bu alandaki literatür boşluğunu doldurmak için katkı sağlamaktır.

2. KURAMSAL YAKLAŞIMLAR VE LİTERATÜR TARAMASI

Dinler, sosyal, kültürel ve teolojik önemi yaratmak ve yeniden üretmek için dinamik sistemlerdir ve evrensel olarak bir din tanımı yapabilmek ise imkânsızdır. Vergote'ye (1996) göre din doğaüstü bir varlığa veya doğaüstü varlıklara atıfta bulunan dilsel ifadelerin, duyguların, eylemlerin ve işaretlerin tamamıdır. Araştırmacılara göre bir dini belirleyen ve o dinen inananlarda olması gereken en önemli göstergeler şunlardır: dinî gruba katılım, inanç sağlamlığı, dinî bağlılık ve dinî sosyalleşme (Cornwall, 1998). İslam âlimlerine göre ise, din, akıl sahibi kimseleri kendi özgür iradeleriyle bizzat hayırlara sevk eden ilahi bir anlam yüküdür (Yüksel, 2012). Dinler, özellikle tek tanrılı dinlerdeki Tanrı olarak, inananlara göre insanlar ve görünmez ve doğaüstü varlıklar arasındaki iletişime dayanır. Şurası hiç şüphesiz ki dinler yeryüzüne geldikten sonra yayılmak için inananları tarafından her türlü iletişim araçlarını ve teknolojilerinin kullanmışlardır. Başka bir deyişle, dogmatik bilginin insanlara iletilmesi hareketi ile oluşan ve gelişen dinler kökenlerinden itibaren tüm bilgi ve iletişim araçlarını kullanmışlardır.

Din ve dijitalleşme arasındaki ilişki yaygın ve bir o kadar da karmaşıktır. Dijital teknolojilerin giderek gelişim göstererek yaygınlaşması dinlerin var olma şeklini kısmen olsa da değiştirmiştir, ya da bu değişimleri hızlandırmıştır. Başka bir deyişle, çeşitli dinî gelenekler, vaaz vermek, inancın yayılması ve çeşitli diğer faaliyetler için dünyada hızla yayılan dijital teknolojiye büyük ölçüde bağımlı hâle geldi. Yani teknolojinin gelişmesi ile dinler ortadan kalkmamıştır, dinler de bu teknolojilere uyum sağlayarak yeni yayılma yöntemlerine kavuşmuştur. Her dinî geleneğin önceden var olan içsel kalıpları ve yapıları dijital yöntemlerle beraber değişime uğramıştır (Catellani, 2019). Örneğin, çok çeşitli mezhep, etnik, dilsel ve politik geçmişe sahip olan İslam dünyası, interneti İslam'ı yaymak ve Müslümanların meselelerini tartışmak için ileri bir seviyede kullanmaya başlamıştır. Buna ek olarak, artan sayıda

İslam alimleri ve yerleşik İslami kurumlar de İslam'ı yorumlamak için dijital araçları kullanmaktadır.

Kuramsal yaklaşımlar açısından bakıldığında, dinin dijitalleşme üzerindeki etkisinden daha ziyade dijitalleşmenin din üzerideki etkisi daha çok ele alınmıştır. Örneğin, "Dijital Din" kavramı Campbell (2017) tarafından ortaya atılmış, son yıllarda dijitalleşme ve din alanında üç farklı ana teorik yaklaşımın varlığının altını çizmiştir. Arabuluculuk yaklaşımı olarak adlandırılan birinci perspektif, bir yandan medya değişimi, diğer yandan sosyal ve kültürel değişim arasında meydana gelen uzun vadeli karşılıklı ilişki süreçleri üzerine odaklanmaktadır (Campbell, 2017). Bu yaklaşımda, medya araçları çok önemli sosyalleşme araçları olarak görülür ve din bazen varlığını sürdürmek için medya filtresinden geçmek zorundadır. Başka bir deyişle, din medya ve iletişim araçları tarafından şekillenir, yayılır yani medya kurumları dinî özellikleri etkiler. Bu perspektif daha çok dinî gruplar içindeki iletişimin dijital teknolojiler tarafından nasıl değiştirilebileceği ve dinî otoritenin bu teknolojilerin yayılmasının bir sonucu olarak nasıl baskı altına alınabileceği veya değiştirilebileceği üzerine yoğunlaşır (Campbell, 2017).

İkinci yaklaşım ise anlam aracılığına odaklanmaktadır. Buradaki odak ise, medyanın din ve inançları toplum genelinde yaymak için önemli yapılara dönüşme şekli ve insanların dinî inançları ve değerleri kültür içerisinde müzakere etmelerine ve ifade etmelerine yardımcı olan önemli bir kaynak olmasıdır (Campbell, 2017). İlk yaklaşımda olduğu gibi, bu teorik yaklaşımdaki amaç dindar kişi ve grupların yeni medyaya verdikleri anlamı ve son medya araçlarının din üzerindeki etkisinin vurgulamaktan daha fazla anlamaktır.

Campbell (2017) tarafından ortaya atılan üçüncü ve son yaklaşım ise dijital ve teknolojinin dinî-sosyal şekillendirilmesidir. Bu yaklaşım belirli kültürel alanlardaki bireylerin ve grupların teknik tercihlerini dünya görüşlerinin ve inanç sistemlerinin daha geniş sistematik ve sosyal unsurları tarafından sınırlandırılmış olarak nasıl algıladıklarına odaklanır. Belirli dijital teknolojilerin benimsenmesi ve kullanılması ve ayrıca anlatılar yoluyla gerekçelendirilmesi, bireylerin ve grupların değerleri, inançları, tarihleri ve gelenekleri tarafından şekillendirilmiş olarak görülmektedir. Catellani'ye (2019) göre İslam dinine inananlar için

namaz vakitlerini bulma desteği ve kıblenin belirlenmesi vb. dinî uygulamalar teknolojinin sunduğu kolaylıklar arasındadır. Bunlara, özellikle kendi ülkeleri dışında yaşayan Müslümanlar için, helal yiyecek bulma uygulamaları da teknolojinin dini kolaylaştırması olarak gösterilebilir. Başka bir deyişle, yeni medyayla karşılaştıklarında, dinî gelenekler yeni iletişim olanakları kazanır, ancak genellikle önceki medya biçimlerini terk etmezler. Kutsal metinler ve vaazlar genellikle kaybolmaz, ancak dijital kültüre uyarlanır (Evolvi, 2021). Türkiye'de de özellikle, dinî bir kurum olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı internet üzerinden görüşlerini kamuoyu ile paylaşmaktadır.

Campbell (2017) tarafından ortaya konulan bu üç yaklaşım daha çok din ve dinî kültürün dijitalleşme içerisinde nasıl yer aldığını ifade etmek için ortaya konulmuştur. Bu çalışma ise din yada dindarlığın dijitalleşme ile ilişkisine bakmaktadır. Bunun için bu ilişkiyi açıklamada en uygun açıklamalardan olan sekülerleşme teorisi üzerinde durmaktadır. Buddenbaum ve Stout (1996), sekülerleşme teorisinin ana hatlarını çizdiği şekliyle din ve kitle iletişim araçlarının kullanımına ilişkin ileri sürülen genel argümana genel bir bakış açısı sağlamıştır. Bu yaklaşımı destekleyen araştırmacılar din ve kitle iletişim araçları kullanımı arasında negatif bir ilişki belirlemişler. Çünkü kitle iletişim araçlarını modern ve seküler toplumun bir parçası olarak kabul etmişlerdir. Başka bir deyişle, sekülerleşme teorisine göre din ve dijital araç ve gereç kullanımı arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır (Armfield vd., 2006). Bu açıdan dijital ve teknolojinin benimsenmesi ve dine inananlar tarafından kullanılıp kullanılmasının anlaşılmasında temel yaklaşımlardan birisi olarak görülmektedir (Sanaktekin vd., 2013). Bu teoriyi destekleyen çalışmalar olmuştur. Örneğin, Armfield ve Holbert (2003) tarafından yapılan bir çalışma, dindarlık ve dijitalleşmenin göstergelerinden olan internet kullanımı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu çalışmada 1997 ve 1998 yılında toplanan ve 6,812 katılımcıdan oluşan bir örneklem kullanmışlardır. Çalışmanın bulgularına göre dindarlığın sıfır düzeyinde internet kullanımıyla önemli bir negatif ilişkiyi koruduğu ve bir dizi demografik, bağlamsal ve durumsal değişkeni analize kattıktan sonra bile dindarlığın internet kullanımı için güçlü bir negatif öngürücü olduğunu ortaya koymuşlardır. Türkiye'de yapılmış bir çalışmada

dindarlık ve internet tüketimi ilişkisinin incelemiştir ve çalışmanın bulgularına göre dindarlık arttıkça internet tüketimim azalmaktadır (Sanaktekin vd., 2013).

Teknolojik gelişmeler veya dijitalleşme çok defa geleneksel kültür değerleriyle çatışmaktadır (Akgül, 2017) ve bundan dolayı aralarındaki ilişki negatif yöndedir. Bazı araştırmacılara göre din ile dijitalleşme ve teknoloji arasındaki ilişkinin negatif olmasının nedeni dijital araç ve gereçleri kötüye kullanılması olarak nitelendirilebilir. Muhafazakâr inançlara sahip kimseler genellikle dijital araç gereçlerin kötü amaçla kullanılmasını desteklemeyen geleneksel davranışları desteklerler (Short vd., 2014). Bu yüzden muhafazakâr dindar bireyler arasında dijitalleşmenin göstergelerinden olan internet, akıllı telefon ve sosyal medya kullanımı daha az olabilir. Bunlara dayanarak, mevcut çalışma, din ile dijitalleşme arasında bir ilişki olup olmadığını, varsa negatif mi yoksa pozitif mi olduğunu incelemektedir.

2.1. Hipotezler

Bir bütün olarak, yukarıdaki teorik açıklamalar ve literatür taraması din ile dijital ilişkisini pekiştirmektedir. Bu nedenle, dindarlığın, muhafazakâr düşünce beklentileriyle ilişkili olarak dijitalleşme ile spesifik olarak negatif bir ilişki içinde olacağını varsayarak şu hipotezler oluşturulmuştur:

H1: Bireyler arasında dinî değerlere verilen önem arttıkça teknolojik ve dijital araç gereç kullanımı azalacaktır.

H2: Bireyler arasında ibadet etme sıklığı arttıkça teknolojik ve dijital araç gereç kullanımı azalacaktır.

3. YÖNTEM

3.1. Veri ve Örneklem

Bu çalışmanın verileri, Pew Araştırma Merkezi'nin (Pew Research Center) 2019 yılında Türkiye'de 1,046 kişiden topladığı verilerden elde edilmiştir. Pew Araştırma Merkezi, dünya çapında devam eden tutum, değer ve davranış araştırmasının bir parçası olarak Amerika Birleşik Devletleri dışındaki ülkelerde düzenli olarak kamuoyu araştırmaları yürütmektedir. Merkez bugüne kadar uzun süredir devam eden Küresel

Tutumlar ve Din ve Kamusal Yaşam projeleriyle bağlantılı olarak 91 ülkede 480.000'den fazla mülakat gerçekleştirdi. Uluslararası çalışmalar, Pew Araştırma Merkezi'nin uluslararası anket araştırmalarının büyük bir kısmını oluşturur. Pew Araştırma Merkezi'nin Türkiye verileri Temmuz 11 ve Ağustos 7 tarihleri arasında 18 yaş ve üstü bireylerle yüz yüze yapılarak toplanmıştır. Çalışmanın örnek tasarımı çok aşamalı, alan olasılık tasarımı, birincil örnekleme birimleri (100 adet), bölgeye ve şehre göre çok katlı ev bloklarıdır. Hane halkı içindeki bireyler, evde yaşayan 18 ve üstü kişilerin tümü temel alınarak bilgisayarda rastgele seçim yapılarak seçilmiştir.

3.2. Değişkenler

Bağımlı Değişkenler

Bu çalışmada dijitalleşmenin göstergeleri olarak kullanılan üç bağımlı değişken bulunmaktadır: İnternet kullanımı, akıllı telefon kullanımı, sosyal medya kullanımı. Bu üç bağımlı değişkende ikili değişken (dichotomous variable) olarak kodlanmıştır. Her bir değişkenin kodu 0 = kullanmamaktadır ve 1 = kullanmaktadır olarak belirlenmiştir.

Bağımsız Değişkenler

Çalışmada iki bağımsız değişken bulunmaktadır: *İbadet etmek* ve din, Allah ve duaya verilen önemden oluşan ortak değişken, *dinsel kavramlar önemi*. İbadet etmek, Pew Araştırma Merkezi tarafından oluşturulmuş veri de birden yediye kadar kodlanmış bir indeks değişkendir. Değişken 1'den = hiçbir zaman ve 7'ye = günde birkaç kez olarak tekrar kodlanmıştır. İkinci değişken olan din, Allah ve ibadete verilen önemin ortak değişkeni de indeks bir değişkendir. Her bir değişken ilk önce kategorik olarak kodlanmıştır (1 = hiç önemli değil, 2 = önemli değil, 3 = önemli ve 4 = çok önemli). Daha sonra bu üç değişkenin birleştirilmesiyle beraber yeni bir indeks değişken, *dinsel kavramlar önemi*, elde edilmiştir (ölçek değeri: 3-12). Üç değişkenin birleşimi için güvenilirlik testi uygulandı ve değer oldukça yüksek bulundu (Cronbach's Alpha = 0.862).

Kontrol Değişkenleri

Çalışmada demografik özellikleri temsil eden beş adet kontrol değişkeni de kullanılmıştır. Birincisi, katılımcıların yaşı sürekli bir değişken

olarak kullanılmıştır (18-95 yaş aralığı). İkinci kontrol değişkenimiz ise cinsiyettir. Bu değişken 0 = kadın (referans kategorisi) ve 1 = erkek olarak kodlanmıştır. Üçüncü değişkenimiz de ikili bir değişkendir ve 0 = kırsal kesimde yaşıyor (referans kategorisi) ve 1 = kentsel kesimde yaşıyor olarak kodlanmıştır. Dördüncü kontrol değişken eğitim seviyesidir. Bu değişken PEW araştırma tarafından 1 = hiç eğitim almamış'tan 11 = doktora yapmış'a kadar indeks değişken olarak kodlanmıştır. Beşinci ve sonuncu kontrol değişkeni ise gelir durumudur. Bu değişkende aynı eğitim seviyesi gibi indeks değişken olarak kodlanmıştır (1 = 1000 TL'den 14 = 11000 TL ve üzeri olarak kodlanmıştır).

4. BULGULAR

4.1. Demografik Özellikler

Tablo 1'de çalışmanın örnekleminin demografik özellikleri gösterilmiştir. Çalışma katılımcılarının yarısında biraz fazlası kadındır (%50.8) ve erkeklerin oranı ise %49.2'dir. 18 ile 95 yaş aralığındaki katılımcıların yaş ortalaması 40.77'dir ve bu katılımcıların büyük bir çoğunluğu yerleşim yeri olarak kentsel yerleşimde ikamet etmektedir (%92.8). 1'den 11'e kadar kodlanan eğitim seviyesi ölçeğinde ise ortalama 5.23, yani ortalamanın az biraz altındadır. 1'den 14'e kadar olan aralıkla kodlanan gelir durumunda ortalama 7.97'dir, yani ortalamanın üzerinde görülmektedir. Bağımsız değişkenlere bakıldığında, 1'den 7'ye kadar ölçekle kodlanan ibadet etmede ortalama oran 4.63 olarak bulunmuştur. 3'ten 12'ye kadar ölçeklenen dinî kavramlara verilen önemde ise ortalama 10.88, yani yüksek bir orandadır. Bağımlı değişkenlere baktığımızda ise, katılımcıların ¾'ten fazlası interneti kullandığını (%78.9), 2/3'ü sosyal medya kullanıcısı olduğunu (%66.5) ve büyük bir çoğunluğu da akıllı telefon kullanıcısı olduğunu (%83.5) belirtmiştir.

Tablo 1. Demografik Özellikler

Değişkenler	Frekans	Yüzdelik	Maksimum	Minimum
Kadın Erkek	531 515	50.8% 49.2%	-	-

Kırsal Yerleşim Kentsel Yerleşim	75 971	7.2% 92.8%	-	-
İnternet: Kullanmıyor Kullanıyor	 221 825	 21.1% 78.9%	-	-
Sosyal Medya: Kullanmıyor Kullanıyor	 349 693	 33.5% 66.5%	-	-
Akıllı Telefon: Kullanmıyor Kullanıyor	 164 829	 16.5% 83.5%	-	-
	Ortalama	**Standart Hata**		
Yaş	40.77	0.47	18	95
Eğitim Seviyesi	5.23	0.07	1	11
Gelir Seviyesi	7.97	0.10	1	14
İbadet	4.63	0.07	1	7
Dinsel kavram önemi	10.88	0.05	3	12

4.2. Çok Değişkenli Analiz

Dinin değişik boyutlarının dijitalleşme üzerindeki etkilerini belirlemek için dört iç içe geçmiş lojistik regresyon modeli kullanılmıştır. Model 1'de sadece kontrol değişkenlerinin dijitalleşme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Model 2 ve Model 3'te ise dinî faktörlerin - dinsel kavramlara verilen önem ve ibadet - sırasıyla dijitalleşmenin göstergeleri üzerindeki net etkilerini incelemektedir. Tüm değişkenleri içeren son

model (Model 4), modellerdeki diğer değişkenlerin bağımsız olarak her bir bağımsız değişkenin dijitalleşme üzerindeki etkisini değerlendirmek için kullanılmıştır. Verideki eksik değerler için, üç bağımlı değişkendeki eksik değerleri olan durumlar elimine edilmiştir. Sürekli kontrol ve bağımsız değişkenlerdeki eksik değerler (%5 veya yakın yüzdelikte olanlar için) ortalama yenileme (değiştirme) uygulaması yapılmıştır. Bunun yapılmasının sebebi ise tüm analiz modelleri için aynı örneklem boyutunu korumak ve aynı zamanda veri analizinde daha fazla değer kaybetmekten kaçınmaktır.

Tablo 1'de dinî faktörlerin ile internet kullanımı arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Model 1'de sadece kontrol değişkenler analizde kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre, yaş'ın internet kullanımı üzerinde negatif etkisi bulunurken, eğitim seviyesi ve gelir artışı internet kullanımını arttıtmaktadır. Başka bir deyişle, yaş arttıkça, internet kullanımı %7 dolaylarında azalmaktadır (OO = 0.936, $p < .001$). Eğitim seviyesi yükseldikçe, bireyler arasında internet kullanımı %63 oranında artmaktadır (OO = 1.634, $p < .001$). Buna benzer olarak, bireyler arasında gelir seviyesi arttıkça, internet kullanımı %11 dolaylarında artmaktadır (OO = 1.106, $p < .01$).

Model 2'de görüldüğü üzere dinsel kavramlara verilen önem ile internet kullanımı arasında anlamlı fakat negatif bir ilişki bulunmaktadır. Modeldeki tüm değişkenler sabit tutulduğunda, dinsel kavramlara verilen önem arttıkça, bireyler arasında internet kullanımı %19 azalmaktadır (OO = 0.815, $p < .05$). Model 3'e bakıldığında, ibadet etme ile internet kullanımı arasında da anlamlı ama negatif bir ilişki görülmektedir. Modeldeki bütün değişkenler eşit tutulduğunda, ibadet etme sıklığı arttıkça, internet kullanımı %10 dolayında azalmaktadır (OO = 0.907, $p < .05$). Model 4 yani tam model bütün değişkenleri içermektedir. Bu modelde görüldüğü üzere bağımsız değişkenler birlikte kullanıldığında anlamlılık önemlerini yitimişlerdir. Ek olarak, dinî faktörlerin toplu olarak açıkladığı internet kullanımındaki varyans yüzdesi yaklaşık olarak 50'dir ($R^2 = .499$).

Tablo 2. Lojistik Regresyon Analizi: İnternet Kullanımı

Değişkenler	Model 1 OO(S.H)	Model 2 OO(S.H)	Model 3 OO(S.H)	Model 4 OO(S.H)
Erkek	1.248(.201)	1.229(.202)	1.156(.205)	1.171(.205)
Yaş	0.936***(.007)	0.936***(.007)	0.938***(.007)	0.937***(.007)
Kentsel	1.269(.332)	1.240(.333)	1.232(.332)	1.222(.333)
Eğitim	1.634***(.062)	1.578***(.063)	1.600***(.063)	1.568***(.064)
Gelir	1.106**(.031)	1.101**(.032)	1.102**(.031)	1.099**(.032)
Dinsel kavram önem		0.815*(.096)		0.850(.100)

İbadet			0.907*(.049)	0.936(.051)
R^2 **N**	.492 1,044	.497 1,044	.496 1,044	.499 1,044

Notlar: OO: Olasılıklar Oranı, S.H: Standart Hata
* p<.05. ** p<.01. *** p<.001.

Tablo 3'te din ve sosyal medya kullanımı arasında bir ilişki olup olmadığı incelenmiş ve analiz edilmiştir. Model 1'de görüldüğü üzere, demografik değişkenler arasında yaş ile sosyal medya kullanımı arasında anlamlı ve negatif, erkek olma, eğitim seviyesi ve gelir arasında anlamlı ve pozitif ilişki bulunmuştur. Başka bir deyişle, sosyal medya kullanımı, kadınlara oranla erkekler arasında %85 dolayında daha yüksektir (OO = 1.845, p < .01). Yaş arttıkça, sosyal medya kullanımı %6 azalmaktadır (OO = 0.940, p < .001). Eğitim seviyesi yükseldikçe, bireyler arasında sosyal medya kullanımı %50 seviyelerinde artmaktadır (OO = 1.509, p < .001). Buna benzer olarak, bireyler arasında gelir seviyesi arttıkça, sosyal medya kullanımı %17 dolaylarında artmaktadır (OO = 1.166, p < .01).

Model 2'ye bakıldığında dinsel kavramlara verilen önem ile sosyal medya kullanımı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Modeldeki tüm değişkenler sabit tutulduğunda, dinsel kavramlara verilen önem arttıkça, bireyler arasında sosyal medya kullanımı %17 azalmaktadır (OO = 0.831, p < .01). Model 3'e bakıldığında, ibadet etme ile sosyal medya kullanımı arasında da anlamlı ama negatif bir ilişki görülmektedir. Modeldeki bütün değişkenler eşit tutulduğunda, ibadet etme sıklığı arttıkça, sosyal medya kullanımı %15 dolayında azalmaktadır (OO = 0.848, p < .001). Tam modelde (Model 4) görüldüğü üzere, bütün değişkenler kullanıldığında, ibadet etme anlamlığını koruyan bağımsız değişken olarak göze çarpmaktadır (OO = 0.870, p < .01). Din-

sel kavrama verilen önem burada anlamlılığını yitirmiştir. Genel olarak, bulgulara dayanarak şunlar söylenebilir: Dinî değerlere verilen önemin sosyal medya kullanımı üzerinde orta düzeyde bir etkiye sahip olma eğilimi bulunmaktadır. Ek olarak, dinî faktörlerin toplu olarak açıkladığı sosyal medya kullanımındaki varyans yüzdesi 53'tür (R^2 = .530).

Tablo 3. Lojistik Regresyon Analizi: Sosyal Medya Kullanımı

Değişkenler	Model 1 OO(S.H)	Model 2 OO(S.H)	Model 3 OO(S.H)	Model 4 OO(S.H)
Erkek	1.845**(.178)	1.821**(.178)	1.672**(.181)	1.687**(.181)
Yaş	0.940***(.007)	0.939***(.007)	0.942***(.007)	0.941***(.007)
Kentsel	0.827(.321)	0.802(.323)	0.773(.322)	0.766(.322)
Eğitim	1.509***(.044)	1.451***(.046)	1.459***(.045)	1.434***(.047)

Gelir	1.166***(.029)	1.163***(.029)	1.162***(.029)	1.160***(.029)
Dinsel kavram önem		0.831**(.068)		0.896(.071)
İbadet			0.848***(.041)	0.870**(.044)
R^2 **N**	.513 1,041	.521 1,041	.528 1,041	.530 1,041

Notlar: OO = Olasılıklar Oranı, S.H. = Standart Hata
* p<.05. ** p<.01. *** p<.001.

Tablo 4'te din ve akıllı telefon kullanımı arasında bir ilişki olup olmadığı analiz edilmiştir. Modellerdeki bulguların yorumlamasına geçmeden önce analizle ile ilgili şunları belirtmekte fayda görülmektedir. Katılımcılar arasında cep telefonu kullanımının sıklığını ölçtüğümüzde, eksik değerlerin olduğu görülmüştür. Bu yüzden dinî faktörler ve akıllı telefon kullanımı arasındaki ilişkiyi incelediğimizde modellerin içerdiği kişi sayısı diğer iki bağımlı değişkene göre düşmüştür (N = 977).

Bu analizde, Model 1'de görüldüğü üzere kontrol değişkenler arasında bulunan yaş ile akıllı telefon kullanımı arasında anlamlı fakat negatif, eğitim seviyesi ve gelir ile akıllı telefon kullanımı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Yaş arttıkça, akıllı telefon kullanımı

%7 azalmaktadır (OO = 0.932, p < .001). Eğitim seviyesi yükseldikçe, bireyler arasında akıllı telefon kullanımı %50 seviyelerinde artmaktadır (OO = 1.502, p < .001). Buna benzer olarak, bireyler arasında gelir seviyesi arttıkça, sosyal medya kullanımı %15 dolaylarında artmaktadır (OO = 1.147, p < .001).

Model 2'de görüldüğü üzere dinsel kavramlara verilen önem ile internet kullanımı arasında anlamlı fakat negatif bir ilişki bulunmaktadır. Modeldeki tüm değişkenler sabit tutulduğunda, dinsel kavramlara verilen önem arttıkça, bireyler arasında akıllı telefon kullanımı %24 dolaylarında azalmaktadır (OO = 0.766, p < .05). Model 3'e bakıldığında ise, ibadet etme ile akıllı telefon kullanımı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Model 4 yani tam modele baktığımızda, dinsel kavramlara verilen önem anlamlılığını korumaktadır (OO = 0.794, p < .05). Ek olarak, dinî faktörlerin toplu olarak açıkladığı akıllı telefon kullanımındaki varyans yüzdesi yaklaşık olarak 47'dir (R^2 = .466). Buda şunu göstermektedir ki, modellerimizin dijitalleşme değişkenlerini açıklama gücü iyi bir durumdadır. Bütün bu bulgulara istinaden, internet kullanımına bakıldığında hipotez 1 ve hipotez 2 desteklenmiştir. Sosyal medya kullanımına bakıldığında, hipotez 1 ve hipotez 2 desteklenmiştir. Akıllı telefon kullanımına bakıldığında ise hipotez 1 desteklenirken hipotez 2 desteklenmemiştir.

Tablo 4. Lojistik Regresyon Analizi: Akıllı Telefon Kullanımı

Değişkenler	Model 1 OO(S.H)	Model 2 OO(S.H)	Model 3 OO(S.H)	Model 4 OO(S.H)
Erkek	0.928(.220)	0.917(.220)	0.863(.224)	0.882(.224)

Yaş	0.932***(.008)	0.930***(.008)	0.934***(.008)	0.932***(.009)	
Kentsel	0.958(.361)	0.929(.362)	0.924(.362)	0.915(.363)	
Eğitim	1.502***(.066)	1.437***(.067)	1.471***(.067)	1.431***(.067)	
Gelir	1.147***(.034)	1.139***(.034)	1.144***(.034)	1.138***(.034)	
Dinsel kavram önem		0.766*(.113)		0.794*(.118)	
İbadet			0.907(.054)	0.948(.057)	

R^2	.456	.465	.460	.466
N	997	997	997	997

Notlar: OO = Olasılıklar Oranı, S.H = Standart Hata

* p<.05. ** p<.01. *** p<.001.

5. SONUÇ

Bu çalışma, dijitalleşme çalışmaları ile ilgili literatüre önemli bir katkıda bulunmakta ve önceki çalışmaları geliştirmektedir. Çalışmanın temel amacı seküler ve Müslüman bir ülke olan Türkiye'de dindarlık faktörleri ve dijitalleşmenin önemli göstergelerinden olan internet, sosyal medya ve akıllı telefon kullanımı ilişkisini incelemektir. Genel olarak, dindarlığın göstergelerinden olan dinsel kavramlara verilen önem ve ibadet etme internet kullanımı ve sosyal medya kullanımı arasında önemli ve anlamlı ilişki bulunurken, akıllı telefon kullanımı ile sadece dinî kavramlara verilen önem arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Başka bir deyişle, dinî değerlere verilen önem arttıkça internet, sosyal medya ve akıllı telefon kullanımı azalmaktadır. Benzer olarak, ibadet etme sıklığı arttıkça, internet ve sosyal medya kullanımı azalmaktadır. Burada anlaşılması gereken bireyler arasında dindarlık etkisi arttıkça dijitalleşme ara yada uygulamalarını kullanma olasılığı düşmektedir. Çalışmada elde edilen bu bulgular daha önce yapılmış çalışmalarla tutarlı bir sonuç olarak göze çarpmaktadır (Armfield ve Holbert, 2003; Sanaktekin vd., 2013). Çalışmanın hipotezlerinin üzerine kurulduğu sekülerleşme teorisi bu şekilde, seküler ve aynı zamanda Müslüman olan Türkiye'de de desteklenmiştir.

Çalışmanın bulgularına göre, üzerinde durulması gereken konu ise İslam dünyasında her türlü şekilde yararlanılan özellikle son yıllarda camilerde ve dinî kurumlarda kullanılan dijital araç, gereç ve uygulamalara dindar insanların daha uzak kalmasıdır. Özellikle son yıllarda bu dijital platformları kullanan gençlerin İslam'a daha çok yöneldiği göz önünde bulundurulduğunu da bu konuyu araştırmak daha da önem kazanmalıdır. Günümüz toplumlarının artık vazgeçilmezi olan teknolojik ve dijital gelişmelere bireysel yada grupsal olarak uzak kalmak herhangi bir kesimin görüşlerini topluma iletebilmekte negatif et-

kiye sahip olacaktır. Bundan dolayı kendilerini dindar ve muhafazakar olarak gören kesimlerin görüşlerini toplumun diğer kesimlerine daha hızlı ve anlaşılır olarak iletebilmesi içi bu tarz gelişmelerden uzak kalmaması gerekmektedir. Özellikle Türkiye gibi hem Müslüman hem de seküler olan ve Avrupa Birliği'ne girmek için uğraşan bir ülkede dindar bireylerin ülke gündeminden uzak kalmaması için bu teknolojik gelişmelere de uzak kalmaması gerekmektedir.

Bu sonuçlara ek olarak üzerinde durulması önem arz eden demografik faktörlerden de bahsetmek gerekmektedir. Yaş açısından baktığımızda, yaş artışı ile dijitalleşme arasında her türlü negatif ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlar genç olan bireylerin teknolojik ve dijital gelişmelere daha yatkın olduğunu ve daha çok kullandığını göstermektedir. Eğitim ve gelir seviyeleri artışı ile dijitalleşme arasında ise her şekilde pozitif ilişki bulunmuştur. Bu bulgular aslında tutarlı olarak görülmektedir. Çünkü eğitim seviyesi veya gelir seviyesi yüksek olan kişilerin teknolojik araç gereçlere ulaşımı daha kolay olacaktır. Bu şekilde, bu bireyler arasında dijital uygulamaları kullanma şartları daha elverişli olması olasıdır. Yerleşim yeri ile dijitalleşmenin göstergeleri arasında herhangi bir ilişki bulunamazken, cinsiyet faktörü ise sadece sosyal medya kullanımı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu bulguya göre, erkekler kadınlara oranla çok daha fazla sosyal medya hesapları kullanmaktadırlar. Bu sonuçlar eğitim ve gelir seviyesinin ne kadar önemli olduğunu da göstermektedir.

Çalışmanın bütün bulguları göz önüne alındığında, dindar kesimin teknolojik ve dijital gelişmeleri diğer kesimlere göre geriden takip ettiği ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber, çalışmanın ana konusu olmamakla beraber, eğitim seviyesi ve gelir seviyesinin bu gelişmelere yatkınlık üzerinde önemli derecede pozitif etkisi olduğu görülmektedir. İleride yapılacak çalışmalarda, dindarlık ve bu demografik faktörler arasındaki etkileşim etkisinin (interaction effect) dijitalleşme üzerinde etkisinin olup olmadığı incelenebilir. Bu şekilde, dijitalleşme üzerinde negatif ve pozitif etkiye sahip olduğu görülen değişik faktörlerin etkileşimi bu konuyu açıklamada daha yeni fikirler ortaya koyabilir.

KAYNAKÇA

Akgül, M. (2017). Dijitalleşme ve din. ***Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 17***(2), 191-208.

Armfield, G. G., Dixon, M. A. and Dougherty, D. S. (2006). Organizational power

and religious individuals' media use. *Journal of Communication and Religion*,

29(2), 421–441.

Armfiled, G. G. and Holbert, R. L. (2003). The relationship between religiosity and İnternet

use. *Journal of Media and Religion, 2*(3), 129-144.

Buddenbaum, J. M., & Stout, D. A. (1996). Religion and mass media use: A review of the

mass communication and sociology literature. In D. A. Stout & J. M. Buddenbaum (Eds.), *Religion and mass media: Audiences and adaptations* (pp. 12–34). Thousand Oaks, CA: Sage.

Campbell, H. A. (2006) Religion and the Internet. Communication Research Trends. *A*

Quarterly Review of Communication Research, 25(1), 3–18.

Campbell, H. (2017). Surveying theoretical approaches within digital religion studies.

New Media and Society, *19*(1), 15–24.

Clement, J. (2020). Internet usage worldwide – statistics & facts. Şuradan alınmıştır:

https://www.statista.com/topics/1145/internet-usage-worldwide/

Cornwall, M. (1998). The determinants of religious behavior: A theoretical model and

empirical test. In Latter-day Saint Social Life: Social Research on the LDS Church and its Members (Provo, UT: Religious Studies Center, Brigham Young University, 1998), 345–372.

Evolvi, G. (2021, February 23). Religion, new media, and digital culture. *Oxford Research*

Encyclopedia of Religion. Retrieved 5 May. 2021, from https://oxfordre.com/religion/view/10.1093/acrefore/9780199340378.001.0001/acrefore-9780199340378-e-917.

Haberli, M. (2019). Dijital çağda din ve dindarlığın dönüşümü. *Medya ve Din Araştırmaları*

Dergisi, 2(2), 307-315.

Ibahrine, M. (2014, May). *Islam and Social media* (Paper Presentation). The International

Islamic Marketing Association 2014: Kuala Lumpur, Malaysia.

IMD. (2019). IMD World digital competitiveness ranking 2019. Şuradan alınmıştır:

file:///C:/Users/exper/Downloads/imd-world-digital-competitiveness-rankings-2019.pdf

Kucukcan, T. (2003). State, Islam, and religious liberty in modern Turkey: Reconfiguration

of religion in the public sphere. *Brigham Young University Law Review*, 2, 475–506.

O'dea, S. (2021). Smartphones - statistics & facts. Alınan sayfa:

https://www.statista.com/topics/840/smartphones/

Pew Research Center. (2018). Spring 2017 Survey Data. Available from Pew Research Center

Web site: https://www.pewresearch.org/global/dataset/spring-2019-survey-data/

Sanaktekin, O. H., Aslanbay, Y., & Gorgulu, V. (2013). The effects of religiosity on Internet

consumption: A study on a Muslim country. ***Information, Communication & Society, 16***(10), 1553–1573.

Short, M. B., Kasper, T. E., & Wetterneck, C. T. (2014). The Relationship Between

Religiosity and internet pornography use. *Journal of Religion and Health, 54*(2), 571–583.

Statista. (2021). Country-level digital competitiveness rankings worldwide as of 2020. Alınan

sayfa: https://www.statista.com/statistics/1042743/worldwide-digital-competitiveness-rankings-by-country/

Tankovska, H. (2021). Social media - statistics & facts. Alınan sayfa:

https://www.statista.com/topics/1164/social-networks/

TÜBİSAD. (2020). Türkiye'nin dijitalleşme endeksi raporu. Şuradan alınmıştır:

http://www.tubisad.org.tr/tr/images/pdf/tubisad-dde-2020.pdf

Türkiye İstatistik Kurumu (2020). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım

Araştırması, 2020.

Vergote A. (1996), *Religion, Belief and Unbelief. A Psychological Study*, Leuven University

Press.

Yüksel, E . (2012). Din Fenomeni. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology, 0*(1),

Şuradan alınmıştır https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuilah/issue/965/10886

MÜZAKERE

Lütfi BERGEN

Dr. Ahmet Fidan'ın "Türkiye'de Dijitalleşme ve Din İlişkisi" Tebliğine Müzakere

Sayın Ahmet Fidan, "Türkiye'de Dijitalleşme ve Din İlişkisi" başlıklı tebliğinde Pew Research Center'ın (PEC) Türkiye'de topladığı örneklem bulgularından hareketle din ve dijitalleşme ilişkisine dair bir fotoğraf sunmaktadır. Fidan, bu konuda iki hipotezden hareket ettiğini açıklamaktadır: 1) Bireyler dinî değerlere önem verdikçe, teknolojik ve dijital araç gereç kullanımı azalır; 2) Bireylerin ibadet etme sıklığı arttıkça teknolojik ve dijital araç gereç kullanımı azalır. Bildirinin amacı bu iki hipotezi Pew Research Center'ın Türkiye'de 1,046 kişiden topladığı verilerden elde edilen bulgulara dayandırılmaktadır. Çalışmada üç bağımlı değişken (internet kullanımı, akıllı telefon kullanımı, sosyal medya kullanımı) iki bağımsız değişken (din, ibadet) kullanılmıştır. Bilimsel araştırmada bulgulara ulaşılır, hipotezler geliştirilir, bulgularla hipotezler arasında bağdaşıklık (ve tutarlılık) ortaya konulur. Ahmet Fidan'ın bildirisi hipotezlerinin doğruluğunu PEC'in bulgularını kullanarak olumlamaktadır. Bilimsel araştırmalarda pozitivist metot, "kanıtlama" esaslı hareket etmektedir. Ancak bilim felsefesinde bir de "yanlışlamacı" metot geliştirilmiştir. Bu ikinci metodik bakışa göre "Bilim yanlışlamalarla elde edilir." Benim müzakerem Ahmet Fidan'ın iki hipotezinin yanlışlanmasını mesele edinmeyecektir.

Bu müzakerede "kavramsal temel" ve "yorum" bakımından ele alınması gerekli bazı hususlara işaret etmek gerektiğini düşünüyorum. Gerçekte "dijitalleşme ve din" konusunda kavramsal temelleri inşa etme, varoluşsal ve olgusal gerçekleri yorumlama konusu paradigma meselesi

olarak da görülmelidir. Dolayısıyla aşağıda Sayın Ahmet Fidan'ın bildiri metnine yönelik olarak ortaya çıkan "görece negatif müzakere", Türkiye'de din eksenindeki araştırmalarda kullanılan paradigmanın olumsuzlanması olarak okunmalıdır. Bu müzakerede bildiri metninin yorum ve yaklaşımları iki başlık altında kritik edilecektir. Birinci olarak "din" ve "dindarlık" (ibadet) kavramsal paradigma bakımından ele alınacaktır. İkinci olarak bildirinin konusu olan "dijitalleşmenin din üzerindeki etkisi" çerçevesindeki bakış açısı kritik edilecektir.

1. Sosyolojinin "Din" tasavvuru, İslam'ın "Din" Tasavvuru İle Uyuşmuyor:

Ahmet Fidan'ın bildirisinde eleştirilebilecek en önemli yargı, dinin "tanımlanamaz" olduğu ve evrensel bir tanımının yapılamayacağı hususudur:

"Dinler, sosyal, kültürel ve teolojik önemi yaratmak ve yeniden üretmek için dinamik sistemlerdir ve evrensel olarak bir din tanımı yapabilmek ise imkânsızdır." (Fidan, 2021).

Dinin tanımlanamayacağını ifade etmekle birlikte Fidan, sosyolojinin "din"e bakışı ile İslam'ın "din" anlayışı arasında tefrik yapılmasını zaruri görmüştür. Bildiride bu tefrik yapılırken İslam âlimlerinin "din" tanımı genelleştirilmiştir: "İslam âlimlerine göre ise, din, akıl sahibi kimseleri kendi özgür iradeleriyle bizzat hayırlara sevk eden ilahi bir anlam yüküdür." Diğer taraftan bildiri dinden bahsederken Tanrı'ya doğrudan atıf yapmamakta, "doğaüstü varlık" kavramı kullanılmaktadır:

"***Din doğaüstü bir varlığa*** veya ***doğaüstü varlıklara*** atıfta bulunan dilsel ifadelerin, duyguların, eylemlerin ve işaretlerin tamamıdır. Araştırmacılara göre bir dini belirleyen ve o dinen inananlarda olması gereken en önemli göstergeler şunlardır: dinî gruba katılım, inanç sağlamlığı, dinî bağlılık ve dinî sosyalleşme. İslam âlimlerine göre ise, din, akıl sahibi kimseleri kendi özgür iradeleriyle bizzat hayırlara sevk eden ilahi bir anlam yüküdür. Dinler, özellikle tek tanrılı dinlerdeki Tanrı olarak, inananlara göre insanlar ve ***görünmez ve doğaüstü varlıklar*** arasındaki iletişime dayanır." (Fidan, 2021).

Fidan'ın "din" yaklaşımında kullandığı kavram küresi içinde eleştirilmesi gereken bir diğer kavram da "dogma"dır.

"Şurası hiç şüphesiz ki, dinler yeryüzüne geldikten sonra yayılmak için inananları tarafından her türlü iletişim araçlarını ve teknolojilerini kullanmışlardır. Başka bir deyişle, ***dogmatik bilgi***nin insanlara iletilmesi hareketi ile oluşan ve gelişen dinler kökenlerinden itibaren tüm bilgi ve iletişim araçlarını kullanmışlardır." (Fidan, 2021).

Dogmatizm, bir inancı körü körüne savunan tavrı ifade etmekte ve "bağnazlık" olarak da bilinmektedir. Felsefede ise dogmatizm, deneye dayalı olan kanıtları yadsıyarak, insan zihninin doğuştan gelen, deneyimden önce veya deneyimden bağımsız olarak bilinçte var olan görüşleri (inançları) kabul ederek düşünce geliştirmesi olarak tanımlanabilir. Batı'da "din", daha çok Yahudi ve Hristiyan din adamlarının dogmaları tarafından belirlendiğinden Aydınlanma düşüncesinin "dogmatizm karşıtlığı" olduğu dahi söylenebilecektir. Batı'da din insanın ilahi olana bağlılığını değil, beşerî olana (ruhbanlara) bağlılığını ifade etmektedir. Örneğin İznik Konsili'nde (M. S. 325) Baba (Tanrı-Peder) ile Oğul (İbn) arasında tabiat eşitliğini (Homoousios) kabul edilmiştir. İstanbul Konsili'nde (M. S. 381) Kutsal-Ruh'un Tanrılığını kabul edenler yine Kilise babalarıdır. Efes Konsili'nde (M.S. 431) Kilise babaları bu kez Hz. Meryem'in Tanrı'nın Anneliğini kabul etmiştir. Anlaşılacağı üzere "din" denilince Batı'da "vahiy ve kitap" yanında Roma İmparatorluğu'nun gözetim ve denetiminde toplanan Kilise babalarının "Tanrı adına" kararlarıyla ortaya çıkan esaslar anlaşılmalıdır. Konsilleri gerektiren ilk tartışma Tanrısal hukuka bağlı olmak meselesinde ortaya çıkmıştır. Yahudiler dışındaki milletlerin Hristiyanlığa girişi tartışmayı tetiklemiştir. Onların Yahudi şeriatının tamamından mesul olup olmayacakları hususu tartışılmıştır. M.S. 49-50'de Kudüs'te yapılan toplantıda kurtuluş için tanrısal hukuka bağlı olmanın gerekli olmadığına- dolayısıyla tanrısal hukukun bir parçası olan sünnetin de şart olmadığına ve diğer uluslardan (Gentilelerden) dine yeni girenlere zorluk çıkartılmaması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Böylece Gentilelerden Hristiyanlığa geçenlerin putlara kesilen hayvanların ve ölü hayvanların etlerini yememesi, kanı haram kabul etmesi, zinadan uzak durmaları, Tevrat'ın emir ve yasaklarından muaf sayılması istenmiştir. Ömer Faruk Harman'a göre Havâriler meclisinde alınan bu kararla Kur'an'da sıralanan yasaklar arasında (el-Bakara 2/173; el-Mâide 5/3; en-Nahl 16/115) benzerlik dikkat çekicidir. Ancak

Kur'an'daki domuz eti yasağının yerini havâriler listesinde zina almaktadır (Harman, 2002: 177). Görüldüğü üzere "din" daha M.S. 50'lerde Hristiyan cemaati Yahudi kökenli ve Gentile olarak ayırmakta, Yahudi kökenlilerden "hukuka bağlılık" beklemektedir.

İslam'da ise inanç esasları Batı'daki gibi konsil kararı ile belirlenmemektedir. Türkiye'de dikkat edilmeyen bu husus, Batı'da dinin (şeriatın) değerlerinin toplumu ruhban temelli kurumlar (yapısal teşkilatlanmalar) aracılığıyla organize ettiğidir. Diğer ifadeyle Batı'da din, şeriat olarak anlaşılmakta, ruhbanlarla görünürleşmekte, halkın "dindarlığı" ruhbanlara tabiyetle ölçülmektedir. Bir anlamıyla "din" görünürlükleri, din adamlarının temsiliyet misyonları ile temellendirilmektedir. Oysa Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e dek "tek din" olan İslam açısından "din", "şeriat", temsil kadrosu ve "görünürlük" ile ilişkili değildir. Kur'an, "hak din-batıl dinler" ayrımı yaparak İslam'ı diğer dinlerden tefrik etmektedir.[1] Kur'an'ın şahitliğine göre İslam sadece Hz. Peygamber'e tabi olan Müslümanların dini olmayıp önceki toplumlarda başka peygamberlere tabi olan muvahhid kimselerin de dinidir. Nitekim bir ayette Hz. İsa'nın havarileri kendileri için "Müslüman" demiştir.[2] Bu noktada karşımıza önemli bir sorun ortaya çıkmaktadır: Birbirinden farklı şeriatlarla gelen peygamberlerin getirdiği "din"ler birbiriyle çatışmakta mıdır? Yoksa *tarihi İslam* bakımından "din" aynı esaslara sahip olup, "şeriatlar" mı değişmektedir? Eğer din ile şeriat farklı ise, "dindarlık", tevhid ehli olarak yaşamak ile tanımlanmalı değil midir? Recep Önal'ın makalesinde bu mesele mücmel olarak ortaya konmuştur:

"İmam Mâtürîdî'ye göre bütün peygamberlerin dini birdir ve hepsi de tevhid dinine mensuptur. Hiçbir peygamber, kendisinden önceki peygamberlerin dinini reddetmemiş, aksine aynı dini yani tevhid dinini tebliğ etmişlerdir. Mâtürîdî dini, insanın bir ameli olarak değil,

---

1 "Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü, doğru yol rehberi ve ***hak din*** (وَدِينِ الْحَقِّ) ile gönderen O'dur; müşrikler hoşlanmasalar da!" (9 Tevbe 33).

2 "İsa, İsrailoğullarının Allah'ın gönderdiği gerçekleri örtbas etme temayüllerini farkedince sordu: "Kim Allah yolunda benim yardımcılarım olacak?" İsa'ya bağlı olan havariler cevap verdiler: "Biz Allah yolunda senin yardımcıların olacağız. Biz Allah›a inandık, şahid ol biz müslümanlarız." (3 Âl-i İmran 52).

zihnî (aklî) ve kalbî bir eylemi olarak değerlendirmiştir (…) Buna göre *din* kelimesi, insanın iç âleminde gerçekleşen, bir grubun ya da kişinin benimsediği inanç ya da inanılan şeylerin hepsini ifade etmektedir (…) Mâtürîdî'ye göre din, inançtan ibarettir, inanç dışındaki ibadetlerle bir ilgisi bulunmamaktadır. Bu noktada din ve şeriat aynı mı yoksa birbirinden farklı mı sorusu gündeme gelmektedir. Mâtürîdî, bu soruyu din ve şeriatı birbirinden ayrı kabul ederek cevaplandırmaya çalışmış bu çerçevede, dini, öncelikli olarak vacibu'l-vücud ve bir olan Allah'a iman olmak üzere inanılması gereken temel esaslar; şeriatı ise kişilerin dış davranışlarını düzenleyen amelî hükümler olarak tanımlamıştır. Diğer bir ifadeyle dini tevhid inancı, şeriatı ise ibadet ve muamelât gibi insan hayatının çeşitli tezahürleri için konulan hükümler olarak yorumlamıştır. Mâtürîdî bu sonuca, peygamberlerin getirmiş olduğu inanç esaslarının aynı, fakat muamelat gibi hususların ayrı oluşundan hareket ederek varmıştır. Mâtürîdî için "din", Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin tebliğ ettiği aynı ve bir olan dini ifade ederken; 'şeriatlar' toplumdan topluma, zamandan zamana çeşitlilik arz eden bir kavram olmaktadır. Çünkü her peygamberin şeriatı ve ahkâmı birbirinden farklı olmuştur (…) Mâtürîdî bütün nebi ve resullerin tek din üzere olduğuna ve dinde nesh ve değişmenin söz konusu olamayacağını (kabul) eder. Nitekim Allah Teâlâ, 'Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin! diye Nûh'a emrettiğini, sana vahyettiğini; İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya emrettiğini size de din kıldı' buyurarak Hz. Nuh'a emrettiğini bize din kıldığını haber vermiştir. Bu da nesh olunmayan tek bir din olduğuna, ancak şeriatların çeşitli olup, nesh olunabileceğine delalet etmektedir." (Önal, 2015: 64-65).

Anlaşılacağı üzere "din", *hanîflik* (Allah'ı birlemek ve ona yöneliş-te şirki, şirke ait ritüelleri reddetmek) olarak tanımlandığında bütün peygamberlerin ümmetlerini birleştirmektedir. Bu husus dindarlığın ölçülebilmesini imkânsız kılmaktadır. Çünkü "dindarlık" İmam Mâtürîdî'nin "din" tanımında ibadetlerle ilgili bir yaşamı değil, tevhid inancıyla ilgili bir yaşamı ifade etmektedir. Ahmet Fidan'ın bildirisinde geçen "Dinler, özellikle tek tanrılı dinlerdeki Tanrı" ifadesi Kur'an'ın tek Allah inancı ile bağdaşmamaktadır. Kur'an'da Yahudilik ve Hristiyanlık "tek Tanrılı din" olarak kabul edilmemekte, hatta "şirk dini" (batıl dinler)

olarak kabul edilmektedir.[1] Hatta Kur'an, Hz. Peygamber'in *Hanîf Din*'e uymasını emretmiş ve dinin şeriattan farklı olduğu hususu da böylelikle yeniden vurgulanmıştır.[2] Tarih boyunca bütün hanîfler "Hanif fıkhı" denilebilecek tek bir töreye bağlı olarak yaşamıştır. Bu törenin ilkeleri Lokman suresinde, Mü'minûn suresinde, İnsan suresinde ve Bakara suresindeki misak ayetlerinde[3] yer almaktadır: 1) Tek Allah'a iman etmek, 2) Allah'tan başkasına ibadet etmemek, 3) Esire, yetime, yoksula infak etmek (onları doyurmak, giydirmek), 4) Kul hakkına girmemek (zina etmemek, hırsızlık yapmamak, yalan söylememek, emaneti sahibine iade etmek), 5) Akrabalığı korumak (yakın komşuyu ve uzak komşuyu

---

1 "İbrahim, Yahudi ya da Hristiyan değildi, o ***hanîf bir Müslümandı*** ve müşriklerden de değildi." (Âl-i İmran 3/67).

2 "Onlar, "Yahudi veya Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler. Sen de şöyle de: "Hayır! Biz, Hanîf olan İbrâhim'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi." (Bakara 2/135).

3 Bakara suresindeki misak ilkeleri (Haniflik fıkhı) şunlardır:"Biz, İsrailoğulları'ndan: 'Allah'tan başkasına kul olmayın, ana-babaya, yakınlara (akrabaya), yetimlere ve miskinlere ihsanda bulunun, insanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin.' diye misak almıştık. Sonra da sizden pek azınız hariç, (misakınızdan geri) döndünüz. Ve siz, yüz çeviren kimselersiniz. Ve 'Birbirinizin kanlarını dökmeyin, birbirinizi yurdunuzdan çıkarmayın.' diye sizden misak almıştık. Siz de bunu (misakınızı) ikrar etmiştiniz (kabul etmiştiniz) ve sizler (buna) şahitsiniz" (Bakara 2/83-84).

Lokman suresindeki hanîflik ilkeleri şunlardır:

"Lokman oğluna nasihat ederken: 'Evladım!' dedi, 'sakın Allah'a eş, ortak uydurma. Çünkü şirk pek büyük bir zulümdür. Biz insana, annesine babasına iyi davranmasını emrettik. Zira annesi onu nice zahmetlerle karnında taşımıştır. Sütten kesilmesi de iki yıl kadar sürer. İnsana buyurduk ki: 'Hem Bana, hem de annene babana şükret! Unutma ki sonunda Bana döneceksiniz. Eğer onlar seni, şerik olduğuna dair hiçbir bilgin olmadığı şeyleri, Bana ortak saymaya zorlarlarsa sakın onlara itaat etme! Ama o durumda da kendileriyle iyi geçin, makul bir tarzda onlara sahip çık! Bana yönelen olgun insanların yolunu tut! Sonunda hepinizin dönüşü Bana olacak ve Ben işlediklerinizi tek tek size bildirip karşılığını vereceğim. "Evladım, yapılan iş; bir hardal tanesi kadar küçük de olsa, bir kayanın içinde saklı da olsa yahut göklerin veya yerin herhangi bir noktasında bile bulunsa, mutlaka Allah onu meydana çıkarır. Allah öyle latîf, öyle habîrdir (ilmi gizliliklere pek kolay bir tarzda nüfuz eder). Evladım, namazı hakkıyla ifa et, iyiliği yay, kötülüğü de önlemeye çalış ve başına gelen sıkıntılara sabret! Çünkü bunlar azim ve kararlılık gerektiren işlerdendir. Kibirli davranarak insanlara yüzünü dönme, yerde çalımlı çalımlı yürüme! Çünkü Allah kibirle kasılan, kendini beğenmiş, övünüp duran kimseleri asla sevmez. Yürürken ölçülü, mütedil yürü! Konuşurken sesini ayarla, bağırarak konuşma! Unutma ki seslerin en çirkini, avazı çıktığınca bağıran eşeklerin sesidir." (31 Lokman 13-19).

kollamak), 6) Kimseyi yurdundan haksız yere çıkarmamak, 7) Kimseyi haksız yere öldürmemek. Bu noktada Yahudilik ve Hristiyanlığın "tek Tanrılı din" olduğu yargısını da Kur'an kabul etmemektedir. Kur'an, Yahudi ve Hristiyanları "müşrik" olarak nitelemektedir.[1] Ahmet Fidan'ın bildirisinde "tek Tanrılı dinler" ifadesi de tashihi gerektirmektedir. İmam Mâtürîdî'nin "din" anlayışı, "dinlerin aşkın birliği" gibi "diyalogcu" perspektifleri reddetmeyi mümkün kılmaktadır. Zira Yahudi ve Hristiyanlar "hanîf" değil, müşriktir. Müslümanlar bakımından Yahudi ve Hristiyanlar "peygambersiz" veya "peygamberlerini öldüren" kitaplı toplumlar olarak kabul edilebilecektir. Kitaplı toplumlar olarak Hanîf Din'in (İslam'ın) evrensel fıkhını (yedi misak'ı) bilmektedirler. Bu kapsamda dindarlık yedi misak'ı hayat edinenlerle ilişkilendirilmeli, şeriat dindarlığı ise "takva" meselesi sayılmalıdır. Takvadan mubaha doğru yönelişlerin "sekülerleşme" olarak tanımlanması veya "dindarlığın zayıflaması" (din yorgunluğu: Necdet Subaşı) olarak kodlanması Fıkhu'l Ekber'in iman-din paradigması bakımından hatalıdır.

Dijitalleşme Dindarlık Üzerinde Etkili Mi?

Sayın Ahmet Fidan'ın da "dijital din" kavramı bağlamında referans verdiği Heidi Campbell'in çalışması, Mehmet Akgül'ün bir makalesinde de inceleme konusu yapılmıştır. Akgül'e göre Campbell, Yahudi, Hristiyan, Müslüman ve Budist toplulukların internet ve cep telefonuna nasıl karşılık verdiklerini araştırmıştır. Ona göre, dinî toplulukların tekno-

[1] "Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir" diyenler, hiç şüphesiz hakikati inkâr etmişlerdir. Oysa Mesîh, "Ey İsrâiloğulları! Benim de rabbim sizin de rabbiniz olan Allah'a kulluk edin" demişti. Bilinmeli ki her kim Allah'a ortak koşarsa Allah ona cennet yüzü göstermeyecek ve onun varacağı yer cehennem olacaktır. Zâlimlerin yardımcıları da olmayacaktır. Andolsun ki "Allah üç unsurdan biridir" diyenler de kâfir olmuşlardır. Hâlbuki bir tek Tanrı'nın dışında hiçbir ilah yoktur. Şayet bu dediklerinden vazgeçmezlerse, böylece kâfir olanları elem verici bir azaba çarptırılacaklardır." (Maide 5/72-73).Yahudiler "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler, Hristiyanlar da "Mesîh (İsâ) Allah'ın oğludur" dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar! Allah'ı bırakıp da din âlimlerini, rahiplerini, özellikle Meryem oğlu Mesîh'i rab edindiler. Oysa tek bir Tanrı'ya kulluk etmekle emrolunmuşlardı. O'ndan başka tanrı yoktur; O yüceler yücesidir, onların yakıştırdıkları eş ve ortaklardan bütünüyle uzaktır." (Tevbe 9/30-31).

lojiye karşı verdikleri tepkilerde, yani kendilerini yeniden inşa etme ve yeniliklere uyma konusunda çok şaşırtıcı örnekler görülmektedir. İsrail telefon şirketleri cep telefonunun kullanılmasını helal veya uygun hâle getiren 'Koser/Helal' isimli bir yazılımla ve resmî hahamların kullanımını onayladığını gösteren barkodlarla istenmeyen uygulamaların kullanımını engellemeye yönelik önlemler almaktadır. Böylelikle Ortodoks Yahudiler arasında istenmeyen iletişim türlerini engelleyen ve sadece izin verilen numaralarla konuşma imkânı veren iletişim aracıyla (Koser) yapılmaktadır. Campell'in tezine göre dinî topluluklar teknoloji kullanımı ile ilgili kararların alınmasında etkin bir şekilde rol almaktadır. Eğer yeni medya araçları dinî topluluklar tarafından kolayca kullanılıyorsa, bunun sebepleri şunlardır: Dini yaymak ve halka sabit/çekirdek inançları ulaştırmak, grup seçimini/tercihini kuvvetlendirmek için iletişim ağını kolaylaştırmak, daha geniş toplumsal kesimleri etkilemek ya da dinî ibadetleri/pratikleri yapmaya yardım etmeden oluşmaktadır. Buna karşılık Campell, eğer medya araçlarının kullanımı bir dirençle karşılaşıyorsa, bunun sebebinin dinen tartışmalı seküler içeriklere ulaşmaya izin vermesi ya da medyanın kontrolsüz kullanımının kutsal gelenek ve metinlerin yorumlanmasını ve dinî liderlerin otoritesini sarsması, yıpratması olarak sıralamaktadır.

Mehmet Akgül, Christopher Helland'ın da fikirlerine yer vermektedir. Christopher Helland, internetin özgün doğasından hareketle dinlerin sanal ortamlarda temsilinin iki şekilde yansıdığını ifade etmektedir: 1) ***religion online***, 2) ***online religion***. 'Religion online', internetin iletişim, bilgilendirme, propaganda ve benzeri amaçlarla kaynaktan alıcılara doğru tek yönlü bir iletişim aracı olarak kullanılmasını ifade ederken; 'online religion' ise, internetin tartışma ortamı, dinî, manevi tecrübelerin yaşanabileceği interaktif bir sanal ortam olarak kullanılması anlamına gelmektedir.

Akgül'e göre ***'online religion'*** bireylerin dinî aktivitelerin bizzat içinde olmasını ifade eder. Bunlar resmî olarak kontrol ve onama olmaksızın çeşitli dinî grupların internet ortamında paylaştığı dinî içeriklerdir. Burada din açısından ortaya çıkan temel sorun, dinî bilgi ve inançların dinî doktrin ve otoriteden bağımsız olarak herhangi bir bilgi gibi spekülatif tartışmalara konu olabilmesidir. Mehmet Akgül, seküler hayat

tarzının teknolojik gelişme veya din kaynaklı yeni soru ve sorun alanlarında geleneksel dinlerde tatminkâr bulunabiliyorsa, sorun alanlarının çok sınırlı kaldığını ifade eder. Ancak tatminkâr karşılık bulunamaması durumunda, internet ortamı onları yeni bir dinî grup hâline getirebilmektedir. Böylelikle din ve medya arasında var olduğu düşünülen ve aşılamayan tartışmalara, bir de 'medya dindarlığı' gibi yeni bir dindarlık formu ve dinî tartışma alanı ilave edildiğini belirtir.

Akgül, ***religion online*** olgusunu ise, dinî sunumların yapıldığı web sitesi, blog, sosyal medya ve benzeri sanal alanlarda herhangi bir dinin, mezhebin, dinî grup ve organizasyonun tanıtımıyla ilişkili olduğunu belirtir. Ayrıca dinlerin ana kaynakları, inanç esasları, ibadet ve ahlaki ilkeleri hakkında öğretici ve tanıtıcı içeriklerle birlikte, kullanıcılara e-kitap, makale ve benzeri bilgi kaynaklar da erişime açılmaktadır. Bu tarz sunumlar, Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı, Avrupa'da Vatikan, Amerika'da Katolik ve Protestan kiliseleri, yine dünyanın çeşitli yerlerinde Yahudilikle ilgili internet siteleri tarafından yapılmaktadır.

Akgül, matbaanın icadının sanayi devriminin, reformasyon sürecinin veya kapitalist üretim sürecinin ortaya çıkışındaki rol oynadığını (en azından Weber gibi sosyal bilimcilerin bu görüşü savunduğunu) belirtir. Matbaanın icadı dünya çapında sosyo-ekonomik bir değişmeye yol açmıştır. Papa VI. Alexander, matbaanın icadının reformasyon süreci ve dinî alandaki değişime etkisini vurgulamış ve "kitapların çoğalması Tanrı'ya olan inancı azaltmıştır" demiştir. Matbaanın icadı, başta kutsal kitabın yazımını, okunuşunu ve anlaşılmasını, daha sonra da kurumsal dinî yapı ve otoriteleri değiştirdiğine göre, internetin yaygınlaşması da yeni bir dönüşüme neden olabilecektir. Ancak Akgül, internet çağında nelerin değişebileceğini, hangi nedenlerin hangi sonuçları doğuracağını öğrenmek ve bilimsel bir açıklama yapabilmek için biraz beklemek gerektiğini belirtir. Dinler penceresinden bakıldığında internet çağının ya insanlığın kendi elleriyle kendi sonunu hazırladığı bir çağı hazırlayacağını ya da insanlık için yeni bir 'enformasyon çağı'nın başlangıcı olacağını ifade ederek makalesini "açık uçlu" olarak bırakır.

Ahmet Fidan bildirisinde Mehmet Akgül'ün analizlerinden bahsetmekte ve onun kuramsal çerçevesini daha da geliştirmektedir. Ancak her iki metinde de "din" ibadetler ve hukuk (koşer-helallik) meselesi

içinde ele alınmaktadır. Oysa din, hanîflik perspektifi ile ele alınmalıdır. Meselenin "Hanîf din" temelinde ortaya konulmasının önemli bir gerekçesi bulunmaktadır. "Dijitalleşmenin dindarlığı nasıl etkilediği" ve/veya "dijitalleşmeden İslami olarak nasıl istifade edileceği" soruları giderek teknolojinin sekülerliği beslediği ve özellikle toplumda dindarlığa dair değerleri aşındırdığı tezini de bağrında tutmaktadır. Önceki bölümde de ifade edildiği üzere, "dindarlık", *tarihi İslam* nazarından bakıldığında yalan söylememek, zina etmemek, hırsızlık yapmamak, kimseye iftira atmamak, gıybet etmemek, elinin emeği ile geçinmek, helal kazanmak, sıla-i rahimde bulunmak gibi eylemlerde aranmalıdır. Ancak Türkiye'de ilahiyat camiasında ve sosyoloji alanında "dindarlık" şeriatın ölçülerini belirlediği ibadetlerin yaşanmasıyla ilişkili sayılmaktadır. Bu ise toplumda şeriatların birbirine göre üstünlüğü/doğruluğu tartışmasına sebebiyet vermektedir. Diğer taraftan bu tartışma takvayı gerektiren amellerin mübah olanı "dünyevilikle" itham etmesine yol açmaktadır. Örneğin sakal bırakmanın "dindarlık", sakalı kesmenin "batıla benzemek" veya "sekülerleşmek" olarak addedilmesi takva/mübahlık tartışmasının temel problemidir. Benzeri şekilde çarşaf giymenin dindarlık, türban bağlamanın modernlik göstergeleri olarak kodlanması takva/mübahlık tartışmasının konusudur.

Benim bu müzakere ile vurguladığım husus ise "dindarlık" kavramının nübüvvet silsilesinde "hanîf ahlak" kapsamındaki ilkeleriyle içeriklendirilmesidir. Böyle bir içerik, dindarlığın ibadetlerin ve dinsel sembollerin görünürleştirilmesi ile ölçülmesinden toplumu koruyacaktır. İnternette olsun (sanal gerçeklik), gerçek toplumsal alanda olsun kişi doğru sözlü olmak zorundadır. Fertlerin sanal ortamda bulunması, gerçek hayatlarındaki mesuliyetlerini askıya almaması hâlinde meşrudur. Örneğin evli bir ferdin eşiyle geçirmesi gereken zamanı internette "sanal toplulukta" geçirmesi (tebliğ amaçlı bile olsa) dindarlık dışı bir eylem (amel) olarak görülmelidir. Hanefiliğin "iman dil ile ikrar, kalb ile tasdiktir" yaklaşımının diğer mezheplerin "iman dil ile ikrar, kalb ile tasdik, erkânıyla ameldir" yaklaşımından farklı bir dindarlık anlayışı getirdiği gerçeği dikkatten kaçmaktadır. Dindarlık "hepiniz çobansınız, maiyetinizden mesulsünüz" haberinde beyan edilen "mesuliyet ahlakı"nda aranmalıdır. Tam aksi olarak gerek sosyal bilimlerde gerekse

ilahiyat camiasında "dindarlık" algısı, ibadetlerde ve dinsel sembollerin görünürleştirilmesi mücadelesinde aranmaktadır. Dindarlığın "hanîfliğin fıkhı" (yedi misak) ile anlamlandırılması İmam-ı Âzam ve İmam Mâtürîdî ekolünde temellendirilmişken, ilahiyat ve sosyal bilimler dindarlığı şeriat kapsamındaki amelleri ölçüt alarak incelemektedir.

2. Teknoloji Öncesi Dindarlık Güçlü Müydü?

Ahmet Fidan'ın "bireyler dinî değerlere önem verdikçe, ibadet etme sıklığı arttıkça teknolojik ve dijital araç gereç kullanımı azalır" hipotezlerinin bilimsel bir araştırma ile yanlışlanmasının bu müzakerenin konusu olmadığını başta belirtilmiştim. Buna rağmen din ve dindarlık kavramlarının müzakeremde yeniden anlamlandırılması nedeniyle başka bir temelden kritiği yapılabilecektir. Toplumlar inşa edilirken "din"den hareket etmektedir. En azından Hz. Âdem'in, Hz. Nuh'un, Hz. Peygamber'in inşa ettiği toplumlar "din"den hareketle teşkilatlanmış ve zaman içinde safiyetlerini yitirerek bozulmuşlardır. Yâkub'un on oğlu daha babaları yaşarken kardeşleri Yusuf'u öldürmek istemişti. Kabil'in de Habil'i daha babaları yaşarken öldürdüğü bilinmektedir. Her toplumda sekülerleşme ve dinden uzaklaşma emareleri gözlenmektedir. Bunun matbaanın icadı, teknolojinin gelişmesi, sanayi toplumunun özellikleri gibi "dış etkenler"in belirleyiciliğinden kaynaklandığını ileri sürmek, geçmiş toplumlarda ortaya çıkan sekülerleşme/dinden uzaklaşma örneklerinin açıklanmasını güçleştirecektir. Teknoloji ya da sanayileşme toplumların hayatında araçtır. Bu tür değişim faktörleri, toplumların hayatında "refah artırıcı" şartları hazırlamaktadır. Ahmet Fidan'ın bildirisi, kaçınılmaz olarak internet kullanımı öncesi toplumun dindar olduğunu, internet kullanımının yaygınlaşması ile küresel ölçekte yeni bir olgu olarak "dijital din"in ortaya çıktığı algısı üretmektedir. Oysa sekülerleşme her çağda ve her toplumda (hem de peygamberleri henüz aralarında yaşarken) ortaya çıkabilmektedir. Örneğin Hz. Musa (a.s.) dağdan 10 gün geç inince kavmi buzağıya tapmaya başlamıştır. Üstelik bu buzağı "altın"dan yapılmış "böğüren bir varlık"tır. Demek ki sekülerleşmeyi modernlik, teknoloji, sanayileşme süreçlerinde anlamlandırmak geçmiş kavimlerin kıssalarına nazar edildiğinde tutarsızdır.

Sonuç:

Covid-19 pandemisinin de etkisiyle bütün yeryüzü halkları yeni bir döneme doğru sürüklenmektedir. Herkesin dijitalleştiği bu yeni dönemde iletişimin rû be rû karakteri sanal ortamda kaybedilecektir. Bu yeni dönemde dindarlığın aşınacağı fikri "din" ve "dindar" kavramlarının tanımlanmasını gerektirmektedir. Ahmet Fidan'ın bildirisinde din, şeriat; dindarlık ise ibadet olarak anlamlandırılmıştır. Oysa din, hanîflik; dindarlık ise dürüstlük, doğruluk, mesuliyet ahlakı ölçütleriyle tanımlanmalıdır. Böyle bir tanım hâlinde Türkiye, "eline, beline, diline hâkim olan" toplumsal tabanı ile yeryüzü ölçeğinde İslam'ın âlemşümul ahlak ilkelerini insanlığa ulaştıracak öncü bir kuvvet olabilir.

Kaynaklar:

- Akgül Mehmet, *Dijitalleşme ve Din*, Marife Dini Araştırmalar Dergisi, c: 17 , s: 2, 2017.

- Harman Ömer Faruk, *Konsil*, TDV İslâm Ansiklopedisi, c: 26, 2002.

- Önal Recep, İmam Mâtürîdî Teolojisinden Semantik Analizler: 'Din, Şeriat, Hak Din Ve İslâm' Kavramları Örneği, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c: 1, s: 1, ss: 67-78, 2015.

Tuba Nur Umut'un "Dijital Dünyayı Anlamak" Tebliğine Kritik Giriş:

Türkiye'de sistemli teknoloji eleştirisi üç müellif tarafından yapılmış ve genellikle "ütopist" olarak karşılanmıştır: 1) Nurettin Topçu, 2) İsmet Özel, 3) Lütfi Bergen. Gerek İslami (muhafazakâr), gerekse seküler kesimlerde aydın tavrı "Batı'dan teknoloji almak" konusunda kararlı bir uzlaşmadan (konsensüs) beslenir. Seküler ve sosyalist kesimlerde Osmanlı-Cumhuriyet sürecinde "Türkiye'nin niçin kapitalistleşemediği" ana sorun olarak görülmüştür. Seküler-sol aydın çevrelerin Osmanlı düzeni hakkındaki genel eleştirisi "İslam'ın toplumu uygarlık düzeyine erişmek bakımından geri bıraktığı" noktasındadır. İlginç şekilde Mehmet Âkif de Osmanlı geri kalmışlığını tasavvufun, tekkelerin "çalışma ruhunu kokuşturduğu" yargısına yaslar. İslami-milliyetçi kesimlerde örneğin Necmettin Erbakan'ın politik söyleminde "Sanayileşme Davası" Türkiye'nin iktisadi buhranını aşmanın aracı sayılmıştır. Mehmet Âkif, Said Halim Paşa, Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç farklı derecelerle Batı'dan sanayi ve teknoloji ithal etmeyi savundular, ancak bu ithalatı "ahlak toplumunun dokusuna zarar vermesini engellemek için İslami değerlerle sınırlanmak" istediler. Sezai Karakoç'un metinlerinde "yıkıcı bir imha silahı" olarak atom bombasının Müslüman toplumlar tarafından üretilmesi gerekliliği vurgulandı ve hatta "atom bombasının dahi yetmeyeceği, Müslümanların hidrojen bombasını niye üretmediği" sorgulandı (Karakoç, 1995: 96).

Türk düşüncesinde teknoloji aleyhtarı bir düşünce geleneğinin bulunmaması Türkiye'de halkın kentlere çekilmesi sürecini de kışkırtmıştır. Zaten Erbakan'ın politik vizyonu köyde (kırsalda) nüfus yoğunluğunun yüksek olmasını problem olarak görmekte ve bu nüfusun kente çekilmesini bir program olarak önermekteydi. Erbakan'ın politik vizyonu bir tür "işçi partisi" gibi fonksiyon görmüş ve toplumsal değişmeyi endüstri toplumu imal ederek gerçekleştirmek gibi bir hedefe endekslemiştir. Nitekim Erbakan köylünün "endüstri işçisi" hâline gelmesini şu sözlerle ifade etmiştir:

"Türkiye'mizde ziraat sahasında, zaten fazla insan bulunuyor, Türkiye'nin %70'i ziraat sahasında çalışıyor. Ancak, bizim köylümüzün bugün tarlalarda çalışma durumu öyle ki Avrupa memleketlerinde or-

talama olarak bizim köylümüzün yaptığını bir kişi yapıyor (…) Ziraatımızı inkişaf ettirirsek –ki ettirmeye mecburuz- ziraat sahasında çalışan insanları ziraatta ilerledikçe ziraat sahasından dışarı çekeceğiz. Bugün on kişinin yaptığı işi bir kişi yapacak, dokuz kişi zirai sahadan çıkacak (…) ziraatı inkişaf ettirirken oradan boşalan insanlara iş bulmak, ancak sanayileşme ile mümkündür" (Erbakan, c: 1, 2014: 107).

Erbakan'ın programı köydeki nüfusun %90'ını kentlere çekmeyi hedeflemektedir. Bu hedefe Türkiye bugün endüstri toplumuna varmadan ulaşmış durumdadır. Kentleşmenin ortaya çıkardığı en büyük sosyal buhran konut sorunu, emek sömürüsü, geleneksel sosyal dokuların çözülmesi, yaşanılan dünyayı anlamlandırma problemi, sekülerleşmedir. Türk muhafazakârları "acil sanayileşme" kaygısı nedeniyle bu buhranın geleceğini görememiş ve "önce teknolojiyi alalım, sonra ortaya çıkan sosyal problemleri çözeriz" yaklaşımı geliştirmiştir. Örneğin milliyetçi-İslamcı kesimlerin takdirini kazanan Erol Güngör teknoloji ithalinin toplum değişmesine neden olduğunu görmüş ancak teknolojiyi iyilikte kullanmanın mümkün olduğu fikriyle ithalinde sakınca görmemiştir:

"Bütün bu örneklere bakarak diyebiliriz ki, elimizdeki imkânları iyi yollarda kullanmanın çaresini aramamız gerekiyor! İnsanları öldüren bombalar değildir; o bombayı yapan başka insanlardır. Eğer teknoloji hem faydalı hem de zararlı yollarda kullanılabiliyorsa, kendisi tek başına ne zararlıdır ne de faydalı. Kısacası, değerle yaratan teknoloji değil insandır." (Güngör, 1995: 37).

Erol Güngör teknolojiye sansür uygulamanın gereksiz olduğunu, zira milli kültüre yönelik asıl tehdidin teknolojiden gelmediğini, zaten bu tehdidin teknoloji ithal edilmeden de bulunduğunu ifade eder. Türklerin millî kültürünün mukavemeti, bu tehditleri zamanında bertaraf etmiş olduğuna göre modern teknolojiden gelen tehditleri de bertaraf edecektir:

"Aslında Türkiye'de tartışılan konunun yersiz ve zamansız olduğu söylenebilir. 'Batıyı bütünüyle almak" veya "ilim ve tekniğini alır, kültür değerlerini ve âdetlerini almayız' diyenlerin mevcut olmayan bir problemi tartıştıklarını söylemek de mümkündür. Çünkü bunlar teknolojik modernleşmenin tâbir caizse 'kafeste keklik' olduğunu zannet-

mekte, ancak bunun yeterli olup olmadığı üzerinde tartışmaktadırlar. Bütün bu kavgalar arasında iki tarafın da fikren ittifak ettiği teknolojinin transferi ve yerleşmesi konusunda yapılacak işlerle uğraşanlara pek az rastlanıyor. Bu durumda Batı medeniyetinin sıkıntılarından ve çıkmazlarından bahsetmek âdetâ tembelliğin bir mazereti gibi görünüyor. Türkiye'nin bugünkü problemi, sebebi henüz mevcut olmayan neticelerle uğraşacak yerde, modern teknolojinin en kısa zamanda ve en az paha ile nasıl aktarılacağıdır. Çünkü bizim bugünkü sosyal ve kültürel sıkıntılarımızın, çöküntülerimizin hiçbiri de modern teknolojinin girişinden dolayı meydana gelmiş değildir. Tersine, modern teknoloji gelmediği hâlde, millî kültürden pek çok şey gidebilmiştir (…) Batı medeniyetini almak ve benimsemek isteyen bütün ülkelerin ortak özellikleri, kültürlerinin henüz böyle bir medeniyetten gelecek bozucu tesirlere direnecek kadar sağlam olmayışıdır. Türkiye'ye gelince, onun asıl talihsizliği bu medeniyet alışverişinde kendi millî kültürünün dıştan ziyade içten tahribata uğraması, böylece batılılaşmanın bozucu tesirlerine tamamen açık bir hâle getirilmesidir. Türkiye'de bugün hâlâ bağımsız bir kültür şahsiyetinden söz ediliyorsa, bunu bizim eski kültürümüzün her türlü hoyratlık karşısında hâlâ direnecek kadar kuvvetli olmasına borçluyuz. Fakat bu direnen kültüre bir hamle gücü kazandırılamazsa, daha fazla ayakta kalmasını bekleyemeyiz." (Güngör, 1995: 45-46).

Erol Güngör'ün bu argümanları gerek İslamcı gerekse milliyetçi aydınlar tarafından "makul" görülmüş ve Türkiye'de aydın kanonu içinde "alternatif" düşünce üretenlerin (Nurettin Topçu, İsmet Özel) düşünceleri itibar görmemiştir. Teknolojinin özünün kötü olduğu fikri Lütfi Bergen'in de *Azgelişmişlik Üstünlüktür* kitabında 1996'da ileri sürülmüştür. Tuba Nur Umut'un "teknolojinin kötülüğü"ne dair işaretleri İslami-muhafazakâr camiada ifade edilmiş ender bir ses olarak önemlidir:

"Dijital dünyayı anlama(da-LB) (…) birkaç husus öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, teknolojilerin nötr araçlar olmadığıdır. Bu husus, teknolojilerin özü itibariyle iyi ya da kötü olarak konumlandırılmasının ötesinde, bazı değer sistemlerini taşıdığı, onlara maruz bıraktığı, bir yandan inşa edilen ama bir yandan da dönüştüren, fark oluşturan yapılar olmasıyla ilgilidir."

1. Teknolojinin Kötülüğü ve İnsan Tasavvuru Hakkında:

Tuba Nur Umut bu tespiti yaptıktan sonra teknolojinin kötülüğünü iki temel ayrımla ele alır: I) Dönüştürücülük; 2) Deneyimleri ve gerçekliği genişletme ve sınırlama.

Bildiri, toplumsal ve bireysel ***dönüşüm*** başlığı altında üçlü bir tasnif yapmaktadır: 1) *Teknolojiler deneyimlerimizi dönüştürmektedir;* 2) *Teknolojiler değerlerimizi dönüştürmektedir*; 3) *Teknolojiler; varlık ve dolayısıyla insan tasavvurlarını dönüştürmekte, yeni dünya görüşleri üretebilmektedir*.

Tuba Nur Umut'un "teknolojik öz" hakkındaki I. grup tasnifleri (ki bunlar dönüşüm kavramını ileri sürmektedir) on dokuzuncu aşırın son çeyreğinden yirminci asır sonuna kadar Türk düşüncesinin ezberine yönelik önemli bir eleştiri olarak okunabilecekse de yazar bu meseleyi tartışmamıştır. Tuba Nur Umut, teknolojinin ortaya çıkardığı varlık krizine ve "insanın anlamlandırılması" sorununa değil, dijitalin ortaya çıkardığı varlık ve insan sorununa odaklanmış görünmektedir. Bildiri, teknolojinin bir iktidar biçimi ve yöneten/yönetilen ya da efendi/köle diyalektiği inşa ederek İslam fıkhındaki ve geleneksel toplumlardaki yöneten/yönetilen ilişkisini yerle bir ettiğine, insanı yeniden imal ettiğine yönelik bir paradigma getirmemektedir. Teknoloji günümüzde ilahiyat camiasında temel tartışma meselesi olan "modern zamanda fıkhın güncellenmesi" sorununa yataklık eden bütün sorunların sebebi olarak ortaya çıkmaktadır. Tuba Nur Umut, "teknolojinin insan tasavvurunu dönüştürdüğü" ileri sürerek "teknoloji öncesi insan" hakkında iyimser ama gerçek olmayan bir ütopik varlıktan hareket etmekte gibidir. Hakikatte Kur'an'ın insan kavramı hakkındaki bütün vurguları negatiftir. Yani insan ayetlerde cahil, kafir, aceleci, nankör, mala tamahkâr, zalim, ekini ve nesili bozan, bozguncu vs. kavramlarla nitelenmiştir. Kur'an, insanı pozitif bir kavramla nitelemekten kaçınarak, Nietzsche veya İkbal'in "insan olmaktan kurtuluş" çabasıyla kendisini aşmasını istemektedir. Gerek Ali Şeriati gerek Nurettin Topçu da insanın mevcut halini "beden olarak hayvan zindanındaki ruh" olarak ele almıştır. Ali Şeriati'ye göre insanın mevcut hâli ***imek*** (sein, şoden) olarak tanımlanmıştır ve bu hâliyle beşerdir; insan, kendini 'olmak' hâlinde inşa etmeli ve dört zindandan kurtulmalıdır. Benzeri şekilde Nurettin Topçu da ***Var***

Olmak kitabında, insanın bedeninde zindana atıldığını, "rûhun, hayvan olan bedeninin üstünde hâkimiyet kurarak bedeninin ihtiraslarını yenmesi ve Allah'a doğru yolculuğa çıkması" gerektiğini ifade eder (Topçu, 1997: 52-53).

Meseleye bu cihetten bakıldığında insan, teknoloji öncesinde de "kötü"dür ve kötülüğünü ancak Asr suresindeki gibi "iman edip, salih amel işleyip, hakkı ve sabrı tavsiye ederek" aşabilir. Bu zaviyeden insan Kur'an'a göre kendini aşarak "ahsen-i takvim" olabilir. Oysa insan bedenin ihtiyaçlarını karşılama derekesinde kalmakla zaten "hayvanlar gibidir yahut daha aşağıdadır." Kur'an'a göre insan kitap "yüklü eşek" olabileceği gibi, salt dünyaya yönelerek varlığını "aşağılık domuzlar ve maymunlar" kılabilir. Bu nedenle Tuba Nur Umut'un argümanında "teknoloji, insan tasavvurunu bozuyor" iddiası hatalıdır. İnsanın bozuluşu teknoloji gibi harici bir etmene dayanmadan da yani salt nefsin emmare hâli nedeniyle de gerçekleşmektedir. Teknolojinin hangi düzeyde olursa olsun bizatihi kötülüğü, insanın önceki toplum sisteminde denetlenebilir olmasını gerektiren sosyal yapıların kaybedilmesi ile daha kolay olmuştur. Yoksa "teknoloji geldi insan bozuldu" anlamına gelecek şekilde teknolojinin eleştirisine girmek, insan hakkında hem vahyin bildirdiği negatif nitelemeleri hem de geleneksel İslam'ın (örneğin tasavvufun) nefs-i emareye yönelik ikazları dikkate almamak gibi bir netice verecektir.

2. Dijital Teknoloji Öncesindeki Teknoloji Toplumu Eleştirisi:

Tuba Nur Umut'un bildirisi teknoloji eleştirisini dijital teknolojinin insan ve mekân üzerindeki negatif etkileri bağlamında gündeme almaktadır. Oysa 1850-2000 arası Türk toplumun teknoloji temelinde yeniden inşası (toplumsal değişimi) bağlamında ortaya çıkan sonuçlar dijital topluma geçmek üzere olan ülkemizi (ve ilahiyat camiası ile hukuk sistemini) daha çok ilgilendirmektedir. Türkiye'de günümüzde yaşanan deizm tartışmaları, ilahiyat camiasının teknoloji toplumunun ortaya çıkardığı sorunlara cevap verememesinin neticesidir. Tuba Nur Umut, teknolojinin 1) deneyimleri, 2) değerleri, 3) varlık ve insan tasavvurunu dönüştürdüğüne işaret etmektedir. Oysa teknoloji gerçekte İslam toplumlarının hak kataloğunun kaynağı olan makasıd-ı hamse (beş maksat, beş emniyet) alanını tahrip etmektedir. Örneğin mevcut

teknoloji ulaşım sistemini değiştirmiş ve ülkede her yıl 7.500 kişinin ölümüne, 330.000 bin kişinin yaralanmasına neden olan ve can emniyetiyle ilişkili yeni bir sosyal düzenlemeye neden olmuştur. Yeryüzü ölçeğinde de trafik kazalarına bağlı ölümlerin sayısı yıllık 1,25 milyon insana ulaşmaktadır. Buna göre bütün yeryüzünde her üç yılda bir, bir Moğolistan nüfusu kadar insan hayatını kaybetmektedir. İlahiyat camiası teknolojinin dijitalleşme öncesi insana yönelik bu saldırısına söz söylememiştir. Türkiye'de istatistiklerde görüldüğü üzere trafik kazalarına bağlı can kayıpları 2020'de ortaya çıkan covid-19 pandemisiyle ortaya çıkan ölümlerle yarışmaktadır. Buna karşın covid-19 ile bütün ülke iktisadi ve sosyal olarak kapatılmış, ancak trafiğin insanı öldürmeyecek şekilde düzenlenmesi konusu gündeme gelmemiştir.

10 YILDA 12 MİLYONDAN FAZLA TRAFİK KAZASI

YIL	TOPLAM KAZA SAYISI	ÖLÜMLÜ VE YARALANMALI	MADDİ HASARLI	ÖLÜ SAYISI	YARALI SAYISI
2009	1.053.346	111.121	942.225	4.324	201.380
2010	**1.106.201**	**116.804**	**989.397**	**4.045**	**211.496**
2011	1.228.928	131.845	1.097.083	3.835	238.074
2012	**1.296.634**	**153.552**	**1.143.082**	**3.750**	**268.079**
2013	1.207.354	161.306	1.046.048	3.685	274.829
2014	**1.199.010**	**168.512**	**1.030.498**	**3.524**	**285.059**
2015	1.313.359	183.011	1.130.348	7.530	304.421
2016	**1.182.491**	**185.128**	**997.363**	**7.300**	**303.812**
2017	1.202.716	182.669	1.020.047	7.427	300.383
2018	**1.229.364**	**186.532**	**1.042.832**	**6.675**	**307.071**
TOPLAM	12.019.403	1.580.480	10.438.923	52.095	2.694.604

CNN TÜRK com

Dünyada her yıl 1,25 milyon kişi trafik kazalarında hayatını kaybediyor

18.11.2017 - 12:55 | Son Güncelleme: 18.11.2017 - 12:55
AA

100.yıl 1920-2020

DÜNYA

Dünyada her yıl 1,25 milyon kişi trafik kazalarında hayatını kaybediyor

Trafik kazalarında her yıl yaklaşık 1,25 milyon kişi hayatını kaybediyor ve milyonlarca kişi yaralanıyor.

18.11.2017

Trafik kazalarında ölmek veya yaralanmak ilahiyat camiasında "kader" olarak benimsenmektedir. Bu anlamda İslam fıkhının moderniteye bir cevap üretemediği görülmektedir. Hatta giderek İslam dünyasında ulema ve müftülerin modern teknolojiyi radikal şekilde savunduğu ve "Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın" (16 Nahl 60) ayetindeki "ve min ribati'l hayl" kavramını teknolojik araçlarla tefsir ettikleri görülmektedir. Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığının resmî internet sitesinde de "ribati'l-hayl" kavramı tarihsel sayılmış, literal bir okuyuşa meydan verilmemiş, mecaz ya da sembol olarak değerlendirilerek tefsir edilmiştir:

"Buradaki 'Savaş atları' ve bazı sahih hadislerde (Müslim, 'İmâre', 167) teşvik edilmiş bulunan okçuluk ve atıcılık ise tarihî şartlar içinde yapılmış bir tavsiyedir, bir semboldür. Bunun günümüze yansıyan anlamı ise 'en uygun, maksadı gerçekleştirmede en etkili olan silahlar ile diğer araç gereçler, askerî eğitim, savunma ve savaş stratejisi gibi savunma ve zafer için gerekli olan her türlü askerî güç ve imkânlar' demektir." (DİB, erişim: https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Enf%C3%A2l-suresi/1220/60-ayet-tefsiri).

Diğer taraftan modern teknolojinin kitle imha silahlarının daha da yıkıcı olduğu hususu ilahiyat camiası tarafından hiç tartışılmamaktadır. 1939-1945 yılları arasında 60'tan fazla ülkenin katıldığı İkinci Dünya Savaşı'nda 60 ila 70 milyon kişinin hayatını kaybettiği ve bu ölümlerin büyük kısmının kitle imha silahları ile gerçekleştiği ortadadır. Dolayısıyla İslam fıkhını çalışan ulema, bütün insanlık için "can emniyeti"ni temin eden değerlerini "teknoloji meftunluğu" ile kaybetmiştir.

Teknoloji insanlık emeğinin kapitalist birikim için metalaşmasının da gerekçesidir. Buna rağmen ilahiyat, "insanın insana kulluğu"na neden olan kapitalist birikimin teknolojik temeline itiraz etmemekte, tam aksine işçi kültürünün sanayi emeği olarak ahlaklı eylemlerini dizayn etmektedir.

Bu iki dinamik, yani teknolojinin can ve mal üzerinde "kapma aygıtı" (Deleuze-Guattari), insanın yeryüzünde emniyetsiz bırakıldığı algısına neden olmaktadır. İnsan teknolojik güç ilişkileri karşısında kendini "dünyaya fırlatılmış" ve "Tanrı tarafından terk edilmiş" görmektedir. Geleneksel içtimaî yapıyı bozan teknolojik toplum, insanı ufa-

layarak "bireye indirgemekte" ve onu daha da çaresiz bırakmaktadır. Tuba Nur Umut'un teknolojinin etkisi olarak gösterdiği üç dönüşümün (1. deneyim, 2. değer, 3. varlık ve insan tasavvuru) ötesinde "yıkım" olduğu tespit edilmelidir. Gerçekte modernlik, "yıkarak yapma" anlamında mündemiçtir. İslam ilahiyatı yıkılmış bir varlığın yerine gelen inşayı (modernliği) meşrulaştırmakta ve kendini modernliğin fıkhını imal etmekle vazifeli görmektedir. Oysa modernite insanlığın emmare nefsinin tecessümü olarak ortaya çıkmıştır. Mehmet Âkif'in "tek dişi kalmış canavar" dediği "medeniyet", insanlığın fazıl tarihinin birikimine yaslanmamaktadır.

Tuba Nur Umut, teknoloji eleştirisini "dijitalizm eleştirisi" için araçlaştırmaktadır. Bildiride dijital zamanların insan tipine dair eleştiri esas alınmaktadır.

"Bu çerçevede hem felsefi hem teolojik açıdan oldukça tartışmalı sonuçları olan insan mefhumunun dönüşmesi, insan yerine ***aktant***, ***siborg*** gibi kavramları ikame çabası, transhümanizm gibi ideolojik/felsefi tutumların gündeme gelmesi, özgür irade ve sorumluluk gibi mefhumlara dair yeni tartışmalar, bu tür dönüşümlerin neticesi olarak okunabilir."

Bu manada Tuba Nur Umut, *aktant*, *siborg* gibi "yeni insan" tipolojilerini hedefe koymaktadır. Oysa dijitalizm öncesi toplumda insan "tek boyutlu varlık"tır ve can/mal/nesil/akıl/din emniyeti de korunmamıştır.

Teknik ile Teknoloji Farklıdır:

Tuba Nur Umut'un bildirisi Heidegger'e referans vermekle beraber "tekhne" ile "teknoloji" arasındaki ayrımı da ortaya koymamaktadır. Her toplumda "teknik" bulunmaktadır. Hatta her varlık teknikle iş yapmaktadır. Örneğin bir maymunun bir ağaç dalını karınca yuvasına sokarak "karınca oltalayarak" beslenmesi "teknik"tir. Teknolojiler ise tabiatı esir alan, metalaştıran, Baconcu tasavvurla "doğayı dize getiren" iktidar teknikleridir. Heidegger'in örneği ile su değirmeni enerji üretirken nehrin akışına tabi olarak tekniktir. Fakat nehri ele geçirerek ondaki gücü açığa çıkaran hidroelektrik sistem (HES) varlığı "el altında tutan" bir teknolojidir. Bu yeni teknik, tabiata hükmetmekte, nehri içindeki canlılarla

birlikte tünellerden geçirerek debisini yükseltmekte ve nehri yüksekten aşağı "düşürerek" onun ruhunu (elektriğini) çalmaktadır. Tuba Nur Umut, "Dijital dünya asli olanın ikamesi olabilir mi?" diye sorarken şu soruyu kaybetmektedir: "Teknoloji asli olanın ikamesi oldu mu?"

Bu anlamda Tuba Nur Umut, dijitalizmle birlikte ortaya çıkan sorunları da bazı önerilerle incelemektedir: 1) Malumat ilim temin etmeyeceğinden, gerçek ilme talip olmalıdır; 2) Yeni vasatta ahlaki sorumluluklarımız, değerlerimizi inşa etmelidir.

Ancak bu iki öneri de dijitalizmle ortaya çıkmış sorunlara özgülenmiş çözümleri ifade etmektedir. Bildirinin çözümleri, tarihi bir kırılma olarak insanlığın dijital topluma geçmeyeceği koşullar ortaya çıksa, mevcut teknoloji toplumuna yönelik bir öneri getirmemektedir. Örneğin mevcut trafik düzeni yeryüzünün büyük kısmını asfalt ile kaplamayı yani toprağı ziftlemeyi kaçınılmaz görmektedir. Bir petrol gemisinin atıklarını denize salması insanlık için infiale sebep verirken (Hz. Süleyman'ın karıncalara basmayan orduları bu noktada düşünülmelidir), bütün karınca yuvalarının üstünü kapatan yapışkan ziftin asfalt olarak tabiatı otomobillere boyun eğdirmesi makul görülmektedir. Müslüman ulema, "gerçek bilgi" olan fıkıhla modernliğin teknolojik ameline karşı koyamamaktadır. Bunun neticesi olarak da günümüzde ulema, "çağın gereklerine göre fıkhın güncellenmesi" tartışmaları yapmaktadır. Tuba Nur Umut'un dijital toplumun problemi olarak indirgediği "malumatın ilim temin etmeyeceği" ve "yeni vasatta ahlaki sorumluluklarımız" aslında teknoloji toplumunda Müslüman fakihler tarafından aşılmış değildir.

Selef Aydınların Çözümlerine Eklemlenerek Dijital Toplumun Sorunları Aşılamaz:

Tuba Nur Umut'un bildirisi, selef âlim ve düşünürlerin "endüstri toplumu" içinde kalarak teklif ettikleri çözümü tekrarlamaktadır. Önceki ulema "teknolojiyi hayır için kullanalım" şeklinde özetlenecek bir perspektif geliştirmiştir. Bu perspektif, Müslüman toplumların fıkhını teknoloji toplumuna uyarlamak gibi bir netice vermiştir. Tuba Nur Umut artık "yaklaşıyor yaklaşmakta olan" dijital toplum karşısında şu teklifi yapmaktadır:

"Dijital dünyada değerlerimizle var olma, onu değerlerimizle yönlendirme ve benzeri çabaları her daim diri tutmalı, disiplinler arası çalışmalarla somut adımlar atmaya yönelmeliyiz."

Bu teklifte temel problem, önceki teknoloji toplumunda "değerlerimizle var olma" konusunda başarılı bir imtihan vermemiş Müslümanların dijital toplumda bu imtihanı nasıl vereceği hususudur. Tuba Nur Umut, "disiplinler arası çalışma"lardan hareketle "mağaradan çıkış" beklemektedir. Dijital toplumu mahremiyetin ihlali, bilginin çoğullaşması ve malumatlaşması, sanal kimliklerin sahteliği gibi kriterlerle ele alan bildiri, gerçekte transhumanist çağın imal edeceği ***yeni insan*** konusunda söz söylememektedir. Gelecek dönemin problemi sadece dijital toplum değildir. Aslında bildiri ***aktant*** (insan yapımı nesnelerin, teknolojilerin de fâilliği) ve ***siborg*** (bedenleri teknolojik müdahalelerin sahası olan kurgusal varlık) varlıkları zikrederek meselenin dijital toplum tasavvurundan çok daha aşkın bir düzeyde ele alınması gerektiğini işaret etmektedir. Ancak bu iki varlık (aktant, siborg) bildiride incelenmemiştir. Burada sorun şudur: Bir insan hem kadın hem erkek organlarına kendini modifiye ederek sahip olursa fıtrî varlık olan Allah'ın yarattığı "erkek ve kadın" kişiler karşısında fıkhî anlamda nasıl tanımlanacaktır. Diğer ifadeyle transhumanist teknolojiler modern zamanın "insan" kavramını daha üst bir "insan" kavramının içeriğine ithal etmektedir. Bu yeni insan hem rahmi hem penisi olan bir varlığa dönüşmek üzeredir. Diğer taraftan bugün Batı'da insanların erkek veya kadın olduğunun anlaşılmaması için "gender nullification surgeries" ameliyatları yapılmaya başlamıştır. Nullo topluluğundan insanlar, meme uçları, göbek deliği veya cinsel organlar gibi erkek veya kadın olmayı belirleyen vücut parçalarına sahip olmak istememektedir. Bu bireyler cinsiyetten tamamen bağımsız ve cinsel organlar olmadan olmayı arzulamaktadır. (As nullos desire being completely gender neutral and without genitals.) Anlaşılacağı üzere teknolojik yeni dünya tasarımı fıtratı bozmakta ve insanın modifiye edilebilecek bir ürüne dönüşmesine hizmet etmektedir. Bu süreç, "ekini ve nesili bozmak" tasavvurunun yeni bir halkasıdır. Radikal bir teknoloji eleştirisi yapılmadan dijital toplum eleştirisi ya da transhumanizm eleştirisi yapılması mümkün değildir.

Sonuç:

Modern dünyanın pek çok sorunu vardır ve bu sorunlar teknoloji ile katlanmış durumdadır. Geleneksel toplumlarda riskler görece insandan bağımsız olarak ortaya çıkmaktaydı: Deprem, sel, kıtlık, çekirge istilası, barbar kavimlerin saldırısı. Oysa teknolojik dünyada insanlık doğal riskleri "tabiatı yenme güdüsü" ile ikincilleştirmiş durumdadır. Modernite artık kendi risklerini kendi imal etmektedir. Bu düşünceler Ulrich Beck ve Anthony Giddens tarafından "risk toplumu" (Risk Society) kavramıyla ifade edilmişti. Burada ilginç olan husus, Batı'da teknoloji eleştirisi güçlü olduğu hâlde İslam dünyasında teknolojinin "uyumlu partner" olarak değerlendirilmesindeki paradokstur. İslam dininin muhatap olduğu problemlere "teknoloji içinde" cevap üretmesi ancak "kendiliğin inkârı" ile gerçekleşebilir. Batı, çevreyi kirleten endüstrileri Batı dışına kaydırmıştır. Dolayısıyla günümüzde sömürgecilik ülkelerin kolonyal işgali ile değil, endüstrilerin Batı dışında konumlanması ve Avrupa-ABD'nin kendi yurtlanmasını "saklı bahçe" olarak yeniden imalatı ile gerçekleşmektedir. Dikkat edilirse yeryüzündeki tüm savaşlar, çevre felaketleri, büyük kitlesel yoksulluklar, açlık batı dışına sürülmüştür. İslam dini Hz. Yusuf ile küresel kıtlığa çözüm üretebilirken günümüzde bu çözümleri üretememektedir. Müslümanların kalkınması ve tarım toplumundan kopması İslam dünyasına bir "hayır" getirmemiştir. Müslüman toplumların yaşadığı kentler Batı ülkelerinin halklarının yaşadığı kentlerden hem daha sıkışık (yoğun) hem de tabiattan kopuktur. Ayrıca İslam dünyasında kentleşme sürecinin radikal olarak yükselmesi konut fiyatlarını artırdığı için yoksulluğu besleyen bir faktöre dönüşmüştür. Bu olgular Müslüman ferdin "İslam'ın modern ve post-modern zamanlarda yaşanamayacağı" düşüncesine kapılmasına yol açmaktadır. İslam günümüzdeki gençlerin pek çoğu bakımından "ilkeleri yaşanamaz ütopya" olarak değerlendirilmekte, orta yaş kuşağı bakımından ise "günahkâr olarak yaşanabilecek bir din" olarak algılanmaktadır. Teknoloji ve fıkıh arasındaki bu yarılma aşılamamışken dijital toplumda fıkhın "değerleri ile yaşama" konusunda cevap üreteceği beklentisi tutarlı değildir.

Kaynakça

- Erbakan Necmettin, *Erbakan Külliyatı*, cilt: 1, MGV Yayınları, 2014.

- Güngör Erol, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, 1995.

- Karakoç Sezai, *Fizikötesi Açısından Ufuklar ve Daha Ötesi I*, Diriliş Yayınları, 1995.

- Topçu Nurettin, *Var Olmak*, Dergâh Yayınları, 1997.

- Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu Tefsiri*, erişim link: https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Enf%C3%A2l-suresi/1220/60-ayet-tefsiri.

İ K İ N C İ O T U R U M

DİJİTAL YAYINCILIK; FIRSATLAR VE RİSKLER

Oturum Başkanı: Osman TIRAŞÇI

Konu: Yöndeşmenin Dinî Yayıncılığa Sunduğu Fırsatlar: Diyanet TV Sosyal Medya Hesapları Üzerine Bir İnceleme
Tebliğ: Mustafa ÇUHADAR

Konu: İslami İlimlerde Dijitalleşmenin Tarihi ve Dijital Kaynakların Akademik Okuma Üzerindeki Etkisi
Tebliğ: Doç. Dr. Muhittin DÜZENLİ

Müzakere: Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU

Konu: Dijital Çağda Sanal Dünyanın Kazanımları ile Hakikatin Bilgisini Edinme Problemlerimize Dair Genel Bir Çerçeve
Tebliğ: Doç. Dr. Namık Kemal OKUMUŞ

Konu: Dijital Dünyada İnsanın Yabancılaşması Sorunu ve Kur'an'ın Rehberliğinde Çözüm Önerileri
Tebliğ: Dr. Öğr. Üyesi İsmail KILIÇ

Müzakere: Prof. Dr. Halis AYDEMİR

YÖNDEŞMENİN DİNİ YAYINCILIĞA SUNDUĞU FIRSATLAR: DİYANET TV SOSYAL MEDYA HESAPLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Mustafa ÇUHADAR
Diyanet İşleri Başkanlığı
Radyo ve Televizyon Daire Başkanı

Özet

Yöndeşme (converenge) kavramı, iletişim teknolojilerine dair alt yapıların bir araya gelmesi ve medya içeriklerinin birbirine yakınlaşma sürecini tanımlanmakta ve iletişim pratiklerinin yöndeşme eğiliminde internet ve yeni medya merkezi bir rol oynamaktadır. Teknolojik gelişmeye bağlı olarak bu durum, kuşkusuz hem yayıncılara hem de izleyicilere çeşitli fırsatlar sunmaktadır. 'Teknolojik sinerji' olarak da tanımlanabilecek yöndeşmenin dinî yayıncılık açısından sunduğu fırsatları belirlemek önem arz etmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığının, 'toplumu din konusundan aydınlatma' göreviyle bağlantılı olarak dinî yayıncılık alanında, geçmişten bugüne muhtelif faaliyetler yerine getirdiği bilinmektedir. Bunlardan biri olmak üzere Diyanet TV, Diyanet İşleri Başkanlığı ile Vakıf Medya Radyo Televizyon A.Ş. arasındaki protokolle faaliyetlerini sürdüren, yayınlarında ağırlıklı olarak dinî içeriklerin bulunduğu, genel izleyici kitlesine hitap

eden, sosyal medya platformlarında resmî, onaylanmış sayfaları bulunan bir televizyon kanalıdır.

Bu çalışmada, Diyanet TV'nin sosyal medya hesaplarında-sayfalarında basit rastlantısal örneklem yoluyla seçilen 1 Ocak 2021 – 7 Ocak 2021 ile 13 Nisan 2021 – 19 Nisan 2021 tarihleri arasındaki paylaşımları (toplam 1110 adet) ele alınacaktır. Bu paylaşımlar göz önünde bulundurularak, yöndeşme kavramı etrafında, Diyanet TV sosyal medya hesaplarının hangi fırsatları sunduğu çalışmada tartışılacaktır.

Diyanet TV'ye dair sınırlı olmakla birlikte çeşitli çalışmalar (Koçyiğit, 2016), (Çuhadar, 2019), (Kaya, 2019) (Güney, 2019), (Cehri Akyol, 2020) bulunmaktadır. Ancak Diyanet TV'nin sosyal medya kullanımına dair araştırmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın, nitelik ve nicelik yönüyle, alana katkı sağlayacağı hedeflenmektedir.

Giriş

İletişim pratiği, toplumsal hayatın ve bireyler arası ilişkilerin vazgeçilmez parçasıdır. Günümüzde bu pratik, hem bireysel hem toplumsal düzlemde iletişim teknolojilerinin sunduğu yazılım ve donanımların katkısıyla sürdürülmektedir. Buna paralel olarak günümüzde teknoloji merkezli iletişim pratiklerinin giderek birbirine dönüştüğü ve benzeşmenin farklılıklara nazaran bariz bir üstünlük sağladığı görülmektedir. Sosyal yapıdaki ihtiyaçlarla şekillenen gereksinimlerden (alışveriş, ödeme, gündemi takip etme vb.) doğan işlemler, artık tek bir araçla (ya da bütünleştirilmiş birden fazla araçla) belirli bir anda bulunulan herhangi bir mekândan gerçekleştirilebilmektedir. Bu çerçevede iletişim teknolojilerinin kendine özgü yörüngesi etrafında gelişen pratikler ve sosyal anlamlar, yeni içerikler ortaya çıkarmaktadır (Yılmaz, 2009, s. 296).

1960'tan itibaren görüntü ve ses destekli tüm kitle iletişim araçları kökten bir değişime maruz kalmıştır. Bu değişimdeki ilk gelişme, keskin farkların belirsiz hâle gelmesi, başka bir deyişle silikleşmesidir. Yirminci

yüzyılın başından itibaren geleneksel kitle iletişim araçlarının teknolojik alt yapıları; telekomünikasyon ve bilgi işlem gibi komşu alanlarla paylaşılmıştır. 1990'ların başında durum derinlemesine değişmiş ve öncelikle telekomünikasyon teknikleri ve görüntü sanayileri giderek sayısallaşmıştır (Barbier & Lavenir, 2001, s. 338-339). Bu tarihten itibaren sayısal olarak kodlanmış her türlü enformasyonun dünya çapında aktığı çokortamlı (mutlimedia) bir iletişim ağı altyapısı, iletişim teknolojilerine dair ortak eğilim hâline dönüşmüştür. Sayısal olarak kodlanmış enformasyon terimi, her türlü ses, metin ve görüntülerin tamamını kapsamaktadır. Böylelikle iletişim ağı üzerinden görüntülerin, radyo programlarının, basılı yayımların da elektronik ortamda dağıtılması imkânı ortaya çıkmıştır (Geray, 1996, s. 61). Bu süreçlerin, bütüncül hâlde anlaşılmasını sağlayan kavramsa 'yöndeşme'dir[1].

Yöndeşmenin ele alındığı farklı alanlar bulunmaktadır. Bunlardan biri olan teknolojik ya da araçlarda yöndeşme (convergency), en basit haliyle 'telekomünikasyonun bilgisayarlaşması ve buna bağlı olarak da bilgisayarlar arasında bağlantının kurulabilir hâle gelmesidir'. Bu yönüyle, yöndeşmenin ortaya çıkmasında çeşitli teknolojik etkenler, gelişmeler bulunmaktadır. Sırasıyla ilk gelişim, sayısal teknoloji temelinde geleneksel haberleşme, kitle iletişimi ve bilgisayarlar arası haberleşme teknolojilerinin sayısal alt yapılara dayanmasıdır. İkincisi ise bilgisayar ile iletişim araçlarının bir arada olabilmesini sağlayan bilgi-işlem ve mikroçip teknolojisinde süper-iletken maddelerin kullanılmasıdır (Törenli, 2005, s. 124). Geniş bant internet hizmetlerinin yaygınlaşması ve internet üzerinden ses iletiminde İnternet Protokolü'nün (IP) devreye

[1] Günümüze değin iletişim ve enformasyon teknolojilerindeki bu sıçramada anahtar kavram olan yöndeşme (converenge), 'converge-nce' sözcüğü, ***con*** (ile, birlikte) ve ***verge*** (yaklaşma, varma, meyletme, sınırında olma) sözcüklerinden oluşmaktadır. Literatürde sık sık kullanılan bu sözcük, Türkçede 'birbirine yaklaşma', 'yakınlaşma', 'yakınsama', 'bir noktada birleşme' ile karşılanabilir. Farklı yaklaşımların birbirine yakınlaşması söz konusu olduğunda ise convergence'in, Türkçede 'yöneşme' ya da 'yöndeşme' olarak karşılanması yaygınlık kazanmıştır (Kejanlıoğlu, 1998, s. 54; Aydoğan, 2016, s. 271). 'Convergence' sözcüğüne karşılık, 'yakınsama' ve 'tümleşikleşme' gibi sözcükler önerilse de hem bir yönelime hem de karşılıklı olma hâline göndermede bulunması nedeniyle 'yöndeşme' sözcüğü daha uygun düşmektedir (Taş, 2006, s. 34). Bu çalışmada da yöndeşme kavramı tercih edilecektir.

girişi, telefon, bilgisayar ve internet arasındaki yöndeşmenin de seyrini değiştirmiştir. Akabinde mikro-işlemciler, telekomünikasyon araçları, optik araçlar ve bilgisayarın tümü enformasyon sistemleri içinde bir araya getirilmiş ve nihayetinde iletişim 'alt yapı' ve 'taşıma' platformları bütünleşmiştir. Bütün bunlar ses, görüntü ve metin gibi farklı veri türlerinin aynı iletişim ortamında bir arada bulunmasına imkân sağlamış, böylelikle haberleşme veya enformasyon hizmetleri de internet ortamında bütünleşebilmiştir (Törenli, 2005, s. 125). Özet olarak söylenecek olursa, tarihi seyri içerisinde yirminci yüzyılın başından sonuna kadar yöndeşme veya yakınsama süreci; bilgi teknolojileri, telekom ve medya sektörlerinin önce tek tek gelişimlerine, sonrasında ikili sinerjilerine ve nihayet topyekûn yakınlaşmalarına zemin oluşturmuştur (Polat, 2016).

Yöndeşme, İnternet ve Yeni Medya

Yöndeşme, Grant'a göre teknolojik, kurumsal ve kullanım olarak en az 3 eğilim şeklinde karşımıza çıkmaktadır. *Teknolojik yöndeşme*, bilgisayar teknolojisiyle çoğaltılabilen, manipüle edilebilen ve depolanabilen; analogdan sayısala çevrilmiş sinyallerin taşındığı, sanal iletişim ağlarının birbirine dönüşümünden kaynaklanan yapılanmadır. *Kurumsal yöndeşme*, farklı teknoloji platformları üzerinde medya içeriğini sunmayı kolaylaştırmak adına çapraz mülkiyet ilişkilerini de içeren medya organizasyon yapısının ortaya çıkmasıdır. *Kullanımın yöndeşmesi* ise, tüketicilerin farklı medya araçlarını birlikte kullanmasından oluşmaktadır. Tüketiciler medya yakınsamasında en ön sırada oldukları gibi, aynı anda birden çok medyadan yararlanırlar (Özel, 2011, s. 59-60). Bunlar arasında sıralandığı gibi, yöndeşmeye dair eğilimler esas itibariyle teknolojik yöndeşme sayesinde mümkün olmuştur.

Teknolojik yöndeşmenin merkezinde iletişim içeriğinin üretim, dağıtım ve depolanmasında kullanılan yeni yöntemler yatmaktadır. Yöndeşmenin teknolojik düzeyde meydana getirdiği en önemli değişiklik, iletişim endüstrisindeki temel iletim modelleri arasındaki farklılıkların ortadan kalkmasıdır. Bir başka şekilde ifade edilecek olursa yöndeşme, analog dönemde her iletişim aracının (radyo, televizyon, gazete vb.) kendine özgü teknolojik özellikleriyle (ses, görüntü, yazı vb.) şekille-

nen yapılanmalarla örülü evrenin değişmesi anlamı taşımaktadır (Taş, 2006, s. 37).

Henry Jenkins, yeni medya ve yeni iletişim sistemi araçlarına, bunların bireylere tanıdığı imkânlara değinen, genelde bu imkânların önemli faydalarını açıklayıp yorumlayan bir teorisyendir. Yeni medyanın, geleneksel medyayı yok etmeyip, onunla yerine göre birleşerek, bazen kesişerek gelişen enformasyon ve iletişim teknolojileri ile birlikte kullanıcılara içerik sağlamaya devam etmesini "*yöndeşen-yakınlaşan medya*" kavramlarıyla anlatmakta ve medyanın "her yerde olduğunu" söylemektedir (Bereket, 2018, s. 20). Jenkins'e göre, internet ve dijital medya *yöndeşme kültürünü* de mümkün kılmıştır. Bilgi ve medya farklı platformlarda aynı zamanda; televizyon, kitaplar, sosyal medya ve çevrim içi forumlarda karşı karşıya akmakta ya da yöndeşmektedir (Chayko, 2018, s. 191).

Jenkins'e göre bir bitiş noktası değil, esasında bir sürece atıfta bulunan yöndeşme; mevcut teknolojiler, endüstriler, pazarlar, türler ve izleyiciler arasındaki ilişkileri değişime uğratması nedeniyle, basitçe teknolojik bir değişimle sınırlı bir olgu olarak açıklanamaz. Yöndeşmenin varlık gösterdiği çağ, hızla artan kanallar ile yeni bilgisayar ve telekomünikasyon teknolojilerinin sağladığı imkânlarla, medyanın her yerde olacağı ve insanların her türlü medyayı kullanılacağı zaman dilimidir. Bu çerçevede verilebilecek en açık örnek, cep telefonlarıdır. Bu aygıtlar, artık sadece telekomünikasyon cihazı değil; oyunlar oynama, bilgi indirme, fotoğraf ve metin gönderme, alma olanaklarını da sağlamaktadır. Bu fonksiyonları herhangi bir zamanda diğer medya gereçleri vasıtasıyla da yerine getirmek mümkündür. Bu bakımdan Jenkins'e göre, medya yöndeşmesi, bir yandan medya sahipliğini dönüştürürken, diğer yandan da medyanın kullanılış biçimini etkilemektedir. Bu nedenle yöndeşme, hem yukarıdan aşağıya ticari güdümlü; hem de aşağıdan yukarıya tüketici güdümlü bir süreç anlamına gelmektedir (Jenkins, 2018, s. 34-36).

Teknolojideki yöndeşmenin devamı olan kurumların yöndeşmesi, geleneksel kitle iletişim araç ve organizasyonlarında görülmektedir. Haber ajansları, film endüstrileri, çok uluslu şirketlerin birleşmeleriyle sürdürülen kuruluşların yöndeşmesi, kurulan ağların da genişlemesini

beraberinde getirmektedir. Ancak bu durum, salt tekelleşme süreci de değildir. Zira, yerel gazetelerin sayısında görülen artış, özel okur kitlesine hitap eden dergilerin çeşitlenmesi, radyo ve televizyon kanallarının sayısının artması, nihayetinde de birbirinden farklılaşmış, kitlesizleşmiş küçük grupları doğurmuş, özel ilgi alanlarına yönelik içeriklerin hazırlanmasını sağlanmıştır (Törenli, 2005, s. 125).

Dolayısıyla yöndeşme süreci, teknolojik gelişmelerle başlamış ve bunu sektörel yöndeşme takip etmiştir. Teknolojik yöndeşme Şekil 1'deki aşamaları geçirmiştir:

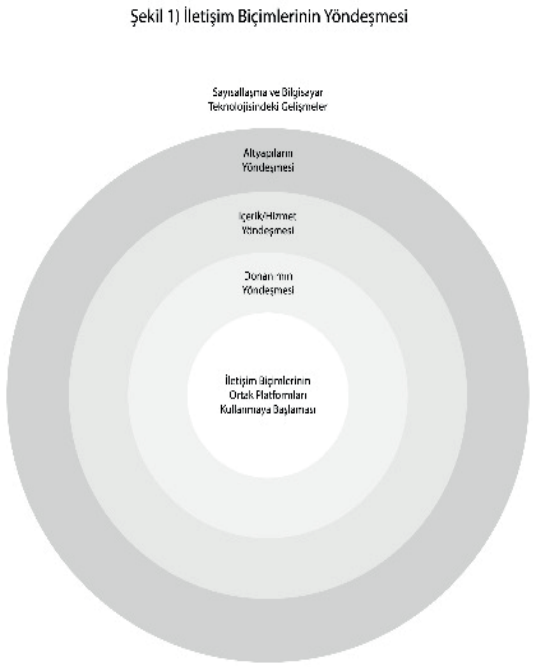

Şekil 1. (Aydoğan, 2016, s. 274)

Şekil 2) Teknolojik Yöndeşme Süreci ve Sektörel Yöndeşmenin Olası Biçimleri

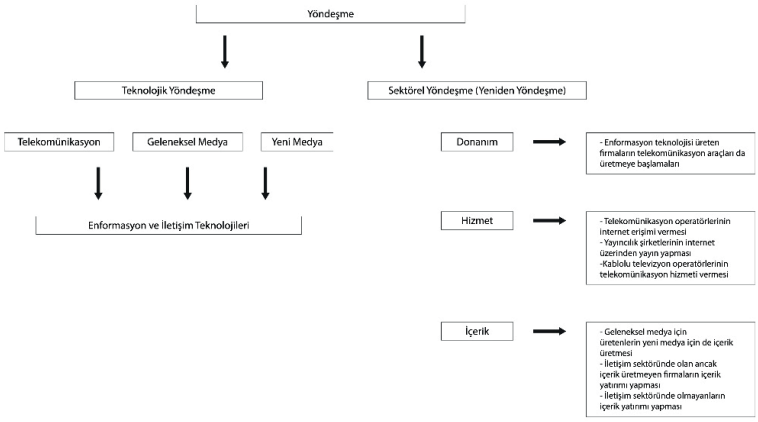

Şekil 2. (Aydoğan, 2016, s. 275)

Teknolojik yöndeşme sonucu, telekomünikasyon, geleneksel medya ve yeni medya alanları, bilgi ve iletişim teknolojileri olarak adlandırılan alanda birleşmeye başlamışken sektörel yöndeşme süreci de üç aşamada gerçekleşmektedir. ***Donanım yöndeşmesi*** Enformasyon teknolojisi üreten firmaların telekomünikasyon araçları da üretmeye başlamalarını etmektedir. ***Hizmet yöndeşmesi***, telekomünikasyon operatörlerinin internet erişimi vermesi, yayıncılık şirketlerinin internet üzerinden yayın yapması, kablolu televizyon operatörlerinin telekomünikasyon hizmeti vermesini kapsamaktadır. İçerik yöndeşmesi ise geleneksel medya için üretenlerin yeni medya için de içerik üretmesi, iletişim sektöründe olan ancak içerik üretmeyen firmalar ile ayrıca iletişim sektöründe olmayanların içerik yatırımı yapması anlamına gelmektedir. İçerik bazında yaşanan sektörel yöndeşme, içerik sağlayıcısı olarak hizmet veren kuruluşların birden fazla sektör için içerik üretmeye başlamaları nedeniyle farklı sektörlerde de faaliyet göstermeleriyle sonuçlanmıştır. Bu sürecin en açık görülebildiği alan internet için içerik üretimi hizmetidir. Birçok gazete ve televizyon kuruluşu internette kendi sitelerini kurarak ellerindeki hazır içeriği farklı altyapılar üzerinden aktarma fırsatını yakala-

mıştır. Böylelikle, geleneksel medya şirketi yeni medyada da yer almaya başlamıştır (Aydoğan, 2016, s. 274-275). Bu durum, geleneksel kitle iletişim araç ve kanallarının, yeni medyada hizmet ve politika üretmesine olanak sağlamıştır.

Yöndeşme sonucunda, görsel-işitsel içeriğin üretimi ve dağılımı geleneksel yayıncılar için sınırlandırılmış olmaktan çıkmıştır. Haberleşme operatörleri internet erişimi üzerinden içerik hizmeti vermekte, yeni ortaya çıkan sağlayıcılar IP üzerinden içerik erişimi sunmakta ve geleneksel yayıncılar diğer platformlarla parça değişimi yapmaktadır. Bunların yanında geleneksel yayıncılar, programlarını IP üzerinden yayınlamaktadır. Mobil alt yapılardaki gelişim -3G ve yeni yeni devreye giren 4G ağlarını ya da mobil yayın sistemlerini kullanan- taşınabilir cihazları ve mobil telefonları yüksek kalitede görsel-işitsel içerik aktarımına uygun hâle getirmiştir. Bu gelişmeler ile birlikte, farklı türden içeriklerin ve haberleşme servislerinin aynı alt yapıdan dağıtılması ve farklı platformlardan ve kullanıcı cihazlarından tüketilmesi talep edilen sonuçtur. Çoklu erişim platformları üzerinden yakınsama sadece dağıtım pazarını etkilememekte, aynı zamanda kullanıcıya geniş seçim ve içerikte kontrol sunan, yeni kullanım formları yaratmaktadır (Özel, 2011, s. 64). Yöndeşme sürecini, günümüzdeki iletişim pratikleri açısından daha açık gösteren gelişme, yeni medya olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yeni medya, kronolojik olarak kendinden daha eski olan medya içerik üretim sistem ve biçimlerini etkilemektedir. Bu, eski olan her şeyin kökten temizlenip yerini enformasyon ve iletişim teknolojilerinin yeni aktörlerine bıraktığı anlamını taşımamaktadır. Eski ile yeninin yakınlaşmasından birliktelik ve ilişki doğmakta, eski tam olarak yok olmadan yeniye doğru yöndeşmekte, yeni olan da eskinin bazı özelliklerini alıp uyarlamaktadır. Daha basit bir anlatımla; eski ve yeni, farklıya doğru birlikte değişmektedir ve farklı medya platformları üzerinden birlikte akıp gitmektedir. Bu akış, kimi zaman işbirliği içinde olmaktadır; kimi zaman da birbiriyle zıt ve karşı yönde gerçekleşmektedir. İçeriklerin (medyanın) "çarpışması" ve/veya "iç içe geçmesi" hatta bundan yepyeni bir içeriğin doğması söz konusudur. Tüketiciler, bu akış içinde istedikleri içeriği tercih ettikleri medyada yakalamakta, o kaynağa (TV ya da

Facebook gibi bir sosyal medya platform da olabilir) yönelmekte ve onu tüketmektedir (Bereket, 2018, s. 21).

Kitle iletişim araçlarının (televizyon, radyo, gazete vd.), böylelikle internet merkezli bir ittifaka ram olması, yeni medyayı ortaya çıkarmıştır.

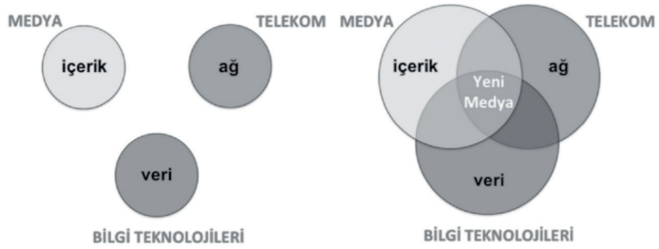

Şekil 3. Yöndeşme Eğilimi (Polat, 2016)

Yeni medya kavramı, Şekil 3'te görüldüğü gibi medya, telekom ve bilgi teknolojileri sektörleri arasındaki, yirminci yüzyıl sonunda topyekûn bir yakınsama sonucunda ortaya çıkmıştır. Bilgi teknolojileri ile medya arasındaki yakınsama sayesinde birer dijital veriye dönüştürülen içerikler, medya ile telekom sektörlerinin yakınlaşmasıyla fiziksel mekândan farklı bir ağ üzerine taşınmış ve nihayet telekom ile bilgi teknolojileri sinerjisiyle ağ üzerinden etkileşimli hâle getirilerek sonuçta yeni karakteristiğe sahip bir iletişim ortamına ve daha doğru bir deyişle yeni bir medyaya dönüştürmüştür. İşte bu tarihsel gelişim, tüm dünyada bireysel, toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel yönlerden yepyeni bir dönemin kapılarını aralamıştır (Polat, 2016, s. 416).

Geleneksel medyanın en büyük kitlesi televizyon izleyicisidir. Sosyal medyanın ortaya çıkışıyla birlikte, televizyon ile sosyal medyanın muhtelif bakımlardan birbirlerini desteklediklerini görülmektedir. Yöndeşme çerçevesinde televizyonda yayınlanan içeriklerde sosyal medya hesapları ve hashtag'lere yer verilmesi, izleyenlere hashtag'e mesaj atmalarının istenmesi, dizi fragmanlarının veya bölümlerinin video paylaşım sitelerinde yayınlanması ve kullanıcıların yorum yapması, televizyonun sosyal medyayı desteklemesine örnek olarak verilebilir. Diğer yandan

birtakım önemli olayların sosyal medyadan öğrenilerek televizyonlarda haberleştirilmesi gibi örnekler de sosyal medyanın televizyon yayınların desteklediğini gösteren örnektir (Aytekin, Gül, & Görgen, 2016, s. 22).

Türkiye açısından 1980'lerden itibaren görülen 'yoğunlaşma' veya 'tekelleşme' eğilimi, 1990'larda itibaren medya kuruluşlarının internet alanına yatırım yapma şeklinde sürmüştür. Doğuş, Çukurova, Doğan, Sabancı, Koç, Zorlu grupları ile İhlas ve Rumeli holdingler gibi büyük medya-finans ve sanayi grupları internete yönelmiştir (Aydoğan, 2016, s. 280).

Bu süreç içerisinde, Diyanet İşleri Başkanlığının çeşitli hizmetlerinin de bilgisayar ve internet kullanılarak yerine getirilmeye başlandığı söylenebilir. Bu çerçevede, görsel-işitsel yayınlar açısından Diyanet İşleri Başkanlığının internet kullanımına dair kısa bilgiler verilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığında Yöndeşme Eğilimleri

1990 ve 2000'li yıllar Diyanet İşleri Başkanlığında yöndeşme eğiliminin kendini göstermesinde kuşkusuz en önemli etken, www.diyanet.gov.tr adresinin açılmasıdır. Site, 1997 yılında, dönemin Devlet Bakanı Nevzat Ercan ile Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz tarafından basına tanıtılmıştır.

Başkanlığın web sitesiyle ilgili hizmetler[1], bu süreçte ARGED[2] va-

---

1 (İçerik hizmetleri-M.Ç)

2 Diyanet İşleri Başkanlığında ilk bilgisayar, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı tarafından hibe olarak verilen Burroughs B-100 modeli, eski bir bilgisayar sistemidir. Ankara'da o dönemde bilgisayar, faal olarak yalnızca Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığında kullanılmaktadır. Henüz bilgi işleme dair bir birim kurulmadığından olsa gerek, Başkanlığın bilgisayar kullanımına dair eğitim almak üzere, gönüllü olarak seçilen 7 kişiye 4 Ocak 1988 tarihinden itibaren 3 aylık bir süre zarfında eğitim verilmiştir. 2 Mart 1988 tarih ve 10 Sayılı onay ile Diyanet İşleri Başkanlığı merkezinde 'Bilgi İşlem Müdürlüğü' müstakil bir birim olarak kurulmuştur. İlk etapta, çeşitli personel programları için bilgisayar kullanılmıştır (Karahan, 1994, s. 28). 1995 yılı Nisan ayında, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Makama bağlı olarak Araştırma Geliştirme ve Dokümantasyon Merkezi (AR-GED) kurulmuştur. Bir yıllık süre zarfında, müstakil şebekeye bağlı altı adet bilgisayar terminali satın alınmış, dünyadaki tüm bilgi kaynaklarına ulaşmak için internete bağlanılmış, dosyalama yapılmış ve dört bir civarında konu kodlanmıştır. Bu bir yıllık süre zarfında, yönetici ile birlikte AR-GED'de toplam 4 personel bulunmaktadır (Kahveci, 1996).

sıtasıyla yürütülmüştür. 15.07.1997 tarih ve 23050 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Görev ve Çalışma Yönetmeliğinin Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Yönetmelik'le Din İşleri Yüksek Kurulunun bir ünitesi olarak AR-GED Merkezi, hukuki bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu minvalde, sitenin içeriklerine dair bir anket düzenlenerek, vatandaşların beklentileri öğrenilmiş; buna bağlı olarak 2001 yılı Ramazan ayında yeni bir dizayn yapılmıştır. Bunları Biliyor Musunuz? Sıkça Sorulan Sorular başlıklı bağlantılar oluşturulmuştur. Türkçe ve Almanca kitaplar siteye yüklenmiş, ayrıca Kur'an-ı Kerim ve Türkçe meali ile okunuşunun, seçme hadislerin yayınlanmasının çalışmaları yapılmıştır (Paçacı, 2002).

Görsel 1: Diyanet İşleri Başkanlığı web sitesinin ilk dönemine ait görsel (Aygün, 2002, s. 49)

2002 yılında neşredilen bir kaynağa göre, Diyanet web sitesinin görünümü Görsel 1'de aktarılmıştır. Başkanlığın internet sitesinde yöndeşme eğilimi metin ve çeşitli görsellerle kendini göstermektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarihçesi, Başkanın mesajı, tanıtım, istatistikler, dinî bilgiler, hac rehberi, namaz vakitleri, ayın hutbeleri, vakit hesaplama, diyanet aylık dergi, adresler ve linkler, telefon santrali gibi içerikler dikkate alındığında, sitenin ilk etapta daha ziyade kurumsal bilgilerin verildiği, çeşitli dinî kaynakların sunulduğu platform olarak hizmet verdiği görülmektedir. Bugünkü anlamıyla sitenin görsel-işitsel yayınlarla ilgili kapsamlı içerikler sunmadığı anlaşılmaktadır.

Görsel 2: Diyanet Web Sitesi 14 Kasım 2006 tarihli görünümü[1]

Görsel 2'ye göre, Diyanet web sitesinde, yöndeşmeye bağlı olarak görsel işitsel yayınlara yer verildiği anlaşılmaktadır. Zira, kurumsal bilgilerle birlikte, Diyanet'in görev alanıyla ilgili pek çok dinî metin ve görsele, 'Camiler ve Din Görevlileri Sinevizyonu' adlı videoya, Diyanet'e ait dergilere burada rastlanmaktadır.

Ayrıca 2006-2012 yılları arasındaki Diyanet İşleri Başkanlığı Faaliyet Raporları incelendiğinde, bu süre zarfından TRT-1, GAP TV ve TRT-4 kanallarında yayınlanmak üzere Başkanlık tarafından hazırlanan *İslâm'ın Aydınlığında* programı ile Ankara Kocatepe Camii'nde okunarak Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığınca incelenen ve yayınlanması uygun görülen cuma hutbelerinin Başkanlık web sayfasında yayınlandığı; bilgi iletişim teknolojilerinin imkânları kullanılarak CD, DVD vb. ortamlarda hazırlanan çeşitli türdeki dinî yayınların ücretsiz olarak vatandaşlara ulaştırıldığı; ayrıca bu yayınların yayıncı kuruluşlara da gönderildiği anlaşılmaktadır.

[1] http://muzminanonim.blogspot.com/2006/11/diyanet-patrikhane-hahambalk-vatikan.html Erişim Tarihi 15 Mayıs 2021.

Akşit'e göre, 2008 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı web sitesinde, mevzuat, dinî yayınlar, din hizmetleri, kurul kararları, dinî bilgiler, açıklama ve duyurular, linkler ve bunlara bağlı alt başlıklar bulunmaktadır. Bu alt başlıklar, Kur'an-ı Kerim ve meali, Kur'an okumaya giriş, 40 hadis, dinî sorular, hac ve umre, başkanlık kütüphanesi, ziyaretçi defteri, üye kayıt olarak devam etmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılarak, TRT kanallarında yayınlanan 'İslam'ın Aydınlığında' programının www.diyanet.gov.tr adresinde de yayınlanmaktadır (Akşit, 2008, s. 602, 604). Bu çerçevede, Diyanet İşleri Başkanlığında yöndeşme eğiliminin, var olan dinî içeriklerin, görsellerin, metinlerin, yayınların mezkûr sitede yayınlanması suretiyle 2000'li yıllarda başladığı söylenebilir.

Ancak, yeni medya ortamlarından olan sosyal medyada etkinlik gösterilmesinin 2012 yılından itibaren gerçekleştiği görülmektedir. Sosyal medyayı, geleneksel medya araçlarından ayıran en belirgin özelliğin 'interaktivite' olduğu bilinmektedir. Ancak 'kurumsal sunum', 'dinî bilgi ve eğitim' ve 'interaktivite' yönleriyle ele alındığı bir çalışmaya göre, Diyanet İşleri Başkanlığı web sitesinin ilk 3 yönden güçlü olduğu, bununla birlikte Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü dışında diğer birimlerin 'interaktivite' bağlamında zayıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Çuhadar, 2015).

Görsel 3: Diyanet web sitesinin 19 Temmuz 2013 tarihli görünümü[1]

[1] http://vektorelcizim.net/diyanet-web-sitesini-degistirdi Erişim Tarihi 15 Mayıs 2021.

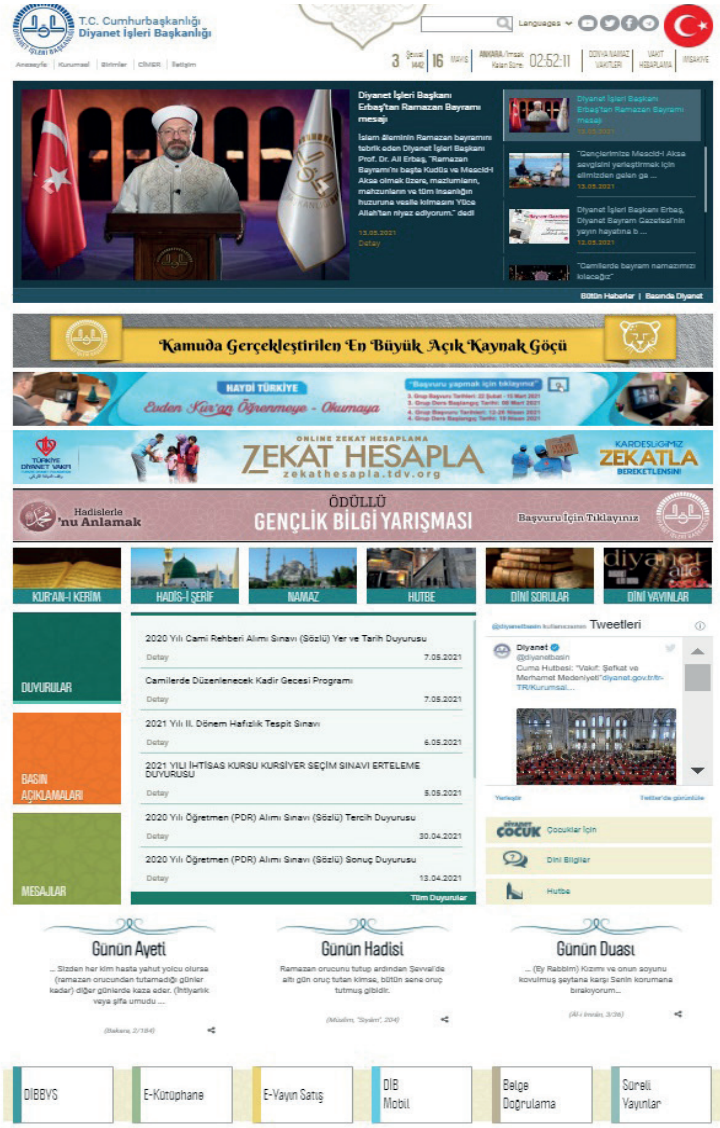

Görsel 4: Diyanet web sitesinin 15 Mayıs 2021 tarihli görünümü

Yukarıda bahsi geçen çalışma dışında, Diyanet İşleri Başkanlığının sosyal medya kullanımına dair çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. 01–08 Nisan 2016 tarihleri itibariyle Diyanet İşleri Başkanlığı ve İl Müf-

tülüklerinin sosyal medya hesaplarının incelendiği çalışmada (Aydın, 2016), Diyanet İşleri Başkanlığı birimlerinin açık bir biçimde sosyal medyaya çok fazla ilgi duymadıkları, Başkanlık Merkezi kullanımı dışında İl Müftülüklerinin ancak dörtte biri kadarının sosyal medyada var olmaya dönük kurumsal bir tercihte bulunduğu belirlenmiştir. Söz konusu çalışmanın sonuçları arasında 'bir sosyal medya stratejisi belirlenmeli ve böylelikle sosyal medyanın etkin bir şekilde kullanılması yönündeki çabalar aranan amaçlara ve beklenen sonuçlara uygun bir biçimde güçlendirilmelidir' görüşü teklif edilmektedir. Bir başka çalışmadaysa "Diyanet TV" kullanıcı adına sahip sayfa dışında, Türkiye'deki sosyal medya kullanıcı sayısına rağmen Diyanet İşleri Başkanlığının resmi kanallarını takip eden kişi sayısının düşük olduğu; Youtube, Facebook, Twitter hesaplarında yayınlanan içeriklerin genellikle kurumsal bilgilendirme yapıldığı; gençlere yönelik özel bir paylaşımın bulunmadığı değerlendirilmektedir (Gül, 2019).

Görsel 3'ten de anlaşılacağı üzere, Diyanet İşleri Başkanlığında medya yöndeşmesi eğiliminin güçlendiği dönem, 2012 yılında faaliyete geçen TRT Diyanet-Diyanet TV kanalıyla birlikte ortaya çıkmış ve günümüze gelene kadar nitelik ve nicelik yönüyle önemli mesafeler kat edilmiştir.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Diyanet İşleri Başkanlığının web sitesinin, yöndeşmeye bağlı olarak görsel işitsel yayınlara yer verme sürecinin 2000'li yıllarda başladığı; Diyanet tarafından üretilen televizyon programları ve çeşitli spotların sitede yayınlandığı görülmektedir. 2012 yılında hizmet vermeye başlayan TRT Diyanet – Diyanet TV[1] ile görsel işitsel yayıncılık açısından yöndeşmenin yaygınlaştığı görülmektedir. 25 Kasım 2014 tarihli bir kaynağa göre (Çuhadar, 2015) Başkanlığın web sayfası açıldığında haberler, Kur'an-ı Kerim portalı, Hadis portalı, dua portalı, basında diyanet, dinî yayınlar, diyanet çocuk, dinî sorular, hac ve umre rehberi, dinî bilgiler, Kâbe'den ve Medine'den canlı yayın, İKYS ve kurumsal e-posta, işaret dili, DİB mobil ile sosyal medyanın ön planda olduğu gözlenmektedir.

[1] Diyanet İşleri Başkanlığının çeşitli kaynaklarında, ağırlıklı olarak Diyanet TV, TRT Diyanet, Diyanet Televizyonu şeklinde kullanımlar görülmektedir. TRT kaynaklarında ise kanal 'TRT Diyanet' olarak zikredilmektedir.

Diyanet TV Sosyal Medya Hesapları Üzerine Bir İnceleme

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın, temel amacı, medya yöndeşmesinin dinî yayıncılığa sunduğu katkıları ortaya koymaktır. Araştırmada, 'Diyanet TV sosyal medya hesaplarında ne tür içerikler paylaşılmaktadır? Diyanet TV sosyal medya hesaplarının televizyon kanalına hangi katkıları bulunmaktadır?', 'Diyanet TV sosyal medya hesaplarındaki hangi tür içeriklere kullanıcılar tarafından ilgi gösterilmektedir sorularına cevap aranacaktır.

Araştırmanın Önemi

Yöndeşme olgusunun, medya içerik ve yönetimine katkılarına dair Türkiye'de muhtelif çalışmalar bulunmaktadır. Bununla birlikte, dinî yayıncılık olgusu etrafında bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada betimleyici istatistik yöntemi kullanılacaktır. Betimleyici istatistik, içerik çözümlemelerinde sıklıkla tercih edilen, örnekleme dayanan ve örneklemin temel özelliklerini açıklayan ilk düzey istatistiksel çözümlemelerdendir (Atabek, 2007, s. 14). Buradaki betimleyici kavramı, 'bir durumun, koşulun, insanın, ilişkinin, örgütlü faaliyetin, iletişim sürecinin, uygulanan politikanın "ne olduğunu" tasvir, tarif ve açıklığa kavuşturulması anlamına gelir. Dolayısıyla betimleyici inceleme, inceleme fenomeninin 'özellikleriyle' ilgilenip genellikle 'ilişkiler' üzerinde durmaz; hipotez test etmez; tahminlerde bulunmaz; anlam açıklaması veya imalar üzerinden yorum yapmaz (Erdoğan, 2007, s. 138); araştırma sonucunda ortaya çıkan ham verilerin genel görünümünü veya özetini topluca görmemizi sağlar (Geray, 2004, s. 72).

Verilerin Toplanması ve Tasnifi

Sosyal medya paylaşımları hakkında yapılacak çalışmalarda, verilere erişim sorunlu alınların başında gelmektedir. Bir sosyal medya hesabında yayınlanan içeriklerin silinebilmesi; değiştirilebilmesi; görüntüleme, etkileşim ve izlenme sayılarının sürekli olarak değişkenlik göstermesi araştırmalar açısından çeşitli sorunlar çıkarmakta; verilerin güvenilirliği

zedelenmektedir. Dolayısıyla verilerin güncel ve geçerli olması gerekmektedir. Bundan hareketle, her paylaşımın görüntüleme, etkileşim ve izlenme verilerinin, ana kaynaktan alınması ve kaydedilmesi gerekmektedir.

Çalışmada, evrenin genişliği nedeniyle basit rastlantısal örneklem kullanılarak iki dönem belirlenmiştir. Bunlardan birincisi 1 Ocak 2021 ile 7 Ocak 2021 tarihleri arasını; ikinciyse 13 Nisan 2021 ile 19 Nisan 2021 tarihleri arasını kapsamaktadır. Bu tarihler arasında yapılan paylaşımların linkleri ve nicel verileri (gönderi erişimi, etkileşim ve izlenme) Diyanet TV Yeni Medya Koornidatörlüğü'nden temin edilmiştir. Bu veriler, exele aktarılarak numaralandırılmış ve 1110 adet paylaşım yapıldığı görülmüştür. Linklerin her biri açılarak izlenmiş ve hangi tür paylaşımlar yapıldığı belirlenmiştir. Bu çerçevede Facebook, Twitter ve Instagram'da 12 farklı türde, Youtube'da ise 4 farklı türde paylaşım yapıldığı tespit edilmiştir. Paylaşılan türler, gönderi erişimi, izlenme ve etkileşim yönleriyle kıyaslanarak bulgular ortaya çıkarılmıştır. [1]

Çalışma esnasında bu türler, 'gönderi erişimi', 'etkileşim' ve 'izlenme'ye göre tablolara da aktarılmıştır. Gönderi erişimi, sosyal medya

[1] Tablolarda kullanılan paylaşım türlerinin kısaca açıklanmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bunlar: 1. Canlı Yayın: Televizyonda canlı yayınlanan içeriklerin sosyal medyadan da aynı anda canlı olarak yayınlanması. 2. Çapraz Paylaşım: Televizyon yayını olmayan, Başkanlığın çeşitli birimlerinin sosyal medyada paylaştığı içeriklerin retweet, beğeni gibi seçeneklerle yayınlık kazandırılması amacıyla yapılan uygulamadır. Bu tür paylaşımların verileri, ana hesaplarda bulunduğu için, çalışmaya dâhil edilmemiştir. 3. Görsel-Ayet: Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetlerin, çeşitli görseller kullanılarak Türkçe mealinin verilmesi. 4. Görsel-Hadis: Peygamberimiz'in (s.a.s.) sözlerinin, çeşitli görseller kullanılarak aktarılması. 5. Görsel-Program: Televizyonda yayınlanan programların adı, sunucusu, konusu, konuğu, yayın saati vb. bilgilerin, görsellerle hazırlandığı afiş vb. 6. Görsel-Dua: Çeşitli Türkçe duaların görseller kullanılarak aktarılması. 7. Görsel-Diğer: Program, ayet, hadis, dua dışında kalan, metin ve görselden oluşan paylaşımlar (Cuma hutbesi, şehitler günü gibi). 8. Video-Fragman: Televizyonda yayınlanan programlarının genel veya bölüm fragmanları. 9. Video-Haber: Televizyondaki bültenlerden alınarak yayınlanan haberler. 10. Video-Program: Televizyonda yayınlanan bir programın tamamının sosyal medyada platformunda yayınlanması. 11. Video-Program-Kesit: Televizyonda yayınlanan bir programdan 2-4 dakikalık bir kısmın, bir cümle veya başlık ile aktarımı. 12. Video-Spot: Program kadar uzun süreli olmayan, bir programın içinden alınmayan, kısa, bilgilendirici videolar.

platformları tarafından hesabın, sayfanın yöneticisinin erişimiyle mümkün olan 'gönderiyi en az bir kez gören kişi sayısı olup tahmini ölçümü' ifade etmektedir. Etkileşim, sosyal medya kullanıcılarının 'beğeni', 'paylaşma' ve yorumlarının tamamını içeren kavramdır. 'İzlenme-Görüntülenme' ise, sadece videolar için geçerli olup, kaç kişinin videoyu izlediğini ifade etmektedir.

Araştırma Evreni ve Örneklemi

Çalışma evreni oldukça geniş bir hüviyete sahiptir. Diyanet TV tarafından kullanılan sadece twiter.com/diyanettv hesabında, 35.600 tweet paylaşımı görülmektedir. Bu nedenle, çalışma evreni içerisindeki Diyanet TV sosyal medya hesaplarından yapılan paylaşımların incelenmesi amacıyla basit rastlantısal örneklem kullanılarak iki dönem belirlenmiştir. Bunlardan birincisi 1 Ocak 2021 ile 7 Ocak 2021; ikinci tarihse Ramazan ayının ilk haftası olan 13 Nisan 2021 ile 19 Nisan 2021 tarihleri arasını kapsamaktadır. Bu tarihler arasında 4 farklı sosyal medya hesabından yapılan paylaşımlar kaydedilmiş, linkleri exel tablosuna işlenmiş ve numaralandırılmıştır.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırları

Yöndeşme kavramı etrafında yapılacak bu çalışmada 'medya yöndeşmesi' olgusunu ele almamız nedeniyle, dinî yayıncılık yapan Diyanet TV ile sınırlandırılmış; Diyanet İşleri Başkanlığına ait diğer internet siteleri ile sosyal medya hesapları kapsam dışında bırakılmıştır.

Araştırma Bulguları ve Yorum

Diyanet TV, sosyal medya hesaplarının başlangıcından 15 Mayıs 2021 tarihine kadar olan takipçi sayılarındaki değişim Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1: Diyanet TV'nin Sosyal Medya Platformlarındaki Takipçi Sayısı (2012-2021)							
Facebook		**Twitter**		**Instagram**		**Youtube**	
Yıl	Takipçi Sayısı	Yıl	Takipçi Sayısı	Yıl	Takipçi Sayısı	Yıl	Takipçi Sayısı
Kas.12	0	Kas.12	0	Kas.12	-	Kas.12	-
Oca.13	1.000	Oca.13	50	Oca.13	-	Oca.13	-
Oca.14	3.500	Oca.14	7000	Ara.14	0	Oca.14	351
Oca.15	44.352	Oca.15	10019	Oca.15	850	Oca.15	2.925
Oca.16	240.241	Oca.16	26923	Oca.16	2.510	Oca.16	41.134
Oca.17	749.644	Oca.17	45020	Oca.17	81.166	Oca.17	53.263
Oca.18	1.230.770	Oca.18	60534	Oca.18	160.418	Oca.18	159.892
Oca.19	1.395.064	Oca.19	71074	Oca.19	314.686	Oca.19	350.482
Oca.20	1.540.117	Oca.20	82178	Oca.20	501.000	Oca.20	615.000
Oca.21	1.697.000	Oca.21	112000	Oca.21	841.000	Oca.21	965.000
15.May.21	1.717.203	15.May.21	122.229	15.May.21	924.000	15.May.21	1.009.000

Tablo 1'e göre 15 Mayıs 2021 tarihi itibariyle Diyanet TV'nin Facebook, Twitter, Instagram ve Youtube sayfalarını, toplam 3.772.432 sosyal medya kullanıcısı takip etmektedir.

Diyanet TV Facebook Sayfası

3 Kasım 2012 tarihinde açılan Diyanet TV Facebook sayfasında, kanalın web sayfası, iletişim bilgileri, diğer sosyal medya platformlarındaki adresleri bulunmaktadır. Görsel 5'e göre sayfa, 1.717. 203 kullanıcı tarafından takip edilmektedir. Sayfada canlı yayınların yanı sıra diziler, oynatma listeleri, fotoğraflar, videolar ve metinler yayınlanmaktadır. Video ve fotoğrafların, sayfaya yüklendiği ve başka bir siteye link verilmediği görülmektedir.

Görsel 5: Diyanet TV Facebook Sayfası
(Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2021)

Sayfanın takipçi sayısının kurulduğu günden başlayarak 15 Mayıs 2021 tarihine kadar olan değişimi Grafik 1'de gösterilmiştir:

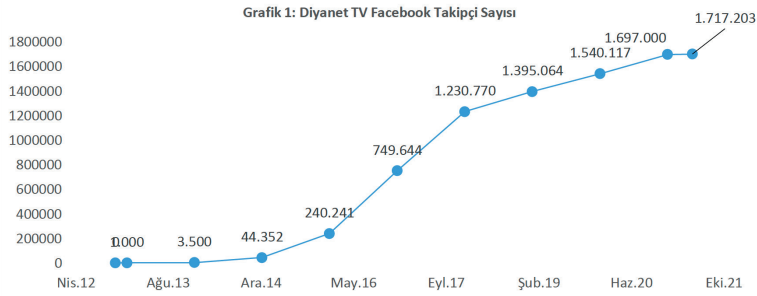

Tablo 2: Diyanet TV Facebook Sayfası İçerik Analizi (1-7 Ocak 2021)				
Paylaşım Türü	**Paylaşım Sayısı**	**Gönderi Erişimi**	**Etkileşim**	**İzlenme**
Canlı Yayın	3	1.011.817	78.001	235.000
Çapraz Paylaşım	24	-	-	-
Görsel - Ayet	0	-	-	-
Görsel - Hadis	0	-	-	-
Görsel - Program	26	1.135.147	10.585	-
Görsel - Dua	0	-	-	-
Görsel - Diğer	5	1.277.684	60.292	-
Video - Fragman	37	1.204.822	28.289	206.900
Video - Haber	4	185.563	5.331	36.600

Video - Program	0	-	-	-
Video - Program - Kesit	22	825.576	27.712	182.958
Video - Spot	11	48.749	2.924	179.004
Toplam	132	5.689.358	213.134	840.462

Tablo 3: Diyanet TV Facebook Sayfası İçerik Analizi (13-19 Nisan 2021)				
Paylaşım Türü	**Paylaşım Sayısı**	**Gönderi Erişimi**	**Etkileşim**	**İzlenme**
Canlı Yayın	10	1.276.063	113.961	363.000
Çapraz Paylaşım	37	-	-	-
Görsel - Ayet	9	1.156.834	54.405	-
Görsel - Hadis	8	934.154	37.263	-
Görsel - Program	53	1.207.726	7.743	-
Görsel - Dua	5	551.224	26.189	-
Görsel - Diğer	6	767.666	42.785	-
Video - Fragman	38	860.576	13.980	127.100
Video - Haber	8	208.831	3.815	27.100
Video - Program	14	950.481	46.018	171.100
Video - Program - Kesit	7	455.060	12.785	83.600

Video - Spot	14	557.580	10.259	67.400
Toplam	209	8.926.195	369.203	839.300

Grafik 2: Paylaşım Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Facebook Sayfası 1-7 Ocak 2021)

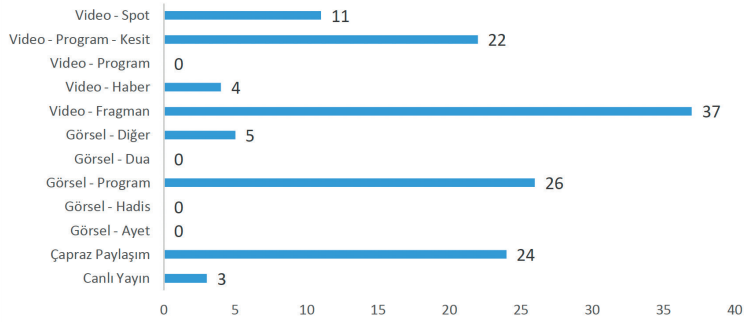

Grafik 3: Paylaşım Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Facebook Sayfası 13-19 Nisan 2021)

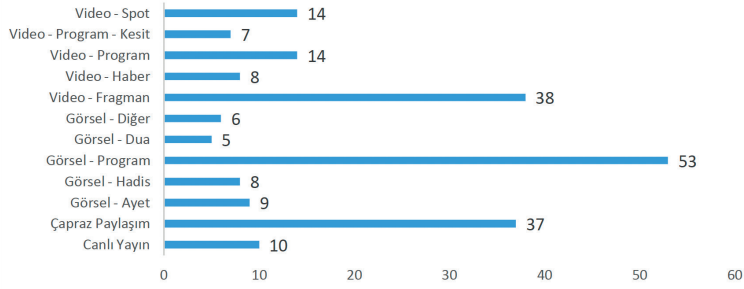

Grafik 4: Gönderi Erişim Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Facebook Sayfası (1-7 Ocak 2021)

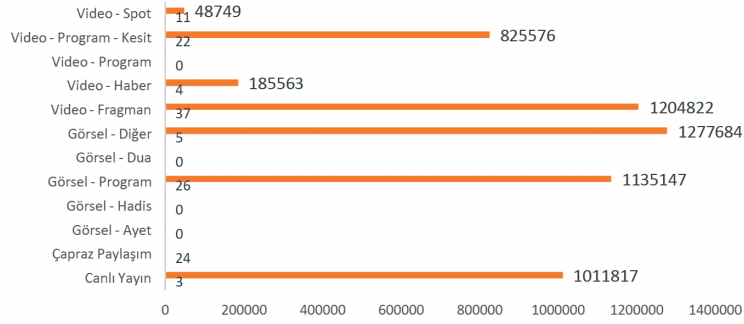

Grafik 5: Gönderi Erişim Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Facebook Sayfası 13-19 Nisan 2021)

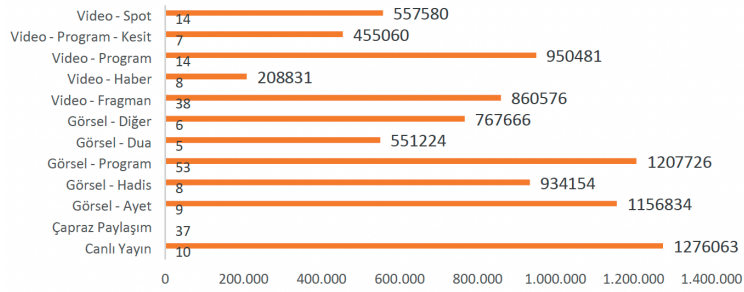

Grafik 6: Etkileşim Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Facebook Sayfası 1-7 Ocak 2021)

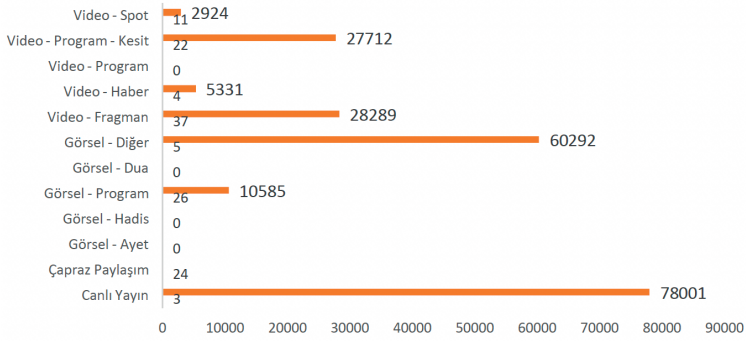

Grafik 7: Etkileşim Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Facebook Sayfası 13-19 Nisan 2021)

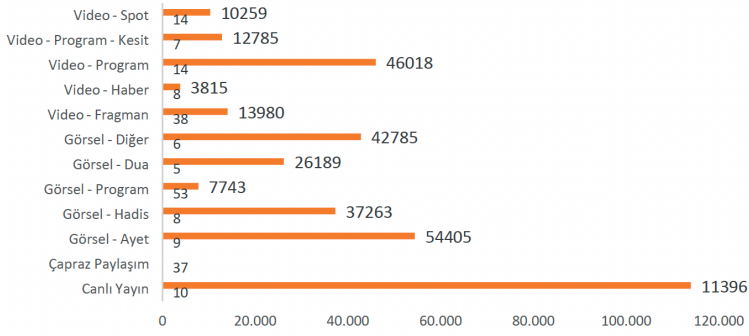

Grafik 8: İzlenme Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Facebook Sayfası 1-7 Ocak 2021)

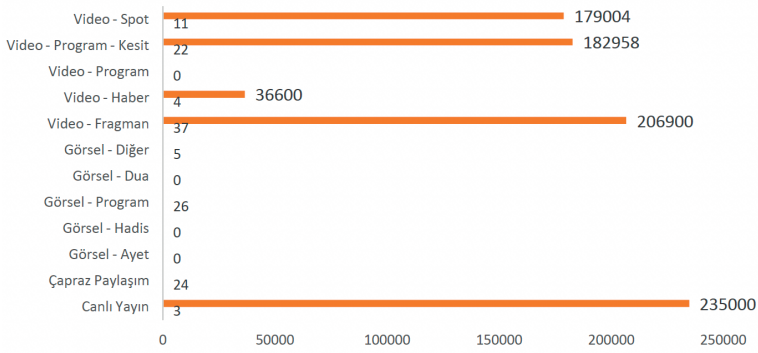

Grafik 9: İzlenme Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Facebook Sayfası 13-19 Nisan 2021)

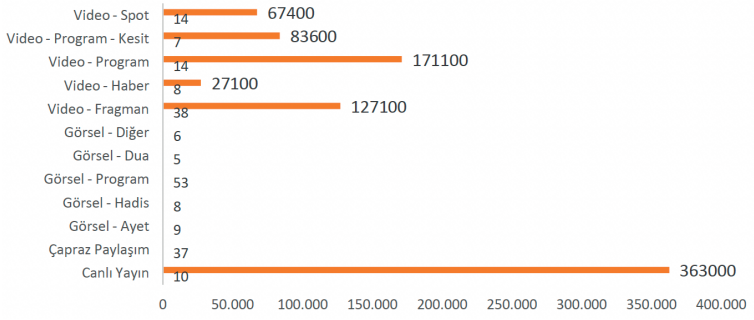

Facebook sayfası analizlerinin gösterdiği gibi, ele aldığımız iki tarih aralığında;

- Paylaşım türleri açısından çalışma örneklemindeki ikinci dönemde daha fazla çeşitlilik bulunduğu; diğer taraftan canlı yayın, çapraz paylaşım, görsel-program, görsel diğer, video-fragman, video- haber, video-program-kesit, video-spot türlerinin iki tarih aralığında da ortak paylaşım türü olduğu; en az yayınlanan paylaşım türünün haberler olduğu anlaşılmıştır.

- Canlı yayın paylaşımlarının, sayısal olarak farklılık gösterdiği, ancak gönderi erişimlerinin, etkileşim ve izlenmelerinin, diğer paylaşım türlerine oranla yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

- Çapraz paylaşımların, program tanıtımları kadar yüksek seviyede olduğu anlaşılmıştır.

- Dini metinlerin (ayet, hadis, dua) görselle paylaşılmasının, diğer paylaşım türlerine oranla sayfa takipçileri tarafından daha fazla ilgi gösterdiği görülmektedir. Söz gelimi, 53 adet görsel program paylaşımı 7.743 etkileşime ulaşmışken 9 adet görsel – ayet paylaşımı 54.405 etkileşime ulaşmıştır. İki paylaşım türünün de gönderi erişimi birbirine yakındır. Aynı bulgu, gönderi erişimi yönüyle de geçerlidir.

- Görsel – Program ile Video – Fragman türündeki içeriklerin en fazla paylaşılan türler olduğu; bununla birlikte bu tür paylaşımların diğer türlerle kıyaslandığında etkileşim ve gönderi erişimi sayılarının düşük olduğu gözlenmiştir.

- Görsel – Diğer türündeki içeriklerde, önemli günler, şehitlerimizle ilgili görseller paylaşıldığı ve sosyal medya kullanıcıları tarafından yoğun ilgi gösterildiği anlaşılmaktadır. Bu bulgu, zamanlı paylaşımların önemine işaret etmektedir.

- Video – Program türündeki içeriklerin izlenme ve etkileşim sayılarının yüksek olduğu gözlenmiştir. Bu programın, 'Mukabele' programı olduğu anlaşılmıştır.

- Video – Program – Kesit ile Video – Spot türündeki içeriklerin, izlenme ve gönderi erişimlerinin de video-fragmana göre yüksek olduğu belirlenmiştir.

Diyanet TV Twitter Sayfası

Diyanet TV Twitter hesabı, Aralık 2012 tarihinde açılmıştır. Sayfada, resmî web sitesi adresi ile yayın platformlarındaki kanal numaraları verilmiştir. 16 Mayıs 2021 tarihli ekran görüntüsüne göre, sayfanın 122.000'den fazla takipçisi bulunmaktadır. Sayfanın takip ettiği 35 kullanıcı bulunmaktadır ki bunlar, ağırlıklı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı yetkililerinin ve kurumlarının açtığı hesaplardır. Bu hesaptan 35.600'den fazla tweet paylaşılmıştır ve canlı yayın yapılmaktadır. Hesabın profil fotoğrafında 'Diyanet TV' logosu, kapak fotoğrafındaysa Mescid-i Aksa'dan bir görsel bulunmaktadır.

Görsel 6: Diyanet TV Twitter Hesabı
(Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2021)

Sayfanın takipçi sayısındaki değişim kurulduğu günden itibaren 15 Mayıs 2021 tarihine kadar geçerli olmak üzere, Grafik 10'da gösterilmiştir.

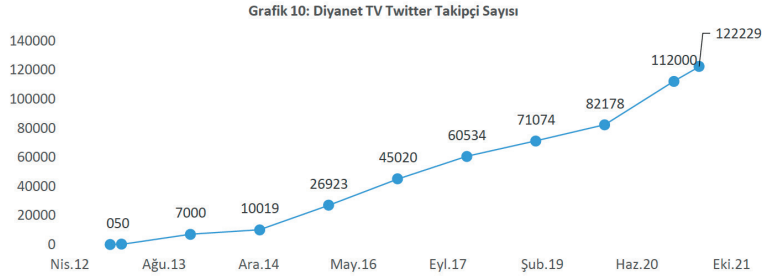

Tablo 4: Diyanet TV Twitter Sayfası İçerik Analizi (1-7 Ocak 2021)				
Paylaşım Türü	**Paylaşım Sayısı**	**Gönderi Erişimi**	**Etkileşim**	**İzlenme**
Canlı Yayın	4	35.666	1.116	24.900
Çapraz Paylaşım	24	-	-	-
Görsel - Ayet	-	-	-	-
Görsel - Hadis	-	-	-	-
Görsel - Program	37	167.114	4.312	-
Görsel - Dua	-	-	-	-
Görsel - Diğer	9	50.329	1.856	-
Video - Fragman	36	128.599	3.857	20.496
Video - Haber	3	17.042	493	3.007
Video - Program	-	-	-	-
Video - Program - Kesit	21	100.081	4.166	18.599
Video - Spot	10	44.419	1.564	6.862
Toplam	144	543.250	17.364	73.864

Tablo 5: Diyanet TV Twitter Sayfası İçerik Analizi (13-19 Nisan 2021)				
Paylaşım Türü	**Paylaşım Sayısı**	**Gönderi Erişimi**	**Etkileşim**	**İzlenme**
Canlı Yayın	9	71.077	1.845	19.500
Çapraz Paylaşım	38	-	-	-
Görsel - Ayet	8	51.727	3.575	-
Görsel - Hadis	7	36.903	2.098	-
Görsel - Program	53	163.780	5.051	-
Görsel - Dua	6	40.209	2.504	-
Görsel - Diğer	22	75.858	2.560	-
Video - Fragman	36	105.472	2.675	16.554
Video - Haber	8	29.990	704	4.886
Video - Program	-	-	-	-
Video - Program - Kesit	7	18.911	601	2.906
Video - Spot	15	49.894	1.438	8.625
Toplam	209	643.821	23.051	52.471

Grafik 11: Paylaşım Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Twitter Sayfası 1-7 Ocak 2021)

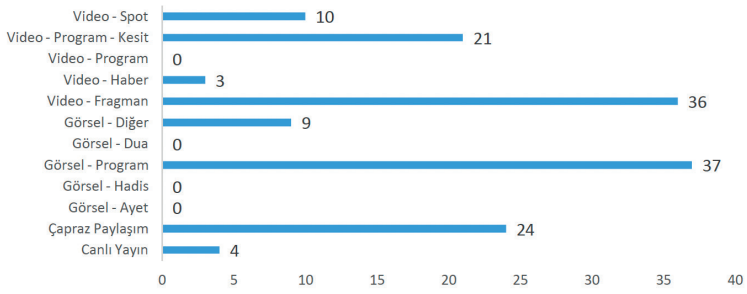

Grafik 12: Paylaşım Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Twitter Sayfası 13-19 Nisan 2021)

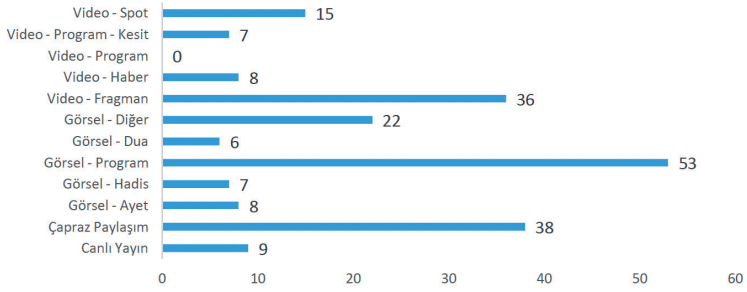

Grafik 13: Gönderi Erişim Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Twitter Sayfası 1-7 Ocak 2021)

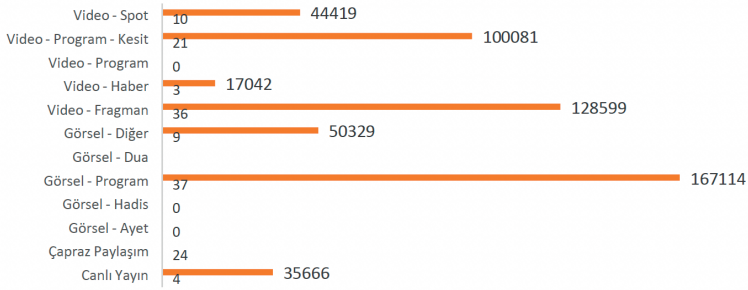

Grafik 14: Gönderi Erişim Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Twitter Sayfası 13-19 Nisan 2021)

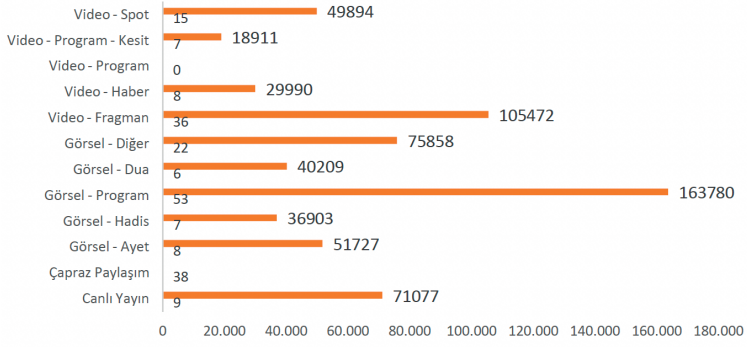

Grafik 15: Etkileşim Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Twitter Sayfası 1-7 Ocak 2021)

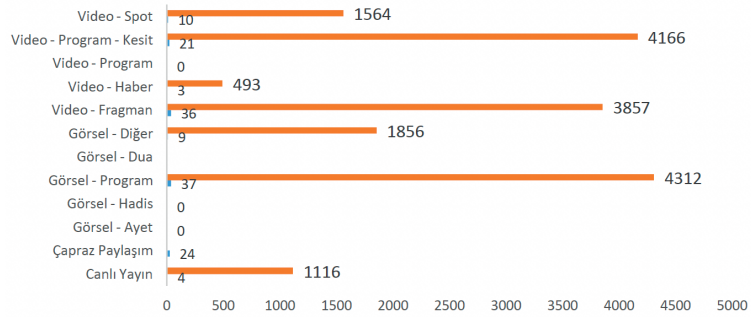

Grafik 16: Etkileşim Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Twitter Sayfası 13-19 Nisan 2021)

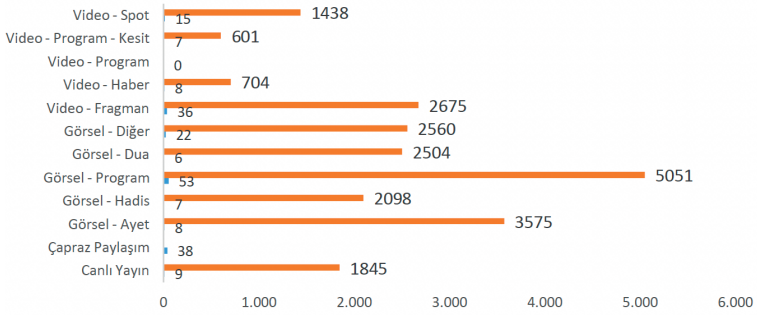

Grafik 17: İzlenme Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Twitter Sayfası 1-7 Ocak 2021)

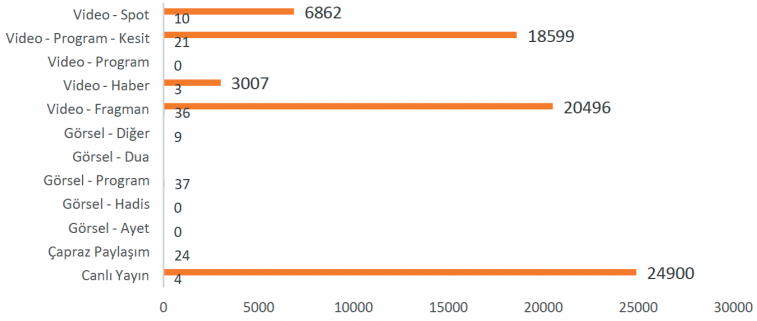

Grafik 18: İzlenme Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Twitter Sayfası 13-19 Nisan 2021)

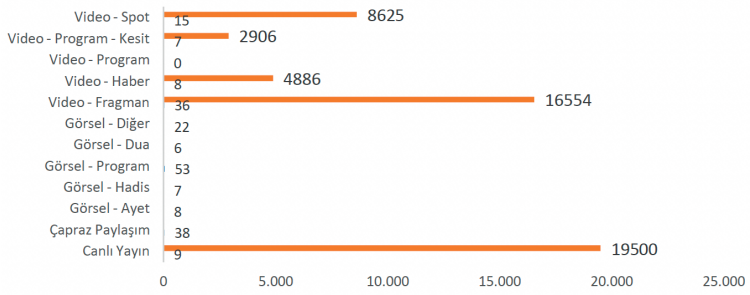

Twitter sayfasında yaptığımız içerik çözümlemeleri bakımından ulaşılan bulgulara şöyle sıralanabilir:

- En fazla paylaşılan türler arasında, görsel – program, video- fragman, video – program – kesit, görsel – diğer ve video – spot bulunmaktadır.

- Çapraz paylaşımların sayısal olarak, yüksek olduğu gözlenmektedir.

- Canlı yayınların izlenme sayılarının, video-fragman türündeki paylaşımlardan daha fazla izlenildiği görülmektedir.

- Dini metinlerin (ayet, hadis, dua), diğer paylaşım türlerine oranla daha fazla etkileşim aldığı görülmektedir. Söz gelimi, 13-19 Nisan 2021 tarihleri arasında 15 adet görsel olarak yayınlanan ayet, hadis ve dua metinlerinin 53 program görselinin etkileşim sayısından daha yüksek bir etkileşim aldığı görülmektedir.

Diyanet TV Instagram Sayfası

Diyanet TV Instagram sayfası, 22 Ekim 2014 tarihinde açılmıştır. Hesabın 15 Mayıs 2021 verilerine göre 924.000 takipçisi bulunmaktadır. Sayfanın takip ettiği 25 hesap arasında, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından açılan hesaplar ile Diyanet TV'de yayınlanan programlar (*Diyanet'e Soralım, Adım Adım İnsan, Yeni Güne Merhaba*, *Siyeri Biliyor musun? vd.*) için açılan hesaplar bulunmaktadır. Sayfanın profil fotoğrafında Diyanet TV kurumsal kimliğini yansıtan logo biyografi kısmındaysa Diyanet TV Youtube kanalının linki bulunmaktadır.

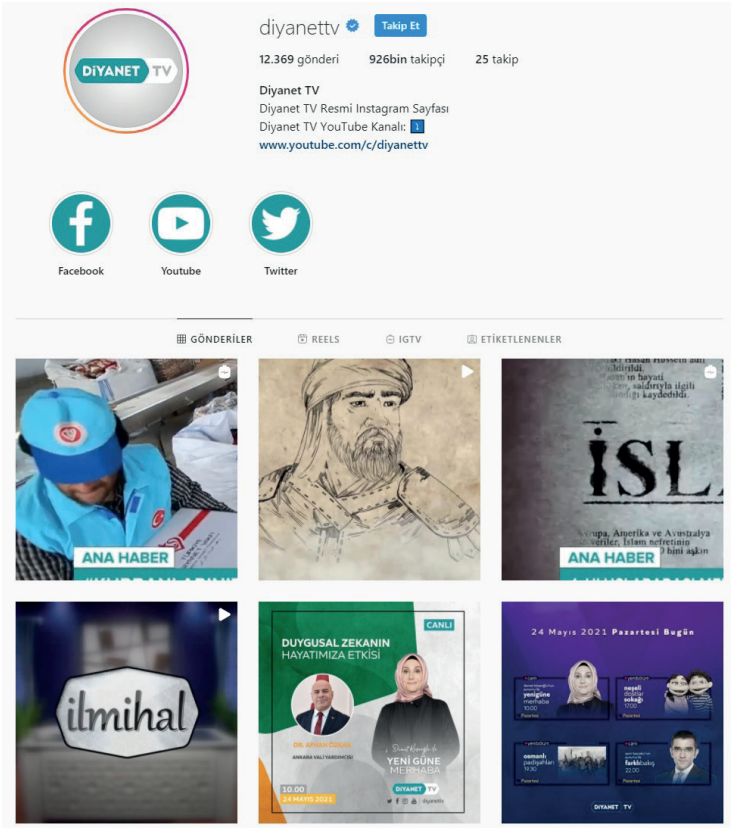

Görsel 7: Diyanet TV Instagram Sayfası (24 Mayıs 2021)

Hesabın açıldığı günden 15 Mayıs 2021 tarihine kadar olan takipçi sayısındaki değişim aşağıda gösterilmiştir:

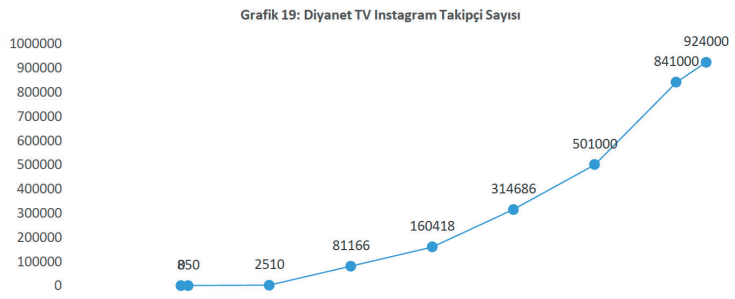

Tablo 6: Diyanet TV Instagram Sayfası İçerik Analizi (1-7 Ocak 2021)				
Paylaşım Türü	**Paylaşım Sayısı**	**Gönderi Erişimi**	**Etkileşim**	**İzlenme**
Canlı Yayın	0	-	-	-
Çapraz Paylaşım	2	-	-	-
Görsel - Ayet	0	-	-	-
Görsel - Hadis	0	-	-	-
Görsel - Program	25	2.201.714	40.905	-
Görsel - Dua	0	-	-	-
Görsel - Diğer	8	1.859.846	89.360	-
Video - Fragman	32	1.666.450	25.808	339.447
Video - Haber	3	134.416	1.825	20.729
Video - Program	0	-	-	-
Video - Program - Kesit	23	1.685.958	48.260	462.471
Video - Spot	11	693.194	14.755	179.740
Toplam	104	8.241.578	220.913	1.002.387

Tablo 7: Diyanet TV Instagram Sayfası İçerik Analizi (13-19 Nisan 2021)				
Paylaşım Türü	Paylaşım Sayısı	Gönderi Erişimi	Etkileşim	Görüntülenme
Canlı Yayın	1	47625	632	13.997
Çapraz Paylaşım	11	-	-	-
Görsel - Ayet	9	2.493.939	134.136	-
Görsel - Hadis	7	1.192.336	52.036	-
Görsel - Program	53	3.150.395	36.787	-
Görsel - Dua	6	1.263.620	64.647	-
Görsel - Diğer	5	708.065	34.186	-
Video - Fragman	30	1.204.129	16.083	266.091
Video - Haber	8	191.476	2955	30.396
Video - Program	0	-	-	-
Video - Program - Kesit	7	250.111	5.579	51.150
Video - Spot	14	475.757	10.517	77.088
Toplam	151	10.977.453	357.558	438.722

Grafik 20: Paylaşım Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Instagram Sayfası 1-7 Ocak 2021)

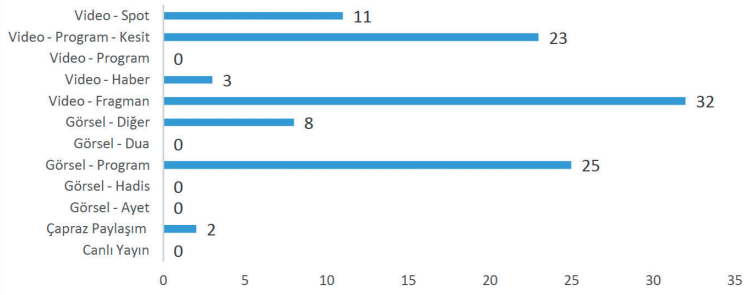

Grafik 21: Paylaşım Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Instagram Sayfası 13-19 Ocak 2021)

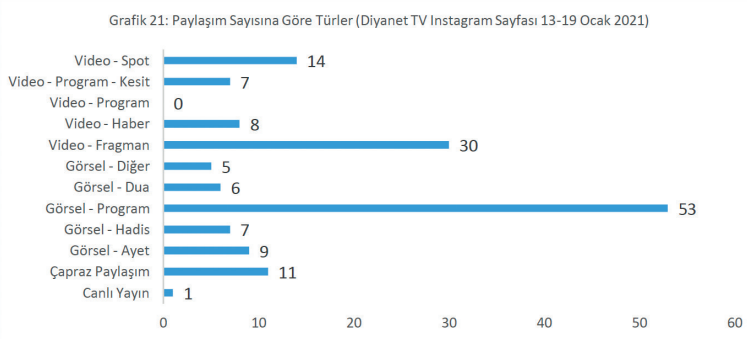

Grafik 22: Gönderi Erişim Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Instagram Sayfası 1-7 Ocak 2021)

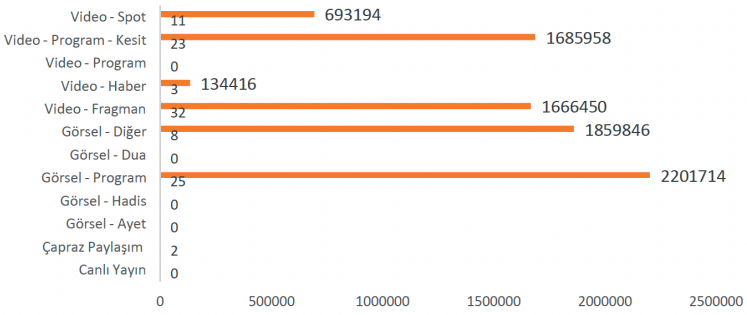

Grafik 23: Gönderi Erişim Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Instagram Sayfası 13-19 Ocak 2021)

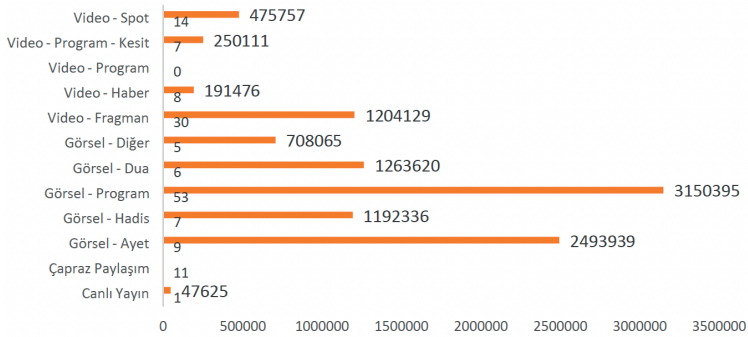

Grafik 24: Etkileşim Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Instagram Sayfası 1-7 Ocak 2021)

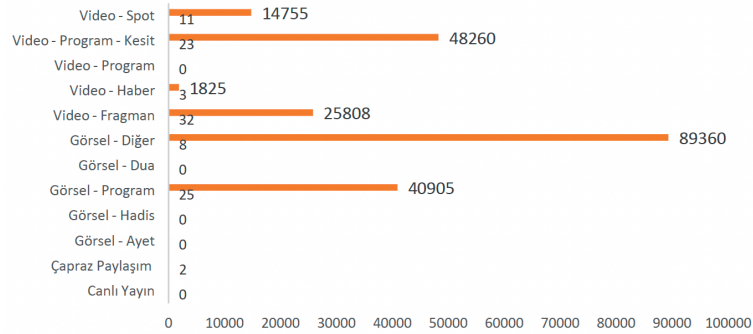

Grafik 25: Etkileşim Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Instagram Sayfası 13-19 Ocak 2021)

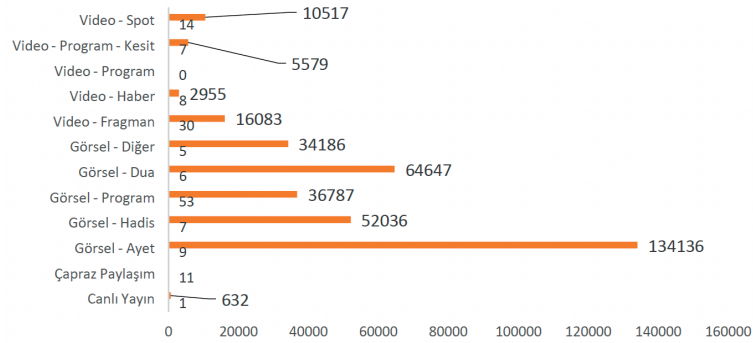

Grafik 26: Görüntüleme Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Instagram Sayfası 1-7 Ocak 2021)

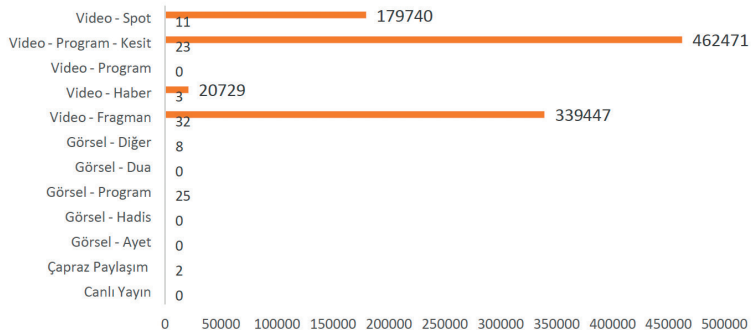

Grafik 27: Görüntüleme Sayısına Göre Türler (Diyanet TV Instagram Sayfası 13-19 Ocak 2021)

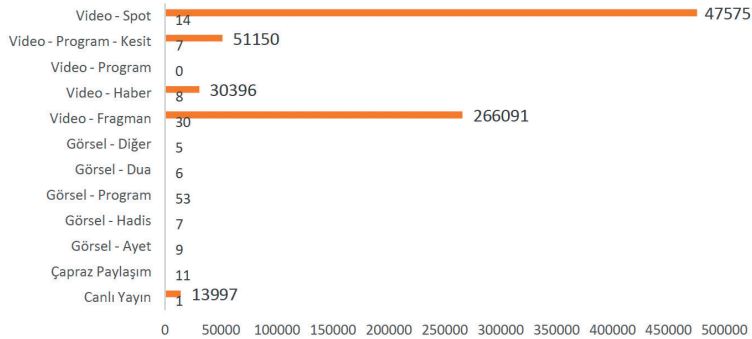

Yaptığımız analiz etrafında aşağıdaki değerlendirmelere ulaşılmıştır:

- Canlı yayınlar ile çapraz paylaşımların sayısının diğer platformlardaki sayılardan daha düşük seviyede yer almıştır.

- Paylaşımlarda en fazla, program tanıtımlarına ağırlık verildiği gözlenmiştir.

- Dini metin türlerinin, diğer paylaşımlara göre daha fazla etkileşim aldığı tespit edilmiştir.

- Videolar arasında, yer alan fragmanlar ile program kesitleri kıyaslandığında, sosyal medya kullanıcılarının daha ziyade program kesitlerine ilgi gösterdiği anlaşılmıştır.

- Görsel – Diğer türündeki içeriklerde, ülke gündemindeki konulara dair paylaşımların etkileşimlerinin, görsel- program türündeki içeriklerden yüksek olduğu gözlenmiştir.

Diyanet TV Youtube Sayfası

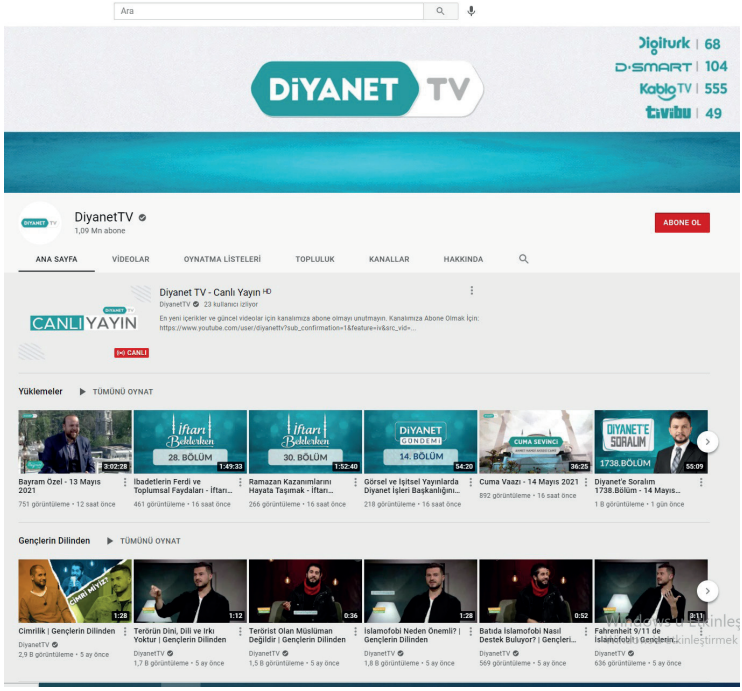

Görsel 8: Diyanet TV Youtube Sayfası
(Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2021)

Diyanet TV Youtube sayfası 14 Nisan 2013 tarihinde açılmıştır. Kanal, Youtube'da yayınlanan istatistiklere göre, 15 Mayıs 2021 tarihine kadar 368.454.195 görüntülemeye ulaşmıştır. Youtube kanalında, profil fotoğrafı ile kapak fotoğrafında Diyanet TV kurumsal kimliğine dair görsel ve bilgiler yer almaktadır. Görsel 8'de görüldüğü gibi kanalın 1.009.000'in üzerinde abonesi/takipçisi bulunmakta ve 7/24 canlı yayın sürdürülmektedir. Youtube sayfasının 'Kanallar' bölümünde, Diyanet Basın Merkezi, Türkiye Diyanet Vakfı, Diyanet Radyo, Diyanet Çocuk, Diyanet Yayınları ve Gençlerin Dilinden isimli kanallar bulunmaktadır. Kanalın açıldığı tarihten 15 Mayıs 2021 tarihine kadar ulaştığı takipçi sayısı Grafik 28'de gösterilmiştir.

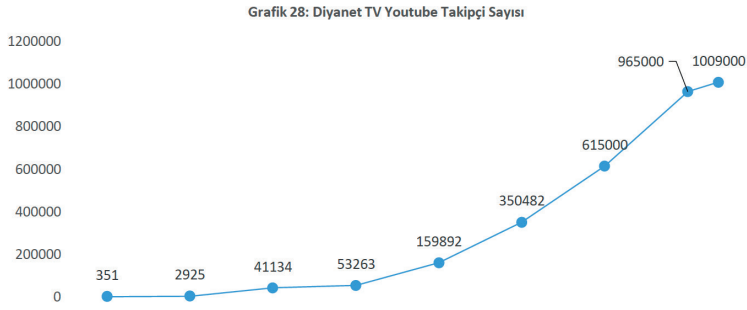

Tablo 8: Diyanet TV Youtube Sayfası İçerik Analizi (1-7 Ocak/13 19 Nisan 2021)[1]						
	1-7 Ocak 2021			13-19 Nisan 2021		
	İçerik	Gör. Sayısı	Etkileşim	İçerik	Gör. Sayısı	Etkileşim
Haber	3	6.186	345	6	7.740	242
Program	37	68.386	2.228	81	198.485	4.292
Program Kesit	4	3.877	58	15	11.517	382
Spot	6	8.632	375	9	5.036	212
Toplam	50	87.081	3.006	111	222.778	5.128

Diyanet TV Youtube Sayfasında 24 saat canlı yayın imkânı bulunmaktadır. İzleyiciler, bir mekâna bağımlı kalmaksızın, Diyanet TV içeriklerini canlı olarak izleyebilmektedir. Ayrıca bütün programlara Diyanet TV Youtube sayfasından ve Diyanet TV internet sitesinden erişebilmektedir. Canlı yayınlar 3 saat kadar geriye alınarak takip edilebilmektedir. Ayrıca canlı yayınlar dışındaki, bütün programlara istedikleri herhangi bir programı Youtube üzerinden izleyebilmektedir. Diğer sosyal medya platformlarında tanıtıma ağırlık verilirken, Youtube'da izlenme olanağının daha fazla olduğu görülmektedir.

[1] Bu tablodaki analizde, diğer platformlardaki içerikler kadar farklı içerik olmaması nedeniyle, ayrıca grafiklere yer verilmeyecektir.

Sonuç ve Öneriler

Diyanet İşleri Başkanlığının kurumsal olarak medyayı kullanımı yarım asrı, Meşihat Makamının çıkardığı dergi olan Ceride-i İlmiye de dikkate alındığında bir asrı aşkın bir tecrübeye işaret etmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığının medyayı kullanımında, ağırlıklı olarak dergi yayıncılığı ön plana çıkmakla birlikte radyo ve TV yayıncılığı vasıtasıyla dinî bilginin yaygınlaştırılması ve toplumsallaştırılması çabalarının var olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, hem kurumsal iletişim ve halkla ilişkiler çalışmaları hem de dinî bilginin yaygınlaştırılmasında yeni medyayı da (internet, mikrobloglar) kullanan Diyanet gelinen aşamada sosyal medya ve mobil cihazlarda da hizmet vermektedir. Dolayısıyla beşli medya tasnifinde (basılı, işitsel, görsel, yeni medya, taşınabilir bilgi ve iletişim teknolojileri) Diyanet'in öncelikle olarak dinî bilginin toplumsallaşması ve yaygınlaşmasını hedeflediği görülmektedir (Aydeniz, 2015, s. 291-292). Yeni medya, 'kitle izleyicisini bireysel kullanıcı olarak da kapsayabilen, kullanıcıların içeriğe veya uygulamalara farklı zaman dilimlerinde ve etkileşim içinde erişebildikleri sistemler' (Geray, 2003, s. 20) olarak tanımlanmakta ve hem içerik üreticilerine hem de içeriğe ulaşanlara çeşitli fırsatlar sunmaktadır. Bu çalışmada, yöndeşmenin dinî yayıncılığa sağladığı fırsatlar, Diyanet TV yeni medya kullanımı üzerinden ele alınmıştır.

Diyanet TV uzantılı Facebook, Twitter, Instagram ve Youtube hesaplarının açıldığı günden itibaren sürekli olarak takipçi sayısının arttığı çalışma sonucunda ulaşılan bulgular arasındadır. 4 mecranın 15 Mayıs 2021 tarihi itibariyle 3.772.432 takipçisi/abonesi bulunmaktadır. Bu veri, Diyanet TV'nin bir fırsat olarak geniş bir sosyal medya kullanıcı kitlesine ulaşma imkânının bulunduğunu göstermektedir. Bu imkânın nasıl değerlendirildiğini belirleyerek, yöndeşme olgusu etrafında tartışmak amacıyla bu çalışma hazırlanmıştır.

Çalışmada Diyanet TV'nin resmi sosyal hesaplarında yer alan 1110 paylaşımdaki içerikler analiz edilmiş, Facebook, Twitter ve Instagram'da 12 farklı türde, Youtube'da ise 4 farklı türde paylaşım yapıldığı tespit edilmiştir. Bu paylaşımların sayısı, gönderi erişimi, etkileşim ve izlenme/görüntülenme sayıları toplam olarak Tablo 9'da gösterilmiştir:

Diyanet TV Sosyal Medya Hesaplarındaki Toplam Nicel Veriler (1-9 Ocak/13-19 Nisan 2021)				
	Pay. Sayısı	**Gönderi Erişimi**	**Etkileşim**	**İzlenme**
Diyanet TV Facebook	341	14.615.553	582.337	1.699.762
Diyanet TV Twitter	353	1.187.071	40.415	126.335
Diyanet TV Instagram	255	19.219.031	578.471	1.441.109
Diyanet TV Youtube	161	x	8.134	309.859
Toplam	1.110	35.021.655	1.209.357	3.577.065

Görüldüğü üzere, Diyanet TV sosyal medya hesaplarından 2 haftalık zaman dilimi içerisinde, 1100 paylaşım yapılmış; bu paylaşımlar 35 milyondan fazla kullanıcının ekranına düşmüş; 1 milyon 200 bin kişiden fazla etkileşimi girmiş ve 3 milyon 500 bin kişiden fazlası tarafından izlenmiştir.

Araştırma sonuçlarında sosyal medya hesaplarının iki farklı türde kullanıldığı görülmektedir. Facebook, Twitter ve Instagram sayfalarında, televizyonlarda yayınlanan programların tanıtımına ağırlık verildiği ve televizyon yayınlarının, sosyal medya kullanıcıları tarafından izlenmesinin teşvik edildiği; Youtube kanalında ise televizyon kanalında yayınlanan program ve içeriklerin yer aldığı görülmektedir.

Ayrıca bu ana hesaplar yanında, canlı yayınlanan kimi programların da (*Adım Adım İnsan, Diyanet'e Soralım, Yeni Güne Merhaba*) sosyal medya hesaplarının bulunduğu görülmektedir. Bu hesaplarda, farklı programlarda farklı yöntemler tercih edilmekle birlikte genel olarak, programın başlamasına kısa bir süre kala, stüdyodan fotoğraf veya video paylaşılmakta; programın konusuyla ilgili sorular alınarak, cevapları canlı yayında aktarılmakta; dinî konularda Din İşleri Yüksek Kurulu üye ve uzmanlarının cevaplamaları için sorular alınarak cevapları canlı

yayında verilmekte; programı izlemeyi teşvik etmek amacıyla, hediye verileceği bu hesaplardan duyurulmaktadır. Dolayısıyla Diyanet TV sosyal medya hesaplarının, ağırlıklı olarak televizyon yayınlarına yönlendirme işlevi olmakla birlikte izleyicilerin soru ve görüşlerini televizyonda yansıtmak gibi bir fonksiyonu da bulunduğu söylenebilir. Başka bir deyişle genel olarak teknolojik sinerjinin tanıtım yönünün Facebook, Twitter, Instagram sayfalarıyla, izlenme yönünün de televizyon ekranı ve Youtube vasıtasıyla sağlandığı ifade edilebilir.

İncelenen hesaplardaki paylaşımların, mecraların kendi teknik yapılarına (fotoğraf boyutu vb.) uygun şekilde tasarlanarak yapıldığı görülmüştür. Diyanet TV'nin Facebook, Twitter ve Instagram hesaplarında, aynı süre zarfında aynı tür içeriklerin paylaşıldığı görülmektedir. Bu durum, televizyon içeriklerinin farklı mecralarda aynı anda paylaşılarak 'teknolojik sinerji' oluşturulduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, her mecranın kullanıcı etkileşimine göre içeriklerin de farklılaştırılması düşünülebilir.

Video ve fotoğrafların, ilgili mecraya yüklendiği ve başka bir siteye link verilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu kullanım türü, esasında sosyal medya sitelerinin zorunlu kıldığı bir seçenek olarak değerlendirilebilir. Zira, her platform, kendi içeriğine yüklenen materyali daha fazla kişiye ulaştırma eğilimine sahiptir. Diyanet TV sosyal medya hesaplarında bu nedenle, içerikler, doğrudan ilgili sosyal medya platformuna yüklenmiş ve içeriklerin daha geniş kitleye ulaşması fırsatını değerlendirmiştir.

Ülke gündeminde yer alan konularla ilgili sosyal medya paylaşımlarının, televizyon program tanıtımlarıyla neredeyse aynı derecede etki sağladığı görülmüştür. Bu nedenle, Diyanet TV'nin güncel konularla ilgili paylaşımlarının, doğru zamanlama ile gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Sosyal medyaya özel üretilen ve kısa süreli video içeriklerinin diğer paylaşım türlerine göre daha fazla ilgiyle karşılandığı belirlenmiştir. Bu nedenle, televizyon programlarının tanıtım yönteminde farklı bir politika izlenerek, programlardan alınan kesitlerin artırılması yolu tercih edilebilir.

Çapraz paylaşımlar, kurumsal iletişim bakımından oldukça avantajlı kazanımlar sağlamaktadır. Bununla birlikte bu tür paylaşımların sıklık ve mahiyeti, sosyal medya kullanıcılarının sayfaları takip etme amacına bağlı olarak değişim gösterebilir.

Kaynakça

Akşit, V. (2008). Medyada Din Hizmetleri ve Dinî Danışmanlık. *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (s. 600-607). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Atabek, Ü. (2007). İçerik Çözümlemesi: İletişim Çalışmalarının Olağan Yöntemi. G. Ş. Atabek, & Ü. Atabek içinde, *Medya Medinlerini Çözümlemek İçerik, Göstergebilim ve Söylem Çözümleme Yöntemleri* (s. 1-18). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Atakan, Y. (1996, Eylül-Ekim). Medyada Görsellik ve Etkileşim Çağı. *Yeni Türkiye (Medya Özel Sayısı), 1*(11), 85-91.

Aydeniz, H. (2015). Bir İmkân ve Medyan Okuma Olarak Medya ve İletişim: Türkiye'de Din Hizmetleri ve Dini Bilgi Alanı Özelinde Bir Değerlendirme. *Medya ve Din Tartaşmaları Sempozyum Bildirileri* (s. 284-297). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi.

Aydın, H. (2016). Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez ve Taşra Teşkilatının Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir İnceleme. *Humanities Sciences, 11*(3), 203-212.

Aydoğan, A. (2016). İnternet'te Geleneksel Medya. F. Başaran, & H. Geray içinde, *İletişim Ağlarının Ekonomisi Telekomünikasyon, Kitle İletişimi, Yazılım ve İnternet* (s. 270-296). Ankara: Ütopya Yayınevi.

Aygün, S. (2002, Ocak). Bilgisayar ve İnternet. *Diyanet Aylık Dergi*(133), 48-49.

Aytekin, Ç., Gül, O., & Görgen, A. N. (2016). İkinci Ekran Kuramı Bağlamında Geleneksel Medya-Sosyal Medya Yöndeşmesi: Sosyal Medyada Reyting Ölçümleme Üzerine Bir Araştırma. *İstanbul Journal of Social Sciences, 13*, 17-42. http://www.istjss.org/resim/2016_summer_13_2.pdf adresinden alındı

Barbier, F., & Lavenir, C. B. (2001). *Diderot'tan İnternete Medya Tarihi.* İstanbul: Okuyan Us.

Bereket, Ö. (2018). Yöndeşen Medya ve Dijital Emek Sömürüsü: Christian Fuchs Henry Jenkins'e Karşı. *Panaroma Khas*(28), 20-23.

Cehri Akyol, C. (2020). *Televizyon Yayıncılığında Çocuk Programlarının Önemi ve Diyanet TV Örneği.* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi.

Chayko, M. (2018). *Süper Bağ(lantı)lı.* İstanbul: Der Yayınları.

Çuhadar, M. (2015). Dijitalleşen Din ve Diyanet. M. Çamdereli, B. Önay Doğan, & N. Kocabay Şener içinde, ***Dijitalleşen Din (Medya ve Din 2)*** (s. 175-222). İstanbul: Köprü Yayınları.

Çuhadar, M. (2019). Türkiye'de Kamu Hizmeti Yayıncılığı Açısından Dinî Temalı TV Programları ve Diyanet TV Program Türleri Üzerine Bir İnceleme. ***Medya ve Din Araştırmaları Dergisi, 2***(2), 237-266.

Erdoğan, İ. (2007). ***Pozitivist Metodoloji Bilimsel Araştırma Tasarımı İstatistiksel Yöntemler Analiz Yorum*** (2. b.). Ankara: Erk Yayınları.

Geray, H. (1996, Eylül-Ekim). Yeni İletişim Teknolojilerinde Eğilimler: İnternet, GII ve Türkiye. ***Yeni Türkiye (Medya Özel Sayısı), 1***(11), 61-84.

Geray, H. (2003). ***İletişim ve Teknoloji Uluslararası Birikim Düzeninde Yeni Medya Politikaları.*** Ankara: Ütopya Yayınevi.

Geray, H. (2004). ***Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş.*** Ankara: Siyasal Kitabevi.

Gül, R. E. (2019). Dini Bilgiyi Gençliğe Ulaştırmada Sosyal Medyanın Önemi. ***ASEAD 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu.*** Antalya: Astana Yayınları.

Güney, Ç. (2019). ***Çizgi Filmlerde Değer Yüklü Mesajlarda İçerik Analizi: Şeker Hoca ve Yusuf›un Dünyası Örneği.*** Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Jenkins, H. (2018). Medya Yöndeşmesinin Kültürel Mantığı. F. Aydoğan içinde, ***Yeni Medya Kuramları*** (C. Arslan, Çev., s. 33-45). İstanbul: Der Yayınları.

Kahveci, N. (1996, Ekim). (AG-GED) Araştırma Geliştirme ve Dokümantasyon Merkezi. ***Diyanet Aylık Dergi***(70), 50.

Karahan, M. (1994, Mart). Diyanet İşleri Başkanlığında Bilgisayar Kullanımı Tarihçesi. ***Diyanet Aylık Dergi***(39), 28-29.

Kaya, E. (2019). ***Türk Halk Dindarlığının Medyada Dini Sorular Üzerinden Değerlendirilmesi.*** Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kejanlıoğlu, D. B. (1998). ***Türkiye'de Yayıncılık Politikası: Ekonomik ve Siyasal Boyutlarıyla Türkiye'de Radyo ve Televizyon Yayıncılığı.*** Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Koçyiğit, İ. (2016). ***Diyanet TV ve Diyanet Radyonun Kurumsallaşma Süreci.*** Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi.

Özel, S. (2011). Yakınsama: Yeni Medyanın İtici Gücü. *Erciyes İletişim Dergisi, 2*(2), 54-66.

Paçacı, İ. (2002, Nisan). Diyanet İşleri Başkanlığı Araştırma, Geliştirme ve Dokümantasyon Merkezi (ARGED). 51-56. (S. Memiş, Röportaj Yapan) Diyanet Aylık Dergi.

Polat, İ. H. (2016, Temmuz). Dijital-Siber-Sosyal; Yeni Bir Medyadan Yeni Bir Yaşam Alanına Dönüşüm. *TRT Akademi, 1*(2), 209-424.

Taş, O. (2006). İletişim Alanında Yöndeşme Eğilimleri Teknoloji, Pazar ve Düzenleme. *Kültür ve İletişim, 9*(2), 33-62.

Törenli, N. (2005). *Yeni Medya, Yeni İletişim Ortamı*. Ankara: Bilim ve Sanat.

Yılmaz, A. (2009). İletişim Teknolojilerinde Yöndeşme: Sosyo–Ekonomik İlişkiler Üzerindeki Etkilerini Tartışmak,. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 9*(18), 295-322.

Web Siteleri

http://muzminanonim.blogspot.com/2006/11/diyanet-patrikhane-hahambalk-vatikan.html Erişim Tarihi 15 Mayıs 2021

http://vektorelcizim.net/diyanet-web-sitesini-degistirdi Erişim Tarihi 15 Mayıs 2021

İncelenen Sayfalar

http://www.facebook.com/diyanettv

http://www.twitter.com/diyanettv

http://instagram.com/diyanettv

https://www.youtube.com/user/DiyanetTV

İSLAMİ İLİMLERDE DİJİTALLEŞMENİN TARİHİ VE DİJİTAL KAYNAKLARIN AKADEMİK OKUMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Doç. Dr. Muhittin DÜZENLİ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Giriş

Matbuatın yerini dijital kaynakların yer aldığı günümüzde bu değişim birçok açıdan bilgi ve bilginin üretimini olumlu anlamda etkilerken farkında olmadan araştırmacı açısından kaybettirdiği birçok husus ile de anılmaktadır. Özellikle dinî ilimlere yönelik son 20 yılda hayal bile edemeyeceğimiz gelişmeler yaşanmış ve hemen hemen İlahiyat alanına ilişkin tüm klasik/modern eserler dijital ortamda kullanıcıların hizmetine sunulmuştur. Elbette ki bu gelişme zaman ve bilgiye ulaşma açısından birçok kolaylıklar sunmakla birlikte farkında olmadan araştırmacılardan alıp götürdüğü şeylerle de anılacaktır. Kitaplardan uzaklaşılması, sadece ihtiyaç duyulan bilgiye bakılması, bir eserde mevcut bilgi bütünlüğünün göz ardı edilmesi, okuma alışkanlıklarının terk edilmesi, kitapların manevi ikliminin unutulması gibi birçok husus aslında dijitalleşmenin kazandırdıklarının yanında kaybettirdiklerinin de oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Kaldı ki dijitalleşme ile birlikte özellikle sosyal mecrada bilgiye ulaşmanın da getirdiği kolaylık nedeniyle az çok klavye/bilgisayar kullananlar dinî konularda fetva/hüküm vermeye başlamış artık ilim "kazanılan" bir husus olmaktan ziyade, çok çaba sarf edilmeden elde edilen bir veri hâline dönüşmüştür. Şüphesiz bu husus Tasnîf döneminin önemli simalarından olan el-Evzâî'nin (ö.157/773) "Bu ilim, ehlinden alındığında şerefli idi, kitaplara yazılmaya başlayın-

ca, ehil olmayanlar da işin içine karıştı" sözünün "Bu ilim, ehlinden alındığında şerefli idi, veri tabanlarına yazılmaya başlayınca, ehil olmayanlar da işin içine karıştı" şeklinde vücut bulmuş hâlidir.

İşte bu tebliğimizde özellikle ilahiyat alanında dijitalleşmenin tarihi gelişim seyri, dijital verilerin güvenirliği ve dijitalleşmenin kaybettirdiği değerler üzerinde durulacaktır.

1. İslami İlimlerde Dijitalleşmenin Tarihi Seyri

İslami ilimlerde, özellikle de Temel İslam Bilimlerine ait alanlarda dijitalleşme 1990'lı yılların sonlarında başlar. Bu çalışmaların ilk ve en geniş ürünleri Ürdün merkezli Turath şirketi (مركز التراث) tarafından Mahmud Murakibî başkanlığında ilmi bir heyet tarafından yapılmıştır. Turath şirketi ilk olarak *el-Mevsûatu'z-Zehebiyye* (Altın Ansiklopedi) adıyla 450 eseri içeren CD ile dijitalleşmenin ilk adımlarını atmıştır. Yaklaşık 200.000 rivayeti senet ve şerhleriyle birlikte tahlile imkân tanıyan bu program, İslami ilimlerde araştırma açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Hadis ilmi ile ilgili 3500 ciltten fazla eserin *el-Mektebetü'l-elfiyye li's-sünneti'n-nebeviyye* (المكتبة الألفية للسنة النبوية) isimli multimedya CD'sinde bir araya getirilmesi ve hazırlanan bir arayüz programı ile söz konusu eserler içerisinde arama yapılmasına imkân verilmesi özellikle hadis ilminde rivayetlerin tahricini yaparken araştırmacıların elinden düşürmediği bir dijital kaynak hâline gelmiş ve bu durum Concordance vb. miftah türü eserlerin artık eski önemini kaybedeceğine bir işaret olarak görülmüştür. Hiç şüphesiz 1400 yıllık hadis külliyatının hemen hemen tamamının tek bir CD içerisinde hizmete sunulacağını ve hadis rivayetlerine ilişkin tüm bilgilerin tek bir tuşla araştırmacının önüne serileceğini 2000'li yıllara kadar kimse hayal bile edemiyordu. Yine aynı şirket tarafından Temel İslam Bilimlerinin Tefsir, Fıkıh, Kelam, Tasavvuf, İslam Tarihi gibi alanlarına ilişkin yüzlerce ciltlik eser ihtiva eden CDlerin hazırlanması bu alanda araştırma yapan kişiler tarafından memnuniyetle karşılanmış ve hem İslam dünyasında hem de Türkiye'de birçok araştırmacı bu CDleri söz konusu firmadan temin ederek kullanmaya başlamışlardır. Bu programların ücret mukabilinde temin edilebilmesi, her bir CD için hazırlanan özel

anahtar disketlerin mevcudiyeti programın sadece tek bir bilgisayarda kullanımına izin vermekte bu da beraberinde bazı kullanım zorluklarını getirmekteydi. Şirket ürünlerinin kopyalanmasını önlemek için bu önlemleri almasına rağmen söz konusu programlara virüs sızmasına engel olamamış ve ilk kez 1998 yılının Haziran ayında yayılmaya başlayan CIH (Çernobil) virüsü CDleri temin eden kişilerin bazı şahsi bilgileri de kaybetmesine neden olmuştur. CDlerin kulanım zorluğu ve her biri için özel anahtar disketleri kullanmanın gerekliliği İslami ilimlerin dijitalleştirilmesine yönelik bu çabayı belli bir süre sekteye uğratmış olsa da daha sonra bu sorun aşılarak yeni sürümler doğrudan CDlerden kurulur hâle getirilmiştir. Söz konusu programlar yıllarca İslami ilimlerde araştırma yapanların vazgeçemeyecekleri birer kaynak olmuşlardır.

İslami ilimlerdeki yüzlerce eseri dijital ortama aktarılması ile başlayan bu süreç sonraki yıllarda inanılmaz bir hızla devam etmiş ve günümüzde hemen hemen İslami ilimlere ait tüm eserler dijital ortama aktarılarak kullanıcı ve araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Bu bağlamda hem internet ortamında hem de muhtelif programlar aracılığı ile hizmet veren onlarca farklı program bulunmakla birlikte tebliğ çerçevesinde bunların hepsini ayrı ayrı tetkik etme imkânımız olmayacağından ilmi araştırmalarda kullanılan 3 farklı program üzerinde duracağız.

a. el-Cevamiu'l-Kelim

Turath şirketi tarafından hazırlanan program CDleri uzun bir süre ilmi çalışmalarda kaynak olarak kullanılmakla beraber çalışmalar sadece bu şirketin yaptığı ile sınırlı kalmamış sonraki yıllarda matbu ve mahtût (el yazması) 1400 ciltlik bir hadis külliyatının bir araya getirildiği *Cevamiu'l-Kelim* adlı program hayatımıza girmiştir. Katar merkezli el-idâretü'l-Âmme li'l-Evkâf[1] adlı kuruluş tarafından hazırlatılan bu program İslam web[2] adlı kuruluş tarafından kullanıcılara ücretsiz olarak sunulmuştur. Programın ücretsiz olması ve hadis alanına ilişkin 1400 ciltlik bir külliyat arasında çok kısa bir zamanda arama imkânı sunması özellikle bu ilimle iştigal edenler tarafından memnuniyetle

[1] https://www.awqaf.gov.qa/

[2] https://www.islamweb.net/

karşılanmıştır. Program incelendiğinde oldukça profesyonel bir tarzda hazırlandığı ve hem rivayetin metni hem de isnadı ile ilgili oldukça önemli bilgileri çok kısa bir sürede araştırmacıların hizmetine sunduğu görülmektedir.

Program içerisinde herhangi bir rivayet aratıldığında 1400 ciltlik bir külliyat içerisindeki sonuçları oldukça kısa zaman bir dilimi içerisinde kullanıcıya sunulmakta ancak programın asıl işlevi de bu aşamadan sonra başlamaktadır. Rivayetin tahrîci, şâhit ve mutâbi rivayetleri, hadisin şerhi ve bilinmeyen kelimelere ilişkin sözlük hizmeti ilk etapta sunulan hizmetlerden sadece birkaçıdır. Bunun yanında hadis rivayetlerini nakleden her bir râviye ilişkin kimlik kartı tarzında bir modülün olması hem râvinin kimliği ile ilgili detaylı bilgilere yer vermekte hem de her bir râvinin hocaları ve talebelerine ilişkin liste sunularak her birinden ne kadar hadis naklettiğine dair bilgiler aktarılmaktadır. Rivayetlerin isnat şemasını bir bütün olarak göstermesi ve isnatta bulunan râvilerin cerh ve ta'dîl durumlarını dikkate almak suretiyle rivayetin isnat ve metnine ilişkin sıhhat hükmü vermesi de ayrıca zikredilmeye değerdir. Bunun yanında arama yaparken kullanılan anahtar kelime ve istenildiğinde bu kelimeden türetilmiş bütün diğer kelimelerle arama yapmaya imkân vermesi programı hadis akademisyenlerinin vazgeçemeyecekleri bir program hâline getirmiştir. Ancak uzun zamandır program üzerinde bir geliştirilme yapılmadığı ve halen 4.5 sürümü ile kullanıcılara hizmet verdiğini de belirtmek isteriz.

b. el-Mektebetü'ş-Şâmile

Sadece Sünni kaynakların veri tabanına aktarılması şartı ile ve açık kodlama sistemi ile yazılmış olan *el-Mektebetü'ş-Şâmile* adlı program İslami ilimlerde araştırma yapanların hizmetine yine ücretsiz olarak sunulmuştur.[1] İlk sürümde 25 farklı başlık altında 968 farklı kitap yer alırken yayımlanan son resmi sürümünde 12635 ciltlik bir İslam külliyatını ihtiva eder duruma gelmiştir. Her gün yeni eserlerin eklenmek suretiyle bu sayının yakın zamanda bunun çok daha üstüne çıkacağı muhakkaktır. Söz konusu programın kullanıcılar tarafından geliştiril-

[1] https://shamela.ws/

meye açık olması ve isteyen herkesin herhangi bir eseri programın öngördüğü formata aktarmak suretiyle program içeriğine dâhil edebilmesi araştırmacılar arasında oldukça revaç bulmasına neden olmuştur.

Program, internet üzerinden kendini güncelleyebilmekte ve yeni eklenen kitapları da tarayıp bünyesine katabilmektedir. Program 3. sürümden itibaren Portable olarak (taşınabilir, kurma gerektirmez) hizmete sunulmuş olup program klasörü içerisindeki Upgrade (güncelleme) simgesi ile internet üzerinden güncellemesi yapılabilmektedir. Program içerisindeki kitapların istenildiğinde Word dosyası veya başka bir biçimde dışarıya aktarılabilmesi, PDF'li versiyonda birçok eserin PDF sinin görüntülenerek asıl metin ile karşılaştırabilme imkânı olması, sürekli yeni kitaplar eklenmek suretiyle güncellenebilmesi ve daha birçok özellikler bu programı Temel İslam Bilimlerinde araştırma yapanlar için vazgeçilmez bir program hâline getirmiştir.

c. Kuramer Kütüphanesi

Benzeri bir program da Türkiye'de hadis alanında öğretim üyesi olarak görev yapan Dr. Mehmet Apaydın hocamız tarafından 2011 yılında başlatılan ve 2013 yılında ilk sürümü yayımlanan *Kuramer Kütüphanesi* adıyla bilinen programdır. Şimdilik sınırlı sayıda araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır. *Kuramer Kütüphanesi* mevcut *Mektebetü'ş-Şāmile* adlı programın ücretsiz ve herkese açık olan veri tabanındaki kaynakları otomatik olarak kendi veri tabanına çevirerek aktarmaktadır. Bunun için gerekli menülerin kullanımı oldukça pratiktir. Ayrıca birden fazla *Mektebetü'ş-Şamile* sürümünden otomatik olarak önceden eklediklerini eklemeden, sadece olmayan kaynakları alabilmektedir.

Kuramer Kütüphanesi daha önceki programlarda olmayan çalışma yönetimi sistemine sahiptir. Bu sistemin temel amacı ilim adamlarının kıymetli vakitlerini alıntı yapma, fiş hazırlama, dipnot gösterme, içindekiler ve bibliyografya oluşturma gibi ayrıntılarla uğraştırmadan program üzerinde çalışmasını yaptıktan sonra bunları otomatik olarak oluşturduğu Word belgesine aktarmak olarak özetlenebilir. Çalışma sistemi, alıntı sistemi ve fiş yönetimi, kurgulama, çoklu kullanım vb. daha birçok özellik bu programa has özelliklerdir. Programın son sürümü 6897 eser ve bunlara ait toplam 10032 nüsha ihtiva etmektedir. Programın

menü seçeneklerinin Türkçe olması, arama sonuçlarının müelliflerinin vefat tarihine göre sırayla verilmesi, aynı eserin birçok farklı baskısını ihtiva etmesi ve arama sonuçlarının ilmi araştırmalarda kullanılan şekliyle (dipnot ve bibliyografik bilgi) verilmesi programın oldukça kullanışlı olduğunu göstermektedir.

2. Dijitalleşmenin Kazandırdıkları

Dijitalleşmenin diğer bir ifadeyle İslami ilimlere ait eserlerin dijital ortama aktarılmasının kullanıcılara birçok açıdan kolaylık sağladığı yadsınamaz bir gerçektir. Bilgisayar olmadan yapılacak bir araştırma oldukça uzun bir zaman almakta aynı zamanda yoğun bir uğraşı gerektirmektedir. Örneğin hadis ilmi için bir rivayetin kaynaklarda tüm geçtiği yerler tespit edilmek istenildiğinde Concordance ve benzeri miftah türü eserleri kullanarak bu çalışma saatler hatta bazen günler süren bir uğraş ile gerçekleştirilebilmektedir. Üstelik bu uğraş tüm hadis külliyatını değil ancak belirli bir kısmını içerisine almaktaydı. Örneğin tek bir rivayetin Kütüb-i Tis'a dediğimiz dokuz ayrı kitaptaki yerini tespit için Condordance adlı eseri kullanmak ve söz konusu eserlere ayrıca göz atıp bunun sağlamasını yapmak, çıkan sonuçlara göre saatlerce zaman alabilmektedir. Hakeza bir ayetin 10 farklı tefsirdeki yorumunu inceleyebilmek yine saatler süren bir mesai gerektirmekteydi.

Ancak İslami ilimlere ait eserlerin yukarıda zikrettiğimiz programlar vasıtasıyla araştırmacıların hizmetine sunulması bu işlemin dakikalar içerisinde sonuçlanmasına ve dolayısıyla çok büyük bir zaman tasarrufuna neden olmakta ayrıca araştırmanın çok daha derinlemesine yapılabilmesine imkân vermektedir. Örnek olarak vermek gerekirse *cevamiu'l-kelim* programında bir rivayetin 1400 ciltlik hem matbu hem de mahtût külliyat içerisinde taranması bir dakikadan daha az bir sürede sonuçlanmakta, *el-Mektebetü'ş-Şamile* adlı eserde 12.635 cilt içerisindeki bir tarama 42 dakika *Kuramer Kütüphanesi* programında ise 6897 eser ve bunlara ait toplam 10032 nüsha içerisinde yapılan bir tarama 22 dakika kadar bir zaman dilimi içerisinde gerçekleştirilmektedir. Bu zaman dilimleri bilgisayarın işlemci kapasitesine göre değişmekle birlikte vasat bir bilgisayarda yapılan taramalar yaklaşık sonuçları verecektir.

Dijital programlar İslami ilimlere ilişkin araştırmalarda zaman açısından tasarruf sağladığı gibi aynı zamanda manuel araştırma ile elde edemeyeceğimiz veya gözden kaçırılması muhtemel sonuçlara da ulaşmamıza fırsat vermektedir. Dolayısıyla İslami ilimlerin herhangi bir alanında araştırma yapan kişilerin söz konusu programlardan bigâne kalamayacağı aşikârdır. Eski âlimlerin ne kadar zor şartlarda çalıştıklarını, üstelik el yazması eserlerden istifade ederek ciltler dolusu teliflerini yaptıklarını göz önüne aldığımızda dijital kaynakların ilmi araştırmalardaki önemi daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Ancak söz konusu programların sonuçları ne kadar güvenilirdir? Bu sonuçların ilmi araştırmalarda nasıl ve ne şekilde kullanılması uygundur soruları ilmi araştırma yapan herkesin mutlaka sorması ve dikkate alması gereken hususlardır.

3. Dijital Verilerin Güvenilirliği

Hiç şüphesiz dijitalleşme ile birlikte karşımıza çıkan en büyük sorunlardan biri dijital verilerin güvenilirliği sorunudur. Sonuçta söz konusu veriler insanlar tarafından veri tabanlarına aktarıldığı ve programlandığı için yapılacak en küçük bir dikkatsizlik ve veri tabanına yanlış bir bilginin girilmesi inanılmaz hatalara yol açabilmektedir. Bu bağlamda eserlerin asılları dikkate alınmadan sadece dijital verilere güvenmek ne kadar sağlıklıdır gibi bir soru her araştırmacının mutlaka dikkate alması gereken sorulardan biri olmalıdır. Yaptığımız araştırma neticesi dijital verilerde bazı hataların mevcut olduğu ortaya çıkmıştır. Elbette veri tabanlarının ve söz konusu programların içerdiği eserlerin sayısı dikkate alındığında bu hataların varlığı pek dikkat çekmeyecektir. Kaldı ki veri tabanlarında bulunan tüm hataların tespit edilebilmesi çok uzun ve derinlemesine bir araştırma ve incelemeyi gerektirmektedir. İlmi araştırmalarımız esnasında biraz önce üzerinde durmuş olduğumuz her üç programda da tespit edebildiğimiz hataların bir kısmını burada zikretmek istiyoruz.

a. Râvilerin İsim ve Cerh Ta'd'îl Durumlarında Yapılan Hatalar

Bilindiği üzere *Cevamiu'l-Kelim* programı rivayetleri sunarken her râvinin ismini kırmızı renkte göstermekte ve üzerine tıklandığında râvinin kimlik bilgileri, cerh ta'dîl durumu, talebeleri, hocaları ve özgeçmi-

şini ayrı bir pencerede kullanıcıların hizmetine sunmaktadır. Gerçekten çok geniş ve yorucu bir araştırma sonucu elde edilecek bu bilgilerin saniyeler içerisinde görülmesi araştırmacı açısından son derece büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Bununla birlikte bazı râvilerin isimlerinin siyah olarak bırakıldığı ve herhangi bir bağlantı verilmediği dolayısıyla söz konusu metnin üzerine tıklandığında herhangi bir bilgi kutucuğunun açılmadığını görmekteyiz. Bu bazen söz konusu râvi ile ilgili ricâl eserlerinde herhangi bir bilgi olmadığı anlamına geldiği gibi çoğu zaman da programdan kaynaklanan eksikliklerden de kaynaklanabilmektedir. Nitekim aynı râvinin terceme-i hâline bir başka rivâyette rastlanabilmektedir. Bir râvinin cerh ve ta'dîl durumu rivâyetin sıhhatini etkileyen en önemli hususlar arasında kabul edilmektedir. Nitekim *sahîh hadis* kavramı, klasik literatürde adâlet ve zabt sahibi râvilerin muttasıl bir isnatla rivayet ettikleri şâz ve muallel olmayan hadis[1] olarak tanımlanmış ve hemen hemen bütün usulcüler bu tanım üzerinde ittifak etmişlerdir. Dolayısıyla rivayetin sıhhatini etkileyen iki önemli husus bu tarifin en başta zikredilen adalet ve zabt kavramları ile ifade edilen râvilerin cerh ve ta'dîl durumlarıdır. Dolayısıyla *Cevamiu'l-Kelim* programı da bu tanımdan yola çıkarak rivayetlere yönelik sahih veya zayıf şeklinde hüküm verirken bu bilgileri kullanmaktadır. Ancak zaman zaman râvi isimlerinde yapılan hatalar ve râvi kimlik bilgilerinin veri tabanında farklı bir râvi ile ilişkilendirilmesi vahim sonuçlara sebep olabilmekte teknik olarak *zayıf* olarak değerlendirilmesi gereken bir rivayetin *sahîh* olarak vasıflandırılmasına neden olabilmektedir.

Örneğin Muhammed b. Temîm el-Firyâbî isimli râvinin nakletmiş olduğu rivâyetin farklı eserlerde geçen metinleri üzerinden bir araştırma yaptığınızda aynı râvinin cerh ta'dîl bilgileri tamamen birbirine zıt bir şekilde karşımıza çıkabilmektedir. Şüphesiz bu husus râvi aslında aynı kişi olmasına rağmen hataen veri tabanında farklı bir râvi ile ilişkilendirilmesinden kaynaklanmaktadır.

---

[1] ***Sahîh hadis*** kavramı klasik kaynakların hemen hepsinde bu şekilde tarif edilmiştir. bk. İbnü's-Salâh, ***Mukaddime,*** s. 15-16; Sehâvî, ***Fethu'l-muğîs,*** I, 27-29; Süyûtî, ***Tedrîbü'r-râvi,*** I, 27; San'ânî, ***Tavzîhu'l-efkâr,*** I, 24; Kasımî, ***Kavâ'idu't-tahdîs*** s. 79; Tahir el-Cezâirî, ***Tevcîhu'n-nazar,*** s. 69; İbn Dakiku'l-'İyd, ***el-İktirâh,*** s. 154-155; Babanzâde Ahmed Naim, ***Tecrîd-i Sarîh,*** I, 202.

Muhammed b. Temîm el-Firyâbî isimli râvi *Cevamiu'l-Kelim* programında bir rivayetin isnâdında Resim 1'de de görüldüğü üzere hadis uydurmakla itham edilen bir râvi olarak tanımlanmıştır.

Resim 1

Aynı râvinin (Muhammed b. Temîm el-Firyâbî) ilgili rivâyet çerçevesinde cerh ve tadil durumu incelendiğinde resim 2 de de görüleceği üzere hemen tüm münekkitlerin söz konusu râviyi yalan hadis uydurmakla itham ettikleri görülmektedir.

Resim 2

Muhammed b. Temîm el-Firyâbî isimli râvinin nakletmiş olduğu aynı rivayetin başka varyantına bakıldığında ise resim 3'te de görüleceği üzere yanlışlıkla başka bir râvi ile ilişkilendirilmiş olduğu ve cerh ta'dîl durumunda "sika" (güvenilir) olarak belirlendiği görülmektedir.

Resim 3

Daha önceki rivayette Muhammed b. Temîm el-Firyâbî'nin ölüm tarihine ilişkin herhangi bir bilgi verilmezken "sika" (güvenilir) olarak belirlendiği bu rivayetteki kimlik kartında ise resim 4'te de görüleceği üzere ölüm tarihine ilişkin hicrî 306 tarihi girilmiş ve râvinin sika (güvenilir) olduğu ifade edilmiştir.

Resim 4

Rivayet ve rivayeti nakleden râvi aynı olmasına rağmen, Muhammed b. Temîm el-Firyâbî'nin cerh ve ta'dîl durumuna ilişkin yapılan bu hata rivayete yönelik sıhhat hükmünü de değiştirmiştir. Benzeri hataların başka râvilerde de yapılıp yapılmadığı çok yoğun bir araştırma sonucu tespit edilebilir. Bu ve benzeri hatalar rivayetlerin değerlendirilmesinde ciddi hatalara neden olabilmektedir.

b. Asıl Metnin Tahrîf Edilerek Dijital Ortama Aktarılması

Dijital verilerdeki bazı hatalar orijinal eserdeki bir metnin tahrif edilerek dijital ortama aktarılmasına kadar varabilmektedir. Bilindiği üzere *Mektebetü'ş-Şâmile* adlı programda eserlerin büyük bir kısmı için "el-muvafık li'l-matbû" yani "basılı esere uygundur" tabiri kullanılmakta böylece eserin programdaki hali ile basılı halinin sayfa sayısı, metin vb. açılardan bizzat aynı olduğu kastedilmektedir. Araştırmacıların çoğu "basılı esere uygundur" tabirini gördüklerinde ulaştıkları neticeyi eserin kendisini görmeden veya orijinal kaynağa bakmadan kullanabilmektedir. Ancak bakıldığında bu tabirin kullanıldığı birçok kaynakla ilgili sayfa ve metin açısından problemlerin olduğu arama sonuçlarındaki sayfa numaralarının matbu nüsha ile uyumsuz oldukları görülebilmektedir. Hiç şüphesiz bu tür uyumsuzlukların tespiti çok uzun bir uğraşı ve mesaiyi gerektirmektedir. Ancak görebildiğimiz bir kısmını burada zikretmek istiyoruz:

ʿAbdurrahman b. ʿAbdullâh b. Ahmed el-Hanbelî'nin (ö.1192/1778), *Keşfu'l-Mahdarât* adlı eserden nakledilen bir metin *Mektebetü'ş-Şâmile* adlı programda şu şekilde nakledilmektedir.

... (أحمد) شى السمك الحى لا الجراد الحى ويحرم بلع السمك حيا ، ذكره ابن حزم إجماعا ، وفى المغنى والشرح : وشروطهما أى الذكاة أربعة : أحدها : كون ذابح أو ناحر عاقلا ليصح منه قصد التذكية ولو معتديا كغاصب أو مميزا أو مكرها أو قنا أو أنثى أو خنثى أو حائضا أو نفساء أو فاسقا ولو كتابيا حربيا أو من نصارى بنى تغلب لا من أحد أصليه غير كتابى تغليبا للتحريم ، ولا ذبيحة وثنى ومجوسى وزنديق ومرتد وسكران .

Söz konusu metin Kuramer adlı programda da aynı şekilde nakledilmiştir:

... (أَحْمد) شيء السّمك الْحَيّ لَا الْجَرَاد الْحَيّ وَيحرم بلع السّمك حَيا، ذكره ابْن حزم إِجْمَاعًا، وَفِي الْمُغنِي وَالشَّرْح: وشروطهما أَي الذَّكَاة أَرْبَعَة: أَحدهَا: كَون ذابح أَو ناحر عَاقِلا ليَصِح مِنْهُ قصد التذكية وَلَو معتديا كغاصب أَو مُمَيّزا أَو مكْرها أَو قِنَا أَو أُنْثَى أَو خُنْثَى أَو حَائِضًا أَو نفسَاء أَو فَاسِقًا وَلَو كتابيا حَرْبِيّا أَو من نَصَارَى بنى تغلب لَا من أحد أصليه غير كتابى تَغْلِيبًا للتَّحْرِيم، وَلَا ذَبِيحَة وثنى ومجوسى وزنديق ومرتد وسكران.

Muhtemelen her iki program da aynı veri tabanını diğer bir ifadeyle eserin program ile taranabilecek aynı xml dosyasını kullandığı için sonuç aynı olmuştur. Her iki programda eserin *Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1423/2002* baskısını kullanılmış ve eserin cilt, sayfa ve metin açısından matbu nüshaya muvafık olduğu beyan edilmiştir. Böyle olmasına rağmen bizzat eserin basılı nüshasından ilgili sayfaya bakıldığında metinde ciddi bir tahrifatın olduğunu ve "أَو مُمَيّزا أَو مكْرها أَو قِنَا أَو أُنْثَى أَو خُنْثَى" şeklinde aktarılan metnin resim 5 de de görüleceği üzere aslında "أَو مُمَيّزا أَو مكْرها أَو قِنَا أَو أُنْثَى أَو جنبًا" şeklinde olması gerektiği anlaşılmaktadır.[1]

أحدها: (كون ذابح) أو ناحر أو عاقر (عاقلاً) ليصح منه قصد التذكية ولو متعدياً كغاصب أو (مميزاً) أو مكرهاً أو قِنّاً أو أنثى أو جُنباً أو حائضاً أو نفساء أو أعمى أو فاسقاً (ولو كتابيّاً) حربيّاً أو من نصارى بني تغلب، لا من أحد أبويه غير كتابي تغليباً للتحريم، ولا ذبيحة وثني ومجوسي وزنديق ومرتد وسكران.

Resim 5: *Keşfu'l-Maḫdarât* adlı eserden nakledilen metnin orijinal şekli.

c. Eserlerin İsimlerinde Yapılan Hatalar

Bu programlarda yapılan hatalardan birisi de eserlerin isimlerinde yapılan hatalardır. Bilindiği üzere İslami ilimlerde zikrettiğimiz bu tarama programları eserlerin bibliyografik künyelerini de vermekte ve bu şekilde araştırma yapanlar bu programlar aracılığı ile ulaştıkla-

[1] el-Baʿlî, ʿAbdurrahman b. ʿAbdullâh b. Aḥmed el-Ḥanbelî, *Keşfu'l-Maḫdarât* (nşr. Muḥammed b. Nâṣır el-ʿAcmî), I-II, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1423/2002.

rı sonuçları bilimsel araştırmalarda kullanmaktadırlar. Herkes tarafından bilinen ve kullanımı oldukça yaygın olan eserlerin isimlerinde çok hata yapılmamakla birlikte nadir olarak kullanılan bazı eserlerin isimlerinin veri tabanlarına yanlış olarak yazıldığı görülmektedir. Örneğin Ebü'l-Berakât Berakât b. Ahmed b. Muhammed el-Hatîb İbnü'l-Keyyâl'ın (ö.929/1523) telif etmiş olduğu, *el-Kevâkibu'n-Neyyirât* isimli eserin tam adı hem el-*Mektebetü'ş-Şâmile* hem de *Kuramer Kütüphanesi* adlı programlarda yanlış yazılmıştır. *Mektebetü'ş-Şâmile* adlı programa bakıldığında söz konusu eserin tam ismi "الكواكب النيرات فى معرفة من الرواة الثقات" "*el-Kevâkibu'n-Neyyirât fî Maʿrifeti mine'r-Ruvâti's-Sikât*" *şeklinde geçmekte Kuramer Kütüphanesi* programı da eserin adını aynı şekilde kullanmaktadır. Her iki programda da matbuata uygun olduğu ifade edilen eserin tam ismi bizzat eserin kendisine bakıldığında "*el-Kevâkibu'n-Neyyirât fî Maʿrifeti men İhtalete mine'r-Ruvâti's-Sikât*" olarak geçmektedir. Böylece sadece tek bir kelimenin eksik bırakılmış olması ile her iki isim arasında eserin içeriğine ilişkin bilgi vermesi bakımından çok ciddi bir fark ortaya çıkmaktadır. Bu isimler dikkate alındığında birinde sika (güvenilir) râvilerden bahseden bir eser olduğu anlaşılmakta diğerinde ise ihtilata düşen sika (güvenilir) râvilerden bahsedildiği düşünülmektedir ki doğru olan kullanım da budur. Söz konusu bilgilerin bilimsel araştırmalarda kullanılacağı göz önüne alındığında bilginin bu şekilde yanlış kullanılmış olması bilimsel araştırmayı yapan kişinin eseri hiç görmediği şeklinde bir itham ile karşı karşıya kalmasına ve mahcubiyetine yol açacaktır.

Bu saydığımız hataların dışında dijital programların araştırma açısından taşıdıkları başka riskler de bulunmaktadır. Örneğin arama sonuçlarında sadece ilgili sayfaya bakmak zaman zaman müellifin ifadelerinin bağlamının gözden kaçırılmasına ve fahiş hatalara neden olmaktadır. Özellikle uzun olan metinlerde bazen müellife ait olmayan ancak müellifin bir başkasından nakletmiş olduğu bir görüş metnin tamamı gözden kaçırıldığı için müellife nispet edilebilmektedir. Yine *Mektebetü'ş-Şâmile* isimli programda tek ciltlik eserler içerisinde arama yapıldıktan sonra sonuçlar c. 1 s. 23 gibi verilmektedir. Şayet araştırmacı bu bilgiyi olduğu gibi kullanırsa eserin birden fazla cildi olduğu gibi yanlış bir anlayışa neden olabilmektedir.

4. Dijitalleşme ve Akademik Okuma

Dijitalleşme ile birlikte matbu olan eserlere ilginin azaldığı, özellikle klasik ilmi eserlerin şahsi kütüphaneler için temin edilme imkânından ziyade öncelikle ücretsiz olarak temin edilebilen PDF versiyonlarının revaç bulduğu söylenebilir. Nitekim Temel İslam Bilimlerinde araştırma yapan hemen herkesin PDF kütüphanelerinin yüz binlerce cilde kadar ulaştığı bilinmektedir. Elbette bu kadar devasa bir kütüphanenin taşınabilir bir ortamda saklanabilmesi ve istenilen her yere götürülüp istifade edilebilmesi araştırmacılar açısından bulunmaz bir fırsattır. Ancak dijital bir eserin verdiği duygu yoğunluğu matbu eserin verdiğinden farklıdır. Zira her eserin arka planında bir manevi boyut vardır. Kitaba dokunulduğunda veya bir eserin sayfaları karıştırıldığında onunla temas edildiğinde manevi boyutla yüz yüze geliriz. Bir tanıdık veya akraba ile telefonla görüşmek veya internet üzerinden görüntülü konuşmak yüz yüze görüşme ile aynı hazzı vermiyorsa bu kitaplar için de böyledir. Halife Me'mûn'un kitaplarla ilgili söyledikleri bu manevi boyutun bir ifadesidir: "Kişinin üzerinde kitaptan daha etkili, göğsünü daha çok ferahlatan, itibarını daha fazla muhafaza eden, kalbini daha çok tezkiye eden, dilini daha çok zenginleştiren, ruha daha iyi gelen, ondan daha uyumlu, ondan daha az muhalefet eden, ondan daha çok yol gösteren ve sözleriyle daha çok menfaat sağlayan, daha az külfet yükleyen, zararı def eden arkasından övdüren başka bir şey yoktur. Kitap, usanmadan sohbet edilecek bir arkadaş, samimi bir dost, kötülüklerden koruyan bir arkadaştır. Kitap mazide kalmış fikirlerin, hikmetlerin ve geçmiş toplumların tercümanıdır. Hafızaların unuttuklarına hayat verir." Yine İbnü'l-Mübarek'e "Ey Abdurrahman'ın babası! Evinden birazcık çıkıp da arkadaşlarınla otursan ne olur?" denildiğinde "Ben evimde Resulullah'ın (s.a.s.) ashabı ile oturuyorum" cevabını vermesi de aynı hususu dile getirmektedir.[1]

Dijitalleşme ile birlikte söz konusu eserlerin manevi boyutunun araştırmacıların zihninde yok olduğunu ve artık her birinin birer veri

[1] İbn'ud-Dîyâ', ***el-Cuz'u***, I, 19; ez-Zerkeşî, ***en-Nuket***, III, 562.

gibi mütalaa edildiğini söyleyebiliriz. Aynı zamanda sözün bağlayıcılığı ve etkisinin kitaptan okunma ile dijital verilerden okunması arasında çok büyük fark vardır. Mahtût (el yazması) bir eseri okurken insanda oluşan duygular ile matbu bir eseri okurken oluşan duygular arasında fark olduğu gibi aynı şekilde dijital ortamda okunan metnin insan üzerindeki tesiri farklıdır. Mahtut eserlerden dijital verilere dönüşen süreç bu duygu boyutunun körelmesine ve hatta yok olmasına neden olmaktadır. Bir araştırma veya okuma işlevinin kitaplardan yapılması aslında hedefte olmayan bilgilerin görülmesine ve elde edilmesine olanak verdiği gibi farkında olmadan ilim/bilgi anlamında daha fazla veri ile karşı karşıya kalmamıza olanak sağlamaktadır. Nitekim herhangi bir rivayeti veya herhangi bir metni ararken başka rivayetleri de görme ve onları da okuma fırsatı yakalanabilmektedir. Ancak dijitalleşme ile birlikte özellikle zikrettiğimiz arama programları dikkate alındığında adeta nokta atışı yapılarak sadece istenilen bilgi ile yetinebilinmekte ve diğer malumatları görme imkânı ister istemez ortadan kalkmaktadır.

Kitaba dokunmak aslında müellife dokunmak ve müellifle arkadaş olma ile aynı anlama gelir. Bu biraz da okuyucunun ilgi alanı ve odaklanması ile birlikte değerlendirilmesi gereken bir süreç olmakla birlikte müellifin anlaşılmasını da sağlayan en önemli unsur hiç şüphesiz onun eserine dokunma ve onu hissetme ile başlamaktadır.

Dijitalleşme ile birlikte akademi arasında önceki yıllara oranla okuma alışkanlıklarının giderek kaybolduğu, kütüphane kullanımı ve ziyaretlerinin araştırmacı sayısının artışına paralel olarak belirgin bir şekilde artmadığı müşahede edilmektedir. Nitekim İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM) kütüphane ziyaretlerine ilişkin vermiş olduğu istatistiki bilgiler de bu hususu doğrular niteliktedir. Ancak 2020 yılındaki istatistiki bilgilerinin önemli ölçüde pandemiden kaynaklı bir azalma şeklinde tezahür ettiğini özellikle ifade etmemiz gerekmektedir.

	Kütüphaneye Gelen Okuyucu sayısı	Kütüphane Veri Tabanlarının Sorgulanma Sayısı	Kargo ile Doküman Gönderilen Araştırmacı Sayısı	Kargo ile Gönderilen Doküman Sayısı
2020	66.839	6.431.191	1.754	3.571
2019	210.982	7.357.471	1.295	3.367
2018	216.782	6.461.686	1.224	3.261
2017	203.547	6.770.557	1.253	4.659
2016	190.324	6.095.954	1.327	3.870
2015	181.538	5.464.384	1.134	3.597
2014	192.643	4.403.562	1.174	3.622
2013	180.116	3.736.923	1.177	3.633
2012	143.939	2.925.764	1.055	3.453
2011	123.116	1.399.800	1.047	3.661
2010	123.014	-	739	4.585
2009	105.334	-	563	3.002
2008	75.897	-	514	2.902
2007	66.960	-	565	2.216
2006	57.341	-	483	1.923

Bu istatistiklere bakıldığında hem ziyaretçi sayısı hem de diğer verilerin 2006 yılından itibaren belli bir düzeyde artmış olduğu görülse de aslında bu artış yüzdesinin istenilen/beklenen düzeyde olmadığı

söylenebilir. Zira 16 senelik bir zaman dilimi içerisinde özellikle İslami ilimlerde araştırma yapan öğretim üyelerinin ve ilahiyat fakültesinde eğitim-öğretim gören lisans ve lisans üstü öğrenci sayılarının çok ciddi derecede arttığı düşünüldüğünde 2006 yılında kargo ile gönderilen doküman sayısının 1923 sayısından 16 sene sonrasında 2019 yılında (2020 yılı pandemi etkisi sebebiyle dikkate alınmamıştır) sadece 3367 rakamına ulaşabilmiş olması dijital verilerin akademik hayata yansıması ile açıklanabilir. Zira söz konusu dönem içerisinde akademik hayatta ve ilahiyat fakülteleri/öğrenci sayılarında çok ciddi bir artış yaşanmasına rağmen Kütüphane Veri Tabanlarının Sorgulanma Sayısı ve Kargo ile Doküman Gönderilen Araştırmacı Sayısı verilerinde bu oranında ciddi bir artış gözlenmemiştir. Bu durum araştırmacıların kütüphane kullanmaktan ziyade dijital verilerle çalışmalarını yürüttüklerine işaret etmektedir.

Özellikle son 10 yılda akademik alanda yapılan çalışmalara bakıldığında analizden veri madenciliğine doğru bir dönüşümün yaşandığını söyleyebiliriz. Ayrıca her türlü bilgiye dijital platformlardan ulaşılabilir olması isteyen herkesin din konusunda bir şeyler söyleyebilmesine fırsat vermiş ve sosyal medya adeta din adına dijital yalancılığın merkezi hâline dönüşmüştür. Hemen her gün sosyal platformlarda Hz. Peygamber'e nispet edilen ve hiçbir kaynakta aslı olmayan rivayetlerin dolaşıma sürülmesi de buna işaret etmektedir.

Hiç şüphesiz bütün bu olumsuzluklar, dijitalleşmenin İslami ilimlere ve ilmi araştırmalara getirmiş olduğu kolaylıkların ötesine geçemez. Ancak İslami ilimlere ilişkin dijital platform ve programların son derece yaygınlaşması bu konuda ciddi önemlerin alınmasını da gerektirmektedir. Sosyal medya platformlarında din adına oluşturulan bilgi ve söylemlerin doğruluğunu/sahihliğini kontrol edebilecek bir mekanizmanın oluşturulması ve yine aynı mecralar kullanılmak suretiyle doğru bilginin bilimsel verilerle birlikte sunulması dijital dünyanın getirdiği riskleri en asgariye indirecektir. Özellikle dijital programların mutlaka ilmî bir heyet eşliğinde yapılması ve kontrol edilmesi elzemdir. Aksi durumda bu programların ehil olmayan kişilerin elinde şekillenmesi ilmi ve akademik anlamda önü anılmaz bir kısım hata ve yanlışların ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Kaynakça

Babanzâde Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi: Mukaddime,* Ankara: DİB Yayınları, 1982.

Cezâirî, Tahir İbn Salih İbn Ahmed, *Tevcîhu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.

İbn Dakiku'l-İyd, Ebû'l-Feth Muhammed İbn Ali, *el-İktirâh fi beyâni'l-ıstılâh ve mâ udîfe ilâ zalike mine'l-ehâdîsi'l-ma'dûdeti fi's-sıhâh,* Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1402/1982.

İbn'ud-Dîyâ', Ebû'l-Bikâ' Muhammed b. Ahmed el-Mekkî (ö.854/1450), *Cuz'un fihi Ehâdîsu'l- 'Avâl ve'l-hikayât ve'l-Eş'âr* (nşr.), Cevâmi'u'l-Kelim Programı, 2004.

İbnü›s-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ Şehrezûrî, nşr. Ebû Abdurrahmân Salâh b. Muhammed, *Mukaddime,* Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1995.

San'ânî, Muhammed, *Tavdîhu'l-efkâr li-meâni tenkihi'l-enzâr,* Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Sehâvî, Şemsuddin Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, *Fethu'l-muğîs şerhu elfiyeti'l-hadîs,* thk. Muhammed Salâh, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekir, *Tedrîbu'r-râvi fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî,* thk. Ahmed Ömer Haşim, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985.

Zerkeşî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î (ö.794/1392), *en-Nuket 'alâ Mu'addimeti İbni's-Salâḥ* (nşr. Zeynul'âbidîn b. Muhammed Bilâ Ferec), I-III, 'Edvâu's-Selef, Riyâd 1419/1998.

https://www.awqaf.gov.qa/

https://www.islamweb.net/

https://shamela.ws/

MÜZAKERE

Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Saygıdeğer başkanım, kıymetli hocalarım, değerli katılımcılar hepinizi saygıyla selamlıyorum… Çok verimli bir toplantı oluyor ve açılıştan beri notlar alarak takip ediyorum. Öncelikle 8. Dini Yayınlar Kongresinin Dijital Yayıncılığa ayrılmasından dolayı muhterem başkanımız şahsında Diyanet İşleri Başkanlığımıza teşekkür etmek istiyorum. Kongrede emeği geçenlere de içten teşekkürler ederek başlamak istiyorum. Bu oturumdaki iki tebliğin müzakeresiyle görevlendirildim. Bunlardan bir tanesi Radyo Televizyon Daire Başkanımız Mustafa Çuhadar hocamıza ait. Tebliğde "yöndeşme" kavramı çerçevesinde bazı değerlendirmeler yapılıyor. Yöndeşme, iletişim bilimlerinde sıkça kullanılan kavramlar arasında yer alıyor. Mustafa hocam da bu kavramın Diyanet Televizyonu ve bağlı hesaplar özelindeki etkisini ölçümlemiş ve güzel bir tasvir ortaya koymuş. Kullandığı örneklem, seçtiği yöntem, analiz ve tasnif biçiminin son derece önemli olduğunu düşünüyorum. Çünkü Diyanet Televizyonu özelinde yapılan çalışmalar oldukça sınırlı. Bu çalışmaların farklı kavram ve temaları da içine alacak şekilde genişletilmesine ihtiyacımız var.

Akademik platformlarda Diyanet Televizyonu ve bağlı hesaplar özelinden yapılacak çalışmaların sadece kurum bünyesinde çalışanlar tarafından değil, bilimsel bir bakış olarak akademiden de ilgiyle takip edilmesi gerekiyor. Nitekim 2012 yılından itibaren yaklaşık son 10 yıldaki dökümü Mustafa hocam burada veriyor ve her geçen gün Diyanet İşleri Başkanlığımıza bağlı Facebook, İnstagram, Twitter ve YouTube gibi hesaplardaki kullanıcı ve takipçi sayısının arttığını söylüyor. İstatistiksel

verilerin çözümlenmesine dayalı bu tespit, Diyanet Televizyonu ve bağlı hesapların sosyal medya özelinde bir yöndeşlik oluşturduğunu ve sosyal medya paylaşımlarına gittikçe daha fazla konu olduğunu gösteriyor. Özellikle Facebook kullanımıyla ilgili son istatistikler, ülkemizde belli bir yaş grubunun Facebook'u tercih ettiğini gösteriyor. Başka bir ifadeyle, Facebook'u genellikle orta yaş ve üstü ile yaşlı ve ileri yaşlı kişiler tercih ediyor. Bu bilgilerden, Diyanet Televizyonunun, özellikle dinî ve ahlaki içerikli yayınlarının bu yaş gruplarındaki kişiler tarafından izlendiği, daha çok onları etkilediği ve sosyal medya hesaplarında ağırlıklı olarak onlar tarafından beğenilip paylaşıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim ayet, hadis ve dua içerikleri ile diğer dinî ve ahlaki içeriklerin, bu kişilerin sosyal medya hesapları üzerinden paylaşılması, söz konusu yaş gruplarındaki kişilerin sosyal medyada da görünürlüğünün arttığını göstermektedir. Bu veri de son derece önemli. Çünkü önceki yıllarda yapılan araştırmalarda, genellikle çocukların, gençlerin ve orta yaş grubundaki kişilerin sosyal medyaya yöneldiği tespit ediliyordu. Bu istatistikler ise, bize orta yaş üstü gruptaki insanların da bu tür hesaplara ilgi gösterdiğini belgelemektedir.

Tebliğde fırsat boyutuna dikkat çekilmesini bir diğer önemli husus olarak görüyorum. Çünkü kongrenin ana teması olan dijital yayıncılık konusunda fırsat, tehdit ya da risk sözcükleri arasında bir tercihe zorlanmak yerine fırsat boyutunu daha çok öne çıkarmamız gerektiği kanaatindeyim. Dijitalleşmenin elbette riskleri var. Ancak içinde bulunduğumuz çağın dili, özellikle bugün Z kuşağı olarak isimlendirdiğimiz yeni kuşaklar açısından dijital sosyal ağları ve içerikleri tanımayı ve etkin kullanmayı zorunlu kılıyor. Esasen bu, bir tercih olmanın çok ötesinde ertelenemez bir zorunluluktur. Biz yetişkinlere düşen temel sorumluluk ise, bu alanın nitelikli içeriklerle desteklenmesidir. Zira söz konusu yeni medya dilinin kavranmasının, dinî ve ahlaki motifli içeriklere erişim ve paylaşım konusunda işlevsel sonuçlara yol açabileceği kanaatindeyim. Bu açıdan da çalışmayı çok önemli buldum. Tebliğe konu olan araştırmanın zaman aralığı Ocak ve Nisan aylarını içine alan iki haftalık bir dönemi kapsıyor ve bu haliyle kesitsel bir araştırma özelliği taşıyor. Bununla birlikte bu çalışmanın farklı zaman dilimlerinde ve geniş kapsamlı verilerden hareketle tekrarlanması gerektiği anlaşılıyor.

Yıllık, beş yıllık ve on yıllık periyotlarla tekrarlandığında boylamsal bir çalışma ortaya çıkmış olur. Böylece farklı zaman kesitlerinde elde edilen verilerin mukayesesiyle büyük resmin tamamlanması mümkün hâle gelecektir.

Mustafa Hocam da ifade etmiş, hakikaten kısıtlı bir literatürle çalışıyoruz. Türkiye özelinde elimizde yeterince veri yok. Bu tespit, sadece Diyanet Televizyonu için değil diğer özel ve kamu televizyon ve yayıncılığı için de geçerli. Ben burada bir öneri olarak şunu ifade etmek isterim: hem bizleri ekranları başında takip eden hem salonda bulunan sevgili seyircilerimiz, hocalarımız, dinleyicilerimiz bakımından bu tür çalışmaların etki analizlerini de yapmak durumundayız. Kastettiğim şu: biraz önce ifade ettiğim özellikle yaş gruplarına göre ilginin ölçülmesi ve çıkan sonuçlara uygun bir yayın ya da içerik politikasının başta Diyanet Televizyonu olmak üzere bu konuda duyarlı yayın kuruluşları tarafından benimsenmesine ihtiyaç var. Evet, çok güzel dökümlenmiş içerikler analize konu olmuş ancak bu içeriklerin çıktısı ne olacak, yani biz bunun yayın politikası olarak Diyanet Televizyonu sosyal medya hesaplarının yönetimini, diğer özel ve kamusal yayıncılıkla ilgili kurum ve kuruluşlar özelinde nasıl açıklayacağız, ne tür sonuçlar ortaya koyacağız gibi hususlar da dikkatle incelenmeyi bekliyor. Başka bir ifadeyle elde edilen verilerin neliği kadar ne anlama geldiği üzerinde de odaklanmak durumundayız. Elbette her geçen gün gerek görsel gerek işitsel gerekse interaktif multimedya içeriklerinin paylaşımı konusunda bir ilginin Diyanet Televizyonu izler kitlesinde de yaygınlaşmasını, yeni medyanın Türkiye'deki etki alanını göstermesi bakımından kayda değer bir veri olarak değerlendiriyorum.

Oturumun ikinci tebliğini sunan Doç. Dr. Muhittin Düzenli hocama da öncelikle teşekkür ediyorum. Çünkü Mustafa Çuhadar hocam Diyanet Televizyonu çalışanı olduğu için tebliğinde içeriden bir bakış sergiledi. Muhittin Hocam ise bir hadisçi ve klasik İslam İlahiyatı literatürüyle meşgul olan bir bilim insanı olarak özellikle dijital yayıncılık kategorisine giren üç örnek uygulama üzerinde durdu. Ancak Muhittin hocam daha çok söz konusu uygulamaların risklerine dikkat çekti, kanaatimce riskler elbette var ama şunu rahatlıkla görüp gözlemliyoruz ki artık dijital yayıncılıktan ya da dijital uygulamalardan uzak durmamız

mümkün değil. Çünkü her ne kadar son on yıldaki veriler, nitelikli kaynak kullanımından veri madenciliği diyebileceğimiz bir alana doğru yönelen bir değişimi gösterse de, bugün yeni kuşak araştırmacılar kaynaklara erişim konusunda herhangi bir kısıtlamaya takılmak istemiyor. Bu kuşak, kaynaklara erişimin yanı sıra, ulaşılan kaynakların hızlı, kolay ve etkin kullanımını önemsiyor. Yine kaynaklardaki içeriklerin dijital platformlara taşınmış ve kolay erişilebilirliğinin sağlanmış olmasını, önceki kuşaklara göre çok daha önemli görüyor. Bu çerçevede Muhittin hocam da, özellikle veri güvenliği konusunda bazı önerilerde bulundu. Bu dikkat çekici önerilere ek olarak ben de bir iki hususu müsaadenizle paylaşmak istiyorum. Dijital platformlarda güvenilir içeriklerin üretilmesi konusunda, elbette öncelikle yetki ve sorumluluk sahibi kurum ve kuruluşlara görev düşüyor. Ancak bir taraftan da bilim insanları olarak bizlere, yani özellikle ilahiyatçılara düşen görevler var. Muhittin hocamın tebliğine konu olan üç program benzeri akademik çalışmalara kaynaklık eden dijital uygulamalar, ilgili alanlardaki öğretim üyelerimizin rehberliğinde lisans üstü tezlere konu olabilir. Böylece söz konusu uygulamaların geliştirilmeye açık yönleri belirlenmiş, dijital uygulama geliştiricilerine önerilerde bulunulmuş, içerikler çok daha işlevsel ve kullanışlı hâle getirilmiş olur. Çünkü halen kullanmaya devam ettiğimiz bu uygulamalara bundan sonra çok daha sıklıkla müracaat edeceğiz.

Muhittin Hocamın tebliği bağlamında başka bir öneride daha bulunmak istiyorum. Bu oturumdaki sunum ve müzakereleri düşündüğümüzde, "dijital dinî yayın ya da eser uzmanlığı" diyebileceğimiz bir uzmanlık alanına ihtiyacımızın olduğu anlaşılıyor. İlahiyat ve iletişim fakültelerinden öğretim elemanlarının desteğiyle yürütülecek ortak bir programla, ilahiyat öğrencilerimizden oluşacak lisans üstü bir araştırmacı kadrosu yetiştirilmelidir. Önümüzdeki onlu yıllarda bu durum, ihtiyaç olmaktan çıkarak bir zorunluluğa dönüşecek diye düşünüyorum. Bu programdan mezun olacak öğrencilerimiz ilahiyat fakültelerimizin yanı sıra, Diyanet İşleri Başkanlığımız bünyesinde tahsis edilecek kadrolarda istihdam edilebilir. Özetle yeniden vurgulamak gerekirse, bugün dijitalleşmenin risklerinden ziyade ortaya çıkardığı fırsatlara ve sunduğu imkânlara odaklanmalıyız. Çünkü dijitalleşme; zaman ekonomisi sağlıyor, mekân engelini ortadan kaldırıyor ve özellikle içinde

bulunduğumuz pandemi döneminde eğitim ve öğretimin, yayıncılığın, akademik ve yaygın eğitim öğretim süreçlerinin aksamadan devam etmesini mümkün kılıyor. Dolayısıyla bu imkânı kullanmalı, fırsatları değerlendirmeli; dezavantajları avantaja çevirmenin yollarını aramalı; elimizdekilerle yetinmeden yeniliklere açık bir tutumla kendimizi sürekli iyileştirmeli ve geliştirmeliyiz. Bugünkü kongrede olduğu gibi dijitalleşmenin ortaya çıkardığı fırsatları daha çok konuşur hâle getirmeliyiz. Bu vesileyle, toplantımızı bir tazelenme fırsatı olarak görüyor; bana bu fırsatı verdiğiniz için düzenleme kurulundaki kıymetli hocalarıma ve oturumumuzu yöneten değerli başkanımıza çok teşekkür ediyor, hepinizi saygıyla selamlıyorum.

DİJİTAL ÇAĞDA SANAL DÜNYANIN KAZANIMLARI İLE HAKİKATİN BİLGİSİNİ EDİNME PROBLEMLERİMİZE DAİR GENEL BİR ÇERÇEVE

Doç. Dr. Namık Kemal OKUMUŞ
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Bilinmelidir ki her fırsat belli bir imkânı sunmakla birlikte, bazı problemlerin de kaynağı olabilmektedir. Buna göre insanlığı kuşatan ve işlerini kolaylaştıran imkân ve fırsatlarla birlikte sorun ve problemlerin de olması işin tabiatı gereğidir. Denilebilir ki tamamıyla insan irade ve zekâsının üretimi olan bu ortamın olması demek, sürecin sağlıklı yürüdüğünü göstermektedir. Zira her yeniliğin henüz test edilemeyen ve öngörülemeyen olağan dışı getirileri de olabilmektedir. Bunların bütünüyle öngörülebilir olması ise eşyanın tabiatı gereği imkânsızdır. Hem insan üretimi olan her sürecin mutlak manada hatadan münezzeh olması kabul edilebilir bir şey değildir. Çünkü insan üretimlerinin her daim gelişen ve zamanla değişebilen vasfı bulunmaktadır. Zaman, zemin ve gelişen şartlarla bağlı olan insan üretimlerinin çağın belli bir döneminde dondurulmasının imkânı bulunmamaktadır.

Haddizatında bu sürecin insanı eğiten ve gitgide mükemmele doğru yol aldıran bir kazanımı da bulunmaktadır. Mamafih "göç yolda düzülür" mantığının en değerli aşaması, süreç içerisinde öngörülen veya öngörülemeyen sorunların çıkması ve bunlarla ilgili olası tedbirlerin alınmasıdır diyebiliriz. Dijital dünyanın bütünüyle bahsedilen süreçlerle eş güdüm hâlinde olması hasebiyle, onu kullanan insan ve toplumlara

devasa getirilerinin olması kadar, götürülerinin de olabileceği seçeneği gözden ırak tutulmamalıdır. Bize göre bu dünyanın getirilerinin daha çok olması hasebiyle, şimdilik götürülerinin hesap edilebilir noktada olabileceği varsayılabilir. Sonuçta insan üretimi olan her gelişmenin insanı esir almasına müsaade etmemek, yine insanın teknoloji üretirken ki maharetine uygun bir adımı tedarik edecektir. Öyle ki insanın ürettiği malzemenin esiri olmaması için teknolojiyi gerek üretirken ve gerekse de tüketirken öne alabileceği ahlaki bir duruşu olmalıdır. Bu duruşun kaynağı olan din ve ahlakın insanı kontrol eden ve yönlendiren pozitif bir katkısının olması hususu, beşer adına yanlışlarını telafi etme noktasında sevindirici bir gelişme olarak görülmelidir.

Giriş

Esasında bahsedilen konunun insan ontolojisinin hakikat ile olan ilişkisi bağlamında ele alınan yanı gereği, insanı enforme eden her bilginin ona olumlu ya da olumsuz şekilde birikim sağlayacağı noktasında düğümlenmektedir. Kutsallık formu gereği insanın enforme edilen her bilgisi belli bir süzgeçten geçirilmesi gerekmektedir. Dünün dünyasında bu işin daha kolay olması hasebiyle, aynı sürecin bugünün teknoloji dünyasında beklenen faydayı temin edemeyeceğinden bahsedilebilir. Bunun gerçeğin peşinde koşma becerisine sahip olan insan penceresindeki anlamı, dijitalleşen dünyada sürekli olarak önümüze gelen ve hakikat değeri taşıdığı zehabına kapıldığımız her bilgi ve de haberin, son tahlilde doğruluk değeri taşıyıp-taşımadığı hususunun büyük bir sorun olarak hayatımızdaki yerini almasıdır denilebilir. Haddizatında bu noktanın insanlığın başından beri devam eden bir yaşanmışlık olduğu, günümüzdeki durumun ise sadece değişen araçsallıkla daha bir hızlı ve de etkin olduğunu belirtmek lazımdır. Öyle ki Kutsal Kitapların bozulma ve tahrif süreçleri bu olguya açıkça işaret etmektedir. Yanı sıra, doğru haberin ilk elden taşıyıcıları olan seçilmiş güvenli elçilerin sözlerinin doğrulama kriterlerini ele alan pek çok ilim dalının oluşması ise her devirde gerçekleşmesi olası durumlara karşılık olarak konunun hassasiyetini haber vermekte gibidir.

Halk edilen varlıklar içinde en kıymetli formda var edilmiş olan insanı yaşayan bir değer olarak görebilmemiz adına,[1] öncelikli olarak onun ahlaki bir varlık olduğunu kabul etmek lazımdır. Peşi sıra olarak ise onun bütün varlık kodlarının bu değerler üzerinden tekâmül ettiğini söylemek durumundayız. İnsanın değerini kavrama adına yeryüzünde üstlendiği rolü görebilmek yeterlidir diyebiliriz. O kadar ki daha başlangıçta ona tevdi edilen bu görev, onun varlık kodlarına uygun düşen bir çalışma alanıdır diyebiliriz. Ve dahi onu yaratan Yüce İrade'nin onun bu yeteneklerine binaen böyle bir sorumluluk vermesi, bazen farkında olmasak da biz insanlara olan tanrısal güvenin eseri olarak yaşamsal bir noktada durmaktadır. Temelde biz insanlardan istenilen şey, her insanın bu değer, kalite ve sorumluluk bilincini kuşanabilmesi olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.

Teknolojinin geldiği aşama bağlamında açıkça ifade edilebilir ki, bugün için yaşadığımız dünyanın farklı adlandırmalar üzerinden deklere edileceğini rahatlıkla söyleyebiliriz. İşbu nedenden ötürüdür ki, günümüz iletişim dünyası, bütünüyle biçimsel/formel manada olmak kaydıyla "sanal dünya" tabiri üzerinden tanımlanmakta gibidir. Bu tanımlamanın büsbütün olarak her tarafı kuşatmış olması hasebiyle, dünyamızı yönlendiren bir süreç ve imkâna da karşılık geldiği ortadadır. Her iletişim biçimlerinde olduğu veçhile bu dünyanın da bütün taraflar adına hatta hakikat noktasında sağlıklı ve de ahlaki bir noktada durması söz konusudur.[2] O kadar ki, sanal dünyanın mimarları, inşâ ve imar ettikleri bu dünyada insanları hakikate ulaşma adına belli kriterler üzerinden muhatap almak zorundadır. Bu zorunluluk hali, her durumda olası iletişimin ahlaki kodları üzerinden hayata tutunacağı için insanı

---

1 el-İsrâ, 17/70. Kur'an'ın açıkça şahitlik ettiği üzere, insanın diğer varlıklardan üstün kılınmış olması, hem ontolojik perspektifle varlık kategorisi olarak ve hem de ilişki ağı bakımından açıkça tanımlanmıştır.

2 el-Hucurât, 49/6. İnsanoğlunun kendisine ulaşan haberleri hakikati içerip içermemesi adına araştırmaya tabi tutması demek, ilkin, bu haberlerin yanlış olma ihtimali olması, ikincisinde ise, insanın bu sağlamayı yapacak yetenek ve imkânlarla donatılmış olmasına işaret etmektedir. Kanaatimizce Kur'an'ın "ahlak sûresi" diyebileceğimiz bu suresi, ele aldığı konular itibariyle gerçek ve sanal dünyanın değinilerine işaret etmesi bir yana, her iki dünyanın iletişimini esasa alan insanlara belli bir duruşu kazandırmak ve ahlakın insan tercihlerindeki yerine işaret etmesi bakımından son derece önemli bir noktada durmaktadır.

kuşatan bu tutunma, sanal dünyanın da hakikate yakın durması anlamına gelecektir.

Mamafih sanal dünyanın hakikat sever olma noktasında beli kazanımlara dayanıyor olması, her daim insanın hayrına bir sonucu deruhte edecektir. Dememiz odur ki, geleneksel iletişim biçimlerinden oldukça farklı bir yöntemle iş tutulan sanal dünyanın tıpkı diğer dünyalarda olduğu gibi bir ahlak kaygısı olmalıdır. Bu kaygının insanın yaratılış değerleriyle uyumlu olması beklenir. Yani sanal dünyanın ahlak kriterleri ile diğer dünyaların ahlaki kriterleri ilişki biçim ve formları üzerinden değil, ilkesel tutarlılık ve değerler üzerinden hayata aktarılmalıdır. Zira sanal ya da gerçek dünya dediğimiz şey, bütünüyle değişik ilişki ağlarından ibaret olmakla birlikte, hem ilişkiye geçen ve hem de ilişkiye geçilen muhataplar açısından insanı insan yapan temel ahlaki kriterlerin esneyeceği bir alan değildir. Binaenaleyh bu alanların farkı, olsa olsa yüz yüze olup olmamak bakımından ayırt edebilecektir. O nedenle de nasıl bir ilişki modelini tercih ettiğimize dikkat etmekle birlikte, asıl olarak kiminle hangi esaslar üzerinden işleyen bir ilişki kurduğumuza odaklanarak gerçekçi bir diyaloğa hazır olmalıyız.

1.Dijital Dünyanın Ahlak Kodları Hakkında

İnsanı tanımlamak için yeter kavramın ahlak olduğu hakkında bir şüphe olmaması lazımdır. O nedenle insan için "ahlaki varlık" demek; fikir, tutum ve eylem bazında yabancı durmayacaktır. İnsanı inşa eden ahlak kurallarının büyük bir kısmının genetik kodlarında "yazılım modu" şeklinde olması, insanın her daim, mutlak surette ve engelsiz olarak bu kodları kendiliğinden kullanabileceği anlamına gelmemelidir. Zira insanın fıtratı denilen genetik kodları, neticede her oluşumu "paket nitelik" şeklinde muhafaza eden belli bir yaratılış konseptine işaret etmektedir. Belli bir kazanımı nötr hâlde saklayan "depo değer" mahiyetinde olan bu alandaki birikimleri hayat taşımak demek olan davranış seçimi ise, bütünüyle "irade eğitimi" üzerinden gerçekleşmektedir. İşte din denilen olgu da insanın bu seçimlerinde ona yardımcı olabilecek olan hatırlatma ve yönlendirmede bulunmaktadır.

Din denilince akla ilk gelen olgu, bilgi ve ahlakın mezcedildiği yapı olan "irade eğitimi" tercihidir diyebiliriz. Akıl, olgu ve vahiy üzerinden

kendisine ulaşan her bilgi ve uyarıyı kendiliğinden hayata taşınmayacağının bilinmesi akabinde, dinin insan iradesini eğitme amaçlı bazı uyarıları devreye aldığı görülmektedir. İşbu sebepledir ki din, kişilerin irade eğitimi bağlamındaki süreçlerine dokunan değerler kümesi demektir. Fıtraten hazır bulunuşluklarımız kendiliğinden hayata taşınmayacağına göre, kişisel iradeleri devreye sokan "iyiyi tavsiye etme" ve bunun üzerinden hayat bulan pratik çerçeve olan "iyi örneklikler", hayata dokunan değer kümesini ifade eden dinin başvurduğu ana yöntemlerdendir. İnsanın olduğu her noktada bu kodların ahlak üreten bir veçhesinin olması, yine insanın olduğu her yerde beşeriyet adına olumlu gelişmelerin olacağının da habercisi gibidir. Belki de sırf bu nedenle insana katkı sunan bilgi ile insanı insan yapan ahlak kodları bir bütünlük arz etmelidir. Aksi durumlarda bilgi ve ahlakın ayrışması söz konusu olacaktır ki,[1] beşerin başına gelen felaketlerin her daim birincil unsuru bu ayrışmadır diyebiliriz.

İçinde yaşadığımız çağ olan 21. Yüzyıl,[2] gerek teknolojik imkânların gücü ve etkinliği bakımından ve gerekse de değişen değerlerin hayata tutunma sorunu yaşaması açısından açıktan şahit olduğumuz üzere kendi imkânlarıyla birlikte hayatımızdaki yerini almış bulunuyor. Buna göre, dünün dünyasında olamayan ancak bugünün insanının iletişim ve anlama formlarını değiştiren pek çok yeni durumun biteviye yaşanır olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu yaşanmışlıkların sadece olumsuz kazanımlara gebe olmadığı, sağlıklı bir şekilde kullanıldığında oldukça değerli ve olumlu kazanımları da gündeme taşıdığı unutulmamalıdır. Muhataplarına sunduğu sayısız imkân ve fırsat olarak son derece zengin bir kazanımı olan bu süreçlerin, eğitim ve öğretimin kalitesi adına değişik problemleri ürettiği de açıktır. Kanaatimizce bahsedilen problemlerin ilki ve de en önemlisi, bilgiyi edinme noktasındaki kişiler için "kontrol edilemeyen bilgi"ye kolaylıkla ulaşma aşamasıdır diyebiliriz.

---

1 Bu konuda yapılmış olan son derece güzel ve etkin bir çalışma için bk. Taha Abdurrahman, ***Bilgi Ahlaktan Ayrıldığında,*** çev. Abdi Keskinsoy, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2020).

2 İçinde bulunduğumuz çağın farklı düşün, eylem ve hatıra versiyonlarını anlama adına bk. Gary R Bunt, ***Dijital Çağda İslam.*** çev. Nil Erdoğan, (İstanbul: Babil Yayınları, 2007), 9-39.

Bu aşamanın muhataplar nezdinde ya toptan kabul veya toptan ret tutumunu öne aldığı söylenmelidir.

Modern çağın kazanımlarıyla birlikte kayıp hanesine yazılacak olan bu getirisi, bilginin edinme süreci ile edinilen bilginin doğru ve hakikat değerinin tartışıldığı bir aşamada oldukça "güvensiz" bir noktaya ulaşmamızı sağlamıştır. Bugün için adeta "bilgi kirlenmesi" sadedinde oluşan bu durum, diğer bir ifadeyle "enformatik cehalet"[1] olgusunun kitleselleşmesi, hatta satın alınır olması anlamına gelmektedir. Buna göre kitle kültürü noktasında yönlendirilebilir olan her şey, belli merkezlerin tercihi üzerinden koca grupları bilgiden uzak tutumlara gark edebilmektedir. Buna göre hem bilgi sosyo-psikolojisinin verdiği ipuçlarına göre ve hem de insanın yaratıcısının değinileri üzerinden gidersek,[2] kitlelerin inanıp kabul ettiği hatta doğruluğuna inandığı her kabul, mutlak manada hakikat değeri taşımayacaktır demek durumundayız. O nedenledir ki cehaletin dijital dünya üzerinden taşınımı olan enformatik cehalet olgusu, sanal ortamlardaki bilgi güvenliği sorunu hakkında yeniden düşünmemizi gerekli kılmaktadır. Özellikle dinî bilginin sağlamasının yapılması demek, bu bilgi alanı üzerinden insanların iyi niyetlerinin kötüye kullanılmasının önlenmesi ve zaman içinde kurumsal dinî bilgiyle kavgalı bir grubun ortaya çıkmaması demektir.

Benzer şekilde, hakikate evrilen bilginin elde edilmesinde "objektif süreçler" denilen rasyonelliğin kodifiye edilmesini zaruri kılmıştır. Bu manda dinin insan aklına hitap ederek çevresel araştırmalara yönlendirmesi,[3] hatta görsel kazanımlar üzerinden onu bilgiye ulaşabilen bir noktaya taşıması söz konusudur.[4] Bu aşamanın tahkiki ve de tedariki adına elbette ki; öğrenme merakı, bilgi, test aşaması, kıyas, anarşi, kar-

---

1 Kavramı fikrî hayatımıza taşıyan kitap olarak bakmamız gereken çalışma, Nabi Avcı, ***Kitle Kültürü Enformatik Cehalet,*** (İstanbul: Rehber Yayınları, 1990) adlı eserdir diyebiliriz.

2 Kur'an'ın genel duruşu, bir haberin doğru olmasının sayısal katılımla test edilemeyeceği ya da sayısal kalabalıkların haberin doğru ve hakikat değerini etkilemeyeceği hususudur. (En'âm, 6/116). Belki de sırf bu yüzdendir ki, Kur'an'ın dile getirmiş olduğu hakikat söylemleri genellikle tek kişilik koro şeklinde iş tutan elçiler üzerinden haber verilmektedir.

3 Nûr, 24/41; Lokmân, 31/20-21; el-Mülk, 67/1-5.

4 Bakara, 2/242; Rahmân, 55/33-36.

maşa ve değerlendirme süreçlerinin öne alındığı sistematik bir yaklaşımın olması gereklidir ki, her kafadan bir sesin çıkması ve bu sesin geniş halk kitlelerini derinden etkilemesinin önüne geçilebilsin. Ve dahi her grubun kendi doğrularını hakikat olarak sunup, toplumu diğer kesimleri ile devletin bazı kurumlarını ötekileştirmesi hatta düşmanlaştırmasının önüne geçilmelidir. Bugün için Müslüman dünyanın önündeki en büyük problemin böyle bir "ayrıksı sürecin öne alınması" olduğu şüphesizdir. Zaman içinde örtük bir dindarlığı öne alacak olan bu süreçler, herkesin ortaklaşa peşinde olduğu sunumları da azaltabilecektir.

Müslüman bireylerin şahıs bazında hakikati öğrenme ve öğretme kaygısının olması, tebliğ bazında olası beklentilere uygun bir gelişmedir. Bu gelişmenin her devrin kendi konsepti gereği öne çıkan aletleriyle yapması ise işin tabiatı gereğidir. Bugün için dijitalleşme dediğimiz imkân ve fırsat dünyasının bizlere belli bir kazanımlar sunduğu bilinmektedir. Ancak bunun başarıldığı noktasında oldukça güçlü kuşkular bulunmaktadır. Zira günümüzde irili ufaklı altmıştan fazla Müslüman ülkenin hakikat iddiasında olan bir dinin "ortak sunumu" denilen bir değer aktarımına sahip olmaması demek, hemen herkesin bir şekilde çağı ıskaladığı anlamına gelmektedir. Ve dahi bu imkânı bulanların dar görüşlülükle İslam'ı değil kendi doğrusunu din olarak sunması anlamına gelmektedir. Öteden beri büyüyerek giden bu problemin, dijital dünyada önünün alınabilmesinin imkân ve basamaklarını ilgili kurum ve kuruluşlarda verilecek eğitimin kalitesi üzerinden yeniden bulabilmeliyiz. Sonuçta Müslüman dünyanın mevcut problemi, elde edilen bilginin hakikat değeri ve bu değerin tespiti olduğu ve dahi bu tespitin güvenilir kurumlarda sağlamasının yapılması işi, hem sorunun keşfi ve hem de çözümün kendisidir diyebiliriz. Üstelik bu sağlamanın yapılacağı ilim/bilim dünyasının bazılarınca hâlâ keşfedilmediği de açıkça ortadadır.

Konuya açıklık kazandıran ve olguyu daha yakından tanımamızı sağlayan anahtar kavramlardan olan "enformatik süreç" olgusu, her daim hakikat-yalan, bilgi-sanı, düzen-karmaşa, doğrulama-yalanlama, birlikte yaşama-ayrılığı körükleme gibi değişik boyutları olan bir gerçeklik aşamasıdır. Bu aşamanın insanlık nesli için sağlıklı kullanılması adına eldeki malzemeyi beşerin "yarar" konseptine göre yeniden ele

alınması lazımdır. O kadar ki sağlıklı düşünen beşerin yarar, çıkar ve fayda terminolojisi ile yaratanın istekleri büyük ölçüde kesişebilecektir. Ancak tanrısal uyarı ve beklenti mahiyetindeki bu istek ile isteğe duyarsız kalan insanların tercihleri sebebiyle isteğin tahakkukunun aynı şekilde gerçekleşmediği de malumdur. Nihayetinde dünya üzerinden belli bir dönem ve sürede insanın tercihlerinin belirgin olacağı bir düzenin kurulması anlamına gelen irade hürriyeti konsepti, Yüce Allah'ın insana olan güveni kadar, onu hesaba çekme iradesini de gündemde tutmaktadır. Bu iki olgunun birlikte bulunması demek, dünya üzerinde her iki tutumun da gerçekleşeceği anlamına gelir. İşte din denilen olgunun beşerin iradesine dokunarak onu doğru ve hakikate yönlendirmesi, bütünüyle ilahi yardım ve katkı mesabesindeki bir el vermedir diyebiliriz. Nihayetinde hangi bilginin peşinden sürükleneceği ise, bu yardımın dışında büsbütün insan iradesinin taalluklarına bağlıdır.

Modern zamanlar, hem bilgi ve teknoloji olarak ve hem de buna dayalı gerçeklik tasavvurları oluşturan insanlar için hayli kaygan zeminler oluşturmuş gibidir. Bu çağın adına "post-truth" yani "gerçeklik sonrası" dönem denilmektedir. Artık insanın gerçeklikleri aşan bir yönü bulunmaktadır. O nedenle hayatı inşa eden modern insanın kendisi gerçeğin merkezindedir. Öyle ki yaşanılan son devri ateşlemekle kalmayıp, değişime adapte olmayı bekleyen yeni nesilleri de dönüştüren ve de zihinsel devrimleri başlatan bu kavram, artık "yeni dünya"nın iştahlı bir yüzüne işaret etmektedir. Belki de sırf bu yüzden Oxford Sözlük/Dictionary 2016, adı geçen terimi yılın kelimesi seçmiştir. Varlığa bakışı kökünden değiştiren bu kavram, hem anlam ve hem de içerik olarak, "hislerin ve inançların insanları gerçeklerden daha çok etkilediği durumlarla ilgili" tarzında bir mana sürecine dâhil edilmiştir. Mamafih söz konusu olan anlam, bir nevi dijital devrim ve de teknolojik evrim konseptiyle kendi çağının gerekli donanımlara haiz çağdaş insanını oluşturmaktadır. Yani çağın insanının kucağında bulduğu şey, post-truth siyaset, bilim, hakikat ve gelecek tasavvuru denilen imkânlı bir süreçten ibarettir. Ve dahi her an değişebilen bilimsel bilgi ve bulgular, sabit hakikatleri besleyen ahlaki değerler üzere yaşam sürmesi gereken insanları değişken karelere mahkûm etmek suretiyle hayatlarına anlam katan sabit hakikatlerden uzaklaştırdı.

Çağın "kolonyal diskuru" niteliğinde olan değişim olgusu, esasında her devrin yaşayan ilkesi olmakla birlikte, zamanımızın en yaygın olgusu olan "***teknolojinin tiranlığı"*** çizgisine işaret etmekte gibidir. Dün için değişimin elli-yüz yıllar gibi uzun aralıkları beklediği olgular, bugün için on yıllık süreçlere inmiş gibidir. Sadece üretip satarak büyümek isteyen bazı ülkelerin yaptığı gibi yeni nesilleri oyalanacakları işlerde tutabilme becerisi, zaman içinde yaslanabilecekleri ahlaki değerleri ortadan kaldıracak gibidir. İşin yasası gereği iç tüketimi azaltıp ihracat yapmayı hedefleyen içe kapanık ülkeler dahi yaklaşan ahlak krizinden bağımsız yaşama şansları bulunmamaktadır. İşbu nedenden ötürü bedensel ve mali konfor için harcanan çabanın ruhsal dengenin temini için de harcanması gerekir ki sağlıklı nesiller yetişebilsin. Görünen o ki, teknolojinin hâkim olduğu süreçler, insan ve toplum bazında bizlere bu imkânları tanımayacaktır. Bahsedilen tehlikenin yakınlaşan seslerini uzun yıllar önce duyan ender kişilerden birisi olan New York Üniversitesinden iletişim teorisyeni Neil Postman, 1993'te yayımladığı "Amerika Düştü Yeni Hedef Tüm Dünya" üst başlığı olan ve teknolojik heyulayı yaratan iletişimin gücü üzerinden "Yeni Dünya Düzeni"ni tanımlayan "***Teknopoli/Kültürün Teknolojiye Teslim Oluşu"*** adlı eserinde şu gerçekçi tespiti yapmaktadır: "***Teknopoli, bir kültürel AIDS'tir***." Ona göre insanı esaretine alan teknopolide aşkın bir amaca, anlama ve kültürel kaynaşmışlığa yer yoktur. Benzer şekilde, teknopolinin geliştiği ortamda bilgi ve insan arasındaki bağ koparılır. O yüzden teknopoli, teknolojinin tanrılaşmasından ibarettir. Sonuçta kültür, salahiyetini teknolojide aramakta, doyumu teknolojide bulmakta ve teknolojiden emir almaktadır.[1]

Esasında canlılar içinde eliyle ürettiği ürünlere mahkûmiyeti olan tek varlık insan gibidir. Zira insan, ürettiği şeyleri sadece ihtiyaç giderilmesi için değil, gelecek tasarımı için de icat etmektedir. Bu icatların insan ve anlam arasındaki ilişkiyi dönüştürdüğü şüphesizdir. Diğer bir deyişle, çoğu zaman temel ihtiyaç için üretilmeyen her değer, neticede insana yeni yaşam felsefesi sunmaktadır. Haddizatında bu çağın

[1] Neil Postman, ***Teknopoli/Kültürün Teknolojiye Teslim Oluşu,*** çev. Mustafa Emre Yılmaz, (Bursa: Sentez Yayınları, 2016), 8-14.

insanını meşgul etmesi gereken can yakıcı soru şudur: "İnsan üretimi olan teknoloji, kime daha fazla güç ve özgürlük sağlayıp kimin gücünü ve özgürlüğünü azaltacaktır?" Tersinden teori gereği bilinenin aksine teknolojinin en büyük esirleri gelişmiş ve de teknolojiyi üreten toplumlardır. Adeta düğmesi değişen bir aletin yeni versiyonunu almak için günler öncesinden teknoloji marketlerinin kapısında kuyruk olup sabahlayanlar da bu kesimlerden çıkmaktadır. Bu manzaranın altında yatan basit sebep olarak, ürünü ilk elde eden olma veya rekor denemesi gibi değişik bir hazzı veren bu adımlar, üretenin mahkûm olduğu bir süreci de haber vermektedir. Üretenin gönüllü mahkûmiyetini gözler önüne seren yaklaşımın hemen peşinden, bu komploya en çok mâruz kalan Gelişmekte Olan Ülkeler ile 3. Dünya ülkeleridir diyebiliriz. Zira hayatlarını kolaylaştıracakları ümidine kapılan ve teknolojinin gönüllü kölesi olmaya can atan bu gibi toplumlar, bir süre sonra üretemedikleri şeyler için bütün kaynaklarını tüketmekle kalmayıp, artı olarak geleceklerini de ipotek edecekleri teknolojik gelişmeleri coşkuyla karşılamışlardır. Herhâlde insanı karanlığa taş attıran "cahil cesareti" denilen şey bu olsa gerek.

Bilinmelidir ki ahlaki değerler kümesiyle kontrol edilemeyen teknolojik gelişmeler, kültürel yıkımı tedarik eden "Truva Atı" mesabesindedir. Buna göre içinize aldığınız şeylerin sizden neleri götüreceğini hesap edemezsiniz. Yaşamın kolaylaşması adına değerden yoksun bir nesli üreten bu yapılar, zamanla tüketim ahlakını da değiştirecektir. Paylaşma felsefesinin sömürme, daha sömürme ve hep sömürme konseptine evrildiği bu süreçler, artık ömür boyu sahip olunan makineleri değil, her yıl değişen makineleri gündemimize getirmektedir. Öyle ki bunları üretenlerin aile ve yaşamları hâlâ eskinin izlerini taşırken, kendilerince engel olarak gördükleri ırk unsurunu da aşarak dünyanın her köşesinde bağımlı bir nesil yaratmaları işin cabasıdır. Bir yıllık çalışmasını gösteriş için kullanacağı bir alete veren bu kişilerin "sahip olma" dürtüsünü besleyen teknoloji artık "sanal tanrı" mesabesinde olmuş gibidir. İnsanın kendisine kulluk ettiği yani "sözün dinlediği" Yüce Tanrı olgusu, esaretine düşüp her dem sesini dinlediği teknolojiye evrilmiş gibidir. Bugün için asgari ücretle çalışan bir babadan kazandığının onlarca katına tekabül eden oyun makineleri isteyen yeni nesle aşinayız. Bundan daha

da kötüsü, evladının bu isteğini emir telakki eden babaların olduğunu da biliyoruz. Neticede çalışma ve üretmenin değerini değil, tüketmenin hazzını yaşayan bu nesil, kendi kendisinin kurdu olmakla yetinmeyerek yaşamını her an değişen değerler üzerinden heba emekte gibidir.

2. Mevcut Riskler

Bilindiği kadarıyla herhangi bir buluşun insanlık adına katkı ve kazanım mı, yoksa esaret ve kölelik" mi üreteceği hususu, o buluşun kullanım iradesine bağlı olarak değişebilmektedir. Günümüz özelinde ise, insanın üretimlerinin insanı esaretine aldığı noktada yakıcı bir gerçeklikle birlikte hayat sürmekteyiz. Buna göre insan ürünü olan teknoloji, insana hizmet edeceği yerde onu köleleştiren bir aygıta dönüşmüş gibidir. Beşer tarafından sağlıklı bir tarzda kontrol edilemeyen bu aygıt, ahlaki değerler üzerinde halk edilmiş olan insanı yaratılış formlarından uzaklaştıracak derecede ***"kendi canavarını yarattı"***. Gelinen son noktada insanın yarattığı canavar kendisini kontrol ediyor. İnsanı sahip olduğu değerler değil, yapıp-ettikleri hizaya getiriyor. Yaşamın bilinen kodları ise sınırsız ve ihtiyaçtan bağımsız olan üretimin tüketimle kesiştiği noktada belirleniyor. Belirlenen bu ihtiyaçların uzun ömürlü olmaması, insanın gayretini geçici olana hasretmesiyle neticelenmektedir. Bu adım ise insanı üretimin mahkûmiyetine gark etmesi anlamından başka bir şey değildir. Son kertede "***kendim ettim kendim buldum***" şarkısını besteleyen insanın neyi yapıp neyi yapmaması gerektiği hususunda bir kez daha düşünmesi salık verilmelidir.[1] Bu tavsiyenin insan tarafından kendisini tanımlayan nitelik olan "söz dinleme" edimleri üzerinden hayata taşınabilir olduğunu asla unutmamalıyız. O kadar ki "İkra!"[2] yani "oku, anla, düşün ve söyle, anlat, duyur bakalım" hitabı, bütünüyle insanın bahsedilen söz dinleme yeteneği üzerinden gerçekleşen bir diyaloğun ilk adımıdır.

Dijital yayıncılığın gelişen teknolojik imkânlar üzerinden bu çağın en etkin sunumlarını tedarik etmesi olasıdır. Ancak bu imkânın sağlıklı

---

1 Dünyayı şereflendirmiş akıl sahibi insanın aklını değil, his ve arzularını devreye sokmak suretiyle hem kendi cinslerine, hem diğer varlıklara ve hem de dünyanın akışına ne denli zararlar verebileceği konusunda yapılan bir çalışma için bk. İskender Öksüz, ***Alt Akıl: Aptallar ve Diktatörler,*** 3. Baskı, (İstanbul: Panama Yayınları, 2019).

2 el-'Alak, 96/1.

bir şekilde uygulanabilmesi için gerekli olan altyapıların da oluşturulması elzemdir. Gerek insan ve gerekse malzeme açısından sorunların giderilmesine bağlı olan bu etkinliğin, bunun dışında ahlak ve değer bazında da gözetilmesi gereken noktalarının olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Garip bir şekilde, içinde yaşadığımız devrin gelişmişliği özelinde herhangi bir bilgiye ihtiyaç oldukça kolaylıkla ve de kısa zamanda ulaşma becerisi olduğu söylenebilirse de, ondan daha kalıcı olan şey, sunulan bilgilerin değer bazlı kontrollerinin yapılamaması hasebiyle adeta "***ne sunulursa kabulümdür***" tutumunu besleyen "***enformatik cehalet"*** olgusunun yaşama nakşedilmesidir. Buna göre teknolojinin kılcal damarlarında dolaşan bilgilerin her daim gerçeği yansıtmadığı hatta çoğu zaman spekülatif amaçlı üretildiği unutulmamalıdır. Sürece bakıldığında adeta bakkaldan markete çıkan bir edayla işin reklam kısmı öne alınmış gibidir. Ve dahi "herkesin her şeyi bildiği" bu süreçlerde bilgi denilen şey habere dönüşmüştür. Haberin ömrünün günlük süreçlerle bazen de saatlerle ifade edildiği bilinirse, bu arterlerde "kalıcı bilgi"nin değil, "istenilen bilgi"nin servis edildiği söylenebilir. Kimin neyi bilmesi gerekirse o bilginin tedavüle çıkarıldığı bu süreçlerde, kontrol mekanizması elinde olanların suyu başından kestiği unutulmamalıdır. Böylelikle müşterisi kalmayan gerçek bilginin hem kazanımı daha zorlaşmakta ve hem de taraftar topluluğu zayıflamaktadır. Kimsenin doğrulama kriterinden haberdar olmaması hasebiyle, bu gibi portalların dünün "radyoda söylendi" ya da "gazetede yazıyor" savunmasına dönüştüğü açıktır.

Kanaatimizce ***"sanal dünyanın gerçek felaketleri"*** denilse haksızlık edilmeyecek olan bu aşama, ***"kontrolsüz bilginin dayanılmaz cazibesi"*** şeklinde hayatı kuşatmaktadır. Konunun önemi ve hassasiyeti gereği devreye büyük devlet ve şirketlerin girmesiyle çağın savaşı mertebesine gelen ve dahi insanlığı esir almış olan kitlesel gözetim, verilerin kötüye kullanımı ve siber savaş olguları büsbütün dijital dünyanın kötü amaçlar peşinde kullanılmasından doğan rahatsızlıklardır.[1] Temelinde bilginin hakikat değerini ters yüz eden bu faaliyetler, sadece güvenlik alanında gerçekleşen uğraşlar olarak görülmemelidir. Zira bu çalışma-

[1] Stefan Aust ve Thomas Ammann, ***Dijital Diktatörlük,*** çev. Erdinç Yücel, Hasan Yılmaz, (Ankara: Hece Yayınları, 2018).

lar, sırf bilgi edinme amaçlı devreye alınmadığından ötürüdür ki, bir o kadar da dinî, ahlaki ve felsefi alandaki bilgilerin belli amaçlar peşinde dönüştürülmesi olgusuna işaret etmektedir. Ayrıca bu süreçler, sürece hâkim olanın ötekini tanımladığı hatta onun ne dediğine karar verdiği bilgi kirlenmesi" olgusunun kolaylıkla yaşanmasına vesile olmaktadır. Dün için beğenmediği ekol ve kişi için kendi kitabında kaynak vermeden ifade edilen görüşler, bugün için sanal dünyanın cazibesi üzerinden hayat bulmaktadır. Bugün için kolaylıkla evrenin her köşesine yayılan bu haberlerin düzeltilme imkânı oldukça zor olduğundan ötürü, dinlerin tebliğ ve eğitim konsepti gereği her daim bilgi ve ahlak olgusunun işin başında devreye alınması önerilmektedir.

İnsanın iştahlı bir varlık olması hasebiyle, onun iştahını kabartan her kazanımın akıl ve iradeden bağımsızlaşıp duygusal forma dönüştüğü bilinmektedir. Belki bu noktada durmakla yetinebilse "eyvallah!" edilecek olan bu aşama, her gün ***"sanal dünyanın sahte cesurları"***nı üretmekle, hesap verebilme ahlakını tarumar eden toplumsal felakete kapı aralamakta gibidir. İnsanların evinde, mahallesinde ya da özel alanda konuştukları gibi bu ortamlarda yazma alışkanlıkları hatta cesaretleri kendilerine pahalıya mal olmaktadır. Aklına geleni kontrol etmeden ağzından çıkaran ve ağzından çıktığını eliyle sabitleyen bu kahramanların "sahte cesurlar" hanesine yazılması gereklidir. Bizce bütünüyle tek taraflı konuşma olan bu "duvar söyleşileri", gerek hukuki ve gerekse de sosyal hatta ahlaki edimleri peşinen getirdiği kuşkusuzdur. Hasılı, insan denilen varlığın iki gözü, iki kulağı ve bir ağzı olmasından mülhem, bu gibi ortamların değil sanal kahramanlıklara vesile olması, sanal bile olsa kimseye haksızlık edilmemesi düsturunu öne alması beklenirdi. Doğaldır ki insanın dijital dünyada dolaşımını düzenleyecek sağlam bir ahlak eğitimi yoksa sanal dünyanın kazanımlarına dayanarak pek çok hakikat ters yüz edilmekle kalmaz, pek çok sahtelik hakikat yerine ikame edilerek pek çok kişi de mağdur edilebilir.

Dijital dünyanın sunduğu fırsatların kötü niyetliler elinde son derece hesapsız bir kuvvete dönüşmesi süreci, günümüz ortamında bu dünyaya yabancı olmayanlarca bilinen olağan yaşanmışlıklar gibidir. İnsanı adeta çileden çıkaran bu fırsatlar, kötü niyetliler elinde muhatabına hayatı dar eden bir noktaya vardırılabilir. Zira yüzüne karşı söyleyeme-

yeceğiniz şeyleri yüzü yok diye serbest dolaşıma sokmak, insan denilen varlığa asla yakışmamaktadır. Üstelik hesabını vermeyeceği lafları etmemek, insanlığın üzerinde yaratılmış olduğu temel değerlerin ortak yasasıdır. İspat edilemeyecek derecede sübjektif yaklaşımlar üzerinden giderek kendisi gibi düşünmeyenleri "proje", "yıkım ekibi", "satılmış" "ajan" vb. gibi yaftalamak, gerçek ahlakın terki sayesinde gündeme gelen teknolojik ahlakın getirdiği cesaretle ilgili olsa gerek. Oysaki teknolojinin de hukukla denetlenen, olmazsa vicdanla denetlenen bir ahlakı olması gerekmez mi? Bazı dindar ve Müslümanların bu ahlaktan yoksun olarak bu tip ortamlarda söz söylemeleri ise, ağzından çıkanın hesabını vereceği ahirete inanmalarını anlamsız kılmaktadır. Son durak mesabesinde olup kötü niyet ve sözün sahipleri için büsbütün "***veyl/yazıklar olsun!"***[1] makamı denilecek olan aşama bu olsa gerek. Pek tabiidir ki ilgili ayetlere eleştirilen bu tutumların bugün için hayata taşınması son derece kolaylaşmış bulunmaktadır. Dijital yayıncılığın bu denli koruyucu olan ahlaki kodları öne alarak sorumluluk bilinci üzerinden yayın yapması, Yüce Allah'ın biz kullarından istediği en değerli duruştur diyebiliriz.

İnsan eliyle geliştirilen ve de süreç içinde modern çağın bize sunulan nimetlerinden olan her gelişme, insanı insanlıktan uzaklaştıran tutum ve eda içinde olmamalıdır. Ve dahi bize sunulan her gelişmenin biz daha iyiye götürmesi beklenmelidir. Hatta bu değerlerin dünyayı her anlamda imar etmekle vazifeli olan beşeri kavganın odağına çeken ve de "***ateş çukurlan***"[2] gibi görünür tehlikelerin etrafında dolaştıran "***dijital kahramanlar"*** ile "***hakikat tekelcileri***"nin değil safında yer edinmelerini, bu gibi yıkıcı süreçleri büsbütün devre dışı bırakması lazımdır. Öyle ki ahlaktan beslenmeyen her değer ve tutumun hatta teknolojik gelişmenin insan nesli için dünya serüveninde toparlayıcı ve de birleştirici güç değil, "***bölünmenin işaret fişeği"*** mesabesinde olması beklenmelidir. Gelişen dünyanın hâline bakılırsa en az iki yüz yıldır bu sürecin yakın tanıkları durumundayız. İnsanı değersizleştiren "***içerik yoksunu sunumlar",*** bazı zamanlarda "***taraftarın sayısal değeri"*** üzerinden ölçülse bile,

---

1 Bakara, 2/79; Enfâl, 8/43-44; Hümeze, 104/1-2; Mâûn, 107/4.

2 Âl-i İmrân, 3/103.

bizce beşere hayat veren "*ifadelerin gücü adına*" gerçeklikle örtüşen kalıcı bir vasfı bulunmaktadır. Bütün kutsal metinlerin hatta vicdan, ahlak ve insani değerlerin beslediği bu fidanlık, insanın dünyadaki kalıcılığını yaşanabilir bir modelle eşleştirmektedir. Yüce Allah'ın bizde verili olan temel değerlere yaslanarak "halife/sorumlu varlık/değişiklik yapabilecek irade/kalıcılığı sağlayacak güç" olarak insanı seçmesi üzerinde yeniden düşünülmelidir. Bu düşüncenin bizlerle beraber ürettiğimiz her teknolojik değeri varlığın yararına kullanma opsiyonunu da yeniden inşa edeceği kuşkusuzdur. Ağaç, taş ve kediden farkımızın bu opsiyonu kullanma irademizde saklı olduğunu akıldan çıkarmamalıyız.

Dünyada kalıcılığı tetikleyen ve de kolaylaştıran beşer üretimlerinin genel adı olan dijital dünyanın ahlaki formaları, her daim "*insan neslini ihya eden değerler*" üzerinde temellük etmesi beklenir. Bu beklenti, teknolojiyi üreten mekânlar için *"her daim doğru"* ilkesi üzerinden yürümesi gereken *"etkinlikler"* şeklinde listenin başına alacakları süreçlerinin ihdası tercihiyle öne çıkmaktadır. Belki de bu tercihle beraber, *"gettolaşmanın adım başı iştahlı odakları"* mesabesinde olan ve tek merkezden yayın yapan sağlıksız sunumlar kontrol edilebilecektir. Kendisini hakikatin merkezinde gören bu kesim sözcülerinin teknolojik manipülasyonlar üzerinden kolaylaşan sunumları gereği, akıl dışı mitlerin beslendiği her aşamada *"müntesip yaratmanın cazibesi" olağan dışı bir hıza ulaşmaktadır.* Abartılan, uydurulan ve hakikatle örtüşmeyen her sunumun bu kesimlerde kör alıcısının olması, belki de teknolojinin kontrol edilemez gücünün kimleri nasıl beslediğini daha kolaylıkla anlamamıza vesile olacaktır. Parasal imkânlara kavuşan bu kesimlerin ulaşabildikleri her noktada teknolojiden yararlanma dürtüleri ise hakikat adına oldukça düşündürücü bir durumun ortaya çıkmasını temin etmiştir.

Doğrunun bir mahallede dolaşması süresince yalanın dünyayı dolaştığı bu evreler, bütün iyi niyetiyle beraber hakikatin eninde sonunda ortaya çıkacağını deruhte etse de, ortaya çıkacak olan hakikatin sınırlı bir kesimle iktifa edeceğini göstermektedir. Buna göre teknolojik gelişmeleri şeytani sunumları için kullanan kesimler nezdinde bahsedilen gelişmelerin bulunmaz fırsatları tedarik ettiği bilinmektedir. Bu bilincin olumlu manada hayata aksetmesi için akıl sahibi kişilerin "akleden

dindarlık"[1] süreçlerine sürekli olarak vurgu yapması beklenmelidir. Yoksa yanlış sunumların teknolojik ambalajlarla el bebek-gül bebek her beşiğe girmesinin yolu açılmış olacaktır. Günümüz dünyasında çıkarcı beklentileri elde etme adına kamuoyunu sağlıksız bilgilerle oyalamak hatta reylerinin yönünü değiştirmenin güçlü bir aşaması olan yönlendirmeler, bütünüyle dijital dünyanın sunduğu hakikat dışı olgulardan beslenmektedir. İnsanlığın gelişirmiş olduğu teknolojiyi farklı ve kötü amaçlar peşinde sürüklemek, bir anlamda "***yalanla yaşamak***"[2] denilen bir sürecin devreye girmesin de temin etmektedir. Bu aşamadan sonra hakikat peşinde koşmanın hem zahmetli bir iş ve hem de maliyetli bir tercih olması işten bile değildir. Belki de sırf bu nedenle yalanın dünyayı dolaştığı yerde doğru ve hakikatin alıcısının çoğunluğu teşkil etmemesi, dijital dünyanın kötü emelleri tahkim etmede oldukça elverişli bir malzeme sunduğuna işaret etmektedir.

Kontrol edilemez teknolojik düşkünlüğün ünlü psikolog Carl Rogers'ın dediği gibi "***empati eksikliği***" ürettiği kuşkusuzdur.[3] Bu eksikliğin insanoğlunu kuşatan "***ahlaki değer yoksunluğu***" üzerinden hayata tutunduğu görülmektedir. Yine bu alanın kontrol edilemez dürtü sahipleri için "***narsist kişiliğin seyir alanı***" şeklinde güçlü bir bencilliğin teşhir alanı olması, bu terastan izlenen ve izlettirilen pek çok manzaranın olduğunu göstermektedir. Haddizatında akıl sahibi bir kişinin oldukça özeli olan durumları her daim başkalarının görseline açması, bir anlamda "***teşhircilik***" demektir. Bu teşhirciliğin kişisel doyum noktasında kişilere sağladığı bir kazanım olsa da, bu bencilliğin süreç içinde onlar için yıkıcı olduğu söylenebilir. Günümüz koşullarında bazı kişilerde sıklıkla görüldüğü şekliyle, kendi eşiyle ya da özel zamanlarıyla bağlantılı olan her şeyi başkalarının görseli hâline getirme dürtüsü, olsa olsa sağlıksız bir kişiliğin belirtisidir. İstisnasız her anı ve her durumu paylaşan bu kişilerin öncelikli olarak sağlıklı

---

1 Geniş bilgi için bk. Namık Kemal Okumuş, ***Akleden Dindarlık/Müslümanca Düşünme Becerisine Dair Bazı Tespitler,*** (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020).

2 Timur Kuran, ***Yalanla Yaşamak/Tercih Çarpıtmasının Toplumsal Sonuçları,*** çev. Alp Tümertekin, 3. Baskı, (İstanbul: YKY Yayınları, 2018).

3 Carl R. Rogers, ***Kişi Olmaya Dair,*** çev. Aysun Babacan, (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2018).

bir terapiye ihtiyaçları bulunmaktadır. Teknolojinin bu minvalde onları daha görünür kılması ise, bir nevi "pornografik ifşa"dan başka bir şey değildir. Oysaki hayatın pek çok özeli bulunmakta ve bu özeller anlık yaşandığı için başkalarıyla cesurca paylaşılmamalıdır. Tıpkı ***"Cesur Yeni Dünya'nın ucuz kahramanları"*** gibi bir eğilimi ifade eden bu tercihler, esasında ahlak ve değerlerin özsel kazanımlara olan katkısı bağlamında ele alınmalıdır. Günlük görünürlüklerini onlarca kareyle sanal âleme taşıyan böylesi kişilerin "ne olsa gider'in[1] bilimsel devrim temelini besledikleri kuşkusuzdur. Sonuçta teknolojik imkânları kullanmanın da bireyi çekip-çevreleyen bir ahlakının olması gerektiği unutulmamalıdır. Günlük ifşalarla kafa ve gönlünü bozmamış akıl sahibi insanlar nezdinde her yazılan ve her paylaşılanın hakikat değeri içermeyebileceği noktası atlanmamalıdır.

İnsan endeksli kurulan dünyada yine insan eliyle gerçekleştirilen her gelişme, onun dünyadaki kalıcılığına olumlu katkı sunmalıdır. Bu anlamda teknolojik gelişmelerin de insan nesli için yardımcı unsur durumunda olması beklenir. Ürettiği şeylerin kölesi değil, efendisi durumunda olan insanın dünya hayatına anlam katan adımları olması kuşkusuzdur. Belki de "***hayatın ritmini hızla ölçen yeni nesil"*** olgusunun bu çağda gündemdeki yerini alması beklenmelidir. O nedenledir ki, üretilen teknolojiyle hazır müşteri ilişkisi kurup ahlaki ilişki kuramayan yeni nesli köleleştiren teknoloji, onu "***okuma değil görme ve işitme endeksli bilgilenme süreci***"ne hapsetmiş görünmektedir. İmdi, insanlığın geleceği adına birey-teknoloji ilişkisinin bu sürece olan menfi katkısı irdelenmelidir. Zira yarınlarımızı teşkil edecek olan bu neslin, bilişsel, ahlaki ve de duygusal etmenlerden uzak motamot ilerleyen "***kompartımanlaşma serüveni"*** artık yeniden yönetilmelidir. Bununla birlikte dünya barışına katkı sunmayan "***kamplaşma indeksi",*** insan nesli arasında cömertçe paylaşılan ve kendisinin gelişiminde sağlıklı bir şekilde kullanılan teknoloji üzerinden kalıcılığını yitirmelidir. Hatta bu iradenin

[1] Bilim Felsefecisi Paul Karl Feyerabend'in "***Yönteme Karşı/Yönteme Hayır"*** adlı eserinde işlenen bu teori, insanların durdukları yer itibariyle hakikatin oldukça subjektif ve değişken olabileceği izlenimi üzerinden temellendirilmiş gibidir. Bk. P. K. Feyerabend, ***Yönteme Karşı,*** çev. Ertuğrul Başer, 4. Baskı, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020).

zaman zaman depreşen "***gücün sanallaşması***" olgusunu da devreden çıkarması beklenmelidir.

Modern dünyamızda "seküler aklın haritası"[1] mahiyetinde olan her çarpıtma, sadece teknik alanda işleyen bir değersizleştirme olarak durmamaktadır. Bunun yanında dinsel alanı da kodlayan yapısı gereği, insanların kutsalla olan ilişkisine de zarar vermektedir. Yine "modernitenin tanrısız ütopya arayışı" mesabesinde olan bu çabaların hız ve erek kaynağı olan "zamanı yaşamak" düsturu, son derece yanlış ve hatalı kabuller üzerinde yükselmektedir. İnsanlık için tanrının ateşini çalmak gibi bir değersizliğe işaret eden bu yaklaşımlar, insanlığa kurtuluş meşalesi olması bakımından mutlak surette Yüce Tanrı'nın koyduğu ahlak ilkelerine yaslanmalıdır. Yoksa beşeriyetin bir kısmının beklentileri boşa çıkarırcasına kendi kazdığı kuyuya düşmesi kaçınılmazdır. Ancak unutmamak lazımdır ki, insanlığı bu çukura düşürmek isteyen beşere rağmen, sorunu çözecek olan yine beşerin kendisidir. Neticede Yüce Allah'ın güvenerek sorumluluk verdiği insandan ümidi kesmemek lazımdır.

3. Muhtemel Çözüm Önerileri ve de Aparatlarımız

Bilgi çağına ulaştığımız bu süreçlerde, bilginin gücü her kesimde oldukça yakın hissedilmektedir. Artık savaşların bu noktadan devreye girmesi demek, bilginin "güç" olması anlamına gelmektedir.[2] Modern dünyanın sunduğu bu imkânları kullananlar, her kesimden olmak üzere bilgi ve hakikat birlikteliğini kendi lehlerine ve de ötekilerin aleyhlerine olmak üzere çarpıtabilmektedir. Üstelik bunu yapanlar arasında yalana karşı mesafeli durması gereken dindarların olması, bizleri hayli düşündürmektedir. Zira dindarların bilinen vasfı gereği, bilinçli bir şekilde yaptıklarından mutlak manada hesap verecek olmalarına iman etmiş bulunmaları beklenir. Onların bilgiyi sadece kendilerine hizmet edecek şekilde çarpıtmaları üzerinden dönüştürmeleri ise, dinsel değer

---

1 Haccac Ali, ***Seküler Aklın Haritası/Modernitenin Tanrısız Ütopya Arayışı,*** çev. Selim Sezer, (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2018).

2 Francis Bacon (1561-1626), "Bilgi güçtür" diyerek, insanın akli üretimlerine dikkat çekmiştir.

skalası üzerinden kabul edilebilecek bir şey değildir. İşbu nedenle bilgi çağında devreye giren "elektronik harp"[1] olgusunun sosyal yaşamları etkileyen bir veçhesi de, istenilen dindarlıkların oluşturulması noktasında dijital dünyanın imkânlarını kullanmaktan geçmektedir. Oysaki bu sürecin adalet ve ahlakla yeniden tanımlanması, her insanda olduğu gibi dindarlarda da su yüzüne çıkan bir beklenti olmalıdır.

Din, bilim ve teknolojinin insanı yaratan yüce varlık olan Allah'ın koymuş olduğu ahlak ilkeleri çerçevesinde hayat bulması demek, canlı ve cansız olan her değerin korunması anlamına gelecektir. Bu minvalde insanın sonunu getirebilecek olan yanlış ve haksız adımlardan uzak durmak lazımdır.[2] Dünyanın imarına yönelik görev tanımıyla halk edilen insanın, bununla kalmayıp Yüce Tanrı'nın güven duymak suretiyle kendi değerlerini taşıma ve aktarma görevi verdiği insanın kendine gelmesi beklenir. Kanaatimizce insanlığın kurtuluşu ve buna bağlı olarak da varlığın sükûnet bulması, insanın bu asli görev alanına dönmesiyle mümkün olacaktır. Yeryüzündeki insani oluşumlara bakılırsa, beşeriyetin genelinin bu sorumluluğu hissettiği söylenebilir. Bu görev bilincini kulak ardı etmek suretiyle bilinçli bir beklenti üzerinden her dem savsaklayan bir kısım kalabalıklar, insanlığın geçmiş, şimdi ve geleceğini sömürmekle kalmayıp ipotek altına alan hatta tehlikeye sokan azgın azınlığın önünde duracak cesareti bulması beklenmektedir. İnanç denilen katkının bu yardımı sunacağından şüphe duyulmaması lazımdır.

Neticede ise, beşerin hayat algısına olumsuz değer olarak hükmeden teknolojinin insanın güçlü duruşu sayesinde her daim "***kovulmanın imkânlı olması"*** gibi bir noktaya ulaşması beklenir. Varılan bu noktada ürettiği teknolojinin kölesi değil, efendisi, onu sağlıklı bir şekilde kullanan iradeli yöneticisi olan insana ihtiyaç bulunmaktadır. Kanaatimizce insanlığın böylesi güçlü bir potansiyeli, yeteneği, iradesi ve de ahlakı bulunmaktadır. Yeter ki üretilen teknolojiyi tüketimin ve de kazancın artırılmasına yönelik olarak beşerin köleleşme aracı olarak gören ara-

---

1 Konu hakkında geniş bilgi için bk. D. Curtis Schleher, ***Bilgi Çağında Elektronik Harp,*** çev. Berna Kara, (İstanbul: Doruk Yayınları, 2004).

2 İnsan üretimi olan teknolojinin insanın sonunu değil, insanın bekasını temin etmesi gerektiğine dair bir çalışma için bk. Cengiz Taşçı, İnsanın Sonu mu?/Göbeklitepe'den Yapay Zekâya Din, Bilim, ***Teknoloji,*** (İstanbul: Doruk Yayınları, 2020).

mızdaki ayrıksı otlara beraberce müdahale etme iradesini elden bırakmayalım. Dahası, hep birlikte yaşamak durumunda kaldığımız dünyanın böylesi kötü gidişine dur diyebilecek akıllı hatta güçlü irade sahibi insanlara ihtiyaç bulunmaktadır. Gidişten memnun olmadığı hâlde açıktan müdahale etmeyip, "***durdurun dünyayı inecek var!"*** modundaki arabesk tavra teşne olan bazı akıl sahipleri ise, teknolojiyi kötü emelleri için üreten diğerleri kadar insanlığın geleceğinden sorumludurlar.

Mamafih içinde bulunduğumuz geminin bazı yolcularının kendi kamarasına delik açmasına izin verirsek, bilmeliyiz ki yolculuk ettiğimiz geminin tek olması hasebiyle hepimizin batması mukadderdir. Bu mukadderatın yasal bir süreç hatta kader olduğunu bilirsek, gemiyi batırmak isteyenlere karşı sağlam duruşa geçmemiz gerektiğinin de farkına varabiliriz. O açıdan, hakikati bulma aşamalarında kişi odaklı değil, fikir ve düşünce odaklı eleştiri kültürünü hayata geçirmenin lüzumu hasıl olmuştur.[1] Gelince suçlu-suçsuz ayrımı yapmayan belaların henüz teşrif etmeden önce görülebilmesi ise, dünyaya nizamat vermekle mükellef olan biz insanların uhdesindeki temel görevlerdendir.[2] Görevini

---

[1] İnsanları tutum ve yaklaşımları sebebiyle eleştiri konusu yapan din olgusunun, her daim bu hassasiyeti göz önünde bulundurmak suretiyle muhtemel yandaşları noktasında hassas durduğu bilinmektedir. Bu yaklaşımın dijital dünyada daha kolayca işler olması demek, zaman ve zeminin bize kazandırdığı artı değerleri ahlaki kazanımlar yedeğinde işlevsel kılmamıza işaret etmektedir. Din olgusunun ilâhî din formatı içinde kalan her dâvetin, mutlak surette bu ilkeselliği beslediği unutulmamalıdır. Zamanın aparatlarını kullanan dâvet olgusunun insan ve toplumu öne alarak evrensel değerler üzerinden sunum yapması esastır. İşbu konu hakkında geniş bilgi için bk. Namık Kemal Okumuş, ***Kur'anî Dâvet Stratejisi/İmanlarına Şirk Bulaştıranlarla Mücadele Yöntemi,*** (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020).

[2] Günümüz dünyasında mücadele yöntemlerinden olan silahlı ve sert güç/hard power olgusunun yanında oldukça etkin olmanın farklı bir biçimini ifade eden "yumuşak güç/soft power" kavramı içinde kabul edilen bazı değerlerin başında dijital alt yapı ve erişim seviyesi gelmektedir. Gelişmişlik ölçütü olarak görülen bu seviyeyi ölçen teknik ve istatistik kuruluşları dahi bulunmaktadır. Ülkenin dijital alt yapısının gücü ve bunu kullanarak başkalarını etkileme gücü, artık çağın etkin silahına dönüşmüştür. Bugün için oldukça etkin olan Monocle, ElCano ve Portland gibi yumuşak güç endeksleri, ülkelerin bu gücü ve etkinliği hakkında istatistik tutmaktadır. Bk. İskender Öksüz, ***Yumuşak Güç ve Avrupa'nın Hasta Adamı,*** Karar Gazetesi, 30. 04. 2021. Görüldüğü kadarıyla dijital üstünlük bir nevi savaş stratejisi gibi kullanılmak suretiyle, devlet ve toplumların refahına katkıda bulunabilmektedir. Bunun farkında olan Müslüman ülkelerin yayın üzerinden bu gücü kendi doğrularını aktarmak için kullanmaları gerekmektedir.

ihmal edenlerin neslini de perişan edeceklerini söylemek ise, oldukça zait bir cümledir denilebilir.

Sonuç

Buraya kadar söz konusu edilen öneri ve durumların bizleri besleyen ve de koruyan vasfı gereği dikkate alınması ve korunaklı bir dijital yayıncılığın insan ve topluma katacağı müspetlikler konusunda genel bir sıralamasını yapmak lazımdır. Aşağıdaki öneriler, ilgili yayıncılığın ahlaki ve durumsal yönlerine değinmek suretiyle belli bir çözüm paketi gibi de ele alınabilir. Şimdi yapılan öneri, ikaz ve uyarıları belli bir form içinde şöylece sıralayabiliriz:

1- Dijital yayıncılığın çağdaş kazanımları kolaylıkla elde edilebilen bir imkâna kavuşturduğu için, ilkesel duruşları bozmayan dikkatli bir tutum paralelinde dinin hakikat dediği şeyler üzerinde herkese eşit uzaklıkta olan yayıncılık esas alınmalıdır. Zira dinin sahibi onu sunan değil, o sunuma malzeme sunan yüce iradedir. Bizler, dijital sunumların gücünden istifade ederek dinin sahibinin yerine geçerek konuşmamalıyız. Eğer ki bunu yaparsak, bize karşı duranları dine karşı durmuş gibi gösterme zaafına kapılmak işten bile değildir.

2- Benzer şekilde, dijital dünyanın olası imkân ve fırsatlarını kullanırken Kur'an'ın davet stratejisini gözden uzak tutmamak ve şahıs bazlı değil, düşünce üzerinden eleştiri yapmak gerektiği akıldan çıkarılmamalıdır. Bu adımların birlikte atılması demek, muhataplarımızın inkâr ve itiraz süreçlerinin şahsileşmemesi anlamına gelecektir.

3- Düşünce özgürlüğünü temin etme bağlamında olası katkılarının yanında, bilgiyi kolaylıkla ve kısa zamanda elde etme fırsatı veren dijital yayıncılığın tek hakikatçi bir bakış açısından arındırılarak çoğulcu bir yaklaşıma imkân sunması beklenmektedir. Özellikle insan ve onun yorumu devrede olduğu her yerde hakikat tekelcisi gibi konuşmamak lazımdır.

4- Her ne olursa olsun yalan beyanlardan kaçınmak, kısa günün kârı mesabesinde olan anlatımlardan uzak durmak lazımdır. Ekranın albenisini kullanmak suretiyle bize kulak verenleri akılsız, şuursuz varlıklar olarak göstermek, zaman içinde diğer anlatıların doğruluğuna kanaat getirenleri bizim sunumlarımıza düşman edecektir.

5- İyi, olgun ve büyük kafaların şahıs ve olayları değil fikirleri gündemine alması noktasından hareketle, dijital dünyanın bize sunduğu her imkânı en doğru fikre veya fikrin en doğrusuna ulaşma adına cesaretle kullanmalıyız. Bilmeliyiz ki, kişi ve olayları hakikatin temsilcisi gibi sunmak, belli bir zaman sonra onların kutsanmasına vesile teşkil edecektir. Akıl ve özgür irade sahibi olan insanın yine bireysel iradesi üzerinden yapması gereken şeyleri erteleyip kişi hegemonyasına maruz kalması, tam anlamıyla bu sürecin deruhtesinden sonra gerçekleşecektir. Bu duruma olanak vermemek, dijital dünyanın bize sunduğu nimetleri hoyratça kullanmamaya bağlıdır diyebiliriz.

6- Hemen herkese kolaylıkla ulaşabilme şansını bulduğumuz dijital dünyada, elde edilen bu nimetten mutlaka sorguya çekilecek olduğumuzun bilinciyle hareket etmeliyiz. Hiçbir fikir, düşünce ve kanaati aşağılamadan, her ne olursa olsun sahiplerini ikna etme amaçlı olmasa bile bilgilendirme amaçlı ilişki düzleminde konuşabilmeliyiz. Kendisine saygı duyulan bireylerin değişim şansının yüksek olduğunu bilirsek, ötekine ulaşmanın kolaylaştığı dijital dünyanın bizim için son derece sağlıklı kazanımlara gebe olduğu unutulmamalıdır.

7- İnsanları yanınızdaymış gibi görme erdemi, dijital yayıncılığın içsel hukuk normu gibi olmalıdır. Buna göre ekranın öte tarafında olan her kişiyi sanki yanınızdaymış ve onunla karşılıklı konuşuyormuş gibi düşünmek lazımdır. Bu yapıldığı takdirde sanal muhataplar gidecek, bizleri kontrol eden gerçek muhataplar gelecektir. Beyaz camın büyüsüne kapılmadan hukuki sonuçlar doğurmayacak sağlıklı iletişim modeli ve iletişim dili geliştirmeliyiz. Söylediğimiz her sözün kısa zamanda milyonlarca kişiye ulaşma becerisi bile bu dünyanın olası nimetleri hakkında teyakkuzda olmamıza yetmelidir.

8- Dijital ortamları hakikati arama ve farklı gerçekliklerden yararlanma odağı olarak kabullenmek, kişi ve toplumların sürekli olarak gelişme iradesine katkı sunacaktır. Başkasına vizyon kazandıran her düşüncenin bu ortamlarda sağlıklı, ucuz ve etkin bir şekilde yaygınlaşması demek, günün yanlışının yarına taşınmadığı süreçlerin öne alınması demektir. Bunun başarılması ise, dünün hatasını bugün, bugünün hatasını da yarın tekrar edilmemesi anlamına gelir.

9- İçe kapanık, tek doğrucu ve ötekine yabancı bir dindarlığın dijital aktiviteler üzerinden kolaylıkla elde edilmesi demek, bu imkân ve

fırsatın kötü kullanıldığı anlamına gelecektir. O yüzdendir ki, bu gibi platformların her daim "çoğulcu" bir yaklaşımla hakikati arama serüvenine katkı sunmasına fırsat verilmelidir. Yoksa "çoğunlukçu" bir edayla taraftarı çok olanın hakikati elinde bulundurduğu zehabının hâkimiyetini önleme şansı kalmayacaktır.

10- Sonuç olarak insanımıza sunum kolaylığı vermekle kalmayıp, ötelere ulaşma fırsatı da veren bu gibi ortamların insanın lehinde olan durumları beslemesi gerekmektedir. Onun için de beslenme kaynakları olabildiğince geniş tutulmalıdır. Hakikati arama sevdalısı olan bireylerin sadece kendi doğrularıyla yetinmeme iradelerine güvenmek durumundayız. Aksi takdirde dijital dünyanın olası bütün imkânları, gerçeğin peşinde yola aldıklarını ileri süren insanların daha da sığlaşmasının objektif sebebi olacaktır.

Kaynakça

Abdurrahman, Taha. ***Bilgi Ahlaktan Ayrıldığında.*** çev. Abdi Keskinsoy, İstanbul: Pınar Yayınları, 2020.

Aust, Stefan; Ammann Thomas. ***Dijital Diktatörlük***. çev. Erdinç Yücel, Hasan Yılmaz, Ankara: Hece Yayınları, 2018.

Ali, Haccac. ***Seküler Aklın Haritası/Modernitenin Tanrısız Ütopya Arayışı.*** çev. Selim Sezer, İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2018.

Avcı, Nabi. ***Kitle Kültürü Enformatik Cehalet***. 2. Baskı, İstanbul: Rehber Yayınları, 1990.

Bunt, Gary R. ***Dijital Çağda İslam***. çev. Nil Erdoğan, İstanbul: Babil Yayınları, 2007.

Feyerabend, Paul K. ***Yönteme Karşı***. çev. Ertuğrul Başer, 4. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020.

Kuran, Timur. ***Yalanla Yaşamak/Tercih Çarpıtmasının Toplumsal Sonuçları***. çev. Alp Tümertekin, 3. Baskı, İstanbul: YKY Yayınları, 2018.

Okumuş, Namık Kemal. ***Akleden Dindarlık/Müslümanca Düşünme Becerisine Dair Bazı Tespitler,*** Ankara: Araştırma Yayınları, 2020; ***Kur'anî Dâvet Stratejisi/İmanlarına Şirk Bulaştıranlarla Mücadele Yöntemi,*** Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.

Öksüz, İskender. ***Alt Akıl: Aptallar ve Diktatörler,*** 3. Baskı, İstanbul: Panama Yayınları, 2019; ***"Yumuşak Güç ve Avrupa'nın Hasta Adamı",*** Karar Gazetesi, 30. 04. 2021.

Öztürk, Mustafa. ***Kur'an-ı Kerim Meali,*** 5. Baskı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.

Postman, Neil. ***Teknopoli/Kültürün Teknolojiye Teslim Oluşu.*** çev. Mustafa Emre Yılmaz, Bursa: Sentez Yayınları, 2016.

Rogers, Carl R. ***Kişi Olmaya Dair.*** çev. Aysun Babacan, İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2018.

Schleher, D. Curtis. ***Bilgi Çağında Elektronik Harp.*** çev. Berna Kara, İstanbul: Doruk Yayınları, 2004.

Taşçı, Cengiz. İnsanın Sonu mu?/Göbeklitepe'den Yapay Zekâya Din, Bilim, ***Teknoloji.*** İstanbul: Doruk Yayınları, 2020.

DİJİTAL DÜNYADA İNSANIN YABANCILAŞMA SORUNU VE KUR'AN'IN REHBERLİĞİNDE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi İsmail KILIÇ
Çankırı Karatekin Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Öz

Dijital teknolojiler hızla gelişmektedir. Bu durum aynı zamanda bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Bundan dolayı birçok ülke bunun için önlemler almaya ve projeler geliştirmeye çalışmaktadır. Dijital dünyada insanların en çok maruz kaldıkları sorunlardan biri de yabancılaşmadır. Dijitalleşmeyle oluşan sanal bir ortamda yaşamaya başlamalarıyla insanlar yabancılaşmaktadırlar. İnsanlar ekran bağımlısı olmakta, sadece bireysel ihtiyaçlarını karşılamayı amaç edinmekte, yalnızlığa, ayrımcılığa ve adaletsizliklere maruz kalmakta, sosyal kaygı yaşamakta ve güvensizliğe sürüklenmektedirler. Hatta bazı dindar insanlar bu sorunların yanında, dine yabancılaşabilmekte ve sekülerleşebilmektedirler. Bu bildiride, dijitalleşmeyle birlikte insanda yabancılaşmanın nasıl gerçekleştiği izah edilip konu ile ilgili ayetlere yer verilerek dijital dünyada insanın insan olarak kalmasına yönelik Kur'ani ilkeler ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Çalışmada Tefsir kaynaklarına ve bu alanda yapılan çalışmalara müracaat edilmiştir. Netice olarak

görülmektedir ki dijitalleşme ile birlikte insan kendisi olmaktan çıkabilmekte, kendisine, ailesine, topluma ve dine çeşitli şekillerde yabancılaşabilmektedir. Bu soruna Kur'an'ın rehberliğinde bakıldığında anlaşılmaktadır ki insan dijital dünyada yabancılaşmadan korunmak için başta tevhidi esas almalıdır. Bunun yanında insanın sadece Allah'a kulluk etmesi, adaletten ayrılmaması, yardımlaşma ve dayanışmada titizlik göstermesi, güvenilir olması, Allah'ı anmayı ve Kur'an okumayı alışkanlık hâline getirmesi, Allah'a tevekkül etmesi, ahiret inancını canlı tutması, ibadeti amacına uygun yapması ve gösterişten uzak durması tevhidi besleyici ve yabancılaşmayı önleyici unsurlardır. Din eğitiminin doğru verilmesi de yabancılaşmayı önlemede önem arz etmektedir. Dijital dünya insanın diline uygun bir şekilde, başta tevhid olmak üzere, Kur'an'daki bazı kavramların insanın dijitalleşme ile başlayan süreçte yabancılaşma sorununa çözüm olarak yeniden ele alınıp anlatılması, dijital ortamların denetlenmesi ve güvenilir kurumların dijital yayınları geliştirerek artırması gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Dijital Dünya, İnsan, Yabancılaşma.

Giriş

İnsan eskiden beri değişim ve dönüşümün peşinde olmuştur. Bunun sonucunda teknolojik yenilikler ortaya çıkmıştır. 2000'li yıllarda hızla dijital devrimler gerçekleşmiştir. Yaşanılan dijital gelişmeler bireysel ve toplumsal değişimlere de sebep olmaktadır.

Teknolojik değişimlerin getirdiği sorunlara dünyanın birçok yerinde çözüm yolları aranmaktadır. Örneğin, Japonya'da bir ekonomik kalkınma ve büyüme stratejisi olan "Toplum 5.0" aynı zamanda teknolojinin getirdiği sorunları çözme ve "Endüstri 4.0"ın ihmal ettiği eksiklikleri gi-

derme amacı taşımaktadır.[1] Dijital dünyada yaşanan sorunlardan biri de insanın yabancılaşmasıdır. Yabancılaşma öteden beri insanların peşini bırakmayan bir hastalık olmakla beraber dijital dünyada farklı bir boyut kazanmıştır. Çünkü insanlar gerçek dünyanın yanında dijitalleşmeyle oluşan sanal bir ortamda yaşamaktadırlar. Bu durum onları gerçek dünyaya, kendilerine, topluma ve dine çeşitli şekillerde yabancılaştırmaktadır. İnsanlar ekran bağımlısı olmakta, sadece bireysel ihtiyaçların karşılamayı düşünmekte, yalnızlığa itilmekte, ayrımcılığa ve adaletsizliklere maruz kalmakta, sosyal kaygı ve güvensizlik içinde olmaktadır. Hatta bazı dindar insanlar, bu olumsuz durumlar yanında dinlerine yabancılaşabilmekte ve seküler bir hayata alışmaktadırlar.

Bu bildiride, dijital dünya olarak adlandırılan ve insanların hayatını kuşatan televizyon, bilgisayar, cep telefonu ve internet gibi tüm dijital araç ve ağların insanı nasıl yabancılaştırdığı açıklanmaya çalışılarak ve ilgili ayetler ışığında bu soruna çözüm aranacaktır. Dijital dünyada insanın insan olarak kalması için Kur'ani çözüm yolları ortaya konulmaya gayret edilecektir. İnsanın yabancılaşma sorununa Kur'an'ın rehberliğinde çözüm ortaya konulması, içinde bulunduğumuz çağda insanların birey, aile ve toplum olarak özlerini muhafaza etmelerine ve dinden uzaklaşmamalarına katkı sunmuş olacaktır.

Konu ile ilgili "Yabancılaşma Kavramı Üzerine Bazı Değerlendirmeler ve Kur'an'ın Yabancılaşma Kavramına Bakışı" adlı bir makale[2] yazıldığı görülmüştür. Bu çalışmanın "giriş" kısmında "yabancılaşma" kavramı hakkında genel bilgi verildikten sonra "Kur'an'da Yabancılaşma" başlığı altında Kur'an açısından bu kavram incelenmiştir. Konu ile ilgili diğer bir çalışma olan "Kur'an Açısından İnsanın Kendine Yabancılaşmasının Temel Sebepleri" adlı bir makalede[3] de insanın kendisine

---

1 Zeynep Eren, "Toplum 5.0 ve Dijital Dünyada Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim 5.0", *Dijital Dönüşüm ve Süreçler*, Ed. Deniz Akçay, Eren Efe (İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları, 2020), 169.

2 Bk. Muhammet Çakmak, "Yabancılaşma Kavramı Üzerine Bazı Değerlendirmeler ve Kur'an'ın Yabancılaşma Kavramına Bakışı", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1 (1996).

3 Bk. Nurullah Kayışoğlu, "Kur'an Açısından İnsanın Kendine Yabancılaşmasının Temel Sebepleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/24 (2020).

yabancılaşmasının temel sebepleri Kur'an açısından tespite çalışılmıştır. Her iki makalede de yabancılaşma kavramı Kur'an açısından genel olarak incelenmiştir. Bu bildiride ise insanın dijital dünyada yabancılaşma sorunu konu edinilerek bu soruna Kur'an'ın rehberliğinde kapsamlı çözüm önerileri sunulmaya çalışılacaktır.

Bildiride yabancılaşma kavramı hakkında bilgi verildikten sonra dijital dünyanın insanı nasıl ve ne şekilde yabancılaştırdığına yer verilecektir. Arkasından ilgili âyetler ışığında insanın birey, aile ve toplum olarak karşılaştığı söz konusu yabancılaşma sorununa çözüm yolları tespit edilip sunulmaya çalışılacaktır. Tefsir kaynakları yanında, bu alanda yapılmış çalışmalardan istifa edilecektir.

1. Yabancılaşma Kavramı

Günümüzde ferdi ve ictimai sorunların analizinde en çok kullanılan kavramlardan biri de yabancılaşmadır. Bu kavram genel olarak insanın özünden, toplumdan ve dininden uzaklaşmasını ifade etmektedir. Daha özelde ve insanın kendisine yabancılaşması anlamında yabancılaşma, insanın fıtratına uygun olmayan bir hayat tarzını benimsemesi ve buna göre yaşamasıdır.

Farklı şekillerde ele alınan yabancılaşma kavramı hakkında Faunce şöyle demiştir: "Yabancılaşma terimi o kadar çeşitli biçimlerde kullanılmıştır ki, bu terim adeta modern insanın sosyopsikolojik hastalıklarının kısaltılmış bir ifadesi şekline bürünmüştür." Yabancılaşma kavramı genel anlamda "bireyin toplumsal, kültürel ve doğal çevresine olan uyumun azalması, özellikle çevresi üzerindeki denetiminin etkinsizleşmesi ve bu denetim ile uyum azalmasının giderek bireyin yalnızlığına ve çaresizliğine yol açması" şeklinde de tanımlanmıştır.[1] Yabancılaşma kavramı "insanı makineleştiren, metalaştıran ve sonunda köleleştiren rasyonalist ve teknokratik bir uygarlık biçimine karşı oluşan tepkinin bir simgesi hâline gelmiştir. Bu yönde yabancılaşma, hem sosyolojik

[1] Şerif Şimşek, Adnan Çelik, Tahir Akgemci, Tamara Fettahlıoğlu, "Örgütlerde Yabancılaşmanın Yönetimi Araştırması", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 15,* (2006), 572-573.

hem psikolojik hem de siyasal ve felsefî anlam içermektedir."[1]

Yabancılaşma esasen fertte meydana gelir. Ferdin içinde gerçekleşen yabancılaşma, sosyal yabancılaşmaya da sebep olur. Diğer taraftan sosyal yabancılaşma da ferdî yabancılaşmada önemli bir faktördür. Toplumda var olabilmek kabul görülmeyi gerektirdiğinden fert, toplumla uyumlu olmak istemektedir. Bundan dolayı kendisini toplumda belirlenen kurallara istemese de uymak zorunda hissetmektedir. Bu durumda fert, toplumun etkisiyle yabancılaşmaya başlamaktadır.

İnsan fıtrat üzere yaratılmıştır. Fıtrat sözlükte; karakter, mizaç, ikiye ayırmak, yaratmak anlamlarına gelmektedir. Istılahta ise varlıkların belli yetenek ve yatkınlıklara sahip olmaları anlamına gelir.[2] Fıtrat terimi, insanın doğru ile yanlış, gerçek ile sahte arasında ayrım yapabilmesine ve böylece Allah›ın varlığını ve birliğini kavrayabilmesine imkân veren, doğuştan edindiği sezgisel yeteneği ifade eder.[3] Özetle, insan bağlamında fıtrat, insanın ilk yaratılışında sahip olduğu temel özellikleridir.

Fıtrat üzere yaratılan insan imtihan edilmektedir. Kur'an'da bu durum mealen şöyle bildirilmiştir:

"*Gerçek şu ki, biz insanı katışık bir nutfeden yarattık; onu imtihan edelim diye, kendisini işitir ve görür kıldık. Şüphesiz biz ona (doğru) yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör.*"[4]

İnsan doğru ve yanlışı yapabilecek kabiliyete sahiptir. Bundan dolayı insan bazı meyillere yatkın yaratılmış, işitme ve görme gibi yeteneklerle donatılmıştır. Ayrıca insana sorumluluk verilerek doğru yol da gösterilmiştir. İnsan sorumluğun gereğini yerine getirip doğru yolu tercih

---

1 Barlas Tolan, *Çağdaş Toplumun Bunalımı: Anomi ve Yabancılaşma* (Ankara: Ankara İktisadî ve Ticarî ilimler Akademi Yayınları,1980), 3.

2 Ebû Abdi'r-Rahman el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temim el-Ferahhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdî Mahzumî, İbrahim es-Sâmerrâî (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbûât, 1408/1988), 7/417, 418; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrem, *Lisânü'l-Arap* (Beyrut: 1970), 5/55, 56; Ebu'l-Kasım el-Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Mu'cemu Müfredâti'l-Elfâzi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 428; Hayatî Hökelekli, "Fıtrat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/47.

3 Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, (İstanbul, İşaret Yayınları, 5. Basım, 1999), 1/826.

4 İnsân 76/2, 3.

ettiğinde insan olma vasfını tamamlamış ve korumuş olur.[1]

Kur'an'da "Fıtratallah" (Allah'ın fıtratı)[2] şeklinde bahsedilen fıtrat tabiri hakkında Hz. Muhammed (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Dünyaya gelen her çocuk, fıtrat üzere doğar. Daha sonra onu anne ve babası Yahudi ve Hıristiyan ve Mecusî yapar.[3] Buna göre insanlar sosyal çevreleri içerisinde şekillenir. Bu sosyal çevre içinde de en yakın anne ve babadır. Dolayısıyla insanın şekillenmesinde en etkili onlardır. Ancak, günümüzde dijital araçlar ve mecralar da anne baba kadar hatta bazen onlardan yakın hâle gelmiştir. Dijital araçlar ve mecralar da insanın şekillenmesinde sadece olumlu etki yapmamaktadır. Günümüzde internet ve televizyonlardan yayınlanan diziler, filmler, reklamlar ve oyunlar, çocukları ve bütün insanları olumsuz yöne sürükleyebilmektedir. Böylece insanın yabancılaşmasına sebep olabilmektedir.

2. Dijital Dünyada İnsanın Yabancılaşması

Dijital dünyada insan birçok yönden yabancılaşmaktadır. Dijitalleşme ile birlikte insanlarda gerçekleşen yabancılaşma türleri gruplandırılarak başlıklar hâlinde izah edilmeye çalışılacaktır.

2.1. İnsanın Kendisine ve Topluma Yabancılaşması

2.1.1. Bağımlı Olmaya Yol Açılması

Dijital mecralardaki içerikler sebebiyle gerçek dünyada insanlar kumar gibi bazı bağımlılıklara sürüklendiği gibi, bu ortamların bizzat kendilerine de bağımlılık oluşabilmektedir. Dijital ortamlarda bağımlı hâle gelenler ya da bu ortamlardaki içerikler nedeniyle gerçek dünyada kumar bağımlılığı gibi bağımlılıklara düşenler bir müddet sonra gerçek dünyadan uzaklaşabilmektedirler. Böylece zamanının büyük bir kısmını ekran karşısında geçiren, ailesiyle iletişimi olmayan, arkadaşlarından uzaklaşan ve içe kapanan insan tipleri ortaya çıkmaktadır.

---

1 Şems 91/7-10.

2 Rûm 30/30.

3 Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, c.8 (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım,1413/1992), Cenâiz, 80, 93; Ebu'l-Hüseyin Müslim b. El-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, c.3 (İstanbul, Çağrı Yayınları, 2. Basım,1413/1992), Kader, 6.

Son zamanlarda internette salgın hastalık gibi yayılan çevrim içi (online) oyunlar dijital ortamlardaki bağımlılığı gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu oyunlar her gün ve her saat oynanabilmekte, oyunlarda sürekli bir değişim ve gelişme olmaktadır. Bu durum bu oyunları oynayan kişiyi cezbetmektedir. Bu kişi değişimleri takip edebilmek ve diğer oyunculardan geri kalmamak için neredeyse tüm zamanını oyunlarla geçirmek istemektedir. Bu da bağımlılığa neden olmaktadır. Bu bağımlılık nedeniyle başta gençler ve çocuklar olmak üzere, insanlar gerçek hayattan kopabilmektedirler. Örneğin, Güney Kore'de 2009 yılında bir aile bütün gece süren online oyun seansları için internet kafede vakit geçirdiklerinden evde bıraktıkları bebek açlıktan ölmüştür. Üstelik anne babanın oynadığı oyundaki karakter sanal ortamda beslenip büyütülen sanal bir kız çocuğudur.[1]

Dijital mecralardaki hız, değişim ve sosyal rekabet insanları bağımlılığa sevk ettiği gibi sanal ortamda kişinin gerçek kimliğini gizleyebilmesi olanağı sağlaması da o kişinin bağımlı olmasına kapı aralayan önemli bir etken olmaktadır. Gerçek kimliğini gizleyerek dijital mecralarda dolaşan insan, başlangıçta gerçek dünyanın sorumluluklarından ve yalnızlığından kurtulduğunu zannettiği için bu ortamlar kendisine cazip gelmektedir. Ancak, bu ortamlara girdikten bir süre sonra buraların bağımlısı olabilmektedir. Ayrıca gelişen dijital teknolojiyle insan yalnızlaşmaktadır. Yalnızlaşan insan yalnızlığına çare olarak yine dijital araç ve mecralara yönelmektedir. Sanal paylaşımların yapıldığı elektronik ortamlar insanların yalnızlığı gidermek adına en çok başvurdukları mecralar olmaktadır. Dolayısıyla dijital ortamlar hem insanı yalnızlaştırmakta hem de yalnızlığın çaresi olarak kabul görmektedir. Böylece insan bir çukura düşmekte ve düştüğü çukurdan çıkamamaktadır.

Dijital ortamlarda bağımlılığın nasıl oluştuğuna gelince bunu şöyle izah etmek mümkündür: İnternette daha ziyade duyulara hitap eden deneyimler yaşanır. Buradaki yaşanan parlaklık, hız, hareket, cazibe gibi deneyimler adeta alkol ya da uyuşturucunun beyne yaptığı etkiye benzer etkiler yapar. Diğer bağımlılıklarda olduğu gibi insan kendisini bırakır ve yaşadığı anlık haz belirleyici olur. Anlık hazlar dopamin sal-

[1] Nazife Şişman, *Dijital Çağda Müslüman Kalmak* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020), 84.

gılanmasını sağlar. Salgılanan dopamin, insanı mutlu ve huzurlu yapsa da aynı zamanda idrakin gerçekleştiği prefrontal korteksin faaliyetlerini yavaşlatır. Bu durumda kişi hazlara karşı daha sabırsız olur. Hemen hazza ulaşmak ister ve bu uğurda yüksek oranda risk almaya hazır olur. Kumarda olduğu gibi kişi kendisini anı yaşamaya terk eder ve öncesini sonrasını düşünmez.[1]

2.1.2. Dijital Ortamlara Mahkûm Olunması

Görme ve görülme kültürü üzerine kurgulanmış olan ekranlar, hayatın merkezine yerleşmiştir. Günümüzde ferdi ve ictimai hayatta söz sahibi olabilmek için dijital ortamları kullanmak, organize etmek ve yönetmek zorunlu hâle gelmiştir. Bugün görmek ve görünür olmak, kişiler, gruplar veya kurumsal yapılar için bir var olma biçimidir. Zira içinde yaşadığımız çağ, insanların gördüğü ve görünür olduğu oranda var olduğu, sosyal haklarını talep edebildiği, tüketebildiği, sosyal olabildiği siyasallaşabildiği ve iktidar olabildiği bir dönem olarak görülmektedir.[2]

Dijital dünyadaki görme ve görünme arzusu sebebiyle pek çok kişi Facebook ve benzeri sitelerde hayatını sergilemektedir. Örneğin, 1996'da Jennifer Ringley adındaki genç kızın evine yerleştirdiği kamerayla bütün özel hayatını internetten teşhir etmesi bu konuda bilinen en meşhur örneklerden biridir. Hatta bu tür canlı yayından özel hayat sergileme onun adı kullanılarak "jennicam" olarak kavramlaştı. O, özel hayatını teşhir ederken fanları onu izledi. Hatta bazıları, ondan belli davranışlar sergilemesini ve onu fantezi nesnesi hâline getirmek istedi. Bunun üzerine Jennifer, kamerasını kapattı. Fakat daha sonra tekrar açtı. Neden açtığı sorulduğunda ise "Kamera olmadığında kendimi yalnız hissediyorum." cevabını verdi. Bu cevapla kamerayı bir arkadaş gibi gördüğünü ifade etmiş oldu. Ayrıca bu cevapla görüldüğünü ve izlendiğini hissetmeden yaşayamadığını açığa vurdu.[3]

---

1 Şişman, *Dijital Çağda Müslüman Kalmak,* 91.

2 Faruk Karaarslan, "Post Seküler' Dinin Halleri: Dinin Dijitalleşmesi", Dijitalleşen Din (Medya ve Din 2) (İstanbul: Köprü Yayınları, 2015), 32; Şişman, *Dijital Çağda Müslüman Kalmak,* 68-70, 97-99.

3 Şişman, *Dijital Çağda Müslüman Kalmak,* 51, 52.

Mahrem alanın tehlikelere rağmen sürekli ve gönüllü olarak teşhirinin nedeni, toplum tarafından fark edilme ve kabul görme duygusudur. Kişi "Ben varım." diyebilmek için mahremiyeti teşhir etmektedir. Dijital mecralar toplumsal kabul görme açısından elverişli ortamlar olduğundan, kullanıcıların ifşa edilme korkusu toplum tarafından fark edilme hazzı tarafından bastırılmaktadır.[1] İnsanlar, eskiden özel diye nitelenen pek çok bilgiyi bu ortamlarda artık paylaşmaktadırlar. Günümüzde çoğu insan için özel hayat, korunması ve muhafaza edilmesi gereken bir değer olmaktan ziyade, şöhret ve bilinir olabilmek karşılığında verilebilecek bir toplumsal bedel gibi görülmektedir.[2]

Dijital mecralar, toplumdan tecrit edilme, avantaj ve fırsatları kaçırma şeklinde toplumsal baskı da uygulamaktadır. Bu mecralara göre eğer bir kişi Instagram ve Facebook gibi sosyal ağları diğer insanlarla iletişim kurmak için kullanıyorsa daha anlamlı bir hayat yaşayacaklardır. Aksi hâlde insanlar sohbet, bilgi almak gibi günlük etkinliklerden mahrum kalacaklardır.[3]

2.1.3. Üreticinin Tüketiciye Dönüşerek Köleleşmesi

"Sosyal medya" olarak anılan iletişim kanalı, insanların günlük yaşantısının büyük bir kısmını geçirdiği, hem ürettikleri hem de tükettikleri, tüketirken aynı zamanda da tüketildikleri bir mecradır. Bu mecrada kişi ürettiği verileri, kullanmakta olduğu medyada paylaşır. Bu noktadan sonra üreten kişi tüketilen konumuna gelir ve başka kullanıcılar tarafından tüketilme işlemi gerçekleşmeye başlar. Bundan sonra da üreten kişi daha fazla kişi tarafından tüketilmek ve tüketilirken beğenilmek ister. Bu sebeple bu kişi bir süre sonra tüketicilerin istek ve arzularına yönelik veri girişi yapar. Bunun için kendisini olduğundan farklı gösterme çabasına bile girebilir. Böylece kişi kendi ürettiği veriler ile

---

1 Zygmunt Bauman ve David Lyon, *Akışkan Gözetim*, Çev. Elçin Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016), 49.

2 Şişman, *Dijital Çağda Müslüman Kalmak*, 61-63.

3 Chiristian Fuchs, *Dijital Emek ve Karl Marx*, Çev. Tahir Emre Kalaycı, Senem Oğuz (Ankara: Nota Bene Yayınları, 2015), 368-369; Melek Ekinci, "Dijital Emek ve Yabancılaşma" (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 137.

kendine yabancılaşma sürecine girer."[1] Bu durumda üreten, başlangıçta efendi iken üretim gerçekleştikten sonra köle, tüketen ise efendi olmaktadır. Çünkü tüketen üreteni yönlendirmekte ve üreten bu doğrultuda veri girişi yapmaktadır. Buna göre insan, sosyal medyada bazen efendi bazen de köle olabilmektedir.

2.1.4. Tüketici İnsan Modelinin Oluşması

Kapitalizm mantığının hâkim olduğu dijital alanda yabancılaşan insan, yabancılaşmadan kurtulmak için tüketim ideolojisini benimsemekte ve kendi inisiyatifinden uzaklaşmaktadır.[2] Çünkü dijital teknolojinin sunduğu imkânlar nedeniyle dijital mecralar günümüzde pazarlama stratejilerin yapıldığı ve reklam alan en önemli mecralar hâline gelmiştir.[3] Bu mecralar, kullanıcıların sürekli olarak gözetlenmesine ve reklamlara tabi kılmasına sebep olmaktadır. Tüketim ideolojisi, internet kullanan insanlardan sürekli olarak bir şeyler üretmelerini ya da satın almalarını istemektedir.[4]

Küresel bir iletişimin mümkün olduğu internet mecralarında erişim ya da içerik ücret karşılığı değildir. Ancak, bu ortamlarda kullanıcıların verileri meta hâline getirilmektedir. Dijital ortamlara girenler bedava zannettikleri hizmetleri alırken kişiye özel reklamlar için kişisel bilgilerini söz konusu sitelere gönüllü bir şekilde vermiş olmakta ve maruz kaldıkları kişiye özel reklamlar doğrultusunda alışveriş yapabilmektedirler. Bu da insanların kendi rızalarıyla köleliği tercih etmeleri anlamına gelmektedir. Zygmunt bunun "kendin yap köleliği" anlamına geldiğini ifade etmektedir.[5]

---

1 Tutku Dindar Dizdar, "Dijital Medyada Üreten Benin Tüketilmesiyle, Üretenin Kendine Yabancılaşması: İnstagram Analizi", *Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları E-Dergisi*, (2019), 171.

2 Nimet Önür ve Sefer Kalaman, "Dijital Gündelik Yaşam: Yeni Toplumsallıklar ve Dijital Yabancılaşma", ***The Journal of Academic Social Science*** *4/35 (2016), 286, 287.*

3 Ekinci, "Dijital Emek ve Yabancılaşma", 47.

4 Mukadder Çakır, "Yeni Medyaya İlişkin Eleştirel Yaklaşımları ve Tespitleri ile Christian Fuchs", *Yeni Medyaya Eleştirel Yaklaşımlar*, Ed. Mukadder Çakır (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014), 110.

5 Bauman ve Liyon, *Akışkan Gözetim*, 36.

Özetle, dijital ortamları kullanan ve içerik üreten kullanıcılar gözetlenerek onların zevk ve tercihleri tespit edilmektedir. Tespit edilen bu zevk ve tercihlere uygun olarak, bu kullanıcılara özel reklamlar sunularak kullanıcılar devamlı surette tüketim yapmaya teşvik edilmektedir. Bunun neticesinde üretici olan kullanıcı, tüketici konumuna geçip reklam doğrultusunda alışveriş yapabilmekte, bu reklamların önerdiği hayatı tercih etmiş olmakta ve ihtiyacı olmadığı hâlde tüketim yaparak sanki tüketim için yaratılmış bir köleye dönüşmektedir.

2.1.5. Sanal Kişiliğin Oluşması ve Gerçek Kişiliğin Bozulması

Dijital dünyada insanlar arası ilişkilerin birçoğu sanal olarak gerçekleşmektedir. Bu ilişkilerde ise insan, özgür olmak adına çoğu zaman gerçek kimliğini saklamaktadır. Öyle ki insan kendisini gizlemek için gerçek ismi yerine başka bir isim bile kullanabilmektedir. Böylece kendisini gizleyen insan, gerçek kişiliğinin yanında kendisine sanal bir kişilik de oluşturmaktadır. Bu durum iki kişilik arasında bocalama meydana getirmekte ve gerçek kişiliği bozabilmektedir.

Diğer taraftan bazı sosyal fenomenler, dijital ortamlarda oluşturdukları sanal kişilikle kendilerini kusursuz bir hayat yaşıyorlarmış gibi göstermektedirler. Sanal kişiliklerin kusursuz oluşu insanlara cazip gelmektedir. Bundan dolayı insanlar sosyal fenomen olabilmek için insani olmayan davranışlar dâhil, her türlü yolu deneyebilmektedirler. Televizyon ve internetteki haberlere konu olan bir olay bunun bariz örneğidir. Haberlere göre İzmir'de 29 Nisan 2021 tarihinde oruçlu olan iki kız iftar saatine kadar zaman geçirmek için yürüyüşe çıktı. Bu iki kızın yanına kendilerinden büyük iki kız yaklaştı. Gelen kızlar, iddiaya göre "Ne bakıyorsunuz?" diyerek kendilerine saldırdı. Bu sırada saldırgan olan iki kızla birlikte olduğu öne sürülen üç erkek de yaşananları cep telefonuyla kaydetti. Görüntüler sosyal medyada paylaşıldı. Saldırganların, çektirdikleri görüntüleri sosyal medyada paylaşarak sosyal fenomen olmaya çalıştıkları öne sürüldü.

2.1.6. Bazı Dijital Mecra ve Araçlarla Merhamet Duygusunun Zayıflaması

Dijital dünyada insanların merhamet duyguları körelebilmektedir. Böylece bu insanlar şiddet yanlısı olabilmektedirler. Dijital ortamlar-

daki şiddet ve savaş içerikli filmler, diziler ve oyunlar insanlarda merhamet duygusunu zayıflatıp şiddeti ve savaşı sıradanlaştırabilmektedir. Örneğin, savaş içerikli oyunları oynayan çocuk ve gençler şiddete meyilli olabilmektedirler. Çünkü bilgisayar oyunlarında insan öldürmek, "level" atlamayı sağlayan bir "tık" olabilmektedir. Dijital ortamlardaki içerikler yanında, dijital araçların gelişmesi ve yaygınlaşması da insanların merhamet duygularını zayıflatabilmektedir. Zira bazı dijital araçlar insan öldürmeyi hem teknik olarak hem de psikolojik olarak daha kolay hâle getirmiştir. Örneğin, I. Dünya Savaşı'nda telefonun sağladığı mesafe sayesinde ofislerinde oturan generaller, yüz binlerce askeri gözleri kapalı bir şekilde ölüme gönderebilmişlerdir. Onlar ordunun başında askerlerinin ölümüne şahit olan, kucağına yaralı askerler düşen komutanlardan daha katı yürekli olmuştur. Çünkü göz görmeyince gönül katlanır olmuştur.[1]

2.2. Dijital Mecraların Dine Yabancılaştırması

2.2.1. Dinî Unsurların Piyasaya Girmesiyle Sekülerleşmenin Gerçekleşmesi

Dijital mecralar, dinî unsurların pazara girmesine ve seküler bir mantıkla ticarileşmesine imkân verdiği için dinî unsurlar ticari gaye ile piyasaya sürülebilmektedir. Böylece inanç, dijital ortamlar aracığıyla bir pazarlama stratejisine dönüşebilmektedir. Bu durum bazı dindar insanların sekülerleşmesine neden olabilmektedir. Örneğin, günümüzde popüler olan namaz kıldıran seccade bir taraftan namazın kolaylıkla öğrenilmesini ve uygulanmasını sağlarken bir taraftan da namazı dijital ortamların uyarıcılığına terk etmektedir.[2] Namaz kılmayı öğrenmiş olan kişi bu seccadeyi başlangıçtaki gibi kullanmaya devam ettiğinde namaz amacından uzaklaşmaktadır. Namazı kılmış olmak için kılmakta ve sonuçta o kişide arınma gerçekleşmemektedir. Böylece namaz sonrasında namaz kılınmamış gibi seküler bir hayatın devam ettiği görülebilmektedir. Neticede ibadetlere kolaylığı ve öğrenmeyi sağladığı dillendirilerek piyasaya sürülen birçok ürün, olumlu yönleri yanında ibadetleri ama-

---

1 Şişman, *Dijital Çağda Müslüman Kalmak,* 136, 137.

2 Faruk Karaarslan, "Post Seküler' Dinin Halleri: Dinin Dijitalleşmesi", 35.

cından saptırabilmekte ve ibadetten beklenen arınma gerçekleşmeyebilmektedir.

2.2.2. Bazı Dijital Mecraların Yanlış Bir Din Anlayışı Oluşturması

Dijital ortamlar insanların zihinlerinin büyük oranda dönüşmesine sebep olmaktadır. Bireyselleşme ve dünyevileşmenin artması bu dönüşümün içinde yer alan durumlardır. Televizyon ve internetteki içerikler, günlük hayattaki tutum ve davranışlarda dinden uzaklaşmalara sebep olabilmekte, gayri ahlakiliği sıradanlaştırmaktadır.

Dijital dünyada hâkim olan kültür ibadetleri de etkilemekte ve onları hayatla bağı olmayan birer ritüel hâline getirmektedir. Örneğin namaz, hayatla doğrudan bir bağı olmasına[1] rağmen, ödenmesi gereken bir borç hâline getirilebilmekte ve kılınınca sadece sevap işlendiği ve bir yükten kurtulduğu düşünülebilmektedir. Yine hac ve umre gerçekte insanı arındıran ibadetler olmasına rağmen, sadece sevap işlemiş olmak ve biriken günahların silinmesini sağlamak için ifa edilmektedir. Bunun da ötesinde bu ibadetler sosyal medyaya görüntüler üretmek için fırsatlara ve dijital ortamlarda hâkim olan tüketim kültürünün etkisiyle alışveriş çılgınlığına dönüştürülebilmektedir.[2] İbadetlerin bu şekle dönüştürülmesi sonucu kendisini dindar olarak gören veya dini yaşadığını zanneden insanların bu ibadetleri yerine getirmekle beraber dinin yasakladığı israf, adaletsizlik, yalan, gıybet ve riya gibi davranışları da tekrarladıkları görülmektedir.

İnternette farklı grupların din adına fikirlerini özgürce sergileyebilmeleri nedeniyle din anlayışında kafa karışıklığı da oluşabilmektedir. Zira internet ortamı hem kendini ifade ortamı hem de temsil noktasında hemen hemen bütün dinî grupları eşit hâle getirmiştir. Bu da küçük, hatta marjinal grupların kendi düşüncelerini geniş kitlelere ulaştırmalarına imkân sağlamıştır. Bunun yanında internet ortamında İslami web sitesi görüntüsü vererek yayın yapan, fakat yöneticilerinin başka dinlere mensup olduğu siteler de vardır ve bunlar zihinleri bulandırıcı yayınlar

---

1 Hûd 11/85-87; Ankebût 29/45.

2 Mustafa Tekin, "Din"dârâne Yabancılaşma", *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi* 3 (2016), 65.

yapmaktadırlar.[1] Bütün bunlar Müslümanların dinlerine yabancılaşmasına neden olabilmektedir.

2.2.3. Dijital Mecralarda Doğru Bir Din Anlayışının İnşa Edilememesi

Dijital ortamlar dinin yüz yüze dayalı geleneksel öğrenme biçimlerini de değiştirmektedir. İletişim teknolojisindeki yeni gelişmelerin sağladığı imkânlar sebebiyle geleneksel öğrenme biçimleri terk edildiğinde, esasında ne olduğu sorgulanması gereken bir durumdur. Fetva hatları, çevrim içi zekât mecraları, YouTube'dan yayınlanan vaazlar, Mescid-i Haram'dan naklen yayınlanan namazlar vs. insanlarda doğru bir din algısı oluşturmakta mıdır? sorusu önem arz etmektedir.[2] Öncelikle dijital ortamlardaki muhatabın belirsizliğinin sorun teşkil ettiği açıktır. Örneğin YouTube'da verilen bir vaazda muhatap belli değildir. Vaaz veren boşluğa konuşmaktadır. Konuştuklarının nasıl karşılık bulduğunu bilemeden konuşmaya devam etmektedir. Bu durum kendisini kontrol etmeye uygun değildir. Ayrıca bu durumda dinleyici kendisini doğrudan muhatap görmediğinden ve çift yönlü iletişim olmadığından konuşan kişinin hedeflediğinden farklı bir din algısı oluşabilmektedir. Sonuçta bir bilgi aktarımı söz konusu olsa da bunun çok sağlıklı olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Din tam olarak aktarılamadığından insanın zihninde doğru bir din anlayışı inşa edilememektedir.

2.2.4. Yüz Yüze Ziyaretlerin Azalması ve İnsanların Yalnızlaşması

Teknolojinin ilerlemesi ve özellikle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla insani ilişkiler sanal olarak gerçekleştirilmeye başlanmıştır. İçine kapanan insan kendisine yeni bir çevre olarak sanal ortamı meydana getirmiştir. Sanal cemaatler oluşmuş ve insanlar arasındaki yüz yüze ziyaretler azalmıştır. Bu durum cemaat ve ziyaretin pratikteki faydalarını azaltmıştır. Örneğin, cep telefonları ya da bilgisayarlar üzerinden

---

1 Mehmet Haberli, "İslam ve İnternet", *Dijitalleşen Din (Medya ve Din 2)* (İstanbul: Köprü Yayınları, 2015), 63.

2 Şişman, *Dijital Çağda Müslüman Kalmak*, 9.

gönderilen mesajlar ve görüntüler, samimi ve doğal bir ilişki kurmayı zayıflatmıştır. Dinî içerikli mesajlar bile yüz yüze iletişim olmadığından insanlar arasındaki samimi ilişkilerin zayıflamasına engel olamamıştır. Sonuçta dostluk, kardeşlik duyguları azalmış ve insan yalnızlığa itilmiştir.

3. Yabancılaşma Sorununa Kur'an'dan Çözüm Yolları

İnsanın yabancılaşması sorununa çözüm bulabilmek için insanı insan yapan değerlerin yeniden ele alınması gerekir.[1] Bunlar aşağıda Kur'an açısından incelenecek ve yabancılaşma sorununa çözüm yolları tespit edilmeye çalışılacaktır.

3.1. Tevhid Üzere Olmak

Sözlükte bir olmak, tek olmak ve parçalara ayrılmamak anlamına gelen tevhid, Allah'ın bir olduğuna ve ortağının bulunmadığına iman etmektir.[2] Kur'an belli sebep sonuç ilkesine bağlı olarak meydana gelen her olayın mutlak failinin Allah olduğunu hatırlatmaktadır. Her yerde ve her şeyde Allah'ı görmek, izlemek, dikkate almak, O'nunla olmak ve sadece ona kul olmak Kur'an'ın hedefidir.[3] Kur'an insanların hayatlarında bunu temel esas almalarını istemektedir.[4] Bu durum Kur'an'da Hz. İbrahim'in (a.s.) diliyle mealen şöyle ifade edilmektedir: "*Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve ben müşriklerden değilim.*"[5]

---

1 Nurullah Kayışoğlu, "Kur'an Açısından İnsanın Kendine Yabancılaşmasının Temel Sebepleri", 54.

2 Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 3/281; Ebû Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sıhâh: Tâcü'l-Luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Atar (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1990), 2/547; Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, thk. Muhammed Ivaz Mir'ab, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001), 7/125.

3 Yaşar Düzenli, *Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, 2000), 305.

4 İhlâs 112/1-4.

5 Enâm 6/79.

Tevhidin karşıtı ise şirktir. Sözlükte ortak olmak ve ortaklık anlamına gelmekte olan şirk,[1] kısaca "iman ve amelde Allah'ı birlememek" olarak tarif edilebilir.[2] Şirk, esasen ibadeti Allah'a özgü kılmak anlamına gelen ihlâsın zıttıdır.[3] Dolayısıyla müşrik, mabut sadece Allah olduğu hâlde başka varlıkları da mabut seviyesine çıkarmıştır.[4]

Kur'an-ı Kerim'de şirkin büyük bir zulüm olduğu ifade edilmektedir.[5] Zulüm ise aslen bir şeyi yerinden alıp başka bir yere koymaktır.[6] Bu sebeple Allah'a ortak tanıyan kişi, zihninde varlıkları ontolojik konumundan çıkarmıştır. Varlıkları Allah'ın yarattığı konumlarının dışında algılayan insan, Allah'ı hakkıyla takdir edemeyip O'nun dışında başka varlıklara da kulluk eder hâle gelir. Böylece adalet bozulur ve insan, özgürlüğünü kaybeder. Yerine göre efendi, yerine göre köle olur. Bu da insanın fıtratından uzaklaşması demektir. Dolayısıyla bu açıdan şirk, insanın kendine yabancılaşmasıdır.[7]

İnsan tevhidden uzaklaştığında fıtratı bozulur. Zira fıtratta tevhid asıldır. Tevhidin zıttı olan şirk ise arızidir.[8] Kur'an'a göre şirk, küfür ve

---

1 Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, 7/293; Cevherî, *es-Sihah*, 4/1593; Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensari İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, t.y.), 10/448; Râgıb, *Mu'cemu Müfredâti'l-Elfâzi'l-Kur'an*, 291.

2 İsmail Kılıç, *Kur'an'a Göre Müşriklerin Zihin Dünyası* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (TDV), 2020), 59.

3 Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Said b. Yahya el-Askerî, *el-Furûkü'l-Lugaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim (Kahire: Dâru'l-ilim ves'Segâfe li'n-Neşri ve't-Tevzi', t.y.), 230.

4 Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el- Hüseyin Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr: Mefâtîhü'l-Gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420), 27/120.

5 Lokmân 31/13.

6 Ezherî, *Tehzibu'l-Lüğa*, 14/274; Cevherî, *es-Sıhâh*, 7/1977; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, 12/373; Ebû Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid et-Taberî, *Câmiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l Kur'an,* thk. Ahmed Muhammed Şakir (y.y.: Müessetü'r-Risale, 1420/2000), 238; Ebû İshak İbrâhim b. es-Seri b. Sehl ez-Zeccâc, Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhu, thk. Abdülcelil Abduh Şelebi (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 4/196; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Tefsîrü'l-Mâtürîdî: Te'vîlâtu Ehli's-Sünne: Te'vîlâtü'l-Kur'an,* thk. Mecdî Baslum, (Beyrut: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 1426/2005), 8/302.

7 Kılıç, *Kur'an'a Göre Müşriklerin Zihin Dünyası*, 64.

8 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, t.y.), II/744.

nifak, insanı fıtratından uzaklaştıran ve yolunu kaybettiren hastalıklardır.[1] Dolayısıyla tevhidden uzaklaşan kendisine yabancılaşmış olur.

Müşrik, sanal olarak çeşitli varlıkları Allah'a denk ya da derece bakımından ondan düşük ilahlar hâline getirir. Böylece Allah'a inandığı hâlde O'nu büyük oranda hayatının merkezine almadan yaşamaya devam eder ve kendisine yabancılaşır. Bu bakımdan kendisine hak etmediği bir değeri vermek suretiyle zihninde Allah'ı hayata müdahil olmaktan uzaklaştıran her şeye ilahlık vasfı yüklemiş olur.[2]

Kur'an'a göre insanı yaratan ve onu en iyi tanıyan Allah, insana işitme ve görme gibi yetenekler vermiş, doğru yol göstermiş ve bu yolda olmasını tavsiye etmiştir.[3] Allah'ın gösterdiği âyetlerden, ilkelerden uzaklaşana şeytan arkadaş olur ve bu insan azgınlaşır.[4] Özgürce yaşadığını zanneden insan arzularının peşinden gitmekle arzularının kölesi hâline gelir. Böylece fıtratından uzaklaşmış olur. Dolayısıyla kendisini dijitaldünyanın cazibesine kaptırıp hevasının peşine düşerek özünden uzaklaşır ve doğru yolu bulamaz. Nitekim Allah dünya hayatına aldanıp hevaya tabi olanlar hakkında mealen şöyle buyurmaktadır:

"*Dileseydik elbette onu bu ayetlerle yükseltirdik. Fakat o, dünyaya saplandı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer: Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte ayetlerimizi yalanlayan kavmin durumu böyledir. Kıssayı anlat; belki düşünürler.*"[5]

Kur'an, Allah'tan başka ilah olmadığını bildirerek insanı özgürleştirir. Çünkü Allah'tan başka ilah tanımayan insan kendi arzuları dâhil hiçbir varlığın efendiliğini kabul etmez, kendisini sorumlu bir varlık görür ve hemcinsleriyle de eşit seviyeye gelir. Allah karşısında bütün insanları eşit seviyede gören insan, bir başkasının kölesi olmayı kabul etmeyeceği gibi, efendi olmaya da çabalamaz. Sadece Allah'ın kulu olduğu bilinciyle hareket edip adil olmayı, ölçüye ve tartıya dikkat etmeyi prensip edinir. Çünkü yaratmada ortağı olmayan ve sadece kendisine kulluk edilmesi

---

1 el-Bakara 2/6-21; Tevbe 9/28; el-Hac 22/31.

2 Kılıç, *Kur'an'a Göre Müşriklerin Zihin Dünyası*, 69.

3 Bakara 2/155-157; İsrâ 17/36; İnsân 76/2-5; Şems 91/8-10.

4 A'râf 7/175.

5 A'râf 7/176.

gereken Allah, yarattıklarını bir ölçüye göre yaratıp onlar arasında bir denge koyduğu gibi insan ilişkilerinde de bir ölçü koymuştur. İnsanlara sorumluluk yükleyerek onların kendi aralarında adil olmalarını, ölçüye tartıya dikkat etmelerini istemektedir.[1] Tevhidi esas alan kişi, Allah'ın emir ve yasaklarına uyduğu, diğer insanları ve kendisini Allah katında eşit gördüğü için paylaşmaktan, yardımlaşmaktan uzak durmaz.[2] Paylaşan insan bir taraftan daha çok paylaşabilmek için, daha çok varlık sahibi olmak ister, bir yandan da arzularını sınır getirerek, iradesini güçlendirmiş ve özgürlüğünü korumuş olur. Buna göre hayatında tevhidi esas alan kişi, dijital araçları ve mecraları amaç hâline getirmez.

Öte yandan, tevhidi esas alan insanlar Allah'ı her daim yanlarında hissetmek yanında diğer insanlarla kardeş olur ve birbirleriyle iyi ilişkiler içinde yaşarlar.[3] İnsanlar kendileri ve çevreleriyle uyumlu bir varlık olur. Psikolojik uyum ülfet ve ünsiyeti beraberinde getirir. Bunun sonucunda insanlar arasında sevgi oluşur.[4] Bu durum da sosyal bir varlık olan ve toplumun bir üyesi olarak kabul görmek isteyen insanın kendisini yalnız hissetmemesine katkı sağlar. Bundan dolayı sıla-i rahim önemlidir. Kur'an insanların başta en yakın fiziki çevre olan aile olmak üzere, akraba, dezavantajlı durumda olan insanlar ve komşularla iyi ilişkiler içerinde olunmasını ve böbürlenmekten uzak durulması gerektiğini bildirir.[5] Kendisini yalnız hissetmeyen insan, sanal ortamlarda yalnızlığını gidermeye çalışıp daha çok yalnızlığa gömülmez.

Allah'ın birliğine inanıp hayatında tevhidi esas alan insan yalandan da kaçınır.[6] Bundan dolayı dijital ortamlarda yalan söylemez, kendisini olduğundan farklı göstermez. Doğrunun ve hakikatin peşinde olur.

3.2. Allah'ı Zikretmek ve Tevekkül Etmek

Tevhid üzere yaşamaya gayret eden insanın aynı zamanda her durumda O'nu anmayı, O'na dua etmeyi, Kur'an okumayı ve tevekkül et-

1 İsrâ 17/35; Rahmân 55/7-9; Mutaffifîn 83/1-3.
2 Mâûn 107/2, 3, 7.
3 Hucurât 49/10.
4 Nisâ 4/19.
5 Muhammed 47/22.
6 Hâc 22/30.

meyi prensip edinmesi önemlidir. Zira bunlar tevhid inancını besleyen ve insanı yabancılaştırmadan koruyan birer kalkandır.

İnsanın Allah'ı anması; tüm kalbiyle Allah'ı hatırlaması, O'nu düşünmesidir. Bunu her zaman yapan kişi salih bir insan olur. Ayrıca Allah'ı anmak başlı başına insan için huzur kaynağıdır.[1] Allah'ı unutan insan fıtratından uzaklaşmış olur. Allah onların yoldan çıkmış olduklarını mealen şöyle bildirmektedir:

"*Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan kimselerdir.*"[2]

İnanan insan için Allah en yakın ve en iyi yardımcıdır. Dost arayana dost ve yardımcı olarak Allah yeter.[3] Bundan dolayı insan, her şeyi bilen ve her şeye kadir olan Allah'ı anmalı ve O'na güvenmelidir. O'na güvenene O yeter. Allah bu konuyu mealen şöyle bildirmektedir:

"*…Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder ve ona beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter…*"[4]

Allah'ı anan, O'na dua eden, Kur'an okuyan, dost olarak Allah'ı yeterli gören ve O'nu anıp O'na gerçek anlamda tevekkül eden yalnızlık hissine kapılmaz. Kanaatkâr olur. Bundan dolayı sosyal medyada takipçi sayısı artırmak ve beğeni toplamak uğruna kendisini yabancılaştırma sürecine sokmaz.

3.3. Ahiret İnancını Canlı Tutmak

Kur'an'a göre insan başıboş yaratılmamıştır.[5] Öldükten sonra Allah'ın huzuruna döndürülecek ve yaptıklarının hesabı sorulacaktır.[6] Üstün bir varlık olarak yaratılan insan[7] bu dünyada imtihan edilmektedir. İman edip salih amel işleyen ve kötülüklerden korunanlar ahirette ödüllendirileceklerdir.[8] İnsan yaptıklarının karşılığının Allah tarafından

---

1 Ra'd 13/28.
2 Haşr 59/19.
3 Nisâ 4/45.
4 Talak 65/2, 3.
5 Kıyâmet 75/36; İsrâ 17/36.
6 Mü'minûn 23/115.
7 İsrâ 17/70.
8 Yusuf 12/57.

ahirette tam olarak kendisine verileceği bilinciyle yaşarsa Allah'tan başka varlıkların ve nefsinin kulu olarak yaşamaktan kurtulur. Vazifelerini yerine getirir, kötülükler peşinde olmaz.[1]

Ahiret Allah'ın adaletinin tam olarak gerçekleşeceği yerdir. Allah insanın bu dünyada ne yapıp ettiğini bilir ve karşılığını ahirette eksiksiz olarak mutlaka verecektir.[2] Allah ahirette herkesin zerre kadar da olsa yaptığının karşılığını göreceğini bir âyette mealen şöyle bildirmiştir:

"*O gün insanlar amellerinin kendilerine gösterilmesi için bölük bölük çıkarlar. Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür.*"[3]

Ahiret inancı insanın Allah'tan başkasına kul olmama bilincini besler. Ahirete iman eden ahretin rabbi olan Allah'a ortak tanımadan iman eder.[4] Ayrıca bu inanç insanı doğru ve gerçeklere uygun hareket etmeye sevk eder. Yanlış tutum ve davranışlardan uzak tutar.[5] Özetle, ahirete iman eden Allah'tan başka ilah tanımaz ve salih amelde bulunur.[6] Zira kendisini efendi görüp başka insanları horlamak, muhtaç durumda olan kişilerle malını paylaşmamak ve gösteriş için ibadet etmek gibi insanı fıtratından uzaklaştıran davranışlar ahirete iman etmeyenlerden beklenen davranışlardır.[7] Bu yüzden ahiret inancını aktif hâlde tutan ve her zaman ahireti düşünerek yaşayan kişi dijital dünyanın cazibesine kapılmaktan ve yabancılaşmaktan kendisini korumuş olur.

3.4. İbadetleri Amaçlarına Uygun Yapmak

İbadetler sadece sevap kazanmış olmak ve borçtan kurtulmak için bazı zamanlarda yerine getirilen ritüeller değildir. Onların hayata dönük amaçları vardır. İbadetlerin temel amacı insanın nefsinin terbiye edilmesi, manevi olarak olgunlaşması ve hayatının Allah'ın rızasına uy-

---

1 Alâk 96/9-18.

2 Haşr 59/17, 18.

3 Zilzâl 99/6-8.

4 Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîrü't-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: ed-Dârü't-Tunisiyye, 1984), 22/184.

5 Seyyid Ebu'l-Alâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l- Kur'an*, Edit. Ali Bulaç, Çev. Muhammed Han Kayânî v.d. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986-1988), 4/123.

6 Kılıç, *Kur'an'a Göre Müşriklerin Zihin Dünyası*, 368.

7 Mâûn 107/1-7.

gun olarak şekillendirilmesi için sadece Allah'a kulluk etme bilincinin canlı tutulmasıdır.

Namaz, oruç gibi ibadetler günlük hayatla bağlantılıdır."[1] Örneğin, namaz kılmak sadece Allah'a kul olmayı gerekli kılmakta ve hayata bir ölçü getirmektedir. Nitekim bir ayette namazın insanı kötülüklerden alıkoyduğu açıkça mealen şöyle ifade edilmektedir:

"*Sana vahyedilen Kitabı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir*."[2]

İbadetler sadece Allah rızası için yapılır ve ibadet bilinciyle ifa edilir. Bundan dolayı ibadetlerin amacına uygun olması için gösterişten de uzak tutulması önemlidir. Allah'ın yanında başkaları da görsün diye yapılan ibadet anlamını yitirir ve gösterişe döner. Gösteriş halini alan ibadet kötülüklerden uzaklaştırıcı olmadığı gibi yardım yapmak, hayır işlemek gibi günlük hayatta iyi insan olma vasıflarını da kazandırmaz.[3]

3. 5. Din Eğitimin Doğru Yapılması

Din bilgisinin yeterli düzeyde ve sahih olarak verilmesi doğru bir din anlayışı için gereklidir. Dinî hayatın önemli bir boyutunu oluşturan bilginin sahih kaynaklardan doğru bir şekilde ve yeterli bir düzeyde öğrenilmemesi durumunda Allah'ın istediği dinî bir hayat yaşamak mümkün değildir. Hatta yanlış bilgiler nedeniyle iyi niyetle Allah'tan başkalarına, başka şeylere kulluk yapma tehlikesi bulunmaktadır. Din bilgisinin eksik ya da yanlış olması bazen dinî sınırları olduğundan daha dar kalıba sokarak insanların bunalımına neden olurken bazen de neredeyse bütün sınırları ortadan kaldırarak dinin insan hayatını şekillendirmesini ortadan kaldırmaktadır.[4]

Din eğitiminin sahih bir yöntemle verilmesi de doğru bir din anlayışını inşa eder. Bundan dolayı Kur'an'ın takip ettiği yol daima esas alınmalıdır. Bilindiği gibi Kur'an, toptan tek seferde nazil olmuş bir kitap

---

1 Hûd 11/85-87.

2 Ankebût 29/45.

3 Mâûn 107/4-7.

4 Faruk Karaca, "Din ve Yabancılaşma: İmkanlar, Fırsatlar ve Tehlikeler", *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi* 3 (2016), 49, 50.

değildir. Kur'an, ayet ve sureler hâlinde peyderpey Hz. Muhammed'e (s.a.s.) nazil olmuştur.[1] Kur'an peyderpey nazil olmakla Hz. Peygamber'in (s.a.s) kalbine iyice yerleştirilmiş ve o desteklemiştir.[2] Ayrıca muhatapların sorularına, şüphe ve itirazlarına cevaplar verilmiş[3] ve muhatapların düşünüp öğüt almaları sağlanmıştır.[4] Böylece onların zihinlerini aşama aşama dönüştürmüş ve dinî hayatı içselleştirmelerini sağlamıştır. Bunların yanında Kur'an bütün insanlığa hitap ettiği gibi[5], mümin, müşrik ve Ehl-i kitap gibi farklı inanç gruplarına da hitap etmektedir.[6] Bu hitap veya mesajlarda hedef olan grubun özelliklerini dikkate almaktadır.[7] O hâlde sanal ortamlarda da olsa din eğitiminde mümkün oldukça tedricilik, çift yönlü iletişim, muhatap kitlenin belirlenmesi ve muhatapların özelliklerinin dikkate alınması önem arz etmektedir.

Kur'an'ın peyderpey nazil olmasıyla kalbine iyice yerleştirilen ve peygamberliği desteklenen Hz. Muhammed'e (s.a.s.) Kur'an'ı insanlara tebliğ etmek yanında, onu yaşayarak örnek olma görevi de verilmiştir.[8] Bundan dolayı peygamber olarak bir melek değil, bir insan olan kendisi gönderilmiştir.[9] Böylece din sadece kitaptan öğrenilmemiş, Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından hem söz olarak hem de hâl olarak bizlere aktarılmıştır. Allah'ın elçisi Kur'an'ın yüz yüze öğreticisi olmakla birlikte insanların fiziki olarak içinde yer almış ve Kur'an'ı bizzat yaşayarak insanlara örnek olmuştur. O hâlde din eğitiminin mümkün oldukça yüz yüze gerçekleşmesi ve insanlarla iç içe olup yaşantısıyla Kur'ani hayatı insanlara gösterecek muallimler olması da elzemdir.

---

1 İsrâ 17/106; Furkân 25/32.

2 Furkân 25/32.

3 Furkân 25/33.

4 Kasas 28/51.

5 Misal için bk. el-Bakara 2/21, 168; Nisâ 4/1, 170, 174; A'râf 7/158; Yûnus 10/23, 57, 104, 108.

6 Misal için bk. el-Bakara 2/62 82, 96, 111, 113, 120; Nisâ 4/160; el-Maide 5/14, 18, 51, 64, 82, 110.

7 Mehmet Şanver, "Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da Eğitim Psikolojisi ve Özellikleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2001), 163.

8 Ahzâb 33/21.

9 İsrâ 17/59.

Sonuç

Fıtrat üzere ve bir amaç doğrultusunda yaratılan insan başta anne ve babası olmak üzere, en yakın çevresinden etkilenerek şekillenmektedir. Dijital dünyada insana en yakın çevre, anne baba kadar hatta bazen onlardan da yakın dijital araçlar olmuştur. Bunlar insanı hep iyi yönde etkilememekte; gerçek dünyaya, kendisine, topluma ve dine yabancılaşmaya da sebep olabilmektedir. Her dönem insanın yanı başında olan yabancılaşma, dijital dünyada birçok şekilde gerçekleşmektedir.

Dijital dünyanın gidişatına sırt çevirmek mümkün değildir. Ancak dijital dünyanın getirdiği yabancılaşma sorunu çözümsüz de değildir. Evrensel bir kitap olan Kur'an açısından bakıldığında dijital dünyada insanın insan olarak kalması mümkündür. Kur'an'ın özgürlük arayışında olan insana her dönemde öncelikle tevhidi sunduğu görülmektedir. Kur'an'a göre sadece Allah'a kulluk etmeyi esas alan insan, Allah'tan başka varlıkların, hevasının, dijital araç ve ortamların kölesi olmaktan kurtulur. Kendisi de başkalarının efendisi olabilmek için sıkıntılara girmez. Özgürlüğün tadını çıkarır. Bütün insanları Allah nezdinde eşit gördüğünden adaletli olmayı ve paylaşmayı esas alır. Bu da insanlar arasında sevgi, saygı ve merhameti getirir ve böylece insan yalnızlık hissine kapılmaz.

Kur'an'a göre Allah'ı samimi bir şekilde daima anmak, Kur'an okumak, tevekkül etmek, ahiret inancını canlı tutmak ve ibadetleri amacına uygun yapmak da insanın tevhid çizgisi üzerinde kalmasını besler ve yabancılaşmaktan korumada destek verir. Bunları yapan kendisini yalnız hissetmez ve vazifelerinin bilincinde olur. Bundan dolayı hem sanal hem de gerçek ortamlarda takipçi toplamak ve takdirini kazanmak için insanların istek ve arzularına uyarak kendisine yabancılaşmaz. Ayrıca dünya hayatının imtihan için ve geçici olduğunu düşünür. Hırs yapıp daha çok mal kazanma ve daha çok tüketmenin ardına düşmez.

Dine yabancılaşmamak için din eğitimi de önem arz etmektedir. Doğru bir din anlayışı için din bilgisinin yeterli düzeyde ve doğru bir şekilde verilmesi, çift yönlü iletişimin esas alınması, muhatapların belirlenerek o muhatapların zihinlerine uygun tedricen eğitim verilmesi, mümkün oldukça eğitimin yüz yüze olması, öğreticilerin toplumla iç içe olmaları ve yaşantılarıyla da insanlara örnek olmaları gereklidir.

Dijital ortamların da dinî içerik açısından ihmal edilmemesi gerekir. Zira günümüzde özellikle pandemi süreci nedeniyle bu mecralara girip gözünü buradan ayırmayan başta çocuk ve gençler olmak üzere, insanlar, dinî bilgiyi de buralarda aramaya başlamışlardır. Günümüzde dijital ortamlar aynı zamanda din bilgisi öğrenme mecraları hâline geldiğinden bu mecraların sahih din bilgileriyle donatılması gerekmektedir. Ancak bu ortamlarda da mümkün oldukça muhatapların belirlenerek onların özelliklerine dikkat edilmesi, tedricilik ve çift yönlü iletişimin esas alınması önemlidir.

Aşağıdaki önerilerin dikkate alınması faydalı olacağı düşünülmektedir.

1. Diyanet gibi güvenilirliğine inanılan kurumların dinî bilgileri dijitalleşen zihin dünyası dikkate alınarak dijital yayınlarını geliştirerek artırması ve bu yayınlarda yüz yüze eğitime yönlendirilmelerin yapılması gereklidir.

2. Dijital dünyadaki insanın zihnine ve diline uygun bir şekilde, başta tevhid olmak üzere, Kur'an'daki bazı kavramlar insanın dijitalleşme ile başlayan süreçte yabancılaşma sorununa çözüm olarak yeniden ele alınıp anlatılmalıdır.

3. Dijital ortamlar başta ailede anne baba olmak üzere ilgili kurum ve kişilerce denetlenmelidir.

Kaynakça

Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Said b. Yahya el-Askerî. *el-Furûkü'l-Lugaviyye*. thk. Muhammed İbrahim Selim. Kahire: Dâru'l-ilim ves'Segâfe li'n-Neşri ve't-Tevzi', t.y.

Bauman, Zygmunt. Lyon, David. *Akışkan Gözetim*. Çev. Elçin Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. c.8, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413/1992.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad. *es-Sıhâh: Tâcü'l-Luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafur Atar. c. 4, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1990.

Çakır, Mukadder. "Yeni Medyaya İlişkin Eleştirel Yaklaşımları ve Tespitleri ile Christian Fuchs". *Yeni Medyaya Eleştirel Yaklaşımlar*. Ed. Mukadder Çakır. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014.

Dizdar, Tutku Dindar. "Dijital Medyada Üreten Benin Tüketilmesiyle, Üretenin Kendine Yabancılaşması: İnstagram Analizi". *Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları E-Dergisi* (2019). 169-185.

Düzenli, Yaşar. *Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan.* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, 2000.

Ekinci, Melek. "Dijital Emek ve Yabancılaşma". İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. c. 10, İstanbul: Eser Neşriyat, t.y.

Eren, Zeynep ."Toplum 5.0 ve Dijital Dünyada Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim *5.0"*, *Dijital Dönüşüm ve Süreçler*. Ed. Deniz Akçay, Eren Efe. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları, 2020. 169-206.

Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*. Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 5. Basım, 1999.

Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed. el- *Tehzîbü'l-Luga*. thk. Muhammed Ivaz Mir'ab, c. 8, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.

Fuchs, Chiristian. *Dijital Emek ve Karl Marx*. Çev. Tahir Emre Kalaycı, Senem Oğuz. Ankara: Nota Bene Yayınları, 2015. 45-67.

Haberli, Mehmet. "İslam ve İnternet", *Dijitalleşen Din (Medya ve Din 2)*. İstanbul: Köprü Yayınları, 2015. 45-67.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdi'r-Rahman el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temim el-Ferahhidî. *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Mehdî Mahzumî, İbrahim es-Sâmerrâî. c. 8, Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbûât, 1408/1988.

Hökelekli, Hayatî. "Fıtrat". ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Tefsîrü't-Tahrîr ve't-Tenvîr*. c. 30, Tunus: ed-Dârü't-Tunisiyye, 1984.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensari. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadr, t.y.

Karaarslan, Faruk. "Post Seküler' Dinin Halleri: Dinin Dijitalleşmesi". Dijitalleşen Din (Medya ve Din 2). İstanbul: Köprü Yayınları, 2015. 13-44.

Karaca, Faruk. "Din ve Yabancılaşma: İmkânlar, Fırsatlar ve Tehlikeler", *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi* (2016). 45-54.

Kayışoğlu, Nurullah. "Kur'an Açısından İnsanın Kendine Yabancılaşmasının Temel Sebepleri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2020). 53-60.

Kılıç, İsmail. *Kur'an'a Göre Müşriklerin Zihin Dünyası*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (TDV), 2020.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. el- *Tefsîrü'l-Mâtürîdî: Te'vîlâtu Ehli's-Sünne: Te'vîlâtü'l-Kur'an*. thk. Mecdî Baslum. c.10. Beyrut: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 1426/2005.

Mevdûdî, Seyyid Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l- Kur'an*. Edit. Ali Bulaç. Çev. Muhammed Han Kayânî v.d. c. 7. İstanbul: İnsan Yayınları, 1986-1988.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. El-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. c.3, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413/1992.

Önür, Nimet. Kalaman, Sefer. "Dijital Gündelik Yaşam: Yeni Toplumsallıklar ve Dijital Yabancılaşma". ***The Journal of Academic Social Science (2016)***.269-289.

Râgıb, Ebu'l-Kasım el-Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî. *Mu'cemu Müfredâti'l-Elfâzi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el- Hüseyin Fahreddin. *et-Tefsîrü'l-Kebîr: Mefâtîhü'l-Gayb*. c. 32, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.

Şanver, Mehmet. "Dini tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da Eğitim Psikolojisi ve Özellikleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2001). 137-164.

Şimşek, M. Şerif. Çelik, Adnan. Akgemci, Tahir. Fettahlıoğlu,Tamara. "Örgütlerde Yabancılaşmanın Yönetimi Araştırması", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 15* (2006).

Şişman, Nazife. *Dijital Çağda Müslüman Kalmak*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2020.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid. et- *Câmiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. c. 24, y.y.: Müessetü'r-Risale, 1420/2000.

Tekin, Mustafa. "Din"dârâne Yabancılaşma". *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*. 2016. 55-60.

Tolan, Barlas. *Çağdaş Toplumun Bunalımı: Anomi ve Yabancılaşma*. Ankara: Ankara İktisadî ve Ticarî ilimler Akademi Yayınları,1980.

Zeccâc, Ebû İshak İbrâhim b. es-Seri b. Sehl. Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhu, thk. Abdülcelil Abduh Şelebi, c. 5. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.

MÜZAKERE[1]

Prof. Dr. Halis AYDEMİR
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami
İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Çok teşekkür ediyorum Sayın Başkanım, Değerli Hocalarıma da teşekkür ediyorum. İlk önce Doç. Dr. Namık Kemal Okumuş hocamın sorusuyla başlayacağım. Değerli hocamın sanal dünyanın kazanımlarıyla hakikatin bilgisini edinme sürecindeki problemlere dikkat çektiği bir sunumu var. Burada başlıklar hâlinde bilgi kirliliği probleminden söz ediyor. Bilgiyi doğrulama zorluğu probleminden söz ediyor. Yine bilginin manipüle edilebilmesi probleminden söz ediyor. Yine kontrolsüz bilginin bir körlüğe yol açabileceği tehlikesinden söz ediyor. Bunlar son derece kıymetli tespitler. Tabi değişimin kaçınılmaz olduğu, risklerin mevcut olduğu, böylesi hızlı ve yoğun malumatın bulunduğu ortamda bilgi yanlışlarının mevcut olabildiği ama bu dezenformasyon olsa bile Allah insana değer vermiş ve sorumluluk vermiş dolayısıyla insanın iradesine hocamız vurgu yapıyor. Bu anlamda sunumlar ne kadar değişirse ortam ne kadar değişirse değişsin yine neticede kişinin iradesinin belirleyici olacağını, o bakımdan imtihan diye bahsettiğimiz bu dünyada yani dijitalleşme almış başını gitmiş ortalık dezenformasyondan geçilmiyor dolayısıyla insanlar artık iradesizleşti demeye vardırmıyor hocamız, dikkati yine iradeye çekiyor.

Bu anlamda yine dün başka araçlarla sunumlar vardı, bugün başka araçlarla sunumlar var. Ama neticede insan yine tarafını iradesiy-

[1] 28 Mayıs 2021 tarihinde gerçekleştirilen VIII. Dini Yayınlar Kongresinde Prof. Dr. Halis Aydemir tarafından yapılan müzakerenin deşifre edilmiş hâlidir.

le seçiyor. Sanal dünyanın da neticede bir gerçeklik olduğu vurgusu vardı. İşaret ettiği ayet-i kerime ile insanların Cenab-ı Hakk'ın emri ile kendilerine ulaşan bilgiyi tahkik etmeleri, onun gerçekliğini doğrulama sorumluluğu mevcut. Buna hocamız dikkat çekmiş son derece önemli, yani geçmişte neyse bugün de o. İnsan bilgiyi filtre etmeli, Allah'ın ona verdiği temyiz imkânıyla gözden geçirmeli, bilgiye kendisini öylece bırakmamalıdır. Bu temel bir sorumluluktur. Hocamız çocuklarımızı buna hazırlamalıyız önerisinde bulunuyor. Bu son derece değerli. Bilgi ve ahlak birlikteliği yine önemli bir olgu. Bu ikisinin muhtemelen dijital platformlarda ayrıştığını düşünüyor, böyle anlaşılıyor ifadelerinde. Bunların tekrar bir arada olması gerektiğine dair güçlü tasvirleri var.

Muhtemelen teknolojik bir alan olarak yeni açıldı dijital platformlar ve özellikle internet odağındaki sosyal medyalar. Buraların ilk baştaki kontrolsüzlüğünün de bunda biraz payı var. Takdir edersiniz ki kanunlar, yönetim, ikna vb. şeyler ilk anda bu yeni açılan mecralarda olmuyor. Olmadığı için de buralar son derece sorumsuz. Zamanla buraların da belli bir ahlaki kisveye bürüneceği adım adım görünüyor. Dolayısıyla dijital platformlar özünde bu kadar sorumsuz, ilelebet böyle kayıtsız olacak diye bir şey de yok. O anlamda hocamızın bu tavsiyesi önemli. Buraların hızlı bir biçimde ahlaki değerler ile en azından önce hukuki bir kisveye kazandırılması, birilerinin birileri hakkında öyle sorumsuzca hakaret, aşağılama, suikast, itibarı zedelememesi gerektiği konusunda tedbirler alınıyor. Ama talihsiz bir durum oldu. İlk başlarda dijital platformlardaki bu durum sanki dijitalliğin özünde, doğasında varmış gibi telakki edildi. Bu daha negatif bir bakış açısını besliyor. O bakımdan hocamız sunumundakilerin hepsini burada vermedi, o bakımdan kusura bakmasınlar ben biraz onu tebliğ metninden çalıştığım için biraz da özetliyor gibi olabilirim.

Teknolojinin ilerlemesi, dinî bilgilerin sağlaması yapılması gibi tekrarlar dikkatimi çekiyor. Yani aynı konu odağı bazen bir, iki, hatta üç paragrafa konu olabiliyor. Ama ehemmiyetinden ötürü bunlar tolere edilebilir. Bilgiyi test etmemiz gerekir, farklı Müslümanlık anlayışlarımızın tevhidi çünkü hocamız diyor ki; ortak bir sunuma kavuşmadan internet çağına kavuştuk. Herkes kendi sunumunu kendi gücüyle tabiri caizse avaz avaz bağırıyor herkesin gücü, etkisi ne kadarsa. Bu hiç hoş

bir şey değil. Önce biz ortak bir sunuma kavuşalım ümmet olarak ve bunu da güçlü bir şekilde birliktelik yani en azından müşterek paydaları çoğaltmak anlamında söylediğini düşünüyorum. Yoksa tek tip bir söyleme kavuşmak tabi maslahat temelinde zaten öyle, farklılıklarımız düzeyinde olabilecektir ama hocamızın nazarında bu orayı da aşmış artık birbirini tekfir eden, birbirinin itibarına kasteden düzeylere ulaşmış durumda. Bu konuda hocamız haklı. Bu hususlarda epeyce bir yakınma var sunumun içerisinde. Çok da ümitli gözükmüyor hocamız sanki gelecekten bu anlamda dijital dünya itibariyle. Zeminin kaynağı bilginin kirli olduğu bunlar geçti. Değişim çok hızlı evet. Hız ve değişim risk mi diye not almışım. Sanki biraz ağır suçlamaya başlıyoruz bir yerden sonra. Hâlbuki teknoloji araçtır, bu aracı kötü kullanan insan bazen onu da kirletiyor bu bakımdan hız ve değişimin de risk ürettiği gibi bir izlenime kapıldım.

Bir başka sorun müzakere bağlamında söylüyor tabi bunu insan veya kitleler teknoloji üzerinden yönetilebilir mi, yönlendirilebilir mi, iradeleri gasp edilebilir mi çünkü hocamız iradeye vurgu yaptıktan sonra insanların böyle mağdur edilebildiğini yani sanki iradelerinin iğfal edilebileceğini… Ben bu hususta irade noktasında onun hürmetine Cenab-ı Hakkın ona verdiği dokunulmazlığa bağlı kalmamız gerektiğini düşünüyorum. Hoş bunlar araçlar ne kadar değişse de insan bir şekilde iradesini kullanabilecektir, Allah (c.c.) O'na ayetlerini hem içinden hem dış dünyadan illaki gösterip sorumluluğuna sahip çıkmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla dijital dünyadaki bilgi kirliliği insanı iradesinden mahrum bırakmaz diye düşünüyorum. Hocamız öyle dediğinden değil ama bazen böyle bir vehim oluşabiliyor.

Teknoloji ahlakı tehdit ediyor diye bir paragrafla ilgili not çıkarmışım, son derece haklı hocamız. Bunun sebebi de teknoloji üreten kurum veya kuruluşlar veya medeniyet diyelim biz ona topu avantaja çeviriyor çünkü ben ürettimse ilk önce ben burayı kullanacağım diyor. Tipik bir örnektir; telefonunuzu açtığınızda -ilk zamanlar böyle bir telefon markasında vardı- uygunsuz bir kıyafetle bir hanımefendi kendi etrafında dönerek açılıyordu, bu avantajı kim kullanıyor telefonu üreten kişi kullanıyor. Kendi dünyasını ve kendi değerlerini ürettiği teknoloji ile ilsak ederek üstünlüğe dönüştürmeye çalışıyor. Buradan yola

çıkarak hocamızın güçlü bir öğüdü var, o zaman yöneten avantaja dönüştürüyor. O kendi gücünü tahkim ediyorsa o zaman yönetim, sadece teknolojinin tüketiminde yer almamak, teknolojinin üretiminde de yer almak icap eder, yoksa hep edilgen durumda kalacağız. İşte Twitter, Facebook. Bunlarda şu an yaşadığımız durumlar böyle. Ben hocamızın başlığına baktığımda biraz daha böyle sanal veya dijital çağdaki boyutu biraz daha öne çıkaran Facebook, Twitter, Sosyal Medya, internet bunların da daha özelde oluşturduğu problemleri ele almasını belki şu anki çalışmalarında ümit ediyorum. Çünkü son derece değerli tespitler yapıyor hocamız. İnsan teknolojiye esir hâle geliyor gibi bir çıkarımda bulunmuşum. Bunu hocamız doğrudan söylemiyor ama ifadeden buraya doğru aktığı anlaşılıyor. Bazen diğer hocamızda da benzer şeylere rastladım.

Teknoloji, tüketim çılgınlığını artırıyor çok isabetli. İradeye göre sonuç değişir, kontrolsüz bilgi. Sorumsuz yayın yapmayın Allah var diye not çıkarmışım, hocamız çok haklı. Bu tür platformları ele geçirenlerin takipçi çokluğunu avantaja dönüştürüp sorumsuz davrandığını ve hatta bunlar içerisinde dindarların da olabildiğini -keşke dindarlardan da olabildiğini söyleseydi hocamız- orada dindarlar deyince ben biraz alınır gibi oldum sanki bütün dindarları ele aldı.

Yabancılaşmadan bahsediyor hocamız, hakikaten insanın kendi içine döndüğü, yalnızlaştığı bir dünyaya çekiyor dijitalleşme onu. Ama takdir edersiniz ki sanalda da olsa başka arkadaşlara ulaşıyor. Ben biraz bu kısma dikkat çekeyim. Esasında bu şeyi okuduğumda hocamızın tespitleri ve özellikle önerileri demin Başkanımız da vurgu yaptı, son derece değerli. Yabancılaşmanın olduğu bu geniş sunumda ünsiyet kelimesinin hiç geçmemesi dikkatimi çekti. Oradan şunu söylemek istiyorum, bu yabancılaşma kişiyi etrafında en yakın halkasından çekip alıyor, başkalarıyla uzaktakilerle ilişkilendiriyor. Çok adaletsiz ve insafsız bir durum. Yani Kur'an ve İslam ne kadar "***ulü-l-kurbâ vel yetâmâ***"[1] ve "***ve ati zel kurba hakkahu***"[2]… civarını özellikle vurgularken şeytan bu dijital platform üzerinden aynı evin içerisindeki insanları birbirin-

[1] Nisâ, 4/8.

[2] İsra, 17/26.

den koparıyor. Böyle buralara bakan boyutuyla da biraz daha yine aynı … içinde söyleyeceğim, biraz daha dijital tarafın bu yöndeki tesirlerini daha böyle somut biçimde mesela o demin bahsettiğim sahnede. Ve ünsiyet, Allah'ın büyük bir nimeti bu ünsiyetten insanı mahrum edip bulunduğu ortamdan çekip alıyor. Kişi yakın çevresine yabancılaşıyor diye not etmişim. Tabi her iki tedbirde de bir miktar dijitalliğin üzerinde negatif bir şey var, o demin söylediğim ilk çıkışındaki sorumsuz bir dünya olmasından. Bugün Avrupa'da İslam'ı seçen mühtedilerin önemli bir kısmı dijital platformlar üzerinden Müslümanlara ulaşabiliyor, onlarla arkadaşlık kuruyor hatta birçoğunun etkilenip Müslümanlaşabildiklerini görüyoruz. Dolayısıyla hani hep kötüye meylettirmiyor ve ilk başlarda ağırlıklı olarak kötü kullanıldığı için ciddi manada üzerinde bu şey kaldı. Ama dediğim gibi insanı çevresinden koparması bu son derece önemli. Tabi çok cazip bir ortam, Allah'ı unutturuyor, Allah'ı unutturunca da hocamız son derece güzel bir şekilde ayeti tam yerinde kullanmış çok çarpıldım, kişiye kendisini de unutturacak düzeyde. Yani öyle bir yabancılaşma düşünün ki annesine, babasına, kardeşlerine değil bir yerden sonra kendisine de yabancılaşıp bilmediği bir mecrada birileriyle oyalanan bir hâle geliyor. Teşhiri hızlı yayılım körükledi. Tabi eski dünyanın alışkanlığı da var. Bedenini teşhir etmeye çalışmak ama burada daha fazlasına yayabildiği için güçlü şekilde insanları meta hâline getirmesine vurgu yapmış hocamız. Şunu da hocamızdan beklerdim, buradaki tespitlerini hocamızın mesela dindeki yozlaşmalar, yabancılaşmalar benzeri dijital dönem öncesinde de vardı yani hiç olmayan olgular değil bunlar. Ama dijitalleşmeyle birlikte hız kazandı. Biraz sanki bunlar dijitalleşmeyle gelen hastalıklarmış gibi -muhtemelen başlık öyle olduğu için- bende öyle vehim oluşturdu. Bazı yerlerde böyle tüm duyguları örseliyormuş gibi halbuki internet ve dijital platform bazı duyguları da fena hâlde kışkırtıyor. Yani merhametin kaybolduğunu ifade ettiği yerde hocamız bütünüyle duygusuzlaştırıyor gibi insanı, kötü duyguları da oldukça tahrik ediyor diye düşünüyorum. Hocamız biraz iyi içeriklerin de olduğunu biliyor ama yazmamış fakat sona doğru özellikle önerilerinde Diyanet'i hani dedim oraya gelince bırakın bu işi mi diyecek, hayır hocamız öyle düşünmüyor. İyi içeriklerin takdir edilmesi, güçlendirilmesi ve çok isabetli bulduğum ve bir hadisçi olarak da

önemine bilfiil inandığım tedricilik ki vahiy bu prensiple indi ve birebir Cenab-ı Hak dedi ki;

قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَٰٓئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَآءِ مَلَكًا رَسُولًا

De ki: "Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler bulunsaydı elbette onlara da peygamber olarak gökten bir melek gönderirdik." Hocam diyor ki; insan insana yani koklaşa koklaşa, dip dibe bunun önemi çok büyük. Ama dijital platform bu bağı kopardığı için eğitimin de ahengini kaçırdı, siz ne söylüyorsunuz o ne anlıyor belli değil. Resûlullah'ın bu anlamdaki 'üsve-i hasene' oluşuna dikkat çekmesi bunun sahada yaşandığını zeminde yaşandığını böyle bir sunumda kullanmış olmasına son derece etkilendim, kendilerine teşekkür ediyorum. Sayın Başkanım sabrınızı daha fazla zorlamadan ben böyle bir dijitalleşmenin böyle bir kongreye konu olmasının ne kadar önemli olduğunu bildiğim için böyle seçilmiş olmasından ötürü Diyanet teşkilatımızı başta Başkanımız olmak üzere ve emek vermiş diğer bütün hocalarımızı tebrik ediyor ve teşekkürlerimi arz ediyorum.

ÜÇÜNCÜ OTURUM

DİNİ İÇERİKLİ DİJİTAL YAYINCILIK - 1

Oturum Başkanı: Dr. Burhan İŞLİYEN

Konu: Dini İçerikli Dijital Yayıncılıkta Diyanet Tecrübesi ve Vizyonu
Tebliğ: Lokman ARSLAN

Konu: Dijital Yayıncılığın İmkânları ve Dini İçerikli Dijital Yayınlardaki Hedef Kitle Sorunu
Tebliğ: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Derviş DERELİ

Müzakere: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TEMEL

Konu: Google Play Store'daki İslami Mobil Uygulamalar: Helal Ürün Tanıma ve Tarama Programlarının Tematik Analizi
Tebliğ: Doç. Dr. Hasan Hüseyin AYGÜL
Gamze GÜRBÜZ
Esra ÜN

Konu: Yahudilikte Dinî İçerikli Dijital Yayıncılık: Sefaria Örneği
Tebliğ: Büşra ŞAHİN

Müzakere: Doç. Dr. Faruk TEMEL

DİNİ İÇERİKLİ DİJİTAL YAYINCILIKTA DİYANET TECRÜBESİ VE VİZYONU

Lokman ARSLAN
Diyanet İşleri Başkanlığı Dijital Yayınlar Daire Başkanı

Giriş

Tebliğime Diyanet İşleri Başkanlığının din(dar) ve teknoloji arasındaki ilişkiye gösterdiği ilginin zihni arka planına kısaca temas ederek başlamak istiyorum. Din ve dijital teknoloji arasındaki ilişkinin imkânı, mahiyeti ve nasıllığı gibi hususlar pek çok düşünür tarafından tartışılmış ve tartışılmaya devam etmektedir.[1] Bir kesim teknolojinin getirdiği fırsatların göz ardı edilmemesi ve din ile teknoloji arasında uyarlama bir ilişkinin kurulması gerektiğini savunmuş; diğer kesim ise geleneksel dinî otoritelerin sanal mecralarda kolayca aşınması ve dinî kutsiyetin zarar görmesi gibi kaygılardan dolayı bu ilişkilendirmeye sert bir dil ve üslupla karşı çıkmıştır. Ancak ne kadar muhafazakâr bir tutum benimsenirse benimsensin dijital teknolojinin insan hayatındaki yeri, anlam ve önemi göz ardı edilemeyecek bir gerçeği ifade eder. Bu gerçeklik ise din(darlar) ve kurumsal yapı/yansımaları özelinde farklı şekillerde cereyan eder:

a) Temsil ettikleri din ve kurumlar hakkında hızlı ve doğru bilgilendirmeler yapmak,
b) Mensup ve muhibbanlarıyla bağlarını koruyarak güçlendirmek,
c) Yeni taraftarlar kazanmak,

[1] Bk. Mustafa Derviş Dereli Sanala Veda, İsmet Özel Üç Büyük Mesele, Heidi Campbell, When Religion Meets New Media, *Network for New Media, https://mediam.erciyes.edu.tr, https://digitalreligion.tamu.edu.*

d) Programlarıyla ilgili haber vermek ve iletişim kurmak,
e) Dini içerikli kitap, takvim vb. araç-gereç teminine destek olmak,
f) Karşıt görüş ve eğilimlerle mücadele etmek.

Şüphesiz sayılan gerekçeler farklı kalıplarla ifade edilebilir, ayrıntılandırılabilir ve/veya artırılabilir. Bu ve benzeri gerekçelere dikkatle bakıldığında dindarların, bir yandan (yeni/dijital) teknolojilere intibak sağlarken öbür yandan bahse konu teknolojileri kendi değerleriyle uyumlu hâle getirme gayret ve hassasiyetlerini korudukları görülmektedir. Ancak dinin mi yoksa dijital teknolojilerin mi daha etkin olduğu, aralarındaki ilişki içerisinde hangisinin baskın çıktığı araştırılmayı bekleyen bir alan olarak karşımızda durmaktadır.

Din ve teknoloji ilişkisinde yön veren tarafın hangisi olduğu belirsizliğinin yanı sıra son zamanlarda sosyal medya fenomenliği/influencerlık gibi sektörlerin (?) ekonomik getirileri din(dar) ve dijital teknoloji ilişkisini daha karmaşık hâle getirdiğini söylemek mümkündür. İnsanların ve şirketlerin; PR çalışmaları, markalaşmak ve marka değerlerini korumak/geliştirmek için bu alanda uzmanlaşmış ekiplere para ödediği bir çağda yaşadığımız unutulmamalıdır. Tam bu noktada LOP (least objectionable program) daha az eleştiri alacak içeriklerin veya takipçi ve etkileşim seviyesini yükseltecek/'kasacak' içeriklerin paylaşılması gibi hususlar gündeme gelebilmektedir. Ayrıca işaret edilen dijital mecraların algoritmalarını yazan Batılı aklın bilinçaltındaki hedef ve yöntemlerini de gözden uzak tutmamak gerekir. Örneğin pek çok kamu kurumunun kurumsal hesabının takipçi sayısı, ilgili kurumun üst yöneticisinin şahsi hesabının yarısından daha azdır. Zira dijital mecraların perde arkasındaki oligarklar/diktatörler kurumsallık yerine bireyselliği, istikrar yerine tüketimi ve sağduyu yerine hız, hareket ve aşırılıkları tercih etmektedir. Bu durumda dijital/sanal dil; hızlı, hareketli, değişken, renkli, çarpıcı, eğlenceli vb. olmak adına bir vasat oluşturmaktadır. Böylesi bir vasatta Diyanet İşleri Başkanlığı gibi dinî ve meri kural, mevzuat ve teamülleri gözeterek, sağduyu ve selim aklın gereklerine uygun bir şekilde hareket etmeye çalışan kurumların pasif olduğu vehmine kapılmamak gerekir.

Bu kısa girişten sonra Diyanet İşleri Başkanlığının dijital yayıncılık ile ilişkisini tarihsel arka planıyla birlikte arz etmeye çalışayım.

Dijital Yayın Teknolojileri

1. Diyanet İşleri Başkanlığı

Diyanet İşleri Başkanlığı ve dijital yayın teknolojileri arasındaki ilişki yazılım, görselleştirme ve yayınlama olarak üç açıdan değerlendirilebilir.

Başkanlığımızın an itibariyle hac, umre, Kudüs ziyaretleriyle ilgili kayıt işlemlerinin yanı sıra; eğitim, fetva, bilgi edinme, kitap satın alma, arabuluculuk, sınav, toplantı, seminer gibi konularda pek çok hizmet ve faaliyetleri dijital ortamda icra edebilecek yetkinlik ve tecrübeye sahiptir. Bahse konu alanlardaki hizmet ve faaliyetlerini dijital platformlarda yürütebildiği memnuniyetle müşahede edilmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığının dijitalleşme tecrübesi seksenli yıllarda Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı tarafından hibe olarak verilen bir bilgisayarla (Burroughs B-100) başlamıştır. Ankara'da o dönemde bilgisayar, faal olarak yalnızca Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığında kullanılmaktadır. Henüz bilgi işleme dair bir birim kurulmadığından olsa gerek bilgisayar kullanımına dair eğitim almak üzere 7 kişiye 4 Ocak 1988 tarihinden itibaren 3 aylık bir süre zarfında eğitim verilmiştir. 2 Mart 1988 tarih ve 10 Sayılı onay ile Diyanet İşleri Başkanlığı merkezinde 'Bilgi İşlem Müdürlüğü' müstakil bir birim olarak kurulmuştur. İlk etapta, çeşitli personel programları için bilgisayar kullanılmıştır (Karahan, 1994, s. 28). 1990'lı yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığı taşra teşkilatı çalışanları bir araya gelerek hizmetlerin daha verimli yürütülmesi için bazı müftülüklere bilgisayar hediye etmiştir. (Arslan, 1995, s. 60). 1995 yılı Nisan ayında, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Makama bağlı olarak bir yönetici ve üç personelden müteşekkil Araştırma Geliştirme ve Dokümantasyon Merkezi (AR-GED) kurulmuştur. Bir yıllık süre zarfında, müstakil şebekeye bağlı altı adet bilgisayar terminali satın alınmış, bilgi kaynaklarına ulaşmak için internete bağlanılmış, dosyalama yapılmış ve dört bin civarında konu kodlanmıştır (Kahveci, 1996). AR-GED Merkezi, 15.07.1997 tarih ve 23050 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan "Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Görev ve Çalışma Yönetmeliğinin Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Yönetmelik" ile Din İşleri Yüksek Kurulunun bir ünitesi olarak hukuki bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu minvalde, vatandaşların beklentilerine

yönelik bir anket düzenlenerek 2001 yılında sitenin içeriklerine dair yeni bir tasarım yapılmış, "Bunları Biliyor musunuz?" ve "Sıkça Sorulan Sorular" isimli bağlantılar oluşturulmuştur. Kur'an-ı Kerim, Türkçe meal, seçme hadisler ve bazı kitaplar dijital olarak yayınlanmıştır.

02/03/1988 tarihinde doğrudan Başkan Yardımcısına bağlı olarak kurulan "Bilgi İşlem Merkezi Müdürlüğü" 2002 yılında "Bilgi İşlem Şubesi Müdürlüğü" adıyla APK Dairesi Başkanlığına bağlanmıştır. Daha sonra 5436 sayılı "Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" gereği Başkanlık Makamından alınan 02.02.2006 tarihli ve 601.01 sayılı onayla Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı ve bu daireye bağlı Bilgi İşlem Şubesi Müdürlüğü kurulmuştur. 1 Temmuz 2010 de çıkan 6002 sayılı 'Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'da yapılan yeni düzenleme ile Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığına dönüşmüş ve Birim bünyesinde 'Bilgi Yönetimi ve İletişim Daire Başkanlığı' oluşturulmuştur. Son olarak 24.09.2020 tarihli ve 30339839-702.03-E.671801 sayılı Başkanlık makamının onayı ile bahse konu dairenin ismi "Bilgi İşlem Daire Başkanlığı" şeklinde düzenlenmiştir.[1] Bütün bu safahat, Başkanlığımızın kurumsal düzeyde bilgi teknolojileri/dijital teknolojilere bakış açısını ve ayırdığı mesaiyi göstermesi bakımından oldukça anlamlı ve ilgi çekicidir.[2]

Başkanlığımızın ilk internet sayfasının basın lansmanı 1997 yılında ilgili bakan Sn. Nevzat ERCAN ve dönemin Diyanet İşleri Başkanı Sn. Mehmet Nuri YILMAZ'ın katılımıyla gerçekleşmiştir. Bugün itibariyle; Din İşleri Yüksek Kurulu,[3] Mushafları inceleme ve Kıraat Kurulu,[4] Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü,[5] Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlü-

---

1 https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/sayfa/16/Tan%C4%B1t%C4%B1m (Erişim: 2 Mayıs 2021).

2 Detaylı bilgi için bk. Serpil Akıllıoğlu vd. TRT Dünden Bugüne Radyo-Televizyon 1927-1990. Ankara: Ajans Türk, 1990; Mustafa Çetin Baydar, İslâm ve radyo televizyon. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

3 https://kurul.diyanet.gov.tr/

4 https://mushaflariinceleme.diyanet.gov.tr/

5 https://dinhizmetleri.diyanet.gov.tr/

ğü,[1] Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürlüğü,[2] Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü,[3] Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü,[4] İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü,[5] Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü,[6] Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı,[7] Strateji Başkanlığı,[8] İç Denetim Birimi Başkanlığı[9] ve Hukuk Müşavirliği[10] birimlerince yönetilen on iki kurumsal sayfası bulunmaktadır. Adı geçen birimler kendi hizmet ve çalışma alanlarıyla ilgili yayın ve diğer faaliyetlerini bu sayfalar aracılığıyla gerçekleştirmektedir.

Yukarıda sayılan sayfalara ek olarak Dini Yayınlar Genel Müdürlüğüne bağlı; https://kuran.diyanet.gov.tr/, http://hadis.diyanet.gov.tr/, www.diyanetyayinlari.gov.tr, http://namaz.diyanet.gov.tr/, https://dergi.diyanet.gov.tr/, https://yayinsatis.diyanet.gov.tr/, https://kutuphane.diyanet.gov.tr/, https://www.diyanet.tv, https://www.diyanetradyo.com/, https://www.diyanetkuranradyo.com, https://risaletradyo.com/ adlı sayfalarla yayın niteliğinde pek çok içerik insanımızın istifadesine arz edilmiştir. Burada Başkanlığımızın ana sayfasının önemli bir bölümüyle hutbelerin İngilizce, Fransızca, Arapça, İspanyolca ve Almanca gibi dillerde yayınlandığını da vurgulamak gerekir.

2. Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Başkanlığımızın kuruluşundan itibaren yayın hizmetlerine özel önem verdiği herkesçe müsellemdir. Dini yayın faaliyetleri 3 Mart 1924 tarihinden önce Şer'iyye ve Evkaf Vekâletince, bu tarihten 29 Nisan 1950 yılına kadar da "Zat İşleri Müdürlüğü" tarafından yürütülmüştür. Bu dönemde Hak Dini Kuran Dili ve Tecrid-i Sarih gibi eserlerin yanında Ahmet Hamdi AKSEKİ'nin eserlerinin yayınlandığı görülmektedir.

---

1 https://egitimhizmetleri.diyanet.gov.tr/
2 https://hacumre.diyanet.gov.tr/
3 https://diniyayinlar.diyanet.gov.tr/
4 https://disiliskiler.diyanet.gov.tr/
5 https://insankaynaklari.diyanet.gov.tr/
6 https://yonetimhizmetleri.diyanet.gov.tr/
7 https://rehberlikteftis.diyanet.gov.tr/
8 https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/
9 https://icdenetim.diyanet.gov.tr/
10 https://hukukmusavirligi.diyanet.gov.tr/

Yayınların çoğalması ve bu sahadaki ihtiyaçların artması üzerine, Başkanlık yayınlarının sevk ve idaresi için 23 Mart 1950 tarih ve 5634 sayılı kanunla "Yayın/Neşriyat Müdürlüğü" kurulmuştur.

Özellikle 1950'den itibaren Diyanet İşleri Başkanı merhum Ahmet Hamdi Akseki'nin gayretleriyle yayın hizmetleri yeni bir ivme kazanmıştır. Bizzat Akseki tarafından hedef kitle gözetilerek hazırlanan "İslam Dini", "Köylüye Din Dersleri", "Askere Din Kitabı" ve "Yavrularımıza Din Dersleri" adlı eserler yayınlanarak vatandaşlarımızın dinî bilgi sahibi olmalarında önemli fonksiyonlar icra etmiştir.

2 Temmuz 1951 tarih ve 5806 sayılı kanunla "Dini Yayınlar Döner Sermaye Saymanlığı" kurulmuştur. Bu tarihten itibaren Başkanlığımız, daha geniş imkânlarla yayın faaliyetlerine yönelmiş ve basılan yayınlar ücretli olarak satışa sunulmuştur.

1965'te 633 sayılı teşkilat kanunu ile Din Hizmetleri ve Din Görevlilerini Olgunlaştırma Dairesi kurulmuş ve bu daire bünyesinde Derleme ve Yayın Müdürlüğü teşekkül ettirilmiştir. 24.02.1978 tarihinde Kütüphane ve Arşiv Müdürlüğü, 17.07.1984 tarihli 84/8360 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Başkanlığın ana hizmet birimlerinden biri olarak Dini Yayınlar Daire Başkanlığı kurulmuştur. Bu daireye bağlı olarak Derleme ve Yayın Şube Müdürlüğü, Süreli Yayınlar Şube Müdürlüğü, Kütüphane Şube Müdürlükleri oluşturulmuştur.

a. Süreli Yayınlar

1956 Diyanet İlmi Dergi:

Nisan 1956 yılında Diyanet İşleri Reisliği tarafından *Diyanet İşleri Reisliği Ramazan Nüshası* **"Diyanet Mecmua"** ismiyle senede bir defa neşredilmek üzere yayın hayatına başlamıştır. Mecmuanın mukaddimesinde, Derginin halka ve özellikle de gençlere faydalı olma gayesi ile hazırlandığı Mecmuanın mukaddimesinde şöyle ifade edilmiştir: "Mecmua: Tevhit akidesini, İslam dininin üstün hakayıkını aksettirmeğe, onun büyük Peygamberinin engin fezailini nakle vasıta olacaktır; bu konuda duyulagelen ihtiyacı gidermeye çalışacaktır." 1962 yılı haziran ayından itibaren üç aylık dönemlerde neşredilmeye başlayan Diyanet Dergisi 1991 yılında **"Diyanet İlmi Dergi"** adını almıştır. 2003 yılında Yüksek Öğretim Kurulunun "Hakemli Dergi" tanımına uygun olarak

yayınlanmaya devam etmiştir. Yayın hayatına başladığı günden itibaren akademik ve kültür hayatımızda yankı uyandıran dergi 08.05.2015 tarihinde alınan kararla 2013 yılının ilk sayısından itibaren uluslararası EBSCO HOST, ulusal TÜBİTAK ULAKBİM ve Dergi-Park veri tabanları tarafından indekslenmektedir.

22/11/1968 Diyanet Gazetesi:

1963'te tek bir sayı olarak "Yeni Köy Hocası Gazetesi" adlı bir mevkute ile gazete yayıncılığına âdeta hazırlık yapılmıştır. Diyanet hizmetlerinin daha etkili ve verimli kılmak, personelin gelişimine katkı sunmak ve halkı dinî konularda aydınlatmak için on beş günde bir, daha sonra forma sayısı ikiye çıkarılarak ayda bir yayınlanmaya başlayan ve tirajı 150 binlere ulaşan Diyanet Gazetesi, yerini 1991 yılında *Diyanet Aylık* dergiye bırakmıştır.

1978 Diyanet Çocuk Dergisi:

İslam dinini çocuklara eğlenceli bir şekilde öğretmek, din eğitimlerine katkı sağlamak ve onların dünyaya bakış açısını geliştirmek amacıyla 1978'den beri çıkarılan bu dergi, nesilleri birbiriyle buluşturan bir değer olarak günümüze kadar gelmiştir. Kur'an-ı Kerim, Peygamberimizin hayatına dair bilgiler, tarihten kesitler, camilerimizin tanıtımı, İslam büyüklerinin hayatları, çocukların evde hazırlayabilecekleri oyuncaklar, bilmeceler, bulmacalar, karikatürler, fıkralar ve hikâyelerle sadece çocukların hayal dünyasını geliştirmek ve onların zihin dünyasını inşa etmekle yetinmemiş, ahlaktan tarihe kadar geniş bir yelpazede yarınlarımızı aydınlatacak bir kandil olmuştur. 2004 yılından itibaren Tatil Arkadaşım, 2007 tarihinden itibaren Çocuk Takvimi, 2020'den itibaren ise 4-6 yaş eklerini vermeye başlamıştır.

1991 Diyanet Aylık Dergi:

Diyanet Gazetesi ve Diyanet Dergisi yerine çıkan Diyanet Aylık Dergisi 1991 yılından itibaren farklı bir logoyla yayın hayatına başlamıştır. Derginin gündemi, Türkiye ve İslam dünyasının içinden geçtiği süreçler dikkate alınarak belirlenmektedir. Vatandaşlarımızın dinî ve millî bilincini pekiştirmek, dijital çağın getirdiği sorunlarla baş etmek hususunda

onlara rehberlik etmek, aklıselim rehberliğinde din istismarına karşı bilinçlendirmek ve personelimizin mesleki donanımına katkı sağlamaktır. 'Din Düşünce Yorum', 'Vahyin Aydınlığında', 'Hadislerin Işığında', 'En Güzel İsimler', 'Lisan-ı Kalp', 'Din Tarih Toplum', 'Öncü Şahsiyetler', 'Allah'ın Seçkin Elçileri', 'Kültür Sanat Edebiyat' gibi köşelere yer veren Diyanet Aylık Dergisi hakikat ölçümüz olan İslam'ın ilkeleri doğrultusunda bir yayıncılık anlayışı ile gelecek nesillere bırakılacak önemli bir mirastır. Hz. Mevlana'nın ifadesi ile bir ayağı sabit, diğer ayağı ile farklı coğrafyalara uzanan pergel misali yüce gayemize hizmet etmeğe devam etmektedir.

1999 Diyanet Avrupa ve Diyanet Avrasya Dergisi:

Başkanlığın yurt dışındaki vatandaşlarımıza yönelik olarak çıkartmış olduğu süreli bir yayındır.

2013 Aile Dergisi:

Diyanet Aylık Dergisinin eki olarak iki ayda bir, 2014 yılında ise her ay düzenli olarak neşredilmeye başlayan dergi 2019 yılında müstakil bir dergi olarak çıkmaya başlayan Diyanet Aile Dergisi, 'Hadislerle Aile', 'Bir Ayet Bir Yorum', 'Kahve Molası', 'Aile-ce: Kalbe Dokunan Hikâyeler', 'Çocuğum Büyürken', 'Biz Bize', 'Söyleşi', 'Hayatın İçinden' gibi köşe başlıklarıyla aile temelinde toplumun inşası ve gelişmesi yönünde vatandaşlarımıza mihmandarlık etmeyi amaçlamıştır.

2019 Diyanet Arapça İlmi Dergi (el-Mecelletü'l-İlmiyyetü'l-Muhakkeme li Riaseti'ş-Şuûni'd-Diniyye et-Türkiyye):

İlk sayısı 2019 yılı Kasım ayında yayımlanan ve çeşitli ilmî makalelerin yanında Türkiye'de din hizmeti, Diyanet İşleri Başkanlığının din hizmetleri, Türkiye'de din eğitimi konularının ele alındığı Arapça İlmi Dergi yılda iki defa yayımlanmaktadır.

2020 Geçerken Dergisi:

VII. Dini Yayınlar Kongresi ve ardından yapılan üç çalıştay ile gençliğe yönelik dergi çalışmaları bir yılda olgunlaşmış ve Geçerken dergisinin ilk sayısı Ekim 2020'de çıkmıştır. Kültür ve edebiyat ile ilgili de-

nemeler, dinî ve ahlaki makaleler yanında dijital çağda anlam arayışını dair yazılar içermektedir.

2021 Cim Dergisi:

Diyanet Çocuk Dergisinin 2020 yılında çıkan 4-6 yaş eki, 2021 yılında *Cim* adıyla müstakil bir dergi hâlini almıştır.

Sıralanan süreli yayınlarımızın tamamına elektronik arşivimizden ücretsiz olarak erişme imkânı sunulmaktadır.

Takvim:

Bu bağlamda ele alınması gereken önemli bir başlık da takvimdir. Başkanlığımız 1940'lı yıllardan itibaren takvim basımı teşebbüsünde bulunmuş, ancak 1967 yılına kadar bu alanda ciddi bir gelişme ortaya koyamamıştır. Nispeten bugünkü anlamda bir duvar takvimini 1967 yılında yayınlayabilen Başkanlığımız, bütün Türkiye'yi kapsayacak şekilde takvim basımını ise 1972 yılında gerçekleştirebilmiştir. Bu tarihten itibaren her yıl biraz daha gelişip mesafe katederek günümüze gelen takvimlerimize uzun bir süre "Namaz Vakitleri Takvimi" adının verilmesi, Başkanlığın takvim basımındaki asıl amacının namaz vakitlerini ve diğer dinî gün ve gecelere ait bilgileri doğru olarak bildirmek olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Nitekim 1947 tarihli bir Müşavere Heyeti kararında, Diyanet İşleri Başkanlığının takvim meselesindeki asıl görevinin, "ibadetlerin zamanlarında yapılmasını temin etmek" olduğu ifade edilmiştir. Zamanla takvim yapraklarında yer verilen kısa yazılar da önem kazanmış, hatta "takvim" derken daha çok bu yazılar akla gelir olmuştur. Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte namaz vakitlerini öğrenme açısından basılı takvimin yerini namaz vakti uygulamalarının alacağı öngörülse de seksen bir il ve yurt dışında elliyi bulan farklı bölgeleye uyarlanmış Başkanlık Diyanet Takviminin üç milyonluk tiraja ulaşması hâlâ ilgi odağı olduğunu göstermektedir. Başkanlığımızın namaz vakti ve takvim uygulamalarının bulunduğunu da vurgulamak gerekir.

b. Kütüphanecilik

Kütüphane hizmetlerinin Diyanet İşleri Reisliğinin kuruluşuyla birlikte başladığını söylemek mümkündür. Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti

Tedkîkât ve Te'lîfât-ı İslâmiye Heyeti Kütüphanesi 1000 kadar kitapla Diyanet İşleri Reisliğine intikal etmiş, 20 Eylül 1927 tarihinde Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile Kütüphane Memurluğuna Nuri Efendi atanmıştır. Bugün biri Başkanlık diğeri Kocatepe Camii yanı olmak üzere iki ayrı binada dört bin metre kare alanda hizmet vermektedir.

Başkanlık kütüphanesi genel koleksiyonunun önemli bir zenginliği olan yazma eserler, ilmî içerikleri ve farklı dönemlere ait sanatsal özellikleri nedeniyle kültürel birikimi yansıtan önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.

Kütüphane Nadir Eserler Koleksiyonunda Arapça, Osmanlıca ve Farsça olmak üzere 7.385 cilt yazma eser bulunmaktadır. Bu eserler içerisinde yer alan risalelerle birlikte yazma eser sayısı 20.000 adedi aşmaktadır.

Kütüphanenin yazma eser koleksiyonunda bulunan eserlerin 14.978'i Arapça, 84'ü Arapça-Osmanlıca, 3.982'si Osmanlıca, 463'ü Farsça, 150'si Arapça-Farsça, 24'ü Arapça-Osmanlıca-Farsça, 1'i Arapça-Latince ve 1'i de Ermenicedir.

Yazma eserler kadim medeniyetimizden izler taşıyan, çağlar aşarak günümüze ulaşan ve günümüzden de geleceğe ulaştırılacak olan kıymetli kültür hazineleridir. Yazma eser koleksiyonu üzerinde uluslararası standartlara uygun 2014 yılında başlayan uzun soluklu ve titiz bir çalışma ile veri güncelleme işlemleri yapılmıştır. Yazma eserlerin dijital kayıtları 15 Nisan 2019 tarihi itibarıyla ücretsiz olarak çevrim içi erişime açılarak bilim dünyasının hizmetine sunulmuştur. Yazma eserlerde olduğu gibi taş baskı ve eski harfli nadir basma eserlerin de dijital kayıtlarının araştırmacılar için çevrim içi erişime açılması hedeflenmektedir. Kütüphane hizmetleri kapsamında okuyucu ve araştırmacıların koleksiyonda bulunan eserlerden dijitalleştirme talepleri de belirli kıstaslarla karşılanmaktadır.[1]

Kütüphane, dijital kaynak hizmetleri bağlamında elektronik veri tabanlarına üye olmak şartıyla eserleri çevrim içi erişimle araştırmacıların

[1] Yazma eserlere şu adreslerden erişmek mümkündür: https://kutuphane.diyanet.gov.tr/ https://yazmaeserler.diyanet.gov.tr/ ; https://ekutuphane.diyanet.gov.tr/ ; https://yazmaeseruyelik.diyanet.gov.tr/

ve okuyucuların hizmetine sunmaktadır. Bu çerçevede Brill, Springer ve Almanhal gibi Arapça ve Batı dillerinde din ve İslam çalışmaları konusundaki yayınlara erişim imkânı veren önde gelen veri tabanlarına üye olunmuştur.

c. Videolar ve Sesli Yayınlar

1995 yılında Dini Yayınlar Daire Başkanlığına bağlı olarak Sesli ve Görüntülü Yayınlar Şube Müdürlüğü kurulmuştur. 1990'lı yıllarda televizyonların yaygınlaşmasıyla beraber Diyanet İşleri Başkanlığının da bu alana dâhil olmasına yönelik talepleri gündeme gelmiştir. Ancak hukuki gerekçelerle bu talebin gerçekleşmesi mümkün olamamış, Diyanet İşleri Başkanlığı görsel-işitsel yayıncılık açısından "içerik üreten", "katılımcı", "başvuru yapılan" veya "kaynak olarak görülen" kurum düzeyiyle sınırlı kalmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı görsel ve işitsel yayınların toplum üzerindeki etkisini gözeterek 1987 yılından itibaren Kur'an-ı Kerim tilaveti, vaaz ve ilahi kasetleri yaptırmıştır. Bunların yanı sıra hazırlanan televizyon dizileri, belgeseller, paket programlar, dinî musiki klipleri ve drama programları şöyle sıralanabilir: *"Kur'an ve Çağ — 1-2-3", "Hurafeler ve Batıl İnanışlar Sohbet (1991 — 1992)", "Dinî Musıkî Klipleri (Na't ve Kasideli Zikir İlahileri 1993)", "Dinî Musıkî Klipleri (Klasik Teşihler 1993)", "Dinî Musıkî Klipleri (Besteli Na'tlar 1993)", "Dinî Musıkî Klipleri (Belli Günlere Mahsus İlahiler 1993)", "Türk İslam Dünyasından Çizgiler (Belgesel 1993)", "İslam ve Ekoloji (Belgesel 1993)", "Hüzün Gezegeni (Çizgi Film 1993)", "Sorular ve Cevaplar (DİYK Üyelerinin Cevapları Sohbet 1993)", "Sorular ve Cevaplar (DİYK Üyelerinin Cevapları Sohbet 1993)", "Sorular ve Cevaplar (DİYK Üyelerinin Cevapları Sohbet 1993)", "Gün Işığı I-II (Dizi film)", "Misafir (Dizi film)," "İnsan Olmak (Dizi film)", "Çiçekler Susayınca (Dizi film)", "Dünden Yarına (Belgesel)", "Türk Cumhuriyetleri (Belgesel)", "Yunus Emre Belgeseli", "Portreler I-II (Belgesel)", "Milli Mücadelede Din Adamları (Belgesel)", "Yunus Emre ve Şiirleri (Kültür Sanat)", "Günün Beş Vakti (Drama)".* (DİB, 2002, s. 153).

Diyanet İşleri Başkanlığının 17 Eylül 1997 tarihinde TRT ile imzaladığı iş birliği protokolüyle TRT-4'te her hafta cumartesi günü saat 21.00-23.00 arasında 2 saat süre ile "Diyanet Saati" programı yayın-

lanmasına karar verilmiş ve 1 Kasım 1997 tarihinde program TRT 4'te yayınlanmaya başlamıştır. Bu programda Kur'an-ı Kerim ve meali, sohbetler, Türk Tasavvuf Musikisinden örnekler ve ayda bir defa açık oturumlara yer verilmiştir. Bu program toplam 437 bölüm hazırlanarak tamamlanmış ve yerini "İslam'ın Aydınlığında" adlı programa bırakmıştır. 03 Mart 2006 tarihinden itibaren yeni bir format ve içerikle hazırlanan "İslam'ın Aydınlığında" 31 Mayıs 2012 tarihine kadar toplam 317 bölüm olarak yayınlanmıştır. Netice olarak Diyanet İşleri Başkanlığı, sahih dinî bilgiyi topluma ulaştırma görevi çerçevesinde 1997'den başlayarak 2012 yılına kadar TRT kanallarında yayınlanmak üzere toplamda 755 bölümlük iki program hazırlamıştır.

Uzun süreli programların yanı sıra TRT Avaz kanalında 2009 ve 2010 yılı Ramazan ayında dinî sohbet formatında canlı iftar programı yayınlanmış; ayrıca 2010 yılında Orta Asya, Balkanlar ve Avrupa başta olmak üzere geniş bir coğrafyaya ulaşmak adına "Avaz-ı Hikmet" isimli program yine iki kurumun iş birliğinde hazırlanmıştır. TRT'den bağımsız olarak Diyanet İşleri Başkanlığı hazırladığı iftar sahur paket programlarını ulusal ve yerel kanallarda ücretsiz bir şekilde vatandaşlara sunmuştur. Bilhassa yerel televizyonların bu yayınlara ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır (DİB, 2010, s. 52-54).

2012 yılında TRT ile iş birliği hâlinde yayın yapan "TRT Diyanet" kanalı 1 Ocak 2019 tarihinden itibaren "Diyanet TV" adıyla uydu, kablo ve dijital platformlarda yayın sunmaya başlamıştır. HD ve SD olarak TÜRKSAT ile birlikte, Digitürk (68. Kanal), D Smart (104. Kanal), Tivibu (49. Kanal) ve Kablo TV'de (555. Kanal) yayın yapmaktadır. Resmî internet sitesi www.diyanet.tv sayfasının yanı sıra Facebook, Twitter, Youtube, Instagram, Yazbee ortamlarında resmî hesapları bulunmaktadır. Bu ortamların yanında kanal bünyesinde "Diyanet Çocuk" Youtube sayfasının yönetimi de yapılmaktadır (Çuhadar, 2019, 255).

Aynı dönemlerde Başkanlığımızın sesli yayıncılık hizmetlerinin de güç ve ivme kazandığı gözlenmektedir. 09 Temmuz 2013 tarihinde Ramazan'ın ilk günü saat 04:00'da Diyanet Radyo, 18 Haziran 2015 Ramazan'ın birinci günü ilk sahur yayını ile Diyanet Kur'an Radyo ve 25.04.2017'de, Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın anonsu ile Risalet Radyo yayın hayatına başlamıştır. Böylece kasetle-

re okunan hatimler ve CDlerle başlayan sesli yayın hizmetleri dijital ve karasal yayın yapabilen radyolarla taçlanmış bulunmaktadır. Ayrıca Başkanlığımız hızla değişen süreci göz önünde bulundurarak podcast yayınları ve clubhouse gibi platformlara yönelik içerik hazırlıklarına devam etmektedir.

3. Dijital Yayınlar Daire Başkanlığı

1 Temmuz 2010'da çıkan 6002 sayılı 'Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'da yapılan yeni düzenleme ile Dini Yayınlar Daire Başkanlığı Genel Müdürlüğe, Şube Müdürlükleri de Daire Başkanlığına dönüştürülerek düzenlenmiştir. Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü bünyesinde Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı, Süreli Yayınlar ve Kütüphaneler Daire Başkanlığı, Yabancı Dil ve Lehçelerde Yayınlar Daire Başkanlığı, Radyo ve Televizyon Daire Başkanlıkları bulunmaktadır. Teknolojinin hızla gelişmesi ve dijital yayıncılığın basılı yayınlara oranla daha yaygın hâle gelmesi yayıncılık faaliyetlerinde yeni ihtiyaçların doğmasına sebebiyet vermiştir. Bu ihtiyaca binaen 24.09.2020 tarih ve sayılı başkan onayıyla Dijital Yayınlar Daire Başkanlığı kurulmuştur.

Dijital Yayınlar Daire Başkanlığı görevleri;

a) Başkanlığın yayın politikaları doğrultusunda; toplumu din konusunda aydınlatmak, millî birlik ve beraberliğe katkı sağlamak amacıyla ihtiyaç duyulan eserleri dijital mecralara aktarmak, özgün dijital eserler hazırlamak/hazırlatmak ve gerektiğinde hizmet satın almak.

b) Başkanlığın dijital yayın faaliyetlerine yönelik kısa, orta ve uzun vadeli plan ve projeler hazırlamak, dijital yayıncılık ile ilgili gelişmeleri takip ederek ilgili kurumlarla iş birliği içerisinde verimliliği ve çeşitliliği artırmaya yönelik çalışmalar yapmak.

c) Başkanlığın Türkçe ve yabancı dil ve lehçelerde basılı, süreli, sesli ve görüntülü yayınlarını dijital mecralara aktarmak ve tanıtımı ile ilgili iş ve işlemleri yürütmek.

d) Dijital ortamda yayımlanma talebi ile Başkanlığa gönderilen eserleri komisyon marifetiyle incelemek; dinî bakımdan daha ayrıntılı incelenmesi gereken eserleri Din İşleri Yüksek Kuruluna, dijital ortama

aktarılacak olan Kur'an-ı Kerim metin ve ses dosyalarını Mushafları İnceleme ve Kıraat Kuruluna iletmek ve yayımlanması ilgili iş ve işlemleri yürütmek.

e) Sahih kaynaklara dayalı doğru bilgi ile aile, kadın, çocuk, genç, engelli vatandaşlar, yurt dışında yaşayan soydaşlar ve toplumun tüm kesimlerinin ihtiyaç ve beklentilerine yönelik dinî, tarihî, sosyal ve kültürel içerikler hazırlayarak uygun mecralarda yayınlamak.

f) Başkanlığın yayın politikaları doğrultusunda mobil uygulamalar hazırlamak/hazırlatmak ve bu uygulama ve içerikleri güncel tutmak.

g) Genel Müdürlükçe uygun görülen ulusal/uluslararası bilişim/yayıncılık fuarlarına katılmak.

h) Dijital yayıncılık alanındaki gelişmeler doğrultusunda daire personelinin yetkinliğini arttırmak.

i) Halkın istifadesine sunmak amacıyla Diyanet İşleri Başkanlığınca yayımlanmış eserlerin erişime açık dijital bir arşivini oluşturmak.

j) Çalışma alanı ile ilgili konularda verilen diğer görevleri yapmak.

Dijital Yayınlar Daire Başkanlığı Faaliyetleri Dijital İçerik Kriterleri

1. Web Sitesi + Mobil Versiyon: Bütün tasarım ve yazılım alt yapısı dairemizce yapılmış olan ve Başkanlığımızın yazılı, sesli ve görüntülü olmak üzere tüm yayınlarının içerisinde bulunduğu özgün tasarımlı, kullanıcı dostu web sitesi yayın faaliyetlerine başlamış bulunmaktadır. Aşağıda sıralanacak hemen bütün içerikler www.diyanetyayinlari.gov.tr uzantılı sayfada ücretsiz erişime kazandırılmış durumdadır.

2. Sesli Kitaplar: Sayfamızdan yayınlamış olduğumuz kitaplardan başlayarak tüm kitaplarımızın seslendirilme çalışmaları devam etmektedir. Seslendirilen seksen kitap eş zamanlı olarak web sayfası ve Youtube kanalından yayınlanmış, diğer eserler ise sosyal medya algoritmaları dikkate alınarak belli bir plan dâhilinde eklenecektir. Buna ek olarak Spotify gibi sesli yayın platformlarından alan adı alma işlemleri tamamlanmış; söz konusu mecralara uygun içerik hazırlıkları devam etmektedir.

3. E-kitap Çalışmaları: Başkanlığımızca yayımlanan bütün kitaplar e-Pub ve PDF formatlarına dönüştürülmektedir. 208 makale ve 473 ki-

tap tamamlanarak ilgili sayfamızda, 100 eser ise Google Play Books ve Calibro gibi platformlarda ücretsiz erişime açılmıştır.

4. Kur'an Kelimeleri Ansiklopedisi: Kur'an-ı Kerim'de yer alan bütün kelimelerin anlamları ve hangi sürede hangi anlamda kullanıldıklarına ilişkin Kur'an Kelimeleri Ansiklopedisi projesinin dijital alt yapısı tamamlanarak ilgili araştırmacı ve yazarların istifadesine sunulmuştur.

5. İslam Nedir? Dinimizin temel inanç, ibadet ve ahlak esaslarını anlaşılır bir dil ve kuşatıcı bir içerikle ortaya koyan «İslam Nedir» adlı kitabımızı her bir bölümü ayrı bir video olmak üzere, metne bağlı kalarak görsel ve işitsel öğelerle bir video serisine dönüştürülmüştür.

6. İslam Dünyasını Tanıyalım: Bosna Hersek, Arnavutluk, Kosova, Makedonya, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Ürdün, Lübnan, Yemen ve Pakistan gibi ülkelerden başlayarak 'Kardeş Vatanlar'ı ve 'Dünya Müslümanlarını tanıtan kısa video içerikleri hazırlanmaktadır.

7. Yeryüzü İncileri: Dünyadaki; Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksa, Ayasofya ve Kurtuba gibi meşhur büyük camileri tanıtan kısa videolar hazırlanmıştır.

8. Etkileşimli Kitap Uyarlaması: Çocuk kitaplarının etkileşimli kitap uyarlaması yapılarak; içerisinde oyun, bilmece ve kitaplara ilişkin soruların yer aldığı bir sayfa hazırlanmaktadır.

9. Kavram Sözlüğü: Günlük hayat, dergi, gazete ve dinî platformlarda sıkça kullanılan dinî kavramların açıklandığı kısa video içeriklerinden oluşmaktadır.

10. Sessiz Sohbetler: İşaret dili uzmanları tarafından işitme engellilere, İslam'ı anlatan/tanıtan kısa videolar hazırlanmaktadır.

11. Takip ve Denetim: Kur'an Portalı, Namaz Portalı, Hadislerle İslam, Tecrid-i Sarih, Dijital Safahat, Dergi Diyanet, Geçerken Dergisi, Çocuk Diyanet, İlmi Dergi, Bayram Gazetesi sayfalarının yönetim, takip ve güncellemesi yapılmaktadır.

12. Kur'an, Meal, Hatim, Aşr-ı Şerif vb. İçerikler

SONUÇ

Başkanlığımızın an itibariyle hac, umre, Kudüs ziyaretleriyle ilgili kayıt türü işlemler, eğitim, fetva, bilgi edinme, kitap satın alma, arabuluculuk, sınav, toplantı, seminer ve personel işlemleri gibi pek çok hizmet ve faaliyetlerini dijital zeminlerde icra edebilecek yetkinlik ve tecrübeye sahiptir. Bahse konu alanlardaki hizmet ve faaliyetlerini dijital platformlarda yürütebildiği memnuniyetle müşahede edilmektedir.

Bilindiği üzere yaşamımızı her açıdan etkileyen dijitalleşme yayıncılık alanında da kendisini göstermiş, dijital yayıncılık basılı yayınlara oranla daha yaygın hâle gelmiştir. Hâlihazırda Başkanlığımız tarafından etkin bir şekilde kullanılan basılı yayın yöntemleri dijital teknolojinin sunduğu fırsatlarla daha ileri taşınmış ve taşınmaktadır.

İnternet üzerindeki dinî bilgilerin denetimi ve sahih dinî bilginin olabildiğince geniş kitlelere yayılması ancak dijitalleşmenin gereklerini kavramakla mümkündür. Bu doğrultuda Başkanlığımız; dinî ve meri kural, mevzuat ve teamülleri gözeterek sağduyu ve selim aklın gereklerine uygun bir şekilde dijital yayıncılık faaliyetlerini Dijital Yayınlar Daire Başkanlığı aracılığıyla sürdürmektedir.

Aynı zamanda yeni yayın teknolojileri hızla gelişme gösterdiği için dijital yayıncılık sürekli takip gerektiren bir alan olarak karşımızda durmaktadır. Dijital teknolojilerin baş döndüren hızına ve bazı kurumsal ilkeleriyle çelişen trendlerine ayak uydurmanın zorluğu takdir edilecektir. Bunlara ek olarak bahse konu mecralara uygun içeriklerin hazırlanma süreçleri tahmin edilenden daha sorunlu ve maliyetlidir. Üstelik dijital alanların riskleri öngörülebilir olmaktan oldukça uzaktır.

Her şeye rağmen Başkanlığımızın İslam'ı asrın idrakine söyle(t)me mefkûresi çerçevesinde dijital mecralardaki yolculuğu devam edecektir. Bu hususta umutlarımızı koruyarak; beğeni ve abonelik gibi son kullanıcı etkileşimleri dâhil her türlü tavsiye, eleştiri, öneri ve dualarla Başkanlığımızı desteklememiz gerekir.

Seçilmiş Kaynakça

Akıllıoğlu, S., vd. (1990). TRT Dünden Bugüne Radyo-Televizyon 1927-1990. Ankara: TRT.

Artut, S. (2014). Teknoloji-İnsan Birlikteliği. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Atay, T. (2017). Din Hayattan Çıkar. İstanbul: İletişim Yayınları.

Babacan, M. E. (2019). Teknolojiyi Kullanmak İletişim Kurmak Değildir: Kuşakların İletişim Pratikleri Üzerine. Sosyoloji Divanı Sosyoloji Dergisi (13), 47-55.

Baydar, M. Ç. (1994). İslâm ve radyo televizyon. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çamdereli, M. (2014). Medya ve Din. Köprü Kitap.

Çuhadar, Mustafa (2019). Türkiye'de Kamu Hizmeti Yayıncılığı Açısından Dinî Temalı TV Programları ve Diyanet TV Program Türleri Üzerine Bir İnceleme, Medya ve Din Araştırmaları Dergisi.

Dağ, A. (2018). Transhümanizm İnsanın ve Dünyanın Dönüşümü. İstanbul: Elis Yayınları.

Dereli, M. D. (2020). Sanala Veda: Sosyal Medya ve Dönüşen Dindarlık. Ankara: Nobel Yayınları.

DİB. (2002). Son on yılda Diyanet İşleri Başkanlığı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

DİB. (2010). Diyanet İşleri Başkanlığı hizmet ve projeler 2003-2010. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Göze, E. (1990). İslâmiyet ve Teknoloji. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Gürdoğan, E. N. (2016). Teknolojinin Ötesi. İstanbul: İz Yayıncılık.

Illich, I. (2011). Şenlikli Toplum. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Karaarslan, F. (2019). Toplumsal Hafıza. İstanbul: Ketebe Yayınları.

Karahan, M. (1994, Mart). Diyanet İşleri Başkanlığında Bilgisayar Kullanımı Tarihçesi. Diyanet Aylık Dergi (39), 28-29.

Kocabay Şener, N. (2016). İletişimin Tekno-Sosyolojisi. İstanbul: Volga Yayınları.

McLuhan, M. ve Powers, B. R. (2001). Global Köy. İstanbul: Scala Yayıncılık.

Özel, İ. (2016). Üç Zor Mesele. İstanbul: TİYO Yayıncılık.

Postman, N. (2016). Teknopoli. İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Reinecke, I. (1992). Elektroniğin Büyüsü. İstanbul: İnsan Yayınları.

Subaşı, N. (2004). Gündelik Hayat ve Dinsellik. İstanbul: İz Yayıncılık.

Şeriati, A. (2015). Yeni Çağın Özellikleri. Ankara: Fecr Yayınevi.

Şişman, N. (2016). Dijital Çağda Müslüman Kalmak. İstanbul: İnsan Yayınları.

Toffler, A. (2018). Üçüncü Dalga. İstanbul: Koridor Yayıncılık.

Uçar, Ş. (2012). Kültür, Teknoloji ve Sanat Yazıları. İstanbul: Şule Yayınları.

Whitby, B. (2005). Yapay Zekâ. İstanbul: İletişim Yayınları.

EKLER

EK-1
YAZILIM UYGULAMA LİSTESİ

UYGULAMA ADI	PROGRAMLAMA DİLİ
1. Ajanda	PHP
2. Ayet Hadis Dua	PHP
3. Kitap Takip	PHP
4. Mevlid-i Nebi Gençlik Bilgi Yarışması	PHP
5. Pardus Diyanet	PHP
6. Şifahi Sorular	PHP
7. Sistem Şifre Yönetimi	PHP
8. Kütüphane	PHP
9. Berber	PHP
10. Ödenek Talep	PHP
11. Diyanet Web	PHP
12. Korona Diyanet	PHP
13. Envanter	PHP
14. Envanter Ödenek	PHP
15. Hac ve Umre Denetim	PHP
16. DİB Forum	PHP
17. DİYK Seçim	PHP
18. Hadislerle İslam	PHP
19. İlmi Dergi	PHP
20. Dergi	PHP
21. Kuran Akademi	PHP
22. Tecridi Sarih	PHP
23. Basın Posta	PHP
24. Uluslararası İlahiyat Programı	PHP
25. Ayasofya Diyanet	HTML
26. Anket	PHP
27. Vakit Hesaplama	PHP
28. Görüntülü Fetva	PHP
29. Teberrukat Eşya Takip	PHP

30. Namaz Vakti	PHP
31. Fetva Diyanet	PHP
32. Bildirim	PHP
33. Avrasya Fetva	PHP
34. Moddle (egitim.diyanet.gov.tr)	PHP
35. Basın Arşiv	PHP
36. Diyanet İşleri Başkanlığı Bilgi Yönetim Sistemi	C#
37. Dinî Soru Sorma Platformu	C#
38. Web Yönetim	C#
39. Diyanet İşleri Başkanlığı Resmî Web Sayfası	C#
40. Hac ve Umre Rehberi	C#
41. Ramazan	C#
42. Namaz Vakitleri	C#
43. Mevlid-i Nebi	C#
44. Diyanet Çocuk	C#
45. Diyanet Haber	C#
46. Diyanet Dini Yayınlar	C#
47. Camiler Haftası	C#
48. Kurban	C#
49. 15 Temmuz	C#
50. Diyanet Evi	C#
51. Diyanet Yarışma	HTML
52. Cami Planlama ve Tasarım Projesi	C#
53. Diyanet Dua Rehberi	C#
54. Diyanet Engelsiz	C#
55. Diyanet Hadis	C#
56. Diyanet İntranet	HTML
57. Web Kur'an-ı Kerim Portalı	C#
58. Mali İbadetler	C#
59. Diyanet Mobil Hizmetler	HTML
60. Diyanet Namaz Portalı	C#
61. Namaz Vakti Web Servisi	C#
62. Safahat	C#
63. Uluslararası Hicri Takvim Birliği Kongresi	C#

64. Dini Yayınlar Kongresi	HTML
65. Diyanet Kütüphane	C#
66. Ruyeti Hilal	C#
67. Various Contents Web Servisi	C#
68. SharePoint Birimler	C#
69. SharePoint Müftülükler	C#
70. YetkiNet	C#
71. EBYS(Eski)	C#
72. Taşınmaz	C#
73. Mernis Katman	C#
74. NufusWS	C#
75. DYYS	C#
76. Dış İlişkiler Bilgi Sistemi	C#
77. DİB Randevu	C#
78. İhale	C#
79. Avrasya İslam Şurası	C#
80. E-Servis	C#
81. Saltkin	C#
82. İzleme Değerlendirme Sistemi	C#
83. Namaz Vaktim	Flutter
84. Kuran Akademi	“Kotlin + Objective-C”
85. Diyanet Takvimi	“Java + Objective-C”
86. Namaz Rehberi	“Java + Objective-C”
87. Elif Ba	“Java + Objective-C”
88. Diyanet Hafız	“Java + Objective-C”
89. Sure ve Dualar	“Java + Objective-C”
90. Diyanet Kitaplık	“Java + Objective-C”
91. Diyanet Radyo TV	“Java + Objective-C”
92. Hikayelerle Ayetler	“Java + Objective-C”
93. Diyanet Çocuk Takvimi	“Java + Objective-C”
94. Hikayelerle Hadisler	“Java + Objective-C”
95. Diyanet Çocuk Dergisi	“Java + Objective-C”
96. Ramazan Rehberi	“Java + Objective-C”
97. Kurban Rehberi	“Java + Objective-C”
98. Dijital Safahat	“Java + Objective-C”

99. Ahmet Hamdi Akseki Cami	"Java + Objective-C"
100. DİB Bilgi Yönetim Sistemi	Flutter
101. Kur'an-ı Kerim	"Java + Objective-C"
102. Diyanet Fetva	Flutter
103. Diyanet Dergilik	"Java + Objective-C"
104. Diyanet Haber	"Java + Objective-C"
105. DHYS (Yeni) Çalışma Devam Ediyor	PHP
106. e-Davetiye	PHP
107. Teknik Servis	PHP
108. Lisans Takip Uygulaması	PHP
109. Kur'an Fihrist (Yeni)	PHP
110. Abone Uygulaması	PHP
111. Sunucu Envanter Uygulaması	PHP
112. Zimmet Uygulaması	PHP
113. Arapça Öğreniyorum Uygulaması	PHP
114. Sınav Uygulaması	Flutter
115. Kur'an Kelimeleri Ansiklopedisi	Angular + C#
116. Paylaşım Platformu	Angular + C#
117. Geçerken	PHP

EK-2

ALİ ERBAŞ		
	Abone/ Takipçi Sayısı	**Erişim Link**
Facebook	183.094	https://www.facebook.com/DIBAliErbas
Twitter	403.800	https://twitter.com/DIBAliErbas
Instagram	298.000	https://www.instagram.com/DIBAliErbas/
Telegram	4.514	https://t.me/DIBAliErbas

DİYANET BASIN		
	Abone/ Takipçi Sayısı	**Erişim Link**
Youtube	17.400	https://www.youtube.com/diyanetbasin
Facebook	669.790	https://www.facebook.com/diyanetbasin
Twitter	317.300	https://twitter.com/diyanetbasin
Telegram	8.057	https://t.me/diyanetbasin

HAC VE UMRE HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ		
	Abone/ Takipçi Sayısı	**Erişim Link**
Youtube	1.000	https://www.youtube.com/channel/UCE_Tbwz9MP8AHEVFz4S6scA
Facebook	4.589	https://www.facebook.com/hacveumrehizmetleri/
Twitter	3.754	https://twitter.com/hacveumredib
Instagram	1.108	https://www.instagram.com/hacveumredib/

DİNİ YAYINLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ		
	Abone/ Takipçi Sayısı	**Erişim Link**
Twitter	16.200	https://twitter.com/DiniYayinlar

DİJİTAL YAYINLAR		
	Abone/ Takipçi Sayısı	**Erişim Link**
Web	-	http://www.diyanetyayinlari.gov.tr
Youtube	3.040	https://youtube.com/yayindiyanet
Twitter	-	https://twitter.com/yayindiyanet
Facebook	-	https://www.facebook.com/yayindiyanet
Instagram	1.159	https://instagram.com/yayindiyanet

DİYANET TV		
	Abone/ Takipçi Sayısı	**Erişim Link**
Youtube	1.100.000	https://www.youtube.com/c/diyanettv
Facebook	1.717.427	https://www.facebook.com/diyanettv
Twitter	122.700	https://twitter.com/diyanettv
Instagram	926.000	https://www.instagram.com/diyanettv

DİYANET DERGİLER			
	Abone/ Takipçi Sayısı	**Erişim Link**	
Facebook	16.733	https://www.facebook.com/DiyanetDergisi/	D. Aylık Dergi
Twitter	18.400	https://twitter.com/DiBAiledergisi	D. Aile Dergisi
Twitter	21.300	https://twitter.com/DiyanetDergisi	D. Aylık Dergi
Twitter	11.400	https://twitter.com/DiyanetCocuk	D. Çocuk Dergisi

DİYANET ÇOCUK		
	Abone/ Takipçi Sayısı	**Erişim Link**
Youtube	318.000	https://www.youtube.com/c/DiyanetCocuk
Facebook	27.341	https://www.facebook.com/diyanettvcocuk/
Twitter	357	https://twitter.com/diyanettvcocuk
Instagram	22.700	https://www.instagram.com/diyanetcocuk/

DİYANET RADYO		
	Abone/ Takipçi Sayısı	**Erişim Link**
Youtube	4.960	https://www.youtube.com/user/diyanetradyo
Facebook	69.452	https://www.facebook.com/DiyanetRadyo
Twitter	36.600	https://twitter.com/DiyanetRadyo
Instagram	44.400	https://www.instagram.com/diyanetradyo

DİYANET KURAN RADYO		
	Abone/ Takipçi Sayısı	**Erişim Link**
Facebook	10.928	https://www.facebook.com/diyanetkuranradyo
Twitter	23.500	https://twitter.com/kuranradyo
Instagram	13.500	https://www.instagram.com/diyanetkuranradyo

DİYANET RİSALET RADYO		
	Abone/ Takipçi Sayısı	**Erişim Link**
Facebook	2.422	https://www.facebook.com/risaletradyo/
Twitter	5.583	https://twitter.com/RisaletRadyo
Instagram	2.592	https://www.instagram.com/diyanetrisaletradyo

DİYANET HABER		
	Abone/ Takipçi Sayısı	**Erişim Link**
Web		www.diyanethaber.com.tr
Youtube	6.300	https://www.youtube.com/channel/UC-x5wJ46agtcXnN-PfOUteA
Facebook	32.482	https://www.facebook.com/diyanethbr
Twitter	66.200	https://twitter.com/diyanethbr
Instagram	37.900	https://www.instagram.com/diyanethbr/

TÜRKİYE DİYANET VAKFI			
	Abone/ Takipçi Sayısı	**Erişim Link**	
Youtube	19.300	https://www.youtube.com/user/TurkiyeDiyanetVakfi	
Youtube	4.150	https://www.youtube.com/channel/CAsOBgE75bfcNQM7p8KuotA	**TDV AKADEMİ**
Youtube	4.540	https://www.youtube.com/c/TDVMedya	**TDV Medya**
Facebook	164.811	https://www.facebook.com/Diyanetvakfi/	
Facebook	4.865	https://www.facebook.com/tdvmedya	**TDV Medya**
Twitter	134.200	https://twitter.com/DiyanetVakfi	
Twitter	1.289	https://twitter.com/tdvmedya	**TDV Medya**
Twitter	38.800	https://twitter.com/TDV_ISAM	**TDV İSAM**
Instagram	135.000	https://www.instagram.com/turkiyediyanetvakfi/	
Instagram	7.506	https://www.instagram.com/tdv.medya/	**TDV Medya**
Instagram	621	https://www.instagram.com/tdvint/	

DİJİTAL YAYINCILIĞIN İMKÂNLARI VE DİNİ İÇERİKLİ DİJİTAL YAYINLARDAKİ HEDEF KİTLE SORUNU

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Derviş DERELİ
Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Giriş

İnsanın meramını bir şekilde aktarma ihtiyacı hissetmesi, fıtri ve toplumsal özelliğinin bir gereğidir. Kadim dönemlerden bu yana şifahi kültürler yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılarak giderilen bu ihtiyaç, matbaayla birlikte yazılı bir forma dönüşmüştür. Kitabi kültür, ortaya çıktığı hemen her coğrafyada, farklı arka planlara ve bağlamlara yaslansa da çeşitli eleştirileri beraberinde getirmiş, bir nevi el emeği ve göz nuru gerektiren işler, baskı makinelerine devredilmiştir. Modernitenin coğrafyalar arası mesafeyi kısaltması, hayatın aktığı yaşam alanlarını geçirgenleştirmesi ve eğitimi belli bir formatla hemen tüm dünyada yaygınlaştırması, basılı medyayı günden güne büyütmüş, çeşitlendirmiş ve farklı ülkelerdeki insanların aynı metinlere ulaşmalarına ve onlardan faydalanmalarına imkân tanımıştır. Radyo ve televizyonun insanların gündemlerine dâhil olması, yayıncılığın spektrumunu genişleterek sesli ve görüntülü yayıncılığı ortaya çıkarmıştır.

1990'lı yılların başlarında kullanıma açılan internet ise yeni bir yayıncılık türünü ve kültürünü gündelik hayatımızın tam da merkezine yerleştirmiştir. Giderek çeşitlenen ve sınırları neredeyse çizilemez hâle gelen dijital ortamlar, bireyleri ağ örüntüleri hâlinde siber uzamda yer almaya bir şekilde mecbur bırakmış, gündelik hayatın yaygın pratikleri büyük ölçüde siber uzam dünyasına taşınmıştır. Teknolojik bir forma

dönüşen sosyolojik kurumlardan din de kendi payına düşeni almış, ibadetlerden ritüellere kadar farklı veçhelerle siber uzam ortamlarında temsil alanı elde etmiştir. Dinin dijital ortamlardaki temsili, bir yandan dinî söylemin yeni alanlar kazanmasını olanaklı kılarak görünürlüğünü çeşitlendirirken diğer yandan farklı problemler doğurmuştur.

Dijital ortamların kendisine özgü niteliklerinin, bu mecralarda dinî bilgilenmeye ne kadar imkân tanıyabileceği ve dinî içeriklerin hedef kitleye ulaşmasını ne ölçüde mümkün kılabileceği, bu bildirinin konusunu teşkil edecektir. Dijital yayıncılığın, sesli ve görüntülü yayıncılığa kıyasla ne gibi imkânlar ve sınırlılıklar içerdiğinden hareketle dijital ortamlardaki hangi dinî içeriği kime ve nasıl sunmak gerektiği, temel araştırma sorumuz olacaktır. Dinî içeriklerin gerek bireyler, kuşaklar ve topluluklar düzeyinde gerekse kişilerin dinî eğitim alıp almama durumuna göre farklı şekillerde alımlanması, dinî iletişimde hedef kitlenin önemini ortaya koymaktadır. Dijital ortamların tabiatı gereği hedef kitlenin popüler talep ve beklentilerinin merkeze yerleştirilmesinin amaca tam olarak ulaştıramayacağını öne süren bu çalışma, literatürden ve dijital ortamlara yönelik siber-etnografik gözlemlerden hareketle problemi betimlemeye çalışacak ve bu anlamda en azından Türkiye'deki dinî içerikli dijital yayınlar özelinde bir fotoğraf elde etmeyi amaçlayacaktır.

İmkânlar ve Sınırlılıklar Çerçevesinde Dijital Yayıncılık

Dijital yayıncılık, kendisinden önceki basılı yayıncılığın bir devamı olarak ortaya çıktı. Her ne kadar farklı yaklaşımlar olsa da[1] yaygın kabulle Gutenberg'in 15. yüzyılda matbaayı icat etmesi, kitapların çok daha hızlı ve fazla sayıda basılabilmesine imkân tanımasının yanı sıra farklı coğrafyalar hakkında bilgi sahibi olmayı kolaylaştırdı. 16. yüzyılın sonlarında görülen ilk aylık dergi ve 17. yüzyılın başlarında düzenli aralıklarla haftalık olarak yayımlanmaya başlayan gazeteler ise bir yandan yayıncılığı çeşitlendirirken öte yandan endüstrileşeceğine dair ilk

[1] Matbaanın Gutenberg'den önce M. S. 750-800'li yıllarda Çinliler tarafından ve 9. yüzyıl civarlarında Uygur Türkleri tarafından bulunduğuna dair literatürde farklı iddialar söz konusudur. Tartışmanın ayrıntıları için bkz. (Gündüz, 1978; Begtimur, 2018).

izlenimleri ortaya çıkarttı. 20. yüzyılda keşfedilen radyo ve televizyon ile ortaya çıkan sesli ve görüntülü yayıncılık, yayıncılığın yalnızca kitap, dergi ve gazetelerdeki gibi metin temelli olmayacağını ima etmekteydi. 1969'da askeri amaçlarla oluşturulan ARPANET (Gelişmiş Araştırma Projeleri Dairesi Ağı) teknolojisinin 1991'de dünya çapında ağ (www) ile geliştirilmesi, interneti farklı coğrafyalara taşıyarak insanın bir ekran vasıtasıyla etkileşime geçmesini mümkün kıldı. Zaman, uzam ve beden üçlüsünde köklü dönüşümlere sebebiyet veren internet, 2000'li yıllardan sonra ise anlık mesajlaşmayı ve görüntülü-görüntüsüz konuşabilmeyi kolaylaştıran son derece akışkan bir dünyayı, yani dijital ortamları gün yüzüne çıkardı.

Yayıncılığın serencamında yukarıdaki iki aşamanın, yani matbaanın icadının ve dijital ortamların yaygınlaşmasının son derece önemli olduğu görülür. Bu çerçevede yayıncılığın matbaadan önce, matbaadan sonra ve bilgisayarla tanışma dönemi olarak üç döneminin bulunduğundan bahsedilir (Ünaltay ve Büyükyılmaz, 1991, s. 46; Çobanlı Erdönmez, 2014, s. 47). Yayıncılığın matbaadan sonraki süreci de kendi içerisinde dönemleştirilebilecek ölçüde bir gelişim kaydetmiş, yeni makinelerle baskı teknikleri de yıllar içerisinde değişmiştir. Bu süreçte eserlerde tek renk yerine birden fazla renk yer almış, kitap kâğıtları giderek incelmiş ve kapaklar daha estetik hâle gelmiştir. Fakat her hâlükarda basılı yayıncılığın bu süreçte ciddi zaman, emek ve maliyet gerektiren bir sektör olmaktan kurtulamaması, gelişen teknolojiyle paralel şekilde dijital yayıncılığı ön plana çıkarmıştır (Odabaş, 2017, s. 281).

Elektronik yayıncılık, e-yayıncılık ya da web yayıncılığı gibi zaman zaman farklı isimlerle de atıfta bulunulan dijital yayıncılık yazılı, görsel ya da işitsel çeşitli türden dokümanların bilgisayar tabanlı ortamlar aracılığıyla işlenmesine, kullanılmasına, saklanmasına ve depolanmasına karşılık gelir (Delil, 2020, s. 690). Dijital yayıncılık bu anlamda dergi, gazete, kitap gibi fiziki varlığı bulunan geleneksel/basılı yayıncılıktan kendisini ayrıştırarak düşük maliyetlerle hedef kitleye erişilmesini ve gerektiğinde çevrim içi desteklerle söz konusu hedef kitleyle sürekli etkileşim hâlinde olunabilmesini sağlar. Farklı türden ortamlara ve yazılı-görsel-işitsel içeriklere ev sahipliği yapması, dijital yayıncılığın bir şemsiye kavram olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Dijital yayıncılığın, basılı medyaya göre birtakım avantajları bulunmaktadır. Basılı medyada yayınlar tek yerden, sabit bir içerikle sunulup herhangi bir etkileşime izin vermezken dijital ortamlardaki yayınlar farklı türden içeriklerle farklı alanlara ilgi duyan kullanıcıların ilgi duyabileceği ölçüde sunulur; çeşitli etiket, link ve kodlama yöntemleriyle farklı kaynaklara erişebilmek çok daha kolaydır. Ve belki de en önemlisi konvansiyonel medya ile yeni medyanın karakteristik niteliklerinin bir sonucu olarak basılı medyada hedef kitleyle anlık etkileşime geçmek neredeyse mümkün değilken dijital yayıncılıkta hedef kitlenin olumlu-olumsuz değerlendirmelerine anında ulaşma ve hatta onların geri bildirimleri doğrultusunda sunulan içeriklerde değişikliklere gitme imkânı söz konusudur. Arşivleme sayesinde dijital yayıncılığın zaman sorunu da yoktur. Söz gelimi bir dizinin herhangi bir bölümü, merakla beklenen ama vakti kaçırılan bir televizyon programının ya da bir yazarla yapılan söyleşinin kaydı, video barındırma sitelerinden istenilen zamanda izlenebilmektedir. Dijital yayıncılığın, bunların yanı sıra yazı içeriklerine ve hareketsiz görsellere ilave olarak dinamik görselleri kullanıma dâhil etmesi ve çeşitli bağlantılarla kullanıcıları birbirlerine kolayca eklemleyebilmesi, paylaşım temelli bir yayıncılık kültürünü ortaya çıkarmıştır (Odabaş, 2017, s. 281). Böylelikle milyonlarca insan çeşitli paylaşımlarla ve etkileşim örüntüsünü artıran kullanım teknikleriyle belli temaları ya da sorunlu alanları ön plana çıkartarak belli farkındalıklar oluşturabilmekte ve internet aktivizmi sayesinde gerektiğinde politika yapıcı kurumları baskı altına alabilmektedir.

Dijital yayıncılığın bununla birlikte dezavantajları ya da sınırlılıkları olarak ifade edilebilecek bazı veçheleri de bulunmaktadır. Bunları teknolojik sorunlar, ekonomik sorunlar, bilgi erişimiyle ilgili sorunlar, arşivleme ve korumayla ilgili sorunlar ve motivasyonel sorunlar şeklinde sınıflandırmak mümkündür (Erol, 2009, s. 26-27). İnternet bağlantı kalitesinin yetersiz oluşu ya da belli bir verimlilikte çalışabilmek için belli nitelikte bilgisayar donanımlarının gerekmesi ve üç beş yılda eskimeye yüz tutan cihazların yenilenmeye gereksinim duyması, teknolojik alt yapı sorunundan kaynaklanmaktadır. Dijital yayıncılıkta bilgi erişimiyle ilgili sınırlılıklar da söz konusudur. İster yeni çıkan kitaplar ve

akademik çalışmalar isterse görsel-işitsel materyaller bağlamında olsun, bazı içeriklere ya erişim mümkün olmamakta ya da erişilebilmesi yüksek maliyet gerekmektedir.

Dijital yayıncılıkta ayrıca motivasyonel sorunlar da dikkat çekmektedir ki bu sorunlardan kastımız, sunulan içeriğe yeterince aşina olunamaması ve gerek metin gerekse görsel nitelikte olsun içeriğin bağlamından uzaklaşmanın çok daha kolay olmasıdır. Bunun bir sonucu olarak çocuk, genç ve yetişkin, hemen her kuşak düzeyinde dijital ortamlar odaklanma ve ilgiyi yoğunlaştırma süresini kısaltmakta, dikkat dağınıklığını fazlasıyla artırmaktadır. Diğer taraftan dijital ortamlardaki içeriklerin hangi kurumlar ya da şirketler tarafından ne zaman kullanılabileceğinin kestirilememesi, hangi içeriğin kim tarafından ne zaman üretildiği, herhangi bir telif hakkı sorunu içerip içermediği ve sunulan içeriğin kasıtlı bir yanlış bilgilendirmenin ya da yönlendirmenin parçası olarak konumlandırılıp konumlandırılmadığı gibi başka dezavantajları da söz konusudur. Bahsini ettiğimiz bu dezavantajlar ya da sınırlılıklar, dinî içerikli dijital yayınlarda da kendisini hissettirmekte, hatta diğer içerik türlerine nazaran sorunsal yönünü çok daha fazla ön plana çıkartmaktadır.

Dini Yayıncılığa Dair Kısa Bir Türkiye Panoraması

Medya ortamları ve din arasındaki etkileşim, dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de canlılığını hep sürdürmüştür, sürdürmeye de devam etmektedir. O günün şartlarında hangi medya aracı revaçtaysa ve yaygın şekilde kullanılıyorsa, dinî yayınların o mecralarda bir şekilde yerini aldığı görülmektedir. Özellikle sosyal medya ortamlarının ortaya çıkışına kadar Türkiye'deki dinî yayıncılığın serüvenini Diyanet İşleri Başkanlığı ve TRT üzerinden okumak mümkündür. Her ne kadar 1920-1924 ve 1925-1950 yılları arası bazı önemli dinî nitelikli yayınlar yapılmış olsa da[1] Kara'nın tespitiyle 1950 yılına kadar bir vakıa olarak dinî yayıncılıktan bahsetmek pek mümkün değildir (Kara, 2004, s. 25).

[1] Bahsi geçen dönemlerde basılmış bazı dikkate değer eserler ve özellikleri için bkz. (Kara, 2004).

Dini içerikli basılı yayıncılığın görece arttığı yıllarda radyolarda da bazı dinî yayınlara rastlamak mümkündür. Bu çerçevede TRT, ilk dinî yayınını 18 Ağustos 1950 tarihinde yapmış, aynı yıl Ankara Radyosundan "Dini ve Ahlaki Sohbetler" adıyla bir yayın başlatmış ve her cuma sabahı yine bu radyodan Kur'an tilaveti yayını gerçekleştirmiştir. 19 Nisan 1953 tarihinden itibaren "Dini ve Ahlaki Musahabeler" adlı program, salı ve perşembe günleri olmak üzere haftada iki defa yayınlanmaya başlamıştır. Bunun yanında yine bir radyo programı olarak ilk kandil mevlidinin 1957'de, ilk sahur programının 1960'da, ilk iftar programının ise 1964'te yapıldığı görülmektedir. TRT, 1968 yılında ilk kez televizyon yayınına başlamış, 1974 yılında ilk kez Kadir gecesinde İstanbul'daki bir camiden naklen yayın yapılmış ve ilk televizyon dinî yayını ise İftara Doğru programıyla 1975'te gerçekleşmiştir. 1970'li yıllardan sonra bilhassa radyolarda dinî yayınlar önemli bir artış kaydetmiş, dinî musiki programları ve tasavvuf musikisi koro faaliyetleri çoğalmıştır (Demiröz, 2004, s. 33; Çamdereli, 2018, s. 29-36).

1990'lara gelindiğinde televizyonun Türkiye'de çok yaygın şekilde evlere girmesiyle dinî yayınların mecrası buraya kaymıştır. O günlerde Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı olarak görev yapan Güler, televizyona dair bir farkındalığın geliştirilmesi gerektiğinden hareketle DİB bünyesinde Sesli ve Görüntülü Yayınlar Şubesi Müdürlüğünün kurulmasının elzem olduğunu şu ifadelerle dile getirir: "Cemiyetin her kesimine sür'atlı bir şekilde ulaşan ve renkli yüzünü gösteren sesli ve görüntülü yayınlar büyük bir hışımla basılı yayınları köşeye sıkıştırmıştır. Dengenin ne zaman ve nasıl sağlanabileceğini bilemiyorum ama bildiğimiz bir şey varsa vakit kaybedilmeden din hizmetinde değerlendirilmek üzere sesli ve görüntülü yayınlar devreye sokulmalıdır. Zaman geçirilmeden günlük zaruri işlerinin dışındaki vaktini iradesi elinden alınmışçasına renkli kutunun karşısında geçiren insanın masum dünyasına dinî programlarla girebilmenin yolları ve çareleri araştırılmalıdır" (Güler, 1993, s. 39). Nitekim gerek TRT[1] gerekse giderek sayısı artan özel kanallar aracılığıyla 90'lı yıllarda dinî programlar nicelik olarak

[1] Kamu yayıncılığı kapsamındaki dinî temalı televizyon programları hakkında ayrıntılı istatistiksel veriler ve değerlendirmeler için bkz. (Çuhadar, 2019).

ciddi düzeyde artış kaydetse de nitelik olarak maalesef istenilen seviyeye erişememiştir.[1]

1990'ların ortalarında Yahoo ve Google gibi arama motorlarının devreye girmesi ve hem bilgisayarların hem de internetin Türkiye'de giderek yaygınlaşması, dinî içerikli yayınlar dünyasına yepyeni bir mecranın eklenmesini beraberinde getirmiştir. İnsanlar artık fiziki dünyanın yanında çevrim içi ortamlardan da dinî konularda beslenmeye ve zihnine takılan soruların cevaplarına dair çok farklı yorumlara ulaşmaya başlamıştır. 2000'lerden sonra ise internete sosyal medya ortamlarının eklenmesi ve daha da önemlisi konuşmanın yanı sıra farklı kullanım pratiklerine imkân tanıyan akıllı telefon teknolojilerinin, dijital ortamların kullanım alanını ve yaygınlığını artırması, diğer alanlarda olduğu gibi dinî alanda da çok yoğun bir enformasyon akışını ortaya çıkarmıştır.

Dijital Ortamlardaki Dini İçeriklerde Karşılaşılan Muhtelif Problemler

Dijital ortamların etkileşime fazlasıyla alan açan akışkan ve büyülü dünyasının herkesi içerik üretmeye davet etmesi ve gerek birey gerekse topluluk düzeyinde "siz de burada kendi sözünüzü söyleyebilirsiniz" anlayışını yaygınlaştırması, televizyon gibi konvansiyonel medya araçlarına uzunca bir süre mesafeli duran İslami kesimin çok daha kısa süre içerisinde dijital ortamlara ısınmasına sebebiyet verdi. Geleneksel medyaya kıyasla daha aktif pozisyonda olunabilmesi ve hedef kitleyle doğrudan irtibat kurulabilmesi gibi avantajlar, çok farklı arka planlara, temel anlayış farklılıklarına ve hassasiyetlere sahip olan dinî grup ve cemaatleri, meydanı "ötekilere" bırakmama düşüncesiyle bu mecralara sevk etti. Buradaki "öteki"nin, İslami hassasiyeti olmayan ya da dinî bilgileri kasıtlı olarak çarpıtanlar kadar kendi grubundan/cemaatinden olmayan kişilere ve gruplara da gönderme yaptığı unutulmamalıdır.

Basılı ve geleneksel medya özelindeki dinî yayıncılıkta önemli bir yönlendirici misyona sahip olan Diyanet İşleri Başkanlığının dijital dinî

[1] Konvansiyonel medyanın en önemli aracı konumunda olan televizyon yayınlarında dinin ve din adamlarının temsiliyle ilgili bazı tartışmalar için bkz. (Buyrukçu, 2005; Furat, 2008; Akgül, 2017; Çamdereli, 2018).

yayıncılıkta dinî grup ve cemaatlere kıyasla görece geride kaldığı gözlemlenmektedir. Bu anlamda bazı dinî grup ve cemaatler ya da herhangi bir dinî nitelikli vakıf, dernek ya da sivil toplum kuruluşuyla ismi özdeşleşen kişiler, bu ortamların dinin tebliğinde ve dinî söylemin başkalarına ulaştırılmasında giderek etkili mecralar olacağını önceden kestirmiş ve tabiri caizse alanı kapatmaya çalışmışlardır. Bununla birlikte DİB, bilhassa son birkaç yıl içerisinde dijital ağlar ile dinin etkileşimi, dinin siber uzam ortamlarındaki temsili, dindarlığın sosyal medyayla birlikte nasıl değiştiği gibi konularda farkındalığını arttırmıştır.[1] 2020 yılında Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü bünyesinde faaliyetlerini doğrudan bu mecralara hasreden Dijital Yayınlar Daire Başkanlığının kurulması ve yine müftülükler bünyesinde oluşturulan İl Gençlik Koordinatörlükleri aracılığıyla dijital ortamlardan bilhassa genç kuşaklara ulaşma çabalarını da bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. DİB'in bu çabası bize kalırsa son derece önemlidir; zira yapılan bazı saha araştırmaları[2] gerek basılı eserler gerekse dijital içerikler bağlamında insanların Diyanet Yayınlarına daha fazla güven duyduğunu ortaya koymaktadır.

Diyanet'in yanı sıra Türkiye sosyolojisinde çok farklı dinî argümanlara sahip dinî grup ve cemaatlerin bu mecralardaki çabaları bir yandan zengin çeşitliliğe ve dini anlamda merak duyulan hususlarda farklı cevaplara ulaşmaya imkân tanırken öte yandan kaçınılmaz bir biçimde dini anlamda bilgi kirliliğine de sebebiyet vermektedir. Nitekim Chul-Han, dijital ağlardaki enformasyon yığınından hakikatin ortaya çıkacağını beklemenin yanlış olduğunu; tam aksine aşırı enformasyon ve iletişimin, bir hakikat eksikliğine delalet edeceğini ve anlatılmak istenen bütünün belirsizliğini daha da artıracağını öne sürer (Chul-Han, 2017, s. 23). Bu bakımdan enformasyon yığınının kısmen da olsa ayıklana-

---

1 2020 yılında dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisinin insanları büyük oranda evde kalmaya mecbur bırakması, DİB'in bu mecralardaki faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Nitekim Nisan 2020 tarihinde bizzat Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş, din görevlilerinden vaaz-irşat, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini müftülük sosyal medya hesapları aracılığıyla yürütmelerini talep etmiştir (https://diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29487/vaaz-ve-irsad-hizmetlerinde-dijital-mecralar-daha-etkin-kullanilacak, Erişim Tarihi: 06.05.2021).

2 Konuyla ilgili bazı çalışmalar için bkz. (DİB, 2014; Temel vd. 2018).

bilmesi, bize göre dinî içeriklerin hangi dijital platformlarda ne şekilde yer aldığını tespit edebilmek ve bu dinî içeriklerde hangi muhtemel problem alanlarının karşımıza çıktığını irdelemekle mümkün olacaktır.

Türkiye özelinde bilhassa son beş altı yıl içerisinde aşama aşama yoğunlaşan dinî enformasyon üretimi, dinî içeriklerin sunulduğu dijital yayın mecralarını çeşitlendirdi. Dini içerikler bireysel, kurumsal ya da topluluk düzeyinde kullanıma açılan blog, forum sitesi, web sitesi, sosyal medya hesabı, video kanalı gibi farklı ortamlarda karşımıza çıkmaktadır. Dini içerikli yayınlara yönelik arama motorları üzerinden yapılacak taramalarda bu çeşitlilik fazlasıyla göze çarpmakta, hatta söz konusu ortamların çeşitli linklerle farklı dijital platformlara erişim sağlamasıyla bu içeriklerin yayılma sınırını kestirebilmek oldukça güç hâle gelmektedir.

İnternetin ortaya çıktığı günlerden bu yana dinî içerikli web sitelerinin en görünen yüzünü fetva siteleri oluşturmaktadır. Herhangi bir dinî grubun doğrudan lideri konumunda olan ya da bir grupla yakın irtibatı bulunan kişiler kadar toplumda görece bir yer edinmiş kişilerin de fetvalarına web sitelerinde rastlamak mümkündür. Arama motorları aracılığıyla yapılan taramalarla kullanıcıların bu konuda karşılarına çıkan ilk üç-beş siteye yönelmeleri muhtemeldir. Fakat hemen herkesçe bilinir ki arama motorlarının siteleri sıralamaya koymasındaki kriter, o sitenin ne kadar kişi tarafından ziyaret edildiği ve reklam alıp almadığıdır. Dolayısıyla arama motorları, söz konusu dinî içeriğin ya da fetvanın ne kadar sahih olup olmadığıyla ilgili bir tasnif yapamaz. Burada sorumluluk, bizzat dinî içeriğe ulaşan kişidedir; fakat hem bilgiyi arama hem de içeriğin güvenirliliğine[1] ve sıhhatine ilişkin sorgulama sorumluluğunun kullanıcıda olması, dinî otorite başta olmak üzere birtakım ciddi problemler doğurmaktadır. Bir kere dinin temel kaynakları konusunda herkes yetkin değildir. İnsanlar etraflarında bu anlamda güvenebilecekleri kişiler de bulamayabilir. Bu durumda kullanıcılarının sıhhatli bilgi arayışlarının en düşük masraflı ve zahmetsiz mecrası yine dijital ortamlar olmaktadır. Böyle bir teşebbüs ise kişiyi benzer problemler etrafında

[1] Türkiye'de en fazla tıklanan altı dinî içerikli web sitesiyle ilgili yapılan bir araştırmanın sonuçları için bkz. (Eken ve Aydın, 2018).

kısır bir döngüye götürecektir. Fetva sitesi görünümünde olan kimi sitelerin yurtdışı kaynaklı bazı fonlarla desteklendiği izlenimini vermesi, yine ilave edilmesi gereken bir husustur. Bu temel ve açık problemler, DİB'in dijital yayıncılık kapasitesinin geliştirilmesinin sağlayacağı somut ve pratik faydaları aşikâr kılmaktadır.

Dijital ortamlardaki dinî içeriklerin bir kısmının kişisel blog ya da web sayfalarında yer aldığı görülmektedir. Bu türden sayfalar açmanın hazır şablonlar hâlinde çok kolaylaştığı günümüzde, herhangi dinî yetkinliği olsun ya da olmasın insanların dinî konulardaki her türden görüşünü açıkça yazması olanaklı hâline gelmiştir. Forum siteleri ve chat odaları ise Allah'ın varlığından sıfatlarına, peygamberlerin niteliklerinden İslam'ın temel öğretilerine, Kur'an ayetlerinin bugüne hitap edip etmemesinden hadislerin kabulüne ya da reddine, kaza ve kader inancından fıkhi hükümlerin ayrıntılarına ve ölüm sonrası hayata kadar çok geniş bir dinî tartışmalar yelpazesini görünür kılmaktadır. Dini konuların insanlar tarafından dijital ortamlarda ciddi tartışmalara konu edilmesi elbette şaşırtıcı değildir. Buradaki temel sorunsal, gerek forum sitesi yöneticilerinin gerekse orada görüşlerini beyan eden insanların, dinî konularda yeterli eğitime ve donanıma sahip olmamalarına rağmen akıllarına gelen hemen her şeyi yazabilmeleri ve dinî konulara meraklı insanların da arama motorları aracılığıyla ulaştığı bu bilgileri doğru olarak alıp kabul edebilmeleridir.

Türkiye'nin önemli bir sosyolojik gerçekliği olan dinî grup ve cemaatlerin ya da bu yapılarla ilişkili olan ve toplumda belli faaliyetler yürüten vakıf-dernek-sivil toplum kuruluşlarının kurumsal web siteleri, dinî içeriklerin karşımıza çıktığı bir diğer platformdur. Bu web sitelerinde dinî grubun sözcüsü/lideri konumunda olan kişilerin sohbetlerine ve güncel dinî meselelerle ilgili görüşlerine yer verilmekte, bu içerikler büyük ölçüde aynı zamanda söz konusu kişinin kişisel web sitesine de aktarılmaktadır. Bu çerçevede karşılaşılan dinî söylemlerin/anlayışların ne kadar sahih olduğu ve bu kişilerin ne kadar otorite olarak kabul edilebileceği yine ciddi düzeyde tartışmaya açıktır.

Sosyal medya ortamlarının 2010'lu yıllarla birlikte ülkemizde toplumun farklı kesimlerinde yaygınlık kazanması, bu mecraların dinî içerikli yayınları bir nevi kendi bünyesinde toplama durumunu ortaya

çıkarmıştır. Forum siteleri, chat odaları, fetva siteleri, dinî grup ve cemaatlerin kurumsal web siteleri, bu yapıların lideri pozisyonunda olan kişilerin kişisel web sayfaları başta olmak üzere internet ortamındaki dinî içeriklere ev sahipliği yapan farklı web siteleri sosyal medya ortamlarına taşınmış ve böylelikle ilgili platformda yapılacak küçük bir aramayla dahi merak duyulan kişinin ya da topluluğun dinî anlayışına ulaşmak mümkün olmuştur. Ayrıca yazışma temelli sosyal medya ortamlarında içeriğini bütünüyle dinî konulara hasreden hesaplar oluşturulmuş, bilhassa dinî çağrışımı olan gün ve gecelerde yoğunlaşan mesajlarda karşılaşılan dinî içeriklerde de yine benzer problemler yaygın bir görünüm kazanmıştır.

O hâlde dijital ortamlardaki yoğun dinî enformasyon akışı, dinî içeriklerin ne kadar sahih olduğu, bu içeriklere ne kadar güven duyulabileceği, söz konusu içerikleri üreten kişi ya da grupların dinî konularda ne düzeyde yetkin oldukları ve bu mecralarda dinî bir otoriteden bahsedilip bahsedilemeyeceği gibi problemler, dijital dinî yayıncılıktaki sorunlar yumağını karşımıza çıkarmaktadır.

Dijital Dinî Yayınlarda Hedef Kitle Sorunu: Popüler Talep ve Beklentiler Kıskacında Dinî İçerikler

Dijital ortamlardaki dinî içeriklere dair bir fotoğraf çizmeye çalışırken aynı zamanda işaret ettiğimiz problemli alanların hemen hepsini kuşatan bir mesele dikkat çekmektedir ki o da hedef kitle sorunudur. Dijital yayıncılıktaki hedef kitle meselesi son derece önemli olup çok iyi niyetlerle başlatılan çevrim içi tebliğ faaliyetlerinin, sohbetlerin ya da dinî bilgi paylaşımının hemen hepsinin temelini teşkil etmektedir. Çünkü bir bilgi aktarımının tam olarak gerçekleşebilmesi demografik, psikolojik, sosyolojik ve kültürel farklılıklar açısından hedef kitleyi olabildiğince tanımaya bağlıdır (Köylü, 2003, s. 113). Bu bakımdan yönlendirilen bilgi içeriğine dair kendilerinde olumlu ya da olumsuz duygu, düşünce ve eylem gelişimi beklenen kişileri hedef kitle olarak tanımlamak mümkündür (Kocaman, 2013, s. 739).

İletişimin en temel unsurları bilindiği üzere kaynak, mesaj ve alıcıdır. Biraz daha genişleterek ifade edecek olursak, kaynak, mesaj, kanal, alıcı ve geri bildirimdir. Dolayısıyla kimin, hangi içeriği, hangi yolla,

kime/hangi hedef kitlesine ulaştırmaya çalıştığı ve nasıl bir dönüt beklediği son derece önemlidir. Bu unsurlardan birinin eksik ya da belirsiz olması, aktarılmak istenen meramın karşıdaki kişi ya da gruplar tarafından tam olarak anlaşılamamasını ya da yanlış anlaşılmasını doğurur. İster fiziki dünyada isterse çevrim içi ortamlarda olsun, nihayetinde dinî bir söylemi ya da anlayışı başkalarına aktarmak hedeflendiğinden, dinî içerikler konusunda da bu duruma riayet etmek elzemdir. Dijital ortamların zaman, mekân ve beden algısına yeni bir uzamı dâhil etmesiyle iletişimin temelinde yer alan bu aşamaların sırasının bozulması ya da sağlıklı bir şekilde işleyememesi ihtimali ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan dijital dinî içeriklerdeki hedef kitle sorunu, iletişimin gerçekleştiği söz konusu dizgenin yalnızca son halkasından ibaret olmayıp önceki aşamalarıyla da son derece ilintilidir.

Bir yandan hiç kimseye ait olmayıp aynı zamanda herkese ait olan internet (Önay Doğan, 2014, s. 211), dijital ortamlardaki dinî içerikleri sahipsiz bırakabilmekte ya da sahibini anonim hâle getirebilmektedir. Dolayısıyla hangi türden yeni medya ortamı veyahut hangi dinî içerik bağlamında olursa olsun, dijital ortamlardaki dinî içeriklerin önemli bir çoğunluğunda ilgili içeriğin kim(ler) tarafından üretildiği ya da hangi dinî eser(ler)den alındığı, yani kaynak sorunu karşımıza çıkar. Bu sorun fetva sitelerinden kişisel/kurumsal web sitelerine, forum sitelerinden mesajlaşma programlarına ve sosyal ağlara kadar kendisini gösterir. Sayfaları düzenlemenin veya sosyal medya içeriğinde değişiklik yapmanın son derece kolay olduğu günümüz teknolojisinde, kaynak gösteriminin elzem olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Böyle bir durumda kullanıcıların o bilgilere rağbet edip etmemeleri sonucu gerekirse başka kaynaklardan içeriği teyit etmeleri mümkün olacaktır.

Dijital dinî yayıncılıkta aktarılmak istenen dinî içeriğin mahiyeti de son derece önemlidir. Dini enformasyonun içeriği, kapsamı, sınırları ve derinliği hedef kitleyle uyumluluk arz etmelidir. Yalnızca havâsı ilgilendiren ve toplumun büyük bir çoğunluğunun dert edinmediği bir kısım dinî meselelerin görsel-işitsel sohbetler yoluyla halkın gündemine taşınması, toplum nezdinde çoğu zaman faydadan çok zararlar doğurabilmektedir. Bu tür konulardaki dinî tartışmaların gerek televizyon gerekse dijital ortamlar üzerinden sıkça gerçekleşmesi, farklı dinî anla-

yışları savunan kişi ya da gruplar arasındaki kamplaşmayı da arttırmakta ve bilhassa sosyal medya ortamlarında ötekini dinden çıkmakla itham etmeye varan söylemleri derinleştirmektedir (Dereli, 2020, s. 281-294). Dijital ortamların akışkan niteliğinden dolayı dinî içeriğin çok daha kısa süreli videolarla aktarılma arzusu, bağlamından kopartılmış dinî bilgiyi ortaya çıkarttığı kadar ülkemiz sosyolojik gerçekliğinde hassas niteliği haiz bazı meselelerin gündeme getirilmesiyle toplum nezdinde bir infiale de sebebiyet verebilmektedir.

İletişimin gerçekleşmesindeki unsurlar arasında yer alan ortam ise bu bağlamda dinî içeriğin aktarıldığı mecralara karşılık gelir. Buna göre mesaj iletimi; fiziki, çevrim dışı dünyanın belli bir zaman diliminde ve bir mekânda bedenen bulunma zorunluluğuyla değil, bunlardan görece azade olmuş çevrim içi ortamların teknik ve kültürel içerikleriyle aktarılacaktır. Burada unutulmaması gereken husus, hiçbir iletişim aracının ve ortamının tarafsız, yani nötr olmadığı (Dreyfus, 2016, s. 150) ve hiçbir ahlaki buyruğa tabi olmadığı (Chul-Han, 2017, s. 66) gerçeğidir. O hâlde internet ve sosyal medya ortamları, kullanıcıların iyi niyetli bakış açılarının bir toplamı değildir. Tam aksine bu mecraların kendine özgü vasatı, hemen her türlü içeriği kendine dönüştürebilme ve hatta kendi gerçekliğinde eritme potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda dinî içeriklerin kimi zaman aşırı mizahi ya da bayağı bir dille sunulması sonucu din dilinin sığlaştığını ve yüzeyselleştiğini öne sürmek mümkündür. Dolayısıyla sunulan dinî içeriğin ne kadar kendisi gibi kaldığı ya da beğeni, takipçi ya da abone sayısını artırma gibi dijital dünyanın cazibeleri doğrultusunda ne kadar manipüleye açık hâle getirildiği her daim gözden geçirilmelidir.

Yukarıda bahsi geçen aşamaları gözeten dinî içerikli bir enformasyon aktarımının bu kez de hedef kitle portföyüne odaklanması gerekecektir. Hedef kitlenin belirlenmesinde yaş faktörü son derece kritiktir. Dijital dinî içerikli yayınlar yapan bir web sitesinin ya da sosyal medya hesabının hangi kuşakları kendisine hedef kitle olarak seçtiğini belirlemesi, dinî enformasyonun içeriğinden sunulma biçimine kadar pek çok faktöre etki eder. Örneğin gençlere hitap ederken onların anlayabileceği biçimde güncel bir din dilini tercih etmek önem arz ederken, aynı din diliyle yetişkin ya da orta yaş üzerine hitap etmek, dinî ko-

nuların yeterince ciddiye alınmadığı yönünde bir algıyı ortaya çıkartmaktadır. Sosyal medya ortamlarında gençlerin fazlaca yer almasından ötürü onlara hitap edebilen bir dil tutturmak elbette çok önemlidir. Kur'an mealleri ve tefsirleri başta olmak üzere günümüzde basılan dinî eserlerin dahi genç kuşağa yeterince hitap edemediği (Dereli, 2020, s. 76) ve dolayısıyla genel anlamda bir din dili probleminin (Koç, 1998) var olduğu hesaba katılırsa, dijital ortamlardaki bu eksiklik daha da belirginleşir. Bununla birlikte söz konusu mecralar üzerinde yapılan siber-etnografik gözlemler, gençlere hitap edebilme arzusuyla kullanılan din dilinin, kimi zaman din anlatımlarında tutturulmasına gayret gösterilmesi gereken seviyeden uzaklaşıldığını gösteren örnekleri karşımıza çıkarmaktadır.

Dini yayıncılıkta, büyüyen bir hedef kitle olarak son dönemlerde çocuk yayıncılığı dikkat çekmektedir. Basılı yayıncılığın bu anlamda her geçen gün masal, fıkra, hikâye ve roman gibi türlerdeki eserlerle zenginleşmesinin bir yansıması olarak dijital ortamlarda da çocukları önceleyen dinî içerikli yayınlar karşımıza çıkmaktadır. Bunların önemli bir kısmını çizgi filmler, animasyonlar ya da ilahiler oluşturmaktadır. Son dönemlerde bu konuda oldukça ilerlemeler gerçekleşmesine karşın, çocuklar özelinde üretildiği ifade edilen pek çok dinî içerikte onların yaş ve zihin dünyalarının yeterince dikkate alınmadığı gözlemlenmektedir. Bu yüzden Şirin (2004, s. 87) dil, anlatım dizgesi ve üslubun özenle seçilerek dinin temel değerlerini çocuğun algı dünyasıyla buluşturmanın ve nitelikli, bütünlüklü ve estetik açılımları olan dinî yayınlar yapmanın gerekliliğine işaret eder.

Dijital dinî yayıncılık bağlamında tespit edebildiğimiz kadarıyla hedef kitle olarak belirlenen bir diğer grup Müslüman olmayanlardır. Dünyanın farklı coğrafyalarından insanların aynı sosyal ağ örüntülerinde buluşabilmeleri, diğer din müntesiplerini olduğu kadar Müslümanları da etkilemiş ve başka inançlara mensup kişilere ulaşmak arzulanmıştır. Avrupa'da ve bilhassa Amerika'da yaşayan Müslüman aktivistlerin gerek basılı eserlerinin gerekse işitsel-görsel olarak yayınladıkları içeriklerin ülkemizdeki insanları, özellikle de gençleri fazlasıyla etkilediği gözden kaçırılmamalıdır. Dini/İslam'ı dijital ağ ortamları aracılığıyla tebliğ etme çabasının günümüzdeki bir karşılığı olarak telakki edilebilecek bu ter-

cihte, hedef kitlenin hazır bulunuşluğunun ve dinî anlamdaki donanımının yeteri düzeyde olmayabileceğini hesaba katarak bir din anlatımının gerçekleştirilmesi gerektiği ortadadır.

Sonuç olarak dijital ortamlardaki hedef kitle meselesine herkesi eşitleyen ve bir potada eriten anlayışın yerine farklı etkenleri hesaba katan bir bakış açısıyla yaklaşmak ve dinî içerikleri de bu doğrultuda oluşturmak son derece önem arz etmektedir. Bu farkındalık, hedef kitlenin karakteristik özellikleri ve dijital mecraların içeriğe yaptığı müspet/menfi etkileri çerçevesinde dinî içeriğin sıhhatini öncelemeye imkân tanıyacak ve aynı zamanda dijital dinî yayıncılık için önemli bir çerçeve sunacaktır.

Sonuç

Sosyal medya ortamlarının enformasyonu alımlayan kişiye aktif bir pozisyon vermesi, bir radyo veya televizyon kanalı kurmak gibi yüksek ekonomik sermaye gerektirmemesi, akışkan tabiatı gereği daha geniş kitlelere dinî anlayışların daha kolay bir biçimde ulaştırılabilmesi, profesyonel eğitimler almak suretiyle önceki dönemlere kıyasla daha etkili "tebliğ yapma" potansiyeli taşıması, dinî grup ve cemaatleri bu mecralarda çok daha yoğun şekilde faaliyet yapmaya sevk etmektedir.

Dijital ortamlara yönelişin yoğunlaşması, farklı türlerdeki dinî içeriklerin dolaşımını da artırmış; fakat bunlar dinî mesajın iletiminde birtakım avantajlar yanında problemler de doğurmuştur. Dini içeriklere dair problemli alanların hemen hepsiyle bir şekilde ilintili olan hedef kitle meselesi, kullanım alanı giderek yaygınlaşan dijital ortamlarda kritik bir niteliğe sahiptir. Buradaki en büyük sorun bize kalırsa dijital ortamlar aracılığıyla yapılan dinî yayınlarda hedef kitlenin ya herkes olarak belirlenmesi ya da hedef kitlenin popüler talep ve beklentilerine göre dinî içeriğin düzeysizleştirilmesidir. Bilindiği üzere kişilerin biyolojik ve psikolojik var oluşları, grup ve toplulukların sosyolojik hazır bulunuşlukları birbirinden farklılıklar arz etmektedir. Aynı toplumda yaşayan bireylerin ya da toplulukların görece benzer özellikler taşıdığını varsaymak dahi bu farklılıkları tam anlamıyla örtemeyecektir. Diğer taraftan hedef kitle pozisyonunda olan kişilerin dinî eğitim alıp almadıkları ya da dinî konularda yetkin olup olmamaları da söz konu-

su içerikle irtibat kurmalarını farklılaştırmaktadır. Örgün ya da yaygın hiçbir dinî eğitim almamış kişi ile az da olsa bu eğitimi almış insanların çoğu zaman aynı içeriğe muhatap olması, dinî bilgilenmenin tam olarak gerçekleşememesine sebebiyet vermektedir. Bununla birlikte dinî içeriklerin sunumunda bir yandan hedef kitlenin özelliklerini dikkate alırken diğer yandan dinî içeriği hedef kitlenin varsayılan özelliklerine ya da mecranın kendi karakteristiğine bütünüyle feda etmemeye son derece özen göstermek gerekmektedir.

Kaynakça

Akgül, M. (2017). Dijitalleşme ve Din. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 17*(2), 191-208.

Begtimur, M. E. (2018). İlk Matbaanın Mucidi. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*(12), 160-168.

Buyrukçu, R. (2005). Dini Konulu Tartışma Programları (Medyadaki Diıf Tartışmalar ve Düşündürdükleri: Medyatik İslam). *Il. Uluslar Arası Dinî Yayınlar Kongresi*, Ankara, 271-306.

Çamdereli, M. (2018). *Din Ekranda Nasıl Durur?* İstanbul: Ketebe Yayınları.

Çobanlı Erdönmez, I. (2014). Türkiye'de Yayıncılık Politikalarının Dönüşümü Üzerine Bir Örnek: E-Yayıncılık. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology, 5*(17), 45-55.

Çuhadar, M. (2019). Türkiye'de Kamu Hizmeti Yayıncılığı Açısından Dinî Temalı TV Programları ve Diyanet TV Program Türleri Üzerine Bir İnceleme. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD), 2*(2), 237-266.

Delil, S. (2020). Elektronik Yayıncılıkta Platformlar: Kullanıcı Alışkanlıkları ve Dijital Yayıncılığın Sürdürülebilirliği. *Ulakbilge*(49), 689-697.

Demiröz, Ş. (2004). TRT ve Özel Kanallarda Dini Yayınlar. *Il. Uluslar Arası Dinî Yayınlar Kongresi*, Ankara, 29-34.

Dereli, M. D. (2020). Sanala Veda: Sosyal Medya ve Dönüşen Dindarlık, Ankara: Nobel Yayınları.

Dereli, M. V. (2020). Gençlere Yönelik Dinî Yayıncılıkta Dil ve Terminolojinin Önemi -Kur'an Çevirileri Örneği-, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 44, 61-78.

DİB. (2014). *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması.* Ankara: DİB Yayınları.

Dreyfus, H. L. (2016). *İnternet Üzerine.* (V. M. Demir, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.

Eken, M. ve Aydın, H. (2018). Enformasyon Toplumunda Dini Bilgi Edinme: İnternet Ortamındaki Dini Enformasyonun Güvenirliliği ve Kalite Kriterleri Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmlar Dergisi, 11*(58), 894-906.

Erol, A. (2009). *Dünyada ve Türkiye'de Elektronik Yayıncılık.* Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Furat, A. Z. (2008). *Yetişkinlerin Yaygın Din Eğitiminde Televizyonun Yeri ve Fonksiyonları (İstanbul Örneği).* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Güler, H. (1993). Dinî Yayıncılık ve Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. *Diyanet İlmi Dergi, 29*(2), 31-40.

Gündüz, M. (1978). Matbaanın Tarihçesi ve İlk Kur'an-ı Kerim Basmaları. *Vakıflar Dergisi*(12), 335-350.

Han, B. C. (2017). *Şeffaflık Toplumu.* (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Kara, İ. (2004). Cumhuriyet Dönemi Dinî Yayıncılığın Arka Planı ve Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlar. *I. Dini Yayınlar Kongresi,* Ankara, 23-29, DİB Yayınları.

Kocaman, K. (2013). Yaygın Din Eğitimi İletişimi Sürecinde Hedef Kitlenin Özelliklerini Bilmenin Önemi. *Turkish Studies*, 737-749.

Koç, T. (1998). *Din Dili.* İstanbul: İz Yayıncılık.

Köylü, M. (2003). Dinî İletişimde Hedef Kitle Sorunu. *Değerler Eğitimi Dergisi, 1*(1), 111-138.

Odabaş, H. (2017). Kitap Okumadan Dijital Okumaya: Okuma Kültüründe ve Davranışında Gözlemlenen Değişimler. *Bilişim Teknolojilerinin Bilgi Merkezlerine ve Hizmetlerine Etkileri* içinde (H. Odabaş - M. A. Akkaya, Haz), (s. 272-292). Hiperyayın.

Önay Doğan, B. (2014). Çevrimiçi Dinsel Nefret Söylemi. *Medya ve Din* içinde (s. 205-234) (M. Çamdereli, B. Ö. Doğan, N. K. Şener, Haz.) İstanbul: Köprü Yayınları.

Şirin, M. R. (2004). Çocuk ve Gençlere Yönelik Dinî Yayınların Mevcut Durumu ve Geleceğe Yönelik Öneriler, *I. Dinî Yayınlar Kongresi,* Ankara, 81-88.

Temel, M. & Eken, M., & Aydın, H. (2018). İnternet Üzerinden Dini Bilgi Edinme Süreci ve Eleştirel Yeterlilikler: ERÜ İletişim Fakültesi Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1121-1130.

Thompson, J. B. (2008). *Medya ve Modernite.* (S. Öztürk, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Ünaltay, A. ve Büyükyılmaz, A. (1991). *Elektronik Yayıncılık Elkitabı.* İstanbul: Yüksek Teknoloji Merkezi Yayınları.

https://diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29487/vaaz-ve-irsad-hizmetlerinde-dijital-mecralar-daha-etkin-kullanilacak, Erişim Tarihi: 06.05.2021.

MÜZAKERE

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TEMEL
Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi

Lokman ARSLAN
Dinî İçerikli Dijital Yayıncılıkta Diyanet Tecrübesi ve Vizyonu

Çalışmanın giriş kısmında din ve teknoloji arasındaki ilişki yorumlanmış ve bu ilişkiye dair güncel tartışmalara atıf yapılmış, bu tartışmalardaki temalar aktarılmıştır. Fakat bu tartışmalara ışık tutabilecek bazı kaynaklara, görüşlere vurgulama yapılsa idi daha iyi olabilirdi. Bununla birlikte neden din ve teknolojiye ilişkin görüşlerin bu çerçevede bir araya geldiğine ilişkin bir çıkarım yapılabilirdi. Yine günümüzde, din ve teknoloji ilişkisinde bir kesimin uyum içerisinde bu araçları benimsediğini diğer bir kesimin ise teknolojiye karşıt bir şekilde yaklaştığı ifade edilmiş. Bu benimsemenin ve karşıtlığın teolojik, siyasal, sosyal sebepleri var mıdır, bu sorun alanına ilişkin de eklemeler yapılabilir.

Dijital yayın teknolojileri kısmında ise kurum tanıtımı ve tarihsel sürece dair bir çerçeve çizilmiş fakat bu tarihsel süreçte öne çıkan dönemler detaylandırılarak daha kapsamlı veriler sunulabilirdi. Ayrıca Diyanet bünyesinde çıkan yayınlardan bahsederken, ilgili yayınların durumları, hangi eksiklikleri içerdiği, hangi boşluğu doldurduğu veya bu yayınların önemine dair genel bir değerlendirme eklenebilirdi.

Bununla birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı dijital yayınlar biriminin modern iletişim çağında İslam ve Müslümanlar ile ilgili olarak hangi sorunları çözüme kavuşturabileceği ve bu kurumun taşıdığı öneme dair vurgulamalar metni zenginleştirecektir. Ayrıca dijital yayınlar daire başkanlığı medya/sosyoloji gibi farklı kurumlarla çalışarak dijital yayıncılık sürecini daha iyi koordine edebilir. Bu noktada farklı kurumlarla olan

etkileşimlerin dinî yayıncılıktaki önemine dair çıkarımlara çalışmada yer verilebilir.

Sonuç olarak Diyanet İşleri Başkanlığının yayıncılık konusundaki tarihsel süreci ile ilgili bilgi sahibi olmamıza imkân tanıyan ve arşiv çalışması görünümüne de sahip bir çalışma, bu noktada literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Fakat belirtilen hususlar çalışmayı daha da güçlendirecektir.

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Derviş DERELİ
Dijital Yayıncılığın İmkânları ve Dinî İçerikli Dijital Yayınlardaki Hedef Kitle Sorunu

Çalışmada dijital dünyanın artan etkinliğine ilişkin bir vurgulama yapılarak bu noktada dinin dijital dünyadaki konumlandırılması irdelenmiştir. Dijital ortamların kendine özgü niteliklerinin, bu mecralarda dinî bilgilenmeye ne kadar imkân tanıyabileceği ve dinî içeriklerin hedef kitleye ulaşmasına ne ölçüde mümkün tanıyacağı konusu ele alınmıştır.

Araştırma konusu itibariyle oldukça güncel bir meseleye temas edilmiş. Bu açıdan teşekkür etmek istiyorum. Çünkü dinî içerikli yayıncılığın günümüzdeki en önemli meselesinin bu olduğunu düşünüyorum. Fakat neden böyle bir çalışma konusuna ihtiyaç duyulduğuna dair literatüre de atıf yapılarak metne ekleme yapılabilir. Bu problem alanının mevcut literatürdeki durumu ile ilgili değerlendirme de iyi olacaktır.

İmkânlar ve sınırlılıklar çerçevesinde dijital yayıncılık kısımda dijital yayıncılığa ilişkin kısa bir derleme sunulmuş; dinî yayıncılığa dair kısa bir Türkiye panoraması yapılarak da dinî yayıncılığın kısa tarihsel sürecine yer verilmiştir.

Dijital ortamlardaki dinî içeriklerde karşılaşılan muhtelif problemler başlıklı kısımda enformasyon yoğunluğu, fetva siteleri, kişisel blog ve sayfaların durumu, dernek/cemaat gibi kurumların yayıncılık faaliyeti ile ilgili durumlara ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır. Buralarda yer alan, bilgilerin sahih olması, güvenilir olup olmaması, yetkinlik durumu gibi hususular net bir şekilde ifade edilmiş fakat bu kısmı örneklerle zenginleştirmek, bu sorunların önemini daha iyi ortaya çıkarıp, metni daha da güçlendirecektir.

Dijital dinî yayınlarda hedef kitle sorunu: popüler talep ve beklentiler kıskacında dinî içerikler, başlıklı kısım ise özgün bir bölüm olmuş. Medya din ilişkisi genellikle internet siteleri ve bu yayıncılık faaliyetleri üzerinden sorgulanmaktadır fakat bu çalışmada bu meseleye bir de hedef kitle açısından yaklaşılmış, bu sebeple ayrı bir problem alanına değinilmiştir. Fakat bu bölümün son kısmına özellikle hedef kitleye ilişkin rehber niteliği taşıyabilecek öneriler sunulabilir, bu noktada hedef kitlenin dikkat etmesi gereken hususlara ilişkin öneriler de çalışma için oldukça değerli olacaktır.

Sonuç olarak, medya din ilişkisindeki problemleri özellikle hedef kitle meselesi üzerinden ele alması açısından çalışmanın oldukça özgün bir nitelik taşıdığını ifade edebilirim. Metnin genelinde literatürdeki çalışmalara atıf yapılarak zengin bir içerik oluşturulmuştur. Belirtmiş olduğum önerilerle birlikte metnin sonuç kısmına çalışmanın önemi ve farklı araştırmacılara katkı sunması açısından önerilerin veya yönlendirmelerin eklenmesi metni daha da zenginleştirebilecektir.

GOOGLE PLAY STORE'DAKİ İSLAMİ MOBİL UYGULAMALAR: HELAL ÜRÜN TANIMA VE TARAMA PROGRAMLARININ TEMATİK ANALİZİ

Doç. Dr. Hasan Hüseyin AYGÜL
Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
PhD. Gamze GÜRBÜZ
Esra ÜN

"Yapılması dinen serbest olan fiil" olarak tanımlanan "helal" kavramı diğer bir ifadeyle de Müslüman bireylerin tüketim hassasiyetlerini ifade etmekte, İslam hukukuna göre tüketilmesinde/kullanılmasında sakınca olmayan, izin verilebilir, caiz olan, kabul edilebilir manalarına gelmektedir. Birey ve grupların yaşına, cinsiyetine, etnik kökenine, sınıfsal konumuna ve/veya mesleki statüsüne yönelik üretilen mal ve hizmetlerin yanı sıra tüketicilerin dinî hassasiyetlerini de dikkate alan bir pazarın varlığından söz edilebilir. Müslümanlar için "steril" hâle getirilmiş mal ve hizmetleri kapsayan bir "helal" ekonomi, bu çerçevede örnek olarak verilebilir. "Helal gıda", "helal kozmetik/kişisel bakım ürünleri", "helal tıbbi ilaç", "helal turizm", "helal finans/kazanç" ve "helal/tesettür giyim" gibi birçok alanı kapsayan bu sektörün pazar hacmi, 2.3 trilyon dolara ulaşmış durumdadır. Ürünlerin üretiminden, işlenmesine ve dağıtımına kadar tüm süreçlerin izlenmesiyle birlikte neticede ürünlere helal etiketi/logosu/damgası/barkodu verilmekte, böylelikle "helal ürünler", Müslüman bireylerin beğenisine, tüketimine, kullanımına sunulmaktadır. Dijital bir çağın gerekliliği olarak söz konusu helal ürünlerin tespiti amacıyla geliştirilmiş çeşitli mobil uy-

gulamalar bulunmaktadır. İçerik/hizmet sağlayıcılar tarafından geliştirilen barkod tarama ve doğrulama ile ilgili mobil uygulamalar, Müslüman bireylerin güvenilir mal ve hizmetlere ulaşmasını mümkün hâle getirebilmektedir.

Bu çalışmada, "Google Play Store"da bulunan, "Helal" ürün tanıma ve tarama programları olan İslami mobil uygulamalar ele alınmıştır. Araştırmanın amacı, söz konusu uygulamaların içeriklerine ve işlevlerine dair tematik bir analiz sunmaktır. Bu çerçevede "Google Play Store"da yer alan "helal ürün/halal product/منتج حلال" uygulamalarını belirleyebilmek amacıyla üç farklı dilde (Türkçe, İngilizce ve Arapça) tarama gerçekleştirilmiş ve neticede 218 adet uygulama tespit edilmiştir. Uygulamalar; ortalama puan değeri, indirilme ve yorum sayıları bakımından değerlendirilmiştir. Ayrıca "helal ürün barkod/e-kod tanıma ve tarama", "helal alışveriş", "helal ürün/bilgi/logo sorgulama", "helal mekân konum/yer bulma" olmak üzere dört kategori altında tematik olarak yorumlanmıştır. Araştırmada "yakınsak karma desen" tercih edilmiş ve analiz sürecinde nicel ve nitel verilerin işlenmesinde, MAXQDA 2020 programı kullanılmıştır. Sonuç olarak dinî hassasiyetleri doğrultusunda tüketim pratiklerini kurgulayan dindar bireylerin talep ve beğenilerini dikkate alan uygulamaların üretildiği ve dijital platformlarda farklı dil ve sosyal kategoriler altında yaygın kullanım alanı bulduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din, İslam, Mobil Uygulama, Türkiye, Google Play Store.

Giriş

Dijital teknolojilerle geçirilen süre arttıkça ve bu araçların kullanım alanları genişledikçe, bu alandaki üretim ve hizmetler de çeşitlenmektedir. Son on yıllık bir zaman diliminde akıllı telefon teknolojilerinin gündelik yaşamın adeta ayrılmaz bir parçası hâline gelmesinin anlamı da burada saklıdır. Ekran bağımlılığının yeni bir görüntüsü olan bu araçlar, içeriğinde yer alan sanal mağazalar ve bu mağazalarda bulunan mobil uygulamalar ile kullanıcılarına, adeta büyülü bir dünyanın kapısını aralamaktadır.

Bir yazılımın "içerik/hizmet sağlayıcılar" tarafından kodlanarak "son kullanıcılar" için kolay ve pratik bir şekilde "hazırlanmış ürünlere" dönüştürülmesine mobil uygulamalar denilmektedir. Symbian, BlackBerry OS, Android, Windows Mobile vb. işletim sistemlerini kullanan telefon firmaları aynı zamanda işletim sistemlerine uygun "Ovi Store", "iTunes", "App Store", "Google Play Store" vb. sanal mağazalar ve bu mağazalarda bulunan mobil uygulamalar ile "son kullanıcıların" beğenisine/tüketimine sunulan içerikler ve hizmetler üretmeye başlamıştır (bk. Islam, Islam & Mazumder, 2010). Mobil uygulamalar; iş, eğitim, sağlık, finans, spor, oyun ve eğlence gibi birçok alandaki çeşitli içerikleri ve hizmetleri kapsamaktadır. İnternet sitelerine göre "kota dostu" olması, hemen hemen her ortama taşınabilmesi, interaktif bir içeriğe sahip olması, kişilere kolay harekete geçebilme imkânı vermesi gibi özelliklerinden dolayı hemen hemen her sosyal kategori tarafından talep edilmektedir. Öyle ki 2016'da 43,5 milyar dolar olan mobil uygulama gelirleri, 2020 yılında 111 milyar dolara ulaşmış, indirilme oranı 218 milyara yükselmiş, mobil uygulama sayısı ise 5 milyonu aşmış durumdadır (bk. Statista, 2021; App Annie ve Sensor Tower'dan akt. Business of Apps, 2021).

Dijitalleşme ve din konularının kesişme noktalarından birini, "dinî mobil uygulamalar" oluşturmaktadır. Dini inanç, bilgi ve pratikler ile dinin ahlaki boyutlarını tecrübe etme hususunda, dinî mobil uygulamalar oldukça işlevseldir. Uygulamalarda sunulan gündelik hayatın akışı içinde kişilerin pratik olarak kullanabilecekleri yardımcı araçlardan (zikirmatik, kıble bulma, ezan vakti, imsakiye vb.), dinî bilgi edinmeye, dinî/kutsal mekânların sanal ortamda deneyimlenmesinden, dinî tartışmalara, dinî organizasyonlara katılmaktan, birtakım dinî ritüelleri zaman ve mekâna bağlı kalmaksızın tecrübe etmeye kadar birçok hususta kullanılabilen söz konusu mobil uygulamaların aynı zamanda her geçen gün kullanım alanı da genişlemektedir. Öyle ki bu alan, dinî kurum ve kuruluşlar tarafından "dine hizmet" bağlamında değerlendirilen platformlardan biri hâline de dönüşmüş durumdadır (Menekşe, 2015: 158-159).

Bu çalışma, "dijitalleşme ve din" tartışmaları bağlamında kurgulanmıştır. "Dijital din", çevrim içi dinî uygulamaları ve alanları çevrim dışı dinî bağlamlara bağlayan ve genişleten bir köprü, yeni ve yerleşik ola-

nın iç içe geçmesi ya da hem çevrim içi kültürün hem de geleneksel dinin özelliklerinin kesişmesi olarak tanımlanmaktadır (Campbell, 2013: 4). Bu çerçevede ele alınan mobil uygulamalar, dinî mobil uygulamalar ve İslami mobil uygulamalar, "helal ürün" uygulamaları örnekleminde somutlaştırılmış böylelikle din ve dijitalleşme etkileşimi söz konusu bağlama göre yorumlanmıştır. Diğer bir deyişle dinî yaşayışın dijital platformlardaki görüntüsü irdelenmeye çalışılmıştır.

İlgili Alan Yazındaki Çalışmalar

Mobil uygulamaların gündelik yaşamın bir parçası hâline gelmesi her ne kadar yakın bir geçmişe dayansa da bu alandaki etkileşimi ve işlevselliği ele alan önemli sayıda çalışmanın olduğu ve bu çalışmaların her geçen gün artmakta olduğu görülmektedir. Alan yazın taramasından sonra mobil uygulamalarla ilgili üretilen çalışmaların önemli bir bölümünün teknoloji ve mühendislik alanı ile ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Sınıflandırma, kategorilere yerleştirme, tasarım değerlendirme, tanıtım yapma, prototip geliştirme, işlevsellik değerlendirme, "son kullanıcıların" görüşlerini ölçme, tematik olarak analiz etme, etkileşim ve iletişim çerçevesindeki yansımalarını tartışma gibi farklı amaçlar çerçevesinde gerçekleştirilen eğitim bilimlerinden sağlık bilimlerine, sosyal bilimlerden fen ve teknoloji bilimlerine kadar birçok alanda üretilmiş olan çalışmalar bulunmaktadır. Öte yandan mobil uygulama mağazalarında "din" veya "maneviyat" adı altında bir kategorinin bulunmaması, milyonlarca uygulama içinde "dinî" veya "dinsel" içerikli uygulamaların tespit edilmesini güçleştirmektedir. Bu durum ilgili alan yazındaki çalışmaların sınırlı kalmasına sebebiyet vermektedir. Wagner (2013)'ın "You are what you install: Religious authenticity and identity in mobile apps" adlı çalışması ile Campbell ve arkadaşlarının (2014) "There's a religious app for that! A framework for studying religious mobile applications" adlı makalesi bu kapsamda gerçekleştirilmiş ilk çalışmalardır. Her iki araştırmada, iTunes uygulama mağazasında bulunan dinî mobil uygulamaların incelenmesi ve bu uygulamaların sınıflandırılması amaçlanmıştır.

Sanal mağazalarda bulunan mobil uygulama sayısının 5 milyonu aşması, içerik/hizmet geliştiricilerin ve son kullanıcıların giderek artması, bu alanda kategorik ve/veya tematik çalışmaların yapılmasını anlamlı

kılmaktadır. Buna göre "dinî mobil uygulamalardan", "İslami mobil uygulamalara" ve buradan da hareketle daha alt kategorilere ve temalara varan bir çeşitlilik söz konusudur. Örneğin İslami mobil uygulamaların sınıflandırılması (Hameed, Ahmed & Bawany, 2019), İslami bir mobil uygulamanın etkileşim, işlevsellik, estetik ve bilgi ölçütleri çerçevesinde değerlendirilmesi (Mustaffa vd., 2020), uygulama tasarım, geliştirme, prototipleştirme, test, dağıtım ve bakım aşamalarının tartışılması (Fenty, Hulliyah & Ekafitri, 2014) vb. çalışmaların yanı sıra bu çalışmada olduğu gibi belirli bir konu başlığı çerçevesinde gerçekleştirilmiş çeşitli çalışmalar da bulunmaktadır: **"Kur'an-ı Kerim"** (Kamarudin & Salam, 2012; Rosmani vd., 2014; Shaout & Khan, 2016; Kurniawan vd., 2014; Alqahtani & Fayyoumi, 2015; Abd Wahab vd., 2017; Zainal vd., 2017; Ahmad vd., 2018; Ibrahim, 2020), **"Hac ve Umre"** (Zeki vd., 2012; Khan & Shambour, 2018; Sahrir vd., 2018; Kanakri & Tawalbeh, 2019), **"Zekât"** (Ahmad, Akhbariee & Hafizuddeen, 2013; Fenty vd., 2014; Shabrina vd., 2019), **"İslami Finans"** (Dollah vd., 2017; Allaymoun & Hamid, 2020) gibi belirli kategoriler çerçevesinde gerçekleştirilen çalışmaların yanı sıra çocuklara (Zain, Mahmud & Hassan, 2013; Saidin vd., 2015; Sarlan vd., 2016; Sabilarrusyda, Basuki & Fathoni, 2017; Senan vd., 2017; Ramli & Yusoff, 2018) **gençlere** (Rosli & Abd Rahim, 2016) ve **yaşlılara** (Ahmad vd., 2016) yönelik geliştirilmiş İslami mobil uygulamaların konu edildiği çeşitli çalışmalar da bu kapsamda belirtilebilir.

Bu araştırmanın konusunu oluşturan "helal ürün" tanıma ve tarama programları çerçevesinde de gerçekleştirilmiş bazı çalışmalar bulunmaktadır: Ürün adının optik metin tabanlı taranmasına ve ürün bilgilerinin otomatik yakalanmasına imkân tanıyan barkod tarama ve doğrulama programlarının geliştirilmesine yönelik çalışmalar (Junaini & Abdullah, 2008; Abd Razak & Katuk, 2017; Kartiwi vd., 2018) ile söz konusu uygulamaların kullanışlılığına ve işlevselliğine yönelik olarak kullanıcı görüşlerine de yer veren çalışmalar (Khosravi vd., 2018; Norwahidayah, Aqil & Aziz, 2020) bu kapsamda belirtilebilir. Bu araştırma "helal ürün" tanıma ve tarama programlarının kategorik olarak sınıflandırılmasını, içerik ve işlevsellik açısından karşılaştırılmasını hedeflediği için önceki çalışmalardan farklılık göstermektedir.

Araştırmanın Amacı

Google Play Store'da bulunan İslami mobil uygulamaların bir alt kategorisi olan "helal ürün" tanıma ve tarama programlarını incelemek, söz konusu uygulamaların içeriklerine ve işlevlerine dair tematik bir analiz sunmak, bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda oluşturulmuş olan araştırma problemleri şu şekildedir:

- "Helal ürün" tanıma ve tarama programlarının çeşitleri nelerdir?
- "Helal ürün" tanıma ve tarama programlarında geliştirilen/üretilen içerikler nelerdir?
- Kullanıcılar tarafından en çok tercih edilen, yaygın kullanım alanı bulunan "helal ürün" uygulamaları nelerdir?
- "Helal ürün" tanıma ve tarama programlarının etkileşim ve işlevselliği nasıl değerlendirilebilir?

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma Deseni

Helal ürün tanıma ve tarama programlarının analizi sürecinde karma yöntem tercih edilmiştir. Karma yöntem, nicel anlamda yalnızca sayıların ya da nitel anlamda yalnızca kelimelerin ötesine geçmek, veri setlerinin birleşimi ile araştırmaya genişlik ve derinlik katmak, sonuçları bütünsel bir bakış açısıyla analiz edebilmek amacıyla izlenen bir araştırma türüdür. Araştırma deseni olarak nicel ve nitel veri setlerinin tek seferde toplandığı, ayrı ayrı analiz edildiği ve sonuçların birlikte yorumlandığı "yakınsak karma desen" tercih edilmiştir (Teddlie & Tashakkori, 2009; Creswell & Plano Clark, 2018). Çalışma sürecinde araştırmacı, nicel ve nitel verileri bir bütün olarak ele alıp, etkileşim ve kesişim noktalarını anlayabilmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda öncelikle helal ürün uygulamalarının nicel verileri (kategori içindeki uygulama sayısı, puan değerleri, indirilme oranı ve kullanıcı yorumları) derlenmiştir. Sonrasında ise uygulamalar işlev ve içeriklerine göre tematik olarak yorumlanmıştır.

Çalışmanın amacına uygun olarak bilgi açısından zengin durumların seçilmesi anlamına gelen "amaçlı örnekleme" ve bu örneklemin bir çeşidi olan araştırma problemi ile ilgili olarak evrende yer alan çok sayıdaki durumdan tipik/ortalama durumun seçilmesi anlamına gelen

"tipik durum örnekleme" metodu kullanılmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2005: 107-110). Uygulamaların seçiminde iki ölçüt esas alınmıştır. Bunlardan biri uygulamaların helal ürün ve hizmetlere yönelik olmasıdır. Diğeri ise taramanın üç kelime üzerinden gerçekleştirilmesidir: helal ürün/halal product/منتج حلال. Türkçe, İngilizce ve Arapça dilleri ile sınırlı bir tarama yapılmasına rağmen Rusça, Almanca ve Korece gibi dillere sahip uygulamalar da bu kategorilerde bulunduğu için araştırma kapsamına alınmıştır. Nihayetinde 218 adet helal ürün tanıma ve tarama uygulaması tespit edilmiş ve araştırmanın örneklemine dâhil edilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışma kapsamında helal ürün tanıma ve tarama uygulamalarının tespit edilmesi, uygulama verilerinin toplanması ve analiz edilmesi için bir araştırma modeli tasarlanmıştır. Çalışma sürecinde gerçekleştirilen adımlar şu şekildedir:

- Öncelikle çalışma kapsamına dâhil edilecek uygulamalar için üç dilde (Türkçe, İngilizce ve Arapça) tarama yapılmıştır: "helal ürün/halal product/منتج حلال"
- Tarama sonucunda ulaşılan tüm helal ürün tanıma ve tarama programları örneklem grubuna dâhil edilmiştir.
- Örneklem grubunda yer alan uygulamalar, içeriklerine göre kategorilere ayrılmıştır.
- Uygulamaların nicel (kategori içindeki uygulama sayısı, indirilme oranı, kullanıcı yorumları ve ortalama puanlar) ve nitel verileri (kelime bulutu, grafikler vb.) MAXQDA 2020 sürümü ile analiz edilmiştir.
- Son aşamada ise helal ürün tanıma ve tarama uygulamaları, etkileşim ve işlevleri açısından tematik olarak sınıflandırılmış ve yorumlanmıştır.

Araştırmanın Zorlukları ve Sınırlılıkları

Google Play Store'da "din" ya da "maneviyat" kategorisinin bulunmaması tarama yapmayı güçleştirmektedir. Bunun yanı sıra tarama sırasında dil filtresinin olmaması, farklı dillerde tarama yapılsa dahi aynı sonuçların tekrar etmesi de birtakım sınırlılıkların ortaya çıkmasına se-

bebiyet vermektedir. Bu durum helal ürün tanıma ve tarama programlarına yönelik olarak bir kategorinin geliştirmesini zorlaştırmaktadır. Araştırma kapsamına alınan "helal ürün" uygulamalarının yanı sıra "helal" etiketine ve içeriğine sahip "helal hisse senedi/yatırım", "helal tanışma", "helal dedikodu", "çevrim içi helallik isteme" ve "helal zil sesi" gibi uygulamalar kapsam dışında tutulmuştur. Son olarak mobil uygulamalar ile ilgili derlenen verilerin (uygulamanın indirilme, yorum ve puan değerleri gibi), zamanla değişebileceği, göz önünde bulundurulmalıdır.

Araştırmanın Bulguları

Helal kavramı, İslam esaslarına uygun olarak üretilen ve "steril" kabul edilen, dinî açıdan kullanılması/tüketilmesinde sakınca görülmeyen ürünleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Ürünlerin üretiminden, işlenmesine ve dağıtımına kadar tüm süreçlerin izlenmesiyle birlikte neticede ürünlere helal etiketi/logosu/damgası/barkodu verilebilmektedir. "Helal" etiketi aynı zamanda kişilerin İslami kural ve kaidelere uygun olan "steril" mekân tercihlerini örneğin otelleri, lokantaları, kafeleri ve hatta eğlence mekânlarını da kapsamaktadır. Dijital çağın bir getirisi olan mobil uygulamalar, söz konusu ürün ve hizmetlerin hem kontrolünde ve tespitinde hem de erişiminde önemli bir kolaylık sağlayabilmektedir. Dini bilgi ve pratiklere erişme noktasında önemli bir araç hâline gelen İslami içerikli mobil uygulamaların bir kategorisini de helal ürün tanıma ve tarama uygulamaları oluşturmaktadır. Örnekleme dâhil edilen 218 uygulamanın, farklı içerik ve işlevlere sahip oldukları tespit edilmiştir.

Helal Ürün Tanıma ve Tarama Uygulamalarının İçeriklerine İlişkin Kelime Bulutu

Helal ürün tanıma ve tarama programlarının içeriklerine ilişkin kelime bulutu, Şekil 1'de gösterilmiştir. Kelime bulutu, uygulamalar içerisinde yer alan kelimelerin çeşitleri ve sıklığı ile orantılı olarak oluşturulmaktadır. Bu nedenle kelime değişkenleri, boyut ve içerik açısından farklılaşmaktadır.

Şekil 1. Helal Ürün Tanıma ve Tarama Uygulamalarının İçeriklerine İlişkin Kelime Bulutu

Helal ürün tanıma ve tarama ile ilgili uygulamaların farklı dil (Türkçe, İngilizce, Arapça, Rusça ve Almanca gibi) seçeneklerine sahip oldukları görülmektedir. Gıda, giyim ve kozmetik gibi alanlardaki ürünlerden, finans ve turizm gibi sektörlerdeki hizmetlere kadar farklı sosyal kategorileri de kapsayacak şekilde tasarlanmış/geliştirilmiş çeşitli uygulamalar bulunmaktadır. Geliştiricisi tespit edilebilen uygulamalar arasında, Türkiye kaynaklı olarak üretilen helal ürün uygulamalarının sayısı 5'tir. Bunun yanı sıra geliştirici olarak tanımlanan ülke farklı olsa da dili ve içeriği İngilizce olan uygulamaların ağırlıklı olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle uygulama isimleri arasında en çok "halal" kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.

Helal Ürün Tanıma ve Tarama Uygulamalarının Geliştirici Ülkeleri

Sanal mağazalarda yer alan milyonlarca mobil uygulama, milyarlarca indirilme ve bu sektördeki milyarlarca dolarlık gelir dikkate alınırsa, bu alanda küresel bir rekabetin boyutu kolaylıkla anlaşılabilir. Şekil 2'de helal ürün tanıma ve tarama uygulamalarının geliştirici ülkeleri yer almaktadır:

Şekil 2. Helal Ürün Tanıma ve Tarama Uygulamalarının Geliştirici Ülkeleri

Helal ürün tanıma ve tarama geliştirici ülkeler arasında Müslüman ya da Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkelerin öne çıktığı görülmektedir: Türkiye, Malezya, Singapur, Endonezya, Pakistan ve Hindistan gibi. Bunun yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Rusya, Almanya, Fransa ve Avustralya gibi Hristiyan bir kimliğe sahip ülkelerdeki kişiler tarafından da helal ürün tanıma ve tarama programlarının geliştirilmiş olduğu görülmektedir. Bu durum hem küreselleşmenin, kültürel çoğulculuğun ve dijitalleşmenin hem de mobil uygulama sektöründeki rekabetin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Helal Ürün Tanıma ve Tarama Uygulamalarının Kategorileri

Helal ürün tanıma ve taramaya yönelik olarak geliştirilen 218 uygulamanın farklı içerik ve işlevlere sahip oldukları görülmektedir. Bu çerçevede, söz konusu uygulamaların sınıflandırılması hedeflenmiş ve neticede 4 kategoriye ayrılabileceği belirlenmiştir.

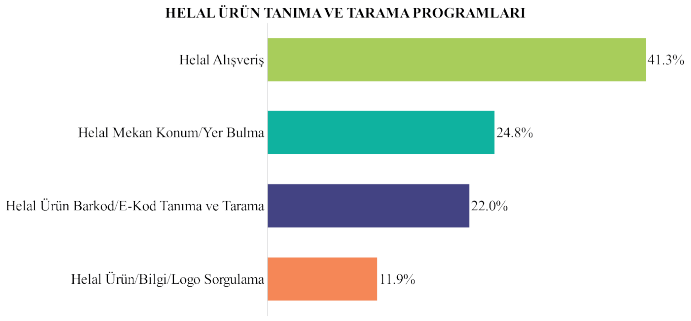

Tablo 1: Helal Ürün Tanıma ve Tarama Uygulamalarının Kategorileri

Helal ürün tanıma ve tarama uygulamaları arasında en fazla program, "Helal Alışveriş" (%41,3) kategorisinde yer almaktadır. Helal alışveriş kapsamında, temel ve özel gıda ürünleri, içecekler, kozmetik ve kişisel bakım ürünleri bulunmaktadır. Helal alışveriş uygulamaları aynı zamanda çevrim içi/online alışveriş siteleri gibi değerlendirilebilir. Çevrim içi alışveriş sitelerinde olduğu gibi kullanıcılarına kişiselleştirilebilir içerik ve hizmetler sunan söz konusu uygulamalar, ürün çeşitliliği ile kişilerin tercihte bulunabilme imkânını genişletmektedir.

Helal ürün tanıma ve tarama uygulamaları kapsamındaki ikinci kategori, "Helal Mekân Konum/Yer Bulma" (%24,8) uygulamalarıdır. Dindar/inanan bireylerin, tüketim pratiklerinde dinî hassasiyetlerini gözeten, buna göre ürün ve hizmet çeşitliliği sunan, "helal" etiketine sahip otel, lokanta, market ve eğlence mekânları gibi işletmelerin kolay bir şekilde tespit edilmesini sağlamak amacıyla geliştirilmiş uygulamalar, bu kategoriye girmektedir. Söz konusu uygulamalar aynı zamanda kullanıcının ilgili işletmeye ulaşımını (GPS-Küresel Konumlandırma Sistemi vasıtasıyla konum bilgisi verme), rezervasyon yapabilmesini, yer hakkında bilgi alabilmesini ve yapılan yorumlar çerçevesinde değerlendirme yapabilmesini sağlayabilmektedir.

Helal ürün tanıma ve tarama uygulamaları kapsamındaki üçüncü kategori, "Helal Ürün Barkod/E-kod Tanıma ve Tarama" (%22) uygulamalarıdır. Ürün üzerinde bulunan barkod veya e-kodların optik olarak okunmasına ve buna göre ilgili ürünün "helal ürün" veri tabanlarında yer alıp almadığının kontrol edilmesine dayanan söz konusu uygulamalar, bu kategori altında değerlendirilmektedir. Diğer bir deyişle akıllı telefonlarda bulunan kameralar, söz konusu barkodların ya da e-kodların otomatik olarak yakalanmasını mümkün hâle getirerek bir bakıma kullanıcıların tüketim hassasiyetlerine pratik bir destek vermektedir.

Helal ürün tanıma ve tarama uygulamaları kapsamındaki dördüncü ve son kategori, "Helal Ürün/Bilgi/Logo Sorgulama" (%11,9) uygulamalarıdır. Ürün içeriğinde yer alan maddeler, bileşenler, kimyasallar vb. temelinde sorgulama yapma imkânı veren söz konusu uygulamalar, barkod tarama veya e-kod uygulamalarından bu yönüyle ayrılmaktadır.

Helal ürün tanıma ve tarama uygulamalarının %99,5'i ücretsiz, %0,5'i ise ücretlidir. Üretilen uygulamaların hemen hemen bütün yaş kategorilerine hitap edebilecek ölçüde açık bir erişime sahip olduğu görülmektedir. Buna göre uygulamaların %94,5'i 3 yaş ve üzeri, %5,1'i ebeveyn rehberliği, %0,5'i 18 yaş ve üzeri şeklinde bir erişim sınırlılığını tavsiye etmektedir.

En Çok İndirilen Helal Ürün Tanıma ve Tarama Uygulamaları

Milyonlarca mobil uygulama arasında tercihte bulunabilmek giderek güçleşmektedir. Bu durumu telafi edebilmenin yollarından biri, sanal mağazalarda ilgili kategoride en çok indirilen ve en çok yorum alan uygulamaları incelemektir. Geliştirilen/üretilen uygulamaların popülaritesini anlayabilmek amacıyla kategorilere ayrılan ve indirilme sayısı 100 bin ve üzeri olan helal ürün uygulamaları en yüksekten başlamak üzere aşağıya doğru sıralanmıştır.

Uygulama Adı	Kategori	İndirme Sayısı	Puan Değeri
Scan Halal	Helal Ürün Barkod/E-Kod Tanıma ve Tarama	500B+	3,4
Scan Halal food: Additive haram &e-Number Muslim	Helal Ürün Barkod/E-Kod Tanıma ve Tarama	100B+	4,2
Helâl Zulal	Helal Ürün Barkod/E-Kod Tanıma ve Tarama	100B+	4,4
Halal MUI	Helal Ürün Barkod/E-Kod Tanıma ve Tarama	100B+	-
HalalCheck	Helal Ürün Barkod/E-Kod Tanıma ve Tarama	100B+	3,7
Halal Check (E-numarası ve Malzemeler)	Helal Ürün Barkod/E-Kod Tanıma ve Tarama	100B+	4,7
Halal E-Numbers	Helal Ürün Barkod/E-Kod Tanıma ve Tarama	100B+	4,7

Halal Guide - İslam kılavuzu	Helal Alışveriş	100B+	3,9
Verify Halal	Helal Ürün/Bilgi/Logo Sorgulama	100B+	-
Halal Trip: Yemek, Namaz Vakitleri	Helal Mekân Konum/ Yer Bulma	100B+	3,9
Helâl Gıda	Helal Ürün/Bilgi/Logo Sorgulama	100B+	4,5

Tablo 2: İndirilme Sayısı 100 Bin ve Üzeri Olan Helal Ürün Uygulamaları

Araştırma kapsamına dâhil edilen uygulamalar arasında, 11 helal ürün uygulamasının, 100 bin ve üzeri indirilmiş olduğu görülmektedir. En çok indirilen uygulamaların, "Helal Ürün Barkod/E-Kod Tanıma ve Tarama" kategorisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra 100 bin ve üzeri indirilmiş 1 tane "Helal Alışveriş", 2 tane "Helal Ürün/Bilgi/Logo Sorgulama" ve 1 tane "Helal Mekân Konum/Yer Bulma" kategorisinde yer alan uygulamanın olduğu da görülmektedir. İndirilme sayıları, "helal ürün" uygulamaları ile ilgili etkileşimin yoğun olduğunu teyit etmektedir.

Yorum Sayısı Açısından En Yüksek Helal Ürün Tanıma ve Tarama Uygulamaları

Mobil uygulamalar, esnek bir yapıya sahiptir. Güncellemeler vasıtasıyla programının içeriği ve işlevselliği, geliştiricinin tercihine bağlı olarak değiştirilebilmektedir. Bu kapsamda hem teknolojik gelişmeler hem de kullanıcıların tecrübeleri yol gösterici olmaktadır. Herhangi bir mobil uygulamayı tecrübe eden bir son kullanıcının program hakkındaki düşüncelerini/görüşlerini, istek, öneri ve şikâyetlerini paylaşması, bu manada hem geliştirici(ler) açısından hem de diğer kullanıcılar açısından pratik bir işleve sahiptir. En çok yorum alan 10 "helal ürün" uygulaması aşağıda yer almaktadır.

Uygulama Adı	Kategori	Yorum Sayısı	Puan Değeri
Scan Halal	Helal Ürün Barkod/E-Kod Tanıma ve Tarama	5842	3,4
Helâl Gıda	Helal Ürün/Bilgi/Logo Sorgulama	3665	4,5
Halal Check (E-numarası ve Malzemeler)	Helal Ürün Barkod/E-Kod Tanıma ve Tarama	3143	4,7
Halal Guide - İslam kılavuzu	Helal Alışveriş	2864	3,9
Halal Trip: Yemek, Namaz Vakitleri	Helal Mekân Konum/ Yer Bulma	2254	3,9
HalalCheck	Helal Ürün Barkod/E-Kod Tanıma ve Tarama	2155	3,7
HAC Halal Index	Helal Mekân Konum/ Yer Bulma	1660	-
Scan Halal food: Additive haram &e-Number Muslim	Helal Ürün Barkod/E-Kod Tanıma ve Tarama	1363	4,2
Halal E-Numbers	Helal Ürün Barkod/E-Kod Tanıma ve Tarama	1269	4,7
Helâl Zulal	Helal Ürün Barkod/E-Kod Tanıma ve Tarama	1063	4,4

Tablo 3: Yorum Sayısı En Yüksek 10 Helal Ürün Uygulaması

En çok indirilen uygulamalarda olduğu gibi "Helal Ürün Barkod/E-Kod Tanıma ve Tarama" en çok yorum alan uygulama kategorisidir. Buna göre en çok yorum alan 10 uygulamadan 6'sı bu kategoriye aittir. Bunun yanı sıra 1 tane "Helal Alışveriş", 1 tane "Helal Ürün/Bilgi/Logo Sorgulama" ve 2 tane "Helal Mekân Konum/Yer Bulma" kategorisinde yer alan uygulamanın olduğu da görülmektedir. İndirilme sayısına rağmen yorum sayısının düşük olduğu anlaşılmaktadır. Memnuniyet

düzeyi (puan değeri) düşük ancak indirilme sayısı yüksek olan mobil uygulamaların daha fazla yorum aldıkları iddia edilebilir.

Helal Ürün Tanıma ve Tarama Uygulamalarının Tematik Analizi

İslami mobil uygulamalar içerisinde yer alan helal ürün tanıma ve tarama uygulamalarının kategorik olarak sınıflandırılmasından sonra içerik ve işlevlerine yönelik, tematik bir analizin de yapılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda 4 tema oluşturulmuş ve "helal ürün" uygulamaları ilgili temalar altında yorumlanmıştır.

Şekil 3: Helal Ürün Tanıma ve Tarama Uygulamalarının Tematik Analizi

Yaşam Tarzı ve Tüketim Pratikleri Açısından Helal Ürün Uygulamaları

Endüstriyel üretim, pazarlama ve dağıtım süreçleri ile "paketlenmiş tüketim materyallerinin" mesafe tanımaksızın yeryüzünde yayılması, genetiği değiştirilmiş ürünlerin varlığı ayrıca gıda emperyalizminin görünen ve görünmeyen tarafı dikkate alınınca "helal ürün" sektörünün neden giderek büyümekte olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir ortamın varlığında, İslam hukukuna göre tüketilmesinde/kullanılmasında sakınca olmayan, izin verilebilir, caiz olan, kabul edilebilir ürünlere ulaşmak ve bu ürünlerin bilgisine sahip olmak özellikle dindar bireyler için önem arz etmektedir. Öte yandan tüketici kapitalizminin sınır tanımaksızın dinî alana sirayet etmesi, dindar tüketicilerin beğenilerine yönelik olarak "steril" ürün ve hizmetlerin sunulması da "helal ürün" sektörünün büyümesine katkı vermektedir.

Tüketim toplumunun ve kültürünün içinde yetişen/sosyalleşen herhangi bir birey için tüketim tercihinde bulunmak nasıl ki sınıfsal konuma, mesleki statüye, yaşa, cinsiyete, yaşam tarzına, etnik kökene vs. bağlı olarak farklılaşabiliyorsa benzer şekilde kişinin ait olduğu dinî inanç dünyasına ve bu dünyanın kaidelerine/yasaklarına bağlı olarak da değişebilmektedir. Kapitalizm, dinî ilke ve kuralları dikkate alan dindar

bir tüketim kültürünün inşa edilmesini, uzun bir süredir sağlamaktadır. Müslüman bireyler için de "steril" hâle getirilmiş ürün ve hizmetler, bu manada, "helal" etiketi ile tanımlanmakta ve dindar bireylerin beğenisine sunulmaktadır. Diğer tüketim alanlarında olduğu gibi "helal" ekonomi içinde de birbiriyle rekabet hâlinde olan çok sayıda firma bulunmaktadır. Bu firmalar ortaya koydukları marka değerleri ile dindar bireyler için alternatif bir pazarı diğer bir deyişle alışveriş mekânlarını oluşturmaktadır. Bu bakımdan "helal" kavramının hem İslami hem de iktisadi bir içeriği bulunmaktadır.

"Helal ürün" pazarı, son yıllarda dijital ortamlara aktarılmaktadır. Çevrim içi/online alışveriş siteleri ile başlayan bu süreç, aktüel zamanda, mobil uygulamalar ile devam etmektedir. Böylelikle "helal" ve "steril" ürünlere ulaşmak, alternatifler arasında seçim yapabilmek, sınıfsal ve/veya statü konumuna istinaden marka tercihinde bulunabilmek vb. dindar bireyler için de kolaylaşmaktadır. Söz konusu uygulamaların kişiselleştirilebilir yönü, bu sürecin daha pratik bir şekilde üretilebilmesini de sağlamaktadır.

Çalışma kapsamında helal ürün tanıma ve tarama programları arasında en çok tercih edilen/kullanılan kategori olan "helal alışveriş" ile ilgili 90 uygulama tespit edilmiştir. Uygulamalar kendi içerisinde ağırlıklı olarak gıda ve kişisel bakım ürünleri şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Gıdaya yönelik uygulamalar, yiyecek ve içeceklerde dinen yasak olmayan ürünlerin satışını kapsamaktadır. İslam dini açısından yasak kabul edilen (alkol ve domuz eti gibi) ya da İslami esaslara uygun olmayan içerikler ile ilgili bilgiler sunan uygulamalar da bulunmaktadır. Bunun yanı sıra helal ürün üreten/satan firma ve markalar ile bunların sahip olduğu/olmadığı sertifikalar hakkındaki bilgilere de yer verilmektedir. Et ürünlerine yönelik tasarlanan alışveriş uygulamaları ise eti yenen ve yenmeyen hayvanlar hakkında bilgi vermekte, İslami esaslara uygun olarak kesilen hayvanların diğer bir deyişle "helal kesim" etlerin satışını gerçekleştirmektedir.

Kişisel bakım ürünlerine yönelik geliştirilmiş, "helal alışveriş" kategorisinde yer alan çeşitli uygulamalar da bulunmaktadır. Bu uygulamalarda, ürünlerin içeriğinde bulunan, İslami açıdan yasak olan bileşenler, kimyasal maddeler ve gıdada olduğu gibi alkol olup olmadığı ya da

domuz yağı içerip içermediği hakkındaki bilgilere yer verilmektedir. Kozmetik, saç ve cilt bakımı, makyaj ve temizlik malzemeleri gibi birçok ürün yelpazesi ile özellikle dindar kadın bireylerin ilgisini çeken bu uygulamalar, "helal kozmetik" endüstrisinin dijital ortamda da genişlemesine imkân tanımaktadır. Tüketim kültürünün kadın bedeni üzerindeki tasarrufu, ortaya koyulan standart güzellik algısı, moda ve trend eşyalara sahip olma dürtüsü, sınıfsal ve/veya statü konumuna uygun markaları taşıma arzusu gibi birçok şey ister istemez dindar kadınların da ilgisini her geçen gün bu sektöre yönlendirmektedir. Dolayısıyla "helal" endüstrinin taşıyıcı kolonlarından birini de dindar kadınlar oluşturmaktadır.

Alışveriş uygulamaları içerisinde Kur'an-ı Kerim, Yasin-i Şerif, ilmihal ve dinî hikâye gibi kategoriler çerçevesinde çeşitli kitaplar satılmakta ayrıca kişilerin dinî pratiklerini yerine getirmesinde yardımcı olan araçlar (zikirmatik, seccade, tespih vb.) son kullanıcıların beğenisine/tüketimine sunulmaktadır. Dolayısıyla helal alışveriş uygulamaları sadece "helal" ürünlere erişim imkânı sağlamamakta aynı zamanda kişilere dinî içerikli ürünler arasında seçim yapma olanağı da tanımaktadır.

Tüketim Mekânı Çerçevesinde Helal Ürün Uygulamaları

Dünyayı avuç içine almayı sağlayan mobil cihazlar aynı zamanda parmak hareketleriyle birçok ürün ve hizmete kolay bir erişim imkânı vermektedir. Benzer bir şekilde, bir tüketim yeri/mekânı hakkında ön bilgi almak, bu yer hakkındaki yorumları değerlendirerek bir tercihte bulunmak ve böylelikle zamandan tasarruf edebilmek de söz konusu teknolojiler vasıtasıyla kolaylaşmış durumdadır.

Dini hassasiyetlerin dikkate alındığı "steril" mekânlar hakkında, dindar tüketiciye bilgi vermek amacıyla tasarlanan, 54 adet "helal ürün" uygulaması tespit edilmiştir. Otel, lokanta, market, kafe ve eğlence merkezleri gibi birçok mekân hakkında bilgiler veren, İslam dinine uygun ürün ve hizmetlere ulaşmayı kolaylaştıran bu uygulamalar aynı zamanda birbirinden farklı konsept ve içeriklere sahip mekânların reklamını da yapmaktadır. Böylelikle farklı sosyal kategoriler, sınıfsal ve/veya statü konumlarına bağlı olarak beğenileri ve dinî hassasiyetleri ölçüsünde tercihte bulunabilmektedir.

Helal sertifikaya sahip olan tüketim mekânları (otel, lokanta, market, kafe ve eğlence merkezleri gibi) hakkında bilgi almak (firma ismi, iletişim bilgileri, çalışma saatleri vb.), ilgili mekânlar hakkındaki yorumları okumak, rezervasyon yaptırmak ve bu yerlerin listesine ulaşmak gibi farklı içerik ve işlevlere sahip olan çeşitli mobil uygulamalar bulunmaktadır. İslami oteller kapsamında geliştirilen uygulamalar, bu bağlamda ön plana çıkmaktadır. İslami konsepte sahip oteller, içinde beş vakit ezan okunan, İslam'ın haram kıldığı yiyecek ve içecekleri içermeyen, mescidi bulunan, kadınlar ve erkekler için ayrı plajları olan özelliklere sahiptir. Böylelikle kişilere, "dinî değerlere uygun bir şekilde dünya nimetlerinden faydalanma" (Demirezen, 2015: 17) imkânı verilmektedir.

Müslüman bireylere yönelik olarak tasarlanmış, "turizm" ve "inanç turizmi" çerçevesinde değerlendirilebilecek olan aile gezileri, balayı tatilleri, İslami kültürel miras turları, bireysel seyahatler için de geliştirilmiş mobil uygulamalar bulunmaktadır. Bu uygulamalar, "helal seyahat rehberi" olarak işlev görmekte, birey ve gruplara hem konaklanacak mekân hem de gidilen yerde/bölgede bulunan "helal sertifikaya" sahip işletmeler hakkında bilgiler vermekte, GPS teknolojisi vasıtasıyla söz konusu konumlara kolay ulaşım imkânı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra seyahat duaları, ezan vakti, en yakın camiyi veya mescidi ve kıble yönünü bulma gibi özellikler de bu uygulamaların ara yüzünde yer almakta, yardımcı araçlar olarak işlev görmektedir.

Tanıma ve Tarama İşlevli Helal Ürün Uygulamaları

Barkod okuyucu araçların yarım yüzyıllık bir geçmişe sahip olduğu bilinmektedir. Ürün üzerinde yer alan siyah ve beyaz çizgileri elektrik sinyallerine dönüştüren bu araçlar zamanla, farklı arabirimler üzerinden de barkod kodunun bilgisayar ekranlarına aktarılabilmesini mümkün kılmıştır. Barkod okuyucuların başlıca kullanım amacı, ürünün fiyat bilgisinin alınabilmesidir. Bunun yanı sıra ürün kimliğini veya kitap etiketini tanıma gibi amaçlar çerçevesinde de kullanılmaktadır. Akıllı telefon teknolojileri ile birlikte barkod okuma araçlarının işleyiş mantığı, mobil uygulama içeriklerine entegre edilmiş ve çeşitli amaçlar çerçevesinde kullanılmaya başlanmıştır.

"Helal ürün" uygulamalarındaki bazı programlar da bu kapsamda bir işleve sahiptir. Müslüman bireyler için gıda ürünlerinin ve gıda ile teması olan diğer materyallerin içerisinde/içeriğinde ne olduğunun (kimyasalların, bileşenlerin, katkı maddelerinin vb.) bilinmesi önem arz etmektedir. Bu konuyla ilgili olarak faaliyet gösteren ulusal ve uluslararası helal sertifikalandırma programları bulunmaktadır. İşletmelerin "helal sertifikalara" sahip olması gibi üretilen/kullanılan/satılan ürünler üzerinde de "helal" etiketi/logosu yer almaktadır. Avrupa Birliği tarafından gıda katkı maddelerini (renklendiriciler, koruyucu maddeler, antioksidanlar ve asitliği düzenleyiciler vb.) tanımlamak için belirlenen referans numaraları (E-kodlar/E-numaralar) da bu manada yönlendirici olabilmektedir. Ancak E-kodların çeşitliliği ve sayısı nedeniyle tüketicinin bu kodları aklında tutabilmesi zorlaşmaktadır.

"Helal ürünlerin" tespitine yönelik olarak geliştirilen İslami mobil uygulamalar, ürün üzerinde yer alan barkodun veya E-kodun tanınmasını ya da taranmasını sağlayarak, bu hususta kullanıcılarına pratiklik ve güvenirlilik sağlamaktadır. Özellikle farklı bir ülkede ikamet eden ya da seyahat hâlinde olan bir Müslüman birey için bu programlar oldukça işlevseldir.

"Helal ürünleri" barkod/E-kod tanıma ve tarama yoluyla tespit etme/sorgulama imkânı tanıyan 48 adet uygulama tespit edilmiştir. Bu uygulamalar aynı zamanda tıbbi ürünlerin, kozmetiklerin ve kişisel bakım ürünlerinin de "helal" olup olmadığını sorgulama imkânı vermektedir. Helal ürün barkod, E-kod tanıma ve tarama uygulamaları, akıllı telefonlar üzerinde bulunan kameraları kullanmaktadır. Kişi, ürünün barkodunu/içindekiler kısmını kameraya göstererek tarama yapabilmekte veya ekran üzerinde barkod kodlarını, E-kodları girerek sorgulama yapabilmektedir. Bir ürün araması yapıldığında, aranan ürün kullanılan uygulamanın veri tabanında tanımlı ise kullanıcıya ürün içerisinde yer alan E-kodlar ve anlamları, helal/haram sorgulama sonuçları gösterilmektedir. Uygulamalar arasında sadece E-kodları tanıtan ve bu kodların helal/şüpheli/haram durumunu sorgulayan/gösteren programlar da bulunmaktadır. Çoğu uygulama E-kodların gösteriminde ayırt etmeyi ve okumayı kolaylaştırıcı bir unsur olarak renkleri kullanmaktadır: Yeşil renk o ürünün helal, turuncu, gri veya

mavi renk o ürünün şüpheli ve kırmızı renk o ürünün haram olduğunu göstermektedir.

Helal ürün barkod/E-kod tanıma ve tarama uygulamaları, Müslüman kullanıcılara helal ürün tüketiminde güven sağlamanın yanı sıra alışveriş pratiklerinde zaman da kazandırabilmektedir. Ek olarak birçok uygulama, barkod, E-kod taraması yapmak için çevrim dışı tarama ve dil seçme imkânı vermekte, bu durum uygulamaların işlevselliğini artırmaktadır. Bu uygulamaların, Müslümanlar için "helal ürün rehberi" gibi bir işlev gördüğü de söylenebilir.

Ürün ve Hizmetlere Dair Bilgi Edinme Pratiği Olarak Helal Ürün Uygulamaları

İslami esasları göz önünde bulundurarak bir yaşam tarzı oluşturmayı amaçlayan Müslüman bireyler, "helal" üretim ve satış yapan firmaları tercih etme eğilimindedirler. Tüketime sunulan ürünlerin İslami esaslara uygun bir şekilde üretilmiş olması, Müslüman bireyler için önem arz etmektedir. Dolayısıyla dindar/inanan tüketiciler bu konuda güvenebilecekleri ve referans alabilecekleri kurum ve kuruluşların onayına ihtiyaç duyabilmektedir. Helal ürün belgeleri veya sertifikaları, İslami esasları/kaideleri/şartları karşılayacak şekilde üretilen ürünlere, üretim ve satış yapan firmalara verilmekte olan bir hizmet belgesidir. Diğer bir deyişle, gıda üretimi yapan ya da yemek servisi (catering) hizmeti veren işletmelerden, gıda ürünü depolayan, taşıyan, dağıtan firmalara, gıda ile temas eden her türlü materyalden, mezbahanelere kadar birçok alana hitap eden bir belgelendirmedir. Diğer türden sertifikalarda olduğu gibi birtakım standartlara dayanmaktadır. Söz konusu standartlar kümesi, bir bakıma kalite ve güvence anlamına da gelmekte böylelikle tüketicilerin sorgusuz sualsiz söz konusu ürün ve hizmetleri alabilmesini sağlamaktadır.

İslam ülkeleri içerisinde Malezya, helal belgesi veren, helal gıda belgesine dair standartları belirleyen ve helal akreditasyon yapısı geliştiren ilk ülkedir (Kurt, 2010: 136). Malezya Helal Belgelendirme Kuruluşu (JAKIM), bu hususta güvenilir bir otorite olarak kabul edilmektedir (Şimşek, 2013: 29; Fındık, 2019: 87). Türkiye'de de JAKIM tarafından onaylanan "GİMDES: Helâl Gıda Sertifikaları" ve "KAS Sertifikasyon"

gibi "helal" belgelendirme işi yapan işletmeler bulunmaktadır (Fındık, 2019: 89). Türk Standartları Enstitüsü (TSE) tarafından da Diyanet Din İşleri Yüksek Kurulunca Onaylı, helal gıda belgesi verilmektedir (Uyanık, 2020: 669).

Bir firmanın helal sertifikaya sahip olması ya da bir üründe helal etiketinin/logosunun bulunması, her zaman yeterli bir ölçüt değildir. Bu durum oldukça istismar edilen bir konu olduğu için bu alanda otorite olarak kabul edilen, güvenilir kurum ve kuruluşlar tarafından belgelenmiş/onaylanmış olması da önem arz etmektedir. Söz konusu hassasiyeti dikkate alan bazı mobil uygulamalar, sadece belirli belge/sertifika sağlayan kurumlar tarafından alınan verilere dayanarak bir veri tabanı oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle bu amaç çerçevesinde geliştirilen mobil uygulamalar, son kullanıcılar tarafından "güvenli helal veri tabanı" olarak tercih edilmektedir.

Çalışma kapsamında, bu amaç doğrultusunda tasarlanmış olan 26 adet helal ürün/bilgi/logo sorgulama uygulaması tespit edilmiştir. Söz konusu uygulamaların daha çok gıda ürünleri üzerine oluşturulduğu görülmektedir. Uygulama içeriklerinde helal ve haram ürünler hakkında, Kur'an-ı Kerim'den ayetlerle desteklenerek bilgiler verilmekte, hangi ürünlerin helallik açısından sakıncalı olduğu açıklanmaya çalışılmaktadır. Bireyler, uygulamada bulunan markalara ait akıllı ürün listelerini görüntüleyebilmektedir. Bu listelenmiş ürünler çeşitli kategoriler hâlinde sunulmakta, ürünlere ait helal/şüpheli/haram gibi belirteçler bulunmakta, ürünlerin hangi firmaya ait olduğu ve hangi helal sertifikaya sahip olduğu gibi bilgilere yer verilmektedir. Kullanıcılar ürün adı, sertifika numarası veya üretici adı gibi çeşitli şekillerde arama yaparak istedikleri ürünün helalliğini kontrol etme imkânına sahip olmaktadır. Helal ürün belgelerinin/sertifikalarının belirli bir süreyi kapsayan ve sürekli denetim/kontrol/takip içeren bir işleyişi olduğundan, süresi geçmiş sertifikalı ürünleri, sertifikası iptal edilmiş ürünleri, sertifikası yenilenmeyen veya askıya alınan ürünleri görüntüleme imkânı veren uygulamalar da mevcuttur. Bu tür İslami mobil uygulamalar, göstermiş oldukları ürün ve firmalara yönelik herhangi bir helal belgesi vermemekte, yalnızca ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından değerlendirilen ürünleri, Müslüman tüketicilere aktarma/sunma işlevi üstlenmektedir.

Sonuç

Küreselleşme, ulus-ötesi göç hareketliliği, ulaşım teknolojilerinin gelişmesi ve turizm faaliyetlerinin yaygınlaşması gibi süreçlere bağlı olarak iç içe geçen toplumların varlığı, farklı inançlara, kültürlere ve kimliklere sahip birey ve grupların aynı toplumsal düzlemde birlikte yer almalarına imkân tanımaktadır. Söz konusu kültürel çoğulculuk ortamında, kendi ülkesinde ya da başka bir coğrafyada, yaşam tarzını ve tüketim pratiklerini sürdürmek isteyen ve bu hususta birtakım (dinî) hassasiyetlere sahip olan kişiler için yardımcı olacak farklı uygulamaların üretilmesi, bu çerçevede anlamlıdır. Helal ürün uygulamaları da dindar bireylerin İslami esaslara uygun olan mal ve hizmetlere, zaman ve mekân kısıtlaması olmaksızın ulaşabilmesini sağlamak amacıyla tasarlanmaktadır.

"İslami mobil uygulamalar" adı altında ele alınan "helal ürün" tanıma ve tarama programlarının farklı içeriklere (helal alışveriş, helal mekân konum/yer bulma, helal ürün barkod/E-kod tanıma ve tarama, helal ürün/bilgi/logo sorgulama) sahip oldukları tespit edilmiştir. Uygulamaların; ürün ve hizmetler hakkında bilgi almak, sorgulamak, yorumları okumak, değerlendirmelerde bulunmak, rezervasyon yapmak, konum bilgisine ulaşmak, alışveriş yapmak ve zaman tasarrufunda bulunmak gibi işlevlere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Söz konusu uygulamaların, özellikle Müslüman ya da Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkelerdeki geliştiriciler tarafından tasarlanmış ve üretilmiş oldukları görülmektedir. Buna karşın dili ve içeriği İngilizce olan uygulamaların ağırlıklı olduğu belirlenmiştir.

Bu çalışma kapsamında, helal ürün tanıma ve tarama uygulamaları ile ilgili belirlenen "helal gıda", "helal kozmetik", "helal kesim", "helal sertifika", "helal turizm", "helal seyahat rehberi", "helal ürün rehberi" ve "helal ürün veri tabanı" gibi içerikler, helal ekonominin dijital platformlarda da büyümekte olduğunu teyit etmektedir. Dijital helal ürün pazarına yönelik geliştirilen uygulamaların hemen hemen bütün yaş kategorilerine hitap edebilecek ölçüde açık bir erişime sahip olduğu, en çok indirilen ve yorum alan uygulamaların "Helal Ürün Barkod/E-Kod Tanıma ve Tarama" kategorisinde olduğu tespit edilmiştir. Küresel bir rekabetin bir sonucu olarak zamanla, farklı içerik ve işlevlere sahip uygulamaların da üretilebileceği öngörülebilir.

Tecrübe edilmekte olan dijital çağın bir getirisi olarak değişen ilgiler ve istekler ister istemez dinî inanç, bilgi ve pratiklere de sirayet etmekte, bu durum birey ve grupların dinî yaşayışlarını etkileyebilmektedir. Dijital ortamlara aktarılan dinî bilgi ve pratikler ayrıca sanal uzamda gerçekleşen dinî içerikli iletişim ve etkileşimler, bu minvalde birtakım imkân ve fırsatların sunulmasını sağlamakla beraber aynı zamanda birtakım risklerin ve tehditlerin de oluşmasına sebebiyet vermektedir. Diğer bir ifadeyle dijitalleşmenin doğasında var olan "akışkanlık", "hareketlilik", "kesin olmama durumu", "belirsizlik", "sınırsızlık" ve "öngörülemezlik" gibi hususlara istinaden dinî konularla ilgili üretilen içeriklerin doğruluğu/güvenirliliği problemli hâle gelebilmektedir. Din gibi hassasiyet düzeyi yüksek bir konu özelinde üretilen bilginin/içeriğin, bu çerçevede kontrol edilmesi, sorgulanması, araştırılması, doğruluğunun teyit edilmesi önem kazanmaktadır.

Dijitalleşme ile kişilerin bilgiye erişimi, şüphesiz kolaylaşmıştır. Ancak bu durum aynı zamanda kişilerin sorgusuz sualsiz bilgiyi almasına ve bu bilgiyi "reçete bilgi" gibi kullanmasına da sebebiyet vermektedir. Araştırma kapsamında ele alınan helal ürün tanıma ve tarama ile ilgili İslami mobil uygulamalar, bu yönüyle de ele alınması gereken bir konudur. Çünkü bu tür uygulamaların kolay ulaşılabilirliği, pratikliği ve işlevleri kişiler tarafından kolaylıkla benimsenmesine ve sorgulanmadan kullanılmasına neden olmaktadır. Öte yandan bu tür uygulamalarda üretilen içerikler herhangi bir dinî otorite tarafından ya da uzman kişiler tarafından kontrol edilmemekte, bilgi güvenliği sorgulanmamakta ya da bilginin üretildiği kaynak verilmemektedir. Dolayısıyla üretilen içeriklerle ilgili olası bir doğru ve yanlış bilginin eklektik bir biçimde kitlelere sunulması, bu uygulamaları kullanan ve buradaki içeriği gündelik hayatına taşıyan bireylerin olumsuz bir şekilde etkilenmesine neden olabilmektedir. Bütün bu gerekçelere istinaden dijital platformlarda üretilen içeriklerin dinî otorite olarak kabul edilen kurum ve kuruluşlar tarafından izlenmesi ve kontrol edilmesi önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra gerek kullanıcıların beğenilerini gerekse de onların doğru ve güvenilir bilgiye erişimini sağlamak için içerik/hizmet sağlayıcılar/üreticiler/tasarımcılar ile çeşitli iş birliklerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Özellikle bu tür uygulamaların neredeyse tamamının her yaş grubuna

hitap ediyor olmasından dolayı çocuk ve genç bireyler açısından sakıncalı veya zararlı içeriklerin kaldırılması yönünde baskı da oluşturulması, bu hususta da politikalar üretilmesi önem arz etmektedir. Böylelikle dijital dünyanın imkân ve fırsatlarından yararlanmak kadar risk ve tehditlerden sakınmak veya engellemekte mümkün hâle gelecektir.

Son olarak "alan yazınla ilgili çalışmalar" başlığında belirtildiği üzere ele alınan konuyla ilgili karşılaştırma yapmayı mümkün kılabilecek başka bir çalışma bulunmamaktadır. Dijitalleşme ve din kapsamında, mobil uygulamaları konu edinen yeterli düzeyde çalışmanın olmadığı görülmektedir. Buna karşın özellikle İslami mobil uygulamalar çerçevesinde ele alınabilecek birçok konunun olduğu tespit edilmiştir. Buna göre mobil öğrenme, tesettür giyim, seyahat rehberi ve İslami finans uygulamaları gibi birçok alanda geliştirilmiş İslami mobil uygulamalar, "dijitalleşen dinin" anlaşılması açısından önem taşımaktadır. İlerleyen süreçlerde, bu alandaki çalışmaların da artacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Abd Razak, M. N. F. & Katuk, N. (2017). A barcode scanning mobile application for searching halal information of food products. *Proceedings of the 6th International Conference on Computing and Informatics*, 418-425. http://icoci.cms.net.my/PROCEEDINGS/2017/Pdf_Version_Chap08e/PID100-418-425e.pdf

Abd Wahab, A. A., Kamaruddin, A., Hassan, S. & Pa, N. C. (2017). Addressing usability quality attributes in techo-spritual application. *Proceedings of the 6th International Conference on Computing and Informatics,* 443-451. http://icoci.cms.net.my/PROCEEDINGS/2017/Pdf_Version_Chap08e/PID205-443-451e.pdf

Ahmad, F., Yahya, S. Z., Saad, Z. & Ahmad, A. R. (2018). Tajweed classification using artificial neural network. In *2018 International Conference on Smart Communications and Networking (SmartNets)*. DOI:10.1109/SMARTNETS.2018.8707394.

Ahmad, N. A. N., Akhbariee, N. I. & Hafizuddeen, M. (2013). Requirements analysis of android application using activity theory: A case study. In *2013 International Conference of Information and Communication Technology (ICoICT),* 145-149. DOI:10.1109/ICoICT.2013.6574563.

Ahmad, N. A., Zainal, A., Kahar, S., Hassan, M. A. A. & Setik, R. (2016). Exploring the needs of older adult users for spiritual mobile applications. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology, 88*(1), 154-160. https://www.researchgate.net/publication/303919536

Allaymoun, M. H. & Hamid, O. A. H. (2020). Proposed mobile trade application: A new approach for sharia compliant credit card. *International Journal of Electronic Banking, 2*(2), 138-153. DOI:10.1504/IJEBANK.2020.109657.

Alqahtani, M. & Fayyoumi, A. (2015). Mobile application development for Quran verse recognition and interpretations. *International Journal of Interactive Mobile Technologies (iJIM), 9*(1), 19-22. DOI:10.3991/ijim.v9i1.4171.

Business of Apps. (2021). App Revenue Data (2021). Erişim adresi: https://www.businessofapps.com/data/app-revenues/#1 Erişim tarihi: (27.04.2021).

Campbell, H. A. (2013). Introduction: The rise of the study of digital religion. H. A. Campbell (Ed.) *Digital religion: Understanding religious practice in new media worlds* (1-21). London: Routledge.

Campbell, H. A., Altenhofen, B., Bellar, W. & Cho, K. J. (2014). There's a religious app for that! A framework for studying religious mobile applications. *Mobile Media & Communication, 2*(2), 154-172. DOI:10.1177/2050157914520846.

Creswell, J. W. & Plano Clark V. L. (2018). *Desining and conducting mixed method research.* Los Angeles: SAGE Publications.

Demirezen, İ. (2015). *Tüketim toplumu ve din*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi.

Dollah, H., Ghalib, M. F. M., Sahrir, M. S., Hassan, R., Zakaria, A. W. & Omar, Z. (2017). Prototype development of mobile app for trilingual Islamic banking and finance glossary of terms via iOS and Android based devices. *International Journal of Interactive Mobile Technologies, 11*(3), 145-161. DOI:10.3991/ijim.v11i3.6620.

Fenty, E. M. A., Hulliyah, K. & Ekafitri, M. (2014). Applying mobile application development life cycle in the development of Zakat maal mobile web application using JQuery mobile framework. In *2014 Inter-*

national Conference on Cyber and IT Service Management (CITSM), 89-92. DOI:10.1109/CITSM.2014.7042182.

Fındık, M. A. (2019). Malezya'nın helal gıda sertifikasyonundaki rolü. *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi*, *1*(2), 82-104. https://hdl.handle.net/20.500.12436/1635

Hameed, A., Ahmed, H. A. & Bawany, N. Z. (2019). Survey, analysis and issues of Islamic Android apps. *Elkawnie: Journal of Islamic Science and Technology*, *5*(1), 1-15. DOI:10.22373/ekw.v5i1.4541.

Ibrahim, M. A. (2020). Android tahfiz management application (ATMA): An innovation for higher education level. In *14th International Technology, Education and Development Conference (Inted2020),* 1458-1462. DOI:10.21125/inted.2020.0486.

Islam, R., Islam, R. & Mazumder, T. (2010). Mobile application and its global impact. *International Journal of Engineering & Technology (IJEST), 10*(6), 104-111. https://www.researchgate.net/publication/308022297

Junaini, S. N. & Abdullah, J. (2008). MyMobiHalal 2.0: Malaysian mobile halal product verification using camera phone barcode scanning and MMS. In *2008 International Conference on Computer and Communication Engineering,* 528-532. DOI:10.1109/ICCCE.2008.4580659.

Kamarudin, N. & Salam, S. (2012). Tajweed understanding among Malaysian muslim (a preliminary findings). *1st International Conference on Mobile Learning, Applications and Services,* 1-4. https://www.researchgate.net/publication/231006371

Kanakri, W. & Tawalbeh, L. A. (2019). WSN-based interactive dynamic maps for guidance in Al-Masjid Al-Haram. In *2019 Sixth International Conference on Internet of Things: Systems, Management and Security (IOTSMS),* 326-330. DOI:10.1109/IOTSMS48152.2019.8939245.

Kartiwi, M., Gunawan, T. S., Anwar, A. & Fathurohmah, S. S. (2018). Mobile application for halal food ingredients identification using optical character recognition. In *2018 5th International Conference on Smart Instrumentation, Measurement and Application (ICSIMA).* DOI:10.1109/ICSIMA.2018.8688756.

Khan, E. A. & Shambour, M. K. Y. (2018). An analytical study of mobile applications for Hajj and Umrah services. *Applied Computing and Informatics, 14*(1), 37-47. DOI:10.1016/j.aci.2017.05.004.

Khosravi, M., Ali, N. I., Karbasi, M., Brohi, I. A., Shaikh, I. A. & Shah, A. (2018). Comparison between NFC/RFID and bar code systems for halal tags identification: Paired Sample T-Test evaluation. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, *9*(4), 221-229. DOI:10.14569/IJACSA.2018.090435.

Kurniawan, F., Khalil, M. S., Khan, M. K. & Alginahi, Y. M. (2014). DWT+ LSB-based fragile watermarking method for digital Quran images. In *2014 International Symposium on Biometrics and Security Technologies (ISBAST)*, 290-297. DOI:10.1109/ISBAST.2014.7013137.

Kurt, A. O. (2010). Yahudilik'te koşer ve koşer ekonomisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(2), 103-149. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/221345

Menekşe, Ö. (2015). Dinin dijitalleşmesi ve mobil uygulamalar. M. Çamdereli, B.Ö. Doğan ve N. Kocabay Şener (Ed.) *Dijitalleşen Din [Medya ve Din 2]* (151-168). İstanbul: Köprü Kitapları.

Mustaffa, N. A., Yusoff, M. F., Rofie, M. K., Bakar, J. A. A., Mat, R. C. & Abidin, N. A. Z. (2020). Modeling the structural of intention and attitude of Muslim software developer to use Islamic work ethic in developing Islamic content mobile apps. In *2020 6th International Conference on Interactive Digital Media (ICIDM)*. DOI:10.1109/ICIDM51048.2020.9339606.

Norwahidayah, S., Aqil, M. & Aziz, N. (2020). Development of mobile application to recognition muslim products. *International Journal of Synergy in Engineering and Technology*, 1(2), 54-61. https://tatiuc.edu.my/ijset/index.php/ijset/article/view/78

Ramli, R. & Yusoff, Y. (2018). E-Iqra': Mobile application for learning Al-Quran using voice recognition. *Advanced Science Letters*, *24*(3), 1666-1669. DOI:10.1166/asl.2018.11133

Rosli, H. & Abd Rahim, R. (2016). A study of the Malaysian youth perception toward 'Muslim Pro'apps through smart phone in Malaysia using technology acceptance model (TAM), In *ISME Colloquium 2016: Pengukuhan Budi Dan Jati Diri*, 36-41. http://ir.uitm.edu.my/id/eprint/20045/1/PRO_HAFIZAH%20ROSLI%20M%2016.pdf

Rosmani, A. F., Ahmad, H., Mazlan, U. H., Zainuddin, N. A. & Ibrahim, A. (2014). I-Wirid: Construction of digital wirid via mobile plat-

form. In *2014 International Conference on Computer, Communications, and Control Technology (I4CT)*, 348-352. DOI:10.1109/I4CT.2014.6914203.

Sabilarrusyda, N. A., Basuki, A. & Fathoni, K. (2017). Game mobile application history of Uthman Ibn Affan based on monotone chain convex hull algorithm. In *2017 International Electronics Symposium on Knowledge Creation and Intelligent Computing (IES-KCIC),* 200-205. DOI:10.1109/KCIC.2017.8228587.

Sahrir, M. S., Yahaya, M. F., Ismail, T., Zubir, M. A. & Ahmad, W. R. W. (2018). Development and evaluation of i-Mutawwif: A mobile language traveller guide in Arabic for Mutawwif (Umrah tour guide). *International Journal of Interactive Mobile Technologies (iJIM)*, *12*(2), 54-68. DOI:10.3991/ijim.v12i2.7708.

Saidin, A. Z., Mohamed, K. S., Adzmi, Z. H. & Azhar, N. W. (2015). Q-ibadah mobile application: A usability pilot testing. *Journal Teknologi*, 77(29), 49-54. DOI:10.11113/jt.v77.6812.

Sarlan, A., Hashim, A. S., Ahmad, R., Ahmad, W. F. W., Mahamad, S., Basri, S. & Astrini, S. (2016). An interactive Islamic mobile application for children-"Hidup Cara Rasullullah". In *2016 3rd International Conference on Computer and Information Sciences (ICCOINS),* 579-584. DOI:10.1109/ICCOINS.2016.7783280.

Senan, N., Ab Aziz, W. A. W., Othman, M. F. & Suparjoh, S. (2017). Embedding repetition (takrir) technique in developing Al-Quran memorizing mobile application for autism children. In *MATEC Web of Conferences*, (Vol. 135, p. 00076). DOI:10.1051/matecconf/201713500076.

Shabrina, G., Lestari, L. A., Iqbal, B. M. & Syaifullah, D. H. (2019). Redesign of user interface zakat mobile smartphone application with user experience approach. In *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, (Vol. 505, No. 1, p. 012088). DOI:10.1088/1757-899X/505/1/012088.

Shaout, A. & Khan, S. (2016). ALHAJJ-HAJJ app for IOS. *IIUM Engineering Journal*, *17*(1), 1-27. DOI:10.31436/iiumej.v17i1.528.

Şimşek, M. (2013). Helal belgelendirme ve SMIIC standardı. *Journal of Islamic Law Studies*, (22), 19-44. http://isamveri.org/pdfdrg/D02533/2013_22/2013_22_SIMSEKM.pdf

Statista (2021). Number of mobile app downloads worldwide from 2016 to 2020 (in billions). Erişim adresi: https://www.statista.com/sta-

tistics/271644/worldwide-free-and-paid-mobile-app-store-downloads/ Erişim tarihi: (27.04.2021).

Teddlie, C. & Tashakkori, A. (2009). *Foundations of mixed methods research: Integrating quantitative and qualitative approaches in the social and behavioral sciences*. California: SAGE Publications.

Uyanık, M. Z. (2020). Helal gıda sertifikalarının fıkıh ve mevzuat açısından problemleri. *Journal of Islamic Law Studies*, (35), 665-678. http://isamveri.org/pdfdrg/D02533/2020_35/2020_35_UYANIKMZ.pdf

Wagner, R. (2013). You are what you install: Religious authenticity and identity in mobile apps. H. A. Campbell (Ed.) *Digital religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds* (199-206). London: Routledge.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zain, N. Z. M., Mahmud, M. & Hassan, A. (2013). Utilization of mobile apps among student with learning disability from Islamic perspective. In *2013 5th International Conference on Information and Communication Technology for the Muslim World (ICT4M)*. DOI:10.1109/ICT4M.2013.6518889.

Zainal, A., Samsudin, N. A., Azman, M. A. & Mustapha, A. (2017). Natural language processing approach for searching the Quran: Quick and intuitive. In *MATEC Web of Conferences*, (Vol. 135, p. 00068). DOI:10.1051/matecconf/201713500068.

Zeki, A. M., Alsafi, H., Nassr, R. M. & Mantoro, T. (2012). A mobile dictionary for pilgrims. In *2012 International Conference on Information Technology and e-Services*. DOI:10.1109/ICITeS.2012.6216620.

YAHUDİLİKTE DİNİ İÇERİKLİ DİJİTAL YAYINCILIK: SEFARIA ÖRNEĞİ

Büşra ŞAHİN

Giriş

Yahudilik; Tanrı, Tora ve İsrail olmak üzere üç kutsal öz üzerine inşa edilmiş bir dindir. Tora, hem Yahudilik öğretilerinin kapsamlı adıdır hem de Hz. Musa'ya Sina'da verilen beş kitabı içeren yazılı Tora'yı ve şifahi olarak verilen sözlü Tora'yı ifade eder. Yahudiliğe göre dünyanın yaratılışından önce Tanrı katında hazır bulunan Tora, yaratılış için rehber vazifesi görmüştür ve yaratılış onun hürmetine gerçekleşmiştir. Seçilmiş millet İsrail'in Tora'yı kabulü ile yaratılıştan önceki kaos sona ermiştir ve Tora, Tanrı ve İsrail arasındaki ahdin şahadet belgesidir.[1]

Tora'nın Tanrı ve İsrail ile olan bu zorunlu ilişkisi, yazılı ve sözlü Tora'nın asırlar boyunca tekrar tekrar çalışılması ve Yahudi dinî literatürünün oluşması sonucunu ortaya çıkarmıştır. ***Mikra*** adı verilen yazılı Tora üzerine gerçekleştirilen ***midraş*** ve ***targum*** çalışmaları ile ***Mişna*** adı verilen sözlü Tora'nın yorumu diyebileceğimiz ***gemara/talmud*** çalışmaları Yahudi dinî literatürünün özünü oluşturmaktadır. Filistin topraklarında oluşmaya başlayan bu literatür, diaspora döneminde çeşitli merkezlerde sürdürülmüş, tefsir ve fetva literatürü gibi çalışmaların da eklenmesiyle genişleyerek günümüze ulaşmıştır.[2] XX. ve XXI. yüzyılın teknolojik ge-

1 Baki Adam, ***Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat***, İstanbul: Pınar Yayınları, 2015, ss. 70-84; Salime Leyla Gürkan, ***Yahudilik***, İstanbul: İSAM Yayınları, 2012, s. 91.

2 Yasin Meral, "Yahudilik," ***Dünya Dinleri***, ed. Şinasi Gündüz, İstanbul: Milel Nihal Yayınları, 2020, ss. 79-83.

lişmeleri ile Yahudi dinî literatürü ve bu literatürün çalışılması internet ortamına taşınmıştır.

Bu çalışmada Yahudilik'te dinî içerikli dijital yayıncılık ele alınacaktır. Öncelikle Yahudilik'te internet kullanımı konusundaki görüşlere yer verilecek ardından dijital yayıncılıkta halka ve çocuklara yönelik çalışmalar, Chabad-Lubavitch'in son rebbesi Rabbi Menachem Mendel Schneerson'un "Her bir Yahudi çocuğu Yahudi eğitimi alana kadar dinlenemeyiz" sözünden hareketle Yahudi eğitim sistemini dijital ortama taşıyan web sitesi ***Chabad*** örneği üzerinden sunulacaktır.[1] 1993 yılında hizmet vermeye başlayan bir web sitesi olan ***Chabad***, içeriğinin zenginliği ve doyuruculuğu açısından konu edilecektir.

Çalışmanın odak noktasını Yahudilikte ilmî dijital yayıncılıktaki gelişmeler oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, Yahudi dinî literatürünü dijital ortama taşıyan sitelerin başında gelen web sitesi ***Sefaria*** konu edilecektir.[2] Kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olan ***Sefaria***, "Yahudi Metinlerinin Yaşayan Kütüphanesi" sloganıyla hareket etmektedir. ***Sefaria***, Yahudi dinî literatüründen binlerce esere internet bağlantısı olan her yerden, bilgisayar, tablet ya da telefondan erişilebilen etkileşimli arayüzü ile İbranice ve İngilizce olarak yer vermektedir. Ücretsiz ve kolay erişimin yanı sıra Yahudi metinlerini ve bunların bağlantılarını görselleştirmekte ve interaktif çalışmalara olanak sağlamaktadır. ***Sefaria***'nın görselleştirme ve interaktifleştirme çalışmaları örnekler üzerinden sunulacaktır.

Yahudilik'te İnternet Kullanımı

Daha kapalı toplumlarda yaşayan Ultra-Ortodoks Yahudiler söz konusu edildiğinde, dinî-toplumsal baskı ile oluşan kurallar çerçevesinde sınırlı internet kullanımının olduğu görülmektedir. Ultra-Ortodoks Yahudi önderleri, her an her bilgiye ulaşılabilen internetten özellikle çocukların uzak tutulması gerektiği yönünde beyanda bulunmaktadır. Bazı önderler iş ya da öğrenim için dahi olsa bilgisayar ve akıllı telefon kullanımının kesinlikle yasak olduğunu belirmektedirler. Bu doğrultu-

[1] https://www.chabad.org/ (Erişim Tarihi: 20.02.2021).

[2] https://www.sefaria.org/ (Erişim Tarihi: 20.02.2021).

da, Ultra-Ortodoks toplulukların yaşadığı bölgelerde sık sık internetin ve akıllı telefonların zararlarına dair caydırıcı afişlere rastlanmaktadır.[1]

Bilgisayar, tablet, telefon gibi cihazların ve internetin kullanımını belli koşullarda izne tabii tutan gruplar da mevcuttur. Bu nedenle zamanla teknolojide ***koşer*** cihaz sektörü oluşmuştur ve bilgisayar, telefon, tablet başta olmak üzere birçok cihaz ***koşer***leştirilerek satışa sunulmaktadır. Örneğin, akıllı telefonlar için yalnızca navigasyon, hava durumu, banka işlemleri ve mesajlaşma gibi izne tabii uygulamalara erişime izin verilmesini sağlayan yazılımlar geliştirilmiştir.[2]

Teknolojiye erişim Şabat kuralları çerçevesinde de ele alınmaktadır. Şabat yasaklarının geçerli olduğu saatlerde hiçbir şekilde bilgisayar, telefon gibi cihazlar kullanılmaz. Özellikle hizmet ve mal satışı yapan birçok internet sitesi de Şabat boyunca erişime kapatılmaktadır.[3]

İnterneti ortaya çıktığı ilk yıllardan itibaren kontrollü bir şekilde kullanan ve yine kontrollü bir şekilde kullanımını teşvik eden dindar gruplar da vardır ve bu gruplarda son yıllarda artan internet kullanımı araştırmalara konu olmaktadır. *Chabad* hareketi, kontrollü internet kullanımını destekleyen ve uzun yıllardır bir internet sitesi ile hizmet veren dindar Yahudi gruplardan biridir.

Halka ve Çocuklara Yönelik Dijital Yayıncılık: Chabad Örneği

Hasidi Yahudi hareketi, Polonya Yahudi cemaatinin maruz kaldığı sosyo-ekonomik sıkıntılar ve Sabetay Sevi hareketinin beklenmedik bir şekilde sona ermesi ile oluşan hayal kırıklığı neticesinde ilk ***rebbe***[4] Rabbi Yisrael ha-Baal Şem Tov (ö. 1760) önderliğinde Doğu Avrupa'da ortaya çıkmıştır. En büyük Hasidi Yahudi hareketlerinden biri olan Chabad[5]

---

1 Nathaniel Deutsch, "The Forbidden Fork, the Cell Phone Holocaust, and Other Haredi Encounters with Technology," ***Contemporary Jewry*** 29:1 2009, ss. 4-5, 18.

2 Bkz. https://smartkosherdevices.com/ (Erişim Tarihi: 20.02.2021).

3 https://www.chabad.org/tools/donate/donate_cdo/aid/161548/sc/t6198/jewish/Donate.htm (Erişim Tarihi: 22.05.2021); https://libri.levy.it/ (Erişim Tarihi: 22.05.2021); https://aisenthaljudaica.com/ (Erişim Tarihi: 22.05.2021); https://thekotel.org/ (Erişim Tarihi: 22.05.2021).

4 Yiddiş dilinde öğretmen, akıl hocası, mürşit gibi anlamlara gelmektedir. İbranice rabbi kelimesinden türetilmiştir.

5 İbranice hikmet (***hohma***), anlayış (***bina***) ve bilgi (***daat***) anlamlarına gelen kelime-

hareketi ise Hasidiliğin bir alt kolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hareket, günümüzde Belarus topraklarında yer alan Liozno'da 1775 yılında Rabbi Schneur Zalman (ö. 1813) tarafından kurulmuştur ve sonrasında gelen yedi rebbe tarafından şekillendirilmiştir. Son rebbe Menahem Mendel Schneerson (ö. 1994), Holokost sonrasında hareketi yeniden canlandırıp tüm dünyaya yayılmasını sağlayarak günümüz Chabad toplumunu ve öğretilerini şekillendirmiştir.[1]

Chabad, İsrail'in devlet olarak varlığını destekleyen bir hareket olduğu için diğer dindar Yahudi hareketlerden ayrılmaktadır. Diğer dindar Yahudi hareketlerin çoğunluğu Mesih'in gelişini hızlandırmak için İsrail'in kurulmasını ilahi iradeye müdahale ve küfür olarak görmektedirler. Chabad düşüncesine göre ise her devirde Mesih olmaya aday bir kişi vardır ve ancak Tanrı'nın onu Mesih olarak ortaya çıkarması gerekir. Bu doğrultuda Chabad hareketinin takipçileri, son Chabad rebbesi Rabbi Menahem Mendel Schneerson'u Mesih olarak görmüşlerdir ve kendisine birçok mucize atfetmişlerdir. Rabbi Menahem Mendel Schneerson, 1994 yılında vefat etmiştir ancak onun vefatı Chabad takipçileri tarafından reddedilmektedir. Chabad takipçileri, son rebbe Rabbi Menahem Mendel Schneerson'un ortadan kaybolduğuna ve mesih olarak tekrar geleceğine inanmaktadırlar. Bu nedenle, evlerinde son rebbe Rabbi Menahem Mendel Schneerson'un tablolarını bulundurmaktadırlar. "Yaşasın Kral Mesih!" anlamına gelen İbranice "Yehi ha-Meleh ha-Meşiah" ifadesi de son rebbenin yeniden gelişi beklentisi ile ilgili olarak hareketin mottosu olmuştur.[2]

Dünyanın her yerinde takipçileri olan Chabad'ın günümüzde toplam Hasidi nüfusun yaklaşık yüzde yirmisine tekabül eden yüz bin kadar takipçisi vardır. **Şelihut** (elçilik) adı verilen bir sistem ile organize olan Chabad hareketi, faaliyetlerini de **şluhim** (elçi/temsilci) ya

---

lerin baş harflerinden meydana gelen bir kısaltmadır. ***Chabad-Lubavitch*** olarak da anılmaktadır. Hareketin kurucusunun ve en önemli liderlerinin 18-19. yüzyıllarda burada yaşaması nedeniyle bu ismi almıştır.

1 Chabad Hasidileri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Büşra Şahin, "Habad Hasidileri," ***Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi,*** ed. Süleyman Turan ve Emine Battal, İstanbul: Okur Akademi, 2020, ss. 201-204.

2 Şahin, "Habad Hasidileri," s. 203.

da ***batey Chabad*** (Chabad evleri) adı verilen merkezlerde devam ettirmektedirler. Yaklaşık 90 ülkede yer alan 5000 **şluhim**, *Agudat Hasidey Chabad* (Chabad Hasidileri Birliği) adındaki çatı bir kuruluş altında toplanmıştır. Dünyanın çeşitli yerlerindeki Chabad merkezleri ve bu merkezlere bağlı Chabad takipçileri, *Agudat Hasidey Habad* çatısı altında her yıl düzenlenen bir organizasyonda bir araya gelerek istişare toplantıları yapmaktadırlar.[1]

Chabad hareketi, 1993 yılında yayın hayatına başlayan bir web sitesine[2] sahiptir ve bu web sitesinin misyonu "internet teknolojisini dünya çapındaki Yahudileri birleştirmek, onları 3.300 yıllık gelenekleri hakkında bilgilerle donatmak, Yahudi şeriatı ve inancıyla daha derin bir bağlantı kurmaklarını sağlamak" olarak belirtilmektedir.[3] Chabad, dünya çapındaki Yahudileri birleştirmek misyonu doğrultusunda İngilizce, İbranice, İspanyolca, Fransızca, Almanca, Portekizce, Rusça ve İtalyanca olmak üzere içeriğini 8 dilde hizmete sunmaktadır. Chabad, tüm içeriğine tablet ve telefon gibi cihazlardan erişim sağlayan mobil uygulaması ile de hizmet vermektedir. Bir Yahudi'nin, özelde bir Chabad takipçisinin ihtiyaç duyabileceği tüm alanlarda sürekli güncellenen biriçeriğe sahiptir. Chabad, tüm bu hizmetlerini dünyanın her yerinden bağışçıları sayesinde finanse etmektedir ve site üzerinden de bağışları kabul etmektedir.[4]

Sitenin hizmetlerinden biri hızlı bir şekilde yanıt veren fetva sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. İletilen sorular, yaklaşık 48 saat içerisinde detaylı bir şekilde mail aracılığı ile cevaplanmaktadır. Bu başlık altında daha önce sorulmuş ve cevaplanmış sorulara da erişim mümkün kılınmıştır.[5] Yahudi öğretileri, iman esasları ve şeriatı videolar,[6] sesli içerik-

---

1 Şahin, "Habad Hasidileri," s. 203.

2 https://www.chabad.org/ (Erişim Tarihi: 20.02.2021).

3 https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/32812/jewish/Our-Mission.htm (Erişim Tarihi: 19.02.2021).

4 https://www.chabad.org/tools/donate/donate_cdo/aid/161548/sc/t32811/jewish/Donate.htm (Erişim Tarihi: 18.02.2021).

5 https://www.chabad.org/asktherabbi/default_cdo/jewish/Ask-the-Rabbi.htm (Erişim Tarihi: 18.02.2021).

6 https://www.chabad.org/video/default_cdo/aid/591213/jewish/video.htm (Erişim Tarihi: 18.02.2021).

ler[1] ve çeşitli kurslar[2] ile oluşturulmuş alt segmentlerde sunulmaktadır. Son rebbe ve beklenen mesih Rabbi Menahem Mendel Schneerson'un hayatı ile ilgili tüm dokümanların[3] İsrail'den ve diaspora coğrafyasından güncel haberlerin;[4] koşer kurallarının, koşer setrtifikasyonunun ve çeşitli tariflerin;[5] sağlık, çocuk bakımı ve evlilik gibi kadınlara yönelik içeriklerin;[6] Yahudi mistisizmi Kabala ile ilgili içeriklerin[7] bulunduğu farklı alt siteler yer almaktadır.

Dünyanın dört bir yanındaki Chabad merkezlerinin ulaşım bilgileri, posta kodu aracılığı ile taranabilmektedir ve ayrıntılı iletişim bilgisi sunulmaktadır.[8] Yine posta kodu ile dünyanın herhangi bir yerindeki Şabat saatlerine erişim mümkün kılınmaktadır. Ayrıca talep hâlinde email ve sms olarak hatırlatıcı talep edilebilmektedir.[9] Yahudiler için önemli günler de hazırlanan takvim aracılığıyla takip edilebilir ve yine hatırlatıcı talebine açıktır.[10] Yahudi bayramlarının güncel tarihleri ve bu bayramlarla ilgili bilgilerin yer aldığı ayrı bir alt site de bulunmaktadır.[11]

Chabad, çocuklar için de özel içerikler sunmaktadır. Jewish Kids Club başlıklı sayfa, imleç sesleri gibi çocukların dikkatini çekecek özelliklerle tasarlanmıştır. Yahudi öğretileri çocuklara yönelik olarak ani-

---

1 https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/6230/trk/more-sites/jewish/Audio-Classes.htm (Erişim Tarihi: 18.02.2021).

2 https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/2530155/trk/more-sites/jewish/ChabadU.htm (Erişim Tarihi: 18.02.2021).

3 https://www.chabad.org/therebbe/default_cdo/jewish/The-Rebbe.htm (Erişim Tarihi: 18.02.2021).

4 https://www.chabad.org/news/default_cdo/jewish/News.htm (Erişim Tarihi: 18.02.2021).

5 https://www.chabad.org/recipes/default.htm (Erişim Tarihi: 18.02.2021).

6 https://www.chabad.org/theJewishWoman/default_cdo/jewish/Woman.htm (Erişim Tarihi: 18.02.2021).

7 https://www.chabad.org/kabbalah/default.htm (Erişim Tarihi: 18.02.2021).

8 https://www.chabad.org/centers/default_cdo/jewish/Centers.htm (Erişim Tarihi: 18.02.2021).

9 https://www.chabad.org/calendar/candlelighting_cdo/aid/6226/jewish/Candle-Lighting.htm (Erişim Tarihi: 18.02.2021).

10 https://www.chabad.org/calendar/view/month_cdo/jewish/Jewish-Calendar.htm (Erişim Tarihi: 18.02.2021).

11 https://www.chabad.org/holidays/default_cdo/jewish/holidays.htm (Erişim Tarihi: 18.02.2021).

masyonlar, oyunlar, şarkılar kullanılarak sunulmaktadır. Yazdırılabilir boyama, bulmaca ve bilmece sayfaları da ücretsiz olarak erişime sunulmuştur.[1] Özel olarak çocukların Tevrat eğitimi için yine Chabad tarafından hazırlanmış bir başka site bulunmaktadır.[2] Dünyanın birçok yerinden öğrencinin katılabileceği grup çalışmaları bu site vasıtası ile organize edilmektedir. İbranice, İngilizce ve Fransızca olarak hizmet veren sitede, farklı yaş grupları için hazırlanan müfredat ve bu müfredatın uygulanmasında kullanılacak materyaller yer almaktadır.

İlmî İçerikli Dijital Yayıncılık: Sefaria Örneği

Yahudilikte ilmî içerikli dijital yayıncılık söz konusu olduğunda akla gelen sitelerin başında Sefaria yer almaktadır. Sefaria, profesyonel bir ekiple[3] Yahudi dinî literatürünü dijital ortama taşıyan bir sitedir ve "Yahudi Metinlerinin Yaşayan Kütüphanesi"[4] sloganıyla hareket etmektedir. İbranice ve İngilizce hizmet veren Sefaria aracılığı ile Yahudi dinî literatüründen binlerce esere internet bağlantısı olan her yerden, bilgisayar, tablet ya da telefondan erişilebilmektedir.[5] Sefaria, birçok kişi kurum ve kuruluş tarafından yapılan bağışlarla faaliyetlerini sürdürmektedir.[6] Bireysel ve kurumsal bağışlar site üzerinden kabul edilmektedir.[7]

Sefaria, 2011 yılında Joshua Foer ve Brett Lockspeiser tarafından ilk tasarımları yapılan site, 2012 yılında beta versiyonu ile yayınlamıştır. 2013 yılında bağışçılardan gelen yatırımlarla kadrosu güçlendirilen sitenin hizmete açtığı içerik yaklaşık 8,5 milyon kelimeye ulaşmıştır. 2014'te Tevrat dijitalleştirme çalışmaları doğrultusunda kullanıcıların oluşturduğu yaklaşık 6000 çalışma sayfasından hareketle ilk görselleş-

1 https://www.chabad.org/kids/default_cdo/jewish/Kids.htm (Erişim Tarihi: 18.02.2021).
2 https://www.kidstorah.org/ (Erişim Tarihi: 18.02.2021).
3 https://www.sefaria.org/team (Erişim Tarihi: 17.02.2021).
4 İbranice "Sifriya Haya şel Tekstim Yahudim"; İngilizce "A Living Library of Jewish Texts".
5 https://www.sefaria.org/mobile (Erişim Tarihi: 17.02.2021); https://www.sefaria.org/remote-learning (Erişim Tarihi: 17.02.2021).
6 Tam liste için bkz. https://www.sefaria.org/supporters (Erişim Tarihi: 17.02.2021).
7 https://sefaria.nationbuilder.com/supportsefaria (Erişim Tarihi: 17.02.2021).

tirme çalışmaları Tevrat ve Talmud bağlantıları üzerinden yapılmıştır.[1] İlerleyen yıllarda çeşitli kurum ve kuruluşların desteği, yapılan proje ve anlaşmaların neticesinde her geçen gün içeriği zenginleşmekte ve hızla kullanıcı sayısı artmaktadır. 2020 itibariyle dijitalleştirilen literatür 300.000.000 kelimeye, 8.000'den fazla bireysel kullanıcının oluşturduğu 300.000'den fazla çalışma sayfasına ve ayda 500.000 kullanıcıya erişmiştir.[2]

Sefaria'nın içerdiği Yahudi dinî literatürüne ait metinler genel anlamıyla şu şekilde sıralanabilir: ***Tora***, ***Neviim*** ve ***Ketuvim*** bölümlerinden oluşan Yahudi kutsal kitabı ***Tanah*** ve tefsirleri, Tora'nın Aramice Targum'u başta olmak üzere birçok dildeki tercümeleri, sözlü Tora'nın yazıya geçirilmiş hali olan ***Mişna***, Mişna derlenirken dışarıda bırakılan rivayetlerin derlenmesiyle oluşturulmuş ***Tosefta***, Babil ve Kudüs olmak üzere iki ayrı merkezde Mişna metni üzerine yapılan açıklamalardan oluşan ***Talmud***, Talmud şerhlerinden oluşan ***Tosafot***, hem Yahudi hukukun ile ilgili ***halaha*** ve inançla ilgili ***agada*** anlatımlarına yer veren ***Midraş***, fetva literatürü olarak gelişen ***Responsa*** literatürü, Yahudi mistisizmi ***Kabala***'nın temel metinleri, Yahudi ibadetleri ile ilgili ***Seder*** litreratürü ve Yahudi felsefesinin temel metinleri.[3]

Site, bireysel araştırmacılara kendi çalışma sayfalarını oluşturma ve buldukları bağlantıları ekleme olanağı sunmaktadır. Diğer araştırmacıların oluşturduğu ve erişime açtığı çalışma sayfalarının kaydedilmesi ve içeriğe notlar alınması da mümkün kılınmıştır.[4] Bunun yanında, eğitim veren kurumlara da site üzerinden geleneksel bir çalışma yöntemi olan ve ***hevruta*** adı verilen çalışma grupları oluşturma imkânı sağlanmaktadır. Öğreticilerin site üzerinden eğitim vermesini kolaylaştıran birçok özellik öğreticilere sunulan eğitimlerle tanıtılmaktadır.[5]

Sefaria, Yahudi dinî literatürüne ait metinleri ve bu metinlerin birbirleri ile olan bağlantılarını görselleştirmekte ve interaktif çalışmalara

---

1 https://www.sefaria.org/about (Erişim Tarihi: 17.02.2021).

2 https://www.sefaria.org/metrics (Erişim Tarihi: 17.02.2021).

3 Yahudi dinî literatürü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Meral, "Yahudilik," ss. 79-83; Gürkan, ***Yahudilik***, ss. 91-106.

4 https://www.sefaria.org/sheets (Erişim Tarihi: 17.02.2021).

5 https://www.sefaria.org/educators (Erişim Tarihi: 17.02.2021).

olanak sağlamaktadır.[1] Bu bağlantılar, Sefaria ekibinin ve bireysel araştırmacıların sağladığı verilerle Liz Shayne tarafından görselleştirilmektedir.[2]

Aşağıda görselleştirmeler üzerinden çalışma olanağı beş farklı örnek üzerinden incelenmektedir.

ÖRNEK 1: Tanah ve Babil Talmudu Bağlantıları

Sina Dağı'nda Musa'ya indirilen vahiy Yahudiliğe göre, yazılı (***Tora şe-bihtav***) ve sözlü Tevrat (***Tora şe-baal-pe***) olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Yazılı Tevrat, Musa'nın beş kitabı olarak kayıt altındadır. Tanah'ın diğer kısımlarının yani Neviim ve Ketuvim kitaplarının da ilahî kaynaklı olduğu kabul edilir ve tüm Tanah için de Tevrat kelimesi kullanılır. Yaklaşık MS. 200'e kadar ağızdan ağza nesiller boyunca aktarıldıktan sonra kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Sözlü Tevrat, Mişna adı altında yazıya geçirilmiştir. Mişna, Filistin ve Babil'deki Yahudi âlimler tarafından çalışılmış ve Mişna metnine açıklamalar yazılmıştır. Babil'de yazılan ve Babil Talmudu olarak adlandırılan literatür MS. 550 yıllarında son halini almıştır ve Filistin Talmudu'na kıyasla çok daha hacimlidir. Yüzyıllardır ***yeşiva***larda çalışılan literatürün başında Tanah ve Babil Talmudu gelmektedir.

Sefaria, 24 kitaptan oluşan Tanah'ın ve 63 risaleden oluşan Babil Talmudu'nun birbirleriyle bağlantılı kısımlarını görselleştirmektedir.[3] Benzer şekilde, Talmud ve Tanah ile diğer literatür arasındaki bağlantılar da görselleştirilmiştir. Örneğin, Tanah'ın Mezmurlar kitabı ile Babil Talmudu'nun Baba Batra risalesinin 48b sayfası arasındaki bağlantılar seçilip incelenebilir. Erişilen sayfada daha ileri düzeyde çalışmalara olanak sağlayan bir segment açılmaktadır. Bu segment üzerinden bireysel çalışma sayfası oluşturulabilir, başka kullanıcıların oluşturduğu çalışma sayfaları incelenebilir, ilgili bağlantının diğer Yahudi dinî metinleri ile bağlantısı detaylı bir şekilde görüntülenebilir.

---

1 https://www.sefaria.org.il/visualizations (Erişim Tarihi: 17.02.2021).

2 Görselleştirme süreci ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. https://lizshayne.wordpress.com/2014/06/17/sefaria_in_gephi/ (Erişim Tarihi: 17.02.2021).

3 https://www.sefaria.org/explore (Erişim Tarihi: 17.02.2021).

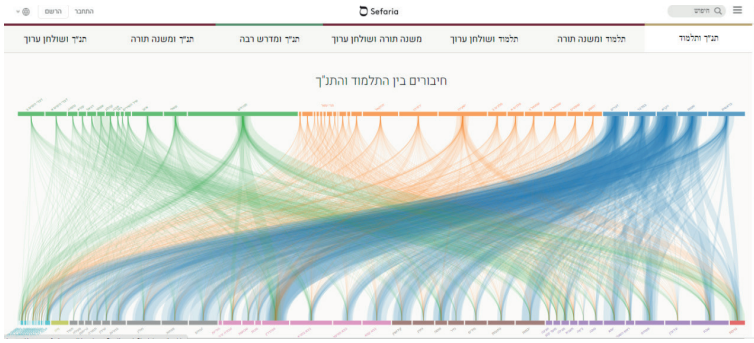

Şekil 1: Tanah ve Talmud bağlantıları

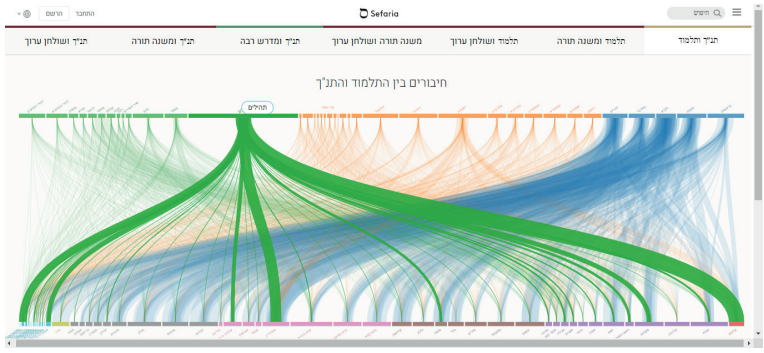

Şekil 2: Tanah'ın Mezmurlar kitabı ve Talmud bağlantıları

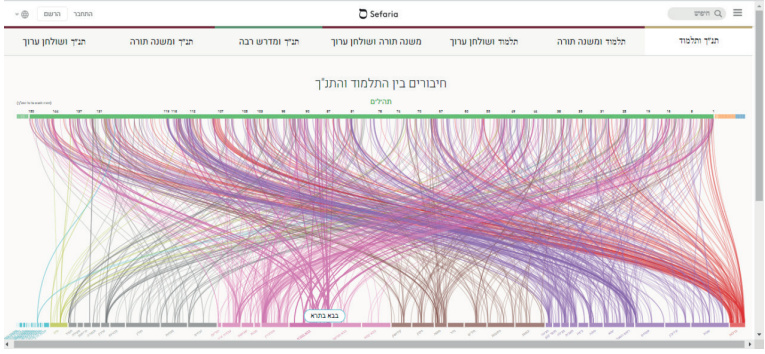

Şekil 3: Tanah'ın Mezmurlar kitabı ve Talmud'un Baba Batra risalesi bağlantıları

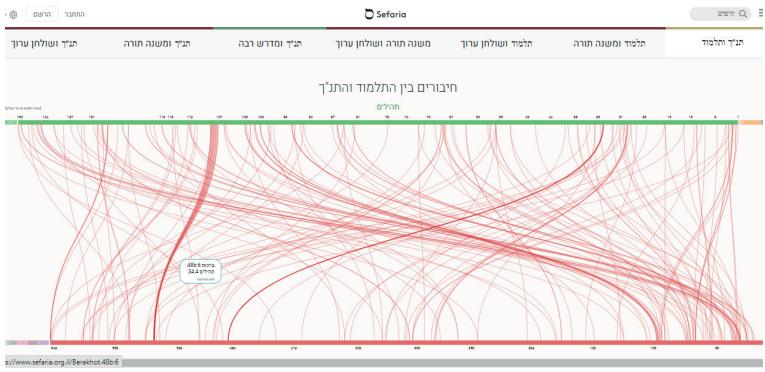

Şekil 4: Tanah'ın Mezmurlar kitabı ve Talmud'un Baba Batra risalesinden 48b sayfasının bağlantıları

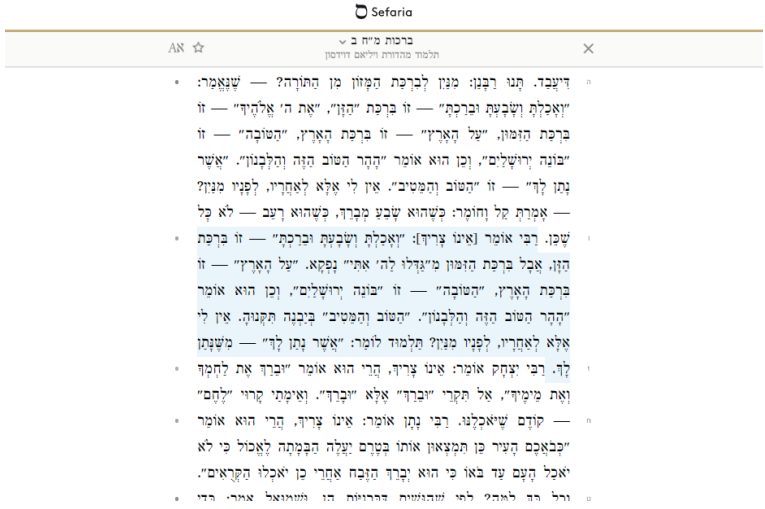

Şekil 5: Mezmurlar kitabı ile Baba Batra risalesinden 48b bağlantısının içeriğine erişim

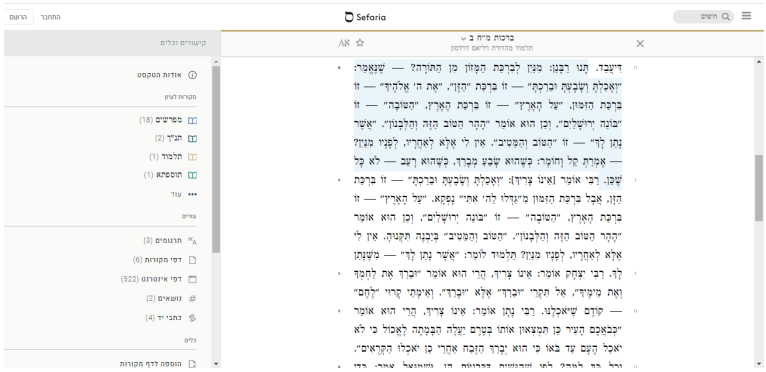

Şekil 6: İlgili bağlantı ile yapılabilecek çalışmaların yer aldığı sekme

ÖRNEK 2: Anahtar Kelimelerle Kudüs Literatürünün Taranması

Yahudi dinî literatüründe Kudüs ile ilgili yer alan bilgiler coğrafi yerler, önemli kişiler, kronoloji, Kudüs'ün çeşitli isimleri ve belirlenen anahtar kelimelerden oluşturulan filtrelerle çalışılabilmektedir.[1] Örneğin mekân olarak ***Even Ştiya***[2] ve terim olarak ***kurban*** seçildiğinde her ikisini de içeren metinlerden filtrelenerek sıralanmaktadır.

1 https://www.sefaria.org/garden/jerusalem (Erişim Tarihi: 17.02.2021).

2 İslami gelenekte ***hacer-i muallak*** olarak bilinmektedir. ***Even ha-ştiya***, temel taşı anlamına gelir. Mabed tepesi olarak bilinen ***Moriya*** tepesinde bulunur. Yahudiler bu taşın dünyanın yaratıldığı taş olduğuna inanırlar. Süleyman Mabedi'nde yer alan ve yalnızca baş kohenin girebildiği kutsallar kutsalının bu taş olduğuna inanılmaktadır. Yahudilik'te yeryüzündeki en kutsal yer burasıdır. Mabedin var olduğu zamanlarda ***Yom Kippur***'da sunulan kurbanlar burada sunulur. Yahudi inanışına göre İbrahim, oğlu İshak'ı kurban etmek üzere buraya getirmiştir. ***Amida*** duası sırasında da bu taşa yönelirler.

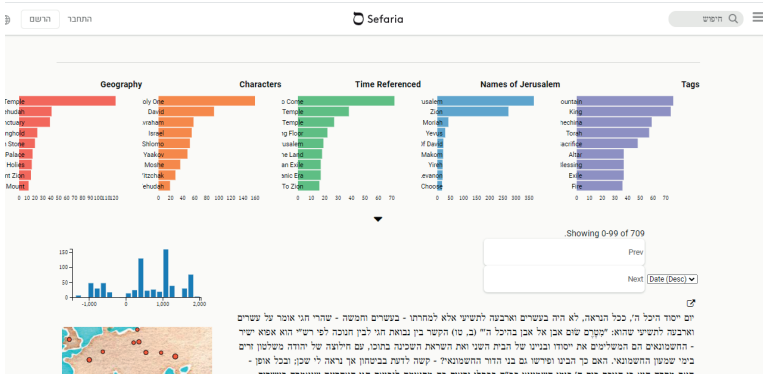

Şekil 7: Kudüs ile ilgili kavram çalışmasına olanak sağlayan sistem

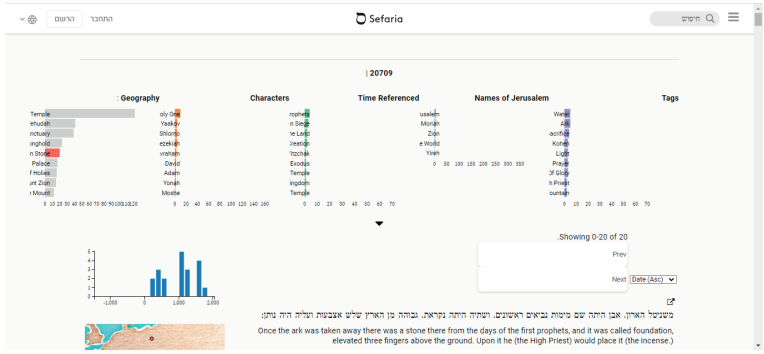

Şekil 8: Kudüs ile ilgili kavramların filtrelenmesi

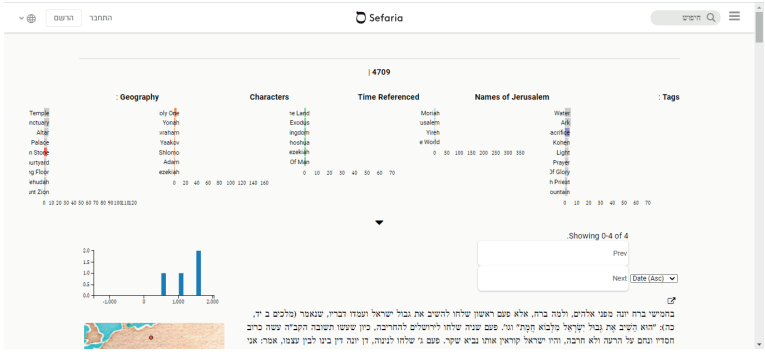

Şekil 9: Kudüs ile ilgili kavramların çoklu kavram seçimi ile filtrelenmesi

ÖRNEK 3: Peruş Raşi

Raşi, Rabbi Şlomo Yitshaki'nin kısaltmasıdır. Raşi, 1040'da bugünkü Fransa'nın kuzeyinde doğmuştur. Tanah'ın 24 kitabının neredeyse tamamına ve Babil Talmudu'nun 30 risalesine tefsir yazmıştır. Her seviyeye hitap eden, herkesin okuyup anlayabileceği bir tefsir olarak bilinen Raşi tefsiri, yüzyıllardır ***yeşiva***larda temel eser olarak okutulmaktadır. Sefaria'da Tanah içerisindeki bağlantılar, Raşi tefsiri üzerinden görselleştirilmektedir. Raşi tefsirinin içerdiği Tanah kitapları arasındaki bağlantılar, Raşi'nin hangi bölümler ve cümleler arasında nasıל bağlantı kurduğu bu görselleştirme ile çalışılabilir. Örneğin, Yaratılış kitabı 18:7'nin Çölde Sayım kitabı ile bağlantıları seçilebilir ve yine bu bağlantı üzerinden literatürdeki diğer eserlerle bağlantıları detaylı bir şekilde çalışma sayfaları oluşturularak işlenebilir.[1]

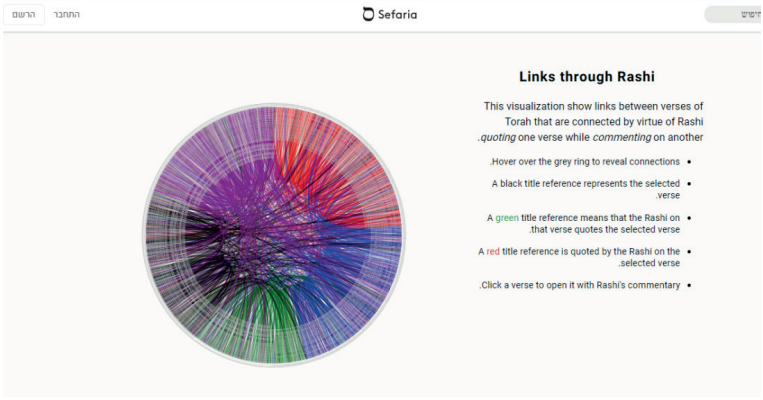

Şekil 10: Raşi tefsirinde yer alan Tanah bağlantıları

[1] https://www.sefaria.org/visualize/links-through-rashi (Erişim Tarihi: 17.02.2021).

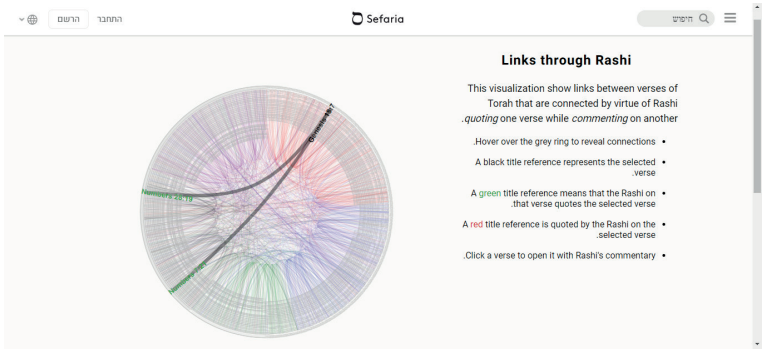

Şekil 11: Raşi tefsirinde yer alan Tanah bağlantılarından seçim yapılması

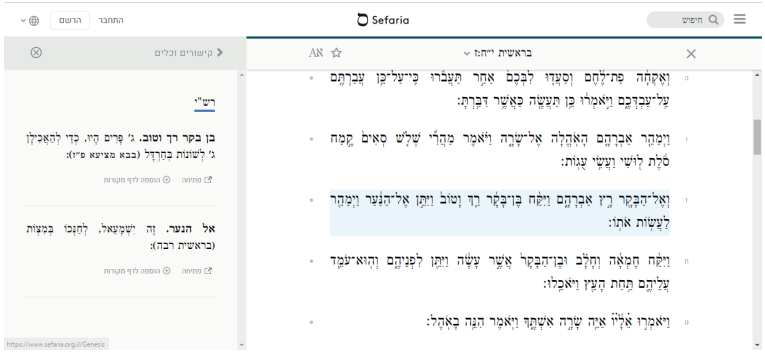

Şekil 12: Raşi tefsirinde yer alan Tanah bağlantılarında yapılan seçimde detay görüntüleme

ÖRNEK 4: Responsa Literatürü

İbranicede ***şeelot u-teşuvot*** yani ***responsa***, Yahudi fetva literatürüdür. Dünyanın çeşitli bölgelerinde bulunan Yahudi diasporası zaman zaman kendi bölgelerindeki zaman zaman başka bölgelerdeki âlimlere çoğunlukla mektuplarla sorularını ulaştırmışlarıdır. Âlimlerin bu sorulara yazdığı cevaplar da responsa literatürü olarak bilinmektedir. Yaklaşık 1700 yıllık bir literatürü kapsayan responsalar, Sefaria üzerinden bölge ve

konu filtreleme ile çalışılabilmektedir.[1] Örneğin, din değiştirme ile ilgili Berlin'de verilen fetvalar filtrelenip listelenebilir.

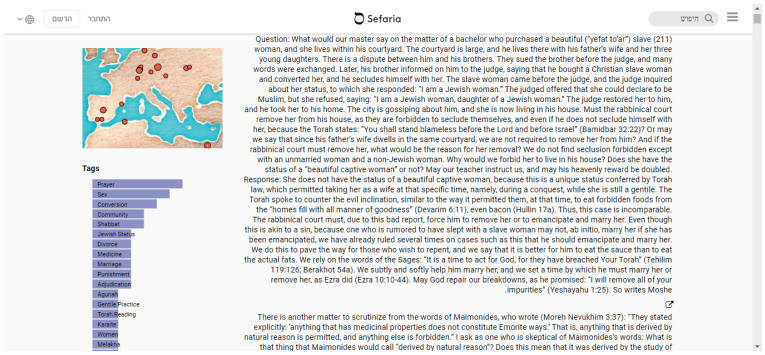

Şekil 12: Responsa literatürünün filtrelenmesine olanak sağlayan sistem

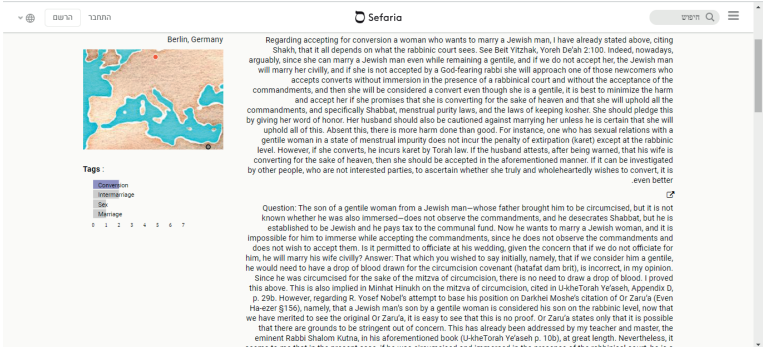

Şekil 13: Responsa literatürünün konu ve bölge seçimi ile filtrelenmesi

ÖRNEK 5: Sefer ha-Hinuh ile 613 Mitsva Çalışması

Yahudilikte 248 emir ve 365 nehiyden oluşan 613 ***mitsva*** bulunmaktadır. ***Sefer ha-Hinuh***, 613 mitsvanın sistemli bir şekilde işlendiği bir eserdir. 13. yüzyılda, Orta Çağ İspanya'sında anonim bir şekilde neşredile bu eser, günümüzde de yaygın bir şekilde çalışılmaktadır. Sefaria, ***Sefer ha-Hinuh***'da yer alan sıralama ve sınıflandırmalar doğrultusunda

[1] https://www.sefaria.org/garden/responsa (Erişim Tarihi: 17.02.2021).

613 mitsvayı görselleştirmekte ve emir-nehiy, müellef, hüküm/ceza gibi filtrelerle çalışma imkânı sunmaktadır.[1] Örneğin, cezası kırbaç olan, İsrail topraklarında geçerli nehiyler filtrelenerek sıralanabilir.

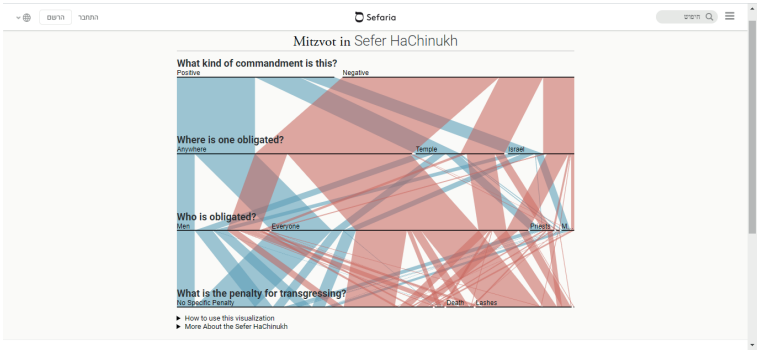

Şekil 14: Sefer ha-Hinuh kitabı özelinde 613 mitsvanın sınıflandırılması

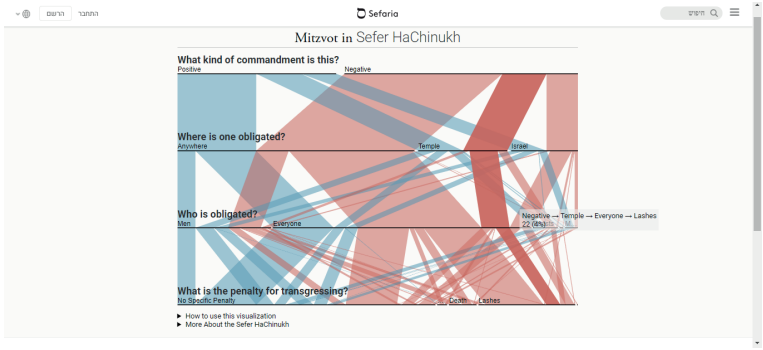

Şekil 15: 613 mitsvanın filtrelenmesi

[1] https://www.sefaria.org/visualize/sefer-hachinukh-mitzvot (Erişim Tarihi: 17.02.2021).

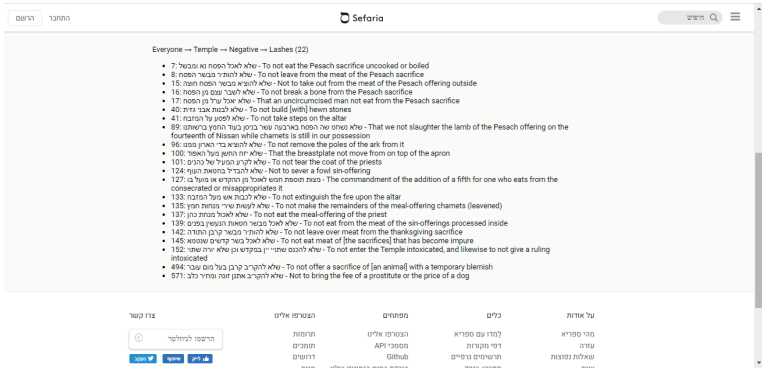

Şekil 16: 613 mitsvanın filtrelenmesi ile ulaşılan liste

SONUÇ

Tora'nın Tanrı ve İsrail ile olan zorunlu ilişkisi neticesinde yazılı ve sözlü Tora, Yahudiler tarafından yüzyıllardır tekrar tekrar çalışılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda oldukça geniş ve çeşitli bir literatür olan Yahudi dinî literatürü ortaya çıkmıştır. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte, internet kullanımına mesafeli duran dindar Yahudiler dahi bu çalışmaları internet ortamına taşıma gereği duymuşlardır. Yahudilikte dinî içerikli dijital yayıncılık söz konusu olduğunda Chabad daha çok halk için, Sefaria ise daha ilmi ve akademik çalışmalar için hizmet veren sitelerin başında gelmektedir. Her iki site incelendiğinde, Yahudilikte dinî içerikli dijital yayıncılığın gün geçtikçe geliştiği ve çeşitlendiği görülmektedir. İlmî içerikli dijital yayıncılıkta Sefaria, içerdiği bağlantı görselleştirme çalışmaları ile sunduğu kolaylık dikkatleri çekmektedir.

Kaynakça

ADAM, Baki, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2015.

COHEN, Tova ve Steven Scheer, "Israel's ultra-Orthodox Jews take to internet in coronavirus lockdown," https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-israel-ultraorthod-idUSKCN225265 (Erişim Tarihi: 19.05.2021).

DEUTSCH, Nathaniel, "The Forbidden Fork, the Cell Phone Holocaust, and Other Haredi Encounters with Technology," *Contemporary Jewry* 29:1 2009, ss. 1-25.

GÜRKAN, Salime Leyla, ***Yahudilik***, İstanbul: İSAM Yayınları, 2012.

MERAL, Yasin, "Yahudilik," ***Dünya Dinleri***, ed. Şinasi Gündüz, İstanbul: Milel Nihal Yayınları, 2020, ss. 61-114.

ŞAHİN, Büşra, "Habad Hasidileri," ***Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi***, ed. Süleyman Turan ve Emine Battal, İstanbul: Okur Akademi, 2020, ss. 201-204.

https://aisenthaljudaica.com/ (Erişim Tarihi: 22.05.2021).

https://www.chabad.org/ (Erişim Tarihi: 20.02.2021).

https://www.holyclock.com/ (Erişim Tarihi: 20.02.2021).

https://www.kidstorah.org/ (Erişim Tarihi: 20.02.2021).

https://libri.levy.it/ (Erişim Tarihi: 22.05.2021).

https://www.sefaria.org/ (Erişim Tarihi: 20.02.2021).

https://smartkosherdevices.com/ (Erişim Tarihi: 20.02.2021).

https://thekotel.org/ (Erişim Tarihi: 22.05.2021).

MÜZAKERE

Doç. Dr. Faruk TEMEL
Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi

1.Google Play Store'daki İslami Mobil Uygulamalar:
Helal Ürün Tanıma ve Tarama Programlarının Tematik Analizi
2.Yahudilikte Dinî İçerikli Dijital Yayıncılık: Sefarıa Örneği

Google Play Store'daki İslami Mobil Uygulamalar: Helal Ürün Tanıma ve Tarama Programlarının Tematik Analizi adlı çalışma temel olarak internet ortamında Müslümanların kullanımına açılan helal ürün tespit programlarını niceliksel yönüyle incelemektedir. **Yahudilikte Dinî İçerikli Dijital Yayıncılık: *Sefarıa* örneği** isimli çalışma dinî içerikli yayıncılığı Seferia örneği üzerinden içeriksel boyutu ile incelemektedir. Her iki çalışma da internet ortamında dinî içerikleri ve pratikleri iki ayrı din üzerinden yansıtmaktadır. Öncelikli tartışma konusu her iki unsurun ortaklaştığı alanın internet olması ve internetin nitelikleridir.

İletişim teknolojileri ve ürünleri günümüz dünyasının siyasal, ekonomik ve kültürel yapılanmasında önemli unsurlar olarak belirmektedir. Kapitalist etkinliklerin yoğunlaşmasında ve birçok alana nüfuz etmesinde iletişim araçları etkin bir pozisyonda bulunmaktadır. Bugün internet etkinlikleri bu durumu yoğun biçimde yansıtmaktadır. Gerçekte teknolojik ürünün kendisinden çok ona karakter biçen anlayış ve bu etkinlikleri belirleyen siyasal ve sosyal dokunun kendisi önem arz etmektedir. Nitekim bugünkü tablo Avrupa'daki değişim süreciyle kökten bağlıdır.

13. yüzyılda Avrupa'da ticari faaliyetlerle birlikte yoğunlaşan haber edinme ihtiyaçları el yazması haber mektuplarının ortaya çıkmasını sağ-

lamış ve haber alınıp satılan bir ürün şeklinde değerlendirilmiştir. Aynı zamanda kapitalist ekonomik anlayışın alt yapısını oluşturan rekabet esası iletişim araçları ile birlikte güçlü biçimde görünmeye başlamıştır. Nitekim gazete de bilimsel, ticari, siyasi rekabetin iletişim aracında yansıyan göstergesi olmuştur. İleriki dönemde de sinema ve televizyon bu rekabeti yansıtırken, siyasal ve sosyal alanda hâkim paradigmanın etkinlik kazanmasını sağlamıştır. Bugün internet bu rekabeti toplumsal alana daha fazla yaymış ve bireysel etkinliklerin yoğunlaştığı forma sokmuştur.

Google Play Store'daki İslami Mobil Uygulamalar: Helal Ürün Tanıma ve Tarama Programlarının Tematik Analizi adlı çalışmada inceleme konusu olan mobil uygulamalar internet ortamındaki bu içeriklerin bir rekabetin unsuru olarak belirdiğini ortaya koymaktadır. Nitekim çalışma kapsamında helal ürün tanıma ve tarama programlarının sayısının 218 civarında olduğu gözükmektedir. Bu tablo kapitalist ortamın doğası gereği ortaya çıkan bir durumken İslami pratiklerin dijitalleştiğini ve tüketime teşvik eden bir ortamın varlığını sergilemektedir. Çalışmada bu noktada eleştirel bir değerlendirme yapılması araştırmanın niteliğini artırabilirdi. Araştırma var olan durumu oldukça iyi resmetse de çalışmanın nitel ve eleştirel yönü zayıf gözükmektedir. Elbette veriyi tasnif etmek önemlidir. Ancak tasnif edilen içeriklerin sosyal meselelerle ilişkili biçimde analiz edilerek yansıtılması çok daha önem arz etmektedir. Bu bağlamda sonuç bölümü dijitalleşme ve din ilişkisi üzerinden ilişkisel değerlendirmeye muhtaç bir tablo çizmektedir. Diğer taraftan literatür incelemesi araştırma sonuçlarının tartışılması şeklinde yapılabilirdi. Nitekim bu durum sözü edilen çalışmayı diğerleri arasında ayırt edici kılacaktır. Bütün bunlarla birlikte araştırma kapsamında inceleme nesnesi içeriklerin tamamının örneklem dâhilinde değerlendirilmesi ve yöntemin detaylarıyla birlikte açıklanmış olması araştırmayı bu açıdan güçlü kılmaktadır. Araştırma niceliksel yönüyle alan yazına katkı sağlamaktadır.

Yahudilikte Dinî İçerikli Dijital Yayıncılık: *Sefaria* Örneği başlıklı bir diğer çalışma ise dinî içeriklerin iletişim araçlarıyla paylaşımına örnek teşkil ederken internet aracılığıyla dinî bilginin yayılması bakımından matbaa ile birlikte basılan ilk kitabın İncil olduğunu hatırlat-

maktadır. Nitekim iletişim kanalları dinî bilginin paylaşımı açısından oldukça önem arz etmektedir. Matbaa aracılığıyla İncil basılmış olsa da Matbaa Hristiyan reformasyonunda önemli bir araç olarak belirmiş ve Protestanlığın yaygınlaşmasında etkili bir araç olarak konumlanmıştır. Bu durum iletişim araçlarının mevcut durumu ikame etmek ve ilerletmek için ya da başkaca yapının ortaya çıkmasında etkili olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede kitlelere ulaşabilecek materyalin basılmasında ve çoğaltılmasında etkili olan matbaanın ötesinde bugün internet çok farklı bir iletişim ortamı sunmaktadır. İnternetle birlikte etkileşimci ve paylaşımcı ortam söz konusuyken diğer taraftan doğru bilgiye ulaşmak da aynı oranda zorlaşmaktadır. Bilgi akışının oldukça yoğunlaştığı internet ortamında dinî bilginin yayılmasında dezenformasyonun engellenmesi ve misenformasyon en aza indirgenmesi önem kazanmaktadır. Bu çerçevede dinî otoritelerin internet alanında enformasyon akışındaki rolünü göstermesi Yahudilikte dinî içerikli dijital yayıncılık: *Sefarı*a Örneği isimli çalışmayı önemli kılmaktadır. Nitekim internet ortamındaki dinî içerikler, algısal süreçleri, insanların dinî dünyalarını ve zihinsel süreçlerini biçimlendiren niteliğiyle önem arz etmektedir.

Araştırma kapsamında Yahudilikte internet kullanımının açıklanmış olması önemli gözükmektedir. Diğer taraftan çocukların eğitimine yönelik içeriklerin yer aldığı internet sitesi ve ilmi nitelikli internet sitesinin incelenmiş olması pratikleri göstermesi bakımından oldukça yerinde incelemeler şeklinde öne çıkmaktadır. Ancak çalışmada dinî içerikli dijital yayıncılığa örnek teşkil Chabad'ın da incelemesine karşın çalışma başlığında yalnızca Seferia Örneği ifadesinin yer alması eksiklik barındırmaktadır. Bununla birlikte bilimsel çalışmaların kurgusu ve niteliği bakımından problem, amaç, yöntem ve bulgular önemlidir. Bu çerçevede problemin ortaya konulması, amaç ve yöntemin açıklanarak belli bir bağlamda tartışılması çalışmayı daha güçlü kılabilirdi. Diğer taraftan araştırmanın literatüre sağladığı önemli katkı göz ardı edilemez.

DÖRDÜNCÜ OTURUM

DİNİ İÇERİKLİ DİJİTAL YAYINCILIK - 2

Oturum Başkanı: Dr. Mustafa Bülent DADAŞ

Konu: Kutsal Metinlerin Görselleştirilmesi ve Dijitalleştirilmesini Tartışmak: Kitab-ı Mukaddes Örneği
Tebliğ: Prof. Dr. Rıfat ATAY

Konu: Sosyal Medyada Ayetlerin Bağlamı Dikkate Alınmadan Paylaşılması
Tebliğ: Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR

Müzakere: Prof. Dr. Gürbüz DENİZ

Konu: Sosyal Medyada Paylaşılan Dua ve Zikir İçerikli Hadislerin Kaynak Değeri
Tebliğ: Dr. Öğr. Üyesi Recep Emin GÜL

Konu: Çocuklara Hz. Peygamber'i (s.a.s.) Tanıtmaya Yönelik Türkiye'deki Dijital Platformlar Hakkında Tespit ve Değerlendirmeler
Tebliğ: Prof. Dr. Eyüp BAŞ

Müzakere: Doç. Dr. Abdulvahap ÖZSOY

KUTSAL METİNLERİN GÖRSELLEŞTİRİLMESİ VE DİJİTALLEŞTİRİLMESİNİ TARTIŞMAK: KİTAB-I MUKADDES ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Rıfat ATAY
Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Kutsal kitaplar, bir yandan uzak tarih diğer yandan fazlasıyla soyut ve kısmen karmaşık kavramlar barındırdığı için genel okuyucu ve özellikle de gençler tarafından az okunan metinler gibi görünmektedirler. Günümüz Batı gençliğinin genelde dinle ve özelde *Kutsal Kitap*'la ilişkisinin Müslüman toplumlara oranla daha zayıf olduğu uzmanların kabul ettiği bir gerçektir. Bu bağlamda, Batı toplumlarında Hristiyanlığın görünür biçimde kan kaybettiği, İslam ve Budizm gibi dinlerin ise yayılmaya devam ettiği de bir vakıadır. Ancak bu tespitlerden, Batı'da Hristiyanlığın kısa sürede biteceği ve yerini İslam ve Budizm'e bırakacağı sonucu çıkarılmamalıdır.

Hristiyan düşünürler ve din adamları doğal olarak bu sorunları görmekte ve çareler aramaktadırlar. Bunlardan önemli ikisi de kutsal metnin görselleştirilmesi ve dijitalleştirilmesidir. *İncil* anlatılarının değişik araçlarla görselleştirilmesi III. yüzyıla kadar gitmektedir. XIX. yüzyıl başlarında ise resimli *İncil* baskıları Hristiyan dünyada hayli yaygın bir olgudur.

Her boydaki ekranın cazibesi ve günbegün artan teknolojik imkânları kullanarak kutsal metinleri daha erişilebilir hâle getirmek çoğu din için bir zaruret hâline gelmiştir. Dijitalleşme ve görselliğin her alanda kaçınılmaz bir vakıaya dönüşmesiyle gelişen dijital yayıncılık, kutsal

metinlerin daha geniş okuyucu kitlelerine, özellikle de gençlere, ulaştırılması anlamında çok fazla imkân sunmaktadır. Bu bağlamda, bilgisayar, tablet ve mobil iletişim gibi bütün dijital platformlar için uyumlu uygulama versiyonları ile üretilen *Kitab-ı Mukaddes* metinleri de interaktif hâle getirilmektedir. Özellikle hikayelerde resim, karikatür, çizgi film ve kısa video gibi imkânlardan faydalanılarak *Kutsal Kitap*'ın erişimi, anlaşılması, cazibesi ve mesajının kalıcılığı artırılmaya çalışılmaktadır.

Dokümanter alan taramasından elde edilen verilerin nitel analizine dayalı tebliğde, Hristiyanlıkla sınırlı olmak üzere öncelikle görsellik bağlamında resimli *İncil* baskıları ve film çalışmalarından örnekler verilecektir. Daha sonra ise, *Kitab-ı Mukaddes*'in dijitalleştirilmesi aşamasında kullanıcılara erişimin kolaylaştırılması adına hangi platformlarda ne tür uygulamalar kullanıldığı seçili materyallerle ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din, Kutsal Metinler, Batı, *İncil*, Resimlemek, Dijital Yayıncılık, İnteraktif Görsellik

Giriş

Araştırmalara göre bir metnin anlaşılmasındaki aşamalar zayıftan güçlüye doğru dinleme/duyma, okuma ve görme olarak listelenmektedir.[1] Yani bir metnin mesajının anlaşılması ve kalıcılığında en etkili yöntem görselliktir. Bunu iyi bilen Aristoteles'in daha anlaşılır olabilmek adına metinlerde resimler kullandığı malumdur.[2] Bu nedenle, Yahudilikten çıkmış bir din olan Hristiyanlık, On Emir'de geçen yasağın

---

1 Alan K. Robertson, *Etkili Dinleme*, çev.: E. Sabri Yarmalı. (İstanbul: Hayat Yayınları, 2004), Cevdet Epçaçan, "Okuduğunu Anlama Stratejilerine Genel Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 2/6, 2009, ss.207-223; *Okuduğunu Anlama Stratejileri,* Ed: Kasım Kıroğlu, (Ankara: Pegem A Akademi Yayınları, 2020), ss.1-175; Albert J Harris and E. R. Sipay, *How to Increase Reading Ability*. (Ninth Edition). (New York: Longman, 1990) ; Frank Smith, *Understanding Reading: A Psycholinguistic Analysis of Reading and Learning to Read*. (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1982); Richard Bamberger, *Okuma Alışkanlığını Geliştirme*, çev. Bengü Çapar, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.),1990.

2 Alfred Stückelberger, ***Bild und Wort. Das illustrierte Fachbuch in der Antiken Naturwissenschaft, Medizin und Technik,*** (Mainz: 1994), s. 125-133 (Akt.: Pınar Serdar Dinçer, "Erken Bizans Dönemi Resimli Dini El Yazmaları," ***Art-Sanat*** 12 (Temmuz 2019): 389).

aksine *Kutsal Kitap*'ın mesajının anlatılması için erken dönemden itibaren görsel malzemeleri kullanmaktan çekinmemiştir.

Yahudilik ve İslam'ın görsel materyallere bakışı putperestlikle doğrudan ilişkilidir. *Tevrat*'ta yer alan On Emir'de konu şöyle geçmektedir: "Kendine yukarıda gökyüzünde, aşağıda yeryüzünde ya da yer altındaki sularda yaşayan herhangi bir canlıya benzer put yapmayacaksın. Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın. Çünkü ben, Tanrın Rab, kıskanç bir Tanrı'yım. Benden nefret edenin babasının işlediği suçun hesabını çocuklarından, üçüncü, dördüncü kuşaklardan sorarım."[1] Yahudilik ve İslam'ın her türlü görsel malzemenin putperestliğe yol açacağı endişesiyle lafzen katı bir şekilde alıp anladığı ve uyguladığı bu emri, Hristiyanlık farklı şekilde anlamış, yorumlamış ve geleneğini de bu serbestiyet üzerine kurmuştur.

Kendini daha çok milli bir din olarak kabul ettiği için yayılmacı bir karaktere sahip olmayan Yahudiliğin aksine Hristiyanlık, belki de yayıldığı Roma topraklarındaki pagan kültürel-tarihsel şartların gereği ve etkisiyle dini yaymak için her imkânı kullanmak durumunda kalmıştır. Şüphesiz, Tevrat'ı tıpkı Yahudiler gibi Tanrı emirlerini içeren harfiyen uygulanacak *Kutsal Kitap* olarak gören ilk Hristiyanlar da kendilerini On Emir'le bağlı hissetmişlerdir. Ancak daha sonra gelen Hristiyanlar, "*İncil*'in sayfalarında gizli gerçekleri izah için" her türlü görsel aracı kullanmaktan çekinmemişlerdir. Nihayetinde, Hristiyan sanatçılar kendi dönem ve imkânları çerçevesinde "bir anlamda iletilemeyen bir şeyi iletmeye çalışmışlardır."[2]

Kitab-ı Mukaddes ya da yaygın adıyla *İncil*[3], Ahdi Atik ve Ahdi Cedit'ten müteşekkil büyük bir kütüphane gibidir. Ahdi Atik, Tevrat, Zebur'u ihtiva eden, gündelik hukuktan tarihsel romana, bilimsel konulardan şiire kadar geniş bir alanı kapsayan 39 kitaptan müteşekkildir. Ahdi Cedit, Hz. İsa'nın hayatını anlatan dört biyografi (Matta, Markos, Luka, Yuhanna) ile başlar, sonrasında Resullerin İşleri ile Hristiyanlık

---

1 ***Tevrat***, (Erişim: 24.4.2021), Çıkış, 20/4-5, https://www.kutsalkitap.org/online-tevrat-oku/

2 Guy Daniel, ***The Bible Story,*** (London: The Grosvenor Press, 1955), 9-10.

3 Her ikisi de çalışma boyunca dönüşümlü olarak kullanılacaktır. Ahdi Cedit'in bölümlerine atıflarda, ***Yuhanna İncili*** gibi kitap adları da verilerek tedahül önlenecektir.

tarihiyle devam eder ve değişik yazarların mektupları ile son bulur.[1] Şimdi bu devasa malzemenin sırasıyla görselleştirme ve dijitalleştirme aşamalarındaki izlerini takip etmek mümkün olacaktır.

Görselleştirme

Hristiyanların görsellikle ilişkisinin MS. üçüncü yüzyıla kadar gerilere gittiği kayıtlarda gözlemlenmektedir. Roma'da bulunan Aziz Callisto yeraltı mezarlığının duvarlarında "İyi Çoban"[2] olarak çizilmiş Hz. İsa'nın tipik temsili resimlerinden biri görülebilmektedir:[3]

Görsel 1: İyi Çoban

Yine aynı kaynakta yer alan bilgilere göre Hz. İsa'nın üçüncü, dördüncü ve altıncı yüzyıllarda çizilen resimleri mevcuttur. Elbette bunlar temsili resimlerdir ama resmedilmesi ve geleneğin oluşması açısından önemlidir.[4]

---

1 Daniel, ***Bible,*** 11.

2 ***Yuhanna İncili,***10/1-21.

3 https://aleteia.org/2018/10/10/the-six-oldest-images-of-jesus/, (Erişim: 23.4.2021).

4 https://aleteia.org/2018/10/10/the-six-oldest-images-of-jesus/ (Erişim: 23.4.2021).

Bu bilgilere 6. yüzyılda yaşanan tartışmaları da eklemek yerinde olacaktır. Papa Büyük Gregory (MS. 540-604), Marsilya piskoposunu kilisesindeki aziz resimlerini yok ettiği için cezalandırdığı dönemde Golden Canon Tabloları yapılmıştır (British Library). Papa Aziz Gregory, okuma yazma bilmeyen kimseler için resimleri kitaplara eşdeğer olarak gördüğünden görselliği aktif olarak desteklemiştir. Papa Gregory daha sonra *İncil*ler, *İncil* tefsirleri, ibadet ve ayin kitaplarına resmin dâhil edilmesini savunurken "bir resme hayran olmakla onun hikayesinden hayran olunacak şeyi öğrenmek" arasında bir ayrım yaparak bu durumu izah etmeye çalışmıştır.[1]

Görsel 2: Golden Canon Tabloları

Öte yandan, *Kitab-ı Mukaddes*'e bakıldığında yine IV. yüzyılın başlarına giden nüshalarda resimler göze çarpmaktadır. MS. 300-305 yılları olarak tarihlendirilen ve elan mevcut en eski *İncil* olarak bilinen parşömen üzerine Grekçe yazılmış *Codex Vaticanus (Latin İncil)* adlı yazmada resimli sayfalar görünmektedir. XV. yüzyıldan beri Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan nüshanın üç müstensih tarafından yazıldığı, baştan ve sondan bazı eksik bölümlerine rağmen erken dönem olması nedeniyle

[1] Kathleen Doyle, "Biblical Illumination," https://www.bl.uk/sacred-texts/articles/biblical-illumination, (Erişim: 22.4.2021).

en doğru *İncil* olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bunun Grekçeden yapılmış en iyi tercümelerden biri olduğu da vurgulanmaktadır.[1]

Görsel 3: Codex Vaticanus'dan bir görsel

Beşinci yüzyılda da süsleme geleneği devam etmiştir. *Codex Alexandrinus* (MS. 400-440) olarak bilinen yazmada her bölümün sonunda bitki ya da kadeh gibi süslemeler kullanılmıştır. Bu, günümüze ulaşmış tam nüsha Grekçe *İncil* olması açısından önemlidir.[2]

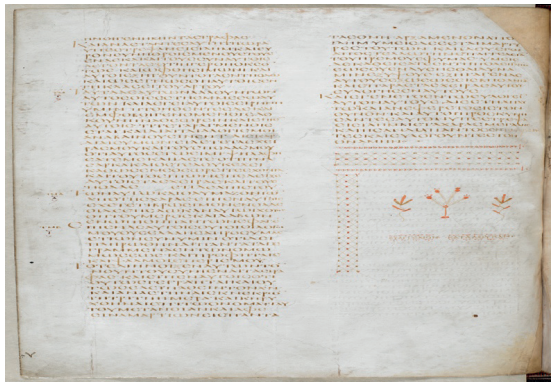

[1] "10 Oldest Bibles of All Time," https://www.oldest.org/religion/bibles/ , (Erişim: 22.4.2021).

[2] Doyle, "Biblical Illumination," (Erişim: 22.4.2021).

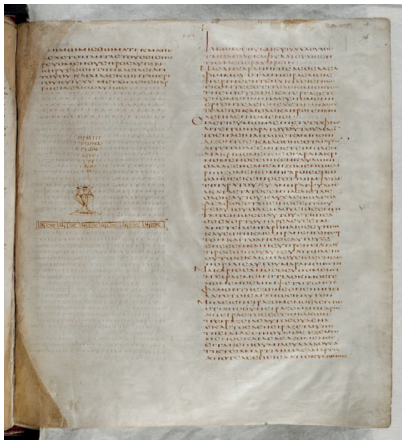

Görsel 4: Bitki ve Kadeh Resimleri

Günümüze yalnızca 5 folyosu ulaşabilen ve yine beşinci yüzyıla tarihlendirilen *Quedlinburg Itala* da önemli yazmalardan biridir. Her ne kadar Serdar-Dinçer bunu bilinen en eski resimli *Kutsal Kitap* el yazması[1] olarak nitelese de dördüncü yüzyıla tarihlenen *Codex Vaticanus* (Görsel 3) en eski el yazması olarak kaydedilmektedir.

Görsel 5: Quedlinburg Itala, fol. 2

[1] Serdar Dinçer, "Erken Bizans", 393.

Altı ve yedinci yüzyılda da resimleme geleneğinin devam ettiği görülmektedir. *Rabbula Incilleri, Rossano Incilleri*, *Viyana Genesis*, *Sinop Incilleri* ve *Paris Suriye Kutsal Kitabı* bu bağlamda zikredilebilecek önemli çalışmalardır. Aşağıdaki birkaç görsel bu dönemi betimleyen çalışmalardan örneklerdir:[1]

Görsel 6: *Rossano Incilleri'nden bir sayfa*

[1] Daha fazla örnek için bkz: Serdar-Dinçer, "Erken Bizans", 393-414.

Görsel 7: *Viyana Genesis*'den bir sayfa

Görsel 8: *Sinop Incilleri'nden bir sayfa.*

Erken dönemlerden itibaren başlayıp gelişen ve yaygınlaşan görselleştirme anlayışı 8. yüzyıla kadar hararetle devam etmiştir. 8. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayıp 9. yüzyılın ortalarına kadar devam eden (726-853) tasvir kırıcılık hareketi[1] nihayetlendikten sonra 12 ve 16. yüzyıllarda görselleştirmenin zirve yaptığı ifade edilmektedir.[2] Bu konuda sayısız örnek kütüphanelerde görülebilmektedir.[3] Sadece British Library'de "görsel ***İncil***" araması 690 adet sonuç vermektedir.[4] Bu bağlamda en ilginç örneklerden biri olarak *King James Modern Version*'ı zikretmek bir zaruret gibidir. 1611'de basılan ***İncil***'in tıpkı basımı 2010'da tekrar Oxford U. P. tarafından yapılmıştır.[5] Kitap, kapağından itibaren görselliğin nereye geldiğini gösteren fevkalade önemli bir temsildir.

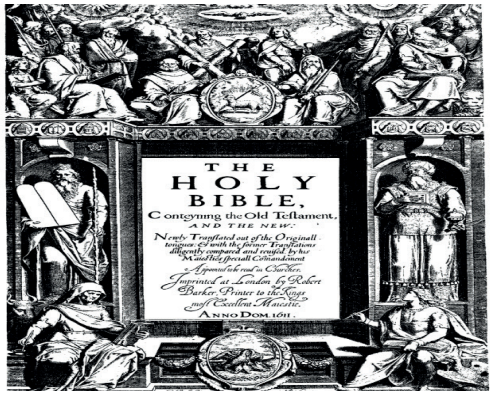

Görsel 9: *KJMV 1611 kapağı*

---

1 Bkz.: Jung Hye Lee, "Bizans Siyasi ve Sosyal Tarihinde Tasvir Kırıcılık (İkonoklazma) Hareketinin Başlangıç Dönemi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004), Jung Hye Lee, "Bizans Siyasi ve Sosyal Tarihinde Tasvir Kırıcılık: İkonoklazma Dönemi (787-843)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010). Tartışmanın güncel bir versiyonu için ayrıca bkz: David J. Stewart, "The Dangers of the Picture Bible," https://www.jesus-is-savior.com/Bible/the_picture_bible.htm, (Erişim: 5.4.2021).

2 Daniel, ***Bible Story,*** 189. Daniel'in kitabı 48 önemli tabloyu ve hikayesini detaylarıyla içermektedir.

3 Bir özet ve fikir vermesi açısından bkz: https://freerepublic.com/focus/f-religion/3879390/posts, (Erişim: 4.5.2021).

4 "bible", https://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/welcome.htm, (Erişim: 5.5.2021).

5 ***The Holy Bible, KJMV***, (Oxford and New York: Oxford U.P., 2010).

Yaklaşık kırk sayfalık bir girişten sonra kitap, 1. görselle Tanrı'dan başlayarak Hz. Âdem, Havva ve çocuklarını, en son 34. görselde de, Hz. İsa'ya kadar *Kitab-ı Mukaddes*'te geçen bütün yaratılış silsilesini ayetlerden alıntılarla süsleyerek ve delillendirerek sayfalarca vermektedir. Ayrıca yeri geldikçe bol bol harita sunmak artık standart hâle gelmiştir.

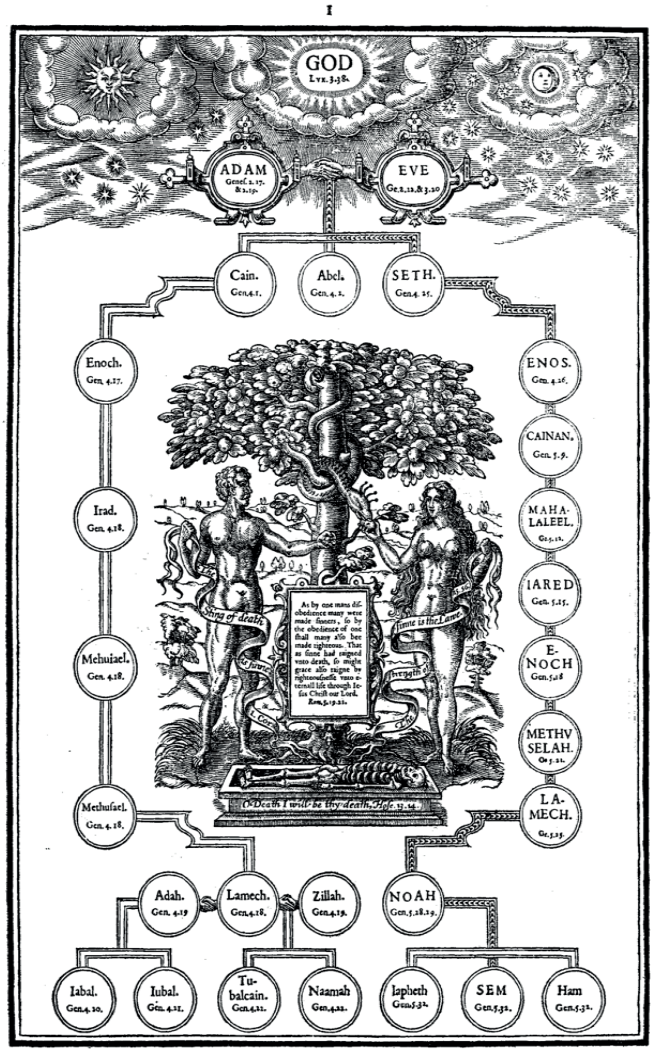

Görsel 10: *Adem ve Havva*

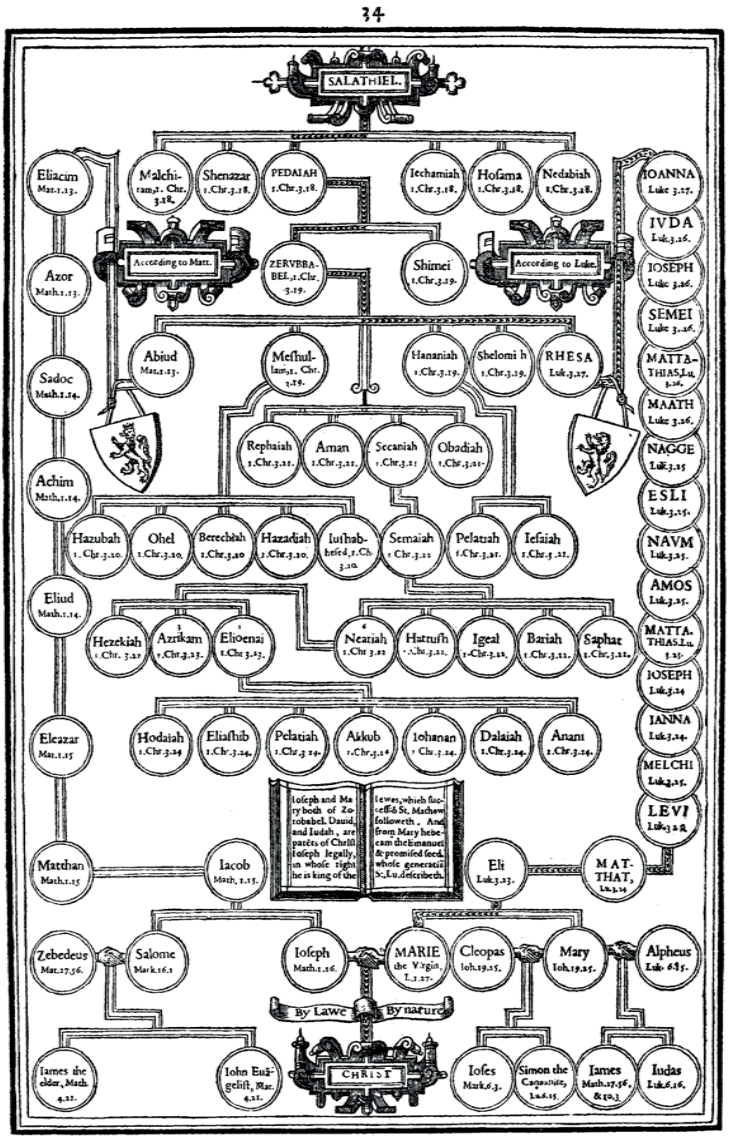

Görsel 11: *Hz. İsa'nın silsilesi*

Yazılı basın bağlamında son olarak çocuklar için basılan resimli İncil'lerden bahsetmek yerinde olacaktır. Diğer baskılara oranla doğal

olarak çocuk versiyonlarda daha fazla görsel yer aldığı gibi görsellerin seviyesi de çocuklara göredir. Dahası bu baskıların dili çok daha sade, cümleler kısa ve anlaşılabilir hâle getirilmiştir. Bu baskılar daha çok metnin kendisinden ziyade mesajına odaklanarak çocuklara bir *Kutsal Kitap* kültürü kazandırmayı hedeflemiştir. Mart 2021'de ikinci baskısı yapılan *DK Children's Bible Stories*[1] bunun en iyi örneklerindendir.

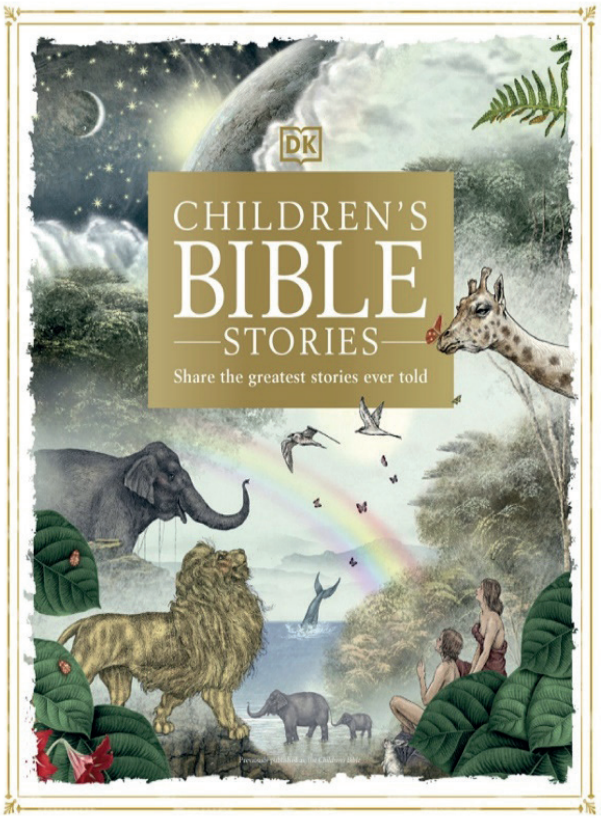

Görsel 12: *DK Çocuk İncil Baskısı Kapak*

[1] ***DK Children's Bible Stories,*** (New York: DK Publishing, 2021). Ayrıca, hikaye diliyle yazılmış bol resimli ana okulu, kreş seviyesinde bir ürün için bkz.: ***Reader's Digest Bible for Children***, (New York: Joshua Morris Publ., 1995).

Görsel 13: *Habil ve Kabil Kıssası Resmi*

Filmler, aslında bir tür dijitalleştirme olarak değerlendirilebilecekken, film konusu diğer dijital versiyonların yanında artık daha klasik kaldığı ve 2000 öncesi olduğu için görsellik bölümüne dâhil etmenin daha uygun olacağı düşünülmüştür. Bu bağlamda, ağırlıklı olarak *Luka İncili* anlatısını baz alan 1979 yapımı *İsa* ya da *İsa Filmi*'ni bir görselleştirme örneği olarak zikretmek gerekmektedir.[1] 1990'lı yıllara gelindiğinde *İncil*'in tamamının filme alınması gündeme gelmiştir. "Görsel İncil" ya da yaygın adıyla "Görsel İncil Projesi," *Ahdi Cedi*t'in kelimesi kelimesine filme aktarılmasıdır. İkisi de Güney Afrikalı yönetmen Regardt van den Bergh tarafından yönetilen projeler sonunda 1993 yılın-

[1] https://www.jesusfilm.org/, (Erişim: 5.5.2021). İnternet üzerinden erişime açılarak dijital dağıtıma çıkarılan film hayli aktif bir siteye sahip görünümündedir.

da *Görsel İncil: Matta*[1] ve 1994 yılında da *Görsel İncil: Resullerin İşleri*[2] ortaya çıkarmıştır. Her ikisinde de Hz. İsa'yı İtalyan-Amerikan aktör Bruce Marchiano oynamıştır. İsa rolü kendisiyle özdeşleşen Marchiano, filmografisinde rollerinin %95 İsa ya da Azizler olduğu görülmektedir.[3]

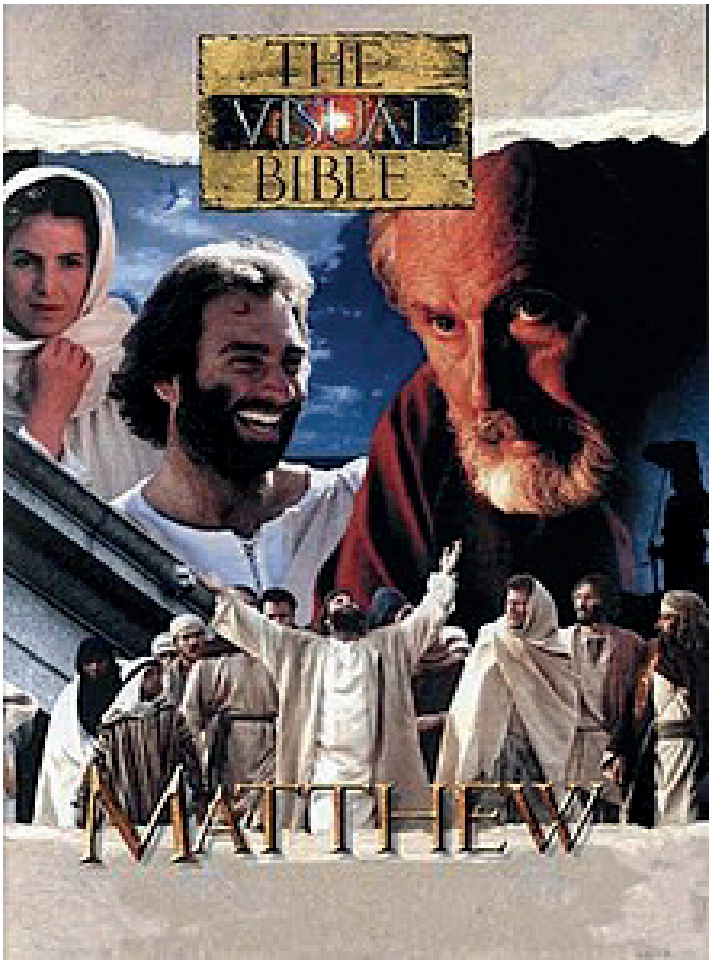

Görsel 14: *Görsel İncil: Matta (1993)*

[1] https://www.youtube.com/watch?v=woAhReBytBk, (Erişim: 5.5.2021).
[2] https://www.youtube.com/watch?v=q5bTIUrUw0M, (Erişim: 5.5.2021).
[3] https://en.wikipedia.org/wiki/Bruce_Marchiano, (Erişim: 5.5.2021).

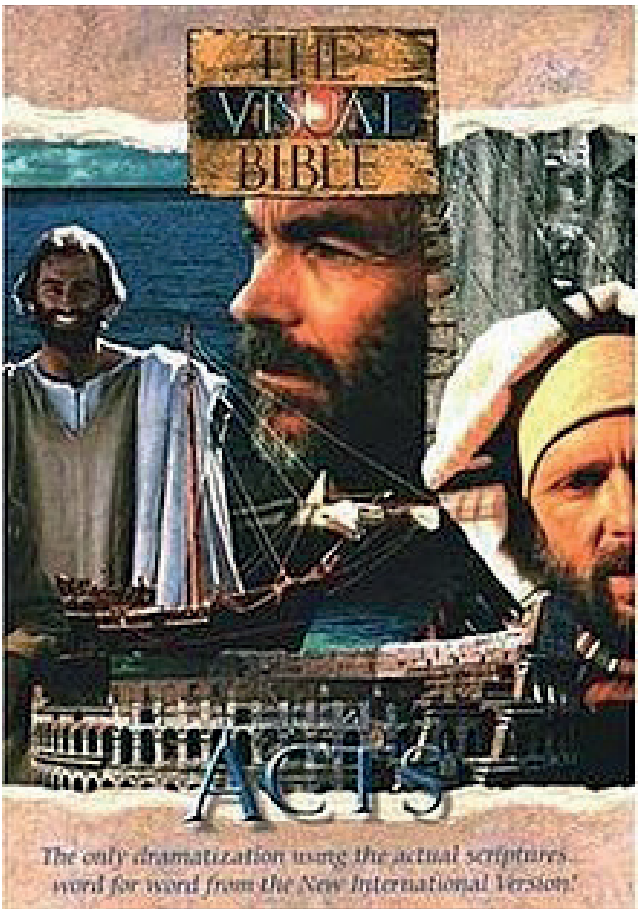

Görsel 15: *Görsel İncil: Resullerin İşleri (1994)*

İkinci proje ise, 2003 yılında *Yuhanna İncili* anlatısının lafzen filme alınmasıdır. Philip Saville tarafından yönetilen üç saatlik filmde İsa rolünü Peru doğumlu İskoç Henry Ian Cusick oynamış, anlatımı ise Christopher Plummer yapmıştır.[1] *Yuhanna İncili*'nin 2014 yılında David Batty yönetiminde yeniden filme alındığını da zikretmiş olalım. İsa rolünü Selva Rasalingam'ın oynadığı filmin daha çok dijital medyaya yönelik olduğunu, bu nedenle önce Netflix üzerinden yayınlandığını daha

[1] https://en.wikipedia.org/wiki/The_Gospel_of_John_(2003_film), (Erişim: 5.5.2021).

sonra da DVD versiyonunun çıktığını, şimdilerde de Amazon benzeri sitelerin yayınından internet üzerinden izlenebildiğini eklemiş olalım.[1]

Görsel 16: *Yuhanna İncili*

Sinemaya ilaveten belki de ondan önce görsel malzemenin başarılı kullanım örneği olarak genel olarak televizyona, özellikle de Billy Graham[2] gibi meşhur tele-vaizlere ve televanjeliklere de değinmek gerekirdi. Ancak yer darlığı nedeniyle bu tür şeyler çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

---

1 https://en.wikipedia.org/wiki/The_Gospel_of_John_(2014_film), (Erişim: 5.5.2021).

2 Kendi başına bir kuruma dönüşen Graham'ın sitesinin adresi: https://billygraham.org/, (Erişim: 5.5.2021).

Dijitalleştirme

Dijitalleştirmenin görselliğin bir devamı olduğunu söylemek sanırım yanlış olmayacaktır. Diğer bir ifadeyle görselleştirmeye erken başlayan ve hızlı yol alan bir din olan Hristiyanlığın belki daha da hızlı bir şekilde dijitalleşmeye ayak uydurduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, birkaç kaynak dışında bu çalışmayı hazırlarken kullanan malzemenin neredeyse tamamına dijital yollarla erişilmiştir. Dijitalleşmeyi kabaca üç ana başlık altında kategorik olarak toplamak konuyu daha iyi kavramak açısından faydalı olacaktır. Öncelikle en genel haliyle internette dolaşıma çıkarılan malzemeler, daha sonra da tablet ve telefon uygulamalarına kısaca göz atmak şeklinde bir sıra takip edilebilir, yer darlığı nedeniyle saat, gözlük ve benzeri takılabilir/giyilebilir teknolojik uygulamalara değinilmeyecektir.

Birinci madde olarak internetten başlandığında, ilk vurgulanması gereken şey, dijitalleşmenin en temel, yaygın ve belirgin aracının şimdilik internet erişimi olduğudur. Cep telefonu üzerinden erişim de hızla yaygınlaşmakta ve belki uzun vadede interneti geçebilecekse de onun yaygınlığı hala internet alt yapısını kullanan kablosuz erişim sayesindedir. Yoksa cep telefonunun hala dünyanın çoğu yerinde ciddi bir mali külfetinin olması ve internet kadar yaygın olmaması interneti şimdilik bir adım öne çıkarmaktadır. Lord Kelvin'in 19. yüzyılın ortalarında (1850 civarı) ilk trans-Atlantik kabloyu döşemesi[1] internet alt yapısında Hıristiyan dünyayı bir adım öteye taşımaktadır. Bunun neticesi olarak da Google'da İngilizce olarak yapılan "Bible" aramasına 589 milyon sonuç çıkarken,[2] "*Qur'an*" araması, 516 milyon sonuç vermektedir.[3] Bu aramalar Türkçe yapılınca, "*İncil*" için 9 milyon 640 bin, *n* içinse 223

---

1 David Ash & Peter Hewitt, ***Science of the Gods:Reconciling Mystery and Matter***, Bath, (UK: Gateway Books, 1991), 14.

2 https://www.google.com/search?client=safari&rls=en&q=bible&ie=UTF-8&oe=UTF-8, (Erişim: 5.5.2021).

3 https://www.google.com/search?q=Qur%27an&safe=active&client=safari&rls=en&ei=3gSlYKy2M4KD9u8Pl_uCkA8&oq=Qur%27an&gs_lcp=Cgdnd3Mtd2l6EAMyBQgAEJECMgIIADICCAAyBAgAEAoyAggAMgIIADICCAAyAggAMgIIADICCAA6BwgAEEcQsANQ3jVY3jVgsDhoAXACeACAAawGiAGqB5IBBzAuMS42LTGYAQCgAQGqAQdnd3Mtd2l6yAEIwAEB&sclient=gws-wiz&ved=0ahUKEwisncXs39XwAhWCgf0HHZe9APIQ4dUDCA0&uact=5, (Erişim: 5.5.2021).

milyon sonuç vermektedir. Buna göre Türkçe *İncil* araması göreceli olarak hayli az sonuç verirken, *Kur'an*'ın Türkçe yazılması İngilizce aramadan yarı yarıya az sonuç veriyor görünmektedir. Ayrıca kemiyet olarak "Bible" sonuçlarının biraz daha fazla olması dijital varlık olarak *Kitab-ı Mukaddes*'in yaygınlığını ortaya koymaktadır.

Aynı Google aramaları "video" şeklinde daraltıldığında, "Bible" için 98 milyon 200 bin, "*Qur'an*" için 64 milyon 100 bin, "*İncil*" için 608 bin, "*Kur'an*" için 48 milyon 500 bin sonuç doğurmaktadır. Video aramalarında yine "Bible" sonuçlarının iki mislinden fazla yüksekliği göze çarpmaktadır. Diğer ilgi çekici veri ise videoda Türkçe yazılışla "*Kur'an*" aramasının İngilizcedekinden 24 milyon civarı düşük sonuç vermesidir. Her halükârda *Kitab-ı Mukaddes*'teki video malzemesi bolluğu dikkate alındığında dijitalleşmeye iyi derecede ayak uydurulduğu ve bu alanda çokça ürün verildiği görülmektedir.

Müşahhas sitelere göz atıldığında hayli başarılı yapımlar dikkat çekmektedir. Siteler genellikle, örneğin, Türkçe bir site olan kutsalkitap.org, "oku, izle, dinle, blog, kiliseler, ücretsiz kitaplar, kategoriler ve hakkımızda" sekmelerine sahiptir. Ayrıca canlı sohbet seçeneği de mevcuttur. Site aynı zamanda Andorid ve IOS cihazlara ücretsiz uygulama indirme imkânı da sağlamaktadır. Sunulan hizmetler karşılığında hiçbir ücret almadığı belirtilen sitede bazı firmaların kâr amacı gütmeyen kuruluşlara sağladığı hizmet ve bağış ürünlerden faydalandıkları belirtilmektedir. Sitede adları da paylaşılan bu firmaların başında Google ve Microsoft gelmektedir.[1]

Görsellik ve dijitallik bağlamında ilginç adreslerden birisi de "Görsel İncil" olarak tercüme edilebilecek thepicturebible.org adlı "karikatür" tarzı eserlere yoğunlaşan İngilizce sitedir. "Görsel İncil, Aksiyon İncil, Çocuklar İçin İncil Aktiviteleri," ana sekmelerine sahip site, dijital pazarlamayı kullanarak *Kitab-ı Mukaddes*'in değişik türlerdeki görsel üretimlerine erişimini reklam yoluyla sağlamayı hedeflemektedir. Ürünlere tıklanınca kullanıcıyı Amazon benzeri internet satış sitelerine yönlendirerek kitap teminini sağlamayı amaç edinmiştir. [2]

---

1 https://www.kutsalkitap.org/destekcilerimiz/, (Erişim: 5.5.2021).

2 http://thepicturebible.org/, (Erişim: 5.5.2021).

Dijitalleştirme bağlamında bütün imkânları tek alanda toplayan başarılı bir teşebbüs olarak Digital Bible Society tarafından yürütülen www.dbs.org adlı siteden bahsetmek kaçınılmaz olmaktadır. Ana sayfasında altı alanda faaliyet gösteren, dünya çapında 170'ten fazla kuruluşun ortak katılımıyla yürütülen, kullanıcı dost ve etkin bir site görünümündedir. Altı kategoride sırasıyla, i) tablet ve telefonlarda kullanıma uygun hafıza kartları, ii) güneş enerjisi ile çalışan dijital oynatıcılar, iii) indirilebilen İncil materyalleri, iv) okunabilen, dinlenebilen ve izlenebilen materyal içeren dijital kütüphane, v) web tabanlı İncil okumaları ve son olarak vi) isteğe göre basılıp gönderilebilen İncil olmak üzere dijital imkânın tamamını hedefler görünmektedir. Bütün malzemelerin ücretsiz ve paylaşılabilir olduğu her aşamada vurgulanmaktadır. Ana sayfada yer alan bilgiye göre yaşayan dünya dillerinin 7111 arasında 6000'den fazlasına yönelik *İncil* kaynakları mevcuttur.[1] Diğer sayfalarda, misyonerlik, çalışmalar, paydaşlar/ortaklar, hikayeler ve bağış gibi sekmeler mevcuttur.[2]

Bu kategoride son olarak, başarılı birkaç örneği sayarak mobil uygulamalara geçmek mümkündür. Bolca dijital malzeme ihtiva eden *Bibles Net*,[3] kısmen eskimiş ama hala başarılı interaktif bir site olan Kanada merkezli *The Interactive Bible*,[4] yine kısmen eski ama sadece *Kitab-ı Mukaddes* görsellerine adanmış tek site görünümündeki *Bible Picture Gallery*[5] ve son olarak görsellikte de adı geçen Jesus Film Project[6] başarılı örneklerdendir.

Mobil uygulamalara değinmeden önce bir noktayı tekrar vurgulamak gerekmektedir. Aslında dijital *İncil* malzemesi ihtiva eden internet sitelerinin çoğu aynı zamanda mobil uygulama imkânı da sunmaktadır. Yine de bir fikir vermesi açısından hususi birkaç uygulamaya değine-

---

1 Aynı bağlamda 2033 yılında bütün Dünya dillerinde ***İncil***'i dijital ortamda sunmayı hedefleyen ***The Digital Bible Library*** de zikretmek yerinde olacaktır. https://thedigitalbiblelibrary.org/about/, (Erişim: 5.5.2021).

2 https://dbs.org/, (Erişim: 5.5.2021).

3 https://biblesnet.com/index.html, (Erişim: 5.5.2021).

4 https://www.bible.ca/, (Erişim: 5.5.2021).

5 https://www.biblepicturegallery.com/frames.htm, (Erişim: 5.5.2021).

6 https://www.jesusfilm.org/, (Erişim: 5.5.2021).

rek hayli uzayan ve dağılan konu toparlanmaya çalışılacaktır. Öncelikle, internet sitelerinde olduğu gibi, Google arama sonuçlarına göz atmak yerinde olacaktır. Google'da basit bir "Bible App" taraması 280 milyon sonuç vermektedir.[1] Aynı arama "Quran" ile yapıldığında ise 130 milyon sonuç çıkmaktadır. Öte yandan tarama "Android Bible App" şeklinde daraltıldığında 58 milyon 300 bin, IOS versiyonunda ise 28 milyon civarında sonuç çıkmaktadır. Benzer aramalar "*Qur'an*" şeklinde İngilizce yapıldığında Android uygulamalarında 37 milyon 300 bin, IOS için 16 milyon 800 bin sonuç çıkmaktadır. Bunların genel aramalar olduğu ve daraltılmalarla nicelikten niteliğe yönelik daha iyi sonuçlar alınması göz önünde bulundurulmakla beraber, *Kitab-ı Mukaddes* uygulamalarının mobil versiyonlarının fazlalığı dijitalleşmenin önemsendiği ve hayli ürün mevcudiyetini teyit etmektedir.

Erişilebilen mobil IOS uygulamalarından ücretsiz birkaç ürünü değerlendirerek bitirmek yerinde olacaktır. Ulaşabildiğimiz en iyi uygulamalardan biri *Holy Bible YouVersion* adlı uygulamadır. 62 dilde ara yüz, 1662 dilde İncil metni ve 74 dilde planlama yapılabilen uygulama oldukça profesyonel hazırlanmış görünmektedir. Bilgisayar, tablet ve telefonda eş zamanlı olarak kullanılabilen uygulama kayıtlı ya da kayıtsız kullanılabilmektedir. Ayarların bir kısmı kayıttan sonra aktif olmaktadır. Kayıttan sonra, arkadaş ekleye ilaveten belli özellikler de aktif olmaktadır. Ama program genel haliyle kayıtsız da rahatlıkla kullanılabilmektedir. Günün ayeti, dua, videolar, olaylar/etkinlikler, vurgular, yer imleri, görüntüler, notlar ve rozetler, *Kutsal Kitap* etkinliği uygulamasının temel özelliklerindendir.

E-kitap formatında önemli ve basit ara yüzlü bir uygulama da *eBible*'dır. Dünya dillerinin hemen çoğunda okunabilen İncil'i sunan uygulama, sesli kitap özelliğine de sahiptir. Font ve yer imleri gibi standart

---

[1] https://www.google.com/search?q=bible+app&safe=active&client=safari&rls=en&ei=rQGlYP3BOeSD9u8P6qamkAg&oq=bible+app&gs_lcp=Cgdnd3Mtd2l6EAMyBAgAEEMyBQgAEJECMgYIABAHEB4yBggAEAcQHjIGCAAQBxAeMgYIABAHEB4yBggAEAcQHjIGCAAQBxAeMgYIABAHEB4yBggAEAcQHjoHCAAQRxCwA1DMIljMImDKKGgCcAB4AIABtQGIAbUBkgEDMC4xmAEAoAEBqgEHZ3dzLXdpesgBCMABAQ&sclient=gws-wiz&ved=0ahUKEwi9zIHn3NXwAhXkgf0HHWqTCYIQ4dUDCA0&uact=5, (Erişim: 5.5.2021).

çoğu özellikler vardır. Ancak mukayeseli dil özellikleri ve İncil yorumları gibi profesyonel kullanımlar için uygulamayı satın almak gerekmektedir. Uygulamanın tablet ve telefon versiyonu mevcuttur.

Özellikle gençlere yönelik hazırlanmış, görsellik ve dijitalliği beraber götüren telefon ve tablet versiyonuna sahip önemli bir uygulama da *ReadScripture*'dır. "Büyük resmi tasavvur et, Tanrı'yla dost ol, Bağlamı anla, Sükuneti hisset, Heyecanını muhafaza et" sloganlarıyla yola çıkan program her bölümün başında onun özetini veren bir videolu anlatımla başlamaktadır. *İncil*'in alt başlıklarını konu ve temsili görsellerle sunan uygulama (Elma ağacı resmi / Yaratılış ve Düşüş gibi), konularına göre bir taksim de gözetmektedir. Uygulama, ilgili bölümlerdeki ilgili ayetleri de aynı konu başlığında toplamakta ve görseller eşliğinde videolu anlatım sunmaktadır. *ReadScripture,* hayli eğlenceli ve bağlayıcı bir uygulama görünümündedir.

Oldukça başarılı diğer bir uygulama da "İşit, Gör, Paylaş" sloganıyla ortaya çıkan *Bible.is*'tir. Temel bilgiler, öğretici videolar, planlar, çalma listeleri, paylaşımlar, notlar ve yer imleri gibi temel özelliklere sahiptir. Ana sayfada yer alan bilgilere göre, farklı İncil tercümeleri, değişik videolar, filmler, şifa duaları, 1631 dilde ve 243 ülkede hizmet sunmaktadır. Uygulamanın özelliği seçilen ayetlerin dinlenebilmesi ve okunabilmesine ilaveten, görsellik bahsinde filmlerde zikredilen yapımların içine gömülmesidir. Böylelikle Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'da okuyucular aynı ayetlerin ilgili fragmanını video olarak da izleyebilmektedirler.

Bunların dışında özellikle çocuklara yönelik uygulamalardan örnek vermek gerekirse, *Superbook, Child's Bible, Bible Stories for Kids, 365 Bible, My First Bible, Bible for Kids, AdventureBible* zikredilebilir.

Dijitalleşme örnek uygulamalarının nihayetine gelmişken, *Bible Resources* adlı uygulamaya dair de birkaç cümle söylenebilir. Hristiyanlığa dair neredeyse dijital bir kütüphane görünümündeki uygulama yaklaşık kırk dilde kullanım imkânı sağlayan başarılı bir yapımdır. İncil, Tefsirler, Kitaplar, Günlük İlahi Lütuflar (tefeül tarzı), Gece İlahileri, Çocuklar ve Gençler için Kaynaklar, İlahi Kitapları, Sesli Vaazlar, Sesli *İncil*, İlahiler ve Çalışmalar, *İncil* Videoları, Sık Sorulan *İncil* Soruları, Konularına Göre *İncil* Ayetleri, Kıymetli Vaatler, Sabah Duaları, *İncil* Du-

aları ve Daha Fazla *İncil* Kaynakları alt sekmelerinden oluşan devasa bir kütüphane görünümündedir.

Son olarak vurgulamak gerekir ki, artık bir standart hâline geldiği için neredeyse bütün uygulamaların telefon ve tablet versiyonları olduğu gibi hemen çoğu girişim YouTube, Facebook, Twitter benzeri dijital paylaşım platformlarını da aktif olarak kullanmaktadır.

Sonuç

İçinden çıktığı Yahudiliğin aksine Hristiyanlık, ilk çağlardan itibaren görsellikle yüzleşmiş ve kendince bir yol bulmuştur. Kaynaklar, dördüncü yüzyıldan itibaren Hristiyanlığın dinî metinlerde görsel nesnelere yer verdiğini teyit etmektedir. Sekizinci yüzyılın ikinci çeyreğinde başlayıp dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar devam eden "tasvir kırıcılığı" saymazsak Hristiyan dünya, *Kutsal Kitap*'ın mesajını yaymak için görselliği hemen her ortamda kullanmaktan çekinmemiştir. Tebliğ sınırları içerisinde *Kutsal Kitap* görselleştirmeleri değişik örnekleriyle verilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, daha çok yazılı basın ve filmlerden bahsedilmişken televizyon ayrı bir alan olarak dışarıda tutulmuştur.

Dijitalleştirme, görselliğin bir devamı olduğu için *Kitab-ı Mukaddes*'in dijital dünyada varlığı hayli etkin görünümdedir. Misyoner bir din olan Hristiyanlık, *Kutsal Kitap*'ın mesajını dünyanın en ücra köşelerine kadar yayabilmek için hemen her türlü teknolojik imkânı sonuna kadar seferber etmekten çekinmemektedir. Bir internet sitesinde konulan "2033 yılında bütün Dünya dillerinde *İncil*'i yayımlama" hedefi hayli ilginçtir. Aynı şekilde, *Kutsal Kitap*'ın mesajını her yaştan, her ırktan ve her dilden insana ulaştırabilmek için mobil uygulamaların cazibesinden de yoğun bir şekilde faydalanma gayreti göze çarpmaktadır. Bu bağlamda en dikkat çekici örneklerden biri ise güneş enerjisi ile çalışan dijital oynatıcılardır.

Yıllar önce doktora çalışmaları için bulunduğum İngiltere'de tez konumla ilgili olarak mülakat yaptığım müteveffa John Hick'in, "Tarihi bir fenomen olarak İslam da Hristiyanlığın geçtiği yollardan geçecektir," tespitine kalben karşı çıksam da aklen doğruluğunu yıllardır gözlemlemekten kendimi alamıyorum. Çalışma için araştırma esnasında, dijital paylaşım kanalı Youtube üzerinde *Kitab-ı Mukaddes* malzemeleri

araştırırken, merakla "Görüntülü Kur'an" şeklinde bir arama terimi girince Hick'in tespitinin doğruluğu ile bir kez daha yüz yüze gelmek benim için araştırmanın önemli sonuçlarından birini oluşturmaktadır. Arama terimi, muhtemelen bazı gayreti dinîye sahibi Müslüman yapımcıların Hristiyanların yolunu takip ederek "Görüntülü Kur'an" adlı bir YouTube kanalı kurmuş oldukları sonucunu ortaya çıkarmıştır.[1] İlgili kanalda, 5 Mayıs 2021 tarihi itibarıyla yayında olan 111 videoda ilk göze çarpan şey, yapımcıların Hz. İbrahim, Musa ve Yusuf gibi *Kitab-ı Mukaddes*'le ortak bazı *Kur'an* kıssalarını kolay bir yolla görsel-dijital platforma aktarmış görünmeleridir. Hristiyanların aynı kıssaları anlattığı filmlerin görüntülerini olduğu gibi alan yapımcılar, sanki ayet meallerini görüntülerin üstüne montajlayarak yeni filmler üretip YouTube kanalında yayınlamış gibiler.[2] Fatiha, Asr, Kalem, Felak ve diğer kısa sürelerin filmlerini de yapmış olan ekip, son beş yılda hayli aktif yayın yapmaktadır.

Yazılı basının kontrolü daha merkezi olarak yapılabilirken dijitalleşmenin kontrolünü aynı rahatlıkla yapmak mümkün değildir. İnternette bir defa dolaşıma giren bir malzeme, ne kadar yasaklanırsa yasaklansın dijital dünyanın sanal mahzenlerde bir yerde mutlaka vardır ve her an yeniden ortaya çıka/rıla/bilir. *Kutsal Kitap*'ın mesajını yaymak için görselleştirme ve dijitalleştirme bağlamında bütün imkânları seferber eden Hristiyanlık açısından bir sorun yokken, özellikle bazı görsel malzemelerin dijital ortamlarda yayımlanması Yahudilik ve İslam gibi dinler için bir sorun oluşturabilecek potansiyeldedir. Görsel ve dijital materyalleri hemen her ortamda yüz yıllardır rahatça kullanan Hristiyanlığın sağla-

---

[1] Her ne kadar yayıncılar hakkında bir bilgi yer almasa da, 11 Ekim 2006 yılında kurulmuş görünen kanalda yayınlanan bazı videolara bakılırsa, kurucuların Şeyh Nazım Kıbrısî ile ilgisi var gibi görünmektedir. Kur'an ve diğer birkaç dinî video dışında, sitede sadece Kıbrısî'nin toplam 5 sohbet videosu yer almakta, başka bir dinî kişiliğin videosuna rastlanmamaktadır. (https://www.youtube.com/user/arkinn/featured, (Erişim: 24.04.2021). Aynı adın Arapça tercümesi gibi görünen "el-Kur'an el-Meri" adlı bir sitede 2019'da yayına başlamış, benzer dört video Arapça olarak yayındadır. (https://www.youtube.com/channel/UCdSqyICj5gQolrqvAeARZzA/featured, (Erişim: 23.4.2021).

[2] ***Görüntülü Kuran,*** (Erişim: 24.4.2021)https://www.youtube.com/watch?v=E-XLyicuIUA, Taha suresi/1.

dığı avantajları başta İslam olmak üzere diğer dinlerin nasıl kullanacağını zaman gösterecektir. Ama öyle görünüyor ki bu konuda da dinlerin birbirini etkilemesi kaçınılmaz gibi durmaktadır.

Kaynakça

"10 Oldest Bibles of All Time," https://www.oldest.org/religion/bibles/, Erişim: 22.4.2021.

"bible", https://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/welcome.htm, Erişim: 5.5.2021.

"Görüntülü Kuran", Erişim: 24.4.2021, https://www.youtube.com/watch?v=E-XLyicuIUA.

Ash, David - Hewitt, Peter, *Science of the Gods:Reconciling Mystery and Matter,* Bath, UK: Gateway Books, 1991.

Bamberger, Richard, *Okuma Alışkanlığını Geliştirme*, çev. Bengü Çapar, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.,1990.

Daniel, Guy, *The Bible Story*, London: The Grosvenor Press, 1955.

DK Children's Bible Stories, New York: DK Publishing, 2021.

Doyle, Kathleen, "Biblical Illumination," https://www.bl.uk/sacred-texts/articles/biblical-illumination, Erişim: 22.4.2021.

Epçaçan, Cevdet, "Okuduğunu Anlama Stratejilerine Genel Bir Bakış", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2/6, 2009, ss.207-223.

Harris, Albert J, - Sipay, E. R., *How to Increase Reading Ability. (Ninth Edition*). New York: Longman, 1990.

http://thepicturebible.org/, Erişim: 5.5.2021.

https://biblesnet.com/index.html, Erişim: 5.5.2021.

https://billygraham.org/, Erişim: 5.5.2021.

https://dbs.org/, Erişim: 5.5.2021.

https://en.wikipedia.org/wiki/Bruce_Marchiano, Erişim: 5.5.2021.

https://en.wikipedia.org/wiki/The_Gospel_of_John_(2003_film), Erişim: 5.5.2021.

https://en.wikipedia.org/wiki/The_Gospel_of_John_(2014_film), Erişim: 5.5.2021.

https://thedigitalbiblelibrary.org/about/, Erişim: 5.5.2021.

https://www.bible.ca/, Erişim: 5.5.2021.

https://www.biblepicturegallery.com/frames.htm, Erişim: 5.5.2021.

https://www.google.com/search?client=safari&rls=en&q=bible&ie=UTF-8&oe=UTF-8, Erişim: 5.5.2021.

https://www.google.com/search?q=bible+app&safe=active&client=safari&rls=en&ei=rQGlYP3BOeSD9u8P6qamkAg&oq=bible+app&gs_lcp=Cgdnd3Mtd2l6EAMyBAgAEEMyBQgAEJECMgYIABAHEB4yBggAEAcQHjIGCAAQBxAeMgYIABAHEB4yBggAEAcQHjIGCAAQBxAeMgYIABAHEB4yBggAEAcQHjoHCAAQRxCwA1DMIljMImDKKGgCcAB4AIABtQGIAbUBkgEDMC4xmAEAoAEBqgEHZ3dzLXdpesgBCMABAQ&sclient=gws-wiz&ved=0ahUKEwi9zIHn3NXwAhXkgf0HHWqTCYIQ4dUDCA0&uact=5, Erişim: 5.5.2021.

https://www.google.com/search?q=Qur%27an&safe=active&client=safari&rls=en&ei=3gSlYKy2M4KD9u8Pl_uCkA8&oq=Qur%27an&gs_lcp=Cgdnd3Mtd2l6EAMyBQgAEJECMgIIADICCAAyBAgAEAoyAggAMgIIADICCAAyAggAMgIIADICCAA6BwgAEEcQsANQ3jVY3jVgsDhoAXACeACAAawGiAGqB5IBBzAuMS42LTGYAQCgAQGqAQdnd3Mtd2l6yAEIwAEB&sclient=gws-wiz&ved=0ahUKEwisncXs39XwAhWCgf0HHZe9APIQ4dUDCA0&uact=5, Erişim: 5.5.2021.

https://www.jesusfilm.org/, Erişim: 5.5.2021.

https://www.kutsalkitap.org/destekcilerimiz/, Erişim: 5.5.2021.

https://www.youtube.com/user/arkinn/featured,

Erişim: 24.04.2021. https://www.youtube.com/channel/UCdSqyICj5gQolrqvAeARZzA/featured, Erişim: 23.4.2021

https://www.youtube.com/watch?v=q5bTIUrUw0M,

Erişim: 5.5.2021.

https://www.youtube.com/watch?v=woAhReBytBk,

Erişim: 5.5.2021.

Kıroğlu, Kasım, (ed.), *Okuduğunu Anlama Stratejileri,* Ankara: Pegem A Akademi Yayınları, 2020, ss.1-175.

Lee, Jung Hye, "Bizans Siyasi ve Sosyal Tarihinde Tasvir Kırıcılık (İkonoklazma) Hareketinin Başlangıç Dönemi," Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

Lee, Jung Hye, "Bizans Siyasi ve Sosyal Tarihinde Tasvir Kırıcılık: İkonoklazma Dönemi, Yayımlanmamış Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

Reader's Digest Bible for Children, New York: Joshua Morris Publ., 1995.

Robertson, Alan K., *Etkili Dinleme*, çev.: E. Sabri Yarmalı. İstanbul: Hayat Yayınları, 2004.

Smith, Frank, *Understanding Reading: A Psycholinguistic Analysisi of Reading and Learning to Read*, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1982.

Stewart, David J. "The Dangers of the Picture Bible," https://www.jesus-is-savior.com/Bible/the_picture_bible.htm, Erişim: 5.4.2021.

Stückelberger, Alfred, *Bild und Wort. Das illustrierte Fachbuch in der Antiken Naturwissenschaft, Medizin und Technik*, Mainz: 1994. Akt., Pınar Serdar-Dinçer, "Erken Bizans Dönemi Resimli Dini El Yazmaları," *Art-Sanat* 12, Temmuz 2019.

Tevrat, Erişim: 24.4.2021, Çıkış, 20/4-5, https://www.kutsalkitap.org/online-tevrat-oku/.

The Holy Bible, KJMV, Oxford and New York: Oxford U.P., 2010.

SOSYAL MEDYADA AYETLERİN BAĞLAMI DİKKATE ALINMADAN PAYLAŞILMASI

Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR
Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Giriş

Zamanımızın vazgeçilmez bir unsuru hâline gelen ve devrim olarak adlandırılan dijitalleşme[1] her alanda olduğu gibi dinî alanda da büyük bir değişimin meydana gelmesine sebep olmuştur. Birçok bilgi artık fiziksel ortamdan ziyade dijital ortamda muhafaza edilmeye başlanmıştır.

Dijitalleşme, sosyal medyanın artık neredeyse herkes tarafından kullanılması gibi bir sonucu da doğurmuştur. Bu kullanım çoğu zaman hayatı kolaylaştırma ve bilgilerin daha hızlı bir şekilde kitlelere ulaştırılması noktasında birçok faydaları ihtiva ediyor olsa da bu alanın sorumsuz ve dikkatsiz kullanımı bazı sakıncaları da beraberinde getirmektedir.

Bu anlamda dinî konularda yeterli donanıma sahip olmayan kişilerin ayetleri bağlamından koparmak suretiyle paylaşmaları yanlış ve eksik anlamalara sebep teşkil etmektedir. Bağlamdan kastımız, ayetin öncesi ve sonrasıyla yani konu bütünlüğü sağlanarak değerlendirilmesidir. Paylaşımın ardından yeterli açıklama yapılmaması da muhatap kitlenin yanlış yönlendirilmesine ve konuyla ilgili yanlış çıkarım yapmasına yol açmaktadır.

---

[1] Sinan Canan-Mustafa Acungil, *Dijital Gelecekte İnsan Kalabilmek* (İstanbul: Tuti Kitap, 4. basım, 2019), 71.

Bu gerçeklikten hareketle tebliğimizde ayetlerin bağlamından koparılmasının nasıl bir yanlış anlamaya sebep olduğu bazı örneklerle anlatılmaya çalışılacaktır. Elbette ki yanlış anlama sadece bizim aktardıklarımızla sınırlı değildir. Fakat bu alandaki tüm paylaşımlara ulaşmak mümkün olmadığından geneli yansıtabilecek bazı örnekler verilmek suretiyle konu izah edilmeye çalışılacaktır.

1. Ayetle İlgisi Olmayan Yorumların Yapılması

Paylaşımların birçoğunda ayet dua anlamı taşımasa dahi sanki böyle bir anlamı içeriyormuş gibi yapılan yorumlarda sadece "âmin" ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanım paylaşımların büyük bir çoğunluğunu teşkil etmektedir.

Örneğin Enfâl suresinde yer alan "Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir."[1] ayeti hakkında böyle bir kullanımın olduğu görülmektedir. Oysa ayet bir dua anlamı içermemekte, inananların nasıl bir özelliğe sahip olmaları gerektiği noktasında yol göstericilik hüviyeti taşımaktadır.

Ayetin bağlamına baktığımızda ayet grubunun Bedir savaşı sırasında indiği[2], savaşta elde edilen ganimetlerden bahsettiği, ganimetlerin paylaşımında anlaşmazlık yaşayan Müslümanlara[3] dünyalık bazı nimetler nedeniyle aralarında tefrika yaşamalarından ziyade iyi bir Müslüman olmak için hangi niteliklere sahip olmaları gerektiği noktasında hatırlatmalarda bulunulduğu görülmektedir.

Sosyal medyada yer alan yorumlara gelince böyle bir kullanımın ayetin muhatap kitle tarafından hiç okunmamasından kaynaklandığı düşünülebilir. Bunun yanında ayeti okuduktan sonra anlayıp yorumla-

---

1 Enfâl 8/2.

2 Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Turkî (Kahire: Dâru Hecr, 2001), 11/12; Nâsırüddîn el-Beydâvî, Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl, thk. Muhammed Subhî Hasen Hallâk, Muhammed Ahmed el-Etraş (Beyrut: Dâru'r-Reşâd-Mu'essesetu'l-Îmân, 2000), 2/5; Ebü'l-Fidâ' İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Mustafâ es-Seyyid Muhammed vd. (Kahire/Gize: Mu'essesetu Kurtuba, Mektebetu'l-Evlâdi'ş-Şeyh li't-Turâs, 2000), 7/5.

3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* 11/12; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 2/5; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/9.

mak yerine bu ifadenin kullanılması daha muhataba daha kolay gelmiş olabilir. Ayrıca muhatabın bu ayeti hiç anlamadığı o nedenle de genel bir kullanım olan "âmin" ifadesini tercih ettiği düşünülebilir. Bir diğer sebep diğer yorum yapan kitleye yani çoğunluğa ayak uydurmak suretiyle böyle bir kullanım tercih edilmiş olabilir.

2. Ayete Değil Onunla Birlikte Paylaşılan Fotoğrafa Odaklanılması

Bazı paylaşımlarda ayetin hiç dikkate alınmadığı, onunla birlikte paylaşılan fotoğrafla ilgili yorum yapıldığı, bu fotoğrafın ise çoğu zaman ayet metniyle alakalı olmayıp Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevi gibi mabetler olduğu görülmektedir.

Örneğin insana verilen nimetlerden ve onun bu nimetlere karşılık nankörlük etmesinden bahseden "(Resûlüm!) De ki: Sizi yaratan, size işitme duyusu, gözler ve kalpler veren O›dur. Ne az şükrediyorsunuz!"[1] ayetiyle birlikte Mescid-i Haram'ın fotoğrafının paylaşıldığı görülmektedir.

Bu paylaşımla ilgili yorumlarda ise "maşallah", "Allah bizlere de gidip görmeyi nasip etsin" şeklinde yorumlar yapılmıştır. Bu yapılan yorumlar ayetin içeriğinden ziyade Mescid-i Haram'ı çağrıştıran muhtevaya sahiptirler.

Ayetin bağlamına baktığımızda orada kullara verilen nimetlerden, o nimetleri Allah'tan başkasının vermesinin mümkün olmadığından ve insanların birçoğunun bu nimetlere karşı nankörlük etmesinden bahsedilmektedir. Bu nankörlüğün neticesinin ne olacağı, böyle devam ettikleri takdirde nasıl bir dünyevi ve uhrevi belalara, sıkıntılara maruz kalacakları da yine bu ayetlerde hatırlatılmaktadır.

3. Dua İle İlgili Bir Ayetin Kur'an'ın Arapça Olmasıyla İlişkilendirilmesi

Sosyal medyadaki bir paylaşımda Âl-i İmrân suresindeki "(Onlar şöyle yakarırlar:) Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize tarafından rahmet bağışla. Lütfu en bol olan sensin. Rabbimiz! Gelmesinde şüphe edilmeyen bir günde, insanları mutlaka

[1] Mülk 67/23.

toplayacak olan sensin. Allah asla sözünden dönmez."[1] ayetinin bir kısmına yer verildiği görülmektedir.

Ayetle ilgili olarak yapılan yorumda ise "Kur'an'ın Arap olmayan bir topluma Arapça olarak okunmasının onların akıllarıyla, Kur'an'ın gönderiliş amacıyla alay etmek ve insanlığa zulmetmek anlamına geldiği" şeklinde bir yoruma yer verilmiştir.

Bahsi geçen ayetlerde iman nimetini elde ettikten sonra bunları kaybetmeme adına Allah'tan niyazda bulunma söz konusudur. Müteşabihattan bahseden bir önceki ayette ise bu tür ayetlere karşı yanlış bir tutum içerisinde olanlarla onları anlama noktasında Allah'a teslimiyet gösteren iki kesimden bahsedilmektedir. Konumuz olan ayetlerde, yanlış tutum içerisinde olanlara benzememek adına Allah'a bir yakarışın olduğunu söylemek mümkündür.

Ayetlerle ilgili olarak müfessirlerin görüşlerine gelince bu ayetlerin içeriğinin müteşabih konusuna dalmama ve istikametten ayrılmama konusunda yapılan bir dua olduğu[2] hak yol üzere kalma konusunda müminlere nasıl dua etmeleri gerektiğinin öğretildiği[3] şeklinde görüş beyan etmişlerdir.

Dolayısıyla ayetlerin, Kur'an'ın Arapça olması ya da anlaşılmamasıyla bir ilgisi yoktur. Müteşabih ayetlerin anlaşılması ise Arapça bilmeyle alakalı olmayıp ayetin muhtevasının bilinmemesiyle ilgili bir durumdur. Ayetin bağlamı ve de müfessirlerin bu konudaki kanaati bizim düşüncemizi desteler mahiyettedir.

4. Ayeti İman Edenlerin Sürekli Cehennemde Kalacağı Şeklinde Yorumlamak

Diğer bir paylaşımda ise kıyamet günü amellerin tartılmasıyla alakalı bir ayete yer verilmiştir: "Kimlerin de tartıları hafif gelirse, artık bunlar da kendilerine yazık etmişlerdir; (çünkü onlar) ebedî cehennemdedirler."[4]

---

1 Âl-i İmrân 3/8-9.

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* 5/228; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/245.

3 Hayreddin Karaman, vd.. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2006), 1/505.

4 Müminun 23/103.

Bu ayetle ilgili paylaşımda müminlerin cezalarını çektikten sonra cehennemden çıkacaklarına dair bir yanılgı içerisinde oldukları şeklinde bir paylaşım yapılmıştır. Paylaşımla ilgili yorumda ise yukarıdaki ayete yer verilmiştir. Devamında ise bu ayette Allah'ın mümin, kafir ayrımı yapmadan genel bir ifade kullandığı, günahı sevabından çok olan müminlerin de cehennemde ebedi kalacağı ifade edilmiştir.

Ayetin bağlamına dikkat ettiğimizde orada Allah'a ortak koşanlardan, O'na çocuk isnat edenlerden, Allah'a meydan okuyanlardan, ayetleri yalanlayanlardan, bu gibi davranışları yüzünden dünyada belalara uğrayacak olanlardan bahsedilmektedir. İnananlarla ilgili bir durumdan söz edilmemektedir.

Ayetle ilgili olarak müfessirlerin görüşlerine baktığımızda ise ayette geçtiği şekliyle cehennemde sürekli kalacaklardan kastın inkarcılar olduğu,[1] yani inancı ve ameli olmayan kafirlerin kastedildiği,[2] tarzında yorumların yapıldığı görülmektedir.

Neticede ayette her ne kadar genel bir ifade kullanılmış olsa da ayetin bağlamının Allah'a ortak koşan ve de O'nu inkâr eden kesimden bahsediyor olması, müfessirlerin de bu minval üzere cehennemde sürekli kalacak olanların inkârcılar olduğunu söylemesi, müminler olacağına dair bir yoruma rastlanmaması, ayette kast edilenlerin müminler olamayacağını ortaya koymaktadır. Zaten inanan bir insanın her ne kadar günahlarından dolayı azaba uğrasa da imanlı bir şekilde ölmüş ise sonunda cehennemden çıkacağı ayetlerin ve de konuyla ilgili hadislerin ortaya koyduğu bir sonuçtur.

5. Ayetten Yola Çıkarak Şefaatin Olmadığını İddia Etmek

Şefaatin varlığıyla ilgili birçok ayet ve onları destekleyen hadisler bulunmasına rağmen şefaatin olmayacağı yönünde farklı fikirler öne sürülmüştür. Burada ele alacağımız paylaşımda ise şefaatle alakalı olmayan bir ayetten yola çıkılarak şefaatin olmadığının iddia edilmesi söz konusudur. Paylaşılan ayet şu şekildedir: "De ki: Ben peygamberlerin

---

1 Fahruddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 23/124.

2 Ebüssuûd Efendi, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-kerîm*, thk. 'Abdulkâdir Ahmed 'Atâ' (Riyad: Mektebetu'r-Riyâdi'l-Hadıse, ts.), 4/85.

ilki değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım."[1]

Bu ayetle ilgili bir yorumda "Bir peygamber kendi sonunu dahi bilmiyorsa nasıl başkasına şefaat edebilir?" tarzında bir ifade kullanılmıştır. İlgili yorumda yukarıdaki ayetin, şefaatin olmadığına dair bir kanıt olduğu da dile getirilmiştir.

Ayetin bağlamı inkarcıların ve müşriklerin tavırları ve Kur'an'ı Hz. Peygamber'in uydurduğu iddialarıyla ilgilidir. Yine bu ayet grubunda Kur'an'ın bir hidayet rehberi olduğu, Allah katından indirildiği, peygamberin onu uydurmasının mümkün olmadığı, onun rehberliğini kabul edenlerin ahirette nimete mazhar olacakları konularına değinilmiştir. Dolayısıyla ayet, Kur'an'ın ilahi kaynaklı bir kitap olduğu hakikatini izah etme sadedinde gönderilmiştir.

Müfessirlerin ayet hakkındaki görüşlerine gelince Mâtürîdî (ö. 333/944), Mekke müşriklerinin Müslümanlara eziyetlerinin artması üzerine onların durumu Hz. Peygamber'e arz etmeleri, onun da akıbetlerinin ne olacağı konusunda bilgi sahibi olmadığı, görüşünü nakleder,[2] Beyzâvî (ö. 685/1286), her iki dünyada gayble ilgili konularda ayrıntılı bilgi sahibi değilim,[3] İbn Kesîr (ö. 774/1373), dünyada akıbetimin ne olacağını bilemem[4] Esed (1992), dünyada ve ahirette başımıza ne geleceğini bilemem, yani insan kavrayışının ötesindeki gaybı bilemem,[5] tarzında ayetin anlaşılabileceğini söylemişlerdir. Şefaat konusuna değinmemişlerdir.

Görülen odur ki ayetin bağlamı, ayetin şefaatle ilgili olmayıp Kur'an'ın Allah tarafından gönderilen vahiy ürünü olduğunu ortaya koymaktadır. Ayette, lafız ve mana yönünden mucizevi yapıda olan Kur'an'ı peygamber dahi olsa bir beşerin yazamayacağı gerçeği hatırlatılmaktadır. Şefaat ise Hz. Peygamber'in gaybı bilmesiyle bağlantılı ola-

---

1 Ahkâf 46/9.

2 Ebû Mansûr el- Mâturîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu. Muraca'a Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010), 13/354.

3 Beydâvî, Envâru't-tenzîl, 3/276.

4 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 13/9.

5 Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir* çev. Ahmet Ertürk ve Cahit Koytak (İstanbul: İşaret Yayınları, 1420/1999), 3/1027.

rak değerlendirilecek bir konu değildir. Kendisine kıyamet günü Allah tarafından verilecek bir hakkın kullanılmasıyla ilgilidir.

6. Bazı Ayetleri Sünnetin Kaynak Olmayacağına Delil Kabul Etmek

Bu paylaşımda iki ayete yer verilmiştir. Bunlardan bir tanesi hak dinin İslam olmasıyla alakalıdır: "Dikkat et, halis din yalnız Allah'ındır. O'nu bırakıp kendilerine birtakım dostlar edinenler: Onlara, bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz, derler. Doğrusu Allah, ayrılığa düştükleri şeylerde aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah, yalancı ve inkârcı kimseyi doğru yola iletmez."[1] Paylaşımda bu ayetin ilk cümlesine yer verilmiştir.

Bu paylaşımın bulunduğu yerde bir yorum yer almaktadır. O yorumda "Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur."[2] ayetinin ilk cümlesiyle birlikte "Tek bir hadisin dahi peygamberimize ait olduğunun ispat edilemeyeceği" şeklinde bir yorum mevcuttur.

İlk ayetin bağlamında Kur'an'ın Allah tarafından indirildiği, Allah'a kulluk etmek gerektiği, Allah'a yaklaştırsın diye bazı varlıkları ortak edinmenin yanlışlığı, çocuk edinmenin Allah'ın şanına yakışmayacağı, gökleri ve yeri, yani her şeyi Allah'ın yaratmış olduğu hususlarına değinilmiştir.

İlk ayetle ilgili olarak müfessirler, bu ayette kulluk edilenlerin putlar olduğu,[3] şirke bulaşmadan kulluk etmek gerektiği, ancak Allah'ın razı olacağı kişilerin şefaat edebileceği,[4] veliler, melekler, azizler, putlaştırılmış kişiler olabileceği gibi onların resim, heykel, mumya ve kabirlerine tapınma şeklinde de şirk koşulmasının mümkün olacağı,[5] şeklinde yorumlar yapmışlardır. Dolayısıyla bu ayet, bazı varlıkların ve nesnelerin Allah'a ortak koşulması bağlamında değerlendirilmiştir.

---

1 Zümer 39/3.
2 İsrâ 17/36.
3 Mâturîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, 12/291.
4 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 12/111-112.
5 Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/936.

İkinci ayetin bağlamında ise rızkı verenin Allah olduğu, zinanın haramlığı, cana kıymanın yasak olduğu ve kısası gerektirdiği, yetimin malını korumak, ölçüyü, tartıyı tam yapmak, kibirli davranmamak gerektiği konularına değinilmiştir. Kısaca haram olan bazı hususlara ayetin bağlamında yer verildiği görülmektedir.

Müfessirler ikinci ayeti, bilgi sahibi olunmayan konularda konuşmamak, tahminde bulunmamak,[1] özellikle itikadi konularda daha dikkatli davranmak,[2] yalancı şahitlik yapmamak, iftira atmamak, maddi/manevi zarara yol açacak şekilde konuşmamak[3] olarak anlamışlardır.

Bu ayetlerden yola çıkarak sünneti reddedenler, onu adeta Allah'a ortak koşmakla eşdeğer kabul etmekte ve sünnetin bilinmezliğine vurgu yapmaktadırlar. Oysa sünnet Kur'an'ın alternatifi değil açıklayıcısıdır. Tarihte görülmemiş bir titizlikle meydana getirilen hadis kitaplarının bilinmezliğini iddia etmek ise tarihte yer alan hiçbir veriyi, bilgiyi kabul etmemek anlamına gelecektir.

7. Atalar Dinini Sünnetle Eşdeğer Görmek

Kur'an'da birçok ayette müşriklerin, hak dini bırakıp atalarını üzerinde buldukları anlayışı benimsemelerine yönelik eleştiriler mevcuttur. Konuyla ilgili paylaşımda ise bu ayetlerden birine atıf yapılmıştır: "Hayır! «Sadece, biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izinde gidiyoruz» derler."[4]

Ayetle bağlantılı olarak ele alınan yorumda ise Allah resulünün vefatından sonra Kur'an dışında söylediği iddia edilen, zanna dayalı, çoğu uydurma hurafe, akla aykırı, Kur'an'la uyumsuz içerikte ve aslında çoğu ona ait olmayan sözlerini yazıp din edinmek, Kur'an'ın hiçbir yerinde olmayan bir kavramdır ve şirke götüren atalar dininin mirasıdır, ifadeleri yer almaktadır.

Ayetin bağlamına baktığımızda orada melekleri Allah'ın kızları saymak suretiyle O'na ortak koşulmasından, meleklerin dişi kabul edilme-

---

1 Mâturîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, 8/274; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 9/9.

2 Beydâvî, Envâru't-tenzîl, 2/301.

3 Karaman, vd.. *Kur'an Yolu*, 3/481.

4 Zuhruf 43/22.

sinin yanlışlığından, bazı kişilerin kötülük yapmalarının sorumluluğunu Allah'a yüklemelerinden, bu konuda hiçbir delilleri olmadığından, "atalarımıza uyarız" diyenlerin toplumun şımarık zenginleri olduğundan, bu kesimin dini yalanladıklarından bahsedilmektedir.

Ayetle ilgili olarak müfessirler, beşer olduğu için Hz. Peygamber'in peygamberliğini yalanlayan müşriklerin,[1] onlarda kendileri gibi insan oldukları hâlde şirke bulaşma konusunda atalarını taklit etmeleri,[2] onların gittiği yoldan gitmeleri,[3] akli ya da nakli delil olmadan cahiliyedeki atalarına uymaları[4] noktasında uyarıldıklarına dikkat çekmişlerdir.

Görülen odur ki ayet, bağlamıyla birlikte düşünüldüğünde Allah'a ortak koşma ve delilsiz bir şekilde ataları taklit etmeyle alakalıdır. Sünnetin kabul edilmesinin ise şirkle ya da ataları körü körüne taklitle bir ilgisi yoktur. Yüzyıllar boyunca ortaya konan bir emeğin sonucu olarak teşekkül eden hadis külliyatını anlama ve yaşama çabasıdır. Ayrıca sünnete uymak tutarsız bir davranış da değildir. Çünkü hadisler mütevatir, sahih, zayıf, uydurma gibi sınıflara ayrılmak suretiyle inananlar için doğru bir bilgilendirme yapılmıştır. Neticede hadisler, Hz. Peygamber'i ve onun getirdiği Kur'an'ı daha iyi anlama noktasında ikincil bir kaynaktır.

8. Üstünlüğün Takvada Olduğunu Bildiren Ayetin Hadislerle Çeliştiği İddiası

Hucurât suresinde insanların farklı milletlere ayrılmasının hikmetinden bahseden bir ayete yine sosyal medyada yer verildiği görülmektedir: "Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır."[5]

---

1 Mâturîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, 13/237.

2 Mâturîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, 13/237; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 12/307.

3 Ebü'l-Kâsım ez- Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl,* thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd - 'Alî Muhammed Mu'avvad (Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1998), 5/435.

4 Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 3/248.

5 Hucurât 49/13.

Bu ayetle çeliştiklerini iddia ettikleri şu hadislere de yer verilmiştir:

"Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğretendir."[1]

"Sizin en hayırlınız eşlerine en iyi davrananınızdır."[2]

"Sizin en hayırlınız insanlara en hayırlı olanınızdır."[3]

"Sizin en hayırlınız namazı vaktinde kılanınızdır."[4] (Hadisin aslı "amellerin en hayırlısı hangisidir?" sorusuna Hz. Peygamber'in "vaktinde kılınan namaz" şeklinde cevap vermesidir.)

"Sizin en hayırlınız ahlakı en güzel olandır."[5]

Devamında Hz. Peygamber'in Kur'an'a muhalefet edemeyeceği, dolayısıyla hadislere değil ayete inanmak gerektiği, zaten Hz. Peygamber'in bu ifadeleri kullanmasının mümkün olmadığı dile getirilmiştir.

Ayetin bağlamında inananların kardeş olduklarından, zandan, gıybetten sakınmak gerektiğinden, hakiki imanı elde etmenin ve onun gereğini yerine getirmenin öneminden bahsedildiği görülmektedir.

Müfessirlerin ayet hakkındaki görüşlerine gelince onlar, üstünlüğün soyla alakalı olmayacağını,[6] ayetin nefsi kemale erdirmek ve faziletli kişi olmak manasında olduğunu[7] insanın ya Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde bir mümin ya da günahkâr olacağını[8] dile getirmişlerdir.

Bütün bunları dikkate alarak diyebiliriz ki hadislerde dile getirilen üstünlükler zaten ayette geçtiği üzere Allah'tan sakınmanın yani takvalı olmanın gereği olarak ortaya konan davranışlardır. Yani ayetin bir nevi tefsiri mahiyetindedirler. Bu hadislerin ayetle ters düştüğü şeklindeki iddia ayetin bağlamında dile getirilen ahlaki ilkeleri bilmemek anlamına gelecektir. Ayrıca hadisler hem bu ayetin hem de bağlamında ifadesini bulan bir müminin sahip olması gereken ahlaki değerlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadırlar.

---

1 Tirmizî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 15.

2 Tirmizî, "Menâkıb", 63.

3 Buhârî, "Mağâzî", 35.

4 Buhârî, "Tevhîd", 48.

5 Tirmizî, "Radâ", 11.

6 Mâturîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, 14/76; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 13/170.

7 Beydâvî, Envâru't-tenzîl 3/309.

8 Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/1058.

9. Kur'an'ın Güzel Okunmasını Ayetlerin Hükümsüz Kılınması Anlamında Değerlendirmek

Konuyla ilgili paylaşımda ayetlerin geçerliliğini yitirmesi için çalışanlardan bahseden bir ayete yer verilmektedir: "Ayetlerimizi hükümsüz bırakmak için yarışırcasına uğraşanlar için de en kötüsünden, elem verici bir azap vardır."[1]

Ayetle birlikte paylaşılan fotoğraf ise dikkat çekicidir. O fotoğrafta Ramazan ayında TRT'de düzenlenen "Kur'an-ı Kerim'i Güzel Okuma Yarışması" ile ilgili bir görsel yer almaktadır.

Ayetin bağlamında Allah'ın her şeyi bildiğinden, ahireti inkâr edenlerden, Allah'a iman edenlerin bağışlanacağından ve rızka nail olacaklarından, Kur'an'ın hidayet rehberi olduğundan bahsedilmektedir.

Ayetle ilgili olarak müfessirlerin görüşlerine gelince burada müşriklerin kastedildiği,[2] müşriklerin, yeryüzünde Allah'ın ayetlerini gördükleri hâlde onlardan yüz çevirdikleri,[3] Allah yolundan alıkoymaya çalıştıkları ve peygamberleri yalanladıkları,[4] bu tür davranış ortaya koyan günahkarları ahirette bekleyen azabın dünyada bilerek yaptıkları fiillerin bir sonucu olduğu,[5] hususlarına değinmişlerdir.

Görülen odur ki ayette dile getirilen konu, onun okunması değil inkâr edilmesi, ondan yüz çevrilmesidir. Oysa Kur'an'ın okunması, onun anlaşılması noktasında atılan ilk adımdır. İnsan, okumadığı, görmediği bir şeyi merak edemez. Dolayısıyla Kur'an'ı okuyan kişi, onu merak edecek ve zamanla onun hangi mesajları içerdiğine de bakma ihtiyacı hissedecektir. Diğer taraftan adı geçen yarışmada Kur'an okunurken ekranda ayetlerin mealinin de verilmesi izleyicinin onun muhtevasını görmesini de sağlamaktadır.

---

1 Sebe' 34/5.
2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* 19/213.
3 Mâturîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, 11/404.
4 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 11/259.
5 Esed, *Kur'an Mesajı,* 2/871.

10. Hainliği Diktatörlük ve Kamu Malı Çalmak Olarak Değerlendirmek

Bu paylaşımda iki ayete atıf yapılmıştır. Atıf yapılan ayetlerden birisi şudur: "Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab'ı hak ile indirdik; hainlerden taraf olma!"[1]

Diğer ayet ise şu şekildedir: "Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra, kim Peygamber'e karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola giderse, onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız; o ne kötü bir yerdir."[2]

Bu ayetlerin delil olarak gösterildiği yorumda ise diktatörlerin muhaliflerine hep hain dedikleri, kendisine biat edildiğinde vatansever, edilmediğinde ise hain olarak adlandırıldığı, Kur'an'a göre ise hainin kamu malı çalan kişi olduğu ifadeleri bulunmaktadır.

İlk ayetin bağlamında savaşta nasıl namaz kılınacağı, düşmana karşı teyakkuzda olmak, gizli bir şekilde hile peşinde koşanları savunmamak gerektiği hususları yer almaktadır.

İlk ayet hakkında müfessirler, Hz. Peygamber'in insanlar hakkında onların kendilerini ifade etmeleri ölçüsünde hüküm verdiği, iddia sahiplerinin doğruyu söylemeleri gerektiği ile ilgili rivayetlere yer verdikten[3] sonra ayetin içtihadın cevazına işaret ettiği,[4] Kur'an'ın gönülsüz takipçilerini ve münafıkları muhatap aldığı, her iki grubun da kendilerine yüklenen emanete ihanet ettikleri, Kur'an'ın kendilerinden istediği şeyleri bildikleri hâlde teslimiyetten kaçındıkları,[5] özellikle hakim ve avukatları muhatap aldığı, hakimlerin karar verirken davacının şanına, şöhretine bakmadan adil karar vermeleri, avukatın, haklı olanı savunması, adalet ve hakkaniyetin gerçekleşmesi için çaba göstermesi gerektiği,[6] şeklinde yorumlar yapmışlardır.

İkinci ayetin bağlamında ise iyilik yapmayı düşünmenin dışında gizli konuşmanın doğru olmadığı, Allah'a ortak koşulmasının bağışlan-

---

1 Nisâ 4/105.

2 Nisâ 4/115.

3 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 4/259-261.

4 Mâtürîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, 4/26.

5 Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/166.

6 Karaman, vd., *Kur'an Yolu*, 2/138.

maz bir günah olduğu, şeytanın insanı doğru yoldan saptırdığı konularına değinilmiştir.

İkinci ayetle ilgili olarak müfessirler, daha önce mümin iken inkâr ederek Mekke'ye kaçan bir kişi hakkında ayetin indiği,[1] kitaba sünnete, icmaya muhalefet etmenin caiz olmamasına delil olduğu,[2] ayette itikadi ve ameli olarak[3], ümmetin icma ettiği konularda Hz. Peygamber'in getirdiği şeriata muhalefet edenlerin kastedildiği,[4] düşüncesindedirler.

Kamu malını çalmak elbette ki bunlar milletin emaneti olduğu için ihanet olarak değerlendirilebilecektir. Fakat bunun kamu malını konu edinmeyen, sadece hainlikten bahseden bir ayetle delillendirilmesi ilginçtir. İkinci ayetin ise konuyla hiç ilgisi yoktur. Ayetlerin bağlamları da tamamen farklı konularla ilgilidir. Diktatörlükle ayetlerin ilişkilendirilmesi ise tamamen siyasi saiklerle ortaya konmuş olan bir görüştür.

11. Cennetle İlgili Ayetleri Dünyanın Bozulmamış Tabiatı Olarak Yorumlamak

Kur'an'da cennetten ve orada yer alacak nimetlerden çokça bahis mevcuttur. Konuyla ilgili paylaşımda ise cenneti tanımladığı düşünülen daha farklı bir ayete değinilmiştir: "Allah esenlik yurduna çağırır ve dilediğini doğru yola iletir."[5]

Ayetin akabinde ise bu ayetin evlerden mahallelere, şehirlerden ülkelere, bölgelerden kıtalara tüm yeryüzünü adalet, barış ve esenlik yurduna çevirmeyi ifade ettiği söylenmiştir. Bunun yolunun ise sevgi ve merhametle başlayarak, iyilik, güzellik, doğruluk, esenlik ve adalet için çaba göstermekten geçtiği iddia edilmiştir. Paylaşımla ilgili bir yorumda ise Kur'an'ın cennet dediği yerin insan eli değmemiş doğal dünya olduğu dile getirilmiştir.

Ayetin bağlamına baktığımızda orada Allah'ın sıkıntıdan kurtardığı bazı insanların İslam'a tuzak kurduklarından, gemide yolculuk yapan ve eğer kurtulurlarsa iman edeceklerine söz vererek Allah'a dua edenle-

---

1 Mâtürîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, 4/36.
2 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/149.
3 Beydâvî, Envâru't-tenzîl, 1/391.
4 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 4/274.
5 Yûnus 10/25.

rin kurtulduklarında eski hallerine geri döndüklerinden, dünya hayatının geçici olduğundan, güzel iş yapanların cennette, kötü iş yapanların ise cehennemde ebedî kalacaklarından bahsedilmektedir.

Ayetle ilgili müfessirlerin görüşlerine gelince onlar ayette geçen selam yurdunun ahiretteki cennet olduğu,[1] İslam olarak da yorumlandığı,[2] cennete girenlere Allah ve melekler selam vereceği için böyle bir ismin kullanılmış olabileceği,[3] sadece cennet terimini değil müminin bu dünyadaki ruh halini, Allah ile kendisiyle ve çevresiyle barışık ve huzurlu olmasını,[4] ifade ettiği kanaatlerini ortaya koymuşlardır.

Gerek ayetin bağlamı gerekse müfessirlerin görüşleri, bahsi geçen yerin ahiretteki cennet olduğunu göstermektedir. Dünya hayatının geçici, ahiret hayatının ise daimi olduğuna ayetin bağlamında vurgu yapılmış olması böyle bir sonucu doğurmaktadır. Dünyada insan ebedi kalmayacağına göre ebedî hayatın olduğu başka bir âlemden ve oradaki ideal yurttan bahsedilmiş olması gerekir. Ayetin ahiretteki cennetten bahsediyor olması, dünyanın her anlamda güzelleştirilmesinin kötü olduğu anlamına gelmeyecektir. Burada yanlış olan, dünyanın güzelleştirilmesinin bu ayetle delillendirilmeye çalışılmasıdır. Nitekim yeryüzünün ıslah edilmesinden bahseden birçok ayet[5] mevcuttur.

Altın ve Gümüşün Erkeklere de Helal Olduğunu İddia Etmek

Allah'ın bazı nimetleri sadece müminlerin hak ettiğini ifade ettiği bir ayete sosyal bir paylaşımda yer verildiği görülmektedir: "De ki: "Allah'ın, kulları için yarattığı zineti ve temiz rızkı kim haram kılmış?" De ki: "Bunlar, dünya hayatında mü'minler içindir. Kıyamet gününde ise yalnız onlara özgüdür. İşte bilen bir topluluk için ayetleri, ayrı ayrı açıklıyoruz."[6]

---

1 Mâtürîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, 7/42; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 2/97; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 7/352.

2 Mâtürîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, 7/42.

3 Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 2/97.

4 Esed, *Kur'an Mesajı,* 1/398.

5 Bk. Bakara 2/11; A'râf 7/56; Hûd 11/88.

6 A'râf 7/32.

Bu ayetin paylaşıldığı yerde yapılan yorumda Kur'an'da altın ve ipeğin erkeğe haram edildiğine dair net bir ayet yoktur, denilmektedir. Bu yorum sahibine göre Ehl-i Sünnet inancına sahip insanlar, rivayetlerdeki hadisleri delil gösterip altının ve ipeğin erkeğe haram olduğunu iddia etmişlerdir. Ayrıca Allah'ın haram kılmadığı bir şeyi, başkasının hükmü ile haram kabul eden biri, zaten inanan değil müşrik olur. Beşerin hükmü ile bu dünyada kendini de bu süslerden mahrum bırakır.

Ayetin bağlamında mescide gidileceği zaman zinetlerin takılması ve israftan, açık ve gizli çirkin işlerden ve de şirkten kaçınılması konularına değinilmektedir.

Bahsi geçen yorumda altın ve gümüş olarak anlaşılan ayette geçen zinet kelimesini müfessirler yiyecek, içecek, giyecek,[1] salih eş,[2] elbise ve diğer güzellik araçları[3], olarak tefsir etmişlerdir. Ayet, çileciliğin, dünyayı terk ederek yaşamanın, kendine eziyetçi bir yaşamın yasaklanması olarak da yorumlanmıştır.[4] Kelimenin elbise anlamına geldiği varsayıldığında elbiseye ziynet denilmesi, giyinmenin hem ahlaki hem de estetik açıdan önemli ve gerekli olmasındandır,[5] denmiştir.

Ayetin bağlamından ve müfessirlerin yorumlarından hareketle ayette geçen zînet kelimesinin yalnızca altın ve gümüş olarak yorumlanmasının doğru bir çıkarım olmadığını söyleyebiliriz. Diğer taraftan ayet, altın ve gümüşün haramlığı noktasında hadislerin açıklayıcı olmasına da ihtiyaç göstermektedir.

12. Berat Kandili'nin Olmadığını Ayetle Delillendirmeye Çalışmak

Sosyal medyadaki diğer bir paylaşımda Berat Kandili'nin dinde yerinin olmadığı ve bid'at olduğu şeklindeki ifadelerin akabinde şirkten bahseden bir ayete yer verilmiştir: "Yoksa onların, Allah'ın izin vermediği bir dini getiren ortakları mı var? Eğer erteleme sözü olmasaydı, der-

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* 10/159; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 6/291.
2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* 10/159.
3 Beydâvî, Envâru't-tenzîl, 1/541.
4 Esed, *Kur'an Mesajı,* 1/275.
5 Karaman, vd.. *Kur'an Yolu,* 2/519.

hal aralarında hüküm verilirdi. Şüphesiz zalimlere can yakıcı bir azap vardır."[1]

İlgili ayetin delil gösterildiği iddialarda diğer günlerde ibadetlerde gevşeklik gösterip ibadeti yalnızca bu geceye tahsis etmenin, camileri yalnızca bu gecede doldurmanın yanlışlığına dikkat çekilmiştir.

Ayetin bağlamına baktığımız zaman Allah hakkında tartışmaya girenlerin delilsiz hareket etmelerinden, kıyamet gününün yakınlığından, Allah'ın güçlü ve rızık veren olduğundan, dünyayı isteyene dünya nimetinin, ahireti isteyene ahiret nimetinin verileceğinden, zalimlerin kötü akıbetinden, inananların mükafat elde etmelerinden bahsedilmektedir.

Ayet hakkında müfessirler, ayette geçen ortaklardan kastın tapınılan putlar[2] ya da şeytan olduğu, Allah'ın izin vermediği şeylerin de şirk, ahireti inkâr ve sadece dünya için çalışmak olduğu,[3] haramı helal, helali haram sayma[4] şeklindeki din dışı beyanların, Allah'ın tasvip etmediği materyalist hedefler peşinde koşmanın, manevi/ahlaki değerlerin görmezden gelmenin kastedilmiş olabileceği kanaatindedirler. Nitekim bazı kişiler, servet, güç, şans gibi unsurların kendileri üzerinde ilahi etki meydana getirdiğini düşünmektedirler.[5] Yani bunlara sahip olmalarının, kendilerini diğer insanlardan ayrıcalıklı kıldığı gibi yanlış bir anlayışa sahiptirler.

Ayette olduğu gibi bağlamında ve de müfessirlerin yorumlarında Allah'a ortak koşma, O'nun gücünü gereği gibi takdir edememe, inkârcı bir anlayışı benimseme konularına vurgu yapıldığı görülmektedir. Ayetin paylaşımında dile getirilen yorumun ise bunlarla bir ilgisi yoktur. Yorumda ortaya konan tespit doğru olmakla birlikte kandilin ibadetle geçirilmesinin şirkten bahseden bir ayetle reddedilmesi bu geceyi ihya etmenin şirk olduğu şeklinde bir kanaatin dile getirilmesi yanlış bir davranış olmuştur.

---

1 Şûrâ 42/21.

2 Mâturîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, 13/185.

3 Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 3/236.

4 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 12/266.

5 Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/988.

13. Kıblenin Değiştirilmesiyle İlgili Ayetin Farklı Yorumlanması

Sosyal medyadaki bir diğer paylaşımda kıble değişikliğinden bahseden: "Nereden yola çıkarsan çık (namazda) yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Bu emir Rabbinden sana gelen gerçektir. (Biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir."[1] ayetine yer verilmiştir.

Ayetle birlikte dile getirilen yorumda ise esas olanın Kâbe duvarını aramak değil, İlâhi kitabı aramak olduğu, mescidin Allah'ın buyruklarının öğrenilip teslim olunan yer olduğu, ayette geçen haram kelimesinin ise kötülüklerden uzak durmak, korunmuş yer anlamlarına geldiği "Mescid-i Haram" deyiminin güvenli öğrenim yeri anlamına geldiği, Kâbe'nin de zaten ilk dönem, bu eğitim-öğretim yerinin işareti kabul edildiği dile getirilmiştir.

Ayetin bağlamında bazı akılsız kişilerin kıble değişikliğini hazmedemediğinden, Hz. Peygamber ümmetinin orta ümmet olduğundan, hidayet üzere olmayanlara kıble değişikliğinin ağır geldiğinden, Hz. Peygamber'in, kıble değişikliğini bekler vaziyette yüzünü gökyüzüne çevirdiğinden, Ehl-i Kitab'ın Müslümanların kıblesine uymalarının beklenmediğinden, Müslümanların da onların kıblesine uymaması gerektiğinden, Ehl-i Kitab'ın Hz. Peygamber'i çok iyi tanıdığından, hayırda yarışmak ve Allah'ı zikretmek gerektiğinden, peygamberin tebliğ görevini yerine getirdiğinden bahsedilmektedir.

Müfessirlere gelince onlar burada zikredilen ayeti namaz esnasında dünyanın neresinde bulunulursa bulunulsun Mescidi Haram'a,[2] yani Kabe'ye yönelerek namaz kılmak,[3] olarak anlamışlardır.

Ayetin bağlamından ve de müfessirlerin yorumlarından anlaşıldığı üzere kıbleye yönelmek ile namaz esnasındaki yöneliş kastedilmektedir. Bahsi geçen yorumda ise mescitlerin fonksiyonları dile getirilmektedir. Elbette ki mescitler başta Kur'an olmak üzere İslam'ın öğretildiği yerlerdir. Fakat bu fonksiyonları namaz esnasında Kabe'ye yönelinmesine engel teşkil edecek bir durum değildir.

---

1 Bakara, 2/149.

2 Mâturîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, 1/269.

3 Beydâvî, Envâru't-tenzîl, 1/149-150; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 2/119-122.

14. Namazın Dua olarak Yorumlanması

Bir paylaşımda: "Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez."[1] ayetine yer verildiği görülmüştür.

Ayetin yorumunda ise namazla ilgili hususlara değinilmiştir. O yorumda namazın Allah'a övgü, dua anlamlarına geldiği, sevap almak için yapılamayacağı, dilek için yapılması gerektiği, kişinin istediği zaman dua edip Allah'a övgü ve istekte bulunabileceği, bunun herhangi bir kuralının ya da rekatının olamayacağı, kuralları ve rekat sayılarını Emeviler'in ihdas ettiği ve bu durumun insanlara tekdüze bir din dizayn etme anlayışını yansıttığı, farz namazla birlikte sünnet namazların olmasının bunun insani bir müdahale olduğunu gösterdiği, Allah ile kul arasında tek düze bir merasime gerek olmadığı bunun gösteriş olduğu, samimiyeti bozacağı, Kur'an'da belirlenmiş bir rekat sayısı olmadığı, Allah'ın, kullarına böyle bir saçmalığı emretmeyeceği dile getirilmiştir.

Ayetin bağlamına baktığımızda orada Kur'an'ın yol gösterici olduğu, peygamberlerin hakkı getirdikleri, onlara uymayanların ise pişman olacakları, yaratmanın ve emretmenin Allah'a ait olduğu, yeryüzünde bozgunculuk yapmamak ve dua etmek gerektiği, kâinatın yağmurla hayat bulmasının ölülerin de kıyamet günü dirilmelerine örnek olduğu konularına değinilmiştir.

Ayetle ilgili müfessirler dünya ve ahiret saadeti için gösteriş yapmadan, gizlice, Allah'ın birliğine ve rablığına kesin olarak inanarak dua etmek gerektiği,[2] gizlice dua etmenin samimiyet göstergesi olduğu,[3] buradaki duanın ibadet anlamına geldiği, duanın ibadetin özü olduğu şeklindeki hadis[4] gereği ibadet olarak adlandırıldığı,[5] şeklinde yorumlar yapmışlardır.

Ayetin bağlamının Allah'ın gücü ve dua ile ilgili olduğu görülmektedir. Zaten dua, güçlü olana zayıf olanın halini arz etmesi anlamına gelmektedir. İlgili ayetin ve de bağlamının namazla alakasının olmadığı görülmektedir. Allah'a kullukta namaz ve dua ayrı bir şekilde değerlen-

---

1 A'râf 7/55.

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* 10/247; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 6/321.

3 Beydâvî, Envâru't-tenzîl, 1/548.

4 Tirmizî, "Deavât", 1.

5 Mâturîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, 5/386.

dirilmektedir. Namazın zamanı ve ölçüsü bulunmakla birlikte dua için böyle bir sınırlama söz konusu değildir.

Sonuç ve Öneriler

Ayetlerin bağlamlarından koparılmak suretiyle paylaşılmasının yanlış değerlendirmelere sebebiyet verdiği görülmektedir. Bazı insanlar belki bunu sehven yapıyor olmakla birlikte kötü niyetli kişilerin de bunu kendi amaçları doğrultusunda kullandıkları ve dinî meseleleri çarpıtarak yorumladıkları bir gerçektir.

İyi niyetli olmadığı gözüken bazı paylaşımların daha çok sünneti işlevsiz hâle getirme, bazı ibadetlerin zorunlu olmadığı düşüncesini dile getirme, Kur'an'ın Arapça kısmını yok sayma ve sadece meale yönelme, siyasi düşüncesi için ayetleri dayanak olarak kullanma, bazı haramları helal kabul etme, bir kısım dinî değerleri yok sayma amacına yönelik olarak ortaya konulduğu gözükmektedir.

Günümüzde insanların en fazla aktif olduğu alan olan sosyal medyada çok daha dikkatli ve titiz davranmak gerektiği aşikardır. İnsanların, kendi emelleri uğruna başkalarını yanlış istikametlere sevk etmeleri ise insani ve imani açıdan bir sorumsuzluk örneğidir. Ayrıca bu paylaşımları okuyan kişilerin de ayetleri Kur'an'a bakmak suretiyle yerinde görmelerinde fayda olduğu kanaatindeyiz.

Ayetlerin sosyal medyada paylaşılmasında şu hususlara dikkat edilmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz:

-Ayetlerin yalnızca bir kısmına değil tamamına yer vermek,

-Ayeti değil ayet grubunu paylaşmak,

-Konuyla ilgili tüm ayetlere yer vermek ya da bir özetleme yapmak,

-Paylaşımın akabinde açıklamada bulunmak,

-Ayetle bağlantılı hadisleri dikkate alarak yorumlama yapmak,

-Müfessirlerin konuyla ilgili değerlendirmelerine yer vermek,

-Dini bir alanda konuşurken delillere dayanmak, bütüncül yaklaşmak ve tutarlı davranmak,

-Bu paylaşımları okuyan kişilerin de körü körüne paylaşımı kabullenmek ve acele bir değerlendirme yapmak yerine ilgili ayetin bulunduğu Kur'an'a müracaat etmeleri.

Kaynakça

1. Beydâvî, Nâsırüddîn. Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl. thk. Muhammed Subhî Hasen Hallâk, Muhammed Ahmed el-Etraş. Beyrut: Dâru'r-Reşâd-Mu'essesetu'l-Îmân, 2000.

2. Canan, Sinan – Acungil, Mustafa. *Dijital Gelecekte İnsan Kalabilmek*. İstanbul: Tuti Kitap, 4. basım, 2019.

3. Ebüssuûd Efendi. *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-kerîm*. thk. 'Abdulkâdir Ahmed 'Atâ'. Riyad: Mektebetu'r-Riyâdi'l-Hadıse, ts.

4. Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*. çev. Ahmet Ertürk ve Cahit Koytak. İstanbul: İşaret Yayınları, 1420/1999.

5. İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ'. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*. thk. Mustafâ es-Seyyid Muhammed vd.. Kahire/Gize: Mu'essesetu Kurtuba, Mektebetu'l-Evlâdi'ş-Şeyh li't-Turâs, 2000.

6. Karaman, Hayreddin vd.. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2006.

7. Mâturîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Vanlıoğlu. Muraca'a. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010.

8. Râzî, Fahruddîn. *Mefâtîhu'l-Gayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

9. Taberî, Muhammed b. Cerîr. Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân. thk. Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Turkî. Kahire: Dâru Hecr, 2001.

10. *Türkiye Diyanet Vakfı Meali*. Erişim 19 Nisan 2021. https://kuran.diyanet.gov.tr.

11. Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım. *el-Keşşâf 'an hakâkiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*. thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd - 'Alî Muhammed Mu'avvad. Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1998.

MÜZAKERE

Prof. Dr. Gürbüz DENİZ
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

GERÇEK VE SANAL ÂLEM
"Kutsal Metinlerin Görselleştirilmesi ve Dijitalleştirmesini Tartışmak: Kitab-ı Mukaddes Örneği"

Dijital ortam ile gerçek hayatın birbirlerine benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir? Sorusu dijital hayat ile gerçek hayatı anlamamızda önem arz etmektedir.

Kanaatimizce gerçek hayat ile dijital hayat birçok meselede birbirlerine fazlasıyla benzerdir. Ancak bu benzerliklerden farklı olanı şey/husus; ilişkilerdeki ve iletişimdeki farklılıklarda aranmalıdır.

Nasıl ki; gerçek hayatın caddesi, sokağı, AVM'si, evi, çiçeği, kütüphanesi varsa, dijital hayat da bu mülkiyetlere sahiptir. Dijital hayatın bu gerçeklikleri; somut varlıklarda sanal, soyut varlıklarda ise gerçek hayattan daha fazla gerçeklikleri ve etkileri bulunmaktadır. Bu açıdan meseleye baktığımızda bazı şeyleri hemen hazır bulmamız veya onlara hemen ulaşmamız bizde sanki yeni, farklı bir dünya ile karşı karşıya imişiz gibi bir imajı ve düşünceyi doğurtmaktadır. Doğrusu mahiyet farklılıkları çok fazla olmasa da bizim pratiğimize yansımaları farklılık arz etmektedir.

Dijital hayattaki benzerliklere muhatap olmamız ile gerçek hayatta muhatap olduklarımız aynı değerler doğrultusunda mı değerlendirilmelidir? Sorusunu gündeme getirmektedir. Mesela gerçek hayatta malayani işler ve ortamlarla muhatap olduğumuz gibi sanal hayatta da bu türden ortamlarla muhatap olmaktayız. Yine gerçek hayatta nitelikli ortamlara muhatap olduğumuz gibi dijital hayatta daha fazlasına ka-

vuşma imkânına sahip olabiliyoruz. Çünkü nitelikli ürünlere, bilgilere, bilginlere gerçek hayatta ulaşmamız pek zor iken dijital hayatta bu imkân daha kolay gerçekleştirilebilmektedir. Gerçek hayatta da sanal hayatta da neyi arıyorsak onu buluyoruz. Gerçek hayatta sevap ve günah olanlar, sanal hayatta da büyük oranda sevap ve günah kategorilerinde değerlendirilmelidir.

Sanal ve gerçek hayat, irade sahibi varlıkların ona yaklaşımlarına göre değer ve konum kazandığını düşünmekteyiz. İradî kazanımlarımız dışında ne dijital hayat ne de gerçek hayat bizi günah ya da sevap işleme imkânına götürmez.

Gerçek hayatta bazı şeylere ulaşmak için zaman ve emeğe daha çok ihtiyaç duyarken dijital hayatta birçok şeye daha az zamanda ve daha az emekle ulaşabiliyoruz. Akademik çalışmalarda nadir ve genel bilgilere ulaşmak için kütüphaneye gitmek kitabın kimliğini bulmak ve sonra da kitaba ulaşıp sahifeler arasında hedeflediğimiz bilgiyi bulmaya çalışmamız gerekli iken, dijital ortamlarda bu bilgilere ulaşmak çok kısa zamanda ve az emekle mümkün hâle gelmektedir. Mesela, küçücük bir bilgisayarda devasa ve hatta yüz binlerce kitabı içeren bir kütüphaneyi çantamızda taşıyabiliyor ve istediğimiz her mekânda bu bilgileri kullanabiliriz. Bu büyük bir imkândır. Belki de on yıllarca emek verdikten sonra elde edebileceğimiz materyalleri çok kısa sürede elde edebilmekteyiz. Kötü, haram olan şeylere de yine dijital dünya üzerinden çok kısa sürede ulaşabilmekteyiz ve bu durum, birçok insanı/Müslüman'ı tedirgin etmektedir. Aslında imkânlar her iki alan için eşittir. Kim daha gayretli ve hedeflerine odaklanarak çalışırsa başarı da onun oluyor/olacaktır.

Gerçek ve dijital hayatlara nasıl yaklaşmak istiyorsak onlar da kendilerini bize o şekilde açmaktadırlar. Temel fark; dijital hayat, daha hızlı oluşmaktadır. Doğrusu takvanın da fücurun da hayat niteliği ve özellikle de niceliği artmaktadır.

Artık bankaya gitmemiz, cüzdan ya da çantalarda para taşımamıza gerek yok, sanal dünya emeğe rakamlar üzerinden değer biçmekte ve cüzdanınız, zenginliğiniz ya da fakirliğiniz kartınızdaki numaralar kadardır.

Kanaatimizce din hakkında bilgileri elde etmek de zikrettiğimiz bu bağlamlarda varlığını devam ettirmektedir. Resimli ya da resimsiz. Her-

kes kendi penceresinde görüneni ve görmek istediğini ekranına yansıtmaktadır.

Malayaniye, kavgaya, retoriğe kulak vermek isteyen sanal dünyada bu mekânlara gözünü dikiyor, kulağını açıyor; ilme, ilmin niteliğine gönlünü ve ahlakını yönlendirenler de bu düzeydeki sanal alanlara yöneliyor ve gerçek hayatta mağdur olacağı birçok şeye kısa sürede ulaşabiliyor. Önemli olan gerçek ya da sanal ortamlara/hayatlara biz insanların ve özelde de Müslümanların yaptıkları katkılardır. Tek başına ne sanal dünyanın ne de gerçek dünyanın bir günahı yoktur, aksine eşyanın aslının iyi olması nedeniyle daha çok iyilik, daha çok güzellikler vardır.

Rıfat Atay Bey'in tebliğinde işaret ettiği çoğu açıklamalara katılmaktayım. Ancak bazı hususların da açıklanması gerekir ki, bu da müzakerelerin ana hedefidir.

Kutsal kitapların soyutluluğundan bahsediliyor ki, buna katılıyorum. Ancak özellikle ilahiyat/metafizik meselelerde en soyut kitap Kur'an'dır. İkincisi Tevrat. Çünkü Tevrat'ta insan biçimci bir tanrı anlayışı olsa da yine de metafizik konuları içermesi babında soyut anlatımlar bulunmaktadır. Yahudilerin ikinci Musa'sı kabul edilen Musa b. Meymûn, Tevrat'taki insan biçimci tanrı tasavvurlarını İslam düşüncesinden etkilenerek, soyut Tanrı anlayışına evriltmek için Delaletü'l-Hairin kitabının birinci bölümünde çokça emek vererek yorumlar yapmaktadır.

İncilin -özellikle üçüncü yüzyılda- görsellere çok önem vermesi, Roma dönemi putperest anlayışın Hristiyanlığı etkilemesinde arayabiliriz. Ayrıca İncil bir metafizik kitap olmaktan ziyade ahlaki esasları içerdiğinden ahlaki esasların da olguya yani daha müşahhas varlıklara işaret etmesi nedeniyle görselliğe önem vermesi ön plana çıkarması mümkündür. Ancak Rıfat Bey'in John Hick'ten naklettiği benzerlik; eğer görsellikle ilgili ise buna tam manası ile katılmam mümkün değildir. Şu hususu belirteyim ki, İslam hem Yahudiliği ve hem de Hristiyanlığı ana fikir olarak kuşatan bir dindir. Bu bağlamıyla tikel benzemeler olsa da tümel benzemelerin olması mümkün değildir. Diğer taraftan Hristiyanların görsellere çok önem vermelerinin başka bir alt yapısı İkonizm'de aranmalıdır. Bugün Papalık merkezi dâhil olmak üzere bütün kiliselerde bu ikonik görsellikleri fazlasıyla görmek mümkündür. Bu anlayış dijital

imkânların ortaya çıkardığı bir durum değildir. Fakat dijital ortamlarda daha fazla arz-ı endam etmesi inananlarının gayretleri nedeniyledir.

Tebliğcinin görsellerin dijitalde daha çok ilgi çekmesinin avamî bir durum olduğunu de belirtmesi kayda değerdir.

8.sahifede belirtilen hususlar ve resmide Tanrı, Âdem, Havva ve diğer resimleri bir Müslümanın çizmesi, görselini yapması o Müslümanın putperestliğe yönelmesi anlamına gelir. Bu bakımdan **insan biçimci** bir dinde Tanrı tasviri mümkün iken hiçbir tasavvura sığmayan mutlak bir ilahı, tasvire sığdırmak imkânsızdır ya da o inancın kendisini inkâr etmesi demektir.

Yazılı, görsel, sözlü her ne çeşitten olursa olsun Hakkın, güzelin doğrunun tebliğ edilmesi için Allah rızası gereklidir. Allah rızası da karşılığı ahirette alınmak üzere fedakârlığı gerektirmektedir. Tebliğci hocamın da belirttiği üzere dine ait sahih bilgileri yaymak için Hristiyanların bedava yaptıkları işleri, Müslümanların daha çok yapmaları gerekmektedir ki bu konu da Müslümanların imkânları ölçüsünde daha fedakâr olduklarını biliyorum ve buna şahidim. Teşekkür ediyorum.

"Sosyal Medyada Ayetlerin Bağlamı Dikkate Alınmadan Paylaşılması"

Dijital ortam; verilerin (data) kaydedilip saklandığı ortamların genel adıdır. Bu alanlar bilgi üretmez, kendisine yüklenen bilgileri kaydederler ve isteyen onlardan faydalanır. Yani sanal ortam doğrudan bir fail değildir.

Dijital ortam ve imkânlar; insanlığa, insan hafızasına ve emeğine büyük katkı sağlamaktadır. Bu sebeple çağın en büyük keşfi ve bu çağın "bilgi çağı" olarak adlandırılmasına bir şekilde vesile olan dijital imkânlardan faydalanma yoluyla ortaya çıkmıştır.

Müslümanlara göre, "eşyada asıl olan ibahadır/mubahlıktır." Kuralı gereğince hiçbir varlığı, iradesinin dâhil olmadığı bir iş dolayısıyla sorumlu/mesul tutamayız. Bu açıklamayı yaptıktan sonra hocamın tebliği hakkında şunları ifade edeceğim:

1. Tebliğci, dijital ortamın kontrolsüz kullanımına eleştiri getirmektedir. Yani bu ortamlar için kontrol istemektedir. Kontrolü kim yapabilir? Sorusunun cevabı çok muğlak ve hatta imkânsızdır. Kontrol;

düşüncelerin sınırsızca konuşulup ifade edilmesine her halükarda kısıtlama getirmektir. Bu sebeple suç unsuru olmadıkça kontrollü yasaklar ve hatta hiçbir yasak olmamalı. Suçun işlendiği yerde de adalet mekanizmaları devreye girer. İyi niyetle başlanan birçok kontrol, sonunda zulme dönüşmüştür. Bu bağlamda yapılacak en makul teklif; katılmadığımız, yanlış bulduğumuz hususlarda açıklamalarımızla katkı sağlayıp doğruyu bulmaya gayret etmektir. Bu çeşit yanlışlar varsa, bunlar bizi, emri bi'l-maruf ve nehyi ani'l münker hususunda daha hassas kılmalıdır. Beşeri yasak ve kontroller çoğunlukla yetersizlik korkusundan neşet etmektedir.

2. "Dinî olan"diye bir terkip kullanıyor, bizce 'din hakkında bilgilendirme alanı' olarak bu ifade düzeltilebilir.

3. "Dijital ortamı, dinî konularda yeterli donanıma sahip olmayanlar kullanmamalı" denilmektedir. Dijital ortamı dinî konularda yeterli donanıma sahip olmayanlar kullanmamalı demek, hocam mazur görsün, hiçbir anlamı ve müeyyidesi olmayan bir tekliftir. Kim kime bu hususlarda kefil olacak? O çarşı-pazarda, herkes kendi malını pazarlamaktadır. Kalitesi yüksek ve iletişimi güçlü olanlar ayakta kalacaktır. Ağlayanlara ve zayıf olanlara kimse merhamet etmez/etmiyor. Bu mevzuda alternatif ve rekabet yapabilecek dijital ortamlar açmak gereklidir. Aksi hâlde doğru yazsanız bile size ait olan bir ortam yoksa sizi rahatlıkla devre dışı bırakabilirler. Yakın zamanda Filistinlilerle İsrail arasındaki savaşta Filistinliler kendilerini karteller vasıtasıyla ifade edemediler. Ancak alternatif ortamlarla seslerini dünyaya duyurabildiler. Aynı husus yani rekabet; dine ait mevzuların iyi bir şekilde tebliğ edilmesi için de geçerlidir.

Kıymetli hocamın vermiş olduğu on beş örnekten zorlarsak belki bir veya iki tanesini dijital ortamın imkânlarından yararlanılarak yapılmış yanlış şeylere mevzu sayabiliriz. Ancak verilen diğer örnekleri kitaplarda, vaaz kürsülerinde, miting meydanlarında ve ev sohbetlerinde duymak her zaman mümkündür! Yani hocamızın ifade ettiği yanlış ya da doğru yorumlar, dijital ortamların bizatihi varlık suçu ya da günahı değildir. Bununla beraber tebliğcinin bazı yorumları yanlış kabul etmesi kendisi için bağlayıcı olsa da farklı yorumların bu ayetler bağlamında yapılmasının mümkün olduğunu düşünmekteyiz.

Kıymetli hocam, ayetlerin dijital yorumlarının yapıldığı dijital ortamların nereler olduğunu belirtmediği için, alıntılarının hangi bağlamda alındığını kontrol etmemiz, başka şeyler de var mı, onları görmemiz imkânsız haldedir. Eğer bu tebliğler yayınlanacaksa mutlaka alıntıların yapıldığı yerler belirtilmelidir.

Şimdi tebliğcinin yorumlarını ve alıntılarının bazılarını değerlendirelim:

1. Enfal 8/2 hocanın yorumu doğru ancak diğeri de zorlama bir söz olarak kabul edilebilir.
2. Mülk 67/23 Ayetin olduğu zeminde Mescid-i Aksa konmuş ve biri de "oraya gitmeyi Allah nasip etsin" demiş. Bunun ayete yorum olarak algılanması doğru değil. Yalnızca bir temenni..
3. Ali İmran3/8-9 ayetlerine kasti yorum değil itham yapılmıştır. Bu münkirlerin her platformda ifade ettikleri bir saçmalıktır. Ayetlerle doğrudan bir bağlantısı olmadığı gibi dijital ortamın suçu hiç değildir. Mekke müşrikleri de böyle diyorlardı, bugünküler de…
4. Müminun 23/103 ayeti bağlamında yapılan yorum değil, o sözleri yazanın zihinsel arka planını yansıtıyor. Yani mü'minleri kendince kâfirlerden ayırıyor. O kadar.
5. Ahkâf 46/9 Dijital günah değil, ideolojik yorum desek daha uygun –Şefaat meselesi, Su, ördek hikâyesinde olduğu gibi.
6. Zümer 39/3; İsrâ 17/36 Bunlarda da yine ideolojik yorumlar bulunmaktadır.
7. Zuhruf 43/22 Yorumun çok da tebliğcinin yönlendirdiği cihette olmadığı kanaatindeyiz. Evet, yorumda biraz aşırılık olsa da şartlı söylemler Ahmet Bey'in dediğini doğurmaz. II. Paragraf bu bağlamdadır. Sonra bu yorum, aynen mi alınmış o da tebliğde belli değildir.
8. Hucurat 49/13 Tebliğcinin buyurduğu gibi saçma bir detaylama yapılmış. Aklı başında olanların bu türden teranelere kulak asacağını sanmam.
9. Sebe 34/5 Evet kanaatimizce tebliğcinin aslında çokça üzerinde durması gereken nokta tam burasıdır. "Ayetlerimizi hükümsüz bırakmak için yarışırcasına uğraşanlar için en kötüsünden, elem

verici azap vardır…" Ayetinin geçtiği yere "Kur'an-ı Güzel Okuma Yarışması" ile ilgili görseli koymak art niyetli bir eylemdir. Bununla beraber bu türden programları yapanların kibir, aşağılama gibi söz ve davranışlardan zinhar kaçınmaları gerekir. Sonra bu türden programların izleyici üzerindeki psikolojik ve sosyolojik etkilerine de dikkat etmek gereklidir.

10. Nisa 4/15 Bu ayet için verilen yorumlar uzak yorum olarak değerlendirilebilir.
11. Yunus 10/25 Hz. Âdem'in kovulduğu cennetin bu dünyada mı ahirette mi? olduğu tartışmalı bir meseledir. Ancak müminlerin cenneti elbette ahirette olandır. Bununla beraber bu dünyayı cennet gibi yapmanın bir sakıncası da yoktur.
12. Âraf 7/32 İşimize öyle gelmiş. Ancak altın ve ipeğin erkekler için kullanılması ekser ulema tarafından tebliğcinin ifade ettiği şekilde kabul edilse de buna aykırı yorumlar da bulunmaktadır.
13. Şura 42/21 Aşırı yorum. Sapkınlıkla özdeşleştirmek doğru değildir.
14. Bakara 2/149 Tamamen batınî yorum.
15. Araf 7/55 Batınî-Şiî yorum.

Ahmet Bey'e teşekkür ediyorum.

SOSYAL MEDYADA PAYLAŞILAN DUA VE ZİKİR İÇERİKLİ HADİSLERİN KAYNAK DEĞERİ

Dr. Öğr. Üyesi Recep Emin GÜL
Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Giriş

Dua ve zikir Müslüman hayatının önemli parçalarından birisidir. Allah-u Teâlâ (c.c.) Kur'an'da çeşitli vesilelerle Müslümanların dua etmelerini istemiş;[1] kendisini anmalarını/zikretmelerini emretmiştir.[2] Hz. Peygamber (s.a.s.) de hayatının tüm alanlarında sürekli Allah'a dua ve niyaz içerisinde bulunmuş, sabah akşam O'nu zikretmiştir. Ashabına ve ümmetine de her fırsatta dua etmeyi[3] ve Allah'ı zikretmeyi[4] öğütlemiştir. Müslümanlar da Allah ve Resûlü'nün bu emir ve tavsiyelerine uymuş; böylece dua ve zikir bir Müslüman'ın günlük yaşantısında sürekli olarak yapageldiği bir eyleme dönüşmüştür.

---

1 "Rabbinize gönülden (yalvara yakara) ve gizlice (için için) dua edin. Şüphesiz ki O, (duada) haddi aşanları sevmez." (7/A'râf 55)."Kullarım sana, benden soracak olurlarsa, şüphesiz ki ben onlara yakınım. Dua edenin duasına icabet ederim." (2/Bakara 186).

2 "Gönülden yalvararak, korku ile ve yüksek olmayan bir sesle, sabah ve akşam Rabbini zikret. Sakın gafillerden olma!" (7/A'râf 205)
"Ey iman edenler! Allah"ı çokça zikredin. Ve O"nu sabah akşam tesbih edin." (33/Ahzâb, 41-42).
"Bunlar, iman edenler ve kalpleri Allah'ın zikriyle mutmain olanlardır. Haberiniz olsun; kalpler yalnızca Allah'ın zikriyle mutmain olur." (13/Ra'd 28).

3 Müslim, Zikir, 75; Tirmizî, Deavât, 13, 20, 84, 128; Ebû Dâvûd, Vitr, 27.

4 Buhârî, Deavât, 66; Tirmizî, Deavât, 4, 118; İbn Mâce, Edeb, 56,

Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in sahih hadislerinde çok sayıda dua ve zikir ifadelerine rastlamak mümkündür. Bir Müslümanın dua yapacağı veya Allah'ı zikredeceği zaman başvuracağı ilk kaynaklar doğal olarak Kur'an ve sahih sünnet olmuştur. Bunların yanında bir de konuyla ilgili uydurulan rivayetler söz konusudur. Mevzû'ât literatüründe çok sayıda dua ve zikir içerikli metin yer almaktadır.

Günümüzde dua ve zikir içerikli ayet veya hadislerin insanlarla paylaşıldığı en önemli platformlardan birisi sosyal medyadır. Sosyal medyada paylaşılan her türlü bilgi kısa sürede binlerce insana ulaşabilmektedir. Bu imkân, birçok Müslüman tarafından da fark edilmiş ve sosyal medya ayetlerin, hadislerin, dinî bilgilerin sıkça paylaşıldığı bir mecraya, bir anlamda tebliğ aracına dönüşmüştür. Bu olumlu tarafının yanında sosyal medyanın çıkmazı ise bilgi kirliliğidir. Sosyal medyada her türlü bilgi herhangi bir denetim mekanizmasına tabi olmadan kolaylıkla diğer insanlarla paylaşılabilmektedir. Paylaşılan bu bilgiler arasında hadisler de bulunmaktadır. Hadis ile ilgili bilgisi olan veya olmayan herkes sosyal medyada hadis paylaşabilmektedir. Paylaşılan bu hadisler içerisinde dua ve zikir içerikli olanların da önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

Çalışmada Türkiye'de en sık kullanılan sosyal medya platformlarından Instagram, Facebook ve WhatsApp üzerinden paylaşılan dua ve zikir içerikli hadisler/hadis olduğu söylenen metinler incelenecektir. Yapıları itibariyle de bu platformlar hadis/metin paylaşmaya en uygun platformlardır. Bununla birlikte söz konusu mecralarda paylaşılan her hadisin tek tek tespiti ve incelenmesi bir kişinin bir çalışmada yapabileceği bir araştırma değildir. Bu nedenle Instagram ve Facebook'ta dua içerikli paylaşım yapan sayfalardan takipçi sayısı itibariyle ilk sırada yer alan birer sayfa incelemeye tabi tutulmuştur. WhatsApp üzerinden paylaşılan hadislere dair veriler ise tarafımızca tespit edilmiştir.

1. Sosyal Medya Kullanım Verileri

Sosyal medyanın dünya genelinde ve Türkiye'de hangi sıklıkla ve kaç kişi tarafından kullanıldığını tespit etmek sosyal medyanın etkisini görebilmek adına önemlidir. Bu nedenle ilgili verileri tespit etmek çalışma açısından faydalı olacaktır.

Dünya genelinde 4.66 milyar internet kullanıcısı, 4.2 milyar sosyal medya kullanıcısı vardır. 2020 yılında bir yıl öncesine göre internet kullanıcısı %7.3 (316 milyon), sosyal medya kullanıcısı ise %13.2 (490 milyon) artmıştır. Dünya genelinde günlük 6 saat 54 dakika internette, 2 saat 25 dk. ise sosyal medyada vakit geçirilmektedir. Bu sürenin yaklaşık 3 saat 40 dakikası ise akıllı telefon üzerinden sağlanmaktadır.[1] Facebook'un dünya genelinde 2.2 milyar kullanıcısı bulunmaktadır. Türkiye 38 milyon kullanıcı ile Facebook kullanımında dünyada on ikinci sıradadır. Dünyadaki Instagram kullanıcı sayısı ise 1.2 milyardır. Türkiye 46 milyon kullanıcı ile dünyada altıncı sıradadır. WhatsApp ise dünyada 2 milyar kişi tarafından kullanılmaktadır.

Türkiye'nin 2020 yılı itibariyle nüfusu 84.69 milyondur. Toplam 76.89 milyon (nüfusun %90.8'i) mobil hat kullanıcısı bulunmaktadır. Toplam internet kullanıcısı ise 65.80 milyon (nüfusun %77.7'si)'dir. Türkiye'de aktif sosyal medya kullanıcısı ise 60 milyon (nüfusun %70.8'i)'dir. Aktif sosyal medya kullanıcılarının dünya ortalaması ise %53.6'dır. Türkiye'de geçen yıla göre 2 milyon mobil hat; 3.7 milyon internet; 6 milyon ise aktif sosyal medya kullanıcısı artmıştır. Türkiye internette vakit geçirme süresinde 7 saat 57 dakika ile dünya sıralamasında on ikinci ülkedir. Türkiye günde 2 saat 57 dakikasını sosyal medyada geçirmektedir. Türkiye'de akıllı telefondan internete girme süresi ise 4 saat 4 dakikadır (14. sıra).

Türkiye'de internet kullanıcılarının en fazla kullandıkları platformlar sırasıyla Youtube, Instagram, WhatsApp ve Facebook'tur. Türk kullanıcılar aylık ortalama 19.7 saat Instagram'da; 15 saat WhatsApp'ta ve 13.1 saat Facebook'ta vakit geçirmektedirler.[2]

Sosyal medya kullanım verilerinden anlaşıldığı kadarıyla sosyal medya Türkiye'de istenilen her bilgiye ulaşmanın temel aracı olmuştur. Türk insanı gününün önemli bir vaktini sosyal medyada geçirmekte ve ihtiyaç duyduğu bilgilere anında ulaşabilmektedir. Dolayısıyla sosyal

---

1 Sosyal medya kullanım verileri için bkz., https://wearesocial.com/digital-2021 Erişim tarihi: 15.04.2021.

2 Türkiye sosyal medya kullanım verileri için bkz., https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey Erişim tarihi: 15.04.2021.

medyanın Türkiye'deki etkisini görmezden gelmek mümkün değildir. İstenilen her bilginin paylaşımına açık olması sosyal medyayı aynı zamanda dinî bilgilerin ve hadislerin de bir kaynağı hâline getirmektedir. Her gün yüzlerce hadis veya hadis olduğu iddia edilen metin bu platformlarda paylaşılmaktadır. Bu nedenle söz konusu platformlarda hadis olarak paylaşılan metinleri incelemek ve kaynak değerini tespit etmek önemli bir gerekliliktir.

2. Hadis Kaynaklarında Yer Almasına Rağmen Kaynaksız Paylaşılan Metinler

Sosyal medya herkesin paylaşım yapabildiği, karşılıklı etkileşime açık ve denetimi olmayan bir platformdur. Bu özelliği nedeniyle herhangi bir konuda bilgisi olan ya da olmayan birisi o konu hakkında bilgi paylaşımında bulunabilmektedir. Bu durumun etkilediği alanlardan birisi de şüphesiz hadislerdir. Hadis ilmiyle ilgili bilgisi, birikimi ve tecrübesi olmayan, hadis tarihini ve usulünü bilmeyen, hadislerin sahihi ile zayıfını ayırt edemeyen, Hz. Peygamber'in bir sözü söylemesinde veya bir eylemi yapmasındaki hikmeti anlayamayan kişiler sosyal medyada hadis paylaşabilmektedir. Daha önce yaptığımız bir çalışmada sosyal medyada hadis içerikli paylaşım yapan sayfaların yöneticilerinin özel bir hadis eğitimi değil temel bir ilahiyat eğitimi dahi almadıklarını, gündelik hayatlarında farklı işlerle meşgul olduklarını tespit etmiştik.[1] Ne yazık ki söz konusu durum halen devam etmekte ve hadis eğitimi olmayan kişiler sosyal medyada hadis/hadis sanılan metinler paylaşmaya devam etmektedir.

Sosyal medyadaki hadis paylaşımlarında dikkat çeken en önemli yanlış, hadisin kaynağının verilmemesidir. Hadislerin kaynağı hakkında yeterli bilgiye/bilince sahip olunmaması bu durumun en önemli sebeplerinden biri olarak gösterilebilir. Zira herhangi bir bilgi kaynaksız paylaşılamayacağı gibi Hz. Peygamber'e isnat edilen bir bilginin kaynaksız olması hiç düşünülemez. Söz konusu bilinçten yoksun yapılan paylaşımlar incelendiğinde bazılarının aslında temel hadis kaynaklarında yer alan hadisler olduğu görülür. Bu başlık altında bu tür örneklere yer vereceğiz.

---

[1] Gül, "Sosyal Medyada Hadis Kullanımı", 169.

"Resûlullah şu duayı çok okurdu: "اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الصِّحَّةَ وَ العَافِيَةَ وَ الأَمَانَةَ وَ حُسْنَ الخُلْقِ وَ الرِّضَاءَ بِالقَدَرِ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِين" şeklindeki rivayet kaynaksız bir şekilde paylaşılmıştır.[1] Söz konusu rivayet en erken tarihli olarak Taberânî'nin ***Mu'cemü'l-Kebîr***'inde bulunmaktadır.[2] Dolayısıyla hadisin paylaşılırken ilgili eserin kaynak olarak gösterilmesi gerekmektedir. Ancak görüldüğü üzere paylaşımı yapanlar hadis için herhangi bir kaynak belirtmemiştir.

Yine sosyal medyada yer alan bir paylaşımda, "Ey kalpleri çekip çeviren Allah'ım! Kalbimi senin dinin üzere sabit kıl!" anlamındaki duayı içeren rivayet herhangi bir kaynak gösterilmeksizin paylaşılmıştır.[3] Hâlbuki rivayet Tirmizî'nin ***Câmi***'i[4] ve Ahmed b. Hanbel'in ***Müsned***'i[5] başta olmak üzere birçok hadis kaynağında bulunmaktadır.

Benzer şekilde Hz. Peygamber'in "سُبْحَانَ اللهِ عَدَدَ خَلْقِهِ سُبْحَانَ اللهِ رِضَاءَ نَفْسِهِ سُبْحَانَ اللهِ زِينَةَ عَرْشِهِ سُبْحَانَ اللهِ مِدَادَ كَلِمَاتِهِ" duasını içeren rivayet de herhangi bir kaynak gösterilmeksizin paylaşılmıştır.[6] Paylaşımın binin üzerinde kişi tarafından beğenildiği, yüz elliden fazla kişi tarafından da paylaşıldığı görülmektedir. Kaynaksız olarak paylaşılan bu rivayet Müslim'in ***Sahîh***'i,[7] Tirmizî'nin ***Câmi***'i,[8] Nesâî ve İbn Mâce'nin ***Sünen***'leri[9] ve Ahmed b. Hanbel'in ***Müsned***'i[10] dâhil olmak üzere birçok hadis kaynağında yer almaktadır.

Bir rivayette Hz. Peygamber'in Kabîsa b. Muhârik'e "سُبْحَانَ اللهِ وَ بِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللهِ العَظِيمِ" zikrini öğrettiği ve sabah namazından sonra üç defa bu zikri yaptığında körlük, cüzzam ve felçten kurtulacağını bildir-

---

1 https://www.facebook.com/duaciyiz06/photos/4829924827079575 Erişim tarihi: 25.03.2021.

2 Taberânî, ***Mu'cemü'l-Kebîr***, 13/29.

3 https://www.facebook.com/duaciyiz06/photos/5318161444922575 Erişim Tarihi: 25.03.2021.

4 Tirmizî, Da'avât, 89, h.no: 3522.

5 Ahmed b. Hanbel, ***Müsned***, 19/160, h.no: 12107.

6 https://www.facebook.com/duaciyiz06/photos/5306818959390157 Erişim Tarihi: 25.03.2021.

7 Müslim, Zikr, h.no: 2726.

8 Tirmizî, Da'avât, 103, h.no: 3555.

9 Nesâî, Sehv, 94, H.no: 1352; İbn Mâce, Edeb, 56, h.no: 3808.

10 Ahmed b. Hanbel, ***Müsned***, 4/173, h.no: 2334.

diğine dair ifadeler yer almaktadır. Söz konusu rivayet sosyal medyada herhangi bir kaynak gösterilmeksizin paylaşılmıştır.[1] Ancak rivayet Ahmed b. Hanbel'in ***Müsned***'inde yer almaktadır.[2]

WhatsApp gruplarında ve durum güncellemelerinde paylaşılan bir metinde Hz. Peygamber'in "Rabbini zikreden ile etmeyenin farkı, diri ile ölünün farkı gibidir" ifadeleri, altına sadece "Hz. Muhammed" ibaresi eklenerek paylaşılmıştır. Söz konusu rivayet Buhârî'nin ***Sahîh***'inde yer almaktadır.[3]

Benzer şekilde WhatsApp gruplarında ve durum güncellemelerinde paylaşılan bir metinde Hz. Peygamber'in "Allah'ım Kur'an'ı kalbimin baharı kıl" şeklinde dua ettiği ifade edilmiştir. Söz konusu duanın aslında uzunca bir metnin parçası olduğu anlaşılmaktadır. Rivayet İbn Ebî Şeybe'nin ***Musannef***'i[4] ve Ahmed b. Hanbel'in ***Müsned***'inde[5] Abdullah b. Mes'ud'dan "Sizden birisi bir sıkıntı veya hüzne gark olduğu zaman şöyle dua etsin: Allah'ım, ben senin kulunum. Yarattığın bir erkek ve bir kadının çocuğuyum. Varlığım senin elinde ve emrindedir. Hükmün, üzerimde hâkimdir. Hakkımdaki takdirin, adaletin ta kendisidir. Ben senden, sana ait olan, kendini isimlendirdiğin veya kullarından herhangi birine öğrettiğin ya da kitabında bildirdiğin veya gayb ilminde kendin için seçip gizli tuttuğun bütün isimlerin ile senden Kur'ân'ı, kalbimin baharı, gözümün nuru, üzüntümün dağılmasına ve sıkıntımın ortadan kalkmasına vesile kılmanı dilerim." şeklinde yer almaktadır. Görüldüğü gibi sosyal medyada bir nevi ihtisar yapılarak hadisler kısa bir şekilde paylaşılabilmektedir.

Bu kadarıyla yetindiğimiz bu paylaşımları sosyal medyada çokça görmek mümkündür. Bu tür rivayetler özellikle hadis eğitimi almamış kişiler tarafından yönetilen sayfalar tarafından yayılmaktadır. Daha sonra ise bir kullanıcı tarafından paylaşılan metin/rivayet yüzlerce hatta binlerce kişiye ulaşmakta ve bu kullanıcılar tarafından da gerek kendi kişisel sayfalarında veya diğer çok katılımcılı sayfalarda paylaşılmakta-

---

1 https://www.Instagram.com/p/CMyYstcghYe/ Erişim tarihi: 08.04.2021.

2 Ahmed b. Hanbel, ***Müsned***, 34/207, h.no: 20602.

3 Buhârî, Da'avât, 66.

4 İbn Ebî Şeybe, ***Musannef***, 6/40.

5 Ahmed b. Hanbel, ***Müsned***, 7/341.

dır. Ne yazık ki bu durum, hadislerin kaynaklı paylaşılması gerekliliğinin mukabilinde kaynak bilincinin ortadan kalkmasına sebep olmaktadır. Tekrar hatırlatmakta fayda vardır ki Hz. Peygamber'e isnat edilen her bilgi mutlaka kaynağıyla birlikte paylaşılmalıdır.

3. Hadis Kaynaklarında Yer Almayan Metinler

Sosyal medyada hadis olarak paylaşılan metinlerde karşımıza en sık çıkan durum, paylaşılan metnin temel hadis kitaplarında yer almamasıdır. Bu tür paylaşımlardaki metinler dua ve zikir kitapları, sûfîlerin yazdıkları kitaplar veya diğer bazı kaynaklarda yer almakla birlikte temel hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Aynı zamanda bu tür metinlerin diğer bir özelliği ise büyük çoğunluğunun herhangi bir isnadının bulunmamasıdır. Dolayısıyla bu tür metinleri hadis kabul etmek hadis usulü açısından mümkün değildir. Ne var ki herhangi bir kaynakta Hz. Peygamber'e isnat edilerek aktarılan bir metin, okuyucu tarafından kaynağı sorgulanmadığı için hadis zannedilmekte ve sosyal medyaya intikal ettirilebilmektedir. Bu başlık altında söz konusu duruma örnek teşkil eden metinler incelenecektir.

Dua ve zikir içerikli hadislerin/metinlerin sosyal medyada en yoğun paylaşıldığı zaman dilimi üç aylar ile mübarek gün ve gecelerdir. Bunun bir örneği olarak Beraat gecesiyle ilgili bir paylaşımda Hz. Peygamber'in "Beni hak peygamber olarak gönderen zata yemin olsun ki, bu gece bana salavat okuyana tüm nebilerin, resullerin, meleklerin ve insanların sevabı ihsan edilir. Ölmüş ve hayatta olan inanan erkek ve kadınların affedilmelerini isteyenlere mümin ve mümineler kadar sevap yazılır" buyurduğu belirtilmiştir.[1] Paylaşımı dokuz bin civarında kişinin beğenmesi çok sayıda kişiye bu metnin hadis olarak ulaştığını göstermektedir. Ancak gerek hadis kitaplarında gerek diğer eserlerde böyle bir rivayete rastlayamadık. Bununla birlikte yapılması gereken salavat metni ise Nebhânî'nin ***Efdalu's-Salavât*** isimli eserinde Hz. Peygamber'e isnat edilmeksizin yer almaktadır.[2] Görüldüğü gibi Hz. Peygamber'e ait olmayan bir ifade ve salavat ona aitmiş gibi paylaşılabilmektedir.

---

1 https://www.Instagram.com/p/CM5AD2vgU86/ Erişim tarihi: 08.04.2021.

2 Nebhânî, ***Efdalu's-Salavât***, 9.

Benzer şekilde Beraat gecesinde kılınması tavsiye edilen bir namazla ilgili paylaşımda Hz. Peygamber'in "Her kim şabanın yarı gecesinde her rekâtında 30 defa ihlas okuyarak, 12 rekât namaz kılarsa cennetteki makamını görmeden (dünyadan) çıkmaz" buyurduğu ifade edilmiştir.[1] Paylaşımı on altı binin üzerinde kişinin beğenmesi ise büyük bir kitleye bu paylaşımın ulaştığını ve hadis olarak algılandığını göstermektedir. Ancak muteber hadis kaynaklarında yapılan aramada böyle bir rivayetin yer almadığı görülmektedir. Rivayet İbnü'l-Cevzî'nin uydurma rivayetleri bir araya getirdiği ***Mevzû'ât***'ında[2] ve Suyûtî'nin ***Leâli'l-Masnû'a*** isimli eserinde yer almaktadır.[3] İbnü'l-Cevzî ve Suyûtî rivayetin senedinde çok sayıda meçhul ve zayıf râvî olduğunu bildirerek rivayetin uydurma olduğunu belirtmişlerdir. Görüldüğü üzere uydurma olan bir rivayet sahihmiş gibi Hz. Peygamber'e isnat edilerek sosyal medya mecralarında paylaşılmıştır. Metnin uydurma olduğunu bilmeyen binlerce kullanıcı ise rivayeti sahih zannederek "beğenmiş" ve bir anlamda Hz. Peygamber'e ait olduğunu kabul etmiştir. Bu paylaşımda dikkat çeken diğer bir ayrıntı ise nafile bir namazın her rekâtında okunması gereken farklı sayılardaki surelere dair bilgilerdir. Bu tür rivayetler özellikle üç aylar ile mübarek gün ve gecelerde kılınması gereken nafile namazlarla ilgili olarak sosyal medyada yoğun bir şekilde paylaşılmaktadır.

Üç ayların ilki olan Recep ayında yapılacak bir zikri içeren "Her kim Recep ayının ilk on günü, her gün 100 kere "سُبْحَانَ الحَيِّ القَيُّومِ" derse, ona verilecek sevabı hiçbir vasfedici tarif edemez" şeklindeki rivayet Safûrî'nin ***Nüzhetü'l-Mecâlis***'i kaynak gösterilerek sosyal medyada paylaşılmıştır.[4] Paylaşımda belirtilen kaynakta rivayetin bulunduğu görülür.[5] Ancak söz konusu kaynakta rivayetin senedi bulunmamakla birlikte rivayet herhangi bir hadis kaynağında da yer almamaktadır. Dolayısıyla aslı olmayan bir metnin Hz. Peygamber'e aitmiş gibi sosyal medyada paylaşıldığı anlaşılmaktadır.

---

1 https://www.Instagram.com/p/CM4__lvg74-/ Erişim tarihi: 08.04.2021.

2 İbnü'l-Cevzî, ***Mevzû'ât***, 2/129.

3 Suyûtî, ***Leâli'l-Masnû'a***, 2/50.

4 https://www.Instagram.com/p/CLXA7yyAc-A/ Erişim tarihi: 19.04.2021.

5 Safûrî, ***Nüzhetü'l-Mecâlis***, 1/155.

Recep ayıyla ilgili olarak İbn Asâkîr'in ***Târîh***'inden kaynak gösterilerek Hz. Peygamber'in "Her kim Recep ayında bir kere teşbih veya bir kere tehlilde bulunursa Allah kendisini Allah'ı çokça zikreden erkekler ve kadınlardan yazar" buyurduğu şeklinde bir paylaşım yapılmıştır.[1] Söz konusu paylaşımdaki ifadeler belirtilen kaynakta uzunca bir rivayetin içerisinde yer almaktadır.[2] İbn Arrâk ise herhangi bir hadis kaynağında yer almayan bu rivayetin isnadının meçhul olduğunu ve metnin uydurma olduğunu belirtmektedir.[3]

Sosyal medyada paylaşılan dua ve zikir içerikli hadisler/metinler sadece üç aylarla veya mübarek gün ve gecelerle ilgili değildir. Örneğin WhatsApp üzerinden paylaşılan ve birçok sosyal medya hesabında da yer alan ve "Her kim Salı günü güneş batmadan önce "اَللّٰهُمَّ يَا كَافِيَ الْبَلَاءِ اِكْفِنَا الْبَلَاءَ قَبْلَ نُزُوْلِهِ مِنَ السَّمَاءِ يَا اَللهُ يَا اَللهُ يَا اَللهُ يَا اَللهُ يَا اَللهُ يَا اَللهُ يَا اَللهُ" derse bir dahaki salıya kadar belalardan korunur" ifadeleriyle Hz. Peygamber'e izafen nakledilen metin Ebû Bekir el-Attâs'ın ***Tezkîrü'l-Mustafâ*** isimli eseri kaynak gösterilerek nakledilmiştir. Söz konusu eserde yer alan rivayetin ***Müsnedü'l-Firdevs*** isimli eserde yer aldığı iddia edilmiştir.[4] Ancak Heysemî'nin söz konusu eserinde böyle bir rivayete rastlayamadık. Bununla birlikte rivayet herhangi bir hadis kaynağında yer almamaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e ait böyle bir hadisin olmadığını söylemek gerekmektedir.

Ezan okunurken yapılacak "مَرْحَبًا بِالْقَائِلِيْنَ عَدْلًا مَرْحَبًا بِالصَّلٰوةِ وَ اَهْلًا" duasının faziletini içeren bir rivayet Hz. Peygamber'e isnat edilerek paylaşılmıştır.[5] Rivayet içerisinde dikkat çeken ayrıntı ise duayı okuyana vaat edilen ölçüsüz mükâfatlardır. Rivayete göre müezzin ezan okuduğu esnada bu duayı okuyana Allah iki milyon sevap yazacak, kendisinin iki milyon günahını silecek ve onu iki milyon derece yükseltecektir. Rivayette görülen bu ölçüsüzlüğün uydurma hadislerin bir özelliği olduğu malumdur. Sosyal medyanın insanlara ulaşımdaki kolaylığı sayesinde

---

1 https://www.Instagram.com/p/CLSYuLcgnRx/ Erişim tarihi: 19.04.2021.

2 İbn Asâkîr, ***Târîh***, 43/292.

3 İbn Arrâk, ***Tenzîhu'ş-Şerî'a***, 2/164.

4 Ebû Bekr el-Attâs, ***Tezkîru'l-Mustafâ,*** 158.

5 https://www.Instagram.com/p/CKH3wexAnkV/ Erişim tarihi: 08.04.2021.

söz konusu paylaşımı yaklaşık on bin kişi beğenmiştir. Dolayısıyla rivayet oldukça büyük bir kitleye ulaşmıştır. Rivayeti değerlendiren İbn Arrâk ve Fettenî ise rivayetin uydurma olduğunu belirtmişlerdir.[1] Görüldüğü gibi Hz. Peygamber'e ait olmayan bir rivayet sanki o söylemiş gibi paylaşılmış ve sosyal medya kullanıcıları tarafından büyük ilgi görmüştür.

Yine bir sosyal medya mecrasında Hz. Peygamber'e salavat getirmenin sıkıntıları gidereceği, rızkı çoğaltacağı ve ihtiyaçları karşılayacağına dair ifadeleri içeren bir metin Hz. Peygamber'e isnat edilerek paylaşılmıştır.[2] Paylaşımın altında kaynak olarak Nebhânî'nin ***Efdalu's-Salavât*** ve İbnü'l-Cevzî'nin ***Büstânü'l-Vâdı'în*** isimli eserleri yer almaktadır. Rivayet İbnü'l-Cevzî'de bulunurken[3] Nebhânî'de yer almamaktadır. Bununla birlikte İbnü'l-Cevzî'nin rivayet için herhangi bir senet zikretmediği görülür. Zira rivayet bu eser dışında herhangi bir eserde yer almamaktadır. Rivayeti değerlendiren Sehâvî de rivayetin senedine ulaşamadığını belirtmiştir.[4] Dolayısıyla bu ifadelerin Hz. Peygamber'e ait olmadığı açıktır.

İbn Abbâs'tan aktarılan bir rivayete göre İsrafil (a.s.) bir gün Hz. Peygamber'e gelerek bir dua öğretmiş ve bu duayı okuyana Allah'ın beş haslet bahşedeceğini haber vermiştir. Söz konusu rivayet Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin ***Tenbîhu'l-Gâfilîn*** ve Abdurrahman b. Mağrûf es-Seâlibî'nin ***en-Nesâih*** isimli eserleri kaynak gösterilerek paylaşılmıştır.[5] Söz konusu rivayet Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin ***Tenbîhu'l-Gâfilîn*** adlı eserinde yer almaktadır.[6] Bununla birlikte doğru isminin Abdurrahman b. Mahlûf es-Seâlibî olması gereken Seâlibî'nin ***en-Nesâih*** isimli eserine ulaşamadığımızdan kontrol etme imkânı bulamadık. Ancak aynı rivayet ünlü müfessir Ebû İshâk es-Sa'lebî'nin tefsirinde yer almaktadır.[7] Dolayısıyla Sa'lebî ile Seâlibî'nin paylaşımı yapan kişi tarafından karıştırılmış

---

1 İbn Arrâk, ***Tenzîhu'ş-Şerî'a***, 2/116; Fettenî, ***Tezkiratü'l-Mevzû'ât***, 1/35.

2 https://www.Instagram.com/p/CMc8rfxAame/ Erişim tarihi: 19.04.2021.

3 İbnü'l-Cevzî, ***Büstânü'l-Vâdı'în***, 300.

4 Sehavî, ***el-Kavlu'l-Bedî'***, 218.

5 https://www.Instagram.com/p/CNG-IJlAU0i/ Erişim tarihi: 08.04.2021.

6 Ebü'l-Leys es-Semerkandî, ***Tenbîhu'l-Gâfilîn***, 1/406.

7 Sa'lebî, ***el-Keşf ve'l-Beyân***, 8/46.

olma ihtimali de vardır. Hadis kaynaklarına bakıldığında ise böyle bir rivayetin hiçbir hadis kaynağında yer almadığı görülür.

Hz. Peygamber'in Miraç gecesi başından geçen olayları anlattığı bir rivayette kendisine süt ve şarap olan iki kabın sunulduğu ve kendisinin sütü tercih etmesi üzerine Cebrail'in "Sen fıtratı tercih ettin" dediği ifadeleri yer almaktadır.[1] Söz konusu rivayeti özet olarak içeren bir paylaşımda Miraç gecesi süt içmenin sünnet olduğu ve içmeden önce bazı sure ve duaların okunması gerektiği ifade edilmiştir.[2] Hz. Peygamber'in Miraç gecesi kendisine sunulan sütü içtiğine dair rivayet kaynaklarda yer alsa da öncesinde okunacak dualarla ilgili herhangi bir rivayet veya bilgi hadis kaynaklarında veya diğer kaynaklarda yer almamaktadır. Bununla birlikte Hz. Peygamber'e sunulan sütü içmesini sünnet olarak değerlendirmek de doğru bir anlayış değildir.

Yukarıda verilen örnekleri elbette ki çoğaltmak mümkündür. Ancak konunun anlaşılması adına verdiğimiz örneklerin yeterli olduğunu düşünüyoruz. Tüm bu örneklerde görüldüğü üzere herhangi bir hadis kaynağında yer almasa ve Hz. Peygamber'e ait olmasa da bir rivayetin herhangi bir kaynakta zikredilmesi, o metnin hadis zannedilmesi ve sünnet addedilmesi için yeterli olmaktadır. Sosyal medyanın gücüyle de bu asılsız rivayetler binlerce kişiye ulaşmaktadır.

4. Herhangi Bir Kaynakta Tespit Edilemeyen Metinler

Sosyal medyanın bir denetim mekanizmasının olmaması bu platformda asılsız birçok bilginin yayılmasına sebep olmaktadır. Siyasetten ticarete, kişisel bilgilerden güncel haberlere kadar hayatın her alanıyla ilgili yapılan asılsız paylaşımlar içerisinde dinî bilgiler ve özellikle hadis olarak paylaşılan metinler önemli bir yer tutmaktadır. Temel hadis kaynaklarında yer almadığı gibi diğer kaynaklarda dahi yer almayan birçok metin sosyal medyada Hz. Peygamber'e isnat edilerek paylaşılmaktadır. Yanlış bir din tasavvurunun oluşmasına sebep olabilecek bu paylaşımların tehlikesi ise oldukça büyüktür. Bu başlık altında söz konusu paylaşımlara dair örnekler incelenecektir.

---

1 Müslim, İman, 162.

2 https://www.Instagram.com/p/CMNmVlAg1MQ/ Erişim tarihi: 19.04.2021.

Yukarıda değinildiği üzere önceleri uydurma hadis kitaplarında ve günümüzde ise sosyal medyada en sık karşılaşılan formatlardan birisi de nafile bir namazın rekâtlarında bazı surelerin belli sayılarda okunmasının belirtilmesidir. Bu formata örnek olan bir paylaşımda Hz. Peygamber'in "Cuma gecesi iki rekât namaz kılıp her rekâtında bir Fatiha ve yetmiş İhlas okuyarak selamdan sonra yetmiş kere istiğfar okuyan Allah'a yemin ederim ki ümmetimin (imanlı olanlardan) hepsi büyük günah işleyerek ölse, bu namazı kılan onlara şefaat eder, Allah-u Teâla da onun şefaati ile (Müslümanların) hepsini cennete koyar" buyurduğu ifade edilmiştir.[1] Ne var ki hem hadis kaynaklarında hem de diğer kaynaklarda böyle bir rivayete rastlayamadık. Paylaşımı on iki bine yakın kişinin beğenmiş olması da Hz. Peygamber'e ait olmayan bu metnin oldukça büyük bir kitleye ulaştığı anlamına gelmektedir.

Dua ve zikir içerikli uydurma metinlerin genel özelliklerinden birisi de bazı zikirlerin 3, 7, 10, 100 gibi rakamlarla tekrar edilmesi şeklinde ifadeler içermeleridir. Sosyal medyada da benzer içeriklere sıkça rastlanmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber'in "اَسْتَغْفِرُ اللهَ العَظِيم الَّذِى لَا اِلَهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَحِيمُ الحَيُّ القَيُّومُ الَّذِى لَا يَمُوتُ وَ اَتُوبُ اِلَيهِ رَبِّ اغْفِرْ لِى" duasını 25 defa okuyanın kaza ve belalardan emin olacağını belirttiği şeklinde bir paylaşım yapılmıştır.[2] Hadis kitaplarında ve diğer kaynaklarda yaptığımız tarama sonucunda böyle bir rivayete ve duaya rastlayamadık. Aynı şekilde mevzuat literatüründe de böyle bir metin yer almamaktadır.

Yukarıdaki örneğe benzer şekilde WhatsApp üzerinden yapılan bir paylaşımda günde yüz kere "لَا إِلَهَ إِلا اللهُ المَلِكُ الحَقُّ المُبِين مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ صَادِقُ الوَعْدِ الأَمِين" zikrini yapanın fakirleşmeyeceği, zenginleşeceği, cennetin kapısını açmış olacağı ifadeleri Hz. Peygamber'e isnat edilerek "Hadîs-i Şerîf" notuyla paylaşılmıştır. Gerek temel hadis kaynaklarında gerek uydurma literatüründe ve gerekse diğer eserlerde böyle bir rivayet tespit edemedik. Ancak rivayette yer alan zikrin ilk kısmı "لَا إِلَهَ إِلا

[1] https://www.Instagram.com/p/CJeBuCngFSf/ Erişim tarihi: 19.04.2021.

[2] https://www.facebook.com/duaciyiz06/photos/5266173303454723 Erişim Tarihi: 25.03.2021.

اللهُ المَلِكُ الحَقُّ المُبِين" ifadeleri benzer mükâfatlarla Ali el-Müttakî'nin ***Kenzü'l-Ummâl***'inde yer almaktadır.[1] Ne var ki rivayet senedindeki Fadl b. Ğânim sebebiyle zayıf kabul edilmiştir.[2] Ayrıca rivayetin başka herhangi bir hadis kaynağında yer almaması hadisin âlimler tarafından sahih kabul edilmediğini göstermektedir. Bu paylaşımda dikkat çeken asıl unsur ise zayıf da olsa aslı var olan bir zikre farklı ifadeler eklenerek rivayetin o şekilde paylaşılmasıdır. Bu da sosyal medyada paylaşılan bilgilerin kontrol edilmesinin önemini göstermektedir.

Hz. Peygamber'e isnat edilerek hadis formatında paylaşılan bir metinde Hz. Peygamber'in "سُبْحَانَ اللهِ مِلْئَ المِيزَانَ وَمُنْتَهَى العِلْمِ وَمَبْلَغَ الرِّضَى وَزِنَةَ العَرْشِ" zikrini sabah akşam üç defa yapanın ömrünün uzun ve mesut olacağı, imanla öleceği, kabir azabından kurtulacağı, zikrin sırat köprüsünden geçmeye ve cennete girmeye vesile olacağı ifadeleri bulunmaktadır. Söz konusu rivayeti ve içerisinde yer alan zikri gerek hadis kaynaklarında gerek uydurma literatüründe gerekse diğer herhangi bir kaynakta tespit edemedik. Dolayısıyla bu metnin son zamanlarda uydurulduğunu ve sosyal medyada dolaşıma sokulduğunu söylemek mümkündür.

Sosyal medyada dua ve zikirlerle ilgili olarak en sık paylaşılan metinler arasında salavatlar bulunmaktadır. Bunlar arasında hadis kaynaklarında yer alanlar olduğu gibi hiçbir kaynağa dayanmayan salavat metinleri de yer almaktadır. Bu paylaşımlardan birisinde verilen bir salavat metnini Cuma gecesi üç kere okumanın sünnet olduğu iddia edilmiştir.[3] Ancak yaptığımız tarama neticesinde böyle bir rivayeti ve salavatı kaynaklarda tespit edemedik.

Birçok sosyal medya mecrasında yer alan ve WhatsApp'ta da paylaşılan "Anneler, dua ettiklerinde çocuklarının çevresindeki zırhı görselerdi duayı hiç bırakmazlardı" sözleri altına "Hz. Muhammed" yazılarak paylaşılmaktadır.[4] Ne var ki herhangi bir hadis kaynağında veya

---

1 Ali el-Müttakî, ***Kenzü'l-Ummâl***, 2/681.

2 Detaylı bilgi için bkz., İbn Hacer, ***Lisânü'l-Mîzân***, 6/347.

3 https://www.Instagram.com/p/CIn2ICAgDrt/ Erişim tarihi: 19.04.2021.

4 https://www.facebook.com/Namazaolansevdam/photo /a.1582562768720715/1811697855807204/; https://twitter.com/halvetibeser/status/846386118367068162 Erişim tarihi: 08.04.2021.

diğer kaynaklarda böyle bir rivayete ulaşamadık. Görüldüğü üzere Hz. Peygamber'e ait olmayan bir söz sanki ona aitmiş gibi sosyal medyada paylaşılabilmektedir.

Dua ve zikir içerikli hadislerin ve hadis olmayan metinlerin sıklıkla paylaşıldığı zamanların başında mübarek gün ve gecelerin geldiğini yukarıda belirtmiştik. Hz. Peygamber'in üç aylar başta olmak üzere bazı gün ve gecelerde yapılmasını önerdiği ve temel hadis kaynaklarında yer alan dua ve zikirlerin yanında -ve hatta onlardan daha çok- herhangi bir kaynakta yer almayan dua ve zikir içerikli metinler sosyal medyada sıklıkla paylaşılmaktadır. Bunlardan bir tanesinde Enes b. Mâlik'ten rivayetle Hz. Peygamber'in "Her kim Recep ayında bir kere İhlas okusa, Allah onun elli senelik günahını bağışlar" buyurduğu şeklinde bir metin paylaşılmıştır. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla bu metin herhangi bir hadis kaynağında veya diğer kaynaklarda yer almamaktadır. Bununla birlikte metnin aslında günümüzde neşredilmiş bir kitapta yer aldığı ve oradan aynen sosyal medyaya aktarıldığı görülmektedir.[1] Paylaşımın devamında yer alan ve Hannâtî'nin sözü olan "Her kim, Recebin her günü bir tane bile İhlâs suresi okusa, on bin deve yükü kâğıda sahip olur ki, göklerin ve yerin tüm sakinleri, ellerinde altın kalemlerle toplanıp o İhlâs'ın sevabını o kâğıtlara yazarlar. 50 İhlâs okuyanın 50 senelik günahları silinir, 100 kere okuyan cehennemden berat alır, 1000 kere okuyan canını cehennemden satın alır" ifadelerinin ise Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel'in eserlerinde yer aldığı belirtilse de söz konusu metin hem zikredilen kaynaklarda hem de herhangi bir kaynakta yer almamaktadır.

Yukarıdaki örnekle aynı zamanlarda WhatsApp üzerinden yapılan paylaşımlardan birinde Hz. Peygamber'in "Her kim Recep ayında sabah akşam 70 kere istiğfarda bulunursa şüphesiz Allah onun cesedini ateşe haram kılar" buyurduğu belirtilmiş ve kaynak olarak Safûrî gösterilmiştir. Söz konusu metnin belirtilen kaynakta yer aldığı görülmektedir.[2] Ne var ki ilgili yerde bu ifadeler Hz. Peygamber'e isnat edilmemekte ve

---

1 Ünlü, ***Receb-i Şerîf Risâlesi***, 276. Ayrıca bu ismin üç ayların her biriyle ilgili risalelerinden yapılan alıntılara sosyal medyada çokça rastlanmaktadır.

2 Safûrî, ***Nüzhetü'l-Mecâlis***, 1/157.

Vehb b. Münebbih'in "Bu sözleri Allah'ın bazı kitaplarında okudum" ifadeleriyle aktarılmaktadır. Dolayısıyla metni sosyal medyada paylaşan kişinin bu sözü hadis zannedip aktardığı anlaşılmaktadır. Bu durum hadis paylaşan kişilerin ehliyetsiz ve liyakatsiz olmasının sebep olduğu olumsuzlukların sadece bir örneğidir. Bununla birlikte söz konusu metin de herhangi bir kaynakta yer almamaktadır.

Kaynaklarda yer almayan dua ve zikirlerin sıkça paylaşıldığı zamanlardan birisi de Ramazan ayıdır. Bu ayın fazileti hakkında Hz. Peygamber'den gelen onlarca sahih rivayet bulunduğu hâlde sosyal medyada çok sayıda asılsız rivayet, dua ve zikir paylaşılmaktadır. Bu paylaşımlardan birisinde Ramazan ayında çokça yapılması emredilen dört haslet zikri olan "أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ أَسْتَغْفِرُ اللهَ اَللَّهُمَ إِنِّي أَسْأَلُكَ الجَنَّةَ وَ أَعُوذُ مِنَ النَّارِ" zikrinin günde yüz kere yapılması yönünde ifadeler bulunmaktadır.[1] Söz konusu metnin altında "Hadis-i Şerif, Selmân-ı Fârisî, İbnü Huzeyme, Beyhakî" ifadeleriyle kaynak belirtilmiştir. Ancak ne Beyhakî'nin eserinde ne de diğer kaynaklarda böyle bir metne ulaşabildik. Hatta kaynaklarda sadece zikrin faziletleri değil, zikrin kendisi de bu şekliyle yer almamaktadır. Dolayısıyla farklı dua ve zikirlerin birleştirilerek yeni bir zikir oluşturulduğu ve bu zikre de bazı faziletlerin eklendiği anlaşılmaktadır.

Buraya kadar verdiğimiz örneklerde görüldüğü üzere sosyal medya hiçbir denetim mekanizmasının olmadığı, Hz. Peygamber'e ait olmayan çok sayıda metnin hadis/sünnet olduğu belirtilerek paylaşıldığı bir mecradır. Paylaşılan metinlerin içeriklerine bakıldığında hemen hepsinin "dine hizmet etme arzusu"yla yapıldığı ifade edilebilir. Hadis uydurma sebepleri arasında da yer alan "dine hizmet etme arzusu" gerekçesinin günümüzün şartlarına uyarlanarak şekil değiştirdiği anlaşılmaktadır.

5. Hükmen Merfû' Sayılabilecek Metinler

Açıkça Hz. Peygamber'e isnat edilmeyen, ancak hükmen ona ait olduğuna karar verilen hadislere hükmen merfû' denmektedir. Hadis usulünde ele alınan hükmen merfû'da aslında sahabide son bulan bir

[1] https://www.Instagram.com/p/CNm4DJlgIkC/ Erişim tarihi: 19.04.2021.

senet vardır. Senet sahabide son bulsa da konu itibariyle metnin Hz. Peygamber'e dayandığı varsayılır. Bu varsayım, metin içinde yer alan "biz şöyle yapardık", "şununla emrolunduk" veya "şöyle yapmak sünnettir" gibi ifadeler sayesinde gerçekleşir.[1]

Hadis kaynaklarında yer alan ve hükmen merfû' olduğu senet ve metin analiziyle tespit edilen rivayetler kaynak değeri bakımından herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Zira bu rivayetler hadis ilminin uzmanlarınca malumdur. Ancak günümüzde sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte çok sayıda hükmen merfû' sayılabilecek metnin paylaşıldığı görülmektedir. Yapılan bu paylaşımlarda en çok dikkat çeken unsur belli dua, zikir ve nafile ibadetleri yapmanın sünnet olduğunun belirtilmesi ve karşılığında bazı mükâfatların vaat edilmesidir. Örneğin bu metinlerden birisinde Ramazan ayının yedinci gecesinde her rekâtında Fatiha'dan sonra yedi Kâfirun, üç İhlas ve iki defa Felak ve Nas surelerini okuyarak altı rekât namaz kılan kişinin bin altın sadaka vermiş kadar sevap kazanacağı ifadeleri yer almaktadır.[2] Görüldüğü üzere metinde bahsedilen namaz ve mükâfatı bildirebilecek olan sadece Allah Resûlü'dür. Ancak buna benzer çok sayıda metin Hz. Peygamber'e isnat edilmeden sosyal medyada paylaşılmaktadır. Söz konusu metinlerin herhangi bir kaynakta yer almadığını da ayrıca belirtmek gerekir. Dolayısıyla her ne kadar Hz. Peygamber'e isnat edilmese de hükmen merfû' sayılabilecek bu tür metinlerin paylaşımı da Allah, peygamber ve din tasavvuru açısından büyük bir sorun teşkil etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Sosyal medyanın çağımızda artık en yaygın iletişim araçlarından birisi olduğu ve dünya nüfusunun yarısının sosyal medya kullandığı yapılan araştırmalar neticesinde ortaya konmuştur. Yine sosyal medyanın dinî bilgilerin, ayetlerin ve hadislerin paylaşımında kullanılan önemli bir mecra olduğu da bir gerçektir. Bu paylaşımlar içerisinde hadislerin ve daha da özelde dua ve zikir içerikli hadislerin/metinlerin payı da oldukça büyüktür.

---

1 Geniş bilgi için bkz., Uğur, ***Hadis Terimleri Sözlüğü***, 132.

2 https://www.Instagram.com/p/CNz2kMogIXY/ Erişim Tarihi: 29.04.2021.

Çalışma esnasında yaptığımız araştırma sosyal medyadaki bu tür paylaşımların türleri ve oranları hakkında bazı veriler sunmaktadır. Şöyle ki dua ve zikir içerikli hadislerin en fazla paylaşıldığı sosyal medya platformları Instagram ve Facebook'tur. Bu durumda her iki platformun Türkiye'de en fazla kullanıcı sayısına sahip olmasının etkisi büyüktür. Sosyal medyada yapılan paylaşımlara ulaşımı tespit etmenin ilk yolu beğeni ve paylaşım sayılarını tespit etmektir. Bu noktada Instagram'da yapılan paylaşımların çok sayıda kullanıcı tarafından beğenilmesi bu platformda etkileşimin daha fazla olduğunu göstermektedir. Facebook'taki beğeni ve yorum sayıları ise Instagram'a göre çok daha düşüktür. Bu da Instagram'dan insanlara ulaşmanın Facebook'a oranla daha kolay olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte her iki platformdaki paylaşımların altına yapılan yorumlar incelendiğinde, kullanıcılar tarafından paylaşımda yer alan metne güvenildiğini ve metinde belirtilen karşılık dikkate alınarak dua ve zikirlerin yapıldığını söylemek mümkündür. WhatsApp platformuna bakıldığında ise herkese açık bir mecra olmaması ve bireysel olarak kullanılması genel bir veri ortaya koymayı engellese de özellikle kullanıcılara sağladığı grup ve durum güncellemesi özellikleri bilgilerin diğer insanlarla paylaşımını kolaylaştırmaktadır. Bu noktada kendi çabalarımızla elde ettiğimiz veriler Instagram ve Facebook kadar olmasa da WhatsApp'ta da çok sayıda dua ve zikir içerikli hadisin/metnin paylaşıldığını göstermektedir. Bu platformda paylaşılan hadislerin/metinlerin kaynak değerleri de Instagram ve Facebook ile benzerlik göstermektedir.

Sosyal medyada dua ve zikir içerikli hadislerin/metinlerin en sık paylaşıldığı zaman dilimi ise üç aylar ile mübarek gün ve gecelerdir. Bu zamanlarda, ilgili günün/gecenin/ayın faziletine dair çok sayıda hadisin/metnin yanında, bu günlerde yapıldığında farklı mükâfatlar vaat eden hadisler/metinler sosyal medyada paylaşılmaktadır. Söz konusu paylaşımların belli bir kısmının hadis kaynaklarında yer aldığı görülmekle birlikte önemli bir kısmının temel hadis kaynaklarında değil de hadis kaynağı olamayacak bazı eserlerde yer aldığı anlaşılmıştır. Bu paylaşımlarda yer alan metinlerin çok büyük bir kısmının ise hiçbir kaynakta yer almadığı tespit edilmiştir.

Doğrudan bir duayı veya zikri öneren hadisler/metinler yanında nafile bir namaz içerisinde Fatiha'dan sonra belli surelerin (ihlas, kadir vb.)

üç - beş - yedi veya daha fazla defa okunması suretiyle verilecek olan mükâfatlara dair de çok sayıda paylaşım bulunmaktadır. Söz konusu paylaşımlardaki metinlerin de temel hadis kaynaklarında yer almadığı gibi büyük çoğunluğunun hiçbir kaynakta bulunmadığı görülmüştür.

Sosyal medyada çokça karşılaşılan bir problem de hükmen merfû' sayılabilecek rivayetlerdir. Bu rivayetlerin hepsinde belli dua veya zikirleri yapanlara veya nafile namazları kılanlara karşılık olarak zikredilen vaatler ancak Allah veya Hz. Peygamber tarafından bildirilmesi mümkün olan vaatlerdir. Ancak bu tür paylaşımlarda herhangi bir hadis kaynağına işaret edilmemekle birlikte metinler Hz. Peygamber'e de izafe edilmemektedir. Bu tür paylaşımlarda çoğu zaman kaynak gösterilmediği, gösterildiğinde ise temel kaynaklara değil, çağdaş bazı dergi veya kitaplara atıfta bulunulduğu görülmektedir.

Yaptığımız araştırma neticesinde kısaca şu önerilerde bulunabiliriz:

1. Sosyal medyanın insanlarla iletişime geçmede ve onlara ulaşmada önemli bir araç olduğunun farkına varılması gerekmektedir.

2. Sosyal medyanın sunduğu imkânlarla birlikte denetim mekanizmasına sahip olmayan ve dolayısıyla doğru-yanlış her türlü bilginin paylaşımına müsait bir mecra olduğu her fırsatta hatırlatılmalıdır.

3. Diyanet İşleri Başkanlığı başta olmak üzere ilgili kişi ve kurumlarca belli aralıklarla hadislerin paylaşımı ile ilgili olarak kaynak bilincine dair bilgilendirme yapılmalıdır. Öncelikle paylaşılan hadislerin kaynağının verilmesi gerektiği, bununla birlikte hadis kaynaklarında yer alan her hadisin sahih olmadığı, içlerinde zayıf hatta uydurma hadislerin de yer alabileceği hatırlatılmalıdır.

4. Hadis değeri taşımayan metinlerin en sık paylaşıldığı üç aylar ile mübarek gün ve gecelerde ilgili gün/gece/ay ile ilgili sahih rivayetler, Diyanet İşleri Başkanlığı başta olmak üzere ilgili kişi ve kurumlarca sosyal medyada paylaşılmalıdır.

5. Diyanet İşleri Başkanlığı uhdesinde kurulacak akreditasyon kurulu faaliyetiyle sosyal medyada paylaşılan dua ve zikir içerikli hadislerin/metinlerin kaynağına dair bilgilendirmeler yine sosyal medya aracılığıyla yapılmalı, kaynaklarda yer almayan metinler açıkça belirtilmelidir.

6. Bir önceki maddede belirtilen faaliyetin büyük kitlelere ulaşabilmesi için Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı sosyal medya hesapları ve internet sitesi kurulmalıdır.

7. Halk tarafından kaynağı merak edilen hadislerin/metinlerin sorulabilmesi ve cevaplanabilmesi için daha önce Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hizmete sunulan Alo Fetva Hattı'na benzer bir hat veya internet sitesi kurulmalıdır.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel. ***Müsned***. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.

Ali el-Müttakî. ***Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl***. thk. Bekrî Hayyânî ve Saffet es-Sekâ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. ***el-Câmi'u's-Sahîh***. Kâhire: Mektebetü'r-Rihâb, 2007.

Ebû Bekr el-Attâs, Attâs b. Abdillah. ***Tezkîru'l-Mustafâ li Evlâdi'l-Mustafâ***. Dâru'l-Hamâvî, 1996.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'âs. ***Sünen***. İstanbul: Çağrı Yay., 1990.

Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Nasr b. Muhammed. ***Tenbîhu'l-Gâfilîn bi Ehâdîsi Seyyidi'l-Enbiyâi ve'l-Mürselîn***. thk. Yusuf Ali Bedîvî. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2000.

Fettenî, Muhammed Tâhir b. Ali. ***Tezkiratü'l-Mevzû'ât***. İdâretü't-Tıbâ'ati'l-Münîriyye, 1924.

Gül, Recep Emin. "Sosyal Medyada Hadis Kullanımı -Facebook ve Twitter Özelinde-", ***Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*** 30, 2016, 163-182.

https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey Erişim Tarihi: 01.05.2021.

https://wearesocial.com/digital-2021 Erişim Tarihi: 01.05.2021.

https://www.facebook.com/duaciyiz06 Erişim Tarihi: 01.05.2021.

https://www.Instagram.com/dualarin_faziletleri_sayfasi/ Erişim Tarihi: 01.05.2021.

İbn Arrâk, Ali b. Muhammed. ***Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a ani'l-Ahbâri'ş-Şenî'ati'l-Mevdû'a***, thk. Abdulvehhâb Abdullatîf. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978.

İbn Asâkîr, Ali b. el-Hasen. ***Târîhu Dımaşk***. thk. Amr b. Ğurâme, Dâru'l-Fikr, 1995.

İbn Ebî Şeybe, Ebûbekir. ***Musannef***. thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1998.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali. ***Lisânü'l-Mîzân***. Beyrut: Müessesetü'l-Alemî, 1971.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. ***Sünen***. İstanbul: Çağrı Yay., 1990.

İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali. ***Büstânü'l-Vâdıʿîn ve Riyâdu's-Sâmiʿîn***. thk. Eymen el-Bahîrî, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1998.

İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali. ***Mevzûʿât***. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1966.

Müslim, Müslim b. Haccâc. ***el-Müsnedu's-Sahîh***. Kâhire: Mektebetü'r-Rihâb, 2008.

Nebhânî, Yusuf. ***Efdalu's-Salavât alâ Seyyidi's-Sâdât***. Dımaşk: Dâru't-Tubbâʿ, trs.

Nesâî, Ahmed b. Şuayb. ***Sünen***. İstanbul: Çağrı Yay., 1990.

Saʿlebî, Ahmed b. İbrahim, ***el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân***, Cidde: Dâru't-Tefsîr, 2015.

Safûrî, Abdurrahman b. Abdusselâm. ***Nüzhetü'l-Mecâlis ve Müntehabu'n-Nefâis***. Mısır: Matbaatü'l-Kâsteliyye, trs.

Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman. ***el-Kavlu'l-Bedîʿ fi's-Salâh alâ'l-Habîbi'ş-Şefîʿ***. Dâru'r-Reyyân.

Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir. ***el-Leâli'l-Masnûʿa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûʿa***. thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed. ***el-Muʿcemu'l-Kebîr***. thk. Hamdi b. Abdilmecîd es-Selefî. Musul: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1983.

Tirmizî, Muhammed b. İsa. ***Sünen***. İstanbul: Çağrı Yay., 1990.

Uğur, Mücteba. ***Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü***. Ankara: TDV Yay., 1992.

Ünlü, Ahmet Mahmut. ***Receb-i Şerîf Risâlesi***. İstanbul: Cübbeli Ahmet Hoca Yayıncılık, 2013.

ÇOCUKLARA HZ. PEYGAMBER'İ (S.A.S.) TANITMAYA YÖNELİK TÜRKİYE'DEKİ DİJİTAL PLATFORMLAR HAKKINDA TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER

Prof. Dr. Eyüp BAŞ
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.s.) büyük-küçük tüm insanlara tanıtılma çabası, onun 632 yılında vefatından hemen sonra başlayıp sözlü ve yazılı kültür malzemeleriyle günümüze kadar devam etmiş olan önemli bir ilgi alanıdır.

Şüphesiz söz konusu çabanın içerisinde, çocuklar gibi hayatının ilk evrelerinde her şeyi büyükler kadar idrak edemeyen kitlenin bilgilendirilmesi çeşitli zorluklar oluşturmuştur. Türlü yöntem ve malzeme, sevgili Peygamberimizi onlara en iyi şekilde tanıtmak için kullanılmıştır. Bu durum günümüze gelindiğinde çocukların öğrenme ortamlarıyla daha yakından ilgili hâle gelerek dijital çağın gerekliliklerine uygun mecralar doğurmuştur. Söz konusu gelişmelere ayak uydurmak ise şüphesiz resmî ya da sivil bütün eğitim-kültür platformlarının iş sahalarına yeni bir tarz eklemlemiştir. İşte bunun bir neticesi olarak, ülkemizdeki bireysel çabaların yanı sıra çok farklı kurum ve kuruluş siyer-i nebî alanında yayın faaliyetleri yürütür hâle gelmiştir. Şimdilik basılı yayınlardan vazgeçmeyerek yürütülen söz konusu yayın faaliyetlerinin, yakın gelecekte çocuklara yönelik basılı yayıncılığı ise tamamen bırakabileceği ön görülmektedir. Bu durumda eskiden olduğundan biraz daha fazla ve itinalı bir şekilde okul öncesi ve okul çağındaki çocuklara Peygamberimiz Hz. Muhammed'i (s.a.s.) tanıtmaya çalışan kişi veya kurumların,

oluşturdukları içeriklerde disiplinler arası bir iletişim ve etkileşimi çok ciddi şekilde ön planda tutmaları gerekmektedir. Tebliğimizde, üzerinde durulan gelişmelerin mevcut durumu ve geleceğine ilişkin birtakım tespitlerde bulunmaya, başta Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki dijital eğitim-kültür ve yayın platformları olmak üzere diğer organların konumunu değerlendirmeye çalıştık.

Çalışmanın sunum seyri, konunun özelliği gereği Hz.Peygamber'i (s.a.s.) tanıtmaya yönelik Türkiye'deki dijital platformların önce kısa tanıtımlarla sıralanması, daha sonra ise genel görünümleri itibariyle değerlendirilmeleri şeklinde oldu. Anlaşılır olması bakımından bahse konu dijital yayınların bulunduğu her bir web sitesinin adresi birer başlık olarak belirlendi.

1. https://cocuk.diyanet.gov.tr/

Farklı dinî bilgi içeriklerinin yer aldığı sayfada tebliğ konumuzla ilgili olan kısım "BİRİCİK PEYGAMBERİM" ana başlığı ile verilmiştir. Bu kısımda "Benim Süper Kahramanım", "Sevgili Peygamberim Ne Diyor?" ve "Peygamberimi Öğreniyorum" şeklinde ayrı uzantılar bulunmaktadır.

Benim Süper Kahramanım: Burada Haşim adlı çocuk karakterin kendisine dedesi tarafından bırakılmış bir nasihat notu doğrultusunda yaptıkları anlatılmaya çalışılmıştır. Kurguya göre Haşim, süper kahraman olmak istemekte, dedesi de bu isteği doğrultusunda ona Peygamber Efendimizin ahlaki davranışlarını örnek olarak sunmaktadır. Görsel sunum teknikleri açısından kısıtlı hareket eden resimler ve konuşma bulutları kullanılmaktadır. Hikaye örgüsünde sabretmek, yardım etmek, büyüklere saygı duymak gibi ahlaki değerler Hz. Peygamber örnekliğinde kazandırılmaya çalışılır. Fakat mevcut kurgu zaman, mekân ve karakter unsurlarını içerisinde barındıran siyer bilgisi içermemektedir.

"Sevgili Peygamberim Ne Diyor?" kısmında Hz. Peygamber'in insani davranışlarını konu alan birtakım hadisler ve bu hadislerden çıkarılan derslere dair metinler verilmiştir. Burada yer alan metinler ufak oynatma düğmeleri aracılığı ile sesli olarak dinlemeye uygun hâle getirilmiştir. Böylelikle metinler hem görsel hem de işitsel olarak işlev ka-

zanmıştır. Fakat yalnızca mesaj verme amacı güdüldüğü için metin ve görsel malzemenin dengeli birleşiminden ziyade yazılı metin ağırlıklı bir kurgu oluşmuştur. Bazı bölümlerde görsel tasarım-metin ilişkisi aynı yaş grubuna hizmet edecek şekilde uygun birleştirilememiştir. Örneğin metnin daha büyük yaş gruplarına hitap ederken kullanılan görselin oldukça basit olduğu kısımlar vardır. Kaliteli ve yaşa uygun görsel tasarım destekli metinlerin eksikliği, estetik bir kompozisyon oluşturmanın önüne geçmektedir.

"Peygamberimi Öğreniyorum" kısmında DİB yayınları arasında yer alan çocuk kitabına aşağıdaki şekilde bir yönlendirme bulunmaktadır. Tavsiye edilen *Peygamberimi Öğreniyorum* adlı kitabın, yaptığımız incelemeye göre hedef kitlenin yaş aralığı dikkate alınarak mutlaka gözden geçirilmesi gerekmektedir. Sorunlu pek çok yönü olan eserle ilgili hazırladığımız rapor bu tebliğin sınırları dışındadır diye düşündüğümüzden, ayrı bir çalışmaya konu edilerek ilgililerle paylaşılacaktır.

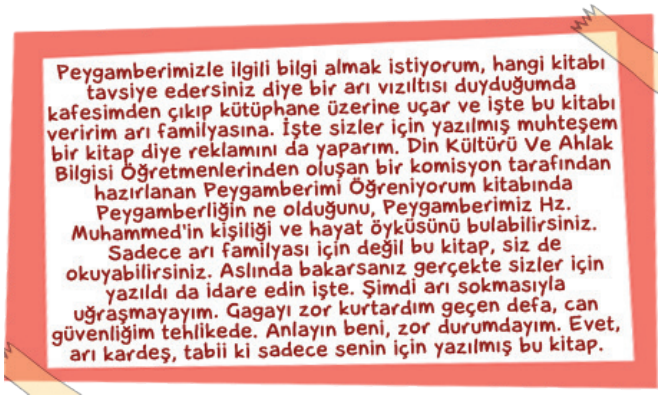

Site içerisinde hitap edilen kitle gereği genellikle sade, yalın ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Fakat diyaloglar içerisinde "nükleer savaş, dünya savaşı, kediler nankör olur derler köpekler nankörmüş" gibi hangi yaş grubu olursa olsun, pedagojik hassasiyetlere uygunluğu gözden geçirilmesi gereken ifadeler de yer almaktadır.

Diyanet TV çocuk kuşağı içerisinde ise Neşeli Dostlar Sokağı adlı programın bazı bölümlerinde siyer-i nebî bilgilerine/anlatımlarına yer verildiği görülmektedir (74. Bölüm).

Son olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dijital ortamda kullanıma açtığı e-kitaplar kısmında (**https://diniyayinlar.diyanet.gov.tr/sayfa/447)** Çocuk Kitapları (4-6 Yaş) ve Çocuk Kitapları (7-15 Yaş) linkleri altında Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Eyyub, Hz. Musa, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Yunus ve Hz. İsa Peygamberlerin hayatlarını konu edine kitaplar olmasına rağmen Hz. Peygamber'in hayatını ele alan bir yayının yer almadığı görülmektedir.

2. https://sonpeygambercocuk.info/

Taranan yayınlar içerisinde doğrudan ve kapsamlı siyer içerikli ürün sunan platform sonpeygamberinfo sitesidir. Site içeriğini birkaç başlıkta ele almak mümkündür.

İçerik, Dil ve Üslup Açısından:

Sitede Hz. Peygamber'in hayatı 32 başlıkta ele alınmaktadır. Hemen her sayfada bir görselin yer aldığı toplam 16 sayfalık bir metin söz konusudur. Başlıklandırma şu şekildedir:

1. Fil Olayı
2. Bir Bebek Doğdu
3. Amca İle Yolculuk
4. Peygamberimizin Gençliği

5. İlk Vahiy
6. Davet Başlıyor
7. Benim Adım Ömer!
8. İlk Müslüman Şehitler
9. Boykot
10. Hüzün Yılı
11. Habeşistan'a Hicret
12. Taif
13. Gece Yolculuğu
14. Medine'ye Davet
15. Örümcek Ve Güvercin
16. Ay Doğdu Üzerimize
17. Peygamberimizin Ev Sahibi
18. İlk Cami
19. Medineli Ensar İle Mekkeli Muhacirlerin Kardeşliği
20. Medine Barış Yurdu!
21. Kadir Gecesi
22. Bedir'e Doğru
23. Bedir Savaşı
24. Münafıklar Uhud Yolunda
25. Ayağına Diken Bile Batmasın
26. Hendek Savaşı'na Hazırlık ve Savaş!
27. Peygamberimizden (S.A.V.) Mektup Var!
28. Mekke'nin Fethi
29. Genel Af
30. Veda Hutbesi
31. Cennette Buluşmak
32. Hazreti Ebû Bekir'in Vedası

Güzel, akıcı ve güncel bir Türkçenin kullanılmaya çalışıldığı siyer-i nebîde, zaman zaman açıklanmaya muhtaç kavramlar geçmekte, bunlar haliyle metnin anlaşılırlığını zayıflatmaktadır. Bazen da "BENİM ADIM ÖMER!" başlığında olduğu gibi anlatımın öznesi değişip konu dışına çıkıldığı görülmektedir. Üstelik bu başlık içerisinde Hz. Ebû Bekir'in zor durumda kalan köleleri satın alıp azat etmesi örnekleri üzerinde de duruluyor.

"İLK MÜSLÜMAN ŞEHİTLER" başlığı altındaki bir cümlede "Müşriklerin en büyük düşmanı Allah'ın peygamberi idi." denilirken, cümle doğru da olsa Hz. Peygamber'in bir düşman olarak tavsifi seçilen kelimelerin sorunlu olduğunu gösteriyor. Üstelik mefhum-ı muhalifinden Hz. Peygamber'in tebliğini düşmanca yapan ve inanmayanlara karşı sürekli düşmanlık besleyen biri olarak yansıtılması, onun rahmet peygamberi olma vasfına gölge düşürmektedir.

"HÜZÜN YILI" başlığında da farklı bir üslup sorunu dikkati çekmektedir. Buradaki anlatımda "Müslümanlar tam rahat bir nefes alacaklardı ki, boykotun bitiminden birkaç ay sonra Peygamberimizin (s.a.s.) amcası Ebû Tâlib ile can yoldaşı ve eşi Hz. Hatice arka arkaya vefat etti. En zor zamanlarında ona destek olan bu iki insanın gidişi onu çok üzdü. O yıl Peygamberimiz (s.a.s.) için hüzün senesiydi." şeklinde yer alan ifadelerden altı çizili olan kısımlarda basit gündelik dil kullanımı da aynı şekilde rahatsız edicidir.

"MEDİNE'YE DAVET" başlığı altındaki anlatımda ise Hz. Peygamber'in sanki bir haydut gibi yakalanması karşılığında ödül vadedilişi söz konusudur. "Peygamberimiz dostu Hazreti Ebû Bekir ile birlikte, onlar gelmeden önce evden ayrıldılar. Yerine de, kendisindeki emanetleri sahiplerine teslim etmesi için Hazreti Ali 'yi bırakmıştı. Hazreti Muhammed 'in (s.a.v.) yatağında onu bulunca müşrikler iyice öfkelendiler. Hazreti Ali 'ye kötü davranıp hapsederek, Peygamberimizin nerede olduğunu öğrenmeye çalıştılar. Boşa çabaladıklarını anlayınca da "Kim Muhammed' i (s.a.v.) ölü ya da diri getirirse, ona yüz deve ödül var." diye etrafa yaydılar." şeklindeki ifadeler tarihsel gerçekliğe atıfta bulunmakla birlikte, üslup olarak çocuk yaştaki bireylerde farklı bir algı oluşturmaya sebep olabilecek niteliktedir.

Başlıklar arası geçişlerde bağlantı sorunu sürekli hissedilmekte olup, bilgi akışında ise hiçbir şekilde bir zaman ve tarih bilgisi kazandırma kaygısı bulunmamaktadır.

Sunum Teknikleri Açısından:

Birtakım görseller ve bilgi kutuları ile sitenin donatılmaya çalışılması oldukça güncel bir yaklaşım sergilenmesi açısından yerinde bir çaba olarak dikkat çekmektedir.

Sitedeki "Dinim" kısmında, Peygamberimizin Çocukları Posteri, Peygamberimizin Duaları Posteri, Peygamberimizin Yemek Adabı Posteri, Peygamberimizin Şemaili Posteri, Peygamberimiz Nasıl Abdest Alırdı?, Peygamberimize Salat ev Selam Olsun (Salavat ve anlamı) şeklindeki görsel yönü ön plana çıkarılan tasarımlar oldukça etkili görünmektedirler.

"OYUN" kısmında ise "Kim Peygamberimizi Tanımak İster?" ve "Siyer Yarışması" bölümleriyle siyer-i nebî bilgi ve ilgisinin desteklenmesine devam edilmektedir. Buradaki yarışmada 30 soru sorulmakta olup her başarılı cevapta övgü dolu sözler, başarısız cevapta ise teselli ve teşvik edici sözler kullanılarak motivasyon üst düzeyde tutulmuştur. Yarışma her defasında farklı sorularla yeniden başlamaktadır. Zaman zaman ise aynı sorular gelebilmekte, bu durumun bilgileri pekiştirmek maksadıyla tercih edildiği anlaşılmaktadır.

"VİDEOLAR" kısmında "Peygamberimiz nasıl bir insandı?", "Peygamberimizin Güzel Duaları", "Peygamberimizin Arkadaşları" (Burada Sahabe'nin tanımı yapıldıktan sonra sahabe-i kiramdan 16 meşhur kişinin hayat hikayesi, İslamiyet'e yararlılıkları ve Hz.Peygamber ile olan yakın dostlukları sade bir dille anlatılmaktadır) gibi başlıklandırmalarla videolar yer almaktadır.

"RADYO" kısmında ise siyer-i nebî ile ilgili "Siyer Radyosu" bölümü yer almakta, burada bir radyo görseli eşliğinde alt başlıklarla Hz.Peygamber'in hayatı sesli olarak anlatılmaktadır.

Öte yandan sonpeygamberçocuk.info çocuklara yönelik çalışmalarını hem youtube'daki çizgi film şeklinde tasarlanan videolar hem de indirilebilir telefon uygulaması şeklinde de sunmaktadır. Bu alanlarda görsel sunum teknikleri, çocukların ilgi ve gereksinimlerine uygun içerik üretimi ve dijital öğelerin kullanımı açısından başarılı örnekler verilmiş olmasına rağmen tespitlerimize göre güncellenmemiştir.

Tatmin edici içeriğe ek olarak, web sitesi gayet iyi, görsel kullanımı oldukça canlı oluşturulmuş durumdadır. Metin merkezli içerik ürünleri için PDF olarak indirme ve sesli dinleme imkânı verilmiştir. Ancak bütün bunlara rağmen sonpeygamberinfo platformu kendi içine kapalı, etki alanı oldukça sınırlı gibi görünüyor. Site editörlerinin oluşturdukları içeriğe ulaşımı artırmak için tanıtım ve reklam faaliyetlerine ağırlık vermeleri gerekmektedir diye düşünüyoruz.

3. http://www.semerkandtv.com.tr/programlar#cocuk-kusagi:

Semerkand televizyon kanalının programları arasında Çocuk Kuşağı kategorisinde yer alan Neşeli Petek adlı bir dizi programda çocuklara Hz. Peygamber(s.a.v.)'in hayatı anlatılmaya çalışılmıştır. Kurguya göre buradaki Ayşe karakterinin teyzesinden hediye aldığı boyama kitabında yer alan bir çocuk resmi canlanmakta ve kendisini "Bilen Ömer benim adım, sayfalarda yaşarım. Sorun arkadaşlarıma her zaman Siyer anlatırım." şeklinde tanıttıktan sonra "Benim güzel Peygamberim. Onu çok merak ederim. Gelin birlikte öğrenelim, hayatını bilelim. Merhaba arkadaşlar! Benim güzel Peygamberimi tanımaya hazır mısınız?" diyerek siyer-i nebî anlatmaya başlamaktadır. İki boyutlu animasyon uygulaması eşliğinde devam eden programda Bilen Ömer adlı çocuk karakter doğumu öncesinden başlayarak Hz. Peygamber'in hayatını anlatmaktadır. Her gün 5-6 dakikalık bir içerikle sunulan siyer-i nebî oldukça sade bir dille sunulmaktadır. Bilen Ömer karakterinin kullandığı "Siz de öğrendiklerinizi ailenize ve arkadaşlarınıza anlatabilirsiniz. Bilgimizi paylaşalım, Sevgili Peygamberimizi herkese tanıtalım" ifadelerle çocuklara öğrendiklerini başkalarıyla paylaşmaları tavsiye edilerek onlara bir misyon da yüklenmeye çalışılmaktadır. Çocuklardaki Hz. Peygamber sevgisini ciddi şekilde besleyen ve şekillendiren anlatımlarda, kısmen bilgi yarışmasını andıran soru-cevap kısımları yer almaktadır.

Programın her bir bölümünde siyer-i nebînin farklı içerikleri ele alınmaktadır. Kullanılan tarihî bilgiler ve görsel tercihler hakkında fark-

lı öneriler ileri sürmek mümkün olsa da, içeriğin mevcut haliyle çocuklara Hz. Peygamber'i (s.a.s.) güzel bir şekilde tanıtma başarısı göstermiş olduğu söylenebilir.

Peygamberimizin Hayatı (çocuklar için harika) Semerkand Tv Çocuk-Ömer ile Siyer Öğreniyorum-tüm video (https://www.youtube.com/watch?v=wgWuexPFW9I)

4. https://www.youtube.com/watch?v=zn_M6cT4JdU
Bekir Develi-Fatma Beyza Tütüncüoğlu/ Çocuklar İçin Siyer

Bekir Develi'nin Youtube kanalı içerisinde "Çocuklar İçin Siyer" adıyla siyer konulu videolar yayınlanmıştır. Videolar, anlatıcı Fatma Beyza Tütüncüoğlu eşliğinde Peygamber Efendimizin doğumundan vefatına kadar ki bütün süreci içeren siyer konularının, 10-20 dakika arasında değişen sürelerde anlatıldığı 30 videodan oluşan bir seri şeklindedir.

Videolar anlatıcının ses oyunları ve anlatılan konuya uygun olarak değişen arka plan görselleri ile çocuklar için daha dikkat çekici hâle getirilmiştir. Fakat arka fonda çalan müziğin video süresi boyunca hiç değişmemesi duygu geçişlerinin yaşanmasına engel olmaktadır.

Dil ve üslup özellikleri açısından bakıldığında çocukların anlayabileceği bir dil kullanmak adına cümlelerde ve ifadelerde yapılan basitleştirme çabaları görülebilir. Ancak bu durum ilerleyen yaşlarda asıl bilgi ile karşılaştıklarında bir karmaşa yaşamalarına sebep olacak ifadeler ortaya çıkarmıştır. Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib'den bahsederken "Kâbe'nin başkanı" ifadesinin kullanılması bu durumun bir örneği olabilir.

Bu video serisi ile ilgili en olumsuz durum tam olarak hangi yaş grubundaki çocuklara hitap ettiğinin belirsiz olmasıdır. Çizimler ve anlatıcının masal anlatımı tarzındaki sunumu daha küçük yaş gruplarındaki çocuklara hitap etmektedir. Fakat mevcut siyer malzemesinin, seçilen yaş grubunun hassasiyetleri dikkate alınarak gözden geçirilmeden oldukça yoğun olarak verilmesi söz konusu belirsizliği ortaya çıkarmaktadır.

5. https://alimcocuk.com.tr/

Alim Çocuk adlı bir site tarafından üretilmiş olup, şu anda sadece youtube'dan izlenebilen içerikler "Canım Peygamberim Hz. Muhammed" adıyla paylaşılmıştır. Çocuklara hitaben "Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (sav)'in örnek hayatı sizler için resimli animasyonlu anlatımlarla hazırlanmıştır. Videolarımızı izledikçe adeta o döneme gittiğinizi hissedeceksiniz." sözleriyle tanıtılan programlar çok sayıda bölümden oluşmaktadır.

1. Doğumu, Gençliği, Peygamber Oluşu
2. Nübüvvetten Hicrete
3. Medine Devri

Uzun metrajlı bu üç bölüm hareketli görsellerden değil, metinle uyumlu olduğu düşünülen çoğu özel çizim olan resimlerden oluşmaktadır. Görsel eşliğinde seslendirilen metin anlaşılır bir şekilde kaleme alınmıştır. Hangi çocukluk evresine hitap ettiği tam olarak anlaşılmamakla birlikte, bu alanda tarihen ortaya konulan ilk örneklerden olduğu için önemli bir çaba olarak değerlendirilebilir. Bölümlerin üst başlıklarına bağlı çok sayıda alt başlık oluşturularak bunlar da kısa videolar hâlinde yine Alim Çocuk etiketiyle erişime açık haldedirler. (Bir Güneş Doğuyor; Süt Annenin Yanında; Akraba Ziyareti ve Anneden Ayrılış; Büyük Bir Liman: Dede Abdülmuttalib; İkinci Sığınak: Amca Ebu Talib; Hz.Muhammed Evleniyor; Kabe Hakemliği; Herkes Ona Saygı Duyuyor; Yalnızlık Sevdiriliyor; İlk Mesaj; Haksızlıklarla Mücadele Bilinci; Mükemmel Eş ve Baba)

Alim Çocuk platformunda en temel sorun, karakterlerin kendi seslerini duymadan dış sesin seslendirmesi ile etki gücünün azalıyor olmasıdır.

Üzerinde kısa kısa durduğumuz örneklerden başka Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.s.) özelliklerini ve peygamber sevgisini anlatan pek çok ilahi, şarkı, kısa anlatım videoları bulunmaktadır. Bunlar bir bütün olarak siyer-i nebî anlatımı sergilemedikleri için çalışmamıza konu edilmemiştir.

6. https://siyercocuk.com/

İncelediğimiz bir diğer platform siyerçocuk web sitesi ve buna bağlı Youtube kanalıdır. Siyer Vakfı'nın bir uzantısı olarak varlık gösteren

Siyer Çocuk, görsel sunum teknikleri açısından çocuklara hitap edecek estetik bir görünüm sunmaktadır. Instgram, Twitter ve Facebook gibi sosyal mecralarda da oldukça etkin olunmasına rağmen basılı derginin tanıtımını yapmak, abonelik ve iletişimi kolaylaştırmak maksadıyla oldukça kısıtlı bir amaca hizmet etmektedir.

Kullanıcılar siyerçocuk web sitesinden, kronolojik siyer anlatımı yapmayan, ancak çocuklara hitap eden videolar için Siyer TV'ye yönlendirmektedir.

GENEL DEĞERLENDİRME:

Ülkemizde çocuklara yönelik dinî eğitim içerikli yayınlarda Hz. Peygamber'in hayatının öğretilmeye çalışılması önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu çabanın büyük bir kısmı çocuklara yönelik müstakil siyer kitaplarıyla da gerçekleştirilmektedir. Ancak bu devasa birikimin dijital ortamlarda paylaşımı ne yazık ki çok yaygın değildir. Bunun önemli bir sebebi ülkemizdeki dijital eğitim ve yayın platformlarının genel anlamda az gelişmiş olmasıdır. Haliyle dinî yayıncılık ve bunların içerisinde din öğretimi, özellikle de Hz. Peygamber'in hayatının öğretilmesi çabası yeterince gelişmemiştir.

Bildirimiz vesilesiyle yapmış olduğumuz araştırmada, söz konusu yetersizliklerin teknik imkânsızlıklara bağlı zayıflığından önce, bu alanda varlık göstermeye ilişkin inanç, bilinç ve irade eksiliğinden kaynaklandığını gözlemlemiş bulunmaktayız. Bilinçli ve istekli olan pek çok birey veya grubun, kurumun ise muhtemelen maddi imkânları yeterli değildir. Bu zihin ve bilinç okuma çabasını bir tarafa bırakarak, mevcut platformların genel durumuna, artıları ve eksilerinin neler olduğuna odaklanmak, bunlar üzerinden konuya ilişkin önerilerde bulunmak zannediyorum daha faydalı olacaktır.

İncelenen platformlarda dikkati çeken birtakım genel hususları şöyle sıralayabiliriz.

- Görsel malzeme kullanımında, İlk çocukluk/oyun dönemi (3-6 yaş) ile İkinci çocukluk/ilkokul dönemi (7-11 yaş) olarak ayrılan çocukluk yaşlarına uygunluk tercihlerinde isabetsizlik veya yetersizlikler,
- Zaman zaman diyalogların gereksiz basitliği,
- İçeriklerin didaktik olma endişesi ile kısır kalması,

- Müzik/ritim kullanımı eksiklikleri veya uyumsuzlukları,

- Telefon Uygulaması olacak şekilde ürünlerin erişiminin kolaylaştırılmaması, uygulaması olanların ise içerik güncellemelerinin yapılmaması,

- Ulusal TV kanallarında en verimli reklam saatlerinde program tanıtımlarının yapılmaması,

- Oyun çeşitliliğinin sağlanarak gelişen oyun piyasasında din eğitimi özelinde Siyer'in yerini alamaması,

- İhtiyaç duyulan bilgi miktarının belirlenememesi,

- Bilginin uygun yöntem ve tekniklerle sunulamaması öne çıkan sorunlar olarak dikkati çekmektedir.

Bunlara ek olarak içerik, üslup ve görsel tasarım konularında ise şu tespitler sıralanabilir:

- Çoğu ürün okul öncesi düzeydedir.

- Diyaloglar hitap edilen kitlenin kavram ve kelime hazinesini zenginleştirmekten uzaktır.

- Ahlaki değerlerin bariz bir öğretim kaygısı ile aktarıldığı içerikler birbirine benzerlik arz etmektedir.

- İçerik ve metinlerde bilinçaltı gönderme teknikleri kullanılmayıp, doğrudan aktarım yolu daha çok tercih edilmiştir. Bu durumun dinleyici ve izleyicide kalıcı etkiyi azaltabileceği düşünülebilir.

- Anlatımlar genel olarak yetişkinler aracılığıyla yapılmaktadır. Bunun yerine yaşıtların anlatımının daha etkili olabileceği düşünülebilir. 3. tekil şahıstan çıkılıp 1. tekil şahısların etken oldukları içerik üretimlerinin etki boyutları üzerinde durulmalıdır.

- İçerikte gündelik kullanımın, kavram kullanımı ile bir arada ahenk içinde tasarlanması gereklidir.

- Çocukların ilk defa karşılaşmaları muhtemel olan kelime ve kavramlar ya metin içerisinde ya da çizim tekniklerinden yararlanılarak açıklanmalıdır.

- Şiirsel anlatımın tercih edildiği ürünlerde edebî ve müzikal destek profesyonel anlamda alınmış olmalıdır.

- İçerik sunumunda okul öncesi dönem için masal üslubu; ilkokul dönemi için hikâye üslubu; ortaokul dönemi için kahraman merkezli üslup tercihi öncelenebilir.

- İncelenen dijital platformların çoğu kendini yenileme gayretinden uzak kalmıştır. Hâlbuki içerikler çocukların merak ve macera duygusu-

na hitap etmesi amacıyla devam eden bölümler şeklinde kendini yenilemelidir.

- Görsel malzeme kullanımları maalesef oluşturulan içerikleri tamamlamak ve desteklemekten uzaktır. Statik, renksiz, konuşma temelli figür kullanımları yaygın durumdadır. Animasyon tekniği kullanılmaması sebebiyle resimler üzerinden yapılan anlatımlarda dikkat çekici unsur neredeyse yok gibidir. İçeriği anlamlı kılacak olan öğe canlandırmadır. Canlandırma tekniklerinin içeriğe uygun seçimi hususundaki eksikliklerin giderilmesi gerekir. Karakterler gerçeğe yakın çizilmeli; iyi karakterler ve kötü karakterlerin çiziminde abartılar olmamalıdır. Özellikle kötü karakterlerin çiziminde insan dışı korkunç varlıklara benzetme çabası çok ön plandadır. Bütün bunlar için de görsel üretim aşamasında iletişim uzmanı, animatör, psikolog, pedagog, gelişim uzmanı gibi çeşitli alanlardaki yetkin kişilerden destek alınmalıdır.

- Peygamberimizin ve ashabının görsel ürünlerde canlandırılamama sorunu sebebiyle Siyer alanında içerik üretme zor olduğundan üretilmiş ürünlerde ciddi bir eksiklik mevcuttur. "Çağrı" filminde uygulanan metodun çocuklara yönelik siyer çalışmalarında kullanılarak ciddi bir siyer dizisinin çekimine ihtiyaç vardır. Her şeyin herkese anlatılabileceği bir zamanda gelişen dijital imkânların Siyer mevzubahis olunca yetersiz kalması bu malzemenin yokluğundan değil, kullanımı hususundaki beceri ve imkânların gerektiği gibi ortaya konulamamasından kaynaklanmaktadır.

Netice itibariyle, ulusal ve uluslararası arenada "din eğitimi sahasında dijital yayın kullanımının" kapsamlı bir etüdünün yapılarak, ortaya konacak projelerde imkânların ve kullanım şekillerinin derinlemesine tespitine çalışılmalıdır. Zira çocuklara Hz. Peygamber'i (s.a.s.) tanıtmaya yönelik dijital platformlar oluşturmak ciddi sorumluluk gerektiren önemli bir alandır. Alandaki başarı ise net olarak süreklilik ve güncelleme noktasında sergilenen irade ve bilince bağlıdır. Üzerinde durulan örneklerin durumu, bu gerçeği gözler önüne sermektedir. Hazırlanacak ürünler için disiplinler arası yaklaşım önemsenerek alanın uzmanlarından görüşler alınmalı, verdikleri öneriler doğrultusunda adımlar atılmalıdır. Özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı bu alanda öncü bir rol üstlenmelidir.

MÜZAKERE

Doç. Dr. Abdulvahap ÖZSOY
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof.Dr. Eyüp Baş'ın Tebliğinin Müzakeresi

"Çocuklara Hz. Peygamber'i (s.a.s.) Tanıtmaya Yönelik Türkiye'deki Dijital Platformlar Hakkında Tespit ve Değerlendirmeler" isimli tebliğde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ABD öğretim üyesi Prof. Dr. Eyüp Baş Türkiye'deki dijital platformların önce kısa tanıtımlarla sıralanması, daha sonra ise genel görünümleri itibariyle değerlendirilmeleri şeklinde bir sunum gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk olarak seçilen dijital platformlar tanıtılmış, daha sonra ise değerlendirilmiştir.

Bazı platformlar üzerinde daha fazla durulduğu görülmektedir. Örneğin Diyanet çocuk sitesinde sadece "BİRİCİK PEYGAMBERİM" başlığı altında verilen içerikler genel bir değerlendirmeye tabi tutulurken sonpeygambercocuk.info sitesi içerik, dil ve üslup açısından ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu değerlendirmelerde sitenin olumlu ve olumsuz yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak yapılan değerlendirmelerde bilimsel anlamda kullanılan bilgilerin irdelenmesinden ziyade eğitim boyutları açısından bir inceleme görülmektedir. Bazı sitelerin ise sadece kısa bir tanıtımı yapılmıştır. Değerlendirme bölümünde ise genel olarak mevcut platformların artı ve eksileri üzerinde durulmuştur.

Tebliğ sistematiği açısından ele alınan platformlara dair standart bir inceleme sistematiğinin takip edilmiş olması ilgili platformların mukayesesini kolaylaştıracaktır. Ancak sonpeygambercocukla ilgili ayrıntılı tanıtım ve değerlendirme yapılmışken örneğin alimcocuk platformunun genel ifadelerle anlatımı tercih edilmiştir.

Değerlendirme bölümünde ise oldukça önemli tespitler ortaya konulmuştur. Ancak bu değerlendirmeler örnekleri ile ve alternatif çözüm önerileriyle birlikte sunulsaydı daha fazla istifade etmemiz mümkün olurdu. Diğer tarafta yapılan değerlendirmeler ağırlıklı olarak konunun eğitim boyutuna yöneliktir. Kullanılan bilgilerin akademik açıdan da ele alınması yine sunumu daha faydalı hâle getirecektir.

Tebliğin sonucunda ifade edilen "ulusal ve uluslararası arenada "din eğitimi sahasında dijital yayın kullanımının" kapsamlı bir etüdünün yapılıp ortaya konacak projelerde imkânların ve kullanım şekillerinin derinlemesine tespitine çalışılmalıdır" şeklindeki öneri ise ivedilikle hayata geçirilmesi gereken bir teklif olarak değerlendirilebilir.

Sosyal medya üzerindeki dinî paylaşımların tümünün bu mahiyette, tabir caizse, röntgenlerinin çekilmesinin elzem olduğunu ifade etmek gerekir. Tebliğ sahibi hocamıza teşekkür ediyor, iyi çalışmalar diliyorum.

Dr. Öğr. Üyesi Recep Emin GÜL'ün Tebliğinin Müzakeresi

İlk başta böylesi hayati bir konuyu gündeme taşıdığı için başta Diyanet İşleri Başkanımız olmak üzere ilgili Genel Müdür, Daire Başkanı hocalarımızı ve emeği geçenleri tebrik ediyorum Allah Teâlâ sa'ylerini meşkur etsin.

Daha sonra da bu konuya dair çalışmaları sebebiyle tebliğ sahibi Dr. Recep Emin Gül hocamı tebrik ediyorum. Zira bu tebliğ dışında da sosyal medya ve hadis konusuna dair çalışmalarını dikkatle takip etmeye çalışıyoruz.

Çalışmanın emek mahsulü ve önemli tespitler ihtiva ettiğini söylemek herhalde malumu ilam kabilinden olacaktır. Ancak yapılan çalışmalar ne kadar iyi olursa olsun müzakere edilerek, eleştirilerek, konuya farklı bir veçheden bakılarak daha mükemmel hâle getirilmeye çalışılınca ortak akıl ürünü birer bilimsel çalışma hâline geleceği muhakkaktır. Dolayısıyla müzakerelerde çalışmanın daha iyi bir hâl alması için birtakım değerlendirmelerde bulunmak gerekmektedir. Bu çerçevede çalışma ile ilgili genel bir değerlendirme ve sonrasında ise konuya dair genel tekliflerle konuya katkıda bulunmaya çalışacağım. Tevfik Allah'tandır. Ve bihi neste'în…

Dr. Öğretim Üyesi Recep Emin Gül tarafından sunulan tebliğ "*Sosyal Medyada Paylaşılan Dua ve Zikir İçerikli Hadislerin Kaynak Değeri*" şeklinde isimlendirilmiştir. Çalışma şu bölümlerden oluşmaktadır:

Giriş

1. Sosyal Medya Kullanım Verileri

3. Hadis Kaynaklarında Yer Almayan Metinler

4. Hiçbir Kaynakta Yer Almayan Metinler

5. Hükmen Merfû' Sayılabilecek Metinler

Sonuç ve Öneriler

Kaynakça

Çalışmanın sistematiği ve yapılan değerlendirmeler çerçevesinde şunları söyleyebiliriz.

1. Başlık ile içerik arasındaki uyum itibariyle bir değerlendirmede bulunmak gerekirse başlıkta yer alan "kaynak değeri" ifadesinin gözden geçirilmesinin uygun olacağı ifade edilebilir. Zira bir rivayetin kaynak değeri onun güvenilirlik açısından ele alınacağını göstermektedir. Ancak çalışmada sosyal medya üzerinde paylaşılan rivayetlerin kaynaklarının var olup olmaması merkezli bir inceleme yapılmıştır. Bir çalışmada kaynak değeri ele alınıyorsa mutlaka sahih, hasen, zayıf, uydurma tarzında değerlendirmeler üzerine bir kurgu oluşturulmalıdır.

2. Diğer taraftan kaynak değeri açısından meselenin ele alındığı çalışmada hükmen merfu ile alakalı bir başlığın çok isabetli olduğu da söylenemez. Zira bir hadisin merfu veya kudsi olarak rivayet edilmesi veya çalışmada ele alındığı veçhiyle hükmen merfu olması kaynaklık değeri/sıhhatine dair hiçbir anlam ifade etmemektedir.

3. Ayrıca dua ve zikirlere dair Hz. Peygamber'e nispet edilmeden aktarılan rivayetlerin hükmen merfu olarak değerlendirilmesi de tartışmalıdır. Zira konunun başlığında ifade edildiği üzere bir rivayetin hükmen merfu olabilmesi için sahabeye uzanan bir isnadının olması gerekmektedir. Hükmen merfu meselesi aslında sahabeye nispet edilen bir bilginin peygamber kaynaklı olduğunu tespite yönelik bir hususdur. Dolayısıyla daha sonraki dönemlerde icad edilen, ortaya çıkan uygulamaların mahiyeti itibariyle ele alınarak, hükmen merfu meselesinin kapsamında değerlendirilmesi, bu kavramın kapsamını sonsuz bir zaman dilimi olarak genişletmek anlamına gelecektir. Bu durum da

dine dair yapılan yorumların, özellikle tasavvufi temrin ve tedriblerin de hükmen merfu olması gibi sonuç ortaya koyacaktır ki bu durumun hükmen merfu kavramı altında tartışılması çok isabetli olmasa gerektir.

4. Tebliğ sahibinin çalışmada yer alan bazı ifadeleri de tartışılabilir. Örneğin "**Bu noktada kendi çabalarımızla elde ettiğimiz veriler İnstagram ve Facebook kadar olmasa da Whatsapp'ta da çok sayıda dua ve zikir içerikli hadisin/metnin paylaşıldığını göstermektedir.**" şeklindeki ifadesi çok isabetli görünmemektedir. Zira bizzat yazarın da ifade ettiği üzere bu platform üzerindeki paylaşımların tespiti çok zordur. Yaklaşık 2 milyar kullanıcı olan bir platformda paylaşımların genele açık olmaması sebebiyle tespiti mümkün değilse bu paylaşımların diğer platformlardan daha çok veya az olduklarını ifade etmek de uygun olmamalıdır.

5. Çalışmada özellikle hadislerin kaynaklarının zikredilmemesi önemli bir problem olarak ele alınmaktadır. Ancak geniş halk kitleleri için hadisin altında Arapça bir kaynağın zikredilmesinin ne anlam ifade edeceği de ele alınmalı ve bunun faydası üzerinde durulmalıdır. Sosyal medyadaki hadis paylaşımlarındaki asıl problem kanaatimce, kaynak zikretmek değildir. Zira çalışmada gösterildiği üzere bazı rivayetlerin altında uydurma hadis kitapları kaynak olarak verilmekte ancak insanların bu rivayeti beğenme ve paylaşmaları açısından bu durum bir olumsuzluk oluşturmamaktadır.

6. Bu çerçevede sonuç bölümünde Diyanet işleri başkanlığına yönelik "kaynak bilincine dair bilgilendirme yapılmalıdır" teklifinden neyin kast edildiği de biraz daha izah edilebilir. Eğer hadis kaynaklarının mahiyeti, güvenilirlikleri gibi formal eğitim ile verilmesi gereken bilgiler kast edilmekte ise geniş halk kitlelerine ilahiyat fakültelerindeki öğrencilerimize bile verilemeyen böylesi bir bilincin kazandırılması mümkün görünmemektedir. Dolayısı ile konuyla ilgili daha uygulanabilir teklifler üzerinde düşünmek gerekmektedir.

7. Paylaşılan hadislerin bazılarının temel hadis kaynaklarında yer almadığı, bazılarının ise hiçbir kaynakta yer almadığı ifade edilmektedir. Bu şekilde kesin ifadeler yerine ihtiyatlı cümleler kurmak daha uygun olsa gerektir. Tecrübelerimiz hadis diye paylaşılan bir sözün genellikle kitabi bir kaynağının olduğunu göstermektedir. Burada yapılacak olan

en faydalı iş bu kaynakların tespit edilip neden bu kaynakların esas alındığını ortaya koymaya çalışmak olmalıdır. Rivayetlerin içeriği ve geçtiği kaynakların mahiyeti birlikte ele alındığında nasıl bir yönlendirme amaçlanmaktadır? Yapılan hadis paylaşımlarının arkasında siyasi, dinî, ideolojik vs. herhangi bir amaç söz konusu mudur? Vs. Sorularla daha analitik çalışmalar yapılabilir. Örneğin çalışmada bazı hadislerin kaynağı olarak verilen metin **Ebû Bekir el-Attâs** kimdir? ***Tezkîrü'l-Mustafâ*** isimli eserinin mahiyeti nedir? Hangi mezhebe, meşrebe, düşünceye sahiptir? Vs. sorular üzerinde durulabilir. Yine çalışmada yer alan Her kim Salı günü güneş batmadan önce "اَللّٰهُمَّ يَا كَافِيَ البَلَاءِ اِكْفِنَا البَلَاءَ قَبْلَ نُزُولِهِ مِنَ السَّمَاءِ يَا اَللهُ يَا اَللهُ يَا اَللهُ يَا اَللهُ يَا اَللهُ يَا اَللهُ يَا اَللهُ يَا اَللهُ" derse bir dahaki salıya kadar belalardan korunur" şeklinde hadis kaynaklarında olmadığı ifade edilen rivayetin, internette yaptığım kısa bir araştırma neticesinde, çoğunlukla Malezya ve Endonezya kaynaklı sitelerde paylaşıldığı görülmektedir. Belki bu tespit çok isabetli olmayabilir. Ancak paylaşımların çoğunlukla hangi dil ve ülke kaynaklı oldukları üzerinde de durmak gerekebilir.

8. Aynı şekilde hadislerin kaynaklarının mevzuat kitapları olması tespiti de eksik bir tespittir. Bu paylaşımları yapanların gidip mevzuat kitaplarından bu hadisleri bulduğunu söylemek zordur. Dolayısıyla Mevzuat kitaplarının da değerlendirmelerine esas aldıkları o temel kaynaklar tespit edilip yukarıda bahsettiğim değerlendirmeye tabi tutulmaları daha faydalı olacaktır.

Teklifler:

1. Yazar tarafından çalışmanın sonuç bölümünde yapılan tekliflere ilave ve izah sadedinde şunlar söylenebilir: Hadis ilmi tarihte birtakım aşamalardan geçmiştir. İlk olarak şifahi rivayet dönemi söz konusudur. Hadisler yazıya geçirilince artık yazılı rivayet dönemi başlamış ve hadisçiler de bu aşamada yazıdan kaynaklı olarak ortaya çıkan problemlere dair çözümler üretmişlerdir. Günümüzde ise "***Görsel Rivayet Dönemi***" diye ifade edilebilecek yeni bir aşamaya geçmiş bulunuyoruz. Bu noktada özellikle hadis ilmiyle ilgilenen araştırmacılar, Diyanet İşleri Başkanlığımız ve ilgili sivil toplum kuruluşları üzerlerine düşen tarihi

görevi yerine getirmelidir. Çünkü bu durum sadece hadis akademisinin üstesinden gelemeyeceği kadar çetrefilli ve zor problemler ortaya çıkartmıştır.

2. Bu çerçevede Diyanet İşleri Başkanlığımıza düşen görevlerin başında çok acil bir şekilde sadece sosyal medya ile ilgilenen bir birimin oluşturulması gelmektedir. Bu birimin sanal ortamlarda dinî paylaşım ve bilgilendirmede bulunan site, hesap ve platformları sıkı bir şekilde takip etmesi uygun olacaktır. Daha sonra bir akreditasyon sistemi geliştirmeli, sosyal medyada içerik sağlayıcıların akredite olabilmesi için gerekli usul, esas ve kriterler belirlenmeli ve özellikle yaygınlık itibariyle ön plana çıkmış olan içerik sağlayıcı birimlerin akredite sürecine tabi tutarak belli periyotlarda akredite olan bu içerik sağlayıcıların ilan edilmesi temin edilmelidir. Böylece insanların sağlıklı bilgi akışının olduğu platformlara yönlendirilmesi sağlanmış olacaktır. Ayrıca anlık olarak sosyal medyayı takip eden uzmanlar istihdam edilmeli dinî konularda ön plana çıkan soru ve sorunlar anında tespit edilmelidir. Bu çerçevede Twitter gibi platformlarda tt olan konular tespit edilerek uzmanlarla mesele irdelenmeli ve akabinde sosyal medya içerik uzmanları ile konuya dair sahih dinî bilgiyi gerekli formatta dolaşıma çıkarmak gerekmektedir. Zira muhatap çevre uzun metin ve videolara itibar etmemektedir. En yaygın bilgi paylaşım platformu olan Twitter'da en fazla 280 karakter ve 2 dakikalık videolar paylaşılabilmektedir. Bu sınırların insanların ilgisi çerçevesinde oluştuğu unutulmamalıdır.

3. Hadis akademisi ise Dr. Recep Emin Gül hoca gibi bu alana dair özel çalışmalar yapmalı ve özel bir ihtisas alanı oluşturmalıdır. Bu çerçevede yapılan paylaşımların bilimsel olarak incelenmesi, analizlerin yapılması ve tartışmalı konulara dair yine sosyal medyanın kendi hususiyetleri çerçevesinde içerikler üretme hususunda bilimsel bir alt yapı oluşturulması gerekmektedir. Özellikle yapılan hadis paylaşımlarına dair klasik tahriç perspektifi geliştirilmeli ve hadislerin sadece kaynaklarına işaret yerine bunların doğru anlaşılması için gerekli olan teknik ve akademik bilgiler sosyal medya içerik formatına uygun ve geniş halk kitlelerinin anlayabileceği şekilde üretilmelidir.

4. Ayrıca yukarıda bahsedilen akreditasyon faaliyetlerinde kullanılmak üzere paylaşımda bulunan yapıların profillerine yönelik çalışmalar

yapılmalıdır. Bu noktada tarihteki ravi profilleri gibi sosyal medya içerik profillerine dair de cerh-tadil esasları belirlenmeli, hadis paylaşan sosyal medya birimlerinin yaptığı bu paylaşımların arka planı irdelenmelidir. Sosyal medyanın dinî, ilmi, ticari, mezhebi, siyasi ve ideolojik birçok hususta kullanıldığı da hesaba katılarak yapılan hadis paylaşımlarının arka planındaki temel saikler tespit edilmelidir. Örneğin dua ve zikirlerle ilgili yapılan paylaşımların hangi kaynaklarda geçtiği problemi konunun ilk basamağını oluşturmaktadır. Bu tespitlerin akabinde paylaşımların manipülatif etkileri de ortaya konulmalı: dinî, mezhebi, siyasi, ekonomik gayeler açısından bu paylaşımlar irdelenmelidir. Bu itibarla paylaşımlar parça parça değil bütüncül olarak ele alınmalıdır. Zira dualar sadece bir yakarma değildir; aynı zamanda dünyaya bakış, uluhiyetle ilgili bir zihin inşası, kader gibi itikadi yaklaşımları şekillendiriyor olması itibariyle uydurma ve kaynağı verilmeyen dualarla inşa edilmeye çalışılan bu tür hususların tespiti de önemli tespitler ihtiva edecektir. Ayrıca yapılan paylaşımlar dil, ifade, üslup ve çeviri açılarından da incelenmeli ve tercih edilen üslup ve çevirilerin arka planındaki temel saikler üzerinde düşünülerek cehalet, taklitçilik, kasıtlı manipülasyon gibi hususlar ortaya konulmalıdır.

BEŞİNCİ OTURUM

DİJİTAL YAYINCILIK VE DİN EĞİTİMİ

Oturum Başkanı: Prof. Dr. İbrahim Hilmi KARSLI

Konu: Diyanet İşleri Başkanlığının Dijital Eğitim ve Din Hizmeti Tecrübesi
Tebliğ: Mahmut ŞAHİN

Konu: Hafızadan Kâğıda, Kâğıttan Ekrana Dinî Eğitim ve İnformal Öğrenme
Tebliğ: Doç. Dr. Abdullah ACAR

Müzakere: Doç. Dr. Bilal YORULMAZ

Konu: Youtube Din Eğitimi İçerik Üreticilerinin Eğitici Profilinin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi
Tebliğ: Dr. Öğr. Üyesi Tuncay KARATEKE
Arş. Gör. Yunus TÜKEN

Konu: Covid-19'un Uzaktan ve Çevrimi İçi Öğrenme-Öğretim Konusunda Bize Öğrettikleri
Tebliğ: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Hakkı BULUT

Müzakere: Prof. Dr. Süleyman AKYÜREK

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ DİJİTAL EĞİTİM VE DİN HİZMETİ TECRÜBESİ

Mahmut ŞAHİN
Diyanet İşleri Başkanlığı Program Geliştirme Daire Başkanı

GİRİŞ

Bugün bütün dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını, herkesin yaşamına, alışkanlıklarına bir şekilde dokunarak insanlığı topyekûn bir imtihanla karşı karşıya getirmiştir. Salgın süreci insanların yaşantısını etkilediği gibi insanlara hizmet götüren kamu ve özel sektördeki tüm kurum, kuruluş ve şirketlerin hizmet alanlarını ve stratejilerini de doğrudan ve derinden etkiledi. Toplumu din konusunda aydınlatmak ve İslam dininin inanç, ibadet ve ahlakla ilgili işlerini yürütmekle görevli Diyanet İşleri Başkanlığımız da bu süreçten etkilendi. Salgının ülkemizde görülmesiyle birlikte yaklaşık üç ay süreyle camilerimizde vakit, cuma, teravih ve bayram namazlarının cemaatle kılınamaması, 2020 yılı haccının yapılamaması, son bir yıldır umre hizmetlerinin askıya alınması, yaz Kur'an kursu hizmetlerinin gerçekleştirilememesi bu etkilerden sadece bir kaçıdır.

Salgınla mücadele sürecinde Diyanet İşleri Başkanlığı, ibadetlerin usulüne uygun, güven içinde, sağlıklı ve hizmet talep edenlerin haklarını koruyacak şekilde yerine getirilmesi amacıyla yurt içinde ve yurt dışında ilgili kurum ve kuruluşlarla iş birliği yaparak gerekli tedbirleri almıştır. Yaşanan süreçte hizmetlerin aksamamasına azami derecede özen gösterilerek ve çevrim içi ortamlarda alternatif çözümler üretilerek, faaliyetlere ve hizmetlere devam edilmiştir. Sosyal medya hesapları aracılığı ile yürütülen alternatif faaliyetler ile hedef kitlenin zenginleşmesi sağlanmış ve daha fazla insana ulaşılmıştır.

Biz bu tebliğimizde Diyanet İşleri Başkanlığının iki önemli ana hizmet birimi olan Din Hizmetleri ve Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüklerinin salgın sürecinde çevrim içi olarak gerçekleştirmiş oldukları faaliyetleri paylaşmaya çalışacağız.

Tebliğimizin başlığına uygun olarak önce Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü ardından Din Hizmetleri Genel Müdürlüğünün faaliyetlerine yer verilecektir. Genel Müdürlüklerin hizmetleri aylık faaliyet raporlarına dayanılarak daire başkanlıkları bazlı ele alınmıştır.

1. EĞİTİM HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ FAALİYETLERİ

Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, çocuk, genç, yetişkin, kadın, erkek, engelli, vb. toplumun tüm kesimlerinin yaygın din eğitimi hizmetlerinden etkin bir şekilde faydalanması için eğitim programları hazırlamakta[1], kurslar düzenlemekte ve projeler üretmektedir. Öte yandan Başkanlığın toplumu din konusunda aydınlatma görevini etkin bir şekilde yerine getirebilmesi amacıyla personelin yeterlikleri ve ifa ettikleri görevler çerçevesinde uzun ve kısa süreli hizmet içi eğitimler düzenlemektedir.

2017-2019 yılları arasında yıllık ortalama 4.2 milyon vatandaşımıza yaygın din hizmeti sunulmuş, değişik unvanlarda görev yapan 40 bin personelimiz bir günden 36 aya kadar değişen farklı içerik ve sürelerdeki hizmet içi eğitimlere alınmıştır.

Tüm dünyayı etkisi altına alan koronavirüs salgınının 2020 yılı Mart ayıdan itibaren Türkiye'de görülmeye başlanmasıyla Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğünce yürütülen hizmetler bu süreçten etkilenmiştir. Tebliğin bu bölümünde son bir yılda Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından, merkez, Kur'an kursları ve dinî yüksek ihtisas-eğitim merkezleri yoluyla çevrim içi gerçekleştirilen faaliyetlere yer verilecektir.

---

[1] Yaygın din eğitimi ve hizmet içi eğitimlerde uygulanmakta olan eğitim-öğretim programları için bakınız; https://egitimhizmetleri.diyanet.gov.tr/sayfa/465

1.1 YAYGIN DİN EĞİTİMİ DAİRE BAŞKANLIĞI

Her yaş ve seviyeden öğrenci grubuna hizmet veren Kur'an kursları, Kur'an-ı Kerim'i okuma, itikat, ibadet, ahlak ve siyer alanlarında temel dinî bilgileri öğretmenin yanında, milli birlik ve beraberliğin pekişmesine, sevgi, saygı ve dostluk bağlarının güçlenmesine, bir arada yaşama ve kardeşlik bilincinin oluşmasına, bireylerin sosyal hayatı birlikte paylaşmasına önemli katkılar sunmaktadır.

Bu kapsamda; 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursları Öğretim Programı ile erken yaş çocukluk dönemindeki bireylere, Camilerde Kur'an Öğretimi Programı ile Kur'an kursu bulunmayan veya Kur'an kurslarına gitme imkânı bulamayan çeşitli yaş grubundaki vatandaşlara, İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursu Öğretim Programları ile tercih edilen gün ve saatlerde kamuda veya özel sektörde çalışan/çalışmayan vatandaşlara, Yaz Kur'an Kursları Programları ile yaz aylarında örgün eğitime ara veren öğrencilere yönelik yaygın din eğitimi hizmetleri gerçekleştirilmektedir. Aynı şekilde, engelli bireylere yönelik Kur'an kursu faaliyetlerinin nitelikli bir şekilde sürdürülebilmesine dönük çalışmalar yapılmaktadır. Kur'an kurslarımızda sadece vatandaşlarımıza değil, Kur'an Kursları Yurt Dışı Misafir Öğrenci Öğretim Programı ile İslam ülkeleri ve Müslüman topluluklardan ülkemize gelen misafir öğrencilere de yaygın din eğitimi verilmektedir.

Kur'an kurslarında yürütülmekte olan eğitim-öğretim faaliyetleri kapsamında her yıl yaklaşık yaz Kur'an kurslarında 3 milyon, 4-6 yaş grubunda 180 bin, ihtiyaç odaklı programında 800 bin, yurt dışı misafir öğrenci programında 8 bin, engellilere yönelik Kur'an eğitiminde 2 bin, camilerde Kur'an öğretimi programında ise 150 bin öğrenci eğitim görmektedir.

Kur'an kurslarında uygulanmakta olan eğitim faaliyetlerinden faydalanan bireylerin sayısı her geçen gün artmakta, muhatapların ihtiyaçlarına cevap verebilmek için Başkanlığımızca yatılı ve gündüzlü olmak üzere Kur'an kursları açılmakta; var olan kursların fiziki şartları çağın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde iyileştirilmektedir.

Salgın sebebiyle 2020-2021 eğitim-öğretim döneminde camilerde Kur'an Öğretim Kursu düzenlenememiş, Kur'an kurslarında yürütülen diğer eğitim faaliyetlerinde ise gözle görülür bir öğrenci düşüşü meydana gelmiştir.

Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü vatandaşlarımızın Kur'an kursu hizmetlerinden etkin bir şekilde yararlanabilmeleri için bu dönemde ürettiği materyaller, uygulamaya koyduğu yeni projelerle salgının din eğitimi alanındaki etkilerini minimize etme gayreti içerisinde olmuştur.

Salgınla mücadele kapsamında, 13 Mart 2020 tarihinde 2019-2020 eğitim-öğretim yılında her düzeydeki eğitim faaliyetlerine ara verilmiş, bir yıl boyunca yaygın din eğitimi sunulan Kur'an kurslarımızda salgının seyri dikkate alınarak; eğitimler yüz yüze seyreltilmiş sınıflarda randevu usulüne göre veya çevrim içi olarak devam edegelmiştir. 2021 yılı Ramazan ayı öncesi alınan tam kapanma kararıyla birlikte tüm eğitim faaliyetleri uzaktan eğitim yoluyla gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Salgın döneminin başlarında başta ihtiyaç odaklı Kur'an kursları olmak üzere eğitime ara verilen süreçte öğreticilerimiz tarafından öğrencilere ve velilere yönelik yapılacak çalışmaları desteklemek amacıyla, Kur'an kurslarımızda takip edilen kaynaklar esas alınarak "Kur'an Kursu Öğrencilerine Yönelik Din Eğitimi Bilgi Notları" adlı bir materyal hazırlanmış ve Birim web sitemizin "Materyaller" bölümüne yüklenerek öğretici ve öğrencilerimizin istifadesine sunulmuştur.

Yaz Kur'an Kursları

Yaz Kur'an kursları, yaz tatilinde örgün eğitime ara veren öğrencilerin yaygın din eğitimi serbestliği içinde dua ve sure okudukları, yüzünden Kur'an-ı Kerim ve temel dinî bilgileri öğrendikleri, öğrendikleri bilgiler ışığında manevi hayatlarına yön verdikleri önemli bir eğitim faaliyetidir. 2019 yılı yaz Kur'an kurslarına 3.014.144 öğrenci, 79.358 noktada ve 119.167 görevlimizin rehberliğinde devam etmiştir.

Covid-19 salgını sebebiyle 2020 yılı yaz Kur'an kursları yüz yüze gerçekleştirilememiştir. Öğrencilerin dinî-ahlaki gelişimlerinin sekteye uğramaması için Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü ile birlikte yaz Kur'an kurslarının Diyanet TV üzerinden devam edilmesi planlanmıştır. Bu bağlamda, 2020 yılı yaz Kur'an kursları 29.06.2020 tarihinden itibaren 6 hafta süreyle Diyanet TV üzerinden Kur'an-ı Kerim okumasını bilmeyenler için hafta içi saat 10:30'da "Kur'an Öğreniyorum", temel dinî bilgileri öğrenmek isteyenler için saat 11:00'de "Dinimi Öğreniyorum" ve Kur'an okuyuşunu geliştirmek

ve tecvit öğrenmek isteyenler için saat 17:00'de "Kur'an Okuyorum" programları kapsamında eğitim programları ekranlara gelmiştir.

Başkanlığımız web sitesi www.diyanet.gov.tr üzerinden öğrencilerin kayıtları alınarak kayıt yaptıran öğrencilere en yakın müftülük tarafından yaz Kur'an kursu kitapları ve Diyanet Çocuk dergisi ücretsiz olarak verilmiştir. Uzaktan eğitim yoluyla gerçekleştirilen 2020 yılı yaz Kur'an kurslarına Türkiye genelinde 418.795 öğrenci katılım sağlamıştır.

İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları

Tercih edilen gün ve saatlerde kamuda veya özel sektörde çalışan/çalışmayan vatandaşlara yönelik düzenlenen İhtiyaç Odaklı Öğretim Programlarında, 2019-2020 eğitim-öğretim yılında 611.599 öğrenci eğitim görmüştür.

İhtiyaç Odaklı Kur'an Kurslarında 2020-2021 eğitim döneminde 28 Eylül 2020 tarihinde randevulu sistem, seyreltilmiş sınıflarda eğitim yüz yüze olarak başlatılmış ancak Covid-19 salgınının etkilerinin azaltılması için alınan tedbirler kapsamında 26.11.2020 tarihi itibariyle yüz yüze eğitime ara verilerek çevrim içi eğitime geçilmiştir. 2020-2021 eğitim-öğretim döneminde salgının seyri dikkate alınarak Kur'an kurslarında tam kapasite ile yüz yüze imkânı bulunamamıştır. Bu süreçte İhtiyaç Odaklı Kur'an Kurslarımızda toplam 204.620 vatandaşımız eğitime katılmıştır.

4-6 Yaş Grubu Din Eğitimi

Kur'an kurslarında gerçekleştirilen önemli yaygın din eğitimi faaliyetlerinden biri de, din eğitiminde yaş sınırlamasının kaldırılmasıyla birlikte, toplumdan gelen talepler doğrultusunda uygulanmaya başlanan ve değerler eğitimini esas alan "Kur'an Kursları Öğretim Programıdır (4-6 Yaş Grubu)".

Kur'an Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu), her yaş grubundan öğrencinin cami ve Kur'an kurslarına gelebilmesi, kurslara devam eden öğrencilerin çoğunluğunu yetişkin ev hanımlarının teşkil etmesi ve önemli bir kısmının okul öncesi yaş grubu çocuk sahibi olması, çocuklarının din eğitimi ihtiyacının karşılanmasına yönelik müftülüklerimize ve Başkanlığımıza müracaat etmeleri gibi gerekçelerden hareketle

ilk olarak 2013-2014 eğitim-öğretim yılında uygulamaya konulmuştur. Programın, uygulanmaya başlanmasıyla birlikte erken çocukluk dönemi din eğitiminin sağlıklı bir şekilde verilmesini talep eden toplumumuzun büyük bir teveccühünü kazanmış ve Başkanlığımızın en önemli yaygın din eğitimi faaliyetleri arasında yer almıştır.

2019-2020 eğitim-öğretim yılında 4-6 yaş grubunda 181.808 öğrenci eğitim görmüştür. Salgın sebebiyle 4-6 yaş grubu öğrenci sayısında bir önceki yıla göre yüzde % 50 bir azalma olmuştur. 2020-2021 eğitim-öğretim yılında 4-6 yaş grubunda 83.730 öğrenci eğitime katılmıştır.

Salgının etkilerini en aza indirmek, kursa kayıt yaptıramayan hedef kitlenin değerler eğitimi ihtiyacını karşılamak ve Kur'an kursu öğreticilerimizin motivasyon ve hazır bulunuşluklarını canlı tutmak amacıyla Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü-Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü iş birliği ile televizyon programları hazırlanarak Diyanet TV ekranlarında yayınlanmıştır.

Bu çerçevede, 07 Nisan 2020 tarihinden itibaren 8 hafta süreyle salı günleri Diyanet TV'de "Yeni Güne Merhaba" programı aracılığıyla Kur'an kursu öğreticileri ve velilere yönelik "Çocukluk Döneminde Değerler Eğitimi" başlığı altında, her gün 17.00-18.00 saatleri arasında da Diyanet TV'de "Çocuk Saati" programında çocuklara yönelik "Evden Öğreniyorum", "Çocukça Hikâye ve Masallar" başlıkları altında uzaktan eğitim programları düzenlenmiştir.

Salgın sürecinde 4-6 yaş grubu Kur'an kursları eğitimlerini desteklemek amacıyla Diyanet TV'de "Neşeli Dostlar Sokağı" programı hazırlanmıştır. Doksan bölüm olarak hazırlanan program değerler eğitimi ve elifba öğretimine yönelik iki farklı alandan müteşekkil olup 25 Ocak-28 Mayıs 2021 tarihleri arasında akşam saat 17.00-17.30 saatlerinde yayınlanmaktadır.

Haydi Türkiye Evden Kur'an Öğrenmeye!

Ülkemizde örgün eğitim kurumlarında ve üniversitelerde uzaktan eğitime geçilmesi, kamuda esnek-uzaktan çalışma alternatiflerinin sunulması ve mesai saatlerinin azaltılarak hafta içi ve hafta sonlarında sokağa çıkma kısıtlamalarının getirilmesi, şimdiye kadar Kur'an-ı Ke-

rim eğitimi almamış ve buna ihtiyaç duyan vatandaşlarımızın evde kaldıkları süre içerisinde Kur'an-ı Kerim eğitimi almalarına imkân tanımıştır.

Bu bağlamda Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğünce lise-üniversite öğrencileri ve yetişkinlere yönelik "Haydi Türkiye Evden Kur'an Öğrenmeye" projesi geliştirilmiş, proje kapsamında haftada 3 gün, günde 2 saat olmak üzere 8 hafta ve toplam 48 krediden oluşan Kur'an-ı Kerim Öğretim Programı (Uzaktan Eğitim) hazırlanarak vatandaşlarımızın istifadesine sunulmuştur.

Bu proje ile şimdiye kadar Kur'an-ı Kerim eğitimi almamış lise-üniversite öğrencileri ile yetişkinlerin Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okuma becerilerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Şubat ayı içerisinde programla ilgili sahadan alınan geri bildirimler doğrultusunda «Kur›an-ı Kerim Öğretim Programı»nın (Uzaktan Eğitim) Kur'an-ı Kerim Okumayı Öğreniyorum» alanı güncellenmiş ve anılan programa bir üst modül olarak "Kur'an-ı Kerim Okuyorum" alanı eklenmiştir.

"Haydi Türkiye Evden Kur'an Öğrenmeye" projesi 5.12.2020 tarihinde başlatılmış ve proje kapsamında eğitimler ise 28.12.2020 tarihinde başlamıştır. Projeden 108,815 vatandaşımız istifade ederek yüzüne Kur'an okumaya başlamıştır.

Haydi Türkiye Evden Kur'an Öğrenmeye projesiyle salgın sürecinde İhtiyaç Odaklı ve Camilerde Kur'an Öğretimi Kurslarında yaşanan öğrenci düşüşünün bir nebze de olsa önüne geçilmiş ve teknolojinin sunduğu imkânlarla 100 binin üzerinde vatandaşımız Kur'an-ı Kerim'le buluşmuştur.

"Haydi Türkiye Evden Kur'an Öğrenmeye" sloganıyla Başkanlığımızca uygulamaya konulan eğitim programının daha sonraki süreçte etkinliği ve verimliliğini artırmak amacıyla programa katılan vatandaşlarımıza yönelik 12-14 Ocak 2021 tarihleri arasında "Değerlendirme Anketi" düzenlenmiştir. 6122 katılımcı tarafından doldurulan anketten aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

- ✓ Ankete katılan katılımcıların ***"Haydi Türkiye Evden Kur'an Öğrenmeye" Projesinden Hangi Yolla Haberdar Oldunuz?***" sorusuna katılımcıların; %0,2'sinin (14 Kişi) radyo aracılığı ile,

%4,8'inin (271 Kişi) televizyon aracılığı ile, %6,4'ünün (366 Kişi) müftülük aracılığı ile, %24,6'sının (1508 Kişi) çevre aracılığı ile, %28'inin (1736 Kişi) sosyal medya aracılığı ile ve %36'sının (2227 Kişi) din görevlileri aracılığı ile haberdar oldukları anlaşılmıştır.

- ✓ Katılımcıların "***Kurs beklentilerimi karşılıyor***." önermesine %92 oranında (5627 Kişi) "Evet",
- ✓ Katılımcıların "***Kursu başkalarına tavsiye ederim***." önermesine %99 oranında (6039 Kişi) "Evet",
- ✓ Katılımcıların "***Kursun çevrim içi uygulamalar üzerinden yapılmasını yeterli buluyorum***." önermesine %75 oranında (4562 Kişi) "Evet",
- ✓ Katılımcıların "***Kursa katılmış olmaktan memnunum.***" önermesine %99 oranında (6055 Kişi) "Evet" şeklinde cevap verdikleri görülmüştür.

Anket sonuçları, Başkanlığın, salgın sürecinde toplumumuzun din eğitimi taleplerini hizmetlerde bir kesinti ve aksamaya mahal vermeden hazırladığı program ve materyallerle büyük oranda karşıladığını ortaya koymaktadır.

Çevrim İçi Düzenlenen Çalıştay/Toplantı ve Personele Yönelik Eğitimler

- ✓ **Uzaktan Öğretim Programı Çalıştayı**

11.09.2020 tarihinde Ankara, Antalya, Bolu, Bayburt, Bingöl, Diyarbakır, Kütahya, Isparta, İzmir illerinde görev yapan Kur'an kursu öğreticilerinin katılımıyla "4-6 Yaş Grubu Uzaktan Öğretim Çalıştayı" düzenlenmiştir.

14.09.2020 tarihinde Ankara, Bursa, İstanbul, İzmir illerinde görev yapan Kur'an kursu öğreticilerinin katılımıyla "İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Uzaktan Öğretim Çalıştayı" düzenlenmiştir.

- ✓ **İl Müftü Yardımcıları Çevrim İçi İstişare Toplantısı**

22.10.2020 tarihinde Başkanlığımıza bağlı Kur'an kurslarımızda yaygın din eğitimini daha etkin ve verimli bir hâle getirebilmek amacıyla eğitim hizmetlerinden sorumlu il müftü yardımcıları istişare toplantısı gerçekleştirilmiştir.

✓ **İhtiyaç Odaklı ve 4-6 Grubu Kur'an Kurslarında Görev Yapan Kur'an Kursu Öğreticilerine Yönelik Mahallince Yüzyüze/Çevrim İçi Hizmet İçi Eğitim Programları**

2020-2021 Eğitim Öğretim Yılı Kur'an Kursları Uygulama Esaslarında belirtilen eğitim takvimine göre 16-22 Kasım 2020 tarihleri arasında ara tatil uygulaması yapılmıştır. Ara tatil uygulaması yapılan söz konusu tarihlerde ihtiyaç odaklı ve 4-6 grubu Kur'an kurslarında görev yapan Kur'an kursu öğreticilerine yönelik salgının seyri göz önünde bulundurularak mahallince yüz yüze/çevrim içi hizmet içi eğitim programları düzenlenmiştir.

1.2 HAFIZLIK EĞİTİMİ DAİRE BAŞKANLIĞI

Hafızlık Eğitimi Daire Başkanlığınca Kur'an-ı Kerim'i baştan sona ezberlemek isteyenlere yönelik Hafızlık Eğitim Programı, hafızlık eğitimini başarıyla tamamlamış Kur'an kursu öğrencilerinin Kur'an'ın anlam dünyasına vakıf olmalarına katkı sağlamak ve temel düzeyde Arapça dil becerilerini geliştirmek üzere Kur'an'ı Anlama Temel Öğretim Programı düzenlenmektedir.

Hafızlık eğitimi veren Kur'an kurslarında her yıl yaklaşık olarak hafızlık eğitiminde 80 bin öğrenci eğitim görmekte olup bugüne kadar 170.325 öğrencimiz hafızlık belgesi almaya hak kazanmıştır. Ayrıca hafızlık eğitimi verilen kurslarımızda Kur'an'ı Anlama Temel Öğretim Programından 1.476 öğrenci mezun olmuştur.

2020-2021 eğitim-öğretim yılında hafızlık eğitimlerine toplamda 73.801 öğrenci ve 6.847 öğretici ile; Kur'an'ı Anlama Temel Öğretim Programına ise 30 il 58 kursta 1.130 öğrenci ile devam edilmiştir.

Salgının seyrine göre hafızlık eğitimi verilen Kur'an kurslarında eğitime bazen tamamen yüz yüze, çoğu zaman kurs kapasitelerinin %20 ila %50 arasında yüz yüze- %50 ila %80 arasında uzaktan; tam kapanma süreçlerinde ise tamamen çevrim içi olarak devam edilmiştir.

Başkanlığımızca, Kur'an kurslarımızdan ve dışarıdan kendi imkânlarıyla hafızlıklarını tamamlayanlar için başvuru durumuna göre her yıl biri yurt dışında olmak üzere toplamda 4 adet hafızlık tespit sınavı yapılmaktadır. Salgın sürecinde de dört defa Hafızlık Tespit Sınavı gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda;

- ✓ 29.06.2020 tarihinden itibaren yapılan 2020 yılı II. Dönem Hafızlık Tespit Sınavına 8.530 kişi girmiş, 5.855 kişi başarılı olmuş,
- ✓ 07.09.2020 tarihinden itibaren yapılan 2020 yılı III. Dönem Hafızlık Tespit Sınavına 4.627 kişi girmiş, 2.735 kişi başarılı olmuş,
- ✓ 21.11.2020 tarihinde yapılan 2020 yılı Yurt Dışı Hafızlık Tespit Sınavına 48 kişi girmiş, 43 kişi başarılı olmuş,
- ✓ 08.03.2021 tarihinden itibaren yapılan 2021 Yılı 1. Dönem Hafızlık Tespit Sınavına 6.144 kişi girmiş, 3.774 kişi başarılı olmuş,

Salgın sürecinde bir yıl içerisinde **12.407** öğrenci sınavlarda başarılı olarak hafızlık belgesi almaya hak kazanmıştır.

1.3 HİZMET İÇİ EĞİTİM ve REHBERLİK DAİRE BAŞKANLIĞI

Yaygın din eğitimi faaliyetleriyle bir yandan toplumun tüm kesimlerine ulaşmayı hedefleyen Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, diğer yandan da her kademedeki personele kurumsal stratejik plan ve hedefler doğrultusunda görevlerinin gerektirdiği bilgi, görgü ve becerileri günün şartlarına uygun olarak kazandırmak, personelin aidiyet bilincini geliştirmek, hizmet içinde yetişmelerini sağlamak ve verimliliğini artırmak, personelin bilimsel ve teknolojik alanda, mesleki ve kültürel konularda daha iyi seviyeye getirmek ve üst görevlere hazırlamak için hizmet içi eğitim faaliyetleri düzenlemektedir.

Bu amaçla personelin Kur'an-ı Kerim, dinî bilgiler, hitabet ve vaaz becerilerini geliştirmek için adaylık eğitimleri başta olmak üzere aşere-takrib, tashih-i huruf, ezanı güzel okuma, dinî musiki, mesleğe hazırlık vb. kurslar ile ihtiyaca göre hizmet içi eğitimler gerçekleştirmektedir. Söz konusu eğitimler 31 Dini Yüksek İhtisas/Eğitim Merkezimizde yürütülmekte, bunun dışında programların içeriği ve uygulanabilirliği dikkate alınarak katılımcı sayısına göre farklı mekânlarda da hizmet içi eğitimler düzenlenmektedir.

2011 yılından 2016 yılına kadar din görevlilerimiz arası kaynaşma, aidiyet bilinci oluşturma, görev yaptıkları camilerinde vaaz yapabilme becerisi kazandırma amacıyla ülkemizin her bir köşesinden 32.932 görevlimizin katıldığı "Yüz Yüze Vaaz" eğitimleri gerçekleştirilmiştir.

2016 yılında yaşanan 15 Temmuz hain darbe girişimi neticesinde özellikle toplumumuzun dini alanda yaşadığı birtakım travmaları, dinî

görünümlü ayrılıkçı-bölücü yapıları, sünnet ve mezhep konusunda yaşanan maksatlı tartışmaları, İslam'ın kadın ve çocuğa bakışını konu alan bir program geliştirilerek uygulamaya konulmuştur. 2017 yılı Aralık ayından itibaren Din Görevlileri Buluşması (Etkili Din Görevlisi Etkin Din Hizmeti) başlıklı seminerler dizisi başlatılmış, bu kapsamda 38 dönem hâlinde ve her bir dönemde 500-600 civarında katılımcı olmak üzere toplamda 18.700 din görevlisi bu seminerlere katılmıştır.

Salgın sürecinde yüksek katılımlı ve eğitim dönemi boyunca devam eden Din Görevlileri Buluşması (Etkili Din Görevlisi Etkin Din Hizmeti) başlıklı hizmet içi eğitim programı dışında kalan uzun süreli ve kısa süreli tüm eğitim faaliyetlerine devam edilmiştir. Ayrıca çevrim içi uygulamalar marifetiyle hafızlığı muhafaza ve Arapça hizmet içi eğitim programları bu dönemde uygulamaya konulmuş, her iki programa personelimizin ilgisi çok yüksek olmuştur.

Bu bağlamda gerçekleştirilen hizmet içi eğitimler, konferans ve istişare toplantılarına aşağıda yer verilmiştir.

Aşere-Takrib Kursları

Kur'an-ı Kerim'i usulüne uygun doğru ve güzel okumalarını sağlamak, kıraat ilminde bilgi ve becerilerini geliştirerek Başkanlığın bu alanda ihtiyaç duyduğu personeli yetiştirmek, personelin kıraat ilmi hakkında kapsamlı bilgi sahibi olmalarını sağlamak ve bu ilmin kadim birikiminin gelecek kuşaklara aktarımını sağlamak amacıyla geliştirilen program ile 36 ay süreli Aşere-Takrib Kursları düzenlenmektedir. İlki 1978 yılında başlayan Aşere-Takrib kurslarından şimdiye kadar 1.150 personel mezun olmuştur.

2020-2021 eğitim-öğretim döneminde 7 Dini Yüksek İhtisas/Eğitim Merkezi ile 4 İl Müftülüğü bünyesinde düzenlenen Aşere-Takrib Kurslarına 13'ü kadın, toplam 196 personelin katılımıyla salgının seyrine göre uzaktan veya yüz yüze eğitim yoluyla devam edilmiş, bu kurslarda herhangi bir aksama yaşanmamıştır.

Tashih-i Huruf Kursları

Cami görevlilerine yönelik gerçekleştirilen eğitimler kapsamında özellikle Kur'an-ı Kerim tilavetinde görülen telaffuz hatalarını gider-

mek, Kur'an-ı Kerim'i güzel bir eda ile okumalarını sağlamak amacıyla 6 ay süreli Tashih-i Huruf kursları düzenlenmektedir. 2006 yılından itibaren devam eden kurslardan bugüne kadar 1942'si kadın olmak üzere toplam 9.493 personel eğitime alınmıştır.

2020-2021 eğitim-öğretim döneminde, 8 Dini Yüksek İhtisas/Eğitim Merkezi ile 8 İl Müftülüğü bünyesinde 05 Ekim 2020 tarihinde başlayan 6 ay süreli Tashih-i Huruf kurslarına 907 personelin katılımıyla salgının seyrine göre uzaktan veya yüz yüze eğitim yoluyla devam edilmiş, bu kurslarda herhangi bir aksama yaşanmamıştır.

Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğünce oluşturulan komisyonlar tarafından 05-08 Nisan 2021 tarihleri arasında yapılan bitirme sınavları ile Tashih-i Huruf kursları tamamlanmıştır.

Ayrıca, Antalya H. Mehmet Gebizli, Denizli M. Ahmet Hulusi Efendi ve Samsun Aşıkkutlu Eğitim Merkezlerinde 61 personelin katılımıyla 19 Ekim 2020 tarihinde başlayan 2 ay süreli Tashih-i Huruf Rehber Öğreticiler Kursu 15 Aralık 2020 tarihinde sona ermiştir.

Dini Musiki Kursu

Dinî Musiki Programı ile, cami içi ve cami dışında gerçekleştirilen bir takım dinî, sosyal-kültürel toplantı ve etkinliklerde ihtiyaç duyulan musiki formlarını yerine getirebilme kapasite ve kabiliyetine sahip, bu doğrultuda grup oluşturma ve ekip çalışması yapabilen, toplum huzurunda birtakım dinî törenleri icra ve idare edebilme cesaret ve girişkenliği olan personelin yetiştirilmesi hedeflenmektedir 2015 yılında uygulamaya konulan programdan bugüne kadar 72 personel mezun olmuştur.

2020-2021 eğitim-öğretim döneminde ise Dini Musiki Kursuna toplam 26 personelin katılımıyla salgının seyrine göre yüz yüze veya çevrim içi olarak devam edilmiştir.

Sözleşmeli Personele Yönelik Mesleğe Hazırlık Eğitimleri

4-B sözleşmeli personel statüsünde göreve başlayıp mesleğe hazırlık eğitimine alınamayan personelin, mesleki yeterliklerini artırmak, kurum aidiyetlerini güçlendirmek, din hizmetlerinde daha etkin ve verimli olabilmelerini sağlamak amacıyla 2016-2020 yılları arasında 4.431'i

Kur'an kursu öğreticisi olmak üzere toplamda 22.802 personelimizin katılımıyla "4-B Sözleşmeli Personele Yönelik Mesleğe Hazırlık Eğitim Kursları" düzenlenmiştir.

Söz konusu kursa 2020-2021 eğitim-öğretim yılında da devam edilerek beş dönem hâlinde toplam 4.150 sözleşmeli personel çevrim içi uygulamalar yoluyla mesleğe hazırlık eğitimine alınmıştır.

Mesleki Gelişim Seminerleri

Salgın sürecinde Kur'an Kursu yöneticilerinin yönetim becerileri, iletişim ve rehberlik ile mesleki yeterliklerini artırmak amacıyla çevrim içi uygulamalar üzerinden mesleki gelişim seminerleri gerçekleştirilmiş ve söz konusu eğitimlerden 1.334 personel yararlanmıştır.

Bu kapsamda;

- ✓ 22-23.10.2020 tarihlerinde "A Grubu Kur'an Kursu Yöneticilerine Yönelik Hizmet İçi Eğitim Semineri" çevrim içi olarak düzenlenmiştir. Söz konusu eğitime 212 personel katılmıştır.
- ✓ 11-12 Kasım 2020 tarihlerinde çevrim içi uygulamalar üzerinden **B Grubu Erkek Kur'an Kursu Yöneticilerine Yönelik Hizmet İçi Eğitim Semineri** düzenlenmiştir. Söz konusu seminere 574 personel katılmıştır.
- ✓ 24-26 Kasım 2020 tarihleri arasında çevrim içi uygulamalar üzerinden **B Grubu Kadın Kur'an Kursu Yöneticilerine Yönelik Hizmet İçi Eğitim Semineri** düzenlenmiştir. Söz konusu seminere 443 personel katılmıştır.
- ✓ Mesleki Gelişim Seminerleri kapsamında 08 Aralık 2020 tarihinde çevrim içi uygulamalar üzerinden **B Grubu Erkek Kur'an Kursu Yöneticilerine Yönelik Hizmet İçi Eğitim Semineri** düzenlenmiştir. Söz konusu seminere 105 personel katılmıştır.

Arapça Hizmet İçi Eğitim Kursu

Personelin Arapça dil bilgisi yeterliklerinin geliştirilmesine katkı sağlaması amacıyla Arapça Hizmet İçi Eğitim Programı hazırlanmış ve 27 Dini Yüksek İhtisas/Eğitim Merkezi koordinesinde 11 Kasım 2020-07 Nisan 2021 tarihleri arasında Arapça Hizmet İçi Eğitim Kursu uzaktan eğitim yoluyla çevrim içi uygulamalar üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Söz konusu kurs 07 Nisan 2021 tarihinde yapılan yazılı sınav ile tamamlanmıştır. Bitirme sınavında başarısız olanlar veya mazereti nedeniyle katılamayanlara yönelik 27 Nisan 2021 tarihinde çevrim içi telafi sınavı gerçekleştirilmiştir. Kursa, din hizmetleri sınıfında Kur'an kursu öğreticisi, imam-hatip ve müezzin-kayyım unvanlarında görev yapan 632 personel katılmıştır.

Hafızlığı Muhafaza Hizmet İçi Eğitim Kursları

09 Kasım 2020 tarihi itibarıyla ilk defa uygulamaya konulan Hafızlığı Muhafaza Hizmet İçi Eğitim kursu; 12 Nisan 2021 tarihinde tamamlanmıştır. Hafızlığı muhafaza hizmet içi eğitim kursu salgının seyrine göre uzaktan çevrim içi uygulamalar veya yüz yüze şeklinde gerçekleştirilmiştir. Kursun ilk üç aylık dönem sonu sınavları çevrim içi olarak 29 Ocak 2021 tarihi itibarıyla tamamlanmıştır. 63 il, 246 ilçe müftülüğü bünyesinde uygulanan 6 ay süreli kurstan din hizmetleri sınıfında Kur'an kursu öğreticisi, imam-hatip ve müezzin kayyım unvanlarında görev yapan 3.606 personel yararlanmıştır.

İşitme Engelliler Hizmet İçi Eğitim Semineri

İşitme Engellilere Eğitim Veren Personele Yönelik Hizmet İçi Eğitim Semineri (1. Seviye) 25 Ocak-03 Şubat 2021 tarihleri arasında 65 personelin katılımı ile; 2. Seviye eğitim ise 08 Şubat -07 Nisan 2021 tarihleri arasında toplam 200 personelin katılımıyla çevrim içi uygulamalar üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile Koordineli Olarak Gerçekleştirilen Eğitimler

Çevrim içi uygulamalar üzerinden salgın süresince Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile koordineli olarak aşağıda yer alan hizmet içi eğitimler gerçekleştirilmiştir.

- ✓ Kur'an ve Sünnet temelinde, ailede hak ve sorumluluklar açısından baba olmanın önemine dikkat çekmek amacıyla pilot illerde gerçekleştirilen "Baba Okulu Projesi"ni ülke genelinde yaygınlaştırmak amacıyla 17-20 Kasım 2020 tarihleri arasında 81 ilden 250 erkek vaizin katılımıyla 4 günlük çevrim içi **"Baba Okulu Eğitici Eğitimi"** düzenlenmiştir.

- ✓ 23 Kasım-03 Aralık 2020 ile 14-24 Aralık 2020 tarihleri arasında iki dönem hâlinde çevrim içi uygulamalar üzerinden **Sağlık Tesislerinde Görevlendirilecek Personele Yönelik Hizmet İçi Eğitim Semineri** düzenlenmiştir. Seminere 122 personel katılmıştır.
- ✓ 7-10 Aralık 2020 tarihleri arasında 157 personelin katılımı ile **Gençlik Koordinatörleri Hizmet İçi Eğitim Semineri;** 28 Aralık 2020-22 Ocak 2021 tarihleri arasında 250 personelin katılımı ile **ADRB Vaizleri ve Koordinatörlerine Yönelik Hizmet İçi Eğitim Semineri** gerçekleştirilmiştir.
- ✓ Gençlik koordinatörleri tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerin etkinlik ve verimliliğini artırmak, alanda uygulama birliği sağlamak, gençlik koordinatörlüğü sistemini kalıcı hâle getirmek üzere eğitim çalışmaları başlatılmıştır. Bu kapsamda 25 Ocak-22 Şubat 2021 tarihleri arasında planlanan **Gençlik koordinatörleri Hizmet İçi Eğitim Semineri**, 17 Grup olarak 3.205 katılımcıyla çevrim içi olarak gerçekleştirilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Uzaktan Eğitim Kapısı Üzerinden Yapılan Eğitimler

- ✓ 23 Şubat 2021 tarihinde CBİKO Uzaktan Eğitim Kapısı Platformu Tanıtımı Hizmet İçi Eğitim Semineri düzenlenmiştir. Çevrim içi olarak düzenlenen seminere 81 İl Müftülüğünde eğitimden sorumlu şube müdürü ve şef unvanlarında 153 personel katılmıştır.
- ✓ Rıfat Börekçi Eğitim Merkezi'nin koordinesinde, CBİKO altyapısı üzerinden Temel Eğitim Kursu gerçekleştirilmiştir. 15 Mart-01 Nisan 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilen kursa, Başkanlık Merkezinde farklı unvanlarda görev yapan 15 aday personel katılmıştır.

Toplantı ve Kısa Süreli Seminerler

- ✓ Kur'an-ı Kerim okumasını bilmeyen vatandaşlarımıza yönelik "Haydi Türkiye Evden Kur'an Öğrenmeye" sloganıyla başlatılan uzaktan eğitim faaliyetlerinde görev alacak personele mahallinde rehberlik edecek personele yönelik uzaktan eğitim yoluyla 24

Aralık 2020 tarihinde Uzaktan Eğitim Formatör Görevlileri Hizmet İçi Eğitim Semineri düzenlenmiştir. Söz konusu seminere 162 personel katılmıştır.

- ✓ PDR Öğretmenlerine yönelik, 12 Nisan-11 Mayıs 2021 tarihleri arasında hazırlayıcı eğitim ve hizmet içi eğitim kursu düzenlenmiştir. Yaygın Din Eğitimi Daire Başkanlığı ile koordine hâlinde çevrim içi olarak gerçekleştirilen kurslara 6'sı aday öğretmen, 22'si öğretmen olarak toplamda 28 personel katılmıştır.
- ✓ İl Müftülüklerimizde yürütülen eğitim faaliyetleri ile ilgili değerlendirme ve istişarelerde bulunmak amacıyla 16 Aralık 2020 tarihinde, eğitimden sorumlu il müftü yardımcılarının katılımıyla çevrim içi bir toplantı yapılmış ve söz konusu toplantıya 81 il müftü yardımcısı katılmıştır.
- ✓ Salgın Dönemi Diyanet Hizmetleri Sorunlar ve Çözüm Önerileri temalı İstişare Toplantısı 23 Eylül 2020 tarihinde çevrim içi olarak gerçekleştirilmiş olup toplantıya Merkez Birim Amirleri, Daire Başkanları, İl Müftüleri, İl Müftü Yardımcıları ve İlçe Müftüleri katılmıştır.
- ✓ Etki ve Sonuçları İtibariyle Başkanlık Hizmetlerinin Değerlendirilmesi temalı 39. İl Müftüleri İstişare Toplantısı 19 Ocak 2021 tarihinde çevrim içi olarak gerçekleştirilmiş olup toplantıya 72 İl Müftüsü katılmıştır.
- ✓ Personele yönelik Afet Farkındalığı Seminerleri Dini Yüksek İhtisas/Eğitim Merkezleri Müdürlükleri ile İl/İlçe Müftülüklerince İl Afet ve Acil Durum Müdürlüklerinden eğitimci desteği alınarak yüz yüze ve çevrim içi olarak gerçekleştirilmiştir. Söz konusu seminerlere 12.219 personel katılmıştır.

Konferanslar

Hizmet içi eğitime alınan personelin güncel dinî konularda bilgilendirilmesi, doğrudan meslekleri ile ilgili konularda farkındalıklarının artırılması amacıyla belirli periyotlarda çevrim içi uygulamalar üzerinden konferans programları düzenlenmiştir. Bu kapsamda;

- ✓ 30 Mart 2021 tarihinde Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Prof. Dr. İ. Hilmi Karslı tarafından Arapça Hizmet İçi Eğitim Kursiyer-

lerine yönelik "Kur'an ve İrşat Hizmetleri" konulu; 31 Mart 2021 tarihinde ise İstanbul Pendik Eğitim ve Araştırma Hastanesinde görevli Uzm. Dr. Necati Enver tarafından Tashih-i Huruf Kursiyerlerine yönelik "Ses Sağlığı" konulu çevrim içi konferanslar düzenlenmiştir.

- ✓ Kurum İçi Naklen Kur›an Kursu Öğreticisi Olarak Atananlara Yönelik Hizmet İçi Eğitim Semineri 10 Eğitim Merkezinin koordinesinde 18-30 Ocak 2021 tarihleri arasında tamamlanmış olup söz konusu eğitime 704 personel katılmıştır. Seminer kapsamında Başkanlığımız merkezinde çevrim içi olarak düzenlenen konferans programlarında Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Prof. Dr. İ. Hilmi Karslı, Eğitim Hizmetleri Genel Müdürü Kadir Dinç ve ilgili Daire Başkanlarınca konferanslar verilmiştir.
- ✓ Tashih-i Huruf Kursu ve Arapça Kursuna katılan personele yönelik, Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Prof. Dr. İbrahim Hilmi Karslı tarafından, 02 Nisan 2021 tarihinde 'Kur'an ve İrşad Hizmetleri' konulu çevrim içi konferans düzenlenmiştir. Konferansa 1100 personel katılmıştır. 08 Nisan 2021 tarihinde ise Dr. Necati Enver'in sunumuyla 'Ses Sağlığı' konulu çevrim içi bir konferans düzenlenmiştir. Konferansa A grubu camilerde görev yapan 260 personel katılmıştır.

1.4 DİNİ YÜKSEK İHTİSAS MERKEZLERİ DAİRE BAŞKANLIĞI

En az lisans düzeyinde dinî yükseköğrenim görmüş olan personelimizin Arapça, Temel İslam Bilimleri alanlarında bilgilerini artırarak uzmanlaşmaları amacıyla Dini Yüksek İhtisas Merkezlerinde İhtisas Eğitim Programı uygulanmaktadır.

Hizmet içi eğitim ihtisas kurslarında, her birisi alanında uzman 126 eğitim görevlisi görev yapmaktadır. Bu eğitim görevlilerinin on tanesi Sudan ve Suriye uyruklu sözleşmeli eğiticilerden oluşmaktadır.

Bu kurslardan günümüze kadar 127'si kadın olmak üzere toplam 3568 personel mezun olmuştur. Halen, 863 personel ihtisas eğitimine devam etmektedir. İhtisas eğitimlerinden mezun olan personel Vaiz, Müftü, Diyanet İşleri Uzmanı, Din İşleri Yüksek Kurul Uzmanı, Mü-

fettiş, Ateşe, Müşavir başta olmak üzere farklı unvanlarda Başkanlığın merkez, taşra ve yurt dışı teşkilatlarında görev yapmaktadırlar.

İhtisas kurslarında Kafkas ve Balkan ülkelerinden ilahiyat mezunu soydaş ve dindaş öğrencilerin yanı sıra Avrupa ülkelerinde yaşayan vatandaşlarımızın uluslararası ilahiyat fakültesi mezunu çocukları da misafir öğrenci kapsamında eğitime alınmaktadır. İhtisas kurslarından günümüze kadar 220 yabancı uyruklu misafir öğrenci mezun olmuştur. Halen 80 öğrenci eğitime devam etmektedir.

Salgın sürecinde ihtisas eğitiminin olumsuz etkilenmemesi için Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğünce bir dizi tedbir alınmış, salgının seyrine göre ihtisas eğitimlerine seyreltilmiş sınıflarda yüz yüze veya çevrim içi uygulamalar üzerinden uzaktan devam edilmiştir. Uzaktan eğitimin sınırlılıkları ve yüz yüze eğitimde yoğunluk oluşmaması için İhtisas eğitim programında haftalık kredi 28'e düşürülmüştür.

Bu dönemde hazırlık kursiyerlerine yönelik belirli periyotlarda Başkanlığımız eğitim portali üzerinden çevrim içi deneme sınavları gerçekleştirilmiştir.

Toplantı ve Çalıştaylar

Salgın sürecinde ihtisas eğitimlerinin etkinlik ve verimliliğini artırmaya yönelik bir dizi istişare toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu cümleden olmak üzere;

- ✓ 2020-2021 eğitim yılı hizmet içi eğitim ihtisas kurslarının açılması ile ilgili olarak Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali ERBAŞ'ın başkanlığında Başkan Yardımcısı Prof. Dr. İbrahim Hilmi KARSLI, Eğitim Hizmetleri Genel Müdürü Kadir DİNÇ, Dini Yüksek İhtisas Merkezleri Daire Başkanı Dr. Abdurrahman AKKUŞ, Hizmet İçi Eğitim Daire Başkanı Osman ALPASLAN, Program Geliştirme Daire Başkanı Mahmut ŞAHİN ve Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürlerinin katılımı ile telekonferans yöntemiyle bir toplantı gerçekleştirilmiştir.
- ✓ 24 Kasım 2020 tarihinde Eğitim Hizmetleri Genel Müdürü Kadir DİNÇ ve Rehberlik ve Teftiş Başkanı Fatih Mehmet KARACA'nın da katılımıyla Eğitim Merkezi/Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürleri ile bir toplantı gerçekleştirilmiştir.

- ✓ 19 Aralık 2020 tarihinde Eğitim Hizmetleri Genel Müdürü Kadir DİNÇ'in katılımıyla Dini Yüksek İhtisas Merkezlerinde eğitim gören kursiyerlerden ihtisas eğitiminin kazanımları ve eğitim sürecinin değerlendirilmesine dair bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Diğer yandan ihtisas eğitiminde uygulama birlikteliği sağlamak amacıyla eğitim programındaki Arapça, tefsir, hadis, fıkıh ve İslam düşüncesi alan hocalarıyla derslerin kredi, içerik, kaynak ve ders işleme yöntemleri konusunda çevrim içi zümre toplantıları gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda;
- ✓ 05 Ocak 2021 tarihinde Diyanet İşleri Başkan Yardımcı Prof. Dr. İbrahim Hilmi KARSLI'nın başkanlığında Dini Yüksek İhtisas Merkezi Tefsir Alanı Eğitim Görevlileri ile Tefsir zümre toplantısı gerçekleştirilmiştir.
- ✓ 07 Ocak 2021 tarihinde Dini Yüksek İhtisas Merkezleri Daire Başkanı Dr. Abdurrahman AKKUŞ'un başkanlığında Dini Yüksek İhtisas Merkezleri Hadis Alanı Eğitim Görevlileri ile Hadis zümre toplantısı gerçekleştirilmiştir.
- ✓ 09 Ocak 2021 tarihinde Eğitim Hizmetleri Genel Müdürü Kadir Dinç'in başkanlığında Dini Yüksek İhtisas Merkezleri Fıkıh Alanı Eğitim Görevlileri ile Fıkıh zümre toplantısı gerçekleştirilmiştir.
- ✓ 12 Ocak 2021 tarihinde Hizmet İçi Eğitim ve Rehberlik Daire Başkanı Osman ALPASLAN'ın başkanlığında Dini Yüksek İhtisas Merkezleri İslam Düşüncesi Alanı Eğitim Görevlileri ile İslam Düşüncesi zümre toplantısı gerçekleştirilmiştir.
- ✓ 14 Ocak 2021 tarihinde Program Geliştirme Daire Başkanı Mahmut ŞAHİN'in başkanlığında Dini Yüksek İhtisas Merkezi Arapça hazırlık bölümü Eğitim Görevlileri ile Arapça alanı zümre toplantısı gerçekleştirilmiştir.

İhtisas Konferansları

Dini yüksek ihtisas merkezleri eğitim görevlileri ve kursiyerlerine yönelik "İhtisas Konferansları" kapsamında;

- ✓ 4 Kasım 2020 tarihinde Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Prof. Dr. İbrahim Hilmi Karslı tarafından "Din Eğitimini Yeniden Düşünmek",

- ✓ 16 Aralık 2020 tarihinde Diyanet İşleri Eski Başkanı Dr. Tayyar ALTIKULAÇ tarafından "İhtisas Merkezlerinin Tarihçesi ve Topluma Katkıları",
- ✓ 25 Aralık 2020 tarihinde Emekli Öğretim Üyesi Prof. Dr İbrahim Kafi DÖNMEZ tarafından "Güncel Meselelerin Çözümünde Fıkıh",
- ✓ 15 Ocak 2021 tarihinde Emekli Din Eğitimi Dairesi Başkanı Şükrü ÖZTÜRK tarafından "Eğitim Hizmetlerinin Önemi",
- ✓ 11 Şubat 2021 tarihinde Emekli Öğretim Üyesi İsmail Lütfi ÇAKAN tarafından "Hatıratlar",
- ✓ 05.03.2021 tarihinde Kurul Başkan Vekili Dr. Mustafa Bülent DADAŞ tarafından "Fıkıhta Tecdid",
- ✓ 24.03.2021 tarihinde Ömer Nasuhi Bilmen Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürü Doç. Dr. Zeki KOÇAK tarafından "Din Eğitimi Tarihi ve İhtisas Eğitimi",
- ✓ 25.03.2021 tarihinde Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürü Dr. Adil BOR tarafından "Hakikate Ulaşma Bağlamında Nesefi Tefsiri'nin Okuma Esasları"
- ✓ 30.03.2021 tarihinde Prof. Dr. Ahmet Ünsal tarafından "Ehli Sünnet Düşüncesini Tehdit Eden Unsurlar"

konulu konferanslar düzenlenmiştir.

2. DİN HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ FAALİYETLERİ

Din hizmeti, Diyanet İşleri Başkanlığının asli görevidir. Başkanlığımız, il, ilçe, belde, mahalle ve köy ölçeğinde ülkemizin her noktasında ibadet hizmetleri ile beraber toplumu din konusunda aydınlatmakta ve sahih dinî bilgiyi vatandaşlarımıza en iyi şekilde sunmaya çalışmaktadır. Başkanlığımız halkımızı aydınlatma ve irşat görevini hutbe, vaaz ve dinî içerikli sohbetler; basılı, süreli ve görsel yayınlar ile çeşitli vesilelerle düzenlediği konferans, panel, seminer, sempozyum vb. ilmi toplantılarla yerine getirmektedir.

Din hizmetlerini sadece cami sınırlı görmeyen Diyanet İşleri Başkanlığı, anayasa ve kanunlar doğrultusunda, Yüce dinimiz İslam'ın mü'minlere yüklediği sorumlulukları, sosyal ve kültürel boyutlarını da kapsayacak şekilde sunmayı hedeflemektedir.

2010 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunda yapılan değişikliklerle birlikte Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından sunulan din hizmetlerinin içeriği zenginleşmiş, hizmet alanları ve kapsamı genişlemiştir. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü bugün cami içi ve cami dışında, cezaevlerinden hastanelere, sevgi evlerinden kadın sığınma evlerine KYK'lardan gençlik merkezlerine STK'lardan pek çok kamu kurum ve kuruluşlarına varıncaya dek çok çeşitli alanlarda çok farklı kesimlere geniş bir yelpazede din hizmeti sunan bir birim hâline gelmiştir.

Tebliğimizin bu bölümünde Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından, salgın döneminde çevrim içi gerçekleştirilen faaliyetlere yer verilecektir.

2.1. İRŞAT HİZMETLERİ DAİRE BAŞKANLIĞI

Din hizmetleri genel müdürlüğünce gerekli tedbirler alınarak cami içi ve cami dışı din hizmetlerinde yüz yüze imkânların kısıtlandığı durumlarda vaaz, irşat, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin sunumunda radyo-TV ve dijital mecralardan istifade edilmiştir.

Vaaz Hizmetleri

Koronavirüs salgınının ülkemizde yayılmasına engel olmak, etkilerini en aza indirmek ve hastalıktan korunmak amacıyla yüz yüze yapılan vaaz, irşat, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine ara verme zaruretinin ortaya çıkmasıyla birlikte mezkûr hizmetlerin radyo-TV, dijital mecralar ve sosyal medya vasıtasıyla yürütülmesi sağlanmıştır. Bu kapsamda 16.04.2020 tarihinde 81 il müftülüğüne bir talimat gönderilmiş ve söz konusu talimat ekinde vaaz-irşat konularına da yer verilmiştir.

Camilerde tekrar ibadete başlanmasına karşın dijital mecralarda sunulan vaaz hizmetlerine de devam edilmiş, yüz yüze ve dijital imkânlardan birlikte istifade edilmiştir. Diğer yandan 15.12.2020 tarihinde yürürlüğe giren Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Uygulama Genelgesi ile basın-yayın ve sosyal medya araçları vasıtasıyla sunulan irşat hizmetlerinin usul ve esasları belirlenerek söz konusu dijital imkânlardan etkin bir şekilde istifade etmenin önü açılmıştır.

Hutbe Hizmetleri

Salgın hastalık süreci hutbe hizmetlerini de etkilemiştir. Bu bağlamda kısıtlamalarla birlikte Cuma namazlarına ara verilmiştir. 20 Mart 2020 tarihinde ülkemiz genelinde hiçbir yerde Cuma namazı kılınamamış ve hutbe yayınlanmamıştır. 27 Mart-29 Mayıs tarihleri arasında ise ülke genelinde bir camide Cuma namazı kılınmıştır. Bu süreçte hazırlanan hutbe metinlerinin vatandaşlarımıza ulaştırılmasında başta Diyanet TV olmak üzere dijital mecralardan etkin bir şekilde istifade edilmiştir.

Vaaz hizmetlerinde olduğu gibi hutbe hizmetlerinde de yüz yüze imkânların yanı sıra dijital imkânlardan faydalanılmaktadır. Genel Müdürlükçe hazırlanan hutbeler Arapça, Almanca, İngilizce ve Rusça çevirileriyle birlikte her hafta düzenli olarak Başkanlığımız web sitesinde yayınlanmaktadır. Söz konusu hutbeler sesli olarak yayınlanmak suretiyle de vatandaşlarımızın istifadesine sunulmakta, ayrıca Diyanet TV, Diyanet Haber ve Başkanlığımız kurumsal sosyal medya hesapları vasıtasıyla vatandaşlarımızla buluşturulmaktadır.

Ramazan Ayı Hizmetleri

Ramazan ayları, toplumun manevi hayatının şekillenmesinde çok önemli etkilere sahiptir. Özellikle cami cemaatine yönelik yatsı namazlarından önce gerçekleştirilen vaazlar bireylerin itikat, ibadet ve ahlakla ilgili bilgilenmelerine vesile olmaktadır. Salgın ile birlikte teravih namazlarına ara verilmesi ve dolaylı olarak da vaaz ve irşat hizmetlerinin kesintiye uğramasının oluşturabileceği boşluğu doldurmak üzere 2020 ve 2021 yılında 30 günlük Ramazan Sohbetleri program çekimleri yapılmış ve Diyanet TV'de yayınlanmıştır.

Mevlid-i Nebi Haftası Etkinlikleri

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından her yıl yurt içinde ve yurt dışında çeşitli etkinliklerle kutlanan mübarek gün ve geceler ile kutlanması önem arz eden belli bazı haftalar da salgın hastalığının seyrinden ve bu kapsamda alınan tedbirlerden etkilenmiştir. Bu haftalar dolayısı ile geniş katılımlı organizasyonlar yapılamasa da yine de imkânlar ölçüsünde radyo-TV, sosyal medya ve diğer dijital platformlar üzerinden vatandaşlara yönelik etkinliklerin gerçekleştirilmesi için gerekli tedbir-

ler alınmıştır. Bu kapsamda "Peygamberimiz ve Çocuk" temasıyla idrak edilen 2020 yılı Mevlid-i Nebi Haftası münasebetiyle kitle iletişim araçları vasıtası ile il, ilçe müftülükleri ile yurt dışı din hizmetleri temsilciklerinde çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen çevrim içi konferanslara çeşitli kademelerde görev yapan Başkanlık merkez teşkilatı personelince katkı sağlanmıştır.

Yüz yüze olarak planlanan "Peygamberimiz ve Çocuk" temalı Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu 06-08 Kasım 2020 tarihleri arasında dijital platformlardan istifade edilerek çevrim içi olarak gerçekleştirilmiştir. On oturum şeklinde düzenlenen sempozyumda toplam 42 tebliğ sunulmuştur. Sempozyum üç gün boyunca sosyal medya mecralarından canlı olarak yayınlanmış ve **360.036** kişi tarafından takip edilmiştir. Öte yandan Mevlid-i Nebi Haftası'na özel web sayfası hazırlanmış, sinevizyon, kısa film ve kreatif konsept çalışmaları söz konusu sayfada yayımlanmıştır.

İrşat Stratejisi Çalıştayları

İrşat hizmetlerinin etkinlik ve verimliliğini artırmak, irşat hizmetleriyle ilgili yaşanan sorunları tespit etmek ve irşat stratejilerini müzakere etmek amacıyla yapılan bölgesel irşat stratejileri çalıştaylarına salgın sürecinde devam edilmiştir. Bu bağlamda çevirim içi olarak 28 Aralık 2020 Pazartesi günü, Ege Bölgesi; 23 Şubat 2021 Salı günü, Akdeniz Bölgesi ve 30 Mart 2021 Salı günü Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne yönelik irşat stratejisi çalıştayları gerçekleştirilmiştir.

Seminer ve Konferanslar

Salgın sürecinde il ve ilçe müftülükleri tarafından sosyal medya hesapları üzerinden vatandaşlara yönelik seminerler ve konferanslar gerçekleştirilmiştir. Müftülükler tarafından talep edilmesi hâlinde Başkanlık merkez teşkilatı tarafından konuşmacı olarak söz konusu faaliyetlere katkı sağlanmıştır. Ülke genelinde salgın hastalıkla mücadele kapsamında alınan tedbirlere riayet edilerek yüz yüze ve çevrim içi olarak 2020 yılında 18.402 konferans/panel/ seminer/sempozyum/çalıştay gerçekleştirilmiştir.

2.2. CAMİ HİZMETLERİ DAİRE BAŞKANLIĞI

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gönderilen talimatlar doğrultusunda il müftülükleri tarafından il ve ilçelerin dinî ve manevi sorunlarını da göz önünde bulunduran vaaz ve irşat planlamaları yapılmakta ve uygulanmaktadır. Özellikle bazı vakit namazları ve Cuma namazlarında bu planlamalar doğrultusunda vaaz ve irşat ekipleri tarafından cami cemaati bilgilendirilmektedir.

Önemli Gün ve Gecelere Yönelik Gerçekleştirilen Faaliyetler

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğünce kültür ve medeniyetimizde önemli dönüm noktaları olan tarihi olaylarla ilgili de tarihi olayı merkeze alan bilgilendirici etkinlikler yapılmaktadır. Bu kapsamda 15 Temmuz 2020 tarihinde 15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü; 18 Mart 2020 tarihinde Çanakkale 18 Mart Şehitleri Anma Günü ve 29 Ağustos 2020 tarihinde Muharremiye ve Kerbela Şehitlerini Anma münasebeti ile Kur'an-ı Kerim ve Mevlit programları hazırlanmış ve Diyanet TV'de yayınlanmıştır.

Yapılan faaliyetlerin topluma ulaştırılmasında televizyonların önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Dini gün ve gecelerle ilgili yapılan programlar ulusal ve yerel medya tarafından izleyicilerle buluşturulmuştur. Salgın döneminde alınan tedbirler kapsamında bazı programların çekimleri camilerde katılımcı olmadan yapılmış ve daha sonra televizyonlarda yayınlanmıştır. Bu kapsamda 27 Şubat 2020 Perşembe günü Regaib Kandili; 20 Mart 2020 tarihinde Miraç Kandili; 7 Nisan 2020 tarihinde Berat Kandili; 19 Mayıs 2020 Salı günü Kadir gecesi; 28 Ekim 2020 tarihinde Mevlit Programı; 18 Şubat 2021 Perşembe günü Regaip Kandili; 10 Mart 2021 Çarşamba günü Miraç Kandili, 27 Mart 2021 Cumartesi günü Berat Kandili; 08 Mayıs 2021Cumartesi günü Kadir gecesi münasebetiyle Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin farklı camilerinde Kur'an-ı Kerim ve Mevlit Programları hazırlanmış ve başta TRT 1, Diyanet TV olmak üzere ulusal ve yerel televizyonlarda yayınlanmıştır.

Televizyon Programları

Salgını önlemeye yönelik alınan tedbirler kapsamında sokağa çıkma yasaklarının başlamasıyla birlikte toplumun her kesimine özellikle 65 yaş üstü ve kronik rahatsızlığı olan vatandaşlarıma manevi destek sağlamak, dinî ve manevi duygularını güçlendirmek amacıyla 21 bölümden oluşan "Camiden Hayata" programı hazırlanarak Diyanet TV ve TRT 1 ekranlarında yayınlanmıştır.

Hatim ve Dua Programları

Özelde salgın hastalığı sürecinde camiden ayrı kalan ve Ramazan aylarının ayrılmaz bir dinî uygulaması olan mukabele geleneğine katılamayan cami cemaatinin genelde ise tüm vatandaşların alana yönelik ihtiyaçları ve din görevlileri ile vatandaşlar arasında koordinasyon ve iletişimi güçlendirmek üzere ülke genelinde haftalık hatim okuma kampanyaları düzenlemiştir. 2021 yılında ise haftalık olarak çevirim içi "Camilerde Kadınlara Yönelik Hatim ve Dua Programları" başlatılmıştır.

Din Görevlileri Buluşması

Din görevlilerinin mesleki bilgi ve tecrübelerinin geliştirilmesi, aidiyet duyguları ve görev heyecanlarının artırılmasına yönelik daha önce çoklu katılımlı programlarda yüz yüze yapılan tecrübe paylaşımı etkinliklerine çevirim içi uygulamalar üzerinden devam edilmiştir. 16 Eylül 2020 tarihinde Ardahan ilinde bu kapsamda geniş katılımlı çevrim içi bir toplantı gerçekleştirilmiştir.

Camiler ve Din Görevlileri Haftası Etkinlikleri

1-7 Ekim tarihlerinde kutlanan "Camiler ve Din Görevlileri Haftası"nın açılış programı Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi avlusunda Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali ERBAŞ'ın yaptığı konuşmayla başlamıştır. 2020 yılı "Camiler ve Din Görevlileri Haftası"nın teması "Cami ve İlim" olarak belirlenmiştir.

Her yıl camilerin ve din görevlilerinin merkeze alınarak din ve diyanet hizmetleri ile ilgili farkındalık oluşturulması amacıyla bir dizi etkinliğin gerçekleştirildiği 2020 yılı Camiler ve Din Görevlileri Haftası münasebetiyle 14 Ekim 2020 tarihinde proje sahibi ve bulundukları

bölgelerde hizmetleri ile temayüz etmiş 19 din görevlisinin katılımıyla çevrim içi olarak "X. Cami Görevlileri Çalıştayı" düzenlenmiştir.

Hafta münasebetiyle il ve ilçe müftülüklerince çeşitli kültürel etkinlikler düzenlenmiştir. Bu çerçevede vatandaşlara, din görevlilerine ve öğrencilere yönelik 158'i yüz yüze, 297'si çevrim içi olmak üzere 455 konferans ile 11 panel gerçekleştirilmiş bu programlara yaklaşık 150.000 kişi iştirak etmiştir.

Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Sempozyumu

2020 yılında ülke tarihi ve Diyanet tarihi açısından dönüm noktası olabilecek önemli bir gelişme yaşanmıştır. 10 Temmuz 2020 tarihinde Danıştay 10. Dairesi, Ayasofya'nın camiden müzeye dönüştürülmesine dair 24 Kasım 1934 tarihli Bakanlar Kurulu kararını "Ayasofya'nın vakıf senedindeki cami vasfı dışında kullanımının ve başka bir amaca özgülenmesinin hukuken mümkün olmadığını" belirterek iptal etti. Bunun üzerine 2729 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Ayasofya, Diyanet İşleri Başkanlığına devredilerek tekrar cami statüsüne dönmüş oldu. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi'nin tarihine ve şahit olduğu değişimlere ışık tutmak, bünyesinde barındırdığı kültür mirasının bilhassa dinler tarihi ve Türk-İslam sanatları açısından tanıtımına katkı sağlamak, ulu mabedin medeniyetimizdeki eşsiz değerini din ve ibadet tarihi ekseninde mercek altına almak amacıyla "2020 yılı Camiler ve Din Görevleri Haftası" münasebetiyle 02-04 Ekim 2020 tarihleri arasında dijital platformlar üzerinden çevrim içi olarak Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Sempozyumu düzenlenmiştir. 02 Ekim 2020 tarihinde açılışı gerçekleştirilen sempozyum, Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali ERBAŞ'ın açılış konuşması ve Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Politikaları Kurulu Başkan Vekili Prof. Dr. İskender PALA'nın "Kültür ve Medeniyet Tarihinde Ayasofya" konulu açılış konferansıyla başlamıştır. Sempozyum 9 oturum hâlinde gerçekleştirilmiş, oturumlarda 33 tebliğ sunulmuştur. Sempozyum, Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali ERBAŞ, Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Huriye MARTI ve Din Hizmetleri Genel Müdürü Bünyamin ALBAYRAK'ın katılımlarıyla gerçekleştirilen "Değerlendirme ve Kapanış" oturumu ile sona ermiştir. Sosyal medya

uygulamaları üzerinden canlı olarak yayınlanan sempozyum **45.929** kişi tarafından takip edilmiştir.

Cami Görevlileri Çocuklarla Çevrim İçi Buluşuyor Programı

Örgün eğitim sürecindeki çocuklara milli ve manevi değerleri kazandırmak, kişisel gelişimlerine katkı sağlamak ve dinî bilgiler aktarmak amacıyla cami görevlileri tarafından ülke genelindeki imkânı olan bütün cami ve mescitlerde yarıyıl tatilinde 25 Ocak – 12 Şubat 2021 tarihleri arasında "Cami Görevlileri Çocuklarla Çevrim İçi Buluşuyor" programı düzenlenmiştir. Çevrim içi gerçekleştirilen program kapsamında 11.581 cami görevlisi görev almış ve 95.198 çocuk katılım sağlamıştır.

2.3 AİLE ve DİNİ REHBERLİK DAİRE BAŞKANLIĞI

Koronavirüs salgını sürecinde alınan tedbirler doğrultusunda aile bireylerinin evde zaman geçirme süreleri artmıştır. Bu süreç aile içi iletişim açısından birçok olumlu neticeler doğursa da birtakım problemleri de beraberinde getirmiştir. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün aileye yönelik hizmetleri bu süreçte sosyal medya uygulamaları üzerinden artarak devam etmiştir.

Evliliğe İlk Adım Seminerleri

Diyanet İşleri Başkanlığının son yıllarda aileyi merkeze alan çok farklı hizmetleri bulunmaktadır. Hayata geçirilen projelerle aileye yönelik seminer ve eğitimler gerçekleştirilmektedir. "Huzurlu Aile, Güçlü Toplum, Güvenli Gelecek" projesi kapsamında ülke genelinde yıl boyunca nişanlı ve evli çiftlere yönelik 91 yüz yüze, 580 çevrim içi olmak üzere 671 adet "Evliliğe İlk Adım" semineri gerçekleştirilmiştir. Seminerlere 7.907 kişi katılmıştır.

Mahremiyet Bilinci ve Anne-Baba Okulu Eğitimleri

Toplumda mahremiyet ile ilgi bilgi ve bilincin oluşturulması, mahremiyet kurallarının içselleştirilmesine yönelik eğitimler de bu kapsamda zikredilmesi gereken faaliyetlerdir. Başta vaiz ve Kur'an kursu öğreticileri olmak üzere toplumun tüm kesimlerine yönelik 26 Mart –

14 Mayıs 2020 tarihleri arasında Diyanet TV'de yayınlanan "Yeni Güne Merhaba" programı aracılığıyla 8 hafta süreli "Mahremiyet Bilinci" eğitimleri yapılmıştır. Aileye yönelik Diyanet TV aracılığı ile yapılan diğer bir eğitim ise "Anne-Baba Okulu" eğitimidir. Anne-Baba Okulu eğitimi de "Yeni Güne Merhaba" programı aracılığıyla 6 Nisan-1 Haziran 2020 tarihleri arasında 8 hafta süre ile yayımlanmıştır.

Çocuk ve Huzurevi Sakinlerine Yönelik Programlar

Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile yapılan protokol çerçevesinde çocuk evi, çocuk evleri sitesi, çocuk destek merkezleri ile kadın konukevlerine yönelik gerçekleştirilen hizmetler salgın hastalığı ile ilgili alınan tedbirler kapsamında sosyal medya platformları vasıtasıyla çevrim içi olarak gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda 2020 yılı Mevlid-i Nebi Haftası münasebetiyle 81 ildeki Çocuk Evleri Sitesi, Çocuk Evleri ve Çocuk Destek Merkezlerinde kalan çocuklara yönelik "Hz. Peygamberimiz ve Çocuk" konulu bir program; 81 ildeki huzurevi sakinlerine yönelik ise "Peygamberimiz ve İnsan Sevgisi" konulu program düzenlenmiştir. Programlar Bakanlığa bağlı Youtube ve sosyal medya kanalları kullanılarak muhataplarına ulaştırılmıştır. Ayrıca ülke genelindeki huzurevi sakinlerine ayda bir defa çevrim içi olarak; içerisinde Kur'an-ı Kerim Tilaveti, Tasavvuf Musikisi dinletisi, sohbet ve duanın yer aldığı Manevi Destek Programları düzenlenmiştir.-

28 Ocak 2021 tarihinde Başkanlığımız ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü işbirliği ile hazırlanan ve Bakanlığın resmi Youtube kanalı üzerinden yayınlanan "Huzurevi Sakinlerine Yönelik Manevi Destek Programı"na Başkanlığımızı temsilen katılım sağlanarak programda "İnsanın Yaradılış Gayesi ve Kulluk Bilinci" konusu işlenmiştir. 18 Şubat 2021 tarihinde ise video konferans yoluyla Regaib Kandili programı düzenlenmiştir. Programa 81 ilden Bakanlığa bağlı ve özel statüdeki huzurevlerinden katılım sağlanmıştır.

Ülke genelinde 2.321 personelimiz marifetiyle çocuk evi, kadın konukevi ve huzurevi sakinlerine yönelik çevrim içi manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunulmuştur.

Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Seminerleri

Kadına yönelik şiddetin önlenmesi, kadın hakları ile ilgili bilgi ve bilinç oluşturmak üzere "25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü" kapsamında 23-30 Kasım 2020 tarihleri arasında 81 ilde, yaygın din eğitimi kursiyerlerine yönelik müftülüklerimizin sosyal medya hesaplarından çevrim içi olarak verilen "Aile İçi Şiddetin Önlenmesinde Dinî Referanslar" konulu konferanslar düzenlenmiştir. Konferanslara 528.866 vatandaş katılmıştır. Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Koordinasyon Planı (2020-21) çerçevesinde ise Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu ve Marmara bölgelerinde bulunan illerde görev yapan sözleşmeli imam-hatip ve müezzin kayyımlara yönelik 02 Mart - 24 Nisan 2020 tarihleri arasında "Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Seminerleri" yapılmıştır. Yapılan seminerlere 5.589 personel katılmıştır.

Aile ve Dini Rehberlik Büro/Merkezlerinin Hizmetleri

ADRB hizmetlerinde bir aksama yaşanmaması için müftülüklerin Aile ve Dini Rehberlik Büroları adına açtıkları resmi sosyal medya hesapları üzerinden aileye yönelik eğitim ve dinî rehberlik içerikli canlı yayın programları ve hazırlanan projeler çerçevesinde içerik paylaşımları; 2020 yılı Ramazan ayı münasebetiyle de ülke genelinde Ramazan ayına özel çevrim içi programlar gerçekleştirilmiştir.

2020 yılı içerisinde Aile ve Dinî Rehberlik Büro/Merkezleri tarafından ailenin kurulması, korunması ve güçlendirilmesine yönelik gerçekleştirilen 53.733 seminer, konferans, sohbet vb. programlar ile sosyal medya platformları üzerinden çevrim içi yapılan programlar vasıtasıyla 2.267.152 vatandaşa ulaşılmıştır.

81 il ve 355 ilçede e-postayla, telefonla veya yüz yüze müracaat eden 19.215 vatandaşımıza manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunulmuştur.

Toplantı, Seminer ve Çalıştaylar

Aile ve Dinî Rehberlik Büro/Merkezlerinde verilen hizmetlerin kalitesinin artırılması ve ADRB çalışmaları hakkında görüş alışverişinde

bulunulması amacıyla Başkanlık yetkilileri ile il müftüleri, aile ve dinî rehberlik hizmetlerinden sorumlu il müftü yardımcıları ve ADRB koordinatörlerinin katılımlarıyla 18 Haziran 2020; 20 Ağustos 2020; 16 Ekim 2020, 16 Kasım 2020, 22 Mart 2021 tarihlerinde bölgesel bazlı çevrim içi "Aile ve Dini Rehberlik Hizmetleri İstişare Toplantıları" düzenlenmiştir.

Salgın sürecinde özellikle aileye yönelik eğitimler gerçekleştiren ADRB vaiz ve koordinatörlerine yönelik salgın sürecinin değişkenleri, sınırlılıkları, özellikleri, sunulacak hizmetlerinin etkin ve verimli yürütülmesi amacıyla çevirim içi seminerler düzenlenmiştir. 04 Kasım 2020 tarihinde 81 il aile ve dinî rehberlik il koordinatörleri, müftülüklerce çevrim içi programlarda görevlendirilen moderatörler ile teknik işlemlerden sorumlu memurların katılımıyla bir günlük çevrim içi "Pandemi Süreci Online Programlarına Yönelik Temel Eğitim Semineri" yapılmıştır.

Eğitimlerin verimli olması ve verilen hizmetlerle ilgili bir standart oluşturulması amacıyla 17-19 Ağustos 2020 tarihinde çevrim içi eğitim tecrübesi olan on iki il müftülüğünden müftü yardımcısı ve ADRB koordinatörünün katılımıyla "Pandemi Sürecinde Aileye Yönelik Hizmetler Bağlamında Yeni Perspektifler Çalıştayı" gerçekleştirilmiştir. Çalıştayın sonuç raporu doğrultusunda sürecin sağlıklı bir şekilde atlatılabilmesi ve aileyi ayakta tutan değerlerin canlı tutulmasını sağlamak amacıyla Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından "Pandemi Sürecinde Aile Eğitimleri Projesi"nin uygulanması planlanmıştır.

Pandemi Döneminde Aile Eğitimleri

"Pandemi Sürecinde Aile Eğitimleri Projesi" kapsamında 81 il müftülüğünce 05 Ekim-31 Aralık 2020 tarihleri arasında il müftülüklerinin sosyal medya hesapları üzerinden haftada ikişer seminer olmak üzere düzenlenen 1.910 program ile 2.868.454 vatandaşımıza ulaşılmıştır.

Ailelere Çevrim İçi Programlar Vasıtasıyla Farkındalık Eğitimleri

81 il ve 355 ilçede Aile ve Dini Rehberlik Bürolarınca aile, çocuk, kadın ve yaşlılara yönelik gerçekleştirilen 3.875 çevrim içi faaliyet sayesinde 1.535.308 vatandaşımıza ulaşılmıştır.

2.4. SOSYAL ve KÜLTÜREL İÇERİKLİ DİN HİZMETLERİ DAİRE BAŞKANLIĞI

Gençliğe Değer Projesi

2018 yılında Sayın Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali ERBAŞ'ın talimatları ile başlayan "Gençliğe Değer Projesi" kapsamında 2020 yılı içerisinde yüz yüze ve çevrim içi uygulamalar üzerinden 61.584 din görevlisi tarafından 576.478 gencimizle çeşitli dinî/sportif/sanatsal/sosyal faaliyetler gerçekleştirilmiştir. 2021 yılı Şubat ayı verilerine göre ise, 47.247 görevlimizle sosyal medya uygulamaları yoluyla 505.802 gence ulaşılmıştır.

KYK'lara Yönelik Gerçekleştirilen Faaliyetler

Salgın hastalığı sürecinde alınan tedbirler kapsamında üniversitelerde eğitime ara verilmiştir. KYK'larda öğrencilerin ya hiç kalmaması ya da sayının çok azalması sebebi ile KYK manevi danışmanlık hizmetleri ciddi anlamda etkilenmiştir. KYK'larda görevlendirilen manevi danışmanlar ile gençlik koordinatörleri tarafından gençlik çalışmalarının aksamaması için toplantılar, sohbetler, etütler sosyal medya üzerinden gerçekleştirilmiştir. Sosyal medya uygulamaları aracılığıyla okuma grupları kurularak gençlik çalışmalarına devam edilmiştir.

Seminer Programları

18 günlük bir program dâhilinde 2021 yılı Ocak-Şubat aylarında İl Müftü Yardımcısı, Şube Müdürü, İlçe Müftüleri, il/ilçe Gençlik Koordinatör ve yardımcılarına yönelik çevrim içi seminer gerçekleştirilmiş, bu kapsamda 3.500 personel eğitime alınmıştır.

Müftülüklerce Gerçekleştirilen Programlar

Müftülüklerin gençlik sosyal medya hesaplarından Ramazan ayı içerisinde ve sonrasında çevrim içi olarak konferans, sohbet, söyleşi ve yarışmalar gerçekleştirilmiştir. 23 Şubat 2021 tarihinde Kocaeli Müftülüğü Gençlik Koordinatörlüğü sosyal medya hesabı üzerinden "Diyanet Gençlik Hizmetleri" programına; 23 Şubat 2021 tarihinde Eskişehir İl Müftülüğü Gençlik koordinatörlüğü sosyal medya hesabı üzerinden "Sen Sen Ol!" adlı söyleşiye; 25 Şubat 2021 tarihinde Çankaya

İlçe Müftülüğü Gençlik koordinatörlüğü sosyal medya hesabı üzerinden "İyi ki Varsın Delikanlım" adlı söyleşiye; 26 Şubat 2021 tarihinde Mersin İl Müftülüğü sosyal medya hesabı üzerinden "Duanın Gücü" konulu programa; 09 Şubat 2021 tarihinde Tefenni İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından hazırlanan ve sosyal medya aracılığıyla yayınlanan "Kur'an'da Eğitim Modelleri ve Gençlik" konulu söyleşiye çevrim içi olarak merkezden katılım sağlanmıştır.

Materyal Çalışmaları

17.01.2020 tarihinde Başkanlığımızca gençlere yönelik düzenlenecek kamp programlarında ve Başkanlığımızın diğer gençlik çalışmalarında görev alacak personele rehberlik etmek amacıyla çeşitli oyun ve etkinlikleri içeren eğitim videoları hazırlanmış ve 81 il müftülüğüne gönderilmiştir.

Vekâletle Kurban Kesim Organizasyonu

Vekâletle Kurban Kesim Organizasyonunun geniş kitlelere duyurulması, tanıtımı ve teşviki amacıyla her yıl toplantılar düzenlenmektedir. 13-16 Temmuz 2020 tarihleri arasında 81 il ve 922 ilçeyi kapsayan il müftüsü, il müftü yardımcıları, ilçe müftüleri, şube müdürleri ve koordinatörlerin katıldığı "Vekâlet Yoluyla Kurban Kesim Organizasyonu" bölgesel çevrim içi tanıtım toplantıları Başkanlığımız 11 Birim Amiri tarafından 11 bölge ve 35 görüşme ile gerçekleştirilmiştir.

2.5 GÖÇ ve MANEVİ DESTEK HİZMETLERİ DAİRE BAŞKANLIĞI

Göçmenlere Yönelik Hizmetler

Öveçler'de bulunan Başkanlığımız Göç ve Manevi Destek Merkezinde yılda ortalama 21 farklı uyruklu yedi yüz öğrenciye hizmet sunulmuştur. Dil kursları yanında manevi danışmanlık alanında etkinlikler düzenlenmiştir. Bu bağlamda Göçmenlerin Sorunları ve Manevi Danışmanlık, Muhacir Kardeşlerimizle Ramazan ve Kadir Gecesi Sohbeti, Salgın Hastalıklarla Mücadele ve Maneviyat konulu online söyleşi/konferanslar gerçekleştirilmiştir. COVID-19 döneminde eğitimlere çevrim içi devam edilmiştir.

Covid-19 salgını nedeniyle ülkemizde alınan tedbirlerin benzerleri Zeytindalı, Fırat Kalkanı ve Barış Pınarı Bölgelerinde de alınmıştır. Bu kapsamda bölgelerdeki cami ve Kur'an kurslarındaki eğitimlere ara verilmiştir. Ancak öğrencilerin itikat, ibadet, siyer ve ahlak ile ilgili dinî bilgiye ulaşmalarına yönelik Mart 2020'den itibaren dersler uzaktan eğitim yolu ile yapılmıştır. Uzaktan Kur'an kursu eğitimi kapsamında 72 adet Elif-Ba, 18 adet Tecvid, 75 adet Dinimi Öğreniyorum ve Etkinlikler videolarının çekimi ve montajı yapılarak sosyal medya aracılığı ile öğrencilerin hizmetine sunulmuştur.

Sınır ötesindeki güvenli bölgelerde görev yapan yerel din görevlilerinin yeterliklerinin geliştirilmesi amacıyla eğitim faaliyetlerine devam edilmiştir. Bu kapsamda, 07-09 Mayıs 2020 tarihleri arasında 100 yerel din görevlisine yönelik "COVID-19 ve Din Görevlilerinin Salgınla Mücadeledeki Rolü" konulu çevrim içi atölye çalışması; 25 Haziran 2020 tarihinde Hartum Din Hizmetleri Müşaviri Dr. Mustafa Bülent DADAŞ tarafından Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı bölgelerinde hizmet sunan yerel din görevlilerinin tamamına yönelik "Güncel Dini Meseleler", "Takvim ve Namaz Vakitleri" ve "Ru'yeti Hilal" konularında çevrim içi konferans; 06-23 Temmuz 2020 tarihleri arasında "Ayrılıkçı Gruplar ve İnanç Esasları" konulu çevrim içi seminer düzenlenmiştir. Aynı şekilde yerel din görevlilerinin tamamına yönelik 'Aşırıcılık ve Tekfirci Hareketler' konulu eğitimin üçüncüsü 25 Ağustos-17 Eylül 2020, dördüncüsü ise 26 Ekim-20 Kasım 2020 tarihleri arasında çevrim içi gerçekleştirilmiştir. 2020 yılı genelinde bölgelerde eğitime alınan yerel din görevlisi sayısı 2.861'dir. Sahih dinî bilginin önemi konulu 8 video konferans bölgelerde görev yapan öğretmen, güvenlik gücü gibi yerel görevlilerin istifadesine sunulmak üzere 04 Aralık 2020 tarihinde paydaş kurumlara gönderilmiştir.

Ceza İnfaz Kurumları ve Denetimli Serbestlik Müdürlüklerine Yönelik Hizmetler

Salgın sürecinde ceza infaz kurumlarında rutin olarak yapılan bireysel görüşme, koğuş ziyaretleri, Kur'an-ı Kerim dersleri, seminer, konferans gibi hizmetlere hükümlü ve tutukluların izolasyonu nedeniyle ara verilmiştir. Alanda boşluğun oluşmaması için başta sohbet videoları

olmak üzere alternatif yollar ile faaliyetlere devam edilmiştir. Video sohbetlerin yanı sıra hükümlü ve tutukluların sorularına yazılı ve görüntülü olarak cevap verilmiştir.

29 Aralık 2020 tarihinde ilgili kurumlarda hizmet sunan personelin katılımıyla "Salgın Döneminde Ceza İnfaz Kurumları ve Denetimli Serbestlik Müdürlüklerinde Sunulan Hizmetlerin Değerlendirilmesi" konulu çevrim içi çalıştay gerçekleştirilmiştir.

Engelliler ile Bağımlılıkla Mücadeleye Yönelik Hizmetler

15 Aralık 2020 tarihinde engelli koordinatörü olarak görev yapan personelin katılımıyla "Salgın Döneminde Engellilere Sunulan Hizmetlerin Değerlendirilmesi", 17 Aralık 2020 tarihinde ise bağımlılıkla mücadele hizmetleri koordinatörlerinin katılımıyla "Salgın Sürecinde Bağımlılıkla Mücadele Kapsamında Sunulan Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinin Değerlendirilmesi" konulu çevrim içi çalıştaylar gerçekleştirilmiştir.

Sağlık Tesislerine Yönelik Hizmetler

Sağlık tesislerinde sunulmakta olan hizmetlerin standartlarının geliştirilmesi, görevli personelin yeterliklerinin artırılmasına yönelik 10 Mart 2021 tarihinde sağlık tesislerinde manevi destek hizmeti sunan personele yönelik "Din ve Tıp"; 17 Mart 2021 tarihinde "Tıp Alanında Karşılaşılan Fıkhi Meseleler ve Sıkça Sorulan Sorular"; 25 Mart 2021 tarihinde "Hollanda'da Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri" konulu çevrim içi konferans gerçekleştirilmiştir.

19 Aralık 2020 tarihinde alanda hizmet sunan personelin katılımıyla "Salgın Sürecinde Sağlık Tesislerinde Sunulan Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinin Değerlendirilmesi" konulu çevrim içi çalıştay gerçekleştirilmiştir.

Zeytindalı, Fırat Kalkanı ve Barış Pınarı bölgelerinde Sağlık Bakanlığı koordinesinde hizmet sunan 9 hastanede hasta, hasta yakını ve hastane personeline dinî danışmanlık hizmeti vermek üzere görevlendirilmesi planlanan 35 kişiye 23 Ağustos-20 Eylül 2020 tarihleri arasında 10 oturum hâlinde çevrim içi Sağlık Tesislerinde Dini Danışmanlık Hizmetleri Eğitimi verilmiştir.

Afet ve Acil Durum Hizmetleri

18-19 Aralık 2020 tarihlerinde Kütahya Dumlupınar Üniversitesi ve Başkanlığımız iş birliğinde *Olağanüstü Durumlarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Sempozyumu* çevrim içi olarak düzenlenmiş olup sempozyumda toplam 81 tebliğ sunulmuştur.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Diyanet İşleri Başkanlığı, 130 binin üzerinde personeliyle tüm zor zamanlarda olduğu gibi salgınla mücadelede sürecinde de toplumumuzun yanında yer almıştır. Başkanlık bu süreçte Sağlık Bakanlığı ve devletin diğer kurum ve birimleriyle istişareler yaparak vatandaşlarımızın can emniyetini korumak adına din ve eğitim hizmetleri alanında bir takım tedbirler almıştır.

Din İşleri Yüksek Kurulunun fetvaları doğrultusunda, 19.03.2020 tarihinde hastalığın yayılma tehlikesi ortadan kalkıncaya kadar cuma namazı başta olmak üzere cami ve mescitlerde cemaatle namaza ara verilmiş, aynı gerekçeyle 2020 ve 2021 yıllarında camilerde teravih namazı kılınamamıştır.

Din Hizmetleri ve Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüklerince gerçekleştirilen faaliyetlerin salgından olumsuz etkilenmemesi için büyük bir gayret ve özveriyle çalışmalar yürütülmüştür. Hizmetlerin aksamamasında pandemiye karşı, zamanında atılan adımlar ve geliştirilen projeler kadar Diyanet TV, Diyanet Radyo ve çevrim içi uygulamalar gibi platformların etkin olarak kullanılması önemli rol oynamıştır.

Şöyle ki; Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından salgının seyri dikkate alınarak 24 Haziran 2020 tarihinden itibaren camilerimizin maske, mesafe ve temizlik kurallarına göre yeniden ibadete açılması, yıl içerisinde Mevlid-i Nebi Haftası ve Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Sempozyumlarının sosyal medya uygulamaları üzerinden canlı olarak yayınlanması ve halkımızın bu sempozyumları büyük bir ilgiyle takip etmeleri önemli hizmetlerin başında yer almıştır.

Dini gün ve gecelerde Diyanet TV ve Radyoları başta olmak üzere ulusal ve yerel televizyonlarda düzenlenen programlar vesilesiyle vatandaşlarımızın milli ve manevi duyguları canlı tutulmuş, din hizmeti talep ve ihtiyaçları karşılanmıştır.

Toplumun dezavantajlı kesimleri başta gelmek üzere, gençlik ve aileye yönelik hizmetlerde görev alan personel hizmet içi eğitim, seminer, konferans, istişare toplantılarıyla bilinçlendirilmiş; söz konusu personel aracılığı ile çevrim içi olarak düzenlenen programlarla toplumun her kesimine ve Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı bölgelerinde yaşayan kardeşlerimize din hizmeti sunulmuştur.

Ayrıca, salgın sürecinde camilerimizde maske, mesafe ve temizlik konusunda tedbirlere riayet; özellikle sokağa çıkma kısıtlaması bulunan 65 yaş üstü ile kronik rahatsızlığı olanların ihtiyaçlarını karşılamak için valilikler ve kaymakamlar koordinesinde kurulan Vefa Sosyal Destek gruplarında toplam 40.372 din görevlisi, Vefa Destek Grupları dışında ise 22.328 din görevlisi ile vatandaşlarımıza yönelik yürütülen maddi-manevi hizmetler milletimiz tarafından takdir edilmiştir.

Covid-19 salgınıyla mücadele kapsamında Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğünce yürütülen yaygın din eğitimi ve hizmet içi eğitimlere iki hafta süreyle ara verilmiş, birkaç hafta sonra gerekli hazırlıklar yapılıp tedbirler alınarak hafızlık ve ihtisas eğitimlerinde uzaktan eğitime geçilmiştir. Ancak bu süreçte yaz Kur'an kursları ve camilerde Kur'an öğretim programları uygulanamamış, hafızlık eğitimi dışındaki Kur'an kursu eğitimlerine katılımda salgın sebebiyle gözle görülür bir düşüş yaşanmıştır.

Yaz Kur'an kursları, ihtiyaç odaklı Kur'an kursları ve 4-6 yaş eğitimlerini desteklemek üzere hazırlanan programların Diyanet TV ekranlarından vatandaşlarımızla buluşması bu hizmetlerin kesintiye uğramadan yürütülmesinde büyük katkı sağlamıştır.

Salgın sürecinde eğitim hizmetleri alanında çevrim içi uygulamalar aracılığı ile Haydi Türkiye Evden Kur'an Öğrenmeye projesiyle Kur'an-ı Kerimi okumayı bilmeyen vatandaşlarımıza ulaşma imkânı bulunarak hedef kitlenin çeşitlenmesi sağlanmıştır.

Ayrıca hizmet içi eğitim kapsamında mesleki gelişim seminerleri, Arapça hizmet içi eğitim ve hafızlığı muhafaza eğitim programları salgın sürecinde ilk defa uygulamaya konulmuş ve personelimizin büyük bir teveccühünü kazanmıştır. Diğer taraftan, yıllardır devam eden ihtisas, aşere-takrib, tashih-i huruf, dinî musiki, mesleğe hazırlık eğitimlerine herhangi bir aksama yaşanmadan uzaktan eğitim yoluyla devam edilmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, bu süreçte teknolojinin sağlamış olduğu imkânları yerinde, zamanında ve etkin bir şekilde kullanarak hizmetlerini hedef kitlesini çeşitlendirerek devam ettirmiştir.

Dijital uygulamaların hızlı, kolay erişilebilir ve ekonomik olması; bu platformda istişare toplantıları, günü birlik seminer ve konferansların daha rahat gerçekleştirilebilmesi çevrim içi uygulamaların önemli avantajları arasında yer almaktadır. Seminer ve konferans programlarında yüz yüze programlara göre planlanması çok zor olan ilim adamlarına çevrim içi uygulamalar yoluyla daha kolay ulaşılabilmesi de bu alanın artıları olarak görülebilir.

Uzaktan eğitim uygulamalarının katılımcılara sosyal öğrenme imkânı tanımaması, hizmet içi ve Kur'an kursu hizmetlerinde programların temelinde Kur'an-ı Kerim'i yüzüne ve ezbere okuma derslerinin ağırlıklı olarak yer alması ve bu derslerin fem-i muhsin bir hocanın rahle-i tedrisinden geçmeyi zorunlu kılması, yoğun bir takip ve uygulamayı gerektirmesi; kişiler arası iletişim ve ünsiyetin sınırlı olması çevrim içi uygulamaların dezavantajları olarak değerlendirilebilir.

Bu bağlamda, eğitim hizmetleri alanında çevrim içi uygulamaların pandemiyle birlikte kullanılmaya başlanmış olması bu mecrada da topluma ve personele hizmet götürülebileceğinin tecrübe edilmesi açısından önemlidir. Kolay ulaşılabilirlik, hızlılık ve ekonomiklik özellikleri değerlendirilerek yüz yüze eğitim imkânı bulamayan vatandaşlarımıza yaygın din eğitimi sunma noktasında; görevden muafiyete ihtiyaç duyulmaksızın personele Arapça Hizmet içi eğitim ve dinî-ilmî konferanslar gibi konularda çevrim içi uygulamalarla salgın sonrasında da hizmetlerin sürdürülmesi faydalı olacaktır.

Din hizmetleri ve eğitim hizmetleri genel müdürlüklerince çevrim içi gerçekleştirilen faaliyetlerden elde edilen bir yıllık tecrübeden hareketle;

- ✓ Topluma din ve eğitim hizmeti, personele hizmet içi eğitim konusunda hizmetlerin yüz yüze yürütülmesi (zorunlu) azimet, çevrim içi uygulamalar üzerinden yürütülmesi ise (zorunluluğun gereği) ruhsat olarak görülmesi,
- ✓ Dijital uygulamalar üzerinden hizmet yürütecek personelin bu platformları etkin bir şekilde kullanabilmeleri için hizmet içi eğitime alınmaları,

- ✓ Uzaktan eğitim süreçleri ve çevrim içi din hizmetlerinin denetlenebilir, sürdürülebilir, geliştirilebilir bir yapıya kavuşturulması amacıyla Başkanlığımızca, Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Bilişim Ağına (EBA) benzer DHYS ve EHYS ile senkronize olabilen materyallerde desteklenmiş bir bilişim ağının hayata geçirilmesi,
- ✓ Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, yaygın din eğitimi ve hizmet içi eğitimler yoluyla yıllık 4 milyonun üzerinde bir hedef kitleye hitap etmektedir. Bu rakamlara Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından çevrim içi olarak gerçekleştirilen seminer, konferans ve sempozyum gibi etkinliklerde eklendiğinde ulaşılabilecek kişi sayısı daha da artacaktır. Dolayısıyla çevrim içi eğitimlerin etkin, verimli ve profesyonelce gerçekleştirilmesi, çağın şartlarına göre eğitim stratejilerinin geliştirilmesi, bu alanda kullanılacak materyallerin hazırlanması ve uygulama birliği sağlanması için Başkanlık merkezinde kurumsal bir yapı oluşturulması,
- ✓ Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü yürüttüğü hizmetlerin etkinlik ve verimliliğini ölçmek amacıyla eğitimlerin sonunda anketler gerçekleştirmekte, anket sonuçları, katılımcı ve uygulayıcılardan aldığı diğer geri bildirimlerle hizmetlerini değerlendirmekte ve planlamaktadır. Tebliğimiz boyunca daha çok çevrim içi hizmetler ve sayısal verilere yer verildi ama bu hizmetlerin verimliliği ve niteliği konusuna bilinçli olarak değinilmedi. Başkanlığımızın salgın sürecinde din hizmeti ve din eğitimi alanında dijital uygulamalar üzerinden yürüttüğü hizmetlerin etkinlik ve verimliliğinin alan uzmanı akademisyenler tarafından araştırılıp değerlendirilmesi, hizmetlerin daha etkin yürütülmesine katkı sağlayacaktır.

HAFIZADAN KÂĞIDA, KÂĞITTAN EKRANA DİNİ EĞİTİM VE İNFORMAL ÖĞRENME

Doç. Dr. Abdullah ACAR
Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Özet

İslam inancına göre ilk defa Hz. Âdem'e sahifeler hâlinde emirler ve uyacağı ilkeler verilmiştir. Başta Hz. Âdem olmak üzere tüm peygamberlerin öncelikli eğitim vasıtası vahiydir. Vahiyle eğitim için ise hiçbir maddî eğitim materyaline ihtiyaç duyulmaksızın doğrudan bilginin kalbe yerleştirilmesi yeterlidir. Diğer insanlar ise genellikle eğitim için bir materyale ihtiyaç duyarlar. Bu da taş, ağaç, papirüs/kâğıttan başlayarak günümüze kadar gelişimini sürdüren temel yazı malzemeleridir. Öyle ki Kur'an'da kalem ve yazdıklarına yemin edilerek, okuma ve yazma ile eğitim malzemelerinin önemine dikkatleri çekmiş ve İslam medeniyetinde de yazı ve kalem ayrı bir yer işgal etmiştir.

Yazı malzemesinde olduğu gibi öğrenme faaliyetleri de zamanla çeşitlenmiştir. Bu öğrenme çeşitleri; örgün eğitim için kullanılan **formal eğitim**, yaygın eğitim için kullanılan **non-formal** eğitim ve rastgele ya da hayatın her aşamasını kuşatması, sarması nedeniyle Talim Terbiye Kurulu'nun "sargın eğitim" olarak nitelediği "**informal öğrenme**" şeklinde sınıflandırılmaktadır. İnformal

öğrenme ise eskiden aile, çevre ve okulda gerçekleşirken, günümüzde daha çok dijital ortamlarda gerçekleşmektedir.

İnformal öğrenme, "rastgele yani herhangi bir eğitim ortamına ve malzemesine ihtiyaç duyulmaksızın yapılan gönüllü öğrenme" olarak tarif edilmekte ve "en etkili ve kalıcı" eğitimin bu olduğu belirtilmektedir.[1] Bu öğrenme türündeki bilgiler, artık en çok dijital araçlarla meşgulken, yani kişinin belli bir amaç için kendi istek ve iradesiyle dijital ortamda gezinmeye başladığı sayfalarda karşısına rastgele ya da kendi iradesi dışında çıkan bilgi, mesaj, reklam ve yönlendirmelerle başka bir tarafa doğru kanalize edildiği esnada öğrendikleri şeylerdir. Mesela; ödevini araştırmak için internet ortamında gezinen bir öğrencinin karşısına çıkan reklamlar arasında ilgisini çekmeyenlere bakmamakta ya da bir sefer bakayım derken, başka bir mesleğin temel bilgilerini öğrenebilmekte veya meslek seçiminde etkili olabilmektedir. Yine, "Tanrı seni seviyor, İsa seninle" gibi reklamlarla Hristiyanlığın reklamını yapan ve ücretsiz İncil dağıtan sitelerle karşılaşılmakta böylece kişiye ummadığı bir anda dînî bir mesaj iletilebilmektedir.

Bu tebliğde, kısaca eğitim materyali ve eğitim metotlarının gelişim sürecine değinildikten sonra dolaylı öğrenim olarak nitelenen informal öğrenme ile dijital eğitim arasındaki irtibat hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca, dijital dinî yayıncılıkta dikkat edilmesi gereken genel ilkeler hakkında teklifler sunulmaya, dijital dinî yayıncılığın avantaj ve dezavantajları hakkında bilgi verilmeye ve "medya okur-yazarlığı dersleri" aracılığı ile ilkokuldan başlayarak kısa, orta ve uzun vadeli eğitimlerle; bir yan-

[1] Mehmet Taşpınar, "İnformal Öğrenme", ***Hayat Boyu Öğrenim kapsamında Türkiye'de İnformal Öğrenme Üzerine Ortak Bir Anlayış geliştirme Ve farkındalık Oluşturma Projesi Konferansları Tebliğler Kitabı*** (Ankara; TTKB yayınları, 2009), 15.

dan internet ortamındaki tuzak ve tehlikelere dikkatler çekilmeye gayret edilecektir. Diğer yandan dinî içerikli yayınların kontrol mekanizmasının geliştirilmesi ve bu bilgilerin denetiminin yapılabilirliği konularında bazı teklifler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kağıt, İnformal öğrenme, Medya okuryazarlığı, Dijital Dinî Eğitim.

1. Giriş

İlk insandan itibaren ilkel sayılabilecek tarzda da olsa başlayan ve günümüze kadar devam eden eğitim-öğretim faaliyeti insan hayatının hep ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bilişim teknolojilerindeki hızlı değişim ve ilerleme klasik eğitim malzemesi olan kâğıt ve kaleme olan ihtiyacı günden güze azaltmaktadır. Buna karşın dijital aletler bilgiye ulaşmayı kolaylaştırarak kişisel eğitimin yanında uzaktan eğitimin yaygınlaşmasına da imkân tanımakta, başta eğitimde fırsat eşitliği, dezavantajlı bireylerin eğitime erişiminin kolaylaşması, zaman ve mekân sınırlılıklarının ortadan kalkması gibi önemli fırsatlar oluşturmaktadır. Ancak hem dünyada hem de ülke içindeki sosyo-ekonomik farklılıklar sebebiyle öğrenenlerin teknolojiye erişim düzeyleri ile dijital ortamlardaki bilgilerin güvenilirliği ve internet güvenilirliği gibi sorunlar hala önemli bir problem olarak durmaktadır.

İslam inancına göre ilk insanı ve insan türünü yaratan Rahmanın, ona "***beyanı öğrettiği***" ayetlerde belirtilir.[1] Bu ayette masdar kalıbında zikredilen ***beyan***; "insanlara bahşedilen ve gizlenmiş olan bir şeyi dikkatlice ayırt edecek donanımlı mantık ve kapasite" şeklinde tarif edilir.[2] Bu "beyan" kelimesi hakkında Arap edebiyatının en büyük otoritelerinden biri sayılan Câhiz (ö. 255/869); bu kelimenin aralarında hesabın da bulunduğu beş şeye delalet ettiğini bildirerek bunların "***lafız(söz)***,

---

1 Rahman, 55/4.

2 Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, ***Keşşâfû ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm***, thk. Ali Dahrûc, 2 cilt (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 1/349.

işaret, hesap, yazı ve hâl"den oluştuğunu bildirir. [1] Bu ayete göre ilk insan Hz. Âdem'den başlayarak tüm insanlara bu beş haslet bahşedilmiş ve rivayet bakımından zayıf kabul edilse de ilk insan ve ilk Peygamber Hz. Âdem'e yeryüzünde uyacağı ilkelerin yer aldığı "***on sahifelik bir suhuf***" verilmiştir.[2] Dolayısıyla hikmeti bilinemeyecek özel durumlar ve bazı engelliler hariç olmak üzere insanlığın çoğu 'işaret, söz, hesap, yazı ve hâl'den anlayacak ve bunlarla iletişim kuracak şekilde yaratılmıştır. Halden anlamak ise aslında dolaylı/informal bir eğitim-öğretim kabiliyetidir denilebilir.

Peygamberlerin vahye muhatap olmaları sebebiyle onların okuma yazma bilmeleri ve bu kabiliyetlerini kazanma şekilleri ile okuma yazma için herhangi bir materyale ihtiyaç duyup duymadıkları konusundaki kelami tartışmalar bir yana bırakılırsa, vahye muhtaç olacak şekilde yaratılan insanlığın bu vahyin anlaşılması, okunması, yazılması, çoğaltılması, sonraki nesillere aktarılabilmesi ve en önemlisi hayata yansıtılabilmesi için tarihin her döneminde okuma, yazma ya da eğitim faaliyetinin kendi şartları dâhilinde sürdürüldüğü görülür. Bu eğitim faaliyetlerinde taş, tahta, kemik, deri, kâğıt gibi ***maddî/yazılı*** malzemelerin yanında şiir, destan, masal gibi ***sözlü*** unsurlardan da istifade edilmiştir. Tabiatı gereği söze dayalı unsurlarda kelimelere yüklenen manalar ile kavram değişiklikleri hariç pek fazla değişiklik gözlemlenmezken maddi malzemelerde ise ilkel malzemelerden günümüze kadar çeşitlenerek ve gelişerek tahmin edilemez boyutta gelişmenin olduğu bir vakıadır. Bu gelişme taş, mermer, ağaç, tahta, deri, papirüs ile bağlamış, kâğıt, matbaa ile devam ederken günümüzde olduğu şekliyle dijital seviyeye kadar ulaşmıştır.

İslam medeniyetinin temelini oluşturan Kur'an'da da "***Nûn ve'l-kalemi vemâ yesturûn***" ayetinde kalem ve yazılanlara yemin edilerek,[3] ilgili

---

1 Ebû Osmân Amr b. Bahr b. el-Câhiz, ***el-beyan ve't-tebyîn***, thk: Abdusselam Muhammed Harun, 4 cilt (kahire: Mektebeü'l-Hancî, 1998), 1/76.
(والبيان إسم جامع لكل شيء كشف لك قناع المعنى...جميع أصناف الدلالات على المعانى من لفظ وغير لفظ خمسة أشياء لا تنقص ولا تزيد: أوّلها اللفظ ثم الإشارة ثم العقد الذى ضرب من الحساب يكون بأصابع اليدين ثم الخط ثم الحال ...)

2 Ömer Dumlu, "Suhuf" , ***Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*** (İstanbul: TDV yayınları, 2009), 37/477.

3 Kalem, 68/1.

ayetteki "nûn" (ن)harfinin Arapça yazılışının bir çanağa benzetilmesinden hareketle de bu harfin "mürekkep hokkası/divit" şeklinde dahi tefsiri yapılmıştır.[1] Bu surenin başındaki "nûn" harfi, "hurûf-ı mukattaa"dan olduğu ve bu tür harflerin ilk ineni olması sebebiyle de daha sonraki eğitim faaliyetlerinin her türlüsüne dikkatleri çektiği belirtilir. Yine beyan masdarının son harfinin "nûn" harfi olması ile kalem suresinin "nûn" harfiyle başlaması arasında bir irtibattan bahsedilerek, öğrenmenin aşamaları ile yazı arasında bir bağ kurulmaya çalışılır.[2] Bu tür izahlarla İslam medeniyetinde yazı, kalem, kâğıt başta olmak üzere her türlü eğitim-öğretim malzemesinin ve faaliyetinin kutsal oluşuna işaret olduğuna vurgular yapılır. Bu ayette "kalem" ile "satırlar" arası "vav" atıf harfi ile ayrılarak (نٓ وَالْقَلَمِ وَ مَا يَسْطُرُونَ) sadece kalemin yazdıklarına değil ***her çeşit/tür*** ile yazılanlara dikkat çekildiği,[3] dolayısıyla konumuz olan dijital yazılarda olduğu gibi kâğıt, kalemin haricinde de yazılabilen satırlara yemin edildiği söylenebilir.

Öte yandan, En'âm suresi 7. ayette[4] وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ "***Şayet sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik ve onlar elleriyle ona dokunmuş olsalardı, yine de o inkârcılar, "Bu apaçık bir büyü, başka bir şey değil" derlerdi***." ayetinde geçen "**kırtâs**" kelimesi genellikle "**kâğıt**" şeklinde tercüme edilmekle birlikte bu "**kırtâs**" kelimesi lügatlerde; "hiç kullanılmamış beyaz kâğıt, taraflar arasında nizayı engelleyen belge manalarının yanında ***edevât-ı mektebiyye*** yani hangi maddeden üretilirse üretilsin her türlü yazı ve eğitim malzemesi" olarak tercüme edildiği görülür.[5] Ayetteki "***l-m-s***" fiili de sadece el ile dokunmadan maksat olup vücudun herhangi bir yerinin temas etmesi manasındaki "m-s-s" fiilin-

---

1 Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, ***Tefsir- Kebir (Mefâtîhu'l-Gayb)***, 32 cilt (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 30/77.

2 Râzî, ***Tefsir- Kebir,*** 30/77.

3 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, ***Hak Dini Kur'an Dili***, 9 cilt. (İstanbul: Eser Neşriyat, 1971), 8/5266.

4 Aynı kelime yine En'am 91. ayette de zikredilir.

5 Cibran Mesud, ***er-Râidu Mu'cemu lügaviyyin ve Asriyyin***, (Lübnan: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1992), قرطاس maddesi.

den daha özel bir mana için kullanılır. [1] Kur'an meallerinde kırtâs'ın "kâğıt" şeklinde tercüme edilmesi, kâğıdın eğitim maksatlı en fazla kullanılan ve her çağda bulunma ihtimali yüksek olan bir eğitim malzemesi olması sebebiyle olabileceği düşünülebilir. Dolayısıyla ilgili ayette, Arapçada kâğıt manasındaki "***varak***" veya "***sahife***" ya da Tûr suresindeki ***işlenerek inceltilmiş deri "rakk"***[2] yerine bu "***kırtâs***" kelimesinin tercih edilme sebebinin yine günümüzde kullanılan dijital eğitim malzemelerine de işaret ettiği söylenebilir.

Elmalılı, Kalem suresindeki ayetteki anlam inceliğine dikkat çekerken şunları söyler: "***Yazanların yazdıklarına***" diye çevrilen cümledeki fiilin kalıbı, yazanların, gerçekte kalemler değil, akıl ve idrak sahibi varlıklar olduğunu gösterir. İfadenin akışı dikkate alındığında burada kalemden maksadın da bu nesnenin kendisi değil onun yazdıkları olduğu anlaşılmaktadır. Şu hâlde kalem ve yazılardan, akıl ve anlamlar âlemini, bunlardan da onları beşer aklına yazan ilk kalemi, bundan da onun sahibi olan rabbü'l-âlemîni anlamak gerekir. Öte yandan bu fiilin, ***"yazmakta oldukları ve yazacakları"*** anlamlarını birlikte anlattığı da gözden kaçırılmamalıdır."[3] Dolayısıyla, ayetteki ifade biçimi ve fiilin gelecek zamanı da içeren muzari kalıbında olması, sadece mevcut ve bilinen kalemi değil dijital kalemler/imkânlar da dâhil olmak üzere hâl-i hazırda ve gelecekte insan aklına hitap eden ve insan aklının aydınlatılmasında kullanılan ve kullanılabilecek her türlü anlamların kastedilmesi muhtemeldir.

Öte yandan, Kur›an›da dünyadaki iyi ve kötü amellerin kaydedilip ahirette hesap anında insanlara gösterilecek olan ve «amel defteri» diye tercüme edilen "kitap"tan bahsedilirken **"kitâbun merkûm"**[4] ***rakamlı kitap*** tabiri kullanılmıştır. Klasik tefsirlerde bu tabir, "bir elbise tüccarının, dükkânındaki her bir elbise için rakamlarla fiyat takdir etmesi ve daha sonra bu rakamlarla o elbiseyi kastetmesi" şeklinde neredeyse

---

1 Bk. "*l-m-s*" ile "*m-s-s*" fiilleri arasındaki fark: Ebu Hilal el-Askerî, ***el-Furuku'l-Lügaviyye***, thk. Muhammed İbrahim Selim (Beyrut: Dâru'l-İlm ve's-Sekâfe, ts), 303.

2 et-Tûr, 52/2: https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/52-tur-suresi

3 Yazır, ***Hak Dini Kur'an Dili***, 8/5266.

4 Mutaffifîn, 89/9 ve 20.

günümüzdeki barkod sistemini tarif eden bir izah yapılırken,[1] günümüzde ise bu tabirin teknolojik aletlerde çok daha önemli hâle gelen ***barkodlu/şifreli yazılım*** ya da **dijital yazılım** manasına gelebileceği şeklinde tefsir edenler bulunmaktadır.[2]

İslam medeniyetinde talim ve terbiye araçları sadece yazı malzemeleri ile sınırlı değildir. Belki diğer medeniyetlerde olmayıp sadece İslami eğitim metotları arasında sayılabilecek olan ve insan hafızası ve zekâsının kullanılması yoluyla yapılan «ezberleme metodu» da özel bir yer sahiptir. Bu sebeple yazı malzemelerinin henüz yaygınlaşmadığı dönemlerde İslam'ın temel kaynakları ezberlenerek yani hafızalardan hafızalara nesiller boyu nakledilegelmiştir. Vahyin iniş sürecinde olduğu gibi önemli bilgiler önce hafızalara nakşedilmiş, daha sonraları ise imkân dâhilinde yazıya aktarılmıştır. Hatta hadislerin yazıya aktarılmasına karşı çıkıp onların ezberlenmesi gerektiğini savunanların gerekçeleri de; insanların yazıya güvenip hafızalarını körleştirecekleri endişesidir.[3] Hâlbuki yukarıda zikredilen ayetler nassların yazıya aktarılması bir tarafa dijital aletlere dahi aktarılmasına işaret etmektedir. Bu sebeple dinî eğitimde sadece kâğıt ve kalem değil, öğrenmeye yardımcı olabilecek olan her türlü malzeme ve teknikten istifade edilmesi, günümüzde kullanılan tekniklerin de bu alanda kullanılabileceğinin göstergesidir.

Öte yandan, öğretim materyalleri değişim gösterdiği kadar öğrenme metotları ve yöntemleri de günden güne değişiklik göstermiş, ilk insandan günümüze kadar öğrenme faaliyetleri söz, işaret, sembol, yazı şeklinde gelişerek devam etmiştir. Aile içinde başlayan gayr-i resmî öğretim şekli de daha sonraları kurumsallaşmaya yani, resmî ya da STK'lar tarafından açılan küttap/ilkokullar, sıbyân mektepleri, medreseler şeklinde gelişmeye devam etmiştir. Modern devlet anlayışının bir gereği olarak da ilkokul, ortaokul, lise ve üniversiteler bu eğitim öğretimin yapıldığı yerler olarak halen görevini yapmaya devam etmektedir ki bu tür eğitime "***formal eğitim***" denilmektedir. Öte yandan, öğrenim çağının dışına çık-

---

1 Râzî, *Tefsir- Kebir,* 31/94.

2 https://www.kuranayetleri.net/mutaffifin-suresi/bayraktar-bayrakli-meali#ayet9

3 Bk. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hâtîb el-Bağdâdî, ***Takyîdü'l-'İlm***, thk. Said Abdülğaffar Ali, (Kahire: Darü'l-İstikame, 2008), 62.

mış olanlar için de yarı-resmî sayılabilecek eğitim merkezleri, eğitim bakanlıkları ya da belediyeler aracılığı ile faaliyetlerine devam etmektedirler. Bu eğitim şekline ise "***non-formal eğitim***" denilmekte ve ülkemizde de bu isimlendirme kullanılmaktadır. Bahsettiğimiz bu iki çeşit eğitime ilaveten son yıllarda bir üçüncü çeşit öğrenmeden de bahsedilmektedir ki ona da "***informal öğrenme***" denilmektedir. Şimdi, bu öğrenme çeşitleri hakkında kısa bilgi vererek konuya devam etmek istiyoruz.

2. Öğrenme ve Çeşitleri

İnsanın doğumdan itibaren çevresiyle kurduğu tüm etkileşimler aslında bir nevi eğitimdir. Bebeğinin elinden tutan bir annenin yavrusuna adım attırmaya çalışmasından, onun gözlem yapabileceği her türlü eylemlerine, akrabalarının kendisine karşı davranışlarına, çocukluk ya da mahalle arkadaşlarının tavırlarıyla, çevreyle, tabiatla ve hayvanlarla olan münasebetlerine varıncaya kadar çocuğun karşılaştığı her eylem aslında onun için bir eğitim sürecidir. İnsanın doğuştan getirdiği kabiliyetlerinin yardımıyla hayatı boyunca aldığı eğitimin bir kısmı, ***düzensiz*** ya da ***kuralsız*** şekilde gerçekleşirken, diğer bir kısmı da ***düzenli*** ve ***programlı*** eğitim organizasyonları aracılığı ile verilmektedir.

Bu kısa izahlardan da anlaşılacağı üzere eğitim, çok yönlü etkileşimlere dayanan geniş ve kapsamlı hatta anlaşılması zor birbiriyle iç içe geçmiş girift süreçlerden oluşmaktadır. Öğretim ise bunun düzenli ve programlı kısmını teşkil eder. Eğitim, öğretime göre daha geniş ve daha kapsamlıdır. Belli bir öğrenmenin gerçekleştirilmesi istenilen durumlarda olsun veya herhangi bir öğrenme maksadı taşımayan durumlarda olsun her türlü etkileşimde eğitim söz konusudur.

Bilgi ve anlayış dâhil olmak üzere kazanılan olumlu veya olumsuz bütün tecrübeler eğitim olarak bir anlam ifade eder. Bu iki kavram zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılsalar da eğitimden farklı olarak öğretimde kasıt vardır. Kısaca öğretim, "plan ve programa bağlı olarak belli amaçlar doğrultusunda yürütülen güdümlü ve kasıtlı etkilemeler" diye tanımlanmaktadır.[1] Diğer bir ifadeyle "öğretim, eğitim işinin dü-

[1] Leyla Küçükahmet, ***Öğretim İlke ve Yöntemleri*** (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1986), 1.

zenli çalışmalarla planlı ve kontrollü bir biçimde, kurumlaştırılarak gerçekleştirilmesidir." [1] şeklinde tarif edilir.

Örgün/Kontrollü/Formal Eğitim

Çocuğun yetiştirilmesini esas alan düzenli, sürekli ve yaş gruplarına göre düzenlenmiş ve kademeli yürütülen örgütlenmiş eğitim organizasyonlarıdır. Yani, belirli bir program çerçevesinde, öğrenenlerin ve öğretenlerin amaçlı olarak bu kurumlarda[2] bulunduğu tanımlı mekânlarda gerçekleşen ve genelde zorunlulukla birlikte anılan öğrenme deneyimleridir. Örneğin ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumları sıralamasında olduğu gibi okul öncesinden üniversite eğitimine kadar, belirli kurumlar içerisinde gerçekleşen eğitimlerdeki öğrenme deneyimleri formal kapsamında ele alınırlar.

Yaygın/Non-Formal Eğitim

Zorunlu eğitim çağı dışına çıkmış olsun ya da olmasın her yaştan ve her eğitim düzeyindeki insanlara hitap eden, belirli bir organizasyonu içeren ve öğrenenlerin-öğretenlerin amaçlı olarak orada bulunduğu, bireylerin eğitim ihtiyaçlarına göre, ihtiyaç duyulan zamanlarda ve ihtiyaç duyulan konularda planlanıp yürütülen eğitim faaliyetleridir. Çeşitli halk eğitim faaliyetleri, hizmet içi eğitim, kurslar, seminerler vb. eğitim etkinlikleri bu gruba girer.[3] Özetle, formal öğrenme ortamlarının dışında, ancak yine bir mekân içerisinde gerçekleşen ve genelde bir belge ile sonuçlanan genel ya da mesleki öğrenme deneyimlerini içerir. Ülkemizdeki halk eğitim merkezlerinin, çeşitli belediyelerin STK'ların düzenlediği programlı etkinlikler non-formal öğrenme deneyimlerinin ortaya çıktığın yerlerdir.

Sargın / İnformal Eğitim

Bazı kaynaklarda ***informal öğrenme*** için formal/kontrollü öğrenmenin zıddı olarak "kontrolsüz öğrenme" ifadesi kullanılmasına rağ-

---

1 Beyza Bilgin, ***Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*** (Ankara: Gün yayıncılık, 2001), 10.

2 Örgün kelimesi için bk. Resmî Gazete Tarihi: 07.09.2013, Sayısı: 28758.

3 Yaygın eğitim kavramı için bk. MEB Yaygın Eğitim Kurumları Yönetmeliği Resmî Gazete: 21.5.2010/27587.

men MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı informal öğrenme için "***sargın***" öğrenme kavramının kullanılmasını tavsiye etmiştir. Gerekçe olarak "hayatın tamamını kuşatan" bir başka ifade ile beşikten mezara kadar insan hayatını ***saran*** öğrenmelerin tamamını içerdiği kadar, "sargın" ifadesinin "örgün ve yaygın" kelimelerindeki kafiyeye uygun olması gösterilmiştir.[1] Dolayısıyla "informal öğrenme" kendine özgün biçimde, genellikle eğitim programlarını yöneten kişilerin kontrolünün ötesinde, sınıfların ve ortamların sınırları dışında, örgün bir eğitimin uzaktan sağlanacağı bir süreçte gerçekleşmektedir. İnformal öğrenme, öğrenenlere; neyi, ne zaman, nasıl, ne şekilde öğreneceklerini kontrol edebildikleri içsel bir motivasyon da sağlamaktadır.[2] Öte yandan, Kur'an'daki kıssalar, aslında birer dolaylı/informal öğrenme araçları olarak değerlendirilebilir.

Çünkü "kıssa ile anlatım, kişinin etkilenmediğini zannettiği bir durumda dahi, aslında en fazla etkilendiği ifade şeklidir. Yani, dolaylı anlatım bir tür "***bilinç dışı***" telkin gücüne sahiptir. Ayrıca, bunun böyle anlatımının insan hafızasında "kalıcı" bir yanı vardır. Muhayyileyi harekete geçirmekte, canlı, somut resimler, tasvirler zihnimize yerleşmekte, böylece daha kolay hatırlama, daha canlı bir şekilde orada anlatılan meselelerle iletişim kurma imkânı sağlanmaktadır. Dolaysız anlatımlarda yani direkt anlatımlarda ise, kişilerin dirençleri derhal otomatik harekete geçerler. Yani "şunu yap !, şunu yapma ! " dediğiniz zaman, insan gayri ihtiyarî bir şekilde, eski inanışlarını ve doğrularını muhafaza etme gibi bir tutum takınır."[3] Dolayısıyla kıssalar adeta informal öğrenme metodu'na dair örneklerle doludur. Yani bu kıssalar "***çaktırmadan bir şeyler çaktırmak***" ya da subliminal/bilinçaltına mesaj göndermek için

---

1 Oğuz, Borat, "Sargın Öğrenme Sisteminin Kurulması İçin Örgün ve Yaygın Öğrenme Sistemlerinin İncelenmesi", ***Hayat Boyu Öğrenim kapsamında Türkiye'de İnformal Öğrenme Üzerine Ortak Bir Anlayış geliştirme Ve farkındalık Oluşturma Projesi Konferansları Bildiri Kitabı*** (Ankara; TTKB yayınları, 2009), 269.

2 Atilla Cimer, "Non-formal ve İn-formal Öğrenme arasındaki İlişki," ***Hayat Boyu Öğrenim kapsamında Türkiye'de İnformal Öğrenme Üzerine Ortak Bir Anlayış Geliştirme ve farkındalık Oluşturma Projesi Konferansları Bildiri Kitabı*** (Ankara; TTKB yayınları, 2009), 267.

3 Hayati Hökelekli, "Kur'an Kıssalarının Anlam ve Değeri" ***IV. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu***, (Ankara, 1998), 80.

kullanılan ilahi kelamdır. Nitekim Kur'an'da ***Hz. Süleyman'ın*** (a.s.) Belkıs'a gönderdiği mektuptan bahseden "*…**bana çok önemli bir mektup bırakıldı. Mektup Süleyman'dandır ve Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyladır**"*[1] ayetinin tefsirinde;[2] "İslam'ın başlangıç dönemlerindeki Mekke'li müşrikler, işlerine başlarken '***Bismi'l-lât, bismi'l-'uzzâ vb.***' putlarının ismini anarak başlıyorlardı. Buna karşılık Hz. Peygamber de, Hz. Nuh'un kendisi ve kavminin gemiye bindikleri sırada söylediği ve Kur'an'da, "*Gemiye binin ! Onun yüzmesi de, durması da **Allah'ın adıyla**dır…"* ayetindeki[3] "***Bismillâhi…"*** kelimesinden ilhamla, sadece "bismillah" diyerek işlerine başlıyordu. Daha sonra ise yukarıda aktardığımız Hz. Süleyman'ın mektubunu anlatan ayet inince, Hz. Peygamber'in de artık, Kur'an'da nazil olan şekli ve bugün bizim de okuduğumuz şekliyle besmeleyi okumaya ve mektuplarına öyle yazmaya başladığına"[4] dair nakiller, kıssaların Hz. Peygamber üzerindeki dolaylı etkisini gösterir. Yine Kur'an'da " وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنّ = *anneler çocuklarını emzirirler*"[5] denilir de '***emzirsinler***' şeklinde sert bir üslupla emredilmez. Yani, 'zaten gönüllüce emzirirler' şeklinde anlaşılarak, annelere dolaylı şekilde bir şeyler çaktırılır/çıtlatılır.

3. DİJİTAL ÖĞRENME VE İNFORMAL ÖĞRENME İLİŞKİSİ

Modern iletişim araçlarının keşfedilmediği çağlarda bilginin elde edilmesi ve yayılması çok zaman alırken günümüzde öğrenilen bilgiler çok kısa sürede eski bilgi durumuna düşebilmektedir. Bilim adamları tarafından öğrenme kavramı genellikle benzer şekillerde tarif edilirken, bilişim ve teknolojideki hızlı gelişmeler içinde yaşadığımız asırdaki eğitim anlayışını farklı noktalara ulaştırmıştır. Günden güne tarım toplumlarından sanayi toplumuna evrilen dünya, sanayi toplumundan da bilgi

---

1 Neml, 27/29, 30.

2 Ebu Bekr Ahmed b. Ali (ö. 370), ***Ahkâmu'l-Kur'an***, 5 cilt, (Beyrut, Dâru'l-İlm, 1405), 1/5; Muhammed b. Ahmed el- Ensârî el-Kurtubî(ö. 671/1272), ***el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân***, 20 cilt (Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye 1965), 13/95.

3 Hûd, 11/41.

4 Muhammed b. Meni' ez-Zühri İbn Sa'd, (ö.230/845), ***et-Tabakâtü'l-Kübrâ***, 9 cilt (Beyrut: Dâru Sadr, 1968) 1/263.

5 Bakara, 2/233.

toplumu olma yolunda hızla ilerlemekte ve eğitim sisteminde de köklü değişikliklere sebep olmaktadır.

Eğitim, daha çok bireyde istendik davranışlar geliştirme süreçleri olarak tanımlanırken,[1] bu süreçler önce ***formal*** daha sonra ise non-formal şeklindeki aşamalarla gerçekleşmekteydi. Kişinin ömür boyu kazandığı genel bilgilerin adı henüz "informal öğrenme" olarak konulmazdan önce bu tür öğrenmeler ya da sosyalleşmeler daha çok aile, mahalle, çevre, okul, iş yeri, toplu yaşanılan alanlar gibi alanlarda kendiliğinden zorunlu ya da gönüllü olarak gerçekleşmekte idi. Dolayısıyla informal öğrenme oldukça karmaşık bir yapıya sahip olduğundan kişinin hiçbir şey öğrenmediği zannedildiği anda bile aslında çok şey öğrendiği daha sonraki zamanlarda anlaşılabilmektedir.

Mesela, formal eğitimin yapıldığı okulda bile öğrenci faydalı-faydasız informal öğrenmeye devam etmektedir. Bu sebeple televizyon yöneticilerine, medya yapımcılarına, kahvehaneler, kafeler gibi daha çok gençlerin uğrak mekân sahipleri ile imamlar, dernek yöneticileri, üniversiteler, yerel yöneticilere büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir. Mesela, "Beyaz Gölge" isimli dizi sayesinde ülkemizin birçok yerine basketbol potasının dikildiği, "Kurtlar Vadisi" dizi filmindeki karakterlerden etkilenen gençlerin onlar gibi davranış sergiledikleri belirtilir.[2] Yine İmam Hatip Lisesi'ne devam eden bir öğrencinin İstanbul'daki TEKNOFEST Fuarı'na katılmasıyla birlikte teknolojiye olan ilgisi artar ve o güne kadar düşündüğü meslek yerine mühendislik fakültesini tercih etmesine vesile olur.[3] Bu durum, informal öğrenme süreçlerinin ani fakat etkili olduğunu da göstermesi bakımından önemlidir. İnsan eğitim hayatında işte bu kadar önemli olan informal öğrenme çeşidinin bazen "gönüllü" bazen de "farkında olmadan" kişide meydana getirdiği değişiklikler eğitimcileri yeni bir alana ve yeni bir isme yönlendirdi ve bu tür öğrenme "informal öğrenme" olarak tanımlandı.

---

1 Selahattin Ertürk, ***Eğitimde Program geliştirme,*** (Ankara: Yelkentepe yay., 1979), 12.

2 Adil Türkoğlu, "İnformal Öğrenme", ***Hayat Boyu Öğrenim Kapsamında Türkiye'de İnformal Öğrenme Üzerine Ortak Bir Anlayış Geliştirme ve Farkındalık Oluşturma Projesi Konferansları Bildiri Kitabı***, (Ankara: MEB TTK Başkanlığı Yayınları, 2009), 37.

3 https://www.takvim.com.tr/yasam/2021/02/15/kim-milyoner-olmak-ister-yarismasi-ile-taninan-18-yasindaki-elif-incenin-hayati-teknofest-ile-degisti (Erişim: 28.05.2021).

İnformal öğrenmelerin de kendi içinde üç gruba[1] ayrıldığı belirtilir:

Öz-yönelimli Öğrenme: Bireyin belli amaç güderek bilinçli öğrendikleridir.

a. Rastlantısal Öğrenme: Başka bir şey yaparken ortaya çıkan ***yan öğrenme***dir. Birey bunu daha sonra fark eder.

b. Sosyalleşme veya Örtük Öğrenme: Amaçlı ya da bilinçli değildir. Mesela, okul dersleri belli bir program veya müfredat dâhilinde da öğrenilir, ancak okul kuralları için ayrıca bir ders bulunmamakta, yaşayarak öğrenilmektedir.

Dünyada internette geçirilen süre günden güne artmakta, Şubat-2021 itibariyle bu sürenin ülkemizdeki oranının günlük sekiz saate kadar çıktığı belirtilmektedir.[2] Bu sebeple her türlü ihtiyacını oturduğu yerden temininin mümkün olduğu sanal bir ortamda gezinen bir kişi mesela otomobil almak istiyorsa alacağı araç için "***bilinçli, öz-yönelimli***" sayılabilecek araştırmalar yapar. Bu esnada yoğun reklamı yapılan ya da yanıp sönen(flash) ikazlarla reklamı yapılan mesela bir yiyecek de dikkatini çekebilir ve o linki de ziyaret etmesi, "***rastlantısal***" bir informal öğrenmedir. Bilişim araçlarının kullanılması, deneme yanılma yoluyla öğrenme gibi faaliyetler ise "***örtük öğrenme***"ye örnek olarak verilebilir. Bizim için önemli olan husus ise daha çok ilk iki öğrenme çeşididir. Yani, kendini Müslüman olarak tanımlayan birinin ***kasıtlı*** ya da ***rastlantısal*** olarak karşısına ne sunabileceğimizdir.

Öte yandan, öğrenme, kültürlenme veya sosyalleşme; "zoraki", "kasıtlı" ve "gelişigüzel" olarak sınıflara ayrılsa da askerî literatürde kullanılan "***en yiğit asker gönüllü askerdir***" metaforundan hareketle, en iyi öğrencinin de "gönüllü öğrenci" yani öz-yönelimli öğrenci olduğu unutulmamalıdır. Tebliğimize konu olması bakımından da "gönüllü öğrenme faaliyeti/informal öğrenme" günümüzde daha çok dijital ya da akıllı aletlerle gerçekleştirilmektedir.

---

[1] Mehmet Taşpınar, "Hayatboyu Öğrenim Kapsamında İnformal Öğrenme", ***Hayat Boyu Öğrenim Kapsamında Türkiye'de İnformal Öğrenme Üzerine Ortak Bir Anlayış Geliştirme ve Farkındalık Oluşturma Projesi Konferansları Bildiri Kitabı***, (Ankara: MEB TTK Başkanlığı Yayınları, 2009), 17.

[2] https://teknosafari.net/turkiyedeki-kullanicilar-gunde-ortalama-8-saati-ekran-basinda-geciriyor/ (03.05.2021).

Yatay mimariden dikey mimariye geçilmesiyle birlikte sokaklar oyun ve sosyalleşme alanı olmaktan uzaklaşınca yerini önce TV programları, ardından da dijital iletişim araçları almaya başladı. Artık çocuklar ve büyükler komşuları ya da arkadaşları yerine elektronik ortamlarda vakit geçirmeye başladılar. Tam da bu "vakit geçirme" zamanları, informal öğrenme için fırsat oluşturmaya başladı ve teknolojiyi daha yoğun kullanmaları sebebiyle bu kuşağa "***dijital yerli***" dahi denilmektedir.

Yazmaya göre seyretmenin, okul, sıra gibi bir mekân ile belli bir zaman sınırlanan öğretim etkinliklerinin oluşturduğu sıkıcılığa karşın herhangi bir baskı olmaksızın herhangi bir kıyafet vb. zaman mekân sınırı da olmaksızın dijital ortamlardaki bilgilerin isteğe bağlı olarak tekrar tekrar okunabilmesi, sınıftaki eğiticiye sormaktan çekindiği hususları yeniden izleyebilmesi ve uzakta bulunan uzmanlara kolayca ulaşabilme imkânları sebebiyle dijital ortamlar eğitimciler için yeni bir keşif alanı doğurdu. Dijital ortamlarda eğlence maksatlı başlanılan gezintiler, bu kişilere farkında olmadan hem bu aletleri kullanma eğitimi hem de dijital ortamlardan faydalı-faydasız istifade etme imkânı oluşturmaya başladı. Bu durumu fırsat bilen yazılımcılar, programcılar elektronik ortamlarda gezinen kişileri aynı zamanda tüketim elemanı olarak algılamaya başlayınca reklam kültürü ve reklam yapma anlayışında da büyük değişikliklere yol açtı. Adeta dijital dünyada gezinen birisi, iradesi dışında ve kapıdan kovalasa bacadan girercesine maddi-manevi **subliminal** reklamlara maruz bırakıldı. Bu sebeple "internetin uzaktan eğitim yoluyla eğitim dünyasına sunmuş olduğu yenilikler takdir edilmekle birlikte uzaktan eğitim adı altında bir çok kurum tarafından verilen online lisans ve bazı sertifika kurslarının insanoğlunun yüzlerce yıllık eğitim ve öğretim birikimini tehdit ettiği, eğitim gibi toplumları sürükleme özelliğine sahip bir alanda her türlü kötü kullanıma imkân sağlamasının tehlikelerine de dikkat çekilmektedir."[1]

Dolayısıyla, olumlu-olumsuz informal öğrenmelerin ya da kültürlenmelerin en etkili aracı artık dijital araçlar oldu. İşte sadece İslam dini için değil bütün dinî eğitimler sahasında da informal öğrenmeler

[1] Murat Tuncer-Mehmet Taşpınar, "Sanal Ortamda Eğitim ve Öğretimin Geleceği ve Olası Sorunlar", ***Sosyal Bilimler Dergisi 1***, (Haziran: 2008), 130.

ya da etkilenmeler, yerini artık dijital dünyaya terk etmiş durumdadır. İslam hakkında bilgi araştırması yapan birisinin karşısına İslam aleyhinde yayınlar da gelebilmekte hatta diğer dinlerin reklamlarının yapıldığı al-benisi yüksek içeriklerle de karşılaşabilmektedir. İslam özelinde düşünüldüğünde özellikle ülkemizde klasik manada iki minare arasına yerleştirilen mahyalarla başlayan dinî tebliğ maksatlı mesaj faaliyetleri, devlet TV'lerinde belirli gün ve sınırlı dakikalarla yayınlanan dinî programlarla devam etmiş, günümüzde ise artık hayatın her tarafını kuşatmış durumdadır. Bu durum, klasik manadaki dinî eğitim anlayışı ile dinî kavramların mahiyetini de sorgulamayı beraberinde getirmiştir. Bu sebeple de bu ortamlar için materyal üretmenin önemi aşikârdır.

3.1. Dijital Dinî Eğitim: Avantajları-Sorunları

İnsan çift yönlü, çift tabiatlı ya da karakterli bir varlık yani kızarken gülen, severken nefret edebilen bir yapıya sahiptir. Aynı şekilde bir taraftan öğrenirken öte yandan öğretir. Bu bazen bilinçli bazen de bilinçsiz/kendiliğinden gerçekleştiğinden genelde eğitim özelde de dinî eğitim faaliyeti karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s.) "***İnsanlar iki sınıfa ayrılır: Öğreten ve öğrenenler. Bu ikisinin dışında kalan kimselerde hayır yoktur***"[1] buyurarak öğrenen ve öğretenlerin kimler olduğunu, kadın erkek, inançlı-inançsız, soyut-somut gibi kesin hatlarla ayırmamıştır. Hadis olduğu zannedilse de mana bakımından kelam-ı kibar sayılabilecek şekilde eğitim-öğretimin de "***beşikten mezara kadar***" süreceği cümlesi bir hakikattir. İslam inancına göre insanlığın ilk öğretmeni Hz. Âdem'den başlayarak tüm peygamberlerin kavimlerini eğitme ve öğretim metotlarını da Allah'tan aldıkları ve günümüzde kullanılan tüm eğitim metotlarının basit örneklerinin peygamberler tarafından uygulandığı belirtilir.[2]

İnsanın öğrenen ve öğreten bir varlık oluşunda tabii olarak her iki taraf da insandır. Ancak dijital eğitimde tarafların birisi ya yok gibidir ya eşyadır ya da uzaktadır. Yani, yüzyüze eğitimdeki sıcaklık, öğreni-

---

1 Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, ***el-Mu'cemu'l-kebir***, 14 cilt (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâs, 1985), 10/201.

2 Peygamberimizin muallim oluşu hakkındaki hadis için bk. İbn Mace, Mukaddime, 17.

len bilgilerin ölçümü, denetlenmesi, eğiticinin hareketleri ile tavır ve davranışlarının gözlemlenmesi gibi dolaylı öğrenmeler oldukça azdır. Bu sebeple dijital eğitimde sadece tek taraf yani öğrenen veya etkilenen taraf vardır. Her ne kadar öğrendiklerini daha sonra öğretecek olsa da dijital eğitimle kazanılan bilgiler yüz yüze eğitimde olduğu gibi hemen ve doğrudan karşı tarafa yansıtılamamaktadır.

Öte yandan, dijital yayından istifade edebilmek için "***medya okur-yazarlığı***"nın bir başka ifadeyle teknolojik aletlerin azami seviyede kullanılışının bilinmesi gerekmektedir. Mesela, cep telefonunun ilk defa günlük kullanımda yaygınlaşmaya başladığı 2000'li yıllarda beş yıl görev yaptığım İsviçre'de yaşlı insanlar için "***cep telefonu kullanma kursları***" düzenlenmiş ve o zamanki basit halinin bile temel özellikleri öğretilmeye başlanmıştı.[1] Ülkemizde "telefon dolandırıcılığı" tuzağına düşenlerin büyük kısmının –yüksek eğitimli olsalar bile- bu aletleri kullanamayanlar olduğu dikkate alınırsa konunun önemi aşikârdır. Bütün bu çabalara rağmen dijital yayınlara olağanüstü zamanlarda ulaşamama riski de göz önüne alınarak dijital yayınların yanında geleneksel yayın politikalarının da devam ettirilmesi gerekmektedir.

Gerçi, öğrenme stillerine göre bireylerin; "***görsel öğrenme***", yani görerek, yazarak, çizerek, tasarlayarak öğrenmeyi önceleyenler; "***işitsel öğrenme;*** yani duyarak, tartışarak daha iyi öğrenenler ile "***devinişsel-temassal öğrenme***" yani dokunarak, somutlaştırarak, gösteri yaparak öğrenme olmak üzere üç gruba ayrıldıkları belirtilir.[2] Bu sebeple de dijital öğrenme ya da geleneksel eğitim aktivitelerinin her kişi için aynı sonucu veremeyebileceği hatırdan çıkarılmamalıdır.

Geleneksel manada "dinî eğitim" denilince daha çok yüz yüze ve belli bir mekânda yapılan ve dinî ilgilendiren yani "***iman, bilgi, davranış ve değer yargıları***"ndan oluşan konuların öğretilmesi kastedilir. Bu mekândan kasıt ise İslam dünyasında öncelikle cami ya da mescitler, daha sonra okullar akla gelir. Bu sebeple dijital aletlerle yapılan dinî

---

1 https://www.aelterbasel.ch/gesundheit-mobilitaet/mobilitaet/kurse-fuer-senioren/ (Erişim: 28.05.2021).

2 Özcan Demirel, ***Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme***, (Ankara: Pegem yay, 2000), 193.

eğitim faaliyetlerinde mekândan ve zamandan yoksun olunsa da sanal olarak kutsal görsellerle web sayfaları süslenerek bu eksiklik giderilmektedir. Aslında bu eksiklik klasik eğitimle yetişen tecrübeli nesil için problem teşkil ederken, yeni yetişmekte olan ve 'Z nesli' denilen kuşak için bir problem oluşturmamaktadır. Öte yandan dindar kesim daha önce kendi içinde kapalı bir hayat yaşarken zaten sosyal ağ ve ilişkileri aynı şeyi düşünen insanlardan oluşmaktaydı. Dijital imkânların artmasıyla bu dar çerçeve de önemini yitirmiş, benzer düşüncelere sahip insanların oluşturduğu kümelenme de yerini açık topluma bırakmıştır.

Yine, "modern kültürle birlikte reel hayata taşınan bireycilik, aksi bir biçimde dinî çoğulculuğu beraberinde getirmiş, dinsel çeşitlik arasında birey, farklı dinî görüşlerle karşı karşıya kalabilmiştir. Böylece modern birey için din (dinsel yorum), geleneksel dinsel kurumların kendisine sunduğu şüphe götürmez nesnel gerçeklik değil, seçim yapılabilen bir olgu hâline dönüşmüştür. Bunun tabiî sonucu olarak da farklı dinsel organizasyonlar, taraftar toplamak ve rekabet etmek zorunda kalmışlardır. Bu nedenle bir grubun dinî görüşlerini piyasaya sunması ve potansiyel alıcılara iletebilmesi medya organları ve kendileri açısından önemli hâle gelmiştir. Fakat dine giydirilmeye çalışılan bu rekabet ve pazar mantığı, iletilen mesajın orijinal ve kitabi olmasından ziyade bireyin mesajı kabul etmesini yani tüketici olarak bireyin ön plana çıkarılmasını gerektirmiştir. Medya aracılığıyla dine bu yönde bir işlev yüklenmesi ise oldukça ileri boyutlara ulaşmıştır. Dolayısıyla modern çağda medya ve kitle iletişim araçlarıyla kutsal olan artık yeniden üretilir ve tüketilir hâle gelmiştir."[1]

Yine, aile, çevre ve akranlar aracılığı ile alınan eğitim ve kültürlenmenin depolanma imkânı bulunmamaktadır. Belki bazı örf, adet, gelenek, tarihî bilgiler kısmen yazıya aktarılmakla birlikte, her an bu bilgiye ulaşma ve istifade etme imkânı oldukça sınırlıdır. Buna karşın dijital eğitim materyalleri "taşınabilir", "istenildiği anda kullanılabilir" olma gibi avantajlara sahip olması bakımından tercih edilme oranı daha yüksektir.

---

[1] Hüseyin Maraz, "Dinî Kimlik Oluşumunda Sosyal İletişim Araçlarının/Ağlarının Etkisi", ***I. Uluslararası Din Ve İnsan Sempozyumu "Din, Dil Ve İletişim" Tebliğler Kitabı*** (Eskişehir: ESOGU yay, 2019), 809.

Şimdi dinî eğitim denilince ne anlaşılması gerekir konusuna temas etmek istiyoruz. Dinî eğitim denilince genellikle üç ana başlık akla gelmektedir:

3.1.1. İnançla İlgili Konuların Dijital Ortamda Eğitimi

İnançla ilgili yani Allah'a, peygamberlere, kitaplara, ahirete iman gibi temel ilk bilgiler genellikle aile içinde kazanılır. Bu tür bilgilerin temelini "***sevgi***", "***bağlanma***" ve "***korku***"nun en çok tezahür ettiği çocukluk döneminde verilmesinin önemine dikkatler çekilir.[1] Fark edileceği üzere bu yaşlarda çocuklar aşırı duygusal olduklarından, gayba ait/metafizik konularda daha çok en fazla sevdikleri ana-baba ve ailelerinden etkilenirler ve onların anlatımlarıyla öğrendiklerini somutlaştırırlar. Mesela, melekler beyaz kanatlı olarak betimlenmektedir. Dijital eğitim ortamlarında ise "sevgi, korku" gibi duygusal bağın asgarî seviyede belki de hiç bulunmaması nedeniyle bu yaşlar için hazırlanan dijital eğitim materyallerinin başarılarının sorgulanması gerekir.

Mesela; arkadaşımın dört yaşındaki kızı, kendini apartmanın beşinci katından atmıştı. Neden atladığını sorduğumuzda; 2007 yılında yayınlanan "***casper***" isimli çizgi film karakterinin de bu tür atlamalar yaptığını ve ona melekler gibi bir şey olmadığını izlediğini, bu sebeple kendisini de atladığını söylemişti. Bizzat şahit olduğum bu örnek olaydan da anlaşılacağı üzere çocuklar kendi hayal dünyalarında soyut/manevi olayları somut olarak yorumladıklarından, onlara aktarılacak olan inançla ilgili hususların da çok iyi analiz edilmesi kaçınılmaz gözükmektedir.

Dikkat edilirse bu yaşlarda eğitim daha çok sözlü rivayete, duyarak öğrenmeye, aynı inanca sahip aile, okul, iş ve meslek arkadaşlarıyla birlikte yaşamakla başlayıp[2] ilerleyen aşamalarda okuyarak, bilgi ve okumalarını artırarak ya da dijital imkânların yardımıyla kişiler kendini

---

1 Mehmet Emin Ay, ***Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*** (İstanbul: Timaş yay, 2016), 39 vd.

2 Halit Yeşil, Hayatboyu Öğrenim kapsamında İnformal Öğrenmenin yeri, anlamı ve Önemi", ***Hayat Boyu Öğrenim Kapsamında Türkiye'de İnformal Öğrenme Üzerine Ortak Bir Anlayış Geliştirme ve Farkındalık Oluşturma Projesi Konferansları Bildiri Kitabı***, (Ankara: MEB TTK Başkanlığı Yayınları, 2009), 45.

geliştirebilmektedir. Formal ve non-formal eğitimler belli bir yaş ile sınırlı iken, informal öğrenme hayat boyu sürebilmektedir. İslami tabirle "beşikten mezara kadar" devam bu süreçte imani konulara dair dijital bilgi kaynaklarının "***sahih dinî temele dayalı, yanlış anlaşılmaya ve yönlendirmeye fırsat vermeyen, herkes tarafından kolayca ulaşılabilir ve belki de en önemlisi korunabilir***" olma gibi standartlarının bulunması önem arz etmektedir. Özellikle dijital sahadaki faydalı gelişmelerin her zaman zararlı yazılımların gerisinden geldiği gerçeğinden hareketle bu bilgilerin depolanması ve yazılım korsanlarınca müdahale edilebilir olmamasına özen gösterilmesi gerekmektedir.

3.1.2. İbadetle İlgili Konuların Dijital Ortamda Eğitimi

İslam'ı görünür kılan ve genellikle hareketlerden ve şekillerden oluşan "ibadetlerin eğitimi" meselesidir. Şu anda dijital imkân sunan şahıs, firma ya da kurumların en çok yoğunlaştıkları ve başarılı kabul edilebilecekleri saha burasıdır. "Konuşan seccade", "Kur'an okuyan kalem" vb. aletlerle başlayan ve internet ortamında özellikle abdest almayı ve namaz kılmayı öğreten ve gittikçe çeşitlenen, kalitesi yükselen video kayıtlarıyla devam eden materyalleri "dijital ibadet eğitimi" materyalleri olarak sayabiliriz.

İbadetle ilgili dijital dinî yayınlardaki büyük sorun, yayınlayanlar tarafından olmasa dahi korsan yazılımcı ya da hackerler tarafından istismara maruz kalabilecek olmalarıdır. Ayrıca İslam hakkında olumlu kayıtların yanında olumsuz kayıtların da ulaşılabilir olmasındadır. Namazın kılınışını anlatan görsel yayınlara mukabil "***namaz kılmaya gerek olmadığı***"na(!) dair de kayıtların bulunması kontrolsüz internet ortamında mümkündür. Bu kontrolsüz sanal okyanus içerisinde yüzme bilmeyen masum birinin hangi bilginin doğru olduğuna dair sorup öğrenebileceği birisi de bulunmadığı zaman zihinler bulanmaktadır. Bu sebeple okullarda 'medya okur-yazarlığı' eğitimine ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca, akademik düzeyde dinî tahsil gören kabiliyetli gençlerin aynı zamanda bu bilgileri aktarma ve yaygınlaştırma vasıtası olan "***basın yayın, sinema, drama, prodüktör gibi"*** dijital yayın ve reklam alanıyla ilgili alt branşlarda da kendilerini geliştirmeleri hususunda yönlendirme yapılmalıdır.

Mesela, 2015 yılında o zamanki adıyla TRT DİYANET'te yayınlanan "*Gençlerle Başbaşa*" isimli programın çekimleri ülkemizin çeşitli İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin katılımlarıyla gerçekleşiyordu. Çalıştığım fakültede de bu programın çekimleri yapılırken, misafir konuşmacı, katılımcılar ve öğrenciler en nezih kıyafetleriyle ve münasip bir şekilde salonda oturuyorlardı. Ancak, bu programın kayıtlarını alan kameramanlarla stüdyo şefinden oluşan 6-7 kişilik ekibin uygunsuz kılık kıyafetleri, davranışları dinî içerikli bir programın bütün mehabetini zayıflatmıştı. Program çıkışında; Diyanet'in bu programları çekmek üzere bu firmadan hizmet satın aldığını duyunca üzüntümüz bir kat daha artmış ve "bizim paralarımızla bizim değerlerimize sataşıyorlar" diye sessiz protesto etmiştik. Özetle, günümüzde sadece dinî yayıncılık için kendi alanının uzmanı iyi bir yazar, güzel sesli bir hafız ya da olağanüstü bir şair olmak kâfi gelmemektedir. Aksine bu bilgileri sunma teknikleri olan "*çizgi film, animasyon, görüntü yönetmeni v.b.*" meslek sahibi ya da kısaca "*masaüstü yayıncılık uzmanı*" olabilecek nesile ihtiyaç bulunmaktadır.

3.1.3. Ahlakla İlgili Konuların Dijital Ortamda Eğitimi

Dinî eğitimin ve dijital yayıncılığın bir parçasını da ahlakla ilgili konular oluşturmaktadır. Aslında güzel ahlak dinin asli ve hissedilen kısmını teşkil eder. İslam'ın merhamet, cömertlik, fedakârlık, komşuyla iyi geçinme, yalan söylememe gibi ahlaki ilkelerle içkiden kumardan uzak durma gibi alışkanlıkların bulunduğu bir gerçektir. Klasik eğitim metotlarında bu tür etkilenme ve kültürlenmeler daha çok aile, komşu ve mahalle gibi toplu yaşanılan ortamlarda aktarılmaktaydı. Bu tür güzel ahlaki hasletlerin dijital ortamlara yansıtılması, yansıtılırken seçilen objelerin konuya uygunluğu önemlidir. Mesela, içki, kumar ve yalan söylemenin zararları için çekilen "*Kuşeller,* filmi ile *Kapıcı Musa, Son Türbedar, Sevginin Sesi, Yaşama Hakkı*" filmi diğer filmler bu başlığa örnek çalışmalar olarak zikredilebilir.

3.2. İnformal Öğrenmenin Dezavantajları

Yukarıda sıralanan olumlu yönlerine rağmen, informal öğrenmenin dezavantajları da bulunmaktadır. Birkaç örnekle yetinmek istiyoruz:

a. İnformal öğrenmelerde elde edilen bilgiler, çalışırken, eğlenirken, konuşurken, radyo-TV dinlerken kısaca gelişigüzel şekilde gerçekleşmesi, bu bilgilerin ölçülememesi ve denetlenememesi sorununu beraberinde getirmektedir.

b. İnformal olarak kazanılan öğrenmenin kalitesi bireyin öğrenme stili ile ilişkili olduğundan,[1] görsel zekâlı birisi dokunarak ya da yazarak öğrenme stillerinden yeteri kadar faydalanamaz. Eğitimde bireysel farklılıklara göre davranış sergileme, müfredatı ona göre tanzim etme işi genelde tecrübeli eğiticilere aittir. İnformal öğrenmede ise aile ve çevreden bağımsız olarak genellikle gençlerin kendisi karar verebildiğinden çoğunlukla sağlıklı karar veremedikleri görülmektedir. Mesela, Anadolu lisesini birincilikle bitiren ve çok iyi bir fakülteyi kazanma ihtimali olan bir öğrenci "***youtuber***" olacağım diyerek evden kaçarak eğitimini yarıda bırakabilmektedir. İnternette dolaşıma giren her türlü bilgiyi doğru kabul edip youtuber'lerin kısa yoldan çok para kazandıkları bilgisine inanan bu gencin tekrar eski hâline dönebilmesi zaman almaktadır. Bu sebeple özellikle gençlerin meslek seçiminde ve meslek beğenmede zorlandıkları, hatta her gün yeni bir meslek seçmek istedikleri duyulabilmektedir.

4. Sonuç ve Teklifler

Kur'an'da kâğıt, kalem ve satırlardan sarih şekilde bahsedilirken, bazı ayetlerin işaretleriyle de günümüzdeki dijital yazı ve yayın malzemelerinden bahsedildiğini söylemek mümkündür.

İnformal öğrenmeler daha çok 'bireysel tercih'ler sonucu oluştuğundan dijital yayın politikalarında da "bireysel ve kurumsal" manadaki çözümler ayrı başlıklar hâlinde ele alınmalıdır. Öncelikle fertler olarak yapılması gereken bazı önlemler şöyle sıralanabilir:

Bilinçli bir dijital yayın takibi ve yayını için aile, okul ve çevrede fertlere öncelikle helal-haram bilincinin yerleştirilmesi daima ön planda tutmalıdır. Sadece maddî kazanç için ya da ihlas ve samimiyetten uzak şekilde yapılan yayınların cazibesi ne kadar fazla olursa olsun manevi etkisinin az olacağı tarihî tecrübelerle sabittir. Nur Suresi 30. ve 31.

---

[1] Taşpınar, ***İnformal Öğrenme***, 18.

ayetlerde "***erkek ve kadınların harama bakmamaları, gözlerini sakındırmaları***" konusundaki uyarılar doğrultusunda dijital yayın sahibi ve muhataplarına bu ahlaki değerlerin aktarılması gerekmektedir.

Medya okur-yazarlığı eğitimi ana sınıflarından itibaren başlatılmalı, özellikle DİB personeli faydalı linklerin tanıtımı yapmalı ve bu linkleri her gün ziyaret ederek web sayfalarındaki tanınırlığını artırmalıdır. Mesela, internette herhangi bir ayetin meali aratıldığında sorumsuz ve olumsuz yayın yapan sitelerin linkleri ilk sayfada ve en üstte çıkabilmektedir. Bu sebeple 100.000'i aşkın personeli bulunan DİB'in tercümesinin bulunduğu https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/ sayfasının (linkinin) bu personel tarafından günde en az bir defa tıklanması(ziyaret edilmesi) bu sahih meal sayfasının reytingini artıracaktır.

Kurumsal bakımdan başta DİB, sadece kürsü ve minberden değil, insana dokunarak, elini sıkarak tebliğ/eğitim faaliyetlerini artırdığı kadar yeni nesil iletişim araçlarından mümkün olduğu kadar istifade etmeyi sürdürmelidir. Nasıl Sağlık Bakanlığı gıdaları kontrol ediyorsa, Tarım Bakanlığı GDO denetimi, gıda ilaçları vb. konularda etkin kontrol yapıyorsa, Ticaret Bakanlığı ithal gıdalar konusunda daha müessir oluyorsa ve TSE gıdalara "helal sertifikası" düzenliyorsa dinî içerikli sitelerin denetiminin de DİB'nın koordinesinde bir oluşuma verilerek olumlu/faydalı olanlar için "akıllı işaretler" konulması sorumluluğunun verilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Yine, bazı internet sitelerine girebilmek için belirli yaş sınırında bulunma zorunluluğu olanlara girilirken yasal uyarı yapıldığı gibi BİT Başkanlığı, DİB'nın kontrolünden geçmemiş linklerdeki veya sayfalardaki bilgilere TV yayınlarında olduğu gibi özel/akıllı işaretler ya da uyarılar koymalıdır.

MEB, dinî içerikli yayınlarının sayısını artırmalı, sadece müfredat formatında yayınlar yapmamalı, aksine eğlenceli dinî eğitim materyalleriyle eğitim desteklenmelidir.

Görsel objelerin insan hafızasında uzun süre kalıcı olduğu gerçeğinden hareketle artık neredeyse iki yaşından itibaren başlayan teknolojik alet kullanımı genellikle gönüllü yapılan eylem sonucudur. Bu istendik tavırların olumlu yöne kanalize edilmesi için sunulan hizmetlerin çeşitlendirilmesi, TÜBİTAK vb. kurumların da çoğunlukla fen alanlarına

değil sosyal alanlardaki projelere de desteklerinin artırılması gerekmektedir.

Belediyelerin billboardlara, üstgeçitlere kısaca yazı yazılabilecek ya da asılabilecek yerlere dinî içerikli afiş asmaları ve farkındalık oluşturabilecek uygulamalara izin verilmelidir. İsviçre'deki okullarda sınıf tahtasının üst tarafına iri harflerle her hafta bir ahlaki değere dikkat çeken yazılar asılırdı. O hafta şu iş yapılacak ya da yapılmayacak gibi. Mesela, bir haftanın konu başlığı; "***Wochenziel:** Haftanın Hedefi/Amacı* "*wir wollen gut miteinander umgehen: birbirimizle iyi geçinmek istiyoruz*. **nicht sticheln:** *Kimseyle Alay etmek yok*, **nicht fluchen:** *Küfretmek/Sövmek yok*, **kein Spucken:** "*yerlere tükürmeyeceğiz* " gibi değerler eğitimi içerikli yazılar asılırdı. Artık bu klasik yöntemlerin okul girişlerindeki ekranlara yansıtıldığına da şahit olunmaktadır. Ayrıca bu şekilde dijital ortamlara da farkındalık oluşturacak yazıların flash hâlinde yayınlanmasına izin verilmelidir.

Kurumlar düzeyinde dinî yayın içerikleri hazırlanırken, oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan insanın, psikolojik, sosyolojik, felsefik, kültürel yönleri mutlaka dikkate alınmalıdır.

Eskiden beri geleneksel yöntemlerle sürdürülen fakat bilimsel manada adı konulmayan informal öğrenmenin önemi küreselleşme ve teknolojideki büyük gelişmelerle birlikte yeniden ortaya çıkmıştır. Kısaca dijital alanların informal öğrenmenin merkezi hâline geldiği unutulmamalıdır.

Sosyalleşme daha çok aile, arkadaş ve okul gibi ortamlarda geliştiği bilinir. Her ne kadar dijitalleşme klasik manadaki sosyalleşmeye zıt gibi gözükse de bu tür eğitim ve kültürlenmelerde de yeni tip sosyalleşmenin bulunduğu göz ardı edilmemelidir.

İlk insandan günümüze yazı, işaret, sembol, hesap, hareket, tavır, hâl ve hareket hem iletişim hem de eğitim-öğretimin vazgeçilmez araçları olduğu gerçeğinden hareketle günümüzde de iletişim ve etkileşimin işaretle, yazıyla, görüntü ile veya modern tabirle emoloji ile de olabileceği gerçeği kabul edilmelidir.

Klasik yöntemlerle informal öğrenme ve kültürlenmelerde aynı mahallede birbirini sevmeyen çocukların veya insanların zorunlu bir araya gelmeleri mi, yoksa sanal/uzaktan da olsa birbirini seven ve olumlu şe-

kilde birbirlerinden etkilenenlerin bir araya gelmesi mi önemlidir? Bu sorunun cevaplanması ve dijital eğitime bu açıdan da bakılması önem arzetmektedir.

İnternet web sağlayıcıları, dinî içerikli site ve konulardan ücret almayacak şekilde mevzuatta düzenlemeler yapılmalıdır. İnternette bir arama yapıldığı zaman o kelime ve nesne ile ilgili reklamlar yapıldığı gibi, dinî içerikli arama yapıldığı zaman da benzer içeriklerin ekrana yansımalarının alt yapıları sağlanmalıdır.

Bilgi kirliliği ve güvenlik sorunları nedeniyle dijital yayınlardan her zaman olumlu şekilde faydalanmak mümkün olamamaktadır. Bu sebeple 'enformasyon çağında dezenformasyon' yaşanmasına fırsat verilmemeli, başta aile olmak üzere tüm sivil ve resmî kurumlar bu tehlikenin asgarî düzeye indirilmesi hususunda görevini yapmalıdır.

Dijital yayının bütün bu avantaj ve erişiminin kolaylığına rağmen, olağanüstü zamanlar için yani elektrik imkânının olmadığı, savaş, deprem ya da tabii afet dönemlerinde kullanılmak ve daha sonraki nesillere aktarılmak üzere mutlaka ölümsüz yazılı/basılı yayınların devam ettirilmesi gerekmektedir.

Her değer bir emek karşılığıdır. Bu sebeple "***ilim bir avdır, onu avlamak istiyorsan onu yazmalısın***" kibar-ı kelamında da belirtildiği üzere emek verilmeyen sadece "***tık***"lanarak ya da dokunarak ulaşılan bilgiler de uzun süre kalıcı olamaması gerçeğinden hareketle klasik eğitim metotları da tamamen terk edilmemelidir. Belki bu sebeple insanlar en yakınlarının telefon numaralarını hatırlayamamaktadırlar.

Her ne kadar dijital dinî yayıncılığın diğer yayınlarda olduğu kadar reyting, reklam ve para gibi bir derdi yok ise de gittikçe bu yöne doğru tehlikeli bir gidişin varlığı yadsınamaz. Mesela, sadece meşhur olmak ve sosyal medya hesaplarının bolca ziyaret edilerek reyting sağlamak amacıyla camiye kadınlar için ayrılan kapıdan girmek yerine erkeklerin girdiği kapıdan girerek, olay çıkaran ve bu sayede reklam alma peşinde olanların varlığı unutulmamalı, istismara fırsat verilmemelidir.

Dijital yayının en önemli vasıtası olan bilgisayar ve internet yararlı olduğu kadar insan sağlığına zarar verebilen bir araçtır. Bunlardan kaynaklanan sağlık ve iş gücü kayıpları konusunda medya okur-yazarlığı derslerinde bilgilendirmeler yapılmalıdır.

Öte yandan, adına sosyal medya denilen programlarda her türlü paylaşımın yanında "dinî yayınlar" da yapılmaktadır. Bu tür programların fayda-zarar analizlerinin iyi yapılması ve insanı "asosyal" yapmasına fırsat verilmemelidir. Öyle ki, insanlar bu programlar aracılığı ile zihniyetine göre dinî mesajlar paylaşarak kendi kanaatini haklı çıkarma peşinde koşabiliyor. Böylece gerilim ortamı sürekli canlı kalıyor ve gününü sürekli birilerine cevap vermekle, belki hakaret ederek geçiren, bir nevi "medya canavarı" insanlara rastlanabiliyor. Aslında bu tür paylaşımların, ***Faydasının Ölçülemediği Yazışmalar"*** şeklinde isimlendirmek doğru olur. Çünkü "***sadece yazı yolu***"yla yapılan iletişimlerde, normal hayattaki sözlü iletişimde bulunan "beden dili ve ses tonu-vurgusu"ndan oluşan iki unsur bulunmamaktadır. Bu iki unsuru muhataplarda görme imkânı olmadığı için yanlış anlamalara fırsat verilmemeli, dolayısıyla paylaşılan şey dinî içerikli bile olsa fayda yerine zarar verebileceği göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

Ebu Hilal el-Askerî, ***el-Furuku'l-Lügaviyye***, thk. Muhammed İbrahim Selim. Beyrut: Dâru'l-İlm ve's-Sekâfe, ts.

Ay, Mehmet Emin. ***Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım***. İstanbul: Timaş yay, 2016.

Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hâtîb. ***Takyîdü'l-'İlm***, thk. Said Abdülğaffar Ali. Kahire: Darü'l-İstikame, 2008.

Bilgin, Beyza. ***Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi***. Ankara: Gün yayıncılık, 2001.

Borat, Oğuz. "Sargın Öğrenme Sisteminin Kurulması İçin Örgün ve Yaygın Öğrenme Sistemlerinin İncelenmesi", ***Hayat Boyu Öğrenim kapsamında Türkiye'de İn-formal Öğrenme Üzerine Ortak Bir Anlayış geliştirme Ve farkındalık Oluşturma Projesi Konferansları Tebliğler Kitabı***, Ankara; TTKB yayınları, 2009.

Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. ***el-beyan ve't-tebyîn***, thk: Abdusselam Muhammed Harun, 4 cilt. Kahire: Mektebeü'l-Hancî, 1998.

Cessâs, Ebu Bekr Ahmed b. Ali. (ö. 370), ***Ahkâmu'l-Kur'an***, 5 cilt. Beyrut, Dâru'l-İlm, 1405.

Cibran Mesud, ***er-Râidu Mu'cemu lügaviyyin ve Asriyyin***, Lübnan: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1992.

Cimer, Atilla. "Non-formal ve İn-formal Öğrenme arasındaki İlişki," *Hayat Boyu Öğrenim kapsamında Türkiye'de İnformal Öğrenme Üzerine Ortak Bir Anlayış geliştirme Ve farkındalık Oluşturma Projesi Konferansları Bildiri Kitabı*. Ankara; TTKB yayınları, 2009.

Demirel, Özcan. *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara: Pegem yay, 2000.

Dumlu, Ömer. "Suhuf" , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37/477. İstanbul: TDV yayınları, 2009.

Ertürk, Selahattin. *Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara: Yelkentepe yay., 1979.

Hökelekli, Hayati. "Kur'an Kıssalarının Anlam ve Değeri." *IV. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu*, Ankara, 1998.

İbn Sa'd, Muhammed b. Meni' ez-Zührî(ö.230/845). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 9 cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1968.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el- Ensârî(ö. 671/1272). *el-Câmi' li Ahkâmi'l- Kur'ân*. 20 cilt. Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye 1965.

Küçükahmet, Leyla. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1986.

Maraz, Hüseyin. "Dinî Kimlik Oluşumunda Sosyal İletişim Araçlarının/Ağlarının Etkisi", I. Uluslararası Din Ve İnsan Sempozyumu "Din, Dil Ve İletişim" Tebliğler Kitabı. Eskişehir: ESOGU yay, 2019.

Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Tefsir- Kebir(Mefâtîhu'l-Gayb)*, 32 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

Taberânî, Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-kebir*, 14 cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâs, 1985.

Taşpınar, Mehmet. "İnformal Öğrenme", *Hayat Boyu Öğrenim kapsamında Türkiye'de İnformal Öğrenme Üzerine Ortak Bir Anlayış geliştirme Ve farkındalık Oluşturma Projesi Konferansları Tebliğler Kitabı*, Ankara; TTKB yayınları, 2009.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid. *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dahrûc, 2 cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.

Tuncer, Murat- Taşpınar, Mehmet. "Sanal Ortamda Eğitim ve Öğretimin Geleceği ve Olası Sorunlar", *Sosyal Bilimler Dergisi 1*, Haziran: 2008.

Türkoğlu, Adil. "İnformal Öğrenme", *Hayat Boyu Öğrenim Kapsamında Türkiye'de İnformal Öğrenme Üzerine Ortak Bir Anlayış Geliştirme ve Farkındalık Oluşturma Projesi Konferansları Bildiri Kitabı*, (Ankara: MEB TTK Başkanlığı Yayınları, 2009.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, 9 cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1971.

Yeşil, Halit. Hayat boyu Öğrenim kapsamında İnformal Öğrenmenin yeri, anlamı ve Önemi", *Hayat Boyu Öğrenim Kapsamında Türkiye'de İnformal Öğrenme Üzerine Ortak Bir Anlayış Geliştirme ve Farkındalık Oluşturma Projesi Konferansları Bildiri Kitabı*, Ankara: MEB TTK Başkanlığı Yayınları, 2009.

MÜZAKERE

Doç. Dr. Bilal YORULMAZ
Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

Öncelikle Mahmut Şahin ve Doç. Dr. Abdullah Acar beylere tebliğlerinden ötürü teşekkür ederim. Mahmut Şahin Bey Diyanet İşleri Başkanlığının pandemi sürecinde yaptığı faaliyetleri aktardılar. Dolayısıyla bu tebliğde müzakere edebileceğim herhangi bir husus bulunmamaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığını yaptıkları çalışmalardan ötürü tebrik ediyorum.

Doç. Dr. Abdullah Acar Bey'in tebliğinde ifade ettiği hususlara büyük oranda katılıyorum. Sadece iki noktada itirazım ve bir katkım olacak. Tebliğde "online lisans ve sertifika kurslarının insanoğlunun yüzlerce yıllık eğitim ve öğretim birikimini tehdit ettiği" şeklinde bir alıntıya yer verilmiş. Ben bu kadar tepkisel olunmaması gerektiğini düşünüyorum.

Devlet kurumlarında görev alınabilecek alanlarda online lisans diploması verilmesine karşıyım. Fakat özel sektörde diplomadan ziyade yetkinliğe önem verildiği için bu alanlarda online lisans programlarının fırsat oluşturduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan online sertifika kursları zaman mekân kısıtlamalarını ortadan kaldırdığı için büyük fırsatlar barındırmaktadır. Coursera, Udemy ve Khan Academy gibi online eğitim platformlarında dünyanın saygın üniversiteleri tarafından oluşturulan dersler alabilmek mümkündür. Kaliteli eğitime ulaşmayı kolaylaştırması bakımından bu tür platformlar büyük bir imkân olarak görülmelidir.

İkinci olarak tebliğde "Dijital eğitimde tarafların birisi ya yoktur ya eşyadır ya da uzaktadır. Bu sebeple dijital eğitimde sadece tek taraf yani öğrenen veya etkilenen taraf vardır." denilmektedir. Bu tespite de katılmıyorum. Özellikle web 2.0 teknolojisinin gelişimiyle internet dünyası

etkileşimli bir hâl almıştır. İnsanlar internetten hem etkileniyor hem de interneti şekillendiriyorlar. Öte yandan günümüzde online iletilerin tamamı insanlar tarafından oluşturulmaktadır. Yani dijital eğitim de olsa karşımızda mutlaka insan tarafından üretilmiş bilgi vardır. Günümüzde çeşitli projelerle yapay zekâ makale ve şiir yazabilmekte, resim çizip tasarım yapabilmektedir. Yakın gelecekte yapay zekânın ürettiği içeriklerle karşılaşana kadar dijital eğitim yine insandan insana bir eğitim olacaktır.

Son olarak tebliğde bahsedilen hususlardan ilham alarak bir katkıda bulunmak istiyorum. Medya ve dinin kesiştiği noktada medya dini ve dinî medya kavramları karşımıza çıkmaktadır. Dini medya, medyanın araç, dinî mesaj vermenin amaç olduğu durumları ifade etmektedir. Diyanet işleri başkanlığının medya faaliyetleri buna örnek teşkil etmektedir. Medya dini ise dinî ritüellerin medya platformlarında gerçekleştiği, çoğu zaman dini kullanarak ticari kazanç elde etmenin ön planda olduğu uygulamaları ifade etmektedir. Medya dini, online kabir ziyareti, online Fatiha okutma gibi uygulamalar ya da dinî referanslar kullanarak sosyal medya üzerinden ürün pazarlama şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Medyanın, dini bir araç olarak kullandığı medya dini uygulamalarına karşı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dinî medya çalışmaları önemli bir görev üstlenmektedir. Başkanlık bu çalışmalarda daha etkin olmalıdır.

YOUTUBE DİNİ İÇERİKLİ ÜRETİCİLERİN EĞİTİCİ PROFİLİNİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Tuncay KARATEKE
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Arş. Gör. Yunus TÜKEN
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Özet

İnternetin 1990'lı yıllarda insan hayatına girmesi ile başlayan ardından yirmi birinci yüzyılda yaşanan teknoloji atılımı ile devam eden süreçte spordan müziğe, sanattan eğitime hayatın her alanında köklü değişimler meydana gelmiştir. Söz konusu köklü değişimler sonucunda tanımı ve sınırları genişleyen kavramlardan biri de medyadır. 2004 yılında Web 2,0'ın kullanılmaya başlanmasıyla birden çok kullanıcıyı aynı platformlar üzerinde bir araya getirip paylaşımlar yoluyla karşılıklı etkileşimine olanak sağlayan sosyal medyanın ortaya çıkması medya kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır. Youtube, Facebook, Twitter vb. platformlardan oluşan sosyal medya kolay erişilebilir olması, geniş kitleleri yönlendirmesi ve çeşitlilik sunması gibi bir takım sebeplerden dolayı büyük bir kullanıcı sayısına ulaşmıştır.

Sosyal medya kavramının şekillenmesinde etkili olan platformlardan biri de Youtube'dur. Zengin içeriği ve

yaklaşık iki milyar kullanıcı sayısıyla en çok tercih edilen platformlardan biri olan Youtube eğitim, sanat, edebiyat, kültür ve din gibi birçok konuda içerik barındırmaktadır. Bu yönüyle adeta bir eğitim merkezi sayılabilen platformda içerik üretilen başlıklardan biri de din eğitimidir. Bu platformda gerçekleştirilen din eğitimi faaliyetlerinin kimler tarafından yapıldığı ve bu faaliyetleri gerçekleştiren bireylerin eğitimci profiline uyup uymadığı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorundan hareketle bu bildiride en çok takip edilen ilk beş Youtube din eğitimi kanalında eğitici rolündeki kişilerin özgeçmişleri, din eğitimi alıp almadıkları ve giyim tarzları din eğitimi çerçevesinde ele alınacaktır. Çalışmada nitel araştırma modellerinden durum deseni kullanılanılmış olup verilerin ise içerik analizine tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Sosyal Medya, Youtube, Youtube Kanalı, Dinî İçerik.

Giriş

Teknolojideki hızlı gelişim ve değişim hayatın birçok alanında yenilikler meydana getirmiştir. Teknolojinin yeni bir soluk getirdiği alanlardan biri de kuşkusuz eğitimdir. Değişen ve gelişen dünyada eğitim faaliyetleri, okul veya okul benzeri kurumların dışına taşınmıştır. Özellikle medya eğitim faaliyetlerini yürütenler için zaman içinde vazgeçilmez bir tercih hâline gelmiştir. Gazete, radyo, televizyon ve internet platformlarını içinde barındıran çatı bir kavram olan, Latince medium kelimesinden türeyen ("Medya Kelime Kökeni, Kelimesinin Anlamı - Etimoloji", 20 Mayıs 2021), bilgi edinmek, haber iletmek, kitleleri yönlendirmek veya kitleleri eğitmek gibi birçok fonksiyonu bulunan medyanın kendisi de teknolojik ilerlemelere paralel bir şekilde değişip gelişmeler göstermiştir (Zavlak, 2018).

1990'lı yıllardan beri insan hayatında kendine yer bulan internette 2004 yılında Web 2,0' kavramanın kullanılmaya başlanmasıyla yeni bir akım başlamış ve bu akım sonucunda siteler arasında alışveriş, hızlı ge-

çiş, ziyaretçileri siteye ortak yapma ve işbirliğiyle bu siteleri geliştirmek gibi zenginlikler kazandırılmıştır (Kemp, 2020; Vural - Bat, 2010). Bu akımın sonucu olarak da ağlarda insan trafiğini artırmak için Youtube, Facebook, Twitter gibi bir takım uygulamalar oluşturulmaya başlanmıştır. Birden çok kullanıcıyı aynı platformlar üzerinde bir araya getirip paylaşımlar yoluyla etkileşim içine girmesine olanak sağlayan bu akım sosyal medya kavramının oluşmasına zemin hazırlamıştır (Kaya, 2019; Ergenç, 2011))

Görsel araçlar, müzik, vb. uzantıların yardımıyla fikir ve deneyim paylaşımının yapıldığı farklı platformlardan oluşan ortak bir araç şeklinde tanımlanan sosyal medyada her platform farklı farklı özellikleriyle ön plana çıkmaktadır (Yeniçıktı, 2016). Günümüzde insanlar tarafından etkin bir şekilde kullanılmasına rağmen henüz tam olarak tanımlanamayan sosyal medya kavramı kısaca, zaman ve mekân sınırlamasına takılmadan gelişen teknolojiyle kurulan ağlar üzerinden etkileşimli iletişim olarak tanımlanabilir (Vural - Bat, 2010).

Sosyal medya teknolojik gelişmelerle birlikte kendini yenilemekte ve daha çok kullanıcı kazanmaktadır. Şekil 1'de de görüldüğü gibi yaklaşık üç milyardan fazla insanın kullandığı sosyal medya platformlarının kullanıcı sayılarında her yıl artış yaşanmakta ayrıca her geçen gün kavramın içine yeni platformlar girmektedir (Kemp, 2020).

Şekil 1: Yıllara Göre Sosyal Medya Kullanıcı Sayısı (Kemp, 2020).

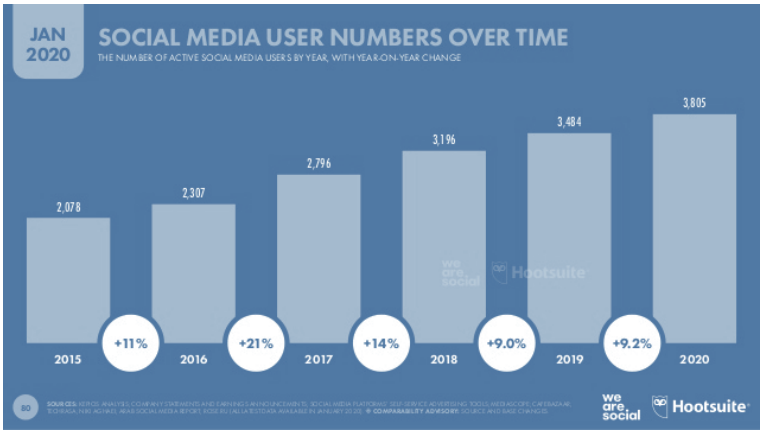

Sosyal medya kavramının oluşmasında etkili olan ve ilk kurulan platformlardan biri de Youtube'dur. Youtube 14 Şubat 2005 tarihinde ABD'nin Kaliforniya eyaletinde üç arkadaş tarafından kurulduğu günden itibaren yoğun bir şekilde rağbet görmüştür. 2006 yılında Google şirketi tarafından satın alınmasıyla beraber kendini daha hızlı bir şekilde geliştiren platform (Lister vd., 2009), şekil 2'de de görüldüğü gibi günümüzde en çok kullanılan sosyal medya platformlarından biri hâline gelmiştir.

Şekil 2: Dünyada En Çok Kullanılan Sosyal Medya Platformları (Kemp, 2020).

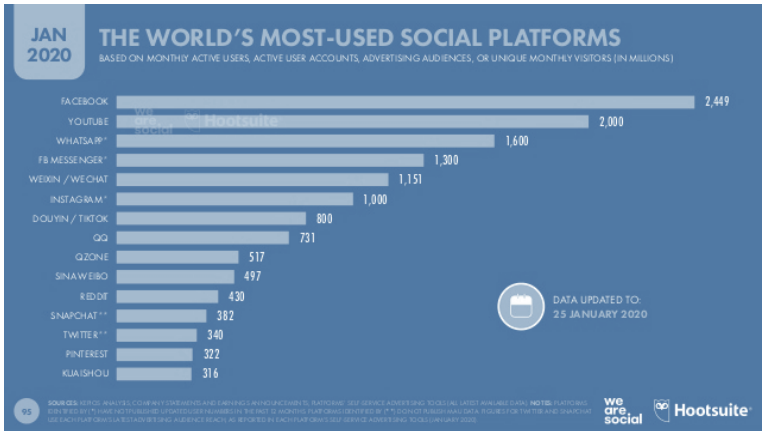

Giderek rağbet gören v sosyal medya eğitim konusunda da yeni bir atağın öncüsü olmuş ve daha hızlı bilgi alışverişine ön ayak olmuştur. Böylece insanların bilgilenmek amacıyla da kullandığı sosyal medya platformları günümüzde adeta etkin birer yaygın eğitim kurumları hâline gelmişlerdir. Bu eğitim faaliyetlerinin başında gelen alanlardan biri de din eğitimidir (Keyifli, 2013; Alp - Kaleci, 2018). Sosyal medya platformlarında artan bir şekilde din eğitimine dair içerikler üretilmektedir. Özellikle de bu platformlar arasından video yükleme ve izleme temelli olan Youtube sosyal medya yoluyla yapılan din eğitimi faaliyetlerinin merkezinde bulunmaktadır (Nazlı, 2019). Youtube'a din eğitimi alanında gerek resmi kurumlar ve vakıflar gerekse de bireyler tarafından

videolar yüklenmektedir. Yüklenilen bu videolarda sunucu veya eğitmen görevini üstlenen şahısların eğitim durumları ve giyim tarzları din eğitimini gerçekleştirme açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada Youtube din eğitimi içerik üreten kanalların hangileri olduğu, bu kanalları yönetenlerin öz geçmişleri ve giyim tarzları din eğitim açısından ele alınmıştır. Sürdürülen din eğitimi faaliyetlerinin etkililiği açısından eğiticinin yadsınamaz rolünden hareketle bu araştırmada, en çok takip edilen Youtube kanalları ve bu kanallardan ilk beş Youtube din eğitimi kanalında eğitici rolündeki kişilerin özgeçmişleri nelerdir ve bu kişilerin giyim tarzları nasıldır? sorularına cevap aranacaktır.

Amaç

Bu bildiri, Youtube adlı platformda gerçekleştirilen din eğitimi faaliyetlerinin kimler tarafından yapıldığı ve bu bireylerin giyim tarzlarının nasıl olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Önemi

Youtube'da din eğitimi faaliyetleri sürdüren birçok kanal bulunmaktadır. Bu da Youtube'da faaliyet gösteren birçok öğreticinin varlığı anlamına gelmektedir. Din eğitimi gibi uzmanlık gerektiren bir alanda üretilen içeriklerin kimler tarafından üretildiği noktasında yeterli çalışmaya rastlanılması var olan çalışmaların ise kısmen bu konulara değindiği görülmüştür. (Nazlı,2019; Keyifli, 2013).

Sınırlılıklar

Youtube'da faaliyet gösteren sadece en yüksek aboneye sahip ilk beş dinî içerik üreten kanalının eğitimcilerinin ele alınması çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Ayrıca Youtube'da faaliyet gösterip en çok aboneye sahip olan kanallardan biri olan Diyanet TV'de birden çok din eğitimcisinin bulunması ve yine en çok izlenilen kanallardan biri olan Fusillet Kur'an Merkezi adlı kanalda sadece Kur'an tilavetinin ön planda olması sebebiyle bu kanalların öğreticilerinin çalışmaya dâhil edilmemesi çalışmanın bir diğer sınırlılığıdır.

Yöntem

Bu çalışmada Youtube içerik üreticilerinin öz geçmişlerinin ve giyim tarzları ele alındığı için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman yoluyla verilerin toplandığı, olayların gerçeklik bağlamından kopartılmadan bütüncül bir şekilde incelendiği nitel bir süreçtir. Bu çalışmada doküman incelemesi yoluyla veriler toplanmıştır. Doküman incelemesi araştırılan konu ilgili yazılı, yazısız, video ve resim gibi belgelerin belirli bilimsel esaslar çerçevesinde ele alınmasıdır (Kıral, 2020). Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizinin asıl amacı elde edilen verileri ifade edebilecek yeni kavramlara ulaşmaktır. Burada ortak bir çatı altında toplanabilecek ifadeler temalar ve kategoriler altında anlamlı ve sistemli bir biçimde toplanıp derin bir şekilde yorumlanmaktadır (Yıldırım - Şimşek, 2013).

Bulgular

Çalışmanın bu kısmında en çok aboneye sahip olan Youtube kanalları ve bunların ilk beşinin isimleri, abone sayıları, kuruluş tarihleri ve sunucuları listelenmiş ardından bu kanalların sunucularının özgeçmişleri ve giyim tarzları incelenecektir.

1.En popüler Youtube din eğitimi kanalları

Sonu gelmeyen arayış ve sorgulamalar ile bu sorgulamalara hızlı cevap bulma isteği insanlığı farklı faaliyet alanları oluşturmaya sürüklemiştir. Özellikle de din gibi cezbedici yapıya sahip bir konu kendini, bu faaliyet alanlarının merkezinde yer bulmuştur. Dini anlamda merak ve bilgi eksikliğinin giderilmesi ihtiyaçları neticesinde oluşturulan faaliyet alanlarından biri de Youtube'dur. Buna hizmet etmek amacıyla Youtube'da her gün farklı farklı içerik üreticileri tarafından onlarca içerik üretilmektedir. Youtube'a din, eğitim, din eğitimi ve dinî eğitim kavramları yazılarak bu içeriklerin hangi kanal ve kimler tarafından ortaya çıkarıldığını belirlemek amacıyla yapılan aramalar sonucunda yüze yakın kanal listelenmiş olup bunlar arasından en çok abonesi olan beş din eğitimi kanalı şu şekilde listelenmektedir:

Tablo 1: *En Çok Aboneye Sahip Beş Din Eğitimi Kanalı*

Kanal İsmi	**Kuruluş Tarihi**	**Sunucu**	**Abone Sayısı**
Sözler Köşkü	06 Mar 2011	Fatih YAĞCI	2.41 M
Hayal Hanem	28 May 2013	Mehmet YILDIZ	1.97 M
Diyanet TV	20 Nis 2012	-	1.09M
Fusillet Kur'an Merkezi	02.Ma.2011	-	1.01M
Cübbeli Ahmet Hoca	10 Ağu 2013	Ahmet Mahmut ÜNLÜ	980B

Tablo 1 incelendiğinde birbirlerine yakın bir çizgide içerik üreten Sözler Köşkü ve Hayal Hanem adlı kanalların en çok aboneye sahip kanallar olduğu görülmektedir. Konu seçimleri de birbirine yakın olan bu iki kanaldan sonra ise en çok takip edilen kanalın resmi bir yayın organı olan ve içerik çeşitliliği bakımından en zengin olan Diyanet TV olduğu ortaya çıkmaktadır. İsim olarak Kur'an'dan bir sure ismini tercih eden Fusillet Kur'an Merkezi adlı kanal en çok aboneye sahip dördüncü Youtube din eğitimi kanalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabloda en çok aboneye sahip beşinci kanal ise Cübbeli Ahmet Hoca kanalıdır. Kanal isminin seçilmesinde halk arasında bilinen lakabının etkili olduğu görülmektedir. Türkiye'de Youtube'da dinî içerik üreten ilk beş kanalın dördününün resmi olamayan şahıs veya kurumlar tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Bu kanallar dan dördüncü sıradakinin ise genel olarak Kur'an tilaveti yayınladığı görülmektedir. İlk beş kanal arasında dikkat çeken bir bulgu ise şahıs ismi (Cübbeli Ahmet Hoca) kullanılan tek bir kanalın olmasıdır. Dolayısıyla bu veriler genel olarak değerlendirildiğinde, resmi kurum dışında içerik üretenlerin hedef kitleye daha fazla ulaştıkları görülmektedir. Bu kanalların içeriğindeki dinî bilgilerin sıhhat durumu ise başka bir çalışma konusudur.

Youtube'da dinî içerik üreten ve abone sayısı ikinci olarak dinî içerik üreten kanaldan iki kat daha fazla olan Sözler Köşkü adlı kanaldaki sunucu ise Fatih YAĞCI'dır ("Sözler Köşkü - YouTube", 13 Ocak 2021). İkici sırada yer alan Hayal Hanem adlı kanaldaki din eğitimi faaliyetlerinin ise Mehmet YILDIZ tarafından yürütüldüğü görülmektedir ("Hayalhanem - YouTube", 13 Ocak 2021). Bir resmi TV kanalı olan Diyanet TV'nin Youtube kanalındaki içerikler ise farklı programlardaki kişiler tarafından yürütülmektedir. Fusillet Kur'an Merkezi adlı kanalda kanalın işleyiş formatından dolayı belirli bir aktaranın olmadığı göze çarpmaktadır. Dünyanın farklı yerlerinden Kârilerin okuduğu Kur'an tilavetlerine yer verilmektedir. Cübbeli Ahmet Hoca adlı kanaldaki içeriklerin Ahmet Mahmut Ünlü tarafından aktarılmaktadır.

2. Kanallardaki Eğiticilerin Özgeçmişleri

Bu başlık altında ise bu kanalların ekran yüzü olan ve eğitim faaliyetini gerçekleştiren bireylerin özgeçmişleri incelenecektir.

2.1. Fatih YAĞCI

11 Nisan 1984 yılında İzmir'de dünyaya gelmiştir. İlk, orta ve lise eğitimini doğduğu şehirde almıştır. Üniversite eğitimini İzmir Ege Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde tamamlamıştır. İmam Hatip Lisesi, İlahiyat veya İslami ilimler fakültesinde eğitim görmediği anlaşılmaktadır. Mezun olduğu bölüm neticesinde öğrendiği İngiliz dilini kullanarak da içerikler üretmektedir. Bu yönüyle diğer içerik üreticilerinden ayrılıp kanalını evrensel bir çizgiye ulaştırmak isteyen Youtuber 2011 yılından itibaren aktif bir şekilde Sözler Köşkü adlı kanal bünyesinde Youtube'da özellikle gençlere yönelik dinî içerik üretmektedir. Gençlerle iyi bir iletişim kurup büyük bir takipçi kitlesine ulaşmış Youtuber yine içerik ürettiği kanalın adını taşıyan dernekte haftalık sohbetler gerçekleştirmektedir. Hem sohbetlerinde hem de kanalında Riasale-i Nur adlı külliyattan bolca yararlanan ve bu kitaplardan örnekler veren içerik üreticisinin "Cennete Gidemezsek Yandık" ve " Seviyorsan Git Konuş Bence" adlı iki eseri bulunmaktadır. Evli ve bir çocuk babasıdır (kırdar, 09 Mayıs 2021).

2.2. Mehmet YILDIZ

1987 yılında İzmir'de doğan Mehmet Yıldız, lise öğrenimini Mersin Ticaret Sanayi Odası Anadolu Lisesinde tamamlamıştır. 2012 yılında Ege Üniversitesi Matematik bölümünden mezun olan YILDIZ da kendisiyle örnekler ve kaynak kullanılan kitaplar konusunda yakın bir çizgi sergileyen sözler köşkü kanalında sunuculuk yapan Fatih YAĞCI gibi resmi kurumlardan lisans düzeyinde herhangi bir din eğitimi almadığı görülmektedir. " Benden Vazgeçme Ya Rab", "Başlarım Senin Aşkına", " Bu Kitabı Sakın Okuma" ve "Evlilik Kader midir?" adlarında dört kitabı bulunan içerik üreticisi 2013 yılından beri Youtube'da Hayal Hanem adlı kanalda aktif bir şekilde din eğitimi faaliyetleri sürdürmektedir. Bu sayede hatırı sayılır bir kitleye ulaşan sunucu aynı zamanda çeşitli radyo programları da sunmuştur(A.Ş, 09 Mayıs 2021).

2.3 Ahmet Mahmut Ünlü

Halk arasında Cübbeli Ahmet Hoca olarak bilinen Ahmet Mahmut ünlü 27 Şubat 1965 yılında Giresun'da doğmuştur. Resailei Ahmediyye ismiyle değişik konularda yayınlanmış birçok risalesi bulunan Ahmet Mahmut Ünlü, medyada ve sosyal medyada oldukça aktiftir. İlkokul mezunu olan ünlünün resmi bir din eğitimi bulunmamaktadır. Fakat eski medreselerin bir devamı niteliğinde sayılan ve kimi özel kimi de belirli grupların idaresinde yürütülen Kur'an kurslarında dinî eğitim görmüştür. 2013 yılından itibaren sosyal medyada oldukça aktif olan Ahmet Mahmut Ünlü'nün takipçi sayısı giderek artmaktadır. Bu artışa ise Youtube platformundan yayınlanan, kendi cemaatine seslendiği ve cemaatinden abone olmalarını istediği vaazının sebep olduğu bilinmektedir (Cübbeli Ahmet Hoca, 2017).

2.4. Yotube'da Dinî İçerik Üretenlerin Özgeçmişlerinin Değerlendirmesi

Türkiye'de Youtube da dinî içerik üreten şahısların özgeçmişlerine bakıldığında, en çok aboneye sahip olan iki kanalın (Sözler Köşkü ve Hayal Hanem) içerik üreticilerinin yaşlarının ortalama 35 olduğu anlaşılmaktadır. Beşinci sırada yer alan Ahmet Mahmut Ünlü'nün ise 56 yaşında olduğu görülmektedir. Fakat ilk iki kanalın abone sayıları dikkate

alındığında Ahmet Mahmut Ünlü'nün kanalından ortalama iki daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgular çerçevesinde Türkiye'de dinî içerik üreten gençlerin kanallarının daha fazla rağbet gördüğü söylenebilir.

Her üç içerik üreticisinin öz geçmişleri incelendiğinde resmi bir dinî eğitim (İmam Hatip Lisesi/İlahiyat Fakültesi) almadıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de Youtube'da dinî içerik üreten ve en fazla aboneye sahip olan bireylerin resmi bir din eğitimi almadıkları ifade edilebilir.

3. Kanallardaki Eğiticilerin Giyim Tarzları

Bu başlık altına Türkiye'de Youtube kanalları içerisinde en fazla dinî içerik üreten kanalların ekran yüzlerinin giyim tarzları incelenmiştir.

3.1. Fatih YAĞCI

Genel olarak sakal ve bıyık bırakmayan Fatih Yağcı'nın içerik sunumlarında giydiği kıyafetlere bakıldığında sade ve düz kıyafetler tercih ettiği görülmektedir ("Sözler Köşkü - YouTube", 13 Ocak 2021). Yayınlarına genel olarak gömlek, t-shirt ve pantolon tercih eden içerik üreticisi bu yönüyle Youtube'a içerik üreten farklı alanlardaki kullanıcılara yakın bir tarz sergilemektedir.

Resim 1: Fatih YAĞCI (Sözler Köşkü, 2021)

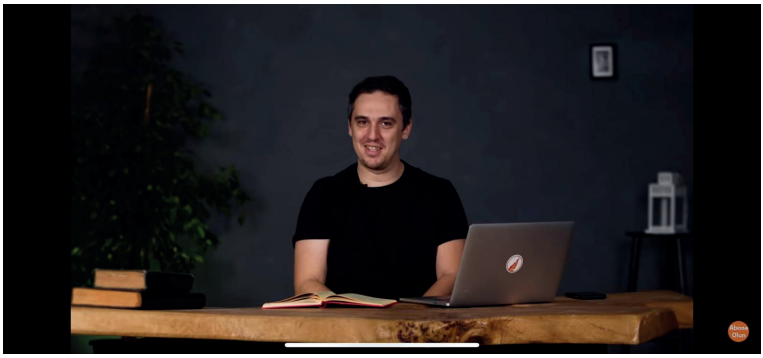

Özetle hitap ettiği kitlenin çoğunluğunu oluşturan gençlerin tarzına yakın spor kıyafetler tercih eden içerik üreticisinin klasik anlamda akla

gelen medrese veya İslam öğretici kıyafetlerini yani geleneksel giyim tarzını çok fazla tercih etmediği ortaya çıkmaktadır. Geleneksel İslami kıyafetleri tercih eden Ahmet Mahmut Ünlü'den farklı bir çizgide durmaktadır.

3.2. Mehmet YILDIZ

Genel olarak kısa sakal ve bıyık bırakan Hayal Hanem adlı kanalın içerik üreticisi olan Mehmet Yıldız'ın da kıyafetleri incelendiğinde sade ve düz renkleri tercih ettiği görülmektedir. Çoğunlukla Sözler Köşkü adlı kanalın sunucusu Fatih YAĞCI'nın tarzına benzer bir şekilde t-shirt, gömlek ve pantolon tercih eden içerik üreticisi zaman zaman palto gibi kıyafetler de tercih etmektedir. Bu yönüyle klasik medrese müderrisi kıyafetlerini tercih etmediği, hitap ettiği kitle olan gençlerin günlük yaşam kıyafet tarzlarını benimsediği anlaşılmaktadır. ("Hayalhanem - YouTube", 13 Ocak 2021)

Resim 2: Mehmet YIlDIZ (Mehmet Yıldız, 2020)

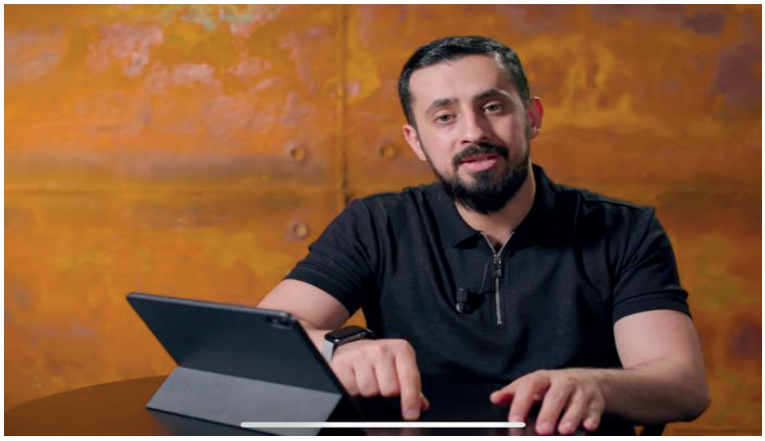

3.3. Ahmet Mahmut ÜNLÜ

Kıyafet konusunda yukarıda incelenen kanal eğiticilerinden farklı olarak klasik medrese müderrisi tarzı olarak bilinen cübbe ve sarıktan oluşan kıyafetleri kullanmaktadır. Mensubu olduğu İsmail Ağa cemaatinin çizgisini benimseyen Ahmet Mahmut ÜNLÜ geniş ve tek renk

kıyafetler tercih etmektedir (“Cübbeli Ahmet Hoca - YouTube”, 09 Mayıs 2021).

Resim 3: Ahmet Mahmut ÜNLÜ (Cübbeli Ahmet Hoca, 2020)

3.4. Yotube’da Dinî İçerik Üretenlerin Giyim Tarzlarının Değerlendirmesi

Türkiye’de Youtube da dinî içerik üreten şahısların giyim tarzlarına bakıldığında, en çok aboneye sahip olan iki kanalın (Sözler Köşkü ve Hayal Hanem) içerik üreticilerinin modern giyim tarzını benimsedikleri, hitap ettikleri gençler gibi giyindikleri görülmektedir. Beşinci sırada yer alan Ahmet Mahmut Ünlü’nün ise geleneksel dinî kıyafetler giydiği anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Türkiye’de Youtube dinî içerik üreten kanallar ve bu kanaların içerik üreticilerinin özgeçmişleri ve giyim tarzları incelendiği bu araştırmada ulaşılan sonuçlar aşağıda tablo hâlinde verilmiştir.

Tablo:2: *Türkiye'de Youtube'da Dini İçerik Üretenlere Ait Bilgiler*

Kanal İsmi	**İçeriği Sunan Kişi**	**Yaşı**	**Eğitimi**	**Giyim Tarzı**
Sözler Köşkü	Fatih YAĞCI	37	İzmir Ege Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı	Günlük - Spor
Hayal Hanem	Mehmet YILDIZ	34	Ege Üniversitesi Matematik bölümü	Günlük - Spor
Cübbeli Ahmet Hoca	Ahmet Mahmut ÜNLÜ	56	İstanbul Fatih Yavuz Selim İlkokulu	Geleneksel

Youtube'da en çok takip edilen din eğitimi içerik sunucularının yaşları ele alındığında genç ve orta yaşlı içerik sunucularının listenin başında olduğu görülmektedir. Youtube'un daha çok gençler tarafından kullanılması("Youtube İstatistikleri (Güncel)", 2019) ve gençlerin genç eğiticileri kendilerine yakın bulmasından dolayı (Senemoğlu, 2012: 219) onların kanallarının daha çok takip edildiği sonucuna ulaşılabilmektedir.

Youtube din eğitimi kanallarında içerik sunucularının eğitim durumlarına bakıldığında sunucuların resmi din eğitimi (İmam Hatip Lisesi ve İlahiyat Fakültesi) almadıkları görülmektedir. Bu da aslında Youtube gibi yeni eğitim mecralarında büyük kitlelere hitap etmede eğitimden ziyade ses tonu, içeriğin ilgi çekici olması ve bunun etkili bir biçimde sunulmasının etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Yani

platformda yapılan din eğitimi faaliyetleri sunucularının din eğitimcisi olup olmaması kanala abone olan bireyler tarafından aranan bir kriter olmadığı anlaşılmaktadır.

Dini içerik üretenlerle ilgili elde edilen kıyafetle ilgili sonuçlara bakıldığında, geleneksel giyim tarzı kategorisine giren sarık, cübbe gibi kıyafetlerin, İslam eğitim tarihinde kullanıldığı görülmekle birlikte (Çelebi, 2013), Türkiye'de Youtube'da dinî içerik üretenler arasında ilk beşte yer alan tek bir şahsın kullandığı anlaşılmaktadır. En fazla aboneye sahip olan kanallara içerik üretenlerin ise geleneksel giyim tarzını seçmedikleri söylenebilir.

KAYNAKÇA

Alp, Yunus - Kaleci, Devkan. "YouTube Sitesindeki Videoların Eğitim Materyali Olarak Kullanımına İlişkin Öğrenci Görüşleri". *International Journal of Active Learning* 3/1 (03 Ocak 2018), 57-68. https://dergipark.org.tr/en/pub/ijal/373837.

A.Ş, Kidega Elektronik Tic ve Yayıncılık. "Mehmet Yıldız Kimdir? Hayatı, Kitapları - Kidega". *kidega.com*. Erişim 09 Mayıs 2021. https://kidega.com/yazar/mehmet-yildiz-003942

Branding Türkiye. "Youtube İstatistikleri (Güncel)", 29 Haziran 2019. https://www.brandingturkiye.com/youtube-istatistikleri-guncel

Cübbeli Ahmet Hoca. "Cübbeli Ahmet Hocaefendi ile Bu Haftanın Sohbeti 2 Ocak 2020". Yayın Tarihi 2020. https://www.youtube.com/watch?v=TeSJ5s9-XOE

Cübbeli Ahmet Hoca. "Yemek Kanalını 700.000 Kişi Takip Ediyor, Allâh İçin Yapılan Tebliğlere Neden Abone Olmuyorsunuz?" Yayın Tarihi 2017. https://www.youtube.com/watch?v=CLIgcepAV2I

"Cübbeli Ahmet Hoca - YouTube". Erişim 09 Mayıs 2021. https://www.youtube.com/channel/UC3QqKQIjA_MSjWnTpyByeGA

Çelebi, Ahmet. "Müderrislerin Kıyafetleri". İslam'da Eğitim ve Öğretim Tarihi. 222. İstanbul: Damla Yayınevi, 4. Basım, 2013.

Ergenç, Ayfer. *WEB 2.0 ve SANAL SOSYALLEŞME: FACEBOOK ÖRNEĞİ*. istanbul: Maltepe Üniversitesi, 2011.

"Hayalhanem - YouTube". Erişim 13 Ocak 2021. https://www.youtube.com/user/hayalhanem

Karabulut, Nejla. *YENİ MEDYA TEKNOLOJİLERİ ve HALKLA İLİŞKİLER*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.

Kaya, Mahir. *Dini Sosyalleşmede İnternet Ve Sosyal Medya Etkisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2019.

Kemp, Simon. "Digital Trends 2020: Every Single Stat You Need to Know about the Internet". *Podium | The Next Web*. 30 Ocak 2020. Erişim 13 Ocak 2021. https://thenextweb.com/podium/2020/01/30/digital-trends-2020-every-single-stat-you-need-to-know-about-the-internet.

Keyifli, Şükrü. *Yaygın Din Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2013.

Kıral, Bilgen. "Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Döküman Analizi". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2020), 170-189.

Kırdar, aslı. "Fatih YAĞCI Biyografi". *Fatih YAĞCI Biyografi*. Erişim 09 Mayıs 2021. https://fatihyagcibiyografi.wordpress.com

Lister, Martin vd. "Networks, Users and Economics". *New Media: A Critical Introduction Second Edition*. 225. New York: Routledge, 2. Basım, 2009.

"Medya Kelime Kökeni, Kelimesinin Anlamı - Etimoloji". Erişim 20 Mayıs 2021. https://www.etimolojiturkce.com/kelime/medya

Mehmet Yıldız. "25 TECAVÜZ ZANLISININ OLAY İFADESİ - AHLAK | Mehmet Yıldız". Yayın Tarihi 2020. https://www.youtube.com/watch?v=Ltloo7jYZJs&t=44s

Nazlı, Esra. *Yaygın Din Eğitimi Bağlamında Yayınlanan Dini İçerikli Programların İncelenmesi "Televizyon Ve Youtube Kanallarının İçeriklerinin incelenmesi Ve Karşlaştırılmaları ekseninde"*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Senemoğlu, Nuray. *Gelişim Öğrenme Ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*. 219. Ankara: Pegem Akademi, 21. Basım, 2012.

Sözler Köşkü. "Öyle Bir Dua Söyle ki İstediğim Kabul Olsun - Fatih YAĞCI". Yayın Tarihi 13 Mart 2021. https://www.youtube.com/watch?v=iUqEiY12ZlI

"Sözler Köşkü - YouTube". Erişim 13 Ocak 2021. https://www.youtube.com/c/sozlerkosku/about

Vural, Z Beril Akıncı - Bat, Mikail. "Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma". *Journal of Yaşar University* 5/20 (2010), 3338-3382.

Yeniçıktı, Nagihan Tufan. "Halkla İlişkiler Aracı Olarak Instagram Sosyal Medya Kullanan 50 Şirket Üzerine Bir Araştırma". *Selçuk İletişim* 9/2 (2016), 92-115.

Yıldırım, Ali Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 9. Basım, 2013.

Zavlak, Halis. *İletişim Sosyolojisi Açısından Medya Ve Sosyal Medyada İslamofobi*. Kars: Kafkas Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Zinderen, İbrahim Etem. "Yeni Medya Ekolojisi Ekseninde YouTube: Türkiye Örneği". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24/1 (15 Mart 2020), 215-232. https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunisosbil/677295

COVID-19'UN UZAKTAN VE ÇEVRİM İÇİ ÖĞRENME-ÖĞRETİM KONUSUNDA BİZE ÖĞRETTİKLERİ

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Hakkı BULUT
İstanbul Medeniyet Üniversitesi Rektörlük

Giriş

Dijital dönüşüm sürecinin bir parçası olarak yükseköğretim kurumları, öğrencilere açık, esnek ve işbirliğine dayalı teknolojik bir altyapı sunma konusunda eğitsel bir vizyonla çevrim içi veya karma öğretim ve öğrenim modellerini benimsemeye başlamıştır (Lodge, 2020). Bu süreç, yeni dijital teknolojilere uyum sağlama ve yükseköğretimde artan küresel rekabet gibi çeşitli faktörler nedeniyle başlamış olsa da (Jackson, 2019), COVID – 19 salgını bu dönüşüm sürecini hızlandırmıştır. COVID – 19 virüsünün yayılımını azaltmak ve öğrencilere ve öğretim elemanlarına güvenli ve sağlıklı bir öğrenme ortamı sağlamak adına, üniversiteler ve okullar dünya çapında yüz yüze dersleri iptal ederek çevrim içi öğrenmeye acil geçiş yapmışlardır (Aguilera – Hermida, 2020). Bu ani, plansız ve zorunlu geçiş, öğretme ve öğrenme sürecinde derslerin eş zamanlı ve/veya eş zamansız çevrim içi yöntemlerle sunulmasını ve ders içeriğini, öğretim ilke ve yöntemlerini ve ölçme ve değerlendirme sürecini düzenlemeyi, değiştirmeyi ve güncellemeyi gerektirmiştir (Day vd. 2020).

Literatürde çok sayıda çalışma uzaktan ve çevrim içi öğrenmenin avantajlarını raporlasa da özellikle COVID – 19 salgın döneminde bu sürecin hem öğrenciler hem de eğitmenler için karmaşık ve zorlu olduğunu göstermiştir. Çevrim içi öğrenirken, diğer öğrenciler ve eğitmen-

lerle sınırlı etkileşim, içeriği anlama ve sorgulama, duygu ve düşünceleri paylaşma, sunulan içeriği analiz etme ve değerlendirme, anlık geri dönüt alma gibi çeşitli konularda öğrencilerin zorluklarla karşılaştıkları bildirilmiştir (Burki, 2020). Bu olumsuz deneyimlerin uzun vadede öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal süreçleri ve öğrenme çıktıları üzerinde olumsuz etkiye sahip olabileceği düşünülmektedir. Dahası, son araştırmalar, çevrim içi dersler esnasında öğrencilerin daha düşük konsantrasyon, motivasyon ve memnuniyet gösterdikleri, yüksek stres ve kaygı yaşadıkları ve zayıf internet hızı ve düşük bağlantı kalitesi gibi teknik sorunlarla karşılaştıklarını raporlamaktadır (DeSantis ve Dammann, 2020). Öğrencilerin yanı sıra, son çalışmalar eğitmen ve öğretmenlerin uygun şekilde planlanmış bir çevrim içi eğitim sunmada zorluklar yaşadıklarını (Daniel, 2020; Murphy, 2020), kısıtlı zamandan kaynaklı öğrencilere ayrıntılı geri dönüt sağlamada, ilerlemelerini takip etmede ve yeni çevrim içi öğretim yöntemlerini benimseme konusunda öz güven ve öz-yeterlik sorunları yaşadıklarına işaret etmektedir.

Bu çalışma, uzaktan ve çevrim içi öğrenme ve öğretimle ilgili Covid-19 sonrası öğrenci, öğretmen ve öğretim elemanları deneyimini yansıtan çalışmaların taranmasını, araştırma desenine uygun içeriklerin betimsel analize tabi tutulmasını ve nihayetinde öğrencilere, eğitmenlere ve eğitim yöneticilerine etkili ve verimli çevrim içi öğretim-öğrenim deneyimleri oluşturmak adına pratik öneriler sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, çalışmanın kalan kısmında öncelikle Covid-19 öncesinde yayınlanmış makaleler temel alınarak çevrim içi ve uzaktan eğitim ile ilgili temel bilgiler verilecek ve çevrim içi ve uzaktan öğrenmenin öngörülen avantajları ve dezavantajları sunulacaktır. Daha sonra Covid-19 sonrası öğrenci ve eğitmenlerin çevrim içi eğitim deneyimini irdeleyen 2020 ve 2021 yıllarında yayınlanmış 36 makale betimsel analize tabi tutulacak, yaşanılan tecrübeler doğrultusunda gelecekte etkin çevrim içi eğitim kullanımına yönelik öneriler raporlanacaktır.

Literatür Taraması

İnternet üzerinden uzaktan gerçekleşen öğrenme olarak tanımlanan çevrim içi öğrenmenin (Wong, 2020), içeriğe erişim kolaylığı (Muljana ve Luo, 2019), zamansal ve konumsal esneklik (McKenzie ve diğerleri,

2020) ve etkili ve verimli zaman kullanımı (Shim ve Lee, 2020) gibi çeşitli avantajlar sunduğu savunulmaktadır (Finch & Jacobs, 2012). Özellikle, öğrencilerin ve eğitmenlerin Zoom, Skype, Teams gibi çevrim içi platformlar aracılığıyla farklı mekânlardan aynı anda canlı sanal sınıflara katıldıkları eşzamanlı çevrim içi öğrenmenin öğrencilere aktif katılım, anlık geri dönüt ve eğitmenlerle etkileşim gibi fırsatlar sunduğu düşünülmektedir (Muljana & Luo, 2019). Ayrıca, etkileşim olmadan gerçekleşen eş zamansız çevrim içi öğrenme yönteminde, öğrenciler önceden kaydedilmiş video dersler, dijital ses dosyaları, ders notları, tartışma panoları ve çevrim içi sınavlar gibi ders içerik ve materyallerine uygun oldukları zamanda her yerden erişerek kendi öğrenme hızlarına uygun şekilde ilerleyerek esnek bir öğrenme ortamına sahip olabilirler (Carr, 2012).

Öngörülen potansiyeline ve avantajlarına rağmen, çevrim içi öğrenme aynı zamanda hem öğrenciler hem de eğitmenler için karmaşık bir süreç sunar ve bu durum COVID – 19 döneminde daha belirgin hâle gelmiştir. Çevrim içi öğrenirken, öğrencilerin diğer öğrencilerle ve eğitmenlerle sınırlı etkileşimi, iletişim konusunda yaşanılan zorluklar ve anında geri dönüt alma gibi çeşitli zorluklarla karşılaştıkları bildirilmiştir (DeSantis ve Dammann, 2020).

Çevrim içi öğrenmenin benimsenmesi ve kabul edilmesinin karmaşık ve zorlu bir süreç olduğu düşünüldüğünde, öğrencilerin çevrim içi öğrenmeye nasıl etkili bir şekilde katıldıklarını ve çevrim içi öğrenme sürecini ve sonuçlarını hangi faktörlerin etkilediğini anlamak önemlidir. Etkili ders tasarımı, uygun ve yeterli düzeyde rehberlik ve danışmanlık, çevrim içi teknolojilere rahatça erişebilme, yüksek öğrenci motivasyonu, etkileşimin sürdürülebilirliğinin sağlanması ve öğrenci merkezli bir tartışma ortamı oluşturulması, aktif iletişim yoluyla topluluk duygusunun oluşturulması, sosyal bulunuşluk ve kurumsal destek çevrim içi öğrenmenin başarısını belirleyen önemli faktörler olarak literatürde yer edinmiştir (Luo, 2014; Park ve Choi, 2009). Bu faktörlerle birlikte içsel motivasyon mekanizmalarının da çevrim içi öğrenmenin benimsenmesinde önemli olduğu düşünülmektedir. İçsel mekanizmalara odaklanan çalışmaların azlığına rağmen, çevrim içi öğrenmenin fizibilitesini belirlemeye yönelik çalışmalar, öğrencilerin temel öğrenme ihtiyaçlarının

karşılanması hâlinde çevrim içi öğrenmenin verimliliğinin artacağını ön görmektedir. Öz-yeterlilik açısından, araştırmalar, çevrim içi öğrenmenin verimli ve kolay öğrenme yollarını sunarak ve öğrencilerin kendi hızlarında ilerleyerek akademik performanslarını iyileştirebileceklerini; öz-düzenleme yetilerini ve özerkliğini tetikleyerek öğrencilerin üst düzey bilişsel davranışlar gösterebileceğini böylece öğrencilerin öğrenme hedef ve kazanımlarına ulaşabileceğini göstermektedir (Wilson vd., 2017; Fotiadou vd., 2017; Gilbert, 2015; Suzuki, 2013; Ormrod, 2011; Pascarella ve Terenzini, 2005). Bununla birlikte, çevrim içi ortamlardaki yetersiz anlık geribildirim (Aguerrebere vd., 2018) ve sınırlı eğitmen takibi (Farley, 2010) öğrenci öz-yeterliliğini olumsuz olarak etkileyen faktörler olarak görülmektedir. Öğrenci-öğrenci ve öğrenci-öğretmen "bağlılığı" açısından, çevrim içi öğrenmenin motivasyonu nasıl etkilediğiyle ilgili çelişkili sonuçlar vardır. Çevrim içi öğrenmenin dezavantajları, öğrencileri yalnızlık duygusuna itmesi ve akranlarıyla kısıtlı iletişim ve işbirliği bağlılığı etkileyen olumsuz faktörler olarak görülmektedir. (Koutsoupidou, 2014). Sanal sınıflardaki sohbet araçları, çevrim içi forumlar ve sosyal ağ araçları, çevrim içi öğrenme ortamlarında kullanılabilecek alternatif etkileşim yöntemleri olarak kullanılabileceğini böylece çevrim içi öğrenme platformlarında potansiyel olarak işbirliği ve etkileşimin kurulup geliştirilebileceğini savunan çalışmalar da vardır (Wheeler ve diğerleri, 2008).

Geçmişte, tüm bir ülke veya şehirde yüz yüze derslerin askıya alınmasını gerektiren Covid-19 salgını gibi koşullar oluşmadığından genelde çevrim içi öğrenme araştırmaları zorunlu olmayan ortamlarda uygulanan alternatif bir öğrenme yöntemi olarak incelenip değerlendirildiğinden zorunlu hallerde çevrim içi eğitimin motivasyonu nasıl etkilediğini araştıran sistematik çalışma literatürde gözükmemektedir. Bu çalışma literatürdeki bu açığı kapatmak adına, Covid-19 sonrası çevrim içi öğrenmenin zorunlu olarak uygulandığı ortamların öğrencilerin ve eğitmenlerin temel motivasyon ve öğrenme ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadığını araştırarak, bu ihtiyaçları etkileyen faktörleri belirlemek ve öğretmenler ve eğitim yöneticileri için pratik çözümler ve öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

Yöntem ve Bulgular

Covid-19 sonrası öğrenci ve eğitmenlerin çevrim içi eğitim deneyimini, motivasyonunu ve gereksinimlerini irdeleyen 2020 ve 2021 yıllarında yayınlanmış 36 özgün makale ve rapor bu çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. EBSCOhost, ERIC ve Google Scholar veri tabanlarında "Covid-19" "Çevrim içi eğitim", "Uzaktan Eğitim" ve "Çevrim İçi Öğretim Ortamları" anahtar kelimeler olarak kullanılıp arama yapılmıştır. Araştırma amacına ve desenine uygun 36 özgün makale ve rapor belirlenmiş ve betimsel analize tabi tabi tutulmuştur. Yıldırım ve Şimşek (2011)' e göre betimsel analiz, önceden belirlenmiş bir çerçeveye bağlı olarak nitel verilerin bulunması, tanımlanması, işlenmesi, çözümlenmesini ve yorumlanması adımlarını içeren bir analiz yaklaşımıdır. Betimsel analizde veriler, önceden belirlenen temalar altına yerleştirilir. Bu bağlamda, Bulut'un (2020) öğretmen ve okul yöneticilerinin çevrim içi öğrenme ortamı kullanımına yönelik belirlediği 3 amaç, - öğretim-öğrenme amaçlı kullanım, etkileşim amaçlı kullanım ve yönetim amaçlı kullanım- bu çalışmada ana temalar olarak kullanılmış ve betimsel analiz sonucunda çevrim içi eğitim ile ilgili deneyim ve öneriler bu temalar altına yerleştirilmiştir.

Çevrim İçi Eğitimin Öğretim-Öğrenme Üzerine Etkileri

Bouchey (2020, akt. Baker, 2020) Covid-19 sürecindeki çevrim içi öğretimin çoğu eğitmenin ilk deneyimi olduğunu, bu deneyimin hızlı bir şekilde öğrenilmesi mümkün olmayan yepyeni bir beceri ve yetkinlik olduğunu ve bu yetkinliğin kazanılması için efor sarf edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, eğitmenlerin çevrim içi derslere ne derece eğilir ve önem verirse öğrencilerin ilgisinin de o derece artacağını, yüz yüze derslerde olduğu gibi çevrim içi derslerde de her an öğrencilerin her türlü ihtiyacı için hazır bulunulması gerektiğini, hem çevrim içi hem de çevrim dışı öğrencilere uygun rehberlik ve yönlendirme sağlanması gerekliliğini vurgulamıştır.

Burki'ye (2020) göre tıp, veterinerlik ve diş fakültesi gibi uygulamalı ve pratik deneyim gerektiren ders sayılarının çok sayıda olduğu fakülteler için çevrim içi öğrenmenin yüz yüze öğrenmenin yedeği ve alternatifi olarak kullanılması mümkün değildir. Hatta bu konuda 6 aylık klinik

deneyimlerini kaçıran tıp öğrencilerin eksikliğinin nasıl telafi edileceğine dair etkili ve kolay bir çözümün olamayacağını belirtmektedir.

Çevrim içi eğitimin ölçme değerlendirme boyutu Covid-19 sürecinde gerek öğretmenlerin gerekse öğrencilerin en çok sıkıntı yaşadığı konu olarak birçok araştırmada raporlanmıştır. Öğretim ve öğrenmenin değerlendirilmesinin etkisinin ve güvenliğinin arttırılması ve iyileştirilmesi, süreç değerlendirme ve biçimlendirici değerlendirmenin nasıl bir rol oynaması gerektiği ve bu değerlendirmenin öğrencilerin genel değerlendirme ile nasıl ilişkilendirilebileceği gibi sorular Covid-19 sürecinde cevap aranan sorular olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir araştırmaya göre öğrencilerin ve ebeveynlerin %90'ından fazlasının çevrim içi öğretimden memnun olduğunu belirtmekte fakat öğrencilerin% 47,7›sinin çevrim içi değerlendirmenin akademik başarıyı yansıtmadığına, sonuçların şaibeli ve güvenilmez olduklarına inandıklarını belirtmiştir (Su, 2020). Çevrim içi eğitimde ölçe değerlendirmeyle alakalı Çinli araştırmacı Su (2020) şu önerilerde bulunmaktadır: Geleneksel ve klasik ölçme değerlendirme kuramları gözden geçirilmeli, mevcut değerlendirme yöntemleri düzenli ve sürekli gözden geçirilmeli ve iyileştirilmeli ve yenilikçi uygulama senaryoları belirlenerek değerlendirme teknikleri yenilikçi bir şekilde geliştirilmeli. Durum, düzey ya da değer biçme veya seçme amaçlı yapılan genel sınav sonuçlarına bu süreçte aşırı güvenilmemesini güvenmenin seçim yöntemi, toplumun adalet talebini karşılamak adına ölçme, değerlendirme ve seçme yöntemlerinin değiştirilmesi ve şeffaflaştırılması, geleneksel sınavlar ciddi zorluklarla veya sürdürülemezlikle karşı karşıya ise, bu değerlendirme yönteminin de rolünün azaltılması gerektiği de sunulan öneriler arasında bulunmaktadır. Her ne kadar toplumun çoğunluğunun merkezi sınavların geçerlik ve güvenirliğine inancı yüksek de olsa ölçme değerlendirme uzmanları alternatif değerlendirme yöntemleriyle bir öğrencinin daha kapsamlı bir şekilde değerlendirebileceğini söylemektedir böylece öğrencinin gelecekteki akademik performansını daha etkin bir şekilde tahmin edilebileceğini savunmaktadır (Zhang, 2016). Covid-19 süreci alternatif değerlendirme yöntemlerini uygulayabilmek için uygun bir zemin oluşturmuştur (Su, 2020)

Çevrim İçi Eğitimin Etkileşim Üzerine Etkileri

Burki (2020) çevrim içi ortamların sosyalleşme ve etkileşim açısından çok sınırlı olduklarını, yüz yüze öğrenmenin öğrenci için öğretim ve kariyerin de ötesinde kazanım sağladığını görüştüğü bir profesörün dilinden şöyle aktarmaktadır:

"Öğrenciler genellikle üniversitenin sadece öğrenim ücretinden çok daha fazlası olduğunu bildiriyor - kampüs gerçekten önemli" (Simon Marginson, Oxford Üniversitesi, Oxford, Birleşik Krallık›ta Yüksek Öğretim Profesörü)

Bouchey (2020, akt. Baker, 2020) etkileşimin artması adına öğrencilerle buluşmak için dersin haricinde web seminerleri düzenlenmesini, öğrencileri öğrenim yönetim sistemi (LMS) dışında anlık mesajlaşma uygulamaları ile veya sesli ve görüntülü arama uygulamalarıyla onlarla iletişim kurulmasını, toplu mesajlar yerine gerektiğinde e-postaların kişiselleştirilmesini ve öğrencilerin sorumlulukları ve ödevleri konusunda anımsatıcı veya hatırlatıcı gibi uygulamalar ve araçlar kullanılabileceğini önermektedir.

Çevrim İçi Eğitimin Yönetim Üzerine Etkileri

Bessette (2020) Covid-19 sürecinde üniversitede farklı birimlerin etkili işbirliği ve dayanışmasının süreç boyunca yaşanılan zorlukları kolay şekilde atlatabilmek için gerekli olduğunu sağladığını şu şekilde savunmuştur:

"Dijital öğrenmeyi oluşturan unsurların kesiştiği noktada oturan çok az insan var. Amacımız, farklı paydaşların sorun hakkında önerdikleri ve yaptıklarını bir araya getirerek kesişim noktasındaki insan sayısını artırmak olmalıdır. Kütüphanede Açık Eğitim Kaynakları (OER) oluşturan meslektaşlarımızdan, teknoloji entegrasyonu için akademik personelimiz ile çalışan teknoloji uzmanlarından, hibrit ve çevrim içi sınıflar üzerinde çalışan öğretim tasarımcılarından, dijital araştırma ve projeler tasarlayan girişimci öğrenci ve araştırmacılardan ve her daim teknolojik altyapıyı iyileştiren ve geliştiren Bilgi Teknolojisi (BT) uzmanlarından neler öğrenebiliriz sorusu bu süreçte cevaplanması gereken ilk sorular olmalıdır"

Düzenli olarak çevrim içi çalışma ve öğrenmeye yönelik düşük motivasyon ve konsantrasyon problemine dikkat çeken Carlson (2020)

öğrencilerle yaptığı görüşmelerde öğrencilerin dörtte birinin eskisinden daha fazla iş yükü olduğu konusunda endişe duyduklarından, ayrıca öğrenme için daha fazla vakit harcadıklarından, gelecekte istihdam sorunu yaşayabileceklerinden, evde kalmak zorunda oldukları için ailevi sorumluluklarının olduğundan ve web erişiminde zorluklar yaşadıklarından bahsetmişlerdir. Carlosn (2020) öğrencilerin genel belirsizliklerini, kafa karışıklıklarını ve korkularını hissettiğini belirtmiştir.

Burki (2020) çevrim içi öğretim gören öğrencilerin mezun olduktan sonra istihdam sorunu yaşayacaklarını öngörmektedir çünkü yüz yüze eğitimle edinilebilecek deneyim ve kazanımların çevrim içi eğitimle kazanılamayacağını bunun da özel sektördeki işverenler tarafından mezunların kalifikasyon ve değerinde düşüş olarak algılanacağını düşünmektedir.

İnternet teknolojilerinin gelişimi ve yaygınlaşması ile birlikte uzun vadede eğitimin demokratikleşmesi beklenen çıktılar arasında geçmiş yıllarda öngörülse de beklenenin aksine tam tersi istikamette ilerlediği Covid-19 sürecinde "eşit ve adil olmayan erişim" kapsamında dile getirilmiştir. Örneğin, Bessette (2020) uzaktan eğitime geçişte, öğrencilerin öğrenmeye devam etmek için gerekli araçlara, teknolojiye ve altyapıya erişememelerinin bu süreçte yaşanan en büyük handikaplardan biri olduğunu söylemektedir.

Bu süreçte eğitim teknolojileri şirketlerinin Covid-19 krizini fırsata çevirme girişimleri de çalışmalarda eğitim kurumlarını sömürme olarak algılanıp çevrim içi eğitimin olumsuz yönü olarak raporlanmıştır (Bessette, 2020).

MÜZAKERE

Prof. Dr. Süleyman AKYÜREK
Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Müzakere edeceğim ilk tebliğ, Doç. Dr. Tuncay Karateke ve Arş. Gör. Yunus Tüken tarafından hazırlanan "Youtube Dinî İçerikli Üreticilerin Eğitici Profilinin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi"dir. Tebliğde "Youtube dijital platformunda gerçekleştirilen din eğitimi faaliyetlerinin kimler tarafından yapıldığı ve bu faaliyetleri gerçekleştiren bireylerin eğitimci profiline uyup uymadığı" konusu ele alınmıştır. Bu çerçevede " Youtube din eğitimi içerik üreten kanalların hangileri olduğu, bu kanalları yönetenlerin öz geçmişleri ve giyim tarzları din eğitim açısından ele alınmıştır. Sürdürülen din eğitimi faaliyetlerinin etkililiği açısından eğiticinin yadsınamaz rolünden hareketle bu araştırmada, en çok takip edilen Youtube kanalları ve bu kanallardan ilk beş Youtube din eğitimi kanalında eğitici rolündeki kişilerin özgeçmişleri ve bu kişilerin giyim tarzları" incelenmiştir. Araştırmada nitel desen kullanılmış, dokuman incelemesi tekniği ile toplanan veriler içerik analizine tabi tutulmuştur.

Araştırmada en çok abonesi olan beş din eğitimi kanalı listelenmiş, Diyanet TV ve Fussilet Kuran Merkezi dışındakiler incelemeye tabi tutulmuştur.

Tablo 1: *En Çok Aboneye Sahip Beş Din Eğitimi Kanalı*

Kanal İsmi	**Kuruluş Tarihi**	**Sunucu**	**Abone Sayısı**
Sözler Köşkü	06 Mar 2011	Fatih YAĞCI	2.41 M

Hayal Hanem	28 May 2013	Mehmet YILDIZ	1.97 M
Diyanet TV	20 Nis 2012	-	1.09M
Fusillet Kur'an Merkezi	02.Ma.2011	-	1.01M
Cübbeli Ahmet Hoca	10 Ağu 2013	Ahmet Mahmut ÜNLÜ	980B

Yapılan inceleme sonucunda şu sonuçlara ulaşılmıştır: Youtube'da en çok takip edilen din eğitimi içerik sunucularının genç ve orta yaşlı içerik sunucuları olduğu; Youtube din eğitimi kanallarında içerik sunucularının resmi din eğitimi (İmam Hatip Lisesi ve İlahiyat Fakültesi) almadıkları; Youtube gibi yeni eğitim mecralarında büyük kitlelere hitap etmede eğitimden ziyade ses tonu, içeriğin ilgi çekici olması ve bunun etkili bir biçimde sunulmasının etkili olduğu; yapılan din eğitimi faaliyetleri sunucularının din eğitimcisi olup olmamasının kanala abone olan bireyler tarafından aranan bir kriter olmadığı; En fazla aboneye sahip olan kanallara içerik üretenlerin geleneksel giyim tarzını seçmedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Yukarıdaki tebliği incelendiğinde sadece sorunun betimlendiği, incelenen duruma ilişkin yeterince bir açıklama ve yorum yapılmadığı, araştırma sonuçlarından hareketle öneriler geliştirilmediği görülmektedir.

Araştırmanın ele aldığı sorunda neden giyim tarzlarının incelendiği yeterince gerekçelendirilmemektedir.

İncelenen içerik üreticilerinin/eğiticilerin, kişilik özellikleri, din bilgisi, genel kültür ve eğitim-öğretim becerileri açısından ele alınmadığı görülmektedir. İçerik üreticisi öğreticiler, sundukları içerikte din konusundaki bilgilerini, dinin diğer alanlarla ilişkisini kurarken kültürlerini ve içeriği sunarken eğitim-öğretim becerilerine dair ipuçları vermektedirler. Dolayısıyla içerik üreticisi öğreticilerin bu yönlerinin analizinin tebliğe katkı sağlayacağı değerlendirilmiştir. İçerik üreticisi öğreticilerin kullandıkları öğretim yöntem ve teknikleri, içeriğin öğretim şekli/tarzı, ele aldıkları dinle ilgili içerikteki bilgilerin sahihliği, güvenirliği, İslam

kaynakları ve gelenekle ilişkisi ele alınabilirdi. Bu çerçevede en çok izlenen iki videosunun içerik analizi yapılabilirdi. Böylece yürütülen din eğimi faaliyetinin niteliği, buradan hareketle de din eğitimcisinin niteliği ortaya konabilirdi. Kaldı ki, ele alınan Youtube içerik üreticilerinin en çok izlenen ilk üç videosu ve görüntülenme sayısı ise şu şekildedir:

Fatih Yağcı- Sözler Köşkü

1- (+15) Kabre Girince Başına Tek Tek Gelecekler! Gözlerini Kapat ve Dinle (23 Dk.) 4,2 Mn görüntüleme 4 yıl önce yayınlandı
2- Iphone Siri'yi İmana Getiren Genç :) (2.08 Sn.) 4,2 Mn görüntüleme 5 yıl önce yayınlandı
3- Iphone 7 Siri'si İman Testi - Şok Cevap! (4.49 sn.) 3,5 Mn görüntüleme 4 yıl önce yayınlandı

Mehmet Yıldız- Hayal Hanem

1- Bu Duayı Eden Ne İsterse Elde Eder | Mehmet Yıldız (23.06 Dk.) 3,6 Mn görüntüleme 5 yıl önce
2- Namazda Yapılan 12 Büyük Hata | Mehmet Yıldız (7.54 Dk.) 3,5 Mn görüntüleme 3 yıl önce
3- Birçok Gencin NAMAZA Başladığı İşte O Sohbet | Mehmet Yıldız (26.06 Dk.) 2,8 Mn görüntüleme 6 yıl önce

Cübbeli Ahmet Hoca

1- https://www.youtube.com/watch?v=vHJ5BtnekwY (5.59 Dk.) 4,7 Mn görüntüleme 5 yıl önce
2- İdris Aleyhisselâm ile Azrail Aleyhisselâm'ın Kıssası - Cübbeli Ahmet Hoca (29.14 Dk) 2,9 Mn görüntüleme 6 yıl önce
3- Ölü mezârına götürüldükten sonra kabirde neler yaşanır - Cübbeli Ahmet Hocaefendi Lâlegül TV (25.38 Dk.) 2,7 Mn görüntüleme 2 yıl önce

Şu hâliyle geleneksel sadece öğreticinin doğrudan bilgi aktarımı yerine, katılımcıların bir şekilde yer bulduğu (Mehmet Yıldız), bilgilerin olay ve durumlar içine yedirilerek verildiği bir din eğitimi yaklaşımının benimsendiği görülmektedir. Biraz eğlenme, hoş vakit geçirmeye de

hizmet eden bir içerik arayışından söz edilebilir. Yukarıdaki videoların içerikleri incelenebilir, sunulan din eğitiminin niteliği analiz edilebilirdi. Böylece bu faaliyeti yürüten din eğitimcisinin niteliği, özellikleri daha rahat ortaya konabilirdi. Yapılan incelemede, resmi din eğimi almanın Youtube'da üretilen dinle ilgili içeriğe yansımasının yeterince ele alınmadığı görülmektedir. Dolayısıyla özgeçmişteki özelliklerin, sunulan din eğitimi faaliyetine yansımaları analiz edilebilirdi. Nasıl bir yansımanın olmasının beklendiği de yeterince açıklanmamaktadır. Bu durum, resmi din öğretim kurumlarının sosyal medyada yürütülen din hizmetlerine yeterince eleman ve içerik yetiştirmediğinin de bir izi görülebilir. Diyanet İşleri Başkanlığı, Yüksek Din Öğretimi Kurumları (İlahiyat ve İslami İlimler Fakülteleri) gibi resmi din öğretimi kurumlarının da soysal medya ve internet ortamına sahih dinî bilgiye dayalı ve eğitsel kalitesi olan bir içerik üretmesi gerektiğini göstermektedir. Bu kurumlar bu içeriği üretip sunabilecek kişileri disiplinler arası çalışmalarla birlikte nitelikli bir şekilde yetiştirmek ve içerik geliştirmek görevini de yerine getirmek durumundadırlar. Belki buraya yönelik din eğitimcileri ve din eğitimi içerikleri üretilmesini bir ihtiyaç olarak göstermektedir. Bu durum başta din eğitimi biliminin görev ve sorumluluklarını akla getirmekte ve bir paradigma değişimini gerektirmektedir.

Sosyal medya içerik sunucularının giyim tarzlarına ilişkin olarak da "Giyim tarzı, eğiticinin örnekliği ve din eğitimi açısından durumu nedir?" sorusuna yeterince cevap verilmemekte, neden giyim tarzlarının incelendiği açıklanmadığı görülmektedir. Kıyafetin, abone ve izleyicilere verdiği örtük ve açık mesajlar ele alınabilirdi. Belki kıyafetten ziyade büyük kitlelere ulaşmada daha etkili olan ses kullanımı, içerik seçimi ve sunumu, içeriğin özelliklerinin incelenmesi daha uygun olabilir.

Müzakeresini yapmış olduğum tebliğe ilave olarak şu hususlara da dikkatini çekmek isterim. Toplumsal, kültürel ve ekonomik değişimle etkileşimli olarak teknolojideki gelinen nokta da son derece önemlidir. Artık, Transhümanizm'den, onun teolojisinden, yapay zekâ ve dine yansımalarından söz etmekteyiz. Bu durum artık ülkemizde yapılan din öğretimi faaliyetlerini ve başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere yürütülen din hizmetlerinin ve din eğitiminin paradigmasını, şeklini, biçimini de yeniden düşünmeyi beraberinde getirmektedir.

Gelinen noktada sosyal medyada içerik üretimini artık makinalar/yazılımlar yapabilmektedir. Değişen şartlar çerçevesinde din eğitimi hizmetini yürütenlerde de değişimin izleri görülmektedir. Örneğin; 2016'da Pekin'de Longquan Tapınağı'nda Xian'er adında keşiş robot dikkatleri çekmektedir. Dokunmatik ekran aracılığıyla Budizm hakkında 100 soruya cevap verebilen keşiş robotun Budizm'i teknoloji yoluyla tanıtmak için üretildiği belirtilmiştir. 2017 yılında Japonya'da teknoloji fuarında Budist rahip robotlar gündeme gelmiştir. Cenaze törenlerini, ayinleri yürütmek üzere programlanan ve ilahi söyleyebilen bu robotların yakın gelecekte tapınaklarda çalışacağı ve din adamlarının yerini alacağı söylenmiştir. Almanya'nın Wittenberg şehrinde bir Evanjelik kilisesinde ziyaretçileri karşılayan BlessU-2 isimli yapay zekâ girişimi olan robot, dua edebilmekte, yedi dilde Kutsal Kitaptan alıntılar yapabilmektedir. Roobotun İncil geleneğini anlamayı amaçlayan bir yapay zekâ girişimi olduğu belirtilmiştir. Japonya'nın Kyoto kentindeki Kodaiji Tapınağı'nı ziyaret edenler loş bir salonda oturup Buda'nın öğretilerini dinliyor. Vaaz, Minder isimli bir robot tarafından veriliyor… (12 Mart 2019)[1] Bu gelişmeler, geleneksel üsullerle yürütülmekte olan din hizmetlerinin ve din eğitimi faaliyetlerinin de geleceğine ilişkin değişimin örnekleri olarak yorumlanabilir. Dolayısıyla tartıştığımız gelişmelerin din eğitimi faaliyetlerine, din hizmetlerinin niteliğine etkilerine ilişkin analizleri yaparak, gerekli hazırlıkları yapabiliriz. Birçok din hizmetini yapabilen yapay zekâya dayalı robotların ortaya çıkması, belki din görevlilerine ihtiyacı azaltmayacak ama onların yürüttükleri din eğitimi ve din hizmetlerinde sahip olmaları gereken niteliklerin değişmesine yol açabilecektir. Bu durum, gerek ülkemizde gerekse dünyada yürütülen din/İslam din eğitimi faaliyetlerinin ve din hizmetlerinin geleceğini tartışmamıza ve ona yönelik de hazırlık yapmamıza yol açabilir.

---

[1] Emine Kaya, Dünyanın Geleceğinde Yapay Zeka ve Din,(https://www.islamvemedya.com/dunyanin-geleceginde-yapay-zeka-ve-din/736/) ; İslam ve Medya, Yapay Zeka ve Dini Hayat (https://www.islamvemedya.com/yapay-zek-ve-dini-hayat/866/) ; Diyanet TV , Yapay Zeka ve Din, (https://www.youtube.com/watch?v=A6OzikAtwKY); https://www.youtube.com/watch?v=-t8TdmOid18; Hasan Kafalı, Yapay Zeka, Toplum ve Dinin Geleceği, OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Haziran 2019, 46, 145-172.

Yapay zekâ, makine öğrenmesi, derin öğrenme ve nesnelerin internetine yönelik gelişmelerin din anlayışına, dolayısıyla öncelikle din anlayışına, din eğitimi ve din hizmetleri anlayışına yönelik değişimleri getireceği düşünülebilir. Bu çerçevede 2017 yılında Kaliforniya'da eski Google mühendislerinden Anthony Levandowski, *Way of the Future (Geleceğin Yolu)* isimli bir dinî grup (WOTF Church) kurarak yapay zekâya dayanan bir Tanrı modeli geliştirdiğini açıklamıştır. Bu tip çalışmaları da dikkate alarak, gerek din anlayışı gerekse din eğitimi ve din hizmeti anlayışını sorgulamak, geliştirmek ve iyileştirmek durumundayız. Buradaki imkânları ve sınırlılıkları, tehlikeleri dikkate alarak hazırlık yapmak durumundayız. Bir yandan yapay zekâya dayalı din eğitimi çalışmaları yapılırken, bir yandan da birçok din eğitimi faaliyetleri sanal ortama taşınmakta, sanal kiliseler oluşturulmaktadır. Bütün bu gelişmelerin İslam din eğitimi faaliyetlerine ve hizmetlerine etkilerini, yansımalarını düşünerek gerekli hazırlıkları yapmak bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır.

Müzakeresini yapacağım ikinci tebliğ Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Hakkı Bulut'un sunmuş olduğu "Covid-19'un Uzaktan ve Çevrim içi Öğrenme-Öğretim Konusunda Bize Öğrettikleri"dir. Bu tebliğde "uzaktan ve çevrim içi öğrenme ve öğretimle ilgili Covid-19 sonrası öğrenci, öğretmen ve öğretim elemanları deneyimini yansıtan çalışmaların taranmasını, araştırma desenine uygun içeriklerin betimsel analize tabi tutulmasını ve nihayetinde öğrencilere, eğitmenlere ve eğitim yöneticilerine etkili ve verimli çevrim içi öğretim-öğrenim deneyimleri oluşturmak adına pratik öneriler sunmayı" amaçladığı belirtilmektedir. Bu amaç çerçevesinde, öncelikle Covid-19 öncesinde yayınlanmış makaleler temelinde çevrim içi ve uzaktan eğitim ile ilgili temel bilgiler verilmiş ve çevrim içi ve uzaktan öğrenmenin öngörülen avantajları ve dezavantajları sunulmuştur. Daha sonra Covid-19 sonrası öğrenci ve eğitmenlerin çevrim içi eğitim deneyimini irdeleyen 2020 ve 2021 yıllarında yayınlanmış 36 makale nitel araştırma deseni kullanılarak betimsel analize tabi tutulmuş, etkin çevrim içi eğitime yönelik öneriler ortaya konması amaçlanmıştır. Çevrim içi eğitimin, öğretim-öğrenme, etkileşim ve eğitim yönetimi üzerine etkileri incelenmiştir.

Tebliğin başlığından hareket ederek şunlara dikkat çekmek isterim. Öncelikle şu soruya cevap verebiliriz: Olay mı öğretir? Olaydan insanlar

mı öğrenir? Olaylardan öğrenen insanlardır. Olayların bir zatı olmadığı için onlar öğretici özne konumunda değildir. Fakat her insan, karşılaştığı olaylardan öğrenemez, o olaylarla karşılaşan bireylerin hazır bulunuşluk düzeylerine uygun olarak öğrenmelerinin niteliği de değişebilir. O yüzden aynı olayla karşılaşan bireyler aynı şeyleri öğrenemezler. Bazıları o olaydan hiçbir şey öğrenemezken, bir diğeri hazır bulunuşluğunun niteliğine göre pek çok şey öğrenebilir. Bu durum Covid-19 virüsü ile başlayan ve küresel bir salgın hâline gelen durumla başlayan pek çok olayla da ilgilidir. Dolayısıyla bu salgında bizler hazır bulunuşluğumuzun niteliğine göre pek çok şey öğrenmiş olabiliriz de olmayabiliriz de. Diğer bir nokta; "bize" den kastedilenlerin kimler olduğudur. Salgın sürecinde her kademedeki öğretmenlerin, öğrencilerin, anne-babaların, her seviyede yöneticilerin, medya vb. tüm kurumlarımızın ve kişilerin öğrendikleri, öğrenebilecekleri şeylerden söz edilebilir. O yüzden, başlıktaki "bize"nin sınırlarının çizilmesi bir ihtiyaç olarak gözükmektedir. Eğitim ile doğrudan ilgili olanları dikkate alarak; öğretmenler, öğrenciler, yöneticiler, aileler/veliler, eğitim materyali ve içeriği geliştirenler ilk akla gelenlerdir.

Tebliğde literatür taramasının daha çok yurt dışı yayınlarda yapıldığı, Türkiye üzerine yapılan salgın sürecindeki eğitime ilişkin araştırmaların incelenmediği görülmektedir. Oysa Türkiye'de gerek ilahiyat fakültesi öğrencilerinin salgın dönemindeki uzaktan ve çevrim içi eğitime ilişkin görüşlerini ele alan, gerekse diğer eğitim alanlarında birçok çalışma bulunmaktadır. Onların incelenmesi de Türkiye'deki duruma ilişkin bilgiler verecektir. Türkiye'de hane halkı bilişim teknolojileri kullanım araştırmasına göre (2020), internet kullanım oranı %79,0'dır. Hanelerin %90,7'sinin evden İnternete erişim imkânına sahip olduğu görülmüştür. 06-15 yaş grubundaki çocukların bilgisayar, İnternet ve cep telefonu kullanım oranları sırasıyla %60,5, %50,8 ve %24,3'tür. Bu oranlar 06-10 yaş grubundaki çocuklarda sırasıyla %48,2, %36,9 ve %11; 11-15 yaş grubundaki çocuklarda ise sırasıyla %73,1, %65,1 ve %37,9'dur. Haftalık ortalama İnternet kullanım süreleri dikkate alındığında, 06-15 yaş grubundaki İnternet kullanan çocukların %38,2'si İnterneti iki saate kadar, %47,4'ü üç ile on saat arasında, %11,8'i on bir ile yirmi dört saat arasında %2,6'sı ise yirmi dört saatin üzerinde kul-

lanmıştır. Bu veriler, bilişim teknolojilerinin ülkemizdeki yaygınlık durumu hakkında yeterince bilgi vermektedir. Burada önemli olan bilişim teknolojilerinin kullanım niteliğidir. Bu da gerek öğretmene, anne-babalara gerekse yöneticilere ve içerik geliştiricilerine birçok sorumluluk yüklemektedir. Tarafların hazırlığı ve hazır bulunuşluk durumuna göre teknolojiden verimli yararlanmanın niteliği yükselebilmektedir. MEB ve YÖK de çevrim içi eğitime ilişkin çeşitli araştırmalar yapmıştır. YÖK tarafından yapılan araştırmada öğrencilerin yüzde 83'ü ve öğretim elemanlarının yüzde 97'si uzaktan eğitime erişimi sağlayan elektronik cihazlarının bulunduğunu, öğretim elemanlarının yüzde 89.6'sı ve öğrencilerin ise yüzde 97'si internet erişimlerinin yeterli olduğunu bildirmiştir. Öğrencilerin yüzde 90'ı çevrim içi eğitimde sunulan ders materyalleri ve ders içeriklerinden yararlanabildiğini ve yüzde 25›i derslerin çevrim içi yapılıyor olmasının öğrenmeye etkisinin olumlu yönde olduğunu kaydetmiştir. Öğrencilerin yüzde 48'i çevrim içi eğitimin, eğitim hayatını olumlu etkilediğini ya da etkisinin belirgin olmadığı ve yüzde 37'si çevrim içi eğitim sürecinde hem kendisine hem de derslere daha fazla zaman ayırdığını belirtmiştir. Öğrencilerin yüzde 27'si bahar dönemindeki eğitim sürecinin 'yüz yüze' olmasını isterken, yüzde 47'si 'çevrim içi' olmasını ve yüzde 26'sı ise karma bir şekilde yapılmasını tercih etmiştir. Salgın sürecinde bir zorunluluk olarak önümüze çıkan çevrim içi eğitimin önümüzdeki yıllarda gerek hibrit gerekse çevrim içi şeklinde devam edeceği anlaşılmaktadır. Ancak burada önemli olan gerek öğretmenlerin web.2.0 becerilerinin geliştirilmesinin, gerekse öğrenci ve velilerin bilinçlendirilmesinin, gerekse de çevrim içi eğitim için gerekli eğitim yazılımları ve materyallerin hazırlanmasının önemi ve buna yönelik hazırlıkların yapılmasıdır. Salgın sürecinde öğrenci takibi, öğrenme eksikliklerinin belirlenmesi, ölçme-değerlendirme süreçlerindeki hazırlıksızlık, bazı yanlışlıklara yol açabilmiştir. Üniversiteler kendi imkânları ile bunları çözmeye çalışmıştır. Özellikle ölçeme-değerlendirmede ayna, çift kamera vb. den destek alanlar, çeşitli tedbirler devreye sokmuştur. Buna rağmen yine de aksaklıklar olabilmiştir.

Salgın döneminde eğitimde teknolojinin kullanımı, kişilerin/ öğrenci/ öğretmen/ veli/ yönetici öz düzenleme ve öz yönetim becerilerinin önemini ortaya koymuştur. Duygu ve düşüncelerini yönetme becerisi-

ne yeterince sahip olmayan eğitim paydaşları (öğretmen, öğrenci, veli, yönetici vb.) çevrim içi eğitimden yeterince fayda sağlayamamıştır. Bu da yine hazır bulunuşluğun niteliği ile ilgidir. Gerek bireysel gerekse kurumsal hazırbulunuşluk düzeyi çevrim içi eğitimin niteliğini doğrudan etkilemiştir. Öğrencilerin dikkat ve güdülemeye ilişkin öz yeterlik becerileri, çevrim içi eğitimin niteliğini ve ondan faydalanmanın niteliğini doğrudan etkilemiştir. Zira öğrenciler öz yönetim, iş yükünü yönetme, duygu yönetimi gibi becerilere ihtiyaç duymuştur. Salgın öncesi öğretmen merkezli bir anlayışla yetişen öğrenciler, salgın döneminde öz düzenleme becerisine, duygu yönetimine, zaman yönetimine, iş yükü planlamasına, dikkat ve güdüleme stratejilerine ilişkin becerilere yoğun ihtiyaç duymuşlardır. Bu becerileri gelişmiş olan öğrenciler, çevrim içi eğitimden daha üst düzeyde verim elde edebilmiştir.

Öğretmenlerin çevrim içi eğitime ilişkin hazır bulunuşlukları, web.2.0 kullanım becerileri de son derece önemlidir. Özellikle çevrim içi eğitim için gerekli yazılımlar, öğretmenlerin bilgi ve becerileri, eğitimin niteliğini doğrudan etkilemiştir. Öğretmenlerin gerek öğretim yöntem ve tekniklerine, araç-gereç ve materyal geliştirme becerilerine, ölçme-değerlendirme işlemlerine ilişkin yazılım ve uygulama kullanma becerilerinin niteliği önemli olmuştur. Öğretmenlerin hazır bulunuşluklarının geliştirilmesi bir ihtiyaç olarak önümüze çıkmıştır.

Çevrim içi eğitime ilişkin eğitim yazılımlarına ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyacı karşılamaya uygun hazır bulunuşluğu bulunan ülkeler ve kurumlar, çevrim içi eğitimin niteliğini olumlu yönde geliştirmiştir. Ülkemizde eğitim yazılımına olan ihtiyaç belirgin hâle gelmiştir. Özellikle çevrim içi eğitimde öğretmen, öğrenci, veli ve yöneticilerin kullanabileceği eğitim yazılımları, çevrim içi eğitime uygun öğretim materyalleri ihtiyacı kendini hissettirmiştir. EBA gibi platformların yanı sıra çeşitli eğitim materyallerinin hazırlanması, kullanım becerilerinin kazanılması gerekmektedir.

Çevrim içi eğitim temelde eğitim yöneticilerinin süreci yorumlayarak gerekli yönetim becerilerini geliştirmeleri, eğitim eksikliklerini belirleyerek kalite süreçlerini sürdürmeleri, eksiklikleri izleyerek gerekli tedbirleri almalarını zorunlu kılmıştır. Özellikle çevrim içi eğitime ulaşma imkânı olmayanlar için fırsat eşitliğini sağlayacak tedbirlerin

alınması, buna yönelik hazır bulunuşluğun geliştirilmesi gerektiği görülmüştür.

Elime ulaşan tebliğ metninde girişte söz edilen önerilerin geliştirilmediği, sonuçlara yer verilmediği görülmektedir. Bu çerçevede öğretmenlere, öğrencilere, velilere, yöneticilere, eğitim yazılımcılarına yönelik öneriler geliştirilebilir. Diyanet İşleri Başkanlığı başta olmak üzere din eğitimi süreçlerini yöneten MEB, YÖK vb. resmi ve sivil kurumların, öncelikle salgın sürecinde ihtiyaç duyulan becerileri (Dikkat, motivasyon, öz düzenleme, zaman yönetimi, duygu yönetimi, iş planlaması vb.) kazandıracak bir eğitim anlayışını yerleştirecek çalışmalar yapmaları; eğiticiler için web 2.0 becerilerini kazandıracak faaliyetlere ağırlık vermeleri, çevrim içi eğitimlerde kullanılabilecek eğitim yazılımları ve materyallerini ivedilikle geliştirecek çalışmalar yapmaları; yöneticilerin eğitimde fırsat eşitliğini ve çevrim içi eğitime ulaşma ve sürdürmeleri için öğrencilere gerekli imkânları sağlamaları aciliyet arz eden bir durumdur. Böylesine önemli bir konuda kongre düzenleyen Diyanet İşleri Başkanlığına ve emeği geçenlere, tebliğ hazırlayanlara ve katılımcılara teşekkür ediyorum. Kongrenin hayırlara vesile olmasını niyaz ediyorum.

ALTINCI OTURUM

DİJİTAL ÇAĞDA MEDYA OKURYAZARLIĞI

Oturum Başkanı: Dr. Elif ARSLAN

Konu: Dijital Dini Söylem: Dini İçerikli Youtube Video Başlıkları Örneklemi
Tebliğ: Doç. Dr. Bahset KARSLI
Tunahan IRMAK

Konu: Türk Dijital Platform Dizilerinin Aile Kurumuna Etkisi
Tebliğ: Doç. Dr. Abdullah İNCE
Muhammed Furkan KOÇAK

Müzakere: Prof. Dr. Mehmet AKGÜL

Konu: Televizyon Yayınlarında Kişilerin Fal ve Batıl İnançlar Yoluyla İstismarının RTÜK Kararları Kapsamında İncelenmesi
Tebliğ: Dr. Öğr. Üyesi Merve ERGÜNEY

Konu: Dijital Dünyada Din Karşıtı Söylemlerin Medya Okuryazarlığı Bağlamında Değerlendirilmesi
Tebliğ: Doç. Dr. Furat AKDEMİR

Müzakere: Doç. Dr. Kübra Güran YİĞİTBAŞI

DİJİTAL DİNİ SÖYLEM: DİNİ İÇERİKLİ YOUTUBE VİDEO BAŞLIKLARI ÖRNEKLEMİ

Doç. Dr. Bahset KARSLI
Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
Tunahan IRMAK

Özet

Dijitalleşme veya dijitallik olarak temellendirmeye çalıştığımız yeni dönem 'diji' ön eki üzerinden kavramsallaştırılmaya ve anlaşılmaya çalışılmaktadır. Oturduğu mekânsal ve zamansal tasavvuruyla aile, ekonomi, eğitim, din gibi birçok yapısallıkları içine alan dijitalleşme süreci, kendine özgü söylemlerle bu yapıları inşa etmekte veya bu yapılar sürece katılabilmek için onun sunduğu zeminde söylemler geliştirmek zorunda kalmaktadırlar. Şunu hatırlatmakta fayda var: *bu süreç zorunlu bir gönüllüktür*. Yine *bu süreç paradoksal anlamlandırmalar içermektedir*. Dijital dinî söylemlerin imkân ve sınırlıklarını ele alacağımız tebliğimizi, örneklem olarak dinî içerikli Youtube videolarının başlıkları oluşturmaktadır. Başarı ölçütünün daha fazla kişiye ulaşma ve like alabilme olan bu dijital mecranın içerisinde geleneksel bir dil ile var olmaya çalışmak, *tüketilebilir bir üretim yapma* kapsamından da uzaklaştırmaktadır. Temel kaygısı izlenilme ve tıklanılma olan sosyal mecrada var olabilmek için onun kurallarıyla oynama zorunluluğu vardır. Bu noktada videoya tıklama

tuzağı başlıkları oluşturulmakta yani clickbait'e başvurulmaktadır. Tebliğimizde dinî içerikli Youtube video başlıklarını aile, dua, fetva, cinsellik, evlilik, ahiret vb. konular kategorisinde sınıflandırılarak dijital din dilini analiz etmeyi hedeflenmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Dijital Dini Başlık, Din Dili, Youtuber Vaizler

Giriş

Sosyal medya web üzerinden gruplar oluşturmakla, sosyal ilişkiyi yüz yüze olmaktan çıkararak sanal bir etkileşim imkânına zemin hazırlamaktadır. Sosyal medya, kullanıcının oluşturduğu içerik üretme ve web içeriğini dizayn etme imkânı ile belli oranda kontrolü kullanıcıya vermektedir.[1] Bu itibarla sosyal ağlar, sanal bir "cemaat" oluşturmakta, yeni fikirler üretme, paylaşma vs. alanı olmaktadır.[2] Sosyal ağların kullanıcıya sunduğu bu özellikler bir video paylaşım sitesi olan Youtube'da da kendini göstermekte; dinî içerik paylaşımlarının yapıldığı Youtube kanallarında ise yoğun bir şekilde gözlenmektedir.

Dinin insanlara aktarılmasında ister fıkhi, ister itikadi isterse de tasavvufi mezheplerden olsun genel olarak mekânsal bir tasavvur betimlenir ve ortak bir hafıza da bu yönde şekillenir. Camiler başta olmak üzere dinin mekânsal konumlanışında belirgin bir rol üstlenen bu yerlerde genellikle dini anlatanlar, vaiz, imam, vb. olmuşlardır ve bu kimseler din adamı olarak dinin halka anlatılmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Bu mekânlarda dinleyici anlatana ve anlatılana sevgi ve saygı çerçevesinde hareket eder, kılık-kıyafetine ve oturuşuna dikkat eder, diğerlerini rahatsız edecek davranışlardan kaçınır. Her ne kadar bu durum büyük oranda anlatıcının maharetine kalsa da aslında dinleyicinin

---

1 Sami Çöteli, *Sanal Kamusal Alan ve Toplumsal Hareketler* (İstanbul: Kriter Yayınları, 2017), 77.

2 Erhan Akyazı-Aylin Tutgun Ünal, "İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Amaç, Benimseme, Yalnızlık Düzeyi İlişkisi Bağlamında Sosyal Ağları Kullanımı", *https://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sites/default/files/Erhan%20AKYAZI%20-%20Aylin%20TUTGUN%20U%CC%88NAL.pdf* (Erişim: 27 Mart 2021).

konuyu sahiplenmesi ve dikkatini tutması mekâna ve konuya dairdir. Dinin vaaz kürsüsü ya da minberden anlatılmasına ek olarak son birkaç yüzyıldır kitle iletişim araçlarıyla insanlara ulaştırılması mümkün olmuş ve din; radyo, televizyon, sinema, gazete, dergi vs. yollarla da anlatılmıştır. Geleneksel medya olarak ifade edilen ve yukarıdan aşağıya, tek yönlü, etkileşimin olmadığı ya da daha zor olduğu bu araçlar dinin anlatılmasında halen kullanılmaktadır. Ayrıca teknolojinin gelişmesiyle birlikte internet de yaygın olarak kullanılmaya ve dinî içerikli pek çok web sitesi de 90'lı yıllardan itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır.[1] İnternetin artık yaygın olarak kullanılmasıyla birlikte sosyal medya olarak isimlendirilen, yeni medya türevleri ortaya çıkmış, depolama ve sanallık imkânı doğuran dijitalleşme de bu duruma olumlu katkılar sunmuştur.[2] İnsanların kullanıcı olarak yer aldığı ya da anonim kalabildiği, birbirleriyle görüş alışverişinde bulunduğu, fotoğraf, video, ses vs. paylaşabildiği bu alanlar dinî içerikli kişi, kurum, kuruluş vb. katılımcıların da önem verdiği bir alan hâline gelmiştir. Dijitalleşen dünyada yeniliklere uzak kalmanın artık her geçen gün zorlaştığı bir durumda dinin de bu alanlarda yer alması kaçınılmaz bir noktadadır. Ancak dinin insanlara aktarılmasında seçilen mecranın dinî söylemler üzerindeki etkisi pek çok sorunu da kendisiyle beraber dolayıma sokmuştur. Çünkü dinin anlatılması tüketim merkezli, akışkan ve dolayısıyla da cıvıklaşan bir sistemde, bu sistemin koyduğu kurallar çerçevesinde olacaksa o hâlde dinin, gerçeği anlatmaktan öte retoriksel söylemi amaç edinmiş, araçsallaşmış ve cıvıklaşmış bir hâle gelmesi kaçınılmaz olacaktır.

Bu tebliğde incelenecek örneklemlerden hareketle Youtube'da paylaşılan dinî video başlıklarını dinî söylemlerin ifade ediliş yönleri üzerinden açıklayarak sosyal medya ve din ilişkisinin içeriklerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Akışkanlaşan ve dijitalleşen bu yönüyle de retoriksel olarak dini bağlamından yer yer koparılarak popüleri, gündemde olanı, çoğunluğu hedeflemekte olan medyatik din söylemi, ayrıca nefret söylemini de yer yer içeren bir dile başvurmaktadır. Bu

---

1 Mehmet Haberli, *Sanal Din*, (İstanbul: Açılım Kitap, 2014), 51.

2 Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Heidi Campbell, *When Religion Meets New Media*, New York: Routledge, 2010.

çalışmada amaçsal örnekleme ile seçilen, Youtube'da dinî içerik sunan kanalların son on yılda paylaştığı, en çok izlenen on videosunun başlığı incelenmiştir.

Video başlıklarından hareketle elde edilen veriler incelenecek; elde edilen sonuçlar tablo içerisinde gösterilerek yüzdelik olarak oranları belirtilecek; tartışma ve sonuç bölümünde ise çalışmanın bulguları analiz edilecektir.

Dijitalleşen Din: Teorik Çerçeve

İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte yeni medyanın gündelik hayat içerisindeki önemi her geçen gün artmaktadır. İnternetin anonim kimlikler üzerinden etkileşime imkân tanıması yani etkileşimsellik özelliği, imge, ses, metin ve sayısal verilerin farklı boyutlarda bir arada bulunabilmesi multimedya biçimselliği, depolama kapasitesinin yüksek olması ve kullanıcının seçiciliği dijitallik özelliği, ağ üzerinden alternatif, benzer içerik sağlayıcılarına kolayca ve hızlıca erişim hipermetinsellik özelliği, kullanıcıların üretici hâline dönüşmesi yayılım, sanallık ise kullanıcının orada bulunuyormuş hissini yaşaması olarak tanımlanmaktadır.[1]

Sosyal medya, etkileşimsellik özelliğiyle kullanıcılarına tam ya da yarı-katılım imkânı sunan, anonim ya da gerçek kişiler ile bağlantı kurmayı sağlayan internet siteleridir.[2] Youtube da bunlardan biridir. Dini içerikler sunan internet sitelerinde sohbet, forum, tartışma alanlarındaki etkileşimler Youtube'da yerini "topluluk", "yorumlar", "canlı sohbet" özelliklerinde göstermekte; beraberindeki izdüşümlerini yansıtmaktadır. Anlık olarak video ve topluluk sekmesinde fotoğraflar paylaşılabilmekte; "kısa videolar"dan oluşan "hikâye (story)" paylaşma özelliği de yaygın olarak kullanılmaktadır. Sosyal medyanın sağladığı sohbet ortamları ve bu ortamlarda enformasyonun yayılması ile birlikte tartışma ortamları dijitalliğin sağlandığı siber alanda doğrudan genişlemektedir.[3]

---

1 Mutlu Binark, "Nefret Söyleminin Yeni Medya Ortamında Dolaşıma Girmesi ve Türetilmesi", *Yeni Medyada Nefret Söylemi*, ed. Altuğ Akın (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2010), 26.

2 Patricia G. Lange, "Publicly Private and Privately Public: Social Networking on YouTube", *Journal of Computer-Mediated Communication* 13 (2008), 362.

3 Çöteli, *Sanal Kamusal Alan ve Toplumsal Hareketler*, 77.

Kitle iletişim araçlarının sağladığı enformasyonun internet ve sonrasında sosyal medyaya doğru genişlemesiyle oluşan sosyalizasyon süreçleri dijitalleşme ile birlikte dinî söylemleri de şekillendirmektedir. Dinî içerikler sunan internet siteleri diğer kullanıcılarla birlikte iletişim kurabilme, etkileşim faaliyetlerinde yer alabilme, düşünceleri paylaşma, tartışma imkânı özelliklerini sağladığı için *online religion* olarak tanımlanırken; sadece dinî bilgilere ulaşılabilen ve kullanıcılarına aktif bir etkileşim imkânı sunmayan internet siteleri ise *religion online* olarak tanımlanmaktadır.[1]

Çalışmamızın örneklemini oluşturan dokuz Youtube kanalının son on yılda en çok izlenen on videosu[2] konular bakımından incelendiğinde bunları şöyle kategorize edebiliriz:

---

1 Christopher Helland, "Online Religion As Lived Religion", *Online — Heidelberg Journal of Religions on the Internet* 1/1 (2005), 1.

2 İlgili Youtube video kanallarının en çok izlenen on videosunun başlıkları detaylı olarak kaynakçada verilecektir. Burada çalışmamızın örneklemini oluşturan Youtube kanallarının videolarının erişim linkinin verilmesiyle yetinilecektir. Caner Taslaman, "Playlist", *Youtube* (4 Nisan 2021). https://www.youtube.com/playlist?list=PLtz7DH8fojzbejgihdIs4f_M0vEhnrLBH ; Cübbeli Ahmet Hoca, "Playlist", *Youtube* (29 Mart 2021).https://www.youtube.com/playlist?list=PLtz7DH8fojzZ_0qp42j4ck2W_iUZ2xhWw; Çınaraltı, "Playlist", *Youtube* (7 Nisan 2021). https://www.youtube.com/playlist?list=PLtz7DH8fojzYdocF47HUVcnsPxK7NCT64; Hayalhanem, "Playlist", *Youtube* (2 Nisan 2021). https://www.youtube.com/playlist?list=PLtz7DH8fojzb4khp-P5LrUD3Lt6Vo7R8m ; Hüseyin Çevik, "Playlist", *Youtube* (5 Nisan 2021). https://www.youtube.com/playlist?list=PLtz7DH8fojzYoDaluYpXGoqKW_hbaXXH0; Kerem Önder, "Playlist", *Youtube* (6 Nisan 2021), https://www.youtube.com/playlist?list=PLtz7DH8fojzYX1YzCrfE_pPpa8V5kbBkW ; Nurettin Yıldız, "Playlist", *Youtube* (28 Mart 2021). https://www.youtube.com/playlist?list=PLtz7DH8fojzYIS0nFGPpJmwEE5FSLD3YD; Sözler Köşkü, "Playlist", *Youtube* (30 Mart 2021). https://www.youtube.com/playlist?list=PLtz7DH8fojzZ888PEcb80MXbRe92ub595 ;Yer Gök Dua, "Playlist", *Youtube* (5 Nisan 2021). https://www.youtube.com/playlist?list=PLtz7DH8fojzaMIekA1zasIUUUgd2iUgf0

KONU	KONULARIN TEKRARLANIŞ SAYISI	YÜZDELİK
DUA	25	%27,77
MÜLAKAT, SOHBET, RÖPORTAJ	14	%16,66
GÜNCEL MESELELER, FETVA	11	%15,55
AHİRET, ÖLÜM VE ÖTESİ	10	%9,99
EVLİLİK	6	%6,66
CİNSELLİK	6	%6,66
KUR'AN TİLAVETİ	3	%3,33
RUHSAL, PSİKOLOJİK KONULAR	3	%3,33
EBEVEYN-ÇOCUK İLİŞKİSİ	2	%2,22
DİNLETİ, MUSİKİ	2	%2,22
KISSA, SAHABE HAYATI	2	%2,22
YEME-İÇME	1	%1,11
RÜYA TABİRİ	1	%1,11
REDDİYE	1	%1,11
ZİYARET, SEYAHAT	1	%1,11
DİĞER KONULAR VS.	2	%2,22
TOPLAM	90	100

TARTIŞMA VE YORUM

Youtube: Senin Alanın; Durma, Sen De "Katıl"

Youtube sosyal medyada bireyselleşen ve dijitalleşen dinî söylemin en çarpıcı ve ilgi çekici örneklerini barındırmaktadır. Her ne kadar spekülatif söylemin linç edilme ile sonuçlanma ihtimali bulunsa da burada like edilmek, abone ve izlenme sayılarını artırmanın en kısayolu tam da bu söyleme olanak tanımakla mümkün olabilir. Zira dijitallik her ne kadar alışılmamış dinî söylemler doğursa da zamanla kendi sıradanlığını da üretir hâle gelerek kendi örüntülerini açığa çıkarmaktadır. İşte bu noktada sıradan ve göze çarpmayan bir hâle gelmekten kaçınarak daha dikkat çekici vasıtalara başvurmak gerekmektedir. Başlıkların içerik hakkındaki (ön)bilgilendirme işlevine dijitalleşmenin katkısı başka şekillerde de tezahür etmiştir. Şöyle ki; başlıklandırılacak içeriğin bir şekilde aynı konudaki diğer içeriklerden öne çıkması gerekmektedir. Aslında aynı konu bağlamından koparılsın ya da koparılmasın, fark etmez, başlıklandırmaki ifadeler hem içeriğe atıf yapabiliyor olmakla hem de "tık" edilmenin sağlayıcısı olarak görev üstlenmektedir.

Popüler kültürün bir tezahürü olarak dinin sunum biçimi, içeriği öncelemeksizin yüzeyselleşmiş, yeni/medyada yer alan din ise gösteri toplumuna gösteri/ş dindarı üretmiş ve sürdürülmesine katkıda bulunmuş haldedir.[1] Dinin sunum biçimi popüler, slagonik, manipülatif ve klişeci bir tarzda konumlandırıldığı için o kendine has söylem retoriğini de bu yönde üretmiş; bunu da her defasında tekrar ederek sıradanlaşmıştır. Bu noktada videoya tıklama tuzağı başlıkları oluşturulmakta yani clickbait'e başvurulmaktadır. Hakikate dayanan sade, duru, açık ve anlaşılır beyanların yerini genellikle spot ışıkları altında, süslenmiş, ağdalı bir dil almıştır. Dini konuların bu söylem retoriğiyle sunulması din ile diğer her türlü konuyu eşitlemekte sonuç olarak din sıradanlaşmaktadır. Gerçek anlamda dinin yeni bir tür "sanal dindarlar" ürettiği dijital dünyada din içerik olarak da etkilenecek ve zamanla dinin pratikleri biçim ile birlikte içerik değişimine de uğrayacaktır.[2]

---

1 Mete Çamdereli, *Din Ekranda Nasıl Durur?*, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018), 24-25.

2 Çamdereli, *Din Ekranda Nasıl Durur?*, 46.

Dinleyici, dinlence ve boş vakit geçirme aracı olarak girdiği bir sosyal medya/internet sitesinde gayet tabi bir vaaz dinlemeye koyulabilir. Ancak dikkatin dağılmasının gayet mümkün olduğu bu anlatıda kullanıcının dikkatini içeriğe sadık kılmak için anlatılan konunun bir şekilde sunumu da dikkat çekmelidir. Çünkü burada rekabet had safhadadır ve kullanıcı anlatıcıyı bir "tık"la terk edebilir. Bu yüzden mevcut şartlar, alışıldık anlatı sistemini yeterli bulmamakta; yerine kullanılan dil ise tüketilebilir, dolayıma sokulmasının da like edilmek, beğenilmek, izlenmek ve abone sayısı üzerinden rekabete yönelen bir sürece atıf veren biçimde akışkanlaşmaktadır. İşte bu noktada anlatıcı başta olmak üzere Youtube'da yer almanın ve görünür olmanın diğer içerik üreticileriyle rekabetin onlar gibi biçimselliği ön plana çıkaran vurucu, dikkat çeken "başlıklarla" sunulması gerekmektedir. Çünkü başlık hem içerik ile ilgili konuya referans vermeli hem de benzeri konulardaki içeriklerden ayrışarak kullanıcıyı kendine çekmelidir. Sıradan, sade, basit olan değil dikkat çeken, sloganik bir başlık ile hiç de dikkat çekmeyecek bir konu en çok izlenenler listesinde kendine yer bulmakta ve hatta bu noktada videoya tıklama tuzağı başlıkları oluşturulmakta yani clickbait'e başvurulmaktadır.

Aynı konuyu işleyen anlatıcının dinî konulardaki görüşlerinin aynı ya da farklı olmasına bakılmaksızın anlatının burada çerçeveyi oluşturan ve kendi rengini dijitalleşme ve görünür olma istencinden doğuran bir şekilde dine verir yönü dikkatin verilmesi gereken yerdir. Herhangi bir konu dinî içerik olsun ya da olmasın fark etmeksizin, büyük bir rekabetin içerisinde kendine yer bulma çabasında "düşmanın silahıyla silahlanmakta", anlatısını da bu kurallar çerçevesinde oluşturmaktadır.

Hangisi Neden Hangisi Sonuç: Akışkan Modernite Bağlamında Yeni Medya Ve Nefret Söylemi

Dijitalleşmenin söylem itibariyle paradoksal olarak tek bir dinî söyleme sahip olmadığı iddia edilebilir. Buradan hareketle görünür olmak ve "tık" alabilmenin yolu hem dışlayıcı ve oldukça sert bir nefret söylemi olabildiği gibi bu cıvıklaşan, popüler bir söylemle de mümkün olabilmektedir.

Zygmunt Bauman, "Akışkan Modernite" kavramsallaştırmasına göre modernitenin üst-anlatısal, yasa koyucu otoritesinden, sıvılık ve akışkanlık imgelerine doğru yön almasını; katı olan şeylerin aksine sıvı olanların kolayca şekil alabilmeleri örneğinden hareketle çağrışım kurarak ifade etmektedir.[1] Bu akışkan maddeler, ne mekânı ne de zamanı bağlar; uzun süre sabit bir şekle bağlı kal/a/mazlar ve devamlı olarak değişmeye hazır bir şekilde buna potansiyel olarak da meyilli haldedirler. İşte gelinen bu noktada güvenlik ile özgürlük arasında seçim yapma imkânı, cemaat ile bireyselleşme arasında oluşan çekişmenin de fitilini ateşler vaziyettedir.[2] Bauman'ın bir dizi kavram setiyle ifade edilen akışkanlık tanımı gittikçe artan bireyselleşme ve tüketimin artık üretim yerine geçerek hayatı anlamlı kılma çabasının realitedeki görünümü hâline gelmekte; bunların sonucunda da küreselleşmenin temel dinamiklerine yönelik vurgular mevcut dünyayı algılama ve kavrama düzeyimizi tümüyle değiştiren epistemik bir kırılmanın yansıması biçiminde değerlendirilmelidir.

Radyo, televizyon, sinema, tiyatro gibi kitle iletişim araçları ırksal, ulusal, dinsel ya da etnik nefret söylemlerinin yaygınlaşmasına sebep olan yönlere sahip olsa da internet, yeni medya, yeni iletişim teknolojileri bu noktada ciddi bir nefret söyleminin yayılımına imkân tanımaktadır.[3]

Sekülerleşme Bağlamında Din

Sosyologlar toplumda ortaya çıkan olaylar ve olguları anlamak ve açıklamak için çeşitli teoriler ortaya koymuşlardır. Sekülerleşme genel olarak modern toplumların giderek dinî inançların, pratiklerin ve kurumların önemini yitirdikleri bir süreç olarak tanımlanmaktadır.[4] Sekülerlik bağlamında bu teoriler ise klasik sekülerleşme teorileri ve buna eleştirel olarak bakan yeni sekülerleşme paradigmaları olarak iki

---

1 Zygmunt Bauman, *Akışkan Modernite*, çev. Sinan Okan Çavuş, (İstanbul: Can Yayınları, 2019), 25-26.

2 Zygmunt Bauman, *Cemaatler*, çev. Nurdan Soysal, (İstanbul: Say Yayınları, 2019), 11.

3 Betül Onay Doğan, "Çevrimiçi Dinsel Nefret Söylemi", *Medya ve Din,* ed. Mete Çamdereli, (İstanbul: Köprü Kitapları, 2014), 218.

4 Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 646-647.

kısımda incelenebilir. Klasik sekülerleşmeyi savunan teoriler daha çok modernleşmenin, sanayileşmenin ve kitle iletişim araçlarının getirdiği hızlı değişim ve dönüşümle birlikte dinî kurum ve sembollerin giderek önemini ve otoritesini kaybettiğini savunan teorilerdir.

Klasik sekülerleşme paradigmasını eleştiren ve yeni bir sekülerleşme paradigması ortaya koyan sosyologlar, klasik sekülerleşme teorilerinin mevcut dünyada var olan dinin ve ortaya çıkan olayları yeteri kadar açıklayamadığını ve onların iddia ettikleri gibi sekülerleşmenin dinin bozulması veya çöküşü olarak değerlendirilemeyeceğini ifade ederek bunun bir tür "dinî değişme" olduğunu ortaya koymuşlardır.

Yeni seküler paradigma medyanın gösterme gücü ile birleşerek klasik sekülerlik anlayışını dönüştürerek hem bireyselleştirmiş hem de dijitalleştirmiştir. Böylece medyatikleşen ve dijitalleşen din geleneksel dindarlığın düşüşüne dair düşünceleri olumlamakla birlikte bir tür yeni dinî söylemlere ve sanal bir mekâna yer açmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte aktarım araçlarının farklılığı insanların kendisini kutsal ve bireyselleşmiş dinî inanışlarını göstermesini mümkün hâle getirmiştir. Buradaki problematik ise bireye ait olmadan inanmanın yolunun açılmasıyla birlikte kutsal olanın tekrar dolaşıma girerek kamusal alanda giderek görünmeye başlamasının bir tür farklılık yansıtmasıdır. Buradan da anlaşılan şudur ki; inançların yeniden organize edilmesi ve bu süreçler arasındaki karmaşık bağ, dinin yeni formlar olarak yeni medyaya entegre edilmesini sağlamıştır. Çünkü sekülerleşme, tamamıyla rasyonel bir toplumda dinin gerilemesi değil; fakat dindarlık formlarının genel olarak yeniden şekillenmesidir.[1]

Dijitalliğin yeni medyada mevcut kullanım alanlarının hemen her tür konu, kişi, kurum ve düşüncelere alan açmasıyla birlikte din de burada görünür olmaktadır. Çünkü "ait olmadan inanma"[2] yönüyle sekülerleşme, kurumsal dinî otoritenin yerleşik yapıları üzerindeki duru-

---

1 Danièle Hervieu Légeri, "Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler", çev. Halil Aydınalp, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26/1 (2004), 3.

2 Bu kavram ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Grace Davie, "Believing Without Belonging: is This The Future of Religion in Britain?", *Social Compass*, 37/4 (1990), 455-469.

munu da dönüştürmektedir. Fuller bu dönüşümü, "dindar değil ama inançlı"[1] şeklinde ifade ederken Luckmann ise "görünmeyen din"[2] kavramsallaştırmasına giderek modern toplumlarda dinin pek çok formda ortaya çıktığını öne sürmüştür.

Sonuç

Yeni seküler paradigmanın ortaya koyduğu teoriler dijitalleşmenin getirdiği olanaklarla, akışkanlaşarak etkisini göstermiştir. Aslında dijitalleşen ve akışkanlaşan dünyada klasik seküler teorilerin aksine din insanın teknolojinin gelişmesiyle de bireyselleşmesine ve dijitalleşmesine yol açmıştır. Sanal bir mekân olan Youtube'da yeni bir dinî söylemin, yeni bir kavramlaştırmanın yolu açılmaktadır. Youtube'daki dinî söylemler paradoksal anlamlandırmalara da zemin hazırlamaktadır. Öyle ki Youtuber vaizler dinleyici kitlesine bir taraftan akışkan ve cıvık bir söylemle hitap edebilirken diğer taraftan keskin ve radikal söylemlerde de bulunabilmektedirler. Teknolojinin getirdiği imkânlar büyük bir izleyici kitlesine ulaşmayı çok daha hızlı ve zorunlu hâle getirmiştir. Çünkü insanlar için artık teknolojiyi kullanmak zorunlu bir gönüllülük hâline gelmiştir.

Tablolarda yer alan video başlıkları incelendiğinde dua, mülakat, sohbet, röportaj güncel meseleler, fetva, ahiret, ölüm ve ötesi, evlilik, cinsellik, Kur'an tilaveti, ruhsal, psikolojik konular, ebeveyn-çocuk ilişkisi, dinleti, musiki, kısa, sahabe hayatı, yeme-içme, rüya tabiri, reddiye, ziyaret, seyahat konuları yer almaktadır. Bu konulara baktığımızda başlıklar insanın gündelik hayatından ahiret hayatını da içine alacak şekilde çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Öyle ki içerik üretici kendi istediği, dikkat çekeceğini düşündüğü, din adına faydalı olacağına inandığı veya menfaat sağlayabileceği bir konuyu özgürce seçme ve istediği gibi anlamlandırma ve anlatma olanağına kavuşmuş olmaktadır. Youtube bu yönüyle klasik bir din adamının toplum içerisinde tartışıp fetva veremeyeceği konularda bile içerik üreticisine yani Youtuber vaize sanal bir gerçeklik ve mekân sunarak kendi alanını ve kendi dinî

---

1 Robert C. Fuller, *Spiritual But Not Religious:Understanding Unchurched American,* (New York: Oxford University Press, 2001), 10.

2 Thomas Luckmann, *The Invisible Religion*, (New York: Macmillan Company, 1967), 9-17.

söylemini oluşturmasına yardımcı olmaktadır. Bu özelliklerin hemen hepsine dinleyici (izleyici) de sahip olduğu için aslında hangi içeriklerin üretileceğine de dolaylı bir katkı sunmaktadır.

Diğer taraftan izlenilebilmek ve etkili olabilmek için mesajın kısaltılması ve mottolaştırılması, dijital dinî söylemlerin anlamlarını daraltmakta, sloganik ve ideolojik gönderimlere kapı aralamaktadır. Birey ve toplumun geniş kesimine hitap edebilen bir söylem geliştirme imkânı sunan süreç, dijital dinî söylemin içerik ve etkinlik düzeyine yönelik ipuçları sunmaktadır. Örneklem olarak ele alınan, Youtube'da dinî içerikli videolar sunan Youtube kanallarının yüz yüze ve karşılıklı bir ortamdan ziyade muhatabına ekran vasıtasıyla seslenmesi dijitalleşen dinî söylemlerin de çerçevesine doğrudan etki etmektedir. Çünkü muhatapla bağ kurarak iletişim kurmak bir meşrulaştırıma mekanizmasını tetiklemekte aslında bir bakıma da anlatıcının dinleyici üzerinde farklı seviyelerde otorite kurmasının da yolunu açmaktadır. Örneğin, bilinen ve alışıldık vaaz ve sohbet kürsüsü anlatı mekânının merkezinde, birkaç basamak yukarıda yer almakta olup; dinleyicinin dikkati de kolayca bozulmayacak şekilde anlatıcı üzerindedir. Ancak dijitalleşen dinde ise anlatıcı bir diğer anlatıcıdan "birkaç tık" uzaktadır ve sadece bir anlatıcıdır.

Sonuç olarak işlenen konuları popüler hâle getiren konunun kendisinden çok, vurguyu bu konulara getiren söylemdir. Dolayısıyla doktriner ya da mezhepsel farklılıklar başta olmak üzere Youtuber vaizlerin birbirlerinden farklı görüşleri onları bu noktada ayırıyor gibi görünse de aslında ele aldıkları konuları işleyiş biçimleri oldukça benzerdir. Çünkü izlenmek için popüler konular ele alınmalı ve bundan da öte bu konular farklı yorumlansa bile Youtuber, bir de söylem mekanizmalarının onayını ayrıca almak zorundadır. İşte bu durumda söylemin en çarpıcı unsuru başlık olmalıdır. Çünkü işlenen konu her ne kadar gündelik, sıradan, ilgi çekmeyen bir içeriğe sahip olsa da söylemin ve buna uygun olarak başlığın vurgu düzeyinin yüksek ya da spekülatif olması bile izlenme ve beğenme sayılarının üzerinde çok büyük bir etki gösterecektir inancı belirgin bir şekilde başlıklara yansımaktadır.

Kaynakça

Bauman, Zygmunt, *Akışkan Modernite*, çev. Sinan Okan Çavuş, İstanbul: Can Yayınları, 2019.

Bauman, Zygmunt, *Cemaatler*, çev. Nurdan Soysal, İstanbul: Say Yayınları, 2019.

Binark Mutlu, "Nefret Söyleminin Yeni Medya Ortamında Dolaşıma Girmesi ve Türetilmesi", *Yeni Medyada Nefret Söylemi*, ed. Altuğ Akın, 11-54, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2010.

Campbell, Heidi, *When Religion Meets New Media*, New York: Routledge, 2010.

Çamdereli, Mete, *Din Ekranda Nasıl Durur*?, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.

Çöteli, Sami, *Sanal Kamusal Alan ve Toplumsal Hareketler*, İstanbul Kriter Yayınları, 2017.

Davie, Grace "Believing Without Belonging: is This The Future of Religion in Britain?", *Social Compass* 37/4 (1990), 455-469.

Doğan, Betül Onay, "Çevrimiçi Dinsel Nefret Söylemi", *Medya ve Din*, ed. Mete Çamdereli, 205-234, İstanbul: Köprü Kitapları, 2014.

Fuller, C. Robert, *Spiritual But Not Religious: Understanding Unchurched American*, New York: Oxford University Press, 2001.

Haberli, Mehmet, *Sanal Din*, İstanbul: Açılım Kitap, 2014.

Helland, Christopher, "Online Religion As Lived Religion", *Online — Heidelberg Journal of Religions on the Internet*, 1/1 (2005), 1-16.

Lange, Patricia G. "Publicly Private and Privately Public: Social Networking on YouTube", *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13 (2008), 361–380.

Légeri, Daniéle Hervieu "Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler", çev. Halil Aydınalp, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26/1 (2004), 45-58.

Luckmann, Thomas, *The Invisible Religion*, New York: Macmillan Company, 1967.

Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

İnternet Kaynakları

Akyazı, Erhan - Aylin ,Tutgun Ünal, "İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Amaç, Benimseme, Yalnızlık Düzeyi İlişkisi Bağlamında Sosyal Ağları Kullanımı", Erişim: 27 Mart 2021, https://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sites/default/files/Erhan%20AKYAZI%20%20Aylin%20TUTGUN%20U%CC%88NAL.pdf

Caner Taslaman, "#HzAdem'in Çocukları Çaprazlama Mı Evlendi / #MehmetOkuyan / #CanerTaslaman", "Allah'ı Kim Yarattı? Sorusuna Cevap / #Allahıkimyarattı / Caner Taslaman", "Kuran'da #KabirAzabı Var Mı ? / Ebu Hanife'nin Cevabı / #MehmetOkuyan / #CanerTaslaman", "Ölüm ve Sonrası / Cennet ve Cehennem / Caner Taslaman - Mehmet Okuyan", "Kuran'a Göre Ölünce Ne Oluyor? Ölüm Anı ve Sonrasında Bizi Neler Bekliyor? / #ÖlümAnı #ÖlümSonrası", "Adem ile Havva'nın Çoğalması / Adem ile Havva'nın Çocukları Kardeş Evliliği Yapmış mıdır?", "Canlı Yayında Bağlanan Ateiste Caner Taslaman'ın Cevabı", "Kuran'da Kabir Azabı Var Mı ? / Ebu Hanife'nin Cevabı / Mehmet Okuyan- Caner Taslaman", "Caner Taslaman - Mehmet Okuyan - Mustafa İslamoğlu | Fatih Altaylı - Teke Tek", "Hadis Tartışması / Ebubekir Sifil ve Caner Taslaman / Veyis Ateş", YouTube. Yayın Tarihi 4 Nisan 2021 https://www.YouTube.com/playlist?list=PLtz7DH8fojzbejgihdIs4f_M0vEhnrLBH

Cübbeli Ahmet Hoca, "Oral Meselesi Hakkında Bilgi, Haram Mıdır? Mekruh Mudur?", "İdris Aleyhisselâm ile Azrail Aleyhisselâm'ın Kıssası - Cübbeli Ahmet Hoca", "Show Tv'de Yer Alan Mahmud Efendi Hazretleri Kuddise Sirruhu Ziyâreti", "Öyle Bir Zikir Var Ki 3 Kere Okusan 100 Sene Okuduklarından Daha Fazla Sevap Kazandırır.", "Bu Duayı Okursanız Karşınızdaki Ne Kadar İstemese De Mutlaka Ondan Rızkınızı Alırsınız", "Cübbeli Ahmet Hoca ile Tnt Tv Dr. Ömer Çelakıl Hayatın Şifreleri Programı 21 Eylül 2011", "İmansız Ölmenin Alametlerinden Olan Dört Şey Hangileridir?", "Tuvalette Telefonla Oynamak - Tebessüm Ettiren Nükteler", "17 Mart Salı Akşamına Dikkat!", "Mahmud Efendi Hazretleri'nin Son Konuşmasıdır", YouTube. 29 Mart 2021. https://www.YouTube.com/playlist?list=PLtz7DH8fojzZ_0qp42j4ck2W_iUZ2xhWw

Çınaraltı, "Kelime-i Şehadet'i Biliyor Musun? - Sokak Röportajı","İçinizi Titretecek İlahi - Gül Ahmedim (Serdar Altınel)", "Şehit Tahtında

- Serdar Altınel (Milyonların Dinlediği İlahi)", "Osman Bostancı- Rahman Suresi (Muhteşem Ses)", "Tesettür Gerekli Mi?- Sokak Röportajı", "Evlilik Nasip İşi Yiğidim! Gözyaşlarıyla Dinleyeceksiniz (Sad El-Esved)", "«Filozof Atakan» Kaçırılan Detay! Anne Babalar Dikkat!","Gözyaşlarınızı Tutamayacağınız Bir Hikaye- Hz.Ebubekir", "Gözyaşlarınızı Tutamayacağınız Bir Hikaye- Hz.Hatice", "Kudüs›te Yasak Ezan Okuyan Türk! İsrail Polisi Videoyu Zorla Sildi (Genişletilmiş Sahneler)", YouTube. 7 Nisan 2021. https://www.YouTube.com/playlist?list=PLtz7DH8fojzYdocF47HUVcnsPxK7NCT64

Hayalhanem,"Peygamberimiz'in (sav) Dilinden Öldükten Sonra İlk Ne Olacak? (Kabir Hayatı)", "Dinlenme Rekorları Kıran İslami Rap Parça", "Bu Duayı Eden Ne İsterse Elde Eder | Mehmet Yıldız", "Namazda Yapılan 12 Büyük Hata | Mehmet Yıldız", "Birçok Gencin Namaza Başladığı İşte O Sohbet | Mehmet Yıldız", "Nureddin Yıldız | Kıyametin En Büyük Alameti Geldi (Soru-Cevap)", "Ölüm Anı- Kısa Film", "Sırat Köprüsünden Geçerken Sorulacak 7 Soru – Bilemezsen Geçemezsin", "Yaşlı Nineden Said Nursi İtirafı - Gizli Kalan Gerçekler Gün Yüzüne Çıktı!", "Peygamberimiz'in (S.A.V.) Cennette Gördükleri", YouTube. 2 Nisan 2021. https://www.YouTube.com/playlist?list=PLtz7DH8fojzb4khp-P5LrUD3Lt6Vo7R8m

Hüseyin Çevik, "24 Saat İçinde Ne İstersen Kabul Olacak ! En Büyük Zikir (İsm-İ Azam) - Hüseyin Çevik", "Bu Gecelerde Eşinizle Sakın Yatmayın ? Sünnet Üzere Birleşme Nasıl Yapılmalıdır ? Hüseyin Çevik", "Karısına Bunu Yapanın Cehennemde Yeri Hazır ! Hüseyin Çevik", "Mustafa Karataş Ramazan Ayında Ayet İnkar Etmeye Devam Edecek !! Hüseyin Çevik", "Sakın ! Şu Altı Kadınla Evlenmeyin ! Hüseyin Çevik", "Bu Filmleri İzliyorsan Başın Büyük Belada !!! Hüseyin Çevik", "Öyle Utanacaksın Ki... Bunları Bir İnsan Yapmış Olamaz!! / Hüseyin Çevik", "Evinde Bunlardan Biri Bile Varsa Yatacak Yerin Yok ! Hüseyin Çevik", "Tuvalette Sakın Bunu Yapma ! Yoksa ! Hüseyin Çevik", "Zina Yapan Biri Bu 3 Hastalığı Çekmeden Ölmeyecek ! Hüseyin Çevik",YouTube. 5 Nisan 2021. https://www.YouTube.com/playlist?list=PLtz7DH8fojzYoDaluYpXGoqKW_hbaXXH0

Kerem Önder, "Hayatın Değişecek! - Kabirde İlk Gece Neler Olur?...", "Kaza Namazı Borçlarını Ödemenin En Kolay Yöntemi!", "Rü-

yanı Sakın Anlatma! Rüya Tabirleri", "Mastürbasyon Günah Mı?", "Üç Yerde Şeytan Hemen Yanına Gelir, Unutma!", "Cin Gördüm! - Hayatımda İlk Defa!", ""Sabah Namazında İki Melek Gördüm!"", "Porno İzleyenlerin Tiksindirici Sonu!", "Sakın Bunu Yapma! - Abdestsiz Namaz Kılmak Kafir Eder!", "Bu Dua Asla Geri Çevrilmiyor!", YouTube. 6 Nisan 2021. https://www.YouTube.com/playlist?list=PLtz7DH8fojzYX1YzCrfE_pPpa8V5kbBkW

Nurettin Yıldız, "Evlilik, Kesinlikle Kaderin Sonucudur!", "Psikoloğa gitmeden önce uygulanacak 3 manevi tedavi", "Kız çocuğu, cennet garantisidir Allah'ın izniyle", "Hayata Bakışınız Değişecek! Lütfen 20 Dk. Hayattan Kopun", "Evlilik görüşmesi yapılırken nelere dikkat edilmeli?", "Tevbe ediyorum ama sonrasında dayanamayıp bozuyorum. Ne yapmalıyım?", "Zina Yapmış Biriyle Evlenilir Mi?", "Tevbe ediyorum ama sonrasında dayanamayıp bozuyorum. Ne yapmalıyım?", "Kızlarımızın Kısmet ile İmtihanı", "Tavuk Döner Sırasına Giren Müslüman Gençler İzlesin!", YouTube. 28 Mart 2021. https://www.YouTube.com/playlist?list=PLtz7DH8fojzYIS0nFGPpJmwEE5FSLD3YD

Sözler Köşkü, "Defalarca Dinletip Ağlatan İnşirah Suresi - Abdullah Altun", "Türkiye'deki Turistlere Kur'an-ı Kerim Dinlettik - Şaşırtıcı Sosyal Deney", "Ateist Bir Gençle Sokak Sohbeti", "Ünlü İmamların Sesini Taklit Eden Genç Şaşırttı (Kamera Arkası)", "Cenaze İmamına Ölü Yıkamayı Sorduk (+13)", "8 Cezaevi Görmüş Koğuş Ağasına Sorduk! - ''Defalarca Öldürülmek İstendim''", "Sat Komandosuna Sorduk! - 18 Dünya Rekoru (Namık Ekin)", "(+15) Kabre Girince Başına Tek Tek Gelecekler! Gözlerini Kapat Ve Dinle", "Kadıköy'de 2 Deist ile 1 Müslüman Gencin Tartışması! - Şehadet Getirdiler Mi?", "Cenaze İmamına Sorduk 2- Ölüler Bizi Görüp Duyar Mı?", YouTube. 30 Mart 2021. https://www.YouTube.com/playlist?list=PLtz7DH8fojzZ888PEcb80MXbRe92ub595

Yer Gök Dua, "Parayı Koyacak Yer Bulamaz Allah'ın İzniyle & Sadece Günde 100 Kere", "Maddi Manevi Hastalıklardan Kurtulmak İçin | Şifa Salavatı (Salavatı Tıbbiye)", "Dikkat! Peygamber Efendimiz Bu Duayı Okuyanın Ölene Kadar Bu Hastalığa Düşmeyeceğinin Sözünü Veriyor", "Size Düşmanlık Yapanları, Şimşek Hızıyla Durduran, Perişan Eden Dua", "Arkanızdan Tuzak Kuran, Vazgeçmeyen, Sinsi Kötü İnsanlara Karşı Allah'tan Cc Zafer İsteme Duası", "Borçtan, Sıkıntıdan,

İnsanların Kahrından Kurtaran Peygamber Efendimizden Sav. Can Simidi Gibi Duası", "Her Türlü Murad, Dilek Ve Hacet İçin Kısa Sürede Çok Etkili Zikir", "Zenginliğin Kapısını Açan, Gizli Sırları Gösteren & Salavatı Nurul Envar (Işıkların Işığı)", "Seherde "Yok Mu İsteyen" Diyen Rabbimizden,Bu Duaları Okuduktan Sonra Ne Muradınız Varsa İsteyin", "Sadece 3 Kere Söylendiğinde Dilde Hafif Mizanda Ağır Ve Bütün Zikirlere Bedel Olan Zikir", YouTube. 5 Nisan 2021. https://www.YouTube.com/playlist?list=PLtz7DH8fojzaMIekA1zasIUUUgd2iUgf0

TÜRK DİJİTAL PLATFORM DİZİLERİNİN AİLE KURUMUNA ETKİSİ

Doç. Dr. Abdullah İNCE
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
Muhammed Furkan KOÇAK

Özet

Postmodern dünyanın en başat unsurlarından birisi dijitalleşmedir. Eğitimden sağlık sektörüne, mesleki uygulamalardan eğlence sektörüne kadar neredeyse tüm alanlar 21. yüzyılda hızla dijital bir kimlik kazanmışlardır. Özellikle eğlence sektöründeki dijital atılım farklı dijital platformların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu dijital platformların başında dizi ve film içeriği üreticileri Netflix, Amazon Prime ve BluTV gibi firmalar bulunmaktadırlar. Bunlardan en fazla izleyici sayısına sahip Netflix, 2021 Ocak ayında 203,7 milyon üye sayısına ulaşmıştır. Türkiye'de 2019 yılının sonunda 500 bin aboneye sahip olan Netflix'in, 2020 Aralık ayında 3 milyon üyesi bulunmaktadır. Her üyeliğin birden fazla kişi ve aile tarafından kullanıldığı düşünüldüğünde rakam daha astronomik seviyeye ulaşacaktır. Bu platformların, sosyal kurumları etkilediği ve belli ölçüde dönüştürdüğü tartışılmaz bir gerçektir. Dijital platformların etkilediği kurumların başında aile gelmektedir. Aile bireyi yetiştirmede, kimlik kazandırmada ve geleceğe hazırlamada en önemli sosyal kurumların başındadır. Bu gibi rolleri sebebiyle aile, gele-

cek nesillerin eğitilmesinde ve toplumsal yapının sağlıklı bir şekilde işleyebilmesinde kilit rolü üstlenir. Aile toplumun devamlılığı için önemli bir konumda dururken bahsedilen platformlardaki Türk yapımı diziler, geleneksel aile yapısından uzak bir görüntü sergilemektedir. Çarpık ilişkiler, evlilik öncesi birliktelikler gibi aile yapısı için sakıncalı içerikleri milyonlarca insan izlemektedir. İnsanların kendi istekleri doğrultusunda aylık düzenli olarak para ödedikleri bu platformlardaki yapımları yasaklama ya da sansürleme gibi önlemler çözüm fikrinden ve bütünsel bakış açısından uzaktır. Dijitalleşmenin hayatın her alanına girdiği düşünüldüğünde "alternatif çözüm yollarının mümkünlüğü" sosyal bilimler için önemli bir konuma sahiptir. Bu tebliğde Netflix yapımı 3 Türk dizisi içerik analizi yöntemi kullanılarak, Türk aile yapısına uygunluğu, aile içi ilişkiler ve aile kurumu üzerindeki dönüştürücü etkisi bakımından incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Dizi, Dijitalleşme, Dijital Platform, Aile

1. Problem ve Yöntem

Dizi ve filmler toplumun, boş vakit geçirirken ve eğlenirken en çok tercih ettiği araçlardır. Kitle iletişim ve toplum kuramları doğrultusunda dizi ve filmler, toplumları belli ölçüde dönüştürmekte ve gündemlerini belirlemektedir. Çoğu teorisyene göre medya ve konumuz özelinde diziler, gençlerin yetişmesinde neredeyse aileleri kadar önemli konuma sahiptir.

Son zamanlarda ortaya çıkan dijital platformlar, toplumun büyük bir kısmı tarafından benimsenmiştir. Milyonlarca kişi dijital platformlardaki dizi ve filmleri izlemektedir. Bu dijital platformlar, sadece kendi yapımını üstlendikleri dizileri değil, aynı zamanda yayın haklarını aldıkları dizileri de yayınlamaktadır. Yani önceden televizyonda yayınlamış dizi ve filmlerin çoğu dijital platformlarda mevcuttur. Bunlar da dâhil

edildiğinde havuz ve kapsam daha büyük hâle gelmiştir. Bu çalışmada dijital platformların yapımını üstlendiği Türk dizileri incelenecektir. Dijital platformlarda sansür ve kontrol mekanizmasının olmaması dizileri daha cesur ve kuralsız yapmaktadır. Ancak dizilerin konuları ve konseptleri değişse de, genel görünümü itibariyle televizyon dizilerine benzer bir görüntü sergilemektedir.

Araştırmada ilk olarak aile kurumunun önemi, değişimi, işlevleri ve Türkiye'deki görünümü ele alınacak ardından kitle iletişim araçları ve konu özelinde dizilerin toplumu nasıl etkilediği teorik olarak "Kitle İletişim Kuramları" ekseninde ele alınacaktır. Daha özel olarak ise dijital platformların en popüleri olan Netflix platformunun Türk yapımı dizileri arasında en çok izlenen Bir Başkadır, Aşk 101, Hakan Muhafız dizilerinin içerik analizi yapılacaktır. Diğer dizilerin genel görünümü hakkında bazı bilgiler verilerek değerlendirme yapılacaktır.

2. Aile Kurumu ve Sosyal Bağlam

Aile, birbirleriyle evlilik, kan bağı veya evlat edinme gibi yöntemlerle bağlanan, ekonomik paylaşımlarda bulunan ve yetişkinlerin çocukların yetiştirilmesinden sorumlu olduğu bir gruptur.[1] Aile, çoğu sosyoloğa göre toplumun en küçük birimidir.

Antik çağlardan beri neredeyse tüm düşünürler aile kurumunun önemine dikkat çekmiş ve aile kurumunun toplumsal düzen, sosyalleşme, toplumsal değişim, devlet düzeni vb. sosyal olgulara etki ettiğini ileri sürmüşlerdir.[2] Ülkemizde Anayasa'nın 41. maddesi, ailenin Türk toplumun temeli olduğuna ve ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunmasının devletin görevi olduğuna atıfta bulunur.

2.1. Aile Kurumunun İşlevleri ve Dönüşümü

Ailenin işlevleri konusunda çok çeşitli sınıflandırmalar yapılmaktadır. Benzer sınıflandırmalardan hareketle Cağan'ın özet mahiyetindeki

---

1 Anthony Giddens, ***Sociology***, 4. Bs (Cambridge: Polity Press, 2001), 689.

2 Neşide Yıldırım, ***Ailenin Yapısı ve Problemleri*** (İstanbul: Yeşerim Bilim-Araştırma Yayınları Dizisi, 2006), 4-9.

sınıflandırmasından bahsetmek yeterli olacaktır.[1]

Buna göre ailenin ilk işlevi iki farklı cinsin birlikteliğini meşrulaştırarak insan neslinin devamını temin etmesidir. Ailenin hızlı değişimi ile bu temel işlevde bazı toplumsal anomaliler (eş cinsellik, evlilik dışı birlikte yaşama vb.) ortaya çıkabilmektedir. Zira dinî ve toplumsal değerler bakımından da "normal" görülmeyen bu ilişki biçimlerinin en önemli sonuçlarından biri neslin devamını tehlikeye düşürecek bir sonuç doğurmasıdır. Bahsi geçen ilişki türlerinde doğurganlık ya hiç gerçekleşmemekte, ya da düşük bir düzeyde seyretmektedir.

Aile, bireylerin "psikolojik doyum" sağladığı ve duygusal alışverişin meydana geldiği bir kurumdur. Bireylerin yeterli psikolojik tatmine ulaşmaları ailenin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesine bağlıdır. Özellikle modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan bireyselleşme, rasyonel ekonomik sistem ve iş dünyası, uzmanlaşma gibi olgular ailenin psikolojik doyum işlevini daha önemli hâle getirmiştir. Başka bir deyişle modern toplumda ortaya çıkan psikolojik problemlerin aşılmasında aile kilit bir role sahiptir.

Aile ekonomik işlevler de üstlenen bir kurumdur. Ancak ailenin bu işlevi tarihsel süreçte değişiklik göstermiştir. Söz gelimi tarım toplumunda aile kas gücünün ön planda olduğu bir üretim birimi olmuştur. Ancak ekonomik şartların değişmesiyle aile üretim birimi olmaktan çıkmış, bir tüketim birimine dönüşmüştür. "İş"in evden bağımsızlaşmasıyla özellikle kadınlar, ilk kez ücretli iş yapmak üzere ev dışına çıkmış, çocuklar üretim süreçleri dışında kalmıştır. Kadının ev ile ilgili yerleşik rollerinin değişmesi ve bunu dengeleyecek bir sistemin inşa edilememesi, doğurganlık oranlarını doğrudan etkilemiş, bu durum bazı sosyal problemleri beraberinde getirmiştir.

Modern öncesi toplumlarda din kurumu aile kurumu ile iç içe geçmiş vaziyetteydi. Bu sebeple bireyler dinî eğitimlerini, dinî sosyalleşme yoluyla aile içinde almaktaydı. Diğer bir deyişle dinsellik doğal bir süreç olarak yaşanmaktaydı. Ancak modern toplumlarda sosyal kurumların birbirinden ayrışması ile bu olgu değişmiş ve dinî eğitim

[1] Kenan Çağan, "Ailenin İşlevleri", ***Aile Sosyolojisi***, 3. Bs (İstanbul: Açılımkitap, 2013), 85-89.

belli bürokratik kurumlar aracılığıyla verilmeye başlanmıştır. Sosyal değişme ve kurumsal farklılaşma dinin belli bir kuruma hapsolmasına ve zamanla ailenin sekülerleşmesine sebep olmuştur. Çünkü artık dinî eğitim ailenin görevi değildir ve aile yaşamı görece dinden bağımsızlaşmıştır. Elbette bu, aileden aileye ve toplumdan topluma farklılık gösterebilmektedir.

Aile, fertlere boş zamanlarını değerlendirme ve eğlenme imkânı sunar. Gündelik yaşamın yorgunluğunu atmak isteyen bireyler, aileleriyle birlikte vakit geçirirler ve farklı aktiviteler yaparlar. Modernleşmeyle birlikte kurumsal bir nitelik kazanan eğlenme, artık sektörler aracılığıyla insanlara sunulmaktadır. Çoğunlukla eğlenceye katılım yine aile fertleriyle birlikte yapılabilmektedir.

Ailenin en önemli işlevi şüphesiz "eğitim işlevi"dir. İnsan, yaşadığı topluma uyum sağlayabilmek için belirli bir eğitim ve yetiştirilme sürecinden geçmek zorundadır. Bu süreç bir yandan onun sosyalleşerek topluma katılımını sağlarken, diğer yandan kişiye yaşamını şekillendirecek bilgi ve değerleri öğretmektedir. Ailenin toplumun geleceğini şekillendirmedeki rolü burada ortaya çıkmaktadır.

İnsan, doğumdan yetişkinlik çağına kadar ailesi tarafından eğitilir ve yetiştirilir. Kişi görgüyü, ahlâkı, sevgiyi, saygıyı, çalışma kültürünü, iş ahlakını, acımayı, hayvanları sevmeyi vb. ailesinden öğrenir. Bu sebeple toplumsal yapının güçlü olabilmesi için toplumun iyi eğitilmiş bilinçli bireylerden oluşması ve aile yapısının güçlü olması gerekmektedir.

Modern çağda özellikle Avrupa'da sosyal bir kurum olarak ailenin yapısında belli değişimler meydana geldi. Bu değişim, uzun bir süre Batı dünyasına özgü bir değişim olarak kaldı. Ancak iletişim teknolojisinin gelişmesi, ulaşım sistemlerinin yaygınlaşması gibi etmenlerle uluslar arasındaki etkileşim artmıştır. Küreselleşme olarak tanımlanan bu global akışın artması, özellikle Avrupa'nın kültür ve sosyal hayatını diğer ülkelerin tanımasına olanak vermiştir. Elbette bazı ülkeler, daha 20. yüzyılın başlarında "Batılılaşma" hamleleri yapmıştır. Ancak Türkiye'de bu değişim, halkın benimsediği bir gerçeklikten ziyade yönetici elitin benimsediği bir yaşam tarzıydı. Küreselleşmeyle birlikte, Batı'nın kendine özgü değerleri adeta bir kültür emperyalizmi gibi diğer toplumlara yayması, toplumun da bu yaşam modelini benimsemesine se-

bep olmuştur. Giddens da benzer şekilde küreselleşmeyi "modernliğin küreselleşmesi"[1] olarak tanımlar. Yani Batı'da ortaya çıkan modernlik küreselleşme aracılığıyla diğer toplumlara aktarılmıştır.

Modernleşmenin aile kurumu üzerinde meydana getirdiği değişim, çekirdek aile tipinin yaygınlaşması, mahremiyet algısındaki parçalanma, özneleşen birey, kadın-erkek ilişkilerinde değişimler,[2] ekonomik hayatın değişimi, ailedeki statülerin değişmesi gibi başlıklarla özetlenebilir. Ancak üzerinde en fazla durulması gereken olgu, aile kurumunun değersizleştirilmesidir. Bireysel özgürlükler ve mahremiyetin parçalanması kadın-erkek ilişkilerini kuralsız bir zemine taşımıştır. Nikâh akdiyle meşru hâle gelen birlikteliklerin nikâh akdi olmadan da gerçekleşmesi ve bunun toplumda yaygın hâle gelmesi, evlilik kurumunu bireyler gözündeki konumunu yıpratmıştır.

2.2. Türkiye'de Aile Kurumunun Dönüşümü

Türkiye'deki aile istatistiklerine göz atılırsa, aile kurumu hakkında temel bazı bilgilere ulaşılabilir. Bu bağlamda TÜİK verilerine göre 2010 yılında 582 bin çift evlenirken, 2019 yılında 542 bin çift, 2020 yılında 487 bin çift evlenmiştir. Kaba evlenme hızı 2010 yılında 7,97 iken, bu rakam 2020 yılında 5,84 olarak ölçülmüştür. Boşanma rakamları ise 2010 yılında 118 bin iken, 2019 yılında 156 bin, 2020 yılında 135 bin olarak hesaplanmıştır. Ortalama evlenme yaşı 2001 yılında erkeklerde 26, kadınlarda 22,7'dir. Bu rakamlarda 2020 yılında erkeklerde 27,9, kadınlarda 25,1 olarak hesaplanmıştır.[3]

Türkiye nüfusunun artmasına rağmen, evlilik sayılarında düşüş yaşanmış ancak boşanma sayılarında hem oransal hem de sayısal olarak artış yaşanmıştır. Ayrıca tek ebeveynli aile sayısında da ciddi artış göz-

---

1 Anthony Giddens, ***The Consequences of Modernity*** (Cambridge: Polity Press, 1996)."publisher":"Polity Press","publisher-place":"Cambridge","title":"The Consequences of Modernity","author":[{"family":"Giddens","given":"Anthony"}],"issued":{"date-parts":[["1996"]]}}],"schema":"https://github.com/citation-style-language/schema/raw/master/csl-citation.json"}

2 Ergün Yıldırım, "Toplumsal Değişme Sürecinde Aile", ***Aile Sosyolojisi***, 3. Bs (İstanbul: Açılımkitap, 2013), 122-125.

3 "Tüik İstatistiklerle Aile", erişim: 14 Nisan 2021, https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33730.

lemlenmiştir. Zira tek ebeveynli ailelerin toplam aileler arasındaki oranı 2014'te %7,6 iken, 2019 yılında bu oran %9,2 olmuştur.[1]

Evlilik sayılarında azalma ve boşanmaların artması Türkiye'de aile kurumunun farklı sebeplerden dolayı yıprandığına işaret etmektedir. Bunun sebepleri arasında, ülkenin içerisinden geçtiği ekonomik sıkıntılar, evlenme ve düğün yapmanın sektörleşmesi ve "pahalı" hâle gelmesi, bireylerin evliliğin sorumluluklarından kaçması ve kendini yetişkin olarak görmemesi, evlilik öncesi birlikteliklerin belli sebeplerle normalleşmesi ve evliliğin değersizleştirilmesi gibi etkenler sayılabilir.

Avrupa ve Amerika'da 20. yüzyılın sonunda ve 21. yüzyılda evlilik öncesi birliktelikler yaygın hâle gelmiştir. Evlilikte olduğundan daha özgür olma, evliliğin getirdiği sorumluluklardan kaçınma, belli özgürlük ve esneklikler gibi etmenler kişilerin evlenmek yerine nikâhsız yaşamasında önemli rol oynamaktadır. Adak'a göre Türkiye'de nadir olarak görülen ve yakın gelecekte gerçekleşmesi mümkün gözükmeyen bu olgu eğer artacak olursa, bireylerin evlilik kurumunu reddetmesine sebep olabilir.[2] Yukarıda bahsedildiği üzere evlilik düzen, ilerleme, gelecek nesilleri eğitilmesi yetiştirilmesi anlamına gelmektedir. Ancak aile kurumunun yıprandığı, evliliklerin azaldığı bir toplumda düzensizlik hâkim olur ve toplum sosyolojik ve psikolojik olarak sağlıklı bireyler yetiştiremez. Böylelikle toplumsal yapının bozulması kaçınılmaz hâle gelir.

3. Üretimin Dönüşümü ve Dijitalleşme

Modern sonrası toplumun temel özelliklerinden biri dijital bir kimliğe sahip olmasıdır. Dijitalleşmenin sebepleri arasında artan teknoloji üretimi, bilginin önemli hâle gelmesi ve bilgi toplumunun ortaya çıkışı, iletişim araç ve teknolojilerinin gelişimi, eğlence sektörünün şekil değiştirmesi, toplumsal yaşamdaki değişim ve gelişimler sayılabilir. Ancak bunlardan en önemlisi üretim faaliyetlerinin dönüşümüdür. Üretim ve dijitalleşme ilişkisini "neden bazı insanlar bize bedava teknoloji sağlı-

---

1 "Tüik İstatistiklerle Aile".

2 Nurşen Adak, "Evlilik veya Evlilik Dışı Birlikte Yaşama: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", ***Sosyoloji Dergisi***, Armağan Sayısı (2016): 36-38.

yor?" sorusunu sorarak, Marx'ta aradığımızda Marx'ın, toplum kuramını altyapı ve üstyapı dikotomisi üzerine inşa ettiğini görürüz. Ona göre altyapı unsurları olan sermaye, ekonomik üretim araçları ve üretim için gerekli olan bilgi; aile, devlet, hukuk, din, kültür gibi üstyapı unsurlarını etkilemede muharrik gücü oluşturmaktadır. Kısaca üstyapı toplumun altyapısının yansımasıdır. Üretim ilişkilerinde hangi sınıflar egemense, üstyapıyı bu sınıflar belirlemektedir. Egemen fikir, egemen sınıfın fikridir.[1]

20. yüzyılın sonlarında ve 21. yüzyılda bilgisayar ve internet kullanımının yaygınlaşmasıyla hayatımızda her gün önemini artıran "dijitalleşme", bu dikotomi bağlamında okunabilir. Günümüzde üretim endüstrisinin akıllı teknolojileri kullanmasıyla, sermayenin akışı, üretim ve dağıtım araçları, ticaret gibi olgular dijital bir kimlik kazanmıştır. Artık insana gerek kalmadan akıllı fabrikalar, ağır ve hafif sanayi ürünlerini üretebilmektedir. Bu daha kolay ve zahmetsiz daha önemlisi daha kârlı üretim şeklinin yaygınlaşabilmesi için toplumların dijital çağa uyum göstermesi gerekmektedir.

Sanayi ve endüstrileşme alanında yapılan yenilikler genel olarak 4 temel döneme ayrılmaktadır. Mal ve üretimin artması için su ve buhar gücünün kullanılması 1. Sanayi Devrimi'ni, elektrik gücünün üretim araçlarına dâhil edilmesi 2. Sanayi Devrimi'ni, üretim sürecini otomatikleştirmek için bilgi teknoloji sistemlerinin kullanılması 3. Sanayi Devrimi'ni ve son olarak üretimi kendi kendine yapabilen akıllı makinelerin yaygınlaşması 4. Sanayi Devrimi'ni tanımlamaktadır.[2] Endüstri 4.0 modelinde makine, insanın yerini almış ve yapay zekâ gibi projelerle makinenin yeni bilgiler öğrenmesi sağlanmıştır. İnsan ve makine arasındaki değişen ilişki toplumsal değişimleri de beraberinde getirmiştir.

Bazı kuramcılara göre, Endüstri 4.0 üretim gücüyle yaşamanın bedeli, bu yeni teknolojiye uygun "Toplum 5.0"ı oluşturmaktır. Avcı-top-

---

1 Karl Marx - Friedrich Engels, ***Seçme Mektuplar***, çev. Alaattin Bilgi (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 1996), 101-103.

2 Saurabh Vaidya v.dğr., "Industry 4.0 – A Glimpse", ***Procedia Manufacturing***, 20 (2018): 234.

layıcı toplum, ardından tarım toplumu, Sanayi Devrimi'yle endüstri toplumu, ardından bilgi toplumu ve son olarak fiziksel ve dijital alanın birleşmesiyle Toplum 5.0 ortaya çıkmıştır.[1] İlk kez Japonya'da Bilim ve Teknoloji Temel Planı'nda kullanılan kavrama göre artık yaşam kalitesi yüksek, insan merkezli bir toplum inşa edilmesi amaçlanmaktadır. Bu yapı dil, din, cinsiyet, bölge fark etmeksizin dijital ve gerçek dünyanın birleştiği yeni değerler ve politikalar oluşturmakla mümkündür.[2]

Üretimin siber alana kaymasına paralel olarak, buna uygun bir toplum oluşturma fikri, büyük firmaların ve devletlerin dijitalleşme alanında yaptığı atılımlarla karşılaştırmalı incelendiğinde daha iyi anlaşılacaktır. Dünyada eğitimden sağlık sektörüne, seyahat uygulamalarından bilgi sistemlerine, para birimlerinden (kripto paralar) eğlence sektörüne kadar hemen hemen her alanda kısmi ya da bütünsel bir dijitalleşmeden bahsedilebilir.

3.1. Dijitalleşme ve Dizi-Film Sektörü

Siber alanın nüfuz ettiği önemli sektörlerden birisi dizi ve film sektörüdür. Lumiere kardeşlerin Paris'te 1895'te ilk hareketli resimleri göstermesinden ve ilk sinema salonunun 1896'da New York'ta açılmasının ardından sinema ve film sektöründe hızlı bir gelişme yaşanmıştır. 1902-3 yıllarında ilk sinema klasikleri olan "A Trip to the Moon" ve "The Great Train Robbery" filmleri yayınlanmıştır. 1930'larda artık sesli sinema yaygın hâle gelmiş ardından 1935'te renkli filmler popülerleşmiştir. 1954'te filmler, sinemaların ardından televizyonlarda yayınlanmaya başlanmış, 1990'lara gelindiğinde DVD ve VCD aracılığıyla filmlerin, çeşitli cihazlarla evlerde izlenmesi mümkün hâle gelmiştir.[3] Dizi ve seriyaller ise, 19. yüzyılın sonunda dergi ve çizgi romanlarla yaygınlaşmış, ardından radyonun ve daha sonra televizyon sektörünün vazgeçilmezi olmuştur.[4]

---

1 Bruno Salgues, ***Industry of the Future, Technologies, Methods and Tools*** (London: Iste, Wiley, 2018), 1: 1-20.

2 Salgues, ***Industry of the Future, Technologies, Methods and Tools***.

3 İrfan Erdoğan - Korkmaz Alemdar, ***Öteki Kuram Kitle İletişimine Yaklaşımların Tarihsel ve Eleştirel Değerlendirilmesi*** (Ankara: Erk, 2002), 27.

4 Erol Mutlu, ***Televizyonu Anlamak*** (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1991), 201-203.

20. yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle 21. yüzyıla gelindiğinde televizyon, diziler ve filmler insanların hayatında önemli bir konuma sahip olmuştu. Günümüzde insanlar artık "boş vakit geçirirken" ya da "eğlenirken" televizyonda ya da farklı platformlarda dizi ve film izlemektedir. İnternet ve bilgisayarın yaygınlaşması bu yapımlara her an erişim imkânı sunduğu için, dizi ve filmler artık belli gün ve saatin eğlencesi değil, her anın eğlencesi hâline gelmiştir. Buna, son yıllarda ortaya çıkan küresel dijital dizi ve film platformları eklenince dizi ve film havuzu genişlemiş, izleyici sayısı artmış ve bunun sonucunda toplumların dizi ve filmlerle vakit geçirme süresi uzamıştır.

Tüm dünyada milyonlarca kişi bu dijital platformlara abone olmakta, oluşturulan dizi ve filmler devasa boyuttaki izleyici havuzuyla paylaşılmaktadır. Bu dijital platformlardan Bein Connect, Blu TV, Amazon Prime gibi platformlar son zamanlarda yaygınlaşsa da, Netflix hâlâ açık ara zirvededir.

1997'de kurulan ve 2010 yılından önce sadece Amerika'da hizmet veren Netflix 2010'dan sonra büyük bir sıçrama yapmıştır. 2015'e kadar elli ülkede, 2017'de 190 ülkede 130 milyon aboneye ulaşmıştır.[1] 2020'nin ikinci çeyreğinde şirketin 192,9 milyon abonesi bulunmaktadır. Türkiye'de bu rakam 2021'in başında 3,5 milyon kişi olarak saptanmıştır. Her aboneliğin 4 farklı ekranla kullanılabildiği ve aboneliklerin çoğunun bu şekilde olduğu göz önüne alındığında; ülkemizde Netflix izleyici sayısı çok daha yüksek bir seviyeye çıkmaktadır.

3.2. Kitle İletişim ve Toplum

Geniş ve çeşitli niteliklere sahip toplumsal bir kümeye, kitlesel bir araç kullanılarak (televizyon, gazete, internet vb.), bilgi, düşünce ve her türlü iletinin aktarılması "kitle iletişim" olarak tanımlanabilir. Diziler ve seriyaller, özellikleri ve kullanılan iletişim türü bakımından kitlesellik özelliğine sahiptir. Zira mesaj, toplumsal bir kümeye belli kitle iletişim araçları vasıtasıyla taşınmaktadır.

---

[1] Louis Brennan, "How Netflix Expanded to 190 Countries in 7 Years", *Harvard Business Review*, 2018.

3.2.1. Kitle İletişim Etki Teorileri

Kitle iletişim araçlarının etkisi konusu kitle iletişim araçlarının ortaya çıkmasından itibaren tartışılmıştır. Araştırmacılar genelde araçların toplumu etkilediğini varsayarak, ne düzeyde ve hangi şartlarda etkilediğini araştırmışlardır. Bu kuramlardan bazıları özellikle ilk dönemlerde kitleyi etkisiz bir eleman olarak tanımlamakta ve doğrusal bir nedensellik anlayışıyla medyanın toplum üzerindeki etkisini kuramsallaştırmaktadır.[1] Marksist bir okumayla yabancılaşmış kitlenin propaganda aracı olarak sanki "sihirli bir mermi" ya da "şırınga" gibi medya tarafından etkilendiğini ileri süren teori dizisinin bugün artık geçerliliği kalmamıştır. Liberal bakış açısına yakın kuramlar ise kitle iletişim araçlarının aslında toplumu sanıldığı kadar etkilemediğini ileri sürmektedir. Arthur Asu Berger günümüz toplumlarını da hesaba katarak kapsamlı bir şekilde kitle iletişim teorilerini sınıflandırmıştır.[2] Bu teorilerden konuyla ilgili olanlarını almak yeterli olacaktır.

3.2.2. Kitle İletişim Etki Teorileri ve Diziler

1. "Sosyalizasyon Teorisi" bireylerin sosyalleşmesinde iletişim araçlarına vurgu yaparak, kitle iletişim araçlarının bireyin tutum, inanç ve değerler sistemine etki ettiğini ve sosyal kimliğin oluşmasında birincil önemde olduğunu ileri sürmektedir. Teoriye göre toplumsallaşmada kilit rol oynayan aile, din adamları, politikacılar ve eğitimciler sosyal kimliğin oluşmasında artık birinci derecede etkili değildir. Kimliğin oluşmasında asıl etkili olan araç iletişim araçlarıdır.[3]

2. Mc Combs ve Shaw tarafından ortaya atılan "Gündem Koyma ve Saptama Teorisine" göre kitle iletişim araçları, toplumların gündemini belirlemekte ve bunun sonucunda toplumlar, verilen konuları öncelik sırasına göre kabul etme eğilimi göstermektedir. Yani toplum konuyu sadece kitle iletişim aracı vasıtasıyla öğrenmez; hangi konuya ne kadar

---

1 Levent Yaylagül, ***Kitle İletişim Kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar***, 10. Bs (Ankara: Dipnot Yayınları, 2019), 54-55.

2 Arthur Asa Berger, ***Essentials of Mass Communication Theory*** (London: Sage Publication, 1995), 62-74.

3 Metin Işık, ***Kitle İletişim Teorilerine Giriş***, 4. Bs (Konya: Eğitim Yayınevi, 2012), 78-82.

önem verileceğini, kitle iletişim aracının bu konulara verdiği önemden öğrenir.[1]

3.White tarafından geliştirilen "Eşik Bekçiliği Teorisi" medya kurumlarında halka aktarılacak içeriğin seçilmesinde ve belirlenmesinde etkili olan görevliler olan "eşik bekçileri" üzerine odaklanır. Eşik bekçileri hangi olayın, hangi sırada ve ne kadar süre izleyiciye ulaşacağını belirler. Böylece toplumun gündeminde ne olacağını da belirlemiş olurlar. Genelde haber editörleri ve haber konuları üzerine odaklanan teori genişletilerek tüm kitle iletişim araçları için kullanılabilir.[2]

4. Gerbner'in önderliğinde bir araştırma grubu tarafından ortaya çıkarılan "Yetiştirme Teorisi" televizyon tarafından oluşturulan sanal dünyanın gerçek dünya ile ilişkisini ve şiddetin bu ilişkideki rolünü incelemiştir. Gerbner, televizyonun uzun süreli etkilerinin olduğunu, şiddetin yaygınlaşmasında akşamları yayınlanan dizi ve filmlerim rolü olduğunu ileri sürer. Ona göre kitle iletişim araçları, sembolik bir çevre oluşturarak bireyin yetiştirilmesi üzerinde en az aile, öğretmenler ve din adamları kadar etkilidir.[3]

5. Neumann'ın "Suskunluk Sarmalı" teorisi, insanların düşüncelerinin genel kanıdan farklı olduğu zaman toplum tarafından dışlanacağı ve bu sebepten dolayı farklı düşünse dahi dışlanma korkusuyla bunları dile getirememelerine atıfta bulunur. Kitle iletişimi açısından medyanın gündemi oluşturması yaygın kanaate bağlıdır.[4]

6. Frankfurt Okulu'nun "kitle kültürü" kavramına atıfta bulunan "Kültürel Emperyalizm Teorisi", gelişmiş ülkelerin kültürlerini, inançlarını ve değerlerini kitlesel iletişim vasıtasıyla gelişmemiş ya da az gelişmiş ülkelere empoze ettiğini ileri sürmektedir.[5]

7. Marshall Mcluhan, toplumu etkilemede iletinin içeriğinden ziyade kullanılan ortamın önemli olduğuna atıfta bulunarak "araç mesajdır"

---

1 Denis Mcquail - Sven Windahl, ***Communication Models for The Study of Mass Communication*** (New York: Routledge, 2013), 104.

2 Yaylagül, ***Kitle İletişim Kuramlan Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar***, 83-84.

3 George Gerbner, "Cultivation Analysis: An Overview", ***Mass Communication and Society*** 1/3-4 (1998): 175-194.

4 Konca Yumlu, ***Kitle İletişim Araştırmalan*** (İzmir: Neşa Yayıncılık, 1990), 110-111.

5 Işık, ***Kitle İletişim Teorilerine Giriş***, 100.

önermesini ileriye sürmüştür. Bu önermeye göre iletinin içeriği yerine biçimine önem vermek gerekmektedir. İçerik ne olursa olsun, araç kullanan kişinin algısal alışkanlıklarını değiştirmektedir.[1]

Kitle iletişim ve topluma etkileri üzerinde çalışma yapan hemen hemen herkes kitle iletişim araçlarının ve içeriklerinin toplumu etkilediğini ileri sürmektedir. Araştırmacıların farklı fikirde olduğu konu, kitle iletişim araçlarının toplum üzerinde ne düzeyde ve nasıl etkili olduğudur. Şüphesiz bir etki oluşması için izleyenin hazır bulunurluk hâli, yetiştirilme koşulları, ailesi vb. etkenler göz ardı edilemez. Ancak Gerbner'in de belirttiği gibi bir toplumun, sürekli ve yoğun şekilde kitle iletişim araçlarıyla vakit geçirdiği düşünüldüğünde, aslında bireyin yetiştirilmesinde kitle iletişim araçlarının en az aile ve öğretmenler kadar önemli olduğu anlaşılacaktır. Sosyalizasyon Teorisi bir adım daha ileri giderek kitle iletişimin çocuk yetiştirilmesinde aile, öğretmen ve diğer etkenlerden daha önemli olduğunu kabul eder. Türkiye'de internetle geçirilen ortalama vaktin 7 saat 57 dakika[2] olduğu düşünüldüğünde, bu tespitin yerinde olduğu anlaşılacaktır. Zira değerlerin aktarılması ve bireysel kimliğin oluşması için en önemli yıllar olan 5 – 18 yaş aralığındaki çocuk ve gençler ailelerinden ve öğretmenlerinden daha çok telefon ve sosyal medyayla vakit geçirmektedir.

3.3. Türkiye'de Diziler ve Dijital Platformlar

Yapılan araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlar toplumların her geçen gün, dijital ortamlarda daha fazla vakit geçirdiğini göstermektedir. TÜİK 2020 verilerine göre Türkiye'de bireysel internet kullanımı 11 yıl önceye göre neredeyse iki kat artarak %38,1'den %79 seviyesine gelmiştir. Evden internete erişim imkânı 2009'da % 30 iken, 2020 yılında %90,7 olmuştur. İnternetten alışveriş oranı 2009 yılında % 4,5, 2020 yılında %36,5 olarak hesaplanmıştır.[3] Özellikle gelişmiş ve gelişmekte

---

1 Erdoğan - Alemdar, ***Öteki Kuram Kitle İletişimine Yaklaşımların Tarihsel ve Eleştirel Değerlendirilmesi***, 171.

2 "Wearesocial - Hootsuite", erişim: 24 Nisan 2021, https://www.webolizma.com/hootsuite-ve-we-are-social-2021-dijital-turkiye-raporu/#Mobil_Internet_ve_Sosyal_Medya_Kullanimi.

3 "TÜİK Kurumsal", erişim: 31 Mart 2021, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679.

olan ülkelerde rakamlar benzer şekilde artmaktadır. Wearesocial-Houtsuite şirketinin araştırmasına göre, 2021 yılının ilk çeyreğinde dünyada ortalama internette geçirilen sürenin 6 saat 54 dakika, Türkiye'de ise bu sürenin 7 saat 57 dakikadır. Televizyon izleme süresi ise 3 saat 13 dakika olarak saptanmıştır.[1] Dünyanın içerisinden geçtiği Covid-19 Pandemisi hesaba katıldığında rakamların normalden biraz fazla olduğu düşünülebilir. Şirketin 2020 Ocak raporunda Türkiye'de ortalama internet kullanım süresi 7 saat 29 dakika, televizyon izleme süresi 3 saat 4 dakikadır.[2]

Bireyler, internet ve sosyal medyada geçirdikleri zamanın büyük bir kısmını, dijital ve sosyal medya platformlarında dizi ve film izleyerek geçirmektedir. Dizilerin yayınlanmasının üzerinden 24 saat geçmeden milyonlarca kişi tarafından izlenmesi, sosyal medya gündemlerinde "trend topic" olması bunun en büyük göstergesidir. Toplumun yayınlanan dizi ve filmleri bu denli yaygın şekilde izlemesi, gündemin bu dizilerde geçen olaylar ve konular üzerinden oluşması sözü edilen yapımların incelenip eleştiri süzgecinden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır.

4. Türk Dizilerinde Aile Kurumunun Genel Görünümü

Diziler, milyonlarca alıcı tarafından takip edilmesi ve bir kitle iletişim araçları ile aktarılması gibi özellikleri sebebiyle günümüzün en önemli kitlesel iletileri arasındadır. Zira hem popüler dijital platform dizileri hem de popüler televizyon dizileri internete yüklendikten kısa bir süre sonra milyonlarca kişi tarafından takip edilmekte ve reytinglerde ilk sıralarda yer almaktadır.

Dizilerle ilgili Türkiye'de önceden yapılmış çalışmalar incelendiğinde, toplumun sıklıkla televizyonda yabancı film ve yerli dizi izlediği, yerli dizilerin karakter ve tiplemelerden etkilendikleri, dizileri izleyen gençlerin %72'sinin dizilerdeki karakterleri model aldıkları;[3] dizilerdeki

---

1 "Wearesocial - Hootsuite".

2 "Wearesocial - Hootsuite", erişim: 24 Nisan 2021, https://dijilopedi.com/2020-turkiye-internet-kullanimi-ve-sosyal-medya-istatistikleri/.

3 Yaşar Erjem - Mustafa Çağlayandereli, "Televizyon ve Gençlik: Yerli Dizilerin Gençlerin Model Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* 30/1 (2006): 27-28.

içerikler yoğun olarak izlenirse, kişilerin içeriklerle para-sosyal ilişkiye girdikleri ve bunun sonucunda ekranlardaki karakterler ve kendileri arasında özdeşlik kurdukları[1] saptanmıştır. Bu para-sosyal ilişki, zamanla dizideki karakterlere özenme ve dizide gösterilen olayların gerçekmiş gibi algılanmasına sebep olabilir.

Türkiye'de yayınlanan diziler istisnaları olsa da, toplumun değerlerinden ve yaşama biçiminden uzak bir görüntü sergilemektedir. Diziler vasıtasıyla en çok yıpratılan toplumsal kurumların başında aile gelmektedir. Zira dizilerin birçoğunun konusunun temeli aldatma, çarpık ilişkiler, entrika, sonradan ortaya çıkan gayri meşru çocuk gibi konulara dayanmaktadır. Dizilerin karakterleri ise genelde lüks holding sahipleri, yalılarda yaşayan aileler, mafyavari tiplemelerden oluşmaktadır. Ana konusu çarpık ilişkiler ve aldatma vb. olmayan dizilerin birçoğu ise nikâh akdinin ve evlenmenin bir önemi yokmuş gibi evlilik öncesi ilişkileri, normal bir durum olarak göstermekte ve mahremiyet olgusunu yıpratmaktadır. Daha ilkokula yeni başlamış çocuklar yetişkin bireyler hâline gelene kadar her gün saatlerce bu içeriklere maruz kalmaktadır. Kitle iletişim araçlarının ve içeriklerinin kişinin yetiştirilmesinde önemli bir konuma sahip olduğu düşünüldüğünde, konunun önemi ortaya çıkacaktır.

Yapılan araştırmalarda toplumun önemli bir kısmının da aynı konudan muzdarip olduğu saptanmıştır. İzleyicilerin sadece %12'si dizilerde kendisi ve ailesini bulduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda dizileri bırakmayı isteyenlerin %34'lük kısmı, bu isteklerinin sebebini dizilerde "ahlaki değerlere uygunsuzluk" olmasına dayandırmıştır.[2]

Tabii olarak dizilerden günlük yaşamın aynısını aktarması beklenemez. İnsanlara, cezbedici olan da uzak oldukları bilinmezlik, entrika ve çatışmadır. Ancak devamlı aynı konuları işleyen dizileri, gayri meşru ilişkileri ve entrikayı, yetişme çağında olan milyonlarca gencin izlediği ve devamlı aynı içeriklere maruz kaldığı düşünüldüğünde toplumun

---

1 Ece Ünür, "Türk Televizyon Dizilerinde Toplumsal Kimliklerin Temsili", ***Erciyes İletişim Dergisi "akademia"*** 3/2 (2013): 41.

2 Yusuf Ziya Zavalsız - Yüsra Soydaş Dağcı, "Televizyon Dizilerinin Toplum Üzerindeki Etkisi (Karabük Örneği)", ***Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*** 19/1 (2019): 198.

geleceği ve özellikle aile kurumunun yapısı için sakıncalı olacağı sonucu çıkarılabilir. Aile kurumu açısından düşünüldüğünde dizilerin mahremiyetin zedelenmesi, nikâh akdinin önemsizleştirilmesi gibi etkileri olabilmektedir. Bu iki olgu Türk dijital platform dizileri üzerinde inceleme yapılırken temel hareket noktası olacaktır. Bu kategoride incelenecek üç dijital platform dizisi popülerliği, reytingleri ve sosyal medyada oluşturdukları gündemler bakımında Aşk 101, Hakan Muhafız ve Bu Böyledir olarak belirlenmiştir.

4.1. Aşk 101 Dizisi

Dizi, kural tanımaz 5 liseli gencin tayini çıkan ve okuldan ayrılacak olan öğretmenlerini okulda tutma çabasını ve bunun için yaşadıkları macerayı anlatıyor. Burada konu ve akıştan bağımsız olarak karakterler üzerinden değerlendirme yaparak başlamak makul olacaktır. Osman, ailesi her zaman arkasında duran, babasıyla özellikle arası iyi olan zeki bir çocuktur. Ancak o, okulda ödev ticareti yapan, spor ya da sempozyum müsabakası olduğunda bahis oynatan ve kurduğu ağ sayesinde okul kantinleri ile ticaret yapan bir öğrencidir. Kerem'in ailesi saygın ve zengin bir ailedir ancak çocuklarını devamlı aşağılarlar ve ona saygı duymazlar. Kerem devamlı kavga eder ve sorunlarını kaba kuvvet kullanarak çözer. Işık başlarda çalışkan ve kurallara uyan bir öğrenci iken, ona dayatılan kurallardan ve geleneksel tabulardan kurtulmuş ve "özgürleşmiştir". Eda ise, kural tanımaz, her şeye isyan eden ve kendi dış görünüşüne dikkat eden bir karakterdir. Eda çözmek istediği meseleleri dış görünüşünü kullanarak çözmektedir. Sinan ise ailesinden ayrı yalnız bir hayat yaşayan, hayat hakkında devamlı düşünen ve felsefi çıkarımlar yapan bir gençtir. Diğer yandan Sinan okulda dâhil olmak üzere her yerde ve her zaman alkol tüketir.

Dizide karakterler geleneksel tabuları yıktıkça özgürleşmekte ve mutlu olmaktadır. Işık başarılı, çalışkan, kopya çekmeyen, özellikle alkol kullanmayan bir gençken; tabularını, ailesinin koyduğu kuralları yıkmış ve "adap dediğin nedir ki?" söylemiyle daha mutlu bir yaşam sürmeye başlamıştır. Kullanılan ışıklandırma, müzikler ve karakterlerin tutumları mutlu olmak için geleneği yıkmak gerektiği anlamına gelecek şekilde tasarlanmıştır. Örneğin 6. bölümde Işık, Eda ve öğretmenleri

Burcu birlikte alkol tüketirken Işık içmek istemediğini belirtmiş ancak kendisine "bu hayatın ayık kafayla" gitmediği telkin edilerek hep beraber alkol tüketmişlerdir.

Dizide hem erkek ve kız, hem de öğretmen ve öğrenci arasındaki ilişkilerde toplumsal statü ve hiyerarşiler yanında mahremiyeti aşındıran bir akış vardır. Örneğin Eda, Burcu öğretmene ismiyle hitap etmektedir. Sinan, yine kural tanımaz bir öğretmen olan Kemal öğretmeninin odasına gidip alkol ikram etmekte ve ikisi karşılıklı küfürlü muhabbet ederek alkol almaktadır. Kız erkek ilişkileri bağlamında dizide kızlar ve erkekler arkadaş ortamında devamlı alkol tüketmekte ve uygunsuz davranışlarda bulunmaktadır.

Dizide evlilik akdinin işlevi ve evlilik öncesinde korunması gereken mahremiyet ciddi anlamda işlevsizdir. Işık ve Sinan, Eda ve Kerem dizinin ilerleyen bölümlerinde sevgili olmaktadırlar. Bu kişiler arasında da uygunsuz sayılabilecek ilişkiler dizide gösterilmektedir. Eda ve Kerem arasındaki uygunsuzluk hali ise daha ileri seviyede ekrana yansımaktadır. Başka bir sahnede gençler Burcu ve Kemal öğretmenlerini birbirlerine âşık etmek için, bir bahaneyle aynı tuvalet kabinine kilitlemektedir. Diğer yandan dizinin ilk bölümlerinde karakterler "aşk" ve "sevgi" olgularını, cinsel birliktelik gibi algılamakta ve bundan ibaret olduğu düşünmektedir.

Dizideki bazı sahneler skandal mahiyetinde değerlendirilebilir. Örneğin ilk bölümde Eda, müdür yardımcısı tarafından okuldaki bir öğretmeniyle uygunsuz bir şekilde basılmaktadır. Öğretmen okuldan atılırken, Eda, öğretmen giderken umursamaz tavırlarla alay edercesine pencereden bakmaktadır. Başka bir sahnede bir bayan öğretmen, Kemal öğretmenin yanına gidip, "sadece eğlenmek için" diyerek uygunsuz teklifte bulunmaktadır.

Aşk 101 dizisi, öğrencilerin devamlı alkol kullanması, lise çağında ve evlilik öncesinde cinsel birliktelikler, öğretmenler arasındaki uygunsuz haller gibi birçok etkenle Türk toplum yapısından uzak bir görüntü sergilemektedir.

4.2. Hakan Muhafız Dizisi

Netflix'in yapımını üstlendiği ilk Türk dizisi olan Hakan Muhafız, konusu Kapalı Çarşı'da esnaflık yapan Hakan'ın İstanbul'u doğaüstü

varlıklardan koruma ve bu savaştaki rolünü konu alır. Dizi konusu gereği aile bağları, ailenin yaşantısı vb. konularla ilgili değildir. Karakterlerin iç dünyalarına dair bilgiler de oldukça kısıtlıdır. Ancak dizideki karakterlerin Türk toplum tipiyle uyuşmadığı saptanmıştır.

Hakan yetiştirme yurdundan evlatlık alınmış, esnaflık yapan ve devamlı ticari bir atılım yapmak isteyen bir gençtir. Ancak Hakan'ın yaşamı geleneksel bir ailede yetişmiş bir esnaf çocuğu görüntüsü vermemektedir. Zira ilk bölümde halı bırakmak için bir kadın turist müşterisinin yanına gider. Daha kapıda kadın turist Hakan'ı içeri davet eder ve birliktelik yaşarlar. Daha sonraki bölümlerden birinde Hakan iş başvurusu yaptığı bir holdingde, patronun sekreteriyle aşk yaşamaktadır. Diğer yandan ilk sezon boyunca Hakan Leyla ile devamlı Leyla'nın evinde buluşmaktadır. İlerleyen sezonlarda ise Hakan diğer ana karakter olan Zeynep ile aşk yaşamakta ve uygunsuz birliktelikler kurmaktadır. İlerleyen bölümlerde bir sahnede ise Hakan Nisan ile uygunsuz bir ilişki yaşamaktadır.

Hakan'ın maceralarını birlikte atlattığı diğer ana karakter olan Zeynep, babası eczacılık yapan, İstanbul Üniversitesi'nde Tarih bölümü okuyan ve Muhafız'a sadık bir kişidir. Zeynep 3. bölümde fakülteden çocuğu olan bir hocasıyla birliktelik yaşamaktadır. Orkun'un birlikte bir şeyler yapalım, ciddileşelim şeklindeki imasına ise, "kafam çok dolu, hem her şey böyle çok güzel değil mi?" şeklinde cevap vermektedir. Zeynep burada evlenmeye ve ciddi bir ilişki yaşamaya gerek yok. Sadece "cinsel olarak takılalım" yeter imasında bulunmaktadır. İlerleyen bölümlerde Zeynep diğer başrol Hakan ile cinsel birliktelik yaşamakta; daha sonraki bölümlerde ise Burak ile birliktelik yaşamaktadır.

Diğer karakterlerden, farklı sezon ve farklı bölümlerde, Faysal Rüya ile Rüya Levent ile, Harun vezir ile, 16. ve 17. yüzyılın canlandırıldığı sahnelerde yine muhafız ölümsüz ile birliktelik yaşamaktadır.

Dizi, konu ve akıştan bağımsız olarak değerlendirildiğinde her bölümde farklı karakterler akış içerisinde devamlı uygunsuz haller sergilemekte, devamlı cinsel birliktelik kurmaktadır. Dizinin sansürden uzak olması, sahnelerin son derece rahatsız edici olmasına sebep olmuştur. Devamlı birilerinin birileriyle aşk yaşaması ve münasebetsiz ilişkiler kurması rahatsızlık verici düzeyde yaşanmaktadır. Böylesi bir yaşam için birlikte-

liklerde gerekli olan nikâh akdi ve evliliğe ilişkin hiçbir emare bulunmamaktadır. Bu akış ve ilişki ağında mahremiyet, erkek ve kadın arasındaki sınırlar vb. olgulardan bahsetmek olanaksız hâle gelmektedir.

4.3. Bir Başkadır Dizisi

Dizi, birbirlerinden tamamen farklı yaşam biçimlerine sahip insanlarının hayatlarının kesişmesi ve değişen hayatlarını konu edinir. Meryem bir köylü kızı, okumamış, dinine bağlı, içerisindeki saflığı bozmamış bir insan olarak başroldedir. Meryem'in psikoloğu Dr. Peri, yetişme şartları ve hayata bakışı ile dinî ve geleneksel olana nefret duymakta, Meryem'in başörtüsüne dahi kötü gözle bakmaktadır. Diğer yandan arkadaşı psikolog Dr. Gülbin seküler bir yaşam sürse de, geleneksel ve dinî hassasiyetleri olan bir aileden gelmektedir. Bu sebeple arkadaşı Peri'ye geleneksel olana duyduğu nefret yüzünden kızmaktadır.

Dizi, geleneksel yaşam biçimine duyulan nefreti eleştirel bir bakış açısıyla ele alırken, diğer yandan geleneğe bağlı, katı ve hoşgörüden uzak yaşamı tenkit etmektedir. Seküler yaşamı temsil eden ve lüks içerisinde yaşayan, okumuş Dr. Peri'nin iç dünyasına girmekte ve aslında mutluluktan uzak olduğunu göstermektedir. Meryem ise nispeten daha mütevazı bir hayat yaşamakta, hem ailesine bakmak hem de çalışmak zorunda olmasına rağmen, mutludur. Bu bağlamda değerlendirildiğinde dizi diğer Netflix yapımı Türk dizilerine göre senaryo, anlam derinliği ve gerçeklik açısından ayrı bir yerde durmaktadır.

Dizi genel anlamda "faşist seküler" ve "geleneksek cahil" bakış açısını eleştirmektedir. Ancak makul bir çizgiye oturtulan bir karakter olan Dr. Gülbin, seküler bir yaklaşımla olaylara bakmaktadır.

Aile kurumu açısından değerlendirildiğinde genel anlamda Türk aile yapısını yansıtan dizide aşırı rahatsız edici içerikler bulunmamaktadır. Ancak makul bir çizgiye oturtulan Gülbin karakteri birkaç kez evlilik öncesi birliktelik kurmaktadır. Diğer yandan Meryem'in temizlik yapmaya gittiği Sinan sık sık alkol almakta ve farklı insanlarla birliktelik yaşamaktadır. Bu iki karakter ve imamın kızının bazı sahneleri haricinde dizi Türk aile yapısına uygun bir görüntü sergilemektedir. Tabii, Türk toplumunda bu tipler yok değildir ancak bunun milyonlarca kişiye açık şekilde tasvir edilmesi sakıncalı olabilmektedir.

Meryem'in yaşadığı köyün imamı büyük saygı görmektedir. Kadrajlar onun psikolojik benliğine özel önem vermektedir. İmam samimi olarak dini yaşamakta ve insanlara telkin etmektedir. Ancak imamın kızı eş cinseldir. Üniversiteden dönmüş ve altı aydır köyde yaşamaktadır. Doğal olarak eş cinselliğini gizlemektedir. Köyde bunalmış ve "özgürlüğü" özlemektedir. Son bölümlerde köyden ayrılmaya ve üniversiteye geri dönmeye karar verir. Yine son bölümde kapalı olan kız, sanki tahakküm ve boyunduruktan kurtulmuş bir hava vererek başörtüsünü çıkarmaktadır. Bu da aslında Türk toplumunu en objektif şekilde yansıtmaya çalışan medya dünyasının, geleneğe ve dinî olana tahakküm ve boyunduruk gözüyle baktığının örneğidir.

4.4. Diğer Diziler ve Genel Değerlendirme

Netflix'in Türkiye'de dizi yapımlarını üstlenmesinin geçmişi eski değildir. Bu sebeple çekilen diziler iki elin parmaklarını geçmemektedir. Bu dizilerden birkaçı, Hakan Muhafız, Bir Başkadır, Atiye, 50 m2, Aşk 101'dir. Dizilerin genel görüntüsü incelendiğinde konular ve karakterlerin yaşam tarzı farklılık gösterse de, karakterler birbirleriyle uygunsuz davranışlar sergilemektedir ve bu birlikteliklerin hepsi gayri meşru zeminde gerçekleşmektedir. Hoca-öğrenci, patron-çalışan, okul arkadaşları kendi arasında, öğretmenler kendi aralarında devamlı gayri meşru ilişkiler kurmaktadır. Genel anlamda Türk Televizyon dizilerinde de görüntü farklı değildir. Televizyon dizilerinde bu birliktelikler sansürlenerek ve biraz olsun kısıtlanarak gösterilmekteyken, dijital platformlarda herhangi bir sansür ya da kısıtlama olmadığı için tüm açıklığıyla anlatılmaktadır.

İster televizyon olsun, ister dijital platformlar olsun dizilerde genellikle ilişkinin meşru zemine oturmasını sağlayan nikâh akdi yok sayılmakta, her türlü mahremiyet algısı yıkılmaktadır. Buna ek olarak cezbedici ve merak uyandırıcı olsun diye, aldatma, hoca-öğrenci ilişkisi gibi skandal içerikler öne çıkarılmaktadır. Türkiye'de dizilerin yayınlamaya başladığı 20. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar dizi içerikleri "skandal" olarak nitelenebilecek içeriklerle doludur. Sürekli olarak toplum bu içeriklere maruz kalmaktadır. Dijital platformlardan incelenerek elde edilen sonuç, Türk dizilerinin genel görüntüsünden farklı değildir.

Türk dizilerinin genel görüntüsü, Baudrillard'ın "hiper gerçeklik" ya da "simülasyon kuramı" bağlamında değerlendirilebilir. Baudrillard post-modern dünyada gerçekliğin artık olmadığına ve tüm varlıkların gerçeklikleri yerine taklitlerinin ortaya çıktığına atıfta bulunur.[1] Bu bağlamda artık gerçek olmayan, gerçekliğin yerini almıştır. Toplum aslında gerçekliği olmayan simülasyonu, gerçek gibi algılamakta simülasyon zamanla toplumsal gerçekliğe dönüşmektedir.

Türkiye'de eskiye nazaran ailenin aşındığı toplumsal bir gerçekliktir. Geldiğimiz noktada aile kurumu yıpranmış, aldatmalar, yasak ilişkiler, nikâh öncesi birliktelikler vb. olgularda artışlar gözlemlenmiştir. Bunun tek sebebi dizilerdir şeklindeki bir söylem sosyolojinin doğasına aykırıdır. Toplumsal bir olgu tek bir sebeple açıklanamaz. Ancak bunun bir gerçeklik hâline gelmesinde dizilerin ve medyanın etkisi büyüktür. Dizilerde defalarca birbirine benzer ve gerçeklikle alakası olmayan bir toplum yapısı sergilenmektedir. Bu içerikler o kadar çok tekrar edilmektedir ki, sosyal yapıya uygun olmayan içerikler normalleşmektedir. Zamanla çok fazla tekrar edilen bu içerikler bir gerçeklik hâline dönüşmekte, marjinal bazı grupların yaşam tarzları yavaş yavaş toplumun diğer tabakalarına yayılmaktadır.

Sonuç

Türk toplum yapısında evlilik sayı ve oranlarının düşmesi, boşanmaların artması, tek ebeveynli ailelerin yaygınlaşması gibi veriler, aile yapısında değişim ve aşınmalar olduğunu göstermektedir. Dijital platform dizileri özelinde Türk dizileri, aile kurumunun yıpranmasında önemli bir etkendir. Zira dizilerde aldatma, yasak ilişkiler, skandal birliktelikler, nikâhsız yaşam gibi olgular devamlı olarak gösterilmekte böylelikle normalleştirilmektedir. Bu durum, toplumun dizilerde gördükleri karakterleri benimsemesine, gösterilen olayları sosyal bir gerçeklik gibi algılamasına sebep olmaktadır. Bu diziler, toplumun gündemini belirlemede ve bireylerin yetiştirilmesinde önemli bir konuma sahiptir.

---

[1] Jean Baudrillard, ***Simulacra and Simulation***, çev. Sheila Faria Glaser (USA: Michigan, 1994).

Aile kurumu bazı yönlerden belirli ölçüde aşınmış olmasına rağmen, Türk toplumunun büyük bir kısmında hâlâ önemsenmekte mahremiyet, nikâh gibi olgular canlılığını ve geçerliliğini korumaktadır. Görünen o ki medya toplumsal sonuçlarını düşünmeden bu yapımları üretmeye devam ederse, toplumdaki aile olgusu daha fazla aşınacak gibi görünmektedir. Medya içeriklerini ihraç ettiğimiz ya da benzerlerini ülkemizde yayınladığımız Batı ülkelerinde aile kurumu çökme noktasına gelmiştir. Örneğin OECD verilerine 2014 yılında İzlanda'da doğumların % 67'si nikâhsız birlikteliklerden kaynaklanmaktadır. Bu rakam Slovenya'da %58, Fransa'da %57, İngiltere'de %48, ABD'de %40, Almanya'da %35'tir. Aile yapımızın gelecekte Batı ülkelerindeki gibi olmasından kaçınmak istiyorsak özellikle medya sektörünün bunun farkında olması, toplumsal değerler açısından daha makul içeriklerin üretilmesi gerekmektedir.

Konu hakkında atılacak adımlar yasak ve sansür gibi uygulamalardan uzak olmalıdır. Özellikle insanların isteyerek ve aylık para ödeyerek üye oldukları dijital platformları yasaklamak çok makul ve mümkün görünmemektedir. Çünkü insanlar karar vererek ve bilfiil isteyerek bu içerikleri izlemektedir. Diğer yandan yapılan araştırmalarda insanlar, dizileri en çok boş zaman ve eğlence aktivitesi olarak takip etmektedirler. Bunun bir problem olduğuna inanıyorsak, insanların boş zaman geçirme ve eğlenmelerinin içerikleri dolduracak farklı aktivite ve atılımlar yapmak daha makul görünmektedir. Çünkü Batı'dan aynen ihraç edilen sakıncalı araçlara geleneğe uygun içerikler üretmek, cılız bazı alternatifler üretse de, "Müslümanların kendi modernliklerini ortaya çıkarma" fikrinden uzaktır. Bu, sadece Batı'nın ürettiği modern araçları toplumumuza uydurma çabasından ibarettir. Özellikle de dijital platformların ortaya çıkması yapımların artık ülke fark etmeden, uluslararası pazara çıkması anlamını taşımaktadır. Aslında televizyon dizileri ve dijital platformlardaki Türk dizileri için belli adımlar atılsa dahi, bu adım küresel pazar içerisinde küçük bir paya sahip olacaktır ve insanlar yine bu içeriklere maruz kalacaklardır.

Kaynakça

Adak, Nurşen. "Evlilik veya Evlilik Dışı Birlikte Yaşama: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma". Sosyoloji Dergisi. Armağan Sayısı (2016): 23-40.

Baudrillard, Jean. Simulacra and Simulation. Çev. Sheila Faria Glaser. USA: Michigan, 1994.

Berger, Arthur Asa. Essentials of Mass Communication Theory. London: Sage Publication, 1995.

Brennan, Louis. "How Netflix Expanded to 190 Countries in 7 Years". Harvard Business Review. 2018.

Çağan, Kenan. "Ailenin İşlevleri". Aile Sosyolojisi. 3. Bs. İstanbul: Açılımkitap, 2013.

Erdoğan, İrfan - Alemdar, Korkmaz. Öteki Kuram Kitle İletişimine Yaklaşımların Tarihsel ve Eleştirel Değerlendirilmesi. Ankara: Erk, 2002.

Erjem, Yaşar - Çağlayandereli, Mustafa. "Televizyon ve Gençlik: Yerli Dizilerin Gençlerin Model Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi". C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi 30/1 (2006): 15-30.

Gerbner, George. "Cultivation Analysis: An Overview". Mass Communication and Society 1/3-4 (1998): 175-194.

Giddens, Anthony. Sociology. 4. Bs. Cambridge: Polity Press, 2001.

Giddens, Anthony. The Consequences of Modernity. Cambridge: Polity Press, 1996.

Işık, Metin. Kitle İletişim Teorilerine Giriş. 4. Bs. Konya: Eğitim Yayınevi, 2012.

Marx, Karl - Engels, Friedrich. Seçme Mektuplar. Çev. Alaattin Bilgi. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 1996.

Mcquail, Denis - Windahl, Sven. Communication Models for The Study of Mass Communication. New York: Routledge, 2013.

Mutlu, Erol. Televizyonu Anlamak. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1991.

Salgues, Bruno. Industry of the Future, Technologies, Methods and Tools. London: Iste, Wiley, 2018.

"Tüik İstatistiklerle Aile". Erişim: 14 Nisan 2021. https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33730.

"TÜİK Kurumsal". Erişim: 31 Mart 2021. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679.

Ünür, Ece. "Türk Televizyon Dizilerinde Toplumsal Kimliklerin Temsili". Erciyes İletişim Dergisi "akademia" 3/2 (2013): 32-42.

Vaidya, Saurabh - Ambad, Prashant - Bhosle, Santosh. "Industry 4.0 – A Glimpse". Procedia Manufacturing. 20 (2018): 233-238.

"Wearesocial - Hootsuite". Erişim: 24 Nisan 2021. https://www.webolizma.com/hootsuite-ve-we-are-social-2021-dijital-turkiye-raporu/#-Mobil_Internet_ve_Sosyal_Medya_Kullanimi.

"Wearesocial - Hootsuite". Erişim: 24 Nisan 2021. https://dijilopedi.com/2020-turkiye-internet-kullanimi-ve-sosyal-medya-istatistikleri/.

Yaylagül, Levent. Kitle İletişim Kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar. 10. Bs. Ankara: Dipnot Yayınları, 2019.

Yıldırım, Ergün. "Toplumsal Değişme Sürecinde Aile". Aile Sosyolojisi. 3. Bs. İstanbul: Açılımkitap, 2013.

Yıldırım, Neşide. Ailenin Yapısı ve Problemleri. İstanbul: Yeşerim Bilim-Araştırma Yayınları Dizisi, 2006.

Yumlu, Konca. Kitle İletişim Araştırmaları. İzmir: Neşa Yayıncılık, 1990.

Zavalsız, Yusuf Ziya - Soydaş Dağcı, Yüsra. "Televizyon Dizilerinin Toplum Üzerindeki Etkisi (Karabük Örneği)". Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 19/1 (2019): 185-201.

MÜZAKERE

Mehmet AKGÜL
Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Öncelikle, bütün katılımcılara ve bizleri takip eden herkese selamlarımı sunuyorum. Ayrıca, Dijital Medya ve Din ilişkisinin ele alındığı, modern dünyanın canlı alıcı bir konusunu teşkil eden böyle bilgi şölenini tertiplediği için Diyanet İşleri Başkanlığına ve emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Müzakere için bize verilen süre on dakika ile sınırlandırıldığı için, söyleyeceklerimi kısaca ve ifade etmek gerekirse, ilk olarak, Muhammed Furkan Koçak ve Abdullah İnce'nin sunumunu yaptığı ***'Türk Dijital Platform Dizilerinin Aile kurumuna Etkisi'*** başlıklı tebliği hep birlikte dinledik. Dijitalleşme çağında öne çıkan yeni sektörlerden biri olan eğlence sektöründe yer alan Amazon, Netflix, Prime ve BluTV gibi platformların ortaya çıkardığı ve geleneksel iletişim ve medya araçlarından oldukça farklı etkilere sahip yeni durum ve içerikleri ele alınmaktadır. Modern zamanlarda dikkat çekici değişim ve farklılaşmadan kaynaklanan dijital bilgi, iletişim ve etkileşim araçları ve üretilen içeriklerin insan ve toplum hayatına etkileri bağlamında, temel toplumsal kurum ve insani varoluşun kuşatıcı ve bütünleyici yapısını teşkil eden aile kurumuna etkisi ele alınmaktadır. Sunulan konu, oldukça başarılı ve dikkat çekici değerlendirmeler ihtiva etmektedir.

Aile ile ilişkili olarak, Netflix'te yer alan 'Bir Başkadır', 'Aşk 101', 'Hakan Muhafız' gibi dizi film içeriklerinin analizi yapılmaktadır. Bu platformlarda yer alan dizilerin ilke tanımazlığı, serbest ve cesur ilişki ağını öne çıkardığı vurgulanmaktadır. Yapılan vurgulara dikkat edilirse, geleneksel aile yapısı ve ilişki sistemine atıfla, yasak ilişkiler, bireyselliği,

özgürlüğü ve cinselliği öne çıkaran ilginç filim hikayelerine dikkat çekilmektedir. Yine modern toplumun ekonomi-politiğine atıfla, zengin, müreffeh bir hayat tarzının öne çıkarıldığı, sosyo-ekonomik kültürün yarattığı hızlı değişime ve olmazsa olmazlara denk düşecek şekilde tüketim ve haz toplumunun fizik dünyayı baz alan bedeni istek ve arzularla örülü 'iyi bir hayat' tahayyülünü model olarak sunduğunu ifade etmektedir.

Çalışma ailenin önemi, sürekliliği, fonksiyonları ve değişimi bağlamında Türk toplumunda boşanma ve evlilik oranlarının yıllara göre verilerek, ailenin aldığı halihazırdaki toplumu tehdit edici biçim istatistiki verilerle desteklenmektedir. Aileyi geleneksel, kutsalla ilişkili nikahlı birliktelik olarak elen alan yaklaşım, küresel dünyada yaşanan süratli ve kontrolsüz değişim süreçlerinin etkisiyle evlilik ve nikahlı birliktelikleri değersizleştiği, mahremiyetin ortadan kalktığı, nikahsız serbest birlikteliklerin artması hususuna dikkat çekilmektedir. Üretimin dönüşümü ve kitle iletişiminin yeni aldığı şeklin aile kurumunu sarmalayan yeni durumlar olarak ele alınmakta ve bu yeni durum kitle iletişim teorileri bağlamında çözümlenmeye çalışılmaktadır. Burada dikkat çeken husus, dijital teknolojinin insan ve gündelik hayat kurgusunu neredeyse bütünüyle değiştirmeye aday hâle geldiği vurgusudur. Bu ise, teknoloji ve kültür ilişkisi çerçevesinde değerlendirilecek önemli bir tartışma konusudur.

Sonuç olarak ise, dijital platformda yer alan Türk dizilerinin izlenilirliğini arttırmak için, cinselliği kışkırtıcı, değerlerden bağımsız tatmin imkânları sunan cezbedici konular üzerinden kurgulandığı, Baudrillard'ın 'hiper gerçeklik' veya 'similasyon' kuramı bağlamında izah edilmektedir. Baudrillard, modern dünyanın hakikatini kaybettiğini, özellikle post modern dünyada gerçekliğin artık kaybolduğunu ve bütün varlıkların gerçeklikleri yerine, sahtesinin/taklitlerinin ikame edildiğini iddia eder. 'Bu bağlamda artık gerçek olmayan, gerçekliğin yerini almıştır. Toplum aslında gerçek olmayan similasyonu, gerçek gibi algılamakta ve bu zamanla gerçekliğe dönüşmektedir'. Bu tespit yerindedir.

Ancak aile kurumu, tarım toplumu sonrası süreçte sanayi toplumunun değişim sürecinde en çok etkilenen yapılardan biridir. Özellikle modernliğin doğası gereği, sadece fizik dünyayı baz alan somut, rasyonel

toplumsal yapılar, geleneksel toplumda değerler alanını besleyen metafizik varlık ve değer kaynakları metodolojik olarak yöntem dışı bırakıldığı için, dinî değerlerden bağımsız kendine özgü seküler bir değer dünyası yaratmıştır. Dolayısıyla kutsal referanslara sahip olan aile ve nikah konusu, modern dünyada yalın bir sözleşme derekesine indirgenmiştir. Ayrıca geleneksel dünya görüşü içinde insan, ruh ve bedenden müteşekkil bir varlık olarak değerlendirilir ve bedeni yönü ihmal edilmemekle birlikte, esas yönünün ruhi/tinsel boyutu olduğu kabul edilirken; modern dünyada sadece biyo-sosyal bir varlık olarak varlık olarak kabul edilmesi, hayata anlam katan metafizik değerler alanını zayıf düşürmektedir. Bu bağlamda geleneksel aile içi ilişkileri güçlü tutan sadakat, iffet, namus gibi değerler alanı, somut, dünyevi, insani-bedeni ilkelere bağlandığı için, modern toplumdaki insani ilişki ağını kuran ve sürdüren ilkelerin müeyyidesinin eskiye nispetle zayıf kaldığı bir gerçektir.

Aile kurumunun insanlık tarihi boyunca önemi, devamlılığı ve fonksiyonları göz önüne alınınca, aile yapısı ve değerler alanında ciddi meydan okuyucu değişimler ve farklılaşmalar yaşanmaktadır. Özellikle sunumun teorik kısmında verildiği ve istatistiki rakamlarla açıklandığı üzere, aile kurumunun evlilik ve boşanma oranları, evlilik yaşının gecikmesi, tek ebeveynli aileler gibi yeni durum ve sorunlarla yüz yüze olduğu bir gerçektir. Aile kurumu ve değerler, insan için varoluşşal bir gereklilik ve zaruret ise, değişen dünyada aileyi korumak ta bir mecburiyettir.

Klasik medya için söz konusu olan 'dördüncü kuvvet' nitelemesi, dijital medya çağında 'beşinci kuvvet' olarak tanımlanmaktadır. Dijital medya çağı, insanı olabildiğince serbest bir ortamda istediği ve aklına gelen her düşünceyi özgürce paylaşıp, eyleme dökebildiği için, anonim kalarak her çeşit farklı düşünceyi ve eylemi, helal-haram endişesi taşıma gereği duymadan, kendi sübjektif değer algısına göre davranışa dönüştürebilmektedir. Sunumda da ifade edildiği üzere, mevcut medya içeriklerini beğenmeyerek ya da karşı durarak 'yasaklamak' veya 'sansürlemek' fikri asla doğru bir tavır değildir. Çünkü bir düşüncenin oluşumu ve değişimi ancak hür ortamlarda tartışılarak sağlanabilir.

Boş zaman, sinema ve eğlence kültürü ışığında, dinî düşünce anlamında dünyayı yeniden kurgulama ve insan hayatını yeniden izah ve anlamlandırmak gerekmektedir.

Genel anlamda modern teknolojinin, özelde dijital medya teknolojinin dünyayı, insanlığı sürüklemekte olduğu belirsizliğe, diğer bir tabirle uçuruma karşı koymak veya bu gidişi daha insani hâle getirmek için iki husus dikkate alınmalıdır. Bunlardan birincisi teknolojinin ortadan kaldırılması söz konusu olamayacağı, ikincisi de bugün modern teknoloji ile birlikte giden değerler sisteminin veya teknolojik ideoloji denen şeyin karşısına yeni ve farklı bir ideolojinin geçirilmesi zaruretidir. Gerçekten şimdiye kadar teknolojik ilerlemede geriye dönüş olayına hiç rastlanmış değildir. Bir başka ifade ile insanlık tarihi içinde teknoloji devamlı ilerleyen bir çizgi hâlinde görülmektedir. Modern teknolojinin doğurduğu insani ve sosyal meselelerden kurtulabilmek için vazgeçmeyi düşünenler olmakla birlikte, yaygınlaşmış bir görüş değildir. Modernizmin insanlık için en mahzurlu tarafı onun sadece çare olmayı iddia ettiği konularda başarısız kalışı değildir. Modernizm, aynı zamanda kendi başarısızlıklarını telafi etmeye yarayacak vasıtaları ortadan kaldırmaktadır. Bu yüzden modern insanın bu ıstırapları göğüslemeye yarayacak bir izah sistemi de mevcut değildir.

Bugün karşı karşıya olunan aile ve kadın-erkek ilişkisi ile ilgili sorun alanlarının başında gelen kadın erkek eşitliği düşüncesi ve uygulamalardan kaynaklı bazı meseleleri de, eşitlik ve özgürlük düzleminin dışında, feminizm ve toplumsal cinsiyet tartışmaları bağlamının dışında değerlendirmek de sağlıklı bir yaklaşım değildir. Meselenin daha derin ve genel olduğunu kabul ederek, daha üst yaklaşımlar geliştirilmelidir. Geleneksel kültür kodları da, din ve değişim olgusu dolayımında yeniden ele alınmalıdır.

Netice olarak, insan için yaşadığı hayatı bir kör dövüşü halinden çıkaran, kendisini, dış dünyayı ve olayları anlamlandıran yeni bir anlayışa ihtiyaç vardır. Bu anlayış, insanlık için hem gündelik hayatın ötesinde değerleri hedef almalı, hem de tatmin edici olmalıdır. Tatmin edici olmanın en önemli şartı ise, yaşanılan realitenin üstüne çıkarken, yine ondan kopmamaktır. Teknolojik ağın sarıp sarmaladığı gündelik hayatta arzu ve isteklerin, menfaat çatışmalarının ötesinde değer tanımayan modern anlayış insanı adeta bir 'dolap beygiri' derekesine indirmiştir. Yine modern hayata karşı duran ve yaşanılan hayatı inkar edenler ise, insanı bir miskinlik felsefesi içine hapsetme tehlikesi vardır.

İkinci olarak müzakeresi yapılan sunum ise, ***Dr. Bahset KARSLI ve Tunahan IRMAK'ın 'Dijital Dini Söylem: Dini İçerikli Youtube Video Başlıkları Örneklemi'*** başlıklı çalışmasıdır.

Sunum, genel bir giriş, teorik çerçeve, örneklem grubu temsil eden Nurettin Yıldız, Cübbeli Ahmet Hoca, Sözler Köşkü, Hayalhanem, Caner Taslaman, Hüseyin Çevik, Yer Gök Dua, Kerem Önder, Çınaraltı gibi Youtube'da dinî içerikli yayın yapan ve son on yılda en çok izleme sayısına sahip dijital kayıttan ibarettir. Bu kayıtlardan sosyal medya ve din ilişkisi ele alınmaktadır. Sunumda ifade edildiği üzere, 'akışkanlaşan ve dijitalleşen bu yönüyle de, retorik olarak dini bağlamından yer yer koparılarak popüler olanı, gündemde olanı dile getirerek en çok izleyiciyi/takipçiyi hedefleyen medyatik din söylemi' analiz edilmektedir. Sunum bu yönüyle oldukça başarılı ve yerinde tespitler yapmaktadır.

Teorik çerçevede, C.Helland'ın tanımlamasıyla, dinî içerikler üreten dijital platformlar, diğer kullanıcılarla birlikte iletişim kurabilme, etkileşim faaliyetlerinde bulunabilme, yeni ve farklı dinî düşünceleri paylaşma, tartışma imkânı verdiği için 'online-religion' olarak tanımlanmaktadır. Buna karşılık, kurumsal dinî sitelerde mevcut olan sadece dinî bilgilere ulaşabilen ve kullanıcılarına aktif bir etkileşim imkânı sunmayan internet siteleri ise, 'religion-online' ayrımında tanımlanmaktadır. İçerikleri dinî söylem açısından analiz edilen videolar, niteliklerine göre online-religion veya religion- online çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Örneklem bağlamında, bizler için önemli olan tarihi değişim ve dönüşüm süreçlerinde ortaya çıkan ' hakikat nedir?' sorusunun cevabı aranırken, farklılaşan dinî söylemin değişik dinî öncelik ve yönelişlere göre çoğul bir dinî söylem ürettiğidir. Burada ana konu, dijital medya ortamlarında, tıpkı pazar tezgahında alıcı bulan bir meta' gibi, çeşitli ve birbirinden farklı, hatta bir birini yadsıyan dinî söylemlerin yer almasıdır. Bu bağlamda din anlayışlarının çeşitlenmesi, farklılaşmasının, ilk bakışta görülemeyen, başta iletişim teknolojisi ve bunun yarattığı sonuçlar gibi, bir takım derin sosyal değişmelerden ileri geldiğini görmemiz gerekir. Başta dinî kurumlar veya dini temsil ettiklerini iddia edenler, kendilerine göre bir merkez nokta belirleyerek, durdukları noktayı hakikatin merkezi noktası görmektedirler. Hâlbuki, mevcut din

anlayışının yaşanan hayatı anlamlandırma ve yönlendirme hususunda bazı fonksiyonları tam anlamıyla yerine getiremediğini söyleyebiliriz. Özellikle değişim süreçlerinde bu tip durumlarla karşılaşılabilir. Mevcut çeşitlilik doğrultusunda farklı dinî anlayışları ve bunların temsilcilerini, bireysel ve toplumsal planda karşılaşılan din kaynaklı meselelere kendi zaviyesinden bir yaklaşım, bir çözme girişimi olarak da görebiliriz. Bilindiği bu tip yaklaşımlardaki tavır alışlar - içe kıvrılma, muhafazakar, değişim yönelimli şeklinde olabilmektedir. Bunları din dışı, din karşıtı veya dinin aslını bozmaya çalışan kötü amaçlı girişimler olarak görmek, her zaman doğru bir yaklaşım olmayabilir. Böyle yaklaşımlar, dinin sosyal bir müessese olduğunu hesaba katmayarak, onu çoğunlukla ideolojik planda düşünmektedirler. Dini hayattaki en küçük değişme, farklılaşma, hatta bazen uç noktalara savrulmaları, dine rakip görülen ideolojilerin çıkmasına bağlamaktadırlar. Pek çok kimse dinin asıl rakibi olarak Darvinizmi, Marksizmi veya Freud'un Psikolojisini görmektedir. Bunların yanlış veya eksikliğini göstermek suretiyle ideolojik planda dini önemli hâle getireceğimizi zannedebiliriz. Bunları Batı dünyasının İslam'a veya dine karşı ortaya çıkardığı zehirli ideolojiler olarak görebiliriz. Böylelikle yapılan çeşitli tipte yayınları bunlara karşı Müslümanları uyanık tutmanın çabası olarak da kabul edebiliriz. Böyle bir tavır alarak, karşımızdaki meseleleri çözdüğümüzü zannedebiliriz.

Baştan, şu realiteyi kabul edecek olursak, karşımızdaki problemi daha iyi anlayabiliriz. Müslümanların modern hayata dair yaptıkları şikayetlerin hemen hepsi, Batı'da da Hristiyan din adamları tarafından yapılmaktadır. Bir başka ifadeyle, şu an yüz yüze olduğumuz problemleri, onların da yaşamakta ve onlar da şikayet etmektedir. Üstelik onlar, bilimsel, teknik ve sosyal değişmenin ıstırabını bizden daha önce ve daha çok çok duymaktadırlar. Dolayısıyla bizler için önemli olan mesele, karşımızdaki esas meselenin ne olduğunu doğru bir şekilde tespit etmektir.

Dijitalleşme, modern zamanlarda pek çok bilimsel, teknolojik ve sosyo-kültürel sürecin eşlik ettiği ve insanlığın geçmiş zamanlarda tecrübe ettiği birikimleri ve kabulleri ters yüz eden yeni zaman ve mekân anlayışının adıdır. Dijital çağda iletişim ve enformasyon ağı kendine özgü nitelikleriyle yeni söylemler, yapılar inşa ederek adeta insan hayatını alışılmışın dışında bir yörüngeye oturtmaya taliptir.

Bu süreç ve ortamda, tarihsel ve birikimsel olarak artan bilgi etkinliği ve değişen medya araçlarının en çok etkilediği, neredeyse her şeyi kökten yenilenme ve farklılaşmaya tabi tuttuğu alanların başında din alanı gelmektedir. Geleneksel olarak, 'önce söz vardı' anlayışının yansıması olarak uzun asırlar 'kulak' merkezli din anlayışı, dinî yapı ve kurumsal ilişki ağı, matbaanın icadıyla yerini zamanla 'yazı' ve 'göz' merkezli dinî anlayışa ve kültüre terk etmeye başlamıştır. İnsanlık, söze karşılık, yazı merkezli kültürün ürettiği inanç-akıl, inanma-bilme, okuma-dinleme karşıtlığından neşet eden din dolayımlı meselelerin açtığı tarihi yara, tartışma ve çatışmalar yüzünden, din-dünya arasındaki açılmakta olan makası kapatılabilmiş değildir. Hâl böyle iken, internetin yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, ilave olarak yeni medya ve iletişim türevleri ortaya çıkmış, depolama, sanallık ve dijitalleşme özellikleri ile alışılmışın dışına çıkarak, geleneksel medya araçlarını geride bırakarak yeni dinî tartışma ve sorun alanlarıyla yüz yüze gelmiştir.

Son tahlilde tarım toplum yapısından sanayi toplum yapısına geçişin ortaya çıkardığı bireysel ve toplumsal dinî (modern) sorun alanlarını daha anlamadan ve aşamadan, dijital (post modern) çağın yeni yeni ortaya çıkardığı veya çıkaracağı sorunlarla karşı karşıya olduğumuzu bilmemiz gerekmektedir.

İnsanlığın dinî tecrübesi bizlere şunu gösteriyor: Din duygusu insanın ezeli ve ebedi mevcudiyetini anlamlandıran yegane kaynaktır. Dinler ve dindarlar modern zamanlarda hür düşünürlerin, akılcı ve bilimsel bulgular ışığında varlığa bakanların ve nihayet tanrı tanımazların tehdidine maruz kalmaktadır. Dinler ve dindarlar da hiç tereddüt etmeksizin mevcut tehdidi/savaşı bazıları geleneğe sımsıkı sarılarak, bazıları akıl planında kabul ederken, bazıları da çok farklı araç ve yolları kullanmaya çalışmaktadır. Dinler, karşı hücumları, karşısında olanın ne olduğunu kavrayarak, yeni savunma yöntemleriyle kırmak mecburiyetindedir. Dünyada, yeni teknolojik gelişmelerle post modern bir dönüşüm yaşanırken, bu dönüşümün bireysel, sosyal, psikolojik, entelektüel alanda insanların dünyasına getirdiği yeni sorular, dindarlar tarafından henüz yeterince anlaşılmamaktadır.

Yoksa, apaçık bir meydan okuma karşısında dinlerin ve dindar çevrelerin kendilerini savunmak için, 'daha fazla dindarlık' önerileriyle ne yapılabilir ki? Geceleri uyumayıp dua ve ibadet edenlere karşı, çağdaş araçların, dijital dünyanın hiç müsamahası yoktur.

TELEVİZYON YAYINLARINDA KİŞİLERİN FAL VE BATIL İNANÇLAR YOLUYLA İSTİSMARININ RTÜK KARARLARI KAPSAMINDA İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Merve ERGÜNEY
Samsun Üniversitesi İktisadi İdari
ve Sosyal Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Özet

Televizyon yayınları aracılığıyla, kişilerin fal ve batıl inançlar yoluyla istismar edilmesi hem bireylerin menfaati bakımından hem de kamu düzeni bakımından üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Bu çalışmanın amacı, televizyon yayınlarında kişilerin fal ve batıl inançlar yoluyla istismar edilmesine yönelik yaptırımları RTÜK Kararları çerçevesinde incelemek ve bu konuda ortaya çıkan sorunları tespit etmektir. Çalışmada, 01.01.2020 – 31.12.2020 tarihleri arasında RTÜK'ün almış olduğu kararlar çerçevesinde televizyon yayınlarında söz konusu yayın ihlallerinin ne şekilde gerçekleştirildiği, sıklığı ve uygulanan yaptırımlar tespit edilmiştir. Ayrıca, konu ile ilgili şikayetvar.com internet sitesinde yer alan birkaç şikâyet örneğine yer verilerek söz konusu yayınların bireylere nasıl zarar verdiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, 2020 yılında RTÜK tarafından söz konusu yayın ihlaline yönelik 287 yaptırım kararı alınmıştır. Bu kararların 237'si 'idari para

cezası', 50'si ise 'yayın durdurma cezası' şeklindedir. Söz konusu yayın ihlali toplam on medya hizmet sağlayıcı tarafından gerçekleştirilmiştir. Yaptırım kararlarının yüzde 86'sı iki medya hizmet sağlayıcıya yöneliktir. Dolayısıyla, bazı medya hizmet sağlayıcıların aynı yayın ihlalini ısrarla tekrar ettikleri görülmektedir. Bu durum kişilerin fal ve batıl inançlar yoluyla istismar edilmesine yönelik yayın ihlallerine karşı, RTÜK yaptırımlarının yetersiz olduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: 6112 sayılı Kanun, batıl inanç, fal, yayın ilkeleri, yayın ihlalleri, RTÜK kararları.

Giriş

İnsanoğlu, varoluşundan günümüze kadar bir şeylere inanma ve gelecekte yaşanabilecek olaylardan haberdar olma ihtiyacı hissetmektedir. İnsanlar zaman zaman bu ihtiyacı karşılamak üzere dinsel ve bilimsel hiçbir kanıtı olmayan fal ve batıl inançlara yönelmektedirler.

Türk Dil Kurumu Sözlüğünde fal, **"*geleceği öğrenmek, şans ve kısmeti anlamak amacıyla oyun kâğıdı, kahve telvesi, el ayası ve benzerlerine bakarak anlam çıkarmak*" şeklinde tanımlanmıştır (https://sozluk.gov.tr/).** Bir başka tanıma göre fal, yaşamı sürdürme ve anlamlandırma çabası ile geleceği öğrenmek ve geleceğin getireceği bilinmeyen olayları kontrol etmek amacıyla başvurulan bir uygulamadır (Güngör, 2005, 69). Örneğin, bazı insanlar kiminle evleneceği, kaç çocuğunun olacağı, işinde başarılı olup olmayacağı gibi gelecek yaşantıları ile ilgili bilgileri falcılardan ya da medyumlardan öğrenmeye çalışmaktadırlar. Falda çeşitli araç ve teknikler kullanılmaktadır. Bu bakımdan falların, yıldız falı, el falı, kâğıt falı, iç organ falı, kum falı, zar falı, kitap falı, ateş falı, su falı, rüya yorumu, astroloji ve kahve falı gibi değişik çeşitleri vardır (Sipahi 2006:6).

Batıl inanç ise, Türk Dil Kurumu Sözlüğünde; **"doğaüstü olaylara, gizli ve akıl dışı güçlere, kehanetlere aşırı derecede bağlı boş inanç" olarak tanımlanmıştır (https://sozluk.gov.tr/). Bir başka ta-**

nıma göre batıl inanç, *"aklıselimle ve kitabi din anlayışıyla uyuşmayan, bu nedenle de anlamsız görünen, ancak bireye psikolojik yarar sağlayan ve nesilden nesle devam eden inanç ve uygulamalardır"* (Köse ve Ayten, 2009: 51). Batıl inanç eğilimine sahip olan insanlar, genellikle gelecekte gerçekleşmesinden korkulan olumsuz bazı olayların etkisini azaltmaya yönelik bir savunma yolu olarak bu inanç ve uygulamalara yönelmektedirler (Arslan, 2014, 13). Örneğin bir kimsenin kendisinde büyü olduğunu düşünerek, büyüyü bozmak ya da büyüden korunmak için dua yazılı bir kâğıt, muska vb. bir şeyi üzerinde taşıması ya da cinler tarafından çarpıldığı iddia edilen bir kimsenin okunmuş suyu içmek ya da pirinç tanelerini yemek ile cin çarpmasının etkisinden kurtulacağına inanması batıl inançtır. Özellikle bilinmeyenin daha fazla olduğu geçmiş çağlarda daha çok başvurulan fallar ve batıl inançlar içinde yaşadığımız çağda bile hala yaşam alanı bulabilmektedir. Aklın ve bilimin hâkim olduğu, iletişim teknolojilerinden en üst seviyede yararlanıldığı böylesi modern bir çağda insanların hala gelecek yaşantıları hakkında bilgi edinmek, hayatlarını yönlendirebilmek için fal ve batıl inanç ürünü pratiklere umut bağlamaları düşündürücüdür. (Düztepe, 2005: 168). Bu tür inançlar zaman zaman bireylerin maddi ve manevi zararlara uğramasına neden olabilmektedir. Bu tür olgulara inanma durumu kuşaktan kuşağa aktarım, ebeveynler, aile kurumu, sosyal çevre ve kitle iletişim araçlarının etkisi ile gerçekleşmektedir (Gülüş, 2016: 111). Televizyonda da zaman zaman bazı medya hizmet sağlayıcıların yayınlarında, bu tür inanışların yaygınlaştırılması ve bu yolla kişilerin maddi ve manevi olarak istismar edilmesine neden olan içerikler yer alabilmektedir. Dolayısıyla bu durum önüne geçilmesi gereken ciddi bir problemdir.

Bu çalışmanın amacı, televizyon yayınlarında kişilerin fal ve batıl inançlar yoluyla istismar edilmesine yönelik yaptırımları (müeyyide) RTÜK Kararları çerçevesinde incelemek ve bu konuda ortaya çıkan hukuki sorunları tespit etmektir. Çalışmada öncelikle, söz konusu yayınlara yönelik yasal düzenleme ve yaptırımlar açıklanmış, daha sonra 01.01.2020–31.12.2020 tarihleri arasında alınan RTÜK Kararları incelenmiş ve bu kararlar çerçevesinde televizyon yayınlarında söz konusu yayın ihlallerinin ne şekilde gerçekleştirildiği, sıklığı ve uygulanan yaptırımlar tespit edilmiştir. Ayrıca, konu ile ilgili şikayetvar.com internet

sitesinde yer alan birkaç şikâyet örneğine yer verilerek, söz konusu yayınların bireylere nasıl zarar verdiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Televizyonun Etkileri

Televizyon yayınlarında kişilerin fal ve batıl inançlar yoluyla istismarı konusunun önemine dikkat çekmek üzere öncelikle, televizyonun bireyler ve toplum üzerindeki etkilerine değinmek gerekmektedir.

Giderek yaygınlaşması ve popüler hâle gelmesiyle birlikte televizyon, akademisyenler ve bu alanda çalışan bireyler tarafından; *görüntülü radyo, mit, çağdaş öykü anlatıcısı, elektronik dev, kültür üretme makinesi, kültürel çöplük, şeytan, mesih* gibi birbirinden çok farklı kavramlarla nitelendirilmiştir (Özsoy, 2011:117). Televizyonun bazen olumlu bazen de olumsuz taraflarını öne çıkaran bu kavramlar, bu aracın toplumsal bakımdan ne kadar önemli ve etkili bir araç olduğunu göstermektedir.

Televizyon, toplumu etkileme, kendine çekme, inandırma, eğlendirme, bilgilendirme ve yönlendirme işlevleri gibi birçok bakımdan yirminci ve yirmi birinci yüzyılın en önemli kitle iletişim araçlarından biridir. (Erdemir Göze, 2015: 189). Postman, televizyonun izleyici kitlesini tanımlamak ve etkilerini ifade etmek üzere şu sözlere yer vermiştir (Postman, 2019: 101).

"En ufak çocuklar dahi televizyon izlemekten men edilmezler. En berbat yoksulluk bile televizyondan vazgeçmeyi gerektirmez. En yüce eğitim sistemi bile televizyonun belirleyiciliğinden kurtulamaz. Ve en önemlisi, kamuoyunu ilgilendiren hiçbir konu (politika, haber, eğitim, din, bilim, spor) televizyonun ilgi alanının dışında kalmaz. Yani halkın bu konuları kavrayış biçimi tamamen televizyonun yönelimleriyle şekillenmektedir."

Bireylerin, kendisinin dışındakilere güvenme ve inanma ihtiyacı, herhangi bir konuda bilgi sahibi olma ve belirsizliklerden kurtulma ihtiyacı ve bu gibi ihtiyaçları giderme eğilimi çok güçlüdür. Bu ihtiyaç ve eğilimin neticesinde bireyler çoğu zaman televizyon ve diğer kitle iletişim araçlarına yönelir ve olayları bu araçların yönlendirmesi ile yorumlarlar. Böylece birey, medyanın kendisine telkin ettiği düşünceleri bir süre sonra kendi düşüncesiymiş gibi algılayarak doğrularken, medyayı da kendisine destek kabul eder (Bahadır, 1997: 472). Kitle iletişim araçları ve özellikle televizyon, bireylerin tutum ve davranışlarını,

değer yargılarını, ilgilerini değiştirmekte ve onlara yeni değerlerin yerleşmesini sağlamaktadır. Ayrıca, bu araçların kişilerin esasen inanmak eğilimini taşıdıkları düşünceleri, görüşleri güçlendirici etkileri vardır (Dönmezer ve Bayraktar, 2016: 7). Eleştirellikten uzak bir yaklaşımla televizyonu ya da diğer kitle iletişim araçlarını takip eden birey, bu araçların kendisine empoze ettiği fikirlerin doğruluklarına şartlanır. (Yörükoğlu, 1982: 73).

Bourdieu (1997: 22); *"Televizyon, nüfusun çok büyük bir bölümünün beyinlerinin oluşmasında çok büyük bir tekele sahiptir."* sözleriyle bu aracın insanların düşüncelerini etkileme ve yönlendirmede ne derece etkili olduğuna vurgu yapmaktadır.

Toplum nezdinde bu denli etkili ve toplumu yönlendirme bakımından son derece güçlü bir araç olan televizyon ile yapılan yayınların hukuken düzenlenmesi, böylece bireylerin ve toplumun bu yayınların olası zararlı etkilerinden korunması bir zorunluluktur. Zira yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere televizyon yayınları bireyleri etkileyen ve yönlendirebilen bir araçtır. Bu yönlendirmeler kimi zaman olumlu yönde, bireyi geliştirici düzeyde olabileceği gibi, kimi zaman da bireylerin maddi ve manevi zararlara uğramasına neden olabilecek şekilde olumsuz yönde olabilmektedir. Bu bağlamda, televizyon yayınlarında kişilerin fal ve batıl inançlar yoluyla istismar edilmesi konusu üzerinde önemle durulması gereken konulardan biridir. Söz konusu yayınların önüne geçilmesine yönelik bir takım hukuki önlemler alınması da bireylerin ve toplumun bu tür yayınların yol açabileceği maddi ve manevi zararlardan korunması bakımından son derece önemlidir. Nitekim Türk televizyon mevzuatında bu konuya yönelik bir düzenleme yapılmıştır.

Yasal Düzenleme

Türkiye'de radyo ve televizyon yayın hizmetlerinin denetimi, 3 Mart 2011 tarihinde yürürlüğe giren 6112 sayılı 'Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun kapsamında RTÜK tarafından yapılmaktadır. Medya hizmet sağlayıcıların yayınlarında uyması gereken yayın hizmeti ilkeleri 6112 sayılı Kanun'un 8. maddesinde düzenlenmektedir. Kanun'un 8. maddesinin 1. fıkrasının r bendinde

yayın hizmetlerinin kişileri fal veya batıl inançlar yoluyla istismar edemeyeceği öngörülmüştür.[1]

6112 sayılı Kanun kapsamında çıkarılan ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinin yargı yetkisi altındaki medya hizmet sağlayıcılar tarafından sunulan yayın hizmetleri ile ilgili usul ve esasların belirlendiği 'Yayın Hizmeti Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'in yayın hizmeti ilkelerinin düzenlendiği 8. maddesinin r bendinde; yayın hizmetlerinin, kişileri fal veya batıl inançlar yoluyla istismar edemeyeceği, yayın yoluyla fal, batıl inançlar gibi yöntemlerin kullanılması ön plana çıkartılarak bu yöntemler sonucunda seyirciler ve dinleyicilerin yanlış yönlendirilemeyeceği ve istismar edilemeyeceği öngörülmüştür.

Yaptırımlar

6112 sayılı Kanun'un 'İdari Yaptırımlar' başlıklı 32. maddesinin 2. fıkrasına göre, Kanun'un 8'inci maddesinin birinci fıkrasının a, b, d, f, g, ğ, h, n, ö, s, ş, t haricindeki bentler ile ikinci, üçüncü fıkralarında ve 6112 sayılı Kanun'un diğer maddelerinde belirlenen ilke, yükümlülük veya yasaklara aykırı yayın yapan ve/veya 6112 sayılı Kanun hükümleri kapsamında Üst Kurul tarafından belirlenen yükümlülüklerini yerine getirmeyen medya hizmet sağlayıcıya ihlalin ağırlığı, yayının ortamı ve alanı göz önünde bulundurularak, ihlalin tespit edildiği aydan bir önceki aydaki brüt ticari iletişim gelirinin yüzde birinden yüzde üçüne kadar idari para cezası verileceğine hükmedilmiştir. Anlaşıldığı üzere bu hüküm 6112 sayılı Kanun'un 1. fıkrasının r bendi gereği de uygulanmaktadır.

6112 sayılı Kanun'un 8. maddesinin birinci fıkrasının (a), (b) ve (d) bentleri dışındaki bentlerini, aynı maddenin ikinci fıkrasını ve bu Kanunun yayın hizmetlerinde ticari iletişimi düzenleyen hükümlerinden herhangi birini yaptırım kararının tebliğinden itibaren bir yıl içinde yirmiden fazla ihlal eden medya hizmet sağlayıcı kuruluşun yayını beş güne kadar durdurulur. Bir yıl içinde aynı ihlalin tekrarı hâlinde, medya hizmet sağlayıcı kuruluşun yayınının beş günden on güne kadar

[1] Bu düzenlemeye 6112 sayılı Kanun'da ilk kez yer verilmiştir. 6112 sayılı Kanun'dan önce yürürlükte olan Mülga 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun'da böyle bir düzenleme yer almamıştır.

durdurulmasına; ihlalin ikinci tekrarı hâlinde ise yayın lisansının iptaline karar verilir. Programlarının yayını veya yayınları süreli durdurulan medya hizmet sağlayıcı kuruluşun yaptırım kararının tebliğine rağmen kararın gereklerine aykırı olarak yayınlarına devam etmesi hâlinde yayın lisansının iptaline karar verilir (m. 32/5).

Üst Kuruldan yayın lisansı almadan veya yayınları Üst Kurul tarafından geçici olarak durdurulmasına ya da yayın lisansı iptal edilmesine rağmen yayın yapan gerçek kişiler ile tüzel kişilerin yönetim kurulu üyeleri ve genel müdürü, bir yıldan iki yıla kadar hapis ve bin günden beş bin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılır. Tüzel kişiler hakkında ayrıca 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun 60. maddesindeki[1] güvenlik tedbirleri uygulanır. İzinsiz olarak faaliyetine devam eden yayın cihaz ve tesisleri Üst Kurulca mühürlenerek kapatılır (m. 33/1). İlgili kanun hükümleri kapsamında hangi durumda hangi yaptırımın uygulanacağı aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir:

6112 sayılı Kanun'un 8. maddesinin 1. fıkrasının r bendinin ihlali hâlinde uygulanacak yaptırımlar	
İhlalin yapılması hâlinde;	İhlalin tespit edildiği aydan bir önceki aydaki brüt ticari iletişim gelirinin yüzde birinden yüzde üçüne kadar idari para cezası verilir (m. 32/2).
İdari para cezası alan medya hizmet sağlayıcının aynı ihlali bir yıl içinde yirmiden fazla yapması hâlinde;	Beş güne kadar yayın durdurma cezası verilir (m. 32/5).

[1] 60. MADDE: *"Bir kamu kurumunun verdiği izne dayalı olarak faaliyette bulunan özel hukuk tüzel kişisinin organ veya temsilcilerinin iştirakiyle ve bu iznin verdiği yetkinin kötüye kullanılması suretiyle tüzel kişi yararına işlenen kasıtlı suçlardan mahkûmiyet hâlinde, iznin iptaline karar verilir. - Müsadere hükümleri, yararına işlenen suçlarda özel hukuk tüzel kişileri hakkında da uygulanır. - Yukarıdaki fıkralar hükümlerinin uygulanmasının işlenen fiile nazaran daha ağır sonuçlar ortaya çıkarabileceği durumlarda, hakim bu tedbirlere hükmetmeyebilir. - Bu madde hükümleri kanunun ayrıca belirttiği hallerde uygulanır."*

Bir yıl içinde aynı ihlalin tekrarı hâlinde;	Beş günden on güne kadar yayın durdurma cezası verilir (m. 32/5).
Bir yıl içinde aynı ihlalin ikinci tekrarı hâlinde;	Medya hizmet sağlayıcının yayın lisansı iptal edilir (m.32/5).
Yayın durdurma cezası almasına rağmen yayınlara devam edilmesi hâlinde;	a) Medya hizmet sağlayıcının yayın lisansı iptal edilir (m.32/5). b) Yayın yapan gerçek kişiler ile tüzel kişilerin yönetim kurulu üyeleri ve genel müdürü, bir yıldan iki yıla kadar hapis ve bin günden beş bin güne kadar adlî para cezası ile cezalandırılır. -Tüzel kişiler hakkında ayrıca 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun 60. maddesindeki güvenlik tedbirleri uygulanır. -İzinsiz olarak faaliyetine devam eden yayın cihaz ve tesisleri Üst Kurulca mühürlenerek kapatılır (m.33/1).

Çizelge 1: 6112 sayılı Kanun'un 8. maddesinin 1. fıkrasının r bendinin ihlali hâlinde uygulanacak yaptırımlar.

Yukarıdaki çizelgede görüldüğü üzere söz konusu yayın ihlaline yönelik yaptırımlar ihlalin tekrarına göre kademeli olarak artış göstermektedir.

Kişilerin Fal Ve Batıl İnançlar Yoluyla İstismarına Yönelik Yayınlar

Çalışmanın bu kısmında, kişilerin fal ve batıl inançlar yoluyla istismarına yönelik yayınların nasıl gerçekleştirildiği RTÜK Kararları kapsamında birkaç örnekle açıklanacaktır.

Örneğin, RTÜK'ün 17 Şubat 2020 tarih ve 30 No'lu Kararı'nda; TLC logosuyla yayın yapan medya hizmet sağlayıcı kuruluşun 16.01.2020 tarihinde saat 12:00'da yayınladığı "Long Island Medyumu" adlı program yayınında söz konusu yayın ihlalinin içeriği şöyle aktarılmıştır:

"…Sunuculuğu kendisini Medyum olarak tanıtan Theresa Caputo tarafından yapılan "Long Island Medyumu" adlı programda, ayrıntıları uzman raporunda belirtildiği üzere; "Baban çok gururlu bir insanmış, kendisiyle ve

yaptıklarıyla gurur duyuyormuş. Az önce bana Pearl Harbor'u hatırlattı... O da mı savaştaydı?-Evet o da Pearl Harbor'daydı. -3. mevki topçuydu.-Albümün hala duruyor mu? Çünkü ona şu an ruhunun bizimle olduğunu ve bize hikayesini anlatmasını söyledim. Ona albümden bahset dedi.-Aman Tanrım, tüylerim diken diken oldu. Kimsenin o albümden haberi yok annem, ben ve kardeşim dışında.-Baban iyi olduğunu söylememi istedi ve ruhunun daima seninle olduğunu, seni asla bırakmadığını söyledi ve onun anılarını yaşattığın için sana teşekkür etmek istedi... -Sana sarılabilir miyim?... Bu an için çok bekledim, ama bunları atlatıyorsunuz, onun benim yanımda olduğunu ve attığım her adımı izlediğini bilmek beni rahatlattı.", "Bugün buraya özel seans için geldim. Umarım yeğenim Elizabeth ile iletişime geçebilirim. Theresa'nın bazı şeyleri doğrulaması gerekiyor; çünkü tam olarak ne oldu bilmiyoruz... Biri çok ani ve trajik biçimde ölünce anlam veremiyorsunuz.-Bana sürekli otopsi raporlarını gösterip duruyor. Polis raporlarını da gösteriyor ve sonunda beni o öldürdü diyor. Bana Theresa bu apaçık ve net o öldürdü diyor.-Yeğenim Elizabeth'i bir yıl önce erkek arkadaşı öldürdü. Onu öldürdü ve bedenini altı gün boyunca sakladı.-Anneme çok çabuk öldüğümü ve hiç acı çekmediğimi söyle diyor.-Elizabeth'in acı çekmeden öldüğünü bilmek beni çok rahatlattı; çünkü merak ettiğimiz şey buydu.-Ona annelik yaptığın için sana teşekkür etmek istiyor. Ve şu anda huzur içinde olduğunu bilmeni istiyor... Yeğenin öldüğünde sevdikleri tarafından karşılanmış, yalnız değilmiş. Ve en önemlisi ruhu şu an cennette... -ben onlarla iletişime geçtiğimde ruhlar bana şu anda ne hissettiklerini söylüyorlar. Ailelerin hak ettikleri huzuru veriyorlar.", "Kardeşin sorumluluğu kendi üstleniyor. Bunu anlıyor musun? Suçlu hissetmeni ve yapabilecek bir şeyin olduğunu düşünmeni istemiyorum diyor.-Theresa'nın dediği gibi kardeşimin sorumluluğu üstlendiğine inanıyorum...-Sürekli senin yanında olacağım çünkü sen de her zaman benim yanımdaydın diyor...-Bazı şeylerin üstesinden gelmek gerekiyor ve kardeşim sorumluluğu üstüne aldığını söylüyor. Ve bugün bunu duymaya geldiğim için mutluyum.", "Annem çok hastaydı. Doktoruyla olan randevusunda onun yanındaydım ve doktoruna iyi olmadığını söyledim. Ama bana inanmadı. Yeteri kadar ısrarcı olmadığım için hep kendimi suçladım. Benim suçum.-Senin suçun değil. Nasıl senin suçun olabilir ki? Annen bana ilaçları kendi iradesiyle bıraktığını söyledi. Onunla bu konu hakkında konuşmuşsunuz. Bana onlara artık daha fazla dayanamayacağımı ve ilaçları bıraktığımı söylemiştim dedi. Huzurlu olmak

istediğini söyledi.-Artık daha fazla dayanamayacağını söylemişti.-Verdiği kararların sorumluluğunu kendisinin üstlendiğini söylüyor. Anladınız mı bunu?-Eşim 22. evlilik yıl dönümümüzde intihar etti.-Hepinizin hayallerini ve ileride ne olmak istediğinizi görebiliyor... Aynı zamanda hepinize teker teker onu olduğu ve hak ettiği gibi sevdiğiniz için sizlere teşekkür ediyor ve bunun kendisi için çok değerli olduğunu söylüyor. Sizlere daha uzun süre annelik yapamadığı için özür diliyor.-Çocuklarımın annelerinin her zaman yanında olduğunu bilmeleri onları biraz olsun rahatlattığını düşünüyorum. Onlara her ne kadar yalnız değilsiniz, anneniz sizi izliyor desek de inanmaları zor. Ama bu gece annelerinin burada olduğuna inandılar.-Ruh ister aileden bir kişiyle iletişime geçsin, ister herkesle sonuç olarak bu ailedeki herkesi biraz olsun iyileştiriyor. Ruhun her zaman beni mesajı en çok duymaya ihtiyacı olan kişiye yönlendirmesine çok şaşırıyorum.-Buraya gelirken fazla bir beklentim yoktu. Annemle iletişime geçtikten sonra çok daha iyi hissettim... Bu akşam iyi ki buraya gelmişiz.-Bu akşam ruhlar bizim yanımızda olduklarını kanıtlamak ve hayatımızın her ne olursa olsun devam ettiğini göstermek için çok iyi iş çıkardılar." şeklinde ifadelere yer verildiği görülmüştür."

Yukarıdaki örnekten anlaşılacağı üzere, televizyon yayınları aracılığı ile zaman zaman medyum veya falcı gibi sıfatlarla program yapan kişiler, izleyicilerin geçmiş ya da gelecek yaşantıları ile ilgili bilinmeyen bir takım konulara yönelik onları yönlendirebilmekte, hiçbir bilimsel dayanağı olmayan gerçek dışı tahminleri ile duygularını sömürebilmektedirler.

Yine, RTÜK'ün 30 Aralık 2020 tarih ve 70 No'lu Kararı'nda; FUL TV logosuyla yayın yapan medya hizmet sağlayıcı kuruluşun 21.12.2020 tarihinde saat 10:10'da yayınladığı "Mücahid Han ile Sohbet-i İhvan" adlı program yayınında söz konusu yayın ihlalinin içeriği şöyle aktarılmıştır:

…Sunuculuğunu Mücahid Han'ın yaptığı, "Mücahid Han ile Sohbet-i İhvan" adlı programda, sunucu tarafından; "...Bir programımızda daha buluştuk. ...Şimdi biraz kendi sıkıntılarımızı, kendi dertlerimizi konuşacağız yine. Yani metafiziksel sıkıntılarımızı konuşacağız. Üzerimizde sihir olabilir mi, musallat olabilir mi, nazar olabilir mi bunları konuşacağız. Ne zamandan beri var olabilir, kim yapmış olabilir, bundan nasıl kurtuluruz bunları konuşacağız. Allah şerlerinden korusun. Çeşit çeşit şer yollara müracaat etme

suretiyle önümüzü tıkayan zalimlerden hepimizi muhafaza buyursun...Oğlum oldu 30- 35 evlenemiyor. Kızımızı evlendiremiyoruz. Evlenen evladımız mutlu değil, sürekli kavga ediyor... Sihir yoluna müracaat edip hayatımızı karartanlar, nazar edenler karşılığını görsünler. Efendim üzerimizde musallat varsa da musallat olan o cin de bunun karşılığını görecek. Onlara da azap var çünkü. Üzerimizde sihir, musallat, nazar olabilir mi konuşmaya devam ediyoruz.", program sunucusu ile programa telefon ile bağlanan izleyiciler arasında geçen diyaloglarda ise; "Benim şimdi içimde bir sıkıntı var. Benimki böyle rahatsızlık veriyor. Kendi kendime diyorum ki bana bir büyü yapılmış filan. Kaç yaşındasın? 22. Ne zamandan beri bu daralma bunalmayı hissediyorsun? 2, 3 senedir filan var. Sonradan hasıl olan bir hâl. Efendim beni daraltan, bunaltan sihir enerjisi midir diye sormak istiyorsun. Nasıl? Yani bir büyü enerjisi mi var diye sormak istiyorsun. Evet. Anne ismi nedir? Nahide. Nahide oğlu Burak, doğru mu? Doğrudur. Tamam, televizyondan izleyebilirsin kardeşim Ankara'ya selam olsun. Yani bir negatif yüklüsün. Bir negatif enerji var üzerinde ama sihir falan değil yani bir nazar yani. Nazardan gelen bir negatif enerji var. Nazar da insanı daraltır bunaltır, doğrudur. Çatlayacak gibi hissettirir. Özellikle isminde (ü) olan bir erkekten çok nazar alıyorsun. Bu yüzden bu büyük sıkıntıları yaşıyorsun. Çok nazar var üzerinde...", "Kısmet, Bereket ve Rızkınızda Azalma mı Var?, Yaşım Geçiyor Bir Türlü Evlenemedim Diyenler! Dikkatlice İzleyin, İşlerim Bir Türlü Yolunda Gitmiyor Diyenler! Ekran Başına, Üzerimde Musallat Var mı? Nasıl Anlarım ", "Ücretsiz Hat: 0212 981 15 …" şeklinde sözlü ve yazılı ifadelere yer verildiği görülmüştür."

Benzer şekilde RTÜK'ün 11 Kasım 2020 tarih ve 24 No'lu Kararı'nda; SÜPER TV logosuyla yayın yapan medya hizmet sağlayıcı kuruluşun 31.10.2020 tarihinde saat 13:35'de yayınladığı "Hakan Kenan'la Metafizik Alemi" adlı program yayınında söz konusu yayın ihlali şöyle aktarılmıştır:

"…Söz konusu kuruluşun 31.10.2020 tarihinde saat 13:35'de yayınladığı sunuculuğunu Hakan Kenan'ın yaptığı, "Hakan Kenan'la Metafizik Alemi" adlı programda, sunucu tarafından; «...Ben metafizik araştırma uzmanı Hakan Kenan. An itibariyle canlı yayınımız Allah'ın izniyle başlamış bulunmakta. Hemen vakit kaybetmeden sizler ne yapıyorsunuz alt bantta gördüğünüz numaradan arıyorsunuz ücretsiz bir şekilde üzerinizde herhangi bir şekilde birilerinin size sihir-büyü yaptırdığına dair şüpheleri-

niz varsa bendeniz Hakan Kenan'a ulaşıyorsunuz, canlı yayında canlı canlı yorum ve analiz alıyorsunuz. Varsa var diyoruz her zaman için söylüyoruz bunu, yoksa yok diyoruz. Bir yere saklanmış, gömülmüşse, gizlenmişse veya yedirilme yoluyla yapılmışsa artık gerçekten de bir sihir-büyü etkisi varsa, ne şekilde yapıldığını da tabii ki bendeniz Hakan Kenan sizlere bunları söyleyebiliyor rahatlıkla. Dediğim gibi bir yerdeyse, saklanmış, gömülmüşse çünkü daha önceden yayınımızı izleyen izleyicilerimiz takipçilerimiz bilir Allah'ın izniyle yerine kadar söyleyebiliyoruz. Aynı zamanda da tabii ki ne yapıyorsunuz ben yayına bağlanmak istemiyorum sesim duyulmasın ismim görünmesin diyorsanız ne yapıyorsunuz alt banttaki numaraları tekrardan arıyorsunuz oradaki asistan arkadaşlara anne adınızı, doğum tarihinizi gün/ay/yıl şeklinde ve isminizi belirtip benden dönüş bekliyorsunuz. «*program sunucusu ile programa telefon ile bağlanan izleyiciler arasında geçen diyaloglarda ise; "(...) Hocam ben kardeşim için aramıştım. Eşiyle geçinmiyorlar hocam, kardeşim çalışmıyor. Yattıkları odalar dahi ayrı hocam, 13 senedir... Hanenin içinde sihir ve büyü etkisi var. Bundan kaynaklı sıkıntıları var. - Evet hocam.- Fatma Hanım. Yani büyü etkisinden kaynaklı.-* Hocam gelinde mi var kardeşimde mi?- *Kardeşinizde. - Evet hocam.- Bundan kaynaklı, yani bana birinci kat geldi çünkü. Müstakil dediniz zaten. İki katlı mı? - Evet, müstakil.- Müstakil iki katlı mı?- Evin bir yerlerinde bir şey var mı ki?- Fatma Hanım, müstakil iki katlı mı?- Tek katlı hocam.- Tek kat, tamam, tek kat geliyor çünkü. Evet, yani sihir ve büyü etkisi görünüyor, bir hayvanın yağıyla yapılmış olduğu görünüyor bundan kaynaklı sıkıntı yaşıyor kardeşiniz.- Evet hocam. Hocam yani ne yaparız ki?- Yani telefonu kapattıktan sonra alttaki gördüğünüz numaraya ulaşın, olur mu? Yayına bağlandığınızı söyleyin, çözümle alakalı ben dönüş sağlayacağım size oradan.- Tamam hocam. Şey mi, kim tarafından yapıldı ki hocam? Gelin tarafı mı bizim taraf mı?- Kardeşinizin tarafı değil, karşı taraftan. - Karşı taraftan, tamam, tamam hocam.-* Tamam, geçmiş olsun, Allah›a emanet olun kendinize iyi bakın. - *Tamam hocam hayırlı akşamlar.", "Üzerimde Musallat Var Mı? Nasıl Anlarım?, Eşler Arasında Geçimsizlik Mi Var?, Negatif Enerjiden Nasıl Korunurum? Ekran Başına!, İşlerim Bozuk, İş Hayatım Nasıl Düzelir?, Geceleri Uyuyamıyor, Kabuslar Görüyorum Diyenler!, Ailemde Geçimsizlik, İşlerimde Bereketsizlik Var Diyenler!, Kısmetim Kapalı Diyenler, Kısmet Bağlılığı Nasıl Anlaşılır?, Evlilik,*

Aile, Eşler Arasında Sorunlar Yaşayanlar!, Kısmet, Bereket Ve Rızkınızda Azalma Mı Var?, Yaşım Geçiyor Bir Türlü Evlenemedim Diyenler! Dikkatlice İzleyin!, İşlerim Bir Türlü Yolunda Gitmiyor Diyenler Ekran Başına!, Elimi Neye Atsam Kuruyor Diyenler! Bizi Dikkatlice İzleyin!", "Bilgi İçin: (Ücretsiz Hat) 0212 981 15 .." şeklinde sözlü ve yazılı ifadelere yer verildiği görülmüştür."

RTÜK Kararlarından alıntılanan bu ve benzer örnekler fal ve batıl inançlara ilişkin unsurlara dair edimlerin televizyon yayınlarına uyum göstererek günümüzde de varlığını sürdüğünün bir göstergesidir.

Kişilerin fal ve batıl inançlar yoluyla istismarına yönelik yayınların izleyiciye nasıl zarar vereceğini ortaya koymak amacıyla bu yayınlarla ilgili şikayetvar.com adlı internet sitesinde yer alan bazı şikâyet örneklerine yer vermekte yarar vardır. Örneğin, şikayetvar.com adlı internet sitesindeki Ful TV[1] adlı medya hizmet sağlayıcı ile ilgili bazı şikâyetlerin içeriğine bakıldığında (www.sikayetvar.com/ful-tv);Televizyon kanalını daha önce arayan izleyicinin sürekli geri aranarak dua karşılığında para istenmesi,

- Bir miktar para karşılığında dua kitabı gönderileceğinin söylenmesi,
- Televizyon kanalını daha önce arayan ve dua isteyen izleyiciye kargo gönderilerek para talep edilmesi,
- Belli aralıklarla izleyicinin aranarak üzerlerindeki büyünün devam ettiğinin ve para karşılığında dua gönderileceğinin söylenmesi şeklinde şikâyetlerin yapıldığı görülmektedir.

Yine, şikayetvar.com adlı internet sitesindeki Dolunay INT[2] adlı medya hizmet sağlayıcı ile ilgili bazı şikâyetlerin içeriğine bakıldığında (https://www.sikayetvar.com/dolunay-tv);Televizyon kanalını arayan izleyicide büyü olduğu iddia edilerek para istenmesi,

- Telefonla arayan izleyicilerin kimlik bilgilerinin istenmesi,
- Dua isteyen izleyicinin daha sonra talebinden vazgeçmesi du-

[1] Kişilerin fal ve batıl inançlar yoluyla istismar edilmesine yönelik yayın ihlali nedeniyle RTÜK tarafından, 2020 yılında 10 defa idari para cezası verilen televizyon kanalı.

[2] Kişilerin fal ve batıl inançlar yoluyla istismar edilmesine yönelik yayın ihlali nedeniyle RTÜK tarafından, 2020 yılında 100 defa idari para cezası ve 23 defa yayın durdurma cezası verilen televizyon kanalı.

rumunda izleyici hakkında yasal işlem başlatılacağına yönelik tehdit edilmesi şeklinde şikâyetlerin yer aldığı görülmektedir.

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere, söz konusu yayınlar aracılığıyla, bireylerin yaşam süreci içerisinde karşılaştıkları ruhsal, maddi, manevi ya da insan ilişkileri ile ilgili problemleri, cin, büyü, sihir, musallat vb. sebeplere dayandırılmaktadır. Söz konusu ifadeler ve yönlendirmeler izleyicilerin batıl inançlar çerçevesinde hareket etmelerine neden olabilecek niteliktedir. Dolayısıyla insanlar korku, kaygı ve endişeye sevk edilerek dinî duyguları istismar edilmekte ve bu suretle maddi ve manevi zarara uğratılmaktadırlar.

RTÜK Tarafından Alınan Yaptırım Kararları

01.01.2020 tarihinden 31.12.2020 tarihine kadar 6112 sayılı Kanun'un 8. maddesinin 1. fıkrasının r bendi kapsamında, kişilerin fal ve batıl inançlar yoluyla istismar edilmesine yönelik yayın ihlallerine karşı RTÜK tarafından toplam 287 yaptırım kararı alınmıştır. Belirtilen tarihler arasında RTÜK tarafından alınan yaptırım karar sayısı 3.020'dir. Dolayısıyla RTÜK tarafından alınan yaptırım kararlarının neredeyse yüzde 10'u kişilerin fal ve batıl inançlar yoluyla istismar edilmesine yönelik yayın ihlallerini kapsamaktadır. Ayrıca medya hizmet sağlayıcılar tarafından yapılan yayın ihlalleri içerisinde, kişilerin fal ve batıl inançlar yoluyla istismar edilmesine yönelik yayın ihlalleri üçüncü sırada yer almaktadır (RTÜK, 2020 Faaliyet Raporu, 55).

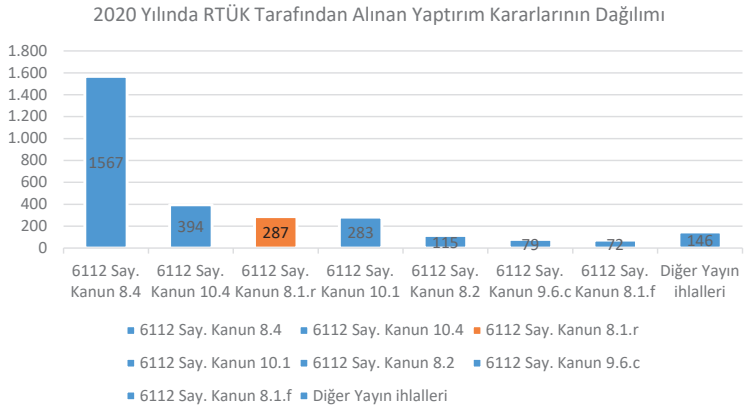

Şekil 1: 2020 Yılında RTÜK Tarafından Alınan Yaptırım Kararlarının Dağılımı.

Söz konusu yayın ihlaline yönelik olarak RTÜK tarafından alınan 287 yaptırım kararının 237'si 'idari para cezası' ve 50'si 'yayın durdurma' şeklinde olmuştur. Bilindiği üzere, 6112 sayılı Kanunun 32. maddesine göre söz konusu yayın ihlaline yönelik ilk ihlalde medya hizmet sağlayıcıya idari para cezası verilmekte, medya hizmet sağlayıcının aynı ihlali bir yıl içinde yirmiden fazla yapması hâlinde bir üst yaptırım olan yayın durdurma cezasına geçilmektedir.

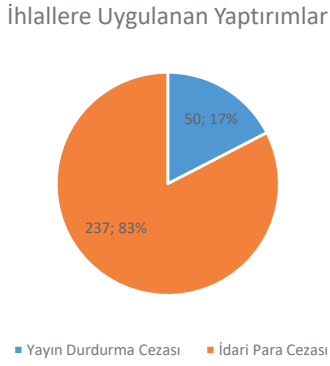

Şekil 2: 2020 yılında 6112 Sayılı Kanun'un 8. Maddesinin 1. Fıkrasının r bendi için uygulanan yaptırımlar.

İhlallerin Medya Hizmet Sağlayıcılara Göre Dağılımı

Yukarıda bahsedilen kişilerin fal ve batıl inançlar yoluyla istismar edilmesine yönelik 287 yayın ihlali, toplam 10 medya hizmet sağlayıcı tarafından gerçekleştirilmiştir. RTÜK tarafından verilen idari para cezalarının tamamı üst sınır olan yüzde %3 oranı üzerinden verilmiştir. Aşağıdaki tabloda alınan yaptırım kararlarının medya hizmet sağlayıcılar arasındaki dağılımı görülmektedir.

	Medya Hizmet Sağlayıcı	İdari Para Cezası	Yayın Durdurma Cezası	İdari Para Cezası Oranı	2020 yılında Uygulanan Toplam İdari Para Cezası
1	Dolunay INT	100	23	% 3	2.588.100,00 TL
2	Ful TV	10	X	% 3	258.810,00 TL
3	Süper TV	95	27	% 3	2.458.695,00 TL
4	Nisa TV	4	X	% 3	103.524,00 TL
5	Kanal Çay	6	X	% 3	155.286,00TL
6	Kanal Yalova	1	X	% 3	25.881,00 TL
7	Canlar TV	9	X	% 3	213.327,00 TL
8	Yasin TV	1	X	% 3	25.881,00 TL
9	Evin TV	10	X	% 3	223395,00 TL
10	TLC	1	X	% 3	122.413,00 TL

Çizelge 2: Alınan yaptırım kararlarının medya hizmet sağlayıcılar arasındaki dağılımı.

Görüldüğü üzere söz konusu yayın ihlali bakımından bazı medya hizmet sağlayıcıların RTÜK tarafından kendilerine yaptırım uygulanmasına rağmen ihlallerine devam ettikleri görülmektedir. Alınan yaptırım kararların yaklaşık yüzde 43'ü Dolunay INT ve yaklaşık yüzde

43'ü Süper TV adlı medya hizmet sağlayıcıya yöneliktir. Buradan, söz konusu yayın ihlali için 6112 sayılı Kanun'da belirlenen yaptırımların bazı medya hizmet sağlayıcılar için caydırıcı olmadığı sonucu çıkmaktadır.

RTÜK Kararlarına bakıldığında, söz konusu yayın ilkesinin aylık ticari iletişim geliri düşük olan medya hizmet sağlayıcılar tarafından daha fazla yapıldığı görülmektedir. Örneğin RTÜK'ün 27 Ekim 2020 tarih ve 29 No'lu kararında; Dolunay TV adlı medya hizmet sağlayıcıya yüzde 3 oranında idari para cezası verilmiş, Dolunay TV'nin Eylül 2020 ayına ait ticari iletişim gelir beyanının bulunmadığı değerlendirilerek, televizyon kuruluşları için idari para cezasının 10.000 (on bin) Türk Lirasından az olamayacağından, 2020 yılı için belirlenen yeniden değerleme oranına göre 25.881 Türk Lirası idari para cezası uygulanmasına karar verilmiştir. Dolunay TV adlı medya hizmet sağlayıcıya 2020 yılında söz konusu yayın ihlalini gerçekleştirdiği gerekçesiyle 100 defa üst sınırdan yani yüzde 3 oranında idari para cezası verilmiştir. Her bir idari para cezası, televizyon kuruluşları için idari para cezasının 10.000 (on bin) Türk Lirasından az olamayacağından, 2020 yılı için belirlenen yeniden değerleme oranına göre 25.881 Türk Lirası şeklinde uygulanmıştır. Dolayısıyla bu televizyon kanalına 100 ayrı karar neticesinde 2020 yılında toplam 2.588.100 TL idari para cezası uygulanmıştır.

Benzer şekilde örneğin, RTÜK'ün 19 Mart 2020 tarih ve 51 No'lu kararında; Süper TV adlı medya hizmet sağlayıcıya yüzde 3 oranında idari para cezası verilmiş, Süper TV televizyonunun Şubat 2020 ayına ait ticari iletişim gelir beyanının 5.084,75 Türk Lirası olduğu değerlendirilerek, televizyon kuruluşları için idari para cezasının 10.000 (on bin) Türk Lirasından az olamayacağından, 2020 yılı için belirlenen yeniden değerleme oranına göre 25.881 Türk Lirası idari para cezası uygulanmasına karar verilmiştir. Bu medya hizmet sağlayıcıya söz konusu yayın ihlali dolayısıyla 2020 yılı içerisinde toplam 2.458.695,00 TL idari para cezası verilmiştir.

TLC adlı medya hizmet sağlayıcıya da aynı şeklide söz konusu yayın ihlali sebebiyle RTÜK'ün 17 Şubat 2020 tarih ve 30 No'lu kararında; yüzde 3 oranında para cezası verilmiş, TLC televizyonunun Aralık 2019 ayına ait ticari iletişim gelir beyanının 4.080.420,64 Türk Lirası olduğu

değerlendirilerek, yüzde üç oranı (%3) 122.413,00 TL idari para cezası uygulanmasına karar verilmiştir.

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere uygulanacak olan aylık ticari iletişim gelirlerinden yüzde bir ila yüzde 3'lük yaptırımlar, ticari iletişim geliri yüksek olan medya hizmet sağlayıcılar için büyük meblağlara tekabül etmektedir. Söz konusu ihlal ticari iletişim geliri düşük olan medya hizmet sağlayıcılar tarafından daha fazla yapılmaktadır. Bu ihlali yapmakta ısrar eden ve ticari iletişim geliri düşük olan medya hizmet sağlayıcılar, kanaatimizce ve yukarıda verilen örneklerden anlaşılacağı üzere, izleyiciler üzerinden yasal olmayan yollarla para kazanmak suretiyle kendilerine haksız kazanç sağlamaktadırlar. Dolayısıyla, elde ettikleri bu haksız kazanç karşısında RTÜK'e ödemek durumunda kaldıkları idari para cezaları, bu medya hizmet sağlayıcıları söz konusu yayın ihlalini gerçekleştirmekten alı koyamamaktadır. Bu noktada söz konusu yayın ihlaline yönelik yaptırımların yeterli olup olmadığını sorusu gündeme gelmektedir. Zira uygulanan idari para cezası ve yayın durdurma yaptırımlarına rağmen ihlaller devam etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, kişilerin fal ve batıl inançlar yoluyla istismar edilmesine yönelik televizyon yayınlarının kişileri maddi ve manevi olarak zarara uğratacağı ön kabulünden yola çıkılmıştır. Bu bakımdan söz konusu yayınlar ile ilgili düzenlemelerin kamu yararı gözetilerek caydırıcı nitelikte olması son derece önemlidir.

6112 Sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkındaki Kanun'un 8. maddesinin 1. fıkrasının r bendinde radyo ve televizyon yayınlarının kişileri fal veya batıl inançlar yoluyla istismar edemeyeceği hükmü yer almaktadır. Söz konusu yayın ihlalinin gerçekleştirilmesi hâlinde, Kanun'un 'İdari Yaptırımlar' başlıklı 32. maddesinde belirlenen 'idari para cezası', 'yayın durdurma' ve 'yayın lisansının iptal edilmesi' yaptırımlarının uygulanacağı öngörülmüştür. Bu çalışmada ilgili yasal düzenlemeler kapsamında 01.01.2020 – 31.12.2020 tarihleri arasındaki RTÜK Kararları incelenmiş ve kişilerin fal veya batıl inançlar yoluyla istismarına yönelik yayın ihlalinin sıklıkla yapıldığı sonucuna varılmıştır. 2020 yılında RTÜK tarafından alınan yaptırım ka-

rarlarının neredeyse yüzde 10'u kişilerin fal ve batıl inançlar yoluyla istismar edilmesine yönelik yayın ihlallerini kapsamaktadır. Bu ihlal en fazla yapılan yayın ihlalleri içerisinde üçüncü sırada yer almaktadır.

Elde edilen sonuçlara göre, 2020 yılında RTÜK tarafından söz konusu yayın ihlaline yönelik 287 yaptırım kararı alınmıştır. Bu kararların 237'si 'idari para cezası', 50'si ise 'yayın durdurma cezası' şeklindedir. Verilen idari para cezalarının tümü üst sınır olan % 3 oranı üzerinden uygulanmıştır.

Söz konusu yayın ihlalinin, ticari iletişim geliri yüksek olan medya hizmet sağlayıcılara nazaran, ticari iletişim geliri düşük olan medya hizmet sağlayıcılar tarafından daha fazla yapıldığı görülmektedir. Söz konusu yayın ihlali toplam on medya hizmet sağlayıcı tarafından gerçekleştirilmiştir. Bazı medya hizmet sağlayıcıların aynı yayın ihlalini ısrarla tekrar ettikleri görülmektedir. Yaptırım kararlarının yüzde 86'sı iki medya hizmet sağlayıcıya yöneliktir. Bu durum kişilerin fal ve batıl inançlar yoluyla istismar edilmesine yönelik yayın ihlallerine karşı, RTÜK yaptırımlarının yeterince caydırıcı olmadığını göstermektedir.

Kanaatimizce, televizyon yayınlarına yönelik kuralların baskıcı ve katı kurallarla denetlenmesi arzu edilen bir durum değildir. Bununla beraber, 6112 Sayılı Kanun'un 8. maddesinin 1. fıkrasının r bendinin ihlal edilme sıklığı ve doğurduğu sonuçlar göz önüne alındığında, söz konusu ihlale yönelik uygulanacak yaptırımların caydırıcı olması bakımından ağırlaştırılması gerekmektedir. Örneğin ticari iletişim geliri üzerinden uygulanan % 3 oranındaki idari para cezasının üst sınırı % 5 oranına çıkarılabilir. Ayrıca, yayın ihlalinin aynı yıl içerisinde 20 kez ihlal edilmesi sonucu uygulanacak yayın durdurma cezası için, ihlal tekrarı 10'a düşürülebilir.

Söz konusu yayın ihlaline yönelik hukuki yaptırımların ağırlaştırılmasının yanı sıra, medya okur-yazarlığı eğitimlerinde, yayınlar aracılığıyla kişilerin fal ve batıl inançlar yoluyla istismar edilmesi hususu ve bunun doğurduğu sonuçlar üzerinde bilhassa durulmalıdır. Ayrıca bu tür yayınlar nedeniyle bireylerin mağdur olmamaları ve bilinçlendirilmeleri adına ilgili kurumlar tarafından kamu spotları hazırlanmalıdır.

Kaynakça

01.01.2020 – 31.12.2020 tarihleri arasında RTÜK'ün 8. Maddenin 1. Fıkrasının r bendi kapsamında verdiği kararlar. https://www.rtuk.gov.tr/ust-kurul-kararlari?IsSearch=True&ToplantiNo=&ToplantiTarihi1=01.01.2020&ToplantiTarihi2=31.12.2020&KararNo=&KararKonusu=&Aciklama=fal&Type=meta.karar, Erişim: 20.05.2021.

Arslan, M. (2004). Kişilerin Batıl İnanç Kaygı Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Değerler Eğitimi Dergisi, 2 (6) , 9-34.

Ayten, A, Köse, A. (2009). Bâtıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psikososyolojik Bir Analiz. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 9 (2) , 45-70.

Bahadır, A . (1997). Günümüz Kitle İletişim Araçlarının,Ruhsal Ve Toplumsal Hayatımız Üzerindeki Olumsuz Etkileri Ve Korunma Yolları . Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , 7 (7), s. 469-497.

Batıl inanç kavramının tanımı. https://sozluk.gov.tr/, Erişim: 25.05.2021.

Bourdieu, P. (1997). ***Televizyon Üzerine.*** T. Ilgaz (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Dolunay TV Hakkında Şikâyet Konuları. https://www.sikayetvar.com/dolunay-tv, Erişim: 20.05.2021.

Dönmezer, S. ve Bayraktar, K. (2016). Basın Hukuku (Genişletilmiş 6. Bası). İstanbul: Beta.

Düztepe, T. (2005) Popüler Kültür Ürünü Olarak Gazetelerin Astroloji Köşelerinin Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik ABD.

Erdemir Göze, F. (2015). ***Televizyon İmgesine Sinema Perdesinden Bakmak.*** Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Fal kavramının tanımı. https://sozluk.gov.tr/, Erişim: 25.05.2021.

Ful TV Hakkında Şikâyet Konuları. www.sikayetvar.com/ful-tv, Erişim: 20.05.2021.

Gülüş, İ. (2016). Batıl İnançların İletişimsel İşlevi Ve Medyadaki Yansımaları: Kuramsal Yaklaşım Ve Alan Araştırmaları Işığında Batıl İnanç Ve İletişim Karakteristiği Üzerine Bir İnceleme. Atatürk İletişim Dergisi , (10), 111-136.

Güngör, İ. (2005). Popüler Kültür Ürünü Olarak Fal. İletişim. S: 21, s. 169-202.

Özsoy, A. (2011). ***Televizyon ve İzleyici: Türkiye'de Dönüşen Televizyon Kültürü ve İzleyici.*** Ankara: Ütopya Yayınevi.

Postman, N. (2019). Televizyon Öldüren Eğlence. O. Akınhay (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

RTÜK. 30 Aralık 2020 tarih ve 70 No'lu RTÜK Kararı. https://www.rtuk.gov.tr/ust-kurul-kararlari/6112-sayili-kanunun-8inci-maddesinin-birinci-fikrasinin-r-bendinin-ihlali-nedeniyle-kanunun-32nci-maddesinin-ikinci-fikrasi-uyarinca-ipc-ful-tv-ful-yayincilik-medya-hizmetleri-a-s/30717, Erişim: 20.05.2021.

RTÜK. 11 Kasım 2020 tarih ve 24 No'lu RTÜK Kararı. https://www.rtuk.gov.tr/ust-kurul-kararlari/6112-sayili-kanunun-8inci-maddesinin-birinci-fikrasinin-r-bendinin-bir-yil-icinde-tekraren-ihlali-n/30533, Erişim: 20.05.2021.

RTÜK. 17 Şubat 2020 tarih ve 30 No'lu RTÜK Kararı. https://www.rtuk.gov.tr/ust-kurul-kararlari?IsSearch=True&ToplantiNo=&ToplantiTarihi1=17.02.2020&ToplantiTarihi2=17.02.2020&KararNo=30&KararKonusu=&Aciklama=&Type=meta.karar, Erişim: 25.05.2021.

RTÜK. 19 Mart 2020 tarih ve 51 No'lu RTÜK Kararı. https://www.rtuk.gov.tr/ust-kurul-kararlari/6112-sayili-kanunun-8inci-maddesinin-birinci-fikrasinin-r-bendinin-ihlali-nedeniyle-kanunun-32nci-maddesinin-ikinci-fikrasi-uyarinca-ipc-super-tv-palmiye-tv-yayin-medya-hizmetleri-a-s/28568, Erişim: 20.05.2021.

RTÜK. 2020 Yılı Faaliyet Raporu. https://www.rtuk.gov.tr/faaliyet-raporlari/3696/890/yillik-faaliyet-raporlari.html, Erişim: 20.04. 2021.

RTÜK. 27 Ekim 2020 tarih ve 29 No'lu RTÜK Kararı. https://www.rtuk.gov.tr/ust-kurul-kararlari?IsSearch=True&ToplantiNo=&ToplantiTarihi1=27.10.2020&ToplantiTarihi2=27.10.2020&KararNo=29&KararKonusu=&Aciklama=&Type=meta.karar, Erişim: 20.05.2021.

Sipahi, A. (2006). Türk Halk İnançlarında Büyü ve Büyü ile İlgili Uygulamalar, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri ABD.

Yörükoğlu, A. (1982). Çocuk Ruh Sağlığı. 4. Basım. İstanbul: TC. İş Bankası Yayınları.

DİJİTAL DÜNYADA DİN KARŞITI SÖYLEMLERİN MEDYA OKURYAZARLIĞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Furat AKDEMİR
Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Özet

Dijital araçlar ve medya 20. asrın son çeyreğinden itibaren dünyada etkinliğini küreselleştirerek artırmış, bunun sonucu birey ve toplum üzerinde etkileyici ve dönüştürücü bir medya kültürü oluşturmuştur. Bu araçlar toplumun, din, sanat, kültür, ahlak, ekonomi, spor vs. kısaca tüm yaşam alanlarını hızlı bir şekilde yönlendirmekte ve şekillendirmektedir. Dijital dünyanın bu konumu, çok farklı boyutları ile dikkat çekmektedir. Bu araçlar, doğru bir bağlamda bilgilendirme ve aydınlatma aracı olarak kullanıldığında fayda sağladığı gibi birey ve toplum üzerinde olumsuz davranışlar oluşturma, dezenformasyon, gerçekleri çarpıtma, propoganda aracı olarak kullanıldığında ise zarar vermektedir. Bu bağlamda din, dijital dünyada çok kolay bir şekilde din karşıtı akımların hedefi hâline gelmiştir. Bu akımların oluşturmaya çalıştığı; çarpıtma, yanlış yönlendirme ve olumsuz algılar, birey ve toplum üzerinde etkili olmaktadır. Bu akımlara karşı öncelikle İslam'ı etkin, sağlıklı ve doğru bir zeminde ortaya koymak ve aktarmak önem arz etmektedir. Aynı zamanda din karşıtı söylemler ve

bunların önermelerini bilmek, bu düşünce ve akımlara karşı, sağlıklı bir dinî diyalektik geliştirmek açısından kaçınılmazdır.

1. Giriş

Dijital dünya kontrol edilemez ve yönlendirilemez yönü ile dikkat edilmesi gereken etkin bir gücü oluşturmaktadır. Bu yönüyle kitle iletişim araçları küresel bir güç odağı hâline gelmiştir. Amaçsal tüm boyutuyla, toplumun tüm değerlerini etkilemekte ve yönlendirmektedir. Din, kültür ve gelenekler hiçbir dönemde olmadığı kadar, etkileşim, değişim ve dönüşüm yaşamakta, medya kültürünün etkisinde yoğun bir şekilde dezenformasyon ve erozyona uğramaktadır.

Dijital dünya farklı enstrümanları ile günümüzün en etkin ve yönlendirici gücünü oluşturmaktadır. Bireyin dijital araçları ihtiyaçları ölçüsünde kullanabilme, bu araçlardaki içeriklere ulaşabilme ve ulaşmış olduğu içerikleri çözümleyebilme, değerlendirebilme ve iletide bulunabilmesi çağın ihtiyaçlarındandır. Kitle iletişim araçları, küresel boyutuyla insan ve toplumların yaşamında hızlı ve değişken bir medya kültürü oluşturmaktadır. Birey ve toplumu olumlu ve olumsuz birçok yönü ile kuşatan dijital dünya, günümüzün etkin eğitim, bilgi, propoganda ve yönlendirme aracı konumundadır.

Dijital dünya, kullanan kişiler açısından istenilen hedefleri gerçekleştirmek için güçlü, etkin ve yönlendirici bir araçtır. Kitle iletişim araçlarını doğru bir zeminde ve sağlıklı bir amaç doğrultusunda kullanmak, medya okuryazarları için faydalı ve bilinçlendirici bir katkı sağlar. Fakat dijital dünyanın kötü amaçlar için de etkin bir araç olduğu bir gerçektir. Kitle iletişim araçlarının kültürel ve dinî yozlaşmalardan, şiddet, cinsellik, alkol, sigara ve uyuşturucu gibi kötü alışkanlıklara kadar çok sayıda olumsuz, teşvik edici ve yönlendirici etkileri bulunmaktadır.

Dijital dünya, bilgisayar, internet, tabletler ve akıllı telefonlar gibi teknolojik araçlar ile bilgi aktarma ve iletişime olanak sunmakta, küresel bir kapsama alanına sahip bu araçlar, küresel bir etkileşim gerçekleştirmektedir. Dijital dünyanın bu araçlarından ve iletilerinden toplumun hemen her yaş ve farklı sosyal yapıdaki tüm bireyleri yararlanmakta ve etkilenmektedir. Birey ve toplumun bu dijital dünyanın kodlarını

çözebilmesi, analiz edebilmesi ve doğru bilgiye ulaşabilmesi için medya okuryazarlığı bağlamında dikkat edilmesi gerekmektedir.

Medya okuryazarı, dijital dünyada bir algı ve çarpıtma amaçlı yayınların içeriklerinin etkisinde kalmayan, oluşturulmak istenen algıyı doğru ve bilinçli bir şekilde değerlendirebilen ve bu içeriklere eleştirel bir bakış açısı geliştiren kişidir.

Medya okuryazarı dijital dünyada yayımlanan iletiler hakkında genel bir bilgi sahibi olmak, haber içerikleri, siteler ve kişiler hakkında duyarsız ve tepkisiz olmayı değil; seyrettiği, okuduğu ve duydukları hakkında eleştirel bir yaklaşım ve bilinçli bir değerlendirme ve doğru sorular sormayı geliştirmeyi amaçlar.[1]

Bu bağlamda kavram olarak; medya okuryazarı, djital dünyada sunulan iletileri anlayabilen, analiz edebilen ve algısal boyutunu fark edebilen, bu ileti hakkında değerlendirmede bulunmak için doğru bir bilgi ve yeteneğe, bir eğitim süreci sonucu elde eden ve bunu hak eden kişiyi betimleyen bir terim olarak tanımlanabilir.[2]

Medya okuryazarı günümüzde okullarda ders olarak verilmektedir. Öğrencilerde bilgi, beceri, gözlem, araştırma ve bir bilinç geliştirme amaçlanmaktadır. Bu eğitim süreci öğrencileri hayatları boyunca medya kültürü karşısında güçlü ve duyarlı kılacak, onların bilinçli bir bakış kazanmalarını sağlayacaktır.

Genel anlamda medya okuryazarı olmada temel hedefler şunlardır:

- Medyayı akıllı ve etkili bir biçimde kullanmaktır.
- Medya endüstrilerinin siyasi görüşü, gelişmesi, ekonomik tabanı ve idari yapısı konusunda bilgi sahibi olmaktır.
- Farklı kaynaklardan gelen bilginin doğruluğunu değerlendirmek ve bilinçlendirmektir.
- Medyanın, bireylerin ve toplumun inanç, tavır, davranışlar ve değerler üzerindeki etkisinin bilincinde olmaktır.

---

1 Tessa Jolls - Elizabeth *Thoman, 21. Yüzyıl Okuryazarlığı: Medya Okuryazarlığına Genel Bir Bakış ve Sınıf İçi Etkinlikler,* çev. ed. Cevat Elma, Alper Kesten (Ankara: Ekinoks Yayınevi, 2008), 33.

2 Nurdan Öncel Taşkıran, *Medya Okuryazarlığına Giriş* (İstanbul: Beta Yayınevi, 2007), 7.

- Demokratik bir biçimde değişik medya kanalları yoluyla etkili iletişim kurmaktır.[1]
- Dijital dünyada İslam'ın inanç ilkeleri hakkında bilinçli bir şekilde olumsuz yorumlar ve algılar oluşturmaya çalışan siteler bulunmakta ve yayınlar yapılmaktadır. İslam hakkında bu tür olumsuz çalışmaları gerçekleştirenler, farklı hedefler doğrultusunda yayın yapmaktadırlar. İslam'a yönelik din karşıtı eylemlerde bulunan bu sitelerin ve yapıların; farklı dinler, ideolojik siyasi yapılar ve din karşıtı akımlar olduğu görülmektedir. Bu akımlar doğrudan İslam'ı ve değerlerini hedef almaktadırlar. Farklı din ve ideolojiler, İslam ve Müslümanlar üzerinde olumsuz yargılar oluşturarak, İslam hakkında bir ön yargı ve endişe (İslamofobia) oluşturmaya çalışmaktadırlar. Batıda ve ülkemizde Din karşıtı söylemlerin temel hedefi İslam'ı ve Müslümanları karalamak, kötülemek, temel değerleri üzerinden kişilerde şüphe ve değersizleştirme oluşturarak olumsuz bir İslam ve Müslüman algısı oluşturmaktır.

Batıda İslam'a yönelik dijital dünyada yapılan kötüleme, karalama ve olumsuz algı ile oluşan fobi, endişe ve korku toplumsal güveni ve huzuru etkilemiştir. İslam'a ve Müslümanlara yönelik bu ön yargılı ve olumsuz yaklaşım, toplumun temel dinamiklerini zedelemiştir. Bu tarz bir nefret söylemi, özellikle batı toplumunda bir ayrıştırma ve ötekileştirme problemi ortaya çıkarmıştır. İslam ve Müslümanlara yönelik bu olumsuz tavır; kin ve nefret söylemlerine neden olmuş, sonuçta Müslümanlara yönelik ötekileştirme ve çok sayıda fiziksel saldırının yapılmasına yol açmıştır.

Genel anlamda din, özel anlamda İslam dini hakkında, dijital dünyada bilinçli bir olumsuz algı oluşturma, çarpıtma ve karalama faaliyetleri, Müslümanlarda bir eylem geliştirme savunusu geliştirmiştir. Müslümanlar, bu olumsuz yayınlar ve etkileri için yeni açılımlar ve yönelişler içinde olmuşlardır. Bazen bu olumsuz yapılar için kötü algılara yol açacak yan-

---

[1] Bahire Efe *Özad,* "Medya Okuryazarlığı ve Yetişkinlerin Öğrenmesi", *Medya Okuryazarlığı*, ed. Nurçay Türkoğlu, Melda Cinman Şimşek, (İstanbul: Parşomen Yayıncılık, 2011), 87-95.

lışlar içinde olmuşlardır. Bazı bilinçsiz ve öngörüsüz radikal Müslüman kişi ve gruplar, bu olumsuz durumlara karşı kabul edilemez söz ve eylemlere karşılıkta bulunmuşlar. Batıda, Müslüman ve İslam hakkında oluşturulmaya çalışılan bu kötü imaja katkı da bulunmuşlardır. Bu durum, arzulanan ve amaçlanan bir algı operasyonu olduğu gibi İslam ve Müslümanın, insanlığın umudu ve güveni olma hedefine de zarar vermiştir.

Dijital dünyada İslam hakkında oluşturulmaya çalışılan olumsuz algılar için bilinçli ve aydınlatıcı çalışmalara ihtiyaç hissedilmektedir. Bu alan ihmal edilmeyecek kadar hassas ve etkin bir güç olarak önümüzde durmaktadır. Bu olumsuz faaliyetlerin olumsuz etkilerine karşı İslam hakkında etkili ve bilinçli bir dijital yayın gerçekleştirilmesi kaçınılmazdır. Dijital dünyada İslam'a yönelik olumsuz söylem ve algılara yönelik genel medya okuryazarlığı altında, tüm sosyal yapılar için İslam dini ile ilgili bir medya okuryazarlığı geliştirilmesi önem arz etmektedir. İslam dini ve Müslümanlar hakkında tüm olumsuz algıları ortadan kaldıracak, olumsuz söylemlere cevap verecek, doğru ve sağlıklı bir din fikri için bu çalışmalar günümüz şartları açısından zorunludur. Bu söylem ve eylemlerin İslam'ın gönderiliş amacı temelinde barış, güven, hoşgörü ve farkındalık ilkeleri ışığında geliştirilmesi bir gerekliliktir.

İslam hakkında medyada oluşan olumsuz yargılar ve algılar için Müslüman okuryazarlığı için bazı temel ilkeler belirlenmelidir. Vahyin, ortaya koyduğu İslam dininin en temel ilkelerini dinî ve bilgi temelinde anlaşılır, yönlendirici ve etkili bir şekilde topluma öğretme hedeflenmelidir. Bu bağlamda İslam inancının temel ilkeleri üzerinde oluşturulmaya çalışılan tüm olumsuz algılar ve yargılar giderilmeye çalışılmalıdır.

Dijital dünyada İslam'ın öncelikli ilkeleri belirlenmeli ve onlar üzerinde durulmalıdır. İslam inancının esaslarına yönelik yapılan bilinçli ve olumsuz yaklaşımlar giderilmeye çalışılmalıdır. Müslüman birey, medya okuryazarlığında şu becerilerini geliştirmelidir.

- ✓ Dijital dünyada var olan olumsuz yayınlara erişebilme.
- ✓ İslam›a yönelik olumsuz yayınları eleştirel bir yaklaşım ile alma, sorgulama ve analiz etme.
- ✓ Bu yayınları değerlendirme ve eleştirel bir yaklaşım geliştirme.
- ✓ İslam hakkında farkındalık oluşturma ve dikkat çekici yayınlar geliştirme.

- ✓ İslam hakkında doğru ve sağlıklı bilgiler elde etme ve bunları paylaşma.

Bu yaklaşım temelinde örnek bir İslam medya okuryazarlığında, temel bazı kazanımlar ile şunlar hedeflenmelidir.

- ✓ Din, Allah'a aittir; dinde Allah'ın rızası ve gayesi temeldir.
- ✓ İslam; Allah, vahiy ve nübüvvet ilkeleri temelinde şekillenmiştir.
- ✓ Din, insana gönderilmiştir ve insan için doğru yol rehberidir.
- ✓ İslam, insan için güç ve zorluk olması için değil, müjde, uyarı, güven ve huzur vermek için gönderilmiştir.
- ✓ İslam, insan fıtratına uyumludur; ona yol gösterir ve değer katar.
- ✓ İslam, insana sorumluluk yüklemiş, dünya hayatına bir anlam, amaç ve değer katmıştır.
- ✓ Allah, zatı ile tek, eşsiz, yüce ve mükemmel olan ve tüm varlığın ve âlemin yaratıcısıdır.
- ✓ Vahiy, Allah'ın yüce kelamı ve insana yönelik hidayet ve yol gösterici hitabıdır.
- ✓ Vahiy, son olarak Hz. Muhammed'e inmiş, kitapta korunmuş ve günümüze seslenen bir evrensel hitaptır.
- ✓ Hz. Muhammed, Allah'ın seçtiği, vahye karşı sorumlu, vahyi örnek olarak yaşayan ve insanlara tebliğ eden görevli beşer elçidir.
- ✓ İslam, tüm insanlığın ortak değeridir, hiçbir topluluk ve millete ait değildir.
- ✓ İslam düşünce tarihinde ortaya çıkan itikadi ve fıkhi ekoller, dinin zaman ve mekâna yönelik beşeri yorumlarıdır, İslam'ın yerine ikame edilemez.
- ✓ Müslüman toplumlar içinde ortaya çıkmış tüm dinî yapılar, İslam'ın bir yorumudur. Bu yapılar din ile özdeşleştirilemez ve hiçbirisi dinin merkezine yerleştirilemez.
- ✓ İslam, doğru ve sahih kaynaklardan, yetkin ve yetkili kişilerden öğrenilmelidir.
- ✓ İslam'ı öğrenen, kabul eden kişi Müslüman/mü›min olma sıfatını alır.
- ✓ İslam, bir eğitim süreci sonunda kişiye dinin sahibinin Allah, kitabının Kur›an, elçisinin Hz. Muhammed olduğunu öğretir.

- ✓ Müslüman birey, inanç ve düşünce özgürlüğünü içselleştirmiş, kişisel ve kamu haklarına duyarlı, sorumluluk bilincine sahip, ahlak ve mahremiyet modelidir.

2. Dijital Dünyada Din Karşıtı Söylemler ve Nedenleri

Din karşıtı söylemler, dijital dünyada ağırlıklı olarak ülkemiz ve batı dünyası kaynaklı olarak çalışmalarını etkin bir şekilde yürütmektedir. İslam karşıtı söylemler, uzun bir tarihsel sürece dayanmaktadır. Dijital dünyanın gelişimi ve yaygınlaşması ile bu karşıt söylemler daha aktif ve etkin bir şekilde yapılmaktadır. Bu karşıt söylemler, geçmişten günümüze nedenleri farklılaşmış ve daha fazla yaygınlaşmıştır. Aynı zamanda içerikleri ve yöntemleri de değişmiştir. İslam karşıtı söylemlerin dinî, siyasi, sosyal, etnik, psikolojik, askeri, ekonomik, felsefi, egemenlik ve ideolojik boyutları bulunmaktadır. Bunlar İslam ve Müslümanlar ile günümüz dünyasının derin sorunlarından birini oluşturmaktadır.

Dijital dünyada din ve İslam karşıtı inkarcı akımlar giderek yaygınlaşmaktadır. Batıda ortaya çıkan ve yaygınlaşan bu akımlar pozitivist ve bilimsel çalışmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Hristiyan din söylemine bir tepki olarak ortaya çıkan bazı akımlar dinin kaynağı ve değerleri üzerinde yeni yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Din karşıtı söylemler daha çok inkarcı akımlar olan; ateist, agnostik, panteist ve deist gibi yapılar içinde ortaya çıkmışlardır. Bu akımlar, dijital dünyada, basın ve yayın organlarında düşüncelerini etkin kılmaya çalışmakta ve taraftar kitlelerini genişletmeye çalışmaktadırlar.

Çağdaş/antropolojik akımlarda, dinin kaynağı hakkında pozitivist yaklaşımlar ile din karşıtı söylemlere zemin oluşturmuşlar. Bu akımlardan bazısı sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanmaktadır. Bu akımların doğuşu Batıda 16. asırdan itibaren, ilkel kabilelerin yaşam ve dinlerine ilgi duyulması ile başlamıştır. 18. Asrın başlarında arkeolojik, paleontolojik çalışmaların başlaması ile süreç içinde antik eserler, heykeller, yazıtlar, mezarlar, insanlara ait kafatası ve kemik parçaları, mağara resimleri kısacası tüm verili eserler yorumlanmaya başlanmıştır. Bu durum geçmiş toplumların ve tarih öncesi halkın dinî yapıları, inanç değerleri araştırılmış, bazı teoriler ortaya konmuştur. Dinin kökeni ve

kaynağı hakkında kutsal kitapların sunduğu bilgiler dışında bilimsel yöntemlere başvurmuşlardır.[1]

19. yüzyılın başında farklı alanlarda ağırlıklı olarak benimsenen pozitivist tezler doğrultusunda doğaüstü değerler ve din hakkında ki sorgulamalar, insanlık tarihinde dinin kaynağına yönelik pozitivist bakış açısını da beraberinde getirmiştir.[2] 19. Yüzyılın sonuna kadar dinin kaynağı hakkında, farklı tezler ve kurgular ortaya atılmıştır. Bu teori ve fikirlerin ortak yaklaşımı; çok tanrılı dinî yapılardan, monoteist düşünce ve inanca doğru bir gelişim izlediği tezidir.[3] Antropolojik ve pozitivist teoriler, insan ile din ve Tanrı arasındaki ilişkiyi, bilimsel ve toplumsal veriler, insani özellikler ve duygular ile açıklamaya çalışmışlardır.

Tarihsel süreçte, ağırlıklı olarak Batı'da İslam ve Hz. Muhammed'e karşı ön yargılı, karalayıcı ve küçük düşürücü yaklaşımlar ortaya konmuştur. Batı sahip olduğu iletişim ve medya hegemonyası ve geliştirdiği yöntemler ile dinî, siyasi, kültürel, ideolojik amaçlarını istediği doğrultuda gerçekleştirmektedir. Kendi medeniyeti ve kültürü bağlamında kendi dışındakileri rahat bir şekilde ötekileştirebilmiş ve gerekli algıyı oluşturabilmiştir. Batının sahip olduğu siyasi, ekonomik, teknolojik ve bilimsel güçte buna büyük katkı sağlamıştır.

Dijital dünyada din karşıtı söylemlerin giderek artmasına ve söz konusu edilmesine bazı Müslüman yapılar da düşünce, söz ve eylemleri ile olumsuz katkı sağladığı bir gerçektir. Bu İslami yapılar İslam'ı algılama biçimleri ile İslam ve Müslüman fobisine olumsuz katkıda bulunmuşlardır. Din karşıtı akımların sitelerinde bu tür görsel ve basılı yayınlara yer verilmektedir.

Küreselleşen dünyada ve dijital cihazlar ile Müslüman dünya ile diğer din ve ülkeler, birbirleri ile daha fazla yakınlaşmış ve birbiri ile yoğun bir etkileşim içine girmişlerdir. Tüm dünyada siyaset, din ve ekonomik sorunlar daha da girift hâle gelmiştir. Bu nedenle dünyada dinler,

---

1 Günay Tümer, «Çeşitli Yönleriyle Din», *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 28 (Ankara: 1987), 237-238.

2 Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 17.

3 Kürşat Demirci, *Dinlerin Dejenerasyonu* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1985), 14.

kültürler ve medeniyetler iç içe geçmiş ve etkileşim hâlinde oldukları yoğun bir dönemi yaşamaktadırlar. Bu etkileşim zaman zaman olumlu veya olumsuz bazı olayların yaşanmasına neden olmaktadır. Yaşanan bu durum tüm dünyada olduğu gibi Müslüman dünyada da özeleştirilerin yapılmasını zorunlu kılmıştır.

3. Dijital Dünyada Din Karşıtı Akımlar ve Temel Önermeleri

Monotesit dinler insan, yaratılış, din ve Tanrı kavramlarını dinsel metinler ile belirli bir sistem içinde inanç ve bilgi bağlamında ortaya koymaya çalışmışlardır. Antropolojik ve poztivist teoriler insan ile din ve Tanrı arasındaki ilişkiyi, bilimsel ve toplumsal veriler, insani özellikler ve duygular ile açıklamaya çalışmışlardır.[1] Din kaşıtı akımlar ve temel söylemleri şunlardır.

3.1. Ateizm

Ateizm, metafizik tüm kavramları, inanç ilkelerini ve bunun sonucu inançları kabul etmeyen bir felsefi düşüncedir. Tanrı ve metafizik tüm kavramların ve tanrısal inancın reddedilmesidir.[2] Ateizm, varlığın ve âlemin kaynağının Tanrı olduğuna, gerçekliğin dine dayandırılmasına ve din ile açıklanmasını kabul etmez. Ateizm, tanrıları, ruhsal varlıkları, metafizik inançları ve bütün dinleri reddeder. Ateizm, beşeri ve ilahi olsun tüm dinî temellendirmeleri ve yaratıcı (tanrı) kavramını reddeder. Herhangi bir dine karşı çıkma ya da reddetmeyi değil, var olduğu düşünülen bütün metafizik inançları, ruhani kişileri, ruhani inanışları ve ritüelleri reddeder.

Ateizm dünyayı açıklama iddiasında olan bir dünya görüşü ya da bir felsefi akım değildir. Ateistler dünyayı açıklama ile ilgili konularda birbirlerinden farklı görüşler sahip olabilirler. Ateistlerin büyük çoğunluğu bilimsel/materyalist dünya görüşüne sahip kişilerdir, dünya ve evren açıklamaları konusunda çağdaş bilimin bulgularını kullanırlar. Dolayısıyla temel felsefi sorulara bilimin cevap verebildiği ölçüde cevap verirler. Başka bir ifadeyle, ateistler evrenin kökeni, canlılığın ortaya çıkışı,

---

1 Furat Akdemir, *Dinin Kaynağı Sorunu* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019), 20.

2 Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktirinler Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990).

hayatın anlamı gibi temel felsefi konularda verilmesi gereken cevapları bilime havale etmişlerdir.[1]

3.2. Ateizme Kaynaklık Eden Akımlar

Ateizm düşüncesini temellendiren pozitivist yaklaşımlardan biri materyalizmdir. Materyalizme göre âlem, yaratıcı bir güç tarafından değil madde bileşenlerinden oluşur. Temel fizik yasasına âlem ezelidir her şey gibi âlem de sonsuza kadar var olacaktır. Materyalist düşüncede Tanrı, ahiret ve melek gibi metafizik kavramlar, herhangi bir gerçekliğe sahip değildir.[2] Materyalizmde tüm inanç, sevgi, vicdan ve ahlaki değerler temelsizleştirilmiş ve ifade edilememiştir.

Pozitivizm, gerçek bilginin kaynağının doğa bilimleri (Ampirik bilimler) olduğunu söyleyen bir felsefi ve bilimsel eğilimin adıdır. Bir şey varsa ölçülebilir, ölçülebilir ise öngörülebilir ve model olabilir, fikrinden hareket eden bir bilim felsefesidir.[3] Bu bağlamda Pozitivizm, modern bilimi temel alan, bilimsel olanı değerli gören, metafiziği ve dini; insanların ilerlemesi önünde en büyük engel olarak gören bir dünya görüşüdür.[4] Pozitivizm, ampirik bilimlere bir metodoloji getirirken, metafizik ile bilim arasına çok yüksek soyut bir nitelik taşıdıkları için, deney yoluyla çözülemeyeceğinden kesin sınırlar koyar. Öyle ki, pozitivistler için, somut olmayan Tanrısal ve metafizik öğeler pozitivizmin dışında tutulmalıdır.[5]

Evrim, süreç içinde ve şartlar çerçevesinde vuku bulan değişim ve gelişmeye denir. Basit, sade ve biçimsiz olandan, belirgin ve karmaşık olana, ilkelden mükemmele doğru, doğrusal ve ilerlemeci nitelikteki değişime denir.[6] Dinlerin zaman içinde çeşitli nedenlere bağlı olarak

---

1 Aydın Türk, *Ateizmi Anlamak* (Propoganda Yayınları, 2012), 21-22.

2 Bolay, *Felsefi Doktirinler Sözlüğü,* 162-162.

3 Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 901-910; Bolay, *Felsefi Doktirinler Sözlüğü*, 213-217; Cevizci, *Felsefeye Giriş*, (Bursa: Sentez Yayınları, 2007), 64-66; İlhan Kutluer, "Pozitivizim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 34:335-339.

4 Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 901-910; İlhan Kutluer, «Pozitivizim», 34:335-339.

5 Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, çev. Erkan Ataçay, (İstanbul: Sosyal Yayınları, 2001) 41; Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 901-910; İlhan Kutluer, «Pozitivizim», 34:335-339.

6 Ömer Demir-Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, (İstanbul: Ağaç Yayıncılık 1993), 126-127; Bolay, *Felsefi Doktirinler Sözlüğü*, 84-85.

(vahiy kaynaklı değil) ortaya çıkıp şekillendiğini ve geliştiğini iddia eden görüşe de evrimci görüş adı verilir.

Darwin'in 1859 yılında biyolojik evrimle ilgili *Türlerin Kökeni*[1] isimli kitabının yayınlanması Batı'da dine ve kiliseye karşı olanlar arasında büyük bir heyecan yaratmıştır. Kilisenin ve kutsal metinlerin yaradılış doğmasına karşın, Darwin bu kitabında canlıların biyolojik evrimle ortaya çıktığını iddia etmekteydi. Biyolojik evrime paralel olarak insanın kültür bakımından da evrim geçirdiğinin ispatlanması için çeşitli alanlardan bilim adamları çalışmalara başladılar.[2]

Evrim Teorisi'nin[3] ahlaki sistemler yönünden dikkat çeken yönü, ateist evrimci teorisyenler bu tezi ileri sürerek teist varlık anlayışı ve buna bağlı olarak tek tanrıcı dinlerde var olan ahiret ve ahlaki sistemlerini yok etmeyi amaçlamışlarıdır.[4]

Evrimci teoride dinî ve ahlaki değerlerin tanrıya dayanması ve değersel bir karşılığı yoktur. Dolayısıyla ilahi dinlerde ki bu değerlerin karşılığı olan ahiret hayatına dayalı karşılığı olarak, bir ödülü ve cezası da yoktur.

Natüralist düşüncede tüm gerçeklik, zaman-uzamsal, kütle ve enerjiden oluşan fiziksel varlıklardır. Zihinsel gerçeklik, fiziksel parçaların bir araya gelerek oluşturdukları düzendir. Bilinç, akıl ve mantık gibi fiziksel olmayan özellikler ise ancak özel şartlarda fiziksel olandan çıkar, dolayısıyla bunların fiziksel bir izahının olduğu varsayılır.[5] Natüralistlere göre olaylar, fizik kanunlarının meydana getirdiği doğal zorunluluk ve tesadüfün sonucu olup teleolojik ya da gayesel bir sebebe dayanmaz.

---

1 Charles Darwin, *Türlerin Kökeni*, çev. Öner Ünalan, (İstanbul:Evrensel Basım Yayın, 2012).

2 Baki Adam-Mehmet Katar, *Dinler Tarihi*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, 2005), 20.

3 Evrim düşüncesine dayanılarak, tasarım teorinin etkisi ve öneminin yitirmesine çalışmak, teist varlık düşüncesinin ve monoteist dinlerin bu varlık anlayışına dayanan ahlaki düzenlerinin, örselenmesi çok zordur. Caner Taslaman, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı*, (İstanbul: İstanbul Yayınları, 2007), 388.

4 Taslaman, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı*, 388.

5 Stewart Goetz - Charles Taliaferro, *Naturalism*, (Grand Rapids, Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2008), 9.

Dinin kaynağını tabiat/natürizme dayandıran Max Müller; Tanrı düşüncesinin kaynağını duyusal deneyimlerden aldığını, dolayısıyla onun kökenini vahiyde ya da diğer dinî sezgi türlerinde veya yetenekte aramak zorunda olmadığımızı iddia eder. Ona göre ilk dinî kavramlaştırmalar, doğal olguların kişileştirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır.[1]

Hristiyan din düşüncesine bir tepki olarak ortaya çıkan Marksizm, Feuerbach ve onun etkisiyle Karl Marx, Tanrı'ya iman etmenin, ahiret hayatına, cennet cehenneme inanmanın akıl yoluyla temellendirilemeyeceğini, ama hayatları sosyal düzen tarafından engellenen insanların bastırılan ihtiyaçları ve ertelenen ümitleri yoluyla açıklanabileceğini savunur.[2]

Marksizm'de Din, beşerin düşü/hayali ile gerçekleşir. Varlık düzleminde insan, doğru bir gerçeğe sahip olamaz. Din aldatıcı bir mutluluktur. Beşerin mutluluğu dinin ortadan kalkması ile gerçekleşir. Asıl sefalet dine inanma ve onun varlığıdır. Tanrı'ya neden olan sefalet değildir. Sefaletin asıl nedeni din olduğu için, sefaletin kalkması için dinin kalkması gerekir.[3] Marksizm; batıda, kilise, din adamları ve Hristiyan din anlayışına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu akımın ülkemizde doğrudan bir İslam karşıtlığı olarak konumlanması ve işlenmesi, bilgisizlik veya bilinçli bir olumsuz algı oluşturmayı amaçlamaktadır.

Bu akımların dışında dinin kaynağı hakkında Antropolojik ve pozitivist yaklaşımlar medya ve yayın yoluyla farklı teorilerde ortaya koymuşlardır. Antropolojik ve pozitivist teoriler; insan ile din ve Tanrı arasındaki ilişkiyi, bilimsel ve toplumsal veriler, insani özellikler ve duygular ile açıklamaya çalışmışlardır. Antropoloji bilimi açısından din; bir inanç, öğreti ya da dünya görüşünün dünyevi kurumlar aracılığıyla düzenlenmiş ve ilkelere bağlanmış biçimidir. İnsanlar dini; tabular, kültler, mitoslar, dinsel simgeler ayinler ve çeşitli ibadet biçimleri vasıtasıyla kavrar ve yaşatırlar.

---

1 Brian Morris, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, çev. Tayfun Atay, (Ankara: 2004), . 154.

2 Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 858; Scot Gordon, *Sosyal Bilimler Tarihi ve Felsefesi,* çev. Ümit Tatlıcan, Hasan Kösebalaban, (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 425-430.

3 Emrullah Yüksel, "Din Fenomeni", *İstanbul Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, (İstanbul: 1999), 92.

Spencer, ilkel kabile dinlerinin kaynağının korku sonucu gelişen "*atalara tapınma*" olduğunu savunmuştur. Evrimi toplumsal yapılara uyarlayarak ve bunun sonucu sosyolojik delillere dayanarak yaşamın içindeki korkuların dinlerdeki önemine ve etkinliğine işaret etmiştir

Spencer, genel evrim düşüncesini ve biyoloji alanındaki yaklaşımı sosyoloji ve ahlak alanına uygulamıştır. Bu sosyal Sosyal Darwinizm diye anılan tezidir. Bu görüşü ile doğadaki evrim tezinden, insanlar ve toplumlar için teoriler geliştirir.[1]

Spencer'e göre: "Bir toplum ne kadar basit ise o toplumun dini de o derecede basittir. Dinin başlangıcının ailelerin atalarına tapınmalar şeklinde olduğunu", ifade eder. Spencer, "Atalara ibadet ve tapınma her dinin kökenidir", düşüncesini ortaya atmıştır.[2]

Totemizm'i dinin kaynağı olarak gören Durkheim'e göre: "Totemizm bir dindir, bazı hayvanlar, insanlar ve tasvirler (put) değildir, bilinmeyen, şahsi olmayan kuvvetler, bu şeylerde mevcuttur" fikrini ileri sürmüştür.[3] Bu düşüncede, inancın öznesi somut bir nesne hâline dönüştüğü için, doğal olarak totemizm kutsal olan aşkın bir anlayışı ifade etmemektedir. Durkheim'in ifade ettiği din anlayışı tezinde, birey ve toplum kutsallaştırılmış ve ona yönelik bir tapınma inancı geliştirilmiştir.

Bu akımların dışında, dijital dünyada ve basılı yayınlarda Frazer, dinin büyü (magie)den kaynaklandığı görüşünü ileri sürmüştür. Animizm fikrinde, ruhsal bir varlığa inanış söz konusudur. Animatizmde ise varlıktan öte bir kudretin varlığına inanç söz konusudur.[4] Sigmund Freud ise insan ve din arasındaki ilişkiyi, din-Tanrı, bilimsel veriler ve sosyolojinin konusu olmaktan çıkararak onu psikanaliz bağlam içinde ele almıştır.[5]

---

1 Herbert Spencer, *İlk Prensipler*, çev. Selmin Evrim, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1947), 141-142; Bolay, *Felsefi Doktirinler Sözlüğü*, 84-85.

2 Brian Morris, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, çev. Tayfun Atay, (Ankara: İmge Kitapevi, 2004), 154-159.

3 Emile Durkheim, *Din Hayatın İbtida Şekilleri*, çev. Hüseyin Cahit, (İstanbul: Tanin Matbaası, 1923), 2/224.

4 *William A. Haviland, Kültürel Antropoloji*, çev. Hüsamettin İnaç, Seda Çiftçi, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002), 416.

5 Sigmund Freud, *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*, çev.: Selçuk Budak, (Ankara : Öteki Yayınevi, 1997), 155.

Ateizm dışında, inançsızlığın başka türleri kabul edilen agnostisizm, deizm ve panteizm gibi düşüncelerde vardır.

Agnostisizm: Tanrı'nın ne var olduğuna ne de yok olduğuna inanmak için yeterince kanıt olmadığını, dolayısıyla bu konuda bir karar verilemeyeceğini söyler. Fakat agnostisizmin, ***teist agnostisizm*** ve ***ateist agnostisizm*** olarak ikiye ayrılabileceğini söyleyen uzmanlar da vardır. Bu uzmanlara göre, teist agnostikler Tanrı'ya inanmak için yeterince kanıt olmadığını kabul etmekle beraber yine de Tanrı'ya inanmayı tercih ederken, ateist agnostikler Tanrı'ya inanmamayı seçer. Bu sekliyle ateist agnostisizm zayıf ateizm hâline dönüşmektedir.

Panteizm: Panteizm denen bir düşünce vardır ki, içinde Tanrı adı verilen bir kavram içermekle beraber, daha çok din dışı bir bakış açısı olduğu söylenebilir. Panteizme göre, Tanrı evrenin tümü, bütünüdür. Var olan her şey Tanrı'nın bir parçasıdır. Bu düşünce, Tanrı'yı doğaüstü bir metafizik kavram olmaktan çıkarıp, doğanın içine sokarak dinlerdeki tipik Kişi Tanrı anlayışından uzaklaşmaktadır.

Deizm: Deizm, evrenin bir yaratıcısı olduğunu kabul etmekle beraber, dinlerin ilahi olduğunu kabul etmez. Deizmin bakış açısına göre, Tanrı başlangıçta evreni yaratmış ve sonra işleyişine karışmamıştır. Dinler ilahi değil, insan yapısıdır.[1] Bu akımlar içinde deizm dijital dünyayı en etkin kullanan ve kabul gören akımlar içinde yer almaktadır.

3.3. Deizm

Deizm kelimesi, Latincede ***Tanrı*** anlamına gelen ***Deus***tan gelmektedir. Orjinal haliyle ***deizm***, Tanrı'nın varlığına inanmak anlamına geliyordu. Daha sonra batı dillerinde ***Deizm*** Yunanca Tanrı anlamına gelen ***Theos***tan gelen ve yaratıcı anlayışı ifade eden ***yaradancılık*** anlamında kullanıldı.[2] Deizm düşüncesinde, yaratıcı evreni yaratmış fakat vahiy ve peygamber ona müdahale etmemiştir. Ayrıca cennet-cehennem, melek, şeytan gibi metafizik bir düşünce ve kavramlar yoktur. Ruh ölümsüzdür, din adamı ve dinî mabetlere gerek yoktur, bunlar akıl ve bilime aykırıdır. İnsan, ahlaki değerler ve davranışlara objektif bir akıl ve doğa

---

1 Türk, *Ateizmi Anlamak*, 21.

2 Mehmet S.Aydın, *Din Felsefesi*, (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yay. 2014), 178.

yasalarına uyarak ulaşır ve bu konuda yeterlidir.[1]

Deizm kendi içinde farklı görüşleri barındırmaktadır. Deizmin bağlı olduğu temel bir kitap ve kurucu bir şahsiyet olmadığı için vahiy, din, ahiret ve ruhun ölümsüzlüğü hakkında farklı görüşler ortaya konmuştur. Deizm görüşünü benimseyenler ruhun ölümsüzlüğü konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ruhun ölümü olduğu görüşünü benimseyenler, ahiret hayatını kabul ederler. Ahiret hayatının bir dünya hayatında yaşananların karşılık bulduğu bir âlem olduğuna inanırlar. Bu görüşü benimseyenler din ve vahyin esaslarına tamamen duyarsız değiller. Deizm içinde bazı gruplar ruhun ölümsüzlüğüne inanmadıkları için ahireti kabul etmez ve yaşanan her şeyin bu dünyada olduğunu ileri sürerler. Bu düşünceye sahip olanlar din ve vahyin ve dayalı inanca kapılarını tamamen kapatmışlardır.

Deizm içinde bazı gruplar, tanrıyı ilk hareket ettirici olarak ileri sürmüşler. Tanrı âlemi hareket ettirip tamamen geri çekilmiştir. Böyle bir tanrıya ibadet, dua ve bağlılığın bir anlamı yoktur. Fakat bazı deistler, Tanrı'nın bir varlık olarak iyilik sahibi olduğunu bu yüzden ona yönelme, dua ve ibadet etmenin bir anlamı ve faydası olduğunu ifade etmişlerdir.

4. Ateizmin Eleştirisi

Ateizmin kendisini üç yargı üzerinde temellendirmiştir. Ateizm, doğanın kanunları olduğunu kabul ediyor fakat bu yasaların kendiliğinden oluştuğunu varsayıyor. İkincisi ateistler, yaşamın yokluktan var olduğunu iddia ediyorlar. Üçüncüsü ise fiziksel evrenin nasıl gerçekleştiği hususunda varsayımlara dayanıyorlardı.

4. 1. Doğanın Yasaları Kendiliğinden midir?

Evrenin ve içindekilerin akılsız ve şuursuz yapısından; akıllı ve şuurlu varlıkların çıkamayacağı bir geçektir. Cansız ve şuursuz bir maddenin can bulması, bilinçli bir düzeye erişmesi mümkün değildir. Ateizmin sorunsalı yaşadığı bu düşünceden sonra çıkış aramak için ve zihin

[1] Cevizci, *Felsefeye Giriş*, 244-245; Mehmet Vural, *İslam Felsefesi Sözlüğü*, (Ankara: Elis Yayınları, 2003), 100-101.

karışıklığını oluşturmak için şu soruyu ileri sürmüştür: Evrendekilerin bilinçli ve akıllı varlıkların kaynağı olan tanrıyı kim yaratmıştır? Bu konuda şu bir gerçektir ki; var olan her şeyden önce bir var olan vardır. Bu mantıksal örgü sonsuza uzansa da bir gerçeği ortaya koymaktadır. Bu gerçekte tanrı ya da evrenin birisinin var olduğu gerçeğidir. Bu bağlamda tanrı ve evrenden hangisi ezelden beri var olmaya daha anlamlı ve uygundur? Tanrı veya evrenden birinin mutlak ezeli olması gerekiyorsa; bunu da ancak evrendeki düzene bakıldığında bir bilgi ve tasarımın olduğu gerçeği ortaya koyar. Bunu ancak bu tasarım ve düzeni gerçekleştirebilecek bir varlığa götürür. Aynı zamanda evrende var olan her şey bir tasarım ve bilgiye dayalıdır. Bu nesneler var olmadan önce onların bilgisine sahip olunması imkânsızdır. Evrende var olan nesnelerin varlığı başkasına dayalıdır. Başkasına dayanmadan kendiliğinden var olması imkânsızdır. Bu ontolojik olarak zorunlu varlık olan tanrının varlığı, başkasına muhtaç değildir. Varlığı zatının gereğidir. Zatının gereği var olan tanrının başlangıcı ve sonu, konu edilemez. O, daima ezeli ve ebedidir. Mümkün bir varlık olan evrenin ise varlığı başkasına dayalıdır, başkasına dayalı olmadan var olamaz. Evren, bu bağlamda mümkün varlık kategorisindedir; zati itibariyle kendiliğinden var olabilecek bir akla, iradeye, eyleme ve tasarıma sahip değildir. Günümüzdeki tüm bilimsel veriler de bu gerçeği ortaya koymaktadır. Evrenin, fizik yasası gereği, giderek azalan ısı ve enerji ile yok olacağı öngörülmektedir. Evrenin sonsuza dek var olması imkânsızdır. Mümkün olan evrenin varlığı, tanrıya dayandığına göre yokluktan varlığa çıkması zorunlu varlığın bilgi, irade ve kudret sıfatlarına bağlıdır. Evren, içinde taşıdığı fizik ve biyoloji yasalarını gerçekleştirebilecek akıl, irade ve kudrete sahip değildir.[1]

4. 2. Hayatın bir evrimleşme ve gelişme sonucu meydana gelmesi mümkün müdür?

Hiçbir birey ve evrimci yaşamın hiçbir aşamasını veya yaşamın ilk aşamasını da gözlemleme imkânına sahip olmamıştır. Evrimcilere göre

[1] Metin Özdemir, *Çağdaş Ateizm Argümanlarının Kritiği*, (Ankara: Elis Yayınları, 2019), .531-532.

hayatın başlangıç aşamasında ne insan ne de diğer canlı türleri vardı. Yaşamın ilk aşamasına dönüş, sadece kurgusal varsayımlara dayalıdır. İlk canlıdan başlayarak tüm cins ve türlerin gelişmiş canlı türlerine gelişimini ortaya koyabilecek bir veri mevcut değildir. Böyle bir süreç gözlemle de ortaya konamamıştır. Mevcut fiziksel ve biyolojik yasalarla bunu ifade etmek de mümkün değildir. Bunu bilimsel bilgi olarak, somut veriler ve gözlemsel olarak ortaya koymak mümkün olmadığı için eleştirmek mümkündür. Canlı türlerinin evrimsel bir süreç ile oluştuğuna yönelik iddialar tamamen kurgusal ve varsayıma dayalıdır. İnsanlık olarak hayatın nerede, ne zaman, nasıl ve hangi koşullarda başladığını; mutasyon ve adaptasyon süreci hakkında bilimsel ve gözleme dayalı bir bilgiye sahip değiliz. Bu tür iddialar sadece zanna dayalı görüşler ve varsayımlardır. Gerçekler ise bilgi, belge, gözlem ve kanıtlara dayalıdır.

Yok olma özelliği olan bir şeyin kendisini var etmesi imkânsızdır. Yok olan bir şeyin bilgi, güç, irade ve yaratma özellikleri söz konusu değildir. Cansız bir madde, sayısız çeşitlilikte ki canlıları meydana getirebilme olasılığı var mıdır? Böyle bir varsayım, günümüz bilim verileri ışığında mümkün değildir. Bu konunun tesadüf ile izah edilmeye çalışılması da varsayımın anlamsızlığıdır.

4. 3. Fiziksel Evren Nasıl Gerçekleşmiştir?

Ateist düşünceyi ileri sürenler, evrenin ezeli olduğunu savunmuş ve herhangi bir nedensele ve açıklamaya ihtiyaç duymamıştır. Teistler ise evrenin ezeli olmadığını ve kaynağının Tanrıya dayalı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Einstein 20. Yüzyılın başında kozmolojinin temel teorisi Büyük Patlama Kuramını ortaya koymuştu. Bu teoriye göre evren büyük bir ile patlama başlamıştı. Kozmologlar bu kuramdan sonra, evrenin bir başlangıcı olduğu düşüncesini kabul etmişti. Bunun sonucu klasik kelam düşüncesinde Allah'ın varlığı görüşüne delil olarak getirilen Hudûs delili kelam ve felsefe de önemli bir delil olarak kullanılmıştı.

Bu delilin öncülleri şu şekilde ifade edilir:

1. Evrenin başlangıcı vardır.
2. Başlangıcı olan her şeyin bir nedeni vardır.
3. Evrenin bir nedeni vardır.
4. Eğer evreninin bir nedeni varsa bu neden Allah'tır.

5. Allah vardır.[1]Modern bilim birinci öncülü ortaya koyunca bazı ateistler ikinci öncülü reddetmiş ve evrenin hiçlikten nedensiz var olduğunu iddia etmeye çalışmışlardır. Ancak bu saçmadır. Hiçlik nedensiz bir şekilde evreni yaratabiliyorsa ev, araba, elektronik eşyalarda yaratmalıdır. Hiçlik var olan bir şey değildir, hiçbir özelliği yoktur ve yaratamaz. Bundan dolayı hiçlik, evreni ve içinde sonradan insanların ürettiğini tercih edemez. Üçüncü öncül ilk iki öncülün mantıksal sonucudur. Evrenin nedeni nasıl bir şey olmalıdır? Bu neden ancak evrenin yaratıcısı sıfatına sahiptir.[2]

4.4. Dünyada Yaşanan Korkunç Acılar, Zulümler ve Ölümler Yüksek Yaratıcının Bir Eseri Olabilir Mi?

Dünya yaşamı sorumluluk, imtihan ve amaç taşırsa anlam kazanır. Evren bir gaye ve nizam ölçüsünde yaratılmıştır. Evren ve içinde diğer tüm varlık ve nesneler bu evreni anlamlı kılan unsurlardır. Evrenin yaratıcısı tüm yaratmayı bir hikmet neticesinde gerçekleştirmiştir. İnsana birtakım bireysel yetenekler yüklemiş ve yeryüzünün sorumlu/halife varlığı kılmıştır. İnsanın tüm söz ve eylemlerine bir anlam ve değer katmıştır. Bu söz ve eylemlerin bu dünyada ahlaki ve hukuksal karşılığı olduğu gibi ahirette de bir karşılığı vardır. Bu durum insanı daha duyarlı, sorumlu ve bilinçli söz ve eylemde bulunan bir varlık kılar. Allah, herkesi kendi bireysel ve toplumsal konumu ve şartları ölçüsünde sorumlu tutmuştur. Hiç kimseye taşımayacağı bir sorumluluk ve yük yüklenmemiştir.[3] Dünya hayatı içinde yaşanan ve kaçınılmaz olan acılar, haksızlıklar, eşitsizlikler ve zulümlerin karşılığı ise ahiret hayatında, adil ve merhamet sahibi olan Allah tarafından kararlaştırılacak ve karşılığı verilecektir. Kişi hak ettiğini iyi veya kötü olarak karşılığını bulacaktır.

Varlık olarak insan, iyi ve kötüyü yapabilme ve seçme karakterini taşır. İnsanın iyiyi ve doğruyu seçmesi, bir huy ve kişisel nitelik olarak benimsemesi onun fıtratıdır.[4] İnsan olarak kalması ise en önemli

---

1 Enis Doko, "Ateizm ve Eleştirisi", Güncel Kelâm Tartışmaları, ed. Mehmet Bulğen - Enis Doko. (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 391-392.

2 Doko, *Ateizm ve Eleştirisi,* 392-393.

3 Bakara 2/286.

4 Şems, 91/7-10.

sorumluluk ve hedefidir.[1] Bu insanın yaşam felsefesinin ve varlığının özüdür. Din, insanın fıtratına, sınırlarına ve kapasitesine göre tavsiyeler ve yükümlülükler getirmiştir.[2]

İnsan yüklendiği sorumluluk ve misyon ile iyi- kötü, yanlış-doğru eylemlerde bulunabilen bir varlıktır. Bu insan yaşamına bir değer ve anlam katar. Allah, insana daima iyi ve doğru olanı yapmayı, günah ve kötülükten uzak durmayı tavsiye etmiştir. "*De ki: Benim Rabbim, sadece doğru olanın yapılmasını emretmiştir.*"[3] Aksi hâlde insan, yanlış ve tahrif edilmiş bir fıtrata sahip olur. **Allah, dini insana, fıtratını koruması, ona huzur vermesi ve yaşamını kolaylaştırması için göndermiştir.** "*... bir doğru yol bilgisi, bir rahmet ve Allah'a teslim olanlar için bir müjde olan bu ilahi mesajı indirdik.*"[4] **Fıtratın doğru ve sağlıklı gelişimi ve eğitimi için *vahiy* ve *nübüvvet* doğru hidayet ölçüleridir.**

Vahiy ve *nübüvvet*; baskı ve zorlamaya dayalı bir kabulü öngörmez ve kabul etmez.[5] *Din*; insan fıtratı için doğru rehberlik ölçüleridir. "*Doğrusu bu Kur'an en doğru yola götürür.*"[6] bu bağlamda din; **insana bir sorun ve sıkıntı olsun diye gönderilmemiştir.** "*Kur'an'ı sana güçlük çekesin diye indirmedik*"[7] Din, insan fıtratı için bir lütuf ve armağandır. "*Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı, pek azınız hariç, muhakkak şeytana uyardınız.*"[8]

Değerlendirme ve Sonuç

Medya okuryazarı dijital dünyada algı ve çarpıtma amaçlı yayınların içeriklerinin etkisinde kalmayan, oluşturulmak istenen algıyı, doğru ve bilinçli bir şekilde analiz eden ve bu içeriklere eleştirel bir bakış açısı geliştiren bilinçli bir kişidir. Din karşıtı söylemlere karşı medya okuryazarı olmada amaçlanan, medyayı akıllı ve etkili kullanabilen, medyanın

---

1 Tîn, 95/4-5.
2 Nisâ, 4/28.
3 A'raf, 7/29.
4 Nahl, 16/89.
5 Yûnus, 10/99.
6 Yûnus, 10/105.
7 Tâhâ, 20/2-3.
8 Nisâ, 4/83.

dini, siyasi ve ekonomik yapısını bilen, farklı kaynaklardan gelen dinî bilginin doğruluğunu değerlendirebilen, İslam hakkında farkındalık oluşturan ve dikkat çekici yayınlar geliştirebilen, İslam hakkında doğru ve sağlıklı bilgilere sahip olan ve bunları paylaşan, medyanın inanç, din, kültür ve değerler üzerinde ki etkisine karşı bilinçli olan bireydir.

Medyada İslam hakkında oluşan olumsuz yargılar ve algılar için Müslüman okuryazarlığı için bazı temel ilkeler belirlenmelidir. Vahyin, ortaya koyduğu İslam dininin ilkeleri, dinî ve bilgi temelinde anlaşılır, yönlendirici ve etkili bir şekilde topluma öğretme hedeflenmelidir. Bu bağlamda İslam inancının temel ilkeleri üzerinde oluşturulmaya çalışılan tüm olumsuz algılar ve yargılar giderilmelidir.

Dijital dünyada din karşıtı söylemler ülkemiz ve batı dünyası kaynaklı olarak yürütülmektedir. İslam karşıtı söylemler, uzun bir tarihsel sürece dayanmaktadır. Bunun dinî, siyasi, ekonomik, etnik, felsefi ve bilimsel boyutları bulunmaktadır. Genel anlamda pozitivist ve antropolojik akımlar dinin kaynağı hakkında din karşıtı söylemlere öncülük etmişlerdir. Bu akımlar ilahi dinler ve temel ilkelerini- tanrı, vahiy, nübüvvet ve ahireti- inkâr etmişlerdir. Bu akımlar dini inkâr ettikleri gibi dinin kaynağı hakkında pozitivist ve antropolojik yaklaşımlar ortaya koymuşlar.

Ateizm, dışında inançsızlığı savunan agnostisizm, deizm ve panteizm gibi akımlar ile dinin kökeni hakkında bilimsel açıklamalar ileri sürenler, gayesiz bir dünya, sorumsuz ve hedefsiz bir insan düşüncesi ortaya koymuşlardır. İnsan için dünyevi yasalara uymak dışında her şeyin meşru olduğu, ahiret kaygısı ve sorumluluğu olmayan bir düşünceyi iddia etmişler. Bu akımlar, yaşamın insan için sadece bu dünyada olacağı ve ölünce yok olacağı, hedefsiz ve ahiret sorumluluğu olmayan bir yaşam öngörüsü ileri sürmüşlerdir. Dünyada yaşanan tüm zulüm, haksızlık, eşitsizlik ve kötülüklerin karşılıksız kaldığı adaletsiz bir dünya düşüncesini aslında ortaya koymuşlardır.

İslam, beşerin varoluş özelliklerine uygun, bireysel ve toplumsal ortak değerleri ortaya koyar. İnsana sunulan görev ve sorumluluklar insan fıtratını koruma ve geliştirmeyi amaçlar. Bu teklifler, insanın taşıyabileceği ve yerine getirebileceği yükümlülüklerdir. İnsana tavsiye edilen sorumluluklar, insanın eylemlerine anlam ve hedef katan ilkeler bütünüdür. İnsanı faydasız ve anlamsız dünyaya ait söz ve eylemlerden

korunmayı amaçlar. Dinin insana sunduğu teklif ve sorumluluklarda insan özgürdür. Dinî emir ve yasaklar, akıl ve bilim düzleminde insan için anlamlı, yararlı ve faydalı ilkeler bütünüdür. Bu yüzden dinî teklifleri yerine getirmesinin yararı yine insanın kendisinedir. İnsan, dünyada dine aykırı işlediği söz ve eylemlerinde kendi saygınlığını ve değerini yitirir, Allah'a hiçbir zarar veremez. Bu temelde insanın hiçbir dua, ibadet ve iyiliğine Allah'ın ihtiyacı yoktur.[1]

İslam, insanın fıtratında olan ve ortaya çıkan bir duygu, düşünce, inanç ve ahlak ilkeleridir. Bu yüzden din, insanın yapısına ve varoluşuna uygun; dünya hayatına, söz ve eylemlerine anlam katan değerler bütünüdür. Ahiret inancı ile de dünya hayatını neden-sonuç bağlamında anlamlı kılan bir inanç ve değerler sistemidir.[2]

Kaynakça

Adam, Baki – Katar, Mehmet, *Dinler Tarihi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, 2005.

Akdemir, Furat, *Dinin Kaynağı Sorunu,* Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.

Aydın, Mehmet, S. *Din Felsefesi***,** İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yay. 2014.

Aydın Türk, *Ateizmi Anlamak,* Propoganda Yayınları, 2012.

Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktirinler Sözlüğü,* 5. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.

Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 2014.

Cevizci, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Bursa: Sentez Yayınları, 2007.

Comte, Auguste, *Pozitif Felsefe Kursları*, çev. Erkan Ataçay, İstanbul: Sosyal Yayınları, 2001.

Darwin, Charles *Türlerin Kökeni*, çev. Öner Ünalan, İstanbul:Evrensel Basım Yayın, 2012.

Demir, Ömer – Acar, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1993. Demirci, Kürşat, *Dinlerin Dejenerasyonu,* İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.

Doko, Enis, "Ateizm ve Eleştirisi", Güncel Kelâm Tartışmaları, ed. Mehmet

---

1 İbrahim 14/8.

2 Akdemir, *Dinin Kaynağı Sorunu,* 83-84.

Bulğen - Enis Doko, İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.

Durkheim, Emile, *Din Hayatın İbtida Şekilleri*, çev. Hüseyin Cahit, İstanbul: Tanin Matbaası, 1923.

Elma, Alper Kesten, Ankara: Ekinoks Yayınevi, 2008.

Freud, Sigmund, *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*, çev.: Selçuk Budak, Ankara: Öteki Yayınevi, 1997.

Gündüz, Şinasi , *Yaşayan Dünya Dinleri,* İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Haviland, William A. Kültürel Antropoloji, çev. Hüsamettin İnaç, Seda Çiftçi, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.

https://www.ateizmdernegi.org.tr/tanim/ erişim tarihi 05.05.2021.

https://twitter.com/deizmdernek, erişim tarihi: 04. 05.2021.

https://twitter.com/MuderrisSm?ref_src=twsrc%5Egoogle%7Ctwcamp%5Eserp%7Ctwgr%5Eauthor erişim tarihi 03.05.2021.

https://www.facebook.com/Agnostisizm

Jolls, Tessa – *Thoman,* Elizabeth, *21. Yüzyıl Okuryazarlığı: Medya Okuryazarlığına Genel Bir Bakış ve Sınıf İçi Etkinlikler,* çev. ed. Cevat

Kutluer, İlhan, "Pozitivizim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 34:335-339.

Morris, Brian, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, çev. Tayfun Atay, Ankara: İmge Kitapevi, 2004.

Özad, Bahire Efe "Medya Okuryazarlığı ve Yetişkinlerin Öğrenmesi", *Medya*

Okuryazarlığı, ed. Nurçay Türkoğlu, Melda Cinman Şimşek, İstanbul: Parşomen Yayıncılık, 2011.

Özdemir, Metin *Çağdaş Ateizm Argümanlarının Kritiği*, Ankara: Elis Yayınları, 2019.

Spencer, Herbert, *İlk Prensipler*, çev. Selmin Evrim, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1947.

Taslaman, Caner, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı*, İstanbul: İstanbul Yayınları, 2007.

Taşkıran, Nurdan Öncel Taşkıran, *Medya Okuryazarlığına Giriş,* İstanbul: Beta Yayınevi, 2007.

Tümer, Günay, "Çeşitli Yönleriyle Din", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 28 Ankara: 1987, 237-238.

Vural, Mehmet, *İslam Felsefesi Sözlüğü*, Ankara: Elis Yayınları, 2003.

MÜZAKERE

Doç. Dr. Kübra Güran YİĞİTBAŞI
Aile ve Sosyal Hizmetler Bakan Yardımcısı
Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi

Teşekkür ediyorum. Kongrenin hayırlara vesile olmasını diliyorum, çok önemli çok kıymetli bir konu. Herkesi saygı ile selamlıyorum İstanbul'dan. Öncelikle Merve hocamızın ben çalışmasından başlamak istiyorum müsaade ederseniz. Merve Hanım'ın çalışmasının televizyon yayınlarında kişilerin fal ve batıl inançlar yoluyla istismarını, RTÜK kararları bağlamında incelenmesi başlıklı bildirisi çalışması üzerinden konuşmak istiyorum. Merve Ergüney hocamız 1 Ocak 2020 ve 31 Aralık 2020 tarihleri arasında RTÜK'ün almış olduğu kararlar çerçevesinde söz konusu istismarla ilgili ihlallerle ilgili ne şekilde bu ihlallerin gerçekleştirildiğini, hangi sıklıkla gerçekleştirilmiş olduğunu ve uygulanan müeyyideleri bahsetti çalışmasında. Tabii burada yapılan sunumlar biraz daha hızlandırılmış 15 dakikaya belki sığdırılması için çabalanmış şekilde yer verildi ama ben bildirilerin, çalışmaların yazılı hallerini de okuduğum için bunlar üzerinden değerlendiriyorum. Girişte fal ve batıl inanç ifadelerinin tanımlanması ile başlıyor çalışması, yasal düzenlemelere yaptırımlara, kişilerin fal ve batıl inançlar yoluyla istismarına yönelik yayınlara değindi. RTÜK tarafından alınan müeyyide kararlarına ihlallerin medya hizmet sağlayıcılara göre dağılımlarına yer vermiş tablolar şeklinde ve sonuçta da Merve Hanım RTÜK yaptırımlarının yetersiz olduğuna yani cezai müeyyidelerin artırılması gerektiğine yönelik bir değerlendirmede bulundu.

Burada benim aktarmak istediğim tabii biz biraz burada disiplinler arası da konuya bakmış oluyoruz, hem İlahiyatçı hocalarımız var hem

ben bir iletişimci olarak konuya dâhil oluyorum. Dolayısıyla aslında fal ve batıl inançlar mevzusu karşıma geldiğinde benim bir çalışmada şöyle bir sorgulama geliyor hemen aklıma belki çalışmada da bildiride de ve genel itibariyle biz bu yayınları yaparken de buna da biraz odaklanmak gerektiğini düşünüyorum şöyle ki; medya bu insanların hangi ihtiyaçları karşısında bu yayınları yapmayı uygun görüyor, yani hedef kitle alıcılar izleyiciler acaba hangi sebeplerle bu yayınları takip ediyorlar. Aslında insanların genel itibarıyla bilinmeyene hem kendi hayatı ile ilgili hem başka insanların hayatı ile ilgili bilinmeyene farkında olunmayana veya merak ettikleri kafalarındaki sorularla ilgili bazı şeylere cevap arayışı var bunu hepimiz biliyoruz. Çünkü biliyorsunuz bir pandemi süreci içerisindeyiz hala, tam olarak neticelenmemiş bitmemiş bir süreç içerisindeyiz ve çok önemli bir kavram mesela pandemide karşımıza çıktı iletişim çalışmaları açısından şöyle ki; 'İnfodemi'adı altında bir kelime ortaya çıktı. İnfodemi tamamen aslında pandeminin çıkmasından sonra Dünya Sağlık Örgütünün pandemi ile mücadele kadar önemli bir mücadele olarak tanımladığı, gerçek olmayan aslında fazla veya doğruluğu ispat edilmemiş bilgiler olarak tanımlayabiliriz. İnsanları yanlış şeylere yönlendirecek pek çok bilginin olduğunu ve hastalıkla birlikte bununla da mücadele edilmesi gerektiğini Dünya Sağlık Örgütü ifade etti. Dolayısıyla aslında biz şunu anlıyoruz ki insanlar anlamlandıramadıkları, bilemedikleri çok da fazla işin içinden çıkamadıkları, belki okuyup araştırma şeyinden de biraz daha uzak kalarak birilerinden cevap almak istedikleri kimi konularla ilgili bu tip bir merak içerisindeler, bu tip bir arayış içerisindeler. İşte burada belki biraz insanların bu programları izleme motivasyonları üzerinde durulmalı diye düşünüyorum ben bir başlık olarak. Yani medya bizim karşımıza bu programları neden çıkartıyor, medyanın hangi işlevi, hangi işleyişi aslında buna çanak tutuyor ve izleyicilerin de hangi amaç, motivasyon içerisinde olması bu programların bu kadar tutmasını ya da bu kadar istismara da aslında uygun hâle gelmeyi de sağlıyor diyebiliriz. Dolayısıyla belki Merve Ergüney hocamızın çalışmasının içerisine bu başlıkların da eklenmesiyle biraz daha konunun medya boyutu yani RTÜK'ün tabii ki mutlaka alacağı önlemler vardır, yasal yaptırımlar, müeyyideler mutlaka uygulanacaktır istismarla ilgili ko-

nularda ama bizim bir defa bu gerçekliği algılamakta önemli olabilecek bir şey aslında izleyiciler bu programlara neden ihtiyaç duyuyor, neden ekran karşısındaki o isimlerin işte hocamızın sunduğu çalışmadaki sunucuların söylediklerine itibar ediyor. Yani burada mutlaka dinî anlamdaki inanç eksikliklerinin belki imani bazı konuların da mutlaka araştırılması oradaki aslında alınacak cevapların dinî referanslardan alınmasındansa neden bu ekran yüzlerinden alınmasının tercih edildiği gibi kimi sorular da belki çalışmaya dâhil edilebilir. Dolayısıyla belki de bu çalışma buradaki dijital Dini Yayınlar Kongresi'nin de aslında amacına uygun bir sonuç ta getirmiş olabilir diye düşünüyorum. Çünkü oradaki boşluğu belki de aslında bu ekran yüzlerinin bu popüler ve aslında dini de istismar eden insanların da ihtiyaçlarını ve hassasiyetlerini istismar eden kişilerin elinden alıp bizim gerçek dinî otoritelere belki gerçekten dinî konuları danışabileceğimiz kişilere, isimlere ya da kurumlara burada devretmek çok daha doğru olacaktır.. Dolayısıyla buradaki araştırmanın içerisine benim naçizane önerim medyanın bu tip sansasyonel ya da negatif,karanlık ve korku içerikli, insanların kendi hayatı ile ilgili endişe duymasını sağlayacak meseleleri medya hangi özelliğinden dolayı daha çok gündeme getiriyor, bunlardan nasıl kazanç sağlıyor, aslında medyanın temsilleri bize bu bağlamda ne tip kolaylıklar sunuyor ve insanların da hangi ihtiyaçları hangi motivasyonları içlerinde bulundukları hangi psikolojiler bu programları daha çok izlemelerine ve onlara da inanır hâle gelmelerini sağlıyor. Bence bu soruları biraz hani sadece RTÜK'ün bir müeyyidesinin ve cezayı yaptırımının ötesinde farklı boyutlarıyla de gündeme getirmemiz gerekiyor diye düşünüyorum anlamak ve belki daha detaylı bir perspektif koymak bağlamında. Bu anlamda aslında şunlar da çok önemli tabii konunun belki farklı da boyutları var. Ekranda gördüğümüz şeylere ne kadar güvenebiliriz, ekranda konuşan kişilerin otomatikman bir o konunun uzmanı olduğu, o konu ile ilgili bir otorite olduğu gibi bir fikir ve bir hissiyat izleyiciye geçiyor mu? Yani ekranın bu büyüsü nereden geliyor,belki bunu da tartışmak ve araştırmak gerekiyor bir anlamda. Ve burada da aslında bir istismara bir insanların hassasiyetlerini ya da zayıf yönlerini belki suistimal etmeye yönelik bu tip yayınların belki de hangi medya okuryazarlığı becerisi ile eleştirel bir bakışla ortadan kal-

dırılacağına yönelik de değerlendirmeler ve öneriler biraz daha detaylı bir şekilde çalışılırsa isabetli olacağına inanıyorum. Bunun dışında aslında TV üzerinden yaptığınız için çalışmayı Merve Hanım şöyle de bir şey var televizyonu çok izleyen kişilerde daha az izleyenlere göre daha güvensiz bir dünya algısının oluştuğu kuramcılarca zaten söyleniyor. Kötü Dünya Sendromu diye bir ifade var mesela ekme kuramında daha önce de bir sunumda bahsedildi bu kuramdan. Çok negatif haberlerle, çok kötü içeriklerle sürekli karşılaşan, çok uzun süre televizyon izleyenlerde daha fazla dünyaya ve insanlara karşı bir güvensizlik bir kötü ve olumsuz bir dünya tasavvuru oluştuğunu da biliyoruz, demek ki aslında televizyon çok fazla izledikçe (Kübra hocam sözünüzü kesiyorum bir tebliğ daha olduğunu düşünerek süreyi hatırlatmak durumundayım bir buçuk dakika kaldı.) Bu son cümlem, hemen öbürüne geçiyorum. Dolayısıyla yani demek ki televizyondaki temsiller bizim gerçekten referansımız hâline gelebiliyor ve oradan bir dünya tasavvuru oluşturabiliyoruz.

Diğer hocamızın tebliğine gelirsek Fırat Akdemir hocamızın, bu da dijital dünyada din karşıtı söylemlerin medya okuryazarlığı bağlamında değerlendirilmesi başlıklı bir çalışmaydı. Burada da hocamız girişten sonra dijital dünyada din karşıtı akımları ve temel önermeleri Ateizm, Ateizme kaynaklık eden akımlar, Deizm, Ateizm eleştirisi ve bunun yine açılımları ile doğanın yasaları kendiliğinden midir işte fiziksel evren nasıl gerçekleşmiştir gibi başlıklarla detaylandırmış. Burada da yine benim bir iletişim akademisyeni olarak söylemek istediğim şey; Medya okuryazarlığını din karşıtı söylemler bağlamında değerlendirirken medyanın işleyişine mutlaka değinmek gerektiğini düşünüyorum. Yani işleyiş dinamikleri medyanın ekonomi politiği yani hangi saiklerle hangi amaçlarla medya yayın yapıyor içeriklerini oluşturuyor, bir editöryal süreçten süzgeçten geçiriyor yayınlarını içerikleri nasıl seçiyor eliyor, hangilerini karşımıza getireceğine nasıl karar veriyor? Bence bu süreçlere mutlaka girmek gerekiyor yani ekonomi ayrı bir boyutu medyanın bir ticari işletme olarak hem de politik ve siyasal ideolojik bir yönü olduğuna da mutlaka değinmek gerekiyor diye düşünüyorum. Buradaki en önemli konulardan bir tanesi de din karşı söylemlerle ilgili şunu söylemek isterim; çok net ve çok açıktan din

karşıtı söylemler evet Ateizm, Deizm gibi görebiliyoruz ama aslında çok sofistike çok daha dolaylı şeyleri de görüyoruz ve asıl belki mücadele edilmesi gereken ya da medya okuryazarlığı becerisiyle üstesinden gelinmesi gereken söylemler sanki biraz daha fazla buna giriyor bana kalırsa. Dolayısıyla mesela bir haber çerçevesi içerisinde bir başlığın bir resmin görüntünün nasıl kullanıldığı bir işte dinî otoritenin din adamının dini temsil eden bir insanın nasıl çerçevelendiği nasıl bir sıfatla sunulduğu bunlar çok önemli diye düşünüyorum. Yani bunların aslında çok doğrudan bir din karşıtı söylemmiş gibi verilmediğini ama çok daha dolaylı çok daha imalı bir şekilde gerek kurgu içeriklerin gerek haber içeriklerin içerisine yerleştirildiğini biliyoruz ve bunlarla asıl mücadele edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Medya okuryazarlığı bağlamında dört temel becerinin kazandırılması önerilir; erişim, çözümleme, değerlendirme ve üretim. İşte bu çözümleme ve değerlendirme kısımlarında bu dolaylı verilen din karşıtlığı çok daha aslında fark edilmiyor, çok fark edilmeden uzun vadede kısa kısa bizim aslında zihnimize yerleşiyor. Dolayısıyla bunlara karşı uyanık olmak çok daha önemli bana kalırsa. Çok küçük bir örnekle bitirmek isterim; İslamofobiyi yıkan kareler adıyla bir haber yayınlanmıştı 5-6 yıl kadar önce. Şimdi bu bildirilerle ilgili konuşacağım belli olunca şöyle bir kendi kafamı yokladım acaba dedim dini temsil eden insanlarla ilgili ya da din adamlarıyla ilgili en son olumlu bir haber olarak neyi hatırlıyorum kendim. Ve kedi dostu imam dünya kamuoyunun takdirini topladı Anadolu Ajansı Haberi geldi aklıma. Aziz Mahmut Hüdayi Camii'nde bir imamın kedileri beslediği işte camiye girdiklerinde onları okşadığı merhamet gösterdiği ile ilgili bir haber örneği hatırlayabildiğim bir haber olarak aklıma geldi. İşte aslında dine olan saldırılar da çok daha belli haberlerin içerisinde sadece bir sanki insanın haberleştirilmesi sadece bir kadına karşı, çocuğa karşı bir hayvana karşı davranışı adeta eleştiriyor gibi ya da onu gösteriyor gibi verilerek aslında orada bir dinin ya da bir topluluğun direkt ne yazık ki negatif bir şekilde etiketlenmesi çerçevelenmesi şeklinde olabiliyor. Velhasıl duyarsızlaştırma ile birçok şeyleri normalleştirme ile medyanın bizleri popüler bir kültür içerisinde yoğurduğunu ve etkilediğini görebiliyoruz. Bu bildiride bu çalışmada da din karşıtı söylemlerin biraz daha doğrudan Ateizm,

Deizm dışındaki söylemlerle de nasıl mücadele edileceğine yönelik çerçeveleme ve haber temsilleri üzerinden gidilerek değerlendirilmesini biraz daha çalışmayı destekleyeceğini düşünüyorum, çok teşekkür ediyorum hayırlara vesile olsun tekrar.

YEDİNCİ OTURUM

DİJİTAL TRENDLER VE YENİ DİNİ AKIMLAR

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Fatih KURT

Konu: Din Savunusunda Dijital İmkânların Çağdaş Kelâm Perspektifinden Değerlendirilmesi
Tebliğ: Dr. Öğr. Üyesi Fatma PINAR

Konu: Yeni Dini Hareketlerin Taraftar Kazanmasında İnternetin Rolü
Tebliğ: Doç. Dr. Süleyman TURAN
Arş. Gör. Sema Nur UZUN

Müzakere: Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR

Konu: Türkiye'de Yeni Dijital Tecrübelerden Biri Dijital Mistisizm, Facebook Örneği
Tebliğ: Dr. Öğr. Üyesi Gülenay PINARBAŞI

Konu: Postmodern Dönemde Dijital Din Olgusu: Jediizm Örneği
Tebliğ: Doç. Dr. Şevket ÖZCAN

Konu: Dijital ve Kurgusal Gençlik Dini: Scientology ve Sanal Gerçeklik Düzleminde Propaganda Niteliği
Tebliğ: Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT

Müzakere: Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT

DİN SAVUNUSUNDA DİJİTAL İMKÂNLARIN ÇAĞDAŞ KELAM PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Fatma PINAR
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Dijital çağ, teknoloji ve iletişim araçlarının sosyal hayata damgasını vurduğu dönem olarak tanımlanmaktadır. Teknoloji ve iletişimin sunduğu imkânlar neticesinde küresel dünya oldukça hızlı bir dönüşüm yaşamış, hemen hemen her alanda yenilikler ve gelişmeler meydana gelmiştir. Dijital teknolojilerin yaygın kullanımı her alanda olduğu gibi dinî alanda da sosyal hayatın dijitalleşmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde ülkeler hatta kıtalar arası kültürel ve bilişsel iletişimler kolaylıkla sağlanabilmiş ve yüksek erişim vasıtalarıyla istenilen veriler kolaylıkla kaynağından alınabilmiştir. Böylece zaman ve mekân farklılıkları, fiziki sınırlar ortadan kalkmış, iletişim ve buna bağlı olarak etkileşim hız kazanmıştır. Sınırsız etkileşim alanı sunan dijital imkânlar sayesinde ırkı, dili ve dini farklı birçok insan birbiri ile rahatlıkla iletişim kurabilmiştir. Sanal platformlarda nihilist, materyalist, deist, ateist ve farklı inançlardan daha birçok insan görüşlerini aktarabilme imkânına kavuşmuştur. Böylece iletişim araçları tüm din ve inanç sistemleri için yeni bir tebliğ ve irşat vasıtası hâline gelmiştir. Bu bağlamda misyonu İslam savunuculuğu olan kelam ilminin, bu misyonu ifa etmesinde dijital imkânlar son derece önemlidir. Bilindiği gibi kelam ilmi İslam inanç esaslarını delillerle açıklamak suretiyle rasyonel bir zemine oturtmayı ve İslam düşmanlarına karşı bu inanç esaslarını savunmayı

esas olan bir ilimdir. Geçmişte İslam inanç savunusunu fiziki ortamlarda yapan kelamcılar, inanç tartışmalarının sanal ortamlara taşındığı günümüzde de aynı savunuyu sanal ortamlarda yapma zorunluluğu ile karşı karşıya gelmiştir. Bu çalışmada dijital imkânların din savunusunda günümüz kelamcılarına sunduğu avantajlar ve beraberinde getirdiği dezavantajların tespitine çalışılacaktır. Konu açıklayıcı ve zaman zaman karşılaştırmalı bir yöntem kullanılmak suretiyle takdim edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Din, Dijitalleşme, Sanal Dünya.

Giriş

Dijital çağ, iletişim teknolojilerinin sosyal hayatı kuşattığı günümüz postmodern dünyasını ifade etmektedir.[1] Bu çağda iletişim teknolojisinde kaydedilen ilerlemeler, insanlık tarihinde ciddi değişim ve dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. On beşinci yüzyıl sonunda matbaa icat edilmiş ve bu yüz yıl bir milat olarak değerlendirilerek, "matbaa öncesi ve matbaa sonrası" şeklinde ifade edilen bir ayrıma gidilmiştir. Bu ayrımın matbaanın toplumsal değişime tesiri ve önemine binaen yapıldığı açıktır. Nitekim kitapların çoğaltılması ve dağıtımı ile birlikte bilgi aktarımını hızlandıran matbaanın icadıyla başlayan bu süreç, kitap, gazete, radyo, telefon, televizyon ve internet gibi yeni teknolojik gelişmeleri de beraberinde getirmiş ve iletişim çağı adı verilen yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur.[2] İletişim teknolojilerinde kat edilen bu hızlı gelişim sosyal hayatın her alanında büyük bir dönüşüme neden olmuştur.[3] Çağımızda bilhassa internetin ortaya çıkışı, iletişime farklı bir boyut kazandırmış ve interaktif iletişime geçişe neden olmuştur.[4] Bu interaktif iletişim, sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda olduğu gibi dinî alanında da bir takım değişimlere zemin hazırlamıştır. Dinî alan çağın

---

1 Mehmet Haberli, "Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü", *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, cilt: 2, sayı: 2, 2019, s. 308.

2 Mehmet Akgül, "Dijitalleşme ve Din", *Marife*, cilt: 17, sayı: 2, 2017, s. 191-192.

3 Beril Akıncı Vural, Deniz Maden, "Dijital Platformun Kurumsal İletişim Üzerindeki Etkileri", *Yeni Düşünceler*, sayı: 6, 2011, s. 190.

4 Mehmet Haberli, "Dinlerin İnternet Ortamındaki Temsili ve Dağılımı", *The Journal of Academic Social Science Studies*, cilt: 6, sayı: 1, 2013, s. 860-861.

getirdiği gelişim ve değişimlere kayıtsız kalmayarak bu hızlı dönüşüme uyum sağlama gayretinde olmuştur. Dinî bilgi ve mesajlar, inanç, ilke ve doktrinler, kutsal metin ve ritüeller fiziksel ortamdan sanal ortama taşınmış, böylece sanal cemaatler, dinî aktiviteler (sanal ritüeller), etkileşim ve bilgi paylaşımını sağlayan sanal alanlar (blog, haber grubu, forum) gibi bilgi aktarımının hızla gerçekleştirilmesine vesile olan imkânlar ortaya çıkmıştır.[1] Bu çalışmada dijitalleşmenin beraberinde getirdiği bu imkânlar kelam ilmi açısından değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Dijital İmkânların Kelam İlmi Açısından Değerlendirilmesi

Kelâm, bir takım nakli ve akli delillerle İslam inanç esaslarını temellendirip müdafaa etmeyi,[2] itikadi meselelerde ilk Müslümanlardan ve ehl-i sünnet âlimlerinin yolundan yüz çeviren bidat ehli kimselerin iddialarını çürütmeyi hedefleyen[3] ve insanı şüphe ve vehmin karanlıklarından kurtaran bir ilimdir.[4] Tereddüt ve itirazları cevaplandırmak suretiyle İslam inanç esaslarını sarsılmaktan koruyan kelam ilminin[5] gayesinin çok ulvi olduğuna işaret edilmiştir.[6] Bu ilminin ortaya çıkış gayesini Gazzâlî "el-Münkız mine'd-dalâl" isimli eserinde şöyle dile getirmiştir: Kelam ilminin amacı ehl-i sünnet akidesini bidat ehlinin tahrifinden korumak ve İslam inanç esaslarının bekçiliğini yapmaktır. Allah insanlığa Hz. Peygamber (s.a.s.) vasıtasıyla, onun dilinde bir inanç sistemi sunmuştur. Bu sistem Kur'an'da ve hadislerde de açıkça ifade edilmiştir. Ancak Şeytan, bir takım bidat ehlinden insanların kalplerine vesvese vermiş ve akabinde bu insanlar ehl-i sünnet inançlarını boz-

---

1 Ömer Menekşe, "Dinin Dijitalleşmesi ve Mobil Uygulamalar", *Dijitalleşen Din*, Köprü Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 152; Ayrıca bkz. John P. Ferre, "When Religion Meets New Media", *Journalism and Mass Communication Quarterly,* 87/3, 2010, s. 689; Nazife Şişman, *Dijital Çağda Müslüman Kalmak*, İnsan Yayınları, İstanbul 2016, s. 9.

2 Ömer Nasuhi Bilmen, İslâm Akaidi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2017, s. 26.

3 Josef van Ess, "İslâm Kelâmı'nın Mantıksal Yapısı", *Mu'tezile Gelen-Ek-i,* (terc.: Hayrettin Nebi Güdekli), İz Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 480; Hasan Mahmud eş-Şâfî, *Kelâm'a Giriş*, (terc.: Süleyman Akkuş), Değişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 27.

4 Sa'düddîn Teftâzânî, Şerhu'l-Akâid, (thk. Mustafa Merzukî), Dârü'l-Hüdâ, Cezayir 2000, s. 7.

5 Mevlüt Özler, "Kelâm Tarihi", *Kelâm*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 24.

6 Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, Ravza Yayınları, İstanbul 2017, s. 11.

maya yönelmiştir. Bu durumda Allah kelam âlimlerini ortaya çıkarmış ve onlar ehl-i sünnet inancını korumaya çalışmakla birlikte, bidat ehli tarafından dinde olmadığı hâlde sonradan dine sokulmaya çalışılan ve ehl-i sünnet inançlarıyla örtüşmeyen bidatleri teker teker ortaya çıkarmıştır. Kelam ilmi zikredilen bu ihtiyaçtan ortaya çıktı.[1] Gazzâlî'ye göre kelamın asıl ortaya çıkış gayesinin din müdafaası olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Gazzâlî "İhyâ'ü ulûmi'd-dîn" isimli eserinde de kelamcıların dindeki görevini hac yolunun muhafızlığına benzetmiştir.[2]

Yine kelamın din savunusundaki önemine dikkat çeken Harpûtî de şunları dile getirmiştir: Kelamın amacı taklitten kurtularak yakîne ulaşmak, irşada ihtiyacı olanları irşat etmek, inkârcı kimseleri susturmak ve İslam inanç esaslarını batıl ehlinin şüphelerinden muhafaza etmektir. Bunun dışında kelam ilmi iki dünya saadetini de amaçlar. Bu nedenle bu ilim her iki açıdan da ilimlerin en üstünüdür.[3] Kelam âlimlerini İslam inanç esaslarını savunmaya yönlendiren sebep İslam toplumunun içinde bulunduğu şartlardı.

Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra fetihler çoğalmış ve Müslümanlar fethedilen topraklarda Yahudilik ve Hristiyanlık gibi semavi din mensuplarıyla karşılaşmıştır. Bu insanlar aynı zamanda ilim ve felsefe erbabı olmakla birlikte akaid hususunda cedelciydi. Yahudiler ve Hristiyanlarla karşılaşmanın bir sonucu olarak bazı Müslümanlar da akaidde münakaşa ve delillendirmeye gitmiştir. Ayrıca fethedilen bölge halklarının çoğunluğu mevcut eski dinlerinden vazgeçerek İslam'ı kabul etmiştir. Fakat yeni Müslüman olan bu insanlar arasında eski dinî inançlarından tamamen kopamayan ve bu inançların etkisinde kalanlar vardı. Bu Müslümanların şüpheci ve sorgulayıcı tutumları karşısında artık Müslümanlar için İslam akîdesini ispat ve savunma ve buna paralel olarak Yahudi ve Hristiyan inançla-

---

1 Gazzâlî, *el-Münkız mine'd-dalâl*, (thk. Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî), Dımaşk 1992, s. 39.

2 Gazzâlî, İhyâ'ü ulûmi'd-dîn, (thk. Abdülaziz İzzeddin es-Sirvân), Dârü'l-Kalem, Beyrut, s. 27.

3 Abdüllatif Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelâm fî Akâidi Ehli'l-İslâm*, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1330, s. 11.

rıyla mücadeleye girişen bir grubun varlığı kaçınılmaz hâle gelmiştir.[1] Böylece Müslüman kelamcılar başta Hristiyanlık ve Yahudilik olmak üzere Mecûsîlik, Seneviyye (düalizm), Maniheizm, Brahmanizm gibi dinî; dehrîlik, Yeni Eflâtunculuk, materyalizm, pozitivizm gibi felsefi görüşlerle mücadele etmiştir.[2] Klasik dönemde kelam âlimleri bu mücadelelerini risaleler, kitaplar, reddiyeler yazmak ve karşıt görüş sahipleriyle fiziki ortamlarda fikri münakaşalarda bulunmak suretiyle sürdürmeye çalışmıştır.

Bu inanç tartışmalarda kelamcılar görüşlerini doğrulamada naslardan, duyu ve aklın verilerinden istifade etmiş, bazen de kendi görüşlerini müdafaa etmek yerine doğrudan muhatabının görüşlerini yermiştir. Böylece onların yanlış fikirlerini ortaya koymak suretiyle bu gibi yanlış inanışların İslam inançları içinde yeri olmadığını belirterek, İslam dinini yüceltmeyi ve savunmayı hedeflemiştir.[3] Kelam âlimleri klasik dönemde din savunusu bu yöntemlerle fiziki ortamlarda yaparken, çağdaş kelamcılar modern dönemde iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmelerin beraberinde getirdiği avantaj ve dezavantajlarla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Nitekim son birkaç asırdır iletişim teknolojilerinde oldukça hızlı bir gelişme kaydedilmiş ve bilgi aktarımında tüm dünyada büyük bir devrim yaşanmış, önceleri yavaş bir ilerleme kaydeden medya etkisi sonraları, telgraf, radyo, televizyon ve internet gibi yeni elektronik medya teknolojisiyle farklı boyutlara ulaşarak, sosyal ve dinî hayatı şekillendiren kitle iletişim araçlarına dönüşmüştür.[4] Kitle iletişim araçları ise fiziki sınırları ortadan kaldırmış ve dünyayı adeta küresel

---

1 Ayrıca kaynaklar eski dinî inançlarının etkisinde kalmaları nedeniyle art niyetli olmaksızın sorgulayıcı tutum sergileyen Müslümanların yanı sıra içtenlikle İslam'ı benimsemeyen kimselerin de kasıtlı olarak İslam inanç esaslarını sorgulayıcı tavır takındığını nakletmektedir (Fethi Kerim Kazanç, "Klasik Kelâmî Tartışmaların Doğuşu ve Gelişimine Etki Eden Faktörler", *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* cilt: 24, sayı: 24-25, 2007, s. 195-196).

2 Yusuf Şevki Yavuz, "Kelâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 25, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 197.

3 Sâid Humeysî, "Fârâbî'ye Göre Kelâm İlminin Anlamı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (terc.: Mehmet Şaşa), cilt: 3, sayı: 4, s. 251.

4 Mehmet Akgül, "Medya ve Din: Radyo İletişimi ve Gözyaşı FM Örneği", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı: 6, 2008, s. 40.

bir köye dönüştürmüş, insanlar arası iletişim ve iletişimin beraberinde getirdiği etkileşim hız kazanmıştır.[1]

Kitle iletişim araçları vasıtasıyla ortaya çıkan yeni hayat tarzı ve değer anlayışları dinî alanı da etkisi altına almış ve 1960'lı yıllara kadar din karşısında çoğunlukla olumsuz bir pozisyon almış,[2] ancak bu yıllardan itibaren dünya çapında ortaya çıkan "dinî uyanış" sürecini hızlandırmıştır. Ancak yaşanan bu dinî uyanış sürecinde geleneksel dinî formlar da zaman zaman değişime uğramıştır. Bu yüzden iletişim teknolojisindeki gelişmelere paralel olarak, 1960 sonrası süreçte din alanında ortaya çıkan değişimler, bazılarınca "insanlığın üçüncü büyük uyanış dönemi" olarak adlandırılmıştır.[3]

Bu dönemde dinî alan ortaya çıkan yeni gelişmelerin gerisinde kalmama ve sosyal alanda yaşanan değişimlere ayak uydurabilme çabasında olmuştur. Dinler evrensel ve en eski uluslar ötesi hareket olma vasfıyla, dinî bilgi ve mesajlarını kitle iletişim araçları ve medyadan istifade etmek suretiyle kendi taraftarlarına daha hızlı ve etkili bir şekilde ulaştırmaya, sanal cemaatler oluşturmaya ve vermek istediği evrensel mesajı diğerlerine iletmeye başlamışlardır. Artık sanal zeminde görsel ve işitsel dinî yayınlar yapılmakta, sanal camiler, kiliseler ve havralar açılmakta, sanal fetvalar ve sanal günah çıkarma imkânları sunulmakta, kutsal metinler bile rahatlıkla erişilebilecek şekilde fiziki ortamlardan sanal platformlara aktarılmaktadır.[4]

Kişiler kendilerini tanımlamakta dini önemli bir referanslar olarak kullanmaktadır. İnsanların büyük çoğunluğu kendilerini bir dine mensup olarak tanımlayarak, dinî inançlarına dair bilgileri sanal ortamlarda rahatlıkla paylaşabilmektedir.[5] Bu durumda mobil cihazlar dinî kimliği

---

1 Menekşe, "Dinin Dijitalleşmesi ve Mobil Uygulamalar", s. 151.

2 1960 yılları öncesinde geleneksel dinlerin mücadelesine rağmen, modern bilgi ve teknolojiler vasıtasıyla rasyonel bir şekilde oluşturulan yeni hayat tarzı, ilişkiler ve değerler din karşısında çoğunlukla olumsuz bir pozisyon almıştır (Akgül, "Dijitalleşme ve Din", s. 192).

3 Akgül, "Dijitalleşme ve Din", s. 192.

4 Menekşe, "Dinin Dijitalleşmesi ve Mobil Uygulamalar", s. 154-155.

5 Yapılan araştırmalara göre insanların %84'ü kendilerinin bir dine mensup olduğunu beyan etmiştir (Gamze Gezginci, Şevki Işıklı, "Dindar Facebook Etkisi: Türk Kullanıcılar Üzerine Bir Analiz" *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD),* cilt: 1, sayı: 1, 2018, s. 112).

olan tüm kişi, kurum ve kuruluşlar tarafından "dine hizmet" noktasında değerlendirilmektedir. Öğrenme amacıyla dinî bilgilere ulaşmak, kutsal gün ve gecelerde kutlama mesajları yollamak, dinî kitap ve makaleler hakkında detaylı bilgi edinmek, dinî konularda merak edilen sorulara cevap bulmak, dinlere özel gelenek ve inançları tanımak, dinî logo ve müziklere erişebilmek ve dinî mekânları sanal ortamlarda ziyaret etmek için mobil platformlar kullanılmaktadır. Bu platformlarda yer alan dinî içeriğe sahip uygulamalar kullanıcılarını dinî hizmet hakkında bilgilendirmeye çalışmakta ve dinî organizasyonlara katılması için yönlendirmektedir. Bununla birlikte kişilere fiziksel ortamlarda gerçekleştirilen kutsal metinleri okuma, dinî ayinler, ibadet, meditasyon, dua gibi bir kısım dinî ritüelleri zaman ve mekâna bağlı kalmadan sanal ortamda tecrübe etme olanağı tanımaktadır. Böylece bütün dinî inanç sistemleri mobil ortam da yerini almaktadır. Bunlar arasında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi semavi dinler, Hinduizm ve Budizm gibi uzak doğu dinleri zikredilebilir.[1]

Buradan hareketle artık vazgeçilmez bir unsur olarak günlük hayatta yerini alan mobil uygulamaların rahatlıkla ulaşılabilir olması ve interaktif özelliği ile gerek dinî bilgileri irşat etme, gerekse dinî bilgilere ulaşma noktasında büyük bir işlevsellik ve pratiklik sağladığı rahatlıkla söylenebilir. Bu durum dinî irşat faaliyetleri noktasında çağdaş kelamcılar için oldukça avantajlı bir durum olmakla birlikte, beraberinde getirdiği bir takım dezavantajlarla da onları zorlayacak gibidir. Nitekim mobil uygulamalar sayesinde kelamcılar rasyonel zeminlere oturtmaya çalıştıkları İslam inançlarını irşat edecekleri muhatap kitlesine rahatlıkla ulaşabilecekleri bir pozisyon elde etmişlerdir. Ancak onların mücadele ettikleri çeşitli din ve düşünce sistemlerinin de artık aynı imkânlardan istifade ettiği de unutulmamalıdır.

Daha önce de zikrettiğimiz gibi bu sanal platformlar sayesinde Yahudilik, Hristiyanlık, Hinduizm ve Budizm gibi dinlerin yanı sıra, nihilist, materyalist, pozitivist, deist, ateist ve farklı inançtan daha birçok insan görüşlerini aktarabilme imkânına kavuşmuştur. Yani iletişim araçları tüm din ve inanç sistemleri için yeni bir tebliğ ve irşat vasıtası

[1] Menekşe, "Dinin Dijitalleşmesi ve Mobil Uygulamalar", s. 158.

hâline gelmiştir. Bu durumda klasik dönem kelam âlimleri belli sayıda batıl inanç ve düşünce sistemleri ile mücadele ederken, günümüz kelamcıları ise her gün bir yenisinin eklenerek çoğaldığı düşünce ve inanç sistemlerinin tamamıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle dijitalleşmenin beraberinde getirdiği imkânların kelamcılar üzerinde her yönüyle olumlu etkileri olduğunu söylemek mümkün değildir.

Sonuç

Ortaya çıkış gayesi, rasyonel bir temele oturtmaya çalıştıkları İslam inanç esaslarını İslam düşmanlarına karşı müdafaa etmek ve ehl-i sünnet âlimlerinin yolundan yüz çeviren bidat ehli kimselerin iddialarını çürütmek olan kelam ilmi, din savunusunda geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemli bir misyona sahiptir. Klasik dönemde kelam âlimleri başta Hristiyanlık ve Yahudilik olmak üzere Mecûsîlik, Seneviyye (düalizm), Maniheizm, Brahmanizm gibi dinî; dehrîlik, Yeni Eflâtunculuk, materyalizm, pozitivizm gibi felsefi görüşlerle mücadele etmiştir. Onlar bu mücadelelerini risaleler, kitaplar, reddiyeler yazmak ve karşıt görüş sahipleriyle fiziki ortamlarda fikri münakaşalarda bulunmak gibi muhtelif yollarla sürdürmüştür. Günümüz kelamcıları ise modern dönemde iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmelerin beraberinde getirdiği avantaj ve dezavantajlarla yüzleşmektedir. Onlar İslam inanç esaslarını irşat ve savunma noktasında klasik dönemden daha zorlu bir dönemde olduklarının algısı içindedir. Nitekim son birkaç asırdır iletişim teknolojilerinde oldukça hızlı bir gelişme kaydedilmiş ve bilgi aktarımında tüm dünyada büyük bir devrim yaşanmıştır. Kitle iletişim araçları sosyal ve dinî hayatı şekillendirmeye başlamış, fiziki sınırları ortadan kalkmış ve dünyayı adeta küresel bir köye dönüştürmüştür.

Yaşanan bu değişimle birlikte mobil cihazlar dinî kimliği olan tüm kişi, kurum ve kuruluşlar tarafından "dine hizmet" noktasında değerlendirilmiştir. Sanal zeminde görsel ve işitsel dinî yayınlar yapılarak, kutsal metin okumaları, dinî ayinler, ibadet, meditasyon ve dua gibi bir kısım dinî ritüeller tecrübe edilme imkânı bulmuştur. Böylece Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi semavi dinler, Hinduizm ve Budizm gibi uzak doğu dinleri ve nihilist, materyalist, pozitivist, deist, ateist ve farklı birçok inanç ve düşünce sistemleri sanal platformlarda yerini

almıştır. Yani iletişim araçları tüm din ve inanç sistemleri için yeni bir tebliğ ve irşat vasıtası hâline gelmiştir. Bu durumda klasik dönem kelam âlimleri belli sayıda batıl inanç ve düşünce sistemleri ile mücadele ederken, günümüz kelamcıları ise her gün bir yenisinin eklenerek çoğaldığı düşünce ve inanç sistemlerinin tamamıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle dijitalleşmenin beraberinde getirdiği imkânların kelamcılar üzerinde her yönüyle olumlu etkileri olduğunu söylemek mümkün değildir.

Kaynakça

AKINCI VURAL, Beril-MADEN Deniz, "Dijital Platformun Kurumsal İletişim Üzerindeki Etkileri", *Yeni Düşünceler,* sayı: 6, 2011, ss.189-206.

AKGÜL, Mehmet, "Dijitalleşme ve Din", *Marife,* cilt: 17, sayı: 2, 2017, ss. 191-207.

AKGÜL, Mehmet, "Medya ve Din: Radyo İletişimi ve Gözyaşı FM Örneği", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı: 6, 2008, ss. 39-86.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, İslâm Akâidi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2017.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, Ravza Yayınları, İstanbul 2017.

FERRE, John P., "When Religion Meets New Media", *Journalism and Mass Communication Quarterly,* 87/3, 2010, ss. 689-690.

GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *el-Münkız mine'd-dalâl*, (thk. Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî), Dımaşk 1992.

GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, İhyâ'ü ulûmi'd-dîn, (thk. Abdülaziz İzzeddin es-Sirvân), Dârü'l-Kalem, Beyrut.

GEZGİNCİ, Gamze-IŞIKLI Şevki, "Dindar Facebook Etkisi: Türk Kullanıcılar Üzerine Bir Analiz" *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD),* cilt: 1, sayı: 1, 2018, ss. 111-133.

HABERLİ, Mehmet, "Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü", *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD),* cilt: 2, sayı: 2, 2019, ss. 307-315.

HABERLİ, Mehmet, "Dinlerin İnternet Ortamındaki Temsili ve Dağılımı", *The Journal of Academic Social Science Studies,* cilt: 6, sayı: 1, 2013, ss. 859-873.

HARPÛTÎ, Abdüllatif, *Tenkîhu'l-Kelâm fî Akâidi Ehli'l-İslâm*, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1330.

HUMEYSÎ, Sâid Humeysî, "Fârâbî'ye Göre Kelâm İlminin Anlamı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (terc.: Mehmet Şaşa), cilt: 3, sayı: 4, ss. 243-254.

JOSEF VAN ESS, "İslâm Kelâmı'nın Mantıksal Yapısı", *Mu'tezile Gelen-Ek-i*, (terc.: Hayrettin Nebi Güdekli), İz Yayıncılık, İstanbul 2014, ss. 477-506.

KAZANÇ, Fethi Kerim, "Klasik Kelâmî Tartışmaların Doğuşu ve Gelişimine Etki Eden Faktörler", *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* cilt: 24, sayı: 24-25, 2007, ss. 179-227.

MENEKŞE, Ömer, "Dinin Dijitalleşmesi ve Mobil Uygulamalar", *Dijitalleşen Din*, Köprü Kitap Yayınevi, İstanbul 2015, ss. 151-173.

ÖZLER, Mevlüt, "Kelâm Tarihi", *Kelâm*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, ss. 21-29.

ŞÂFİÎ, Hasan Mahmud, *Kelâm'a Giriş*, (terc.: Süleyman Akkuş), Değişim Yayınları, İstanbul 2009.

ŞİŞMAN, Nazife, *Dijital Çağda Müslüman Kalmak*, İnsan Yayınları, İstanbul 2016.

TEFTÂZÂNÎ, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî, Şerhu'l-Akâid, (thk. Mustafa Merzukî), Dârü'l-Hüdâ, Cezayir 2000.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Kelâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 25, TDV Yayınları, Ankara 2002, ss. 196-203.

YENİ DİNİ HAREKETLERİN TARAFTAR KAZANMASINDA İNTERNETİN ROLÜ

Doç. Dr. Süleyman TURAN
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
Arş. Gör. Sema Nur UZUN
Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

İnternet, içinde barındırdığı sosyal medya uygulamaları ve sosyal iletişim araçları ile günümüz dünyasının en etkili iletişim aracı olmuştur. Dijital çağın bu özelliği hem Hristiyanlık, Hinduizm, Budizm ve İslam gibi geleneksel dinler hem de "Yeni Dini Hareketler" (New Religious Movements) olarak nitelenen oluşumlar için dinî öğretilerin paylaşılması, cemaatlerin sosyal alanda örgütlenmesi ve takibi, taraftar kazanma faaliyetlerinin daha az iş gücü, masraf ve zaman kaybı ile gerçekleşmesi gibi konularda önemli imkânlar sunmaktadır. İnternet, özellikle yalnızlık çeken, utangaç, dışlanmış kişilere ulaşmak için oldukça etkili bir seçenek olduğu gibi müdavimleri için daha özgür, yeni ve gelenekselliği aşan bir ortam da sağlamaktadır.

Yeni dinî hareketlerin internet dünyasında varlık göstermeye geleneksel dinlere nazaran daha erken dönemde başladıkları ve bu durumun bir sonucu olarak internet imkânlarını kullanmada büyük maharet gösterdikleri söylenebilir. Mevcut üyeleri ve hedef kitlelerinin büyük oranda interneti aktif kullanan yaştaki insanlardan oluşması söz konusu oluşumların internette aktif faaliyet göstermelerini açıklamaktadır. Sayentoloji, Hare Krişna, Moonculuk, Ekankar gibi birçok tanınmış yeni dinî hareketin internetin henüz başlangıç döneminde resmi web

sitelerine sahip oldukları bilinmektedir.[1] Sağladığı özgürlük alanı, kolay ve ucuz iletişim imkânı yanında internetin – özellikle gençler üzerindeki- yanıltıcı ve zarar verici etkisi de sürekli olarak vurgulanan bir noktadadır. Tüm bu özellikler yeni dinî hareketlerin internet üzerinden gerçekleştirdikleri faaliyetleri ve bu faaliyetlerin onların üye elde etme çabalarına etkisinin araştırılmasını önemli hâle getirmektedir. Bu çalışma, özellikle interneti aktif olarak kullanan ve dünyada ve ülkemizde yaygın olan bazı yeni dinî hareketlerin taraftar kazanmaya yönelik faaliyetlerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bunu yaparken öncelikle kısaca yeni dinî hareketler ve bu hareketlerin temel taraftar kazanma stratejilerine dair bir genel çerçeve çizecek, ardın da örneklerle söz konusu oluşumların internet üzerinden yürüttükleri faaliyetlere temas etmeye çalışacağız.

Yeni Dini Hareketler ve Temel Taraftar Kazanma Yöntemleri

"Yeni Dini Hareketler" (New Religious Movements), genellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra dünyanın farklı bölgelerinde ortaya çıkarak yayılan ve artık yeryüzünün inanç haritasının bir parçası hâline gelen çeşitli dinsel grupları ifade etmek için kullanılan bir tanımlamadır. Kavramla daha ziyade XX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan oluşumlara gönderme yapılmakla birlikte, XIX. yüzyılda varlık göstermeye başlayan ve yeni dinî hareketler denildiğinde ilk akla gelen gruplardan olan Yehova Şahitleri ve Mormonlar gibi birtakım oluşumlar da kavramın kapsamına dâhil edilmektedir. Tanım gereği, her ne kadar "yeni" olarak nitelendirilseler de söz konusu hareketlerin çoğunun aslında Hristiyanlık, Hinduizm, Budizm ve Şintoizm gibi geleneksel dinlerin içinden çıktıkları ve bu dinlerin birikimlerinden beslendikleri anlaşılmaktadır. Öte yandan söz konusu oluşumlar, inanç ve pratikleri açısından baskın kültürden ayrılarak yeni oluşturdukları yapıya taraftar kazanmaya çalışan gruplar olduklarından dolayı genellikle kökenlerindeki ana dinlerin sapkın bir mezhebi veya tarikatı olarak algılanmakta,

[1] Bk. Lorne L. Dawson - Jenna Hennebry, "New Religions and The Internet", *Religion Online: Finding Faith on the Internet*, ed. Lorne L. Dawson - Douglas E. Cowan, (New York: Routledge, 2004), 157.

bu kanaati bertaraf etmek için ise kendilerini bilhassa ayrı bir din olarak sunma gayretine girmektedir.[1]

Yeni dinî hareketlerin nasıl üye elde ettikleri, taraftar kazanırken hangi temel yöntemlere başvurdukları ve kazandıkları taraftarları ellerinde tutmayı nasıl başardıkları YDH'ler bağlamında öteden beri tartışılan hususların başında gelmektedir. Elbette hareketlerin çeşitliliği ve sahip oldukları özelliklerin birbirinden oldukça farklılık gösterdiği dikkate alındığında sergilenen yöntemlerin değişiklik arz edeceği de bir vakıa olmakla birlikte tüm hareketler için geçerli olabilecek temel bazı stratejilerden de söz etmek mümkündür.

Üye kazanmak için kullandıkları metotlar ve yürüttükleri faaliyetler dikkate alındığında, YDH'lerin en önemli metodunu, aktif misyonerlik faaliyetlerinin oluşturduğu söylenebilir. Alan araştırmaları bir hareketin üye sayısının yürütülen misyonerlik faaliyetleri ile doğru orantılı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla yayılmanın ve büyümenin yüksek motivasyonlu, gönüllü misyonerlik ağlarına bağlı olduğunun farkında olan Yehova Şahitleri ve Moon Tarikatı gibi birçok yeni dinî hareket, misyonerlerinin iyi eğitimli, nazik, kibar, sabırlı kişiler hâline gelmeleri için özen göstermektedir. Yetiştirilen misyonerler ise ev ve iş yerlerini kapı kapı dolaşarak ve caddelerde, sokaklarda, havaalanlarında, alışveriş merkezlerinde vb. kalabalık yerlerde gruba ait broşür ve basılı materyalleri dağıtmak suretiyle faaliyet yürütmekte ve gruba yeni üyeler kazandırmaya çalışmaktadırlar.[2] Yeni bir dinî hareketin ortaya çıkışı ve gelişiminde merkezi bir rol üstlenen karizmatik lider, hareketin üye kazanması noktasında da en önemli etkenlerden biridir. Liderlerin eylemleri ve insanlar üzerinde bıraktığı etkiler, üyeler tarafından abartılarak yayılmakta ve bu durum hareketin yeni üyeler kazanmasına da katkı sağlamaktadır. Taraftarlar, kendisine insanüstü birtakım güçler atfettikleri lideri maddi ve manevi cezalardan kurtuluş, bireysel değişim veya ütopik arzular elde etmek gibi umutlarla takip etmektedirler.[3]

---

1 Süleyman Turan – Emine Battal, "Giriş: Yeni Dini Hareketler", *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi,* ed. Süleyman Turan – Emine Battal, (İstanbul: Okur Akademi, 2020), 11-12.

2 Süleyman Turan - Semanur Uzun, "Yeni Dini Hareketlerin Taraftar Kazanma Yöntemleri", *Nedenleri ve Niçinleriyle Yeni Dini Hareketler,* ed. Süleyman Turan - Faruk Sancar (İstanbul: Okur Akademi, 2018), 212.

3 Turan - Uzun, "Yeni Dini Hareketlerin Taraftar Kazanma Yöntemleri", 219-222.

Sosyal ilişkiler kurulması ve tesis edilen ilişkilerin geliştirilmesi üye elde etme noktasında YDH'ler için son derece önem arz etmektedir. Bu nedenle YDH'lerin taraftarları her zaman grup içinde olduğu kadar çevrelerindeki kişilerle de güçlü sosyal ilişkiler kurmaya çalışmaktadırlar. Özellikle kendi sosyal çevresinde etkili ilişkiler kuramayan ve bunun yoksunluğunu hisseden kişiler için YDH'lerin bu yapısı cezbedici olmaktadır. Nitekim YDH'lere katılanlar hakkındaki en yaygın görüş, onların önceden tanıdığı kişiler aracılığıyla bu hareketlere yöneldikleri ve inançlarını değiştirdikleri şeklindedir.[1]

"Sevgi Bombardımanı" ve "Flörtle Balık Avlama", Moonculuk ve Tanrı'nın Çocukları gibi bazı YDH'lerin üye kazanmak için kullandıkları yöntemlerden biridir. Bu yöntemler, özellikle kadın üyeler vasıtasıyla erkeklerin duygusal ve fiziksel yönden ayartılarak harekete kazandırılmasını ifade etmektedir. Araştırmalar söz konusu hareketlerin belli dönemlerde bu yöntemler sayesinde taraftar sayılarını ciddi oranda artırdıklarını göstermektedir.[2]

YDH'ler meditasyon ve terapi gibi Doğu'ya ait çeşitli olguları Batı toplumlarına sunarak onların ilgisini çekmeyi başarmıştır. Bazı YDH'ler manevi doyuma ulaşamamış ve bunun eksikliğini hisseden kişilere psikolojik ve fizyolojik sorunlarını çözme, dinginlik, mutluluk ve huzur dolu bir yaşam sunma gibi vaatlerle yaklaşmaktadır. Bu hareketlerin en önemli özelliği ilk etapta çoğu zaman dinî yönlerini gizlemeleridir. Bu şekilde toplumun farklı kesimlerinden insanlara kolayca yaklaşabilen hareketler, sempatizan ve üye sayılarını artırabilmektedir.[3]

YDH'ler, görsel ve basılı materyaller aracılığıyla ideolojilerini, mesajlarını, vaatlerini ve propagandalarını hızlı, ucuz ve etkili bir şekilde yayabilmektedir. Radyo ve TV kanalları, kitaplar, gazeteler, dergiler ve broşürler YDH'lerin sıklıkla kullandıkları yayın organlarıdır. Yine YDH'lerin taraftar kazanmasında ve yayılmasında çalışmamızın ana konusunu teşkil eden internet de önemli bir vasıta olarak işlev görmektedir.

---

1 Turan - Uzun, "Yeni Dini Hareketlerin Taraftar Kazanma Yöntemleri", 215-218.

2 Bk. Süleyman Turan, "Bedenin Din Namına İstismarı: Tanrının (Yaramaz) Çocukları ve Flörtle Balık Avlama", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 19/1 (2019), 9-52.

3 Turan - Uzun, "Yeni Dini Hareketlerin Taraftar Kazanma Yöntemleri", 232-236.

Yeni Dini Hareketlerin Taraftar Kazanmasında İnternetin Rolü

Dijital çağ, sunduğu imkânlarla insanları özgürleştirmiş, sunulan sınırsız sayıdaki seçenekten tercih yapabilecek bir konuma yükseltmiştir. Dijital çağın meydana getirdiği yenilikler dinî alana da etki etmiş; dolayısıyla herhangi bir dinî grup varlığını devam ettirmek için dijital çağa ayak uydurmak zorunda kalmıştır.[1] Dahası günümüzde dinî gruplar için sorun internette yer alıp almama tercihinin ötesine taşarak internette görünürlük ve daha aktif kullanılabilirlik nasıl sağlanabilir aşamasına geçmiştir.

Dinin dijital medya ile etkileşimi tanımlamak için çeşitli kavramlar kullanılmaktadır. İlk olarak dinî içeriklerin internet ortamıyla buluşması sürecinde dinin bilgisayar teknolojilerinde kullanılmasını ifade etmek için (Cyber/Virtual Religion) "Sanal Din" kavramı yaygın olarak kullanılmıştır.[2] 2000'li yıllardan sonra internetin aktif bir şekilde yaygın olarak kullanılmaya başlanmasından sonra YDH'ler ile internet arasındaki ilişki üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Douglas Cowan, iki boyutlu bir kavramsallaştırma yoluna gitmiştir: "dinin çevrim içi hâli (religion online)" ve "çevrim içi din (online religion)". *Dinin* çevrim içi hâli, internetin, dinî gruplar tarafından bir iletişim aracı olarak kullanılmasını ifade etmektedir. Cowan'a göre çevrim içi *din* boyutunda ise internet ibadetler, törenler, ritüeller vb. pratikler için bir buluşma yeri olarak kullanılmaktadır.[3] Dijital teknolojide yaşanan gelişmeler, yeni medya ortamlarının çeşitliliği, işlevselliği ve din ile etkileşiminin artması, zamanın ruhuna uygun yeni tanım ve kavramsallaştırmalar ortaya çıkarmıştır. Bu noktada son yıllarda, çevrim içi dinî pratiği ifade etmek üzere Heidi A. Campbell tarafından üretilen "Dijital Din" kavramının daha yaygın olarak kullanılmaya başlandığı görülmektedir.[4]

---

1 M. Süheyl Ünal, "Yeni Dini Hareketler ve İnternet", *Nedenleri ve Niçinleriyle Yeni Dini Hareketler,* ed. Süleyman Turan & Faruk Sancar, (İstanbul: Okur Akademi, 2018), 308-309.

2 Mehmet Haberli, "Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü", *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2019), 309.

3 Douglas E. Cowan, "Teaching New Religious Movements on the World Wide Web", *Teaching New Religious Movements*, ed. David G. Bromley, (New York: Oxford University Press, 2007), 292.

4 Haberli, "Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü", 310.

İnternetin klasik dinlerin mensupları ve yeni dinî hareketler tarafından kullanımına bakıldığında, Wright, yerleşik dinlerin daha çok kendi içlerindeki aykırı ses ve görüşleri bastırmaya emek harcadıklarına; yeni dinî hareketlerin ise inançlarını yaymak ve geniş kitlelere ulaştırmak için çabaladığına işaret etmektedir.[1] Nitekim misyonerlik kaygısı taşıyan pek çok yeni dinî hareketin de interneti ve onun sunduğu platformları etkin olarak kullandıkları gözlemlenmektedir.[2]

İnternet, dinî gruplar tarafından değişik maksatlarla kullanılmaktadır. İnternetin dinî maksatlarla kullanım biçimlerinden biri, dinî grupların internetin ve onun sağladığı araçların iletişim konusundaki önemini kavrayarak üyelerine ve üye olmayanlara yönelik enformasyon sağlamalarıdır. Yapılan araştırmalara göre yeni dinî hareketler, kendilerine ait web siteleri sayesinde insanlarla hem ucuz hem de kolay bir şekilde iletişim kurabilmektedir. Bu sayede her gün çok sayıda insanın YDH'lerle bir şekilde iletişime geçtiği anlaşılmaktadır.[3] YDH'lerin birçoğu internet arama motorlarında kendi isimlerinin çıkma şansını artırmak için çeşitli anahtar sözcüklerden oluşan listeler hazırlamakta, böylelikle de en önce tıklanan ve bilgiyi en hızlı ulaştıran olma gayretine girmektedir.[4] Arama motorlarının etkin şekilde kullanılmasına dönük faaliyetleri kapsamında önemli bir örnek olarak Yedinci Gün Adventistleri'ne atıfta bulunulabilir. Yedinci Gün Adventistleri, insanların kendileri hakkında bilgi almak için internet arama motorlarına yöneldiklerinde, öncelikli olarak olumsuz bilgilerin çıkmasının hareket için büyük bir dezavantaj olduğunun farkındadır. Bunu önlemek için de "Arama Motoru Optimizasyonu" (Search Engine Optimization) adıyla eğitim kursları düzenlemekte ve bu doğrultuda çalışmalar yürütmektedir.[5]

---

1 Stuart A. Wright, "The Dynamics of Movement Membership: Joining and Leaving New Religious Movements", *Teaching New Religious Movements*, ed. David G. Bromley, (New York: Oxford University Press, 2007), 187.

2 Turan - Uzun, "Yeni Dini Hareketlerin Taraftar Kazanma Yöntemleri", 230-232.

3 Dawson - Hennebry, "New Religions and The Internet", 159-160.

4 Dawson - Hennebry, "New Religions and The Internet", 160.

5 Center For Online Evangelism, "No More Keyword Research?" (Erişim Tarihi: 09.04.2021).

Amerikalı Neopagan yazar M. Macha NightMare, internetin Pagan inançları yayma konusundaki etkin rolüne şu sözleriyle atıfta bulunmaktadır:

İnternet aslında hiçbir yerde bulunmayan bir toplum yaratılmasına olanak sağlar. Online ilişkilerin anonimliği, cadılara (witches) duygu düşünce ve deneyimlerini kendilerini güvende hissedecekleri bir şekilde açıklama konusunda özgürlük sağlar. Bu bakımdan internet bir bakıma bizim kilisemizdir. Onun sayesinde önceden parçalanmış gruplar birbirlerini bulabilmiş ve toplumdan soyutlanmış kişiler kendilerine bir topluluk edinmişlerdir. O, Pagan hakları organizasyonlarının, Pagan yayınlarının, Pagan güvenliği ve sivil hakları seferberliklerinin yaygınlaşmasını ve geliştirilmesini hızlandırmıştır. İnternet etnik ve kültürel mirasımızı öğrenmek, eski dini tören ve ayinlerimizi yeniden uygulamak noktasında bize sınırsız kaynak sağladı.[1]

İnternetin yeni dinî hareketlerin üye kazanmalarında etkili olarak kullanıldığı alanlardan ikincisi, onun yalnızca bilgi ulaştırma konusunda değil, aynı zamanda çeşitli dinî tecrübe paylaşımları açısından da bir araç görevi görmesidir. YDH'ler fiziksel dünyada ekonomik, siyasi ve coğrafi sebeplerle üyeleri ya da potansiyel üyeleri için büyük ibadet ve toplanma mekânları oluşturamasalar bile internet ve onun teknolojileri sayesinde sanal dünyada rahatlıkla söz konusu ortamları oluşturabilmektedirler.

Üçüncü olarak tüm bunların yanında internet, kutsalın pazarlanmasında da önemli bir araç ve ticari bir faaliyet alanı hâline gelmiştir.[2] İnternetin bu özelliğinin zaman, iş gücü ve ekonomik açıdan yetersizliklere sahip olsalar da YDH'lere büyük dinlerle rekabet etmede kolaylık sağladığı söylenebilir.

YDH'lerin internet ile anılmaya başlamaları *Cennet'in Kapısı (Heaven's Gate)* hareketi ile olmuştur. 1997 yılının Mart ayında California'da gerçekleştirdikleri toplu intihar ile gündeme gelen Cennet'in Kapısı

---

1 Helen A. Berger, "Learning About Paganism", *Introduction to New and Alternative Religions in America,* ed. Eugene V. Gallagher- W. Michael Ashcraft, (Londra: Greenwood Press, 2006), 208.

2 Rosalind I. J. Hackett, "Religion and the Internet", *Diogenes* 211 (2006), 70.

hareketinin henüz World Wide Web'in yeni ortaya çıkmış olduğu bir dönemde eylemlerini internet üzerinden planlamaları dikkate değerdir. Nitekim bu eylemden sonra internet, "kötülük yayan bir araç" olarak tanımlanmış, hatta "ölüm ağı" olarak görülmüştür.[1] Cennet'in Kapısı da giderek artan bilgisayar bağlantılı kültlerin simgesi hâline gelmiştir. "Bilgisayar kültü" olarak etiketlenen Cennet'in Kapısı üyeleri zamanına göre çok başarılı denebilecek bir internet sitesi hazırlamış ve diğer üyelerle çevrim içi olarak sohbet ederek bilgi alışverişi sağlamışlardır. Hatta hareket son mesajını da web siteleri aracılığıyla paylaşmıştır. Bu olaydan sonra birçok kişi üyelerin toplu intiharından interneti sorumlu tutmuş ve diğer yeni dinî hareketleri de genelleyerek bu hareketlerin interneti üye elde etme yöntemi olarak kullandıklarını iddia etmeye başlamışlardır.[2] Kısacası Cennet'in Kapısı hareketi ile ortaya çıkan sonuç, siber uzay çağının din açısından etki ettiği en büyük çelişkiyi ortaya koymuştur: Yeni teknolojiler bir taraftan toplumlardaki ırk, sınıf, cinsiyet, fiziksel görünüm gibi hiyerarşileri ortadan kaldırarak yeni bir benlik vaadiyle alternatif bir dünya, eşitlikçi sosyal gruplar sunarken diğer taraftan sonsuz bir şekilde yeniden üretilen simülasyonların ortasında kişinin kimliğini yok etme, hatta «gerçeklik» algısını kaybetme tehdidini ortaya çıkarmıştır.[3]

Cennet'in Kapısı'nın yanı sıra Pagan topluluklar da interneti en etkin şekilde kullanan hareketler olarak ön plana çıkmıştır. "Cadıların

---

1 Newsweek, "Web of Death" (04.06.1997).

2 Douglas E. Cowan - David G. Bromley, *Cults and New Religions: A Brief History*, (Malden, MA: Blackwell Publishing, 2015), 158.

3 Hugh B. Urban, "The Devil at Heaven's Gate: Rethinking the Study of Religion in the Age of Cyber-Space", *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, 3/2, (2000), 271. Konuyla ilgili somut bir örnek olarak Linden Research firması tarafından 2003 yılında piyasaya sürülen Second Life (İkinci Hayat) isimli online bilgisayar oyununda kurulan internet tabanlı sanal dünya dikkate değerdir. Kullanıcıların kendilerine belirledikleri bir avatar ile yeni bir kimlik oluşturarak sanal varlık gösterdikleri bu oyunda gerçek dünyanın bir simülasyonunu yaşamaktadırlar. Bu sanal evrende pek çok dinî grup da yer almakta ve oyunda gezintide olan sanal kullanıcılara dinî grupları hakkında bilgi vermekte, hatta dinî ibadet, ritüel ve toplantılara katılma imkânı tanımaktadırlar. Ayrıntılı bilgi için bk. Heidi A. Campbell - F. Rule, "The Practice of Digital Religion", *Handbuch Soziale Praktiken und Digitale Alltagswelten*, eds. Heisrun Friese vd. (Germany: Springer Publishing, 2020), 6.

Sesi" (The Witches' Voice / WitchVox), Wica ve Pagan toplulukların en çok kullanılan ve en kapsamlı içeriğe sahip olan web sitesi olarak[1] internetin henüz kullanılmaya başlandığı 1997 yılında faaliyet göstermeye başlamıştır. Site 2019 yılından itibaren ise faaliyetlerini Facebook üzerinden yürütmeye karar vermiştir. Cadıların Sesi; Paganlık, Cadılık ve Wica gibi inanışlar ve öğretileri hakkında bilgi, haber, kaynak paylaşım ortamı sunmasıyla Cowan'ın ifadesiyle "religion online" yani dinin çevrim içi hâline iyi bir örnek teşkil etmektedir. Diğer bir deyişle bu site, insanlara bilgi ulaştırmaya yönelik faaliyette bulunmakta ancak online ritüel, buluşma, toplantı ve ibadet gibi dinî etkinlikler amacıyla kullanılmamaktadır. Bununla birlikte "Jaguar Moon Coven" (Jaguar Moon Kovanı)[2] gibi tamamen internet üzerinden ritüeller gerçekleştiren, toplantılar ve buluşmalar düzenleyen web siteleri ise "online religion" yani çevrim içi din örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.[3] Son yıllarda Türkiye'de de Pagan ve Wica inanışlar hakkında enformasyon sağlamaya yönelik kovanların oluşturulduğu ve gerek web siteleri gerek Facebook gibi sosyal medya uygulamaları aracılığıyla ilgilenenlere hizmet verdikleri anlaşılmaktadır.[4]

Sistemli misyonerlik faaliyetleriyle ön plana çıkan[5] ve interneti de misyonerlik yönünde etkin şekilde kullanan hareketlerden biri de *Mormonculuk* adıyla tanınan *Mesih İsa'nın Son Gün Azizleri Kilisesi (The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints)*'dir. Hareketin resmi web sitesi olan churchofjesuschrist.org, çok kapsamlı ve bilgilendirici içeriği ile dikkatleri çekmektedir. Sitenin *Medya Kütüphanesi* (Media Library)

---

1 Douglas E. Cowan, *Modern Pagans on the Internet: Cyberhenge*, (New York: Routledge, 2005), 19.

2 Coven; Wicca, Pagan ve Cadılık uygulamaları için bir araya gelen gruba verilen isimdir.

3 Jaguarmoon, (Erişim Tarihi: 09.06.2021). Pagan grupların internet üzerinden yürüttükleri faaliyetler hakkında detaylı bir inceleme için bk. Cowan, *Modern Pagans on the Internet: Cyberhenge*.

4 Bk. https://tr-tr.facebook.com/pages/category/Community/Evrensel-Birlik-Kovan%C4%B1-Coven-of-the-Universal-Oneness-185424504812102/. ((Erişim Tarihi: 09.04.2021)

5 Mehmet Katar, "Mesih İsa'nın Son Gün Azizleri Kilisesi", *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi*, ed. Süleyman Turan - Emine Battal, (İstanbul: Okur Akademi, 2020), 351.

bölümünde internetin, hareketin mesajını yaymadaki önemi şu sözlerle ortaya konulmaktadır:

İsa Mesih'in Son Zaman Azizler Kilisesi mensupları olarak bize Tanrı'nın ışığını ve hakikati etrafımızdakilerle paylaşmak görevi verildi. Sosyal Medya platformları dünyayı pozitif düşünce, hayal ve mesajlarla doldurmak için eşsiz bir fırsat sunmaktadır.[1]

Mormon hareketinin üyeleri Facebook, Twitter, Instagram, Pinterest, Google+, Youtube gibi popüler sosyal medya platformlarının hepsinde aktif olarak yer almakta, bu mecraları mesajlarını yaymak ve üye elde etmek amacıyla yoğun bir şekilde kullanmakta ve ayrıca bunların dışında birçok gönüllü ve resmi üye blogları açmaktadırlar. Bir örnek olarak Kilise'nin resmî Facebook hesabını şu anda iki milyonu aşkın kişinin takip ettiğini hatırlatmak istiyoruz.[2] Ayrıca web sitesi lds.org, Mormonlarla tanışmak, görüşmek ya da bilgi almak isteyen kişiler için görüntülü ya da sesli görüşme hizmeti sunarak hızlı bir iletişim örneği göstermektedir.

İnterneti taraftar toplama yöntemi olarak en etkili şekilde kullanan hareketlerden bir diğeri *Sahaja Yoga*'dır. Faaliyet yürüttükleri ülkenin dilinde ve oradaki muhataplarını dikkate alarak hazırlanan pek çok internet sitesine sahip olan Sahaja Yoga, Türkiye'deki hedef kitleleri için de Türkçe bir web sitesi oluşturmuştur.[3] Genellikle hareketi tanıtıcı bilgilerin, merak edilen sorulara yanıtların ve hareketle iletişime geçmek isteyenler için bilgilerin yer aldığı bu sitelerde takipçilere veya yogaya ilgi duyanlara yönelik online olarak yoga seanslarına katılabilme imkânı da sağlanmaktadır.[4]

Yedinci Gün Adventist Kilisesi (Seventh-Day Adventist Church) tarafından yönetilen "Center for Online Evangelism" isimli web sitesi, isminden de

---

1 The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints (LDS), "Official Social Media Accounts for Church Leaders and Groups" (Erişim Tarihi: 09.04.2021).

2 Bk. https://www.facebook.com/ChurchofJesusChrist/ (Erişim Tarihi: 09.04.2021).

3 Sahaja Yoga Portal, (Erişim Tarihi: 09.06.2021). Türk kullanıcılara yönelik resmi web sitesi için bk. www.sahajayoga.com.tr/

4 Sahaja Yoga hareketinin Türkiye'deki faaliyetlerine yönelik ayrıntılı bilgi için bk. Serkan Derin, *Sahaja Yoga: İçeriği, Amacı ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 50-54.

anlaşılacağı üzere internet üzerinden en etkin şekilde misyonerlik yapılabilme yolları üzerinde eğitimler vermektedir. Öyle ki bu sitede, insanların evlerine hapsedildiği pandemi döneminde sanal dünya üzerinden evlerin içine girebilme araçlarından biri olan Zoom uygulamasının etkili şekilde kullanımına yönelik tavsiyeler de yer almaktadır.[1]

Küresel çapta yayılmasında internetin etkisinin bilindiği en belirgin hareketlerden biri de Falun Gong / Falun Dafa'dır. Falun Gong, interneti temelde mevcut ve potansiyel üyelere dinî veya eğitici materyallerin dağıtılması noktasında kullanmaktadır. Hareketin web siteleri bu bakımdan giderek zenginleşmiştir; görüntülü, yazılı materyallerin yanı sıra ses ve video içeriği de yer almaktadır. Web sitesinin hizmetlerinden biri de, uygulayıcılara Falun Gong'un beş temel egzersizini gerçekleştirmelerinde rehberlik etmektir. Sitelerdeki diyagramlar bu egzersizlerle ilgili temel hareketleri açıklamaktadır. Ayrıca gerek web sitesinde gerek e-mail listeleri ve sohbet odaları yoluyla kişilerin Falun Gong uygulamalarından nasıl faydalandıklarına dair tecrübelerini mümkün olduğunca çok ortamda paylaşmasını sağlamak hareketin en temel amaçlarından birisi olmuştur. Son olarak internetin uluslararası düzeyde kullanılabilmesi sayesinde Falun Gong, Çin Hükümeti'nin harekete yönelik baskılarını uluslararası kamuoyuna duyurma ve belli ölçüde başarı imkânı elde edebilmiştir.[2]

"Falun Dafa" olarak da bilinen Falun Gong, ülkemizde https://tr.falundafa.org/ sitesi üzerinden faaliyet yürütmektedir. Bu sitede kendisini "dünyanın dört bir yanındaki milyonların hayatlarının bir parçası hâline gelen spiritüel bir uygulama" olarak tanıtmaktadır. Sitede birtakım kitap, makale, ses ve video kayıtları yer almaktadır. Dünya genelinde faaliyet yürüttükleri ülkelerdeki yerel iletişim bilgilerinin de yer aldığı sitede ülkemizde harekete ilgi duyanlar için Ankara, İstanbul, Mersin, İzmir, Konya, Samsun ve Antalya'da toplamda 12 kişinin irtibat bilgilerine de yer verilmektedir.[3]

---

1 Bk. Center For Online Evangelism, "How to Use Zoom"; "How to Prevent Zoombombing" (Erişim Tarihi: 09.04.2021).

2 Mark R. Bell - Taylor C. Boas, "Falun Gong and the Internet: Evangelism, Community, and Struggle for Survival", *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, 6/2 (2003), 281.

3 Falun Dafa, (Erişim Tarihi: 01.05.2021).

Tıpkı kendisini spiritüel bir uygulama olarak tanıtan Falun Dafa gibi ülkemizde faaliyet yürüten bazı hareketlerin, resmi sitelerinde kendilerini din ya da bir inanç biçimi olarak nitelemekten özellikle kaçındıkları görülmektedir. Bir örnek olarak Maharishi Mahesh Yogi'nin (1918-2008) öğretisi üzerine kurulan Transandantal Meditasyon[1] hareketine atıfta bulunulabilir. Hareketin https://tr.tm.org/ uzantılı Türkçe sitesinde TM, "günde iki kez rahatça otururak gözler kapalı şekilde uygulanan kolay bir zihin tekniğidir. TM din ya da felsefe değildir" şeklinde tanımlanmaktadır. Öte yandan TM tekniğinin toplam 4 gün ve günde birer saat şeklinde uygulanan standart eğitim programı için yetişkinlerden 1200, öğrencilerden ise 600 TL talep edildiğini hatırlatmak gerekir.[2]

Sonuç

Dünya genelinde sayıları on binlerle ifade edilen, bazısının uzantılarına ülkemizde de rastlanan yeni dinî hareketlerin, mevcut üyelerini bilgilendirme, toplantılar ve dinî ritüeller düzenleme, propaganda yaparak yeni taraftarlar kazanma vb. saiklerle interneti aktif bir şekilde kullandıkları anlaşılmaktadır. Öte yandan birçok harekete ait web siteleri incelendiğinde genellikle doğrudan teolojik ve geleneksel dinî söylemler yerine modern insanın bireysel ihtiyaç ve problemlerine yönelik görsel ve işitsel materyallere ağırlık verildiği görülmektedir. Söz konusu hareketlerin web sitelerinde kullanılan üye profillerinin farklı ırk, cinsiyet ve yaş gruplarından ve toplum tarafından dışlanmış hisseden kişileri de kapsayacak şekilde seçilmiş olması dikkatleri çekmektedir. Ayrıca birçok harekete ait web sitelerinde yer alan içeriklerde kendini geliştirme, potansiyelini keşfetme, dünyayı daha iyi bir yer hâline getirme ve sosyal yardımlaşma gibi her insanın ilgisini çekecek konulara yer veri-

---

1 Bk. Hakkı Şah Yasdıman, "Transandantal Meditasyon", *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi*, ed. Süleyman Turan - Emine Battal, (İstanbul: Okur Akademi, 2020), 545-549.

2 Transandantal Meditasyon (TM), "TM Eğitim Bedeli" (Erişim Tarihi: 10.06.2021). Üyelik ya da verdiği eğitim ve hizmetlere karşılık ücret talep eden, bir takım ürün ve hizmetleri pazarlayan, tapınak ve mekânlarını turizme açarak gelir sağlayan ve birçok ülkede kurdukları üniversiteleri bulunan yeni dinî hareketlerin örnekleri için konuya dair ansiklopedi çalışmamıza bakılabilir. *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi*, ed. Süleyman Turan - Emine Battal, (İstanbul: Okur Akademi, 2020).

lerek hareketin dinî yönünün ya da gerçek kimliğinin kamufle edildiği söylenebilir. Nitekim bu tür gruplardan bazısının dinî ve manevi unsurları birer kamuflaj olarak kullanarak temelde siyasi ya da ekonomik çıkarlar peşinde koştuğu da söylenebilir.

Kaynakça

Bell, Mark R. - Boas, Taylor C. "Falun Gong and the Internet: Evangelism, Community, and Struggle for Survival", *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions* 6/2, (2003), 277-293.

Berger, Helen A. "Learning About Paganism", *Introduction to New and Alternative Religions in America*, ed. Eugene V. Gallagher, W. Michael Ashcraft. Londra: Greenwood Press, 2006.

Campbell, Heidi A. & Rule, F., "The Practice of Digital Religion", *Handbuch Soziale Praktiken und Digitale Alltagswelten*, ed. Heisrun Friese vd. 364-370. Germany: Springer Publishing, 2020.

Center For Online Evangelism, "No More Keyword Research?". Erişim Tarihi: 09.04.2021. https://www.centerforonlineevangelism.org/no-more-keyword-research/

Center For Online Evangelism. "How to Use Zoom"; "How to Prevent Zoombombing". Erişim Tarihi: 09.04.2021. https://www.centerforonlineevangelism.org/how-to-use-zoom/; https://www.centerforonlineevangelism.org/how-to-prevent-zoombombing/.

Cowan, Douglas E. "Teaching New Religious Movements on the World Wide Web", *Teaching New Religious Movements*, ed. David G. Bromley. New York: Oxford University Press, 2007.

Cowan, Douglas E. *Modern Pagans on the Internet: Cyberhenge*. New York: Routledge, 2005.

Dawson, Lorne L. - Hennebry, Jenna. "New Religions and The Internet", *Religion Online: Finding Faith on the Internet*, ed. Lorne L. Dawson - Douglas E. Cowan. New York: Routledge, 2004.

Derin, Serkan. *Sahaja Yoga: İçeriği, Amacı ve Türkiye'deki Faaliyetleri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Falun Dafa, (Erişim Tarihi: 01.05.2021). https://tr.falundafa.org/contact-local-turkey.html

Haberli, Mehmet. "Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü", *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2019), 307-315.

Hackett, Rosalind I. J. "Religion and the Internet", *Diogenes* 211 (2006), ss. 67-76. https://doi.org/10.1177/0392192106069015

Jaguarmoon. Erişim Tarihi: 09.06.2021. https://www.jaguarmoon.org/.

Katar, Mehmet. "Mesih İsa'nın Son Gün Azizleri Kilisesi", *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi*, ed. Süleyman Turan - Emine Battal. İstanbul: Okur Akademi, 2020.

Newsweek. "Web of Death" (04.06.1997). https://www.newsweek.com/web-death-171640.

Sahaja Yoga Portal. Erişim Tarihi: 09.06.2021. http://www.sahaja-yogaportal.org/

The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints (LDS). "Official Social Media Accounts for Church Leaders and Groups". Erişim Tarihi: 09.04.2021. https://www.churchofjesuschrist.org/media-library/social?lang=eng.

Transandantal Meditasyon (TM). "TM Eğitim Bedeli". Erişim Tarihi: 109.06.2021. https://tr.tm.org/transandantal-meditasyon-ucret-bilgisi.

Turan, Süleyman - Battal, Emine (ed.), *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi*. İstanbul: Okur Akademi, 2020.

Turan, Süleyman - Uzun, Sema Nur. "Yeni Dini Hareketlerin Taraftar Kazanma Yöntemleri", *Nedenleri ve Niçinleriyle Yeni Dini Hareketler*, ed. Süleyman Turan - Faruk Sancar. İstanbul: Okur Akademi, 2018.

Urban, Hugh B. "The Devil at Heaven's Gate: Rethinking the Study of Religion in the Age of Cyber-Space", *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions* 3/2 (2000), 268-302. https://doi.org/10.1525/nr.2000.3.2.268

Ünal, M. Süheyl. "Yeni Dini Hareketler ve İnternet", *Nedenleri ve Niçinleriyle Yeni Dini Hareketler*, ed. Süleyman Turan - Faruk Sancar. İstanbul: Okur Akademi, 2018.

Verschoor-Kiss, Alex. "Even Satan Gets Likes on Facebook: The Dynamic Interplay of Religion and Technology in Online Social Networks", *Journal of Religion & Society* 14 (2012), 1-12.

Wright, Stuart A. "The Dynamics of Movement Membership: Joining and Leaving New Religious Movements", *Teaching New Religious Movements*, ed. David G. Bromley. New York: Oxford University Press, 2007.

Yasdıman, Hakkı Şah. "Transandantal Meditasyon", *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi*, eds. Süleyman Turan - Emine Battal. İstanbul: Okur Akademi, 2020, ss. 545-549.

MÜZAKERE

Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi

YENİ DİNİ HAREKETLERİN TARAFTAR KAZANMASINDA İNTERNETİN ROLÜ ADLI TEBLİĞİN MÜZAKERESİ

İnternet, bilginin, olgu ve olayların tüm dünyaya, yazılı, işitsel ve görsel olarak mümkün olan en hızlı bir şekilde ulaştırılmasını sağlayan evrensel bir iletişim ağıdır. Bununla birlikte internet, artık günümüzde sadece bir iletişim aracı olarak değil, giderek yaygınlık kazanan ve etkinliği artan sanal bir toplumsal ortam olarak da kullanılmaktadır.

Sanal ortamların reel ortamlardan önemli farklılıkları ve avantajları söz konusudur. Her şeyden önce, sanal ortamlar, reel ortamlara nispetle daha özgürdür. Reel ortamlarda insanlar muhataplarının anlık tepkilerini tam olarak kestiremeyeceğinden, daha çekingen ve ürkek davranabilir. Bu yüzden onlar düşüncelerini ve inançlarını karşı tarafa aktarırken çoğu kez kendilerini kısıtlamak ve sınırlandırmak zorunda hissedebilirler. Buna karşılık insanlar sanal ortamlarda kendilerini daha rahat hissederler. Bu durum onlara, düşüncelerini, inançlarını, ideolojilerini ve yaşam felsefelerini karşı tarafa çekinmeden ve korkmadan aktarma imkânı sunar. Bu açıdan bakıldığında internet ağının sağladığı sanal ortamlar, tüm sosyal teşekküller için reel ortamlara nazaran daha önemli ve etkili bir etkileşim ve propaganda aracı olarak görülebilir. Sanal ortamların bu özelliği, köklü bir geçmişe ve geleneğe sahip olan kurumsal dinler için olduğu kadar, onlara alternatif olma yolunda hızla ilerleyen yeni dinî hareketler için de büyük bir fırsat oluşturmaktadır.

Makalede, *Cennet'in Kapısı (Heaven's Gate), Mormonculuk* adıyla tanınan *Mesih İsa'nın Son Gün Azizleri Kilisesi (The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints), Yahova Şahitleri, Yedinci Gün Adventist Kilisesi (Seventh-Day Adventist Church)* tarafından yönetilen "Center for Online Evangelism", Falun Gong / Falun Dafa, *Sahaja Yoga,* ve Maharishi Mahesh Yogi gibi YDH kapsamında değerlendirilebilecek dinî teşekküllerin ve cemaatlerin söz konusu sanal ortamları nasıl etkin bir şekilde kullandıklarına değinilmektedir. Ayrıca makalede, YDH'lerin Hristiyanlık, Hinduizm, Budizm ve Şintoizm gibi geleneksel dinlerin içinden çıktıkları ve bu dinlerin birikimlerinden beslendikleri vurgulanmaktadır.

Günümüzde hızla gelişen kitle iletişim teknolojisi ve imkânları tüm dünyayı, ticari ürünler için olduğu kadar, fikirler, düşünceler, ideolojiler ve inançlar için de bir manevi pazar yeri hâline getirmiştir. (Ünal 2014: 272). Ticari alanda, bir ürünün kalitesi kadar, etkileyici içeriklere sahip pazarlama kurgularıyla birlikte arz edilmesi ne kadar önemliyse, fikirlerin ve inançların da sosyal medya mecralarında aynı strateji ile pazarlanması o kadar önemlidir. İnsanlar duyduklarından çok gördüklerinden etkilenmektedir. Sözel olarak aktarılan bir bilginin kaynağından şüphe duyulmasa da söz konusu bilgi, malumun bizzat müşahede edilmesi kadar etkili olmaz. Aynı şeyin tecrübe edilmesi ise daha kesin ve güçlü bir etki uyandırır. Geleneğimizde bu durum, *ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn* ve *hakka'l-yakîn* kavramlarıyla ifade edilmiştir. Hayatında hiç Antep baklavasını görmemiş olan birisine, sözünden şüphe duyulmayan başka birisi, onun nasıl bir şey olduğunu ayrıntılı bir şekilde anlattığında, söz konusu kişi Antep baklavası hakkında kesin bir bilgi edinmiş olur. Bilginin bu türü *ilme'l-yakîn* olarak nitelendirilir. Ancak aynı kişi, onu bizzat kendi gözleriyle gördüğünde daha net ve kesin bir bilgi elde eder. Bu, *ayne'l-yakîn* bir bilgidir. Nihayet o, Antep baklavasını tattığında ise onun hakkındaki her şeyi en tam ve kesin şekilde bilmiş olur. Buna da *hakka'l-yakîn* denir. *Hakka'l-yakîn* mertebesinde bir bilgiye sahip olan kişi, bu bilgisinden hiçbir surette şüpheye düşmez. Fiziksel alanda olduğu gibi, maneviyat alanında da en etkili bilgi türü, tecrübeye ve müşahedeye dayalı olan *hakka'l-yakîn* mertebesindeki bilgidir. Dolayısıyla inandırıcılığı en yüksek bilgi türü budur.

Bugün İslam'ın her üç bilgi türüyle aktarılması çok büyük önem arz etmektedir. Çünkü dinin doğru ve etkili bir şekilde ulaştırılamadığı büyük kitlelerde oluşan maneviyat boşluğunu doldurmak için harekete geçen gruplar tarafından, sosyal medya mecralarında oluşan maneviyat pazarına, alternatif ürünler son derece profesyonel bir şekilde tüm pazarlama stratejileri kullanılarak arz edilmekte, böylece tüm kurumsal dinler, İslam coğrafyası ölçeğinde ise Müslümanlık ciddi bir tehdit ve riskle karşı karşıya kalmış bulunmaktadır.

Burada konuyu çarpıcı bir örnek üzerinden açmak istiyorum. Din kültürü kitaplarında, biz çocuklarımıza, İslam'ın, akıl, barış, sevgi, kolaylık ve denge dini olduğunu öğretiyoruz. Bu konuyla ilgili ayet ve hadisleri aktarıyoruz. Konuyu örnekler üzerinden açmaya çalışıyoruz. Bununla birlikte çocuklar sosyal medya ortamında, kendisini dinî otorite olarak tanıtan ve pek çok sayıda takipçisi bulunan bazı kimselerin, takipçilerini motive etmek maksadıyla anlattığı yarı mitolojik menkıbeleri okuyup dinlediğinde bir çelişki içerisine düşmeye, dolayısıyla da bilgi yetersizliğinden dolayı dini sorgulamaya başlayabiliyor. Yine İslam'ın barış dini olduğunu öğrenen bir çocuk, her gün değişik bölgelerde birbirlerine saldıran ve birbirlerini katleden Müslüman grupların haberlerini izlediğinde de büyük bir çelişki yaşayıp manevi bir boşluk içerisine düşebiliyor. İşte bu tür nedenlerle ortaya çıkan maneviyat boşluğunu, makalede bolca atıfta bulunulan YDH'ler profesyonel bir şekilde doldurmaya çalışıyor.

Ölüm ve hastalık korkusu, işsiz kalma endişesi, yalnızlık duygusu ve terör endişesi gibi psiko-sosyal nedenlerle bunalan ruhlar, arınma, kendini bulma, kendini keşfetme, yeteneklerini geliştirme, evrensel akıl, evrensel ruh veya evrensel enerji olarak nitelenen ve ne olduğunu tam olarak bilip tanıyamadığı bir güçten yardım alma umuduyla meditasyon ve yoga merkezlerine yönelebiliyor. Kendisine telkin edilen belli konsantrasyon ve nefes tekniklerini uyguladığında, iç dünyasının arındığına ve kendisini keşfettiğine inandırılan bir genç, belli bir aşamadan sonra artık kurumsal dinlerin öğretilerine ve ibadet hayatına ihtiyaç duymamaya başlayabiliyor. Bu durumu çok iyi bilen YDH'ler, başlangıçta üyelerine kendi geleneksel dinleriyle ilgili hiçbir olumsuz şey söylemiyor. Onların aleyhinde konuşup eleştirmiyor. Ancak söz ko-

nusu üyeler, ortama ısınıp iyice alıştıktan sonra, postmodern bir propagandayla karşı karşıya kalıyor. Onlara bütün dinlerin ortak hedefinin evrensel bir güç kaynağına ulaşmak olduğu söyleniyor. Ardından bu kaynağa ulaşmak için tek bir yolun bulunmadığı, aksine çok sayıda yol ve yöntemden söz edilebileceği telkin ediliyor. Bu noktada önemli olan hususun bireyin kendi iç tecrübeleri ve deneyimleri olduğu önemle vurgulanıyor. Birey, kendisini kendi iç tecrübeleri ve deneyimleri neticesinde söz konusu güç kaynağına yakın hissettiğinde maksadın hâsıl olacağı iddia ediliyor. (Alıcı 2018: 14 vd.) Böylece kadim kurumsal dinlerin hakikatin tek olduğu ve asla değişmeyeceği, kurtuluşun sadece bu tek ve değişmeyen hakikate bağlanılması durumunda gerçekleşeceği iddiası çökertilmiş oluyor.

Müslümanların kendilerini ve çocuklarını bu handikaptan kurtarabilmeleri için, İslam'ın hayatın anlamı ve değeri hakkında ortaya koymuş olduğu inanç esaslarını ve temel ilkeleri yukarıda sözünü ettiğimiz her üç bilgi türüyle birlikte öğrenmeleri, sunmaları ve başkalarına aktarmaları büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda özellikle insanın sadece bu dünya hayatı için kurgulanmış sıradan bir varlık olmadığı, onun aklıselim, vicdan ve düşünce gücünü pratik hayata yansıtabilmek için sahip olduğu el becerisi gibi üstün yetenekleriyle diğer tüm biyolojik popülasyondan ayrıştığı hususu öne çıkarılmalıdır. Ancak bu takdirde insanda kendisini çürüyerek ebediyen toprağa karışacak olan diğer varlıklardan ayrı bir yerde durduğu bilinci oluşacak, böylece onun ahiret hayatına ilişkin düşünceleri netleşmeye başlayabilecektir. İnsanın iradesiz, düşüncesiz ve şuursuz diğer canlıların vahşice tutumlarını yargılamayıp kendisinin ve hem cinslerinin tutum ve davranışları hakkında, iyi-kötü, güzel-çirkin ve doğru-yanlış gibi nitelemelerde bulunması anlamlıdır. Bu durum insanda, yapılan tüm iyiliklerin ve kötülüklerin karşılık bulması yönünde güçlü bir duyguya yol açmaktadır. Bu yüzden insanoğlu, tarihsel tecrübesi doğrultusunda ahlaksız ve hukuksuz, dolayısıyla da dinsiz yaşayamayacağını fark etmiştir. Yaşanan iyiliklerin ve kötülüklerin karşılığının bu dünyada tam olarak karşılık bulmadığını gören insanoğlunda, aklıselimin ve vicdanın sesini dinlediğinde ahiret hayatının varlığının gerekliliği konusunda güçlü bir inanç oluşmaktadır. O hâlde dünyadaki ve ahiretteki kurtuluşumuz; "kim zerre

miktarı bir iyilik işlemişse onun karşılığını, kim de zerre miktarı bir kötülük işlemişse onun karşılığını görecektir" (Zilzal, 99/7-8) ilkesini, *ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn* düzeyinde öğrenmemize ve öğretebilmemize bağlı görünmektedir. Bu öğrenme ve öğretme faaliyetinin en uygun ve etkili araçlarından birisi de hiç kuşkusuz Facebook, Instagram, Twitter ve YouTube gibi her gün daha da gelişip yaygınlaşan kitle iletişim araçlarıdır.

KAYNAKÇA

ALICI, Mustafa, "Dindar Değil Maneviyatçıyım: Postmodern Din Bilimlerinde Maneviyat-Dindarlık Tartışmaları", ***Akra Kültür Sanat Ve Edebiyat Dergisi*** 2018 (S.16) c. 6 / s.14 vd.).

ÜNAL, M. Süheyl, "Yeni Dini Hareketler ve İnternet", ***Yeni Dini Hareketler***, ed. S. Turan&Faruk Sancar (İstanbul: Açılımkitap, 2014), s. 271 vd.

DİN SAVUNUSUNDA DİJİTAL İMKÂNLARIN ÇAĞDAŞ KELÂM PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ ADLI TEBLİĞİN MÜZAKERESİ

Kelâm İlmi'nin, doğuşu ve gelişimi aşamalarında her zaman öncelikli görevi, inkârcı akımlara ve farklı din mensuplarına karşı İslam'ın temel inanç esaslarını kesin deliller ortaya koymak suretiyle ispat etmek ve onlara yöneltilen eleştirilere karşı durmak olmuştur. Bununla birlikte her zaman için çoğunluğu oluşturan Ehl-i sünnet şemsiyesi altında yer alan Eş'arîlik ve Matürîdîlik gibi itikadî fırkaların, azınlığı oluşturan diğer fırkalara karşı Kur'an ve sahih Sünnet çerçevesinde bir savunma yaptıkları da malumdur. Özellikle Mu'tezile ve Mürcie gibi fırkalar, inkârcı akımlara ve farklı din mensuplarına karşı İslam'ın temel inanç esaslarını savunurken doğal olarak aklı öncelemişler, dolayısıyla karşı tarafın felsefi ve dinî argümanlarını çürütmek için, akli ve felsefi çıkarımlardan yararlanma yoluna gitmişlerdir.

Elbette İslam'ı tebliğ vazifesini icra eden ilk Müslümanlar, bir Mecusi'ye tevhit ilkesini anlatırken İhlas Suresini okuyamazlardı. Çünkü tevhidi ve Hz. Peygamber'in nübüvvetini kabul etmeyen birisine, onun tebliğ ettiği Kitap'tan ayetler okumanın hiçbir yararı olmazdı. Bu yüz-

den azınlığı oluşturan söz konusu gruplar, başlangıçta, İslam'ın temel inanç esaslarını öncelikle akli temeller üzerinden savunma ihtiyacı hissettiler. Bu yaklaşım tarzı onların nasları da aynı ilke doğrultusunda anlamalarına ve yorumlamalarına sebep oldu. Böylece Kur'an ve sahih sünnetin zahiriyle çelişen fikirler ortaya çıktı. Bu durum, Kur'an ve Sünneti önceleyen Müslümanların tepkisine yol açtı ve böylece Ehl-i sünnet kavramı, Kur'an ve Sünneti önceleyen âlimleri ve onların izinden giden Müslümanları nitelemek için kullanılmaya başladı. Ana gövdeyi oluşturan bu grup, kendisi gibi inanıp düşünmeyen diğer fırkaları ehl-i bidat olarak nitelendirdi. Ancak burada, Ehl-i sünnet kavramının Hicri ikinci asrın başlarından itibaren kullanılmaya başladığını, (Özler 2012: 108) daha önce, Müslümanlar arasında bu tabire rastlanmadığını hatırlamakta yarar vardır. Bu itibarla geçmişin kendine özgü şartları içerisinde makul sebepleri bulunan bu ayrışmanın, günümüzde dışlayıcı tutumlara zemin hazırlayacak şekilde sürdürülmesinin aynı ölçüde makul olduğunu düşünmek doğru değildir. Çünkü bugün Müslüman coğrafyanın her zamankinden daha fazla bütünleşmeye ve asgari müştereklerde birleşmeye ihtiyacı vardır.

Hz. Peygamber'in nübüvvetini tasdik eden İslam ümmeti, temel inanç esasları üzerinde ittifak etmiştir. Bu grupların hiçbirisi, Allah'a, meleklere, peygamberlere, kitaplara, kaza ve kadere ve ahirete iman konusunda farklı bir görüş beyan etmemiştir. Ancak elbette anlayış ve metot farklılığından dolayı bu esasların detaylarında birtakım görüş ayrılıkları oluşmuştur. Fakat bunların hiçbirisi dinin asıllarını inkâr anlamına gelmediğinden, Müslüman ümmetin birlik ve beraberliğine gölge düşürecek ölçüde bir ayrışmanın ve dışlayıcılığın gerekçesi olarak kullanılmamalıdırlar. Biz bu konudaki temel kriterin, Ümmetin üzerinde ittifak ettiği esaslar olması gerektiği kanaatindeyiz. Bu esaslar, dinin asılları olarak görülüp, üzerinde ihtilaf edilen meseleler ise, inkârı gerektirmeyen görüş ayrılıkları sayıldığı takdirde, inanç konularının bir çatışma aracına dönüştürülmesi büyük ölçüde önlenmiş olacaktır.

Bu açıdan bakıldığında, günümüz kelamcılarının öncelikli mücadele alanlarının, ateizm, agnostisizm, deizm ve materyalizm gibi dini inkâr eden gruplar ve YDH'ler olduğu açıkça görülecektir. Bugün Türkiye'de evrensel bir güce inanmakla birlikte dinleri ve tüm kutsalları inkâr

eden deizm derneğinin 65-70 bin üyesi ve yaklaşık 600 bin takipçisi olduğu dikkate alınırsa, söz konusu akımların ne kadar hızlı ve etkili bir şekilde yayıldığı anlaşılacaktır. Elbette burada makalede sözü edilen ve etkinliği ayrıntılı bir şekilde dile getirilen dijital iletişim imkânlarının rolü çok büyüktür. Tebliğde de açıkça ifade edildiği üzere, bu durum İslam'ın inanç esaslarının savunuculuğunu üstlenen kelamcılar açısından hem lehte hem de aleyhte netice verebilmektedir. Üstelik bugün İslam'ın inanç esaslarına ve temel ilkelerine yöneltilen eleştiriler, sadece inanç karşıtı gruplardan ya da din mensuplarından gelmemekte, aynı zamanda içeriden, dinin temel kaynaklarını ve geleneği çok iyi bilen kişiler tarafından da yöneltilebilmektedir. Bu tür kişiler, daha çok gelenek içerisindeki aklıselime, fıtrata ve evrensel değerlere aykırı görünen bilgi ve iddiaları kullanmaktadırlar. Elbette bu durum, kelamcıların işini daha da zorlaştırmaktadır. Bu itibarla dinin anlatımı ve sunumunda söz konusu bilgiler yerine rafine, çelişkiden uzak ve günümüzde geçerliliği kanıtlanmış bilimsel verilere aykırı düşmeyen sahih bilgilerin ve yorumların kullanılması büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu konuda her zamankinden çok daha fazla seçkinci, dikkatli ve titiz davranılması gerekmektedir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse daha önceki tebliğ için söylediğimiz hususlar burada da aynıyla geçerlidir. Her hâlükârda kelamcılar yılmadan dine ve nebevi öğretiye duyulan ihtiyacı, ***ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn*** ve ***hakka'l-yakîn*** mertebelerinin her birine dayalı hikmet boyutlarıyla birlikte sunmaya çalışmalıdırlar. Kelamcıların inkârcı akımlar karşısındaki başarılarının, hiç kuşkusuz sağlam bir Allah ve ahiret inancının, insanın öldükten sonra çürüyerek ebediyen toprağa karışıp kaybolacak şekilde sıradan bir varlık olmadığı, aksine varoluşu değerlendirme ve anlamlandırma yetisine sahip şerefli ve asil bir varlık olduğu bilincini oluşturmadaki rolünü, sosyal medya mecralarında tüm pazarlama stratejilerini kullanarak anlatma ve sunma becerisine ihtiyaç duyduğu akıldan çıkarılmamalıdır.

KAYNAKÇA

ÖZLER, Mevlüt, "Ehl-i Sünnet", ***Kelam***, ed. Ş. Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), s. 107 vd.

TÜRKİYE'DE YENİ DİJİTAL TECRÜBELERDEN BİRİ DİJİTAL MİSTİSİZM: FACEBOOK ÖRNEĞİ

Dr. Gülenay PINARBAŞI
TRT2 EDİTÖR-DANIŞMAN

Özet

İslamiyet, tarihi boyunca kurumsal olarak hayatın bütün alanını doldurmuş, eklektik ve senkretik unsurların yerleşmesine elverişli bir alan bırakmamıştır. Modern devirle beraber tedrici olarak önce geleneksel kitle iletişim araçlarında ardından yeni medya araçlarında kutsala dair kavramlar bulanıklaşmaya başlamıştır. İletişimin, etkileşim boyutuna geçmesiyle toplum medyayı medya toplumu etkilemeye başlamıştır. Bu etkinin ölçülebilir alanlarından biri Facebook'tur. Facebook'un popülaritesi onu araştırmaların önemli bir sahası hâline getirmiştir. Facebook'ta mistik görünümlü ancak anlamdan yoksun bilgiler veri hâlinde dolayıma girmişken kavram karmaşası oluşmuş, hayat tarzı ve inanç sistemlerinden memnun olmayan bireyleri çeşitli ideoloji ve dinlerin mesajını almaya hazır hâle getirmiş görünmektedir. Kutsal evrene ait kelimelerin kullanımı için mistik bir simülasyon tanımı yapmak mümkündür. İletiler, fabrikadan çıkmışçasına imge ile hakikat arasındaki ilişkiyi değiştirmektedir. Dijital imkânlarla ayırt edilmesi zor bir atmosfer sunulmaktadır. Diğer yandan kaygı toplumunun bireyleri ağda

mistik bir deneyim yaşamaya talip görünüm arz etmektedir. *Türkiye'de Yeni Dijital Tecrübelerden Biri Dijital Mistisizm* isimli çalışmamızın konusu, anlam arayışı ve varoluşsal gerekçelendirme ihtiyacında olan bireylerin yeni medya dolayımı ile mistisizm üreten hesaplarla etkileşimiyle maruz kaldığı etkiyi paylaşımlar üzerinden tespit edilip incelenmesi ve değerlendirilmesidir. Bu kapsamda, 2019-2020 yılında Facebook'ta yayımlanmış ve önceden belirlenmiş anahtar kelimelerle seçilmiş 542 paylaşıma içerik analizi uygulanmıştır. Araştırmada amaçlanan, "mistisizm" kelimesiyle üretilen içerikler ve dijitalleşmeye yönelik bir anlama çabasıdır. Araştırma sonucunda mistisizm kelimesinin 125 kez, mistisizm kavramıyla ilişkili ezoterizmin 217 kez, okültizm kavramının ise 173 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Kavramlar birbiri yerine kullanıldığı gibi aslında 233 kez tekrar edilen gizem kelimesinin ifade ettiği, anlaşılması zor, sır içeren antik döneme ait semboliklerle dolu manevi alana işaret etmektedir. Kategorilerle gerçekleştirilen içerik analizinde ise yüzde 18,1 oranında kişiye özel mistisizm üretildiği görülmüştür. Facebook'un mistisizmin anlamını kozmopolitleştirerek kültür endüstrilerine metaı ettiği ve arayışta olan bireylere cevap verme potansiyeli taşıdığı tespitinde bulunmak mümkündür. Araştırmada, ana amacın yanında Facebook'un kitlesizleştirme özelliği ile kişiye özel mistisizm üretmede geleneksel kitle iletişim araçlarından öne çıktığına dair bulgular tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Mistisizm, Mistik, Facebook, İçerik Analizi, New Age.

Giriş

Sanayi Devrimi sonrası kurumsal dinlere yönelimde bir azalma ve dünyevileşme olmasına karşın 2. Dünya Savaşı'ndan sonra dinlere yönelişte gözle görülür artış olmuştur. Dini ve seküler olan kavramlar sa-

bit kategorilerden ziyade iç içe geçişler ve farklılıklardan oluşmaktadır. 19. yy'da büyü bozumu olarak tarif edilen inançsal, geleneksel anlam dünyasının önemini kaybetmesi 21. yy' da modernleşmenin yani bilim ve teknolojinin büyüsü olarak tarif edilmektedir (Beck, 2011, s. 10). Yaygın kanaate göre din ve modernite ilişkisinde sekülerleşme tezi baskın çıkmıştır. Tanrı merkezli tanrı tasavvuru yıkılmış bunun yerine insan merkezli bir evren tasavvuru yerleşmiş, sekülerleşme, modernizmin bütünleyicisi görünümünü almıştır. Son birkaç yüzyılda ekonomik, sosyal, toplumsal, dinî, yönetimsel olarak değişen ve bütün cemaat bağlılıklarını dışlayarak "yükselen" ve "bireyi" tanrılaştıran modern insan; kendine inşa ettiği bu özgürlük ve bireyselleşme içinde yalnız kalmanın acısını çeşitli biçimlerde dillendirmektedir. Modern insan sekülerleşirken dini yok etmez ama dinî inancın yerini değiştirir. Bu yer değiştirme çok çeşitli biçim ve uygulamalar olarak tezahür eder. Bu biçimlerden biri, kadim inanışlara anlam yüklemektedir. Yeni medya araçlarının kullanıma girmesinden sonra dînî yönelimler toplumsal bir durumdan ziyade bireysel bir kutsal arayışı olarak izlenmeye başlamıştır. Kozmopolitlik biçimlerinin (Castells, 2013, s.72) tezahürleri olan bu dinî ya da dinî kabul edilmeyen anlamlar küresel bir ağa dönüşmektedir. Bu yeni kutsallara dair kültürel içeriklerin üretimi ve dağıtımı medya araçlarının çeşitlenmesi ile paralel bir süreç izlemektedir.

Türkiye'de ise modernleşme, kentleşme ve dijitalleşme ile birlikte tedrici şekilde kurumsal dinlerin yerini bireysel mistik unsurlara yöneliş olgularına bırakma eğilimine dair gözlemler mevcuttur. 1980 sonrası Türkiye'nin dışa açılma politikalarının etkisi, ekonomik sistemin küresel ekonomiye daha fazla entegre olması ve kitle iletişim araçlarının artışıyla yeni tip bir dindarlaşmanın yaygınlaşma eğiliminde olduğu tespitini yapmak mümkündür. Bu yeni tip dindarlaşma sosyal medya araçları ile daha çeşitlenmiş bireyselleşme eğilimleri görünür olmuştur. Dünyada ise teknoloji ile inşa edilen siber bir kültür alanında pagan unsurlarla örülü daha önce görülmemiş yeni bir inanç modeli öne çıkmaktadır. Bu yeni tip dindarlaşma pek tabi homojen ve benzer bir kimliğe sahip değildir. Bu dindarlaşma eğiliminde Adorno'nun ikincil mitolojik ya da ikincil batıl inanış diye kavramlaştırdığı, rasyonel seküler görünümün altında irasyonelite içerdiğine dair ipuçları mevcuttur.

David Martin'e göre elektronik medyanın gerçekleştirdiği ikinci endüstri devrimidir ve bu devrim bireysel bağlara zarar vermiştir (aktaran Köse, 2017-A). Facebook üzerinden gizemci akımlara yönelen bireyler bu zararla ilgili paradoksal bir farkındalık yaşamaktadırlar.

Kökenlerinde ve detaylarındaki birçok farklılıkla beraber mistik deneyimleri esas kabul eden birçok New Age inanış uygulama, ağda takipçisiyle buluşmaktadır. 20. yy.ın ikinci yarısıyla beraber batıda görülen bu mistik deneyim ve inançlarla örülü bu yaklaşımların birbiriyle ilişkili-ilişkisiz çeşitli uygulamaları vardır. Geleneksel anlayışlara meydan okuyan bu yeni akım, alternatif bir yaşam tarzı sunmaktadır (Güngör, 2017, s. 400). Bu hareketler, karizmatik bir lidere sahip olabildikleri gibi marjinal bireysel oluşumlar hâlinde olabilme özelliğine sahiptirler.

Kitle iletişim araçlarındaki büyük değişim ile birlikte iletişim araçları bizatihi üretim araçlarından biri hâline gelmiştir. Kutsal[1] ve tüketim ilişkisinin görünür olduğu kanallardan biri de dijital mecralardır. Bugün dindarlaşma tercihlerinin geçmiş çağlara nispeten kurumsal dinlerden uzaklaştığını ve bireyin anlam arayışını, dünya tasavvurunu bireysel kimlik[2] üzerinden inşa ettiği modern bir sürece geçildiğini söylemek mümkündür. Bu durum hem modernitenin ideolojisi hem de modernitenin yarattığı kapitalist düzenle ve risk toplumuyla[3] ilişkilidir. Modernitenin bizatihi kendisi bir risk kültürüdür (Giddens, 2014, s. 14). Sosyal ağlarda bireyler, bir yandan risk toplumunun[4] korku ve güvensizlikleriyle başa çıkmaya çalışmakta diğer yandan kültürler arası bir gruplaşma oluşturarak küreselleşmenin bir parçası olmaktadırlar. Sosyal ağlar üzerinde adeta bir mistik ağırlıklı bir ağ kurulmuştur. Toplumun geniş kısmının rağbet ettiği bu sosyal ağlarda yer alan bireyler, toplumun hemen her kesiminden, her yaş grubundan insanlarla tem-

---

1 Varlık, anlam ve hakikate dair fikirlerle ilişkili olmak kaydıyla dine dair şeyler (Eliade, 1969, s.1).

2 Bireyin kendi hayat hikâyesi temelinde refleks olarak kavradığı benlik (Giddens, 2014, s. 289).

3 Risikogeselleschaft (Almanca). Modern toplumsal hayatın, insanların göğüslemek zorunda oldukları geleneksel toplumlarda olmayan ya da daha fazla olan-bilinen yeni biçimlerin üretilmesidir (Giddens, 2014, s. 20).

4 Ulrich Beck'in kavramsallaştırması.

sil edilmektedir. Sosyal ağların ilklerinden olan Facebook'ta var olmak, paylaşımda bulunmak, içerik üretmek, içerikleri takip etmek bazı bireyler için vazgeçilmeyecek bir yaşam tarzı olarak benimsenmektedir. Facebook üzerinden kısa mesajlaşma ile kişiler arası iletişim, gruplarla yapılan toplu bildirimlerde toplumsal iletişimde farklı ihtiyaçlar giderilebilmektedir. Facebook, kimlik ve benlik sunumu için bir gösteri aracı, duygusal ve fikirsel arayışta olanların sığınağı gibi görülmektedir.

YÖNTEM

Facebook üzerinden incelenmeye değer birçok yönelim mevcuttur. Bu yönelimlerinden biri de varoluşsal gerekçelendirme, anlam arayışı çerçevesinde maneviyat (kutsal) ve tüketim ilişkisidir. Bu yönelim, bugün diğer çağlardan farklı olarak kurumsallaşmış bir dinle değil bireyselliğe olanak sağlayan farklı inanışlar olarak tezahür etmektedir. Bu bireysel dinî olana meyletme sürecinin kapitalizmle ilişkisinde problemi görünür kılan mecra, yeni medya bağlamında sosyal ağlardır.

Araştırmada, aşağıda detayları yer alan örneklem seçimi kriterleriyle belirlenen Facebook iletilerine içerik analizi uygulanmıştır. Çözümleme sonucunda elde edilen bulgular, yapılan analiz ve yorumlar ile bulgular ve yorumlar bölümünde yer almaktadır. Çalışmanın konusu itibariyle sosyal medyada üretilen mistik verilerinin incelenmesine odaklanmış benzer bir çalışmaya rastlanmadığından çalışma verileri incelenerek kategoriler ve kod cetveli hazırlanmıştır.

Araştırmada diğer sosyal ağlarda New Age inanış ve uygulamaların yer alış şekli gözlemlenerek ele alınmakla beraber içerik analizi Facebook iletileri ile sınırlandırılmıştır. İçerik analizi yapılacak iletiler 31 Ekim 2018 - 1 Kasım 2019 tarihleri arası ile tarihsel olarak sınırlandırılmıştır. Çalışmada maksatlı örnekleme metoduyla belirlenmiş 542 iletiye, grup içi yazışmalarla etkileşim boyutu da göz önüne alınarak içerik analizi uygulanmıştır. Bu 542 ileti, araştırmacı tarafından derinlemesine görüşme yapılan uzman görüşleri, gözlem süreçleri ve literatür taramasından elde edilen anahtar kelimelerle yapılan bir tarama ile seçilmiştir.

Katılımcı gözlem çalışması için kapsamlı bir araştırma yapılarak Facebook'ta tespit edilen 50 ve üzeri üyesi olan çok sayıda gruba üye olunmuştur.

Verilerin toplanma aşamasından sonra içerik çözümlemesi için analiz kategorileri ve kod cetvelleri oluşturulmuştur. Bu yöntemle belirlenmiş ana çalışmadan seçilmiş iki kategorinin sonuçları bu çalışmaya alınmıştır. Bu kategorilerin bir Doğrudan satış /tanıtım iken diğeri ise Bireyselleşmiş modern insana uygun mesajlardır. Bildiri metni bu iki kategori ve seçilen kelimelerle sınırlandırılmıştır. Yukarıda izah edilen şekillerde elde edilen verilere içerik analizi uygulanarak, kültür endüstrisi kuramı ile yorumlanmıştır. Kültür endüstrisi kuramının yanı sıra Risk Toplumu Kuramına ve Kutsala dönüş olgusuna atıflar yapılarak veriler değerlendirilmiştir.

BULGULAR VE YORUMLAR

Dijital medya ortamı, eleştirel medya çalışmalarının ana hatlarını oluşturan üretim-tüketim dinamiklerine her gün daha fazla aracılık etmektedir. Bir anlamda yeni medya, kültürel ürünlerin endüstriyel ölçekte tüketimi amacıyla üretilmelerine ve dağıtılmalarına yarayan fabrikalara dönmüştür (Lievrouw, 2016, s.12). Eski toplumun, toplumsal beklentilerinin yerini bireysel umut almıştır (Kulak, 2017, s. 15). Birey, kaybettiği umudunu kültür endüstrisi eliyle üretilen metalar, kalıplar ve klişelerle kazanacağına inanmaktadır. Bu metalaşmış ürünler, bireylerin dikkatini günlük yaşamdaki küçük değişimlere, beklentilere çeker.

Bireyselleşen insan hem kesinliğin peşinde koşmakta hem de hoşuna gitmeyen kesinliklerle mücadele içine girmektedir. Ve dört bir yandan umut bağlayacağı bir şey aramaktadır.

Bu içerikleri üretenler de içeriklerle etkileşime giren takipçiler de sürekli bir mistisizm[1]den bahsetmekte, kendilerinin de mistik oldukla-

[1] Duygu ve sezgiyi ön planda tutan, belli bir bakış tarzına sahip felsefî doktrin. Akıldan çok sezgiye yer veren, insanın görünen nesneler ardındaki gerçeklik, sonsuzluk ve birliğe ulaşma yönündeki ruhî tecrübesi. Tanrı'ya gönül yoluyla, ilahi aşk sayesinde ulaşılacağını benimseyen inanç ve düşünce. İslam tasavvufunda, dünyadan el etek çekerek kendini yalnızca Allah'a adayan kimse anlamına gelmektedir. Mistisizmin özü ve hedefi Tanrı ile birliktir. Halk inanışlarında mistisizm ruhçuluk, durugörü, hipnotizma, gizli ilimler ve büyü ile karıştırılmaktadır. Bu mistik hâl bazılarınca nevrasteni ve diğer marazi şartların sonucu olan müphem psikolojik durum ve olaylar biçiminde nitelendirilmekte, bazılarınca ise mistik olmayı "dinin dogmalarına ve zahiri manalara riayet etmemek" şeklinde izah edilmektedir (Happold'dan aktaran Kutluer, s. 188). Meskalin, liserjik asit veya alkol kullananlarda meydana gelen hâl için

rını söylemektedirler. Bu bakımdan dipnotta açıklanan mistik[1] ve mistisizm kavramlarını açıklayıp, örnek iletilerde kavramı ve kelimeyi ne kadar doğru kullandıkları tartışılacaktır.

Aşağıdaki iletide yer alan örnekte görüldüğü gibi arayıştaki bireye yeni bir insandan bahsedilmektedir. Yeni insan farkındalıkla manevi olanı ve ruhu keşfetmeye davet edilmektedir.

Şekil 1 Bireyselleşmiş Modern İnsana Uygun Mesajlar; Kişiye Özel Mistisizm İleti Örneği

de mistik dendiği görülmektedir; ancak bu durumların temel bir akım olarak mistisizmle ilgileri yoktur (Aktaran Kutluer, s.189). Mistisizm kelimesinin teknik anlamlar kazanması, antik Yunan'da pagan olan halkın dinî inanışından ayrı olarak Eleusis ve Dionysos kültlerinde temsil edilen sırların musteria terimiyle ifade edilmesi sonucunda olmuştur. İslam'da ise mistisizm, dinî tecrübenin çok öne çıkan bir biçimi olup çeşitli doktrinlerin terimleriyle ifade edildiği ve tek bir doktrinden söz edilemediği için basit olarak tanımlanması oldukça zor bir alanını oluşturmaktadır. Rene Guenon, İslam tasavvufunu Batılı tanımıyla mistisizm çerçevesinde kabul etmez (Güngör, 2018,s.13). Diğer yandan astroloji bugün, mistisizm ögeleri içinde bir tüketim metaı gibi görünmektedir. Bireylerin manevi arayışına cevap olma iddiasını taşıyan astroloji ile tüketimin nesnesi olan astroloji arasında çelişkili bir bağ mevcuttur.

[1] Mistizimle ilgili olan. Grekçe "kapalı gözler" anlamına gelir. Doğaüstü kabul edilip, açıklanamayan diye anlamdırılan "mystery" sözcüğünden türediği kabul edilir (Love, 2000, s.11). Doğaüstü deneyim yaşamak, transa girmek gibi eylemleri gerçekleştiren bireylere verilen isim. Akıl erdirilemeyen, sırlı bir yönü olan, gizli bir anlam taşıyan mistisizmi benimseyen ve gerçeğe ancak bu yolla ulaşacağına inanan kimse (Hançerlioğlu, 2010, s. 334). Walter T. Stace, bugün yeni çağa uygun "çağdaş mistik" ismi verdiği bir gruptan bahseder. Tarihsel süreçten kopuk bu bireyler, dinî veya din dışı mistik deneyimin gücüne inanmaktadırlar (2004, s. 38). O'na göre mistik tecrübe bilgisi birleştirici bir vizyondur.

Blocht, batılı toplumlarda gittikçe yayılan umutsuzluk için en dayanılmaz, insani ihtiyaçlar içinde en katlanılmaz olanı (2007, 21) tespitini yapmıştır. Blocht, sahtekârlık bile tahrif edilmiş bir umuda dayanmaktadır derken Adorno kültür endüstrisi içinde üretilen kurgusal beğeniler üzerinden bireylere "yeni vaatler" sunularak umutsuzluk üzerinden bir umut karaborsası oluşturulduğunu savunmaktadır. Araştırma bulguları eleştirel teorisyenleri desteklemektedir, bireylere Facebook üzerinden sunulan ruhsal kurgusal yaşama kavuşabileceğine dair bir umut pompalanmaktadır.

Yeni medya, geleneksel medya karşısında etkileşim (interaction), kitlesizleştirme (demassification) ve eşzamansız (asynchronous) özelliklerinden dolayı üç önemli üstünlüğe sahiptir. Facebook'un kitlesizleştirme özelliği, içeriklerin çeşitlendirilerek her bireye ayrı bir mesaj üretimi yapılabilmesidir. Bu bakımdan Facebook, kişiye özel mistisizm üretmede geleneksel kitle iletişim araçlarından çok daha fazla öne çıkmaktadır. İncelenen iletiler içinde mistisizm/mistik kelimesi **125** defa ile fazla tekrar edilen bir kelimedir. Özünde mistik, ilahi olan hakkında bir takım bâtını bilgiler verilmiş olan ve bu bilgileri kimse ile paylaşmaması gereken kişidir. İnsanın görünen nesnelerin ardındaki gerçeklik, sonsuzluk ve birliğe ulaşma yönündeki ruhî tecrübesi ve bu tecrübeyi ifade eden doktrin anlamına gelen Mistisizm, Grekçe "sır" anlamına gelen musterion kelimesinden türetilmiştir. Yukarıda yer alan mistisizmin kısa tanımı ile uyum, paylaşılan iletilerde çok azdır veya yoktur. Mistisizm kelimesi kullanılarak yapılan paylaşımların bir kısmında geçen ve modern bireyin kendisini mistik olarak tanımlaması çelişkili bir duruma işaret etmektedir. Eski Mısır ve Antik Yunan'da bu tür bilgiler, gizli tarikatlarda (Güngör, 2018: s. 13) gerekli görünen miktar gerekli görünen kişilere verilirdi. İncelenen iletilerde ise mistisizm hakkında bugün herkes konuşabilmekte, herkesin kendini mistik kabul edebilmekte olduğu tespitini yapmak mümkündür. Mistik baştan başa ilahi olanla ilişkili olup dünya ile ilişkisini kesendir ve içinde bulunduğu durum ile ilgili konuşmayandır. İletilerde Mistisizm kavramı ile ilişkili fakat kavramsal ve terimsel olarak başka anlamlara gelen ezoterizm 217

kez ve okültizm[1] kavramı ise 173 kez kullanılmıştır. Kavramlar birbiri yerine kullanıldığı gibi aslında 233 kez tekrar edilen gizem kelimesinin ifade ettiği, anlaşılması zor, sır içeren antik döneme ait semboliklerle dolu manevi ve kutsal alana işaret etmektedir.

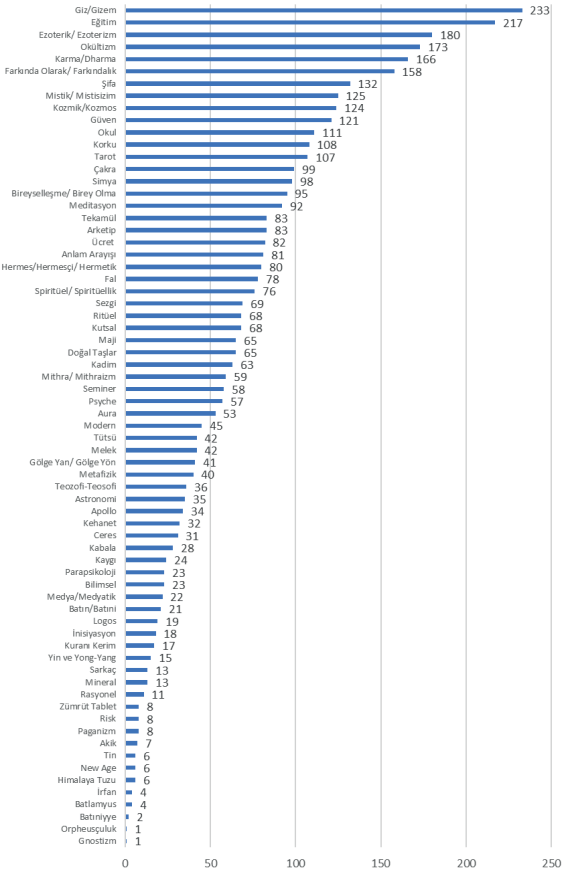

Şekil 2. Facebook İletilerindeki Anahtar Kelimelerin Tekrar Sayıları (Toplam 4213)

[1] Gizemcilik: İlk kez 19. yy'ın ilk yarısında isim olarak kullanılmıştır. Ana Britanica'da mistisizm ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Ezoterizm ile eş anlamlı kullanım yanlışlığı yaygındır. Plotinus, insanla tanrı arasında hiçbir aracıyı kabul etmez yani Plotinus din dışı mistiklerdendir (Stace, 2004). Bugün Batıda "spekülatif mistisizm"in kurucusu olarak kabul edilmektedir.

Tablo 1. Aramalarda Bulunmayan Anahtar Kelimeler

Bonatti	Neo Paganizm
Denkard	Panteizm
Eskatoloji	Popokültizm
Heliosentrizm	Rasyonelleşme
İskenderiye/ İskenderiye Okulu	Sır Dinleri
Ledünni Hikmet	Soteriyoloji
Mistagoji	Trismesgetus

İncelemede mistisizmin anlamını derinleştiren, arka planında var olan inanç sistemini ortaya koyabilme ihtimali olan Denkard, Eskatoloji, Heliosentrizm, İskenderiye/ İskenderiye Okulu, Ledünni Hikmet, Mistagoji, Panteizm, Neo Paganizm, Sır Dinleri, Soteriyoloji, Trismesgetus kelimeleri de aranmış ve hiçbirine rastlanılmamıştır. Mistisizmin ait olduğu anlam dünyası arayışını ilerlettiğimizde gnostiszmin 1 kez, Orpheusçuluk 1, Batıniyye 2 ve irfan kelimelerinin 4 kez tekrar edildiğini görmekteyiz.

Aşağıda yer alan diğer bir örnekte okültizm ile gizcilik eş anlamlı kullanılmıştır. Oysa okültizm, kavramsal olarak evreni yaratana ulaşma yollarındaki uygulamaların tamamıdır. Allah'a ulaşmak ezoterizm ile ifade edilir. Gizcilik ise kavramsal olarak Bâtını yani iç olanla ilişkilidir. Okült uygulamaların tamamının gizli olması gerekmemektedir. Örneğin kurumsal dinlerdeki ibadetlerden biri de bu uygulamalardan biri olabilir. Yani aşağıda yer alan iletideki okültizim ve gizcilik Allah'a ulaşma anlamında değildir, mistiszm ve tasavvuf ile açılması mümkün değildir. Her biri ayrı dinlerde ayrı uygulama yollarıdır. Terimsel olarak yanlış kelimelerle yanlış anlam ile başlayan aşağıdaki örnek ileti, ikinci cümlesinde bu yanlış bilgide ısrar etmektedir. Gizcilik bir ekol ya da özne değildir doğa ve insanlara değiştirmeyi ve etkilemeyi hedefleyemez. İletinin ilerleyen cümlelerinde maji, astroloji, numeroloji ve simya doğru ifade içinde kullanılmıştır çünkü tarih boyunca bu uygulamalar okültizm içinde yer almıştır.

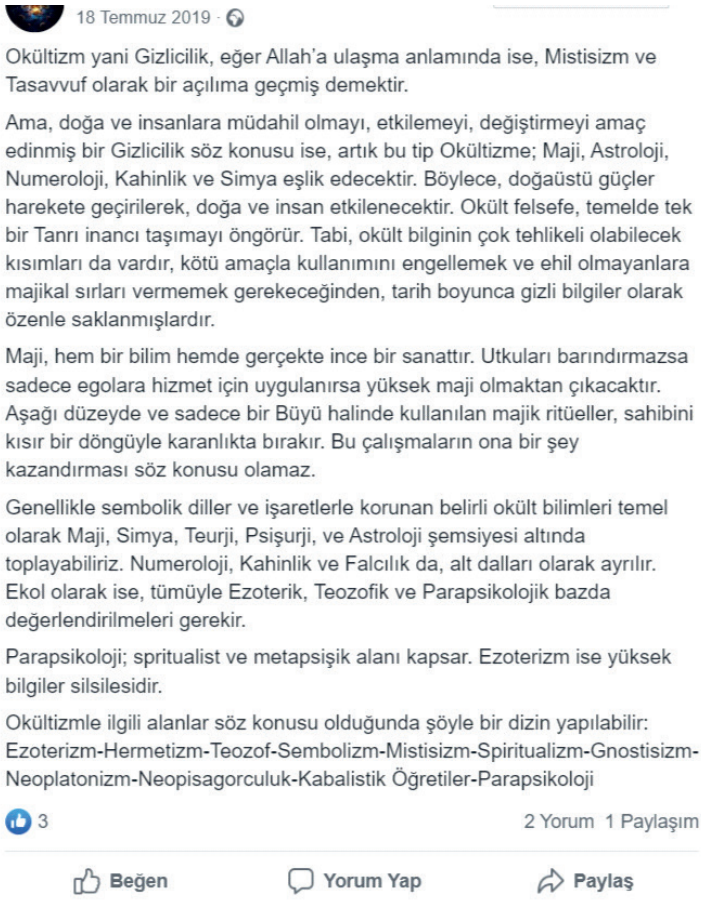

Şekil 3: Doğrudan/Dolaylı Kelimeleri Kullanarak Yapay Ruhsal Bir Evren Oluşturmaya Çalışan İleti Örneği

Ancak bu uygulamalar yeni değildir, pagan dönemden beri insanlığın ve kültürlerin içinde çeşitli biçimlerde yer bulmuş yaratıcı öz veya Tanrı'ya ulaşmak için kullanılmıştır. Ve varoluşsal kriz "dinî" olandır. Din, bu krize getirilmiş çözümler silsilesidir (Eliade, 2015, s. 186). Herhangi bir sebeple içinde bulunduğu inanç sistemi içinde hayal kırıklığına uğramış ya da inancını bilmeyen modern bireyin kutsal ihtiyacı anlaşılmıştır. İletilerde modern bireyin arayışına ya eski bilginin yani eski dinin ya da ezberlerin yıkılması çağrısıyla cevap verilir ya da kut-

sal hazzını başka inançlardaki ritüellerle zenginleştirme çağrısıyla cevap verilir.

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi aslında bu çağrılar çağdaş bir gizembilim çabasıdır. Gizli herkesin bilmediği sadece layık olana verilen gizli bilgi Facebook kanalıyla sadece farkındalığı yüksek olanlara verilmektedir. Bu sayfaları takip eden ve anlayan bir şekilde etkileşime giren kişi seçilmiştir. Kalabalık ve kaosun içinden seçilmiştir. Ve o da artık dünyanın tabiatın yenilenmesine katkı sunacağına inanmaya başlar. Varoluşsal sorgulama yani anlam arayışı varoluşsal bir yeniden doğuşa yüksek gizli bilgiler silsilesi sonucunda dönüşecektir. Özgürlük duygusu kozmik bir yenilenmeye dönüşmektedir. O kadar ki bu mistik deneyimlerin bir kısmı online olarak bile sağlanabilir. Üstelik bu online mistik deneyim bazı şartlarda kolektif katılımla sanal sınıflarda sağlanabilir. Bu deneyimi gerçekleştirip anlam arayışına cevap bulmanın yolu para ödemekten geçmektedir. Geleneksel ezoterizmde, bireyin özünde bir anlam arayışı aslında bütünle yani Tanrı ile tekleşme çabasıdır. Modern kapitalist dünyanın üyeleri istekli dahi olsa zihinsel ve fiziksel olarak bu bütünleşme mümkün görünmemektedir hatta risklidir. Guenon'a göre çağdaş batı dünyası için bu tip ezoterizmin imkânı yoktur, henüz modernleşmemiş dünyanın kabul merkezlerinde ise çok az mümkündür. Geleneksel ezoterimin keşfi ve kabulü çağdaş modern tüketim kültürü içindeki birey için söz konusu olamaz. Bu durumun söz konusu olması için sistemin tamamen yıkılması ve yeniden inşası gerekmektedir. Dolayısıyla bugün Facebook'ta bir gizem bilim patlaması yaşanması olsa olsa pop kültürün ve popokültizmin bir tezahürü olabilir (Eliade, 2017, s. 91-93).

İletişim tek taraflı bir aktarım değildir. Mesajı ileten olduğu gibi alımlayan da vardır. Ve bu mesajı alımlayan insanların zihni tecrübeleri ve yaşam deneyimleri ne ise mesaj o yöne evrilir. Mesajı veren ne kadar ustalıkla verirse versin alımlayan da bir karşılığı yoksa mesaj aktarılamayacaktır. İşte bu zeminde alımlayanın kendisine verilen mesajı şekillendirmesi meselesi devreye girer. Burada iyimser olarak bakabileceğimiz anlam arayışı istismara kapı aralayan yönleri ile eleştirilebilir.

Artık ruhani bilgi ve mistik deneyim hocaların, papazların bir takım imtiyazlı grupların tekelinde değildir. Birey tek başına mistik deneyimini kendi yönlendirebilir. Aşağıda yer alan iletide yazanlar sade ve popü-

ler kelimelerle ifade edilse dahi örtük olarak gene de kurumsal yapıların kaos ve baskısından kurtulmak için bir çıkış yolu sunmaktadır.

Şekil 4. Coşkun kelimelerle manevi zayıflamaya örnek ileti

Aşağıdaki örnekte olduğu gibi bir iletide psişik ameliyattan, fengshui ürünlerine, astroloji ürünlerinden Himalaya tuzuna geniş bir türde hizmet ve ürün sunulmaktadır. Merak giderme amacıyla veya daha az ücret ödemek isteyenler için tek soruluk seçenek dahi sunulmuştur. Kültür endüstrisinde, gelecek, kariyer, geçmiş bir araya getirilip sunulmaktadır. Adeta kör bir sentezden hizmet üretilmektedir. Bir üretim dolayısıyla tüketim beklentisi olan içerik kampanya ile bedelini ödeyebilenlere göre ayarlanmıştır. Tüketimin bir kültür hâline gelmesi medya araçlarının çeşitlenmesi, medya kanallarındaki içeriklerin alanlarını genişletip toplumsal ve sosyal alanın tamamını kapsamasıyla paralel gelişen süreçlerdir ve birbirlerini beslerler. Tüketim ve markalaşma etrafında inşa edilen bu küresel kültür, iletişim güçlerinin paketlemesiyle kültür endüstrisine sunulur. Çalışmamızda Facebook üzerinde mistik hizmet ve üretim modelleri geliştirdiği tespit edilmiştir. Özünde bir çeşit antik ve ilkel inanç sistemi olan astroloji pazarda din olmayan

inançsal figür olarak "şey"leşmektedir. İletilerde en yüksek oran olarak karşımıza kutsalın metalaşması çıkmaktadır.

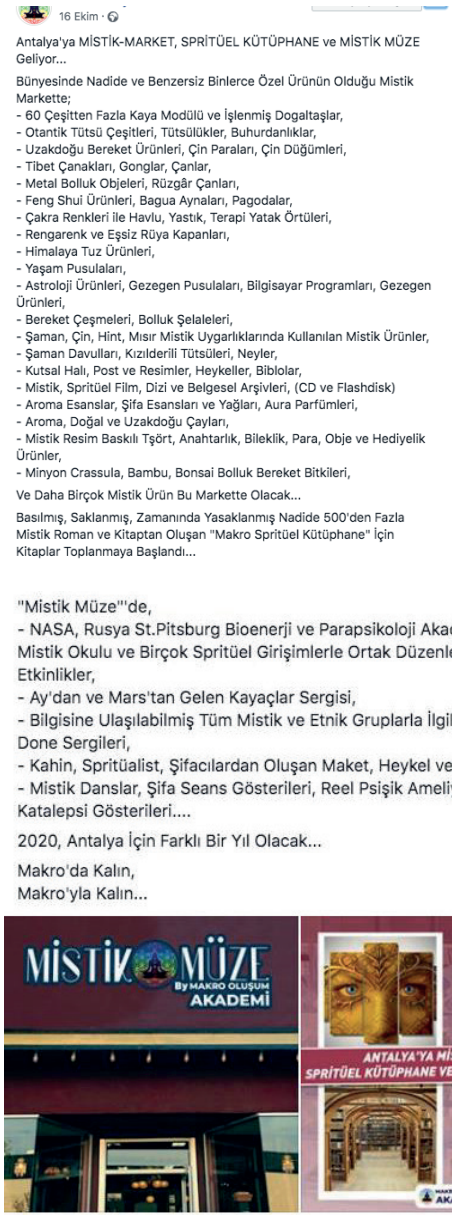

Şekil.5 Mistik ismi kullanılarak açılan manevi satış yapılan market

İnanç Bağlamında Değerli Ögelerin Tüketimin Nesnesi Olarak Doğrudan Satışa Sunulması, Metalaşması/Şeyleşmesi İleti Örneği

Kültür Endüstrisi, sanat eserinin özerkliğini bilinçlice ortadan kaldırdığı ve bir mala dönüştürdüğü gibi inançlar dünyasına ait olan değerleri de bir metaı dönüştürme kabiliyetine sahiptir. Şöyle ki kendisini modern dönemin sıkışmışlığına yakalanmış hisseden birey, bu baskılara ilaçlar bulma ümidindedir. Mistik bir kurtuluş fikri vardır ve bu fikri toplumda yayan gazete, radyo, televizyon, sosyal medya vb. iletişim araçlarıdır.

Şekil 6. Kategorilerle içerik analizi.

Bireyselleşmiş modern insana uygun mesajlar; kişiye özel mistisizm

Bu kategoriyi destekleyici kodlar kapsamında; bireyselleşmiş modern insana uygun mesajlar; kişiye özel mistisizm, anlam arayışına cevap, kehanet ile kaygı giderme içerikli kavramların ve cümlelerin yanı sıra alt kodlamada "farkında olma", "farkındalık", "birey olma", "bireyselleşme", "tekâmül" "anlam arayışı", "modern" vb. kelimeleri yer almıştır. Diğer yandan aşağıda örnek iletide yer aldığı gibi tekraren bir sırdan bahsedilir ama bu sır Facebook'ta paylaşılacak kadar tüketime açıktır. Mistik haller ise duyu organlarıyla erişilemeyecek gerçeklerle temastır, oysa ses ve görüntüyü aynı anda ileten, Facebook üzerinden bu hallere kavuşma iddiası sergilenmektedir. Üstelik bütün dinlerin mistik deneyimleri bir hazırlığa

ve devamında çileye dayanmasına rağmen Facebook iletilerindeki mistisizm son derece profandır. Dinden arınmış bu profan yaklaşım iletileri yayanların profilleri dikkatle incelendiğinde görülmektedir. Bu noktada şu tespiti yapmak mümkündür, özel hayatları ve iç dünyalarının ne olduğunu bilmemekle birlikte sanal dünyada çizilen mistik portresi çelişkili bir biçimde İlahi olanla ilişkili değildir. Ya da örnekteki gibi ilahi olanla bağ kurmanın kolay olduğu imasını yapar. Bunun için gerekenler bu tipleri bilgileri yayınlayan hesapları farkındalıkla takip etmekten geçer.

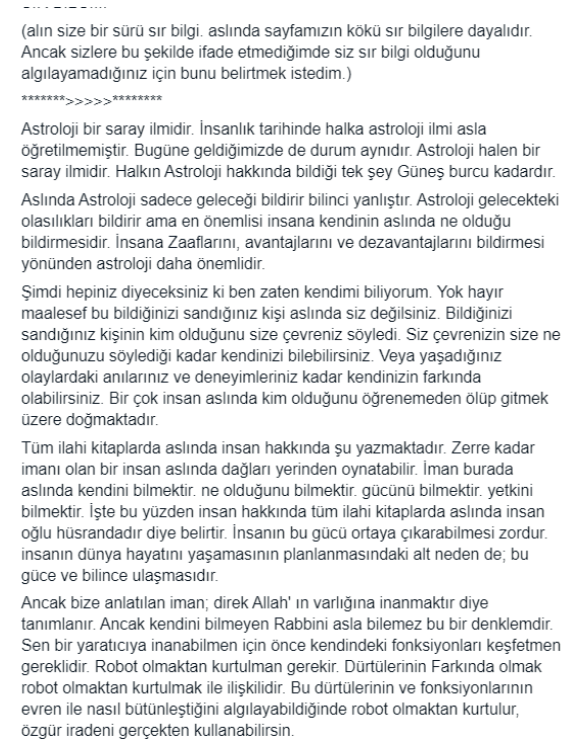

(alın size bir sürü sır bilgi. aslında sayfamızın kökü sır bilgilere dayalıdır. Ancak sizlere bu şekilde ifade etmediğimde siz sır bilgi olduğunu algılayamadığınız için bunu belirtmek istedim.)

*******>>>>>********

Astroloji bir saray ilmidir. İnsanlık tarihinde halka astroloji ilmi asla öğretilmemiştir. Bugüne geldiğimizde de durum aynıdır. Astroloji halen bir saray ilmidir. Halkın Astroloji hakkında bildiği tek şey Güneş burcu kadardır.

Aslında Astroloji sadece geleceği bildirir bilinci yanlıştır. Astroloji gelecekteki olasılıkları bildirir ama en önemlisi insana kendinin aslında ne olduğu bildirmesidir. İnsana Zaaflarını, avantajlarını ve dezavantajlarını bildirmesi yönünden astroloji daha önemlidir.

Şimdi hepiniz diyeceksiniz ki ben zaten kendimi biliyorum. Yok hayır maalesef bu bildiğinizi sandığınız kişi aslında siz değilsiniz. Bildiğinizi sandığınız kişinin kim olduğunu size çevreniz söyledi. Siz çevrenizin size ne olduğunuzu söylediği kadar kendinizi bilebilirsiniz. Veya yaşadığınız olaylardaki anılarınız ve deneyimleriniz kadar kendinizin farkında olabilirsiniz. Bir çok insan aslında kim olduğunu öğrenemeden ölüp gitmek üzere doğmaktadır.

Tüm ilahi kitaplarda aslında insan hakkında şu yazmaktadır. Zerre kadar imanı olan bir insan aslında dağları yerinden oynatabilir. İman burada aslında kendini bilmektir. ne olduğunu bilmektir. gücünü bilmektir. yetkini bilmektir. İşte bu yüzden insan hakkında tüm ilahi kitaplarda aslında insan oğlu hüsrandadır diye belirtir. İnsanın bu gücü ortaya çıkarabilmesi zordur. insanın dünya hayatını yaşamasının planlanmasındaki alt neden de; bu güce ve bilince ulaşmasıdır.

Ancak bize anlatılan iman; direk Allah' ın varlığına inanmaktır diye tanımlanır. Ancak kendini bilmeyen Rabbini asla bilemez bu bir denklemdir. Sen bir yaratıcıya inanabilmen için önce kendindeki fonksiyonları keşfetmen gereklidir. Robot olmaktan kurtulman gerekir. Dürtülerinin Farkında olmak robot olmaktan kurtulmak ile ilişkilidir. Bu dürtülerinin ve fonksiyonlarının evren ile nasıl bütünleştiğini algılayabildiğinde robot olmaktan kurtulur, özgür iradeni gerçekten kullanabilirsin.

Şekil 7. Astrolojinin İlahi Olanla Bağ Kurmayı Kolaylaştırdığını İddia Eden Bir İleti Örneği

Aşağıda yer alan diğer bir örnekte görüldüğü gibi New Age esasında sınırsız biçimde bütün inanış ve uygulamaları bünyesinde barındırmaktır. The Witches Smyrna sayfa başlığı dahi New Age inanış ve uygulamalarının karakteristik özelliğini ortaya koymaktadır. Bu iletinin başlığında cadılık

ve büyüyü İzmir'in antik dönemdeki ismi Smyrina ile özdeşleştirip bir kafa karışıklığı oluşturulmuştur. İleti, iletiyi paylaşan sayfa adından başlayarak kültür endüstrisi bağlamında paranormal inançlarının birçoğunu melting potta eritip şeyleştirmiş yani metalaşmıştır. Hatta değerler anlamını yitirmiş yerine yenileri gelmiştir. Buna göre cadı ve cadıcılık kötü bir şey değildir. Cadılığın ve kötülüğün tanımı değişmiştir. Kötülük ve cadılık görecelidir. Söz konusu olan mistik bir cadıcılıktır. Peki mistisizm ve cadılık nasıl mümkün olabilir sorusuna örtük bir şekilde, var olan inançlardan kurtulmak yeni bilgi ile tazelenmek cevabı verilmektedir. Postmodern kültürün bulanık alanında yeni bilgi, yeni mistisizm ile sunulan aslında en eski bilgidir. Zincirlerinizden kurtulursanız antik dönemin uygulamaları ile hayat sevincini ve dileklerinizi keşfedebilirsiniz denmektedir. İleti sonuna kadar okunduğunda antik dönemdeki okült uygulamaları popüler olarak ifade ettiğini, çeşitlendirdiğini, basitleştirdiğini gerçek üstü uygulamaları gerçekmiş gibi verdiğini görmek mümkündür.

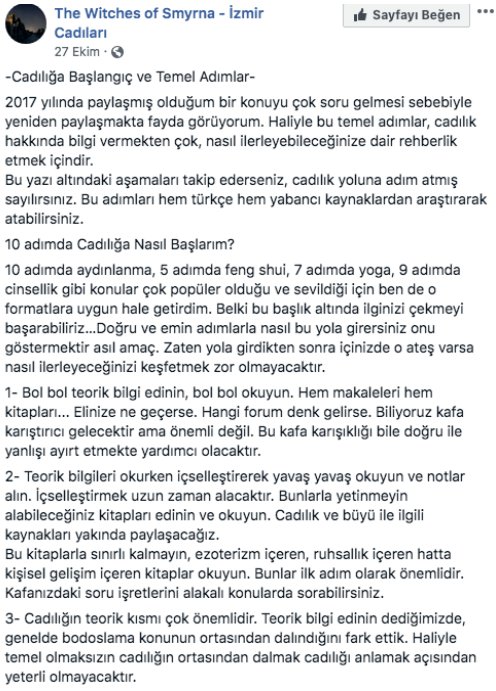
The Witches of Smyrna - İzmir Cadıları
Sayfayı Beğen
27 Ekim ·

-Cadılığa Başlangıç ve Temel Adımlar-

2017 yılında paylaşmış olduğum bir konuyu çok soru gelmesi sebebiyle yeniden paylaşmakta fayda görüyorum. Haliyle bu temel adımlar, cadılık hakkında bilgi vermekten çok, nasıl ilerleyebileceğinize dair rehberlik etmek içindir.
Bu yazı altındaki aşamaları takip ederseniz, cadılık yoluna adım atmış sayılırsınız. Bu adımları hem türkçe hem yabancı kaynaklardan araştırarak atabilirsiniz.

10 adımda Cadılığa Nasıl Başlarım?

10 adımda aydınlanma, 5 adımda feng shui, 7 adımda yoga, 9 adımda cinsellik gibi konular çok popüler olduğu ve sevildiği için ben de o formatlara uygun hale getirdim. Belki bu başlık altında ilginizi çekmeyi başarabiliriz...Doğru ve emin adımlarla nasıl bu yola girersiniz onu göstermektir asıl amaç. Zaten yola girdikten sonra içinizde o ateş varsa nasıl ilerleyeceğinizi keşfetmek zor olmayacaktır.

1- Bol bol teorik bilgi edinin, bol bol okuyun. Hem makaleleri hem kitapları... Elinize ne geçerse. Hangi forum denk gelirse. Biliyoruz kafa karıştırıcı gelecektir ama önemli değil. Bu kafa karışıklığı bile doğru ile yanlışı ayırt etmekte yardımcı olacaktır.

2- Teorik bilgileri okurken içselleştirerek yavaş yavaş okuyun ve notlar alın. İçselleştirmek uzun zaman alacaktır. Bunlarla yetinmeyin alabileceğiniz kitapları edinin ve okuyun. Cadılık ve büyü ile ilgili kaynakları yakında paylaşacağız.
Bu kitaplarla sınırlı kalmayın, ezoterizm içeren, ruhsallık içeren hatta kişisel gelişim içeren kitaplar okuyun. Bunlar ilk adım olarak önemlidir. Kafanızdaki soru işretlerini alakalı konularda sorabilirsiniz.

3- Cadılığın teorik kısmı çok önemlidir. Teorik bilgi edinin dediğimizde, genelde bodoslama konunun ortasından dalındığını fark ettik. Haliyle temel olmaksızın cadılığın ortasından dalmak cadılığı anlamak açısından yeterli olmayacaktır.

Şekil 8. Mistisizm ile Cadıcılığı Birleştiren İleti Örneği

Aynı ileti içinde Fhengsui'den yogaya birçok o kadar çok uygulama sayılmış, cadılık bir iletide anlatılmıştır. İleti, baştan sona çalışmada ileri sürülen Facebook dolayımı ile antik inanç ve uygulamaların dolaşıma girmesi, popüler olmasına iyi bir örnektir. Bu iletideki duruma astroloji, aracılık etmekte, new age inanış ve uygulamaları astroloji üzerinden anlatılmaktadır. Bu iletide, Maji geleneği ve cadıcılık geleneği bir anlamda fantastikleştirilmekte, eksantrik bir hava oluşturulmaktadır. Ayrıca iletide örtük olarak dinsel tabuların ve toplumsal kuralların yıkımına davet vardır. İlerleyen yıllardaki çalışmalarda bir fantezi literatürü yapmak mümkün olacak gibi durmaktadır. Yukarıdaki iletide yer alan ögelerin analizi için halk biliminden, dinler tarihine, psikolojiden iletişime kadar geniş bir disiplinler arası inceleme gerekmektedir.

Daha önce hiç bu kadar kötü olmamıştım veya hissetmemiştim diyorsan, hayatında, tekamül yolculuğunda çok önemli bir yerdesin demektir. Evrenden sana gelen mesajları iyi okuman lazımdır. Bu mesaj artık uyan ve inatçılığı bırak mesajıdır. Daha önce hazır olmadığın için, şikayet etsende, kızsan da söylensen de öfkelensen de öyle veya böyle idare ediyordun. Artık edemeyeceksin çünkü güçlendin, çünkü mevcut kap başka su almıyor, yenisine daha büyüğüne daha iyisine geçmen lazım. Yanlızlığından, anlaşılamamaktan, inatçılığından kurtulman lazım. En önemlisi artık kendine ve etrafına hep söylemekten vazgeçip aldığın her nefesin, yaşadığın hayatın, sevdiklerinle geçen vaktin ne kadar kıymetli olduğunu anlamam ve yaşaman lazım. Einstein'ın bir sözü var; "İçinde bulunduğun durumu şu anki bakış açınla çözemezsin, çünkü içinde bulunduğun durum, şu anki bakış açının sebebidir."
Adım atmak ve ilerlemek zorundasın. İşte o gün belkide bugündür ve o an belkide şu andır.
Aynaya git gerçekten o farketmediğin güzel gözlerine bak. "Seni seviyorum ve kıymetini anlamaya ve mutlu olmaya söz veriyorum" de. Önemli olan nasıl dibe vurduğun değil oradan ne hızla ayağa kalktığındır. Yeter ki iste ve yeter ki mutluluğa ve huzura adım at.

Şekil 9. Astrolojik Analizde Toplumsal-Bireysel Ayrımı İletisine Örnek

Modern astroloji ile geleneksel astrolojinin önemli farklarından birinin bireyselleşme kavramı etrafında örüldüğünü söyleyebiliriz. Birey kültürü ki, Mitchell bunu anlaşılır biçimde "Ben kültürü" olarak kavramsallaştırmıştır, birey artık "Tanrı Kültürüne"[1] (aktaran Castells,

[1] Domke ve Coe'nin kavramsallaştırması. Çalışmanın orijinal ismi *The God Strategy*'dir.

2013) karşı bir mücadele içindedir. Yani kolektifin menfaatinden önce bireysel menfaatini düşünen yeni modern bir birey vardır. Bu bireyin kolektiften kurtulma yani tanrı kültürünü bertaraf edimi seçme özgürlüğüdür. Birey, bütün modern seçimleri gibi inançlarını seçebilmektedir. Bu seçme bilinci, Facebook'un yapısı ile uyumludur. Aslında burada başat rol oynayan yeni medya araçlarıdır. Aldatma ve oyalama konusunda Facebook, geleneksel medyadan az kalır hâle gelmemiş bilakis bir editöryal gözden yoksun olduğu için daha ucuz bir maliyete sahiptir. Aşağıda yer alan ileti o taleplerden birini göstermektedir. Bu ileti çok takipçili bir grupta paylaşılmıştır.

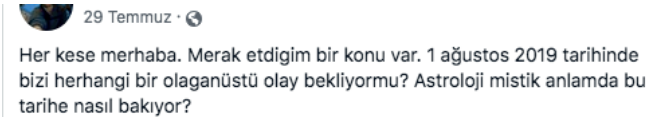

Şekil 10. Geleceğini Merak Eden ve Mistik Kavramını Anlamı dışında Kullanan İleti Örneği

Bugünün modern Türkiye'sinde giderek artan hayal kırıklığına bir cevap iddiasıyla ortaya çıkan mistisizm içeren iletiler çelişkili bir biçimde sakinlik ve sabrı değil daha yüksek beklentileri pompalar. Bu beklentiler, risk unsurlarına karşı üretilmiş namaz, dua gibi tarihsel dinî araçlardan ziyade daha büyük şanslar, daha zengin partner adayları ve iş ortaklarıdır.

Kitle toplumunun iletişim özellikleri ile ağ toplumunun iletişim özellikleri arasındaki önemli farklardan biri seçebilme imkânıdır. Birey temas edecekleri kişileri ve bağları telekomünikasyon imkânları ile sağlayabilmektedir. Elindeki iletişim ağlarının zenginliğini kullanan birey, seçerek sosyalleşir. Kendi seçimleriyle kendi kültürel ve inançsal dünyasını inşa eder, onu kişisel çıkarlarıyla değerlerinin evrimine göre değiştirebilir (Castells, 2013, s. 158). Örneğin seçtiği ağda, ibadetsiz ve hesap vermeyen bir inanç dünyası inşa edebilir ya da antik tanrılardan biri Gaia'nın (Wapner, 1996) izinden giderek bir çevrecilik miti yaratabilir (aktaran Castells, 2013). Ancak burada gözden kaçan nokta kendini son derece özerk hisseden kullanıcının, küresel medya şirketleri, ağ operatörleri ve reklam sektörü arasında şekillenen sanal dünyasıdır.

Yani birey, zannettiği kadar özerk değildir. Yeni medya kullanıcısı, iç içe geçmiş bu odaklar arasında denetlenir, şekillendirilir ve kısıtlanabilir.

Diğer yandan küreselleşme teorileri hep batı medyasının hâkim anlayışının küresel pazarlara akışını esas aldı, ancak söz konusu gizemci yaklaşımlar olunca tersine bir bilgi akışı söz konusu olmuştur. Tabii mistik doğu bilgisini işleyip pazara sürme işleminin ilk zamanlarından çoğunlukla batılı yazarlar vardır ancak Facebook'la beraber bu durum bir pop-kozmopolitliğe dönmüştür. Her kültürün ezoterik bilgisi, dinî bilgisi, yerel dile çevrilerek ve bilgiyi üretenin popüler bilgileriyle desteklenerek sunulmaktadır.

Eleştirel Teori'nin kullandığı en önemli Frankfurt Okulu kavramlarından biri araçsal akıldır. Araçsal akıl, kişilerin veya iktidarların akıllarını kendi çıkar, arzu ve ihtiyaçlarına yönelik kullanmasıdır. Okul'un düşünürlerine göre Aydınlanma, bireyin yok oluşu ve dolayısıyla modern aklın araçsallaştırmasıdır. Birey daha görünür olduğu zannı içindedir ancak ürünler standardize edilirken bir yandan da bireyin tepkileri de standardize edilmektedir. Dolayısıyla modern insanın öne çıkan bireyselliği sahte bir bireyselliktir (Hepp, 2014, s.37). Dolayısıyla bu sahte bireysellik içinde mistisizminde derinleşememiş yönleri olduğunu tespitini yapmak mümkündür. Hepp, eleştirel teorinin ortaya koyduğu kültür endüstrisi gerçeğinin her zaman ve her yerde olma özelliğine dikkat çekerek bütün dünyanın içinde süzüldüğü bir nevi filtre olduğunun altını çizer. Medya kültürü ile kültür endüstrisi arasında doğrusal bir hat mevcuttur. Kelnner, medya kültürü kavramını geliştirirken kültür endüstrisinin varlığını kabulden yola çıkmıştır. Medya ve kültür endüstrisi ele ele toplumu ve toplumun kültürünü sömürgeleştirmektedir. Yani medya bir yandan bireyleri şekillendirirken bir yandan bireylere topluma karşı güçlendiren kaynakları sağlar (Hepp, 2014, s.39).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Kültür ve endüstri kelimelerinin referans alanı çok geniş ve karmaşık olmakla beraber Adorno'nun kavramsallaştırmasıyla bugüne gelen somut yeni bir alana işaret etmektedir. Çok çeşitli alanları içine alan kültür endüstri içinde inançlar sahası, folklorik unsurlar, mitler, batıl inançlar, antik döneme ait panteist yaklaşımlar hatta kurumsal dinlerin

bazı unsurları da yer almaktadır. Diğer yandan az emekle ve bir anlamda kontrolsüz üretilen sosyal medya içeriklerini eleştirel anlamda değerlendirmek ve bunların kültür endüstrisiyle bağlantısını kurmak iletişim literatürü açısından önemlidir. Araştırmada içeriğin bireyselleşmiş modern insana uygun mesajlar yani kişiye özel mistisizm üretip üretmediği yönündedir. Bu kategori altında üretilen mesajlarda ayırt edici kodlar (kelimeler) ve tekrar sayıları şöyledir: Farkındalık 158, birey olma 95, tekâmül 83, anlam arayışı 81 ve modern kavramları 45. Kategori dağılım tablosunda yüzde 18,1 oranında tespit edilen bireyselleşmiş modern insana uygun mesajlar, kişiye özel mistisizm kategorisi bireyselleşmenin diğer faktörlerle iç içe olduğunu göstermektedir. Bazı iletilerde bireyselleşme çabasının içinde bir anlam arayışı izlenmiştir. Birey, ona öğretilen ana-babasının dedesinin anlam dünyasını aşma isteği ve çabasını etkileşim yoluyla ortaya koymaktadır.

Araştırma sonucunda mistisizm kelimesinin 125 kez, mistisizm kavramıyla ilişkili ezoterizmin 217 kez, okültizm kavramının ise 173 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Kavramlar birbiri yerine kullanıldığı gibi aslında 233 kez tekrar edilen gizem kelimesinin ifade ettiği, anlaşılması zor, sır içeren antik döneme ait semboliklerle dolu manevi alana işaret etmektedir.

Rasyonel yaşam biçimlerinde mistik ve antik inanç-uygulamaların estetik durması, renk katması ve ihtiyacı karşılaması görmezden gelinemez. Ancak bir inanç ve etrafındaki uygulamaların metaı hâline gelmesi, pazarlama faaliyetlerinde kullanılması yeni ve çelişkili bir durumu ortaya koymaktadır. Bauman, mistik ögeleri değerlendirirken "ekmek bıçağı" benzetmesi yapmaktadır. Yani mistik ögelerle insanın ruh dünyasında huzur verici gelişmeler olabileceği gibi insanların sömürülmesi mümkün görünmektedir. New Age inanış ve uygulamaları "oxymoron" yani birbiriyle çelişen iki durumu kendi içinde barındırmaktadır.

Mistisizmin Facebook iletilerinde yer alan biçimi üzerinden şu tespiti yapmak mümkündür: yeni iletişim mecraları, riskler karşısındaki kaygıyı dindirip güven veremez. Hatta içine gömüldüğü yüksek enformasyon yoğunluğu ve kavram karmaşası ile beklentiyi daha da artırarak yeni güvensizliklere kapı açabilir. Bütün bu beklentiler ve antik fantezilerle örülü görünüme yeni medya kullanıcılarının hiper görünürlük ar-

zusunu eklersek risk-güven diyalektiğinin iflasına varabilir. Söz konusu olan risklere karşı hayali bir kalkandır. Antik, büyüleyici kelimeler ve ritüellerle bu kalkan oluşturulmakta adeta ilkel çağlardan esinlenerek icat edilmektedir. Mistik bilginin üretildiği ve yaşandığı çağlarda ödenen bedel, inziva, oruç, kurban iken modern devirde bedel, para birimidir. Bu ilke iki tarafın iyiliği için gereklidir. Özellikle kurumsal bir çatı altında manevi danışmanlık verenlerin bir istismardan ziyade bir rıza üretiminden bahsetmek mümkündür. Mali değerle, manevi değer ilişkilendirilip bir çerçeveleme yapılmaktadır. Spritüel danışmanlık talep edenlerin bu noktada çok şikâyet ettiği söylenemez. Araştırma evreninde incelenen iletiler, insan varlığını açıklamaya çalışırken Facebook'ta amacını aşarak ve değerini azaltarak metalaştığı ve satışa yönelik üretildiğini ortaya koymuştur.

Kabala'dan, Kuran-ı Kerim'e, Jüpiter'den ölüm ötesine çok geniş bir çerçevede kutsala dair her türlü bilginin herhangi süzgeçten geçmeden dolaşıma girmesi ilgili kurumların izleyip değerlendirme yapma ihtiyacını ortaya koymaktadır. Ağda, varoluşa dair bilginin statüsündeki değişim, dünyayı anlama tarzlarına varan geniş bir alanı kapsama potansiyeli taşımaktadır. Uzun vadede kutsala dair oluşan bu spritüel ağ, bazı güvenlik sorunlarına yol açma potansiyeline sahiptir. Şeffaf ve saydam olmayan içerikler ve ilişkiler ağına dair izler tespit edilmiştir. Bu bağlamda Facebook'un anlamı bulandırma aşamaları ve bilginin sıhhati ile ilgilenen araştırmacılar için bulgular önemli veriler sunabilir. Facebook'ta tespit edilen mistisizm talebi aslında inanmanın bizatihi değerli olduğunu göstermektedir. Bu inanç ve anlam arayışını desteklemek ve ihtiyacı gidermek ilgili kurumların görevidir. Kültür endüstrisi, 2005'ten itibaren küresel kültür endüstrisine dönüşmüştür. Bu dönüşüme kadar kültür, bir üst yapı ve istisna iken bu dönüşümle kültür artık her yerdedir. Bugün her yerde olan bir daha bir daha üretilen kültür ve inançlar medya araçlarında aracın kendisiyle şekillenmektedir. Ve bütün dünyada dijital medyanın, bir blok hâlinde kültürleri yeniden inşa ettiği kabul edilmektedir (Hepp, 2014, s. 28). Bu yeniden inşa edilişte inançların önemli bir yer aldığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynakça

Adorno, T.W. (2002). *The Stars Down to Earth And Other Essays on The İrrational in Culture*. Stephen Crook (Ed.). London and New York: Routledge Yayınları.

Adorno, T.W. (2017). *Metafizik Kavram ve Sorunlar.* İstanbul: İthaki Yayınları.

Akgül, M. (2017). Digitalleşme ve din. *Marife Turkish Journal of Religious Studies*, *17*(2),191-207.

Arslan, M. (2011). *Paranormalizm ve Din*. İstanbul: Bilsam Yayıncılık.

Arslantürk, Z. (1998). *Kutsal'ın dönüşü yeni toplum arayışları*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.

Asad, T. (2007). *Sekülerliğin biçimleri, Hristiyanlık, İslamiyet ve Modernlik*. İstanbul: Metis Yayınları.

Aydın C.(2015)., *İnsanın Anlam Arayışı İle Yeni Çağ İnanışları Arasındaki İlişki* (Yayımlanmamış Doktora Tezi).Samsun. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.

Aydın, M. (2010). *Türkiye'ye Yönelik Batı Kökenli Dini Cereyanlar*. Konya: NKM Yayınları.

Aydoğan F. (2017). *Yeni Medya Kuramları*. İstanbul: Der Yayınları.

Başkaya Ş. (2006). New Age Hareketi, Modern Bir Dinsellik Biçiminin Sosyo-kültürel Analizi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Sosyolojisi Bilim Dalı.

Bauman, Z. (2018). *Bireyselleşmiş Toplum*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Beck, U. (2011). *Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru*, İstanbul: İthaki Yayınları.

Beckford, J.A. (2006) The mass media and New Religious Movements.: (https.//pdfs.semanticscholar.org/a781/30d0048777e-9712c769f972b0d89fd829a3f.pdf) adresinden alındı.

Berlinski, D. (2003). *The Secrets of the Vaulted Sk*. Florida: Harcourt Yayınları.

Bernstein, J.M. (2011). *Kültür Endüstrisi - Kültür Yönetimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bloch, E. (2007). *Umut İlkesi 1. Cilt*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Braidotti, R. (2013). *İnsan Sonrası*, İstanbul: Kolektif Kitap.

Burckhardt, T. (1994). *Aklın Aynası*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Canoğlu M. ve Özeltürkay, E.Y. (2018). Popüler Kültür, Batıl İnançlar ve Fal Baktırmak, Müşteri Görüşlerinin Belirlenmesi Üzerine Keşifsel Bir Çalışma*, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *15*(2), 1-8.

Castells, M. (2013). *İletişimin Gücü*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Clarke P., B. (2012). *Din Sosyolojisi Yaşadığımız Dünya*. İstanbul: İmge Kitabevi.

Algan R. (2006). Ezoterizme Genel Bir Giriş. *Cogito Dergisi*. 46. s.126-142 İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Davie, G. (2006). *Moder Avrupa'da Din*. İstanbul: Küre Yayınları.

Demir, F.O. (2011). *Mistik Pazarlama*, İstanbul: Mediacat Kitapları.

Dereli M. D., (2020). *Sanala Veda*. Ankara: Nobel Kitabevi.

Dijk, V.J. (2018*). Ağ Toplumu*, İstanbul: Epsilon Yayınevi

Durkheim, E. (2019). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, İstanbul: Ataç Yayınları.

Dursun, O. ve Rigel, N. (2015). *Kültür Endüstrisinin Sahte Rasyonelitesi, Yıldız Falları ,* Global Media Journal TR Edition.

Düztepe T. (2005)., *Popüler Kültür Ürünü Olarak Gazetelerin Astroloji Köşelerinin Değerlendirilmesi,* Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Eliade M. (2015). *Kutsal ve Kutsal Dışı*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Eliade M., (1969). *Arayış, Tarih ve Dinde Anlam*, Ankara:Doğubatı Yayınları.

Eliade M., (2017-A). *Okültizm, Büyücülük ve Kültürel Modalar*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları. Featherstone, M. (2013). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Flanagan, K. (2017). *Teolojideki Sosyoloji*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Frankl, V. E. (2019). *İnsanın Anlam Arayışı*, İstanbul: Okuyan Us Yayınları

Franklin, B. (2008). *Pulling Newspapers Apart, Analysing Print Journalism*, London and New york: Routledge Yayınları.

Giddens, A., (2014). *Modernite ve Bireysel Kimlik*. İstanbul: Say Yayınları.

Guenon R., (1997). ***Geleneksel Formlar ve Kozmik Devirler***, İstanbul: İnsan Yayınları.

Gutas, D, (2003). ***Yunanca Düşünce Arapça Kültür***, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Güngör, H (2020). ***Türk Din Etnolojisi***. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Hançerlioğlu, O. (2010). ***Felsefe Sözlüğü***, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hanegraaff, Wouter J. (2000). New Age Religion and Secularization, NVMEN., 47(3), 288-312.

Hepp A. (2014). ***Medyatikleşen Kültürler***, İstanbul: Dipnot Yayınları.

Kepel, G. (1992). ***Tanrının İntikamı Din Dünyayı Yeniden Fethediyor***. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kirman, M.A., (2003). Yeni Dinî Hareketleri Tanımlama Problemi ve Tipolojik Yaklaşımlar. Din Bilimleri Akademik Araşırma Dergisi, Cilt. Iıı, Ss.27-43.

Klibansky, R., Panofsky, E., ve Saxl, F. (1992). ***Saturn und Melancholie – Studien zur Geschichte der Naturphilosophie und der Kunst***. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Köse, A. (2014-A). ***Kutsalın Dönüşü***. İstanbul: Timaş Yayınları.

Köse, A. ve Ayten, A. (2009). ***Bâtıl İnanç Ve Davranışlar Üzerine Psikososyolojik Bir Analiz,*** Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 9(3), 45 -70.

Krotoski, A. (2011). What effect has the internet had on religion?. https.//www.theguardian.com/technology/2011/apr/17/untangling-web-aleks-krotoski-religion adresinden alındı.

Kulak, Ö. (2017). Theodor Adorno-Kültür Endüstrisinin Kıskacında Kültür. İstanbul: İthaki Yayınları. 308

Kurt, A. (2017). ***Din Sosyolojisi***. İstanbul: Sentez Yayınları.

Kutluer, İ. (2004). ***Mistisizm***. İslam Ansiklopedisi (Cilt 30, s. 188-190). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Leger, D.H., (2004). Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri. Çev. Halil Aydınalp. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 26 (2004/1). 45-58

Lievrouw, L.A. (2016). ***Alternatif ve Aktivist Yeni Medya***. İstanbul: Kafka.

Long, C.H. (13.06.2020) Popüler Din Mustafa Arslan (çev.) http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/23.php adresinden alındı.

Love, C., (2000). ***Mistik Hakikatler Bilimsel Gerçekler, Doğaüstü Deneylere Dair Özgün İncelemeler.*** İstanbul: Dharma Yayınları.

Lyotard, J-F. (2019). ***Postmodern Durum***. Ankara: Bilgesu Yayınları.

Luckmann, T. (2016). ***Görünmeyen Din Modern Toplumlarda Din Problemi***. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Macdonald, H. (2020). ***Hangi Doğru***. İstanbul: Domingo.

Manovich L., (2014). HTML'den Borges'e Yeni Medya, HTML'den Borges'e Yeni Medya, Yeni Medya'ya Eleştirel Yaklaşımlar, Ed.Mukadder Çakır, İstanbul: Doğu Kitabevi**.**

Mattelart, A. ve Mattelart, M. (2011). ***İletişim Kuramları Tarihi***. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mirza, G. A.(2014) ***Yeni Dinselleşme Eğilimleri ve Maneviyat Arayışları*** (Doktora Tezi). Ankara. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı.

Nasr, S. H. (1985). ***İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş***. İstanbul: İnsan Yayınları.

Offe, C. (2013). ***Amerika Üzerine Düşünceler***. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Ong, W.J. (2013). ***Sözlü ve Yazılı Kültür Sözün Teknolojileşmesi***. İstanbul: Metis Yayınları.

Ornstein, E.R.,(2001). ***Yeni Bir Psikoloji***. İstanbul: İnsan Yayınları.

Otto, R. (2014). ***Kutsal'a Dair***. İstanbul: Altıkırkbeş Yayınları.

Önder K.(2006). ***Theodor Adorno, Kültür Endüstrisinin Kıskacında Kültü***r (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Felsefe Bilim Dalı.

Possamai, A.(2000); "A Profile of New Agers, Social and Spiritüel Aspects", ***Journal of Sociology***, 36/3, 2000, ss. 364–377.

Ritzer, G. (2019). ***Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek***, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Saussure, F. (2001). ***Genel Dilbilim Dersleri***. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Sancar, F., Turan, S. (2014). ***Yeni Dini Hareketler Tarihsel, Teorik ve Pratik Boyutlarıyla***, İstanbul: Açılım Kitap.

Saliba, J. (2003). *Understanding New Re I i g i o us M ove m e n t s*. Newyork, Toronto: Altamira Press.

Schiller, H. (1993). *Zihin Yönlendirenler.* İstanbul: Pınar Yayınları.

Schippers, M., Lange, Paul M. Von, (2006). The Psychological Benefits of Superstitious Rituals in Top Sport, *A Study Among Top Sportpersons, Journal of Applied Social Psychology*, 36 (10),2532-2553.

Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve Kültür.* İstanbul: Metis Yayınları.

Stace, W.T. (2004). *Mistisizm ve Felsefe*. İstanbul: İnsan Yayınları. 311

Stevenson, N. (2008) *Medya Kültürleri Soysal Teori ve Kitle İletişimi*. Ankara: Ütopya Yayınları

Teisseier, E.(1994). *Kahinlerin Kahini 21. Yüzyılda Astroloji*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Thornton T. A.(2016) *Ideas Of Order, The Meanıng And Appeal Of Contemporary Astrologıcal Belıef*, Doktora Tezi, Oregon.

Touraine, A. (2017) *Toplumların Sonu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Turner, B., (2017) *Din ve Modern Toplum*, Bursa: Sentez Yayınları.

Uysal E. (2015), *20. Yüzyıl New Age Akımı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Adana Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.

Varlık S. (2019). *Türkiye'de Din Dışı Spiritüel Akımlar Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış üksek Lisans Tezi) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.

Weisskopf, W, A.(1996). *Yabancılaşma ve İktisat*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.

Wilber, K, (1995). *Transandantal Sosyoloji*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Williams, R. (2017) *Kültür ve Toplum 1780-1950*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Wittengenstein, L. (1996), *Tractatus Logico Philosophicus*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yetkin B. (2016). Yıldızların Altında İktidar Savaşı, Hegemonyanın ve Kimliğin İnşası,

POSTMODERN DÖNEMDE DİJİTAL DİN OLGUSU: JEDİİZM ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Şevket ÖZCAN
Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Giriş

Tarih boyunca din ve dinî inançların insan hayatının vazgeçilmez bir boyutunu oluşturduğu pek çok din bilimcisi ve farklı disiplinler tarafından çeşitli şekillerde ortaya konmaktadır. Bununla beraber dijital araç ve gereçlerin eşliğinde postmodern dönemi yaşayan insanın hayatında, şekil ve içerik açısından din algılarında değişim ve dönüşümlerin yaşandığı görülmektedir. Nitekim dijitalleşmeyle beraber sanal ortamlarda tezahür ederek ciddi sayıda ve hızlı biçimde taraftar toplayan dinî hareketler, inanışlar veya gruplar teşekkül etmekte ve genel itibarıyla dijital veya sanal din gibi kavramlarla tanımlanmaktadır. Bu durum dijital din olgusunun, tartışmalara konu yapılan ve çeşitli görüşler serdedilen "Din nedir?" sorusu bağlamında ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu bakımdan ilk olarak mevcut din tanımlarına bakıldığında oldukça geniş bir literatürün şekillendiğini görmek mümkündür. Çeşitli araştırmacılar da yapılan din tanımlarının hacimli bir kitap, hatta daha fazlasını oluşturacağını ifade etmektedir.[1] Entelektüel tarih boyunca teolojik, antropolojik, sosyolojik, tarihi, fenomenolojik ve psikolojik gibi yaklaşımlar da söz konusu çeşitliliğin zenginliğine

[1] Bk. Donald Wiebe, *Religion and Truth: Towards an Alternative Paradigm for the Study of Religion* (New York: Mouton, 1981), 9; Baki Adam, "Dinler Tarihine Giriş", Dinler Tarihi El Kitabı (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 17.

katkı sağlamaktadır.[1] Mevcut din tanımları –farklı yaklaşımlar söz konusu olmakla birlikte-[2] *"özsel"*, *"işlevsel"* ve *"politetik (çok yönlü)"* olmak üzere üç kategoride değerlendirilebilir. Alman filozof ve dinler tarihçisi Rudolf Otto (1869-1937)'nun *"Din kutsalın tecrübesidir."*; İngiliz antropolog Edward B. Tylor (1832-1917)'ın *"Din ruhsal varlıklara inançtır."* örneklerindeki gibi din için tanrı, aşkın, kutsal ve insanüstü gibi kavramları öz olarak tayin eden tanımlamalara "özsel" tanımlama adı verilmektedir. İşlevsel tanımlama dinin, Karl Marx (1818-1883)'ın halkın afyonu ve Freud (1856-1939)'un evrensel saplantı nevrozu şeklindeki tanımlamalarında vurgulandığı üzere dinin daha çok insan ve toplum üzerindeki rolü üzerine odaklanarak yapılan din tanımlarını ifade etmektedir. Buna karşılık özsel ve işlevsel din tanımlarını, dinin yalnızca bir yönünü ön plana çıkarıp diğer yönlerini ihmal ettiği gerekçesiyle eleştiren din bilimcileri daha esnek karakter taşıyan politetik (çok yönlü) din tanımları geliştirmişlerdir. Bu tanımlarda amaç bir yapının din olup olmadığını tespit etmek için belli bir kriter belirlemek ve kriter çerçevesinde neyin dinî olup olmadığına karar vermektir. Bu bağlamda İskoç asıllı ünlü dinler tarihçisi Ninian Smart'ın[3] (1927-2001) dini ve dinleri bütün yönleriyle incelemek ve anlamak için kullanmayı teklif ettiği yedi boyutlu din modeli yaygın ve kullanışlı örneklerden birisi olarak kabul edilmektedir.[4]

---

1 Carl Olson, *Religious Studies: The Key Concepts* (New York: Routledge, 2011), 2.

2 Örneğin din bilimcisi Carl Olson, mevcut din tanımlarını tecrübi, özsel, işlevsel, aile benzerliği ve postmodern olmak üzere beş kategoride değerlendirmektedir. Olson, *Religious Studies,* 11-12.

3 Dini tanımlama problemi üzerine görüşleri ve çözüm öneriyle tanınıp araştırmacılara kılavuz mahiyetinde çalışmalar kaleme alan Ninian Smart'n hayatı, görüşleri ve dinler tarihine katkıları hakkında bk. Şevket Özcan, *Dini Tecrübeyi Anlamak: Ninian Smart ve Din Fenomenolojisi* (İstanbul: İz Yayınları, 2020).

4 Özcan, *Dini Tecrübeyi Anlamak*, 177-187. Batıda bu tarz örnekler mevcut olmakla birlikte Türkiye'de dinler tarihçisi Abdurrahman Küçük de özsel ve işlevsel din tanımlarının dini tek yönüne temas ederek diğer yönlerini kapsamadığı gerekçesiyle politetik din tanımına yakın durup bir yapının din olarak kabul edilmesi için sahip olması gereken Tanrı/Yüce Varlık, Kutsallık Anlayışı gibi on özelliğe işaret eder. Abdurrahman Küçük- Günay Tümer- Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi* (Ankara: Berikan Yayınları, 2009), 20.

Din tanımlarının tek yönlülüğünü, dolayısıyla yetersizliğini vurgulayan Smart dinin çok boyutlu ve dinamik bir tarzda tanımlanmasını ve analiz edilmesini önerir. Bunun için dini bir organizmaya benzeterek dini tanımlamak ve bir yapının din olup olmadığını tespit etmek amacıyla yedi boyutlu din modelini kullanmayı teklif eder. Bu model hikayesel-mitolojik, doktrinel-felsefi, ahlaki-yasal, tecrübi-duygusal, pratik-ritüel, sosyal-organizasyonel ve materyal-sanatsal boyutlardan oluşur. Smart bir yapının din olarak nitelendirilmesi için yedi boyutun hepsine veya büyük çoğunluğuna sahip olması gerektiğini belirtir. Ayrıca bu modelin dinle aynı ligde olduğunu düşündüğü Ulusalcılık ve Marksizm gibi seküler ideolojileri incelemede de yararlı olacağını düşünür. Bunları her ne kadar yedi boyuta öyle ya da böyle sahip olsalar da aşkına atıfta bulunmamalarından ötürü *"dinimsi"* (religionlike) şeklinde tanımlamayı tercih eder. Böylelikle dini ve dinî olanı tanımlamaya yönelik bir paradigma ortaya koyar.[1] Bu bilgiler çerçevesinde günümüzde popüler bir dijital dinî hareket/felsefe olarak görülmesi bakımından Jediizm veya Cedayizm örneğinden hareketle *"dijital medya ve kültürler yoluyla yeni yöntemler çerçevesinde şekillenen din"*[2] biçiminde tanımlanabilen dijital din olgusunun –dijital platformda ortaya çıkması, uygulanması ve devam etmesi yönüyle- mahiyeti ve geleneksel din anlayışıyla[3] benzerliği ve farklılığı bahsedilen boyutlar ve görüşler ekseninde anlaşılmaya gayret edilecektir.

1. Jediizm'in Hikâyesel-Mitolojik Boyutu

Dinler ve dinî hareketler belli bir tarihi gelişime ve mitolojik olarak nitelenen bir takım dokümanlara sahiptir. Mitoloji, masal, öykü, efsane

---

1 Bk. Ninian Smart, *Dimensions of the Sacred: An Anatomy of the World's Beliefs* (London: Harper Collins, 1996): Özcan, *Dini Tecrübeyi Anlamak,* 123-348.

2 Heidi A. Campbell, "Introduction: The rise of the study of religion", *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media*, ed. Heidi A. Campbell (London: Routledge, 2013), 3.

3 Dinler tarihinde her din, klasik ve modern çağda olsun rakip hareketlerle bir yarış ve meydan okunma ile karşıyadır. Bu açıdan eski veya geleneksel dinler bu yarışı kazanmış gelenekleri temsil eder. Hinduizm, Budizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi dinî gelenekler bu bağlamda değerlendirilebilir. Bk. Mustafa Alıcı, "Yeni Dini Hareketlerin Klasik Dinlerden Farkı: Post-Modern Paganizm Geleneksel Dindarlığa Bakış", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 5/13 (2017): 25.

anlamına gelen Yunanca "mythos" ile söz ve bilim anlamına gelen "logos" kelimelerinden ortaya çıkan bir kavram olup mitlerin tamamına ve mitleri belli bir yaklaşımla inceleyen disiplini de ifade eder.[1] Smart da *"Mitler, kutsal ya da doğaüstü olan şeyin, dünyaya çeşitli, kimi zaman da heyecan verici akınlarını betimler."*[2] diyen Romen asıllı meşhur dinler tarihçisi Mircea Eliade (1907-1986) ile benzer şekilde "*kutsal veya ilahi bir hikâye*" olarak tanımladığı mitler bağlamında dinlerin/dinî hareketlerin mitolojik-hikâyesel boyutunun, doğruluk testine tabi tutmaksızın tanrı, peygamber, dinin ileri gelenleri ve insanlarla ilgili olaylara atıfta bulunduğunu vurgular.[3]

1977'den günümüze izleyiciyle buluşmaya devam eden Star Wars (Yıldız Savaşları) adlı filmdeki galakside barış ve adaleti tesis edecek mistik güce sahip Jedi karakterinden ilham alan Jediizm, özellikle internet ortamının hayatın bütün alanlarına sirayet etmesiyle dünya çapında tanınırlığa ulaşmış ve kısa sürede sahip olduğu taraftar sayısıyla ses getirmiştir. Dolayısıyla Jediizm'in teşekkül sürecinin merkezinde Star Wars filmleri yer almaktadır. İlk filmden itibaren fenomen hâline gelen Star Wars filmleri, orijinal üçleme (1977–1983), öncül üçleme (1999–2005) ve ardıl üçleme (2015–2019) olmak üzere üç üçlemeden oluşur.[4] Kurgusal bir evrende geçen seride herkesin sahip olamayacağı güç (force) bulunmaktadır. Bu gücü iyi yönde kullanan savaşçılara *"Jedi"*, kötü yönde kullananlara *"Sith"* adı verilmektedir. Çok çeşitli ırklar, yaratıklar, uzaylılar ve robotların bir arada yaşadığı galakside gezegenlerin üye olduğu bir yönetim vardır ve önceleri Galaktik Cumhuriyet iken sonraki süreçte Galaktik İmparatorluğa dönüşmüştür. Filmin ana teması iktidarı/gücü ele geçirmek için çalışarak iyiliği temsil eden "Aydınlık Taraf (Jedi)" ile kötülüğü temsil eden "Karanlık Taraf (Sith)" arasında sürege-

---

1 Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984), 5-6.

2 Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat (İstanbul: Om Yayınları, 2001), 15-16.

3 Ninian Smart, *The World's Religions* (New York: Cambridge University Press, 1998), 15.

4 Yaklaşık 10 milyar dolarlık hasılatı ile en fazla hasılat yapan film serisi olma unvanına sahiptir. Çizgi roman, bilgisayar ve konsol oyunları, televizyon yapımları vb. dallarda ününü geliştirmiş kurgusal evren ve marka olma özelliği taşır. https://tr.wikipedia.org/wiki/Y%C4%B1ld%C4%B1z_Sava%C5%9Flar%C4%B1 (Erişim 4 Nisan 2021).

len savaştır. Filmin yapımcılığını Amerikan film yapımcısı ve yönetmen George Lucas (1944-) üstlenmiştir ve ilk filmleri kendisi yönetmiştir.[1]

Star Wars'un yayınlanmasından itibaren filmin ciddi sayıda fanları oluşmaya başlasa da bir tür inanç biçiminde düşünülmesi 2000'li yılların başlarında gerçekleşmiştir. Jediizm'in gerçek dünyada kurucusu ve merkezi olmamakla birlikte 2001 yılında İngiltere, Kanada, Yeni Zelanda, Avustralya gibi ülkelerde sanal ortamlarda yapılan ve "Jedi Sayım Fenomeni" olarak isimlendirilen nüfus sayımlarında din ile ilgili soruya "Jedi" cevabının verilmesine yönelik mail atılmasının telkin edilmesiyle dikkatleri çekmiştir. Telkinler neticesinde dört ülkede beş yüz binden fazla kişinin din hanesine "Jedi" yazdığı ortaya çıkmıştır. Üç yüz doksan binden fazla kişinin kendisini Jedi taraftarı olarak nitelendirmesiyle Jediizm İngiltere'de dördüncü en büyük din payesini almıştır. Nüfusa oranı bakımından ise Yeni Zelanda % 1.3 oran ile en yoğun Jedi nüfusuna sahip ülke hâline gelmiştir. Bu gelişme bir şaka, mailin iletişimdeki gücünü gösterme ve kurumsal din anlayışına yönelik bir protesto olarak değerlendirilmiştir. Jediizm'i bir din olarak lanse eden ilk dijital grup ise David Dolan adlı kişi tarafından 2001 yılında kurulup 2005 yılına kadar faaliyetlerini yürütmüştür. 2006'da yapılan sanal olmayan nüfus sayımında ise din olarak Jedi ifadesini kullananların sayısında ciddi düşüşler olmasına rağmen bu tercihin devam ettiği gözlemlenmiştir. Zira 2009'da inancını Jedi olarak belirtenler sayesinde Facebook üzerinde Jediizm'in Hristiyan, Müslüman, Ateist, Agnostik, Budist, Hindu, Yahudi, Spiritüel ve Sih'den sonra yaygın onuncu dinî kimlik olarak tezahür ettiği açıklanmıştır.[2]

Jedi hareketinin ortaya çıkışının çoğunlukla bir şakaya dayandığı vurgulansa da sekülerleşme, subjektivizim, kayıtsızlık, aşınmışlık, bireycilik, hazcılık, küreselleşme, çoğulculuk ve hızlı değişim gibi nedenleri[3] göz ardı etmeksizin geleneksel dinî yapılara karşı bir protesto

---

1 Işıl Tombul, "Star Wars Anlatı Yapısında Kadın Kahraman İnşasının Proppyen Analizi", *GİFDER*, 8/1 (2020): 680.

2 Markus Altena Davidsen, "From Star Wars to Jediism: The Emergence of Fiction-based Religion", *Words: Religious Language Matters. The Future of the Religious Past,* ed. Hemel E. van den, Szafraniec A. (New York: Fordham University Press, 2016), 380.

3 Bk. Ali Rafet Özkan, "Seküler Dindarlık Biçimleri: Yeni Dini Hareketler", *Dinler Tarihi*

niteliğine sahip olduğuna odaklanmak daha isabetli olabilir. Çünkü postmodern dönemde yeni dinî hareketler, geleneksel dinî yapıları baskıcı ve hoşgörüsüz kabul edip onlara karşı reaksiyoner bir tutumla teşekkül sürecine girerken müntesipleri de bu türden dini toplumlara karşı reddedici bir tavır içine girebilmektedir.[1] Nitekim Türkiye'de her ne kadar Jediizm'i inanç olarak görüp görmedikleri açık olmasa da bir üniversitede mescit yapımına karşı kendilerinin de Jedi tapınağı istediklerini deklare eden açıklamaya yaklaşık dokuz bin kişinin online destek vermesi bu reaksiyoner tavrın bir işareti olarak değerlendirilebilir.[2] Bununla beraber Jediizm üzerine yapılan araştırmalarda geleneksel dinlere alternatif olma niteliği ve daha kolay kabul edilme imkânıyla hızla yayıldığı vurgulanmaktadır.[3]

Jediizm, özellikle internet ortamının hayatın bütün alanlarına sirayet etmesiyle dünya çapında tanınırlığa ulaşmış ve kısa sürede sahip olduğu taraftar sayısıyla ses getirmiştir. Sanal üyelik yoluyla kazandığı taraftar sayısı hakkında günümüzde çeşitli tahminler yapılmakla birlikte İngiltere, Kanada ve Avustralya başta olmak üzere farklı ülkelerde yaklaşık iki yüz bin taraftara sahip olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır.[4] İnternet ortamında kurdukları bağımsız topluluklarla dünya çapında iletişim kurma imkânına kavuşan Jedi hareketinin günümüzde başlıca yedi internet sayfası ve forumu bulunmaktadır. Bunlar, *Temple of*

Araştırmaları- VI, (Sekülerleşme ve Dinî Canlanma, Sempozyum, 22-23 Ekim 2008, Ankara), Yayına Hazırlayan Ali İsra Güngör (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Yayınları, 2008, 310-316.

1 Ali Rafet Özkan, *Kıyamet Tarikatları/Yeni Dini Hareketler* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006), 47; Süleyman Turan, "Yeni Dini Hareketlerin Yaşayan Dünya Dinleri ve Mensuplarıyla İlişkileri", *Dinler Arası İlişkiler El Kitabı*, ed. Ali İsra Güngör (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 403. Yeni dinî hareketlerin geleneksel dinlerden farkına ilişkin kapsamlı bir analiz için bk. Alıcı, "Yeni Dini Hareketlerin Klasik Dinlerden Farkı", 23-32.

2 https://www.change.org/p/dokuz-eyl%C3%BCl-%C3%BCniversitesi-de%C3%BC-ye-jedi-tap%C4%B1na%C4%9F%C4%B1-istiyoruz (Erişim 11 Nisan 2021).

3 Robyn Lewis, *Religion's Changing Face: Science Fiction Based Faiths*, 2015, 8, https://www.academia.edu/17917746/Religions_Changing_Face_Science_Fiction_Based_Faiths (Erişim 16 Nisan 2021).

4 Nancy K. Grant, Diana J. Mansell, *A Guidebook to Religious and Spiritual Practices for People Who Work with People* (New York: iÜniverse, Inc, 2008), 249.

the Jedi Order (Jedi Düzeni Tapınağı),[1] *The Jedi Foundation* (Jedi Derneği), *Jedi Church* (Jedi Kilisesi), *The Jediism Way* (Jediizm Yolu), *Force Academy* (Güç Akademi) ve *Ashla Knights* (Ashla Şövalyeleri) şeklindedir.[2] Facebook ile Twitter gibi ortamlarda çeşitli Jedi gruplarının da varlığı dikkatleri çekmektedir. Bu bağlamda Jediizm'i bir felsefe ve yaşam yolu olarak kabul eden *Jedi Realistleri* (sayı olarak küçük ölçeklidir) ve din olarak kabul eden *Jediistler* şeklinde ikili bir yapı söz konusudur.[3] Bu doğrultuda Jediizm üzerine çeşitli araştırmalar ve yazılar kaleme alınırken[4] Diyanet İşleri Başkanlığı aylık dergisinde "Sinema ve Din" başlıklı yazıda Jediizm'e ilişkin şu ifadeler konunun önemini vurgular niteliktedir: *"Sinemanın en umulmadık olumsuz etkisi yeni bir din oluşturmasıdır. Star Wars serisinde geçen ve Jedi savaşçılarının dini olan Jediizm günümüzde Hristiyan toplumlarda taraftar bularak yayılmaktadır. Böylece sinema batıl, hayali bir dinin kurulmasına öncülük etmiştir."*[5]

Bir bilim kurgu olan Star Wars'un hikayesinin derinliklerine bakıldığında, George Lucas'ın merkezi olay örgüsünü ve karakterizasyonlarını arketip mitlerine dayandırdığı ve insanlık tarihi boyunca farklı şekillerde bulunabilen figürleri fazlasıyla kullandığı görülür. Çünkü mitlerin etkisini onların yenilenmesinde gören arkadaşı mitolojist ve karşılaştırmalı teolog Joseph Campbell (1904-1987)'ın düşüncelerinden ve yazılarından etkilenmiştir. Bir bakıma film serisinde mitlerdeki motifler güncel sorunların çözümü için kullanılmış ve söz konusu

---

1 Bu çalışmada özellikle Jediizm'in bir din olduğunu temellendirme amacıyla hareket edip taraftar ve faaliyet bakımdan dikkat çeken *Temple of the Jedi Order* (Jedi Düzeni Tapınağı) ve *The Way of Jediism* (Jediizm Yolu) adlı rehber kitabı esas alınmaktadır.

2 Jedi gruplarının aktif internet sitelerinden bazıları şu şekildedir: https://www.templeofthejediorder.org/, https://www.jedichurch.org/, https://www.forceacademy.us/, https://www.ashlaknights.net/, http://jediliving.com, http://www.thejedi.org, http://jeditemple39003.yuku.com, https://knightsofawakening.wordpress.com, http://just-jedi.com/index.php/jedi-history/jediism-org.

3 https://www.jedichurch.org/, https://www.templeofthejediorder.org/, https://www.forceacademy.us/ Erişim 11 Nisan 2021); Davidsen, *From Star Wars to Jediism*, 383.

4 Bk. Adam Possamai, "Alternative Spiritualities, New Religious Movements and Jedi-ism in Australia", *Australian Religion Studies Review*, 16/2 (2003): 69-86; Carole M. Cusack, *Invented Religions: Imagination, Fiction and Faith* (UK: Ashgate, 2010).

5 Bilal Yorulmaz, "Sinema ve Din", https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=10977 (Erişim 12 Nisan 2021).

edilen kurgusal yapılar ve karakterler Jedi topluluğu tarafından kullanılan unsurlar olmuştur. Bununla birlikte Star Wars'un birçok dinin inanç ve efsanelerini yansıttığı da iddia edilmiştir.[1] Sonuç itibarıyla Jediizm'in, bilim kurgu türlerinden etkilenmek suretiyle ilerleme efsanesi ve teknolojideki iyilik ile postmodern dönemde yeni bir toplumda yeni bir hakikat ve anlayış vaadiyle hareket etmeye başladığı ifade edilebilir.[2]

Jediizm mitolojik-hikâyesel yönü itibarıyla hareketin kurgusal temelli din veya inanç olarak değerlendirilir. Jedi toplulukları da mitolojik meselelerin kurgu olduğunu kabul ederek gerçeklik bakımından örneğin Budizm'e ait metinlerin kutsal kabul edilmekle birlikte kurgulanmış metinler olduğu iddiasıyla kendi konumlarını temellendirmeye çalışır. Aynı şekilde dünya ölçeğinde resmi olarak dinî bir inanç olarak kabul edilen, 20. Yüzyılın ortalarında ruh sağlığı tedavilerine karşı bir inanç ve terapi sistemi olarak Amerika'da ortaya çıkan ve kurgusal karakter taşıyan Sayentoloji[3] hareketini örnek alarak din özelliği taşıdığını vurgular. Ancak Jediizm, Kanada ve Avustralya dâhil bir dizi ülkede Sayentolojistlerden sayıca üstün olmasına rağmen resmi inanç olarak kabul görmemektedir.[4] Jediizm her ne kadar postmodern dönemin post-truth[5] (gerçek ötesi) anlayışına uygun olarak kişisel kanaati önceleyip Alis Harikalar Diyarı tarzında bir hikâyeye atıfta bulunmadığını, dolayısıyla eski mitlerdeki kılıcın yerini yeni mitlerde ışın kılıcının aldığını belirterek mitolojik özelliğinin geleneksel dinlerle örtüştüğünü öne sürmesine rağmen[6] akademik araştırmalarda *"hipergerçek din"* (hy-

---

1 John Henry Phelan- Mark Barwell- Hans Thomas Finch, *The Way of Jediism* (www.TempleOfTheJediOrder.org, 2010), 4; Alparslan Emin Öztürk, "Jedi Topluluğu", *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi*, ed. Süleyman Turan- Emine Battal (İstanbul: Okur Akademi, 2020), 270.

2 Lewis, *Religion's Changing Face*, 12.

3 Bk. Hesna Serra Aksel, "Sayentoloji", *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi*, ed. Süleyman Turan-Emine Battal (İstanbul: Okur Akademi, 2020), 459-462.

4 Lewis, *Religion's Changing Face*, 10.

5 Nesnel hakikatlerin belirli bir konu üzerinde kamuoyunu belirlemede duygulardan ve kişisel kanaatlerden daha az etkili olması durumu, https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/post%20truth (Erişim 17 Nisan 2021).

6 Phelan-Barwell- Finch, *The Way of Jediism*, 4.

per-real religion), *"kurgusal din"* (fiction religion) ve *"uydurulmuş din"* (invented religion) payesini aşamayıp Metriksizm[1] ile Pastafaryanizm[2]' gibi hareketlerle aynı kategoride değerlendirilir.[3] Buna karşılık geleneksel dinlerin mensupları din kurucularının birer tarihi karakter olduğuna inanmakta ve kimi zaman etraflarında şekillenen bazı anlatıların gerçek dışı olarak nitelendirse de bu durum inanılan dinin mensupları nezdindeki konumuna zarar vermemektedir. Ancak Jediizm çeşitli dinlerden eklemlenmeleri sahiplenirken gerçek ile kurguyu birbirine karıştırmak suretiyle ortaya çıkardığı algıyla bireylerin gerçeklikle arasını perdelemeye çalışmaktadır. Böylelikle bireylerin gerçek kutsallarla ile değil yapay ve sanal kutsallarla etkileşime geçerek bireysel dindarlığı önceleyen bir din veya hareket anlayışını sahiplenmektedir.

2. Jediizm'in Doktrinel-Felsefi Boyutu

Doktrinel-felsefi boyut, dinlerin temel doktrinlerine ve felsefi altyapılarına işaret eder. Doktrinlerin mitolojik ya da sembolik biçimde ifade edilen inanç ve ibadetleri sistemleştirme, netleştirme ve akli olarak izah etme teşebbüsleridir. Bu itibarla geleneksel dinler sahip oldukları amentü ilkeleri ve kavramlarla belli bir doktrin sistemine sahiptir.[4]

Jediizm'in doktrinel-felsefi boyutuyla ilgili farklı Jedi grupları tarafından çeşitli doktrinler belirlenmekle birlikte en kapsamlı bilgiler *Temple of the Jedi Order* (Jedi Düzeni Tapınağı) adlı topluluğun resmi yayınlarında yer alır. Buna göre Jediizm, inançlar arası bir girişim ve senkretik bir din; Taoizm, Şintoizm, Budizm, Hristiyanlık ve Mistisizm gibi dinî

---

1 Matrix (1999) filminin etkisiyle ortaya çıkan, dünyaya yalın bir bakışı telkin eden, inanç olup olmadığı tartışmalı ve kimi zaman parodi olarak nitelenen harekettir. Bk. Cusack, *Invented Religions*, 128-132.

2 Pastafaryanizm veya Uçan Spagetti Canavarı Kilisesi, Amerika'da eğitim sisteminde evrimcilik yerine akıllı tasarım görüşünün öğretilmesine tepki olarak ortaya çıkıp evrenin hayali bir uçan spagetti canavarı tarafından yaratıldığını savunarak 2005 yılında şekillenmeye başlayan harekettir. Bk. Bobby Henderson, *The Gospel of the Flying Spaghetti Monster* (USA: Villard Books, 2006).

3 Cusack, *Invented Religions*, 139; Davidsen, *From Star Wars to Jediism*, 376-377; Debbie Mc Cormick, "The Sanctification of Star Wars: From Fans to Followers", *Handbook of Hyper-real Religions*, ed. Adam Possamai (Leiden, Boston: Brill, 2012), 165-184.

4 Özcan, *Dini Tecrübeyi Anlamak*, 243-244.

geleneklerden çeşitli unsurları ihtiva eden bir inanç; dövüş sanatları ve şövalyelik kurallarının bileşimidir. Bu felsefeler Jediizm'in kalbidir ve Star Wars filmi hikâyesiyle buna dâhildir. Jediler, Budist Şaolin rahiplerinin[1] Avrupa şövalyeleri ve Samuray savaşçılarının modern versiyonlarıdır. Pek çok insana ilham kaynağı olan Jedi dini, sadece eski inançlar için yeni bir isim değildir. Yaklaşık beş bin yıldır insanlık tarihinde önemli roller üstlenen Buda, İsa-Mesih, Laozi, Assisili Françesko, Mahatma Gandi ve Martin Luther King gibi karakterler Jedilerin ustalarıdır. Jediistler, Jediizmin ilkelerini, ideallerini, felsefelerini ve öğretilerini pratik bir şekilde hayatlarında uygular. Hayatı şekillendiren temel kavram, her şeyin kendisine yöneldiği ve evrenin temelindeki metafizik güç (force) kavramıdır.[2]

Jediistler için bilinen veya bilinmeyen her varlığın ardındaki enerjiyi ifade eden "güç" kavramı, dünyaya tesir eden, yönlendirici enerjidir ve kendisiyle iletişime geçmek önemlidir. Bunun yolu meditasyon ile toplum hizmetine adanmaktır. Ondan elde edilen güç iyi ve kötü yönde kullanılabilirken iyilik-kötülük, aydınlık-karanlık gibi düalizmler anlaşılmasına katkı sağlar. Bu nedenle Jediizm'in kuvvet öğretisi alametifarikasıdır ve *"Kuvvet Sizinle Olsun!"* ibaresi Jediistler arasında en meşhur söylem ve selamlaşma şeklidir. Bu çerçevede güç kavramı, bir anlamda dinlerdeki Tanrı kavramının yerini alır ve Hristiyanlıktaki Kutsal Ruh ve Taoizm'deki Tao kavramlarına benzetilir. Bazı Jedi gruplar ruhların ölümden sonra gücün ölülerin diyarında yaşayacağına inanır. Jediizm'in doktrinel-felsefi boyutunu açıkça ortaya koyan ve gücün aydınlığından istifade etmek isteyenlerin takip etmesi gereken Jedi yasası şöyledir: *"Duygu yoktur, barış vardır. Cahillik yoktur, bilgi vardır. Tutku yoktur, huzur vardır. Kaos yoktur, uyum vardır. Ölüm yoktur, Güç vardır."*[3] Genel itibarıyla Jediizm'in doktrinel-felsefi

---

1 Shaolin, kadim Çin'in en eski savaş sanatıdır. Shaolin Tapınağındaki Şaolin rahipleri burada çalışılan Shaolin Kung Fusu için çocukluktan itibaren belli eğitim aşamalarından geçerek bu geleneği devam ettirmektedir. Bk. Özdemir Eke, *Din-Spor İlişkisi: Shaolin Tapınağı Örneği* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

2 Phelan-Barwell- Finch, *The Way of Jediism*, 5.

3 Bk. Phelan-Barwell- Finch, *The Way of Jediism*, 7; Davidsen, *From Star Wars to Jediism*, 376-377, Öztürk, "Jedi Topluluğu", 271.

boyutu kurgusal ve senkretik bir görünüm sunmaktadır. Bunun farkında olan Jediistler eleştirilere yönelik şöyle cevap verir: *"Jediizm'in kendisi senkretik bir dindir. Kişi tam bir Jedi, Budist bir Jedi, Hıristiyan bir Jedi veya Agnostik bir Jedi olabilir. Jediizm bir din ve bir yaşam şeklidir. Gerçek Jedi'ler Güç'e, George Lucas'a veya Star Wars'a ya da buna benzer herhangi bir şeye tapmaz. Jediizm kurguya dayanmaz, daha ziyade mitlerle daha açık bir şekilde açıklanır ve gerçek hayata uygulanabilir hâle getirilir."*[1] Ancak inanç sistemini odaklanma, bilgi ve akıl kavramları üzerine temellendiren Jediizm'in ifadeleri kendisini kurgusal bir yapı olarak değerlendirmekten kurtardığı söylenemez.

3. Jediizm'in Ahlaki-Yasal Boyutu

Ahlaki-yasal boyut, dinlerin telkin ettiği ahlaki kuralları kapsar.[2] Kendisini dünyadaki barışın garantörü olarak lanse eden Jediizm de bunun için sahip olunması gereken davranışları vurgulayarak düşünce yapısında önemli bir yer verir. Bu bağlamda Jedi olmak isteyenlerden bütün her şeye karşı saygı duymalarını telkin eden *saygı* yemini, herkesten daha iyi ya da daha önemli olmadığını belirten *alçak gönüllülük* yemini; berrak bir zihne ve objektif bakış açısına sahip olmayı ifade eden *derin düşünme* yemini; her şeyin anahtarı kabul edilen ölçülülük yemini, hayatı tanıyıp sevginin rehberliğinde güce ve topluma bağlı kalmayı ifade eden *bağlılık* yemini, tembellikten uzak durup yetenek ve kabiliyetleri en üst seviyede kullanmayı telkin eden çaba yemini, istek, arzu, duygu ve düşünceleri gücün iradesi dışında kullanmamayı önceleyen *kendini zapt etme* yemini, kendini, başka kimseleri ve düşüncelerini savunmayı vurgulayan *savunma* yemini, zihni berrak ve ruhu temiz tutmak için iffet ve namusu gözetmeyi ifade eden *namusluluk* yemini, içerisinde yaşanılan toplumun yasalarına, geleneklerine ve güce yönelik itaati isteyen *itaat* yemini, zihnen ve bedenen temiz olmayı belirten *temizlik* yemini ve gücün hizmetkârı olarak kendinden bile vazgeçmeyi telkin eden *yardımseverlik* yemini istenir. Bu çerçevede bir Jedi'nin bütün eylemleri gücün gözetiminde bireysel ve toplumsal barışı adalet

---

1 Phelan-Barwell- Finch, *The Way of Jediism*, 6-7.

2 Özcan, *Dini Tecrübeyi Anlamak*, 255.

ilkesi etrafında tesis etmek hedefini taşıdığı açıklanır.[1]

Jediizm'in deklare ettiği ahlaki yapının merkezinde güç kavramı ve en üst değerinde dünya barışını sağlamak hedefi yer alır. Genel itibarıyla telkin edilen tutum ve davranışlara bakıldığında geleneksel dinlerin kendi merkezi kavramları çerçevesinde telkin ettikleri ahlaki yapılarla benzerlik gösterdiği söylenebilir. Bu tavrın Jediizm'in kimliğini ve işlevini korumak amacıyla dinî yapılarla arasında fark olmadığını veya hem bir Jedi olup hem de diğer dinî geleneklere mensubiyetin önem taşımadığı anlayışını pekiştirmenin bir yolu olarak kullanıldığı düşünülebilir. Söz konusu değerlere aşırı vurgu geleneksel dinlerin doktrinel yapısına karşı bir duruşu da ifade ediyor görünmektedir. Nihayetinde Jediizm'in bireyselliği önemseyen bir ahlaki söylemi benimsediği ve dijital ortamda şekillenip devam etmesi nedeniyle ahlaki bakımdan bireyler arası kontrol ve sürükleme mekanizmasının olmayışının ayırt edici özellik olarak temayüz ettiği belirtilebilir.

4. Jediizm'in Tecrübi-Duygusal Boyutu

Tecrübi-duygusal boyut, din kurucularının ve inananların inançları çerçevesindeki tecrübe ve duygularına işaret eder.[2] Jediizm'de karanlık ve aydınlık tarafta yer alanların his ve duyguları üzerine odaklanılıp aydınlık tarafta durmanın önemi ve güzelliği vurgulanır. Buna karşılık olarak Jedi yasasında *"Duygu yoktur, barış vardır"* ifadesinde görüldüğü üzere barışın bir Jedi'nin yegâne duygu ve tecrübesi olduğu bir Jedi'nin dilinden şöyle aktarılır: *"Bir Jedi olmak nasıl bir duygu... Ruhani olarak yuva. Daha rahat hissediyorum. Daha huzurlu hissediyorum. Geleceğim için endişeli değilim. Jediizm'de en harika şey kendi görüşümüze sahip olabilmemiz ve kendi hayatımızı mutlu bir şekilde yaşayabilmemizdir. Bir Pagan Jedi veya Hristiyan Jedi kendi düşünce ve inançlarına göre yaşayabilir. Sonuç olarak biz iyi geçiniriz."*[3] Bunun yanında karanlık tarafa neden olan öfke, korku ve saldırganlık gibi olumsuz duygulardan uzak durmanın Jedi olmanın gerekliliği vurgulanır. Bu duyguların içinde teza-

---

1 Phelan-Barwell- Finch, *The Way of Jediism*, 13-14.

2 Özcan, *Dini Tecrübeyi Anlamak*, 220.

3 Phelan-Barwell- Finch, *The Way of Jediism*, 5.

hür ettiğini hissedenlerin Jedi yasası üzerine meditasyon yaparak yıkıcı duyguları temizlemeye odaklanması gerektiği hatırlatılır. Buna binaen Jediler, sevgi ve şefkat duygularını hayatlarının merkezlerine yerleştirip gücün pozitif enerjisini yaşamın bütün alanlarına yaymaları gerektiğini ifade ederler.[1]

Genel itibarıyla dinlerin ve dinî hareketlerin Buda'nın aydınlanması veya en büyük Hıristiyan misyoner teşkilatlardan birisi olan Kurtuluş Ordusu'nun kurucu generali William Booth (1927-1912)'un vizyonları[2] gibi örneklerde görüldüğü üzere belli bir din kurucusu ve yaşanılan tecrübenin hareket noktası kabul edilerek teşekkül ettiği düşünüldüğünde Jediizm bu kategoride değerlendirilemez. Jediizm kurucudan daha çok dijital ortamın bir ürünü görüntüsü verirken kurucu tecrübelerden ziyade rol model olarak sunulan Jedi olmanın nasıl bir duygu dünyasına sahip olduğu vurgulanır. Her ne kadar küçük ölçekli reel Jedi grupları teşekkül etmeye çalışıyor olsa da duygu ve tecrübelerin aktarımı ve beklenilenlerin karşılanıp karşılanmadığı noktasında dijital ortam nedeniyle Jediizm'in duygu bakımından taraftarları üzerinde ne şekilde etkili olduğu da açık ve ölçülebilir değildir.

5. Jediizm'in Pratik-Ritüel Boyutu

Pratik-ritüel boyut, dinlerin ve dinî hareketlerin ibadet tarzındaki ritüellerine, seremonilerine ve yoga gibi pratiklerine atıfta bulunur.[3] Ritüelin temel özellikleri belli bir mekân ve zaman tahsis edilip geçmişteki kutsal bir zamana atıfta bulunması, sembolik anlamlar taşıması ve inananın kutsalı tecrübe etmesine yönelik ümidi içermesi biçiminde ifade edilebilir.[4] Bu bağlamda Jedi grupları arasındaki temel iki ritüel meditasyon ve şövalyeliğe kabul törenidir. Ayrıca özellikle Jediistler dinde bulunması gereken ancak Star Wars'de yer almayan ritüelleri geliştirip uygularlar. Böylece meditasyon ve kabul töreni dışında en kapsamlı li-

---

1 Phelan-Barwell- Finch, *The Way of Jediism*, 9-10.

2 Bk. Şevket Özcan, *Evanjelizmin Yardımsever Yüzü Kurtuluş Ordusu Hareketi: Boyutsal Bir İnceleme* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020).

3 Özcan, *Dini Tecrübeyi Anlamak*, 208.

4 Robert S. Ellwood- Gregory D. Alles, *The Encyclopedia of Religions* (New York: Facts on File, 2017), 392.

türjiyi *Jedi Düzeni Tapınağı* sahiplenir. Öyle ki evlilik ve cenaze törenleri, toprak, kilise veya tapınak kutsama ve törenleri düzenlenir. Bu törenler online olarak düzenlenir, güce yönelik ve Jedi'nin sorumluluğunu belirten sözler söylenip Jedi yasasını tekrar ederek sonlanır. Yirmi beş Aralık Noel Gününün *Jedi Tapınağı Yıldönümü Günü* olarak kutlanması gibi diğer dinlerin takvimlerinden ödünç alınan bir takım özel günler de kutlanır. Ayrıca İbrahimî, Pagan, Budist ve Hümanist olanlar için dijital ortamda ilave ritüeller de vardır.[1]

Dijital ortamda dinin ve ritüellerin tezahür ediş biçimleri açısından *Religion Online* (Dijital imkânların iletişim ve bilgilendirme amacıyla tek yönlü kullanılması) ve *Online Religion* (Dijital imkânların dinî ve manevi tecrübelerin yaşanabileceği interaktif bir iletişim ortamı olarak kullanılması) ayrımı[2] çerçevesinde Jediizm'e ait ritüelleri *Online Ritüel* kategorisinde değerlendirmek mümkündür. Ancak geleneksel dinlerdeki gibi belli bir fiziki mekânda gerçekleştirilmeyen ritüellerin her ne kadar dijital ortamın erişim kolaylığına rağmen monotonluk ve sıkıcılıktan uzak kalamayacağı aşikârdır.[3] Aynı zamanda ritüellerin atıfta bulunduğu kutsal anlayışının gerçeklikten ziyade yapay özellik taşıdığı ifade edilebilir. Diğer taraftan son zamanlarda yaşanan ve gittikçe etkisini daha fazla hissettiren pandemi sürecinin geleneksel dinleri de bu türden uygulamalara –günümüzde bazı uygulamalar *Online Ritüel* şeklinde yürütülebiliyor olmakla birlikte- daha fazla zorlayabileceği göz ardı edilmemelidir. Bu durumda temel fark ise geleneksel dinlerin ritüellerinin gerçekliğinin yalnızca dijital ortamla sınırlı olmamasıdır.

6. Jediizm'in Sosyal-Organizasyonel Boyutu

Sosyal-organizasyonel boyut, dinlerin ve dinî hareketlerin toplumsal yönüne ve dinî teşkilatlanmalarına işaret ederek dinî yapıların

---

1 Bk. Phelan-Barwell- Finch, *The Way of Jediism*, 18-62; Markus Altena Davidsen, "The Jedi Community: History and Folklore of a Fiction-based Religion", *New Directions in Folklore* 17/1 (2020): 28-29.

2 Bk. Christopher Helland, "Digital Religion", *Handbook of Religion and Society*, ed. David Yamane (Switzerland: Springer, 2016), 178.

3 Bk. Mehmet Haberli, *Sanal Din: İnternet Ortamındaki Din Fenomeni Üzerine Bir Araştırma* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012).

insanlar arasında nasıl tezahür ettiğini ortaya koyması bakımından önem taşır.[1]

Jediizm'in dünya ölçeğinde iki yüz bin taraftarı olduğu tahmin edilmekle birlikte daha önce belirtildiği üzere dijital ortamda faaliyet gösteren başlıca yedi Jedi grubu mevcuttur. Jediizm'i gerçek hayata dâhil etmeye çalışan *Jedi Realistler* de küçük ölçekli olmakla birlikte dikkat çekicidir. Jedi grupları üyelik için belirli şartları, ustaların rehberliğinde eğitim kurslarını ve yapılan sınavları gerekli görür. Gerekli şart ve eğitimleri sağlayanların ulaştıkları en üst seviye *"Jedi Şövalyesi"* olarak isimlendirilir. Şövalyelik yolunda ilerleyenler sırasıyla mürit, çırak ve Jedi öğrencisi isimleriyle anılır. Eğitim programlarında ilk aşamada öğrenciler, Star Wars'deki Jedi Şövalyelerinin dini, gerçek dünyadaki Jedi topluluğunun tarihi ve Joseph Campbell'in kitapları gibi materyaller çerçevesinde bir müfredat üzerinden Jediizm'in temel doktrin ve metinlerini öğrenir. İkinci aşama bir Jedi üstadının rehberliğinde bireyselleştirilmiş çalışmayı içerir ve geçilen seviyeler neticesinde şövalye olmak mümkün olur. Şövalyeler de kendi içinde şövalye, kıdemli şövalye, üstat ve büyük üstat tarzında kategorilere ayrılırken ritüelleri yürütmek ve eğitim süreçlerini takip edip gerçekleştirmekle sorumludurlar. Bütün eğitim süreçleri *Jedi Academy Online* gibi dijital ortamlarda yürütülür ve katılımcılara sertifikalar verilir. Jediizm de kanaat önderi tarzında bazı isimler bulunmakla birlikte karizmatik lider anlayışı mevcut değildir. Star Wars'deki farklı karakterlerin ilham verici yönüne daha çok vurgu yapılır.[2]

Bu bağlamda kendini Jediizm'in doktrin ve ideallerine adayan *"Jedi"* veya *"Jedi Şövalyesi"* ana karakterdir. Nitekim Jedi olmanın önemi ve fonksiyonu şöyle açıklanır: *"Jedi'ler galaksideki barışın koruyucularıdır. Jedi, güçlerini savunmak ve korumak için kullanır. Jedi'ler yaşama her şekilde saygı duyar. Jedi galaksinin iyiliği için başkalarına hükmetmek yerine onlara hizmet eder. Jedi'ler bilgi ve eğitim yoluyla kendilerini geliştirmeye çalışırlar."* Böylelikle fiziksel ve ruhsal bir kendini geliştirme ideali, başkalarına hizmet etmek, korumak ve yardım etmek anlayışı sosyal bağ-

---

1 Özcan, *Dini Tecrübeyi Anlamak*, 266-267.

2 Davidsen, "The Jedi Community", 29-31.

lılıkla birleştirilir. Bunun için Jedi'ler gücün yönlendirmesi ve etkisiyle görülmeyen şeyleri görme, zayıf zihinleri etkileme gibi üstün veya doğaüstü bir takım yetilere sahip olduklarını deklare ederler.[1]

Bu bilgilere göre Jedi topluluğunun mutlak anlamda sanal bir cemaat olduğu anlaşılır. Sanal cemaatlerle ilişkin geleneksel cemaatlerin internet ortamındaki uzantısı veya temsilcisi olan kullanıcı topluluklarını ifade eden *Cemaat Online ve* fiziksel ortamda bir karşılığı bulunmayıp sadece internet ortamındaki kullanıcıların bir araya gelmesiyle oluşan toplulukları ifade eden *Online Cemaat* ayrımı çerçevesinde Jediizm ikinci kategoride yer alır. Dolayısıyla bu tür sanal yapıların taraftarlar üzerindeki toplumsal baskıları azalttığı ve küresel ölçekli birliktelikle-re olanak sağlayıp aidiyet hissi ile kimlik baskısını azalttığından ötürü geleneksel dinlere rağbeti düşürdükleri söylenebilir.[2] Bununla birlikte toplumsal hayattan soyutlanmış ve genel itibarıyla belli bir lider anlayışına sahip olmayan bu sanal toplulukların postmodern dönemin zorladığı bireyselliği pekiştirdiği de düşünülebilir.

7. Jediizm'in Materyal-Sanatsal Boyutu

Materyal-sanatsal boyut, dinler veya dinî hareketler için önem taşıyan binalar, sanat yapıtları ve hatta dünyanın doğal özelliği olan nehirler, dağlar, ağaçlar ve sular gibi değişik şekiller ve sembolik nesnelerle ilgilidir.[3] Buna istinaden bu boyutta kutsal alan veya mekân anlayışı oldukça önemlidir. Çünkü bireyler, mekânları aynı özellikte değerlendirmeyip aralarında ayrıma gider. Bu nedenle bireyler için özel anlamlara sahip olan mekânlar evrenin kutsal yerlerini temsil edip tanrı veya tanrısal varlıklarla iletişimin sağlandığı noktalar *(axis mundi)* olarak algılanır. Bir başka ifadeyle buralar kutsalla karşılaşma yerleridir.[4] Yahudiler için genelde Kudüs, özelde ise Süleyman Mabedi, Müslümanlar için Kâbe ve Hindular için Ganj nehri bu türden kutsal mekânlardır. Buraları inanan için kutsal kılan esas özelliği, kutsal ile iletişim ve temas olarak değer-

---

1 Davidsen, "From Star Wars to Jediism", 383.

2 Bk. Mehmet Haberli, "Yeni Bir Örgütlenme Biçimi Olarak Sanal Cemaatler", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 1/3 (2012): 118-134.

3 Özcan, *Dini Tecrübeyi Anlamak*, 286.

4 Bk. Mircea Eliade, *Kutsal ve Profan* (Ankara: Gece Yayınları, 1991).

lendirmek mümkündür. Ancak Jediizm dijital ortamda ortaya çıkan ve faaliyetlerini bu ortam üzerinden yürüten bir hareket olması hasebiyle geleneksel dinlerde olduğu şekliyle kutsal mekân anlayışına sahip değildir. Nitekim Jediizm'e ilham kaynağı olan Star Wars'de söz konusu mekânlar kurgusal bir evrende hikâye edilmektedir. Bu durum geleneksel dinlerde birtakım mekânların dijital ortam üzerinden sergilenmesiyle gerçekleştirilen ritüellerde *(ritüel online)* olduğu gibi gerçek mekânların dijital ortamlara aktarımıyla karıştırılmamalıdır. Dolayısıyla Jediizm'in – her ne kadar taraftarlardan bazıları gelecekte tapınaklar açmayı dilediklerini belirtmelerine rağmen-[1] *"religion online"* kategorisi bağlamında kutsal mekânlara sahip olmadığından ötürü dinlerin olmazsa olmazlarından biri olması gereken *"axis mundi"* anlayışını sahiplenmediği görülür.

Bu boyut bağlamında Jedi taraftarları ayrıca Star Wars'deki Jedi'lerden ilham alarak güce yaklaştırdığı ve meditasyona odaklanmayı sağladığı gerekçesiyle kukuletalı cübbeleri ve plastik kılıçları kullanmayı tercih ederler. Ancak bunu Jediizm'i alay konusu yapıp fantezi ürünü olduğuna yönelik bir algı ortaya çıkardığı gerekçesiyle eleştirenler de vardır.[2] Giyilen cübbeler, Budizm'de Sangha teşkilatına üye olmanın bir sembolü olarak kullanılan veya Şaolin rahiplerinin giydikleri cübbeleri akıllara getirir niteliktedir.[3]

Sonuç

Star Wars filminden mülhem Jediizm hareketi internetin büyük ölçüde dünyayı etkisi altında aldığı dijital bir dönemde, esasında geleneksel dinlere alternatif veya protesto olarak ortaya çıkmış senkretik bir hareket görünümü sunar. Kendi içerisinde hareketi bir taraftan din diğer taraftan yaşam yolu/felsefesi olarak benimsetmeye çalışanlar olsa da din olarak kabul ettirme yanlılarının baskın olduğu görülür. Bu çerçevede Jediizm'in dinî karakterini Ninian Smart'ın boyutsal din modeli bağlamında değerlendirildiğinde şunlar söylenebilir:

---

1 Davidsen, "From Star Wars to Jediism", 377.

2 https://www.templeofthejediorder.org/forum/open-discussions/117140-jedi-robes (Erişim 4 Mayıs 2021).

3 Bk. Michael Ray, "Types Of Dress And Vestments In Eastern Religions", https://www.britannica.com/topic/girdle-clothing (Erişim 4 Mayıs 2021).

Jediizm, hikâyesel-mitolojik boyut bakımından 1970'li yıllardan günümüze devam edegelen Star Wars filminin hikâyesi ve karakterleri üzerinden kurgulandığı ve gerçek dünya ile ilişkili olmamasından ötürü "hiper gerçek din" "kurgusal din" ve "uydurulmuş din" gibi isimlendirilmeler çerçevesinde ele alınır. Ancak kısa sürede sahip olduğu taraftar sayısı ve günümüzdeki popülerliği itibarıyla dikkatleri üzerine çekerek dijital ortamda bir dinî hareketin ortaya çıkışı ve yayılma kapasitesi açısından kayda değer bir örnek teşkil eder.

Doktrinel-felsefi boyutuyla Jediizm Taoizm, Şintoizm, Budizm ve Hristiyanlık gibi dinî geleneklerden çeşitli unsurları bünyesinde barındıran senkretik ve kurgusal bir girişim niteliğindedir. Özellikle güç kavramına yapılan vurgu, dinin odağındaki doktrinel özellik ile birey arasındaki ilişkinin kişisel düzlemde gerçekleştirilmesine yöneliktir. Bir başka ifadeyle bireylerin kurumsal dinî yapılardan ziyade bireysellikleriyle dinî veya din karşıtı yaşamlarını sürdürmelerine katkı sağlar görünmektedir.

Jediizm, ahlaki-yasal boyutu itibarıyla dünya barışını esas alıp evrensel ahlak ilkeleri tarzındaki ilkeleri benimsemek suretiyle ahlak öğretisinden ziyade kişisel gelişim anlayışına daha yakın durmaktadır. Ancak dijital ortamda hayat bulması nedeniyle istenilen davranışların denetlenmesi ve kişiler arası ortak paydaların geliştirilmesine ilişkin toplumsal herhangi bir mekanizması ve ortamı yoktur.

Jediizm tecrübi-duygusal boyutunda kurucu bir tecrübeyi barındırmaz Bunun yerine gücün aydınlığında pozitif düşüncenin önemi vurgulanıp kötü düşüncelerden uzak durmak telkin edilir. Bir Jedi olmanın huzur verici olduğu ve bunun nedeninin herhangi bir dine inanan Jedi'nin kendi düşünce ve inançlarına göre yaşayabilmesi olarak açıklanır. Böylelikle Jedi olmak ile geleneksel dinî inançların birbirinin tamamlayıcısı olabileceği belirtilmiş olur.

Jediizm ritüel-pratik boyut bakımından bütün Jedi grupların kabul ettiği meditasyon ve şövalyeliğe kabul töreni ile birlikte çeşitli gruplar tarafından da birtakım ritüeller ve diğer dinlerin kutsal zamanlarından mülhem bir takım özel günler tatbik edilir. Bunlar *online religion* mantığı çerçevesinde *online ritüel* olarak gerçekleştirilir. Dolayısıyla dijital ortamın erişim ve birliktelik kolaylığına rağmen uygulanan ritüellerin

monotonluk taşıyıp taraftarları sürükleme noktasında yetersiz kaldığı düşünülebilir. Ancak kişisel olarak gerçekleştirilmesi telkin edilen meditasyon uygulamasının güç ile irtibatı sağladığı vurgusuyla geleneksel dinlere alternatif biçimde bireysel dindarlık algısını yaygınlaştırmaya yol açtığı belirtilebilir.

Jediizm sosyal-organizasyonel boyutunda hareketi gerçek hayata taşımak isteyenlerin çabalarına rağmen yalnızca bir sanal cemaat görünümü sunar. Belli bir liderlik anlayışı olmayıp Star Wars filmindeki karakterler önemli ilham kaynakları kabul edilir. Bu bağlamda dünyada barışın garantörü ve savaşçısı iddiası taşıyan Jedi şövalyeliği en temel karakter durumundadır ve tamamen online gerçekleştirilen eğitimler Jedi yetiştirmeye yöneliktir. Bu itibarla Jediizm'in sosyal hayattan bağımsız şekilde geleneksel dinlerde olduğu üzere kimlik ve aidiyet baskısı yaratmaksızın bir taraftan taraftarlarının kendilerini ifade edebilecekleri bir ortam yaratırken diğer taraftan Jedi karakteriyle kendilerini gerçekleştirmek isteyenlere veya postmodern dünyada farklı anlam arayışlarına sürüklenenlere bireysel ölçekte ve genel itibarıyla kişisel gelişim açısından bir ideal sunduğu ifade edilebilir.

Jediizm materyal-sanatsal boyutu itibarıyla dinlerin olmazsa olmaz özelliklerinden birisi olan kutsal mekân *(axis mundi)* anlayışına sahip değildir. Nitekim Star Wars da yer verilen mekânlar da kurgusal bir evren de söz konusu edilir. Bu durum inanan ile inandığı şeyin iletişim kurduğu noktalar kabul edilen kutsal mekânların Jediizm özelinde yalnızca dijital ortamla ve gerçek ötesi bir yaklaşımla ortaya konduğuna işaret eder. Bu haliyle gerçek veya fiziki kutsallar değil yapay kutsallık taraftarların hayatına dâhil edilmek istenir.

Sonuç itibarıyla dijital çağın ve ortamın ürünü olan Jediizm, kurgusallık, senkretiklik, bireysellik, sanallık ve gerçek ötesi olma özellikleriyle geleneksel dinlere karşı bir duruş sergileyen kimi zaman onları tamamladığını ima eden *"dijtal dinimsi"* görünümüne sahiptir. Büyük ölçüde kişisel gelişim görüşleri etrafında dinî veya felsefi düşüncelerini telkin etmeye çalışmaktadır. Buna istinaden dünya ölçeğinde pandemi sürecinde dijitalleşmenin hızı ve genişliği dikkate alındığında bu tür yapıların etkisinin giderek artacağı da öngörülebilir.

Kaynakça

Adam, Baki. "Dinler Tarihine Giriş". *Dinler Tarihi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.

Aksel, Hesna Serra. "Sayentoloji". *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi*, ed. Süleyman Turan- Emine Battal. İstanbul: Okur Akademi, 2020.

Alıcı, Mustafa. "Yeni Dini Hareketlerin Klasik Dinlerden Farkı: Post-Modern Paganizm Geleneksel Dindarlığa Bakış". *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 5/13 (2017): 23-32.

Campbell, Heidi A. "Introduction: The rise of the study of religion". *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media*. ed. Heidi A. Campbell. London: Routledge, 2013.

Cormick, Debbie Mc. "The Sanctification of Star Wars: From Fans to Followers". *Handbook of Hyper-real Religions*. ed. Adam Possamai. 165-184. Leiden: Brill, 2012.

Cusack, Carole M. *Invented Religions: Imagination, Fiction and Faith*. UK: Ashgate, 2010.

Davidsen, Markus Altena. "From Star Wars to Jediism: The Emergence of Fiction-based Religion". *Words: Religious Language Matters. The Future of the Religious Past*. ed Hemel E. van den- Szafraniec A. New York: Fordham University Press, 2016.

Davidsen, Markus Altena. "The Jedi Community: History and Folklore of a Fiction-based Religion". *New Directions in Folklore* 17/1 (2020): 28-29.

Eke, Özdemir. *Din-Spor İlişkisi: Shaolin Tapınağı Örneği*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Eliade, Mircea. Mitlerin Özellikleri. çev. Sema Rifat. İstanbul: Om Yayınları, 2001.

Ellwood, Robert S. - Alles, Gregory D. *The Encyclopedia of Religions*. New York: Facts on File, 2017.

Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.

Grant, Nancy K.- Mansell, Diana J. *A Guidebook to Religious and Spiritual Practices for People Who Work with People*. New York: iÜniverse, Inc, 2008.

Haberli, Mehmet. *Sanal Din: İnternet Ortamındaki Din Fenomeni Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Helland, Christopher. "Digital Religion". *Handbook of Religion and Society*. ed. David Yamane. Switzerland: Springer, 2016.

Henderson, Bobby, *The Gospel of the Flying Spaghetti Monster*. USA: Villard Books, 2006.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Y%C4%B1ld%C4%B1z_Sava%-C5%9Flar%C4%B1. Erişim 4 Nisan 2021.

https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/post%20truth. Erişim 17 Nisan 2021.

https://www.change.org/p/dokuz-eyl%C3%BCl-%C3%BCniversitesi-de%C3%BC-ye-jedi-tap%C4%B1na%C4%9F%C4%B1-istiyoruz. Erişim 11 Nisan 2021.

https://www.forceacademy.us/. Erişim 11 Nisan 2021.

Küçük, Abdurrahman- Tümer, Günay- Küçük, Mehmet Alparslan. *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınları, 2009.

Lewis, Robyn. *Religion's Changing Face: Science Fiction Based Faiths*, 2015. https://www.academia.edu/17917746/Religions_Changing_Face_Science_Fiction_Based_Faiths. Erişim 16 Nisan 2021.

Olson, Carl. *Religious Studies: The Key Concepts*. New York: Routledge, 2011.

Özcan, Şevket. *Dini Tecrübeyi Anlamak: Ninian Smart ve Din Fenomenolojisi*. İstanbul: 2020.

Özcan, Şevket. *Evanjelizmin Yardımsever Yüzü Kurtuluş Ordusu Hareketi: Boyutsal Bir İnceleme*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.

Özkan, Ali Rafet. *Kıyamet Tarikatları/Yeni Dini Hareketler*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.

Özkan, Ali Rafet. "Seküler Dindarlık Biçimleri: Yeni Dini Hareketler". *Dinler Tarihi Araştırmaları- VI, (Sekülerleşme ve Dinî Canlanma, Sempozyum, 22-23 Ekim 2008, Ankara)*. Yayına Hazırlayan Ali İsra Güngör. 310-316. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Yayınları, 2008.

Öztürk, Alparslan Emin. "Jedi Topluluğu". *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi*. ed. Süleyman Turan- Emine Battal. İstanbul: Okur Akademi, 2020.

Phelan, John Henry- Barwell, Mark - Finch, Hans Thomas. *The Way of Jediism*. www.TempleOfTheJediOrder.org, 2010.

Possamai, Adam. "Alternative Spiritualities, New Religious Move-

ments and Jediism in Australia". *Australian Religion Studies Review*, 16/2 (2003): 69-86.

Smart, Ninian. *Dimensions of the Sacred: An Anatomy of the World's Beliefs*. London: Harper Collins, 1996.

Smart, Ninian. *The World's Religions*. New York: Cambridge University Press, 1998.

Tombul, Işıl. "Star Wars Anlatı Yapısında Kadın Kahraman İnşasının Proppyen Analizi". *GİFDER*, 8/1 (2020): 669-696.

Turan, Süleyman. "Yeni Dini Hareketlerin Yaşayan Dünya Dinleri ve Mensuplarıyla İlişkileri". *Dinler Arası İlişkiler El Kitabı*. ed. Ali İsra Güngör. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.

Wiebe, Donald. *Religion and Truth: Towards an Alternative Paradigm for the Study of Religion*. New York: Mouton, 1981.

Yorulmaz, Bilal. "Sinema ve Din", https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=10977. Erişim 12 Nisan 2021.

DİJİTAL VE KURGUSAL GENÇLİK DİNİ: SCİENTOLOGY VE SANAL GERÇEKLİK DÜZLEMİNDE PROPAGANDA NİTELİĞİ

Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Yeni Dini Hareketler (New Religious Movements) kavramı, alana dair çalışan uzmanlara göre kökü bazı Yunan filozoflarına, apokaliptik ve mistik hareketlerin arttığı, ayrıca Münster şehrinde âhir zamanın geldiğini ve Münster'in yeni Kudüs olacağını ilan eden Anabaptistler gibi yapılanmaların oluştuğu 1500'lü yıllara dayanır. 1800'lerde daha net bir oluşum zemini bulan, 1950'lerden (II. Dünya Savaşı'ndan) sonra ortaya çıkan, 1960 ve 1970'lerden itibaren de yaygın bir ilgi görmeye başlayan ve söylemlerinde coşkun bir dinî, ruhi ve felsefi yaşantı vaat eden birbirinden farklı oluşumları ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Dinî duyguların yeni ifade biçimleri; belirli söylem, hareket ve karizmatik lider etrafında bütünleşen yapılar; geleneksel dinlerden ayrışan veya karma bir inanç yapısına dayanan dinî oluşumlar, bu ifadelerden bazılarıdır (Melton, 2006: 126; Kirman, 2010; 2011; 2014; Özkan, 2014: 27; Dawson, 2014: 49; Saliba, 2014: 91; Clarke, 2005: IV; Chryssides, 2006).

Yeni Dinî Hareket (YDH) mensubiyeti ilk olarak, modern dünyada hakikati yaşamak adına zamanı geri almaya dair bir arzuyu yansıtmaktadır. İkinci olarak, bu aidiyet aynı zamanda kadim olan hakikati modern zamana taşıyarak onu çağdaş bir düzlemde eyleme/yaşama taşıma isteğini ifade etmektedir. Bu noktada Yeni Dini Hareketler, *moderniteye karşı bir protesto* şeklinde nitelenmektedir. Bu argümanın hedefinde ku-

rumsallaşmış dinin ve seküler yapının bireyin eliyle yapı bozuma uğratılması vardır. Bu durum 'din'e *yeninin* ve modern bir sosyal yapı olan *hareket*in katılması; 'yeni' yani 'seküler' olana da *dinin* taşınması ile gerçekleşmektedir. Bunun için de pek çok Yeni Dini Hareket modern, anti-modern, hatta bazen post-modern unsurlarla kaynaşır. Bunlar, hem moderniteye uyum unsurlarını ve hem de ona direnmenin unsurlarını içerirler (Kızılgeçit, 2018: 7).

Batıdaki "Yeni Dini Hareket"ler nasıl bir görünüm sergilediklerine bakıldığında ise onların dine, özellikle Batı'nın din-bilim çatışmasının izdüşümünde ve çoğulculuk zemininde ortaya konulan yeni bir yaklaşım biçimleridir. Bütün dinlerin aynı düzeyde hakikat olarak tanımlandığı Batı'nın din pazarında **bireysellikle** inşa edilen dinî yorum ve oluşumlar. Ayrıca, İnsanın **anlam arayışına** kurumsal dinlere alternatif veya onlara rağmen verilen yeni cevaplar. Bu bağlamda büyük bir çeşitlilik arz ederler. İntihar kültlerinden… kurumsal din yapılanması içinde olan **Hare Krishna** ve **Mormonlara**… Bilim-kurgu yazarlarının kurduğu "Teknolojik Din" diye bilinene **Scientology** hareketinden… Gruba bağlı kadınları araçsallaştırarak Flirty Fishing yöntemiyle harekete katılım sağlayan Tanrı'nın Çocukları (Children of God) hareketine… (Turan, 2018, 298).

5. UZAK-DOĞU HİNT KÖKENLİ YDHLER (HARE KRİSHNA)

YDH'lerin kurumsal dinî yapılardan farkı YDH'lerin temel özelliklerinde saklı bulunmaktadır. Yeni Dini Hareketler: Eklektik ve senkretik bir yapı arz ederler. Eklektikizm, birbirinden farklı dinî geleneklerden unsurların tutarlı bir bütünlük oluşturmadan seçilerek birlikte benimsenmesidir. Senkretizm: Doğası gereği aralarında çelişki bulunan unsurları kaynaştırmadan bir sistem içinde birleştirme ve bağdaştırmayı ifade eder (Budak, 2003:253).

Karizmatik bir lidere genelde sahiptirler: Yeni Dinî Hareketler, karizmatik liderlerin yeni bir vahyi veya ruhani bir iç görüyü vaaz ederken onlara bir cevap olarak ortaya çıktıklarını görmekteyiz. Bununla birlikte yeni dinî geleneklerin liderleri mevcut toplumsal düzene karşı ileri sürdükleri itirazda otoritenin peygambervari metodunu benimserler. Kıyametin yaklaştığını belirtir, kurtuluşun çok zor olduğunu empoze eder ve ancak kendilerine uyanların kurtulacağını iddia ederler: Bu bağlamda ahlaka vurguda bulunacak ve insanları daha ahlaklı kılma peşinde olacaklardır. Oluşum aşamasında olan Yeni Dini Hareketler bilhassa diğerlerinin kesin gözüyle baktığı normatif gerçekliği "yozlaşma" ve "ikilem" olarak görerek kurumsal yapıların karşıtı olmaya meyillidirler (Turan, & Battal, 2018, 583-598).

(Moonculuk, https://www.mormonnewsroom.org/)

Yeni bir dünya düzeni getirecekleri iddiasındadırlar. Bir Tanrıyı inkâr ederler. Mesih beklentisi içerisinde kendilerini meşrulaştırma çabasındadırlar. Üyelerini beyin yıkamanın bir çeşidi olan modern sosyalleştirme programı ile elde etmeye ve kuşatmaya çalışırlar. Akli yaklaşımı reddederek ve sezgisel bir bilinç oluşturma gayretindedirler. YDH'lerin birçoğunda sırlı ve gizemli bir atmosfer söz konusudur. Yeni Dini Hareketler daha mitsel, daha efsanevi, daha mistik bir karakter arz etmektedir. Sözde dinî gelenekten geldiklerini iddia ederek de bir meşruiyet zemini oluşturma arayışındadırlar (Battal, 2018a:19).

YENİ DİNİ HAREKETLER Denilince Akla Gelenler
İNTİHAR KÜLTLERİ
1. PEOPLES TEMPLE (HALKIN MABEDİ)
YIL: 1978 ölü SAYISI 911

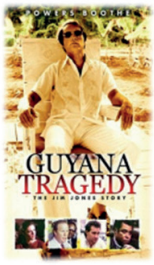

Yeni Dini Hareketlerin Medya İlişkisi

YDH'ler medyanın her alanını tanıtım, üye edinme ve görüşlerini yayma ayrıca bağış toplama amaçlı olarak kullanmaktadırlar. YDH'lerle ilgili internet tabanlı bilgiler dört grupta incelenebilir: Birincisi, YDH'lerin lehindeki web siteleri, resmî ya da gayri resmî siteleri. İkincisi, belli bir YDH'nin aleyhindeki siteler. Üçüncüsü tarafsız bilgi edinme/sunma amaçlı siteler ve dördüncüsü tartışmalı siteler (Ünal, 2018: 316). Bu konuda özellikle –akademik olmasa da- yüzden fazla YDH hakkında hızlı bir şekilde bilgi almak için Hareketin ismi, kurucusu, kuruluş yılı ve tasnifinin bir tablo şeklinde verildiği sitelere bakılabilir. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_new_religious_movements.

YDH'ler pek çok medya türlerini kullanıyorlar: Sinema, belgesel filmler, televizyon kanalları ve gazete, yardım derneklerinin tanıtım belgeselleri, dergi, el kitapları, broşürler… 1990 yılından sonra sadece bizim sinemalarımızda bir kısmı Türkçe dublajla yayınlanan en az 50 sinema filminin olduğunu görmekteyiz: Waco The Rules of Engagement, Holy Smoke: Kutsal Duman, The Other side of Heaven: Cennetin Diğer Yakası, Kumare, The Master: Usta, The sacrament, Jonestown: The Women Behind the Massacre, Wild Wild Country: Vahşi kırlar… bunlardan bazıları. (Battal, 2018: 369-387). Günümüzde teknolojiyi ve dolayısıyla da medyayı en üst düzeyde propağanda aracı olarak kullanan YDH'lerden biri Sayentoloji'dir.

Sayentoloji Kilisesi, karizmatik kurucusu Lafayette Ronald Hubbard'ın bir eseridir. Hubbard'm kehanetlerine göre Sayentoloji, dünyada insanlık için büyük bir amacı tanımlayan mantık ve düzenin varlığını ifade eder. Sayentoloji, popüler bir kendi kendine yardım terapisi olan, Dianetics'ten geliştirilmiş bir din ve terapi karışımı harekettir. Bu nedenle "İnsan Potansiyelini Geliştirme" kategorisinde olan hareketlerden biri olarak değerlendirilir. Teknolojik din olarak da isimlendirilen hareket, öğretilerinin insanı hayatta mutluluğa ulaştıran, onun hedeflerini gerçekleştiren temel bilgiler sunduğunu, güven duygusunu, zekâsını ve kabiliyetlerini geliştirdiğini, günlük hayatın problem ve sınırlamalarından kurtardığını ve manevi özgürlüğe kavuşturduğunu iddia etmektedir. Bu da uyguladıkları zihinsel egzersizlerle (clear/aydınlanma) yaptıklarına inanmaktadırlar (Bromley, Mitchell, 2006: 179; Köse, 2014:129; https://www.scientology.tv/tv/)

Sadece Scientology hareketinin medya, sinema ve TV kanalını ve bu araçları kullanma niteliğine baktığımızda baş döndürücü bir teknoloji kullanımı ile karşı karşıya buluruz kendimizi. Özellikle Tom Cruise'un bu hareketin üyesi aynı zamanda üye kazandırma faaliyetlerinde aktif bir kişi olduğunu ve pek çok ünlünün bir şekilde bu hareket üye olduğunu gördüğümüzde **Modern bir din inşasının** nasıl gerçekleştirildiğini daha net görme imkânımız olmaktadır.

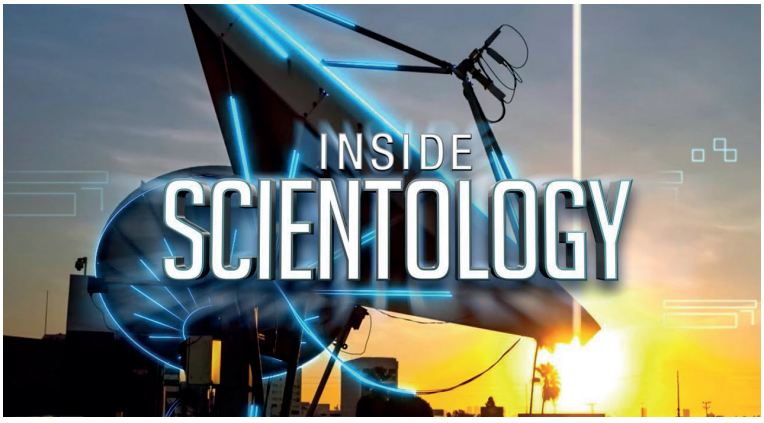

Hareketinin TV kanalına (https://www.scientology.tv/tv/ http://www.whatisscientology.org/index.html) baktığımızda dikkatimizi çeken durumları şu şekilde başlıklandırabiliriz.

1. Temel sloganları "İnsanlığın Sesi/insanlık Hareketi". Bu slogan tam da yukarda özelliklerini bahsettiğimiz YDH'lerin niteliğine uygun bir ifade. Nitekim bu slogan verilmeden önce dünyadaki, suç oranları (adam öldürme ve yaralama, bağımlılık oranları) verilmekte. Özellikle dünyadaki olumsuzluklara, görsel ve niceliksel araçlarla dikkatler çekilmekte ve ardından "Scıentology'nin Güneşi veya Hareketi" ile her yer aydınlanmakta. Değişim başlamakta.

2. On beş dilde yayın yapılmakta: (15: Çince, Japonca, İngilizce, Danimarka'ca, Yunanca, İspanyolca, Kastil lehçesinde, İbranice, İtalyanca, Macarca, Almanca, Norveçce, Rusça ve İsveçce).

3. Yayın içeriklerinde ise kiliseleri, sanki o kıta ya da bölgenin kalbi ve iyilik hareketinin merkeziymiş gibi yansıtılmakta. Scıentology Klisesi'nin imajı şehrin imajıyla birlikte sunulmakta. Örneğin, ABD'deki kilise tanıtılırken ABD'nin imajı, New York'un imajı ve bu şehirde idealize edilen bilimsel ve kültürel faaliyet ve organizasyonlarla birlikte yansıtılmakta. Böylece Scıentology Kilisesi adeta ABD, New York, Amerikan yaşantısıyla özdeşleştirilerek paylaşılmakta. Aynı durum üst düzey bir görsellik ve kurguyla Japonya, Çin ve diğer ülkelerdeki kiliseler için de geçerli.

4. Günlük programları, sadece düşük düzeyli veya yoğunluklu bir tanıtım filmi modunda değil. Aksine bütün efektlerin kullanıldığı bir kurgu. Burada özellikle aktarılması gereken, kilise tanıtımıyla yardım organizasyonlarını, bilim-teknoloji, sanat ve tıp alanında dünyaca ünlü veya alanda kariyer sahibi kişilerle birlikte bilim-sanat ve kilise sunumu şeklinde gerçekleştirmeleri. Dolayısıyla herhangi bir kimse bunları izlediğinde muazzam bir bilim-sanat aynı zamanda tanıtım olan kurgusuyla karşılaşmakta. Bilim-sanat veya özellikle modern sportif faaliyetlerle *merakı, yardım organizasyonuyla vicdanı*, Hollywood kahramanlarıyla *imajsal arayışı* ve dinî bir nitelikle de *ruhunun doyurulacağı* mesajı verilmekte. Yardım organizasyonlarında yerli Afrikalılardan Tibetli Müslümanlara varıncaya kadar bütün insanlığı hedeflediklerini yansıtmaktadırlar. Özellikle Afrika ve Uzakdoğu Müslümanları üzerinde hassasiyetle çalıştıkları yaptıkları tanıtım filmlerinde Müslüman başörtülü çocukları özellikle ekranlara yansıtmaları dikkatleri çekmekte.

5. Yukarıda aktardığım özellikler bağlamında gündelik yayın akışının şu şekilde şekillendiğini görmekteyiz:

a. İnsanlığın Sesi (Tanınmış Teksaslı bir uzmanın bireysel başarısı ile Psikolojik başa çıkmanın nasıl gerçekleştirileceği).
b. Scıentology ve Kariyer. Başarılı bir müntesibin tecrübeleri ve onunla kariyer basamaklarında başarının nasıl elde edileceği.
c. Scıentology ve Bilim-Teknoloji (Başarılı bir hareket müntesibi bilim adamı ve bilimsel faaliyetler).
d. Dünya Merkezlerinde Scıentology Kiliseleri (imajın zirve bir düzeyde kullanımıyla hazırlanmış tanıtımlar)
e. Sanat ve Scıentology (Çocuklar için sirk sanatları veya yetişkinler için diğer sanatlar. Bunlar aynı zamanda Japonya veya İsveç'teki bir klişede ya bir sanat merkezinde yapılmış olabiliyor).
f. Dürüst İnsan Haklıdır (Doğrudan Kilise inancının aktarıldığı program).
g. Motosiklet, Modern Sporlar ve Scıentology
h. Gelecek Kurgusu (Bilim-Kurgu merkezli gelecek hakkında istenilen tasavvurun yerleştirilmesi için yapılan programlar…

6. Hareketin yüzü olarak seçilenler belirli ve etkili kişiler: İnternette kısa bir aramayla Scıentology hareketinin ünlülerini öğrenmek mümkün. Kurucusu Amerikalı bilim kurgu yazarı L. Ron Hubbard'dır. Örgütü halen 26 yaşından bu yana, 30 Nisan 1960 Philadelphia doğumlu, Polonya ve İtalya kökenli, David Miscavige (https://www.scientology.org/david-miscavige/) yönetmekte…. Hareketin –bir kısmı daha sonra ayrılmış olsa da- sinema, siyaset, medya ünlü isimleri olduğu iddia edilenlerin bazısı şunlar (https://www.youtube.com/watch?v=CgqKA3w-6T2U) (http://www.adherents.com/largecom/fam_scientologist.html)

Tom Cruise, Kirstie Alley Anne Archer Lynsey Bartilson Jason Beghe Catherine Bell Trevor Bolder John Brodie David Carradine Nancy Cartwright Sharon Case Erika Christensen Chick Corea Danny Masterson Julia Migenes Sofia Milos Elisabeth Moss Haywood Nelson Corin Nemec Marisol Nichols Judy Norton-Taylor Michael Peña Liz Phair Laura Prepon Lisa Marie Presley Priscilla Presley Kelly Preston Leah Remini YDH'lerin İslam'a karşı yaklaşımları konusunda, doğrudan İslam'ı hedef alarak değil, anlam arayışında İlahi dinlere alan bırakmayarak; ge-

nelde kurumsal dinlere özelde ise İslam'a karşı propaganda yaptıklarını ifade edebiliriz. Örneğin Scıentology hareketinin İslam dinine karşı tutumu bu hareketin resmi sitesinde yayınlanan ***Scientologyand Islam An Analogous Study*** kitapla temellendirilmekte. Bu eserde her iki dinin aynı gerçekliğe dayandığı iddia edilmekte. "Manevi özgürlük arayışı anlamında, İslam ve Scientology'nin ortak noktaları"nın olduğu vurgusu yapılmaktadır. Kitabı kaleme alan yazara göre İslam kendisinden önceki bütün dinleri kapsamaktadır. Aynı şekilde Scıentology ise dinlerin dini/özüdür. Bu çalışma üzerinden rahatlıkla şu ifade edilebilir. Görüntüde İslam hedef alınmadan, aynı zamanda onunla uyum içerisinde fakat İslam'dan daha saf ve çağa hitap eden bir din olarak Scıentology kabul edilmelidir. (https://www.scientologyreligion.org/religious-expertises/scientology-and-islam/)

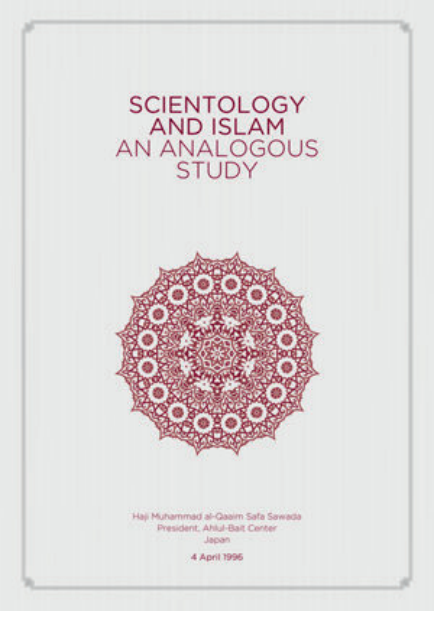

YDH'lerin Medyayı hangi amaçlarla kullandıklarına baktığımızda özellikle medyada dinlerini anlatmak, kendilerini meşrulaştırmak, yeni müntesipler edinmek ve harekete bağış toplamak için kullanılmaktadır. Scientology gibi medyanın bütün imkânlarını kullanan hareketler oldu-

ğu gibi daha ziyade iletişim ağı olarak kullananlar mormonlar da var. İntenet resmi sayfalarından WhatsApp numaralarına kadar her şekilde istifade edilmekte… Burada daha önce ifade edildiği üzere özellikle kendi değerlerini, günümüze hitap eden çağrılarını ve gerçekleştirdikleri yardım faaliyetlerini paylaşmaktalar. Bu bağlamda şu rahatlıkla söylenebilir. YDH'ler modern hareketler olarak, modern iletişim ağlarını sonuna kadar kullanmaktadırlar.

İslam dini ve YDH bağlamda dikkat edilmesi gereken, İslam'ın YDH'ler pazarına düşürülmesidir. Bunun önüne geçmektir. Zira bu pazar tüketen bir pazardır. Ayrıca Müslüman bireyin de -bir Batılının tecrübe etmek azabında kaldığı- dinsel bireycilik tecrübesine mecbur bırakılmamasıdır. Bunun için de İslam'ın bir medeniyet ve kurumsal bir yapı olarak sürdürebilirliğini sahih kaynaklar ve doğru/sağlam kurumlarla gerçekleştirmek gerekir.

KAYNAKÇA

Barker, E. (1999). "New Religious Movements: Their Incidence and Significance", *New Religious Movements: Challenge and Response,* ed. Bryan Wilson & Jamie Creswell, New York: Routledge, ss. 15-31.

Battal, E. (2018a). Kıyametin Gölgesinde *Yeni Dini Hareketler ve Şiddet,* Okurakademi Yayınları, İstanbul.

Battal, E. (2018). Yeni Dini Hareketlerle ilgili Filim ve Belgeseller, Ed. S. Turan, & F. Sancar Nedenleri ve Niçinleriyle *Yeni Dini Hareketler, Okurakademi, İstanbul-2018, 369-387.*

Bromley, David G. - Mitchell L. Bracey Jr., Scientology Kilisesi: Bir Sözde Din, çeviren: Zeynep Sezal, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006, cilt: IV, sayı: 7, s. 177-200.

Budak, S. (2003). *Psikoloji Sözlüğü*. İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları..

Chryssides, G. D., & Wilkins, Margaret (2006). *A Reader in New Religious Movements*, London and New York: Continuum.

Davine, G. A. (1990). Believing Without Belonging: Is This The Future of Religion in Britian. *Social Compass,* 37(4), 455-469.

Dawson, L. L. (2003a). "Introduction", *Cults and New Religious Movements,* ed. Lorne L. Dawson, Oxford: Blackwell Publishing, ss. 1-4.

Dawson, L. L. (2014 b). Yeni Dinî Hareketlerin Katılımcıları ve Nedenleri. S. Turan, & F. Sancar içinde, *Yeni Dini Hareketler Tarihsel, Teorik ve Pratik Boyutlarıyla* (s. 207-229). İstanbul: Açılımkitap.

Kızılgeçit, M. (2018). Yeni Dini Hareketlerin Psikolojisi, Marmara Akademi yayınları, İstanbul.

Kirman, M. A. (2010). *Yeni Dini Hareketler Sosyolojisi*. Ankara: Birleşik

Kirman, M. A. (2011). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet.

Kirman, M. A. (2014). Yeni Dini Hareketler: Tanım ve Kapsam. S. Turan, & F. Sancar içinde, *Yeni Dinî Hareketeler Tarihsel, Teorik ve pratik Boyutlarıyla* (s. 13-27). İstanbul: Açılımkitap.

Köse, A. (2014a). *Milenyum Tarikatları Batı'da Yeni Dinî Akımlar*. İstanbul: Timaş.

Melton, J. (2006). Critiquing Cults: An Historical Perspective. E. Gallagher, & M. Ashcraft içinde, *Introduction To New and Alternative Religions in America* (s. 126-142). Westport Ct: Greenwood Press.

Mirza, G. A. (2014). *Yeni Dinselleşme Eğilimleri ve Maneviyat Arayışları.* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalı, Ankara.

Özkan, A. R. (2006). *Kıyamet Tarikatları Yeni Dini Hareketler*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.

Saliba, J. A. (2003). *Understanding New Religious Movements*. Walnut Creek: Altamira.

Saliba, J. A. (2004). Psychology and The New Religious Movement. J. R. Lewis içinde, *The Oxford Handbook of New Religious Movement* (s. 317-333). Oxford: Oxford University Press.

Turan, S. (2018), Yeni Dini Hareketlerin Üye Kazanma Ve Kazandıkları Üyeleri Elde Tutma Yöntemleri, 4. Uluslararası Din Bilimleri Sempozyumu 3-4-5 Mayıs 2018, Alanya, 294-300.

Turan, Süleyman - Emine Battal, Kurtarıcı Tasavvurun Yeni Dini Hareketlerdeki Boyutları, Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri, 2018, s. 583-598.

Ünal, Mehmet Süheyl, 2018. *Yeni Dini Hareketler ve İnternet, Ed. S. Turan, & F. Sancar Nedenleri ve Niçinleriyle Yeni Dini Hareketler, Okurakademi, İstanbul-2018, 307-321.*

İlgili İnternet Kaynakları:

https://www.scientology.org/

https://www.thegospelcoalition.org/article/9-things-know-unification-church/

https://www.britannica.com/topic/Unification-Church

AcademicInfo: Religious Movements Gateway – Directory of Online Resources

Hartford Institute of Religious Research: New religious movements

Online texts about NRMs

SSSR Resolution on New Religious Groups

Diskus The on-disk journal of international Religious Studies

Law Encyclopedia

Hadden, Jeffrey K. and Douglas Cowan *The New Religious Movements Homepage @The University of Virginia* [2]

Religious Movements in the United States: An Informal Introduction

MÜZAKERE

Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

"POSTMODERN DÖNEMDE DİJİTAL DİN OLGUSU: JEDİİZM ÖRNEĞİ" MÜZAKERE METNİ (Doç. Dr. Şevket ÖZCAN)

Dijital din olgusundan hareketle, "Din nedir?" sorusuyla konuya giriş yapılmış ve isabetli olarak din tanımlarının *"özsel"*, *"işlevsel"* ve *"politetik (çok yönlü)"* olmak üzere üç kategorisinden bahsedilmektedir. Pandemi sürecinde, özellikle "işlevsel" nitelikli dinî çalışmalara ihtiyaç duyulmakla birlikte, dinin üç kategorideki tanımlarının örneklerle ifade edilmesi yerinde olmuştur.

Genel olarak dinin/dinlerin tek boyuttan, özellikle doktrinel yönden incelenmesini eleştiren Smart, yedi boyutlu din modeliyle çok boyutlu bir din analizi yapmayı amaçlar. Bu amaçla kaleme aldığı eserlerin başında The World's Religions bulunmaktadır. Smart'ın "yedi boyutlu din modeli"yle nihai amacının küreselleşen dünyada, ötekinin inancıyla karşılaşan insanların birbirini anlamayı sağlayacak bir dinî analiz aracı ortaya koymaktadır.

Çalışmanın orijinal tarafı, bir yapının din olup olmadığını tespit etmek için belli bir kriter belirlemek ve kriter çerçevesinde neyin din olup olmadığına karar vermek üzere Ninian Smart (1927-2001)'ın teklif ettiği yedi boyutlu din modelinin bir ölçü olarak kullanmasıdır.

Belirtilen kapsamda Şevket Özcan Hocamız, tebliğ metninin amacını şu şekilde ifade etmektedir:

"Günümüzde popüler bir dijital dinî hareket/felsefe olarak görülmesi bakımından Jediizm veya Cedayizm örneğinden hareketle *"dijital*

medya ve kültürler yoluyla yeni yöntemler çerçevesinde şekillenen din" biçiminde tanımlanabilen dijital din olgusunun -dijital platformda ortaya çıkması, uygulanması ve devam etmesi yönüyle- mahiyeti ve geleneksel din anlayışıyla benzerliği ve farklılığı bahsedilen boyutlar ve görüşler ekseninde anlamak." Bu amaç, Smart'ın ötekinin inancını anlama amacına uygunluk arz etmektedir.

Jediizmin, sinema filmin ciddi bir din oluşturma imkânına örnek verilmesi kadar; sanal iletim araçlarının kullanılmasıyla/e-mailler aracılığıyla telkinin toplumda ne derece karşılık bulduğuna da örneklik teşkil etmektedir.

(Dört ülkede beş yüz binden fazla kişinin din hanesine "Jedi" yazması, Üç yüz doksan binden fazla kişinin kendisini Jedi taraftarı olarak nitelendirmesi de İngiltere ve hinterlandının kurumsal dinlerden ne düzeyde uzaklaştıklarının göstergelerinden biri sayılabilir. Nitekim çalışmada buna da değinilmiştir. (Jediizm İngiltere'de dördüncü en büyük din payesini almıştır. Nüfusa oranı bakımından ise Yeni Zelanda % 1.3 oran ile en yoğun Jedi nüfusuna sahip ülke hâline gelmiştir.)

Jediizmin, ortaya çıkışının sebeplerinin YDH'lerin ortaya çıkış sebepleriyle ilişkilendirilmesi yine yerinde tespitlerden biridir: (Jedi hareketinin ortaya çıkışının çoğunlukla bir şakaya dayandığı vurgulansa da sekülerleşme, subjektivizim, kayıtsızlık, aşınmışlık, bireycilik, hazcılık, küreselleşme, çoğulculuk ve hızlı değişim gibi nedenleri göz ardı etmeksizin geleneksel dinî yapılara karşı bir protesto niteliğine sahip olduğuna odaklanmak daha isabetli olabilir.)

Jediizm'in iki farklı konumlandırılma biçiminden de bahsedilmiştir. (Bir felsefe ve yaşam yolu olarak kabul eden *Jedi Realistleri* -sayı olarak küçük ölçeklidir- ve din olarak kabul eden *Jediistler şeklinde ikili bir yapı söz konusudur.) Bu doğrultud***a** *sinema batıl, hayali bir dinin kurulmasına öncülük etmiştir."* olgusuna dikkat çekilerek Star Wars hikâyelerinin yazılmasına kaynaklık eden mitolojist ve karşılaştırmalı teolog Joseph Campbell (1904-1987) bahsedilmesi de yine önemli tespitlerden biridir.

Ayrıca metinde, *Online Ritüel* uygulaması bağlamında kurumsal dinlerle online dinlerinın karşılaştırması da yerinde olmuştur. Sonuçta "Smart'ın ortaya koyduğu ölçülerden hareketle dijital çağın ve ortamın ürünü olan Jediizm, kurgusallık, senkretiklik, bireysellik, sanallık ve

gerçek ötesi olma özellikleriyle geleneksel dinlere karşı bir duruş sergileyen kimi zaman onları tamamladığını ima eden "dijital dinimsi" görünümüne sahiptir." şeklinde isabetli tespiti ile bitirilmiştir.

Tebliğ metninde bulunmasını arzu ettiğim üç hususu paylaşmak isterim:

Birincisi, tebliği okurken, merak uyandıran konulardan biri, Star Wars hikâyelerinde Hz Peygamber'den ve İslam'dan hiç bahsediliyor mu? Zira metinde "Jediler, Budist Şaolin rahiplerinin Avrupa şövalyeleri ve Samuray savaşçılarının modern versiyonları" olduğu ve Jedi dininin yaklaşık beş bin yıldır insanlık tarihinde önemli roller üstlenen Buda, İsa-Mesih, Laozi, Assisili Françesko, Mahatma Gandi ve Martin Luther King gibi karakterlerin Jedilerin ustaları olduğu belirtilmekte. Dolayısıyla, İslam'a olumlu veya olumsuz atıflarının da aktarılması bilgilendirici olacaktır.

İkinci olarak, Smart bağlamında Şevket Bey Hocamızdan, Smart'a dair yaptığı çalışmalarına da atıfta bulunarak tebliğinden şunu da öğrenmek isterim. Gerek Kohlberg'in ahlak gelişim kuramında ve gerekse Fowler'ın inanç gelişim kuramında din "kutsalla temellendirilen" bir gerçeklik değil; çevresel faktörlerle ve sosyalleşme ile inşa edilen bir süreç olarak kurgulanmakta. Smart ve onun yedi boyutlu din çözümlemesinde dinin kaynağı hakkında görüşleri nelerdir.

Son olarak (3.) Özcan Hocam, "Ninian Smart'a Göre Dünya Dinlerinin Boyutları: The World's Relıgıons Adlı Eser Ekseninde Bir İnceleme" adlı çalışmada, Smart'a şöyle bir eleştiri getirmekte:

"Her ne kadar boyutları neye göre ayırdığı ve boyutlar arası ilişkilerde neyi kriter olarak kullandığıyla ilgili bazı noktalarda muğlaklıklar söz konusu olsa da, onun kullandığı bu modelin dünya dinlerinin genel bir resmini sunmada araştırmacılara/okurlara yardımcı olduğu söylenebilir." Özcan Hocam, Smart'ın bu çözümle yöntemini kullanırken ilgili boyutların neye göre ayırdığını netleştirebilmiş midir? Boyutlar arası ilişkilerin hangi kriterler ile belirlediğini, bu çalışmayla paylaşabilir mi?

Doç. Dr. Şevket Özcan Bey'e Bu değerli tebliği için teşekkür eder akademik hayatında başarılar dilerim.

"Türkiye'de Yeni Dijital Tecrübelerden Biri Dijital Mistisizm, Facebook Örneği" Müzakere Metni (Gülenay PINARBAŞI)

Tebliğ metini, "etkileşim boyutuna geçmesiyle toplum medyayı, medya toplumu etkilemeye başlamıştır. Bu etkinin ölçülebilir alanlarından biri Facebook'tur" tespiti ile temellendirilmektedir.

Çalışmanın konusu, "anlam arayışı ve varoluşsal gerekçelendirme ihtiyacında olan bireylerin yeni medya dolayımı ile mistisizm üreten hesaplarla etkileşimiyle maruz kaldığı etkiyi paylaşımlar üzerinden tespit edip incelenme ve değerlenmedir. Ayrıca tebliğde, Facebook'un mistisizmin anlamını kozmopolitleştirerek kültür endüstrilerine meta ettiği ve arayışta olan bireylere cevap verme potansiyeli taşıdığı tespitinde de bulunmaktadır. Yine Facebook, kimlik ve benlik sunumu için bir gösteri aracı, duygusal ve fikirsel arayışta olanların sığınağı gibi görüldüğü, ifade edilmektedir.

İçerik analizi yöntemiyle gerçekleştirilen çalışmada elde edilen bulgular ve bu bulguların yorumlanması yazarın alan hâkimiyetini ve yorumlama becerisinin yüksek olduğu göstermekte ve bu anlamda tebriğe şayan bir betimleme yaptığı ifade edilebilir. Bireyselleşme, kültür endüstrilerindeki ilişkiler ağı, kültür endüstri içinde inançlar sahası, mistisizm, etkileşim, kitlesizleştirme, eş zamansızlık, metalaştırma, okült uygulamalar ve popülerlik, folklorik unsurlar, mitler, batıl inançlar, antik döneme ait panteist ifade ve uygulamalar gibi bir araya geleceği düşünülmeyecek kavramların, nasıl bir kurguyla bireye sunulduğu ve bunlarla nelerin tüketildiği nitelikli bir şekilde çözümlenmiştir. Bu araştırma münasebetiyle Dr. Gülenay PINARBAŞI Hocamı tebrik ediyorum.

Fakat belirtilen nitelikteki çalışmanın şu eksikliklerinin giderilmesi, çalışmayı daha güçlü kılacaktır:

YÖNTEM

1. Eleştirel Teori çerçevesinde Facebook metinlerini çözümlemek ve kültür endüstrilerindeki ilişkiler ağına dikkat çekmek araştırmanın yöntemini oluşturmaktadır.

Yöntemin bu şekilde ifade edilmesinin bir eksiklik olduğunu düşünüyorum.

Bu cümle, şu şekilde ifade edilirse belki amaç olabilir:

Eleştirel Teori çerçevesinde Facebook metinlerini çözümlemek ve kültür endüstrilerindeki ilişkiler ağına dikkat çekmek amaçlanmıştır.

Nitel Çalışmalarda Yöntem

1. Betimsel Analiz ve İçerik Analizi olarak ikiye ayrılmaktadır. Nitekim çalışmada içerik analizi yöntemi kullanıldığı birçok kez ifade edilmektedir.

2. Araştırmada, aşağıda detayları yer alan örneklem seçimi kriterleriyle (Örneklem seçimi kriterleri nelerdir?) belirlenen Facebook iletilerine içerik analizi uygulanmıştır.

3. Verilerin toplanma aşamasından sonra içerik çözümlemesi için analiz kategorileri ve kod cetvelleri oluşturulmuştur. Tüm çalışmalardan elde edilen verilerle çalışmanın ana sorularını irdeleyen 12 kategori ve bu kategorileri açıklayan kodlar ve alt kodlar belirlenmiştir. Bu kategorilerden biri Doğrudan satış /tanıtım diğeri ise Bireyselleşmiş modern insana uygun mesajlardır. Fakat (Metinde iki kategori ve 10 kod bulunmakta ve alt kodlar bulunmamakta, ayrıca hangi kodların hangi kategoriye ait olduğu ve daha da önemlisi, şekillerin kodlarla birleştirilerek aktarılacağı görülmektedir. Bir karışıklık söz konusudur. Bu aşamada; yöntem kısmının titizlikle gözden geçirilmesi ve kurgunun da buna göre yapılması gerekmektedir.)

Son olarak da metinde mistik kavramı, tebliğin ana kavramlarından biri olduğundan dipnotta değil de metin içerisinde verilmesi daha isabetli olur, kanaatimdeyim.

Tekrar, emek verilerek hazırlanan ve alana katkısının olacağını düşündüğüm bu çalışma için Dr. Öğretim Üyesi Gülenay PINARBAŞI Hocamı tebrik ediyor ve kolaylıklar diliyorum.

Ayrıca Hem Jedizm/Cedizm ve Dijital Mistisizm konularının/tebliğlerin değerlendirildiği bu oturumda hem de dinî yayınlar kongresinin seçmiş olduğu tema uygun olarak, Scientology hareketinden ve dijital düzlemdeki çalışmalarından bahsetmek yerinde olacaktır. Bu kapsamda önce Yeni Dini Hareketlerden bahsedilecek ardından Scientology hareketinin dijital düzlemdeki propaganda niteliğinden bahsedilecektir.

DEĞERLENDİRME OTURUMU

Muhterem Başkanım, saygı değer hâzirûn Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Genel Müdürlüğünce sekizincisi düzenlenen Dini Yayınlar Kongresinin değerlendirme ve sonuç oturumuna hoş geldiniz şeref verdiniz, Allah'ın selamı, rahmeti, bereketi üzerinize olsun.

Saygı değer katılımcılarımız, değerlendirme ve sonuç oturumumuzun başkanlığını yapmak üzere sözü Diyanet İşleri Başkanımız Prof. Dr. Ali Erbaş hocamıza bırakıyoruz. Buyurun Muhterem Başkanım.

Prof. Dr. Ali ERBAŞ

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على رسولنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين

Değerli katılımcılar, kıymetli basın mensupları, hanımefendiler, beyefendiler;

Sözlerime başlarken hepinizi sevgiyle, muhabbetle selamlıyorum. Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi hepimizin üzerine olsun.

Üç gündür devam eden ve nitelikli sunumlara, kapsamlı müzakerelere ve bereketli istişarelere sahne olan Sekizinci Dini Yayınlar Kongremizin sonuna gelmiş bulunmaktayız.

Öncelikle bu kongrenin hazırlanmasında ve başarılı bir gerçekleştirilmesinde emeği bulunan bütün meslektaşlarıma teşekkür ediyorum. Her birini ayrı ayrı tebrik ediyorum.

Tebliğleriyle, sunumlarıyla ve müzakereleriyle son derece değerli katkılar sunan ve dijital yayıncılık alanında ufuk açıcı yaklaşımlar orta-

ya koyan değerli ilim insanlarımıza, hocalarımıza ve meslektaşlarımıza şükranlarımı sunuyorum. Cenab-ı Allah hepinizden razı olsun.

Değerli misafirler,

Diyanet İşleri Başkanlığımız, halkımızı dinî konularda aydınlatmak için kuruluşundan bu yana yoğun bir çaba sarf etmektedir. Ülkemizde ve dünyanın birçok ülkesinde aileden sosyal hayata, eğitimden ibadet hayatına kadar pek çok alanda etkin bir şekilde din hizmeti üretmektedir.

Din hizmetlerini hayatın her alanına ulaştırma çabası içinde olan Başkanlığımız, aynı zamanda televizyonu, radyoları, süreli ve basılı yayınlarıyla bugün büyük bir yayın kurumu hâline gelmiştir.

Yayıncılık faaliyetlerimizin en önemli hedefi, kuruluş yasasında belirtildiği üzere Kur'an ve sünneti temel referans alarak İslam'ın evrensel değerlerini, ilkelerini ve ölçülerini insanımıza en iyi şekilde sunmaktır. Bu sebeple bizler, her şart ve her durumda, doğru dinî bilgiyi en doğru araç ve yöntemlerle insanımıza ulaştırmanın gayreti içerisindeyiz.

Bu bağlamda, İslam'ın hayat veren ilkelerini yaşanan hayatla buluşturabilmek için iletişim ve etkileşim imkânlarının yeni bir boyut kazandığı bu çağı iyi okumak ve doğru anlamak son derece önemlidir.

Bizler, zamanın ruhunu önemsiyoruz. İnanç ve medeniyet köklerimizden aldığımız ilhamla daha huzurlu bir toplum ve daha güzel bir gelecek inşa edebilmek için asrın idrakinin farkında olmak zorundayız.

Bunun için görsel, işitsel ve basılı yayınlar başta olmak üzere zamanın gerektirdiği her türlü yayın teknolojilerini daima en verimli şekilde kullanmanın yollarını aramaktayız. Bugün, gelişen teknolojiyle birlikte değişen ilgi ve algılar, birçok alanda olduğu gibi yayıncılıkta da dijitalleşmeyi bir zorunluluk hâline getirmiştir.

Aziz misafirler,

Dijital alan, İslam'ın evrensel mesajını ve İslam düşüncesini geniş kitlere ulaştırma noktasında önemli bir zemindir. Bu yüzden Başkanlık olarak, dijital yayıncılıkla ilgili gelişmeleri yakinen takip ediyoruz.

Şunu önemle belirtmeliyim ki, her düzeyden insana aynı anda hitap etmesi ve her an erişilebilir olması bakımından dijital yayıncılık, büyük bir hassasiyet ve özen gerektirmektedir. Özellikle söz konusu yayınlar insanların doğrudan duygularına hitap eden din ile alakalıysa, bu

noktada özensizlik ve başıboşluk, kabul edilebilir bir durum değildir. Zira insanların ferdî, ailevi ve ictimai hayatlarını şekillendirmede ve istikballerine yön vermede dinin tartışılmaz bir fonksiyona sahip olduğu hepinizce malumdur. Dolayısıyla bu alanda içerik üretenlerin daha fazla özen göstermesi gerektiğini, altını çizerek ifade etmek isterim.

Diğer yandan bilgi güvenliği ve doğru bilgiye erişim hususunda ciddi sorunlar barındıran dijital platformların denetimsizliği, önemli bir açmaz olarak karşımızda durmaktadır. Özellikle başta sosyal medya mecraları olmak üzere dijital tüm platformlar, hukuk, etik ve ahlak düzleminde tutarlı ve sağlam bir zemine ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada insanımızın dijital medya okuryazarlığı konusunda bilinçlendirilmesi de göz ardı edilemez bir ihtiyaç olarak ortadadır. Bunun için gerek kurumsal gerekse bireysel anlamda dijital içerik üreten, yayınlayan, kullanan, paylaşan, kısacası bu alanda varlık gösteren herkese önemli sorumluluklar düşmektedir.

Değerli misafirler,

Üç gün boyunca burada değerli ilim adamlarımız, araştırmacılarımız, akademisyenlerimiz, gündelik hayatın bir parçası hâline gelen dijital araçların, imkânların ve fırsatların olumlu olumsuz yönlerine projeksiyon tuttular. Dijital dinî yayıncılık alanında daha verimli hizmetler üretmenin yollarını aradılar. Bu doğrultuda bir takım çözüm önerileri ve fikirler sundular. Bunların her birinin bizim için değerli ve önemli olduğunu belirtmek isterim.

Biraz sonra açıklanacak olan sonuç bildirisinde de görüleceği üzere kongremizin, dijital dinî yayıncılık açısından mevcut bilgi birikimimize ve hizmetlerimize büyük katsı sağlayacağına inanıyorum. Bu yeni yayıncılık anlayışının dinî yayıncılık için sunduğu imkânların, fırsatların ve risklerin ortaya konduğu, etraflıca müzakere edildiği kongremizin, dijital yayıncılık alanında önemli açılımlara vesile olacağını ümit ediyorum. Hem Diyanet İşleri Başkanlığımız hem de bu alanda faaliyet gösteren bütün yayıncı kuruluşlar adına hayırlı sonuçlara vesile olmasını diliyorum.

Bizlere düşen, buradan çıkan sonuçlar ışığında yeni projeler oluşturarak azim ve kararlılıkla yola devam etmektir. Etkin, kaliteli, faydalı ve gerçekçi hizmetler ve eserler üretmektir. Özellikle yeni neslin ilgisini

çekebilen, ihtiyaçlarına, becerilerine ve iç dünyalarına doğrudan hitap edebilen nitelikli yayınlarla onları buluşturmak bizim için önemli bir sorumluluktur.

Bu kongremizi ve birlikteliğimizi rızasına uygun samimi bir çaba olarak kabul buyurmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ediyor, hepinize sağlıklı günler diliyorum.

Prof. Dr. Huriye MARTI

Çok teşekkür ediyorum Saygıdeğer Başkanım. Zatıâlinizi, salonda bulunan kıymetli misafirlerimizi ve ekranları başında bizi izlemekte olan hanımefendileri, beyefendileri saygı ile selamlıyorum. Kongremize hem tebliğci ve müzakereci olarak hem de dinleyici olarak katkı sunan bütün ilim insanlarına teşekkürlerimi bir kere daha arz etmek istiyorum.

Saygıdeğer Başkanım. İnsanın anlam arayışı aslında insanla yaşıt. Dolayısıyla insan varoluşsal sorgulamalarına devam ettiği, bir anlam arayışı içerisinde maneviyata tutunma çabası yaşadığı sürece onun bu açığını ve ihtiyacını karşılayacak mecralar mutlaka olacaktır. Dini ve manevi eğitimin olduğu gibi dinî ve manevi yayıncılığın ve etkileşimin insan var olduğu sürece devam edeceği malumlarıdır. Bu etkileşimin araçları ve yöntemleri değişse de insana ulaşma yolunda çaba değişmeyecektir. Her yeni yöntem, her yeni araç ve fırsat, birtakım iyilikleri beraberinde getirdiği gibi riskleri de barındırmaktadır.

Biz bu kongremizde dijital yayıncılık bağlamında teknolojinin desteği ile hızla ilerleyen dijital etkileşimin bize ne gibi fırsatlar sunduğunu ve aslında bizi ne tarz sorunlarla karşı karşıya bıraktığını konuştuk ve bundan sonrası için yol haritalarımızı netleştirmeye çalıştık. Yenilikleri fırsat bilip doğru kullanımı yaygınlaştırmak zorunda olduğumuzun farkındayız. Aynı zamanda yanlış kullanımın önüne geçmek; kasıtlı ve art niyetli kullanım konusunda toplumu bilinçlendirmenin bizim vazifemiz olduğunu bir kere daha anladık. Burada Başkanlığımıza iki temel sorumluluk düştüğünü açıkça belirtmek isterim. Elbette bunlardan birisi iyiliği yaymak, diğeri de kötülüğe engel olmaktır. Dijital mecraların ve dijital dinî yayıncılığın bu açıdan bize beklediğimizin çok ötesinde bir imkân alanı açtığını salgın sürecinde çok daha net bir şekilde gördük. Çünkü bilindiği üzere kurumumuzun her türlü eğitim, irşat ve tebliğ faaliyetleri pandemi sürecinde dijital mecralara çok hızlı ve zorunlu bir biçimde kaymak durumunda kaldı. Belki de hem millet hem de dünya olarak hazırlıksız yakalandığımız bu sürecin sonunda bizim için hiç ummadığımız yeni gelişmeler ve yeni imkânlar aracılığıyla yepyeni hayır kapıları açmış olacak. Buradan çok daha hızlı ilerlemenin, bu zemini çok daha verimli kullanmanın ne derece önemli olduğunu

bu kongre vesilesiyle de bir kere daha istişare etmiş olduk. Salgın dönemi bizim için iyi bir tecrübeydi. Bu durumun geliştirilmesi gereken dijital yayıncılığa işaret ettiğini elbette her birimiz okuyabiliyoruz. Diğer taraftan yayıncılığımızın aslında gençlik çalışmalarımızla ne kadar eşgüdüm içinde olması gerektiğini de bu süreçte gördük. Çünkü dijital dünya genç kuşaklara çok daha net ve yüksek bir sesle sesleniyor. Bu sebeple gençlerle buluşabilecek yayıncılık faaliyetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gençlik çalışmaları ile kol kola yürümesi gerektiğini ve Başkanlık yayınlarımızın gençlere yönelik yelpazesinin daha da genişlemesi gerektiğini bu süreçte bir defa daha anlamış olduk.

Saygıdeğer Başkanım,

Sekizinci Dini Yayınlar Kongremiz 28, 29 ve 30 Mayıs tarihleri süresince yaklaşık 3 günlük bir periyotta devam etti. Dinleyicilerimiz sosyal medya hesaplarımızdan ve web sayfamızdan yaptığımız canlı yayınlar vasıtasıyla kongre sürecini takip etme imkânı buldu. Ben bununla alakalı izlenme rakamlarını da kısaca paylaşmak istiyorum. Kongre oturumlarının canlı takip sayısı anlık 24 bin 93 kişiye ulaştı. Aslında bu 24 bin 93 bağlantı anlamına geliyor. Bildiğiniz üzere Müftülüklerimizde toplu izlenmeler olduğu için 24 binin çok daha üzerinde bir kitle tarafından kongremiz takip edildi. Tek bir bağlantı üzerinden takip eden onlarca, yüzlerce din görevlimiz kongremizi izlediler. Bilhassa gençlik koordinatörlerimiz, aile vaizlerimiz, aile ve dinî rehberlik koordinatörlerimiz, yayından sorumlu yetkili müftü yardımcılarımız ve ekipleri kongreyi düzenli takip ederek bundan sonraki çalışmalarımızın ufkunu geliştirecek çok kıymetli notlar aldılar.

Bu süreçte 24 bin 93 anlık canlı takip yapıldı. Toplam erişimin bu iki gün içerisinde bir milyon 99 bin 471 sayısına ulaştığını görüyoruz. Bunlar elbette sadece 2 günlük rakamlar. Aslında biz daha önceki kongrelerimizde de çok büyük bir memnuniyetle şunu müşahede ettik ki yükleme yapıldıktan ve canlı yayın tamamlandıktan sonra da günler, haftalar ve aylar içerisinde izleme oranları çok ciddi anlamda artıyor. Söz gelimi Ayasofya Kongremizin, Ayasofya Sempozyumumuzun, Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumumuzun izlenme oranlarının bir çığ gibi büyüdüğünü çok büyük bir memnuniyetle müşahede etmiştik. Aynı şekilde bu 1 milyon 99 toplam erişim sayısının da günler

ve haftalara bağlı olarak artacağını dolayısıyla dijital yayıncılıkta dinî hassasiyetlerin ve bu mecrada dini istismar eden her türlü art niyetli davranışın, çabanın, kolektif faaliyetin önüne geçecek bir bilincin oluşmasında bu oturumların inşaallah çok faydalı olacağını umut ediyoruz. Kongreye dair toplam hikâye görüntülenmelerinin 107 bin 25'e, toplam izlenmenin ise 172 bin 499 kişiye ulaştığını memnuniyetle gördük. Ben tekrar geleceğimizi kurgulamak adına gelecekteki yayın faaliyetlerimiz ve toplumumuzun dinî güvenliği, dinî barışı ve sahih dinî bilginin yayılımı adına bir misyon olarak üstlenip kongremizi takip eden bütün izleyicilerimize buradan teşekkürlerimi arz ediyorum. Bu süreçteki çalışmalarımızı hiçbir şekilde kesintiye ve sekteye uğramadan takip eden ve rehberlik edip yönlendiren Saygıdeğer Başkanımıza ben de Dini Yayınlar Genel Müdürlüğünden sorumlu Başkan Yardımcısı olarak teşekkürlerimi sunuyorum. Kabul buyurun Efendim. Her birinize bir başka kongrede, 9. Dini Yayınlar Kongresinde buluşmak üzere Allah'a emanet olun diyorum.

VIII. DİNİ YAYINLAR KONGRESİ SONUÇ BİLDİRİSİ

Bilginin iletişim teknolojileri aracılığıyla hızla yayıldığı, teknoloji ve bilim alanında yaşanan değişim, gelişim ve eğilimlerin dünyayı adeta hareketli ve küçük bir köye dönüştürdüğü dijital çağ, yayıncılık faaliyetlerini pek çok yönüyle etkilemektedir. Dijital mecralarda yapılan yayınların sıhhatinden, pazarlama ve telif haklarına ilişkin sorunlara kadar hemen her konu bu hızlı ve karmaşık dönüşüm sürecinden nasibini almaktadır.

Kuruluşundan itibaren sahih dinî bilgiyle toplumu aydınlatmak için her çeşit yayın teknolojisini etkin bir şekilde kullanan Diyanet İşleri Başkanlığı, yayın süreçlerindeki dijitalleşmeye kayıtsız kalmamıştır. Başkanlığımız, bir taraftan insanımızın dijital okuryazarlık bilincini geliştirirken diğer taraftan mevcut dijital imkânları verimli bir şekilde kullanarak yayınlarının niteliğini ve niceliğini artırmaktadır. Bu amaçla Diyanet İşleri Başkanlığınca organize edilen 'Dini Yayınlar Kongresi'nin sekizincisi, 'Dijital Yayıncılık' üst başlığıyla, 28-30 Mayıs 2021 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenmiştir. Sayın Ayşe Böhürler'in moderatörlüğünde, Sayın Alev Alatlı'nın açılış konferansıyla başlayan Kongrede; "Dijital Dünyayı Anlamak", "Dijital Yayıncılık; Fırsatlar ve Riskler", "Dini İçerikli Dijital Yayıncılık", "Dijital Yayıncılık ve Din Eğitimi", "Dijital Çağda Medya Okuryazarlığı" ve 'Dijital Trendler, Yeni Dini Akımlar' başlıklarıyla gerçekleştirilen oturumlarda 28 tebliğ sunulmuş ve müzakere edilmiştir. Kongre süresince dile getirilen görüş ve değerlendirmeler ışığında aşağıdaki hususların kamuoyuyla paylaşılması uygun görülmüştür:

1. Dijitalleşme, yirminci asrın son çeyreğinden itibaren etkinliğini küresel ölçekte artırmış, toplumlar ve bireyler üzerinde derin ve dönüştürücü etkiler bırakarak yeni çağın hâkim kültürü hâline gelmiştir.

Bu kültürün kendine mahsus ürettiği bilgi dünyası ve ahlaki yapı, fırsat ve risk faktörleri açısından etraflıca değerlendirilmeli, bu doğrultuda dijital dinî yayıncılık alanında etkin ve sürdürülebilir yayın politikaları oluşturulmalıdır.

2. Dijital yayıncılık, sahih dinî bilginin daha geniş kitlelere ulaştırılmasında pek çok yeni imkân sunmaktadır. Söz konusu imkânlar kullanılarak İslam dininin evrensel mesajını insanlığa aktarmak amacıyla hazırlanan projelere yenileri eklenmeli, dijitalleşme perspektifinden bakılarak yeryüzünde iyiliğin ve erdemin yayılması desteklenmelidir.

3. Dijital alanlarda kişisel ve kurumsal hak ve dokunulmazlıkları ahlaki ve insani değerleri ihlal eden yanlış ve mesnetsiz içerikler hızla yayılabilmektedir. Bu ihlallerin önlenebilmesi için toplumsal bilinç ve hassasiyet artırılmalıdır.

4. Yeterli dinî bilgi ve eğitime sahip olmayan kişilerin, sosyal medyada ayet, hadis ve dinî ifadeleri bağlamından koparmak suretiyle paylaşmaları yanlış ve eksik anlamalara sebep olmaktadır. Kullanıcılar, dijital mecralardaki dinî içerikli bilgilerin kaynağını mutlaka araştırmalı ve doğruluğunu teyit edemediği bilgiyi yaymamalıdır. Bu noktada bilhassa gençlere bilgi ve iletişim ahlakına dair farkındalık kazandırılması önem arz etmektedir.

5. Yeni kuşakların dijital teknolojileri daha yoğun ve yaygın bir şekilde kullandığı bilinmektedir. Bu sebeple çocukların ve gençlerin ilgilerine hitap eden, dinî ve manevi gelişimlerini destekleyen, sağlam bilgiye dayalı içerikler hazırlanmalıdır.

6. Dijital dinî yayıncılıkta hedef kitlenin özellik ve beklentileri ile internet ortamının karakteristiğinin dikkate alınması gayet tabiidir. Ancak dinî içerikler hedef kitlenin ve mecranın özelliklerine feda edilmeden sahih ve sağduyulu bir şekilde sunulmalıdır.

7. Eğitim, sanat, edebiyat, kültür ve din gibi birçok konuda zengin içerik barındıran dijital ortamlarda doğru ve yanlış bilginin birlikte hatta harmanlanmış biçimde sunulması sıkça karşılaşılan bir durumdur. Dijital dünyanın kodlarının çözülebilmesi, analiz edilebilmesi ve doğru bilgiye ulaşılabilmesi için toplumda medya okuryazarlığına dair bir bilinç geliştirilmelidir. Bu konuda ilgili kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği artırılmalıdır.

8. Kendi dil ve kültürünü oluşturan dijital dünyanın insanı kuşatan en büyük sorunları arasında yabancılaşma ve yalnızlaşma yer alır. Bu sebeple dijital yayın içerikleri hazırlanırken günümüz insanının manevi, psikolojik, sosyolojik ve kültürel ihtiyaçları dikkate alınmalıdır.

9. Dijital mecralarda dinî yayıncılığın alt yapısını güçlendirmek, hatalı ve art niyetli içeriklerin önüne geçebilmek amacıyla İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinin müfredatına 'Medya ve İletişim'; İletişim Fakültelerinin müfredatına ise 'Medya ve Din' muhtevalı seçmeli dersler eklenmelidir.

10. İslam düşmanlığı üzerinden üretilen nefret dilinin dijital mecralarda kendisine yer bulduğu, ayrımcılık, ötekileştirme ve fitne odaklı kasıtlı yayınların yapıldığı gözlenmektedir. İslam karşıtlığıyla küresel ölçekte mücadele edebilmek için dijital mecralar aktif ve güçlü bir zemin olarak değerlendirilmeli, bu hususta uluslararası işbirliğine yönelik adımlar atılmalıdır.

11. Mistik ve dinî görünümlü yeni akımlar, dijital platformları yoğun bir şekilde kullanmaktadır. Bu akımların hakikatle çelişen marjinal ve sapkın propagandalarına karşı etkili yayınlar oluşturmak, dijital yayın faaliyetinde bulunan kişi ve kuruluşların öncelikli hedefleri arasında yer almalıdır.

12. Klasik dinî bilgi kaynaklarının belli standartlar gözetilerek dijital mecralara aktarılması ve güvenli bir şekilde depolanması önem arz etmektedir. Bununla birlikte, dijitale aktarılmış klasik kaynaklar üzerinde bilimsel araştırmalar yapılarak sınırsız ve sorumsuz adımlara izin verilmemeli, tespit edilen hatalar tashih edilmelidir.

13. Dijital mecralarda millî ve manevi değerlerimizi gözeten çok yönlü çalışmalar yapılmalı, ilgili kurumların işbirliğiyle insani, ahlaki ve hukuki bakımdan kimliğimize ve kültürümüze uygun model ve alternatifler geliştirilmelidir.

14. Salgın sürecinde Diyanet İşleri Başkanlığı yayın, eğitim ve din hizmetleri alanlarındaki faaliyetlerine dijital mecraları etkin bir şekilde kullanarak devam etmiştir. Salgın sonrasında da bu mecralar aracılığıyla elde edilen yeni, farklı ve verimli alanda uzun vadeli hizmet politikaları geliştirilmelidir.

15. Günümüzde yeni bir tebliğ ve irşat vasıtası hâline de gelen dijital ortamlar, pek çok kişi, kurum ve kuruluş tarafından aktif olarak kulla-

nılmaktadır. Bununla birlikte dijital platformlardaki bazı dinî içerikler güven(ilir)lik açısından problem teşkil etmektedir. Halkı din konusunda aydınlatma görevinin gereği olarak Diyanet İşleri Başkanlığının bu platformlardaki etkinliği artırılmalı, örnekliği güçlendirilmelidir.

Kamuoyuna saygıyla arz edilir.